Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 152 (11650) | 1981 чылдың июль 1, среда | 1925 чылда үнделеттингеш | Ортаа 2 кеп.

КУРУКТУРУЛГА АҢДАРЫЛГАЗЫ

Мал чеминиң белеткели — соңгаарлаттынмас сорулга

БҮГҮ КҮШТҮ МОБИЛИЗАСТААР

СЭКП-ниң XXVI съездизи малга быжыг чем-суурну тургузарынче улуг кичээнгейни салган. Ынчангаш республиканың ажылчы чоннары он бирги беш чылдың баштайгы чылында ниитиниң малынга эки шынарлыг болгаш четкиг чеминиң чогуур үезинде белеткээр сорулганы салган. Ук сорулганың кайчаар күүсединиң эгелээнинин дугайында интервьюлу бистиң корреспондентивис Көдээ ажыл-агый министерствозунуң улуг агроному Михаил Александрович Хазбулатовтан алган.

— Михаил Александрович, богүнге чедир мал чеминең кайы хире белеткеттингенил?

— Ажыл-агыйларның ажылчынары мал чеминиңиг белетвелинче каш-ла хонуң мурнунда кирген. Чамдык совхозтар ам-даа эгелевээн. Ажылды организастап турарында база улуг четвестер бар. Оон уламыдан долу эвес алдингаң медээлер ёзугаар бүгүнге чедир республиканың 1385 гектар черниң сигеңи кестингеи болгаш 113 тонна сигеп белеткеттингеи. Бо дээрге, нургулайында, Улуг-Хем, Таңды, Каа-Хем, Чөөн-Хемчик районнарының сигенчилериниң ажылының түңнели-дир.

Витаминниг сигеп далганың белеткели база эгелээн. «Улуг-Хая», «Найырал», «Революциянын чалбыыжы», «Кызыл тараачын», «Саян» совхозтар болгаш Көдээ ажыл-агыйының дүржүлга станциязы чыл бүрүзүнде-ле 174 тонна сигеп далганы белеткээн. Эрткен чылын бо үеде ол мал чеми 83 тонна белеткеттингеи турган. Ынаныг Бай-Тал районуның совхозтары 97 тоннаны белеткээн, ук ажылды идепкейлиг эгелээн.

Витаминниг сигеп далганың бүдүрериниң, бир-ле дугаарда, тарымал сигенин, күзүн тараан көк-тараанны, будук-бүрүнү ажыглаары чугула. Бо хүнперге чедир республикада эрткен чылдагыдан барык-ла ийи катап хөй—178 тонна будук-бүрү, 550 тонна сенаж белеттингеи, ынчалза-даа ол ретиниң нөгелдезинге канчап-даа четпес. Амдыызында белеткеттингеи мал чеминиң санаг көөрге мыңдыг-дыр. А бис бо чылын 225 мың тонна сигеп, 390 мың тонна силос, 60 мың тонна сенаж, 6 мың тонна витаминниг сигеп далганы белеткээр үүжүлүг бис.

— Ол бүгүнү белеткеп алыр дээш кандыг хемчеглер алга эккил, Михаил Александрович?

— Ажыл-агыйжы ажыллаар, бар курлавырларны бүрүн ажыглаар болзувусса, ук сорулга күүсединиң болур, күүседир-даа үүжүлүг бис. Суггаттыг черлерде тараан сигеи багай эвес үнген-дир. Оңу дарый ажаагаш, улаштыр чемишчидиш тургаш, эки суггарар болза, кйнги дүжүт база багай эвес болур. Оон ыңай Улуг-Хемниң ортулуктарында, черле ынчаш, арга-арыг иштинде, харааган аразында, деңгееликтерде болгаш бүга кыдыгларында оът-сигеп шуут чок эвес-ле болгай. Тергеин, хырыгыш, будук-бүрү база ажыглаттынып болур. Эртиеи чылгы сигеп, сааң болдыр өскелеп, мал чеминиң база шынарлыг каталажы чугула.

Мал чеминиң белеткелин чогуур депшеге организастаары база чугула. Ыңдыг ажылдарның четпес болгашыңдан чамдык ажыл-агыйларның мал чеминиңиг белеткелиңе кирижир техниказының элээн иезин ам-даа белеп эвес болгаи. Мынаыг байдал ылангыя Өвүрүнүң «Коммунизмиче оруу», Чөөн-Хемчиктиң «Хөндергей», Бай-Тайганың «Тээли» совхозтарда тургустунган. Бо совхозтарда сигеп кезер машиналарның болгаш грабльдериниң үштүн бир иезинден хөй сеп-теттинмээн. Республикада витаминниг сигеи далганы кылыр агрегаттарның база түгле чартык кезии ажылдап турар. Бо агрегаттарның септелгези ылангыя Улуг-Хем районда тергиин багай.

Бо хүнперде мал чеминиңиг белеткелинде 725 кижи ажылдап турар. Ол дээрге эрткен чылдагыдыңдан үш катап хөй, ынчалзажок хол-биле сигеп кезип турар кижи саны конучуг үезин: ийи чүс-ле хире кижи. А оът-сигениңг байдалы-биле алырга, хол-биле ажылдаар үүлүстү көөрүдирип чугула болуп турар. Ажыл-агыйларның удуртукчулары оңу өөрениң көөрү чугула: өөреникчилер бригадаларыдан эгелээш, өг-бүле звеноларыңа чедир бүгү күштү мобилизастаар херек. Мал чеминиңиг белеткелинге хоорайларның болгаш суурларның дурттакчыларын, пенсионерлерни болгаш албан-хаакчыларны будуруге коллективтерни киириштирер апаар.

Социалистиг чарыштыг балдынг организастаары, ылаңгыя материалдыг болгаш моралдыг дегиимелерни чөп ажылдары, ажылдаарыга болгаш дыштанырыга таарымчалыг ойлаңдарны тургузары ук ажылга идиг болур дээрээн үттүп болбас.

Бага бир кол чүүл—ажылдың шынары. Амыгаштап келеп, белеткээн мал чеминиң анализин кылыры-биле агрохимлабораторияже чоруурлары чугула. Оон ыңай сигеиин кесиниин, болгенинин, саралаттаанының болгаш оскелээ шынарларын база көөр.

САВАҢНЫ ЧАЙЛАТКАН

Чөөкта чаа «Шамбалыг» совхозтуң контора коллективиниден 30 кижи 368 га тараа шөлүнден савапны ийи хүн дургузунда чайлаткан. Келир чылдың мал чеминге 100 тонна ажыг савапны олар ажаал сараатааннар.

О. ХААЖЫКПАН.
Кызыл район.

КӨРГҮЗҮГЛЕР БЕДИК

Он бирги беш чылдың планның онаалдаларын күүседири чүгле көдээ тудугжуларлан эвес «Тыва көдээ тудуг» трестиң автобазазының чоланчыларындан база хамаарыр. Бо чылдың эрткен айларында олар көдээ тудугжуларга материалдар соөргүп чедирер даалгазын багай эвес күүседип келгеиинер.

Каа-Хем районче чүүк соөргүп турар Владимир Семелюкка удурткан бригада эки көргүзүглерни чедип алган. Чыл эгезинден бээр 4061 тонна чүүк соөргүр тургаш, 7060 тоннаны чедирген. Тонна-километр талазы-биле планныг онаалданы ажыр боттандырган. Чоланчылардан В. Д. Журба эки ажылдап, чүүк соөргүр планын 160 хуу тонна-километр эртериң ийи катап ажыр күүсеткеи. А. П. Пшеничныйның көргүзүглери аңаа бичии-ле четпейн барган.

Коммунист Александр Сысоевтиң удурткаиы комсомолчуаныяхтар бригадазының чоланчылары социалистиг хүлээлгелерин челиишкинниг күүседип турарлар. Чүүк соөргүрүнүң планын 17 хуу ажыр боттандырган. Коммунист Илья Вендерлыхтың бригадазы багай эвес ажылдаан. Бригадир боду социалистиг чарышка тергиндээн. Беш айларда бердингеи онаалданы колдуунда үш катап ажыр күүсеткеп, муң дәтр белизиин камнап алган.

И. КУЗНЕЦОВА,
«Тыва көдээ тудуг» трестиң автобазазының партия организациязының секретары.

ХӨЙ ДУКТУ АЛГАН

Бай-Тайга районуң ажыл-агыйлары он бирги беш чылдың баштайгы чылының чазмыында өшкү кыргыллазын организастап чорудуп, кыска хүүзээда шалыкый доозукан. Кол киижээгейин дүктү чидирер чокка, шынарлыг кыргып алырынче угландырган.

Ниитизе-биле район бир өшкүден 905 грамм дүктү кыргып алган. Ажыл-агыйлардан «Тээли» совхоз 1 кг 200 граммны, «Мурнакчы» совхоз 970 грамм дүктү бир башка онаштыр алган. «Мурнакчы» совхозтуң өшкү кадарчылары Сайын Күжүгет бир өшкүден 1 кг. 358 граммны. Базыр Салчак — 1 кг 219 граммны кыргып алган кадарчыларның ортузунда эң бедик көргүзүглерлиг болганнар, а кадарчылар Мөчек Ирнит («Бай-Тал» совхоз), Сандүү Салчак («Тээли» совхоз) өшкү бүрүзүнден бир килограмм ажыг дүктү кыргып алганнар.

Амгы үеде өшкү кадарчылары серии таңгалзарже көжеберген, чайгы семиртилгеии организастыг чорудар дээш кежүүишкинниг ажылдап турарлар.

Б. БАГАЙ-ООЛ.

ЧУРТТУҢ СИГЕН ШӨЛДЕРИНДЕ

УЛЬЯНОВСК. Мелекес районуң Н. К. Крупская аттыг совхозунда белеткеттиниэн турар мал чемиеринің шынарыг хынаарын ында ажыттыгаи агрохимлабораторияның спецнализтеринге даскаи. Областың колхоз, совхозтарында мал чеминиң чемгир шынарлары тодарадыры-биле чүс ажыг экспресс-лабораторияларны тургускаи.

ГОМЕЛЬ. Добрушск районуи «Красный Октябрь» колхозунда мал чеминиңиг белеткелиг дүрген, цыплыкын башкарарынга ажаалда двенодарында тургускаи радио хаамлаазы дузалап турар. Мал чеминиң белеткелиңиеринге радио дамчыштыр социалистиг чарыштың түннелдериниң, оон мурнакчыларының көргүзүглериниң дугайын өй-шавда дамчыдып берип турар. Таамал сигеиниерниң кезилдеии колхоз областың ажыл-агыйларындан бир дугаар доозканнарның бирээзи болуп турар. Чайгаар үнген сигеиниерниң кезилдеи ында ам шаикы чоруп турар.

ТБИЛИСИ. Грузияда сигеи кезилдеи шынаа черлерден даглыг болгаи даг эдектери черлерже шилгээи. Кестингеи сигеиин кашпалдар кежер салган канат оруктар-биле фермаларже чедирип турар.

Бедик даглардa сигеи кезер черлер республикада 300 мың гектар ажыг. Оларның сигеиин сырый болгаш бедик үнгеи. Чоокка чедир ол черлериниң сигеиин чедир ажыглалайн турган: оруктар барык чогулдан транспорт чеде албас. Мал ажылын хөгжүдүриниң программазын сүүлаар республикада 200 ажыг километр оруктарны даг шыналарынге салган, механизастаан отрядтарлыг мал чеми-белеткээр каттыжышкынынарны тургускаи.

ИЖЕВСК. Удмурт автономнуг республикаиың шөлдери болгаш ховулары кескен сигеиниң ыды-биле долган. Ында мал чеми белеткелиге массалыы-биле кирген. Ииетовчу арга-биле ажылдап турар чүс ажыг комплектер болгаш отрядтар сиген келгилдезинде-даара туттуган. Мал чеми белеткелиге бүгү курлавырларны ажыглап турар. Үш миллион тонна бөдүүн база чулуктуг чеминиң белеткээри планнаттырган.

КУРГАН. Урал яртында мал чеминиң белеткели база шапкынчаан. Оон темпиэ эрткен чылдымдаи үчүк бедик. Түскай аргалар-биле сүт чок болдурган чеминиң, сигеиин, сенажты эрткен чылдыңдан барык ийи катап дөйүү белеткээн.

(СЭТА-ның корр.).

ПАРТИЯНЫҢ ИДЕГЕЛДИГ ДУЗАЛАКЧЫЛАРЫ

ССРЭ-ниң чогаалчыларының VII съездизи ажыттынган

Чоннуң орге-ажыктары дээш чурттаары, амыдыралдың шынын бадыткалары, коммунистиг тургузуушкунуун идепкейлиг киржиичилери болуру — хөй национадлыг совет литератураның мастерлери боттарының бедик хүлээлелиин болгаш сорулгаларын ындыг деп көрүп турар. СЭКПниң XXVI съездизинге чогаалдыкчы интеллигенцияның ажыл-чорудулгазын бедии-биле үнелээнинге сорук киргеп совет чогаалчылар чаа кижини хевирлээринге, оон ажыччан болгаш угаан-бодал культуразын кижизидиргеге боттарының салыышкынын көөрдүрүнге бүрүн шиитпирлиг.

Үениң болгаш чоннуң мурнунга чогаалчының харыысалгазы —июнь 30-де, Москвага, Кремльдиң Улуг ордузунга ажыттынган ССРЭ-ниң чогаалчыларының VII съездизиниң делегаттарының кичээнгейиниң төөүнде туруп турар.

Сураглыг совет литераторлар-биле надыр хураалдың залында — күш-ажыдыы коллективтерниң талаалекчилери, беш чылдың мурнакчылары, культураның ажылдакчылары, партия, совет, профсоюзтар болгаш комсомол ажылдакчылары олуруп турар. Ындыпма социалистиг чурттарның чогаалчылар эвилелдериниң делегациялары, Европаның, Азиянын, Африканың болгаш Американың хөй чурттарындан келген чогаалчылар шуулганның ажылында база киржип турар.

Эштер М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. П. Кириленко, А. Я. Пельше, М. А. Суслов, П. Н. Демичев, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев, М. В. Зимянин, К. В. Русаков оларны делегаттар болгаш аалчылар үргүлүлелиг адыш часкаашкыныбиле уткаан.

СЭКП ТК-ның Политбюрозун ап Л. И. Брежневти башталыр хүндүүр президиумга делегаттар болгаш аалчылар удуг сорук киришкин-биле сонгаан.

«Совет литература коммунизм дээш демиселде болгаш СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр оон сорулгалары» дең ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң башталыр черинин отчёт илеткелии башталыр черинге бирги секретары Г. М. Марков кылган. Хөй национадлыг совет литератураның эрткен беш чылда хөгжүдүлгезинин кол үлгамчылыкшынарын ол тодаргай чугаалаан болгаш оон кижизидикчи ужур-дузазынга, идейлиг база уран-чечен бедик шынарларыга доктаваган.

Советтер чурттуңуң литераторлары төрээн Коммунистиг партиязының тугунуң адаалбиле улам сырый каттыжар, коммунизмниң тургузукчулуг—совет кижиниң дугайында, бистиң маадырлыг үевистиң дугайында чаа, ёзулуг партийжи, ёзулуг удуску солун чогаалдарны бижиир дээрии Г. Марков съездиниң мурнунда, совет чогаалчыларыиың өмүүжээниден СЭКП-ниң Ленинчи Төп Комитединге бүүрегтеп.

(СЭТА).

СЫЫН ФЕРМАЗЫНДА

Туранның сыын фермазы кажы-чараш чурумалдыг Туран хемниң бажында турар. Фермада 391 баш сыын бар. Сыын, тиилелөөнүн кезилдеиинде июнь айда эгелээн. Баштайгы кезииледе 23 сыынның мыйызын кезерииге фермаиың ажылчыларын идепкейлиг киришкеиер.

Фермаиың коллективи бо чылын 200 килограмм мыйыс-ты күүнеге дүүжээр хүлээлгелиг. Ук фермада бо чылдың февраль-март айларда Алтайның ак азыраар фермаиындан 81 баш сыынны садып алган.

Ферманың ажылчыларыи эки шынарлыг сыын мыйызын дүүжээр планын долдур күүсеидир дээш кызымаккай ажылдап турар.

Л. АРАКЧАА.
Кызыл хоорай.

АКАДЕМИЯНЫҢ ЧАА ДООЗУКЧУЛАРЫ

СЭКП ТК-ның чанында Ниитилел эртемнериниң академиязы инженниткенериниң эзчелиг отрядын доостуруп үндүрген. Партияның дээди өөредилге черинин профессорларының, башкыларының, дыпакчыларының болгаш аспирантыларының ол болуушкунга туроскаатқан байырлыг хуралы июнь 29-та Москвага болган.

Президиумда — СЭКП ТК-ның секретарылары М. В. Зимянин, К. В. Русаков, эртемденнер, ийишылалының хөй-ниитизиниң төлээлекчилери.

К. В. Русаков сөс ап, чыылганнарга чүве чугаалаан.

Партия Төп Комитединиң болгаш СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуиуң Даргазы Л. И. Брежневтиң будуиуң өмүүжээниден ол доозукчуларга, академияның бүгү коллективиие онзагай болуушкун-биле чүректиң хамыдыидан байыр чедирген болгаш эң эки күүзешкиннерии дамчыштыр.

Дыпакчыларның болгаш аспирантыларның амгы доозуң үүүшкүнү, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң болгаш социалистиг чурттарның акы-дүмэ коммунистиг болгаш ажылчын партияларының дээдн шуулганнарының соон дарый болганын К. В. Русаков демдеглээн. Ол чорук маназ онзагай политиктиг утка-шынарны киирип, доозукчуларны социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкунуң үүгүлә айтырыларын шиитпирлээриие сорук киирип турар. Ол сорулгаларның иинтә кедирип хемчээли, ажыктыг чорукте болгаш шынарже оларның углаиганы, амыдыралдың социал болгаш угаан-бодал доңнелии бедидериниң сорулгалары-биле, ыкы-дүмэ социалистиг чурттар-биле бүгү талалыг кады ажылдажылганы боттандырары-биле, дайын аймактың үзүткээриниң сорулгалары-биле оон харылзазы бистиң кадр политикавыскә удуртукчу кадрларны боттарынга эң бедик иегелдерии салып турар.

Академияны партияның шынар талазы-биле чаа дээди өөредилге чери кылдыр эде турускашкыиын соонда ол болуунун утланышкынын тып, аалдарлыг апарган деп, оратор демдеглээн. Ниитилел эртемнериниң академиялыг совет доозукчулар-биле кады социалистиг чурттардан дыпакчыларның болгаш аспирантыларның улуг болуу дооскан. Кады өөредилге, бистиң партиларывыстың мөөнүкчээн дүржүлгазын кады шиитпирлээри—ол дээрге пролетарлыг интернационализмниң ёзулуг шкалазы, бистиң партияларывыстың болгаш чурттарывыстың ортузында быжыглыг турар найыралдың база кады ажылдажылганың тодаргай илереп болуур.

Академияның доозукчулары оон панчылдарынга шыйык боор артар, коммунистерниң бедик идэзи телептиг эдилээр, улуг Ленинниң идеалдары дээш, тейбиниң болгаш коммунизмниң херээнии тыныслетен, дээш үре-түрелдиг ажылдаар боорлар дээрииге бүүрелгелер СЭКП ТК-ның секретарлары элеретken.

СЭКП Төп Комитединге эш Л. И. Брежневке байырлыг чагаалы хуралдың киржиккилерге бедик кедүрүлгүшкүн-биле дүүжээ алган.

(СЭТА).

ССРЭ-НИҢ САН-ХӨӨ МИНИСТЕРСТВОЗУНДАН БОЛГАШ ССРЭ-НИҢ КҮРҮНЕ БАНКЫЗЫНДАН

Совет-болгар найыралга турасказтакан монетаны эргилдеже үндүрер дугайында

Совет-болгар найыралга турасказтакан 1 рубль үелиг монетаны 1981 чылдың июль 1-де эргилдеже үндүрер.

1 рубль үелиг монетаны ак өңнүг чес-шикель эвилдиргеи 31 миллиметр диаметриг тырыкы хевирлиг кылдыр кылган.

ССРЭ-ниң Күрүне сүүлээшин монетаның мурнуу талазында көргүскен база «ССРЭ» болгаи «1 рубль» деп бижиглелдерии сиилбээн.

Монетаның артыы талазында үстүнде— он талада ССРЭ-ниң күрүне тугун, солагай талазында — Болгарияның күрүне тугун көргүскеи. Совет болгаш болгар улустарының найыралын илереткен мөзилелиин холдар болгаш «Мөңге найырал» дээн сөстерии оргузунда сиилбээн. Монетаның аллакы кезии долгандыр сонгаан бүрү болгаш оон адазында «1981» дээн сан бар.

Совет-болгар найыралга турасказтакан монетаны амгы үеде эргилдеже бар турар монеталар-биле кады күрүне, кооператив, хөй-иитти бүдүрүлгелерге, албан организастарга, колхозтарга болгаш у тус кижилерге телефонлаш бүгү хемчеглерии, а о ал-ыры, а ол-ган, ажыг-таш хаарынга, ыңай-ларынга ап-ган.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга

ПАРТИЙЖИ ПРИНЦИП, БЕДИК ХАРЫЫСАЛГА-БИЛЕ

Бистиң районувуң күш-ажылчы коллективтери он бирги бешчылче бүзүрелдиг кирген. Районуң коммунистери, бүгү ажылчы чоннары партияның XXVI съездизиниң айтыканы харыысалгалыг сорулгаларыны шиитпирлээриниге төлептиг үлүүн киперинге долу шиитпирлиглер. Съездиниң шиитпирлерин, эш Л. И. Брежневтиң съездиге кылганы СЭКП ТК-ның Отчёдунда айытканы үүлдерин болгаш түннелдерин партияның ажык хуралдарынга чугаалажып көрбүшаан, коммунистер болгаш ажылчы чоннар съездиниң айтыышкыннарын ажыхтыг болгаш долу ажыглаарының аргаларын чугаалап турганнар.

Съездиниң материалдарын партияның 25 эге организацияларының хуралдарынга таныжып, сорулгаларны тодаратқан. Анаа 98 коммунистер боттарының ажыктыг санаалдарын берген. Районуң хойжу бригадаларының төптеринге, фермаларга, кызыл-булуңнарга съездиниң материалдарын амыдыралга боттандырарыче кыйгырган кёскү агитацияны дерип кылган. Клубтарга, библиотекаларга тускай будуктарны тургускан.

Ол ышкаш чоннуң чурттап турар черлериниң ажы-биле агитквартиралар дамчыштыр бо ажылды хайныктырган. Нинтизи-биле 85 агитквартираларда 4530 кижи партияның съездизиниң материалдарын ханызы-биле өөренип доозкан. Съездиниң шиитпирлерин пропагандаларынга болгаш өөренирине партияның, комсомолдуң политиктиг база экономиктиг өөредилгелерин калбаа-биле ажыглаан. Партия чырыдышкынының база экономиктиг өөредилгениң 83 школаларында, комсомолдуң 21 политбөлүмүнде 9288 кижи съезд материалдарын программа ёзугаар өөренип турар. Ол дээрге районда бүгү чурттакчы чоннуң 86 хуузу, ажылдап турар кижилер 100 хуу хаара туттунган болуп турар. Партияның съездизиниң шиитпирлерин районуң ажыл-ишчилериниң улуг энтузиазчы чорук-биле хүлээп алганы бо бүгү хереглеп турар.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр сорулгаларны партия райкомунуң III пленумунга чугаалашкан болгаш тодаргай хемчеглерни ажылдап кылгаш хүлээп алган. Партия организациялары амгы үеде массаның күш-ажылчы болгаш политиктиг идепкейини бүгү талалыг бедидеринче, бүдүрүлгениң немелде курлавырларын дилеп тыварынче, он бирги бешчылдың онаалдаларын чедиишкинниг күүседиринче боттарының күжениишкинни угландырып турар.

Он бирги бешчылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын база социалистиг хүлээлгелерни хуусаа бетинде долдур болгаш ажыр күүседир дээш Бүгү-эвилел социалистиг чарыжынга киржип, районуң ажыл-ишчилери 1981 чылдың бирги кварталын багай эвес түнелдерлиг доозкан. Чугула кампания — малдың кыштаглаашкынын хүрнаагай, организастыг эрттирип, ажыл-агыйдар эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге малдың баш санын бүгү түзүн азый-биле ажырып, мал бажын өстүрериниң бешаймак ажыл планын бода малды 112,2 хуу, оон иштинде инекти 105,8 хуу, хой, өшкүнү 129,6 хуу күүсеткен. Эрткен чылдың ол үезинге бодаарга 1498 баш анай, хураганы, 196 бызааны хөйнү камгалап алган. Төрүүр үүс хойга онаштыр. «Бай-Тал» совхозтуң Даштыг-Тей хойжу бригадазы 91, Тураалыгның хойжу бригадазы 87 хураганны камгалап ап, районда хойжу бригадалар аразында социалистиг чарышка ыкы көргүзүүлүг ажылдаан.

Малдың баш санын камгалап ап, оон продуктуларын бүдүрерин көөдедип, күрүнеге садарының планын ажыр күүсеткени дээш социалистиг чарышка барып зонаның районнарының совхозтарынган бирги черин «Мурнакчы» совхоз эвелеп, СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профобличөвүлелдиң, ВЛКСМ Тыва обкомунуң шилчиир Кызыл тугу болгаш акша шаңналыш алган. Бо совхозта болгаш өске-даа ажыл-агыйларда хөй мурнакчылар планныг онаалдаларын күүседиринге төлептиг үлүүн киирген. Районда 17 малчын-нар төрүүр үүс башка онааштыр 100—112 анай, хураганы онча-менди камгалап алган. «Бай-Тал» совхозта мурнакчы хойжу Д. Мандай-оол — 112, Х. Таар-оол — 110, К. Багай-оол—104, Х. Өнер-оол—104, А. Иргит — 103 хураганы камгалап ап, чарыштың мурнуку одуруулга чоруп турар. Саанчылардан Р. Билчей — 601 кг, К. Сагды — 598, Ы. Мандыт — 585 кг сүттүг бир инекке онааштыр саап, эрткен беш айларны чедиишкинниг доозкан.

Ол ышкаш райпо, коммунал ажыл-агый эргелери тудуг-септелге участогу, бот-оруглга-чарылгалыг тудуг участогу болгаш өске-даа коллективтер беш айларның планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүсеткен. Тудугжулардан Д. Даваанын, Ч. Хертектиң, Д. Улаачыннын удуртқан бригадалары ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип, деңдески ажылдап келген. Септелге тудуг участогунда А. Салчак удуртқан бызанчылар, Ч. Маскыр удуртқан шеверлекчилер бригадаларының ажыл-ажы база мактал-дыг. Күш-ажылга үлегер-чижээн көргүзүп турар мурнакчылар алыр бүрүзүнде хөй.

Беш чылдың эдлээнге бедик көдүрүшкинүүр, шалыпчы ажылдың ыңдыг чижектери амыралдан хүн бүрүге көстүп турар. Күрүнеңиң планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш хөй түүлдерин чедип ап болуруп мурнакчыларның үлегери көргүскен. Кижи бүрүзү съездиниң шиитпирлерин боттандырар дээш чүү кылыр үжүрлүг мен дээрзин хаңызы-биле медерел билген турарын чедип алыры амгы үеде эң-не чугула. Районуң партия организацияларының организакчы болган кижизидикчи ажылы боже угланган.

Ону чогаадыкчы ёзу, партийжи принцип-биле чорудуп, ажыл-агыйжы болгаш партийжи организакчы ажылды чон ортузунга идей-кижизидилгелиг ажыл-биле тудуш холбаштырып турар удуртукчулар, партия организацияларының районда хөй. «Мурнакчы» совхоз (директору Д. Салчак, партком секретары К. Хертек), «Бай-Тал» совхоз (директору М. Ооржак, партком секретары Д. Чыдым), тудуг-септелге участогу (даргазы Х. Ондар, партия организациязының секретары Д. Кагай-оол), райпо (баштаар черинин даргазы К. Чамбый-оол, партия организациязының секретары Б.-У. Хертек) олар бирги кварталдың болгаш эрткен беш айларның планнарын ажыр күүсеткен. Бо коллективтерниң удуртукчулары, ында партия организациялары ажыл-херекче ханылап кирип, бар аргакурлавырларны ажытлаарынче күштү мобилизастап, организакчы болгаш идей-кижизидилгелиг ажылды кичээнгейниң төвүүге тургускаңы чедиишкиннерни чедип алырынга идингә берген.

«Он бирги беш чылдың онаалдаларын долдур болгаш ажыр, чедиишкинниг күүседир дээш бүгү-эвилел социалистиг чарыжының дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның докталында хүнүң чугула сорулгаларын тодаргай айтқан. Ажылчы чоннарның бүгү категорияларының бүгүлеп-эвилел социалистиг чарыжынга идепкейлиг киржирин хандырары, кижи бүрүзү ажыктыг болгаш шынарлыг ажылдаан, беш чылга төлептиг салыышкының күнгеи турарын чедип алыр ужурлуг бис. Нинтизи-биле байлаан ажыл-агыйжы ёзу-биле көөрү, бар курлавырларны чеп ажыглаары, чарыштың киржикчилериниң күжүн күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн, продукциянын шынарын бедидеринче, каналгалыг чорукту, планныг онаалдаларны чайлышы чокка күүседирин чедип алырынче мобилизастаары чугула.

Амгы үеде районда бир чугула ажыл — өшкү кыргылдазы доозулган. Нинтизи-биле 22 муң ажыг өшкүнү кыргын, бир башка онааштыр 890 гр. дүктү ап турар. Бо ажылдың соон дарый хой кыргылдазын чедиишкинниг эрттирип, чайлагларын бүгү тала-биле организастыг чорудар. 1981—1982 чылдарның мал кыштаглаашкынынга бүгү тала-биле белеткенир, малга быжыг чем баазаны тургузарынче бүгү күштү мобилизастап турар бис.

Районда мурнакчыларның саны көөдеп, кёскү чедиишкиннер чедип алдыңза-даа, боттарының мурнукта салдынган планныг онаалдаларын чедир күүсетпейн, ажыл-херекти съездиниң негелделериниге дүүштүр тургузарын чедип албайн турар күш-ажылчы коллективтер эвээш эвес. Ында «Тээли» совхоз (директору О. Таргын, партком секретары Д. Хирваа), «Кара-Хөл» совхоз (директору Д. Хертек, партком секретары К. Алыгбай) мал ажылының продукциязын эвээштирбүдүрүп, эрткен беш айларда ында малдың баш санының хорамчазы хөй болган. «Тээли» совхоз эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, сүт бүдүрерин эвээжеткен. Районуң чоннуң амыдырал хандырылга комбинады чонга ачы-дуза чедирериниң планныг онаалдаларын бирги кварталда болгаш эрткен беш айларда күүседип шыдаваан. Ындыг четпестерден чогуур түннелдерни үндүрүп, бедик бүдүрүкчүлүүр ажылдаарынга тавармычалыг байдалдарны тургузары, негелде, харыысалганы күштелдирери партия болгаш хөй-ниити организацияларының мурнунда чугула сорулга.

Партияның съездиниң материалдарын таныжып, өөренмишаан, шиитпирлезе чогуур еске-даа айтырыглаже кичээнгейни күштелдирип турар бис. Чижээ, «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырынга совет уксаның дүккүр өшкүлерин өстүрерин көрүп, кедизинде барып оон бүдүрүкчүлерин республиканың ажыл-агыйларынга чептередирин кёрдүгеен. Өшкү ажылының экономиканга ажыктыын барымдаалаш, бо чылын республиканың Көдээ ажыл-агый министерствозунуң специалистериниң киржилгезинде Кызыл-Даг салбырынга Улуг-Хем, Чаан-Хемчик, Өвүр, Монгун-Тайга, Барыын-Хемчик районнарның ажыл-агыйларының специалистериниң киржилгези-биле семинарны эрттиргени база ажыктыг болган. Нинтизи-биле районда ангор уксаның 17 муң өшкүлерин өстүрүп, бо ажылды сайзырадырының аргалары бар. Өшкү мал даглыг, тайга, даштыг черлериниң одарларын еске малларга бодаарга долу ажыглап, ажыл-агыйларга улуг орулга кирип болур.

Съездиниң шиитпирлериниге дүүштүр партия организацияларының ап чорудар хемчеглериниң дугайында айтырыглаарының партия хуралдарынга чугаалажып тура, коммунистер ажыктыг хөй-ниити санал-онаалдарын киргеп. Чижээ, «Кара-Хөл» совхозка сарлык чылгы, симменталь уксалтыг инектерни сүткүр углаашкынга, тыва уксаның хойларын, өшкүнү өстүрүп сайзырадырын чугулалап санаалдааннар. А «Тээли», «Бай-Тал», «Мурнакчы» совхозтарга үстүнде чугаалааныывыс малдар-биле чергелештир Красноярскиниң парын, чартык нарын дүктүг хонуг өстүрер. Ол дээрге бистиң районуң агаар-бойдузунга, одар-белчиңиринге таарышкан мал. Инчангаш бо чылдан эгелеп районуң ажыл-агылларының, көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлге эргелеринин специалистери хөй ажылын сайзырадырын чогаадыкчы ёзу-биле көрүп, ажыл-агыйларга янзы-бүрү уксалтыг хойлар тургусаайн, зоотехниканың негелделээнге дүүштүр түс черге таарыжып, өзүл хөй продукцияны бээр малды өстүрер.

Мал ажылын хемчеглер чер ажылының культуразын бедидерин иштеп турар. Хөрзүнү сай-даштыг, химниктиг байдалы чогуур негелдеге четпес, хат, сут эроизиязынга алыскан шелдерге хөй чылдыг ангенирин, ыланган люцернаны тарып өстүрерин көөдедип. Бо чорук бир талазында хөрзүнү хат, сут эроизиязынган камгалап алыр, азот-биле байыдар. Ийи талазында малга быжыг чем баазаны тургузарыпта улуг идиглиг. Ындыг ажыктыг санал-онаалдарны съездиниң материалдарын таныжып, өөренип тура ажыл-ишчилер киргеп.

Он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын долдур болгаш ажыр күүседир дээш социалистиг чарышты улам калбартып, оон дээштиин бедидип, кижи бүрүзүнүң анда-сыныышкыны эң-не бедик болуруп чедип алыры районуң партия организацияззының чугула сорулгазы болур.

Д. ДАНЗЫН-ООЛ,
СЭКП Бэй-Тайга райкомунуң бирги секретары.

Тыва АССР-ниң

Министрлер Чөвүлелинде

МАССАЛЫГ БОЛДУРАР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумуң «Республикага күш-культураны болгаш спортту улам ынай хемчеглер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1978 чылдың март 15-те хүлээп алган доктаалының күүселдезиниң дугайында айтырыгны чугаалажып көргеш, Күш-культура болгаш спорт талазы-биле комитет, чер-чер Советтериниң күүсекомнары ук доктаалды боттандырар талазы-биле чогуур ажылдарны чорудуп турарын демделээн. Спорттуң материал-техниктиг базазы калбарыш турар. Үш чыл иштинде 12 спортзалдарын, 10 тирлерни ажыглалга хүзээдин. ССРЭ-ниң 20 спорт мастерлерин, 115 мастерге кандидаттарны, спорттуң национал хевирлеринге РСФСР-ниң 21 спорт мастерлерин болеткээн.

Күш-культура болгаш спортче 11 муң кижини хаара туткан. Аныяктарны күш-культура болгаш спортче хандыкшылар, ГТО комплексизин шингээр талазы-биле ажыл Барыын-Хемчик, Таңды, Эрзин районнарда болгаш Кызыл хоорайда алаан идепкейжээн.

Моон-биле чергелештир республиканың чурттакчы чонунуң өртүүзүнде күш-культура-спорт болгаш назыкшылга массалыг ажылдар үстүкү организациянын база Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бо талазы-биле доктаалдарының негелделеринге дүүшпейн турар деп Министрлер Чөвүлелиң демделээн.

Республиканга күш-культураны болгаш спортту хемчеглериниге улуг четпес чүүл болза оон массалыг эвээш, спортчуларның мергежилиниң чалызы болуп турар. Күш-культураны болгаш спортту организастыг кылырында чоннуң чүгле 22 хуузу киржип турар. Элээн хөй улус бүдүрүлгелерде, албан организацияларда күш-культура коллективтери тургустунмаан. Ында көдээ чурттакчыларны маңза киприштирип турары ноочуг өөрөш. Баа-Хем, Бии-Хем, Улуг-Хем районнарның совхозтары «Урожай» эки тура спорт шиитпелиниң коллективтиг кежигүннери эвес болуп турар. Чиик атлетика, спортчу оюннар, аът спорту, гимнастика, волейбол болгаш өске-даа хевирлер кыскак нептереп келген. Спорттуң национал хевирлери ала-чайгарлаашкында, туризминиң бар аргалары кошкак ажыглаттынып турар.

Калык камгалал министерствозу спортемненнерниң медицина шинчилгезин ылангыя көзээ черлерде чедиңес чорудуп, кадыы кошкак урулгаларга тускай күш-культура мергежилдерин хөй школаларда организаставаан. Чыргылышкын министерствозу, Профтехөреңилге эргелери өөреникчилерниң, сургуулларның күш-дамыр кижизидилгезинин байдалын чогуур-биле контрольдаайын, бо талазы-биле специалистерни чедиңес черлерге болгаш оларның мергежилин бедидерин багай боттандырган. Уругларга-аныяктар спорт школазы ажылдарының планы күүсеттинимээн. Школаларга планнаттынган 7 тускайжыттынган класстарның чүүле ийизи турган.

Спортсменнерни, тренер болгаш башкы составты шилип алырында, кижизидериниге четпестер хөй, оларның талазында спорт атпаазын болгаш чурумун хажыдар таварылгалар хаая эвес. Спорт коллективтери школаларга кошкак шефтер турар. Күш-культураны болгаш спортту пропагандаларынга, организастаарыга культура-чыргылышкый болгаш казык камгалал органнары аянзын киржилгелиг. Күш-культура болгаш спорт комители бо ажылды кошкак удуртуп, спорт шиитпелдериниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның күжениишкиннерни бо хемеккө дүүштүрер болгаш каттыштырар эргезин ажыглавайн турар.

Чамык районнар болгаш Кызыл хоорай Советтериниң күүсекомнары, чамдык министерстволар болгаш ведомстволар күш-культураның болгаш спорттуң материал-техниктиг базазын быжыглаарыңче чогуур кичээнгей салбайн келген. Ажылдап турар хөй спорт тудуглары нормативтерге дүүшпес, чамдыкта зенэргей байдалза турар. Өөредилге черлериниң спортзаллары массалыг спортка ажыглаттынмайн турар. Кызылда эптир баскейниг корнуг база Совет Тыванын 5 чылы аттыг стадионуң мурнуу талакы олуттары туттунуп өгелевээн. Состновка стурза, «Барлык» совхозта спорт залдарлыг Культура бажыңнарының тудуглары доозулбаан, а «Большевик» совхозтуң спорт залы чокка дужаттынган. Республикага спорт хереккеделери хелеңнээр пунктулар организастаттынмаан, спорт сарааннарын багай садыглап турар.

Үстүнде четпестерни шыңгыы айытпышаан, Министрлер Чөвүлели оларны дарый чайладырын, 1981—1985 чылдарда массалыг күш-культураны болгаш спорттуң хөгжүдер талазы-биле немелде хемчеглерни алырын, чон ортузунга күш-культура-спорт ажылын хөгжүдүп, массалыг болдурарын, спорт базаларын калбартырын, спорттуң хөгжүдериниң планныг көргүзүглерин күүседирин хандырарын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күш-культура болгаш спорт комителиге, министерстволарга, комитеттерге, ведомстволарга болгаш районнар, Кызыл хоорай Советтериниң күүсекчи комитеттеринге дагзын турар доктаалды хүлээп алган.

МЕРГЕЖИЛИ ХӨЙ

Ындыг кижилериң дугайында тыва улус «корбээн чүвези чок, кадырбаан хөнээ чок» деп чугаалажыр. Кара-оол Оручаевич Иргиттиң барбаан-чорбаан чери-даа чок, кылып билир ажыл-мергежили-даа эңмежок. Ол солун амыдыралдыг кижилериң бирээзи.

Оон күш-ажылчы узун оруу төрээн чери — Бай-Тайга районнуң Шуй биле Тээли аразынга телефон харылзаа шугумунуң тудуунда эгелээн. Оон соонда аныяк оолду Совет Армияның хүрээлеңинче келдирткен. Ол далайның чаяг шеринге албан эрттирип турган, Курил ортулуктарының кадыг-дошкун агаар-бойдузунга, Оожум океанның ажыг чыварынга дадыгын каннаган. Шеригден халаш-каш, Иргит төрээн Шуйунга чедип келгеш, боданып эгелээн. Амыдыралга бодуңуң туружун тыварын, каяа ажылдаарын, чүнү кылырын, кандыг мергежил чедип алырын шиитпирлээр уе келген.

1953 чылдың ноябрь 20. Кара-оол Иргитке ол хүн кажан-даа уттундурбас. Ынчан ол бөлүк өөрү-биле Хемчик бажынга ажыттынган алдын уургайынга ажылдаары-биле чеде берген. Оон эгелээш оон ажыл-амыдыралы — төрээн Тывазының казар байлаан шинчилен тывар ажылдар-биле холбашкан. Үш чыл эртикеде ол геологтарның кадыгберге ажылынга чанчыгып, чер үттээр мастериң мергежилин кызымаа-биле шиитпээдин алган. Черниң хаяы каъдың өрүмнеп-үттээш, казар байлактарның курлавырын, шынарын тодарадып тыварынга Иргит 17 чыл дургузунда бараан болуп, мөгаг-шылаг чок ажылдап келген.

Хемчикте Час-Адыр, моңгун суглуг Терлиг-Хая, Таңдының кобальтылыг Хову-Аксы... Бо черлерге коммунист Кара-оол Иргит ажылдап турган. Совет чазак оон кызымаккай, могаг-шылаг чок ажылын бедии-биле үнелээш, «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаан.

Амыдыралының ажы-биле Кара-оол Оручаевич биле Сенджажы Ивижиковна Иргиттер Чадаанага он чыл бурунгаар көжүп келген. Кайызы-даа тудугга ажылдап эгелээн. Уламчаанда К. О. Иргит № 463 КМК-ның бызанчылар бригадазын удурту берген.

Дүүнгү даг үттээр мастер, бөгүн бызанчы ашарза-даа, ол кылган ажылынга кызымак, алызындан тудугур, үсшевер холдарлыг болгаш, эш-өөрү-биле эп-найыралдыг ажылдап келгеш, чүгле бригаданың эвес, бүгү коллективтиң хүндүткелин чаалап алган. Кылган ижин эчизинге чедирбээнде, сеткил-сагыжы дөпеес, ажыл-ишчи коммунистиң баштаан бригадазы районнуң девискээринде дыка хөй тудуг объектилерин ажыглалга киперинге киришкен. Оон бригадазы Алдан-Маадырда школа тудуун, Чадаанада «Чечена» уруглар садигин, Хорум-Даг. Чыргакы суурларда көзээ Культура бажыңнарын, «Чыраа-Бажы» совхозта Шык-Бажы, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта Дөргүн сүт-баразы фермаларыкга үлегерлиг инек кажааларын, районуң дыка хөй суурларында уруглар албан черлериниң тудугларын ажыглалга киперинге киришкен.

Оон партийжи даалгазы — агитатор. Делегей байдалының дугайын база чуртта, республикада, районда болуп турар болуушкуиларны эш-өөрүнге чугаалап берип турар. О. Иргит Чадаана хоорай Советиниң депутады хүлээлгезин база чедиишкинниг күүседип келген.

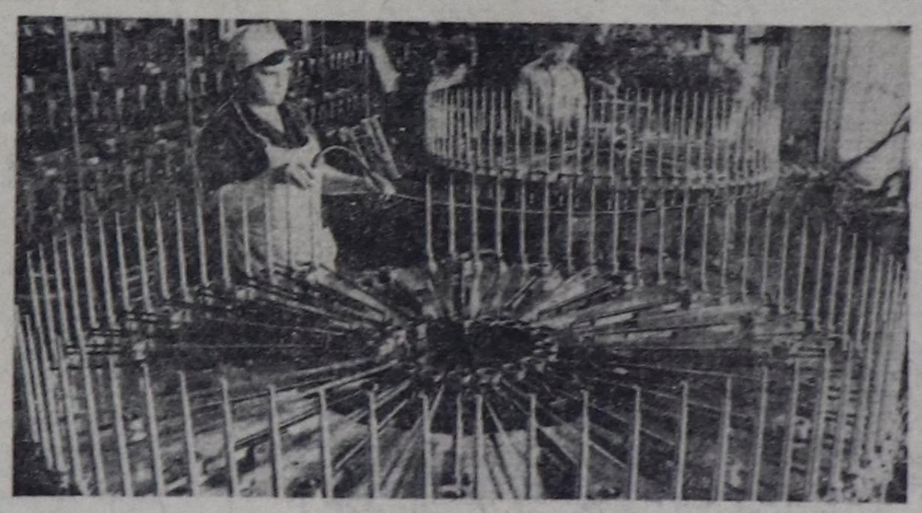
Тудуг ажылынга Кара-оол Оручаевичиниң кызымак ажыл-ижи «Күш-ажылчы шылгарал дээш» медаль-биле демделеттинген.

А. Сенджажы Ивижиковна оңгу беш чылдың шалыпчызы болуп, чоокта чаа чазактың дээди шаңнал-хавыяаларының бирээзи — Күш-ажылдың Кызыл тук ордени-биле шаңнаткан.

К. Иргит аңнаарынга хандыкшыдыг. Эвээчеглиг шелээзин аңныыр сезону эгелээри билек алгаш, аңнап чоруптар чанчылыг. Хемчиктиң башкы болгаш соңгу тандыларында оон диинден, киш сүрүн чорбаан хемнер, сыннары хөвар. Дүржүлгалыг аңчы беш чыл бурунгаар күрүнеңиң «Хемчик» аңныыр-тывыш ажыл-агый черинің штаттыг аңчызы апарган. Ол червин ханы каъдынан эртине байлак тып чораан өрүмнекчи мастерден, ам сураглыг аңчы, «тымчак алдыныңың» тывыкчызы апарган. Аңчы беш чыл улаштыр «Социалистиг чарыштың тиилекчизиң» көрек демлээнин эдилекчизи болган. Бо чылдың бирги кварталында 3000 рубльдиң өлүүн дүжаар хүлээлгезин 120 хуу күүсеткен.

Аңныыр сезону эртерге, Кара-оол Оручаевич бригалазы-биле районнуң ажыл-агыйларынга көрөө ёзугаар тудуг ажылын кылып, хой кажаалары болгаш кыштаглары, малчыннар чурттаар бажыңнарны тудуп турар. Бригада «Тыва» совхозтуң Айлыг-Ойда 500 хой кирер кажаанын тудуун доозкаш, ам ында ийи аал иштиг чурттаар бажыңның тудуун чылдың бирги чартыында бүрүн доозар сорулгалыг ажылдап турар.

А. ДОНГАК.
Чаан-Хемчик район.

Москва область. Күш-ажылдың Кызыл тук орденниг «Коломнатекмаш» бүдүрүлге каттыжышкынының эргиниң болгаш аргыыр машиналарны ажылдавайн турар ындыг пес-таавы бүдүрүлгеи биетин чуртувуста чок чыгыы. Ол дээрге ындыг машиналарны ССРЭ-де бүдүрүп турар чанғыс бүдүрүлге чери. Оон продукциязын Совет Эвилелинде пес-таавы машина тулуушкунунуң бүгү бүдүрүлгелериниче, ЭДЧ кежигүннери чуртгарже, өске-даа дартеп чуртгарже чорудун турар.

ЧУРУКТА: эргиишти хынаар ротор стендилери. Залчегде маңза 6000 кылыгларны шенеп эрттирер.

Н. Анимовтуң фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Айтырыгга харыы

ТӨЛЕВЭЭНИ ЧОН

Эргим редакция! Тока аттыг совхозка трактористеп турумда, мени механиктедип каан. Анаа үш чыл болдум, ол үеник дургузунда трактористиң стаж акшазын албадым. Ол чөп бе азы менээ төлеп бээр бе?

С. Күжүгет,
хоочун механизатор.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң 1966 чылдың апрель 22-деги «Совхозтарның болгаш күрүнеңиң өске-даа кадээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринде ажылдап турар тракторист-машинистерниң продукция бүдүрерин улгаттырарынга материалдыг сонуургалын бедидер дугайында» докталында үш чылдан өрү ажылдаан трактористмашинистерге ажылдаан акшазының 12-25 хуузун немей бээри көрдүгеен. Ол төлевээ-ниле херек кырында ажылдап турар трактористерге, машинистерге, трактор-хову бригаларының бригадирлериниге, оларның дузалакчыларынга хамаарыжыр.

Септелге мастерскаязында ажылдап турар токарьларга, дарганнарга болгаш механиктерге стаж акшазы бербес, ынчангаш тракторист киши өске ажылче шилчээрге ук акшазы төлевээни чөп.

А. АЖИ.
профэвилелдериниң область чөвүлелиниң юрисконсультантызы.

БҮЗҮРЕЛ

«Кызыгаар» совхозтуң үндезилекчилери хөй. Олар совхозтуң экономиказын сайзырыгайжыдарынга доктаамал идепкейлиг үлүүн бараалгадып чоруур. Ынызырларның бирээзинге Соян Хайыны хамаарыштырып болур. Чоокта чаа оонбиле ужуражып, эрткен оруун хөөрежип ордувус.

—Колхоз тургустунуп турар үеде зыяк мен. Ынчан он шаа хире бажыңчыгаштар бар чүве. Бир-ле кежээ улуг хурал чыылдырган. Анаа элээн каш кижини бригада, звено удуртуруңга томуйлап турган. Колхоз баштаар чери мени тудуг бригадирлеп каан. Тулугжуларның ажылдазы хөлчок эки. Чүнү-даа даандыраргa, чажам дивес кылыр турдулар. Ол үеде тутуг материалын 40-50 километр черден сөөртүр турган бис. Маңзаларны боттары хөл-биле кылын белеткээр. Эжик, рама болгаш каетактарны база боттарывыс кылып алыр. Түүйбу, чугай белеткээр тускай звенону база тургусkан бис — деп, Эренчинович эрткен үе-биле ажыы үени деңнеп чугаалап орар.

Шынап-ла, ол үеним тулугжуларының шалыпкын ажылын оон чурттакчылары база караарыс-биле көрүп келген бис. Олар дөртен ажыг тулугжу болгай. Чыл санында тулугжулар чеди-сес чурттарга бажыңны, беш мал кажаалын ажыглалга киирип келген. Школа, ясли-сад болгаш конторалы боттары төлевилеп ыыйгаш, тудуп белеткээн. Ол-ла бүгү тулуглар амгы хүнүнерде совхозтуң чөнге кол бараан болур черлери болганында оон сөткилп хаяын чоргаарланыр.

Колхоз совхоз кылдыр эде тургустунгай. Чоннуң амыдыралы, түс черниң сайзыралы улам хөгжээн. Амгы үе шынап-ла магалыг. Бажың-балгат ийикше өске-даа тудуглар кылыр хээлде, оон материалдарың машина сөөртүп болур. А тулугжуларды тускай шалынның болуур. Колхоз турда ай санында күш-хүн саналыр. Чыл дургузунда эки ажылдаан кижи акшаны алза алыр. Чаңгыстары харын-даа ёрелиг артар турган. Нинтилел чемни чиген ээш акшазын тыртып апаар. Ам магалының көрүнер ээш. ай санында ийи катап шалын алыр. Мынаар тавармычалыг байдал турда, кижи канчап ажылдаксавас боор деп хоонуң тулугжулар шынап-ла чугаалаар.

Хоочун тулугжу каш чыл улаштыр үлегерлиг организакчы болуп ажылдап чорда, колхоз баштаар чери аңаа малчыннарын сүмелээн. Коммунист кижиге ол хире бүзүрелди берип турда, күүсетпеске кайыы боор ээш. ол даалганы күзелдин-биле хүлээп алган. Ол партия эге организациязының даалгазы-биле төрүүр хойлар малдай берген. Х. Соян мал ажылынга бээнин 20 ажыг чыл чедип чоруур. Бо үелериниң иштинде алган хүлээлгелерин ол доктаамал ажыр күүседип келген. Тодаргайларга, үүс хойлардан-на 85-тен өрү хураган, бир башка онааштыр 2 кг-дан күдү эвес дүктү кыргыш ап, күрүнезинге дужаган. Бо дээрге хөөчун коммунистиң төрээн совхозунга бүзүрүктүүлүг күш-ажылының хереглиг-дир.

Хайың Эренчинович бодунга негелделиг, онаашкан ажылынга харыысалгалыг. Хөй чылларда совхозунга арбын малды, күрүнеге тонна-тонна ыскыт кыргын бергенин дээш үнеледин, «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле ийи удаа, «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медаль-биле база шаңнаткан. Ол бо бедик шаңналга улам хөй-аът кирип, он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын чедимделиг күүседир дээш өг-бүле улам совок киоген ажылдап турар.

Бо чылын өг-бүле үс хөйдан үс хураганы онча-менди камгалап алган. Амгы хүнүнде Шаранурда малын сөөртип, хур-менди чайлагдап орар.

У. ЭРЕНДЕЙ.

ПЕНСИОНЕРНИҢ ДУЗАЗЫ

СЭКП-ниң XXVI съездизи улуг назылыг кижилерниң дугайында сагыш салдышкынын күштелдиреринин эргежок чугулазын онзалап айыткан. Ынчангаш оларның айда алыр пенсиязының хемчээлин өстүрген болгаш ажыл дыдыпкы дег пенсионерлериниң шиитпелге ажыктыг ажыл-ижин күрүне ужурлалыг болдурарын көрү. Ону улуг назылыг киже оорушкуу-биле утказ ап чыдавас чугаажок.

Үрээзиниге

Бора-

ха-

ии

Тес-Хем район да танывас кижи ховар.

Бус-биле ажылдаар «локомотивтер» механиги мергежилдиг аныяк кижи Кызыл хоорайдан «Тес-Хем» совхозка кээп ажылдаандан бээр дөртен чылдар эрткен. Ол ынчаарда электри эпергиязы бээриниң техниказын түс черге тургускан соонда, суурлуң амыдыралче шилчээн Берт-Даргa ильчиниң лампозкалары чайыныалы берген. Оон-биле чергелештир ыяш дилер цех ажылдап эгелээн болгаш дилит материалдары-биле боду хандыртынар арга совхозка тургустуганы будүрүкчү күшке улуг идигни болдурган. Электри чырыын болгаш ыяш дилирер хирээлерни-даа локомативтиң дузазы-биле ажылдалыр болгай.

Б. Шалык совхозунга хөй чылдарда пилорамщиктеп ажылдаан болгаш хөй кижини ынак мергежилдиге өөреткен. Оон дилдирген ыяштары ажыл-агыйга ужнелиг тудуг материалдары болуп, чеже-чеже чаа худугларга ажыглаттынмазын дээр.

Ол ам пенсияже үнгендээ болза амга чедир дагдыныкчы хүлээлгезин күүседип, күш-ажылчы амыдыралын уламчылавышаан. Бора Араажыевич чоокта чаа «Кызыгаар» совхозка пилорама пегин тургузуштыкаш келген. Бөдүүн ишчи, улуг назылыг дагдыныкчының күш-ажылчы дурзулгазын, оон арга-сүмезин ак-эриктер ам амыдыралга ажыглап турарлар. Баштайгы чудуктан дилдирген тудуг материалы суур чаагайжылыгзынга ажыглаттынган. Эки кылган ажыл — элеп четпес алдар дээр болгай. Совхоздуң директизязы, ажылчын комитеди чурттакчыларның мурнудан буянныг холдуг кырганга өөруп четтиргенин илереткен.

Бора Араажыевич чүгле Тес-Хемде эвес, акы-дүнма Моолдуң Барыын-Гурун аймаанга база барып, пилорамаларны тургузуштыраргын бирээзи.

М. ТИРЧИН.

ИНТЕГРАЦИЯНЫҢ КОМПЛЕКСТИГ ПРОГРАММАЗЫ

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң сессиязының XXXV хуралы Болгарияның найысылалы Софияга бо чылдың июль 2-де ажыттынар. Социалистиг дем каттыштырылгазының амыдыралында алдарлыг юбилей-биле — Социалистиг экономиктиг интеграцияның комплекстиг программазының 10 чылы-биле холбаштыр ол хурал болуп эртер.

Ажыл-агыйжы дем каттыштырарын хаңыладырынга, экономиктиг дузалажылганың айтырыгларын комплекстиг шиятпирлээринге акы-дунма чурттарның боттуг хереглели 1971 чылдың июльда Бухарестиге ЭДЧ-ниң XXV сессиязының ажылының үезинде чазактар баштыңнарының ат салганы документиге илергейлеттинген.

Кады ажылдажылга ооң мурнунда үелерде улус ажылагыйының түс-түс чамдык адырларга колдууында боттавып турган. Социалистиг чурттарның дем каттыштырылгазының программазын чүгле материалдыг будурүлгеге, эртем болгаш техникага эвес, харын-даа даштыкы салдыг, сан-хөө болгаш чээли харылзааларының талазы-биле ажылдап кылыры эргежок чүгула болган.

Социалистиг экономиктиг интеграцияның комплекстиг программазын амыдыралга боттандырары — ол дээрге, кады ажылдажылганың күчүзүн быжыглаар ниити сорулгаларны шиитпирлээринге дем каттыштырган күжениишкиннерни холбаштырары, дедегей системазы болган социализмнин артык күштерин улам-на дээштиг ажыглаары-дыр. Эртем-техниктиг депшилгенин өң чаа чедиишкиннерин шингээдип алырынга, улустарның амыдыралының чагай чоруун болгаш культурлуг деннелин бедидеринге интеграция база идиглиг болуп турар.

Экономиктиг кады ажылдажылганың чүгула сорулгаларын шиитпирлээринге комплекстиг программаның чүгула ужур-дузазын акы-дунма партияларның чоокта чаа болгулаан съездилери демдеглээн. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүнери бүгү чурттарның дем каттыштырган дузаламчызынга даянмышаан, социалистиг дем каттыштырылгазы дедегейге бодунуп туруштарын дыка быжыглаан. Дем каттыштырылгазының чурттары национал орулганын өзүдүг темпилериниң талазы-биле капиталистиг чурттарны бүзүредиг мурнап турар. 1980 чылда оларның национал орулгазы ниитили-биле 84 хүү немей өскен. Үлетпүр бүдүүлгезинин чылда немей өзүлдези 6,3 хүү болган. Ол дээрге — капиталистиг кол күүгиелериниң хөгжүлдезинин темпилеринден барык-ийи катап артык болуп турар.

Комплекстиг программаның боттанышкыны акы-дунма күүгиелериниң экономикаларын деңге хөгжүдер арганы берген. Ол программага дүүштүр заводтарны болгаш газ, нефть дамчыдар хоолайларны дерип, чернин болгаш космостун экспедициялырын кады боттандырып келген.

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери чурттарның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин планнаарынга болгаш холбаштырарынга кады ажылдажылганы хаңыладырының сорулгалары комплекстиг программада кол чүүл болуп турар.

Амгы беш чылда национал планнарны холбаштыргаының алыс түннелдерин ЭДЧ-ниң сессиязының Софияга болур XXXV хуралынга үндүрер. Кады ажылдажылганың үзүн хүүсаалыг будуң программаларын боттандырарыбиле холбашкан социалистиг интеграцияла принципиалдыг чаа угланышкынны барыжаалавышаан, ол ажылды тодуруп келген. 1981-1985 чылларда хөй талалыг интеграция хемчеглериниң дугуржүшкан планның база ажылдап кылган. Ооң төлевилезин ЭДЧ-ниң сессиязының ам болур хуралының киржикчилери чугаалажып көөр.

Специализастаан барааннарны садыглажырын көвүдедири — акы-дунма күүгиелериниң ниити бараан саарылгазында доктаамал быжыг угланышкын-дыр. Чижээ, машина тудуунун специализастаан ол муи ажыг аттарлыг кылыгларын акы-дунма социалистиг чурттар боттарының аразынга садыглажып турар. Атомнуг машина тудуунун талазы-биле улуг хемчээлдиг дугуржүлгалар ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарның аразынга кылдыңган.

Специализациялыг болгаш кооперастаашкының ажыктыын кады ажылдажылганың практиказы балыткан көрүүкен. Хөй кылыглар ажылагыйжы дем каттыштырылгазының шылгаттынган ол хевирлериниң материалдыг илергейлээшкини болуп турар. Чижээ, Венгрияның «Икарус» деп автобуетарын, Герман Демократтыг Республиканың автодарыының пассажирлер вагоннарын, Чехословакияның «Татра» деп чүк машиналарын азы совет «Жигули» деп чиик машиналарны будүрериниң ФПК-ниң Чингине секретары Ж. Марше пленумга илеткелинге демдеглээн. Чөөн үезелдиг күштериниң твилелгезинге Коммунистиг партия шиитпирлиг салыышкынны киргенин ол оюзалап айыткан. Национал хуралга сонгулдаларга бадылаашкыннарның 16 хүүзүи коммунист кандидаттар чедип албышаан, президент сонгулдаларының баштайгы бадылаашкыны-биле деннээрге, түннелдерин эләэп экижиткен. Ынчалзажок ол түнелдер 1978 чылда парламент сонгулдаларында түннелдерден эвээш болган.

Ындыг байдалдың чылдагаанарын илеткелде тодаргай анализтеп көргүскен. Коммунистерге удур буржуаз пропаганданың өөскүткени «идеологтут ёзулуг дайын» ол чылдагаанарның бирээзи болган деп, ФКП-ниң Чингине секретары демдеглээн.

Чурттуң амыдыралының бүгү адырларынга аар уржуктарлыг улам хамылаан кризистин байдалдарында демиселди чорудар ужурга коммунистерниң таварышканың ол айыткан. Ындыг байдалдар турда, хөй миллион ажылчы чоннар политиктиг чаартылгаларны кылыры дээш бадылаарынга белен болган.

Француз компартиянын сөөлгү съездилериниң шиитпирлериниң шынныын сонгулдаларның анализи бадыткаан деп, Ж. Марше медеглээн. Франциянын байдалдарынга дүүшкен социализмни тургузарынче ол съездилериниң тодаргайлаан угланышкыны амгы кризистен чурттуу уштуп алыр аргалыг кара чангыс шын орук болуп турар. Социализмче баары — ол дээрге, Франциянын мурнунда тургустунган айтырыгларны чаа ёзу-биле шиитпирлээри, чептүг чорукче болгаш социал депшилгеже чоннуң дүрүм ёзугаар чүткүлүн хандырары, чурттуу эргелеп башкарарынга ажылчын ангыын болгаш ажылчы чоннарның ээлээр ужурлуг олуттарын оларга тыпсыры болур.

Ол сорулгаларны чедип алырынга революстуг партияны — Француз коммунистиг партияны быжыглаары эргежок чүгула деп, илеткелде онзалап демдеглээн.

Компартияның кошкаарын күзеп турар кижилер сотка олурар апаар деп, Ж. Марше чугаалаан. Бистиң партиявыс социал болгаш национал чаартылганың улам-на күчүлүг күжү болзун дээш 700 мун француз коммунистер моон сонгаардаа күжениишкиннерни кылыр апаар.

Ажылчы чоннарның таварышкы турары айтырыгларны, бирги ээлчегде ажыл чок чоруктуң айтырыын шиитпирлээри, демократтыг хосталгаларны болгаш эргелерни калбарыры, күүгиези болгаш оон институттарын демократчыдары, тайбыңны хандырары, бооцепсектерни дүжүреп партиянын мурнунда салдынган чүгула сорулгалар болуп турардыр деп, Ж. Марше айыткан.

Чазактың составынга коммунистерни киргенин чурттуң политиктиг амыдыралында эң чүгүлә болуушкун кылыыр ФКП-ниң Чингине секретары үнелээн. Коммунистерни чазактың составынга киргени хөй миллион эр, херээжен француздарның күзелинге дүүжүп турар. Ажылчы чоннарның илеглерин хандырар дээш коммунистер бүгү-ле чүүлдерни кылырын Ж. Марше оларга буюретккен.

ФКП-ниң эвлечлиг стратегиязын 1982 чылдың ию... тоңчүзүнде, февральдың ... е чыладырарын ... талаткан.

Болбурзектиң судалы

СЭТА-ның КОРРЕСПОНДЕНТИЛЕРИ ДЫҢНАДЫП ТУР

ДАШТЫКЫ БОЛУУШКУННАР ДОПЧУЛАЛЫ

СЕССИЯ ДООЗУЛГАН

ГАВАНА. Кубаның улусчу эрге-чагыргазының Национал ассамблеязының ээлчеглиг сессиязы Гавананың Конгресстер ордузунда доозулган. 450 ажыг депутаттар анаа кирипкен, оларның аразында — Кубаның Компартиязының ТК-зының Бирги секретары, республиканың Күүгне чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро бар.

«Делегейниң парламентилеринге болгаш улустарынга» ССРЭ-ниң Дээди Советинин Кыйгырыын деткээн резолюцияны сессияның ажылының үезинде депутаттар чаңгыс ап-сеткилдиг хүлээп ап, бооцепсекти эңдере будүрериңе удур, бүгү делегейге тайбың дээш улустарның демиселин изепкейжиргеринче угланган чүгула совет инициативага бедик үнелээшкинни бергенер.

ЧАЗАК ТУРГУСКАН

РИМ. Италияның республиканчы партиязының политиктиг секретары сенатор Дж. Спадолини Италия Республиканың делегейниң ийиги дайыны доозулган соонда сан талазы-биле 43-кү чазаан тургускан. Чурттуң кол политиктиг партияларының удуртукулары-биле хөй хүн сүмележиишкиннерниң түннелинде министрлерниң ажылдан кылдынган дараазын Италияның президентизи А. Пертинига ол киирген.

Христиан демократ А. Форланиниң баштааны, дөрт партиядан тургустунган сөөлгү чазак чагырыкчы буржуаз хөйнуруунуң кол-кол төлөэлекчилериниң чажыт үүлгедишкинниринге борашканын сойгалап илереткени-биле холбаштыр халажын үнер ужурга албадыптарга, бир ай ажыг үе мурнуу чарыында ээлчеглиг политиктиг чидиг кризис кыптыгын үнген турган.

Чаа кабинет коалициянуг будуштуг болган, ынчалзажок мурнундагы чазактан бо чазактың ылгалы министрлер чөвүлелиниң даргазы 35 чыл дургузунда бир-ле дугаарында христиан демократ эвес кижинин болуп турары болур. Чагырыкчы коалицияда беш партияның: ХДП-ниң, социалистиг, социал-демократтыг, республиканчы болгаш либералдыг партияларның төлөэлекчилери кирген.

ДИПТИҢ АЙТЫРЫГЛАРЫН ЧУГААЛАШКАН

НАЙРОБИ. Африка чаңгыс ап организациязының кежигүннери күүгнелерниң күүгнелер болгаш чазактар баштыңнарының XVIII сессиязы ажылын ында дооскан. Африка диптиң айтырыгларын ооң киржикчилери чугаалажып, политиктиг болгаш экономиктиг ың чидиг айтырыгларны дугайты каш-даа чугула документилерни хүлээп алган.

Мурнуу-Африка республикага апартеидтиң системазын меңгежилеринче угланган расисчи ёзу-чуруму-биле Вашингтонның сүлчээлежилгезин, Каттышкан Штаттарның болгаш барыын талакы өскедаа күүгнелерниң Намибияга хамаарышпас чорукту тыпсырын сонгаарлаар дээр оралдажышкыннарын сессияның киржикчилери шиитпирлиг буруу шаңкан.

Африканың Мурнуу чүгүнде национал-хосталгалыг шимчээшкиннерни, Палестинаның хосталга организациязының «бүрүн деткип турарын ассамблеяның киржикчилери база дагын медеглеп, оларга материалдыг, моральдыг, политиктиг, дипломаттыг болгаш өскедаа бүгү талалыг деткимчени көргүзеринче Каттышкан Нациялар Организациязын кыйгырган. Кожазында күүгнелерниң — Эфиопияның, Кениянның болгаш оон-даа өскелерниң девискээрлерин хүнаап алыксаар чоруун каарын Сомалинин ёзу-чуруму ндан Бүгү-африка шуулганының киржикчилери негээн.

И. ГАНДИНИҢ КЫЙГЫРЫЫ

ДЕЛИ. Чамдык күштернин Индияның национал чаңгыс эвинге согушкун таварыштырар дээр оралдажышкынныарынга хамаарыштыр серемчиледиг болуруынче индий улусту Индияның премьер-министри Индира Ганди кыйгырган.

Уттар-Прадеш штатка Лакхнауга болган массалыг митингиге чүве чугаалап тура, Индияның дайзыннары оон национал чаңгыс эвин баксыралырын, ол ышкаш кана-даа каттышпастар шимчээшкининге чарыдырышкын болгаш Азияның хөгжүп орар күүгнелериниң аразынга чергүлээлерни хайныктырарын оралдажып турар-дыр деп, И. Ганди медеглээн. Индияның амыдыралчы чугула эрге-ажыктары чурттуң бүгү улустарының сырый каттыжышкынын камгалап арттырарын, дыл болгаш шажын-община ылгалдарын чылдакка алгаш, оларның аразынга кандыг-бир черүлээлерниң тыптып келирин болдурбазын негеп турар деп, премьер-министр онзалап демдеглээн.

БУУРАП ДҮШКЕН

ЛА-ПАС. Шеригнин дээди дужаалдыг бөлүк офицерлериниң Боливияга күүгне эргилдези кылыр дээн оралдажышкыннары бүүрап дүшкен. Президент ордузунуң чанында парлалга болгаш информациа черинин чиңгине секретарымың албан хүүзүнда дыннатканын ёзугаар алырга, үймээн үндурукчүлериниң удуртукчулары — кургаг чер шеригларинин командылакчызы, шериг хунтазының кежигүнү генерал Умберто Кайохту болгаш шеригнин штаб начальниги генерал Лусио Анес оларны тудуп хоруглаан.

Боливияның президентизи генерал Луис Гарсиа Месаны ченсектиг күштер бүүрп деткип турарын дыннадыгда оңзалап демдеглээн.

БОО-ЧЕПСЕК СУРАГЛАП

НЬЮ-ЙОРК. Кыдат шеригнин кол штабының начальниги Ян Дачжи баштаан шерит делегация Барыын Европанын чамдык чурттарынче Пекинден чорупкан. Ол делегация боо-чепсек садын алырынга хамаарыштыр чугаалажышкыннар чорудар бодалдыг чорупкан.

НАТО-нуң удуртур органнары, ол ышкаш АКШ-тың күүгне департаментизи амгы үениң боо-чепсээн Кыдатка садыглажып турар. Атомнуг машина тудуунун специализастаан он муи ажыг аттарлыг кылыгларын акы-дунма социалистиг чурттар боттарының аразынга садыглажып турар. Атомнуг машина тудуунун талазы-биле улуг хемчээлдиг дугуржүлгалар ЭДЧ-ниң кежигүннери чурттарның аразынга кылдынган.

Специализациялыг болгаш кооперастаашкының ажыктыын кады ажылдажылганың практиказы балыткан көрүүкен. Хөй кылыглар ажылагыйжы дем каттыштырылгазының шылгаттынган ол хевирлериниң материалдыг илергейлээшкини болуп турар. Чижээ, Венгрияның «Икарус» деп автобуетарын, Герман Демократтыг Республиканың автодарыының пассажирлер вагоннарын, Чехословакияның «Татра» деп чүк машиналарын азы совет «Жигули» деп чиик машиналарны будүрериңе ФПК-ниң Чингине секретары Ж. Марше пленумга илеткелинге демдеглээн. Чөөн үезелдиг күштериниң твилелгезинге Коммунистиг партия шиитпирлиг салыышкынны киргенин ол оюзалап айыткан. Национал хуралга сонгулдаларга бадылаашкыннарның 16 хүүзүи коммунист кандидаттар чедип албышаан, президент сонгулдаларының баштайгы бадылаашкыны-биле деннээрге, түннелдерин эләэп экижиткен. Ынчалзажок ол түнелдер 1978 чылда парламент сонгулдаларында түннелдерден эвээш болган.

Ындыг байдалдың чылдагаанарын илеткелде тодаргай анализтеп көргүскен. Коммунистерге удур буржуаз пропаганданың өөскүткени «идеологтут ёзулуг дайын» ол чылдагаанарның бирээзи болган деп, ФКП-ниң Чингине секретары демдеглээн.

Чурттуң амыдыралының бүгү адырларынга аар уржуктарлыг улам хамылаан кризистин байдалдарында демиселди чорудар ужурга коммунистерниң таварышканың ол айыткан. Ындыг байдалдар турда, хөй миллион ажылчы чоннар политиктиг чаартылгаларны кылыры дээш бадылаарынга белен болган.

Француз компартиянын сөөлгү съездилериниң шиитпирлериниң шынныын сонгулдаларның анализи бадыткаан деп, Ж. Марше медеглээн. Франциянын байдалдарынга дүүшкен социализмни тургузарынче ол съездилериниң тодаргайлаан угланышкыны амгы кризистен чурттуу уштуп алыр аргалыг кара чангыс шын орук болуп турар. Социализмче баары — ол дээрге, Франциянын мурнунда тургустунган айтырыгларны чаа ёзу-биле шиитпирлээри, чептүг чорукче болгаш социал депшилгеже чоннуң дүрүм ёзугаар чүткүлүн хандырары, чурттуу эргелеп башкарарынга ажылчын ангыын болгаш ажылчы чоннарның ээлээр ужурлуг олуттарын оларга тыпсыры болур.

Ол сорулгаларны чедип алырынга революстуг партияны — Француз коммунистиг партияны быжыглаары эргежок чүгула деп, илеткелде онзалап демдеглээн.

Компартиянын кошкаарын күзеп турар кижилер сотка олурар апаар деп, Ж. Марше чугаалаан. Бистиң партиявыс социал болгаш национал чаартылганың улам-на күчүлүг күжү болзун дээш 700 мун француз коммунистер моон сонгаардаа күжениишкиннерни кылыр апаар.

Ажылчы чоннарның таварышкы турары айтырыгларны, бирги ээлчегде ажыл чок чоруктуң айтырыын шиитпирлээри, демократтыг хосталгаларны болгаш эргелерни калбарыры, күүгнези болгаш оон институттарын демократчыдары, тайбыңны хандырары, боо-чепсектерни дүжүреп партиянын мурнунда салдынган чүгула сорулгалар болуп турардыр деп, Ж. Марше айыткан.

Чазактың составынга коммунистерни киргенин чурттуң политиктиг амыдыралында эң чүгүлә болуушкун кылыр ФКП-ниң Чингине секретары үнелээн. Коммунистерни чазактың составынга киргени хөй миллион эр, херээжен француздарның күзелинге дүүжүп турар. Ажылчы чоннарның илеглерин хандырар дээш коммунистер бүгү-ле чүүлдерни кылырын Ж. Марше оларга буюретккен.

ФКП-ниң эвлечлиг стратегиязын 1982 чылдың ию... тоңчүзүнде, февральдың ... е чыладырарын ... талаткан.

ГДР-ниң Одерде Франкфурт округунуң куроруттуг, чараш чурумалдыг Бад-Зааров деп черин «горькийжи» чер деп адап турар. Пролетариаттың улуг чогаалчызы чээрби чылдарның эгезинде маңаа дыштанып турган. Чогаалчының төрүттүгениниңден бээр чүс чыл болганында боорус хевирге тутқан бажында (чурукта). А. М. Горькийниң музейин ажыткан. Музейни соңуургап көөрү-биле мунмуң туристер маңаа кээп турар. Аныяктарның горькийжи кежээлерин музей ажылдакчылары база эрттирип турар.

АДН-СЭТА-ның фотозу.

ИРАНДА БОЛУУШКУННАР

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Эрге-чагыргада Иранның республиканчы ислам партиязының штаб-квартиразынга күштүг частыышкын болган. Ол үеде ана партияның удуртукчуларының хуралы болуп турган. Иранның премьер-министри М. А. Раджаи болгаш кабинеттин кежигүннери, иран парламентинин даргазы Хамеши- Рафсанджани баштаан депутаттар, Республиканчы ислам партиянын активчилери хуралга олуржуп турган. ПАРС агентилелдиг медээзин ёзугаар алырга, частыышкынның түннелинде 64 кижи өлген, оларның аразында — Дээди судтуң даргазы, Тур президент чөвүлелиниң кежигүнү, Республиканчы ислам партияның удуртукчузу аятолла М. Бехешти, 4 министрлер, министрлерниң 6 оралакчылары, парламентиниң 20 депутаттары өлген болуп турар. Частыышкын үезинде бажынның дээвиири бүстүп дүшкен түннелинде оон адаанга бастырган кижилериң амы-тынын камгалаар талазы-биле хемчеглерни бүгү дүнүң дургузунда алган.

Премьер-министр М. А. Раджаи, парламентинин даргазы Хашеми-Рафсанджани болгаш тазактың тускай төлөэлекчизи Набави олар балыгланыышкынга болгаш кемдээшкинге таварышпаан. Частыышкын болур мурнуу чарыында оларны штаб-квартиралаң үнүп чоруй барган турган. Аятолла Хомейниден ангыда Иранның барык бүгү дээди удуртукчулары ол бажынга туруп турганнар.

Премьер-министр М. А. Раджаиниң медеглелин Тегеранның радиозу дамчыткан. Дуурээшкинни болдурбазыыче болгаш «сезинчиг кижилериң хеделиишкиннериниң дугайында» прокуратурага база революстуг трибуналдарга дыннадырыыче чонну ол кыйгырган. Чедп хонуктуң кажыыдалын бүгү чуртка чарлаан.

Республиканчы ислам партияның штаб-квартиразынга болган частыышкынга өлгеннерге тураскаал болдурган хөй муң кижи киржикчилиг чыскаалдар Тегеранга болуп арткан. Аятолла Хомейниниң угланышкынын деткип турарын чыскаалганнар база катап медеглээн.

«Иран революция тиилээн хүнден бээр бүгү үеним дургузунда эң-не дерзий үүлгедигни Каттышкан Штаттарның агентилери» кылганы дээш АКШ-ты парламент даргазы Хашеми-Рафсанджани буруулаткан болгаш частыышкынга аар өлүм-чидим-биле холбаштыр кажыыдалды чонга илергейлээн чагаа чорутқан. Оон чагаазын радио-биле дамчыткан.

Аятолла Хомейни аятолла Абдолькерим Мусавиардебилини Иранның Дээди судунуң даргазының албан-дужаазынга томуйлаан. Ол ооң мурнунда чурттуң чиңгине прокурорунуң хүзээлгезин күүседип турган. Иранның чиңгине прокурорумун албан-дужаазынга Юридиктиг дээди чөвүлелдиң кежигүнү ХоджатольЭслам Раббани-Амлаши томуйлаткан.

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Республиканчы ислам партияның штаб-квартиразының бажынына бомбаны Иранның дүжүрткен президентизи Банисадрның талалакчылары эккеп салган даар болалды Си-би-эс деп америк телекомпаниянын чаа медээлер тайылбырлакчызы илергейлээн.

«АКШ-биле харылзаалыг саттынакчылар бомбаны салган» деп, Тегеран радиозунун медеглээнин ЮПИ агентилел дыннаткан.

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Имамның угланышкынының салгакчылары — мусульманчы студентилерниң белеткээни документилерниң чыылдазын «Кейхан» солун парлаан. АКШтың элчин черинден хунаап алган документилер президент турган Банисадр АКШ-тың төп разведка эргелелиниң ажылдакчызы Кассейн-Резерфорд-биле сырый харылзаалыг болганын хереченлеп турар. Иран революция тиилээн соойда оон харылзаалары үргүлчүлеп келген. Иранның эрге-чагыргаларының республиканчы органнарның дугайында, чурттуң экономиктиг байдалының дугайында медээлерни Банисадр америк шпионнарга хамчылып берип келген. Кассейн-Резерфорд бодунун шпионнары-биле Банисадрны америк фирманың штабында киирген болгаш ай санында анаа шалыны төлеп турган. Америк шпион бодунун туразыбиле Банисадрның «аки болгаш багай мезүг-шынарларын» толаргайлап алган турган.

ПЕКИН ШПИОННАРЫН ЧОРУДУП ТУРАР

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның иштики хереткеринге Пекинниң холгаарлаашкынны күштелгенинге хамаарыштыр сагыш дувураашкинии чурттуң парлалгазы илергейлеп турар. Индияның соңгу-чөөн талакы штаттарынче янзы-бүрү шпионнарны, үргедекчилерни, олуруукчуларын белеткээш, чорударын Кыдат сөөлгү үеде улам идепкейжиткен. Чүгле сөөлгү ийи неделяда бөзин Индияның Аруначал-Прадеш штатының девискээринче ылаган 42 кыдат шпионнарны кызыгаарга тутқан.

Индияның айыыл чок чорук күштери Тирап районга (Аруначал-Прадеш штат) Пекинниң болүк шпионнарын тудуп хоруглаанын «Нью уэйв» журнал бижээн. Чурттуң соңгу-чөөн штаттарында чарылдырыкчы күштерни сырый каттыштыргаш, Индияга улуг кем-бурудуг үүлгедиглерни кылыр планнарны Пекин чогаатқан болгаш боттандырып эгелээнин илереткен чамыт документилер ол шпионнардан тывылган.

ТААРЖЫРЫН ШИЛИП АЛЫР

1981 чылда модада кандыг-кандыг өскерилгелер барыл? Ону билип алырын күзээр, сонуургаар кижи хөй. Бүгү-эвилелдин модельдер бажыңының удуртукчузу С. М. Хейкерниң анаа хамаарыштыр тайылбырын силерге сонуургаттывыс.

— Джинс модадан «үүп» турар деп чугаалап болур. Оон орнун чымчак пөстерден, ылаңгыя вельветтен даараан язылбүрүү фасонныг үүвүрлер солуур. Вельветтен (ону хамаанчок) кандыг-даа фасонныг тонну, плащты, сарафанны, костюмну, платьени даарап болур.

Херээжен кижилерниң хевинге хамаарыштыр онзалап чугаалап кээр болза амгы моданың кол лозунгы — хептиң чиик, эптиг, таарымчалыг болуру. Херээженнерге үүвүр кедери коичуг эптиг. Ындыгдаа болза назы-харны албан барымдаалаар апаар дижир болгай. Бо удаада ол хамаарылга чок. Бир эвес херээжен кижиниң дурт-сыны дорт, үүвүр кедеринге таарымчалыг болза, аллан хар-даа үезинде кижилер ону үргүлүү кедип болур. Спортчу стиль-биле даараан хеп аныяк-даа, харназыны дөгүй-даа берген кижилерге эптиг, таарымчалыг. 50 хар ажыл чоруур херээжен кижини үүвүр, костюм кедип алган чорда көөрге харын-даа аянныг көстүр. Ынчан дурт-сыны шүгдүнүп көөрү албан.

Платье, юбканың узуну кайы хире болур ужурлугул? Ол база херээжен кижиниң дурт-сыныдан хамаржыр. Платье азы юбканың узуну дискек караа-биле деп болур ийикпе, азы оон каш-ла сантиметр үзээр.

Модельөрлер аныяктарга янзы-бүрү фасоннарны сүмелеп турар. Чижээ, тольф моюндуруктуг дорт фасонныг платьелер, чолдак жакеттер, чыырыл каан алгыг ийикпе, азы гофре юбкалар кол черии ээлээр. А оларның шимелде-каасталгазын таарыштыр кылып алыры силерниң боттарыларның тывынгырыкпардан, соонуургалынардан, уран-шеверинерден хамаарыжыр.

Хепке кандыг өнөр колдаарыл? Эрткен чылын колдуунда-ла янтарь өң модага турган, а ам — алдыналчак, аккөк өң. Ындыг-даа болза ындыг өнөрлиг хеп-биле кызыгаарланыры албан эвес болгай. Чамдык кижилерге кызыл, хүрен өнөрден даараан хеп харын коичуг таажыр. Ынчангаш ону база өөренип көөрү артык эвес. Ах, кара өнөр модадан дүжер эвес, ынчангаш кымга кандыг өнүг пес, фасон тааржырыл, ону шилип алынар.

Херээжен улуска чараш дурт-сынныг болурундан аңгыда кандыг-даа идик-хепти таарыштыр, аянныг, чараш кылдыр кедип биляры чугула. А бир эвес кезээде мода «ёзугаар» кеттинерин күзээр болзунарза, бир удаа бодунарны көрүнүкке бүгү тала-биле шүгүмүүлекчи көрүп көрүнер даазы. Ынчангаш оон бодунарга кандыг-бир түнел үндурерин кызынар.

Эр улуска таарыштыр даараан хеп — хөйлек болгаш үүвүр-даа кедип алзынарза, кол-ла түүл сеткил-сагыш талазы-биле чымчак, чылыг, эптиг эргим болуруи кажан-даа утпанар.

УГУЛЗАЛАП ДААРАП ОРАР

Ажыл шагы төнген. Мария Түлүшовна цехке часкаан арткан. Беш шак ажа дүжүп чорда, бригаданың кыстары чугаа-соотту бажыңнарынче тарап агелээр. Ол черле ындыг, кыстарының соодан чанар. Ажылдап турар черинии арыгшевер бүгү-ле үүве туруштарында, чурум чыскаалдыг болурун ол хайгаарап пат чанчыккан. Ол-бо түү-хөөнү ынайбээр аайлай салып турда, шак ол хире апаар. Бо удаада база ындыг болган.

Чайгы хүн ам-даа бедик. Мария Түлүшовна комбинаттан үнгеш, бажыңынче базыпкан.

Амыдырал хандырылга комбиналының кызыл-булунунга девии чаа болуп эрткен коллективтиң ниити хуралы оон сагыжындан үнмейн чораан. Даараныр цехтиң дөрт бригаларының аразында социалистиг чарышка оон удуртканы бригада мурнаан. Комбинаттың кол инженери ында социалистиг чарыш комиссиязының даргазы З. И. Туриаева комсомолчу-аныяктарның ор улустуң хевии даараар № 3 бригаланы майда социалистиг чарыштың тиилекчизи кылдыр санап, чарлааш, вымпелди тывыскан. Бригада бо чылдың эгезинден тура, ол шанналды салбаан. Ам база хүлээлге бүрүн күүсеттинген — бирги черде база катап олар. Ажылдың темпизин моон соңгаардаа кошкатпазын М. Т. Новаа бригаланың мурнундан эш-өөрнүн мурнунга ынчан база катап аазаан. Сөглээн сөзүнге за болурунга бригадир бүзүрединг. Түге дээрге бригада кежигүннери Л. Житеева, В. Созыкина, В. Зарихта олар тутканда тудунгур, «шевер кыс удазынга ораашпас» дижири дег, ындыг ажылгыр мөзү-шынар ол кыстарда бар. И. Олеиик бажып турда, эптиг, халаа чок.

Новаа бодунуң маңаа эң баштай ажылдап келгенин ол аразында сактып келген. Комбинаттың хоочунчарының арга-сүмезинден өөренип тургаш, даараныкчы болу берген. Оон ажылы ам оон түгле түспей мергежилги эвес, а харын ынах хереэ апарган. Күш-ажыл стажы — он сес чыл.

... Ол маңаа бир дугаар келгенде цех начальнигги аныяк кысче көргеш:

— Бистиигге ажылдаар сеп бе? — деп айтырган.

— Йе, ажылдаксаар-лаар неи — деп, ол дилим эвес харыылаан.

— Чогум даараның билир сеп бе, ынчаш?

— Ажылынга шоолуг эвес. Өөренип алыр мен.

— Даараныкчы болур күзелин ылап-да бар бе, Мария? Эки боданып көр. Ажыл, мергежил-ле хөй болгай, чамдыкызы харын моон-даа чиик. Ай четпейн үнейн дей бербес сен бе?

— Билбес мен, көөр мен — деп. Мария сеткилинден ажыт-чажыт чок харыылаан.

— Көөр эвес... ыяк үзе шиитпирлээр херек. Бир эвес кижи күзээр болза, үүнү-даа чедип алыр! — деп, цех начальнигги шыңгыы боданырынче уругну чыгаарын ораалашкан. А бирээзи шынап-ла богданыр ужурга таварышкан.

Мария маңаа баштай өөреникчилеп кирген. Дагдыныкчы хоочун угбаларындан бо ажылга уран-шевер хол, чымчак сеткил-сагыш херек дээрзин ол чоорту билип, аңаа херек түүлдерни сактып ап турган. Оларның ажылынга үнелелди колдуунда-ла чагыкчы бээр. Мария Түлүшовна ол дугайын ам бригадазының кежигүннеринге чугаалап, бот-боттарындан өөренип ап чоруурун чагын сургаан олургулаар.

Бригадада шупту аныяктар, М. Т. Новаа оларның дагдыныкчызы. «Ол-дур көр даан кончуг эки болган-дыр. Түгле дидим бол» диген сөстерни ол оларга чангыс эвес удаа, а чыл-чылы-биле чугаалап, сүмелеп келген. Ам оларның даараныры башкызындан дулак чок. Чижээ, Л. Житеева, В. Созыкина оларның дагдыныкчылы. — «Ам моон дузам чокка ажылдап болур силер. Моон кылып билир чүвемни шупгузун шыдаар силер» деп бүзүредиң сестери-биле бригалазынга арттырып алган. Мария Түлүшовна аныяк эштериниге кезээде дагдыныкчы болуп арткан.

Мергежилди чедип алыры — херектиг ол түгле эгезии. Ажылының мастери болуру маңаллыг. А маңтал, хүнүлүткел түгле оон-биле кызыгаарланмае дээрзин ол партияга кирип турда, эш-өөрү аңаа сагындырган.

Комбинаттың шак септээр, чүрүк тырттырар цехтерииге күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыда бээр, чылдагаан чок ажыл шагы үзер чоруктар тургулаан. Ынчангаш ажылдың шынарынга чагыкчыларын хомудалдар кириң тургулаа. Ону чайладыры-биле аңаа хамаарыштыр айтырыгны М. Т. Новаа партбөлүктүң хуралдарынга чангыс эвес удаа тургузуп, оларны шиитпирлежиринге боду киржип келген. Комбинаттың коммунистерииң талазындан тодаргай хемчеглерни алганындан ам ол цехтериң ажылы шуудаан. Чүрүк тырттырар цехтиң хоочүв ажылдакчызы В. Г. Миненкону аныяк комсомолчу В. Дегелевтиң дагдыныкчызы кылдыр быжыглаан.

Мария Түлүшовнаның удуртканы бригада мооң мурнунда хожудан турган, кижилер белеп доктаавас, үнеп-кирери хөй. Комбинаттың дирекциязы, партбөлүк коммунист М. Т. Новаага аныяктарның бо бригадазын удуртуруп дааскан. Оон бээр-ле бригада мурнакчыларның санынче кирген. Вера Зарихтаны өөрү чоокта чаа Казаньче удаан, хөй эвес уе эртерге ол оон быжыкчы-мастер болуп, чанып келир, а Васеня Созыкина эрткен өөренилге чылында ажылчын аныяктарның кежээки школазын доозкан.

Комбинатта беш кижи кежигүнүүр шынар коммиссиязының ажылы эки. Мария Түлүшовна оон кежигүнү. Комбинаттың бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының шынары депутатты сонуургатпайн барбас. Ынчангаш мында чагыг бүрүзүнүң шынарынче кичээнгей улуг. Социалистиг чарышты түнноэрде ону чугулалап көөр. Ынчангаш бригада бүрүзүү даараан хевии чагыкчыларның дүрт-сынына таарыштыр, аанныг кылдыр үндүрерии бодаар. Оларның чарыштыг бригазазы Л. Пичугина удурткан комсомолчу-аныяктарның даштыкы хеп даараар № 4 бригадазы ол көргүзүглерни база чедип ап келген.

Эрткен чылдың февральга чер-чер Советтериге болуп эрткен сонгулларда Сарыг-Сеп сүрүнү № 33 сонгуда округунуң сонгукчулары М. Т. Новааны көдээ Советтиң депутадыига сонгаан. Округтуң девискээринде 35 өреге бар. Депутат сонгукчулары-биле быжыг харылзаалыг. Кудумчуга электри дамчыдылгазы киирэкип бээрии сонгукчулар депутадыидан дилээн. Дилег күүсеттинген.

Комбинатта колдуунда шупту херээженнер ажылдап турар. Ынчангаш ажыл-сад болгаш оон-даа өске чамдык айтырыглар тургустунуп келгенде херээженнер чөвүлели депутадыига албан кедир, сүмележир. А Мария Түлүшовна ажыктыг сүме кадын, боттуг дуза чедирерин кезээде ораалдажыр...

Мария Түлүшовна бажыңында чоокшулап келгенин эскербээн. База бир ажыл хүнү ынчаар төнген. А даарта база бирээзи эгелээр.

В. БИЧЕ.

Давид КУГУЛЬТИНОВ.

ШЫДЫРААЧЫ

Дивезе-даа аңаа канчап бүзүрээр боор
Шыдыраачы дуржулгазын, мергежилин
Дидим чоруун, оккур салмын Таль ме...
Салыкчының көжүн көрүп олурарга,
Саавырларда бижиттинмээн көштер хылгаш.
Дээрде шашкан теорияны түгеиспекеш,
Карак чивеш аразында силгип орар,
Кэш-ла көжү бүгү холду тура соп кээр.
Шыырак салыр үреи дээрзин эскерип каан...
Шыдыраага уран арга ол-даа деп бе?..
Тальдың көжү дебюттан-на харыксыраа...
Таптыг ортаа кезээ чедип чорда
Байза тудар шылырачы көстү берген
«Паганиии» шүглүр дээрзи илдең болган.
Чемпион чораан октадырга хоомай-ла.
«Чеже күжүн үндүрбээн дээр, магам хакпан.
Ботанииик безии ол хире көшпээн түве...»
Боданган Таль хөлзей аарак дерии чоткан.
Салыкчызы: «Хоомай-дыр» деп хиирегеи.
Чазый ноян десче кирер чеде берген.
Канчаарыл ам?.. Көжер көштер төнүп кээрге
Каш-ла көшкеш мадылап каар, удук болур!
Таль аңаа аштырдым дээш адын салган.
Таль-даа муңгараткан. Эмчи эктии кыскан.
Чемпионну удуп алган тиилекчи
Черге чедир күдүйгүлеп ёзулаштын
Чазык чаагай. хүндүлээнел салыкчы боор
Чаа-ла Тальды оожуктур сургап орган.
— Удупкан дээш, хорадавайн көрүнерии
Угында-ла ойнаарынар шору-дур.—дээн
— Четтирдим,— дээш хавван дүйүп, база катап
Чемпион-даа шыдыраазын өргүй каапкан.
База катап салза чүл?— деп айтыргаштын,
Кылчаш кылдыр Тальдыва «гений» көрген.—
Баштай салган көжүвүс дег удуп аар мен.
Кырым сынар, күзелинер хүндүлээр мен.
Дагын ойнаш удуп аар деп шыдыраачы
Даады ынчаар бодап чоруур түве болгай
Тиилелге оон бажын төөретчик бе,
Дидим эвес ойнай каапкаш, алзыпчык бе.
Удатпаанла «Паганиии» эңдер кылган.
Улуг чемпион шаап халлааш кирипплеткен.
Аныяк оол бар шаа-биле
Арзылан дег эрес-дидим каигаланган.
Канчаарга-даа чаа чемпион бодап тургаш,
Калчаа хейин ажып, тиилеп, удуп алган.
Хөөкүй оол-даа хенертен кээп хуулган-даа дег,
Көнгүс өске амытан боол Таль-биле
Көжүп орган... «Паганиии» оожургаан.
Соолбургай караа-биле хөлче көрүп,
Шоолуг түвө ожаавас-даа ышкаш болган.
Ынчалза-даа өрүмпеп кээр көрүп читкеи:
Ында оолдуң чүрээн кыпсыр оттуг-даш чок,
Күжүр эриң шырай-арны хөмүргерген,
Таль безии кээргей бергеш мүгараткан.
— Күштүг мен деп, шүглүр мен деп чүлчүраан сеи
Таптыг-дыр бе, мактанныкчы. Уттуруглуг!
Көш билбес шылырачы алзы каапкын!

(Эгези № 150 «Шында»).

Телевидение

ИЮЛЬ 1-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 «Үе». Информастыг программа. 8.40 Эртенги гимнастика. 9.05 «Чалыыларның чогаадылгазы». 9.35 «Бир ынакшылдың төөгүзү». Уран-чечен телефильм. 11.00 Төп телевидениин болгаш Бүгү эвилел-радиозунуң ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. Силантьевтиң удурткаиы эстрада-симфония оркестриниң концерти. 11.30 Медээлер. 11.35—14.15 Чапсар. 14.15 Медээлер. 14.35 «Черниң ээзи— кижи». Кинопрограмма: «Кургаг черде шыктыг оймактар», «Даштыг шөл». 15.20 «Горнистер, харыылаңар!» 16.05 «Луговскийниң поэзиязы». 16.45 «Шыдыраа школазы». Делегей чемпиону А. Карпов киржип турар. 17.15 Канаданың национал байырлалы — Конфедерация хүнүнге. Кинопрограмма. 17.45 Делегей конкурузунуң лауреады Н. Панкова Ф. Шопениии чогаалдарын күүседир. Свердловскиден дамчыдылга. 18.15 Чогаалчыларга сөс.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Телемедээлер. 18.40 Телемедээлер (орус дылга).

МОСКВАДАН

18.45 Бүгүн делегейде. 19.00 «Сескн директор» деп документалдыг телефильмниң башгайы көргүзүлгеи. 19.35 «Таарымчалыг байдалдар-ла-дыр» деп телешииниң баштайгы көргүзүлгези. Автор — Ю. Шпитальный. 21.00 «Үе». Информастыг программа. 21.35 «Кинокамера делегейии көргүзүп тур». Башкарыкчы — политичтиг тайылбырлакчы И. Фесуненко. 22.25 Бөгүн делегейде. 22.40—23.05 Узбек ССР-ниң аныяк балет артистериниң концерти.

ИЛИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 С. Соловейчик — «Чедиҥхат». Телешии. 5-ки болгаш 6-гы төөгү — «Өзээш негээшкиии», «Маргылдаа». 13.30 «Алдыи чээрен». Мультфильм. 14.00 «Ырлажылы, өнүктер!» Музыкалыг программа. 15.55 — 17.30 Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

17.30 «Таныштары». Фильм-концерт. 17.55 «Аваи, ачам база бистер. 12». Телефильм. 18.30 Телемедээлер. 18.40 Телемедээлер (орус дылга). 18.45— —«XXVI съездиниң шиитпирлерии амыдыралга». Партияның Кызыл хооркүүскомунуң секретары Г. Ш. Монгуштуң чугаазы. 18.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.00 «Көдээге шак». 20.00 «Тамчыктыг улупар, чаштар!» «Фиктии ужуралдары». Мультфильм. 20.15 Кара далайның Кызыл туктуг флодуиуң ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 21.00 «Үе». Информастыг дынналгы. 21.35—22.10 «Пуск». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы.

Аҥаар

Кызылдың аҥаар станциязының дынната кааның ёзугаар алырга, бөгүн республикага болгаш Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын улуг хаттың күжү секундага 7-12 метр чедер. Аҥаарның температуразы 23-28, чамдык районнарга — 17-22. Кызылга —25-27 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

ИЮЛЬ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дүне болган таварылга» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узатказ), 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чараштай болгаш маңгыс» 9.30, 11.20, 15.00, 16.50, 18.40, «Москва карак чажында бүзүревес» (2 сериялыг) 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Алдың аътты кижи» 14.30, «Буг хемден Висла чедир» (2 сериялыг) 16.00, 19.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ КИНОТЕАТР»: «Билдиимес кижиниң тоолчургу чугаазы» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

ШЕВЕР ХОЛДУГЛАРНЫҢ КОНКУРУЗУ

Репортаж

Республика типографиязының клуву. Залдың шимелдези бир янзы. Ханаларда эр, херээжен кижилерии, школа назыны четпээн болгаш элээди чугларның янзы-бүрү прическаларың көргүскен чуруктар. Залдың оргузунда көрүнчүктерии одуруглай чыскаай тургускан. Каш-ла минута болгаш маңаа конкурс эгелээр, оок киржикчилерии ажылдаар черлерии ээлептер. Хөгжүмүүн таалавчыг үүнүге үдеттирбишаан, конкурстуң киржикчилерии, «аарыкчылар» клубтуң залын долдур олурупкан. Бир аай кеттингеи аныяк кыстар залдың оргузунга чыскаалыпкан.

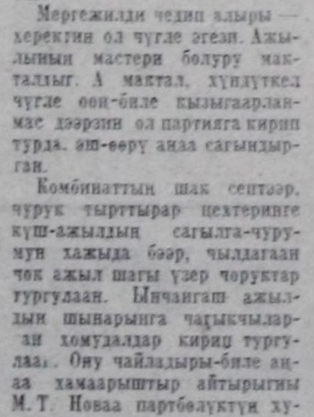
Тыва АССР-ниң чонуун амыдырал хандырылга министриниң оралакчызы В. Б. Чимдан баш дүгү таарар мастерлерии республика конкурузунуң ажыттынганын чарлааш, ук конкурстуң чыл санында чанчыл болуп эртип турарын демдеглевишаан, оон киржикчилериие чедишкиннерии күзээн. Дараазында конкурстуң кол судьязы Л. Шубина конкурстуң негелделерии оон киржикчилериие таныштырган. Эр-даа, херээжен-даа мастерлер негелде ёзугаар ийи-ийи прическаларны кылыр. Эң улуг балл—30.

Конкурстуң баштайгы кезээнде эр улустуң бажының дүгүн таарар мастерлерии маргылдааже чалаан. Бирги мастер Ч. Донгактың кылганы «чемпион», «Кызыл» аалчылар бажыныида парикмахерскаяның мастери В. Пышеваның «регада» деп прическалары эң бедик балды алган.

Конкурстуң ийиги чартыныда херээжей улустуң бажының дүгүн таарар мастерлерии маргылдаазы эгелээн. Маргылдаанын негелдезии ёзугаар конкурстуң киржикчилери херээжен улустуң хүн бүрү болгаш байырлалдың азы кежээки прическаларны кылыр. Ажыл кидии түлүк. Кижи бүрүзү чагыкчының дурт-сынынга, ариынга тааржыр прическаларны шилип ап, уран-шевер кылып эгелээнинер. Мастерлериң ажылын жюри, көрүкчүлер түнноэн. Уран-шевер холдуг кыстарның кылган прическаларын маңаа келген кижилерии улуг сонуургалын алган.

Конкурстуң түнелии үндүрер үе келген. Маргылдаанын тиилекчизи кым болурул?

Баш дүгү таарар мастерлерии беш дугаар республика конкурузунуң түнелиң жюри үндүрген. Эр улустуң бажының дүгүн таарар мастерлер Ч. Донгак, В. Пышева, Г. Вишуренко, дерээжеи улустуң бажының дүгүн таарар мастерлерден — Кызыл хоорайдан И. Акшонова, В. Иванова, Л. Колегова, Монгун-Тайга районнуң амыдырал хандырылга комбинадыныи мастери Д. Донгак олар республика конкурузунуң тиилекчилери болган. Оларга «алдын холдуг мастер» деп аттарны тывыспышаан, «Енисей» дыштанылга бажыныиче баар путёвкалар-биле шаңнаан.

Конкурстуң киржикчилери маргылдаага профессионал бидии-улам бедидээр, бот-боттарындан хөй түүлдерии өөренип, билип алганнар. Шевер холдуг мастерлер эң чараш прическаларны кылып, силерии сеткил-сагыжынарга өөрүшкүү соңгээринге белеп.

В. КУУЛАР.

ЧУРУКТАРДА: конкурстуң тиилекчилериниң бирээзи Ч. Донгак; маргылдаа үезинде.

В. ШАЙФУЛИННИҢ фотолары.

СҮМЕЛЕР

Б-70 деп бензииниң дузазы биле кандыг-даа пөс аймаанга дегген үстү аштап каапкын болур.

* * *

Чөөктен кылган аржыылды крахмал азы тальк-биле бораан кактаар. Ынчалдыр элээн каш катап арыглаан соонда, аржыыл арыг болур.

* * *

Өңгүр пөстен кылган хепке одеколон азы духи төгүлгенде ону 50—60 чедир изиткен глицерии-биле азы спирт-биле аштаар.

* * *

Дүктен кылган пөстен даараан карангы өңнүг костюмну нашатырлыг спирт холумаабиле (бир литр сугга ийи улуг омаан нашатырлыг спирт) өттүрген щётка-биле үстүнден адаанче аштаар, оон соонда адаандан үстүнче оожум щеткалаар. А кылай берген черлерии бензинге өттүрген хөвеибиле, азы чеднигир чемниг шайга өттүрген пөс-биле чодар.

* * *

Шай төгүлген черии глицерии болгаш нашатырлыг спирт (ийи бичии омаан глицерии болгаш бичии омааштың чартыы хире нашатырлыг спирт) холумаанга өттүрген хөвеи-биле дүрбүптер.

* * *

Бир эвес идиктерниң хөмү чарлып, тигленип элей берген болза, оларны баштай чугалаар быр вазелин-биле, оон соонда чуурганын иштинде ак черибиле чаап каар. А элээн үе болгаида кастөрклыг үс-биле чагташ, чымчак пөс-биле аштаар.

КАЯА ӨӨРЕНИРИЛ?

Роспотребсоюзтуң дараазында өөредилге черлериие өөренип кирерии күзээнерии Тывадың респотребсоюз чери чагдап тур:

Красноярскиниң кооператив техникумуу. Тускай эртеми — совет садыгда ыглашкынын, бухгалтер үүеду, товароведение болгаш үлетпүр баразаларын садыгларын организастаары, товароведение болгаш аъш-чем баразаларын садыгзарын организастаары, үлетпүр болгаш аъш-чем баразаларының товароведениези, кооператив садының организастаары болгаш башкарары. Кооператив садының организастаарының болгаш башкарарының салбырыига хереглекчилер кооперацияның ажылдап чораан стажтыларының болгаш Совет Армияга шериг албанын эртипгеиерии хүлээп алыр.

Читаның кооператив техникуму. Тускай эртеми — аъш-чем белеткээриниң технологиязы.

Улаи-Удэниң кооператив техникуму. Тускай эртеми — хлеб бажырарының технологиязы.

Үстүнде адаттыгаи техникумизга үүгле хүндүскү салбырларга хүлээп алыр. **Документилерии август 1-ге чедир хүлээп алыр.**

Иркутскиниң алгы-кеш болгаш өлүк-тывыш техникуму. Тускай эртеми — мал болгаш ан кештериниң товароведениези, көдээ ажыл-агый продукгуларының товароведениези (хүндүскү болгаш бот-өөредилге салбырларыига), охотоведение болгаш ан өстүрери, праповедение (үүгле хүндүскү салбырга).

Иркутскиниң алгы-кеш болгаш өлүк-тывыш техникумуиуи бот-өөредилге салбырыига Тыва респотребсоюзтуи системазынга ажылдап чораиларны хүлээп алыр. **Документилерии июль 20-ге чедир хүлээп алыр.** Бүгү салбырларның кайызынга-даа кирерде орус дылга болгаш литературага (бижимел-биле) экзамеи дужаар. Оон аңгыда товароведение болгаш технология салбырларыига, охотоведение болгаш ан өстүреринии мергежилиге кирерлер — химияга (аас-биле); товароведение тускай мергежилге кирерлер — ССРЭ төөгүзүнге экзамеиперии дужаар.

Дараазында документилерии кирер:

Техникумнуң директорунуң адынга билдириишкии.

Эртемииии дугайында документ (боду-биле).

№ 286 майык ёзугаар эмчи справказы.

Күш-ажыл дептериниеи ушта бижилге, ажыл стажтыглар.

Өөредилгеже чоруткан бижии (бот-өөредилге салбырынга кирерлер).

3×4 хемчээлдиг беш фоточурук.

Билдириишкиннерии июль 31-ге чедир дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 31. Респотребсоюз, кадр килдизи. Телефоиу — 2-27-24.

СОВЕТ КООПЕРАТИВ САДЫНЫҢ НОВОСИБИРСКИДЕ ИНСТИТУДУ хүндүскү болгаш бот-өөредилге салбырларыига дараазында эртемиерге өөреиирлерии чалап тур:

товароведение болгаш үлетпүр баразаларың садыгларың организастаары, товароведение болгаш аъш-чем баразаларын садыгларын организастаары, садыгның экономиказы, бухгалтер үүеду.

Бүгү салбырларның кайызынга-даа кирерде математиказа (бижимел-биле), географияга (аас-биле), орус дылга болгаш литературага (бижимел-биле) экзаменнер дужаар. Оон аңгыда товароведение салбырларыига киреплер — химияга (аас-биле); бухгалтер үүеду болгаш саиститудуиуп бот-өөредилге факультединге. Документилерии август 1-ге чедир хүлээп алыр.

Дараазында документилерии кирер:

Институттуң ректорунуң адынга билдириишкии.

Эртемииии дугайында документ (боду-биле), зачёт ведомозундан ушта бижилгеии дипломга кожар.

Күш-ажыл дептериниеи ушта бижилге (ажылдап турганнарга).

№ 286 майык ёзугаар эмчи справказы.

Ажылдап турган черииеи справка (бот-өөредилге салбырынга киреплер).

Характеристика (сеялгу ажылдап азы өөреиип турган черииеи рекомендация).

Өөредии чоруткаиы бижик (бот-өөредилге салбырынга киреплер).

Чурттап турганы черииеи болгаш өг-бүлезиниң дугайында справка.

3×4 хемчээлдиг беш фоточурук.

Республиканың күш-ажыл органнары «Шагонартяжстрой», «Тыва тудуг» трестерге болгаш «Тыва көдээ тудуг» трестиң Турында, Сарыг-Септе, Бай-Хаакта, а ол ышкаш Элегес-Аксының керамзит-сай заводунга ажылдаар күзелиг ажылчыларның организастыг чыылдазын чорудуп турар.

Ажылчыларны чурттаар чер-биле хандырар, тускай ядык-хепти бээр. Ажылчын мергежилгелерге ажыллап тура өөренир.

Организастыг чыылда ёзугаар хүлээп алганларга 200 рубль түүнүт дузаламчы акшаны төлээр. Ажылдарын күзээнер күш-ажыл дептерии, паспортун, шериг биледии, оон мурнуда чурттап турган черииеи ушта бижидилгезии алгаш хоорайларда болгаш райкүүскомнарда күш-ажыл органнарыига келир.

* * *

Республиканың «Тываобувьбыт» будүрүлге каттыжыышкыны часкы-күскү, кышкы, чайгы идиктерии септелгеге хүлээп ап турар. Кандыг-даа хевириии септелгезии күүселиринии хуусазы 5 хонук.

Септелге черлеря эртенгиинеи 8 шактан 20 шакка чедир ажыллаар, воскресеньеде — 8 шактан 15 шакка чедер. Дүштеки чапсары—12 шактан 13 шакка чедер.

Редакциияның адреви: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажыи № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретарнаттың 2-23-35, партийжи аймыралга болгаш совет туругузу килдизиниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-31-75, чагаз килдизиниң 2-41-27 информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтеранның 2-12-45, солун келбейи барганда 2-32-75 телефоиие долгаар.

Тираж 17866 Чагыг № 1567

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндурер чер, полиграфия болгаш ном садының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажыи № 1) ТС—00837

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 153 (11651) | 1981 чылдың июль 2, четверг | 1925 чылда үндезилеттингеи | Өртээ 2 көп.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

ИВАНОВО. (СЭТА). Ажылчын Федор Зиновьев аттыг пөс-таавы фабриказының коллективи бодунуң социалистиг хүлээлгелериниң кол чүүлүн — 192 пөс аргыыр станоктуг ийиги эзлчегни хуусаадан чеди эй мурнай кылгаш, ажыглалга киирген. Ол фабриканың баштайгы эзлчээн база-ла хуусаадан эрте кылгаш, ажылдадып эгелээн турган.

Ивановонуң эң хөөчүн дээн фабрикаларының бирээзи боол турар ол коллектив ындыг бедик түңнелдерни кижи болгаш техника күжүн мөңнеп билириниң ачызында чедип алган. Бөттарының ажылдаар станоктарының санын ийи катап көвүдеткен пөс-таавычы ажылчыннар Г. Пилина, Л. Русакова, Л. Куликова болгаш өскелерниң-даа шалыпчы ажылы ол чедишкинниң үндезини болган.

Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ В. БРАНДТЫНЫ ХҮЛЭЭП АЛГАНЫ

СЭКП ТК-ның Чиргине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев Германияның Социал-демократтыг партиязының даргазы, Социалистиг интернационалдың даргазы В. Брандтыны июнь 30-да Кремльге хүлээп алган. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы харектер министри А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев, а ол ышкаш ГСДП-ниң талазындан — партияның даргазының оралакчызы Г. Ю. Вишневский хүжүражышкынга киришкен.

Делегей байдалының баксыраанынга, ылаңгыя боо-чепсектерни эдерер бүдүрүш турарынга, дайын мөсилдежишкиниериниң янзы-бүрү одагларының барынга, ооң-биле чергелештир дайын айыылының күштелгенинге холбаштыр сагыш-сеткилин ханы човаашкының үжүражышкынның үезинде илергейлээн.

Чавырлышкының политиказын үргүлчүлээрингге, чавырлышкының шериг херээжене нептерединге, тайбының камгалаарынга база быжыглаарынга болдунар-ла бүгү чүүлдерни амгы үениң байдалында кылыры эргежок чүтүлә дээрзинге бүдүрээшкин илергейлеттинген.

Делегейниң маргылдаалыг айтырыгларын шиитпирлээрингге кара чангыс идегелдиг орук — чогумчалыг түңнелдерни чедип алырынга талаларының ёзулуг сонуургалдынга, ден эргенниг болгаш бир дөмей айыыл чок чоруктуг прининвинге дүүшкен боттарының салымыкчының киирер талазыбиле белеңинге үлдемилеттинген ылаптыг чугаалажышкынныар болур деп нияти болал илергейлеттинген.

Европада ортумак ыракшылдыг ядролуг чепсээнге хамаарышкан айтырыглар талазыбиле боттарының туруштарын Л. И. Брежнев болган В. Брандт тодаргайлап чугаалаанар. Айыттынган принципти шыңгыы сагыырынга үлдемилээш, ол айтырыг шиитпирлеттинген турун болур болгаш шиитпирлеттингеи турар ужурлуг.

Стратеттыг чепсегленишкиннерни хызыгаарлаарының чорудулгазын уламчылаары дээш, Мадрид ужуражышкының чедишкининг доозары дээш санал-оналларын ужуражышкынның киржикчилерн чугаалаан, Шериг талазы-биле артык күштүг болурун кымдаа чезин хамаг ужурлуг, шериглериниң үдүрү-түңнелин чавызадырынга планган бүгү чурттар бээр үжүрлүг дээрзин онза-лап демделээн.

Хемчээлиниң талазы-биле кестүп көрбээн чепсегленишкиннерниң эңдере бүдүрүшкүнүн калбартыр дээн НАТО-ның дайынзырак бөлүктериниң чүткүлү шериг талазы-биле артык күштүг чорукту оларга хандырбас, а ыядында-ла дүшкүүрлүг делегей байдалын улам нарыладыр апаар деп, Л. И. Брежнев медеглээн. Делегей байдалын экижилериниң болгаш тайбының быжыглаарының калбак программалын СЭКП-ниң XXVI съезлээн көдүрген деп, ол онзалап демделээн. Делегейниң парламентилеринге болгаш улустарынга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чоокта чаа Кыйгырыныле киржээнгейн Л. И. Брежнев угландырган болгаш Соңгу Европаны ядролуг чепсек чок дона болдурар дугайында айтырыгга хамаарыштыр Совет Эвилелиниң туружун илергейлээн. Өске күрүнелерниң погумчалыг кайдыг-даа ядааларын кичээнгейлиг көөрүнге Совет Эвилелиниң белеңи база илергейлээн.

1970 чылдың Москва керээзинге болгаш ийи талалыг өске-даа мурнуку документилерге үлдемилээш, ССРЭ-ниң болгаш ГФР-ниң аразында узун хуусаалыг база бүгү талалыг кады ажылдажылганы быжыглаар дээш Совет Эвилелиниң, туружп турарын Л. И. Брежнев демделээн.

Чавырлышкынга, бүгү күрүнелериниң аразынга, ооң иштинде ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразынга бот-боттарын билдир чорукту быжыглаарынга Германияның Федеративтиг Республиказы илергейлиг ылаң берзин дээш Германияның Социал-демократыг партиязы туружп турарын Л. И. Брежнев демделээн. В. Брандт мелеглээн. Л. И. Брежневтиң ГФР-ге али-чорук кылып баары база федералыг канцлер Г. Шмидт-биле ооң чугаалажышкынары Европага болгаш бүгү делегейге таарымалыг чорудулгаларны хөгжүлерингге илиглиг болур деп болалды В. Брандт илергейлээн.

Совет-барыын-герман харылзаларга-даа, тайбының болгаш делегейниң аймыл чок чорукка быжыглаарынга-ла СЭКП-ниң болгаш ГСДП-ниң төлевилелериниң аразында харылзаалар база санал-оналдарның солчуушкуну чүтүлә ужур-дузалыг эргиишкинни ажыра-марыштыр Л. И. Брежнев болгаш В. Брандт чөпшээрешкеннер.

Беседа найыралыг болгаш ногумчалыг байдалга болуп эрткен.

(СЭТА).

МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ— ДАЙЫНЧЫ СОРУЛГА

Изиг, чаъс чок, кандаашкынныг чаъс болгаш чай малга четчир хемчээлдиг чемнер белеткээрингге улуг бергедээшкинни тургускан. Колир кыштаглаашкынның хүр эртери, мал ажылының продукциязын бүдүрериниң даалгаларының күүселдези ам ниитиниң малынга чемнер белеткээрин канчаар организастаарындан кол хамаажыр. Бүгү-ле арга-курлавырларны, ийштү олче угландырып, мал чемининг болдунар-ла шаа-биле хөй курлавырын тургузары — бөгүнгү дайынчы сорулга.

Малга чем белеткелинче бүгү ажыл-агыйлар доп-даран кирер ужурлуг. Оожумнаашкын, даамчыргай чорук кедизинде барып улуг бергедээшкинге, когаралга чедирер. Малгаштыг черлерде, хемнер, дамырактар, арык-буга уннарында, тайгаларда, оруктар кыдыында, хараганнар аразында—чаңгыс сес-биле чугаалаарга, кайда-ла кезипкин дег оът-сиген бар болдуг, ындыг черлерже мал чеми белеткелчилерин доп-дораан үндүрер, ногаан өзүм бүрүзүн кезип, болуп ажаап алыр херек. Будук-бүрү белеткелин калбаа-биле чоруткаш, ону мал чиир кыдыр белеткээри, ооң хоолузун, шынарын чидирбези-биле камныг ажаап кадагалаары негеттинип турар. Чамдык «Шамбалыг», «Тиилелге» ышкаш совхоздарның үлегери-биле эртнен чылдагы кур сигенни кезип алыры база бир чугула чүүл. Ооң-биле кады эртнен чылдан артиан савалыны болуп, сарааттап алыр апаар. Хоорай, суурлар кудумчуларында, парктарда, сесерликтерде үнген сигенни кезип алыр херек.

Бо бүгүже ажыл кылып шыдаар бүгү-ле кижилерни мобилизастаар, тургустунуп келген берге байдалды оларга ажыыбиле чугаалап, тайылбырлаар, ону ажыл эртеринче чонну кедүрер улуг сорулга чер-черде партия, комсомол организацияларының, көдээ Советтериниң, хөй-ниитии организацияларының мурнунда туруп келген. СЭКП обкомунуң бюрозунуң шиитпирин ёзугаар малга чем белеткээрининг талазы-биле республика штавын тургускан. Районнарда ындыг штабтар мал чеми белеткелиниң бүгү айтырыгларын долузу-биле хөлга ап, оларны шалыпкын шиитпирлээр ужурлуг. Мал чеми белеткээрининг талазы-биле доктааттынган нормаларны (оларны ам ажылдап кылып турар) күүседири кижи бүрүзүнүң дайынчы даалгазы, хүндүлүг хүлээлгези болур. Бүдүрүлге, албан организация бүрүзүнге тодаргай даалгаларны бээр болгаш ооң күүселдезин район штабтары чедип алыр ужурлуг. Мал ажылы—шалыпчы фронт, ындыг болганда малга чемнер белеткээри бүгү-ниитиниң, бүгүденің херээ.

Күзүн тараан көк-тараа республикада алды муң хире гектар черни эзлеп турар. Ам ону кыска хуусаада кезип алыр дээш бүгү хемчегларни алыры чугула турбуже «Ленинчи орук», «Саян» совхоздардан өскези олче озалдап кирип турар. Хөй чылдыг сигеннер кезилдезинче Улуг-Хем, Таңды, Бии-Хем, Чөөн-Хемчик районнарның ажыл-агыйлары кирген, а Каа-Хем, Тес-Хем дээн ышкаш чамдык районнар ам-даа олурбушаан. Сорулга болза ногаан массаны кескен дораан улаштыр шөлдерге минералдыг чамишчидилгелерни төгер, суггаоылганы чоруткаш, ийиги дүжүттү алыры болур. Черле ынчаш суггаттыг шөлдерге ажыл ам үзүн-соксаал чок чоруттунар ужурлуг. Кандаашкынныг, берге чайның негелдези-даа ындыг.

Бир эвес шиви бүрүзүн, өске будук-бүрү боодалдарны тускай дүрүмнерни сагып тургаш белеткээш, эки шыгжанкадагалаар болза, кыжын олар хойга-даа, ыйыстыг болза малга-даа хоолулуг, эмниг эки чем болурун малчыннар билир апарган. Ындыг турбуже, оларны белеткээрингге шаптыктыг кандыг-даа чылдагааннар чок турда-ла, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем районнарныңдан өске ажыл-агыйлар ол чемниң белеткелинче кирбээнин чүгле даамай, олуттай чорук-биле тайылбырлаар апаар.

Мал чеминиң белеткелиниң бо чылдагы байдалдарынга дүүштүр алырга, бо хүннерде витаминниг сиген даланы кылыр агрегаттар долу күүзү-биле ажылдап эгелээн турары чугула. Чүге дээрге ооң чиг-эди — көк-тараа, хөй чылдыг сигеннер, будук-бүрү ам бир дугаар эзлчегде кирер. Ындыг болганда бүгү АВМ-нер белен турар ужурлуг. А херек кырында ындыг эвес. Белени чүгле 19, ол дээрге бүгү бар агрегаттарның 40-не хуузу-дур. «Чодураа», «Бүрен», «Ленинчи орук», ССРЭ-ниң 50 чылы, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг болгаш өске-даа хөй совхоздар АВМ-нерин амга чедир ажылдагарынга белеткеп албаан. Ниитизи-биле алыр болза, мал чеми белеткээр техниканың септелгези куду темпилиг чоруп турарын дүвүрээзин-биле демделевес арга чок. Чижээ, трактор носилкаларының чүгле 58 хуузу, хээндектээр косилкаларның даңгуп-ле 53 хуузу белен. Зң ылаңгыя Дуржулга станциязы, Ленин аттыг, «Шивилиг», Тока аттыг, «Коммунизмниң херели», «Күш-ажылдың хостуу», «Ак-Чыраа», «Тээли» совхозтар сиген кезер техниказын багай белеткеп, хүннүң негелдезинге дүүштүр ажылдавайн турар.

Малды келир кыштан хүр ажырарының, осң продуктулуун көвүдедириниң чугула магадылалы — четчир хемчээлдиг мал чемнерин белеткээри-биле чергелештир, малды келир кыштаглаашкынга эки деңгилделиг киирери чайгы семиртилгеден улуу-биле хамаажыр. Ынчангаш малчын бүрүзү коданын эки семиртир хемчегларни алыр, кадыр-берт-даа бол эки оъттуг черлерже боттаңнап-даа кежер, өй-айлеп мал одарларын солуур ужурлуг.Семис малдың төлү эки, продуктулуу бедик, ол кыштың хүр ажар дээрзин, мал семиртири дээрге-де бо кандаашкынныг чылдың уржуктарын ажып эртериниң база бир кол аргазы дээрзин уттуп болбас херек.

Мал чемнерин белеткээри республикада улам калбарып, шапкынчып бар чыдар. Баштайгы хүннерниң медээлеринден алгаш коорге, темп мурнуку чылдарныйдан элээн бедик.

Оны улам бедидип, ажылды дээштиг организастааш, бо чылдың берге байдалдарынга ажылчы чоннарның бедик тура-соруун, ажылгырын, шалыпчызын, идепкейлиин удур тургусканш, хүннүң бо чугула сорулгазын дайынчы ёзу-биле күүседир арга районнарның партия, совет органнарында бар.

БҮГҮ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛГАШ...

«Революцияның чалбыыжы» совхозтуң девискээри Таңды эдээнде турар болгаш, өске черлерге бодаарга, өл-шык четчир ужурлуг. Ынчалзажок бо чайгы каан аңаа-даа бир дөмей болган. Тарааларның болгаш мал чеми культураларның үнүжү хирелиг. Ооң ужурундан мал чеми белеткээрининг айтырыы совхозка бирги чергенин болу бергеи.

— Моон мурнунда чылдарда совхоз мал чемнери белеткээрингге бергедээшкиннерге таваржып көрбээн — деп, ажылатыйның директору Виктор Иванович Жирнов биске чугаалады.— Бо чылын совхоз 690 тонна сигеи, 2100 тонна сенаж, 9400 тонна силос болгаш 400 тонна витаминниг сигеи даланы белеткээрин планнаан. Кандаашкынның ужуу-биле ону боттандырары бергелеп турар. Ынчалгаш амдан эгелээш болдунар бүгү чүүлдерни кылып тур бис. 320 гектарга тараан көк-тараа эки үнмейн кандаан. Ону кадарының бетинде мал чеми кылдыр ажаап ап эгелединис. Ооң витаминниг сигеи даланы кылгаш, борбаандылап турар. Көк-тараанын сөөктелип када бээрин болдурбас дээш, амдызында шык турдэ сигеи кылдыр база кезе бергел.

— Мал чеминиң четпезин кандыг янзы тыптынар болзн турарыл?—деп айтырдывыс.

— 730 гектарда суггаттыг люцерна тараан. Ону 8 кижилиг тускай звено үзүктел чок суггарып чайлаан, ынчалзажок аъаарның температуразы дески эвес болган ужурунда, ооң безин үнүжү кыдыг конуг эвес-тир. Люцерниы база витаминниг даланы кылыр. Совхозтуң дешкээринде пайгаз үнген сиген кезер черлер делгем эвес. Черле ынчаш, сиген үнген бүгү-ле черлерден кезип тургаш, мал чеминиң курлавырын тургузар соруга салдыгнан. Коз-ла ыланыжывыс рапс тарыыры. Бичии-ле чаашкын чаал, шөлдерге өл-шык дүжерге, 500 гектар черге ол үнелиг культураны тарыыр. Ооң четчир үрезинин белеткеп алган бис. Рапстың четчир үнер үези үр эвес, 45-ле хонук. Чазгай үнер болза, гектардан рапстың 300 центнер ногаан массазын ап болур. Бети дээрге-ле 200 центнер ногаан массаны гектардан алыр деп планнаан турар бис. Ындыг янзы элээн арбын курлавырны тургузуп болур. Ам кол-ла чүве кижи күжүн болгаш техниканы мал чеминиң белеткелинче мобилизастаары. Техника бүрүн белеп. Бисте мал чеми белеткээри — тускай адыр. Комплекстиг механизастаттынган отряд ажылдап турар. Ону дөрт звено кылдыр үскен. Олаъ тус-тузунда онаалданы алган.

Витаминниг сигеи даланы бүдүрер ийи АВМ совхозтуң теп шапкыда ажылдап турар. Ону оң чыл ажыл стажты Сергей Герасимович Кудрявцев удурткан. Агрегаттар үзүктел чок ажылдаан турда, аңаа бардывыс. Трактор тергезинден хээндектеп каан ногаан массаны бункерже ургап, агрегаттар даваш-дикиттинг.

Сергей Герасимович ажылын ажыглап каан. чайланы бээр аразында ооң-биле чугаалаштывыс.

— Агрегаттарны септеп белеткеп алганывыс кончуг эки — деп, ол чугаалады.— Ынчангаш көнгүс тура дүшпес-тир. Ногаан масса-ла үзүктелбес болза, норманы ажыр күүседир.

— Эзлчегде чеже тонналы кылып тур силер?—деп оон айтырдывыс.

— Беш тоннаның орнуна 6-8 тонна чайлыг. Чижээ, дүүн 7,5 тонналы агрегат бүрүзүн бүдүрген. Ынчангаш бүдүрүшкүн чүгле хээндектээн ногаан массаны эккээриваан хамаажыр. Амыдыралда конгломолец витаминниг далган кылып тур бис. Ооң ужуу таарым, ынчангаш агрегаттарны хандырары үзүктели бээр-дир. Ооң башка хүнде он-даа тонналы кылып болур.

Өске АВМ-ниң оператору Семен Андронович Яковлев. Ооң ажыл стажы база улуг. Ийи машинада дөрт-ле кижи ажылдап турар.

— Бисте бир онзагай чүве болза, ногаан массадан чүгле далган кылыры-биле кызыгаарлаттынмайн, ону борбаандылап турары болур — деп, Сергей Герасимович тайылбырлады.— Бо ийи агрегатка улаштыр далганы борбаандылаар машинаны база тургускан. Маңаа белеп болган сиген даланы хоолай дамчып чоруткаш, борбаандылаар агрегатка баар. Ону ында тускай машина улуг базымышкын-биле шаараш шүүрүп өттүр хевилей базарга, белеп борбаандылар апаар.

— Ооң артык шынарлыг чүвези чүл?— деп, операторлардан айтырдывыс.

— Ооң ажыы конгүг улуг — деп Сергей Герасимович хырылады.— Бирээзе, борбаандылаай соонда витаминниг даланы өртенип үрелбес. Мурнунда борбаандылавайн турда, белеп болган даланы шоодайлап каар. Ону каш хонукта хайгаарал көөр. Изиг даланы шоодайга чыткаш өртенн бээр чадавас. Ынап-ла сооган эвеспе дээш, чүгле ооң соонда складка аппарып чыыр. Ону кылыр тускай ажылчыннар база херек турган. Ийиде, борбаандылап каарга даланның шынары база эки болур. Ооң ангыла хоравас. Чүге дээрге хүл-ыйба ышкаш салгынхатка эстей бербес-тир.

Борбаандылаар цехте Григорий Николаевич Мальцев ажылдап турар. Анаа эзлчегде-ле чангыс кижи турар. Агрегатты эки эдип таарыштырып каан болганда, ооң ажылдаары эки. Оператор ооң ажыллап турарын чүгле хайгаарап көөр.

— Чаа эгелээн, үзүктелишкинниг болза-даа, эрткен каш хонукта 50 тонна хире эки шынарлыг борбаандылаан сиген даланы бүдүрдүвүс — деп, Сергей Герасимович чугаалады.— Көк-тараа доостурга, люцернадан даланы кылырыче шилчиир бис. Ынчаи ажыл чай чок апаар.

— Чеже тонна витаминниг даланы кылыр планныг силер?

— Биске совхозтан берген планы 400 тонна чүве — деп, С. Г. Кудрявцев харылады.— Эрткен чылын муң ажыг тонна даланы белеткээн улус бис. А бо чылын база ооң кудулаттвас деп хүлээлгеп бис. Ногаан масса-ла бар болза, ону чайлыг күүседир. Эвээш-биче бар сигенни мынчаар бедик шынарлыг кылдыр белеткеп алыры кончуг чугула. Совхозтуң удурткучуларының боже оңза кижилерни салып турарының ужуру ында.

Хоочун совхозтуң ажыл-ишчилери он бирги бешь чылдың баштайгы чылынга ниитиниң малынга четчир чемни чай каан-даа болза, ыяап-ла белеткеп алырынче бүгү күштү угландырган. Болдунар бүгү чүүлдерни кылыры-биле совхозтуң Энрекинязы болгаш партком тодаргай хемчегларни ажылдап кылган.

К. АРАКЧАА.

«Шынның» тускай корр.

ЧУРУКТАРДА: (солагай талазындан) операторлар Г. Мальцев, С. Кудрявцев; ажылчын Н. Середкин АВМ-ниң башкарар черинде.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотолары.

НАЙЫРАЛЧЫ БАЙДАЛГА

СЭКП ТК-ның Чиргине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев Германияның Социал-демократтыг партиязының даргазы В. Брандтыга аддар кылдыр июнь 30-да Кремльге дүштеки шайдалга тургускан.

В. Брандт-биле кады дүштеки шайлалгага ГСДП-ниң даргазының оралакчызы Г. Ю. Вишневский, ГФР-ниң ССРЭ-де элчиин А. Майер-Ландрут болгаш ГСДП-ниң даргазын үдеп чоруур албанның өскелдаа кижилери келген.

Совет таладан эштер А. А. Громыко, М. А. Суслов, Б. Н. Пономарев, а ол ышкаш СЭКП ТК-ның кежигүнүге кандидаттар А. И. Блатов, А. С. Черняев, албанның өске-даа кижилери келген. Л. И. Брежнев дүштеки шайлалгага чүве чугаалаан.

Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазы

Хүндүлүг Дарга Вилли Брандт!

Силерниң хөй удаа ээдп чораныңар, маңаа, Москвага база катап Силерге байыр чедирери өөрүнчүт-дүр. Эрткен үеже көрүнмүшаан, мынчаар чугаалаар эргелиг бис: ол ужуражышкыннар илангыя «соок лайынлан» навырлыышкынче эргилиишкинни, ёзулуг төөгүлүг ужур-дузалыг эргилиишкинни 60 чылларны сөөлүүредир, 70 чылларның эге үелеринде чедип алган чугула түңнелдерни берген.

70 чылдарда чедип алдыгаан ол бүгү чүүлдер делегей

(Төнчүзү 3-ку арныла).

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде, ВЛКСМ обкомунда

МЕХАНИЗАТОРЛАР ЧАРЫЖЫ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому 1981 чылдың чазы ажылдарынга көдээ ажыл-агый техниказын чогуур үезинде болгаш шынарлыг белеткээр дээш республиканың совхозтарының болгаш Сельхозтехкүркомуун будүрүлгелериниң механизаторларының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрген.

Техника септелгезинге эки түңнелдерни чарыштың эгелекчилери Бии-Хем районнуң совхозтарының, «Сельхозтехника» салбырының механизаторлары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары чедип алгаш, тараа комбайнарын септээриниң планын 100,5 хуу, тракторларны — 97,3 хуу, автазывларны болгаш сеялкаларны 100 хуу күүседиптер. «Тиилелге», «Өөк», «Улуг Октябрь», «Тес-Хем» совхозтар техника септелгезин чогуур үезинде шынарлыг доозарын хандырган.

«Кызыл тараачы», «Шанбалыг» совхозтар, комбайн үнер үези үр эвес, 45-ле хонук. Чазгай үнер болза, гектардан рапстың 300 центнер ногаан массазын ап болур. Бети дээрге-ле 200 центнер ногаан массаны гектардан алыр деп планнаан турар бис. Ындыг янзы элээн арбын курлавырны тургузуп болур. Ам кол-ла чүве кижи күжүн болгаш техниканы мал чеминиң белеткелинче мобилизастаары. Техника бүрүн белеп. Бисте мал чеми белеткээри — тускай адыр. Комплекстиг механизастаттынган отряд ажылдап турар. Ону дөрт звено кылдыр үскен. Олаъ тус-тузунда онаалданы алган.

Витаминниг сигеи даланы бүдүрер ийи АВМ совхозтуң теп шапкыда ажылдап турар. Ону оң чыл ажыл стажты Сергей Герасимович Кудрявцев удурткан. Агрегаттар үзүктел чок ажылдаан турда, аңаа бардывыс. Трактор тергезинден хээндектеп каан ногаан массаны бункерже ургап, агрегаттар даваш-дикиттинг.

Сергей Герасимович ажылын ажыглап каан. чайланы бээр аразында ооң-биле чугаалаштывыс.

— Агрегаттарны септеп белеткеп алганывыс кончуг эки — деп, ол чугаалады.— Ынчангаш көнгүс тура дүшпес-тир. Ногаан масса-ла үзүктелбес болза, норманы ажыр күүседир.

— Эзлчегде чеже тонналы кылып тур силер?—деп оон айтырдывыс.

— Беш тоннаның орнуна 6-8 тонна чайлыг. Чижээ, дүүн 7,5 тонналы агрегат бүрүзүн бүдүрген. Ынчангаш бүдүрүшкүн чүгле хээндектээн ногаан массаны эккээриваан хамаажыр. Амыдыралда конгломолец витаминниг даланы кылып тур бис. Ооң ужуу таарым, ынчангаш агрегаттарны хандырары үзүктели бээр-дир. Ооң башка хүнде он-даа тонналы кылып болур.

Өске АВМ-ниң оператору Семен Андронович Яковлев. Ооң ажыл стажы база улуг. Ийи машинада дөрт-ле кижи ажылдап турар.

— Бисте бир онзагай чүве болза, ногаан массадан чүгле далган кылыры-биле кызыгаарлаттынмайн, ону борбаандылап турары болур — деп, Сергей Герасимович тайылбырлады.— Бо ийи агрегатка улаштыр далганы борбаандылаар машинаны база тургускан. Маңаа белеп болган сиген даланы хоолай дамчып чоруткаш, борбаандылаар агрегатка баар. Ону ында тускай машина улуг базымышкын-биле шаараш шүүрүп өттүр хевилей базарга, белеп борбаандылар апаар.

— Ооң артык шынарлыг чүвези чүл?— деп, операторлардан айтырдывыс.

— Ооң ажыы конгүг улуг — деп Сергей Герасимович хырылады.— Бирээзе, борбаандылаай соонда витаминниг даланы өртенип үрелбес. Мурнунда борбаандылавайн турда, белеп болган даланы шоодайлап каар. Ону каш хонукта хайгаарал көөр. Изиг даланы шоодайга чыткаш өртенн бээр чадавас. Ынап-ла сооган эвеспе дээш, чүгле ооң соонда складка аппарып чыыр. Ону кылыр тускай ажылчыннар база херек турган. Ийиде, борбаандылап каарга даланның шынары база эки болур. Ооң ангыла хоравас. Чүге дээрге хүл-ыйба ышкаш салгынхатка эстей бербес-тир.

Борбаандылаар цехте Григорий Николаевич Мальцев ажылдап турар. Анаа эзлчегде-ле чангыс кижи турар. Агрегатты эки эдип таарыштырып каан болганда, ооң ажылдаары эки. Оператор ооң ажыллап турарын чүгле хайгаарап көөр.

— Чаа эгелээн, үзүктелишкинниг болза-даа, эрткен каш хонукта 50 тонна хире эки шынарлыг борбаандылаан сиген даланы бүдүрдүвүс — деп, Сергей Герасимович чугаалады.— Көк-тараа доостурга, люцернадан даланы кылырыче шилчиир бис. Ынчаи ажыл чай чок апаар.

— Чеже тонна витаминниг даланы 400 тонна чүве — деп, С. Г. Кудрявцев харылады.— Эрткен чылын муң ажыг тонна даланы белеткээн улус бис. А бо чылын база ооң кудулаттвас деп хүлээлгеп бис. Ногаан масса-ла бар болза, ону чайлыг күүседир. Эвээш-биче бар сигенни мынчаар бедик шынарлыг кылдыр белеткеп алыры кончуг чугула. Совхозтуң удурткучуларының боже оңза кижилерни салып турарының ужуру ында.

Хоочун совхозтуң ажыл-ишчилери он бирги бешь чылдың баштайгы чылынга ниитиниң малынга четчир чемни чай каан-даа болза, ыяап-ла белеткеп алырынче бүгү күштү угландырган. Болдунар бүгү чүүлдерни кылыры-биле совхозтуң Энрекинязы болгаш партком тодаргай хемчегларни ажылдап кылган.

К. АРАКЧАА.

«Шынның» тускай корр.

ЧУРУКТАРДА: (солагай талазындан) операторлар Г. Мальцев, С. Кудрявцев; ажылчын Н. Середкин АВМ-ниң башкарар черинде.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотолары.

— **СОВХОЗТАРДАН** — **«Тиилелге» совхозка** (директору В. А. Оюн, ажылчын комитединиң даргазы М. С. Юндеш-оол, ВЛКСМ комитединиң секретары Н. С. Довгак) тывыскаш, шилчиир. Кызыл түк болгаш 200 рубль-биле шаңнаар.

СОВХОЗТАРДАН ийиги черни **«Өөк» совхозка** (директору В. Г. Бессонов, ажылчын комитединиң даргазы М. С. Маады, ВЛКСМ комитединиң секретары Б. К. Балбакы) тывыскаш, шилчиир вымпел болгаш 150 рубль-биле шаңнаар.

ҮШКҮ ЧЕРЛЕРНИ «Улуг Октябрь» совхозка (директору В. Г. Мурыгин, ажылчын комитединиң даргазы Н. В. Дресвянникова, ВЛКСМ комитединиң секретары С. К. Моягуш). **«Тес-Хем» совхозка** (директору Н. Ч. Ооржак, ажылчын комитединиң даргазы Д. А. Нат, ВЛКСМ комитединиң секретары А. Ч. Самбыл) тывыскаш, түс-тузунда шилчиир вымпелдер-биле болгаш 100 рубль-биле шаңнаар.

СОВХОЗТАРДАН ийиги черни **«Өөк» совхозка** (директору В. Г. Бессонов, ажылчын комитединиң даргазы М. С. Маады, ВЛКСМ комитединиң секретары Б. К. Балбакы) тывыскаш, шилчиир вымпел болгаш 150 рубль-биле шаңнаар.

ҮШКҮ ЧЕРЛЕРНИ «Улуг Октябрь» совхозка (директору В. Г. Мурыгин, ажылчын комитединиң даргазы Н. В. Дресвянникова, ВЛКСМ комитединиң секретары С. К. Моягуш). **«Тес-Хем» совхозка** (директору Н. Ч. Ооржак, ажылчын комитединиң даргазы Д. А. Нат, ВЛКСМ комитединиң секретары А. Ч. Самбыл) тывыскаш, түс-тузунда шилчиир вымпелдер-биле болгаш 100 рубль-биле шаңнаар.

Социалистиг варыштың нөгелделери күүсеттинмээнин базырымдаалаш, Сельхозтехкүркомның будүрүлгелериниң аразынга чарыштың ийиги черин тывыспаан.

Техника септелгезинге шыгараал кижилерни шаңнап мактаары-биле эзлчег чок чиик машина садып алыр 5 талоону, мотошкел садып алыр 5 талоону, 30 халас путёвкаларны совхозтарга, Сельхозкүркомуун будүрүлгелериниге түскайлап берген. Ол ышкаш чарыштың тилекчилерин совхозтарның, Сельхозтехкүркомуун будүрүлгелериниң директорлары, кол инженерлерин бир айның шалыңы хемчээл-биле шаңнаары көрдүнгеп.

Часкы-чайгы хову ажылдарын челиишкининг доозары, мал чеми белеткээрининг болгаш дүжүт ажаалдазывыны техниказын дүрген болгаш шынарлыг белеткээрин хандырар талазы-биле ажылды чергерге үлам күштелдиреринг Кадаа ажыл-агый министерствозунга, «Скотопром» трестке, Сельхозтехкүркомга, райкүскомнарга, профжилел болгаш комсомол организацияларынга үк доктаал дагзып турар.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга!

ЧАГЫГЛАРНЫ — ӨЙ-ШААНДА

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринде он бирги беш чылда чоннуң амыдырал хандырылгазының хеглжүлдезинче кичээнгейни күштелдирген болгаш совет кижилерини чагай чоруун улам бедидерингe амыдырал хандырылганын будурулгелери чугула ролду ойнаар дээрзни айткан болгай. 1981-1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хеглжүлдезиниң кол угланыышкынарында бижиттингенин «Чоннуң аммдырал хындырылгазын улам экижидер... Чагыгларны күүседириниң шынарын болгаш хандырылганың культуразын бедидер» деп айтыныган. Ынчангаш аммдырал хандырылга ажылдакчыларының мурнунда белен эвес сорулгалар салдынган.

—«Тувашвейбыт» каттыжыышкынының коллективи чоннуң чагыгларын өй-шаанда болгаш экы шынарлыг кылдыр күүседир дээш эвээш эвес ажылды кылып чорудуп келген. Ук каттыжыышкынының продукциязының шынар көрүлдезинин чоокку хүннерде эрткен. Көрүлдеге күрсадыг инспекциязының эргелелиниң, стандарттар болгаш септээр техниканың талазы-биле күрлайгаарал лабораториязының ажылдакчылары, каттыжыышкынының удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылары, ательелер эргелекчилери, технологтары, бижыкчылар киришкен.

Хүүда чагыглар ёзугаар кеп даараар «Чечек» ателье—«Тувашвейбыт» каттыжыышкынының кол будурулгези. Ол ательениң даараныкчылар, бижыкчылар боттарының разрядын бедидип алыр аргалыг. Эрткен чылын каттыжыышкынның будурулгелериниде ажылчынарның ортумак разряды 3,1 турганынган амгы үеде 3,6 чедир бедээн. Ол чорук чоннуң чагыгларын күүседириниң шынарын экижидериниге салдарны чедирип, чагыкчылардан хомудалдар эвээжел, эде кылырын эвээжедириниге идигин берип турары чугаажок.

Ынчалза-даа шиитизи-биле каттыжыышкынга болгаш будурулге бүрүзүниге шынарны экижидери дээш ажылды коллектив план ёзугаар уламчылаары чугула. Чагыгларны багай шынарлыг күүсеткени дээш дедир эгидепа, эде кылыры эвээш эвес. Бо чылдың эрткен 6 айларында алды тоннү шуут үрей кылганы дээш чагыкчылар албаан. Үрей кылганындан 247 рубльди эрткен чылын, 181 рубльди бо чылдың бирги чартында чагыкчыларга ательелер төлээн. Кылган ажылдың, күүсеттиинген чагыгның шынарын хүн бүрү хынаарын мастериниң, бижыкчының талазындан күштелдирери чугула. Херек кырында мастер-контролёрлар, бижыкчылар ол чугула ажылды шуут эрелгей байдалда кииргеп.

Продукциянын шынарының талазы-биле инженер З. Г. Торлук районнарга болгаш Кызылдың ательелеринге чоруткан чамдык хынаалдарга доктааган. Хептерин даараанында, тиглерни шеверлеп кылганында күрстандартка дүүшпес чүүлдер эвээш эвес илерээн. Тиглерни болгаш хептиң эдээн сый тутканында чогуур хемчээлинден чингелей бээри хой.

Ол ышкаш хептиң тиин кадыра даараарда анды-аңгы өнүү хендирлер-биле даараары бо-ла таваржыр. Ол чорук колдуунда янзы-бүрү өнүү хендирлер чедишпес, үзүктелин келиринден база болуп турар.

Күрхайгаарал лабораториязының ажылдакчызы Л. Шагарова, күрсадыг инспекциязының эргелелиндеп Горбунова олар чүве чугаалаан, «Тувашвейбыт» каттыжыышкынының ательелериниң даараан кылыларының шынарынга доктаатаңдар. «Чечек» ательезиниң даарап турары, ылаңгыя даштыкы хептерни үрей кылганы хой болуп, хомудалдар кирип турар. Кылымал кештеи даараан кышкы 10 тоннү үрей кылганындан чагыкчылар дедир эгиткен. Трикотинден даараан платьениң хендирлерин тыртылдырып каапы, бир хойлеңниң иштики тиглерин өске өнүү хендир-биле даараанны дээш чагыкчылар база хомудаан. Ол ышкаш даараай кылыларның довурааны, хирленгени эвээш эвес таваржыр. Ателье «Чечекте» бижыкчыларның, мастер-контролёрнуң талазындан кылдынган ажылдарның шынарынга хыналаны кошкак чоруун келген.

Каттыжыышкынының ательелери (ылаңгыя районнарда) шөлү эвээш, тар, хирлиг бажыңнарда турар. Бай-Хаактың ательезиниң бажыны аргажок өргижирээн, шөлү кызыы. Ындыг черлерде ажылчынарның ажылдарынга кончут таварымча чок дээрзи билдингир. Ылаңгыя Бай-Хаактың, Шагаан-Арыгның амыдырал хандырылга черлериниде байдал берге.

Сөөлгү үеде «Тувашвейбыт» каттыжыышкынының чамдык будурулгелериниде чагыгларның шынарын экижидери дээш ажыл эдээн идепейжээнин комиссия кежигүннери демделээн. «Восток» филиалда, «Каа-Хем», «Березка» ательелерде ажылдың шынары эдээн экижээн болгаш чагыкчыларның талазындан хомудалдар эвээжээн.

«Тувашвейбыт» каттыжыышкынының директору Е. Ф. Морозова, «Чечек» ателеңиң эргелекчизи Л. В. Олейник, «Восток» филиалдың эргелекчизи Е. Л. Савченко, экспериментталдыг цехтиң эргелекчизи М. К. Пичугина олар ажылдың шынарын экижидер, даараныкчыларның, бижыкчыларның билиг-мергежилин бедидер дээш моон соңгаар кандыг земчелерни ап чорудар дугайында чугаалааннар.

Продукциянын шынарын башкарарының комплекстиг системазын шингээдип алырын эгелээрин «Тувашвейбыт» каттыжыышкынының коллективи планнап турар. Ол ажылды чорударының планы, организэс-техниктиг хемчеглер ажылдап кылдынган. Ынчангаш ол чугула ажылды иденкейжидери, хемчеглерни амыдыралга боттандырары каттыжыышкынын болгаш ооң салбырларының соңгаарлаттынмас чугула сорулгазы болур-дур.

Н. ООРЖАК.
«Шынның» корр.

Кызыл районнуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш он бирги беш чылдың болгаш 1981 чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг долдур болгаш ажыр күүседир дээш социалистиг чарышта көдүрлүүшкүннүг киржип турар.

Районнуң кадык камгалал ажылдакчыларының мурнунда бо беш чылда эвээш эвес сорулгалар салдынган. Медпунктуларның, эмнелгелерниң ажылдакчылары малчынарның, тараажыларның турлагларынга чедип, оларга дуза чедирип, бараан болуп турарлар.

ЧУРУКТА: Кызыл районнуң поликлиниказының бөлүк мурнакчылары.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

КЕРЭЭЛИГ АЖЫЛДААР АРГА-БИЛЕ

Партияның XXVI съездизиниң шиитпирлеринде транспорт чарыгдаадарын эвээжедирин, ылаңгыя чүүктү чүдүрерии база дүжүрерин сааданы бээр, анаа туруушкунинарны болдурбазын, ол-боже базар чүүктериңг таарымчалыг схемаларын ажылдап кылырын, бот-боттарынга үткуштур сөөртүлгелерни чок кылырын тодаргай айткан болгай. Ынчаарга бистиң республика аъш-чем аймаанын, үлетпүрүн, тудутукүн болгаш ооң-даа өске чүүктерни өскээртен Саян мындыган сөөртүп ап турар.

Чүгле эрткен чылын безин 481,4 мүң тонна янзы-бүрү чүүк аймаан республиканың девискээринче кинр сөөртken. А бо чылын ниитизи-биле 584,6 мүң тонна чүүкту сөөртүү көрүлгеп. Ону ниити ажыгладың автотранспортуна чорудар. Чүүктер сөөртүүнүн планныг даалгаларының күүседдези—автотранспорт будурулгелериниң болгаш чүүктерни чүдүрүп база ону хүлээп ап турар черлериниң бир деминг, аразында бижыг харылзаалыг ажылындан хамаарыжыр.

Ынчалза-даа бо хүннерге чедир үстүүде алаттынган организацияларның аразында харылзаазы бижыг эвес боор. эргежок хереглелдиң чүүктери чогуур үезинде сөөртүнмейн баар таварылгалар бар. База оларны чүдүрери болгаш дүжүрери сааналгалыг болуп, чамдык черлерде ол ажылды багай механизастаанындан хол-биле кылыр ажылдар хөй. Хөй-хөй тонна аар чүүктерни хол-биле чүдүреринге, дүжүреринге хөй кижи күжү, үе-шак чарыгдаттынар дээрзи билдингир.

Ылаңгыя «Тудуг кезектери» комбинатын, материал-техниктиг хандырылга салбырының баазазынга, Главснабсбытка сөөртүп эккелген чүүктерни дүжүрер механизмнерни дерип, четчелеп тургуспаанындан оларны дүжүреринге хөй үе-шак чарыгдаттынын, автомашиналар чүүктүг турар ужурга таваржып турар.

Тыва автотранспорт эргелелиниң коллективи сөөртүр чүүктерни ниити хемчээлии улгаттырарыга база ооң сөөртүлгези-биле холбашкан ажылдарга күш-ажылдың будурукчулуг чоруун белидеринге хамзырыкан дешилгелиг аргаларны ажылдап база ону иептередир талазы-биле чамдык ажылларны кылып чорудуп турар. Чижээ, ук эргелелдиң Минусинскиде автобудурулгезининг эдээн хөй бригадаларды бригаданың керээлиг ажылдаар аргазы-биле ажылдап эгелээн. Чүдүрүкчүдерни болгаш чүүктер хүлээп алыкчыларын түскай керээ ёзугаар чолаачыларның бригада будурунде доктаамал бижыглаан. Ол керээде чүүк сөөртүлгезин экижидерин база ону чүдүреринге болгаш дүжүреринге сааналгаларны болдурбазын күш-ажылдың сагыпга-чурумун бижыглаарынга хамаарыкан айтырыгларны киирген. Минусинскиниң автобудурулгезининң чолаачылары бригаданың керээлиг ажылдаар аргазынче шилчидери көрдүнген. Ук коллективтиниң чолаачыларының аразында бригада керээзи-биле ажылдаар арганы иептереткенинин түнелиинде ажылдың ажыктыг чоруу болгаш күш-ажылдың будурукчулуу бедидер дээрзи билдингир. Он бирги беш чылда бригала будурузу бо дешилгелиг аргабиле ажылдаар ужурлуг. Ынчангаш республиканың автотранспорт будурулгелериниң чолаачыларын бригаданың керээлиг ажылдаар аргазынче дарый шилчидери хүнүнү турула айтырыгларның бирээни.

В. ПАЛАМАРЧУК,
Тыва автотранспорт эргелелиниң чүүк сөөртүлгезиниң талазы-биле килдис начальнигиниң оралакчызы.

Беш чылдың кижилери

АЖЫЛГЫР, ЭРЕС-КЕЖЭЭ

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Сандүү Лама-Сүрүнович Салчактың кодазы. Малчын дешкилежип, маңнажып турар анайларга суг кудуп бээрге, олар ээзанге эргелеиишаан, ооң чодазынга баштарын дурбуп, мыйыстары-биле үскүлеп каап турдулар. Сандүү Лама-Сүрүнович анайларын суггарбышаан, чугаалайдыр.

— Улуг-Үзүкке кыштадывыс. Өшкүвүс чылды хүр аштыр, төрүүр 100 баштан 95 анайны, бир баштан-на 800 грамм дүктү алдывыс. Кыргылда доостурга Кызыл-Кыргыда көжүп келгенивис бо. Чай каап болза-даа, оъду черле эки чер-дир бо, харын чүгле бо кара суг соглуп чыдар. Чайлаавыс Аныяк-Дойбаныгда, чылдың-на чайлаар черивис ол. Ара хөкүп чедер, ырак чер-ле болгай, машина-техника база четпес— деп, ол чугаалады.

С. Л-С. Салчак биле К. Х. Херелмаа олардың ажыл-амыдыралы мал-биле холбашкан. Олар бо хүннерде «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырында өшкү малдан турарлар, ында хүндүткелдиг кижилериниң бирээзи.

Малчынар эрткен онгу беш чылдың социалистиг хүлээлгезини чедиишкинниг күүсеткеш, аазаан сөзүүге ээ болган. Ооң үндезини чүдел, ол дугайын чугаалаан бээрии дуржулгалыг малчыдан сонгургадым. Мээн айтырыгыма С. Л-С. Салчак мынчалар харылады:

— Эрткен чылын 18 тонна сигең, 15 тонна көк-суда белеткеп алган турган бис, а бо чылын социалистиг хүлээлгевисти эде көрүп, сигенни 20, көк-суланы 18 тоннаны белеткээрин дугуруштувус. Эрзин районнуң мал ажылдыгларының келир кыштаглаашкынга белеткелдиң амыгаштан эгелеп чорудар дугайында кыйгырыын деткип, кышка белеткелди хынамчалыг чорудуп эгелединс. Кыштаавыстың көрженин аштаттынган, үүрмек септелгези кылдынган. Кыштаавыс келир кышка белен. Ам кол-ла чүве малга четчир темнин белеткеп алыры. Сигең өзүп четчири билек, Кеоп-Сөөктеи кезип эгелээр бис. Шынааның сигеңи эки үнүп чыдар чорду. Эргий кезип, барып көрүп чордум—дингеш, Сандүү Лама-Сүрүнович уламчылады.— Малдың кышты тоовас, хүр ажарып оон ажаалда-хайгаралында болдур ийин —дээш чайгы семиртилге чедишкинниң, чидириг чок болурунуң кол үндезини ол дээрзин малчын тайылбырлады.

Малчын үстүнде үүлдерии ажылынга шыңгыы сагыш келген. Кызымак, эрес-кежээ күш-ажылы-биле Кызыл-Даг салбырында мурнакчы ишчилериниң санында ол кирген. Чаңгыс чер чурттугларының Кызыл-Даг көдээ Советиниң депутадынга оны соңгааны таварылга эвес.

Хөөчүн малчын депутат хүлээлгезин база ак сеткилдиг күүседип турар. Соңгукчуларының-биле депутаттың харылзаазы бүлүү эвээш болуп эртиен соонда депутат округунга барып, соңгукчуларынга оон шиитпирлерии алган таныштырар чанчылдыг. Малчын колдынарга автомагазинниң келиири үзүктели берген дижик, аза сут сөөртүүр, мяш чедирери шиитпирлеттинмейн турун берген болза, депутат ол айтырыгны салбыр баштаар чериише түргүзүп келир, кандыг-бир арга-биле албан дуза чедирерин кызаар.

«Тээли» совхозтуң мурнакчыларының бирээзи — малчын С. Л.-С. Салчак ажылыыр, кежээзи-биле чаңгыс чер чурттугларының бүзүрел, хүндүткелин чедип алган.

Т. ХУРАГАН-ООЛ.
Бай-Тайга район.

ИДЕГЕЛИВИС УЛУГ

Амыдырал хандырылга черлериниң четкизин калбарткаш, чонга ачы-дуза чедиреринин ажылдарын үлзм экижидерии партияның XXVI съездизиниң шиитпирдеринде айыткан. Анаа хамаарыкан чамдык ажылдарны «Тувазовбувьбыт» каттыжыышкынның Эрзин районнуң Нарын суурда салбырының идик кылыр цеги кылып чорудуп турар. Алган хүлээлгезин ажыр күүседип турар бо бичии коллективти М. Д. Нам-оол 20 чыл дургузунда удуртуп келгеп. Бо чылдың бирги, нйнги кварталында 5000 рубльдиң ачы-дузазын чонга чедирер планнывысты база ажыр күүсеттивис. Чартык чылдың түнелиле Дарыймаа Мумбулдай тиилекчи болгаш.

Бистиң цехтиң ажылчынары планныг даалгаларын күүседип келзе-даа, оларның бедик будурукчулуг ажылдаарынга шаптыктап турар үүлдер база бар. «Тувазовбувьбыт» каттыжыышкынның удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылары бистиң цехивисти идик аймаан даараар, септээр талазы-биле үениң негелдезинге дүүшкен дерилгелер-биле четче-бүрүн деривейн келген. Ооң ужурундан бүгү ажылдар хол-биле кылдынын турар.

Ук цехте дөрт чыл бурунгаар хем даараар бир машинаны тургускаш, эптеп кылган. Баштайгы удаада ол машинага янзы-бүрү нарын кылгларны даарап турган, ол даараныкчыларның ажылынын будурукчулуун бедидип, хөй үе-шакты камнап ап, продукцияның шынарын база экижидеринге идиглиг турган. Ынчан чагыкчыларның саны-даа арбын турган. Чүге дээрге чагыгны кииргеш, ооң будурерии ай-айы-биле мынавас турду. Удаваанда машина үрелген. Ону септээр мастер тывылбаанындан ол машина ажыглал чок эм-даа турбушаан. Эрткен чылын база бир даараныр машина алдывыс. Ол чүгле пес аймаан даараар болду. Ооң чамдык механизмнери эргижиреп элээн. Оларны үзеп-чаап турган, даараныргa, чамдык черлерни дааравайн «ояп» халып эрте бээр.

Чоокта чаа хол-биле даараан идиктеривистиң өртек-үнезиин тодарадыры-биле Кызылче чоруптувус. Ооң түнеди кандыг болганыл? Хром сапыктың өртээ 36 рубль 95 копеек, быштактан кылган идиктиң (унтының) 38 рубль, оларны даараан мастер 7 болгаш 11 рубль төлевирни алыр. Ажылынга мергежээн мастер бир айда хол-биле үес сапык даараар. Оларны үндүр садарга 295 рубль болур, а кылган мастер 50 ажыг рубль төлевир алыр. Ынчангаш идик кылыр цехти чогуур дерилгелер-биле хандырар болза, ынчан ында ажылчынарның айда элыр шалыны база улгадыр дээрзи билдингир.

Самгалдайның идик цегинде байдал бистииңден өске. Янзы-бүрү материалдар кезер механизм, идик даараар болгаш септээр МР-2 марканың универсал комбайны цехте бар. Амгы үениң нарын дерилгелери-биле чепсегленгеш ажылдап турар мастерлериниң будурген продукциязының шынары эки болгаш саны-даа хөй болду.

Бистиң цехтиң хоочуннарының аныяктарны боттарының билигмергежилиниге өөредир дээш чамдык ажылдарны кылып чорудуп турар. Ынчалза-даа ол талазы-биле ажыл арай чедимче чок болуп келген. Чүге дээрге чогуур дерилгелер-биле деритгинмээн, бүгү-ле ажылдарны хол-биле кылыр цехке аныяктар ажылдаарын күзевес боор-дур. Ынчангаш «Тыва обувьбыт» каттыжыышкынның удуртукчулары бистиң цехти идик кылырының нарын дерилгелери-биле хандырган, бедик будурукчулуг ажылдаарынга таарымчалыг байдалларны дарый түргүзүп бээр дээрзинге идегел улуг.

Е. АРАКЧАА,
цехтиң ажылчыны.
Эрзин район.

Тес-Хем районнуң Самагалдай эмнелгезинге Кызылдың медицина училищезин дооскан аныяк кыстар чылдың немежир. 1980 чылда Мария Аракчаа ук училищениң фельдшер салбырын чеднишкинниг дооскаш, инда ажылдай берген. Мергежилиге хандыкшылдыг комсомолчу теорияга өөренген билиин практикага биледиглг ажылгап турар.

ЧУРУКТА: бөжудулга салбырның акушер эмчизи Мария Аракчаа.

Сөзү болгаш фотозу Т. Куңгаанының.

НОГААЖЫЛАР

«Улуг-Хая» совхозтуң Көк-Чыраа суурнуң чоогунда ногаа бригадазы бар. Бригаданың ногаажылары СЭКП-ниң XXVI съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, оң бирги беш чылдың бирги чылында ногаа культураларындан бедик дүжүттү өстүрер дээш чарыштыг ажылдап турар. Ногаажылар 50 гектар шөлге ногаа культураларын олуртур планныг. Июнь ортан үезинге чедир 33 гектар шөлде янзы-бүрү ногаа аймаан тараан.

Ногаанын бир гектарындаңа 143 центнерден эвээш эвес дүжүттү өстүрүп алырын ногаажылар чыл эгезинде-ле хүлээнеген. Ол сорулгазын чедимчелиг күүседир дээш минералдыг болгаш органиктиг чемишчидилгелерни ногаа шөлдеринге четчири-биле төккен. Бригала ногаан кулчанын баштайгы дүжүдүн белеткел конторазынга дужаатан. Ногаажылар аразында социалистиг чарыш доктаамал организастаттынын турар. Ында мурнакчыларның саны өскен. Сайын Узун-оол, Үйнүк Донгак, Мария Норжуңмаа, трактористер Кызыл-оол Кандаа-оол, Михаил Болат-оол, Дапоол Доңгак болгаш өскелерлаа ногаа өстүржүрүнге ак сеткилдиг киржий келген.

Л. НАЧЫН-ООЛ.

Тыва АССР-нин Дээди Советининиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле В. С. Сапелкинни шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Республиканың көдээ ажылагыйынга хөй чылдарда үретүнелиг ажыллааны дээш база төрүттүнген хүнүнден бээр 50 харааны-биле холбаштыр республиканың «Тувасельхозхимия» будурулге каттыжыышкынының даргазы,

Тыва АССР-нин Дээди Советининиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Кызыл хоорай,
1981 чылдың июль 1.

Тыва АССР-нин көдээ ажылагый министриниң бирги оралакчызы Валентин Сергеевич **Сапелкинни Тыва АССР-нин Дээди Советининиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.**

Советининиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Советининиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Совет көдээниң кижилери

ХОЛ ИЗИН БУТ ЧАНДЫР БАСПАС

1962 ЧЫЛДЫҢ чазыкында Баян Куулар Чаданага механизаторлар белеткээр ийи ай хуусаалыг курска келдилер. Партияның болгаш чазактың сагыш салыышкынының ачызында аныяк Тыва республикага көдээ ажыл-агыйның кызы-бүрү машиналары дыка хөйү-биле кээп турган. Чоон-Хемчик районнуң ол-бо ажыл-агыйларындан өөренип келген аныяк ооллар хөй болган. Шуптузуңла Баянның үе-черегзи. Баян күүлүг тракторга азы комбайнга олурупса, ону чаап эът дег, майлыг башкарып билир эр дээрзин ооруу билбес. Шемизен Баян часкаан келген. Болу биче сеткиллиг, хөремикей эвес, мактанып, билиргээр хөйну чок оол техниканы оон мурнунда-ла башкарып билир апарганын курста эптеревиге мыттавааи.

Чартык ай хире өөренип чорза-ла, курсантыларны тракторларга, комбайнарга эккеп, дерек кырынга башкартып чанчыктырга берген. Чаа өөрении үезинде ооллар болбаазын машиналарны качаап башкара өөрү бээр! Ооллар тракторнуң азы комбайнының чанында келгеш, көрткен чүве дег, долгандыр кылаштажып, чүгле тудуп, сүйбап каап турар.

Башкылап турган Сат Кошкар-оол мынча дээн:

— Техниканы коргуп турар болза, кайнап өөренир боор. ооллар! Кабинаже үне халаш, машинаны ажылдадыр, чорудар-ла болгай.

Оон боду трактурга олурупкаш, ону херим иштинге ол-бо чорудуп, эргилдиргилээш, катап эккеп тургузуп каапп, чалаан:

—Че, кым олурупгарыл? Шеңеп көрүвер. Кортпанар, кортпанар!

Курсантылар боттары аразында шуугашкан турганнар:

— Коргучуг чүве мшкажыл, ооллар!

— Харын дедаан, орта билип алган эвес...

— И дадай, ооллар! Даашдиңиниди ана дээр диңмирең турган-биле домей-ле.

Чаңгыс Баян Куулар-ла башкызының соонда эрай дидим эвес базыпкан. Трактор чанында - баргаш, демгизиндеп дилээн:

— Чорудуп болур бе, башкы?

— Болбайн кавчазар! Эр-хей, олурувут. Дидим болур болбазынче. Мен айтып бээр мен.

Трактордың ынча-мынча черде болдуңчуп алган турган ооллар аразында база шуугажып үнген:

— Көргей-даа силер, Баян! Кажан өөренип алганыңар?

— Оон бистеп дээредээр чүзү боор...

— Ой, көрүңер даан, трактор бурунгаар үзеш дидп.

ООН ООЛДАР ыыт чок барган. Харын сактырга, оларның аксын бөөшкүнепкен чүве дег. Баян Куулар тракторну мунгаш, чаасканнарының долгандыр дыргиредип чорупкан. Башкызы Сат Кошкар-оол магадаан-даа ышкаш, ол-ла черинде шимчевейн туруп калган. Шөлде турган бөлүк ооллар ам харын хей-аът кирип, тракторнуң соонда эдерти маңнашкаанзар. Трактор хеним иштий бир долгангаш, башгай турган черинге кээп доктаган. Оон кабинказындан Баян аваангыр, кашпагай дуже халып кээрге, Кошкар-оол ону өөрүнүнден күжактаткан. Ол аразында аңаа турган курсант ооллар демги бичии ыспагар эрии боле-таарга туткап, өрү дээр шаар өөренедир октап, хөлчок амырап, хөөреп, алгыржып турганнар. Олар соксай бээр орта. Сат Кошкар-оол Баяндан айтырган:

— Трактору шуут чорудуп билир кижи мшкажыл сен, Баян! Кажан өөренип алганыңол?

Демгизи хүлүмзүревишаан, арай эгенген хевирлиг харылаан:

— Үш чыл мурнунда башкы... Трактористер эдерип чоруп турган...

— Ол хире билир кижи ам өөренип турган хереэ чүү деп?

— Техника башкарарының шынзылгазы херек. Оон башка... Черле ынчаш, теорияны өөренип алыры артык эвес. Мен дээрге кара практик кижи мшкажыл мен.

Курска өөренип киргеш, Баян Куулар хамыкты ынчаар кэйгаткан. Техниканга сундулуг, ону башкарар салымныг кижилер тургулаар. Ындыгларның бирээзи Баян Нарынович Куулар ол...

ЭРГИЖИРЭЭНИНДЕН дашты күүрага берген чаъс бажың. Херимнин иштин арыг-тас кылдыр ширбип каан. Ында бүгү чүве корум-чурумнуг. Бир хааржакта артык кезектерии шевергил эптей салгылаап, кымыдаи довурак-доозун кирбес кылдыр дүй шуглаан. Ол бүгуден ап көөрге, бажыңның иезера ажыл-агыйжы, арыг-силиг улус дээрзи илдең. Бажыңның ёжиинге бисти чолдаксымаар сынныг, шала чыржаанаш боттуг, часкы сырынга додукаш ындыг ийикпе, кара-хүрең арынныг, кырлаң думчуктуг, эвээш эвес чылдарны чурттап эрттиргенин хаваанда кырлаңкырлаң сыгылар, а алыс боду кадыг ажылдың кижизи дээрзин хомюлдар хавырыкталп бергилээн холдары хереченлеп турар, назыны элээн улгады берген, шнчалзажок адак-бышкаа чиик ашак кижи уткуп келди. Хол тутчуп мендилештивис, Оон келген херээвисти чугааладнывыс. Ашак чазык хулумзурбушаан, чугаалай-дыр:

— Ол кижи мен-не болгай. Бажыңче моорлап киринер.

Иштинии эт-севии шеверии кылдыр чып каан өрээл. Шалазының ырыы кылаңнаар чүве. Даштын 30 градус наиг турда безин өрээл иштинде сеченин аажок. Бажыңның хеннеңеп эзин дорааи-на соок шайын кутқаш, сууду.

БАЯН Нарынович бодуна чугаалап эгеледи:

—Тракторуң дыыын тудуп, ол-ла сказ аътты мунгаидан бээр ам мырыңай талыйган. Барык-ла бүгү амыдыралым иштинде техникадан халбактанып келдим. Оон-биле бержир дээш чылдар эрткенин безин эскербейн баар кижи-дир мен. Ындыг-ла үр болбаан кылдыр сагындырар. Ынчалзажок ам назы дегээн, пенсияже үмер апаардым ышкажыл.

— Эге бажында силер техниканы бот-өөредилге-биле билип алган дээр-дир. Ындыг ийикпе?

— Ийет, ындыг чүве — деп, Баян Нарынович харылады.— Бистиң бо Шемиге колхоз тургустунгаида, 50 чылдар үезинде, баштайгы машина-техника база кээп эгелээн. Ынчан аныяк кижи трактор, комбайн көргеш достүвер эвес, оларны башкарган улус-биле кади чорүп турган мыйыт. Оон-на бодум база ол күчүлүг машиналарны башкарып турар апарган болбазык мен бе. А техника башкарар өргенин шынзылгазын соолунде, 60 чылдарда курска өөренгеш, алган мен.

— Чүгле бодум-даа эвес ийин—деп кезек болгайда, Баян Нарынович чугаазын улаччылады.— Трактурга олурушкан соомда, хамык ажыл-ишти техникадан халбактаныр болгаш, ооң-биле бергидээш, ылаңгыя чүүктү чүдүрерии, дүжүрерии, ол-боже базар чүүктериңг таарымчалыг схемаларын ажылдап кылырын, бот-боттарынга үткуштур сөөртүлгелерни чок кылырын тодаргай айткан болгай. Ынчаарга бистиң республика аъш-чем аймаанын, үлетпүрүн, тудутукүн болгаш ооң-даа өске чүүктерни өскээртен Саян мындыган сөөртүп ап турар.

Чүгле эрткен чылын безин 481,4 мүң тонна янзы-бүрү чүүк аймаан республиканың девискээринче кинр сөөртken. А бо чылын ниитизи-биле 584,6 мүң тонна чүүкту сөөртүү көрүлгеп. Ону ниити ажыгладың автотранспортуна чорудар. Чүүктер сөөртүүнүн планныг даалгаларының күүседдези—автотранспорт будурулгелериниң болгаш чүүктерни чүдүрүп база ону хүлээп ап турар черлериниң бир деминг, аразында бижыг харылзаалыг ажылындан хамаарыжыр.

Барык-ла бүгү амыдыралым иштинде техникадан халбактанып келдим. Оон-биле бержир дээш чылдар эрткенин безин эскербейн баар кижи-дир мен. Ындыг-ла үр болбаан кылдыр сагындырар. Ынчалзажок ам назы дегээн, пенсияже үмер апаардым ышкажыл.

— Эге бажында силер техниканы бот-өөредилге-биле билип алган дээр-дир. Ындыг ийикпе?

— Ийет, ындыг чүве — деп, Баян Нарынович харылады.— Бистиң бо Шемиге колхоз тургустунгаида, 50 чылдар үезинде, баштайгы машина-техника база кээп эгелээн. Ынчан аныяк кижи трактор, комбайн көргеш достүвер эвес, оларны башкарган улус-биле кади чорүп турган мыйыт. Оон-на бодум база ол күчүлүг машиналарны башкарып турар апарган болбазык мен бе. А техника башкарар өргенин шынзылгазын соолунде, 60 чылдарда курска өөренгеш, алган мен.

— Чүгле бодум-даа эвес ийин—деп кезек болгайда, Баян Нарынович чугаазын улаччылады.— Трактурга олурушкан соомда, хамык ажыл-ишти техникадан халбактаныр болгаш, ооң-биле бергидээш, ылаңгыя чүүктү чүдүрерии, дүжүрерии, ол-боже базар чүүктериңг таарымчалыг схемаларын ажылдап кылырын, бот-боттарынга үткуштур сөөртүлгелерни чок кылырын тодаргай айткан болгай. Ынчаарга бистиң республика аъш-чем аймаанын, үлетпүрүн, тудутукүн болгаш ооң-даа өске чүүктерни өскээртен Саян мындыган сөөртүп ап турар.

Чүгле эрткен чылын безин 481,4 мүң тонна янзы-бүрү чүүк аймаан республиканың девискээринче кинр сөөртken. А бо чылын ниитизи-биле 584,6 мүң тонна чүүкту сөөртүү көрүлгеп. Ону ниити ажыгладың автотранспортуна чорудар. Чүүктер сөөртүүнүн планныг даалгаларының күүседдези—автотранспорт будурулгелериниң болгаш чүүктерни чүдүрүп база ону хүлээп ап турар черлериниң бир деминг, аразында бижыг харылзаалыг ажылындан хамаарыжыр.

Ынчалза-даа бо хүннерге чедир үстүүде алаттынган организацияларның аразында харылзаазы бижыг эвес боор. эргежок хереглелдиң чүүктери чогуур үезинде сөөртүнмейн баар таварылгалар бар. База оларны чүдүрери болгаш дүжүрери сааналгалыг болуп, чамдык черлерде ол ажылды багай механизастаанындан хол-биле кылыр ажылдар хөй. Хөй-хөй тонна аар чүүктерни хол-биле чүдүреринге, дүжүреринге хөй кижи күжү, үе-шак чарыгдаттынар дээрзи билдингир.

Ылаңгыя «Тудуг кезектери» комбинатын, материал-техниктиг хандырылга салбырының баазазынга, Главснабсбытка сөөртүп эккелген чүүктерни дүжүрер механизмнерни дерип, четчелеп тургуспаанындан оларны дүжүреринге хөй үе-шак чарыгдаттынын, автомашиналар чүүктүг турар ужурга таваржып турар.

Тыва автотранспорт эргелелиниң коллективи сөөртүр чүүктерни ниити хемчээлии улгаттырарыга база ооң сөөртүлгези-биле холбашкан ажылдарга күш-ажылдың будурукчулуг чоруун белидеринге хамзырыкан дешилгелиг аргаларны ажылдап база ону иептередир талазы-биле чамдык ажылларны кылып чорудуп турар. Чижээ, ук эргелелдиң Минусинскиде автобудурулгезининг эдээн хөй бригадаларды бригаданың керээлиг ажылдаар аргазы-биле ажылдап эгелээн. Чүдүрүкчүдерни болгаш чүүктер хүлээп алыкчыларын түскай керээ ёзугаар чолаачыларның бригада будурунде доктаамал бижыглаан. Ол керээде чүүк сөөртүлгезин экижидерин база ону чүдүреринге болгаш дүжүреринге сааналгаларны болдурбазын күш-ажылдың сагыпга-чурумун бижыглаарынга хамаарыкан айтырыгларны киирген. Минусинскиниң автобудурулгезининг чолаачылары бригаданың керээлиг ажылдаар аргазынче шилчидери көрдүнген. Ук коллективтиниң чолаачыларының аразында бригада керээзи-биле ажылдаар арганы иептереткенинин түнелиинде ажылдың ажыктыг чоруу болгаш күш-ажылдың будурукчулуу бедидер дээрзи билдингир. Он бирги беш чылда бригала будурузу бо дешилгелиг аргабиле ажылдаар ужурлуг. Ынчангаш республиканың автотранспорт будурулгелериниң чолаачыларын бригаданың керээлиг ажылдаар аргазынче дарый шилчидери хүнүнү турула айтырыгларның бирээни.

В. ПАЛАМАРЧУК,
Тыва автотранспорт эргелелиниң чүүк сөөртүлгезиниң талазы-биле килдис начальнигиниң оралакчызы.

ХӨӨЧҮН механизаторнуң ол бүзүрели үдезин-барымдаалыг. Оон улуг оглу Виктор Куулар коммунист, бирги класстың механизатору, «Большевик» совхозтуң № 2 трактор-хову бригадазының бригадири. Оон дуңмалары: Маалыр-оол Куулар, Николай Куулар, Олег Куулар, Вера Куулар болгаш Клава Куулар база адазы Баян Куулар олар чаңгыс ол-ла бригадада ажылдап турар. Бригала ийи-мүң ажыг гектар тарылга шөлдүт. Бо чылын аңаа часкы хову ажылдарын кыска хуусаада, бедик агротехниктиг деңнелге эрттирген. Он бирги беш чылдың баштайгы чылынын чаъй дужулуунуң магадыкталып ог-биле бригадазы тургускан.

Хол изин бут чандыр баспас деп үзегер чугаа бар. Баян Нарыновичиниң ажы-төлүүге хамаарыштыр база мөчээр чугаалап болур. Олар шуптузу адазының изин баъып, ону дээш, механизаторлар апарган.

К. АРАКЧАА.
Чоон-Хемчик район.

НАЙЫРАЛЧЫ БАЙДАЛГА

(Төнчүзү. Эгези 1-гн арында).

байдалы чидигленген амгы үеде тайбыга база ажыктыг болуп турар.

Ынчалзажок байдалды шыны-биле көөр үжурлуг бис — ам өске эрглиишкинин жаңамышкыны туруп турар: чавырлышкындан чаа «соок дайынче» эргилишкинин кыжлышкыны бар апарган.

Совет Эвилели болгаш социалистиг өске-даа күүнелер ол утланышкынын хөгжүлдезин болдурбазынче түткүп турар. Ол утланышкын чаңгыс-даа чуртка кандыг-даа эки үзенн бербес.

Он чылдар бурунгаар турганы ышкаш, тайбын ам база дээди үнелиг эртине болбушаш, делегей ареназынга ажыл-херектерге кол чүүл болуп турарынга бүзүрээр бодай-дыр мен, дээрги Брандт.

Чепсегленишкиннерни эндере бүдүрерин соксадырындан артык чүүл, оортан шыгыы сорулга ол херектерник аразында чок деп бодап турар бис.

Европада ядролуг эндере чепсегленишкиннерни кызыгаралаарындан эгелээри амгы байдалда чүүл болур ийик. Бо айтырыг талазы-биле чугаалажышкынарның столуруктарынга белен бис. Ынчалзажок АКШ-тың туружунук уржуунда чугаалажышкынар эм-даа эгелевээн-дир. НАТО чурттарынын болгаш ССРЭ-ниң ортумак ыракшылдыг ракета-ядролуг чаа боо-чепсектерин Европага тургузары соксадыр талазы-биле бистиң идеявысты чигзиишкинге безин таварылыгыр турар-дыр.

Ындыг болганда, чугаалажышкынар эгелээр-даа болза, ийи талалар боттарының программаларын боттандырарын үргүлчүлеп турар байдалдарда болур апаар ышкажыл. Ынчаарга ол дээрге, эки өрук эвес-тир.

Чурттун Европа кезээвге бодунун ортумак ыракшылдыг ракеталарын тургузарын кол айтырыг талазы-биле чугаалажышкынар эгелээн хүнделеп соксадырынга ССРЭ белен дээрзин медеглеп болур мен. АКШ бодунун ортумак ыракшылдыг ядролуг боо-чепсектерин Европага нептередирин чугаалажышкынарның үезинде кылбас дугайында медеглээр болза, чүгле ынчаарда соксадып болур бис.

Совет Эвилелиң ол чугаалажышкынарын боттуг эки түнелдерин маңап турар. Ракета-ядролуг чепсегленишкиннерни кызыгаарлаарының оруу-биле бүрүнгаарлаар үе келгең деп санап турар бис.

Бодунун айыыл чок чоруун идегелдиг хандырарынче күүне бүрүзү түткүп турар. Ынчаарга боо-чепсекти эндере бүдүрүп турган, оон айыыл чок болурун чедип алыры ядролуг чепсектиг үеде болдунмас. Удурланышкак күштерниң шериг талазы-биле тургустунган барык дең чоруунга болгаш оларның деңнелин улаштыр чавызадырынга үвдезилеттинген чүгле ындыг айыыл чок чорук бистиң үевисте ам боттуг болгаш быжыг болур. Оон өске таварылгада айыыл чок кылдыр бодуп кым-даа санап шыдавас.

Шериг күүзүнүң талазы-биле Совет Эвилелиден аразында боттуг эки түнелдерни маңап турар. Ракета-ядролуг чепсегленишкиннерни кызыгаарлаарының оруу-биле бүрүнгаарлаар үе келгең деп санап турар бис.

Бодунун айыыл чок чоруун идегелдиг хандырарынче күүне бүрүзү түткүп турар. Ынчаарга боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырындан артык чүүл, оортан шыгыы сорулга ол херектерник аразында чок деп бодап турар бис.

Европада ядролуг эндере чепсегленишкиннерни кызыгаралаарындан эгелээри амгы байдалда чүүл болур ийик. Бо айтырыг талазы-биле чугаалажышкынарның столуруктарынга белен бис. Ынчалзажок АКШ-тың туружунук уржуунда чугаалажышкынар эм-даа эгелевээн-дир. НАТО чурттарынын болгаш ССРЭ-ниң ортумак ыракшылдыг ракета-ядролуг чаа боо-чепсектерин Европага тургузары соксадыр талазы-биле бистиң идеявысты чигзиишкинге безин таварылыгыр турар-дыр.

Ындыг болганда, чугаалажышкынар эгелээр-даа болза, ийи талалар боттарының программаларын боттандырарын үргүлчүлеп турар байдалдарда болур апаар ышкажыл. Ынчаарга ол дээрге, эки өрук эвес-тир.

Чурттун Европа кезээвге бодунун ортумак ыракшылдыг ракеталарын тургузарын кол айтырыг талазы-биле чугаалажышкынар эгелээн хүнделеп соксадырынга ССРЭ белен дээрзин медеглеп болур мен. АКШ бодунун ортумак ыракшылдыг ядролуг боо-чепсектерин Европага нептередирин чугаалажышкынарның үезинде кылбас дугайында медеглээр болза, чүгле ынчаарда соксадып болур бис.

Совет Эвилелиң ол чугаалажышкынарын боттуг эки түнелдерин

ЧУРУМАЛДЫГ ЧЕРДЕ

Шөлачы хөглүг чай. Бо күннерде бистиң улуг делгем Төрээн чүртүвүстүң янзы-бүрү булуңнарында муң-муң өреникчилер боттарының есхентөрээн хоорайларының, совхоттарының болгаш колхоттарының бүдүрүлгезинге идепкейлиг киржип, хой кыргылдазында, тараз, сиген ажылында дээш, хөй-нинтиниң малын кадаржып, сериин оттуг тайгаларда чеде берген, ада-иезинге болгаш дөргүл-төрелдеринге боттуг дузаны чедирип турарлар. А чамдык уруглар пионер лагерьлериниде дыштанып турар. Олар аңаа мага хандыр ойнап-хөглеп, угаан болгаш күш-дамыр талазы-биле сайгарлалы алыры чугаажок. Чүтле бистиң республикада безин чеден сес хире язы-бүрү пионер лагерьлери ажылдап турар болгаш аңаа ортумаздиле чыл саныла-ла он ийи муң ажыг пионерлер дыштанып турар.

Бо талазы-биле байдал бистиң районда кандыгыл? Байдал нинтизи-биле багай эвес. Чоокта чаа ыр-шоорда киргеи чурумалдыг Шуйнуң Сарыг-Бел деп черде бо чылын чаа туттунган Маичүрек аттыг пионер лагериниң байырлыг ажыдымышкыны болган.

Лагерь Сарыг-Белдиң таптыг-ла бажында, кылаң кара суглуг хемчиген эриинде. Оон чөөн талазында чингир ногаан хадык, дыт, чыжыргана, хараган холуй үнген, тус черниң улузунуң «чылаи өтпес» дижири, шыргай арга-арыы. А муравуу чүгүнде кара ногаан эзимнериниң чуксуг, чаагай чыды думчукка кээп турар, шулукчуунуң:

...Оттуг, көктуг Шуювустуң баткан унуп

Олбук бодап, аңдааштаның ойнап өстүм... — дээн одурглары сагышка кире дүжер. шынап-ла көгү-шыгы хөлбенээи, айыран-каас чечектерлиг, ногаан шыкта лагерь болду.

Лагерь ажылчын болгаш башкы кадрлар-биле база четче хандырттынган. Оон начальниги Кызылла башкы институдунуң физика, математика факультединиң доозукчузу. Кызыл-Даг ортумак школазының аныяк башкызы А. Күжүгет. Улуг повары Чита хоорайның садыг техникумунуң дөртки курузукуң сургууулу, практикалап келген, технолог Анна Күжүгет. Күш-культура башкызы, хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери Владимир Салчак дээш мергежилиге бердинген, беднк арга-дружуглыг он үш кижи. Лагерьде ам дээрезинде алдан ажыг уруглар чыглып келген. Олар хүнде дөрт катап чемненирлер. Чемнеки шынары эки, а ассортиментизи элбек.

Лагерьнии ажыдыышкынынга тураскаатқан он алды улуг болгаш он алды бичии мөгелерниң хүрежи болган. Аңаа Бай-Тал ортумак школазының алдыгы класының өреникчизи Салчак Кан шүүлген. А Тээли ортумак школазының база алдыгы класының өреникчизи Чарыдак Аяс ужуглешкен. Улуг мөгелерден «Мурнакчы» совхоттуң мөгези Алдай Виктор аваигыр, чаоаш хүрешкеш, шүүлген...

Ажыдыышкынга келген алчылар уругларга ойнап, хөглеп эки дыштанырын күзээнер.

С. САРЫГ-ООЛ.
Бай-Тайга район.

ШЫДЫРААЧЫ

Давид КУГУЛЬТИНОВ.

(Эгезн № 150, 152 «Шында»).

Алдар-ады камгалалдыг
хевээр артар...»
Көрүкчүлер Таль-биле демги
оолдуң
Көжүн көөр дээш
сыцмарлажып чедип келген.
Көвей чону кайгап турда,
бижиргээн өр
Хөлчок бодап, бажын
туткаш олурупкан...
Үлдүреиип элей берген
номну уштуп,
Үжеп, ажып, көштер дилеп
орар болган...
Салыкчыларын (үжеи беш
кижи орган)
Чаягыс мынут дургузуида
Таль эргээш.
Салымнығның кошкен көжүн
сайгарар дээш,
Чаның орта чедип келгеш,
хүлүмзүрээн...
Карак чивеш аразында
«Паганинии»
Кылган көжүн шинчий
каапкаш,
Кара аътты чишке салгаш,
дараазыиче
Кылаштааштың чоруувткан
Чишке салган аътты көөрге
Чивит дээвзиг турар боорга,
тудуп алган.
«Гроссмейстер эндет кылган
ышкаш-дыр бо,
Хувурай бер... Ынчаар
канчап ойнаар чүвел...»
Таль ойнаан чоиу эргий
каапкаш.
Тап билээ аът соонда мерзе
соцпээн,
Көрүкчүлер хайгап турда
удуп каапкан.
Хөөкүй оолду хөлчок чараш
мадылап каан.
Сагыжыига эмчи биле демги
оглу
Шаандагы дег кирип чораан.
«Салымнығны эмнеп чыткаш,
Сагыжыига четтиң, доктор.
Согуг кылып коргуткаштың
Шору-ла эмнеп каан-дыр
сеи.
Ооң арны ам өц кирип
кадыкшаан...
Ынчалза-даа сүме чокка,
саавыр чокка
Орук чаидыр базып билбес
үреи бооп тур.
Ынаныштыг күзел күзээр
харыы-даа чок...»
«Очаладан кедилеттим...»
дээн эштиң созуи
Таль дораан сакгып келген.
«Човулаң дээрге —
Талантының бир хевири
болза канчаар?!»
«Чок, гений дээрге, угаан
харыы эвес болгай!
Өргүи чонуиң чус-чус чылда
мөөнеп чораан
Өртээ турбас байлак биляи
Чонну чыридып кээр гений
ол-дур.
Аас-кежик үнер дөзү —
талантыла.
А талант кара алдың дег
дендии ховар.
Генийниң тыптып кээри
болуушкун-дур...
Кээрген чоруп көрүцерем,
эмчилерии!
Човуладыы эмнеп тургаш,
талантының
Чалбыраштаар изиг одун
өжүрбецер».
Сонуургаан чон шыдыраага
удуп алгаш,
Шак-ла ынчаар гроссмейстер
бодап тургаи.
Бөгүи ону сураглыг Таль
уткан дийик.
Бөрзек ышкаш менде чүү
боор, хомудааш чоор.
Хынамчалыг, топтуг чоруун
ышкынмайн
Кылыш дег чидиг, а
оюину-даа ол көргеи.
Эки эмнээш, экирткен дээш
Орузундан М. Хомушку
очулдурган.

Дириг амыганнар болгаш бойдус камгалалы амгы үеде хөй-дей эки тура шиитилелдерниң болгаш харын күрүне органнарының-даа чугула кичээнгейге салыр айтырыы апарган. Бойдусту чүгле төтчегленчилерден эвес, а бойдустуң халавындан-даа камгалаар ужурга таваржып турар.

ЧУРУКТА: бойдус камгалалының «мазайлары» үерге алыскан койгуннарны кургаг черже үндүреринің хемчээн аи турары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

телевидение

ИЮЛЬ 2-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 «Ye». Информастыг программа. 9.40 Эртевги гимпастика. 9.05 Мультфильмнер программазы: «Уруг биле адыг» «Даарта, даарта келир», «Бөпүрүк фонарьжыгаш». 9.35 Ю. Шпитальный. — «Таарымчалыг байлэл-ла-дыр». Телешии. 11.00 Гнесиннер аттыг музыка-педагогика институдуиуң РСФСР-ниң уреп чүүлүүнүң алдарлыг ажылдакчызы О. Агарков удуртқан камера оркестриниң концерти. 11.25 Медээлер. 11.30 —14.15 Медээлер. 14.30 Документалдыг телефильмнер программазы: «Харам чок солаигы», «Кедээ чурумал», «Ыраажылар». 15.15 Орус чугаа. 15.45 Стендиге боодалга талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионазы. 16.20 Я. Крумпольц. Арфалыг оркестрге концерт. Солист— Д. Плэтилова (ЧССР). 16.45 Уругларга фильм. «Тажы болгаш ядыы». Уран-чечен телефильм. 18.00 «Алкоголизм. Эмчиниң беседазы».

КЫЗЫЛДАН
18.30 Телемедээлер. 18.40 Телемедээлер (орус дылга).

МОСКВАДАН
18.45 Бөгүн делегейде. 19.00 Төп телевидениниң болгаш Бүтүү-аимел радиозуиуң оруктуг хөгжүм хереселдериин оркестриниң концерти. Дирижёр — РСФСР-ниң улустуң артизи Н. Некрасов. 19.20 Вьетнам Социалистиг Республиканың тургустуглаиыидаи 5 чыл оюига тураскаатқан программа: 1.«Вьетнамның космосче базымы». Документалдыг фильм. 2. «Ним деп аттыг кыс». Уран-чечен телефильм. 21.00 «Ye». Информастыг программа. 21.35 «Эртем амыдыралы». Академик В. Л. Комаров дугайында. 22.15 Бөгүн делегейде. 22.30 Гандбол талазы-биле делегей турнири. Эр улус. ССРЭ-ниң шилиидек командазы — ЧССР-ниң шилиидек командазы. Болгариядан дамчыдылга

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН
12.00 С. Соловейчик — «Чеди хат» деп бөлүк». Телешки. 7-гн төөгү—«Иептерээн болуушкун». 12.45 Найыралчы чүртүмиең парашют спортунуң талазы-биле чемпионады. Вильюстага дамчыдылга. 13.20 «Ыры киижи-биле артар». 14.10 А. Толстойиуң чогаадылгыг ажылының ариилары. 15.00 «Фестивальдар... Конкурстар... Концерттер». Башкарылчы музыка таиылырлакчызы О. Доброхотова. 16.00—17.30 Чапсар.

КЫЗЫЛДАН
17.30 Документалдыг телефильмнер программазы: «Карақумиуң чолаачылары», «Металлург Гороховтуң шылгадазы». 18.00 Уругларга фильм. «Приключилдиң тоолдары». 18.30 Телемедээлер. 18.40 Телемедээлер (орус дылга). 18.45 Чаглалдар. 18.50 Киножурнал.

МОСКВАДАН
19.00 «Кино аяи-коруктарының клубу». Башкарылчы — Ю. А. Сенкевич. 20.00 «Тамчыктаның удукар, чаштарі» «Фиктии ужуралдары». Мультфильм. 20.15 «Музейге концерт». Фильм-концерт. 21.00 «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 22.40 «Пуск». Хөй сериалыг уран-чечен телефильм. 3-кү серизы.

Кино

ИЮЛЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дүне болган таварыгга» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чарашпай болгаш маигыс» 9.30, 11.20, 15.00, 16.50, 18.40, «Москва карак чажынга бүзүревес» (2 сериялыг) 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Алдын аттыг кижи» 14.10, 15.40, «Бүг хемден Висла чедир» 17.20, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ КИНОТЕАТР»: «Истелге» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Аграар

Бөгүн республикага көжер булуттаар, чамдык черлерге кезек чаштаар. Барыын үүкче угланыышкынныг хаттың дүргеи секундала 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы 22—27 градус чылыг болур.

Кызылга дүүш соонда дымыралыр чаар. Хаттың күжү кошкак. Агаар дүне 11—13, хүндүс 25—27 градус чылыг.

КАЯА ӨӨРЕНИРИЛ?

Тыва национадлыг кижилерии 1981 чылда чүрттүи даразыида дээди өөредилге черлериие конкурс чокка хүлээп алыры-биле кирерииң экзаменнерии Курумиеиия Кызылда педагогика институдуиа июль 10-дан эгелеп чорударын чарлап тур:

МОСКВА ХООРАЙНЫҢ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ:

Москва университеди (философия, физика).

Москваның көдээ ажыл-агый академиязы (үнүш камгалалы, кедээ ажыл-агыйның экономиказы болгаш организациязы).

Москваның ветеринария академиязы (зоотехиия, товароведение болгаш үлетпүр баразиларын садыглаарын организациязары).

Эът болгаш сүт үлетпүрүнүң Москвада технология институ (ветеринария санитариязы, аъш-чем баразиларының үлетпүрүгүн экономиказы болгаш организациязы).

Чаик үлетпүрүнүң Москвада технология институ (алты, кештии технологиязы, калбак хереглеп баразиларының үлетпүрүнүң экономиказы болгаш организациязы).

ЛЕНИНГРАД ХООРАЙНЫҢ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ:

Ленинград университеди (политэкономия, математика, химия болгаш биология).

Совет салыгиың Ленинград институ (хөй-иитиниң чемненилгезиниң технологиязы болгаш организациязы, бухгалтер үүёду, товароведение болгаш аъш-чем баразиларын садыглаарын организациязары).

ӨСКЕ ХООРАЙЛАРНЫҢ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ:

Красноярск университеди (правоведение).

Томск университеди (правоведение).

Иркутск университеди (правоведение, химия, төөгү).

Кемерово университеди (правоведение, орус дыл болгаш литература).

Алтайның кедээ ажыл-агый институ (зоотехиия, ветеринария, кедээ ажыл-агыйны механизастаарын).

Омскиии кедээ ажыл-агый институ (агрономия, зоотехиия).

Иркутскиии кедээ ажыл-агый институ (кедээ ажыл-агыйны механизастаары, кедээ ажыл-агыйны электрижидери, биология).

Новосибирскиии кедээ ажыл-агый институ (үнүш камгалалы).

Сибирьиин технология институ (аърга-өжеиер хереэ, мяш ажылдан кылырыиың технологиязы, мяш ажыл-агыйы).

Уралдың политехиикти институ (үлетпүрүг чылыг энергетиказы, чылыг болгаи газ-биле хандырылга, салгынадышкын, сүт-биле хандырылга болгаш каиализация).

Эргелеп башкарылганын автоматчыттынган системаларының Томскиле институ (радиотехиика, электроиуг дерекселдер, үлетпүрүң электроииказы, эргелеп башкарылганың автоматчыттынган системаларын).

Новосибирскиии электротехиикти институ (үлетпүр бүдүрүлгелериии, хоорайларның, кедээ ажыл-агыйның электро-биле хандырылгазы, полупроводниктиг дерекселдер).

Томскиии политехиикти институ (инженерлиг электрофизика).

Омскиии ветеринария институ (ветеринария).

Иркутскиии медицина институ (эмнелге хереэ, санитария, стоматология).

Кемеровоиуң эмчи институ (эмнелге хереэ, санитария, стоматология).

Красноярскиии эмчи институ (эмнелге хереэ, педиатрия).

Томскиии эмчи институ (эмнелге хереэ, педиатрия, фармация).

Алтайның эмчи институ (эмнелге хереэ).

Билдириишкиии. Кызылдың педиституиуң ректоруиуң адыига бижиир (чаңгыс аай формага) болгаш ону июль 25-тен июль 9-ка чедир хүлээп алыр.

Билдириишкиие кожар документилер:

Ортумак эртемиииң дугайында документ (боду-биле).

286 майык ёзугаар эмчи справказы.

3х4 хемчээлдиг 8 фото-чуруук (берт чокка).

Директорнуң, класстың удуртукчу башкызының болгаш школаның хөй-иитии организацияларының (практиктиг ажыл стажы чок кижилерге) ат салган характеристиказы.

Күш-ажыл дептериниң хоолгазы (ажылдан турарларга).

Будүрүлгеге ажылдан кижилер будүрүлгеиии удуртукчузуиуң, а ол ышкаш партия, комсомол, профэвилел организацияларының ат салганы характеристиканы (өөлүг ажылдан турганы черииден) экээр. Дээди өөредилге черииге киреринии характеристиказынга эрге-дужаалдыг үш кижиниң лолуиуң ужуу турар болгаш таима бастынган болур ужурлуг.

Паспортуң. Азы шериг билелии (азы книр бижидилге хереченлелии) институтка абитуриент келгеш, боду дужаар.

Устуиде адаттынган документилериииң кайы-бирээзи безии чок болза, ол кижиниң билдириишкиининг комиссия хүлээп албас.

Институттуң адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 34. № 114 өрээл.

ХООРАЙЛАР ЧАНЫНДА ОГОРОДТАР

ТЕРЕ-ХӨЛДЕ ЭЗИР

Курскиниң магииттиг аномализының индустриалдыг төптерии долгандыр ногаа, картофель өстүрер специализастаан он дөрт совхозту турғускан. Бүгү культураларның тарылгазы болгаш олуртулгалыи эң эки агротехиикти кыска хугсаала дооскан. Ногаа болгаш картофельди беш муи гада олуртуп тараан, ам оон чайты ажаалдазын кизии түлүк чоруүп турар.

Специализастаттынган чаа совхоттарның коллективтери бо чылын бир гектар шөлдеи 150 центиер ногаины болгаш картофельии барык ол хире дүжүдүп ажаан алырын хүлээнген. Ол үеэрге — моон мурииида төө азырларлыг ажыл-агыйларның ажаан дө турган дүжүлүдеи ийи катап төө. Кол киичээнгейии агротехиикаже болгаш механизациже утланыпкыр турарындан күш-ажылдың будүрүкчүлүг белээи. Бүгү-ле олуртуп тарыпкы культураларны бо үеии бир-ле дугаар машиналарбиле олуртқан. Ногаалар, картофель болуп хынамчалыгбиле чемнишчиткен. Планташиларда шупту 45 сунгарилга машиналдыи болгаш тургузуглар бар. Ол техиика үш муи ажыг гектар шөлдүг сунгарын шыдаар.

Ажыл-агыйларда теплицалар тулгуларын база чоодуп турар. Ам ажылдап турар теплицалар 130 муи дөрбелиин метр шөлдү төлеп турар.

Бирик бүгү-де ажыл-агыйларда чаагайлыг оруктар кылдыган. Дүжүттү сөөртүп чедирер кылдыр хөй-дей машиналарны дигиладып турускан. «Шөлдеи — магазиие» деп дөрт харылдааларны чер болганда иеттередип турар.

Н. ПОТЕРЯЙКО.
СЭТА-ның корр.
Белгород.

— Бо час узамдыкпаи, хой дүгү саадап хөөп эгелээи. Сарыг база көвүдээи, дүк дүжүдүарай хоомай бооп-тур ийин бо. Ам баргаш, малчын-биле хөөрежи-ле бөөр силер ыйнаан.— дээш Донгак Бадыевич бир-ле чүве дилээи дег, бо-ла карак четпес ховуну эргилдир харанып каан олур. Бо хире ховуга кижи азып болур хире. Ынчалза-даа секретарь малчынарыиың турлагарын шээжи билир болду. Өй-өйде чолаачызы Слабага:

— Мынаар тырт!— деп каап чоову.

Чолаачы Эрзаиниң чонуиуң аямы-биле:

— Аиаа, аиаа — дингилээш, дазыр ховулап тутсуп-ла олур.

Ынчаар-ла ол халдып ора, бир оорга кырынга үне халдып келдиивс. Мурнувуста ак-көк дээр кезии чайынналы бердн.

— Ол-дур. Хөл кастүп келди,— деп, Культура бажыныиың директору Ольга Михайловна өөрүшкүлүг медээледи.

Эрзаиниң бир коичуг чараш черии моон чону хүндүткелдиибиле аиаа-ла Хөл дижир. Тере-Хөл шыпап-ла чараш чагай. Агаар-бойдузу база арыг чагай, ачы-хавыязы-даа алдарлыг. Хөлдүң бетии кыдыын дүргаар хонгуланкан малчын залдар көстүп келди. Олариың кедезииде кодан-кодан хойлар чатқан ааржы дег-оттаи чорлаи.

Хөлдүң кедезииде безик даг, оон оорга арт шөйлүп чорутқан.

— Моиу Оваа-даа дээр — деп. Донгак Бадыевич бистии айтыпа бөөривисти өттүр биллеп дег харылады.

Малчын залдар ол Оваа эдэ-иде кожа-кожа хоигулаан, Баарывыска-даа залдарның чамдыкызы эки: бирээзи хой кадаиы чоруур, өскелери — кырғылда пунктузуида ажылдап турар. Эзлиг залдарның ажылнжи-биле таныжып, ак чемии четтирип, СЭКП-ниң XXVI съездизиииң шиитпирлериии амыдыралга боттандырар дээш маадырлыг ажыл-иижиге алдар-мактадыг чедишкиниерии күзеп, боттарывыс соруг кижилерни Чеминии шынары эки, а ассортиментизи элбек.

Лагерьнии ажыдыышкынынга тураскаатқан он алды улуг болгаш он алды бичии мөгелерниң хүрежи болган. Аңаа Бай-Тал ортумак школазының алдыгы класының өреникчизи Салчак Кан шүүлген. А Тээли ортумак школазының база алдыгы класының өреникчизи Чарыдак Аяс ужуглешкен. Улуг мөгелерден «Мурнакчы» совхоттуң мөгези Алдай Виктор аваигыр, чаоаш хүрешкеш, шүүлген...

Ажыдыышкынга келген алчылар уругларга ойнап, хөглеп эки дыштанырын күзээнер.

С. САРЫГ-ООЛ.
Бай-Тайга район.

— Дүк кыргылдазыи чаа эгелеливс. 18.300 хой кыргыыр улус бис. Бо беш хонукта 4.142 хой кыргыи алдывыс. Ам-даа 14.200 хой бар. Виктор Кекейиин № 1 бригадазы мурнап тур. Муриакчы кыргыкчыларывыс хө-өй — деп шөйүп чугаалаан, улус араазында олурган көк платьелиг, хүлүмзүрээи уругже айткан:

— Учётчугувус бо-ла болгай, Мариа Самдан-оол, мында шуиту бар. Шеригден чаа келген Володя Базыр бир хүиде-ле 40 хой чедир кыргыыр чемпион. Киров Балдан, Мары. Мира, Мерген Балданнар бээ-ла үжеи ажыг хой кыргып турар — деп, эки кыргыкчыларынга чоргаарланды.

Бо Тере-Хөлдү долгандыр малчын Балданнар-ла хөй. А бо Балданнар — улуг дуржуглыг хоочун малчыннар болду. Эн баштай болар комсомол путёвказы-биле келген, ам үжеи чыл дургузунда малчынап турар база бир улуг мергежилдиг малчыннар болду. Боларның чүрттеп олурарыда шыырак, ол дугаймы өг ишти чайгаар-ла көргүзүп тур. Бо черниң чону хаианы «хой караа хаиа», «хураган карка хаиа» дижир улус-тур. 14 баштыг алды хаиа өг. Өгнүи дашты ак шывыг-биле, иштии коичуг чараш хээлиг пөс-биле дерээи, шалазын ногаан чадыглар-биле шыпкан, долгандыр хээлиг аптаралар, чемоданнар, комод, оларның кырында — көрүичүк, суй белектер, приемник, солуннар, бичии уруглар чадаг-тергеи база көстүп тур. Хаиада фото-чуруктар аскылаан. Дөрде чавыс төгерик стол, оиу долгандыр — ширээлер. Өт иштииии ыидыг шеверги каас чаражы малчынарның үлегерлиг ажыл-иижии, культурлуг амыдырал-чурттагазын хереченлеп тұрар болбайн-даа.

—Төрүүр 450 баш хойлуг бис. Оон 430-ии төрээи. 100 башка оиаштыр 86 хураганым камгалап алдывыс — дээш, хоочун хойжу Балдан Саиза Шойбаиович ажыл-иижии таваар таныштырып эгеледи.

Малчыиарның ажыл-иижиниң көргүзүү чөрле эки бооп келгеи: бурунгу чылын 100 баштан 105 хураганны, эрткен чылын —80 хураганны камгалап алган.

— Хойларывыс кыргыттыямаан. Хойдаи-ма 2 кг дүк алыр хүлээглиг бис — диди.

—Хоюзуту кыргыдып, чугдуруп алгаш, Чинчилигже үүиитер бис — дээш, Балдан Има Балмаевна чугаага киржип, уламчылады:

— Кыштаавыс Ой-оорга-Белдиги деп черде улус бис. 15 хоиа өдеи-даа белеи. Ам 10-15 хоиадаи эвээш эвес сигечии бүгү аргаларны ажылдап тургаш, күүсетпес болза хоржок.

Балданнар мурнакчы малчыиарның одуруунда ажылдап, бо аразында Тыва АССРиии Дээди Соведиииии Президиумунуң болгаш райкүүскомиуң хүндүлүг бижиктери-биле база акша, өртектиг чүүлдээбиле шаидалып чоруур малчыннар. Малчыиарның уругларының: Марина — мал эмчизи, Павел — чолаачы, Валерий — өөреиикчи. Олар ада-иези ышкаш база ажыл-ишчи, будүштүг кижилер болган.

— Бо хөлдү чүге Тере-Хөл деп аланы чүве боор ыиар?— деп оон айтырдывыс.

Малчын тайылбырлап эгеледи: — Бо хөлдү Тере-Хөл эвес, Тере-Хөл дээр. Ол Эзеиги-Хөл дээи чүве-дир. Тере-Хөл дээрге ыиаар Кунгуртуг деп черде чүве дээи. Ол болза тере деп Дөө-Хөл дээи чүве дээии кай. Бистиң хөлүвүс магалыг: байлак-даа, залдар дээрге ак-чайт, байлаи, өдүрек-кас... Сайдажы дээрге бир-ле алдыиалып турар, эртиие сайлыг хөл. Өи-чүзүүр безии хуулуп турар: бир көөрге, ак-көк кестүр, бир көөрге — алдын-сарыг өиүг чалгын чыдар, бир көөрге — ногаан болур.

Балдан Саиза Шойбаиович ыиаар хөөреп олурлу.

Ол Эзеиги-Хөлдүи ёзулуг-ла ээзи ийин.

Л. ЧАДАМБА.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Редакциияның адреси: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторуи 2-24-63, редакториук орлаакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарьиың 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийии аимдырал болгаш совет тургузуг кылдыгтериии 2-37-13, пропаганда шылдызиии 2-31-75, культура кылдызиии 2-23-54, кедээ ажыл-агый кылдызиың 2-21-47, үлетпүр кылдызиии 2-31-75, чагаа кылдызиии 2-41-27 информашия кылдызиии 2-20-60, корректорларыи 2-27-41, бухгалтерииың 2-12-45, солун келбейи баргаида 2-32-75 телефииче долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1557.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериии талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1)

ТС—00841

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 154 (11652) | 1981 чылдың июль 3, пятница | 1925 чылда үндезилеттингеН | Өртээ 2 көп

БИРГИ ЧЫЛДЫҢ ИЙИГИ ЧАРТЫЫНДА УЛАМ ШАЛЫП-ЧЫ АЖЫЛДААР

ТӨРЭЭН ЧУРТКА, ПАРТИЯНЫҢ, ХЕРЭЭНГЕ ШЫНЧЫ

Шериг академияларының доозукчуларынга тураскаатқан Кремльге хүлээп алыышкын

Шериг академияларының доозукчуларынга тураскаатқан хүлээп алыышкынны Кремльдин Улуг ордузунга июль 1-де ССРЭ-нин Камгалал министерствозу болгаш Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунун Кол политиктиг эргелели эрттирген.

Совет дээди шериг-өредилге черлеринге өредилгени чедиишкиннер доозкан ССРЭ-нин Чепсектиг Күштериниң, аку-дуңма социалистиг чурттарның генералдары болгаш офицерлери, армияга болгаш флотка идея талазы-биле бижыг туруштут, белик мергежилдиг кадрларны белеткээн профессорлар болгаш башкылар хүлээп алыышкынга келген.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-нин камгалал министри Д. Ф. Устинов, ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Л. В. Смирнов, СЭКП ТК-ның киллис эргелекчилери И. Ф. Дмитриев, Н. И. Савинкин, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары Б. Н. Пастухов, ССРЭ-нин министрлери, ССРЭ-нин Күрүне комитеттериниң даргалары, ССРЭ-ниң камгалал министриниң бирги оралакчылары база оралакчылары, Совет Эвилелиниң маршалдары, өске-даа кескү шериг начальниктери хүлээп алыышкынга кириштикен.

Чыылганнарга чылыг уткутканы Д. Ф. Устинов чүве чугаалаан. Армияга болгаш флотка специалистерни эдилеглиг доостурганы-биле холбаштыр шериг академияларының доозукчуларынга болгаш бүгү составтыга чүректин ханызындан ол байыр чедирип, Совет күрүенин Чепсектиг Күштерин болгаш социалистиг дем каттыжылгазының чурттарының шериглерин улам ынай бижыглаарынга моон соңгааргы ажылынга улуг чедиишкиннерни күзээн.

—СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединии Президиумунуң Даргазы, ССРЭ-нин Камгалал Чөвүлелиниң даргазы эш Леонид Ильич Брежневтиң силерге дайынчы байырын болгаш чүректин ханызындан чылыг күзээшкиннерин сагыш-сеткил ханыышкыныңг дамчыдып тур мен — деп, Д. Ф. Устинов чугаалаан.

Хүлээп алыышкынының киржикчилери ол дынадыгны диннеттиг үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле утказан.

Оон соонда ССРЭ-нин камгалал министри шериг академияларын чедиишкинниг доосканы-биле холбаштыр Чепсектиг Күштериниң генералдарынга болгаш офицерлеринге, аку-дунма чурттарның армияларындан дайынчы өөнүктерге чүректин ханызындан байыр чедирген СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-нин Дээди Совединии Президиумунуң болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң байырлыг бижиин номчаан.

Чепсектиг Күштер дугайында ада сагыш салыышкын, чүректин ханызындан байыр чедиишкиннерни болгаш чаагай күзээшкиннер дээш партияның ленинчи Төп Комитединге, ССРЭ-нин Дээди Совединии Президиумунга, ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелинге, Л. И. Брежневтиң бодунга изиг өөрүп четтириишкинни Д. Ф. Устинов чыылганнарның болгаш шериг академияларының бүгү доозукчуларының, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң бүгү составының мурнундан илереткен болгаш шериг академияларының доозукчулары бедик идегелди бүзүредип шыдаар бистин Төрээн чуртувусту камгалаар талазы-биле оларның мурнунга тургускан кандыг-даа сорулгаларны алдарлыы-биле күүседирни бүзүреткен.

Советтер чуртунуң тайбыңга ынакшылдыг политиказынга дайынзырак империалистиг бөлүктер, бир-ле дугаарында АКШ делегей байдалын чидиглеидирериниң угланыышкынын дөгеп турар деп, оратор оон ынай чугаалаан. Олар дүшкүүрлүг чоруктун чавырлыышкынынга ажыы-биле удур хөделип, боо-чепсектерни эндере бүдүрерин шапкынчыдып, шериг акшаландырыышкынын улгаттырып турар.

Делегейниң нарыдаан байдалдарындан бистин партиявыс, оон ленинчи Төп Комитеди чогуур түнелдерин үндүрүп турар. Тургузуушкунун улуг сорулгаларын шинтирлевишаан, олар чурттун камгаланыр күчүзүн быжыглаарының айтырыларын чаңгыс-даа хүн утпайн турар.

Бистиң алдарлыг Чепсектиг Күштеривис бүгү улустуң күзел-сорудалдары-биле чурттап турар деп, ССРЭ-ниң камгалал министри түнелинде чугаалаан. Партияның болгаш чазактың кичээнгейинге, сагыш салыышкынынга, бүгү улустуң ынакшылынга бүргеткен Совет Чепсектиг Күштер аку-дуңма социалистиг күүнелериниң шеригреп-биле кады тайбыңныы болгаш социализмниң камгалалында идегелдиг туруп турар.

Шериг академияларының доозукчуларынга тураскаатқан хүлээп алыышкын найыралды, чылыг байдалга эрткен.

Улуг-Хемден медээлер

СОРУЛГА КҮҮСЕТТИНЕР

Он бирги беш чылдың баштайгы чылында чаъсчаашкын чогундан, өът-сиген чегей болуп турар. Мынлыг берге үеде малдың семиртилгезинче кичээнгейни кажаңгызындан-даа улгаттырары чугула. Оны Улуг-Хем районда «Найырал» совхозтуң хоочун хойжузу, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиниин эдилекчизи Тырын-оол Дагба-Лама эки билир.

1981-1982 чылдарның кыштагларын организастыг белеткенир дугайында Эрзин районнуң көдээ шпчилериниң республиканың бүгү малчынарынга кыйгырыын Тырын-оол Дагба-Лама изин-биле деткээш, кыштаанын септелгезин май айда-ла кылып алган. Кажаа кургаглаар өдээ база белен. Амгы үеле хоюн семиртпшаан, мал чемнинң белеткелинче кирипкен.

Дагба-Ламаларның здаөгбелериниң чүрту черле бо— Чаа-Хөл уну. Чаа-Хөлдүң олбо талакы шаттары, шынаашык кыдыы — чайын-даа, кыжын-даа орар черлери ол. Маңаа-ла мал малдап, амыдыралдың чаагайынга чедир чурттап келген. Ам оглу Тырын-оол база мында ниитиниң малын малдап, чоңуңга баравн болуп чоруур.

Тырын-оол кадайы Анчымаа-биле үжен хире чылдар дургузунда хой малдап келген. Кандыг-даа чылдар турза, оларның кадарган хою үргүлчү хүр болуп, чаш төлүү хөй болуп келген. Бо чылын олар база-ла багай эвес көргүзүглерлиг болган: хой бүрүзүнден-не хураган алдынган. Социалистиг хүлээлгенин күүсеттингени ол. Ам хойдан алыр дүк планы база күүсеттинер ужурлуг, оон хою амдыызында кыргыттынмаан. Сорулга черле күүсеттинер.

Л. НАЧЫН-ООЛ.

ЧАА ФЕРМАДА

Кандыг-даа ажылга курлавырларны дилеп тывар болгаш оны долу ажыглаар дугайын СЭКП-ниң XXVI съездизи чүгүлелеп айыткан. Улуг-Хемде мал семиртир Жданов аттыг совхоз бо чылын саар инектер фермазын организастап, сүттү будүрерин болгаш күрүнеге салырын будүрүлге планында киирген. Ук ферманың ажылы эрткен чартык чылда элээн шуудаан.

Совхозтуң сазынчылары бирги чартык чылда 700 центнер сүт саар тургаш, оңу 1031 центнер киллыр азы планын 147,2 хуу күүсеткен. А күрүнеге сүт садар планы 111,1 хуу болган азы планда көрдүнген 600 центнериниң орнуңга 728 центнер сүт саттынган. Ынчангаш чартык чыл планын беш йлар дургузунда күүседипкен.

Сүт-бараан ферма-зында мурнакчылар хөй. Олардан Сендажы Чамыяның, Комбу Мартымаяны, Монгуш Кускени, Салчак Коңгарны адаары өөрүнчүт. Инектин сүткүр болурунга кадарчы Эниң-оол Могенин киирген үлүг база бар.

Ферманың коллективи он бирги беш чылдың баштайгы чылының сорулгаларын хуусаадан эрте доозарын шинтирлээш ажылдап турарлар.

Д. ШУЛУУ.

КЫШТЫ ХЫНАМЧАЛЫГ УТКУУР

Өйен-Шөлдү дургаар чоруурга чайдаг-ла чайлаг. Мында Жданов аттыг, «Улуг-Хая» совхозтуң малчыннары ниитиниң малын одарладып, семиртип турар.

Оларның бирээзи Улуг-Хемде Жданов аттыг совхозтуң хойжузу Чоңдан-оол Доңгакович Тайлакпаның аалынга баргаш, ажыл-ижи-биле таныштывыс.

Ниитиниң малын кадарарынга чээрби алды чыл ажылдаан, арга-дуржулгазы улуг улус болду. Баштайгы үезинде ниек фермазынга ажылдап турган, сөөлгү чылдарда хойжулай берген.

— Он бирги беш чылдың баштайгы чылында төрүүр чүс баш хойга онаштыр 97 хураганны доруктурар, бир баштан-на 2,5 килограмм дүктү кыргып алыр хүлээлгени алган бис. Сөөлээн сөзүвүстү ажылхерек кырынга боттандырар дээш кызымак ажылдап келгенивистен түннел багай эвес болган — деп, Чоңдан-оол Доңгакович чугаалай-дыр.

Төрүүр чүс баш хойга онаштыр чүс хураганны доруктурган, дүк кыргып алыр социалистиг хүлээлгезин күүсеткен хойжу болду. Чаш хураганнарны ажаап, өстүрерине хойжунуң хадайы Тамара Баян-Кыдатовна Байыр төлептиг үлүг киирген. Сакманчыларның ажылын шын организастап, оларга бодунуң арга-дуржулгазын дамчыдып берип келген. Оон уламынан көргүзүглер багай эвес.

Кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенир талазы-биле Эрзинниң малчыннарының кыйгырыын Чоңдан-оол Доңгакович чүүлдүгүзүнүп деткээн. Кыштаанын үүрмек септелгелерин чазын-на кылып алган.

Амгы үеде малчын хойларын эки семиртирине кичээнгейни салган. Изиг хүнер болуп турарындан кадарчы хойларын эртенги болгаш кежээки серини үелерде одарладып, чогуур үезинде суггарып турар. Ынчангаш хойларының деңгилдези багай эвес.

— Эки белеткелдигзе, кыш кымга-даа коргунчуг эвес — деп Ч. Д. Тайлакпан чугаалаар.

Ынчангаш келир кышка бүгү талазы-биле белеткелдиг ужуражыр дээш хойжу өг-бүле ажылдап турар.

Т. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: хойжу Г. Б. Байыр.

В. ЧАДАМБАНЫҢ фотозу.

МАЛЧЫН БЕЛЕН

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырында онаашкан ажыл-ижинге ыызымак малчыннар хөй. Ындыгларның бирээзи болур Сертен-оол Делгер-оолович Монгуш бодунуң мурнунда салдынган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип турар. Ол эрткен чылын 100 хойга онаштыр 102 хураганны алгаш, ажаап доруктурган. Ынчангаш ол совхозтуң малчыннарының чарыжынга тиилекчи болуп, артеитиг бараан-биле шаңнаткан.

С. Монгуштуң бо чылгы түнелдери эрткен чылдаазындан бедик болган. Ол 100 хойга онаштыр 107 хураганны камгалап алган. Хоюнун кыргылла, чуулдазы төнергеле, көктүг, шыктыг, кадар өттүг оймалыктарлыг Сүт-Хөлче кежүп үнеринге малчын ыяк белен.

Ш. МОНГУШ.

Литератураның бедик хүлээлгелери

ЧОГААЛЧЫЛАРНЫҢ VII СЪЕЗДИЗИНДЕ

Бодунуң чогаал ажылы-биле коммунизмниң өндүр улуг идеяларын бадыткаарындан артык харыысалгалыг сорулга совет чогаалчыда чок. Хөй национальдыг совет литератураның партияның XXVI съездизинин шинтирлерин-биле чепсегленген мастерлери оларны амыдыралга боттандыраа дээш бүгү улустуң дёмселинде идепкейлии-биле киржип турарлар. Амгы үеник кижизинге болгаш оон маадырлыг ажыл-ижинге төлептиг чогаалларны тургузарын үе негеп турар. ССРЭ чогаалчыларының VII съездизинин делегаттары совет литератураның сорулгаларын чогум-на мындыг туруш-биле чугаалажып көрүп турарлар. Съезд июль 1-де Москвага бодунуң ажылын үргүлчүлээн.

П. Загребальный (Украина) санал бернишкинин бир дугаарында ажыдып, Чер кырынга тайбын дээш демиселге литераторларның киржилгезинин дугайын чугаалаан. Дайын деп чогум чүл ол дээрзин совет кижилер эки билирин ол чугаалаан. Кижилерини чурттаар эргезин хандырар дээш бүгү чүүлдерни кылырының эргежок чугулазының дугайында бистин үеде тайбын дээш эң улуг демиселчи Л. И. Брежневтин чугаалаан өөстерин мырыңай чап-чаа-ла бөмбүрзектиг улустары дыңнаанзыр. ССРЭ-нин Дээди Соведи делегейниң чаа дайының болдурбазының дугайында делегейниң парламентилеринге болгаш улустарынга Кыйгырыгны үндүрген. Совет чогаалчылар ол төөгүлүг документиниң чүректин бүгү ханызындан уткуп хүлээп албышаан, чер кырынга тайбыныың болгаш бот-боттарын билчир чоруктун тиилелгези дээш боттарындан-на хамааржыр бүгү чүүлдерни кылырлар.

Ф. Кузнецов (Москва) оон ыңдыг бодалдарын уламчылавышаан, дүвүрээниниг эгелээн 60 чылдар чогаалчылардан бижыг туруштуг, бүгү күжүн ыяк мөөнүзэрин, тайбын дээш, империализмниң кижите көөр хөөн чок, араатанзыг идеологиязынга удур демиселге идепкейлиг киржирин негеп турарын демдеглээн. Амгы үеде делегейде боон турар бүгү чүүлдер дээш чогаалчының хүүда харыысалгазының темазы Ю. Бондаревтиң (Москва) саналынга база катап чаңгыланып турган.

Хөй национальдыг совет литература делегей культуразынга ёзулуг онзагай чүүл боон турар. Ол хөй дылдарлыг, кайгамчык ураң-чечен болгаш чаңгыс сорулгаже бир кижилериниң херектерин истеп, оларны шыңгыы харыысалгага киирер төлээде, суд-истелге органнары шалыпкын ажылдаар ужурлуг.

Ол ышкаш доктаалда Баа-Хемге болгаш Бии-Хемге арга-ыяш өртүнүң айыылы улуг үеде балыкчыларны арттырбазын-биле республиканың балык инспекциязының талазынан хайгаарадлы күштелдиреринн Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң июнь 2-де хүлээп алган доктаалында онзагалап айыткан.

Арга-ыяш өртүнүң чогуур үезинде, шуут үзүткап, ажурерин чедип алыры-биле арегжок чугула санныг кижилерни тускайлаарын райкүүскомнарның даргаларынга, бүдүрүлге черлериниң удуртукчуларынга доктаалда даалган.

АЗАСТЫҢ № 112 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ БЕШКИ ЧЫЫЖЫНГА СОҢГУЛДАЛАР ЭРТТИРЕР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-нин Дээди Совединин Президиумунун доктаалыры болза:

«Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында». Тыва АССР-нин хоойлузунуң 57-ги чүүлүн ёзугаар Тожу районнуң Азастың № 112 соңгулла округундан Тыва АССР-нин Дээди Совединин бешки чыыжынга соңгулдаларны 1981 чылдың августун 2-де чорудар

Тыва АССР-нин Дээди Совединин Президиумунун Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-нин Дээди Совединин Президиумунун Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай, 1981 чылдың июль 2

Төрээн чуртка — эки шынарлыг, хөй дукту

ХАЧЫЛАРНЫҢ КЕЗИИ АНАА ТУРАР...

«Тиилелге» совхозтуң кыргылда пунктузунга баргаш, мырыңай кайгай бердивис. Оон бир ужунда дыка хөй кижи үнмерлештир турупкан, оочурлаан тур. Чүвенин ужуруи билбейн, кыдында турган кижиден айтырдывыс:

— Чүнү оочурлап турарыңар ол? Буфет бар бе?

Айтырган киживис арай эгелии берген хевирлиг, хүлүмзүрүп каап, харыылады:

— Кайын буфет боор ийик, бо кыргаан хойларывыс дүгүн дужаарывыс ол-дур ийин...

Бежен ажыг кижи чамдыызы борбактай дүрүп каан дүктерии кужактагылап, а өскелери шоодайда дыгаан дүктү сөөртүп алган, оочурлаан тур. Олар аразында маргыжып, шуутажыр-даа:

— Мен мурнай турган кижя мен! Чоп мээң мурнумче кире бердин?

— Мен шагда-ла турдум.

— Пунктуңун эргелекчизи кайда ирги?

— Ой та, ону кым билир! Дем маңаа' хөстүп турган-ня чүве..

— Оон айтыра-айтыра кээривиске, пункт эргелекчизи Владимир Ооржак кыргылар кодан хой сураглап чоруткан хевирлиг болду.

Дүк хүлээп алыр кижи та чүнү кылып, кайза чораан чүве ийик, эртен-не кыргып эгелээн хойларның дүгүн мырыңай хүмүскүүнүң 12 шакка чедир хүлээп албаан. Ынчангаш хамык кыргыкчылар кыргаан дүгүн дужаары-биле оочурлап, мурнуп былаажып турганы ол.

Чугаалажыр дээрге, ажылдың чорудулгазын орта билир кижи-даа чок. Ол-бо кыргыкчылардан айтырарывыска, чүвенин уг-шиик мүн-не билдинип келди. Совхозка хой кыргыллазы июнь 16-да эгелээн. Кыргыза чогуур хой 13 мүн ажыг. Оон 52 тонна дүктү күрүнеге дужаар. Чартык ай дургузунда бүгү хойнуң дөңгүн-ле кезиилеп бичии хөйүү кыргаан. 19 тонна дүк дужаалган.

Кыргылдааның ынчаар чылыш чок чоруп турарының чылдагааны чүдел? Ону тодаргайлай бээривиске, мырыңай элдептиг байдал илередип. Ол пунктуда электриниг 46 хачыны белеткеп аскан. Эки-ле дээрге, хүнде оларның кезик хирезии ажыглап турар, а өскелери аңаа турар. Азы үреглиг хачылар бе? Эдип кылыр кижилер чок бе? Кайын ындыг боор, хачылар аңаа! Мында чүвенин чажыды электриниг хачыларны ажыглап билир кижилер/ чогунда болду. Кижи саны эңдерик, чамдык хүнерде харын чүс-даа чедип турар. А хачыларны ажыглап билбес, оларны тударындан коргар. Каш-ла кижи дүргем арга-биле кыргып билир. Өске кижилерни ол депшилгелиг артага өөредир дугайында кымдаа сагыш салбаан. Совхозтуң кол зоотехниги Ондар Сааклан та чүнү бодап турар чүве. Кижи болаарга, кыргылланы ол харыылаар, бүгү чүвени таарыштырар, болбаазын машиналарны ажыглаар кылдыр кыргыкчыларны өөредирин организастаар болгу дег.

Хой кыргыыр өрээлче кирер эжик чанында кезек эрлер бөлдүнчүп алган, таактылаан турлар. Оларның чанында чедип кээривиске, бирээзи бисче көргеш, мынча диди:

— Хой кыргыыр дээш келген улус бис, а хой чок чүве-дир. Мында аңаа манаң туруп берливис-ле.

— Кайның келгенинер ол?

Оларның бирээзи харыылады:

— Өрү фермада болгай бис. Оон хой кыргыыр силер дээш барыра келди. Кыргылар хоюн та чоп белеткеп албаан чүве, куруг турарывыс бо-дур.

Элээн улгады берген ашак кижи база аңаа улаштыы:

— Бергелээн ажыл бо. Машина эңдерик чүве-дир. А ол хирезинде ону ажыглап билир кижи чок. Оон коргар. Улусту чүге өөредип кагбас чүве ийик. Совхозтуң даргаларын кайгаар кижи-дир мен. Мени мында хол хачызын ганы дээш тургузуп каан. Хой хачы чаныыры берге чүве-дир. Шуут холум хаварга бээр-дир.

Хол хачызы чанып турар кижи Ондар Сандан-оол болду. Хүнде 80 ажыг хачыны чаныыры амыр эвес болбайн аан. Бо пунктуда ажылды организастаанын көргеш, кижи шынап-ла кайгаар. Ам-даа алды мун ажыг хой арткан. Олла темп-биле турар чүве болза, ону чоокку хүнерде доозары берге.

Учётчик-деңзилекчи Рая Ондардан чай кадында айтырарывыска, мынча диди:

— Арткан хойларны июль 5-ке чедир доозар дээн чүве. Бо хүн ышкаш мынчаар ажыллаар болза, доозары берге-ле боор.

Хой кыргыллазы ышкаш ындыг чугула ажылды ынчаар организастаар болбас ужурлуг. Совхозтуң удуртукчулары (директору В. О. Оюн болгаш кол зоотехниги С. Д. Ондар) чогуур хемчегларни дораан алыр ужурлуг.

К. АРАКЧАА.

«Шынның» тускай корр.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ӨРТКЕ УДУР ХЕМЧЕГЛЕРНИ УЛАМ КҮШТЕЛДИРЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели республиканың арга-ыяштыг девискээрлеринде өрт айыылының улгатиany-биле холбаштыр немелээ хемчегларни дугайында доктаалды хүлээп алган.

Тыва АССР-ниң девискээрининг арга-ыяш өрттери-биле демиселди улам күштелдиреринбиле республиканың Министрлер Чөвүлелиниң бо чылдың март 18-теги доктаалында айыткан чүүлдерге немедле кылдыр быжыглаан районнарынга өрт одагларын чогуур үезинде узуткаарының хемчеглерин албааны дээш бүдүрүлге черлериниң удуртукчуларынга шынгыы харыысалга хүлээдирин Ыаш ажыл-агый министерствозунга ук доктаалда лагзып турар.

Аныыр-тывыш ажыл-агыйының эргелели бо чылдың июль 3-тен өгелээш ажыглаттынмаан лицензиялларны хамаарыштыр ажыл-ижинге ыызымак малчыннарны чедип алыры-биле холбаштыр немелээ хемчегларни күүседирни күзээн.

—СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, ССРЭ-нин Камгалал Чөвүлелиниң даргазы эш Леонид Ильич Брежневтиң силерге дайынчы байырын болгаш чүректин ханызындан ханыышкыныңг дамчыдып тур мен — деп, Д. Ф. Устинов чугаалаан.

Хүлээп алыышкынының киржикчилери ол дынадыгны диннеттиг үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле утказан.

Оон соонда ССРЭ-нин камгалал министри шериг академияларын чедиишкиннер доосканы-биле холбаштыр Чепсектиг Күштериниң генералдарынга болгаш офицерлеринге, аку-дунма чурттарның армияларындан дайынчы өөнүктерге чүректин ханызындан байыр чедирген СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-нин Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң байырлыг бижиин номчаан.

Чепсектиг Күштер дугайында ада сагыш салыышкын, чүректин ханызындан байыр чедиишкиннерни болгаш чаагай күзээшкиннер дээш партияның ленинчи Төп Комитединге, ССРЭ-нин Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелинге, Л. И. Брежневтиң бодунга изиг өөрүп четтириишкинни Д. Ф. Устинов чыылганнарның болгаш шериг академияларының бүгү доозукчуларының, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң бүгү составының мурнундан илереткен болгаш шериг академияларының доозукчулары бедик идегелди бүзүредип шыдаар бистин Төрээн чуртувусту камгалаар талазы-биле оларның мурнунга тургускан кандыг-даа сорулгаларны алдарлыы-биле күүседирни бүзүреткен.

Советтер чуртунуң тайбыңга ынакшылдыг политиказынга дайынзырак империалистиг бөлүктер, бир-ле дугаарында АКШ делегей байдалын чидиглеидирериниң угланыышкынын дөгеп турар деп, оратор оон ынай чугаалаан. Олар дүшкүүрлүг чоруктун чавырлыышкынынга ажыы-биле удур хөделип, боо-чепсектерни эндере бүдүрерин шапкынчыдып, шериг акшаландырыышкынын улгаттырып турар.

Делегейниң нарыдаан байдалдарындан бистин партиявыс, оон ленинчи Төп Комитеди чогуур түнелдерин үндүрүп турар. Тургузуушкунун улуг сорулгаларын шинтирлевишаан, олар чурттун камгаланыр күчүзүн быжыглаарының айтырыларын чаңгыс-даа хүн утпайн турар.

Бистиң алдарлыг Чепсектиг Күштеривис бүгү улустуң күзел-сорудалдары-биле чурттап турар деп, ССРЭ-ниң камгалал министри түнелинде чугаалаан. Партияның болгаш чазактың кичээнгейинге, сагыш салыышкынынга, бүгү улустуң ынакшылынга бүргеткен Совет Чепсектиг Күштер аку-дуңма социалистиг күүнелериниң шеригреп-биле кады тайбыңныы болгаш социализмниң камгалалында идегелдиг туруп турар.

Шериг академияларының доозукчуларынга тураскаатқан хүлээп алыышкын найыралды, чылыг байдалга эрткен.

Идеологтуг ажылдың дуржулгазындан

МЫНЧААР ЭРТТИРИП ТУРАР БИС

СЭКП ТК-ның «Идеологтуг, политика - кижизидилгелиг ажылды улам ыдай эккижидер дугайында» доктаалында партия, совет, профэвилел, комсомол организациялар-биле чангыс аай политхүннерни эрттирериниң практиказын деткээн. Амыдыралга тыптып келир айтырыгларны дүрген кичээнгейге алырын доктаалда айткан. Ажылчы чоннарны хөлзедип чоруур айтырыг бүрүзүн харыы чок арттырбазын дурум болдурза чогуур. Амыралдың чугула айтырыглары — бүдүрүлгениң ажыктыын белдилери, ажылдың шынарын эккижидери дээш демисел, организакчы чорукту болгаш сагыга-чуруму бижыглаары, ажылдың төвүнге турар ужурлуг. Ынчангаш чаңгыс аай политхүннерни эрттиреринге идеология ажылының алгы-ыңгы хевирлерни, чепсек-хереккелдерни ажыглаар.

Ажылчы чоннар-биле ажылдыышкы ажык чугаа кылырынга политхүннер партия организацияларынга улуг аргаларны берген. Политхүннерни организастап тыварывыс системалыг, план ёзугаар болуп турар.

Политхүннериниң ажылынга парткомуң харыысалгалыг ажылдакчылары, совет, профэвилел, ажыл-агый органнарының удурткучулары, инженер-техниктиг ажылдакчылар идепкейлиг киржип келгеннер. Олар күш-ажылчы коллективтерге политиктиг илеткелдерни шынарлыг комчаавнар.

Хоорай чурттакчылары, ажылчыннар-биле ужуражылгалар эрттиреринге, аңаа белеткенириниң деңнелиң бедидеринге улуг иегелдени партком салган. Тема бүрүзүн шилип алырын чурумчуткан. Чарлалдарны чараш кылдыр парлап, кескү черлерге азырыдан аңгыла, тус черниң радиодамчыдылгазынга. «Даг-дүгү дээш» солуунга чарлап, оларны ажыглап турар. Оон түнелинде коллектив бүрүзү кажан, кайа, кым кандыг темага лекция комчуурун баш удур билип ап турар.

Илеткелчилерге, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының удурткучуларынга методиктиг дуза чедирер сорулга-биле партия комители материалдарны тема зайы-биле ажылдап кылып, оларга берип турар.

Политхүннерни эрттирер мурнунда илеткелчилер, удурткучулар-биле сургаалдалыг хуралларны чорудуп турар бис. Оон аңгыда мурнунда эрткилээн политхүнүң түнелин чугаалашкаш, аңаа илереттинген четпестерни катаптавазынче кичээнгейни угландырып келгеп. Ол хүннерниң түнелдерин тус черниң радиодамчыдылгазынга дамчыдып, «Даг-дүгү дээш» солуунга парлап турар.

Партком кежигүннери Х. Сарыглар, В. Чанзан, Г. Парамзин, С. Амырханов, Б. Кучеренко болгаш оон-даа өске эштер чаңгыс аай политхүннерни эрттиреринге идепкейлиг болуп, өскелерге үлегер-чижээн көргүзүп келгениер.

ПОЛИТХҮННЕРНИ эрттирип тура, илеткелчилер болгаш дыңнакчылар удур-делир харылзаалыг болуруңче кол кичээнгейни угландырып турар бис. Ол чорук кижилериң сонуургалын, негелдерин, тус-тус коллективтерде ажылхеректиң байдалдарын билип ап, четпестерни илередип, оны дүрген эдип алырынга дуза-лаар. Организакчы болгаш политиктиг ажылларны доктаамал чорутпушаан, олче бүгү партия ажыл-агый активин хаара тудуп турарывыс-биле бо ажыл ажыктыг болуп турар.

Ажыл-агый удурткучузу политика талазы-биле кайы хире билиглиглиг, тургустугун келир айтырыгларны канчаар шинтирлеп турарыл, коллектив кежигүннериниң политиктиг, мөзү-шынар, күш-ажыл кижизидилгезинче хүн бүрү сагыш салып турарының байдалы кандыгыл — ол бүгүнү шыңгыы барымдаалап турар бис.

СЭКП Теп Комитеди чонниң ажык чугаа чорударын, оларның сүмелерин, саналдарын кичээнгейге алырын биктен негеп турар. Политхүннерни организастаар, оны эрттирер талазы-биле арыглаа фабрикаының, даг-дүгү рудникиниң, «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң, үш дугаар орук-тудуг участогунуң партия организацияларының ол негелдеге дүүштүр ажыллап турарлар.

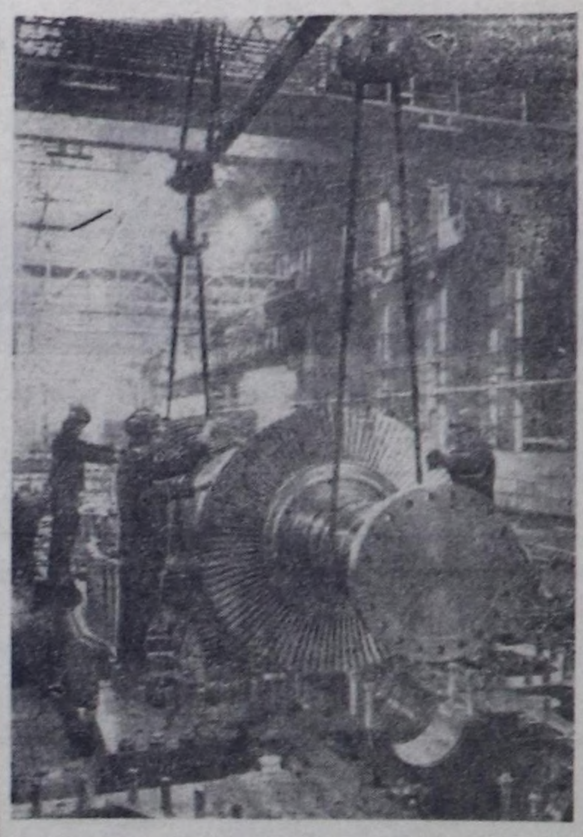
ЧАҢГЫС ААЙ политхүннер ажылчы чоннуң күш-ажылчы болгаш хөй-ниитиниң идепкейин кедүрүп, күрүнеге планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүселириниң чугаалап болур. Сөөлгү чылдарда комбинат күрүне планын күүсетпейн келген. Амгы үеле ол будурүлге чеже хожуласкындан үнген. Ай планнарын ажыр күүселип турар апаргаи. Бо чылдың бирги кварталының түнелиин, ёзугаар будурүлге коллективтериниң аразындан тиилекиг болуп үнген, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Политхүнну эрттирип тураривыста четпестер база бар. Чамдык илеткелчилер, удурткучулар оны чогуур деңнелиге дүүштүр эрттирбейн турар. Оларның лекциялары республиканың, хоорайның, тустус коллективтерниң амылыбалы-биле холбаалыг эвес, эки чижектер чок болганындан дыңнакчыларга солуп эвес.

Амгы үеле бистиң бир кол сорулгавыс—СЭКП-ниң XXVI съездиниң материалдарын амыдыралга боттандырып, оны хамы аарениишаан, ажылчыннар ортузунга ханызы-биле пропагандалаары.

С. КҮЖҮГЕТ.

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң партком секретарының орлакчызы.

ЛЕНИНГРАД. Мооддуң ховуларындан эгелээш Хосталга Ортулуу — Кубага чедир ЭДЧ кежигүннери бүгү-ле ёурттарга, Ленинградтың будурүлгелериниң кылган продукциязын коруп болур. Ол дээрге, ЭДЧ кежигүннериниң комплекстиг программазының боттандырыышкынының идепкейлиг киржикчилериниң үре-түнелдиг ажылы болур. А Неваның эриинде турар ол хоорай социалистиг чурттарга кылган дериг-хереккелдерни база ап турар.

ЧУРУКТА: «Ленинградтың металл заводу» каттыжыышкынга кылган бо бус турбиназын ГДР-же чорударынга белеткеп турары.

И. Сабадаштың фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Чаагайжыдылга

КОЛЛЕКТИВ БҮРҮЗҮ

Чер-черде чурттакчылыг черлерниң чаагайжыдылгазы — чугула айтырыгларның бирээзи. Сөөлгү чылдарда хоорай, суурларда чаагайжыдылга талазы-биле улуг хемчээлдиг ажылдар нылдынган. Чурттакчылыг черлерни ол уламна аян-шинчи киирген.

«Май 1» совхозтуң төвү Ий суур сөөлгү чылдарда дыка чаагайжыттынган. Ий көдээ Советиниң суурнуң чаагайжыдылгазы план ёзугаар чорудуп келген болгаш чурттакчы чоннуң аңаа идепкейлиг киириштирип турар. Албан организация квартал бүрүзү хамааржыр девискээриниң чеже дес тарымал үнүш олуртурун, чеже чечек тарымыры чазын-на хүлээнип алган турган. Чаагайжыдылганы ол ёзугаар чорутқан. Чижээ, суурнуң төп Октябрь кудумчузунга тарымал үнүштер олуртурун эрткен чазын доозкан. Ында тараан мяштарны долгандыр штакетник тургузар эвеюну тускайлаан. Олар бо хүннерге чедир 258 метр черни херимээн. Ам кол-ла чүве — кудумчуда тарыттынган үнүштерни ажаалдазы.

Девискээрниң — тарымал үнүштер олуртур талазы-биле көрдүнген оныаалдазы совхоз конторазының, көдээ Совет. Ий ортумак школазының коллективтери эки күүсеткен. Ол албан организацияларга хамааржыр участоктарның чаагайжыттынганы эки.

Суурнуң чурттакчыларындан бажыңнарының девискээрни керуштүй кылдыр чаагайжыдылып, ында тараан мяштарның ажаалда-хайгааралын эки чорудуп турар үлегерлиг өг-бүлелер эвээш эвес. А. Чаптал, С. Хөлдыр, Д. Кол оларның болгаш оон-даа өскелериниң өг-бүлелери мылыгларга хамааржыр.

А. ДМИТРОВ.

Тожу район.

ШҮГДҮНҮП КӨРГЕШ...

Улус ажыл-агыйының ажыктыын бедидер дээш шүдүргу ажыл-ишти эрткен он чылдарның дургузүнда шалыпкын болуп келгенин билир бис. Маңаа эң-не кол чүве ажылдың будуруккучүлүүн чедип алыры болур. Уруглармың адазы Б. Бараат-биле «Бай-Тал» совхозунга 13 чыл малчыныпвыс. Өске мурнакчы малчыннарның арга-сүмезин өөренип, малдың баш санын болгаш оон чаш төлүн медип камгалап алыр дээш шаавыс-биле ажылдап келдивис.

Оңгу бөш чылда совхозувуска өстүрүп берген малывыс арбын. Көргүзүү-даа талазы-биле эш-өөрүвүстен дузавас турдувус. Бо чылларның соолгузүнде анай кадарган, чаңгыс-даа баш хоратпаан бис. Ынчан бир башка-ла ойаштыр 600 грамм дүк алыр планныг турган бис. Ол планывысты бир башка ойаштыр 750 грамм недирдивис. Келир чылын бир дутаар төрүүр дугуржуп өшкүлерибистен чүс башка ойаштыр 90 аныңы камгалап алырын, бир баштан-на 800 грамм дүктү кырганы, күрүнеге дужаарын дүлеливис. Оон аңгыда мал чеминиң белеткели эгелээр болгай. Аңаа өг-бүле бүгү күжүвүстү мөөнеп, 10 тонна чайгаар үнген сиген, 5 тонна ногаан массаны чогуур үеэнде кылырын шинтирлээн бис.

Бистиң ала-өгбелеривистиң амыдырал-чуртталгазынга деңнээрге, амгы үениң амыдыралы байлак болгаш оон культуразы бедик. Ниитиниң малын кадарып, кызыг-чай чок турзувусса-даа, уруглавысс күртиниң хайгаарадынга. Үш оглувус школага күрүнеңиң долу хандырылгазынга турүп келген. Бичилери ясли-садыкте. Чоннуң чаагай амыдыралы моон соңгаар-даа экижиир. Күрүнезинге ажылдап-ла чоруурга, чуртталга шыырак, ыынал-ла байлак боор-дур. Өг-бүле бар-ла арга-курлавырын шүдүнүп көргеш, он бирги беш чылда совхозувустуң экономиказын улам экижиирине идепкейлиг хайгаарал кирижип бис.

К. КАРА-ООЛ,
ошку кадарчызы.
Бай-Тайга район.

ШЫНАРЫ ЭКИ

Бо хүннерге чедир «Ак-Туруг» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының хөйжулары болгаш суурнуң ажыл-ишчилери 40 кодан хойну кыргын дооскан. Күрүнеге 12 тонна дүктү дүжаар дээш олар шүдүргү ажылдааннар. Кызыл-дагжылар бир хойга ойаштыр 2,3 кг эки шынарлыг дүктү алган.

Кыргылда пунктуунда электрилиг 62 хол хачыллыг он ажыг кыргыкчы кампанияның эгезинден төнүүрүнге чедир тирушкун чок эки ажылдаан. Бо чаагай черекке учёчник Сергей Докмит,' эптеюн Чыскал-оол Ендан оларның киирген үлүг улус.

Амгы үеде малчыннар серии өөттүг тайгаларже массалыы-биле чайлаглап үнген.

Ш. ДЕВЕК.

Социалистиг өнчүнү камгалаар

КЕЗЕМЧЕНИ ХҮЛЭЭТКЕН

(Фактыны катап көрбүшаан)

Бистиң номчукчуларывыс эрткен 1980 чылдың ноябрь 21, 22 хүннеринде №№ 270, 271 «Шын» солуннарга парлаттынган «Кеземчеден чайлавас» деп эгелиг Тыва АССР-ниң Иштики хереглер министерствозунуң истелге килдизининиң улуг байысаавчызы, милицияның капитаны И. ИЧИН биле «Шын» солуннуң корреспондентизи С. ДОРЖУ оларның чүүлүн утпаан боор. Харын-даа «Шынның» чамдык номчукчулары ол чүүлде бижиттирип турар белүк оорлар кандыг кеземче-ялага онаашканын солунга парлап дыңнадырын дилеп турар. Ынчангаш бо парлаттынып турар чүүлде белүк оорларны ханчаар шиитканиниң дугайын чугаалап турар.

«...Кызыл хоорайның чурттакчылары Хертек Биче-оол, Сарыглар Москвалов, Ооржак Хирлигбей, Саая Данзылаар, Ооржак Дамдын, Иван Белоусов, Кандан Улуг-оол, Валентина Дубинина, Сергей Монгуш олар күрүнеңиң мыйыстыг бөдә малын 1978 чылдың ноябрьдан 1980 чылдың март 17-ге чедир, машина-техника ажыглап турганы. Кызыл, Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды районнарның совхозтарының сүт-бараан фермаларындан киектеп оорлап сөккаш, коң этгелерин Кызылдың № 2 кооперацияның магазининге дүжаагаш, акшазын боттары үлежип ажыглап келгеннер.

Ол магазинниң эргелекчизи Т. Соловьева 1978 чылдың ноябрьдан эгелээш, а сайгыжызы А. Чеховская 1979 чылдың августан эгелээш... оларның эккелген эттерин, ону оорлап эккелгенин биле-турала, чогуур документилер чокка-ла чиик өртекке хүлээп алгаш,улуг өртекке үндүр сатказ, артыын боттары аразында үлежип ап турган...

Үстүнде адаан бөлүк кижилер ниитизи-биле 16 катап оор херек үүлеткеш, 23 баш иректи сөккан, күрүнеге он ажыг мун рубль когаралды чедирген. (Буруудадыр түнелден).

Бо хире улуг түңнүг күрүне хөрөнгизин оорлаан ол кара сагыштыг кижилерден М. Сарыглар, Б. Хертек, Х.-Б. Ооржак, С. Монгуш хөй катап, Д. Саая бир удаа шиитгирип чорааннар. Олар кайдыг кеземчеге онаашкаяын ам көрээлинер.

Социалистиг өнүге кайдыгда арга-биле, кайы хире-даа хемчээлге хол деттен кижилер совет хоорлу ёзугаар кеземчеден чайлаваазы билдингир болгай. Ынчангаш бо бөлүк оорларның эккелген Тыва АССР-ниң Дээди судунуң көрүүлүглериниң кижи бүрүзүге дараазында кеземчени онаагаи.

М. С. Сарыгларның хөрөнгизин хавырбышаан, оңу он чылда хосталгазын казаан болгаш мурнунда чедир эрттирбээни 2 чылды аяа немээн. Хөрөэн шыңгыы чурумнуг эдип-чазаар күш-ажыл колониязынга эрттирер. Б. С. Хертек база ынчаар шиитгирген болгаш хөрөнгизин, оон иштинде оорларда ажытпап турганы «Жигули» автомашиназын хавырбышаан. Х.-Б. Ооржакты хөрөнгизин хавырбышаан, 9 чылда хосталгазын казаан болгаш оңза айылдыг үүлгедикчи деп көргеп. Хөрөэн түскай чурумнуг колонияга эрттирер. Д. Б. Саяның хөрөнгизин, оон иштинде ГАЗ-69 маркалыг автомашиназын хавырбышаан, оңу 8 чылда хосталгазын казаан болгаш аңаа мурнунда чедир эрттирбээни 2 чылын немээн. Д. О. Ооржакты 5 чылда хосталгазын казаан, Н. Ф. Белоусовту хөрөнгизин хавырбышаан, 7 чылда хосталгазын казып шииткен. У. С. Канданны 3 чылда, С. С. Монгушту 1 чыл 6 айда хосталгазын казаан, В. Е. Дубининаны 2 чылда хосталгазын казаан, ол кеземче шенелелиг болгаш ийи чыл шенелде хуусалыг. Т. А. Соловьеваны хөрөнгизин хавырбышаан, 8 чылда хосталгазын казып шииткен. А. А. Чеховскайны 3 чылда хосталгазын казаан, кеземче шенелелиг болгаш шиитклди хууседир.

Ынчангаш бо бөлүк оорларны ханчаар шиитканиниң дугайын чугаалап турар.

Совет-болгар найыралга тураскаатканы 1 рубль үнелиг монета бо чылдың июль 1-ден эгелеп эргилдеже үнүп эгелээн. Ук монетаны ак өңнүг чес-никель эзендиргидей 31 миллиметр диаметрлиг тырыкы хевирлиг кылдыр килгаан помчукчулар билир.

1 рубль үнелиг монетаның арыы талазында ССРЭ-ниң болгаш Болгарияның күрүне тудактарын көргүскен. Совет болгаш болгар улустарының бымыр найыралыын бадыткалы — медилеишкей холдар болгаш оларның мажыктыг күзели — «Мөңге найырал» деп сөстер биле сиилбиттингеп.

ЧУРУКТА: совет-болгар найыралга тураскаткан монетаның мурнгу, арыыы талалары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ШЫНАРЫ ЭКИ

Чугула айтырыг

Күш-ажылчы маадырлыг чоруктуң оруу

КИЖИЛЕР ДЭЭШ САГЫШ САЛЫЫШКЫН

БАМ орууда туруп турар Чегдомын район төвүбиле украин тудугжуларының Ургал суурунуң аразында автобустар доктаамал чоруп эгелээн.

— Соңгукчуларның чугула чагыларының бирээзи ам күүсеттингеп. Моон мурнунда райтөпке чедир будун хүн дургузуида чоруур турган болза, ам будун чартык шак чоруур апарган—деп, суур Советиниң күүскомунуң даргазы И. Федяк СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

Тайгага эки орук — ол дээрге суурлар аразынга кижилериң аргыжарыыш, оларның хандырылгазын экижидериниң эң чугула аргазы-дыр. Орук чокта— кайнаар-даа бардынмас болгай. Тур оруктуң улусчу тудуг деп депутаттар чарлаавнар. «Ургал» автобазаның чогаалчылары, демир-оруктулары-биле кады «Донбасс», «Карпат», «Харьков» деп тудугжу отрядтар субботниктерге киришкеннер.

Бамчыларның күш-ажылының болгаш амыдыралының байдалдарын экижидер дугайында сагыш салыышкын — суур Советиниң ажылында кол уламныышкын. Ол дугайында айтырыгларны күүскомнуң сессияларынга болгаш хуралдарынга чугаалашкан. Чоннуң айбычылары тудуг организацияларының удурткучуларының отчёттарын база дыңнап келген. Социал-культура албан черлериниң чугула объектилеринге депутаттар постуларын тургускулаан. Ындыг янзылыг алган хемчеглер школа-интернаттыг, уругларның 2 комбинадының, амыдырал хандырылга бажыңын, ураң чүүл школазын, медицина комплекизин хуусаа бетинде ажыглалга киирериге дузалаан.

Ургал,
БАМ-ның Чөөн участогу.

БАЗА БИР СЫЛДЫС

В. Чистохинниң экскаваторунуң эжининиң кыйынында база бир сылдыс көстүп келген: экипажтың күш-ажылчы демдеглелинде миллион кубметр сөй-лөвүрак сөөрткенин бижээн.

Магистральдың карьеринде ол болдунуң машиназы-биле ам беш чыл ажылдап турар. Ол — бригадир.

Чара-Ханинниң чазаглыг орук чоогунда тур автоорук участогун мурнакты бригада хуусаа бетинде ажыглалга киирген дээрзин СЭТА-ның корреспондентизи «Бамстроймеханизация» треске билип алган.

Ажылдың темпилерин бедиттиишаан, механизаторлар техниканың ажылдаар хуусазын улгаттырар дээш чарыштыр оруудун турарлар. Күчүлүг самосвалдарның чолаачылары БАМ тудуу доозулуже чедир боттарының машиналарынга ажылдаар деп хүлээлгеп алганнар.

Чира,
Чита область.

ГЕОЛОГ — ЧУРУКЧУ

Бойдустуң чүгле байлак шыгжамырлары эвес, оон тайга-сынарының чараш чурумалдары геолог М. Зариповтуң амыдыралга быжыг турушту шилип алырын тодаратқан.

Ленинградтан экспедиция-биле кады маңаа беш чыл буруиғаар чедип келгеш, аныяк специалист Байкал-Амур магистралыга артыш калган. Белүк өөру-биле чер шинчилеп чоруптар санында-ла, Мударис чүве чуруур херекселдерин черле кагбас —ап алыр.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының эртем төвүлелиниң кежигүннериниң мурнунга БАМ-ның айтырыгларының талазы-биле чурукчу чүве чугаалап турда, СЭТА-ның корреспондентизи оон-биле ужуражыкан. Ынчан ол чогаадыкчы отчётун берип турган. Оон чураан чуруктарын эртемденнер база магадап көргеннер.

М. Зариповтуң коллекциязында — 50 ажыг ажылдар бар. Читага оон чуруктарының делгелгези күзүн ажыттынар. Ол ында белеткенип турар.

БАМ-ның Төп участогу.

ЭРИКТЕРНИ КАТТЫШТЫРГАН

Сураглыг Угрюм-Хемни —Витимни дамчыштыр автомобилиң көвүрүүнүң тудуушкыну — № 97 көвүрүг-тудуг отрядының коллективинге шыгыы шылгалда болган. БАМ-ның Барыын болгаш Төп участоктарының белдиринде ол көвүрүг— Бурятияның сонгу районнарында эң узун.

Тудугжулар сибирь кыжының узунун ажыглап алгаш, ыыкы хөй ажылдарны кылып четтиргеннер. Ам көвүрүгнү монтажтап турар.

Күзүн ол көвүргүлеп автомобильдер кежип эгелээр.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Чогаадыкчыларын чанчыл болган айы Чепельскийин Металлургия болгаш машина тудуунун комбинадында эгелээн. Бүдүрүлге чаартыкчыларының шимчээшкинни идепкейжилерине шалыпчы ай улуг роль ойнап турар.

«Бригада бүрүзү — чогаадыкчылар бир саналды киирер» деп инициативаны комбинаттың ажылчыннары элээн каш чыл бурунгаар кедүрген. Ол инициативаны хөй бүдүрүлге коллективтери изиг-биле деткээн болгаш чогаадыкчыларының шимчээшкиннинге идепкейлиг киржип турар. Патриоттуг шимчээшкиннин эгелекчилери улус ажыл-агыйынга чагай үре-түнелдиг ажылды кылган болгаш кылып-даа турар. Комбинаттың социалистиг күш-ажыл бригадалары чүгле эрткен чылын бешин чогаадыкчы 4 мүн ажыг саналдарны киирген, оларны бүдүрүлгээ шинээдип нептереткен түнелинде 100 миллион форинт акшаның камналгазы чедип алдыынган.

Вентрияның судноолар болгаш кран түлүүнүң заводунуң коллективи эм бүгү чуртта сурагжаан чогаадыкчыларлыг болгаш чаартыкчыларлыг болуп турар. Эрткен чылын республиканың чогаадыкчыларының болгаш чаартыкчыларның саналдарын бүдүрүлгээ ажыглаан түнелинде чурттуң улус ажыл-агыйы 4 миллиард ажыг форинт акшаның камналгазын алган.

КУБАНЫҢ ФЛОДУ ГАВАНА.

Кубаның садыг флоду болдунуп, көбилейин бо чылын калбаа-биле демдеглээн. 20 чылдар бурунгаар, 1961 чылдың чайынында —Навегасьон мамбиса» деп пароход агентилелин тургускан. Амгы үеде оон судноолары делегейнин далайларында болгаш океаннарында ажыдырип чоруп турар. Кубаның садыг харылзаалыг 80 ажыг чуртталарының ортээлериге чурттун садыг судноолары барып турар.

Улусчу эрге-чагырганың чылларында "Кубаның садыг флоду дыка өскен. Садыг судноолары 800 мүн тонна чүүктерни хары угла дажыглаар аргалыг. Амгы үеним эң сайзыранган дериишкиннери-биле хандыртынган 60 ажыг улуг судноолар садыг флодунда бар. Болгариядан, Польшадан, Югославиядан болгаш өскеде чуртталардан садыг судноларын социалистиг Куба садын ап турар. Кубаның далай ортээлери чылдар дургузунда база дыка сайзыраан.

ХУУСАА БЕТИНДЕ КҮҮСЕТКЕН

УЛАН-БАТОР. Моолга улусчу революцияның тиилээнинден бээр 60 чылынга аллар болдурган боттарының социалистиг хүзээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткен дугайында күш-ажылчы 300 ажыг коллективтер рапорттаан.

Социалистиг чарыштың мурнуку одурүүнде найыын бүдүрүлгелериниң коллективтери чоруп турар. Олар бо чылдың баштайгы чартыында планнаан ажыр бүдүн чартык милиион төгерик акшаның продукциязын бүдүрген.

Эртем болгаш техниканың чаа чедиишкиннерин, мурнакчы дүржүлгаш бүдүрүлгеге идепкейлиг шингээдириниң беш чылы кылдыр амгы беш чылда улам соруктуг ажыллаарынче чурттуң чиик үлептүрүүн ажыллакчыларын Улан-Баторда хөн идиктер кылыр бүдүрүлгэ каттыжышкынының ажылчынары кыйгырган.

ТРАНСПОРТЧУЛАР БАЙБЫРЛАЛЫ

СОФИЯ. Болгария Улус Республиканың таиспортунун 300 мүн ажылдакчылары чанчыл болган байырлалын планныг даалгаларды ажыр күүсеткенибиле демдеглээн. Транспорттун бүгү девирлерги пассажирлер аргыштырар болгаш чүүк соортуг планнарын баштайгы чартык чылда хуусаа бетинде күүсеткен.

Бөтүнүн ажылы дээш бедик харысалга —чуртгун улус ажыл-агыйының ол ядырының ажылдакчыларының күш-ажылының онзагай түүлү болуп турар. Эрткен беш чылда пассажирлер аргыштырарының болгаш чүк соортулгезинии планнары бир ай бурунгаар күүсеттингеп. Совет Эвилелиннн Одесса хоорайының демир-оруктарының транспортунуң ажылчыннарының мурнакчы дүржүлгазын Болгарияның демир-оруктуларының калбаа-биле ажыглааны планныг даалгаларны чедиишкиннинг күүсединнге чугула ролдуг болган.

(СЭТА).

Бүгүдүрзектиң сурагы

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

ДЕЛЕГЕЙДЕ КАЛБАК ҮНЕЛЭЭШКИН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА-ның корр). СЭКП ТБ-ның Чиигине секретары, ССРЭ-нин Дээди Соведининиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтин ССРЭ-нин Дээди Соведининиң сессиязынга чугаазы база «Делегейниң парламентилеринге болгаш улустарынга» ССРЭ-нин Дээди Соведининиң Кыйгырыы делегей ниитилежилгезиниң өске-даа бөлүктеринде калбак үнелеп көрүүшкүннерни хайныктырбышаан. Ында киргеи идеалар болгаш саналдар напиялар ниитилежилгезиниң мурнунда турар кол сорулгаларга, улустар арасынга тайбыңны болгаш айыыл чок чоруктуң дүгүлеге чугула айтырыгларын дугайны чугаалажышкынныар чорударынга Совет Эвилелиниң делегенинии дугайында ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Кыйгырыында илергейлеттинген чүүл кандыг-даа чүүлдүгүнүүшкүнге тааржыш турар деп, чепсегленишкинни дүжүрер талазыбиле кескү специалист, тайбыңның айтырыын өөренип шинчилээр талазы-биле Стокгольмиун делегей институдунун эргелекчилер төвүлелиниң даргазы Р. Бьернстедт недеглээн.

Бо дээрге хамыктың мурнунда чепсегленишкинни дүжүрер талазы-биле даа маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлээринге тааржыр кара чаңгыс сарыыллыг оруктур. Массалыг узуткаашкынның боо-чепсектериниң улам ук чеңгелекчи хевирлерин сос сааал чок мөөнелээринии делегейде болуп турары кижи терелгетеннің алыс догунаашкынынга улам кыжанымышкынныг болгаш контроль чок бүүштүг болуп бар чыдар. Ол байдалдан ам дургеи чайлап үнерининң аргазын дилеп тывары эргежок чүүлга деп, швед эртемден айыткан. Стратегтиг шавар халдаашкынның боо-чепсектерии кызыгаарлаар дугайында АКШ-тың бурүүзү-биле ара дүшкеи совет-америк чугаалажышкынынарны дагын эгелээринии эргежок чугулазын Р. Бьернстедт демдеглээн.

Бо кыйгырыгны ёзулуг чогуур үезинде болган кылдыр санап турар бис деп, сураглыг голланд эртемден, Нидерландының чазааның кежигүнү чораан Н. Коймане медеглээн. ССРЭ-нин Дээди Соведининиң Кыйгырыында киргеи айтырыглар Барыын Европада чурттап турар болгаш аажок улуг күүдүлгэ боо-чепсектериниң ында мөөнелиишкинниге шынгыы дүвүрээн кижилерге онза чугула. Делегейде турустугнан айтырыгларны чугаалажышкынныарның аргазы-биле таарыштыр шиитпирлээринии аргаларын дилеп тывары эргежок чугулазынга хамаарышгыр кыйгырыгда киргеи чүүлге каттыжып турар бис.

Совет Эвилелиниң тайбыңгага ынак даштыкы политиктиг угланышкынын Азиянын, Африканың болгаш Латин Американың улустары деткип болгаш биинн турарын КНО-иун апартеидже үдүр төвүүнүн директорү Е. Ридэя онзалап демдеглээн. Делегейнин амгы байдалында тургустурган делегейниң нарын айтырыгларын шиитпирлээринииң аргаларын дилеп тывары улам улуг үжүр-дүзалыг болуп бар чыдар. Совет тайбың инициативалар ол дилеп тывышкынныарын чугаалап берип турар.

* * *

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). «Делегейниң парламентилеринге болгаш улустарынга» ССРЭ-нин Дээди Соведининиң Кыйгырыңга Финляндияның парламентизи харыы чоруткан.

ССРЭ-нин Дээди Соведининиң тайбынны быжыглаарынче угланган инициативазын Финляндияның парламентизи бедии-биле үнелеп болгаш ол кыйгырыгга тайылбырлаттынган үнелемнге чугаалажышкынныарны эгелээр дээш саналды деткип турарын харыыла чугаалаан.

Финляндияның бүгү парламент фракцияларының телээлекчилери боо-чепсекти элдерилдир бүдүреринии турун кербээн деннелге чедир күштелгени-биле, делегей байдалының нарыыланы-биле болгаш тайбың айыылының улам өскени-биле холбаштыр Кыйгырыгга илергейлеттинген хамаарышкынныарын чугаалап берип турар.

* * *

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Ислам республиканчы партияның штабквартирязынга болган чазылдырышкынның үезинде амы-тынызын когараннарга тураскаатқан кажыдал ёзулалыга чүс-чүс мүн ираннар киришкен. Ол чазылдырышкынның түнелинде партияның болгаш күрүненин удуртур 74 ажылдакчызы өлген. Иранга удур америк империализминиң чимзенишкиннерин киленнг буруу шапкан транспарантыларны кажыдал чыскаалының киржикчилери ап чораан.

Иран парламентиниң даргазы Али Акбар Хамеши-Рафсанджани кажыдал митингизинге түве чугаалап тура, өлүрүкчү үүлгедишкиннер, душкүүрелдиг чоруктуң чидиглеиишкини болгаш кем-бүрүүлүг өске-даа үүлгедишкиннер — даштыкыдан күткүттүрген калбак сүлчээнии кезээ-дир деп онзалап демдеглээн.

Америк төп разведка эргелелиниң болгаш шпионнарының өске-даа төптеринии планнарынга дүүштүр хөлелии турар контрреволюцияның «бешки колонназы» дыка хөй күштерии кем-бүрүүлүг эвилел кылдыр каттыштырган. Ол эвилелде капиталистер болгаш помешиктер, хаан ёзу-чуруумуун шивишкиннери кирген. Хөлезелекчилер болгаш даштыкы шпионнар ында чыпшылаңнап кире бергён.

Контрреволюцияның чимзенишкиннерии болгаш барыын талазы радиостанцияларның калчаалыг сурталын барымдаалаан, сөремчилелдиг болгуруче парламентиниң даргазы чоюну кыйгырган.

Чазылдырышкынны организастарынга Каттышкан Штаттарның киржилгелиг болганы АКШ-тың күрүне секретары хүлээп көрбээн-даа болза, Ислам республиканчы партияның Каттышкан Штаттарга болгаш Израильге сагындырын. Тегеран радиозу дамчыткан, «АКШ-тың сүлчээлери улам дошкуураан түдүм-ие, ираи улус улам-на организастыг болур — деп, медеглелде чугаалаан. — Ираның удуртукчуларын ёлүрүн турган, Америка биле Израиль ираи революциязыи коргудуп шыдаар шинек-чок деп чүвени оларга билиндирзе чогуур. Бо кавы дешкээрге АКШ-тың болгаш сионизмиин салдарын чок кылбаан шаанда, ираи революция болдунуп базымын уламчылаар аппар. Америк болгаш сионистиг шивишкиннер сөөзээ».

Чөөкта чагы ол чазылдырыгиын түнелинде Ислам республиканчы партияның удуртукчузу аятолла Бехештиниң өлгени-биле холбаштыр партияның чаа сингине секретарынга кыралышкын министри Мохаммед Джавад Бахонарны соңгаан.

* * *

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Иран революциязга удур калбак сүлчээнии организастазы дээш президент тургаи Банисадрны болгаш хаанзырак бөлүглежишкиннерни ираи парламентиниң даргазы Хамеши-Рафсанджани бүрүүладып чугаалаан. Банисадр шын шиидилгеден ам-даа чаштынмышаан.

Дехлорандан депутат Мохаммади бистиң революциязыстың эң дерзии дайзыны Каттышкан Штаттар болуп турар деп парламентиниң хуралында медеглээн. Ислам республиканчы партияның штабквартирязынга медзлис кежигүнү 27 кижи кириштир 74 кижи өлген чазылдырыгны иран контрреволюстуг илегеттеринң холу-биле боттандырган, а ону АКШ-тың төп разведка эргелели болгаш «Моссад» дээр израиль разведка чери организастаан деп, ол чугаалаан.

Чазылдырышкын үезинде балыгланган депутаттар база олурушкан парламент хуралы АКШ-тың болгаш оон камгалал-тежээли-биле чуртта төделип турар контрреволюстуг күштерниң хоралакчы ажылчорудулгазын шыгыы бүрүү шапкан.

АЙЫЛДЫГ ХӨДЕЛИИШКИН

«Сарыыл чок чоруктун хамыдаашкыны. А. Хейгинин Пекинге барып чораанына холбаштыр» деп «Правданың» үүлүнге даштыкы чуртталарның массалыг информация органнары улуг кичээнгейни үүлгадырып турар. Кыдат-америк сүлчээниң улам-на калбарганы тайбынның хераанге онза айылдыг болуп турарын солуннарның хөй санныг тайылбырларында айыткан. Америк-кыдат чөөкшулажышкын хамыктың мурнунда шериг айтырыгларының талазы-биле хамыдаан болуп турар.

Пекинге кыдат-америк чугаалажышкынныарның түнелдерии Вашингтонның болгаш Пекиниин сарыыл чок политикалының улам-на өөскүүшкүнү кылдыр Москвага санап көрген деп, Индияның ЮНИ агентилели демдеглээн. Кыдат-америк харылзааларга айылдыг чаа эргилдени, ылаңгыя амгы үеним америк боо-чепсектерии болгаш шериг техниказың база технологиязын Кыдатка бээр деп турарын Совет Эвилели хөрекке албайн барын шыдаваын «Правда» солуну дамчыштыр медеглээн-дир деп, агентилел айыткан.

Вашингтонуун болгаш Пекиниин аразынга тургустунган антисоветтиг сүлчээни ССРЭ киичээнгейге албайн барын шыдаваын америк болгаш кыдат удуртукчуларга дорт сагындырган-дыр деп, Бангладеш солуну бижээн.

Америк-кыдат харылзаалар айылдыг чаа чадазынче киргении Совет Эвилелиниң төп «Правда» солуну авторитетгиг үүлүнде айыткан-дыр деп, Японияның «Асахи» солуну бижээн. Шиңгыр байдал чүүле совет-америк болгаш совет-кыдат харылзааларга эвес, харын-даа Азияда бүгү байдалга тааржыма чок салдарны чедирер аппар. Америк боо-чепсекти Кыдатка бээр дээнии Совет Эвилели шиитпирлиг болгаш антисоветтиг үндезинге америк-кыдат чөөкшулажышкынны совет-америк база совет-кыдат харылзааларга ССРЭ болур чогуур-биле кеэр аппарын медеглээн деп, Японияның өске солуну — «Йомиури» айыткан.

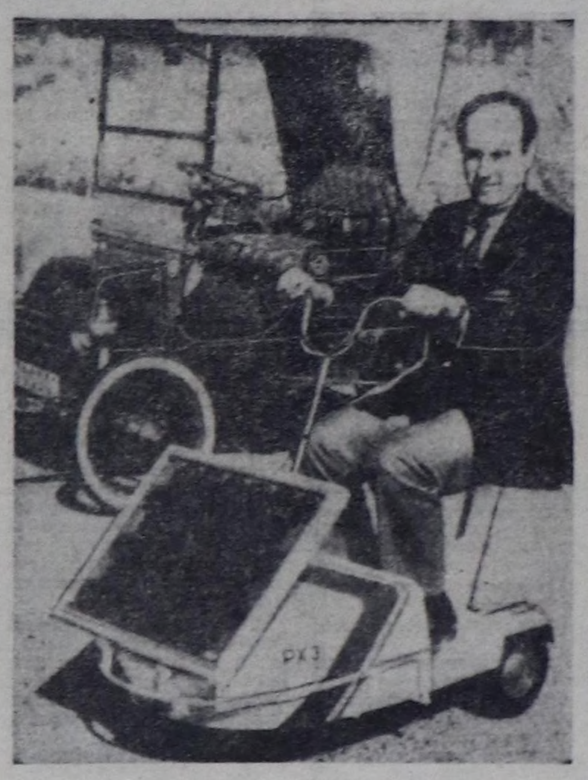
Америк-кыдат сырый чөөкшулажышкынының айылдыын АКШ-тың элээн каш парлалга органнары демдеглеп турар. Чижээ, шаап халдаарының боо-чепсектерии Кыдатка бээр дугайында АКШ-тың шиитпири Совет Эвилели-биле АКШ-тың харылзааларынга дүшкүүрлүг чоруктуу улам күштелдирер болгаш АКШ-тың Европада эвилелчилериниң шыжыгышкынын хайныктырар аппар деп, «Уолл-стрит-джорнэл» солун бижээн.

Антисоветтиг үндезинге америк-кыдат сырый чөөкшулажышкынны шынгыы шүгүмчүлевишаан, Италияның «Унита» солунунуң онзалап демдеглээни болза: «Совет Эвилелин коргударц болдунмас. Быжыг нервилиг болгаш агрессияны кынчыктырбас күчүлүг совет улус өөнчүкчингээге алыспас болгаш бодун база өөнүктериниң, эвилелчилериниң эрге-ажыктарын камгалап шыдаар».

Шаап халдаарының боо-чепсектерии Кыдатка садар дугайында АКШ-тың шиитпири Мурнуу-Чөөн Азияның күрүнелериниң ассоциациязының (АСЕАН-ның) чуртталарының ханы сагыш дүвүрээшкинии болдурун турар деп, Францияның «Фигаро» солуну демдеглээн.

Делегейниң дүшкүүрлүг чоруун улам күштелдиреринге, социалистиг чуртталга улур туржуруунче угланган политиканы боттарының талазындан холбаштырын дем-биле чоруудар деэш АКШ-тың болгаш Кыдаттың чагырыкчыларының бодалын А. Хейгинин база кыдат удуртукчуларның аразынга болган чугаалажышкынныар бүрүн бадыткаан деп, Финляндияның «Кансан уутисет» солуну бижээн. Вашингтонуун болгаш Пекиниин аразынга шериг талазы-биле кады ажылдажылганын айылдыг калбарышкынын бо бүгү чүүдер хереченлеп турар.

(СЭТА).

Хүннүн энергиязын техниканга улам-на калбаа-биле ажыглап турар. Дустуг сугну арыглаарынга, чурттанга бажынарынга чылыг суг бээринге, космос аппараттарын электриби-ле хандырарынга «үн энергиязын ажыглап турар.

Чаа мопедги Испания чурттуг Джуан Феррет чогаадып кылган (чурукта). Ол мопедке бензин кудар сава орнунга үн энергиязының батареяларын салган, а кывар үүл-биле ажылдаар мотор орнунга—электромоторну эштээн.

ЭФЭ—СЭТА-ның фотозу.

ТЕГЕРАНДА БАЙДАЛ

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Ислам республиканчы чагырыкчы партияның штабквартирязынга болган чазылдырышкынның үезинде амы-тынызын когараннарга тураскаатқан кажыдал ёзулалыга чүс-чүс мүн ираннар киришкен. Ол чазылдырышкынның түнелинде партияның болгаш күрүненин удуртур 74 ажылдакчызы өлген. Иранга удур америк империализминиң чимзенишкиннерин киленнг буруу шапкан транспарантыларны кажыдал чыскаалының киржикчилери ап чораан.

Иран парламентиниң даргазы Али Акбар Хамеши-Рафсанджани кажыдал митингизинге түве чугаалап тура, өлүрүкчү үүлгедишкиннер, душкүүрелдиг чоруктуң чидиглеиишкини болгаш кем-бүрүүлүг өске-даа үүлгедишкиннер — даштыкыдан күткүттүрген калбак сүлчээнии кезээ-дир деп онзалап демдеглээн.

Америк төп разведка эргелелиниң болгаш шпионнарының өске-даа төптеринии планнарынга дүүштүр хөлелии турар контрреволюцияның «бешки колонназы» дыка хөй күштерии кем-бүрүүлүг эвилел кылдыр каттыштырган. Ол эвилелде капиталистер болгаш помешиктер, хаан ёзу-чуруумуун шивишкиннери кирген. Хөлезелекчилер болгаш даштыкы шпионнар ында чыпшылаңнап кире бергён.

Контрреволюцияның чимзенишкиннерии болгаш барыын талазы радиостанцияларның калчаалыг сурталын барымдаалаан, сөремчилелдиг болгуруче парламентиниң даргазы чоюну кыйгырган.

Чазылдырышкынны организастарынга Каттышкан Штаттарның киржилгелиг болганы АКШ-тың күрүне секретары хүлээп көрбээн-даа болза, Ислам республиканчы партияның Каттышкан Штаттарга болгаш Израильге сагындырын. Тегеран радиозу дамчыткан, «АКШ-тың сүлчээлери улам дошкуураан түдүм-ие, ираи улус улам-на организастыг болур — деп, медеглелде чугаалаан. — Ираның удуртукчуларын ёлүрүн турган, Америка биле Израиль ираи революциязыи коргудуп шыдаар шинек-чок деп чүвени оларга билиндирзе чогуур. Бо кавы дешкээрге АКШ-тың болгаш сионизмиин салдарын чок кылбаан шаанда, ираи революция болдунуп базымын уламчылаар аппар. Америк болгаш сионистиг шивишкиннер сөөзээ».

Чөөкта чагы ол чазылдырыгиын түнелинде Ислам республиканчы партияның удуртукчузу аятолла Бехештиниң өлгени-биле холбаштыр партияның чаа сингине секретарынга кыралышкын министри Мохаммед Джавад Бахонарны соңгаан.

* * *

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Иран революциязга удур калбак сүлчээнии организастазы дээш президент тургаи Банисадрны болгаш хаанзырак бөлүглежишкиннерни ираи парламентиниң даргазы Хамеши-Рафсанджани бүрүүладып чугаалаан. Банисадр шын шиидилгеден ам-даа чаштынмышаан.

Дехлорандан депутат Мохаммади бистиң революциязыстың эң дерзии дайзыны Каттышкан Штаттар болуп турар деп парламентиниң хуралында медеглээн. Ислам республиканчы партияның штабквартирязынга медзлис кежигүнү 27 кижи кириштир 74 кижи өлген чазылдырыгны иран контрреволюстуг илегеттеринң холу-биле боттандырган, а ону АКШ-тың төп разведка эргелели болгаш «Моссад» дээр израиль разведка чери организастаан деп, ол чугаалаан.

Чазылдырышкын үезинде балыгланган депутаттар база олурушкан парламент хуралы АКШ-тың болгаш оон камгалал-тежээли-биле чуртта төделип турар контрреволюстуг күштерниң хоралакчы ажылчорудулгазын шыгыы бүрүү шапкан.

ОЛАР ТАЙБЫҢНЫ НЕГЕП ТУРАР

ТОКИО. (СЭТА). Ядролуг кыжаныышкынны узуткаар дээш Японияда шимчээшкиниң активчилериниң чанчыл болган марыжының киржикчилериниң болгаш дайынга удур организацияларының төлээлекчилериниң митингизии Японияның шаанда найысылалы турган Киото хоорайга болган.

Японияның Пентагонуун Ыраккы Чөөн чүкке ядролуг тепкинжи боллурар дээш айылдыг америк планнарга удур удам идепкейлиг демисежиринге чуртгун бүгү хамаатыларын митингинин киржикчилери кыйгырган. Японамерик шериг эвилелин болгаш чуртгун девискээринде америк шериг базаларын узуткаарын митингиге түве чугаалааннар шынгыы негээн.

Тайбыңның марыжының киржикчилери митинг соонда Киотодан Хиросимаже үүлүй чалаг чорупканнар. Олар август 6-да Хиросима хоорайга чедер сорулгалыг. Ол хоорайның америк шериг самоледу атомнуг бомбалаашкынга араатанзыг ёзу-биле таварыштырганындан бээр бо чалдың август 6-да 36 чыл болур. Атомнуг болгаш водородтуг чепсекти хорлуглар дээш Бүгү-япон чөвүлелдиң инициативазы-биле ол маршты организастаан.

БРАЗИЛИЯНЫҢ КОМПАРТИЯЗЫНЫҢ ДОКУМЕНТИЗИ

РИО-ДЕ-ЖАНЕЙРО. (СЭТА). Бразилияның Коммунистиг партиязы (ББП) ында документ тараткаш, делегей байдалынга үнелээшкинии берип, Бразилияда болуушкуннарның алыс утказын, оппозистиг күштериин сорулгаларын тайылбырлаан.

Делегейниң дүшкүүрлүг чоруунун чавырлыышкынын АКШ-тың эргечагырганынга Рейганның чазаанын киргенинии үламынган моон ында болдурбас дээр империализминиң ораллажышкынныары илергей-ле бүүраи дүжер деп ол документиле демдеглээн. Социализм чурттарының чорудуп турары тайбынның быжыг политиказы, капиталистиг чурттарда боттуг аскерлиишкиннер (Франциязда төөн үзелиг күштериин тиилелгези), Англияда муниципалдың соңгуулдарга консерваторларның аштырышкыны, Италияга бүгү улустуң ёдулажышкынынга төөн үзелиг күштериин чедишкини, империалистиг күрүнелериин аразында делегей капиталынга АКШ-тың гегемониязын чигинишкинге турүскан чорулзелериин чидиглеиишкини Рейганның агрессчи болалдарынга согуушкуну берип турар. Ол бүгү факторлар Мурнуу-Африка республикаларын фашистериниң кожалыгы чурттарже халлаашкынныарын делегейниң хөй-ниитилиишнин буруу шаварын болдурган. Израильнин боо-чепсек-биле свергеттинер чорудуп буруу шаварынга. Пекиниин шовинизмин сойгалап илередиринге. Тен Америкадың болгаш Баруб далай кавыдың чурттарынче халдаарының империалистиг планнарын үзеринге идиг берген.

Ол бүгү факторлар Латин Америкада болуушкуннардан база илергейлеттинин турар деп, ББП демдеглээн. Империалистиг халлаашкынныарның болуп таан чогу хүн айтырыынган ам-даа дүшпээн, ынчангаш демократтыг күштер серемчилелдиг болур ужурлуг, чүге дээрге Рейганның администрациязы дилтин дерзии күштериин холларын сула салынган. Ынчалза-даа империализмге чызалаан диктатураларны бак көрдүрериниң, чаасказызрадырының чорудулгазын америк администрация ара доктадып шыдаваан.

Бразилияда байдалды аналитевишаап, ында шилчилге үезинии демдектери көстүп турарын ББП онзалап демдеглээн. Демократчылыгаже чүткүл, оппозистиг күштериин демократтыг чаалаи алышкынныары чурттуң политиктиг ачызразын либерализастаарынга идиг берген. Ынчалза-даа ниитилелди деп-шиигелиг гаубиле эде организастарын бергедиринии ораллажып турар күштер база Бразилияда идепкейлиг хөлелип турар.

Ында көзылыг байдалларда дерзии үүлгедишкиннерден болган үймээнчилелиго либерализация хереэн камгалаары, ол болуушкуннарга удур демонстрацияларга чангыс эвти быжыглаары онза чугула.

Социализмче шилчишкинниң оруун ажыдып турар кылдыр ниитилелди ачызрадып хаяы демократчыларын дээш демисежин турар коммунистер чурттага болуп турар политиктиг боттуг чорудулгаларны идепкейжилериие боттарының бүгү дүштерии бөзар дээш шиитпирлиг сорук киргеи деп документиле онзалап демдеглээн. Ол сорулга-биле олар чурттуң хоойлужудулга органнарынга педир чылын болур соңгуулдарының бүдүүзүнде соңгуулга кампаниязынга киржир бодалдыглар.

МАССАЛЫГ ЧЫСКААЛ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА-ның корр). Американың Каттышкан Штаттарының биче национилдарының дең эргелиг болурун деткээн массалыг чыскаал Элжфилд хоорайга (Мурнуу Каролина штат) болган. Негрлерге, пуэрториканчыларга, индейлерге болгаш Латин Америкадан база Азиядан келген АКШ-тың биче национилдарынга дең соңгуулга эргелерин тыпсырын негээн элээн каш муң чыскаалганнар хоорайның кудумчуларын таварты эрткеннер.

Негрлерге болгаш АКШ-та биче национилдарга соңгуулга эргелерин сазыны кырында тывыскан-даа болза, херек кырында озарының эргелерин кызыгаарлаан хемчегелерни АКШ-та амга чедир чорудуп турарын кара кештиг американнарның хамаатыг эргелери дээш шимчээшкинниң сураглыг ажылдакчызы Дж. Джексон митингиге медеглээн. Негрлерни болгаш биче национилдарның төлээлекчилерии соңгуулда болур черлерже чоокшулатпас дээш политиктиг кажаралаашкыннарны Каттышкан Штаттарда богунге чедир ажылап турарының тодаргай фактыларын ол айыткан.

«Дең эргелер дугайында хоойлуга ат салдыган боордан айгыда, ол херек кырында боттанмайн турар. Ол хоойлу дээрге, янлей аймактар-биле америк чазактың мегеи керээлери-биле бир дөмей-дир» деп, Дж. Джексон демдеглээн.

Бүгү американнарның шиитпирлиг демиселиниң түнелиилге ёзулуг дең эргелерни чедип ап болур деп, ол медеглээн.

Хамаатыларның дең эргелерини дугайында хоойлуну шынгыы сагыырын чыскаалдың киржикчилери эрге-чагырганнарда негээн болгаш хамаатыларны ылгай көөр чорукту камгалаан хоойлужудулганы күш чок болдурарын чедип алырынче бүрүн чүткүлдүүн медеглээннер.

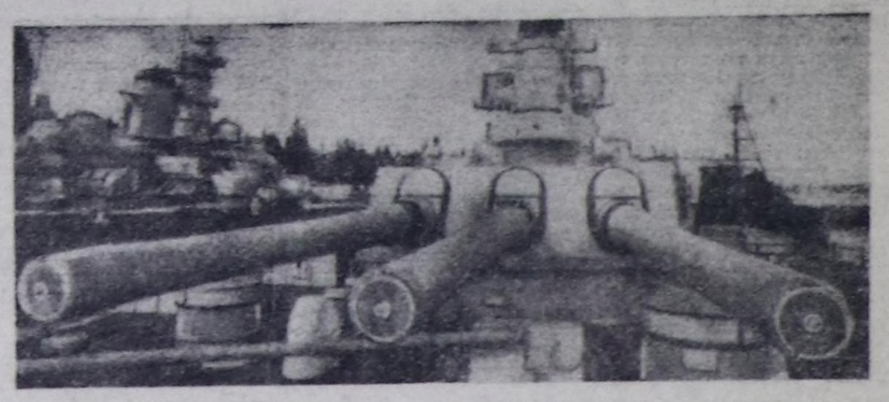
Г. УГОЛЬНИКОВ.

ДЕРЗИИ ПЛАН

ДЖОРДЖТАУН. (СЭТА). Гренадала байдалды баксырадыр талазы-биле АКШтың төп разведка эргелелиниң чаа планы — чурттуң хамаарышпас чоруунга болгаш бүрүн эргезинге эң-не шынгыы кыжаныышкын болуп турар деп. Гренадаиың премьер-министри М. Бишоп медеглээн. 1979 чылдың мартта Гейриин реакциялыг эрге-чагырганың дүжүргейден бээр эрткен үезии дургузунда ТРЭ-нии чаа планындан артык айылдыг кыжаныышкын турбаан деп, ол чугаалаан.

АКШ-тың шпион ведомствозуиун агентилери болгаш иштики реакция чуртта дем-биле хөделип, чазакка удур үүлгедиглерии өөскүдүп турарын Скай-Джанкшн хоорайга болган митингиге М. Бишоп айыткан. Эрге-чагырганга удур кем-бүрүүлүг кижилерии болгаш дүжүрткен ангыларның төлээлекчилерии ажыглаарын, ёдулуг чорукту камгалаарын Гренадаже шүүдүп киирерин АКШ-тың төп разведка эргелелиниң чаа планында киирген болуп турар.

Чилиге Улусчу чаңгыс эштии дүрүм ёзулаар чазаан 1973 чылда дүжүргенинге АКШ-тың төп разведка эргелели хол рольду ойнаанын Б. Бишоп сагындырган. Улус массалар, бир авес чаңгыс ай фронт кылдыр сыгый каттышкаш, демисежир болза, империализмнин база реакциянын үүлгээн ам сый шаптырган турар деп, ол медеглээн. Национал чаңгыс эштя быжыглаарынче, контрреволюциянын чимзенишкиннерин сойгалап илередиринче база сый шаварынче Гренаданың улузун ол кыйгырган.

АКШ. Амгы америк администрация ядролуг чепсектиг суг аландың хемелерии стратегтиг бомбалакчы самолеттарны, аптер аразынга ужугар ракеталарны болгаш массалыг узуткаашкынның өскелдээ боочепсектерии бүзүреринге кедергей хөй миллиард долларны чарыгдавышаан, социал хергелделерге чарыгдаларын улам-на кызырып турар. Ядыыларга дузаламчы фондузундан 2 миллиард долларны, чөөнүүн эмнелге хандырылгазының программазыиан 1 миллиард долларны кызырарын Ак бажың планнап турар.

ЧУРУКТА: шыыгыыг америк үтер-боотар—хижин төрелгетеиге кыжаныышкынныр.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧОРУУҢДАР ЧОГУЗУН!

Кызылдың педагогика институдунда күрүне экзаменнери дооступ турар. Доктаамал хүндүс өөренип турар студентилер биле бот-өөредилгелиглерниң экзаменнери барык чергелештир чоруп турар. Чамдыктары журнай, а өскелери соонай доозуп үнүп тургулаар. Шак бо өйде өөредилгелиг хырыылар болгаш башкыларның ыяк-ыяка айтырыглары дыңналгылаар. А экзамен чоруп турар өөредилгелиг институттарның чечиктериниң чаагай чыды болган.

МОСКВА. Хлеб быжырар үлетпүрүүн Бүгү-эвилел эртем-бүдүрүлге каттыжыышкынының специалистери аъш-чем программазын амыдыралга боттандыраргы хамаарышкан шинчилелдерин чорудуп турар. Хлебти будуреринин депшилгелиг технологиязы каттыжыышкында шинчээнин алган, ол чорук продукциянын шынарын бедидер, далганы камнап алыр, будурүлгениң чарыгдаар үезин кызырар арганы берген.

Каттыжыышкынның ажылдакчыларының тургусканы далган чүвүдер агрегаттары, хлеб быжырар суугулары, механизастатыган шугумнары үлетпүрде кылбаа-биле ажылаттынып турар.

Чүртүүн дыка хөй хоорайларында хлеб заводтары ук каттыжыышкынның эртемдениериниң ажылдан кылганын ёзугаар хлеб-булочка кылыгларын будурүп турар. Аңаа уругларга булочка болгаш сухарилер, сүт хоолаан батоннар, сувенир каравайлар болгаш хлебтиң өске-даа янзы-бүрү хевирлери хамаарыжыр.

Ооң продукциязында кол черни космонавтыларның чемге хереглээри арбай болгаш кызыл-тас далганнарындан кылган хлебтер, сдобалар, ковригтер ээлеп турар.

ЧУРУКТА: эртемниң бичe ажылдакчызы Г. А. Алпатова (солагай талазында) болгаш Н. Б. Сачхова оларның чиг-эт лабораториязында дуржулга кылдыр быжырган хлебтиң хемчээлин тодарадып турары.

В. Созиновтуң фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ДОНОРНУҢ ХАНЫ — КАДЫКШЫЛГА ДУЗА

Коммунистиг партия болгаш чазак чонуң материалдыг база культурулуг деңнелин бедиреринче доктаамал сагыш салып келген. Ол сорулгаларны боттангырарынга кадык камгалалын экижиреринче онзагай кичээнгейни углыдырган. Бо бүгүнү партилиниң XXVI съездизинге база катап чугулалап көргеп.

Медицина эртеми болгаш практиказы чедишкинниг-биле сайзыралды алган. Моон ачызында киижилериниң янзы-бүрү аарыгдан аарыры эвээжээн, назыны удаан. Амгы медицинаның бир чугула аргазы ханны солуй кудуп эмнээри болур. Ол арганың хөгжүлдези донор сайгырлы-биле тудуш. Ынчангаш чүгле киижи ханы аарыг улуска улуг дузаны чедирер.

Донордан алган хан көнгүс хора чок болгаш бергедюшкин болбас. Бистиң чуртувуста аараан киижилерге ханын *базыр* калбак пентерелди алган. Бир дугаар ханын бергенигерге «Ламды хан» деп хөрек демдээн тыпсып турар. Халаска ханын берип турар донорлар «ССРЭ-ниң донорлары» деп III, II, I чергенниң хөрек демдектери-биле шаңнадып келген. Хөй удаа ханын берген болгаш донор кежигүнүүнге чурттакчыларны хаара тудуп келген донорлар «ССРЭ-ниң хүндүлүг донору» дерек демдээ-биле шаңнаткан. Москвачылар болгаш ленинградчылар-ның донорларының ботпилекейжи шимчээшкини чылдан чылче хөгжүп, хоорайларының будурүлге черлериниң калбарган.

Бистиң республиканың ботпилекейлиг донорларын мактаар демдеглевес арга чок. Шаңгыя донор хоочуннарының Тываның электри четкизиниң дежурный инженери В. Н. Долгополов, автобудурүлге черинден В. И. Бай-Кара, хоорайның харылзаа черинден А. С. Золотухина олар активчи болуп, чонуң кадыкшы камгалаар херекке ак сеткилдиг киржип келген. Оларның-биле чергелештир бистиң коллектививисте күш-ажылдың хоочуннары улуг медсестра Т. Н. Верещагинаны, лаборант сестра А. А. Пугачёваны, ажыл-агый талазы-биле харылзып турар сестра П. С. Шиняреваны мактаар апаар. Бо хоочуннар онаашкан ажылынга кызымак боорудан аңгыда, донорлар хаара тударынга база илепкейлиглер. Донорларның ханы чүгле аарыг улус камгалаарынга эвес, а харын өске-даа препараттар кылырынга улуг ажыктыг.

М. ИСАНОВА.
Кызыл хоорай.

ЧАА КИНОЛАР

ИЮЛЬДА

Хамаагы лайыны дыммиттелип эрте берген. Лайынның үреп, хоозурадып каапканы көдээ ажыл-агыйны катап тургузары—аныяк Советтер чуртунун соңгаарлаттынмас херээ апарган. Иштикиниң болгаш даштыкының дайынчылары ашчутту, ажыг соокту, бууражыкыны большевиктер ажып эртип шыдаваас деп бодаан, чаа Россияга бүгү-ле тала-биле шаптык кадарын орлаңгаан турганнар...

Шак ындыг төөгүлүг үеде болуушкунну **«Террор» операциязының буурааны»** деп кинофильмде көргүзүп турар. Ону «Мосфильм» киностудия бүдүрген, режиссеру А. Бобровский, сценарийин Ю. Семёнов тургускан.

Чогаалчы Юлиан Семёновту билбес киижи довар. Ооң номнары ном садыгларында-даа, библиотекаларга-даа үр чыппас, дораан-на номчукчуларның холуна баар. Чүгле аныяк кино эвес, Ю. Семёновтуң сценарийни ёзугаар тургускан **«Пролетариат диктатуразының бриллиантылары», «Огарева 6»** болгаш өске-даа телефильмелерни көргүүлер эки билир. А бо «Террор» операциязының буурааны» деп чаа аңгылдың кол өзээнде Ф. Э. Дзержинскийниң чырыткылыг овур-хевири, ооң онзагай салым-чолу тургустунган. Ында Ф. Э. Дзержинскийниң ролүн поляк актер Кшиштоф Хамец ойнап турар. Совет актёрлардан ол фильмде Л. Кулагина, С. Шакуров, Е. Цыплакова, А. Миронов олар ойнап турар.

«Шаптараазының орук-биле сылдыстарже» — ийи серийлыг уран-чечен фильм. Ооң авторлары көргүүлерни келир үениң ырлыкчыларынче чорудуптарынче чалаар.

...Робот Глаша автографтар (хол үжүктери) чыып турар, бажың үзүн херээжен кижи-биле өнүктежин алыр; мичээза-даа ону тейиксе хайыра чок удар.

Профессор-восьминог космос кораблинге аян-чорук кылып чоруур, октаргайның тургузуунун дугайын ол бодап чоруур; чигирзис үүве чиирине кончуг ышак... Ол дээрге XXIII векти чуруктары-дыр. Ийет, сөлүп аа? Чогаалчы-фантаст Кир Булычев, режиссёр Ричард Викторов олар чүгле келир үениң фантастыг чуруктарын көргүзүп турар эвес, а харын амгы хүннерже хандыр көөрүн сүмелеп турар. А даартагы хүн херек кырында ёзулуг, тода болзуу деп бодаар болза, бүгүн үүнү кылыр үжурлуг бис? Даарта бистиң Черивис хандыг болуруп бөгүн шинтирлеп турар. Рольдарны Нияянын ролүн Е. Метёлкина, Н. Иванова (Н. Семеицова), Степан (В. Ледогоров) болгаш өскелерда ойнап турар. Ол фильмни бичии уругларның болгаш элээдилерниң Горький аттыг Төп студиязы бүдүрүп үндүрген.

Амгы үениң хөктүг үжуралдарлыг **«Мария Медичиниң хааржакчыгажы»** деп кинофильмден даштыкы турист Мадлен Локарның ролүн ойнап турар сураглыг совет актёр Клара Лучкону көргүүлер көөр. Чогаалчы Еремей Парновтуң романнарының бирээзинде бижиттингген ол төөгү ортаакы вектер үезинде эгемия башкызы деп тускай мергежилди тывыскан. Олар амыдыралдың делгем оруунде шынзылганы өөрүшкү-маңнайбиле алганнар. Оларны республиканың ырак-ноокта школалары четтиктейи манап турар.

Доозарының күрүне экзаменнери дээрге-ле амыдыралдың шылгалдазы-биле барык дөмей. Ол дээрге хөй чылларда үндүрген күштүг түңнели болгаш шылгалдазы-лыр. Ынчангаш студентилер өөредилгеге үндүрген күш хилиг барбаан деп чүвени күрүне экзаменнерниге шынзылар үжурлуг. Бо бүгүнү студентилер медерелдии-биле биилеп хөй иезин экзаменнерге кызымаккай белеткеңгеш, чедишкинниг дужаап ап-даа турарлар. Бо студентилерниң эртем-билигин шиңгээдип ап турарының деңнели Красноярскиниң, Иркутскиниң, Томскиниң педагогика институттарының студентилериниң-биле демей болгаш эки таланы көргүзүп турар. Ында бо институттуң башкылар коллективиниң ээзээш эвес улуг-хуузу кирип турары черле өөрүүгүт.

Чаа доозукчуларны республиканың школаларын манап турар. Ынчангаш силерге чедишкиннерни күзедивис, доозукчулар. Чоруулар, ажылнижиер чогун бүдүп турзун!

А. ГУКАСЯН,
Тыва АССР-ниң алдарлыг эртем ажылдакчызы, биология эртемериниң доктору, профессор.

АГААР КАНДЫГ БОЛУРУЛ?

ССРЭ-ниң Гидрометеорология төвүүн дыңнатканын ёзугаар алырга, ССРЭ-ниң соңгу Европа талазынга, а ол ышкаш үстүкү Волгага, Волга-Вятск районга июльда мурнукузундан ээлэп чылыг болур. (Үстүкү Волгага агаарның температуразы айда ортумаа-биле 12-17 градус, Волга-Вятск районга — 17-19 градус чылыг турган).

Ленинград, Псков, Новгород областарга айда ортумак температура улуг өскерилге чок — 17-18 градус болур. **Кара хөрзүнүүг эвес районнарга** ортумак температура 17-18 градус. Өй-өйде каанналр, а чамдыкта кезек чаъстар-даа чаар.

Прибалтиканың республикаларынга мурнукузундан серии болур. **Эстонияга** база ындыг. Ол черлерге ортумак температура 15-тен 17 градус чедер. Риганың чанындан далайның суу 14-17 градус чылыыр.

Белоруссияга болгаш **Украинаның барыын областарынга** июльда ээлэп серии болур, ортумак температура 17-22 градус. **Украинаның арткан черлеринге** база **Соңгу Кавказка** бо айда ортумаа-биле температура 22-25 градус чедер. Азов далайның эриктеринге сугнуп чылыы 25-27 градуска чедер.

Крымның база **Кавказтың курорттарынга** июльда улуг өскерилге чок, ортумак температура 22-24 градус. **Крымның эриктеринге** сугнуп температуразы 22-26, **Кавказтың чанынга** 24-27 градус чедер.

Волганың ортаа болгаш **адаы кезектеринге** агаарның температуразы 19-22, чамдыкта 22-25 градус чедер. **Грузин ССРЭ-ниң** дыка хөй районнарынга агаарның ортумак температуразы бо айда 22-24 градустан ашпас.

Армян болгаш **Азербайджан ССР-лерге** агаар мурнукузундан ээлэп серии болур, чаашкыннар аңаа улаа-дараа болгулаар. Чайны өттүр ол республикаларга агаарның температуразы 20-27 градус болур.

Барыын Сибирьниң көдээ ажыл-агыйлыг районнарынга ортумаа-биле 16-21 градус болур.

Казах ССР-ниң дыка хөй областарынга 18-23, **Казахстанның мурнуу** болгаш **барыын үүктеринге** 24-29 градус чедер. А ооң төөн үүгүнге мурнукузундан бичe иизир — 17-23 градус чедер.

Ортаа Азияның республикаларынга айда ортумаа-биле 24-31 градус чылыыр, **Кыргыс ССР-ге** — 16-27 градус болур. **Таджикистанның** даглыг черлеринге база **Туркменияның** барыын талазында ээлэп серии болур.

Төөн Сибирьге болгаш **Якутияның төөн районнарынга** температура ээлэп чылыг болур. А Төөн Сибирьниң өске черлеринге шала соокчумаар болур. Соңгу талазынга 3-11, өске девискээрге — 12-18 градус чылыг болур.

Ыраакы Төөн үүкке айда ортумак температура 16-21 градус чедер, Магадан областа, Камчаткага, Сахалинге 10-15 градустан өскерилбес. Далай тоогунуң районнарынга 3-8, соңгу талазынга 10-15 градус чылыг болур.

(СЭТА.)

ТҮҢНЕЛ МАРГЫЛДААГА КИРЖИР

Ак-Довуракка волейболга зона маргылдаазы болуп эртикен. Ак-Довуракты, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Төөн-Хемчик районнарының эр, херээжен улустарының командалары аңаа киришкен.

Шынгыш спортчу демиселдян түңнелинде эр улустан Төөн-Хемчиктиң волейболистери биргә, барыын-хемчиктер ийигә черни эзэлээн. Херээжендерден Бай-Тайгының командазы биргә шаңналга төлептиг болган. Тиилекчи командалар республика маргылдаазынга киржирин-биле белеткенип эгелээн.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КАЯА ӨӨРЕНИРИЛ?

Тыва националдыг кижилерни 1981 чылда чүрттүн дараазында дээди өөредилге черлеринге конкурс чокка хүлээп алыры-биле киреринин экзаменнерни Күрүнеин Кызылда педагогика институдунга июль 10-дан эгелеп чорударын чарлап тур:

МОСКВА ХООРАЙНЫҢ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ:

Москва университеди (философия, физика).

Москваның көдээ ажыл-агый академиязы (үүш камгалалы, көдээ ажыл-агыйның экономиказы болгаш организациязы).

Москваның ветеринария академиязы (зоотехния, товароведение болгаш үлетүр барааннарын садыгларын организастаары).

Эът болгаш сүт үлетпүрүүн Москвада технология институду (ветеринария санитарязы, аъш-чем барааннарының үлегпүрүүн экономиказы болгаш организациязы).

Чиик үлетпүрүүн Москвада технология институду (алгы кештин технологиязы, калбак хереглел барааннарының үлетпүрүүн экономиказы болгаш организациязы).

ЛЕНИНГРАД ХООРАЙНЫҢ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ:

Ленинград университеди (политэкономия, математика, химия болгаш биология).

Совет садыгның Ленинград институду (хөй-ниитиниң чеменилгезиниң технологиязы болгаш организациязы, бухгалтер учёду, товароведение болгаш аъш-чем барааннарын садыгларын организастаары).

ӨСКЕ ХООРАЙЛАРНЫҢ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ:

Красноярск университеди (правоведение).

Томск университеди (правоведение).

Иркутск университеди (правоведение, химия. төөгү).

Кемерово университеди (правоведение, орус дыл болгаш литература).

Алтайның көдээ ажыл-агый институду (зоотехния, ветеринария, көдээ ажыл-агыйны механизастаары).

Омскиниң көдээ ажыл-агый институду (агрономия, зоотехния).

Иркутскиниң көдээ ажыл-агый институду (көдээ ажыл-агыйны механизастаары, көдээ ажыл-агыйны электрижидери, биология).

Новосибирскиниң көдээ ажыл-агый институду (үүш камгалалы).

Сибирьниң технология институду (аърга-инженер хереэ, мяш ажылдан кылырының технологиязы, мяш ажыл-агыйы).

Уралдың политехниктиг институду (үлетпүрлүг чылыг энергетиказы, чылыг болгаш газ-биле хандырылга, салгынадыышкын, сүт-биле хандырылга болгаш канализация).

Эргелеп башкарылганың автоматчыттынган системаларының Томскиде институду (радиотехника, электронныг херекселдер, үлетпүрүүн электрониказы, эргелеп башкарылганың автоматчыттынган системалары).

Новосибирскиниң электротехниктиг институду (үлетпүр будүүлгелериниң, хоорайларның, көдээ ажыл-агыйның электри-биле хандырылгазы, полупроводниктиг херекселдер).

Томскиниң политехниктиг институду (инженерлиг электрофизика).

Омскиниң ветеринария институду (ветеринария).

Иркутскиниң медицина институду (эмнелге хереэ, санитария, стоматология).

Кемеровоиүң эмчи институду (эмнелге хереэ, санитария, стоматология).

Красноярскиниң эмчи институду (эмнелге хереэ, педиатрия).

Томскиниң эмчи институду (эмнелге хереэ, педиатрия, фармация).

Алтайның эмчи институду (эмнелге хереэ).

Балдыраашкиниң Кызылдың пединститудунуң ректорунуң адынга бижиир (чангыс аай формага) болгаш оны июнь 25-тен июль 9-ка чедир хүлээп алыр.

Билдириишкинге кожар документилер:

Ортумак эртемниң дугайында документ (боду-биле).

286 майык ёзугаар эмчи справказы.

3х4 хемчээлдиг 8 фото-чуруук (бөрт чокка).

Директорнуң, класстың удуртукчу башкызының болгаш школаның хөй-ниитиниң организацияларының (практиктиг ажыл стажы чок кижилерге) эт салган характеристика.

Күш-ажыл дептериниң хоолгазы (ажылдан турарларга).

Будурүлгеге ажылдаан кижилер будурүлгениң удуртукчузунуң, а ол ышкаш партия, комсомол, профсоюлдар организацияларының эт салганы характеристиказы (сөөлгү ажылдан турганы черинден) экижээр. Дээдии өөредилге черинге киреринин характеристиказынга эрте-дужаалдыг үш кижиниң холунуң үжүү турар болгаш таама бастынган болур үжурлуг.

Паспортуң азы шериг билелии (азы кинр бижидилге хереглелии) институтка абитуриент келгеш, боду дужаар.

Устүкке алаттынган документилериниң кайы-бирээзи бээп чок болза, ол кижиниң билдириишкинни комиссия хүлээп албас.

Институттуң адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 34, № 114 өрээл.

Конкурска киржиңер

Тыва АССР-ниң Ниитики хереқтер министерствозу болгаш республиканың Журналистер эвилелиниң баштаар черн 1981 чылдың июнь 1-деи 1982 чылдың сентябрь 1-ге чедир «Чонга баран болуп тур бис» деп девизтиг иштики хереқтер организациларының ажылдакчыларының дугайында эң эки очерк дээш республика конкурузун чарлаан. Аңаа солуннарга парлаттынган, радио, телевидениеге дамчыткан материалдарны киирер. Очерктерге совет милицияның, өртке удур албаның маадырлыг ажылын, + албан-хүлээлгезинге бергингенин, социалистиг өөрүү-хөреңгинин камгалалынга болгаш кем-херек үүлгедир чоруктарга удур оларның чаныш-сыныш чок демиселин көргүзер.

Очерктин хемчээли бижик машиназынга парлаан 25 арыдан көвүдевес. Жюриге көргүзери-биле ону 1982 чылдың сентябрь 1-ге чедир киирер. Конкурстуң түңнелин 1982 чылдың ноябрь 10-да — Совет милиция хүнүнге үндүрер.

Иштики хереқтер ажылдакчыларының дугайында эң эки очерк дээш республика конкурузуун тиилекилериниң дараазында шаңналдарны тысыр: бирги шаңнал — 200 рубль, ийиги — 100, үшкү (ийи шаңнал) —50 рубль.

Конкурстуң жюриязын тургускан.

Агаар

Бүгүн республикага көжер булуттаар, чамдык черлерге кезек чаъстаар. Бирээн үүкче углаңыышкынныг хатпың дүргени секундада 7-9 метр чедер. Агаарның температуразы 25-28 градус чылыг болур.

Кызылга дүүн соонда дыжыраадыр чаар. Хаттың күжү кошкак. Агаар дүне 13—15, хүндүс 25-27 градус чылыыр.

КИНО

ИЮЛЬ 3-ТЕ

«НАИЫРАЛ»: «Ада-кежиң чок он үш болуушкун» (2 серийлыг) 9.30, 12.10, 15.00, 18.00, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чарашпай болгаш маңгыс» 9.30, 14.10, 18.00. «Дүне болган таварыжылыг» 11.20, 16.00, 18.00 (узатылган) шактарда.

«ВОСТОК»: «Буг хемден Висла чедир» (2 серийлыг) 14.30, 17.10, 20.00 шактарда.

«ЧАПГЫ КИНОТЕАТР»: «Истелге» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«Шынның» редакциязынга техниктиг секретарь дарый негеттинип турар.

телевидение

ИЮЛЬ 3-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — «Ним деп аттыг кыс». Уран-чечен телефильм (Вьетнам). 10.30 — «Ырак болган чоок ыр». Дамчыдылганы РСФСР-ниң улустуң артизи композитор В. Левашов чорудар. 11.20 — Медээлер. 11.25 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Сээң күш-ажылың — сээң бедиңге». Киноп рограмма: «Эки хүн дээш», «Чукоткатың харлыг оруктарың», «Жаңабай Азаматовтуң кайгамчык сентябрьлары». 15.30 — И. Лысенко аттыг конкурстуң лауреады С. Юсов (скрипка) ойнаар. Киевтен дамчыдылга. 15.55 — «Шолохов дугайында». Фильм-концерт. 16.30 — «Улустуң аялгалары». 16.45 — «Москва болгаш москвачылар». 17.45 — Кара адарында ССРЭ чемпионады. Олимпиниң «Динамо» деп кара адар черинден дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

17.45 — «Бистиң албан-хүлээлгебис». Телефильм. 18.00 — «СЭКП-ниң XXVI съездизинин шиитпирлерин амыдыралга». Хемчилер хүнүгге. 18.20 — «Кооператорларның делегей хүнүгге». Дамчыдылга. 18.30 — 18.45 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бүгүн делегейде. 19.00 — ССР Эвилелиниң Улуг театрының солисти А. Бабыкинниң орус романстар күүседеери. 19.15 — «Чогаалчыларга сес». 19.25 — «Эки-рында — кинокомедия». «Берлиск кварталында аялгалар». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — «Ырыа-81». Ленинградтан дамчыдылга. 22.35 — Бүгүн делегейде. 22.50 — 23.20 — Гандболга делегей маргылдаазы. Эр улус. ССРЭ-ниң шилиндек командазы — Венгриянын шилиндек командазы. Болгариядан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — С. Соловейчик. «Чеди хат» болуу». Телешин. 8-ан төөгү. «Шенелде». 12.40 — «Ю. Саульскийниң аялгалары». Фильм-концерт. 13.25 — «Москва чоогунга ужуражылгалар». 13.55 — Орус улустуң хөөмүн херекселдериниң конперти. 14.25 — Мультфильмнер программазы: «Змей Горынычының сөөлгү душтуузу». «Ийи ключ». 14.55 — «Чүү? Кажан? Канаа?». Телевикторина. 15.55 — 17.45 — Чапсар. 17.45 — «Орленок» телестудиязының аныяк корреспонденгилериниң Ленинградтың орт-техниктиг училищезиниң начальниги М. П. Захаров-биле ужуражылга (Орбита-3).

КЫЗЫЛДАН

18.30 — 18.45 — Телемедээлер. 18.45 — «Жизель» деп балеттен көргүзүү. 18.55 — «Тываның экранларында». 19.10 — «Чагаажыдылгаже — хүн бүрүүн киичээнгейлиг». 19.20 — Чарлылдар. 19.25 — «Ниим паспортуң». Телефильм.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — Дзюдога ССРЭ чемпионады. Мякиндеи дамчыдылга. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.45 — «Апаарлаа бол, кайгамчыктыг». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги серийлары.

«Мосфильм» киностудиязга үндүрген «МАРИЯ МЕДИЧИНИҢ ХААРЖАКЧЫГАЖЫ» деп чаа кино республиканың киноэкраннарында үнүп эгелээн.

Редакциянын адреси: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орулакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариатның 2-23-35, партийнин аймакчыл болгаш совет тургузуг киидистериниң 2-37-13, пропагандаа киидизиниң 2-31-75, культураа киидизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киидизиниң 2-21-47, үлетпүр киидизиниң 2-31-75, чагаа киидизиниң 2-41-27 информация киидизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейи барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1558.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле эргелеяниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1) ТС—00845

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 155 (11653) | 1981 чылдың июль 4, суббота | 1925 чыдда үндезилеттингеи | Өртээ 2 кеп.

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ МОСКВАДАН ЧОРУПКАНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-нин Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев июль 3-те Москвадан дыштанып чорупкан.

Аэродромга ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнери, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннеринге кандидаттар, СЭКП ТК-ның секретарьлары, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-нин Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң харыысалгалыг ажылдакчылары үдээн.

(СЭТА).

ФЕРМАЛАРГА, КОДАННАРГА ЧЕТЧИР ЧЕМДЭЭШ

БАШТАЙГЫ ХҮНДЕ 10 ТОННАНЫ

СЭКП-ниң Улуг-Хем райкомунуң бюрозунуң болгаш улус депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитединиң катгыскан хуралынга мал чеминиң белеткелиниң дугайында айтырыгны чугаалашкан. Од хуралдың ажылынга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазы Чимит-Доржу Байырович Ондар киржип, «1981 чылда дүжүт ажаан алыышкының, кодаа ажыл-агый продуктуларын болгаш мал чеминиң белеткээрин хандырар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» СЭКП обкомунуң бюрозунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын амыдыралга боттандырар дээш организакчы ажылдарны күштелдиреринин талазы-биле кандыг практиктиг хемчеглер алырын сүмелеп, түвө чугаалаан. Агаар-бойдустуң байдалы кандаашкынының, өттүгеп тайым үнген дээш оожургап олурар чорукту болдурбас, бүгү-ле күштерни мал чеминиң белеткелинче ивеңдээр, бар курлавырларны болгаш аргаларны ажыглаар дугайын ол хуралга чугаалашкан.

Улуг-хемчилер мал чеминиң белеткелинче эгелеп кириишкен. Ол ажылга район төвүнүң бүдүрүлге коллективтери, албан организациялары дузалажы берген. Эрткен пятницада партия, комсомол райкомнарының коллективи «Улуг-Хая» совхозка, районнуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң ажылдакчылары «УТКА 25 чылы» совхозка будук-бүрүү белеткелинге барып дузалашкан.

«УТКА 25 чылы», «Найырал», «Улуг-Хая», «Күш-ажылдың хостуу» совхозтарда витаминниг сиген далганы белеткээр агрегаттар бүрүнү-биле, ажылдап турар. Чижээ, «Улуг-Хая» совхозтуң ажыл-ишчилери баштайгы хүнде 10 тонна витаминниг сиген далганы белеткээн. «УТКА 25 чылы» совхозтуң Арыскан, Иштии-Хем салбырларының ишчилери витаминниг сиген далганы белеткээр агрегаттарга 15 тонна будук-бүрүнү дүжүргеп.

(Бистиң корр).

ОЙМАК ФЕРМАЗЫНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

Арыг, кылан суглуг бичии хемчигеш. Ол черниң адыы Хараганныг дээр. Оон кыдыы дургаар сырый-сырый, селбегер чаш талдар, хараганнар, ак-ак хадыңнар, чокпак-чокпак чодураалар үнген. Серии агаар кижиниң сагыш-сеткилин сергелиптер. Кежээкиниң 6 шак үезинде ында-мында хектерниң тааланчыг үнү дынналыр. Таптыг-ла ол дүшта арыг-сылыг ак халаттарын кедипкен, холдарында кочалдарын түткулаан омак-хөлүг саанчылар хем чанында саалда черинге чедип келир. Бо болза «Бүш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа салбырының Оймак фермазының саанчылары-дыр.

Хар-назыны элээн дөгүй берген саанчы кымны-дыр мурнай инектерни саап киришти. Ол Нуржукмаа Чанзын-дыр. Оон ажыл-ишке кызымаан, ак сеткилдиин ферма эргелекчизи Кара-оол Донгак-ович Чалбаа мактап чугаалады. Нуржукмаа Чанзынның көргүзүү ай, квартал санында бедик болур. Саар 15 иназавден хүнде-ле 125—130 килограмм сүттү дүжаар. Саанчы ук фермага 1955 чылдан бээр ажылдаан, дыка хөй аныктарны инек саарынга өөреткен. Олар ам ёзулуг саанчылар апарган. Чижээ, Саара Бавун-оол ам мурнакчы, дүржүлгалыг саанчыларның санында киргеп.

Оймак фермазының коллективи алды айларда күүнеге дүжаар сүдүнүн планныг онаалаларын күүсеткеп. Ажыл-ишчилер он бирги бешчылдың баштайгы чылының пйнги кварталында күүнеге 985 центнер сүттү дүжаар хүзөлгеэнин күүселип, шалыпчы ажылдаан.

Сүт-бараан фермазының ажылдакчылары бо хүннерде малдың семиртилгезин шын организастап, олар-белчиирни таарыштырган. Саанчы бүрүү сүттү хөйүү саап алыр дээш кызыы турар.

Л. НАЧЫН-ООЛ.
Улуг-Хем район.

МУРНАКЧЫНЫҢ ЗВЕНОЗУНДА

Ондар Дамдың Карл Маркс аттыг совхозтуң мурнакчы суггатчыларының бирээзи. Ол он ийи чыл улаштыр суггатчылар звенозун удуртуп келген. Кек-Терек деп черде кукуруза, сула, погаа тараан 364 гектар черии О. Дамдыының сес кижилиг звенозу суггарып турар. Суггатчылар бүгү шөлүнге бирги өзүүшкүн суггарылгазын доозкан. Звеночулар хүнде-ле 8—12 гектар чедир черии эки шынарлыг чылдыр суггарып, нормазын 150 хуу чедир күүседип келген. Дүржүлгалыг суггатчының звенозунуң харыылап турар участогунда тараан культураларның үнүмү чаагай. Оон дыка хөй тонна мал чемнерин белеткеп болур.

Бо ажыл-агыйның суггарылга системазында оон еске 400 гектар черии суг чаштырар агрегаттар-биле суггарарын Чазаннаның суггарылга системазының эргелеп бодунга алган. Ам инда алды агрегат сугну чаштырып, суггарып турар.

Ш. МОНГУШ.
Чеди-Хемчик район.

СУГГАТЧЫЛАР ЗВЕНОЗУ

«Мурнакчы» совхозтуң тараажылары элбек дүжүттүн магадылалын тургузар дээш суггатче улус сагыш салган. Районнуң суггарылга эргелелиниң совхоз директизы керээ чарган. Чангыс-Терек совхозунда 431 гектар черии суггарылгазын организастаан. Инда дөрт чаштырылга агрегаттарын быжыглаан.

Базарак болгаш оон артыңы хову-шөлдериниде 44 суггатчы доктаамал ажылдап турар. Олар тараа болгаш сиген шөлдериниң суггарылгазын уламчылавышаан.

Суггатчыларның шалыпчы ажылдарынга социалистиг чарыш идигин берген. Оон түнелин он хонуктап үндүрүп, тус-тузунда шаңналдарны тыпсып келген. Энге Кагаповтуң удурткан звенозу бирги черже үнеш, совхоз директизының, парткомиуның болгаш ажылчын комитединиң шилчиир вымпелин акша шаңналы-биле алган. Херээжен суггатчылар Сава Хорлуу, Салчак Нурзат оларның звенолары ийиги, үшкү черлерни үлешкен. Суггатчылар Хертек Санаапай, Серемел Дыртык, Хертек Кочаа, Хертек Натпит социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, акша-биле шаңнатканы.

Дүнеки ээлчегиин суггарылгазы барык чорувайн туразо. Чамдык ажылчынар ажылын шынар чок чорутканындан, суггарылга ден-дески эзес. Районнуң суггарылга эргелелиниң трактордарының дериг-херекседери үрелгеш, үзүктелиишкин болдура бээр таварылга бар.

Б. БАРБА.
Бай-Тайга район.

ДАЙЫН ӨРТҮН БОЛДУРБАС

Деткиишкинниң сөзү

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң оңгу чыжының бешки сессиязы дөртен чыл бурунгаар совет чуртка удур гитлерлиг Германияның оор ёзу-биле эгелээн халапты дайынының уржуктарын айыткаш, делегейниң парламентлеринге, улустарынга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Кыйгырыын хүлээп алганы чырык черге эң кол чүве — тайбың айтырыы болуп турарының бадыткалы-дыр. Ону бүгү улус-биле бир демей үүлдүгүүнүп деткиир мен.

Гитлержи Германияга удур демиселге совет чурт 20 миллион кижизин оскунган. Оон ынай Германия боду, фашизмге удур тулчуп турган өске-даа чурттар чеже кижизин чидиргенил!

Бо бүгүнү төөгү сагындырып турбуже, амгы үеде тайбың политиканы херекке албас, чепсегленишкинни эдерер бүдүрерии оралдажып, харын-даа ыллыг чепсектерни бүдүргеш, ажык-кончаа тып турар чурттарның бары делегейниң тайбызына ынак бөдүүн кижилерии дугледи турарын эш Л. И. Брежнев хөй удаа демдеглеп келген.

Кыйгырыгда бо айтырыг ханы «Күчээндирг-биле демделеттингеп. Ада-чурттуң Улуг дайынынга киришпезимзе-даа, ынчан күш-ажыл фронтузунга ажылдап тургаш, ажылның эш-өөр-биле кады совет улустуң тинлелгези дээш кызымак туржуп турган мен. Совет чуртуң ажылчын амгызының тайбың ижинге үлүүмүү кадыы чор мен.

Өртемчейге быжыг тайбың бүрүн тиилеп,
Өрттүг дайын, өлүм, халап кажанда-даа —
Чырык черге болбазын—деп йөрээл салып,
Чыргал, кежик күзел чоруур ажылчын мен!

В. САГАН-ООЛ,
ажылчын.

МОСКВАДАН ЧОРУПКАН

Германияның Социал-демократтыг партиязының даргазы В. Брандт Москвадан төрээн чуртунче июль 2-де чорупкан. Ол бистиң чуртувуска СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң чалаапы-биле чораан.

Внуково аэродромга залчыны Л. И. Брежнев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев, албанның өске-даа кижилери үдээн.

Леонид Ильич Брежнев үдээшкин үезинде журналистерниң айтырыгларынга харыылап тур а, В. Брандтның ээл-чорууның түңнелдерин чугумчалыг деп үнелээн.

(СЭТА).

ЧОГААЛЧЫНЫҢ БЕДИК ХАРЫЫСАЛГАЗЫ

Совет чогаалчыларның номнарының арынарындан чоңшун амыдыралның калбак панорамазы, демисел болгаш идегел-биле долдунган амгы үе номчукчуларның караанга чуруттунар. Хөй националлыг совет литератураның партийжи болгаш улусчу болуруун, ленинчи прициптеринге шынчы мастерлери боттарының хүлээлгезин бистиң үевистиң эң чаагай болгаш чөптүг идеалдарының — коммунизмниң идеалдарының тиилелгези дээш демисежириие деп көрүп турар.

ССРЭ-ниң чогаалчыларының VII съездизинге калбарган чогаадыкчы чугаалажыышкынга бедик принципиалдыг чорук, үениң мурнунга чогаалчының бедик хүлээлгезин медереп билири, совет литератураны улам хөгжүдериниң талазы-биле нинти сагыш салышкын оизаланып илерээн. Съезд бодунуң ажылын июль 2-де Кремльдиң Улуг ордузунга уламчылаан.

Чогаадыкчы комиссияларның ажылының түңнелдериниң дугайын съездиниң делегаттарынга А. Ананьин («Литература тайбың, гуманизм, депшилге дээш демиселде») В. Кожевников («Бистиң хүнеринии маадыры болгаш оон овур-хевирии амгы прозага чуруп илередири»), С. Михалков («Күш-ажылчының, патриоттуу, интернационалисти кижизидер болгаш уругларга базаланыктарга литература»), В. Озеров («Хөй националлыг совет литератураның совегу чылдарда хөгжүлдезии литературага критиказының чыырткыны») олар илеткээн.

Съездиниң хуралынга Ф. Абрамов (Ленинград), ССРЭ-ниң ном үндүрер черлер, полиграфия болгаш ном садыының херектериин талазы-биле күүнүе комитединиң даргазы Б. Стукалин, М. Ибрагимов (Азербайджан) олар санал берип чүве чугаалаан.

Литература организацияларының төлээлекчилери Любомир Левчев (Болгария), Онелио Хорхе Кардосо (Куба), Герман Кант (ГДР), Асадулла Хабиб (Афганистан) болгаш өскелер-даа ССРЭ-ниң чогаалчыларының VII съездизинге байыр чедирген.

Съездиниң делегаттары делегейниң чогаалчыларына, культура ажылдакчыларынга кижи төрелгетенниң ядролуг узуткаашкындан камгалаарыга, тайбыңны бадыткап тургузарынга, чөптүг чорукту болгаш кады ажылдажылганың тиилээринге болдуунар бүгү чүүлдерни кылырыңче кыйгырыгны чангыс эп-сеткилдиг хүлээп алган.

(СЭТА-ның корр.).

КООПЕРАТОРЛАРНЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Делегейниң кооперация шимчээшкинии амгы үеде чартык миллиард кижиниң кадтыштырып турар. Совет хереглекчилер ниитилелдериниң кежигүнери 60 миллион кижи чедип турар. Центросоюзтуң ажылдакчыларының чанчыл болган байырлалга — Делегейниң кооперация хүнүнге тураскаатқан байырлыг хуралы Москвага июль 2-де болган.

Бистиң чуртувус 107 күүнелериниң кооператорлары-биле найыралчы болгаш ажыл-херекчи харылзаалары тудуп турар деп, илеткелчи — Центросоюзтуң делегей харылзаалар эргелелиниң начальныгы А. И. Крашенинников демделээн. Чурттуң бараан саврылгазының үштүң бир кежии, көдээ ажыл-агый продуктуларының болгаш чи-ялының 60 ажыг хевирлериниң ниити белеткели, бүдүрүп турар комсерваларның алдының бир кежии — бо дээрге, хереглечилер кооперациязының ажыл-херектерии көргүзүп турар үйн-үш сан-дыр. Кооперация бүдүрүгелериниде, оон хөй-хөй организацияларында үш миллион ажыг кижи ажылдап турар. Олар партияның XXVI съездиниң шиитпирлерии амыдыралга боттандырары дээш, он бирги беш чылдың бирги чылының планнарын күүседири дээш ажылдап турар.

(СЭТА-ның корр.).

Төрээн чуртка — эки шынарлыг, хөй дүктү

ДҮГҮ ДҮЖҮТКҮР

Ужсаалыг хой делгелгезинге чорувуста, «Революцияның чалбыжы» совхозтуң сураглыг хойжузу Иван Петрович Сафонов мынча дээн чүве:

— Бо чылын бистиң совхозта чаа кыргылда пунктузун тудуп каан. Ава арыг-тас чүве-ле болгай, ымыраа безии тайбың турар! Артында делгем, улуг Аяа барып көрүвер даан, харын, магадаар силер.

Малчының чугаазы шынаала үндезин-барымдаалыг-дыр дээрзинге бүзүреливис. Балгазын суурнун Сой хемче талазында кончуг эптиг, тзарымчалыг, делгем пунктуну тутkан болду. Оон иштинде хой кыргыыр, дүк сорттаар болгаш савалаар, шыгжаар черлерии цементилеп каан. Өдек, довурак безии чок, хойну кыргып доозарга-ла дүүн бөлүп алгаш, шаланы удур шырбип, ашгап турар. Бо хүнерде инда хой кыргылдазы түлүктеп эгелээн.

— Хоювус дүгү шарын болгаш, кыргылланы черле орай эгелээр улус бис — деп пунктуун эргелекчизи Валентина Андреевна Хачатрян чугаалады. — Дүк-даа кидии-не доозып эгелээн, магалыг-дыр. Чүигакталганы база шымбай. Бистиң кол зоотехнигивис Куинскаал Сарыглар кыргылдашын өйүп часпаан.

Оон хой кыргаан улуска бардывыс. Электрилиг хачылар инда-мында сылыртқайнып-ла турар. Дүктү сорттаар черге дажыглап чедирер бичии уруглар кыргыкчының чанында маңнап турар. Доостурга олар дораан-на дүктү хумдалыг болө тутkаш, алгаш чоруптар. Оон дензилекчи дензилээрге, үчетии дүктүн кыргаан дензизии кыргаан кижиниң адыыл дужунга демделгей шаап каар.

Дүргеи кыргыырының мастери Александр Мартый-оол коючут удат дойну кыргып эгеледи. Оон ажылдаарын көрүп тур бис. Эптии-аптыы даажок, аиаа-ла суйбап турган кылдыр сагындырар. Кыргааишында үндүрүк-кииирик чер чок, бир дески. Ол хоюи аа-маа-даа четпээнде доозупту.

Валентина Андреевна хүдумзүрүй аарак, чоргаарланган хевирлиг чугаалай-дыр:

— Че, кайы эире-дир? Үш-ле үнүта болду! Амыр ав,

Кыргыкчыларнар шуптузу ыңдыг бе?— дидим.

— Чо-ок, бо дээрге мастер ышкажыл. Мындыг дүргеи кыргыыр дөрт кижи бар. Өскелерии болар өөредип берип турар — деп, пункт эргелекчизи харылады.

— Эгелээнинден бээр ийи хүн иштинде чеже хойнуң «иегейия» үштүп кааптыпар?—деп кыргыкчымдан айтырдым.

— Чаа, шоолуг, эвес ийии— дээш, Мартый-оол мактанып хөеи чок, арнында дерий чоттуна берди. Валентина Андреевна оон орнунга харылады:

— Ийи хүи 153 хой кыргаан. А хүнзе ортумаа-биле 76 хойдур! Ол дээрге шыырак көргүзүг. Бир эвес норма күүседип турарын алырга, хүнде 60 килограмм дүк кыргыыр турган, ону мырынай 350 хуу чедир күүседип турар.

Александр Чоодуиуп ажылдап турарын база оон дудак чок:

Хүнде 60 ажыг хойну кыргып турар. Ол мышкаш Тамара Сарыкай хүнде 50 ажыг хойну кыргып, нормазын 200 хуу чедирип турар.

Пунктуда электрилиг 26 машина бар, оларның шуптузун дайлап, таарыштырып каан, шуптузу ажыллаар. Чаныкчылар, сорттакчылар, эзиктилер бүрүн четчелеттингеп. Дүктү савалаар материалларны совхоз четчири-биле алган. Сорттаан дүктү, дораан-на хелеиге оровап, тырыл боодалдаан, марказын бижээп, чүдүрүп чөрүдүры-биле складка чыып турар.

Бо ажыл-агыйда бир эки чүве дүктү белеткел конторазында дужаавайн, чарган кеэрээ ёзугаар шуут-ла Черногорскиниң дүк болбаазырадыр фабриказынче чүдүрүп чорудуп турары болур. Дүржүлгалыг класстакчылар бар болгаш, дүктүн сортталгазыига хажыдыышкынар болбайн, совхоз хей черге торгаал төлевейн турар. Чиг-этти шуутла фабрикаже чорулар чорук ажыл-агыйны артык шүүдерлерден база чайлалып турар.

Бир дугаарында-ла совхозтуң сураглыг хойжузу Куулаа Шавынмы кодаи хоюн кыргаан. Оон баш бүрүзүидеи 4,8 кг дүктү алган.

— Бо чылын дүгүвүс дүжүткүр-дүр — деп, Валентина Андреевна чугаалады. — Амдыызында кыргаи хойларның баш санындан-на 4,4 кг дүктү ап турар бис. Совхоз он бирги беш чылдың баштайгы чылыында күүнеге 34 тонна дүк дужаар планныг. Ону күүседир дээш бүгү үүлдерии кылып тур бис.

Хойну хол хачызы-биле кыргыыр чорукту ында шуут болдурбайн турар. Ол эки-дир харын. Ынчалзажок бир четпес үүлдү айтып херек. Кыргыкчылар чедишпезинделя хачыларның чамдыызы ам-даа ажыглал чок турар.

— Кижилер-биле хандырар дугайында айтырыгны совхоз директизынга тургускан мен — деп, пунктуның эргелекчизи чугаалады.— Ындыг турбуже кижилер ам-даа сураг-дыр.

Совхозтуң директору В. Жирнов, кол зоотехниги К. Сарыглар пунктуну кыргыкчылары-биле хандырарының хемчээи алыры негеттинии турар.

К. АРАКЧАА.

«Шынның» тускай корр. ЧУРУКТА: кыргыкчылар Александр Чооду, Александр Мартый-оол; дүктү дужаарынга белеткеп турары.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотолары.

Тувинская республиканская библиотека

Шынар—ажылдың көрүнчүү

КОМПЛЕКСТИГ СИСТЕМА

«Бедик шынар—ол дээрге, күш-ажылды болгаш материалдыг хөрөнгүлерни кампан алыры, экспорт аргаларының улгадыры, кезигинде барып чиптилелдиң негелделерни улам эки, улам долдур хандырары болуур». Л. И. Брежневтиң бо сөстери бистиң чүрттүп ажылчы чоннарывыңың бүдүрүлгенин ажыктыын болгаш продукциянын шынарын бедидерин дээш демиселин бүрүнү-биле илередип турар.

Чогаадыкчы эгелээшкинниң үнелиг чүүлү оон түңнели болуур. Бичангаш СЭКП Төп Комитединиң «Планнаашкынны экижидериниң болгаш бүдүрүлгенин ажыктыын база ажылдың шынарын бедидеринге ажыл-агый механизминиң салдарын күштелирер дугайында» доктаалында ажылдың шынарын болгаш бүдүрүлгенин ажыктыын тудуш кылдыр көөрүнүң чугулазын онзалап айтыкан.

Он бирги беш чылда бистиң чүрттүп үлетпүрүнүң мурнунда чугула сорулгаларның бирээзи экспорт— даштыкыже үндүрер продукциянның хемчээлин улгаттырары боон турар. Оны чүгле продукциянын шынарын улам экижидип тургаш, чедип ап болуру билдингир.

Продукциянын шынарын экижидиринии комплекстиг системазын хөрек кырында ажыглап турар бүдүрүлге коллективтериниң ажылын анализтеп көөрге, ол система бүдүрүлгенин ажыктыын бедидип, ажылдың болгаш продукциянын-даа шынарын экижидеринге улуг идиглиг болган.

Бистин республиканың чамдык күш-ажылчы коллективтери бо чугула хемчеги боттандырып, комплекстиг системаны ажыглап эгелеп турар. Чижээ, Кызылдың сүт заводунда, даванылга фабриказында болгаш «Тыва кобальт» комбинатта ындыг системаны бир дутаарында ажыглап эгеледи. Оон түңнелинде бо коллективтерниң шынар талазыбиле көргүзүглериниң элээн экижээни Чижээ, Кызылдың даванылга фабриказынга комплекстиг системаны тургузарының мурнунда шынарның бедик категориязының чаңгыс-даа даваглыг кылыгны аттестаттатпайн турган. Амгы үеде фабриканың продукциязының кинти хемчээлиниң 12 хуу ведир кылыгларын күрүнеиниң Шынар демдээн каккаш, кылып үндүрүп турар апарганы оон тодаргай хөрөнгүн боон турар. 1980 чылда аттестаашкынга киирген 40 хевирниң кылыгларындан 16-сынга шынарның түскай демдектери болгаш «Н» деп индекси тывыскан. Оонбиле кады үрей кылыр чоруктан чидириг 0,4 муң рубльге эвээжээн. Продукциянны холуушкун чокка дужазы оон ниитя хемчээлиниң 95,5 хуузу четкен.

Комплекстиг системаны бүдүрүлге ажыл-чорудулгазынга ажыглаар талазы-биле хемчегдерни республикада ам-даа четпес ап чорудуп турарын айтыр херек. Оны беш чылдың төнчүзүнде болгаш он бирги беш чылдың эгезинге чедир кол-кол 60 үлетпүр бүдүрүлге коллективтеринде продукциянның шынарын эргелеп-башкарарының системазын чүгле чаңгыс «Тыва кобальт» комбинатта бүрүнү-биле тургузуп, ажыглап турган. Ынчаарга амгы үеде республиканың сүт комбинады, Кызылдың эт комбинады, «Кан-Хем» разрез, «Росводпромчүү» демир-бетон кылытлар заводу, амыдырал техниказы септөөр болгаш химиктиг арыглал черлери дээш ышкаш коллективтерде ындыг системаны ажыглар эгелээринге яа-ла белеткеп турар, а Ыяш ажыл-агыйының министерствозу, аъш-чем үлетпүрүнүң эргелели дээш ышкаш улуг-улуг коллективтерде бо талазы-биле ажыл ам-даа эгелевээн.

Продукциняның шынарын эргелеп-башкарарының комплекстиг системазын хуусаавын үзамакытырын, оон ажыктыг чоруун кудуладып турар чамдык четпестернин дугайын маңаа чугаалап болуур. Бүдүрүлге черлериниң удуртукчулары болгаш специалистериниң шынар башкарарының комплекстиг системаларын белеткеп, ажыглаарда көлдүүда-ла мындыг частруыгларны кылып туналар: бүдүрүлге черниге ПШЭ-ниң комплекстиг системазын ажыглап кылырының болгаш башкарыкчы болуктуң тургузарының дугайында дужаал үнгенниң соонда хөрек кырында практиктиг ажылды чорутпас, техниктиг опредилгени ажыллакчылар-биле кылбас болгаш специалистер чогум чүүл кылза чогуурун безин билбес болгулаар. Оларның хөй кезии стандарттарны канчаар ажыглап кылырын болгаш оларны тургузарының чугумундаа билбестер. Бо талазы-биле республиканың үлетпүр бүдүрүлге коллективтериниң тегниктиг опредилгени чорутпайн турар. Ол хамаан чок Кызылдың даванылга фабриказынга «Тувашвейбыт» кат. тыжыышкынынга, алгы заводугга болгаш өскө-даа коллективтерге ол чугула ажылды чорутпайн турган.

Шынарны эргелеп-башкарарының системазын бүдүрүлге черлеринге ажыглап кылгаш, күлөп алырының мурнунда кылып үндүрүп турар продукциянның шынарының талазы-биле анализти кылбайн турар. Оон түңнелинде үк системаның тодаргай хуусааларын болгаш сорулгаларын доктаадып, тургузары үзайдыгар.

Бодунуң шынар болгаш техник-экономиктиг көргүзүгүнүң талазы-биле даштыкы эртем-техникакыл деннелиңге дүгжүп турар продукциянын чаазчаа хевирлерин ажыглап кылгаш, кылып үндүрерин системазы белеткээрде айтыры үгүла. Ындыг продукция шынарының талазы-биле эң бедик чергелиг болуур үжурлуг.

Республиканың бүдүрүлге черлеринде ажыглап кылдының турар системалар шынарыны экижидерин планнаары, продукция аттестаашкыны, продукция шынарын экижиктикни дээш материалдыг болгаш моральдыг идиг берилгинни дээш ышкаш, ындыг чүгула түүлдерни барымдаалавайн турарны база шын эвес.

Бүдүрүлге черлериниң стандарттарын база-ла система талазы-биле техниктиг даалгаларны бадылавайн-на доктаадып турарны четпес. Ол ышкаш ийиги чергелиг үжүр-дүзалыг стандарттарны доктаатказын, күштүг болдурун хүлээп алыр чоруктар база бар. Чижээ, Кызылдың даванылга фабриказында продукция шынарын эргелеп башкарарының комплекстиг системазын ажыглап кылгаш, ажылдың түңнелинде ук бүдүрүлге черниң стандарттарын барык шүптүзүн ажыглап кылгаш, долузу-биле ажыглап турар болган. Ынчалза-даа ол системаның техниктиг даалгаларын коллективтиң хамааржып турар кол бүдүрүлге черни бадылаваан болган. Системаны тургузуп, бүдүрүлге черниге херек кырында боттандырып чорударын даванылга фабриказында чаңгыс-ла кижи харылап турар. Ол база-ла шынар айтырыын ында кайы хире көрүп турарының тодаргай чижээ боон турар.

Бистин республиканың үлетпүр бүдүрүлге черлеринде боттарының стандарттарын, стандартизациянын күүрне системазының негелделеринге дүүшүр кылбайн турарын база катап демдеглээр херек. Стандарттар талазы-биле тодаргай хемчегдерни ажыглап кылбайн турар. Кызылдың сүт заводунда аңгыда аске бүгү бүдүрүлге коллективтеринде боттарының стандарттарын Күрстандарттың негелделеринге күүшүр ажыглап кылбайн турарын айтыр херек. Бо талазы-биле ажылдың үе-назавын база сагыйын турар.

Он бирги беш чылда бистиң республиканың үлетпүр бүдүрүлге коллективтери продукция шынарын эргелеп-башкарарының комплекстиг системазын ажыглап кылгаш, ажылдарының талазы-биле улуг ажылдарны кылып чорудары негеттинип турар. Шынар башкарарының комплекстиг системазын бүдүрүлге бүрүзүнге тааржыштыр ажылдап кылгаш, бадылап алыры — ажыл-херектиң чүгле эгези деп чүвени ажыл-агый удуртукчулары, специалистер билген турар үжүрлүг. Кол-ла сорулга болза, ындыг системаны бижыг үндезин-биле ажылдап кылгаш, шынар талазы-биле херек кырында бедик түңнелдерни чедип алыры болуур. Ол дугайын СЭКП-ниң XXVI съездиниң шиитпирлериниң онзалап айтыкан болгаш он бирги беш чылдың даалгаларының кол көргүзүглериниң бирээзи боон турар. Оны амыдыралга боттандырып чорудары хүнүүн чүгула айтырыы боон турар.

Л. ШАГАРОВА,
Күркайгаараллыг тыва лабораториязының инженери.

Бөгүн—Кооператорларның делегей хүнү

СОРУК КИРИИШКИННИГ

Бөгүн тыва кооператорлар, бүгү совет улус-биле болгаш депшилгелиг книжи төрелгетенбиле кады, Кооперацияның делегей хүнүн байырлалдыбиле демдеглеп турар. Бо байырлалды Тыванын кооператорлары СЭКП-ниң XXVI съездиниң айтыкан улуг сорулгаларын шиитпирлээрингe төлептиг үлүүн киирерине доду шиитпирлиг үткүп турар. Республиканың кооператорлары кодээ чоннуң садыг хандырылгазын улам экижидерине угланган хөй чүүлдерни кылып турар.

Хереглекчилер кооперациязының ажыллакчылары эрткен оңгу беш чылдың планныг онаалдазын, социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг боттандырган болгаш он бирги беш чылче бүзүрелдиг киргеп.

Кооперацияның садыы бо чылдың эрткен алды айларының үүрмектеп садар бараан саврылгазының планныг онаалдазын 101,3, ийиги чемненилгезинин — 102,6 хуу, боттарының үндүрүп үндүрер продукциязының чартык чылда планныг — 102,5 хуу күүсетпеп.

Көдээниң чүрттакчыларынга культура-амыдыралдың бараавын салдарының хемчээли соөлгө чылдарда өскен. 1981 чылдың бирги чартык чылында кодээ чонга 800 телевизорну, 950 хеп чуур машинаны, 1010 соодукчуну, 180 чиик автомашинаны саткан болгаш 540 муң рубльге хевис кылыгларын саарган. Үстүнде бараанналрга чүрттакчы чоннуң хереглели өскен.

Хереглекчилер кооперациязының белеткел ажыл-чорудулгазы экижээн. Кооперацияның белеткел шүгүмүнүн ажылдакчылары 1981 чылдың алды айларында планныг онаалдазын 102,4 хуу күүсеткеш, пландан ажыр 139 муң рубльдиң продукциязын бүдүргеп. Районнарның хереглекчилер ниитилелдери дузалал ажыл-агыйын сайзырадып, хөгжүдеринче улуг кичээнгейни угландырган болгаш ол талазы-биле боттуг хемчеглерни ап чорудуп турар. Чижээ, Каа-Хем, Таңды, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Чөөн-Хемчик районнарның хереглекчилер ниитилелдеринде үстүнде айтырыгны багай эвес турганскан. Бо чылын 10 гектар черге картофель, 2 гектарга ногаа олурткан.

Республикавын кооператив организацияларының бүгү ажыларын хөгжүдери-биле оон материал-техниктиг базазын быжыглап, калбартырының хемчеглерни чыл санында ап келген. Кооперация садыының материал-техниктиг базазы он бирги беш чылда улам калбарар болгаш 11,5 миллион рубльдиң капитал салыышкынының шингээттинери көрдүнгеп. Бо чылдың үүлге эрткен алды айларында 950 муң рубль аңаа шингээдин алдынган. Көрдүгенин ёзугаар Кызыл, Эрзин районнарның Шамбалыг, Мөрен суурларынга магазиннерни түдүп, ажыглалга киирер. Мөңгүн-Тайга районнуң Мугур-Аксынга 500 дербелчии метр хемчээлдиг складты тудар, 50 олуттуг столовайны Кур-Чер суурга ажылар, хүнде 0,5 тонна колбаса кылыр цехти Чадаана хоорайга тургузар болгаш Кызылдың ак азыраар ажыл-агыйынга хүнде 30 тонна эм белеткээр кухняны ажыдары көрдүнгеп.

Кызыл райпозунда 115 дербелчии метр шөлдүг хүлээп алыр пунктуну тургузуп болгаш ындыг пунктуларны бо чылдың төнчүзүнге чедир Таңды районуң Кочетово, Бай-Хаак суурларга тургузар. Кызылдың садыг базазында 100 тонна пробүүт шыгжаар соодукчуунуң эде дериишкини доостур.

Республиканың 5 муң ажыг кооператорлары кодээ чоннуң садыг-биле хандырылгазын улам экижидериниң чугула айтырыгларын шиитпирлеп турар. Оларның аразында ажылнаашкынге дүржүлгалыг, кодээдө чоннуң садыг хандырылгазының бедик культуразын чедип алыр дээш үре-түңнелдиг ажылдап турар хөйге хүндүткелдиг мүриакчылар хөй. Өөвүр райнобузда чадыгжы-чолаачы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнин эдилекчизи Д. Ш. Ооржак, Кызыл, Тес-Хем, Бай-Тайга, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик райполырындан В. А. Козлитина, Б. Д. Ланаа, К. С. Сарыг-Деге, А. Т. Ондар, Б. С. Хомушку, «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязының баштаар черинин даргазы Г. П. Попов. Респотребсоюзтуң садыг базазындан А. А. Лобачева, үлетпүр комбинадыйдан А. И. Елисеева болгаш оон-даа өскелерниң аттарын бөгүн чоргаарал-биле адап, оларның дугайында эки сөстерни хөйүү чугаалап болур.

Тываның кооперация шүгүмүнда беш муң ажыг кижи ажылдап турар. Оларның 151-ги дээди, 724-ү ортумак түскай эртемниг. Материалдыг харыысалгалыг ажылда хаара туттунган 1618 кижи садыг талазы-биле профессионал белеткелдиг. Республиканың кооперация системазы чурттуң садыг талазы-биле өөредилге черлериниң дооскан дээди болгаш ортумак түскай эртемниг специалистерни чыл санында ап турар. Кызылдың профессионал-техниктиг кооператив училищезин дооскан садыгжылар, поварлар кооперация шүгүмүнүң күзелдинбиле ажылдап турарлар.

Бистиң ажылывыста чедиишкиннер-биле чергелештирлиг четпестер, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар амдыда бар. Дудагдалларның, самыгдалдарның, оорлавашкыннарның, өрттерниң болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктарның болдуруп турары чидиргилерни болгаш когаралларның тыптып келир чылдагаларын чайладыр талазы-биле организастыг болгаш практиктиг немелде хемчеглерни алыры негеттинип турар.

Кооператорлар төрээн партиязының XXVI съездиниң шиитпирлерин күүседирип-биле социалистиг чарыштыг калбартышаан, он бирги беш чылдың баштайгызының планныг онаалдаларын чедиишкиннер күүседирилер.

С. ЮМБУУ,
Респотребсоюзтуң баштаар черинин даргазының оралакчызы.

ЧОНГА БАРААН БОЛУРУ—БЕДИК ХҮЛЭЭЛГЕ

СЭКП-ниң XXVI съездиниң салган сорулгаларын хөрек кырынга боттандырарын совет хереглекчилер кооперациязының ажыллакчылары боттарының бедик хүлээлгезин кылдыр көрүп турар. Олар июль 4-те бүгү делегейнин кооператорлары-биле кады боттарының байырлалын — Кооперацияның делегей хүнүн демдеглеп турар.

—Делегейнин кооператив шимчээшкинии ам чартык миллиард ажыг кижини хаара түдүп турар — деп, Центросоюзтуң баштаар черинин даргазы, Делегейнин кооператив альянсызының оралакчы президентизи А. А. Смирнов СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга чугаалаан.— Бо байырлалга олар кооператив шимчээшкинии сорулгаларын шиитпирлээрингe, тайбың, демократия болгаш социал депшилге дээш демиселге ак сеткил каттыштырылгазын болгаш чанғыс эптиин көргүзүп турар.

Совет хереглекчилер кооперациязы — бодунуң күрээлешкинде 60 миллион хуучулларны каттыштырып турар делегейде эң улуг ниитилел-ажылагый организациязы. Центросоюз делегейнин 107 чурттарының кооператорлары-биле ажыл-херекчи болган найырлыг харылзааларны түдүп турар. Ылангыя социалистиг чурттарның кооператорлары-биле кады ажылдажыры онза эки үре-түңнелдерлиг. Специалистерни толевилелдерни болгаш техниктиг документацияларны солчуру, кадрлар белеткежири, кооперация хөгжүлдезиниң эң чугула айтырыгларын кады ажылдап кылыры — бистин делегей харылзаалдарывыстың кол херектериниң долу эвес дангызы безин ындыг-дыр.

Бистин ажылывыста чурттуң көдээде чоннуң хандырарының бүгү системазын сайзырангайжылары онза ужур-дүзалыг болуп турар. Ол болза хамыктың мурнунда садыгны болгаш ниитинин чеменилгезин экижидеринге, көдээ ажыл-агый продуктуларын болгаш чиг-этти садып алырын калбартырынга аъш-чем программазын чедиишкиннинг шиитпирлээрингe хамаарыжыр.

Бөгүнгү хереглекчилер кооперациязы — ол дээрге чуртта бараан саарылгазының үштүн бирн, көдээ ажыл-агый продуктуларының болгаш чиг-этти 60 ажыг хевирлерин белеткээри-дир. Бистин экижип, чаартынган көдээ суурларывыстың садыг төптери, амгы үениң универмагтары, хереглекчилер кооперациязының аъш-чем комбинаттары каастан турар. Үүлге сөөлгү 15 чыл иштинде көдээ черлерге 80 муң ажыг магазиннер туттунган.

Чүгула сагыш салыр чүүлдериниң бирээзи — ниитинин чеменилгезин хөгжүдери. Эрткен ийи беш чылдарда бодунуң бүдүрген продукциязын сайгарары барык ийи катап өскен. Ылангыя столоваяларның, ресторанларның, консерва заводтарының болгаш белеткел бүдүрүлгелериниң чем артынчыларының базазынга семиртилге көдээ чонга 800 телевизорну, 950 хеп чуур машинаны, 1010 соодукчуну, 180 чиик автомашинаны саткан болгаш 540 муң рубльге хевис кылыгларын саарган. Үстүнде бараанналрга чурттакчы чоннуң хереглели өскен.

Хереглекчилер кооперациязының белеткел ажыл-чорудулгазы экижээн. Кооперацияның белеткел шүгүмүнүн ажылдакчылары 1981 чылдың алды айларында планныг онаалдазын 102,4 хуу күүсеткеш, пландан ажыр 139 муң рубльдиң продукциязын бүдүргеп. Районнарның хереглекчилер ниитилелдери дузалал ажыл-агыйын сайзырадып, хөгжүдеринче улуг кичээнгейни угландырган болгаш ол талазы-биле боттуг хемчеглерни ап чорудуп турар. Чижээ, Каа-Хем, Таңды, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Чөөн-Хемчик районнарның хереглекчилер ниитилелдеринде үстүнде айтырыгны багай эвес турганскан. Бо чылын 10 гектар черге картофель, 2 гектарга ногаа олурткан.

Республикавын кооператив организацияларының бүгү ажыларын хөгжүдери-биле оон материал-техниктиг базазын быжыглап, калбартырының хемчеглерни чыл санында ап келген. Кооперация садыының материал-техниктиг базазы он бирги беш чылда улам калбарар болгаш 11,5 миллион рубльдиң капитал салыышкынының шингээттинери көрдүнгеп. Бо чылдың үүлге эрткен алды айларында 950 муң рубль аңаа шингээдин алдынган. Көрдүгенин ёзугаар Кызыл, Эрзин районнарның Шамбалыг, Мөрен суурларынга магазиннерни түдүп, ажыглалга киирер. Мөңгүн-Тайга районнуң Мугур-Аксынга 500 дербелчии метр хемчээлдиг складты тудар, 50 олуттуг столовайны Кур-Чер суурга ажылар, хүнде 0,5 тонна колбаса кылыр цехти Чадаана хоорайга тургузар болгаш Кызылдың ак азыраар ажыл-агыйынга хүнде 30 тонна эм белеткээр кухняны ажыдары көрдүнгеп.

Кызыл райпозунда 115 дербелчии метр шөлдүг хүлээп алыр пунктуну тургузуп болгаш ындыг пунктуларны бо чылдың төнчүзүнге чедир Таңды районуң Кочетово, Бай-Хаак суурларга тургузар. Кызылдың садыг базазында 100 тонна пробүүт шыгжаар соодукчуунуң эде дериишкини доостур.

Республиканың 5 муң ажыг кооператорлары кодээ чоннуң садыг-биле хандырылгазын улам экижидериниң чугула айтырыгларын шиитпирлеп турар. Оларның аразында ажылнаашкынге дүржүлгалыг, кодээдө чоннуң садыг хандырылгазының бедик культуразын чедип алыр дээш үре-түңнелдиг ажылдап турар хөйге хүндүткелдиг мүриакчылар хөй. Өөвүр райнобузда чадыгжы-чолаачы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнин эдилекчизи Д. Ш. Ооржак, Кызыл, Тес-Хем, Бай-Тайга, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик райполырындан В. А. Козлитина, Б. Д. Ланаа, К. С. Сарыг-Деге, А. Т. Ондар, Б. С. Хомушку, «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязының баштаар черинин даргазы Г. П. Попов. Респотребсоюзтуң садыг базазындан А. А. Лобачева, үлетпүр комбинадыйдан А. И. Елисеева болгаш оон-даа өскелерниң аттарын бөгүн чоргаарал-биле адап, оларның дугайында эки сөстерни хөйүү чугаалап болур.

Тываның кооперация шүгүмүнда беш муң ажыг кижи ажылдап турар. Оларның 151-ги дээди, 724-ү ортумак түскай эртемниг. Материалдыг харыысалгалыг ажылда хаара туттунган 1618 кижи садыг талазы-биле профессионал белеткелдиг. Республиканың кооперация системазы чурттуң садыг талазы-биле өөредилге черлериниң дооскан дээди болгаш ортумак түскай эртемниг специалистерни чыл санында ап турар. Кызылдың профессионал-техниктиг кооператив училищезин дооскан садыгжылар, поварлар кооперация шүгүмүнүң күзелдинбиле ажылдап турарлар.

Бистиң ажылывыста чедиишкиннер-биле чергелештирлиг четпестер, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар амдыда бар. Дудагдалларның, самыгдалдарның, оорлавашкыннарның, өрттерниң болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктарның болдуруп турары чидиргилерни болгаш когаралларның тыптып келир чылдагаларын чайладыр талазы-биле организастыг болгаш практиктиг немелде хемчеглерни алыры негеттинип турар.

Кооператорлар төрээн партиязының XXVI съездиниң шиитпирлерин күүседирип-биле социалистиг чарыштыг калбартышаан, он бирги беш чылдың баштайгызының планныг онаалдаларын чедиишкиннер күүседирилер.

С. ЮМБУУ,
Респотребсоюзтуң баштаар черинин даргазының оралакчызы.

ЧЕТПЕСТЕРНИ ЧАЙЛАТКАН

Барыын-Хемчикте «Дон-Терезин» совхозтуң часкы тарылганы чорудуп турарында четпестерни шугүмүлээн «Хажыыындан дуза маңаа» деп материал май 31-де «Шын» солунга пырлаттынган. Ук материалды райкүүскомуун көдээ ажыл-агый эргелелиниң хуралынга июнь 1-де чугаалашкаш, совхозтарның директорларынга болгаш тускай эртемнигге даалганы берген. Ындыг хемчегниң ачызында тарылга июнь 8-те бүрүн доозулган болгаш илереттинген четпестер чайлаттынган.

Аңгы үеде чайгы суггарылга болгаш чайгы чер андырылгазы түүк. Механизаторларның ажылдарынга таарымчалыг байдалды тургускан болгаш чемненилгезин организастарын экижиткен. Суггатчыларның санын 45 чедир көвүдеткен. Солунга шугүмүлеткен чүүлдерни катаптавас дээш, чер-черде партия, совет болгаш ажылагый органнарны чогуур хемчеглерни ап турар. Бо дугайын СЭКП райкомуунуң бирги секретары эш Ш. Куулар редакцияга бижээн.

ТАДЖИК ССР. «Ленинабадтың торгу комбинадында кылып үндүрүп эгелээн чаа торгу пөстерниң дугайын специалистер ынчаар чугаалап, үнелеп турар.

Ол бүдүрүлге черинде 50 ажыг ашты пөстерни кылып үндүрүп турар. Оларның 26-сынга күрүсениң Шынар демдээн тывыскан.

Он бирги беш чылда комбинаттың техниктиг эде дериишкинии планнаан. Коконнар ээрер болгаш пос аргышыр дериг-херекселдерни бүрүнү-биле чаартканы, вентиляция системазын эде кылган, доозун-доовурак болгаш даваң-шимээн эвээжелдир херекселдерни тургускан.

Ол бүгүнүң түңнелинде күшаралаш, каас-шинник, бижыг»— ажылдың будурукчулуу дорааны, ажылдарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган.

ЧУРУКТА: будурулге черинии ажылчыннары чаа торгу пөстерни көргүзүп турлар.

Д. СИМЧЕНКОНУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

АЖЫГЛААЛГА КИИРЕР ДЭЭШ

Тес-Хем районда № 1070 КМК-ның тудугжулары партиниң XXVI съездиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, он бирги беш ылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын хуусаалыындан эрте доозар дээш шудургу ажылдап турар. Ук коллективтиң тудугжулары Самагалдай суурда 624 олуттуг школаның тудуун чаа өөредилге чылында ажыглалга киирер дээш, ында ажыл-ишти амгы үеде улам шапкынычыткан. Ол объектиниң тудуун кылып турар тудугжуларның комплекстиг бригадазын Г. П. Некрасов удуртуп келген.

Ында бедик мергежилдиг он ийи дашчы ажылдап турар. Олар бирги хаттыг дооскаш, ийиги хаттыг доозар чыгай берген. Чамдык ажылчынар бирги хаттың шалазын эптеп турар.

— Баштайгы үеде чамдык тудуг материалдары, ылангыя тууббу, калбак плиталар үүктелиишкиннинг кээп турганындан тудуг арай шуудалайн турду— деп, бригадир чугаалады. —Түрүттә дереглээр материалдар-биле хандырылге амгы үеде элээн чүгээртээн болгаш чоозта чаа улуг кран база экип алдынбас. Ынчангаш ажылдыыс ам элээн шуудавай.

Ук бригадада хөй чылдарда ажылдап келген, толушпаан мергежилдиг чедип алган мурнакчылар хөй. Дүржүлгалыг дайгылар Владимир Фланов, Сергей Мартынов болгаш оондаа өскелер улуг-нормазын 110—120 хуу күүсеткеп келген.

Геннадий Петровичиниң бригадазының тудугжулары школа комплекзин бо чылын ажыглалга киирер дээш күжеништиннинг ажылдап турар.

Т. КУНГА.

Хандырылганар кандыгыл?

ЧЫРЫК-ДАА, РАДИО-ДАА ЧОК

«Чөөрээ» совхозтуң төвү Бедлир-Арыг суур район төвү Самагалдайдан ырак эвес — чер аразы үш-ле километр.

Суур чыд келген тудум улам-на чаартынып, сайзырап кел чыдар. Ынчалзажок суурнуң чурттакчыларының ажыл-амыдыралында бар чамдык таарымча чок чүүлдерни маңаа бижикседим. Чижээ, суурга электри дамчылыллагы бир-ийи чамдыкта үш-даа хонук дургузунда үстү бээр таварылгалар бар. Электри чогуудан суурнуң кулуктары ажылдавастаар. Чок-биле ажылдаар плиталар ажыглал чок турун бээр, телевизор-даа, кино-даа чок олургулаар болгай бис. Ынчан билеп сөөрткен, демиво-хуун тутқан кижилер Хөл-Өөжүнүн кара суулдан суглаары-биле шуужуп эгелээр.

Чурттә, делегейде, республикада болуп турар болуушкуннарны үнүү-даа мурнай радио, телевизениедеп дыңнаар, көөр болгай. Ындыг турбуже суурнуң чурттакчылары радио дамчылыллагын кашпаа хонукта дыңнавайн барбайн олурлар, ол ам шуут чанчыл болган. Чамдыкта харын ажылдай-даа бээр, ындыг болза-даа сымыранып, дыңналбас, чок болза шыңнайнып турун бээр ийикпе, азы шуут шак чиле бээр. Оңу элип, радио дамчылыллагының ыяпаң болурунуң аргазы бар. Суурда ону билир специалист монтёр база бар-дыр. Ындыг-даа болза «ол районнуң харылзаа бедикпирлеп хамааржыр» диже бээри тазырыышпас деп бодаар-дыр мен.

Бижилерниң амыдыралчуртталганының чазагай чоруун бедидеринии айтырыы кичээнгейниң төвүнде турда чамдык кол айтырыгларны чедир шиитпирлеп көрбези газырымча чок деп бодаар мен.

Бедлир-Арыг суурда хандырылга черлери — салыг четкилери, столовая, чүнар-бажың, библиотека ажылдап турар. А оларның даштыкы шимелде-калсталгазы негелдеге дүүшпес. Өөске албан черлеринде ышкаш оларда адрес чок, бижиттинмээн. Маңаа бир дугаар келген кижи болза ол черлерни дилеп, шаг болур чадавас. Ук албан черлериниң ажылдарының хүн чүрүмүн безин ында бижимээн. Ында ажылдап турар кижилер оларны кажан күзээрил, ынчан ажылдар. Ынчангаш суурнуң чурттакчыларының «...кажан ажылдаргы» диже, манагзының, бот-боттарындан айтырыг бээри-даа ында.

Ындыг янзылыг четпестерниң-биле эптежип болур бе? Ону чогуур черлер, кодээ Совет шыңгыы кичээнгейге алыры чугула.

И. КОМБУ.
Тес-Хем район.

Чаагайжыдылга рейдизи

ОРГАНИЗАСТААРЫНДАН КОЛ ХАМААРЖЫР

Он бирги беш чылдың баштайгы чылында Кызыл районда «Х. Улуг хурад» совхозтуң төвү Баян-Кол суурнуң чурттакчыларының кодан девискээринин, ында албан организацияның черлериниң санитарлыг байдалы, ногаа, чечек олуртуп, тараазы кандыгыл дээрзин «Шынның» рейд бригадазы хынап көрген.

Сөөлгү каш чылдарның дургузунда суурга чаа кудумчулар, культура, уруглар албан черлери немежип, оңу үлам аян-шинчи киирген. Ниитилел-биле суурда 350 ажыг ереге өг-бүле чурттап турар, оларны 15 агиткварталдарга үскен. Ол агиткварталдар эң ырыг иолан-девискээр, элбек ногаа, өң-баазын чечектер дүүш аразында социалистиг чарыштыг.

Бо чылын суурда ереге бүрүзү картофельын тараан. Суурнуң Төп болгаш Эрик кудумчуларының чурттакчыларының огородтарын ээ ёзулуу-биле ажылдап кылган, оларның хөй ыргулайында ногаанчыдылгазы дүүш эңнеде сагыш салбаазы рейд үезинде көрүлгеп.

Медицина албан чери ишпп. Заитинын ырыг-силин-биле чонга эң-не үлегерлиг чер болгай. Ындыг турбуже Баян-Кол участок эмнелгези (эргелекчизи М. М. Шогжал) эмнелге девискээринде шоолуга чечек олуртпаан, херимнин иштинде кышкы төөкөч хүлүп, бок күзүрүмүн ырыг-ойбак ажык чыларындан суурнуң, ылангыя ол чоок кайының санитарлыг байдалын дыка бакшыраып чылар. Чурттакчыларының, ажылдап турар черлерин долгандыр чечек сагланнаан турзун дүүш хамыктың мурнунда ол ынчаар чогуур үезинде сагыш салган болза суурнуң аян-шинчизи бо хүннерде бир янзы турар ийик.

Оон-мынай соңга хаалгазы үреник, крышазы чок, аза шала бустунган эрги бажынларны суурнуң кудумчу бүрүзүндеи көрүп болур. Оңу ээлерине чугаалап, септеп кылдырарының азы бузуп арыглаарының үези келген. Ындыг эрги бажыңнар суурнуң аян-шинчизин үреп турар.

Үстүнде бижээнниис кудумчулардан ангыда суур Ногаан, Молодёжная, Заречная, Сеңчен-оол база Баян-Кол-Аксы дүүш аске-даа кудумчуларлыг. Ол кудумчуларның чурттакчыларында ногаа, картофель тараанкар хөй. Чамдыктары бажыңнарынын чанында өөбазын чечектерни тараанкар. Ынчалза-даа суурнуң чурттакчыларының «...кажан ажылдаргы» диже, манагзының, бот-боттарындан айтырыг бээри-даа ында.

Ындыг янзылыг четпестерниң-биле эптежип болур бе? Ону чогуур черлер, кодээ Совет шыңгыы кичээнгейге алыры чугула.

И. КОМБУ.
Тес-Хем район.

Хоорай, суурларывыстың аян-шинчизи

ногаанчыдылгазы дүүш эңнеде сагыш салбаазы рейд үезинде көрүлгеп.

Медицина албан чери ишпп. Заитинын ырыг-силин-биле чонга эң-не үлегерлиг чер болгай. Ындыг турбуже Баян-Кол участок эмнелгези (эргелекчизи М. М. Шогжал) эмнелге девискээринде шоолуга чечек олуртпаан, херимнин иштинде кышкы төөкөч хүлүп, бок күзүрүмүн ырыг-ойбак ажык чыларындан суурнуң, ылангыя ол чоок кайының санитарлыг байдалын дыка бакшыраып чылар. Чурттакчыларының, ажылдап турар черлерин долгандыр чечек сагланнаан турзун дүүш хамыктың мурнунда ол ынчаар чогуур үезинде сагыш салган болза суурнуң аян-шинчизи бо хүннерде бир янзы турар ийик.

Оон-мынай соңга хаалгазы үреник, крышазы чок, аза шала бустунган эрги бажыңнарны суурнуң кудумчу бүрүзүндеи көрүп болур. Оңу ээлерине чугаалап, септеп кылдырарының азы бузуп арыглаарының үези келген. Ындыг эрги бажыңнар суурнуң аян-шинчизин үреп турар.

Үстүнде бижээнниис кудумчулардан ангыда суур Ногаан, Молодёжная, Заречная, Сеңчен-оол база Баян-Кол-Аксы дүүш аске-даа кудумчуларлыг. Ол кудумчуларның чурттакчыларында ногаа, картофель тараанкар хөй. Чамдыктары бажыңнарынын чанында өөбазын чечектерни тараанкар. Ынчалза-даа суурнуң чурттакчыларының «...кажан ажылдаргы» диже, манагзының, бот-боттарындан айтырыг бээри-даа ында.

Ындыг янзылыг четпестерниң-биле эптежип болур бе? Ону чогуур черлер, кодээ Совет шыңгыы кичээнгейге алыры чугула.

Рейд бригадазының кежигүнери:

К. ДАРЖАА суурда хөрээженнер чөвүлелиниң даргазы.

К. МӨҢДОТОВА кодээ Совет депутады.

С. ДУВАА пенсионер.

С. ТАС-ООЛ «Шынның» түскай корр.

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫ ХАНЫЛАДЫРЫНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

(Төчүүр. Эгеан 1-гх арыида).

тазрыштыр социализмни тургузарының ивати дүрүм ёзугаар чүүлерии чөгалдыкчы ажыглап турар коммунистиг бөлгаш ажылчын партияларның улам өзүп орар удуртукчу ролю-биле чарылбас холбаалыг.

Бистиң дем каттыштырылгавыстың экономиктиг күүзүкүң өзүлдезиниң, коммунистиг болгаш ажылчын партияларның тайбыңга ынак идепкейлиг даштыкы политиказының түңнелиндө социалистиг чурттарның делегейге туруштарын улам быжыглаары хавырыттынган. Социалистиг дем каттыштырылга чурттарның болгаш бистиң аҥы-дүмалыкы партияларывыстың кол чаалап алышкыны чүл дээрге. Чер кырынга тәйбыны камгалап арттырарын чедип алганы ол болуур.

СЭКП-ниң XXVI съездизинге Л. И. Брежневтиң көдүргеи даштыкы политиктиг чаа совет инициативаларны делегейге калбаа-биле деткээн. Олар болза тайбың дээш турүрүнче, 70 чылдарда дүшкүүрлүг чоруктуң чавырылышкынының бергеи бүгү-ле ажыктыг, боттуг чүүлдерии камгалап арттырарынче угланган, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң «Делегейниң улустарынга болгаш парламентилериигее» Кыйгырыгны чаа хүлээп алган. Бистиң планетавыска быжыг тайбыңче совет улустуң чайгылыш чок чүткүлү ында илергейлеттингеи.

Аҥы-дүмаа чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының съездилери эртикеи он чылдың түңнелиринге ханы анализти бергеи. Съездилерниң шиитпирлери бистиң дем каттыштырылгавыстың улустарын тургузукчу ажыл-ишкин болгаш тайбынны быжыглаарының эртемге үндезилеттингеи программазыбыле чедиишкиннерни, келир 5—10 чылдарда перспективаларны тодаратқан.

Сырый каттыжыышкынывыстың аҥы-дүмалыкы, дёмнит казы ажылдажылгавыстың ачызында харын делегейниң капиталистиг рыногунуң тавримга чок салдарын дыка кошкадырын чедип алганывысты дөрт чүгаалап болуур бис.

Экономиктиг, эртем-техниктиг түдүүн калбак харылзаалар, ЭДЧ кежигүннери чурттарның аразынга бараанызарны хөйү-биле садыглажыры комплекстиг программаны амыдыралга боттандырарынга үндезилеидир хөгжүүн, оларның улус ажыл-агыйын шапкын хөгжүдеринге болгаш ооң тургүүүн сайзырангайжыдарынга идиг берген.

Дем каттыштырылга чурттарының экономиказының шапкын хөгжүлдези ажок улуг хемчээлдиг материалдыг курлавыларны биске берген. Дем каттыштырылга чурттарының чоңу Чернин чурттакчы чонунуң оныуң бир кезээ болуп турза-даа, ЭДЧ кежигүннери чурттарга бүдүрген электроннергии, нефть, кад, хөмүр-ташты оларны делегейге бүдүрүп турарының 20-деи 30 чедир хуузу болуп турар. Ол — ажыл-агыйның социалистиг системазының челиишкиниир, ынчалзажок ол болза, ажок улуг ажыл-иш болгаш эвээш эвес тәрыгаллар-дыр. ЭДЧ чурттарын олаар чүүл болгаш чиг-эт-биле хандыраарынга шиитпирлиг улуг-хуунуг Совет Эвилели киирип турар.

Аҥы-дүмаа партияларның съездилери келир чылларда өзүлдениң чаа стратегизиин ажыллап кылгаш. Бистиң кол сорулгавыс чүл дээрге, күшажылчы болгаш материалдыг курлавырларның боттуу-биле өзеринге кордал салбайн, алызында барын алыр продукциязы ковуледирип болуур.

Бөгүн кол сорулга — будурүлгениң техниктиг деңнелчи, ооң шынар хөргүзүглерии бедидеп-дир. Сезен чылдарда эртем-техниктиг депшилгени дүргедириниң сорулгаларын шиитпирлээриниң артых чугула өске орук чок. Мында бистиң аргаларывыс оиза улуг. Бүгү делегейниң эртем ажылакчыларының үштүк бир кезээ ЭДЧ чурттарында ажылдап турар болгай. Ынчалзажок ол чурттарның эртем-техниктиг күүзүүр болгандa, аҥаа дүүшкек бериалделерии чедип алза чогуур. Ниитилел будурүлгезинге хөй энергия болгаш материаллар чарыгдалыя өөскөжедириниг эртемнин, техниказың аргаларын бөгүн ажыглаары онза чугула.

СЭКП-ниң XXVI съездизиакы-дунма чурттарның министерстволарының, каттыжыышкыннарының, будурүлгелериниң аразынга дөрт харылзааларны хөгжүдер сорулганы салган. Аҥы-дунма чурттарның будурүлгелери-биле харылзааларны хөгжүдеринге будурүлге коллективтериниң идепкейии бедидериниң хемчегларын ам Совет Эвилелинде ап турар.

Сезен чылдарның айтырыгларын шиитпирлээриниң аргаларын амгы сессияга дилеп тывары партия болгаш күрүне талазы-биле дээди деннелге ЭДЧ чурттарының экономиктиг чөвүлел хураалын белеткээриге идиг бээри чигзиниг чок, ону эрттиреринии чогумчалыының дугайында чугаа аҥы-дүмаа партияларның съездилеринге болуп турган.

Үжен ажыг чылдар дургузунда социализм делегей системазы күлдыр догуиаан келди. Экономиканы планныг эргелеп башкарарының механизмнерии сайзырангайжыдарының улуг дүүжүлгазын аҥы-дүмаа чурт бүрүзү ол уеде чедип алган. Коллективтиг хүрэжулганы өөренири, ажыглаары бүгү дем каттыштырылгазының социал-экономиктиг депшилгезии дүргедедир ёзулуг материалдыг күш болган туруп болуур.

Чедеи чылдарда улустар аразынга күш-ажыл хуваалдазының бүгү системазын чаарты тургузары дүргедээн. Алыс экономиктиг үндезиии депшилгелиг ол чорудулгалар капитализмниң байдалдарынга индустриалдыг сайзырангай болгаш хөгжүп орар чурттарның аразында чөрүлдээлерии шиитпирлээрден туржүк, харын чидиглеидирер, кол айтырыгларны шиитпирлээр байтыгай, харын ханылалдыр, нарыядадыр.

Хосталган күрүнелериин чөптүг негелдеторин бөгүн социалистиг дем каттыштырылгазы чүгле деткип турар эвес, харын хөгжүп орар чурттарбиле экономиказы сайзырангай чурттарның харылзааларының чаа үндезиинин тывариге база чүткүл салып турар. Социализм тургузуушкуунуи оруун шилип алган хөгжүп орар үш чурт — Моол, Куба болгаш Вьетнам ЭДЧ-ниң кежигүннери апарган. Экономиктиг хөгжүлдезиниң деңнелиниң талазы-биле олар Европа чурттарындан ылгалып турааддаа, социалистиг интеграция чорудулгаларының хажыызында турбайн турар.

Лаос, Кампучия, Афганистан, Йемен Улус-Демократтыг Республика, Ангола, Эфиопия, Мозамбик-биле ЭДЧ чурттарыэкономиктиг харылзааларны бүгү хемчег-биле калбартып, хөгжүдериие база чүткүл салып турар. Хөгжүп орар бүгү чурттар-биле бодунуи экономиктиг харылзааларынга социалистиг дем каттыштырылгазы оларның экономиказының бот-тускайлаң хөгжүлдезиигее таарышкан байдалдарны тургузарын күзеп турар.

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң чурттары чаа он чылынче социалистиг тургузугиуң болгаш улустар аразының харылзааларның чаа хевириниң маргыш чок артых күштерлиигее быжыг бүүредиг кирип турар. Олар социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң талазы-биле аҥы-дунма партияларының айтыкан программаларын чедиишкиниг боттандырар аргалыглар. Оларның улам ынайгы чедиишкиннериниң үндезиин ниитилел амыдыралының бүгү талаларынга улам ханылап орар хады ажылдажылгазы, оларның чайгылыш чок быжыглып орар чангыс эви болгаи сырый каттыжыышкыны болуп турар деп, Н. А. Тихонов чугаазының түңнелиниде медеглээн.

В. ПЕТРУНЯ,
СЭТА-ның тускай корр.

БӨМБУРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

УЛУСТАРНЫҢ КҮЗЕЛ-СОРУУНГА ДҮҮШТҮР

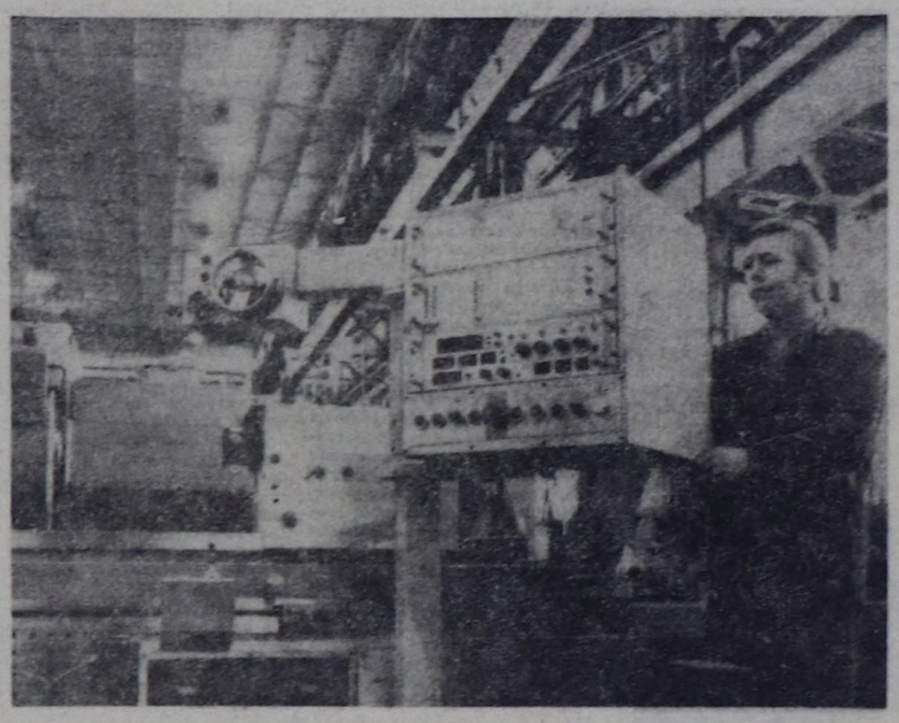
КОЛОМБО. (СЭТА). СЭКП-ниң XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның Чингиие секретары Л. И. Брежневтиң көдүргеи Совет Эвилелиниң тайбың инициативалары Шри Ланканың хөй-иинтизиниң кичээнгейиниң төвүидө мурнуку хевээр туруп турар деп, Шри Ланканың Коммунистиг партиязының ТК-зының Чингиие секретары К. П. Сильва СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга медеглээн. Совет тайбың саналдар Шри Ланканың улузунуң күзел-соруунга база дүүжүп турар деп, ол демдеглээн. Индий океанны милитаризастаарынче угланган америк империалиимниң дайызырак политиказын деткиринче, ~эдереринче албаазарының кыжаныышкыны Шри Ланканың кырында диргелип келген деп, К. П. Сильва чугаалаан. Ынчангаш Шри Ланканың болгаш делегейниң бүгү районунуи еске-даа күрүнелериниң улустары Индий океанны тайбыныың зоназы болдурарын негеп турар.

Чепсектиг мөсилдежиишкиннерии бар одагларын узуткаарынче, айыылдыг болгаш чаёты берип болгу дег чаа кризистерии белдурбазынче угланган Л. И. Брежневтиң саналдарын Шри Ланканың улузу бедии-биле үвелеп, улустарын айыыл чок чоруунга база тайбыныың хөрээнге ССРЭ-ниң тайбын ол инициативалары кайгамчык улуг үжүр-дузалыг деп санап турар. Индий океанны тайбыныың зоназы болдурар дээш демиселди Совет Эвилелиниң деткээн. Чөөкку Чөөн чүкте дүшкүүрлүг чоруктуң чавырылдырарынче. Тайбың айыылын чайладырынче угланган ССРЭ-ниң саналдарын тайбын дээш бүгү демиселчилер. Шри Ланканың демократтыг болгаш чөөн үзелдиг бүгү күштери ханы чүүлүгзүүүшкүн-биле уткаан деп, Шри Ланканың Компартиязының ТК-зының Чингиие секретары айыткан.

Чепсегленишкиннерии хамыктың мурнуиа ядролуг чепсекти ондере будурерии сокеалырынче угланган Л. И. Брежневтиң чогумчалыг саналдарын Шри Ланканың хөй-иинтизи изии-биле деткээн. Бир эвес ол саналлар хүлээп алынгаш, амыдыралга күүсеттинер болза, дайыи айыылы чүгле эвээжээр эвес, харын-даа дайын белеткелиидеи хосталган материаллыг көрөнгилерии хөгжүп орар чурттарның экономиктиг байдалын экижилерииче угландырган туруп болур ийин.

АҮШ-биле чугаалажыышкынарны бүгү-ле деннедерге чорударының эргежок чугулазының дугайында Л. И. Брежневтиң саналдары, маргыллаалыг бүгү айтырыгларны шиитпирлээр сорулгалыг чугаалажыышкынарның столунуң артынга кажан-даа олурарынга ССРЭ-ниң белеии америк чагырыкчыларының туружуидан шуут ылгалдыг болуп турар деп, К. П. Сильва демиелээн. АҮШ-тың амгы администрациязы үиледии чок болгаш болзунмас «негелдерии» кылбышаан, чугаалажыышкыиарлаи ойталап, делегей байдалын улам-на чизигленлирип турар.

Совет Эвилелиниң тайбын инициативалары Шри Ланканың депшилгелиг күштериии, чавырлыышкынны күүзээр бүгү кижилериин амыдыралчы эрге-ажыктарынга бүрүи дүгжүп турар. Тайбыңга ынак күштериин тайбын болгаш айыыл чок чөрүк дээш демиселии илепкейжилериие ССРЭ-ниң тайбын инициативалары сорук киирикчи салдарлыг болуп турар.

Социалистиг экономиктиг интеграцияга чехословак машина тудуушкун бүдүрүлгелериниң идепкейлиг киржилгези ооң болуиуң шалыпкын хөгжүүрүиге идиглиг боон турар. ЧССР чедиги беш чылдың дургузунда барык 90 чүртче үндүр садып турар станоктарны кылып үндүрерии дыка көвүдедир деп турар. Сиииг программа-биле башкарар станоктар, пөстү эргиин чок аргыыр агрегаттар, нарын машиналар даэи ышкаш ыидыг болбаазыранган машиналарны кылып үндүрерии ажылы чөнчар боттарының кол ворулгазы кылдыр салган ажылдап турар. Дарганнаар-пресс болгаш химиия дериг-херекселдерии, трактораарны, чиик болгаш чүүк автомобильдерии, оларның-биле кады дүрген чоруктуг «Татра» дээр чүүк машиналарын будүрүп үндүрерии улам көвүдедир деп турар.

ЧУРУКТА: Прагада ТОС заводтуң иегииде. Слесарь Людвик Гала элээи каш чүртгарже үидүрүп турар бедик будүрүкчулуг хоюглаар станокту эптеп кылып тур.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

Р. РАОНУҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ДЕЛИ. (СЭТА). БҮР-нуң даштыкы херектер чиниистри Хуан Хуаның Индияга кээп чораапы — Индияны чаасказыралырынче угланган америк империалистериин, Пекииниң чагырыкчыларының болгаш Зил-Уль-Хактың администрациязының дем каттыштырган планының түлүп кезии-дир деп, Индияның Коммунистиг партиязының Национал чөвүделиниң Чингиие секретары Радженшвара Раоиуи медеглеидиие айыткан.

Кытат-биле харылзааларны экижилер даэш Индияның Коммунистиг партиязы тружуп турар, ынчалзажок Индияның тайбыига ынак, антиимпериалистиг даштыкы политиказынга, Совет Эвилелибиле, Вьетнам-биле болгаш социалистиг өске-даа чүрттарбиле база тайбыига ынак бүгү күрүнелер-биле найыралга когаралдыг кылдыр Кытат-биле чоокшулажырынга улур бис деп, медеглеидө айыткан.

Делегейиин чугула айтырыгларын, ооң иштинде бүгүниити тайбынны болгаи айыыл чок чорукту камгалаарының, Индий океанны тайбынның зоназы болдурарының айтырыгларын, Индияның болгаи Кытаттың аразында кызыгаар айтырыгларын өзүлүг чугаалажыш көрүүге Кытат тәлээлекчиниң шүүт-да хөөн чок болганын Индияның премьер-министри Индира Ганди-биле болгаи даштыкы херектер министри П. В. Нарасимха Рао-биле Хуан Хуаның чугаалажыышкыннары балыткап киргускеи деп, медеглеидө демдеглээн. Ийи чүрттарның аразында кызыгаар айтырыының дугайында Хуан Хуа чүүү-даа чугаалаваан. Кытаттың болгаи Индияның аразында кызыгаар айтырыын чөптүү-биле шиитпирлээриидеи ийи күрүнелериин аразында харылзааларның экижирии дыка хамаарыжыр.

Индияның Сикким, Джамму болгаи Кашмир штаттарынга хамаарыштыр Кытаттың туружунуң өскерилге чогуунуң дугайында БҮР-нуң даштыкы херектер министри ажыы-биле медеглээн. Кытаттың «тайбынга ынаанын» дугайында ооң бүзүредиишкиии турза-даа, херек кырында Пекии ылаҥгыя шериг талазы-биле артык күштүг болурунче чүткүп турар. Америк-Кытат-Пакистан айыылдыг планнарга хамаарыштыр шыигыы серемчилелдиг болуруи үеиин амгы байдалы Индиидан негеп турар деп, ИКП-ниң Национал чөвүделиниң Чингиие секретарының медеглеидиие онзалап айыткан.

КАРИБ БАССЕЙНИНИҢ ЧУГУЛА АЙТЫРЫ

ГАВАНА. (СЭТА). Кариб ииитилежилгезиниң (КАРИКОМ) даштыкы херектер талазы-биле доктаамал комитединии хуралы Гренаданың пайысылалы Сент-Джоржес хоорайда ажыттынган. Кариб бассейииии 14 күрүнелери кирген ол организация Кариб далай чурттарының политиктиг каттыжыышкынының болгаи интеграцияны хөгжүдериин сорулгаларын бодуиуң мурнунга салган.

Ужуражыышкынның хүн турумунда — Кариб бассейиин тайбыиның зоназы болдурарының, делегейниң ол районунга чепсегленишкиннерии эидере будүрерии шегжээриинң айтырыгларын чугаалажып көөр кылдыр киирген.

Сальвадорда байдал —хуралды кичээнгейиинн төвүнде. Топ Америкаиың ол чүртүнүи шитики херектериие АҮШ-тың холгаарлажыкшыны КАРИКОМ-нуң даштыкы херектер министрлери бүрүн шапкан болгаи хосталга база демократия дээш сальвадор улустуң демиселии деткип турар дугайын медеглээн.

Белизке хамаарыышас чорукту тыпсырының айтырыны, КАРИКОМ-нуң демчээлиие кады ажылдажылганы калбартырының айтырыгларын ужуражыышкынның киржикчилери база чугаалажып көрүп турар.

Гренаданың премьер-министри болгаш даштыкы херектер министри Морис Бишов курайга чүве чугаалаан болгаш Кариб ииитилежилгезии быжыглаарын, Кариб бассейииниң чүрттарының иинти стратегизын ажылдап кылырын, даштыкы монополистиг компаниаларның тергиделии кызыгаарлаарын сананаан.

КАРИКОМ-нуң чазактар баштыннарының чөвүлел хуралын дүрген чылдырарының эргежок чугулазының дугайында М. Бишов медеглээн.

ПАКИСТАН ЯДРОЛУГ ЧЕПСЕКЧЕ ЧҮТКҮП ТУРАР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Атомнуг бомбаның кол чүүлү — уран-235 деп арыг уранны будүрериие бүгү күүзүлерии Пакистан Барыын Германияның специалистериниң дузазы-биле тургузуп алганы Германиянын Федеративтиг Республиказында «Штерн» журнал бижээн. Ассошиэйтед пресс агентилелдиң медеазин ёзугаар ол чүүлду журнал парлаан.

Пакистанның Мултан районунга уран болбаазыралыр азводгу туларынга, ооң техниктиг документациязын төлевилээриие дузалаар талазы-биле керээни Пакистан-биле Барыын Германиядa машина тудуунуң бир фирмазы 1971 чылдың мартта-ла чарганын журнал айыткан. Барыын Германиядa элээи каш компаниязар ол төлевилелии кылырынга база киришкен.

Пакистанда ол будүрүлгениң тулуу эрткен чылдың агезиниле-ле доозугаан. Уран болбаазыраыр дериг-херекселдерии шенеп көрген совлуиде ол завопту Пакистанның эрге-чагыргаларынга замчыдып берген. 99 хуу арыг уранны завод болбаазыралып кылыр күүзүлүг деп, «Штерн» бижээн.

Индияга ажыгтан чурт — Пакистан бодунуң хуузунда атомнуг чепсеэн будүрериие чүткүп турар-дыр деп, «Вашингтон пост» солуи база бижээн. «Пакистанның хөделиишкиннери-биле холбаатыр Франциияның специалистери сеткил дувураашкиини илергейлеп турар-дыр» деп, солуи демдеглээн. Атомнуг бомбаны будүрериинин тускай технологиязын ажыглавышаан, атомнуг чепсектерии будүрерии Пакистан шиитпирлээн-дир деп, солуиның чүүлүнде айыткан. Атомнуг чепсекти бүдүрерии Пакистан чажыыы-биле бедеткеи турар дугайында медээлерии АҮШ-тың разведказы шагда-да алган.

Пакистанның зайызырак шериг эрге-чагыргазының холунга атомнуг чепсектии киирери хамыктың мурнунда ооң кожалары —хамаарыышпас тайбың политиканы чорудуп турар чүрттарга ында айыылдыг болуп турар. Ол чурттарның хамаарыышпас болгаш тайбың политиказы Американың Баттыыкан Штаттарынга күзеиг-чиг эвес. Ынчангаш Пакистайны бодунуң шериг болгаш даштыкы политикалыының мурнуку одуругаа тенкиижи болгуларын Баттыыкан Штаттар ораалажып келген болгаш ораалажып-даа турар.

Чоокну үеде бодунуң ядролуг чепсеэн чазыдырып шеиээр дугайында Пакистанның бодалын «Атлантик» деп америк журнал ынчаткан болгаш АҮШ-тың администрациязы Пакистан ядролуг чепсектиг күрүне болурунга дузалап, ону чажырыыкан болганда, ядролуг чепсекти иеитеретпес талазы-биле бодунуң мурнундагы үрланыышкынындан АҮШ ойталаи болуп турар деп, бижээн.

ДОПЧУЗУ-БИЛЕ

НАЙБОРИ. (СЭТА). Африканың Чаҥыс эви организациязының (АЧО) кежигүннери чүрттарның күрүнелер болгаш чазактар баштыннарының Ассамблеязының XVIII сессиязынга амгы Африканың эң чугула айтырыгларын ооң киржикчилери чугаалажып көрүп турар.

Африканың Чаҥыс эви организациязының министрлер чөвүделиниң ында үргүлүүлеп турар сессиязының киржикчилери АЧО-нуң чүрттарының күрүнелер болгаш чазактар баштыннарының ассамблеязының мурнудагы сессиязының резолюциязында айыткан турушту бадыткавышаан, Израиль-биле чарылдырыкчы кандыг-даа чаа сулчээлерии буруу шапкан.

ДАШТЫКЫ ФАКТЫЛАР, БОЛУУШКУННАР

● **УЛАН-БАТОР**

Моол Арат Республиканың күш-ажылчы 300 ажыг коллективтери моол удус революциязының чоокшулап орар 60 чылынга аллар кылдыр алган хүлээлгелерии хуусал бетинде күүсеткенииң дугайын рапорттаан.

Республика пайысылалының ажыл-ишчилери кажан кезээде ышкаш, чаржып турарларның мурнуу одурүүнда чоруп турар. Шалыичы ээлчегиин хүннеринде олар планнан ажыр будуп чартык миллион ажыг туглик акшаның продукциязын кылып үндүргенер.

Социалистиг чарыштың мурнакчыларының аразында «Монголсовцветметтин», Улан-Батор демир-оруунуң болгаш еске-даа он-оон будүрүлгелериин интернационалчы коллективтери чоруп турар.

● **БУДАПЕШТ**

Чурттагга бажыңнарын чылыларынга алызындан изиг сугларның энергиязын ажыглаарының беш чыл программазын Сегед хоорай Соведи чүүлүг деп көрген. Хоорайның сонгу кезээнде 3 муи ажыг квартираларны ол программага дүүштүр. Яер аразының изиг сугларын-биле чылыларының системазынга 1985 чылга чедир улаптар. Алызындан изиг сугларны коммунал-ажылагайга ажыглаарының ында улуг дүржулгазын Сегедте чедип алган. Сегед-биле төрелдежип турар Одесса хоорайның адын адилаан ында чурттагга районунуң муи чыгам квартираларын 15 ажыг чылдар дургузунда ол сугларбиле чылыдың келген. Венгрияның улуг ажыл-агыйының хемчээлдериие чер аразының изиг сугларын энергиязын ажыглаары чыл бүрү 50 муи тонна нефтини камнап алыр арганы берип турар.

Республика пайысылалының ажыл-ишчилери кажан кезээде ышкаш, чаржып турарларның мурнуу одурүүнда чоруп турар. Шалыичы ээлчегиин хүннеринде олар планнан ажыр будуп чартык миллион ажыг туглик акшаның продукциязын кылып үндүргенер.

Социалистиг чарыштың мурнакчыларының аразында «Монголсовцветметтин», Улан-Батор демир-оруунуң болгаш еске-даа он-оон будүрүлгелериин интернационалчы коллективтери чоруп турар.

● **БУДАПЕШТ**

Чурттагга бажыңнарын чылыларынга алызындан изиг сугларның энергиязын ажыглаарының беш чыл программазын Сегед хоорай Соведи чүүлүг деп көрген. Хоорайның сонгу кезээнде 3 муи ажыг квартираларны ол программага дүүштүр. Яер аразының изиг сугларын-биле чылыларының системазынга 1985 чылга чедир улаптар. Алызындан изиг сугларны коммунал-ажылагайга ажыглаарының ында улуг дүржулгазын Сегедте чедип алган. Сегед-биле төрелдежип турар Одесса хоорайның адын адилаан ында чурттагга районунуң муи чыгам квартираларын 15 ажыг чылдар дургузунда ол сугларбиле чылыдың келген. Венгрияның улуг ажыл-агыйының хемчээлдериие чер аразының изиг сугларын энергиязын ажыглаары чыл бүрү 50 муи тонна нефтини камнап алыр арганы берип турар.

● **СОФИЯ**

Эрткен беш чылда Болгария Улус Республиканың эртем институттары Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң шугуму-биле ийи талалыг үндезиинге барык 1300 темаларны сайзырады ажылдаан, а оларның дең кезиинден хөйүи — Совет Эвилели-биле кады сайгарып ажылдаан. Социалистиг интеграция аҥы-дунма чурттарның шенелде баазазын болгаш дүржулгазын калбаабиле ажыглаар, ол ышкаш эртемнин эң чугула угланышкынларынга кол болгаш агар шинчилелдериин белии деннелии ханыпар арганы болгар специалистерге берип турар.

● **ЛОНДОН**

Европага, ооң иштинде англи черге, нейтроннуг бомбаларны тургузар дээр Англияның консерваативтиг чазалының планнарынга тред-юнионнарның Британ конгрез шиитпирлиг удурланын үнген. «От айыылдыг планнарны чогаалыр турттарның экономиктиг байдалын экижилериие угландырган туруп болур ийин.

АҮШ-биле чугаалажыышкынарны бүгү-ле деннедерге чорударының эргежок чугулазының дугайында Л. И. Брежневтиң саналдары, маргыллаалыг бүгү айтырыгларны шиитпирлээр сорулгалыг чугаалажыышкынарның столунуң артынга кажан-даа олурарынга ССРЭ-ниң белеии америк чагырыкчыларының туружунуан шуут ылгалдыг болуп турар деп, К. П. Сильва демиелээн. АҮШ-тың амгы администрациязы үиледии чок болгаш болзунмас «негелдерии» кылбышаан, чугаалажыышкынарлаи ойталап, делегей байдалын улам-на чизигленлирип турар.

Совет Эвилелиниң тайбын инициативалары Шри Ланканың депшилгелиг күштериии, чавырлыышкынны күүзээр бүгү кижилериин амыдыралчы эрге-ажыктарынга бүрүи дүгжүп турар. Тайбыңга ынак күштериин тайбын болгаш айыыл чок чөрүк дээш демиселии илепкейжилериие ССРЭ-ниң тайбын инициативалары сорук киирикчи салдарлыг болуп турар.

● **ЛОНДОН**

Европага, ооң иштинде англи черге, нейтроннуг бомбаларны тургузар дээр Англияның консерваативтиг чазалының планнарынга тред-юнионнарның Британ конгрез шиитпирлиг удурланын үнген. «От айыылдыг планнарны чогаалыр турттарның экономиктиг байдалын экижилериие угландырган туруп болур ийин.

АҮШ-биле чугаалажыышкынарны бүгү-ле деннедерге чорударының эргежок чугулазының дугайында Л. И. Брежневтиң саналдары, маргыллаалыг бүгү айтырыгларны шиитпирлээр сорулгалыг чугаалажыышкынарның столунуң артынга кажан-даа олурарынга ССРЭ-ниң белеии америк чагырыкчыларының туружунуан шуут ылгалдыг болуп турар деп, К. П. Сильва демиелээн. АҮШ-тың амгы администрациязы үиледии чок болгаш болзунмас «негелдерии» кылбышаан, чугаалажыышкынарлаи ойталап, делегей байдалын улам-на чизигленлирип турар.

Совет Эвилелиниң тайбын инициативалары Шри Ланканың депшилгелиг күштериии, чавырлыышкынны күүзээр бүгү кижилериин амыдыралчы эрге-ажыктарынга бүрүи дүгжүп турар. Тайбыңга ынак күштериин тайбын болгаш айыыл чок чөрүк дээш демиселии илепкейжилериие ССРЭ-ниң тайбын инициативалары сорук киирикчи салдарлыг болуп турар.

● **САН-ФРАНЦИСКО**

Рейганның администрациязының даштыкы политиктиг угланышкынынга таарыжыыас хөөнмер АҮШ-тың политиктиг бөлүктериидө өзүп, Ак бажыңның амгы баштыныың шуут бодунуң билиг-медерелиинге, делегейниң нарын айтырыгларын шиитпирлээрии ооң чөптүг шиитпирлеп шыдаарынга бүзүрел улам күдүлап турар. Республиканчылар чазаның даштыкы политиказының тодаргай угланышкынар чогун делегей херектериниң талазы-биле чөвүлелде Огайо штаттан сенатор-демократ Джон Глени Лос-Анджелеске болган хуралга чүве чугаалап тура айыткан. Бөө-чепсектерии эидере будүрериниң талазынга чаа америк администрациияның ап чорутқан базымнары онза айыыл болуп турарын ол онзалап демдеглээн. Сенаторнуң бодалы-биле алырга, чепсегленишкиннии дүжүрери чижектиг ыиыг айтырыгларны, ялзы-бүрү чурттар-биле ийи талалыг харылзаалларны, киижиин эргелериинң айтырыгларын Рейган кедергей зарысалга чок керүп турар.

● **МАНАГУА**

Национал хосталганың Фарабундо Марти аттыг фронтузу Сальвадорнуң чонунуң калбаа кезектерии төлээлээн күчүлүг сөиал күш болуп турар. Ол фронтуиуң удуртукчуларының бирээзи Ферман Сьенфуэгос «Нуэво диарио» солуиның айтырыгларынга харыылап тура ол дугайын медеглээн. Ук фронтуну чон тургузуп, ону хөөйлүжүтканын, чурттуң амыдыралының бүгү алырларынга ол чугула роль ойнап турарын ол демдеглээн.

Национал хосталга фронтузу улустуң политиктиг эргежыктарын камгалаан политиктиг күш-тур деп, ол онзалап демдеглээн.

● **ТОКИО**

Танкыларга удур демиселге ажыглаттынар америк самолёттарның Мияко аэродромга хонупканын Окинавада Тайра хоорайның чурттакчылары — «АҮШ, Окинавадан үнүп чор!», «Бистиң районувуска чаа шериг базазы турарын күзевес бис!» деп лозунгнар-биле уткаан.

Ол самолёттар сөөлгү бүдүн чартык ай дургузунда Миякога дерт уза кээп хонганы ол деп, «Окинава таймусу» солуи дыңнаткан. Ол чөрүк чурттакчыларының удурланышкынары турбуже, америк командылал чери Миякога хаматы аэродромну болдунуң шериг-агаар базазы кылыр бодалдыг.

● **КУВЕЙТ**

Ирактыа даштыкы херектер министри С. Хаммади Батрның «Ар-райа» солуиунуң айтырыгларынга харыылап тура, АҮШ-тың «дүргеи хемчег алырының күштери» джиир шеригларииин Персид мугулгрунуң эноазында турарынга болгаш делегейниң ол девискээринге америк шериг базаларын тургузарынга шиитпирлиг удурланган. Камп-Дэвидтиң чаҥгыс талалыг сулчээлежилгезин арабтарның эрге-ажыктарынга удурланышкак кылыр көргеи Ирактың өскерлию чок туруш-бодалын ол база дагыи балыткаан.

Ливанда байдалга хамаарыштыр чугаалап тура ирак министр ливан кризисти таарыштыр шиитпирлээриниң оруктарын дилеп тывары-биле араб чүрттар удуртукчуларының ужуражыышкынының дээди деннелге эртиреринче кыйгырган.

● **ЛУСАНА**

Колониалызмниң кинчи-бегизеи Африканың улустарын хостарының хөрээнге Совет Эвилелиниң талазындан деткимче шиитпирлиг ужур-дузалыг болган деп, Замбияның ламтыкы херектер министри Л. Гома медеглээн. Хөгжүп орар өске-даа күрүнелер ышкаш, Замбия бола ол деткимчеии белии-биле үнелеп турарын ол айыткан.

(СЭТА).

Кытат удуртулгада өскерлиишкиннер

ПЕКИН. (СЭТА). Синьхуа агентилелдиң дыңнаткаиын ёзугаар алырга, ККП ТК-ның бүрүнгү хүн хатыигаи алдыгы пленуму Хуа Гофэиии ККП ТК-ның даргазының болгаш ККП ТК-ның Шериг чөвүделиниң даргазынга сонгаан.

ККП ТК-ның даргазының орлакчызы Дэи Сяопииии ККП ТК-ның Шериг чөвүделиниң даргазынга сонгаан.

ККП ТК-ның Политбюрозуиуң докгаамал комитединии ККП ТК-ның даргазындан болгаш ооң орлакчыларындан тургустунган кылдыр балыглаан.

ЧЕЧЕК СЫЛДЫС

Черге чорааш,
дээрже көөр мен —
чечек сылдыс.
Хоорайлар дег,
мени кый деп чивеңнежир.
Сеткиламде:
«Чедип кел!» деп кыйгырганзыг.
Дээрже үнгеш,
Черже көөр мен —
сылдыс чечек.
Хөрөгай дег,
сени адап,
айырадынзар.
«Дедю» зэп кел,
ошкап каайн, сарыын»
дээнзиг.
Чеңгээн хем дег
булут ыырлап,
бады келдим —
Девиденчиг, уярапчыг,
магадапчыг
Черим сеңээ
чеже-даа чыл
чурттансанчыг.

Юрий КЮНЗЕГЕШ.

ЯНОУШЕКТИҢ АДЫ-БИЛЕ

Чебоксары хоорайның кудумчуларының бирээзин чехословак революционер-коммунист Антонин Яноушектиң ады-биле дугайында идепкейлиг киржип, оон чазаа —Словактың революстуг чазак чөвүлелян удуртуп турган. Совет республиканың дүшкенниң соонда Яноушекти тудуп хоруглаан.

...20 чылдар үезин. Поволжьеге коргунчуг аш-чут дириелип, ажыл тиви неитерээн турган. 1922 чылдың сентябрьда Яноушектиң удуртулгазы-биле Чебоксарыга Карл Маркс болгаш В. И. Ленин аттыг уруглар бажыңын тургускан. Анаа 500 хире өскүс уругларны хайгааралга алган. Уруглар Яноушекти Антон Антонович дижип адап, эң-ле эргим адаарлар.

Чувашияның ажылчы коинакарыга Антонин Яноушектиң ады эргим. Чебоксарыда оон адын эдилээн кудумчуга август айда, оон төрүттүнген хүнүнде Кудумчу байырлалын бол-да эрттирер.

Петр СЫМКИН.
(АПН).

ЧҮРЕККЕЙИМ

Чүреккейим!
Чүге дүрген тиккиледиң?
Көзүрлериг хөрөзм иштин
Хөлзеткениң ужуру чуа?

Дагдан баткан
Даштыт көшке коргутту бе?
Дажыг хеми дүйметти бе?
Таныш оорум хөглетти бе?

Эрес чаңныг,
Эриг баарлыг омак кыска
Ужуражы бергенинден

Улам дүрген соп тур сен бе?

Сурун ол кыс
Чуртталгамның сылдызы
боон.
Эчис эжим болур дээнин
Эскерип каан үрөзм сен бе?

Т. ХУРАГАН-ООЛ.

Төрээн Тывавыстың чурумалдыг чараш суурларының бирээзи.
А. Зайцевтиң фотоэтюду.

„ДОЛОССЫДА“ МАГАЛЫГ

«Зарядкаже, чыскаалыңар!» — дээп үнден оттуп келгеш, девидеп тура халыдым. Ол аразында эмчи сестразы Галина Сергеевна кирип келгеш:

— Арта-ла ыраккы Тывадан чаа келген болгай силер. Ам 7—10 хонук иштикде чаа агаар-бойдуска чанчыгып алыр ужурлуг силер. Удуңар, удуңар — диди. Оон фамилиязын Огиева дээр дээрзин билип алдым.

Ол хүнден эгелээш-ле хүнзээректиг чартык ортулук Крымда кадыкшылга чери «Долоссы» санаторийге 75 хонукта эмведип, дыштанып, кадыкшылым сегидип, алгаш келгеним уттундурбас. Крымның байлаа чүгле хүн, далай. даглар эвес, харын бойдустуң чараганы кайгамчык чараш бойдузу. Бо чурумалдыг чараш булунга совет үеде 1928 чылда туттунган баштайгы кадыкшылга черинге дыштаныры бөдүүн ажылчын кижиге өөрүнүг, чоргааранчыг-даа болду.

Ук санаторий Ялтаның сонгу-өөнө талазында турар. мөңге ногаан хады, шиви, тарымал кипаристер, пальмаларбиле хүрээлеттинген, магалыг үүг дээр. Ол далай деңнелиндеп 500—600 метр хире бедикте. Шак оон көөрге Крымның эртинези джжириавс—Ялта адыш иштинде дег көстүр.

Бо санаторийде амгы үениң эң болбаазырангай медицина дериишкилиери-биле дериттинген кабинеттер, лаборатория. 4—5 каът чаа корпустар, клуб, библиотека, күш-культура кабинеди, столовая бар. Орта дыштаның келген улустуң янзы-бүрү аргалар-биле эмнээр. Агаар ванназы, хүн хереллиге дөгеленип дадыттары, аңгы-аңгы хемчээлдиг черге агаарлан чадаг селгүүстээри, күш-культураның тускай мергежилгелерии кылыр, немелле эмиерии хүлээп алыры дээш амгы үеде медицинаның чеминшкиниерии ында биллдилиг ажылап турар. Хүнде дөрт удаа чемнеинр, кежээлерде хымысты база ижер. Эмнээшкиниң ол аргалары дыштаныкчыларга ажоок дээштиг дээрзин кижи болудаа көрүп, эш-өөрүүн чугаазындан-даа билип алыр чорду. Чижээ, агаар ванназын хүлээп ап, анаа дадыгары төп нерви системазынга чаагай салдарны чедирер, организмни дадыстырар. Кижиниң иити байдалы экижияр, сергек болгаш ажылгыр чорду бедиир. Тус черниң микроклимады, бойдустуң чараш чурумалы-биле катай хаара өкпе туберкулёзаудан аараан кижилерниң улам өстиринге таарымчалыг.

Маңаа идепкейлиг дыштанылганың бир хевири — экскурсиялаашкын. Ялтаның экскурсия бюрозу Крымның тураскаалдыг, солун черлериниче экскурсияларны дыштанакчыларга бо-ла организастаар. Аңаа киришкеш Крымның төөгүзүнде солун чүүлдерни оон кайгамчыктыг бойдус-чурумалының дугайын хандыр көрүп, билип алдым. Ылангы Ливадияже экскурсия ажоок солун. Маңаа 1945 чылдың февраль 4-тен 12-ге чедир төөгүлүг улуг ужур-дузалыг Крым конференциязы болуп эрткен. Аңаа делегейниң үш улуг күрүнелериниң баштыңнары: ССРЭ-нин Улус Комиссарларының Чөвүлелиниң Даргазы И. В. Сталин, АКШ-тың президентизи Ф. Рузвельт, Великобританияның премьер-министри У. Черчилль олар чугаалажышкынарны кылганын төөгүлеп билир бис.

Ол ышкаш Маадыр-хоорай Севастополдуң, Бахчасарай районуң левискээринде бурунгунуң күй-хоорайларын. Х үе чылдың шивээзин, улуг орус чогаалчы А. С. Пушкинниң ырлап кааны «Карак чаштары» деп фонтанны көөр. далай деңнелиниден 1300 метр бедикте Ай-Петри деп даглың кырынга даактаар аас-кежиктиг болдум.

«Долоссы» санаторий күрүнниң Крым аңныр заповедникчиниң камгалалдыг левискээриниде турары онзагай. Девискээрлеп кандыг-даа аң-меңни аңнаары хоруглуг. Ынчангаш ында аң-меңни өскеин ажоок. Диңмнер бажыңнар кырында ыяштар ламчыштыр маңнажып тургулаар. Санаторийден кедээр чазаглыг оруктбиле селгүүстээш Грушалыг-Аяң деп черге четкен кижи ында бойдус музейни соңуургаар. Тускай шаарын кажаа иштинде «Яшка биле Зоя» деп сымнарны, «Алёнка» деп ялкини, «Олимпиада» дээр зуураны, черлик хавааннарны магадаар. Янзы-бүрү дириг эмытаннар, чараш куштар-даа ында хөй. А «Гоша» деп хүрен алыг демир клетка иштинде каактары хүрере берген чорггаар көрүп турар болду. Санаторийден куду баларга далай кылында Никитаг аттыг Күрүненин ботаника сады бар. Оон иити шөлү 147 га. Анаа селгүүстээн кижиге бир чурттан өске чуртта чеде берген ышкаш сагындырар. Тоол орянь-биле дөмей-ле. Ында делегейниң бүгү чурттарындан экеп өстүрген үүштер бар. Эмнелип, дыштанмышаан, бо-ла бүгү чүүлдерни соңуургап чорууруга кыска хуусаа биллиртпейн эрте бээр.

«Долоссы» санаторийга харыы үгда 400 кижи дыштанып. чылда 2500 кижи эмнетинишаан, дыштанып ап турар. Бо дээрге бистиң чуртувуста эң эки калыкшылга черлериниң бирээзи. Ында эмнээшкиниң болгаш хандырылганың культуразың белилер дээш социалистиг чарышта идепкейлиг хаара туттунган пайыралдыг коллектив ажылдап турар.

«Каң-кадык кылдыр сегээш чанып тура, силерге улуу-биле четтирдим. Буянныг чаагай ажыл-ижиңерге чеминшкинериң күзедим» — «Долоссының» пайыралдыг коллективиниң ажылдакчыларының дугайында ыңдыг макталдыг сөстерин ында демделгел депгерилеп көрүп болур.

«Социал сорулгаларның иштинде совет кижилериң кадыкшылының дугайында сагыш салышкынган өске эң-не чүгүла чүве чок» деп, эш Л. И. Брежневтиң чугаалаан сөстерин санаторийниң эжикиниң аксында көскү черде азып каап турар.

Шынап-ла бистиң партиявыстың болгаш чазаавыстың совет кижилериң калыкшылы, аас-кежик, чаагай чоруу дээш кайы хире сагыш салып турарын мын бо чижектен безин кижи көрүп, чоргаарлаар-дыр.

Д. МОНГУШ.
ажылчы.

Кызыл хоорай.

Дузалаар дээш келген

Воронеж область куштарның 260 хевири бар. Ынчалзажок шиленнер ында көзүлбес. А Новоусманның Рыкань суурунга олар ийиги удаа көстүп келгилээн. Бир эжеш (эркыс) шиленнерге айыл таварышкан: кыс шилеп туургалаар дөгүй берген. Аңаа чем дажыглап берип турган эр шилеп бедик вольтулуг электри шугуумунга чалгыйын дегзипкеп.

Чурттакчылар дораан мал эмнээшни кыйгырып чедирген. Айыылга таварышкан шиленни камгалап ап шыдавааннар. Уяда олуруп берген куштуң аштап, канчап камгалаза экил? Школачылар аңаа пагалар тудуп аппарып бээрин ораддашкан. Хенертен чүве өскерилген: кыс шиленниң берге байдалын билип каан чүве дег, бир-ле биллинмес шилеп ужугуп келгеш төрүүр четкен куштуу ажаан эгелээн. Суурнуң чурттакчылары оон амытыны камгалаттыгакының дамраанар.

База бир рекордсмен

Шри Ланканың найысылалында дээзи өөредилге черинин 16 харлыг студентизи К. Кумарасингх база бир делегей рекордун тургускан. Ол 157 шак иштинде үзүктел чок чугаа талазы-биле оон 7 шак артыкка чугаалаанган. Бир язының бо спортунга» рекордсмен тургаи Оксфорд университединиң профессору Р. Картвеллди Шри Ланкя чурттуг «атлетикилеп, үзүктел чок чугаа талазы-биле оон 7 шак артыкка чугаалаанган.

Телевизор-биле чугаа

Кижиниң үнүн таарыштыр башкарар тургузугну япон фирмаларның бирээзи тургускан. Ол дээрге чугаазының электроннуг анализатору-дур.

Ындыг хевириң анализаторун ажыглаарының «аргалары аажок улут. Чижээ, сайдайга олура-ла телевизор-биле «чугаалажып», ону өске чалгыгже дамчыдылга ыңдырын дилеп, үнүн дыңзының бичиледип, телевизорнуң иргузарын улам көскү болдурур ап болур.

Кыска рассказтар

ЫРМАМ СЫНГАН

Бо-ла аңнап чораан хирежде киш деп амытан-биле сурушпес кижи жен. Хоржок чүве чораан. Чүге дээр болза, ам чугаалап берейн. Күскээр кыжын аңныыр үезинде Хендергеде Көк-оол Артилээр үезге чеде берген жен. Аңнаар-даа дивээн жен. Кижим киш өлүрер чепшээрел түдүп алган, азыраа кырында олур. Аъттары-даа, ыттары-даа белен.

— Киштер ам-на азыннерде маңныыпкан чорун турлар боор — дээш, аңчым жены-даа дүвүредип-ле келди. — Шаптараазыкпыл-ла черлер. Ынчалза-даа ажырбас.

Киштеп чорбаан болгаш, бышкаадан үдүртүнкен жен. Чаңгыс чорун хамаан эвес дээш эртенинде-ле аъттанып-кан бис.

Хорум тайгаңы одурткаш, Ирбегей бажыңга хонеаш, оон дыртазында дүвү эртип чорда, бир киш изинге таварышы берген бис. Оон чораан үүн-даа ыяк ыяпкап алгаш, үйи ыдыкчыны салыптывыс. Боттарывыс ыттарның соодиле куску булук казылыг аъттарывысты ореленкидир жунуп алган бурунайныпла чораан бис. Чылап безин эртип албас шыргайлап-даа, өрген дег кадырлап-даа чорун шаг болдувус. Ынчап турувуста кышкы хүн ашкан, одагланып алган бис.

Идик-хевиисте ожук-харын кактап, боттарывысты-даа, аъттарывысты-даа, ыттарывысты-даа дыштандырып ап-дувус. Бо чоокта аът жуткан, эвес, жен-даа аажок-ла түрүнкап болдум. Үзе-тура аъттар оъткарып, ыяш белеткеп алгаш, жен-даа чемге безин чедер харык чок, дораанна согланайнып эгелээн жен.

— Ажырбас, ажырбас — деп. Артилээрим жээң хөңнүм чазап, хөөрен, одаа ижеллээн олур оң. — Даарта дораан чедер бис. Ам эки дыштаның алыыл.

Ыттарын ыяк чемгерээш, аңчым дораан удуп чыдып алды.

Шынап-ла эрте турган бис. Кижим ыттарынга чүүле бирбир дииң ээди октап берээш, эргиженп суг таваккa кудуп берди. Чемненип алган соонда Артилээр аъттарже чугурутту. Ол аразында ыттарны көөрүмге, хаайлары бордаңнаар боорга, пашта мүн артыын база кургулап бердим. Кезргээрим ол.

Удатпаанда-ла киш изинге барган бис. Ыттар-даа сургун чоруптулар. База-ла дүүлүг чаң — мургуйлап чорупла-тур бис. Канчаарлары ол ийик, дүзи безин четпээнде ыттарывыс чаагаран, чамыныкаалап, хар чип олурар апарганнар.

— Бертен өйлеп чемгердим, ол хиреинде хар чип чүзүл? — деп, эжим химиренип-ле чор.

Чүү дээр, минкир ужурга таварыштым:

— Сен чогунда, мүк база кудуп бердим.

— Ол-дур — деп, Артилээр сүркүртүнүп олур. — Тодуг ыттар чүге чедер.

Дылым ыырып алдым.

Ол хүн киштиң барганын безин көрбедивис. База хонган бис. Ыттарывысты аж-на даага деп ыыдыр баглап, соодуп алган бис. Шала эртен быскан хар чаапкан, ис-даа көөрде база эптиг, ажыраарывыс-даа ажоок.

Соодуп каан ыттар дораанна исте бардылар. Бис-даа аъттарывысты тумат кымчылар-биле улдаңналаакаш, оларның соондан сүре жүндүрүпла чор бис.

Үр болбаанда ыттар эрге бердилер. Ол-ла болгай, киштеге чеде бергеннери ол-дур. Элээн ыракта хончуг кадырда ыяштар бажы дажчаан чараш аңның бараанын безин көрүп калдым. Чүрээм шапкыланып эгеледи. Чүнү-даа үттүпкан жен.

Кишке чедир халый бээр дээривиске, улуг хорум таваржы берген, хоржок болду. Даштар ораанче хол-будун супкаш, аъттар кемден болур чыгыы.

Хорумну оюп чорувуста, ыттар киштң база бир даг ажыр истей бергеннер. Аңаа чеде бээривиске, ыттар киш иштинде эдередир маңнажып турлар. Бертенги быскап кыскадык артkан жен.

Ийи чоон шиеп дөгүлеп келгеш, олурукаарын ажоок болду. Оларның ораанда кудүрээнің оргу деп чүвеш кедергей, кылык, курган, олбук чадып каан чүве-биле дөмей.

Шнаар дап берип чыдырыжда, Бады-Суу чугаалай-дыр:

— Адыр, адыр. Канбайн чыт бар чүвел?

— Чүү чыт.

Ол-дур, Бады-Суунуң өске кижилерден ылгалдыы база бир онза шыкары. Мен ол чыгты билбээн жен.

Бады-Суу боозун дытка чеденбир салып каап, ол-бо талаларже кичээнгейлиг көрдүлеп түр. Мен дээрге харын кижинин кочулаар сагыштыг турдум: чыгчының бодунда, чылчынын шырында дижип ийикпе.

Бады-Суу ийи чоон шиеннің үстүнче айыты:

— Ону секти, көрем.

Шынап-ла өлген ыт.

— Өжегээр ында салып каап-быр — деп. Бады-Суу тайылбырлады. — Мында ак кактпа азы дувак бар. Эки көрүк. Адыз даалаар бодаан улус-тур. — Оон дужувуста жүстеге дөнче айыты.— Моон кедеп кээп көрүп турар дээш, секти өжегээр ында салгандыр.

Бады-Суу билек хире чоон курган будун ап алгаш, мээң олурар деп турганын курган кудүрээ кырын орта шашты. Шак-ла диди! Аржык изин дигеш, өткаар галый бердим. Оон адаанга ожук хире улуг аастыг кактпа белеткенип алгаш чыткан чүве-дир. Орту шуравышаан каарга. чоон будук сынын чаштай берди.

Барып көрген: ыңдыг кактпа садыларда чок, киижи кылаң чүве чорду. Эрниң дүрлаар крокодилдин ышкаш, чидиг диштериг. Кежээ-ле шеңер дарган соккан кактпа чораам, ыңдыг ура уламны төгчезлекчи эвес, өске чаагай сорулгага ажылаан болза деп бодап турдум. Ол кажланың кырында олурупкан болза, киижиниң чүүн-даа үе шаптар ыйнаан. Чаңгыс киижи болза, өлүр, эштир, киижи инвалид артар — оон өске арга чок.

Бо таварылганың соонда хүрен аъттыг Хүлеровичиниң үүндүлээрим дем бартан.

К. КУДАЖЫ.

КАКПА

Бурунгу аңчыларның чугаазы-биле алырга, гарежчилей дугаа коргунчуг дижир болгай. Чүге дээрге ол тыртып каан ол сазыннге дөмей. Бо шагда ыңдыг аймыгай мырыңай зүдерик, артында көзүлбес. Чер болганда какпа, дузаа, оон туржук киижи сагыжында кирбес кагар-согар, тыртартудар, боор-боостаалаар чүүлдер салып каан болур-дур. Оларын оода аңныыр хүүсаазы төнген соонда сөп-даа албас. Тайгага база кичээнгеин киижэ керек.

Хүрең аъттыг Хүлеровичи Бады-Суу-биле тайгага чораан жен. Элээн-не кылаштаткан улус боор бис. Мен жыгыай турупкан жен. Олурун дыштанныксаарын черле арганжок.

Бады-Суу өзек иштин оруқуду көрген, өрге чылгантар ол бир ирги бе дээп ышкаш дижеңген тур. Мен бодум дугайы эжимнің бүгү эки шынарлын билир жен деп бодап чораан жен. Ол ыңдыг эвес ● болган. Ынчан чүгле Бады-Суунуң база бир чаагай шынарының ачызында кактпа улус-тур. — Оон дужувуста жүстеге дөнче айыты.— Моон кедеп кээп көрүп турар дээш, секти өжегээр ында салгандыр.

Бады-Суу билек хире чоон курган будун ап алгаш, мээң олурар деп турганын курган кудүрээ кырын орта шашты. Шак-ла диди! Аржык изин дигеш, өткаар галый бердим. Оон адаанга ожук хире улуг аастыг кактпа белеткенип алгаш чыткан чүве-дир. Орту шуравышаан каарга. чоон будук сынын чаштай берди.

Барып көрген: ыңдыг кактпа садыларда чок, киижи кылаң чүве чорду. Эрниң дүрлаар крокодилдин ышкаш, чидиг диштериг. Кежээ-ле шеңер дарган соккан кактпа чораам, ыңдыг ура уламны төгчезлекчи эвес, өске чаагай сорулгага ажылаан болза деп бодап турдум. Ол кажланың кырында олурупкан болза, киижиниң чүүн-даа үе шаптар ыйнаан. Чаңгыс киижи болза, өлүр, эштир, киижи инвалид артар — оон өске арга чок.

Бо таварылганың соонда хүрен аъттыг Хүлеровичиниң үүндүлээрим дем бартан.

К. КУДАЖЫ.

ЭСКЕРБЭЭНИ-ЛЕ ЧАЯАН БОЛГАН

Шоодуг

Эктиядеп бир кижи силгип тур. Оттун келдим.

— Эйт, одун! Каичап барган кижи сен! Үйгү-хавы! Одун дидир мен.

— Чүге оттурдуң? — деп айтырдым.

— «Оттурдуң - аттырдың» деп! Шагын кай, бээр экжел! Бо дүне шак чылырын уттупканың ол бе, мелегей?—дээш, долумда шагымны шала-була чешкеш, ушта соп аппарды— Бүгү Совет Эвилелинде улус шак дениээр дээш удувайн турар-дыр, мен ышкаш. Чаңгыс сен-не хаарыктап чыдар... Че, ам ол тенмес-батпас чүвеңни уламчыла!— дээш, мени сыртыкче йилендир идипти. Ынчалза-даа оон соонда удуп чадалым.

Кандай баштай мээң шагымны (эң-не ыяш ажыллазары ол, ынчангаш мени оттурганы билдингир) бир шак бурунгаар чыллырган, өскелерин оон-биле денииээш, «Чайгы үеже шилчээнивис ол» дээш бодал-биле удуп калган. Ону чүгле сөөлүнде билген мен.

Мен-даа удуп чадап каашаа, чеже чыдар, туруп келдим. Бажың иштинге ыңай-бээр кыдаштап-кылаштап, канчангашла көрүптеримге—чеди шак! Ам канчаар чем кылып чип—ынчап-мынчап турумда, ажыл шагы чеде берди. Ол үеге чедир кадаймы база туруп келген. Кайывыстың-даа каракгарывыс кызыл-кызыл. Ажылдап чоруптувус.

Ажылдаар черим эжим шоочалыг болду. Үргүлчү-ле ажыл шагындан озалдаар бодум амна эрим.хайнып, чоргаар базып тур мен. Апрель бирниң хүнүнде кымны-даа мурнай ажылга келген болганымда, өөрүмүү канчаар «мегелээрин» планнай алдым. Ынчалзажок чоорту донуп эгеледи. Оон-биле чергелештир планым база бустуруның кырында апарган. Чүге дээрге бодум, харын, мегелеттиңин албаан мен бе? Ындыг эвес болза, янча хөй улус канчаң шупту ажылдан озалдаар боор? Ам-даа чок.

Бир шак донуп-дожап, «станылап» келген соомда, өөрүм ам-на кээп эгеледи. Оюп-башта-даа, омак-хөглүү-даа ажоок:

— Апрельдиң бирээ-биле!

— Ам-на эрте кээп-тир сен аа?

— Апрель бир боорга ынчап тур ыйнаан бо.

Оон ажылдап кириптивис.

Сактырымга, үр болбаанда-ла дүш чеде берди ышкаш. Хөй улус-даа «мегелеп» четтикпедим. Эң соолгу идегелим — менден үргүлчү шак айтырар уруг. Ону «мегелээр» дээримге, өш-биле домей, шак айтырбас болду. Оон бир көөрүмге—мырыңай бир шак! Чемненир ер келген, а өөрүм дүште-даа чок ажылдавышаан, демги уруг шак-даа айтырбас, мындыг. Мени шоодуп тураарлары ол бе?

Оон столдарны эргий кылаштаап бүдүү көөрүмге, өске улустуң шактары шупту он нийни айтып тур. Ам канчаар, оларның шагы бирии, чаңгыс мээңин ийнин айтып турда, амма дүштээр ужурга таварыштым. Бажыңга кээримге, кадай кырымда-ла келди:

— Каяа тояап чоруур кижи сен? Мырыңай ийи шакта дүштеп келир. Ажылымдан озалдаар дей бердим, чемиң ол столда...

— Адыр, кадай, оожум-оожум! Чаңгыс-ла айтырыг салыйн, харыылап бериң көр — деп чалындым.

Кадай эжик аксында мүн-не туралыг-туражок тура дүштү.

— Адырам, кадай, сен дүштээриңде өөрүң-биле деңге үндүң бе?— дидим.

— Чок— деп, мыдыг.

— Хамык улусту мурнай чордуң бе?— деп ылавыладым.

— Ийе, шак четкенде оларны маңнаң хереэм чүл? Харыы-даа, оң минута ажа бергенде чордум, а олар шупту артып калдылар. Азы шактарын шын эвес бурунгаарлаткан улус боор бе?—деп, арай сеспи бердим.

Херек ам-на билдингей: өске кым-даа эвес, бис ийи ашаакадай. харын, шын эвес бурунгаарладып алган болдувус. Чүге дээрге, мен кежээ удуурда шагымны чайгы үеже шилчидип каан турдум. Дүне кадаа кадай бир шак бурунгаарлаткан. Ынчангаш хочу чугаага кире бер частывыс, Ону улустуң эскербээни-ле чаяан болган. Моон соңгаар чайгы үеже чылдың шилчиир болганда, бо таварылганы катаптавазын кызар-дыр.

Ч. ДУКҮҮШПЕЙ.

СИЛЕРГЕ, ШКОЛАЧЫЛАР!

ССРЭ-нин 50 чылы аттыг алюминий заводунуң спорт комплексизи бүгү Кировабадта сураглыг. Гянжачай деп хемнин кайгамчык чараш эриинде турар ол комплекске школачыларның кадыкшылга-спорт лагерин ажыткан. Аныяк чиик атлеттерниң, футболистерниң болгаш баскетболистерниң масгалыг мартылгаалары болуп эрткилээн.

Заводтуң коллективи ук лагерьже эң тергиин тренерлерни, спортчуларны чөрүткеннир. Уруглар ойнаар шөйүүшгештер, маңнаар көкпалар, бассейн, шыдыраа клуву ында бар.

Ук хоорайда пинтизи-биле кадыкшылга-спорттуң 13 лагерьлери ажыллап турар.

Ф. ДЖАФАРОВ,
СЭТА-ның корр.

телевидение

ИЮЛЬ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40— Эртенги сула шимчээшкин. 9.15 — «АБВГД-лээр». 9.45 — «Сөөлерге, ада-иелер!» 10.15 — «Спортлотонуң» 27-ги тиражы. 10.25 — «Эки барыннарны хөйүү». 10.55 — «Чүрүкчүлер дугайында чугаалар». Тулуз-Лотрек. 11.40 — Хаанга делегей маргылдаазы. ССРЭ—Югославия. 12.15 — «Чырык хүнге уткуштур». Совет ырлар конкурси. 12.40 — Уругларга фильм. «Азис». Уран-чечен телефильм. 13.45 — Югославияның национал байырлалы — Демиселчи хүнүнге. «Югославиялап». Киноопрограмма. 14.15 —«Бөгүн делегейде». Панорамалыг үндүрүлге. 14.30 —«Бөгүн — Делегейниң кооперация хүнү». Центросоюзтуң даргазы А. А. Смирнов дамчыдылгага киржир. 14.50 — «Челээш». Улусчу чогаадылганы IV делегей фестивалы Сирия. 15.15 — Билдингир-даа бол, элдептиг». 16.15 — Мультфильмнер программазы: 16.40 — «Го Сюшаның билингени». Документалдыг телефильм. 17.30 — Кооперация хүнүнге музыкалыг программа. 18.30 — 18.45 — Чапсар. 18.45 —Политиктиг тайылбырлакчы Л. А. Возиесенскийниң беседазы. 19.15 — «Сеткилдиң ханызынан». Томскиниң күрүне университединиң доозукчулары, башкыларга болгаш студентилерниң-биле ужуражылга. 21.00—«Ye». Информастыг программа. 21.35 —23.20 — «Киноопрограмма».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — Орус улустуң хөгжүм хереселдериниң «Сказ» деп квартети. 14.50 — Спорт программазы: Кара адарыңга ССРЭ чемпионазы. Олимпийниң «Динамо» кара адар черинден дамчыдылга. Эжиндириишкиниге делегей маргылдаазы. ССРЭ-ниң шилиидек командазы — Великобританияның шилиидек командазы. Киевтеи дамчыдылга. Шыкка хоккейге ССРЭ чемпионазы. 16.05 — «К. Федин. Чогаалчы. Уран үүүл. «Ye». 16.35 — «Чурттагаже чалаага». Фильм-шин. 19.00 — «Музыкалыг кюск». 19.30 — Гандболга делегей маргылдаазы. Эр улус. ССРЭ-ниң шилиидек командазы — Польшаның шилиидек командазы. Болгарияда дамчыдылга. 20.00—«Тамыктыг удунар, чаштар!» «Соок ярей болгаш Чай». Мультфильм. 20.15 —«Кидикшыл». Эртем-тайылбырлыг программа. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 —«Буураарының кырында». Уран-чечен фильм. (ЮСФР) 23.00 — 01.00 — Футболга ССРЭ чемпионазы. СКА-(Донда Ростов) — «Шахтер» (Донецк). Донда Ростовтан дамчыдылга.

Аагаар

Бөгүн Кызылга болгаш республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге дыңмирээр. Агаар 28—32 чамдык районнарга— 25—27, Кызылга—28—30 градус изиг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

ИЮЛЬ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ужен үш хай-бачыт» (2-ги сериязы) 9.30, 12.10, 15.00, 18.00, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чараш кыс болгаш кара маңгыс» 9.00, 14.10, 18.00, «Москва карпа чажыңга бүзүревес» (2 сериязы) 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дөрт мушкетёр» (2 сериязы) 14.20, 17.10, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бистиң-биле кара чаңгыс, ынчыглар!» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Алдын аът муңгаң кижи» 14.00, «Бүт хемден Висла чедир» (2 сериязы) 16.00, 19.00 шактарда.

Редакциянның адреси: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ. Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретарыаттың 2-23-35, партийжа амыдыралдың болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, пропагапда киллизиниң 2-31-75, культурга киллизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлетпүр киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27 информация киллизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейи баргында 2-32-75 телефонче долгаар.

Типаж 17866. Чагыг № 1559.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Йом үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографизы (Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1)

ТС—01146

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 156 (11654) | 1981 чылдың июль 5, воскресенье | 1925 чылда үдезалеттингеи | Өрт— 2 кев.

МАЛГА ЧЕМ БЕЛЕТКЕЛИ — ХҮННҮҢ ЧУГУЛА АЙТЫРЫЫ

БҮГҮ КҮШТҮ МОБИЛИЗАСТААР

Хүн келген тудум улам-на хей совхозтар чемнер белеткелинче кирип турар. 1981 чылдың июль 2-де медээ-биле алырга, республиканың ажыл-агыйлары тараан болгаш чайгаар үнген сигеннерни 2,5 муң гектардан кестирген, ооң 525 гектарындан сигенни белеткээн. Таңды районнуң ажыл-агыйлары 700 гектар хире чернин сигенин кескен, 323 тонна сигенни белеткээн, 153 тоннаны тырып боодалдаан. Улуг-Хем районда 456 гектарның сигени кестинген, 200 тонна сигенни сараттаан, 87 тоннаны тырып боодалдаан.

Витаминниг сиген далганы белеткээр ужурлуг 46 АВМ агрегаттың 25-и ажылдап эгелээн болгаш 270 тонна далганны бүдүрген, ол болза планның 4 хуузу. Эрткен чылдың бо үезинде 127 тонна далган белеткээн азы планны 2 хуу күүсеткен турган Таңды, Улуг-Хем районнарның совхозтары витаминниг далган белеткээрин элээн организастыг эгелээн болгаш ол-ла дараалашкаа-биле 160 база 52 тонна далганны белеткээн. Ынчаарга Каа-Хем районда чеди АВМ агрегаттың чүгле ийиги ажылдап, 13-ле тонна сиген далганы бүдүрген. Ол ышкаш «Чодураа», Ленин аттыг, «Ленинчи орук», «Улуг Октябрь» болгаш «Сут-Хөл» совхозтарда витаминниг далган белеткээр агрегаттар амдаа белен эвес. Ол ажыл-агыйларның удуртукчуларындан ам шыңгыызы-биле айтырар үе келген. АВМ агрегаттарны моон мурнунда белеткеп албайн, чүнү кылып турганыл? Ажыл-агый бүрүзүге АВМ агрегаттар бүрүн күчүзү-биле үзүктелиишкин чок ажылдаан турар ужурлуг. Ажылды ийи эдлечглиг кылдыр организастаары чүгүл.

Республиканы нитизи-биле 60 муң тоннаның орунга 854 тонна сенаж салдынган. Бо талазы-биле Кызыл районнуң ажыл-агыйлары мурнап турар. Ында 550 тонна сенаж салдынган азы планның 26 хуузу. Бии-Хемде 153 тонна, Таңдыда—151 тонна сенаж салдынган. Арткан районнарның ажыл-агыйлары сенаж салырынче ам-даа эгелеп кирбээн.

Бо чылын будук-бүрү чемнерни белеткээринче улуг кичээнгейни салыр ужурлуг. Бо хүнге чедир 300 тонна будук-бүрү белеткеттинген. Ону белеткээринче Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Тожу, Бай-Тайга болгаш Барыын-Хемчик районнарның ажыл-агыйлары эгелеп киришкен. Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем, Тес-Хем, Кызыл дээн ыышкаш районнарның совхозтары будук-бүрү чемнерни белеткээринин болдунар аргазын ажыглавайн, ону херекке албайн турары шын эвес.

Мал чемнериниң белеткелинде амгы үеде 50 звено болгаш бригада ажылдап турар. Оларда 1700 хире кижи хаара туттунган. Эрткен чылдың бо үезинде 450 кижи ажылдап турган. Хол кадыры-биле 280 кижи сиген кезип турар. Бүдүүлгелерден, организациялардан база школачылардан 448 кижини мал чемниң белеткелинде хаара туткан.

Амгы байдал-биле алырга, чем белеткээринин кампаниязы оожуу-биле эгелеп турар. Сорулга чүл дээрге бо чугула херекче бүгү күштү мобилизастаары болур. Партия, совет, кедээ ажыл-агый органнарының эң дайынчы сорулгазы ол.

Хүн демдеглелин республиканың Кедээ ажыл-агый министерствозунуң специалистери белеткээн.

БИИ-ХЕМДЕ ЭГЕЛЭЭН

Бо неделяның эгезинде районнуң совхозтары мал чемниг сиген далганы белеткелиниң белеткелинче кирген. Көк-сула кезилдезинин, витаминниң база сепаж салырының талазы-биле ажылдар кайы-даа совхозтарда түлүктээн.

Мал чемниң белеткелиң «Кызыл тараачын» совхозтуң ажыл-ишчилери организастыг эгелээн. Туран-Бажынче өскээн оруктуң оң талазында 150 гектар черге эрткен күзүн көк-тараа тарып турган. Бо чазын аңаа чемишчидилгелиг төп, хөрзүнүң үлдүреткел.

Ында көк-тарааны ийи комбайн-биле кезип турар. Механизаторларның бирээзи — хөрээжен тракторист Людмыла Даньшинаның кестирип, хээндектээни тараа сывын чолаачы Николай Коровин, а СКС-100 комбайнның башкарыкчызы Александр Левченконуң кестирген дүжүдүн чолаачы Александр Горев олар удурла сөөртүп чоруп турлар.

Мал чемниң белеткелчилери сиген далганы белеткээр агрегаттарны аңаа тургуспас дишкен. Көк-тарааны дөгере кезер бетинде-ле чоогалар бугалар унчарындан сигенни тракторлар, аът машиналарыбиле кестирип эгелей бээрлер. Бүгү-ле бок үнүштерни аштаар деп олар дугурушканнар.

А чоон сыптыг үнүштерни үүрмектээр дээш төп шанда немей дээрбе база тургускаикар.

«Кызыл тараачын» совхоз бо чылын нинтиинин малынга 3300 тонна сигенни, 8 муң тонна силосту, 1000 тонна сенажды база 400 тонна витаминниг сиген далганы белеткээр сорулгалыг.

С. МААДЫ.

ЧУРУКТАРДА: АВМ оператору А. Петеримов; сиген кестирикчилери А. Калдарак биле К. Шырап.

Июль 5—Далай болгаш хем флодунуң ажылдакчыларының хүнү

ХАБАРОВСК КРАЙ. Ванинонуң Куш-ажылдың Кызыл Тук орденниг портунуң коллективи бодунуң профессионал байырлалын тэлептиг утказур дээш социалистиг чарышты улам калбарткан. Ооң доктерлери судноларның чүүктерин шалыпкыны-биле чүдүрүп, дүжүрерин чаңчыл болдурганнар. Дээлгадан ажыр улус ажыл-агыйының 30 муң тонна хире чүүгүн чүдүрген болгаш дүжүргеи.

Кыдыкы Соңгу чүүче бо чылын 100000 тонна ажыг чүүктү чүдүрүп чоруткан.

ЧУРУКТА: порттуң үшкү районунуң ажылчыннары (солагай талазындан оң талазынче) В. П. Береза, К. И. Целинский, В. З. Бенда, В. Н. Михайленко олар.

В. ТАРАБАЩУКТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

АРАЗЫНДА ЧАРЫШПЫШААН

Тудугжу Лопсан-Шыырап Баллынович Ооржактың ажыл-ишчи базымы 463 лугаар көжүп чоруур механизастаттынган колоннага ыяш белеткээр бригаданың бригадиринден эгелээн. Оон улаштыр ол арга-дуржулгалыг эш-өөрүнүң дузазы-биле тудуг ажылының чажыттарын шинчээлеп ап, № 3 КМК-ның тудуг бригадазын удуртуп эгелээн.

Амгы үеде оон бригадазы Чөөн-Хемчик районда «Тыва» совхозта бирээзинге-де 300 инек кипрер ийи кажаанның бирээзинин тудуун доозкан. Бригаданың дуржулгалыг, хоочун кежигүннери О. Монгуш, К. Тюлюш болгаш өскелердээ үлегерлиг ажылдап, чоокта чаа кирген аныяктар В. Куулар, С. Салык оларга арга-сүмезин кадып, кызымак ажылдап турарлар. Л-Ш. Ооржактың удуртканы бо күш-ажылчы коллектив Бажын-Алаак суурда К. Монгуштун бригадазы-биле социалистиг чарыштыг. Ынчангаш олар ам чарышка тиилекчи болуп бо чылын планныг онаалдарын хуусаа бетинде күүсеп-дээш кажангызындаа шалыпкын ажылдап турар.

М. СЕРЗЗ.

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ БЕДИК ШАҢНАЛДАРЫ-БИЛЕ

Онгу беш чылдың даалгаларын күүседиринге чедип эдлеп чедиишкиннери дээш, ажылчы чоннарның кижизидилгезинге, социалистиг хөөйлу-дүрүмнү болгаш норум-чурумну быжыглаарынга, совет кинематографилиң хөгжүдеринге, өвредилге, эртем база хей-нитити ажылынга идепкейлиг киржилгези дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1981 чылдың июнь 4, 12, 17 хүннериндеги Чарлыктарын ёзугаар мурнакчыларны ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаан.

Тыва АССР—дэн

УЛУСТАРНЫҢ НАЙЫРАЛЫ ОРДЕН-БИЛЕ

Виктор Петрович **Барабанов** —улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң сан киллизиниң эргелекчизи.

«ХҮНДҮЛЕЛДИҢ ДЕМДЭЗ» ОРДЕН-БИЛЕ

Седип-оол Ховалыгович **Араичаа** — Кызыл хоорайның № 1 ортумак профессионал-техниктиг училищезиниң күш-дамыр кижизидилгезиниң удуртукчузу.

Николай Алексеевич **Минцев** — Красноярскиниң кол девискээр эргелелиниң продукция-биле хандырыга талазы-биле «Тываснабсбыт» Тыва эргелелиниң начальниги.

Евдокия Павловна **Муромцева** — Кызылдың төп № 7173 ажаалга кассазының улуг кассири.

Кошкар-оол Доржуевич **Ондар** — улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскомунуң сан киллизиниң эргелекчизи.

«КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЭРЕС-МААДЫРЛЫГ ЧОРУК ДЭЭШ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ

Алевтина Алексеевна **Засс** — ССРЭ-ниң Курбанкызының Сарыг-Септе салбыр эргелекчизи.

Анна Федоровна **Килина** — Курстрахованиениң Каа-Хем районда инспекциязының начальниги.

Антонина Андреевна **Юшкова** — Кызыл хоорайның № 4 профессионал-техниктиг училищезиниң будурулге өөредилгезиниң мастери.

«КҮШ-АЖЫЛЧЫ ШЫЛГАРАЛ ДЭЭШ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ

Валерий Александрович **Линник** — Туризм болгаш экскурсия талазы-биле область чөвүлелиниң чоогалчызы.

Оюмаа Сендиевна **Седей** — Тываның В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинадының Культура ордузунуң балетмейстери.

Экономика камналгалыг болур

ТЕХНИКАНЫҢ АЖЫГЛАЛЫ, КАДАГАЛАЛЫ

Мөңгүн-Тайга районнуң ийи совхозунга бүгү кедээ ажылагый ажылдарын ой-шаанда, беш деңнелге чорударынга четчир санныг техниканы күрүне берип турар.

Ынчалза-даа совхозтарда техниканы ажыглап, кадагалап, эдилеп турары, техниктиг документацияны кылып турары чогуур негелделерге ораңок четпес. Эрткен беш чылда «Малчын» совхоз 33 автомобильдерин, илчирбелиг 3 дугуйлуг 7 тракторларын болгаш ниити өртээ 189,5 муң рубль түңнүг өскелээ кедээ ажыл-агый техниказын база «Мөгөн-Бүрен» совхоз ажыбүрү маркалыг 25 автомобильдерин, илчирбелиг 5, дугуйлуг 4 тракторларын болгаш ниити өртээ 151,7 муң рубль

СУГ ОРУУ-БИЛЕ

Улуг-Хемниң дожу эрип баткаш, хем оруу ажыттынарга, Енисей пароходствозунуң Кызылда район эргелевиниң хемчилери боттарының құш-ажылчы эвлевэн эгелээн. Ыракы Тожу районга чедер улус ажыл-агыйынга чугула чүктүг баштайгы теплоходтарның оруун дуржулгалыг капитан Петр Михайлович Марковтуң башкарганы «Анкара-45» теплоход изээн.

Ук коллективтин экипаждары бо чылдың эжиндиришкин сезонунуң ак-көк оруубиле үлетпүр болгаш аъш-чем бараанарын база муң-муң кубометр салдарың үзүк-соксаал көжа сөөртүп турар. Тус-тус экипаждар аразында чарыштыг. Ооң түнелиин ай санында үндүргеш, тергиндээнерни шаңнап-мактап келген. Май айның түнелиин үндүрерге, бо чылгы хем оруунуң азакчызы, хоочун капитан, коммунист П. Марковтуң экипажы тиилекчи болган. Мурнакчы экипаж ийиги кварталда база эки ажылдааш, алган хүлээлгезин 197,6 хуу боттандырган. Олар суднозунуң техниктиг септелгезин быжырымчалыг кылгаш, эжиндиришкин сезонун бедик темп-биле эгелээш, ону суларатпайн, бо күш-ажылчы чедишкиннерни чедип алган.

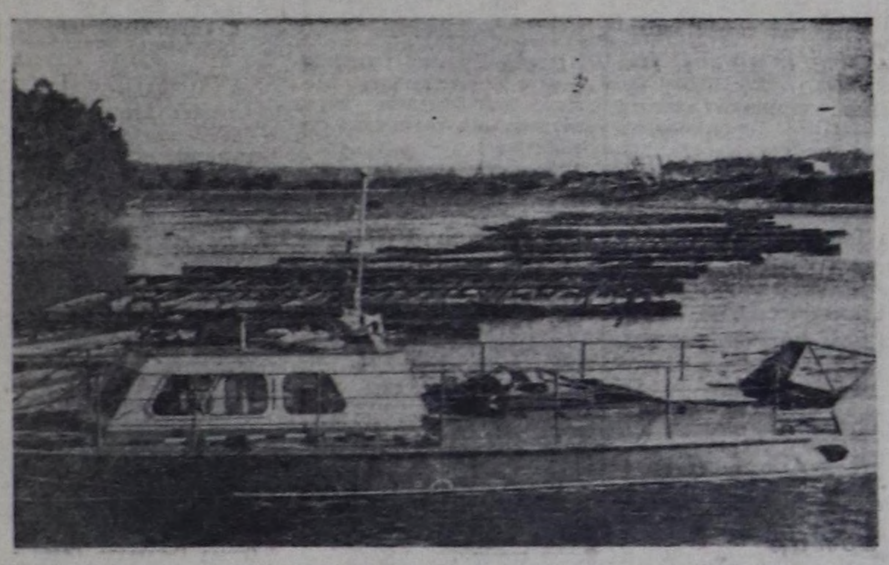

Район эргелелиниң хемчилери эрткен кварталда 32,8 муң тонна чүк сөөртүр түргаш, ону 41,4 муң тонна күүседкеш, планнан ажыр 8,6 муң тонна чүктү хем оруу-биле дажыглаан. Улус ажыл-агыйынга эргежок чугула ол чүктерни чагыкчыларга чедиреринге төлептиг үлүүн киргеи экипаждар хей. Оларның башкарганы чүктүг теплоходтар хемниң оруу-биле найысылал Кызыл болгаш ыраккы Тожу аразынга үзүк-соксаал чокка эжиндирип турар. Чамдык экипаждар боттарының профессионал байырлалын — Далай болгаш хем флодунуң ажылдакчыларының хүнүн күш-ажылчы эвлевгетге утккуурлар.

М. ОНДАР.

ЧУРУКТАРДА: «Анкара-20» теплоходтуң капитаны Н. Панов; Енисейде эжиндиришкин.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ ЧҮЪКТЕРИ

«Амурнуң «Жигули» деп теплоходу Благовешенск—Хабаровск—Сахалин аразынга эжиндиришкинни хуусаадан 10 хонук мурнай эгелээнэ».

«Бакунуң порт ажылдакчылары чыл эгелинден бээр пландан ажыр 50 муң тонна чүктү чүдүргеннер».

ЧУРТТУҢ океаннар широталарынын болгаш хем оруктарындан ыяыг телеграммалар, порттардан болгаш пароход ажыл-агыйларындан дыңнадытлар дыка хей кээп турар. Сугжулар мурнунда салдынган соруглалар улуг, ынчангаш эжиндиришкин эгелээнинин соонда хүн бүрүүн чедишкинни ниити он бирги беш чылдың даалгаларын чедишкинниг күүседиринин үлегэнин болүр.

«Транспортта түргустуг айтырыгларның шынгызымге болгаш улуг хемчээлдиин барымдаалааш, оларны чүгле ук хүүсаалыг комплекстиг программага үндезилээш шиитпирлеп болүп деп түүлелдү кылган бис. Ыяыг программаны ажылдап кылыры Кол үлегэнышкыларында көдүүгеп— деп, эш Л. И. Брежнев партинин XXVI съезизинге үгааладан. Далайжылар болгаш хемчилер ол программаны чедишкинниг күүседирип үжүлүр. Чогум-на ынчангаш СЭТА-ның корреспондентизи оны боттандырының аргаларының зүгүлгэн бээрин СССР-нин халай флодунуң министри Т. Б. Гуженкодан болгаш РСФСР-нин хем флодунуң министри Л. В. Багровтан алдээн.

— Съездиниг транспорт чаңыгдаалаарын эвээжелиин күүсенинин ниити соруглазы деп санаар болгай. Оны далайжылар болгаш хемчилер чогум чүнүн күсели-биле чедип алыр деп турар иогы?

— Ол тыка түгүлэ айтырыг — деп, Т. Б. Гуженко үгааладан. — Боттары-за нарын болгаш улуг ортек-үнелиг түүлдер бооп турар судноларбиле чүктерни муң-муң километр черге чедирерн. оларны бодүүн чвес механизмнерниң дузазы-биле дүжүрери-даа чиик эвес болгаш баранчаранның ортектерин тыка улгаарын болдуруар. Судно тудуктугларының болгаш портчуларының-даа күжениишкиннерин-

«Экваторияның сугларында бис— деп, «Владимир Ильич» теплоходтуң капитаны Г. Митенев дыңнаткан. — Кырыеыста ак-көк дээр, долгандыр ногаан далай, үстүүрүте шаа хүн — ынчалза-даа дыштыкыр чай чок. Ленинград — Африканың чөөн эриктери уланмышкынны рейстиң ажылы черле улуг болгай. Чамдыкта чедирип келген чүүлүвүстү боттарывыс-даа дүжүрер үжүрга тааржыр бис. Бо чылдың кварының 72 хуурга күүседип өттүвүс. Социалистиг чарышка база кетап тилекчи болуруунга бүүдүүлдиг бис».

Теплоходтуң экипажы оку күүседип шыдавас дээрзинге бүүдүүлчүлүг улуг. Далайга бедик бүүдүүкчүлүг ажылдавр дээш чарышка ол он удаа тиилекчи болуп келген.

Телетайп дажыштыр медээ Арктиканың өскө широталыдан чедип келгеи: «Башгайы кораблиниң Игорькага үдеш чедирип калдывыс. Өскө лесоколдар-биле кады транспортның чаа болуун үткүүр дээш уктуттувус. Эжиндиришкин чиик эвес-тир. 10 балдыг дошту, шаатараазының черлерни, берге орукторны өртер үжүрга тааржыр келдивис. Капитан Кочетков».

«Сибирь» атомоход бо чылдың төнчүүнде чедир үүлүг дошту черге ажылдавр үүгеге онаашкан. Арктиконың чөөн талазында, эжиндиришкинге элээн нарык секторында орук ажыттыкын орар. Полярныларга, биолоторга, нефтинилерге, ооң тыңнакчыларынга. Кыдыкы Совуу чүктүг бүүү-ле чүүлдеринге эргежок чугула үүктерни сөөртүп чүс-чүс судноларга орукту атомоходтор ажыдыр үжүрүп болгай.

Эртикен беш чылдың орвак дедээминче үнүп чүс ажыг чөө судно үнген. Чаа беш чылдың бала нежежир. Чиик», «Павел Вавилов» теплоход эжиндиришкинче бир дугаларында тиилекен. Ол ГДР-ге чедип каапкан, ам Ленинград баар. «Сибиряк» деп сураглыг пароходтуң машинизи, фашист крейсерге үдүр демисешкен Вавиловтуң ады-биле адаан дээрзин теплоходтан радио дамчыштыр дыңнаткан. Олар мээдир далайжылың адынга телектиг болуруи дөңгүраалаанар.

Далай флоду дээрге чүүлге чүүк сөөртүр эвес, анаа пассажир база аргыштырар. Эртем эжылын база анаа кылыр. Шинчилекчи «Космонавт Виктор Панаев» деп судноның экипажы мынчаар дыңнаткан: «ССРЭ-нин Эртемнер академиязындан келген телеграмма биске өөрүнүүр болду. Орбитаның «Салют-6 башкарылалдыг комплексии болгаш «Интеркосмос» программазыдоругаар каттышкан экипаж ажылын чедишкинниг доосканныңга чоргаараавыр бис. Чүүл дээрге оон ажылынга бистиң киржилгевис бээ бараа.

Профессионал байырлалдың үезинде кажаттыкчан кылаарчаар материалдары-биле ажылдавр деп шиитпирлээнин дугайын хей-хей теплоходтарның экипаждары дыңнаткан. Чылдың бирги чартында чарыштың түүнелиин база бөгүн үндүрерлер.

ОРУККА УТКУУРЛАР

Июль 5—Далайжыларның профессионал байырлалы. Оларның чамдыызы оны бамбүрзектиг океаннарынга утккуурлар. Кызыл туктар-биле шиметтинген 17 муң ажыг суднолар делегейниң 1250 порттарынга барып турарлар. СЭТА-ның корреспондентизи телетайп болгаш радиотелефон дамчыштыр аларда «Далайжы хүнүн кандыг чедишкиннерлиг утккуп тур силер?» деп айтырыг салган.

УЛЕГЕРЛИГ ӨГ-БҮЛЕ

Чыраа-Бажы ортуман школазының столовазында повар Дарый Иргитевна Хомушку бүгү өөредилге чылының дургузунда даңгаар эртен-не бажыңындан кожазында турар столовазыне далаштыг базыптар. Ынчалдыр айлар, чылдар эртсе-эртсе, оон повар ажылынга ажылдаан он ийи чылы билдиртпейн шуужуп эрте берген. Ол аъш-чемниң дээжизин амданныг, чаагай кылдыр белеткеп келген. Школаның башкылар коллективи-даа, ооң сагыш-чөвангыр чемгерип келген өөрөникчилери-даа биче сеткилдиг, эрес-кежээ повары-ның адынга чылыг-чымчак сестерни чугаалап турарлар. Дарый Иргитовна суурда агитвварталдар аразында организастап эрттирип турар аъш-чем делгелгелеринге база идепкейлиг киржип келген болгаш ооң кылган аъш-чеми амданныг-чаагай, шынарлыг болуп, каш чыл улаштыр зң зии черни алгылаан.

Ооң өөнүң ээзи Өлзей-оол Очурович Хомушку үр чылдарда улус өөредилгезинге бараан болуп келген, школаның-даа, суурнуң-даа хей-ниити ажылдарының идепкейлиг киржикчизи, хоочун башкы. Ам оларның уруг-дарыы өскен, төлептиг кинилер апаргылаан. Улуг уруу Теве-Хая сес чыл школазында башкы, ооң бичези Москваның нөөзажыл-агый академиязында өөренип турар. Артианкары школада сагыйга-чурумнуг, зки өөренип турар болгаш бо өөредилге чылын база чедишкинниг доосчаш, дараазында класстарже шилчээн.

Уруг-дарыынга үлегерлиг ада-ие оларын күш-ажылга ынак кылдыр өстүруп, кижизиткеннер. Бо демниг ег-буле дузалал ажылагыйында инек, дагаа, хаванны тудуп, картофель, помидор, огурец, капуста дээн чижектиг өвгаа аймаан чыдың-на тарып турар. Оларның чурттап орар бажыңы суурнуң «Херел» агитвварталында ишти-дашты арыг-силиг, чай болурга херимин яазы-бүрү өөнүг чечектер шыва алы берген турар үлегерлиг бажыңнарның бирээзи.

Дарый Иргитовна болгаш Өлзей-оол Очур-ооловия Хомушкулар бо хүннерде школа септелгезинде идепкейлиг киржип турарлар.

А. МОНГУШ.

Чаңгыс темага

ийи шүгүмчүлел

БАЗА КАТАП ЧУНАР-БАЖЫҢ ДУГАЙЫНДА

«Кызыл тук» совхозтуң чурттакчылары чүнүң алыр дээш ам каш ай улаштыр район төөң кирер болу берген. А оон чогум чылдагааны чүдел? Совхоз төөүнде чунар-бажыннын ажылдавастаанында. Чунар-бажыңның ажиндеп чуге шоона дүшпес апарганын одаар чүүл, ону сөөртүр транеспорт чогунда деп тайылбырлап турар. Кижи болаарга, улуг күш чокка шиитпирлеп ап болур айтырыглыр. Анаа сылаап, чунар-бажынны ажылдатпайн, чурттакчы чонга тааримчалыг байдал тургуспайн турары канчап-даа тааримпас.

«Кызыл тук» совхозтуң директиязы, көдээ Советтиң күүскому чунар-бажыңны база катап ажылдаыр айтырыгны ам кажан шиитпирлеер ирги? Совхозтуң ажылнишчилерин ол айтырыг сонуургадыы турар.

Д. ООРЖАК.
Өөүр район.

Политиктиг өөредилге чылынга уткуштур

ПРОПАГАНДИСТЕР БЕЛЕТКЭЭР УНИВЕРСИТЕТ

КОММУНИСТИГ ПАРТИЯНЫҢ ишкин болгаш даштыкы политиказын пропагандаларынга, ажылчы чонларның идей-политиктиг кижизиллгезинин соруглаларын шиитпирлээринге партия комитеттерини марксизм-ленинизм университеттери — партия өөредилгезинин системазында дээди звено. Ону доосканнарга дээди политиктиг билигии чедип алганының дугайында дипломну бээр.

СЭКП Тыва обкомунуң марксизм-ленинизм университединиң кежээки болгаш бот-өөредилгелиг салбырларлыг. Кежээки салбырга Кызылда ажылдап, чурттап турарлар өөренир. Оларны СЭКП Кызыл хоорномунуң сүмезээнин ёзугаар хүлээп алыр.

Университеттө бот-өөредилгелиг салбыры 1977 чылда ажыктаан. Марксизм-ленинизм университеттериниң дугайында дүрүм ёзугаар анаа көдээниг партия организациялыларына политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң пропагандистерин белеткээр үжүрлүг.

Бот-өөредилгелиг салбырга дыңнакчыларны СЭКП райкомнарының, «Тыва даг-дүүз», «Тыва кобальт» комбинаттарның партия комитеттериниң сүмезээнин ёзугаар идей-политиктиг ажылда кижиин турар дээди болгаш орто-мак эртемнигг коммунистерни бала партия кежигүнү эвес активтерни университеттиң хүлээп алыр комиссиязының шиитпирлээн ёзугаар хүлээп алыр. Дыңнакчыларның составында партия, совет, профэвилел, комсомол ажылдакчылары, башкылар, эмчилер, үлетпүр база көдээ ажыл-агыйныг ажылдакчылары болгаш өскелер-даа кирип турар.

Өөредилгениң ийи чылының дургузунда бот-өөредилгелиг салбырның дыңнакчылары бирээзи-ле 7—8 хүнүүт дөрт катап өөредилге сессиязынга келир. Ол үеде лекциялар, семинар, класс кичээлдери, шылгалдалар болгаш зачёттар болур. Сессиялардан аңгы үеде марксизм-ленинизминиң классиктериниң чогаалдарын, Коммунистиг партияның документилерин болгаш өске-даа өөредилге планында айтыкан литератураларны дыңнакчы боду конспектилеп өөренир. Оон ажылдап кылыры Кол үлегэнышкыларында көдүүгеп— деп, эш Л. И. Брежнев партинин XXVI съезизинге үгааладан. Далайжылар болгаш хемчилер ол программаны чедишкинниг күүседирип үжүлүр. Чогум-на ынчангаш СЭТА-ның корреспондентизи оны боттандырының аргаларының зүгүлгэн бээрин СССР-нин халай флодунуң министри Т. Б. Гуженкодан болгаш РСФСР-нин хем флодунуң министри Л. В. Багровтан алдээн.

— Съездиниг транспорт чаңыгдаалаарын эвээжелиин күүсенинин ниити соруглазы деп санаар болгай. Оны далайжылар болгаш хемчилер чогум чүнүн күсели-биле чедип алыр деп турар иогы?

— Ол тыка түгүлэ айтырыг — деп, Т. Б. Гуженко үгааладан. — Боттары-за нарын болгаш улуг ортек-үнелиг түүлдер бооп турар судноларбиле чүктерни муң-муң километр черге чедирерн. оларны бодүүн чвес механизмнерниң дузазы-биле дүжүрери-даа чиик эвес болгаш баранчаранның ортектерин тыка улгаарын болдуруар. Судно тудуктугларының болгаш портчуларының-даа күжениишкиннерин-

«Шынга» харыы

ЭДЕ ТУРГУЗАР

Журналист А. Чараш-оолдуң № 105 «Шында» «Шуутаар бетинде боданыр» деп шүгүмчүледиг материалы парлаттынган. Нэда Кызылда «Молодежное» кафеде арага садып турарың, аңаа янзы-бүрү кежээлер эрттирип, ол бажыңның чурттакчыларынга дүне амыр-дыш бербейн турарын, хоорайда № 15 автобустуң шимчээшкинин автор шүгүмчүлеп бижээн.

Аңаа Кызыл хоорай күүскомунуң даргазының орлакчызы Г. М. Шамонин:

—«Молодежное» кафенин девискээринин чурттакчыларының хомудалын болгаш авторлуң солунга парлаттынган чагаазын чугаалажып көргеш, аңаа арага садарын, янзы-бүрү кежээлер эрттирерин хораан. Амгы үеде кафеден колдуундала тудугжулар чеминеиг чорун турар. А № 15 автобустуң шимчээшкинин кудумчуунун оруктарын кылып турарын барымдаалаашн, чүгле тур үеде «Телецентр» деп доктаар черге чедер кылдыр тургускан. Орук кылдыларга, № 15 автобустуң маршрутун өскертир — деп харыны берген.

КАЖАН СЕПТЭЭР ИРГИ?

«Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы салбыры—Улуг-Хем районуң хей чурттакчылыг сурларының бирээзи. Оон чурттакчылары суурнуң чунар-бажыңынга туманындан бээр чартык чыл ажа берген. Совхозтуң директиязы, көдээ Совет оны септелдип кылдыртырының талазы-биле канчыг-даа хемчеглерни албайн келген Хир-чамаан дамырлыг, арыг-силиг кылдыр чүнүп алыр дээн чоп. Шагаан-Арыгның чунар-бажыңынче барып, бүүүн хүнну чүгле чунарынга эрттирип турар.

Ойлуп-бүстүп, үрелген чунар-бажыңны септээри-биле ийи машина ишти элезинин, 16 шоодай цементтин оон чаныыга төп каап, 6 кижини оон септелгезин кылыры-биле ажыглап тургускан. Чамдык материалларның чогундан олар септелге ажылдарын кылбайн турар. Ук ажылчыннар ажылдаар объектизинге эртеннин-не чедип келгеш, кезек кадыынай-бээр кылаштажып турган, чаңа бээрлер. Оларның соон дарый бичии оолдар келгеш, үнелиг түүлүг материалдары— элезин, цементнин суг-биле доюткаш, борбак өтүүбүларэ кылып, ыпай-бээр чүүктап зүүзээрлер. Он алды шоодай цемент ыяыар готчеглеттирип, элезин, довурак-биле хоюжуп калган, а чунар-бажыңның ойбак-самдар черлери хевээр.

«Чайын шаңаан, кыжын терген септе» дижир чоннуң үлегер чугаазы совхозтуң удурткучуларын дуурет-тейн турары элдептиг. Эргижирээ элээн чунар-бажыңның септелгези куску доңгат дүшпээрде, кыжыкы чывар ажыңнатпаанда кылдына бээр ирги бе? Ол дугайын совхозтуң удурткучуларындан суурнуң чурттакчылары улуг дуурел-биле сонуургап турарлар.

М. ДУНГАР-ООЛ
суурнуң чурттакчызы.

ЫРАККЫ ЧӨӨН-ЧҮКТЕ АЭРОПОРТ

1981—1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир уеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарында Ыраккы Чөөн чүкке агаар транспортун чурттуң теп районнары-биле дең-нештирер сорулга салдынган. Ол чүге чүгула болу бергенин? Бо дугайында Ыраккы Чөөн чүктүң хамаатыы үжар чүүл эргелелиниң начальныгы Владимир Начаровтуң ПМА-ның корреспондентизинге харыызын моон адаанга парладывыс.

— Хабаровскиден Москвага чедир демир-орук-биле 6,5 хоног чоруур. Далаштыг кижилер Аэрофлоттуң ажыглаар. Ил-62 деп лайнер-биле ол оруктуң 8 шак 30 минута иштинде эртер. Бо рейс үезинде самолёт хун-биле катай чеди шак курлажыгларын эртер. Билет өртээ делегейниң эң сураглыг авиация компанияларындан үш-дөрт катап чиик. Ынчангаш Ыраккы Чөөн үктүң чурттакчылары авиацииныг эк-не иптиг, таарымчалыг транспорт деп санаар. Хабаровскиден дөрт рейс-биле Сочи (7850 километр), Симферополь (8140 километр) болгаш өске-даа курорттуг хоорайларже үжуп болур. Ам хире-де ол рейстерни ТУ-154 самолёт боттанып турар. Он бирги беш чылда ТУ-154 деп самолёттуң ИЛ-62 лайнер-биле солаан, орук ара хонмайн, дөрт үжар рейсче шилчиир сорулга авиаторларның мурнунда салдынган. Ол ышкаш Владивостоктан үжуп үнер, самолёт хонар шеддуу ИЛ-62 лайнерни хүлээп алыр кылдыр эде кылыры. Москвaже хөрт үжаа рейсти ажылаар. Ол ышкаш Мурнуу-Сахалинде, Мурнуу-Курильде болгаш өске-даа хоорайларда аэропорттарны чаартыр.

Автомобиль оруунуң четкизи аазын, демир-орук шуут нок Камчатка ышкаш черлерниң чурттакчылары база-ла самолёттар, вертолёттарны ажыглап турар. Мырынай аэрофлоттуң рейстери чок черлерге аажок керек апарганда санитария, почта авиациязының самолёттары база вертолёттар үжуп турар. Чукотка, Сахалин болгаш өске-даа районнарда базагаа байдал ындыг.

Агаар-бойдустуң нарын байдалы, чурттакчы суурларның аразының ырак болганы-биле холбашкан бергелер бар. Чылжаа, чүк сеөртүлгеш чамдыктаа саалай бээр, ынчангаш бо беш чылда Камчаткага Л-410 деп чаа самолёттарны ажыглаар. Бо чаа чехословак машина-биле кижи четпес районнарже-даа үжуп болур. Ол ышкаш Амурда-Комсомольскиге, Амурда-Николаевскиге үжудукчуларның кезээн тургузуп, өөн биитиг суурларже, балыкчылар, иевжилер бригаддаларынче рейстерни ажылары көрдүнген.

Түс черинге будурукчу күштерни хөгжүдер керекке авиацияның салыышкыны улуг. Ыраккы Чөөн үкче авиация ажыглавайн турар улус ажылагыйының аныры чок. Вертолёттар-биле Зей ГЭС-тиң электридамчылгазының база өске-даа электростанцияларның үлетиир төптеринче шугумнарының монтаж ажылдарын чорудуп турар. Тайгага орук чок черлерде база ажылдап турар, ынчангаш тайга эрттир хөй километр оруктуг аштап, кылбайн барып болур. МИ-6 деп чангыс вертолёт ындыг операцияларга 80 тракторну солуур, а кыллыган ажылдың өртээ 10 катап ынгээр.

Чижээ, эрткен онгу беш чыл планының чылдарында хүнүң-не 80 самолёт тарылга шөлдерниң чемишчидилелер база гербицидтерни агаардан чаштырып турган. Чылдың-на агаардан миллион гектар тарылга шөлдерни авиаторлар болбаазырадып турар. Чаа беш чылда бо ажылдарның хемчээлин улгаттырары көрдүнген.

Эрткен беш чылда совет Ыраккы Чөөн үктүң кол агаар порту Хабаровск аэропортун эде тудуп эгелээн. Чаа беш чылдың баштайгы хүннеринден эгелээш, амгы үениң радиотехниктиг, чырык медээлекчилерлиг херекселдер-биле дериттинген ийиги самолёт хонар черни ажыглалга киирген. Бо беш чыл планының төнчүзүиге чедир Хабаровск каяа-дыг-даа самолёттуң хүлээп ап болур апаар. Электри саналжылга машиналары-биле ажылзаар, маңаа тургустунар «Старт» деп автоматтыг системаның дузазы-биле агаар-бойдустуң кандыг-даа үезинде рейстерни кылып болур апаар.

Шакта 1500 пассажирлер хүлээп алыр Хабаровскийиң чаа аэровокзалының биргы эзлүзүнүң төлевилели доозулган. Ынча 1172 оруниут залдылар чурттаар ийи бедик бажыны, ресторанныры, буфеттерни, кинозалларны, уруглуг иелер чурттаар өрээлдерни тудары көрдүнген. Амгы аэровокзалды бүгү делегей секторунга дозузу-биле дамчыдып бээр.

Хабаровск аэропорту бүгү делегей порту апарган. Моон Японияның Ниигату хоорайынче болгаш өске-даа дөштыкы хоорайларже рейстерни кылып турар. Ол ышкаш Хабаровск Токио — Москва — Лондон, Токио — Москва — Париж болгаш өске-даа хоорайларже үжар бүгү делегей трассазының куралвыр порту болуп турар. Хабаровскиде Японияның «Джал» деп авиакомпаниязының, Корей Улус-Демократтыг Республиканың төлээлекчилери доктаамал ажыллап турар. 1981 чылдың эгелеп Хабаровск — Ханой, Хабаровск — Вьентьян, Хабаровск — Пномпень аразында пассажир самолёттары доктаамал үжүп турар.

А. БУГАЕНКО,
ПМА-ның корреспондентизи.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

КАЙГАМЧЫКТЫГ ЮБИЛЕЙ

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнам улус кайгамчыктыг юбилейин — Вьетнам Социалистиг Республиканы чарлаанының 5 чыл оюн демдеглеп турар.

ВСР-нин тургустунганы чүртүң төөгүзүнге, вьетнам улустуң революстуг демисселинге чаа чугула че-чаланың үези болган. Чүртүң катап каттыштырып алыр, хамаарышпас, бот-эргелиг, чечектелчек күрүнезин тургузуп алыр дугайында вьетнам улустуң шагаан бээрги күзели боттанган. Ол алдарлыг тиилелге ташпыкы ажеделчимерге болгаш иштики реакцияга удур Бьетнамның маадырлыг улузунуң шүдүргү болгаш хан төгүүшкүүйүг демисселинин түннели болган. Тиилелгени чедип алгаш, чон катап каттышкан бүгү төрээн чүртүнүң хемчээлдеринге социализмни тургузарынче кирипкен.

Республиканың ажылчы чоннары эрткен беш чылдың дургузунда Вьтнамның Компартиязының шиитпирлерин амыдыралга боттанзыпбышаан, социалистиг тургузуушкунга, чүртүүн камгаланыр аргазын быжыглаарынга ыка улуг чедишкиннерни чедип алган. Вьетнамга социалистиг тургузугнуң амыдыралчызының болгаш тиилеттирбезинин чыртыкыланчак черечизин вьетнам улустуң 1979 чылдың февральда ВСР-те улуг оор ёзугун халдаашкынныг үүлгеткен кылат агрессорларны ашкан чайынналчак тиилелгези болу берген.

Тайбыңга ынак ташпыкы политиканы чайгылыш чок чорулуп турар Вьетнам Социалистиг Республиканың делегейнин социалистиг дем каттыштырылгазының Мурнуу-Чөөн Азияда идегелдиг шивазын болуп турар. Тайбың болгаш айыыл чок чорук дээш Азия ниитин болгаш бүгү делегейнин улустарының демисселинге чүгула улуг-кууза ол киирип турар. Мурнуу-Чөөн Азияны тайбыныың, оожургаллыг чоруктуң болгаш чагай божа-хелбээ догуннаашкынының зоназы болдурарыиче ВСР-нин ескерлиш чок чүткүлү Лаос Улус Демократтыг Республика болгаш Камбучиа Улус Республика-биле кады оон каш уза үндүрүп келгени ташпыкы политиктиг бөтүг будуштуг инициативалары-биле бадыткаттынып турар.

Чүртүүн амыдыралында алдарлыг юбилейни калбаа-биле демдеглевишаан, теп вьетнам парладга чоннуң ташпыкы агрессорларны ашкан тиилелгезинге чүгула рольту Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның Вьетнамга көргүзүп аажок улуг деткимчели болгаш дузалажыы ойнаавын онзалап демдеглеп, ол тиилелгениң түннели ВСР-ни чарлааны болган деп айтып турар.

ССРЭ-биле болгаш ажыгүнмалыышкы өске-даа чурттар-биле ВСР-нин найырал-кады ажылажылга болгаш сыры каттыжыышкын халдаалаарының сонсаал чок быжыглыышкыны социалистиг тургузуушкунуун болгаш төрээн чүртүү камгаларының хөрөөнге биитиг кедиг үеле тиилелгелериниктиг идегелдиг маадылады-дыр деп. ВКП ТК-ның органы «Нян зян» солун мурнуку үүлүүнде онзалап демдеглээн.

ЧИҢГИНЕ ЧӨВҮЛЕЛДИҢ СЕССИЯЗЫ

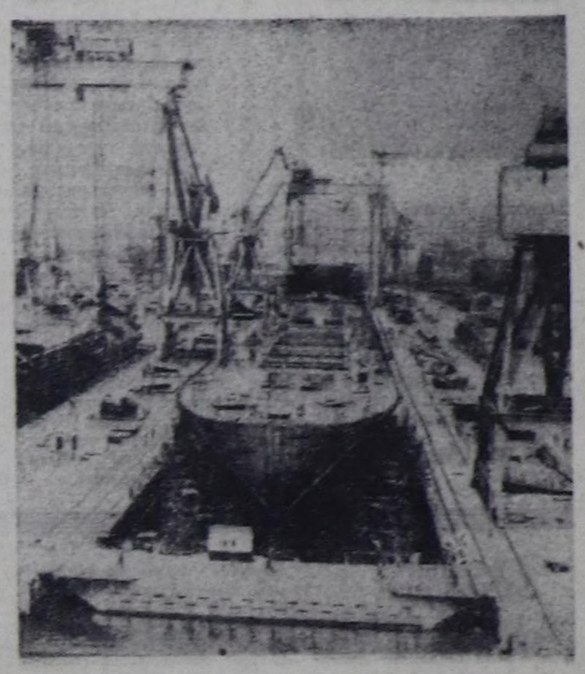
БУДАПЕШТ. (СЭТА). Профзвилелдериниң Бүгү-делегей Федерациязының чиңгине чөвүлелиниң эзлчеглиг сессиязы ында ажыттынган. Профзвилелдериниң 1982 чылдың февральда Гаванага чыылдырар X Бүгү-звилел конгрезинге белетиел дугайында илеткелди профзвилелдериниң Бүгү-делегей федерациязының чиңгине секретарының хүлээлгезиниң нүүседичизи И. Закария ыланган.

Делегейниң дүшкүүрлүг байдалын чидиглендирип турар АКШ-тың амгы администрациязының авантюристиг политиказын илеткедчи шыңгыы шүгүмчүлээн. Дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарын будулдурары Рейганның чазааның албан хуузунда чарлаан политиктиг угланыышкыны, а чепсегленири болгаш халдаашкыннар — оон чепсэз апарган деп, ол чугаалаан.

Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның тайбың дээш, дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырар дээш кодуруп турар боттуг инициативаларын И. Закария бедик-биле үнелээн. СЭКП-ниң XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң кадурган тайбың саналдары делегей байдалын эжижидеринге эки үндезин болур ыладыр Федерация санап турар.

Профзвилелдериниң X Бүгү-делегей конгрезинге белеткел профзвилелдериниң хөделиишкиннериниң улам быжыглып орар чаңгыс звииниң демдээ-биле эртип турарын оратор демдеглээн. Боттарының эргелерин камгалаар, бүгү ниити тайбыкны быжыглаар дээш ажылчы чоннар сырый каттыжып турар. Ажылчы чоннарның күжениишкиннерин каттыштырарының хөрээ — делегейниң профзвилел шимчээшкининиң чугула сорулгазы.

Совет профзвилелдер делегациязының баштыңы, ВЦСПС-тиң даргазы А. И. Шибаев сессияга чүве чугаалааш, улустарның тайбыкын болгаш айыыл чок чоруун хандырарындан артык чугула сорулга бөгүн чок деп демдеглээн. Ажылчын аңгы, көзээниң ажыл-ишчилери, бүгү ажылчы чоннар болгаш оларның профзвилелдери бо талазы-биле чедингир сөзүн чугаалап болур болгаш чугаалаар-даа ужурлуг боттуг күштүг «Делегейниң парламентилеринге болгаш улустарынга» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң кыйгырыышын социал болгаш политиктиг ужур-дузалыын моон-биле холбаштыр ол онзалап демдеглээн.

Судно тудуушкуну — болгар индустрияның дүрген сайзырап турар адыры болур. Улусчу эрге-чагырганы чылдарында социализацияга болгаш кооперацияга үндезилеп, ЭДЧ чүртүүрының киржилгези-биле дыка хөй суднолар, оларның шиитинге 100 мүң тонна чүк сөөртүр танкерлер ажыглалга кирген.

Үк будурулгенин кол салыры — Варнада Г. Дмитров аттыг судно-тудар комбинат болур. Сескн беш чылда ол үлам сайзыраар. Чаа хевирнин пүктерин сөөртүр аргаларны үк коллектив ам шинчээдип алыр. Ол суднолар ССРЭ биле БЭР-нүн аразынга чүк сөөртүлгенин моон соңгаар экижилеринге улуг идиглиг.

ЧУРУКТАРДА: (үстүнде) эзлчеглиг суднону тудуп турары; (адаанда) Варнаның судно тудар комбинадының тудугчулар бригаазы.

СЭТА-ның фотохрониказы.

АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

ПРАГА. (СЭТА). Чехословакияда эң улуг будурулге чери — Сонгу Чехиланың хүрең хөөрү-дош бассейниниң долгалары чартык чылдың плазның хуусаа бетинде ажыр күүсеткен. Олар 33 миллион 500 мүң тонна одаар чүүлдү кызын тылкан болгаш планнан ажыр 350 мүң тонна хөмүрдаштыг улус ажыл-агыныңга бергеи. Күш-ажылчы бо тиилелгеге боттарының улуг салымыкшыл ыланғыы В. И. Ленин аттыг Чехословакияның Улусчу армизы аттыг көмүүдаш шахталарының коллективтери киирген. А. Запотоцкий аттыг шахтының коллективинин салыышкыны база улуг.

Чедип алдынган бедик түңнелдер — шахтёрларның күш-ажылчыы бедик идеяжелиининң ачызында чедип алдынган. Чехословакияның Компартиязының XVI съездизинин шиитпирлерин амыдырала боттандырар дээш шимчээшкин дагжыларның аразында улам колбөгеен.

КАРА САГЫШ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Ниитилежилгенин Европа чөвүлелиниң кежигүннери чүртарының Афганистанда байдалга хамаарыштыр «инициативазынга» АКШ-тың күрүне секретары А. Хейг байыр чедирген медеглелин парлалгага дамчыдып берген. Ол «инициативаның» кол утказы — «делегей конференциязының» чыылдырган Афганистан Демократтыг Республиканың төлээлекчизиниң киржилгези чокка колдуунда барыын чүк чүртгарының база Кыдаттың төлээлекчилериниң киржилгези-биле «афган айтырыгы» чугаалажыр көөрү болуп турар Англияның саналзары ол «инициативаны» үнелечиин болган.

Бүрүн эргелиг Афганистан Демократтыг Республиканың чүүл чарлаавазын хайыыны эгезээн болгаш үлам калбарыыр турар. Вашингтонуң «байыр пелгеген» ол түңнүүнүн сорулгазы чүү? «Афган айтырыгы» шиитпирээрге кол талгыны— Афганистанга Демократтыг Республиканың чаазаа киржилгези чокка шиитпирлеп болбас ужурлуг дээрзин АДР-нин чазаанын 1980 чылдың май 14-те медеглелинде тодаргай айыткан.

Афган удурутулганың тайбын инициативаларынга хамаарыштыр ССРЭ-нин туружу бүгүдеге эки билдингир: Афганстанның чазаанын тайбын инициативаларын Совет Эвилели ийелекейлиг деткиишаан, Афганистанда байдалды тавыштыр экижилерниге киржир талазы-биле белеиин илергейлеп турар.

Афганистанда байдалды чогумчалыг кылдыр шиитпирлээринии бөтүг аргазын чүк

ӨӨРЕНДИВИС

Партиянын XXVI съездизинге эш Л. И. Брежневтин бүгү тараазы-биле ханы аналитиг илеткелинде улус өөредилгезинин дугайында сагыш салып, келир үеним салгакчыларын өөредип кижизидерге оларны бүгү талазы-биле сайзыраңгай, боттарынга таарыштыр профтудаңныкшыны шилип алыр кылдыр айтып турар. Ол ышкаш өөредилге программазын болдунар аргазы-биле чиигедирин көрген. Ада белеткелди амыгаалтан эгелеп, чамдык темаларны чиигедирин сүмелеп турар. Ол чорук өөреникчилерниң сайзыралынга ужурдузалыг болуру чугаажок.

Аныяк салгалды өөредиринге бирги чергенин айтырыш башкы кадрларны чаа аргадуржулга, билиглер-биле чедиселдээри болур.

Республиканың башкылар билии бедидер институлу эртемнер аайы-биле башкыларның чайгы өөредилгезин организастаан. Ада математика, физика, теөгү, төрээн дылыры болгаш өге класстарның башкылары келгилээн. Тус-тус бөлүктер аайы-биле республиканың башкылар билии бедидер институдунуң методистери болгаш Кызылдың педагогика институдунуң башкылары солун лекцияларны номчуп турар. Тускай эртемниг башкыларның теория талазы-биле илеткедилери конференциялар эвээш эвес. Олар боттарыла чогаадыкчы инициативазын көдүрүп турарлар. Чижээ, Людмила Монгуш антипот (боттар-биле ажылдаар), Лида Оржак агаарга гимнастика, Василий Саая хол кырынга турар чаа номерлерни белеткеп алган. Бистиң бо сургуулдарывыс ам күзүү Чөөн Сибирь зоназының Свераловскиде эстрада циркиниң мастерскаязынга практика эрттирерлер. Цирк уран чүүлүнүң талазы-биле оон дыка хей ажыктыг чүүлдерин билип алырлар.

Цирк салбырының сургуулдары Өзүрүнүң. Чөөн-Хемчиктиң дээш еске-даа районнарның ажыл-ишчилеринге — малчыннарга, сигенчилерге боттарының оюн-концертин бараалгадыры-биле ам аъттанып турары бо.

К. БАЛДАҢ,
башкы.

ДЕЛГЕЛГЕ АЖЫТТЫНГАН

Паркты делгелге залында РСФСР-нин культуразының алдалыг ажыллакчызы, Москва хоорайның чурукчузу Б. Н. Поповтуң ажылдарының солун делгелгези ажыттынган. Делгелгенин ажылышкынынга СЭКП, Тыва обкомунуң секретары Д. К. Ооржак, Тыва АССР-нин культура министри А. С. Сереп, Тыванын Чурукчулар эвилелиниң баштаар черинин даргазы И. Ч. Салчак киришкен.

Борис Никанорович Попов бистин республикага 1963 чылдан бээр каш удаа кээп, Тыванын Чурукчулар эвилелиниң гургузарынга, чурукчуларның чогаадыкчы өзүлелиге улуг идигни, детскимчени киирип кедген. Б. Н. Попов бистин чангыс чер-чуртуувус-биле төмей апарган, ынчангаш бо делгелгенин Кызылга ажытынганы ужуртузалыг болгаш уткалыг.

Ак-көк Тыванын ырак-узак булуннарынга чедип, оон күш-ажылчы чону-биле аралажып билчип тургаш, оон каас-чараш бойзузун, социал төгүлелизин ол бояунуп ажылларында мергежилиннбиле сеткил ханып чуруп көргүскен. Ак-Довуракты, Хову-Аксының тудугларыг, оон мурнакчы ажылчыннарының портреттерин көрүп болур. Чуртта алдарлыг мастерлер С. Чөгэл, Б. Байыңды, Х. Хертектин болгаш Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Маазыр-не У. Кавланның портреттери бар.

Б. Н. Поповтуң фронтучу чуруктары делгелгеге онаага черии эзелеп турар. Ылангыя оон графика ажылдары көрүкчүлерниң кичээнгейин даара тудкан.

С-Б. УЙНУКЗЭЙ.

БАШТАЙГЫ ДООЗУКЧУЛАР

ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Б. Оскал-оолдуң цирк болуу-биле делегейни десиндир ойнап чораан цирктер РСФСР-ниң алдарлыг артизи Күжүгет Балданович Хензиг-оол, Дмитрий Энешович Очур олар наш чыл мурнунда Төрээн Тывазында ээп келген ажылдап, чурттап чоруурлар. Кызылдың уран чүүл училищезинге цирк салбырын ажыттыкаш, аңаа аныяк салгалды өөредип, кижизидериниң дугайында айтырыгны олар эң баштай көдүргеш, чогуур черлерге тургускан. Цирк уран чүүлүнге сонуургалдыг үжен ажыг оолдар, кыстар ол салбырга өөренип киргеи. Ону бо чылын он бир сургуул чедиишкинниг доозкан. Ол баштайгы доозукчулар башкылары-биле кады республиканың чамдык районнарынче оюн-концерттиг аъттанып чоруурунуң мурнунда К. Б. Хензиг-оолдан бистиң корреспондентивис интервью алган.

— Бистиң ол тургускан айтырыывысты, ылаңгыя Культура министерствозу, уран чүүл училищезиниң дирекциязы дораан деткип, дузалашкан. Үш чыл мурнунда училищеге цирк салбырын ажыттывыс. Баштай аңаа сонуургалдыг үжен ажыг кижи чыылган чүве. Чоорту шилиттинзе-шилиттинзе, он бир сургуул арткан. Олар үш чыл өөренгеш, **ам** доозуп турары бо, олар — баштайгы доозукчулар. Оларның дөртү —кыстар. Бистиң сургуулларывыс үш чыл дургузунда кижи бүргүзү аңгы-аңгы, харындаа нарын номерлерни белеткеп алган, көрүкчүлерге бараалгадып турарлар. Нарын номерлер күүседирлер эвээш эвес. Олар боттары-ла чогаадыкчы инициативазын көдүрүп турарлар. Чижээ, Людмила Монгуш антипот (боттар-биле ажылдаар), Лида Оржак агаарга гимнастика, Василий Саая хол кырынга турар чаа номерлерни белеткеп алган. Бистиң бо сургуулларывыс ам күзүү Чөөн Сибирь зоназының Свераловскиде эстрада циркиниң мастерскаязынга практика эрттирерлер. Цирк уран чүүлүнүң талазы-биле оон дыка хей ажыктыг чүүлдерин билип алырлар.

Цирк салбырының сургуулдары Өзүрүнүң. Чөөн-Хемчиктиң дээш еске-даа районнарның ажыл-ишчилеринге — малчыннарга, сигенчилерге боттарының оюн-концертин бараалгадыры-биле ам аъттанып турары бо.

ӨӨРЕНДИВИС

Партиянын XXVI съездизинге эш Л. И. Брежневтин бүгү тараазы-биле ханы аналитиг илеткелинде улус өөредилгезинин дугайында сагыш салып, келир үеним салгакчыларын өөредип кижизидерге оларны бүгү талазы-биле сайзыраңгай, боттарынга таарыштыр профтудаңныкшыны шилип алыр кылдыр айтып турар. Ол ышкаш өөредилге программазын болдунар аргазы-биле чиигедирин көргеи. Ада белеткелди амыгаалтан эгелеп, чамдык темаларны чиигедирин сүмелеп турар. Ол чорук өөреникчилерниң сайзыралынга ужурдузалыг болуру чугаажок.

Аныяк салгалды өөредиринге бирги чергенин айтырыш башкы кадрларны чаа аргадуржулга, билиглер-биле чедиселдээри болур.

Республиканың башкылар билии бедидер институлу эртемнер аайы-биле башкыларның чайгы өөредилгезин организастаан. Ада математика, физика, теөгү, төрээн дылыры болгаш өге класстарның башкылары келгилээн. Тус-тус бөлүктер аайы-биле республиканың башкылар билии бедидер институдунуң методистери болгаш Кызылдың педагогика институдунуң башкылары солун лекцияларны номчуп турар. Тускай эртемниг башкыларның теория талазы-биле илеткедилери конференциялар эвээш эвес. Олар боттары-ла чогаадыкчы инициативазын көдүрүп турарлар. Чижээ, Людмила Монгуш антипот (боттар-биле ажылдаар), Лида Оржак агаарга гимнастика, Василий Саая хол кырынга турар чаа номерлерни белеткеп алган. Бистиң бо сургуулларывыс ам күзүү Чөөн Сибирь зоназының Свераловскиде эстрада циркиниң мастерскаязынга практика эрттирерлер. Цирк уран чүүлүнүң талазы-биле оон дыка хей ажыктыг чүүлдерин билип алырлар.

Цирк салбырының сургуулдары Өзүрүнүң. Чөөн-Хемчиктиң дээш еске-даа районнарның ажыл-ишчилеринге — малчыннарга, сигенчилерге боттарының оюн-концертин бараалгадыры-биле ам аъттанып турары бо.

К. БАЛДАҢ,
башкы.

Янзы-бүрү медээлер

СЕПТЕЛГЕНИ ТӨНДҮРГЕШ...

Чөөн-Хемчик районнуң Бажың-Алаак ортумак школазы өөредилге чылын чедиишкинниг-биле доозкаш, ам септелгезин кидин түлүк чорудуп турар.

Бирги эзелчетке келир өөредилге чылында олар 70 кубометр ыяштыг школа чаңында дүжүрүп белеткээн. Даштыкы херим септелгезин доозкан. Иштикки септелгеден школаның 22 класстарының иштин чүгайлап, будуп доозкан. Ону башкылар болгаш ада-иелер кылганнар. Стол, парта, кандайларны септеттинген класстарга киирип салган. Класстарны септээринге башкылар Оол Сарыг-Хаа, Ирина Намжай, Любовь Күжүгет болгаш өскелер-даа идепкейлии-биле ажыллап турарлар.

Септелгени июль 25-те бүрүн доозар, комиссията дужаар. Септелге соонда чамдык башкылар шөлээзинидээ үезин болза, «Искра» совхозка мал чеми белеткежир.

Б. КУУЛАР.

ОН ИЙИНИ ДАЯЛААН

Хүт — «Кызыл тараачын» совхозтуң мал фермазының турлаа Ук фермаңың ажыл-ишчилери ниитиниң малын азырап өстүрбүшаан, оларның чемин база белеткеп ап келгеинер.

Ол ажылдарга төлептиг улуун кирип келгеиниң бирээзи—хоочуи тракторист Михаил Күржепей. Күчүлүг трактору-биле сигении кезиң белеткээрингe база ону фермаңың девискээрниче сөөртүрүнге ол эки кирижип келген.

Эрткен кыжын Хүт Севиниң тайгаларынга хар улуг дүшкеп, оон ужурундан черлик аинар чуга харлыг черлер дилеп, яштиктеп эгелээн. Оларны сүрген бөрүлер совхозтуң малынга хора чедирип, будуп чип турар апарган.

Трактористе М. Күржепей хостуг шактарында араатан бөрүлер-биле демиселди чорудуп келген. Оон түңнелинде ол ийи бөрүнү узуткаш, кежик белеткел черинге дужаган.

Ч. МААДЫ.

Бии-Хем район.

БОЛГАРИЯЖЕ АЪТТАНЫПКАН

Кызыл хоорайның № 4 профессионал - техниктиг училищезимден 40 кижи составтыг болук сургуулдар Болгария Улус Республикажe экскурсиялаары-биле аъттаныпкан.

Оларның арасында өөредилге болгаш корум-чүрүм талазы-биле эң шылгаран сургуулдар И. Ламажаа, М. Кызыл-оол, Н. Полухина, Ф. Гаев, С. Балчый, Ч. Монгуш-оол болгаш оон-даа өскелер бар.

Бөлүктү училищени хоочуи башкылары В. Г. Назимов, Л. С. Коберняк болгаш Т. Д. Розова олар баштап чоруур.

Х. ОНДАР.

Москваның Таганкада драма болгаш комедия театрынга Антон Павлович Чеховтуң «Үш үргашкы» деп шизин ундурген. Ону Юрий Любимов тургускан, режиссёру — Юрий Погребничко, чүрүк каасталгазын — Юрий Конен Коненко күүседткен.

ЧУРУКТА: шизиниң бир көргүзүү. Машаның ролюнда РСФСР-ниң алдарлыг артизи Алла Демидова.

В. ВЕЛИКЖАНИННИҢ фотозу.

Сонуургактарга

72 ХАРЛЫГ... БИЧИИ ООЛ

Рим хоорайга төрүттүнген сес аймак Фредерико Постониң ада-иези бүрократ кижиниң чаңын чыап-ла биилеп. Чаш оолдуң төрүттүнген хүнүн бүрүткеп орган, ол 1980 чылда төрүттүнген дээринiң орнунга 1908 чылда кыладыр чавып каан. Ам Фредерико 72 харлыг өкырган» апарган. Ол частырыгны эттирип алыр дээш оолдуң ада-иези чежедаа айтырыг тургускан. Оларны дыңнаарын ким-да күзеевээн. Чоокта чаа Фредерикоже кырганнар бажыңынче баар бижик чорудупкан болган.

ЭЛЕЗИННИҢ СУУ ЧИДЕР БЕ?

Элезинниг черде суг бар. Чижээ, Сахарада, Американың Техас штадының девискээри хире черде, шээр суг бар. Оон хемчээли дыка улуг: барык 692 муң дөрбелчин километр шөлдүг. Ынчалза-даа ол чаңгыс хемчээлде турар. Ам оон чүс-чүс кудуктар дузалы-биле сугну ажыглап турар. Оон түңнелинде ол кончуг улуг курлавыр үезжеп эгелээн. Ол девискээриниң суу ыр болдаш чидер бе? Маңаа тускай эртемнилер аңгы-аңгы харыы бергеи. Оларныышиле алырга, 50-деи 780 чыл болгаш соглуп каар деп турар.

СИУ АЙМАКТЫҢ БАШТЫҢЫ

Кырган-ачазы чок апарган соонда сес харлыг Джошуа Бордо Вашингтон штатта боттарының девискээринде чурттап турар суу дээр индей аймактың баштыңы апарган. Бичии Хүн (оолдуң индей ады) XIX вектиң 70 чылдарында суу аймакты чок кылыр дээн АКШ-тың аъттыг шеринiң — «суун сележилгелериниң» шаап-халдаашкынын айтыр шаап, эрес-дидим тулчуп чораан сураглыг индей баштыңчы Аскымчы-Аъттың (База шола от) салгакчызы болуп турар.

ДААШ - ШИМЭЭННИГ ХООРАЙ

Делегейде, эң-не даваш-шимээнниг хоорай Рио-де-Жанейро болуп турар. Акустиктерниң браиль ассоциязының санап турарын ёзугаар алырга, хоорайның эң-не даваш-шимээн чок дээн Копакабана районунда безин шимээнниң ортумак хемчээли безин 105 децибал чедип турар. Кижиниң дыңнаар нормазындан безин ол 50 единица хей болуп турар. Сөөлгү он чылдарда Рио-де-Жанейро хоорайга шимээн-даваш 15 децибалга улгатkан. Специалистерниң санап турарын ёзугаар алырга, Бразилиянын хоорайларында шимээн-даваштың 60 хуузу автомобиль транспортундан болуп турар.

Бразилияның Покиньос хоорайында кудумчу шимээшкини үрээни дээш үш ай хуусаалыг кара-бажыңга турар ныдыр... аът шиттиргеи. Оон эзэи магазинче кире бээрге, ол хей кижилиг кудумчулап чоруп каан. Светофорнуң кызыл одуг хып турда-ла, ол кудумчу шимээшкинниже берге байдалды тургузар бээрге, полиция ажылдакчызы оны тудуп алган.

Аъттың «хөрээнь» судна көргеш, оны үш ай буруузунда кара-бажыңга турар кылдыр шиидип каан.

ДЕЛЕГЕЙДЕ ЧЕЖЕ ЭМЧИ БАРЫЛ?

Бүгү делегейниң кадык комгалал организациязы аңаа мындыг тарыы бергеи: бүгү диптерде ам 3,3 миллион эмчи бар. Бистиң планетабысчың 100 муң кижизинге-ле 88 эмчи, а 1237 кижиге-ле бир эмчи онаажык турар.

ССРЭ-де бир эмчи 289, Соңгу Америкада 552 кижини эмчеп турар. Хөлүүн орар чурттарда эмчилер саны эвээш. Чөөн Африкада медицина дузалакчызы ноктуг куду денеледе. Шида бир эмчиге-ле 17490 кижи онаажык турар.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮЛЬ 5-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.15 — «Будильник». 9.45 — «Совет Эвилелиниң бараан боон тур мен!» 10.45 — «Калыкшыл» программазының почтазы. 11.30 — «Эртенги почта». Музыкалыг программа. 12.00 — «Шуптузуп биликсээр мен». Киножурнал. 12.15—«Кедээлеп дамчыдылга». 13.15 — «Музыкалыг клоск». 13.45 — Алжирниң национал байырлалы — Хамаарышпас порук хүүнүге. Кинопрограмма. 14.15 — «Бистиң театрывыста чүү болуп тараял?» Күрүшениң Төп ойнаарактар театрының ССРЭ-ниң улустуң артизи С. В. Образцовтуң удуртулгазы-биле таймылбыры. 15.45 — «Бөгүн—Далай болгаш хем флодунуң ажылдакчыларының хүнү». РСФСР-ниң далай флодунуң министри Л. В. Багров киржир. Ол байырлалга турас-каазыкан музыкалыг программа. 16.55 — «Бөгүн — Далай болгаш хем флодунуң ажылдакчыларының хүнү». ССРЭ-ниң далай флодунуң министри Т. Б. Гуженко дамчыдылгага киржир. 17.15 — «Бистиң секретарывыс». Документалдыг телефильм. «Коммунистер» дел бөлүктеи. 17.45 — «Делегей панорамазы». 18.30—18.45 — Чапсар. 18.45 — «Койгун магнитофон тып алган чүве-дир». Мультфильм. 19.00 — Кино аян-чоруктар клуву. 20.00 — Бокска делегей маргылдаазы. Чартык финал. Гавайдан дамчыдылга. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — Футбол тайылбыры. 22.05—23.00 — «Таныырым аялгалар» Театрның, телевидениениң болгаш киноиуң музыказы. Төнгенде — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — «Тиклекчилер». Фронтучу өөнүктер клуву. Демир-орук шеригленнин хоочуиларының ужуражылгазы. 15.50 — Театр чарлалының чанында. 16.50 — «9-ку студия». Дамчыдылганы политиктиг тайылбырлаачы В. С. Зорин эрттирер. 17.50 — Спорт программазы: Гандболга делегей маргылдаазы. Болгарияның шилиидек командазы — ССРЭ-нин шилиидек командазы. Дзюдога ССРЭ чемпионады. 18.45 — «Нүп капитан». Хөй серийлыг уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» «Илбилиг экран». «Фиктин ужуралдары». Мультфильм. 20.15 — «Кино-көрүкчүнүн демделгелеллери». 21.35 — 23.40 —«Далайның эриктери». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги серийлары.

ИЮЛЬ 6
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.05 — «Верий кварталының аялгазы». Уран-чечен фильм. 10.40 — Хоорайлар дугайында документалдыг телефильмнер программазы: «Мөңгеде чалыы хоорай», «Луцк». 11.25—14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — ССРЭ-биле Көрей Улус-Демократтыг Республиканың аразында Найырал. кады ажылдажылга болгаш боттарынга дузаламчы «дугайында керээнин 20 чылыгга. Кинопрограмма. 15.05 — Ф. Шуберт. Фортепиано триозу (си бемоль мажор). 15.40 — «Телестадион». 16.15 — Уругларның музыка школазының өөренкичилериниң оюну. 16.50 — «Бистиң саз». 17.00 — «Аныяктар адрестери».

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шийтпирлерин — амыдыралга». 18.30 — Күрүшениң Моссовет аттыг улегерлиг театрының «Пазухивиң мөгээзин» деп фильм-шизиниң баштайгы көргүзүү. М. Е. Салтыков-Щедриниң аттаи шизизи ёзугаар тургускан. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35—22.55— Бокска чурттар аразының маргылдаазы. Гавайдан дамчыдылга. Төнгенде — Бөгүнгү делегейдеи деп информастыг удурулге.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. «Кешкеның болгаш ооң өөнүктериниң дугайында чечен чугаалар». Хөй серийлыг телефильм. 1-ги сериязы. 13.15 — ССРЭ-ниң дзюдо талазы-биле чемпионады. Минскиден дамчыдылга. 13.50 — Мультфильмнер программазы. «Петушок», «Хөглүг клоун дугайында чугаа». 14.10 — Спорт программазы: бут бембүүнүң дугайында; Сугга эштиринiң талазы-биле чүгүүр аразының маргылдаазы. ССРЭ-ниң болгаш Великобританияның шилиидек командалары ужуражыр. Киевтеи дамчыдылга. 15.20 — «Шолоховтуң чогаалдарындан ариннар». ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Матвеевтиң болгаш РСФСР-ниң улустуң артизи П. Виниякованың киржилгези-биле фильм-концерт. 16.55—17.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

17.00 — Телефильмнер программазы: «Гобой», «Уругларга».

МОСКВАДАН

18.00 — «Кулактаң болгаш ооң өөнүктери». Мультфильм. («Орбита-3». 18.15 — «Улустуң аллагалары». («Орбита-3»).

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.40 — Телемедээлер (орус дылга). 18.45 — «Хамаатыг камгалалының биилгелери — кижи бүрүзүнге». 19.05 — Чарлалдар. 19.10 — Кызыл хоорай школаларының башкыларының боттарынгыр ураң-чүүл концерти. 19.50 — Киножурнал.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар». «Лоскутик болгаш Булут». Мультфильмнер. 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.10 — «Кедээшкин». Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

ИЮЛЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ужен үш хай-бачыт» 9.30, 12.10, 15.00, 18.00, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Чарашпай болгаш маңгыс» 9.30, 14.10, 18.00, «Дүне болган таварылга» 11.20, 16.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Ходуң көдүр!» 10.30, «Бистер мыкаш, мындылар!» 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ЧАЙГЫ КИНОТЕАТР»: «Алдын аъттыг киижи» 12.00, 14.00, «Буг хемден Висла черии» 16.00, 19.00 шактарда.

ИЮЛЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Мария Меличниң хааржагчыгажы» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сөөлгү маңнашкыннар» 9.30, 14.10, 18.00, **Киночымында** 11.20, «Ужен үш хай-бачыт» (2 серийлыг) 16.00, 20.40 шактарда.

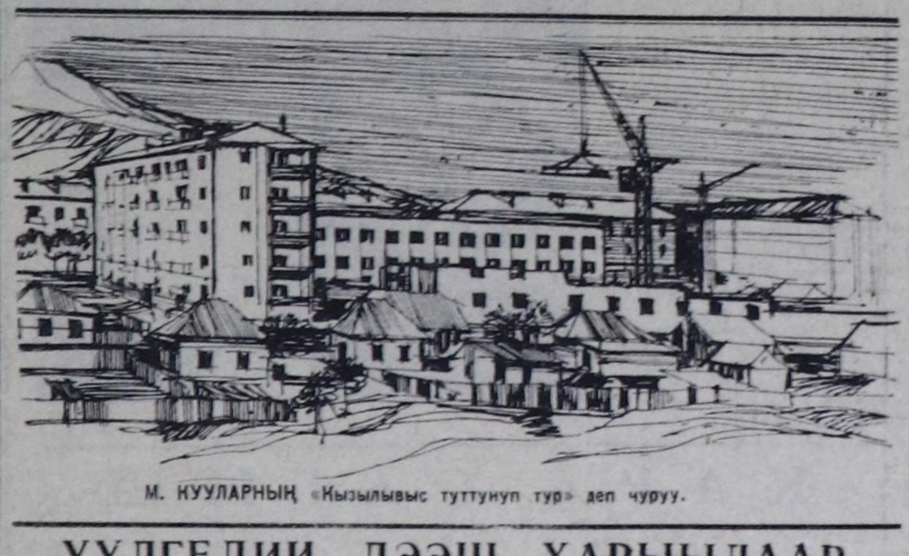
«ВОСТОК»: «Вий» 15.00, 18.40, «Истеиге» 16.50, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дүне болган таварылга» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

Агаар

Республиканың чамдык районнарында чаъстаар. Хат секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 23—28 градус чылыыр.

Кызылга дүне чаар. Хат кошкак. Агаар 25—27 градус чылыыр.

М. КУУЛАРНЫҢ «Кызылывыс туттунуп тур» деп чуруу.

ҮҮЛГЕДИИ ДЭЭШ ХАРЫЫЛААР

Өвүр райкүүскомуун иштики херектер киллизиниң дежурный бөлүүзүнге бо чыллың май 11-деи 12-же дүне Хандагайты суурун ажыл-агый бараанарының магазинииче оор кирген дугайында медээ келген.

Хөй-ниитиниң өнүү-хөреңгизинге хол деген оорларны тударын милицияның улуг лейтенантызы С. Монгуш баштаан оперативтиг бөлүкке дазскан. Буруулуг кижилерни дилеп тывар ажыл эгелээн. Ол аразында Хандагайты суурун Малчын кудумчузунда 14 дүгаарлыг бажында чурттап турар Б. Д. Кыргыстың хуузунда өшкүзүн, кажаазын тура казып киргеш, оорлап апарганы база илереэн. Ол херекти дүрген илередип, тывырын база бир бөлүкке дазскан. Херектиң изи-биле дораан чоралыңдан оорлар туттургаинар.

С-М. Салчактың хары 16 Ол кайда-даа өөренмейн, ажылдавайн турар. Мооң мурнунда кем-херек үүлгедии дээш буруудаттырып чорбаан. Оорларның бирээзи О. Кара-Сал мооң мурнунда база кем-херек үүлгеткеш, хосталгазын казыдып шиигтирип чораан. Оон чогуур түңнел үнүрбейн, ында четпээн оол-биле кады оор херек үүлгеткеш буруулаан. Хөй-ниитиниң өнүү-хөреңгизинге хол дээп, хамаатыг кижиниң хуузунда малын оорлаан арын-нүүр чок үүлгедии дээш бо кижилер социалистиг хоойлу-дүрүм мурнуига харыылаар апаар.

В. ООРЖАК.

КАЯА ӨӨРЕНИРИЛ?

Алтайның нөдээ ажыл-агый институду 1981-1982 өөредилге чылында студентилер хүлээп алырын чарлап тур.

Институтта агрономияның, зооинженерниң, ветеринариның, көдээ ажыл-агый механизациязының, гидромелиорацияның, экономиканың факультеттери бар.

Кирип өөренир салбырларга биллирииткинии июль 20-деи 31-ге чедир хүлээп алыр. Киреринии шылгалдалары август 1-деи 20-ге чедир болур. Бот-өөредилгелиг салбырларга биллирииткинии октябрь 1-деи февраль 15-ке чедир хүлээп алыр. Кирип өөренир салбырга өөренири-биле хүлээп алдынганнарны айза 40-46 рубль стипендия-биле халырар. Чурттаар чер чок кижилерни общежитие-биле ханырар. Биллирииткинии институттуң ректорунуң адынга чорудар болгаш дараазында документилерни кожар:

1. Ортумак билигнин дугайында аттестат (бодуң).
2. Сөөлгү ажылдаан черинден азы будурулге черинин администрациязының шынзыктырганы характеристика.
3. Бүш-ажыл лентеринден уштa бижилге.
4. № 286 майыктыг эмчи шынзылгазы.
5. 3×4 см хемчээлиг, бөрт чок тыртыргап 4 фото-чурук.
6. Колхоздардан, совхоздардан болгаш өске-даа черлерниң өөредип чоруткан кижилери ол черлерниң удуртукчуларының, профсоюзтар комитеттериниң даргаларының болгаш кол бухгалтерлериниң ат салганы бижии.
7. Паспортту, шериг биледиин, кижи бижээн дерелилерди боттары көргүзер.

Документилерни мооң адаанда адресче чорудар:

Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу № 30 бажың, Көдээ ажыл-агый министерствозу, кадрлар киллизии.

Телефоннар №№: 2-41-44, 2-22-50.

Красноарскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалы хүндүскү, кежээки болгаш бот-өөредилге салбырларынга дараазында мергежилдерге өөренир студентилерни хүлээп ап турарыи чарлап тур:

Автотранспорт факультединде («Автомобильдер болгаш автоажыл-агый»).

Тулуг факультеди («Улетпүр болгаш хамааты тудуг»).

Биллирииткиниерни хүлээп алыры болгаш киреринии экзаменнериниң хуусаалары:

ХҮНДҮСКҮ САЛБЫРГА

Биллирииткиниерни хүлээп алыры —июль 31-ге чедир, киреринии экзаменнери — август 1-деи 10-га чедир.

КЕЖЭЭКИ БОЛГАШ БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ САЛБЫРЫНГА

Биллирииткиниерни хүлээп алыры — август 31-ге чедир.

Киреринии экзаменнерии дараазында хуусааларда чорудар:

Улетпүр болгаш хамааты тудугиуи факультединге бир болук-биле: сентябрь 1-деи 10-га чедир;

Автотранспорт факультединге ийи болук-биле: бирги болук —август 1-деи 10-га чедир, ийиги болук — сентябрь 1-деи 10-га чедир.

Институтка киреринии күзээнер дараазында эртеинерге экзаменнерии дужаар: физиказга (эзе-биле), математиказга (эзе болгаш бижимел-биле), орус дылга болгаш литературага (логаалыг).

Шилип алган факультединге айтыышпаан, институттуң ректорунуң адынга биллирииткинии бижир. Будурулге удуртукчузунуң, партия организациязының секретарының, профсоюзтар организациязының даргазының ат салганы характеристика - рекомендациялы биллирииткинге кожар. А ортумак школаларның доозукчулары — директорнуң, класстың удуртукчу башкызының болгаш комсомол организациязының секретарының ат салганы характеристика-рекомендациями кожар (шеригден халашканнарга ол документилер хамаарышпас); ортумак эртемниң дугайында документ (бодуң-биле); тускай ортумак өөредилге черлерин доозканнар — дипломуун (демлектериниле), 3×4 хемчээлиг аллы фото-чурук (бөрт чокка); күш-ажыл лентеринден уштa бижилге: 286 майык ёзугаар эмнең справказын кожар.

Паспортун болгаш шериг биледиин бодуң экээр.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докгаалыы ёзугаар (будурулгениң стипендиязыбиле) улетпүр, тулуг, транспорт будурулгелериниң, совхозтарның өөредип чоруткаиы абитуриентилерни ийи чыл ажыл стажтыглар-биле деңге хүлээп алыр, шеригге ийи чылдан эвээш эвес албан эрттиргенiерии база чылыг байдалга хүлээп алыр.

Көдээ черлерден, районнардан, хоорайлардан (Кызыл хоорайдан аңгыда) өөредип чоруткаиларны инженер кадрларның челиишкейи турарын барымдаалаш, чангелделиг байдалга хүлээп алыр.

Документилерни кошкан биллирииткиниерии дараазында азрееле чорудар: 667001, Кызыл хоорай, Рабочая кудумчузу, 4. Хүлээп алыышкын комиссиязы.

Редакциянуң адреси: Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалчалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи ачылырга болгаш совет тургузу кадрларының 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, улетпүр киллизиниң 2-31-75, чаган киллизиниң 2-41-27 информация киллизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянның 2-12-45, солун келбейн баргында 2-32-75 телефоннар болгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1560

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл. Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1)

ТС—01149

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 157 (11655) | 1981 чылдың июль 7, вторник | 1925 чылда үнделеттингеп | Өртээ 2 кеп.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ БОЛГАШ ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

«Чиг-эт, одалга-энергетика болгаш материалдыг өске-даа курлавырларны камнаар база чөп ажыглаар талазы-биле ажылды күштелдирер дугайында» доктаалды СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээп алган.

Улус ажыл-агыйын хөгжүдерин интенсивтиг орукче кол-дадыр дүрген шилчидери тургустунган бүдүрүлге күүүзүн боттуг ажыглаары, материал-дыг, күш-ажыл болгаш сан-хөө курлавырларын бүгү талалыг камнаары улус ажыл-агыйын чайгылыш чок көдүрериниң эң чугула угланыышкыны болуп турарын СЭКП-ниң XXVI съездиниң тодаргайласпа доктаалда демдеглээн. Бистин улам ынайгы бурунгаар хөгжүдевис бар бүгү курлавырларны — күш-ажылды, кол фондуларны, одаар чүүлдү болгаш чиг-этти, шөлдериниң болгаш фермаларның продукциязын улам-на улуг хемчээлге мергежилдиг болгаш ажыктыг кылдыр ажыглаарындан хамаарыжыр дээрзин СЭКП ТК-ниң Отчёт илеткелинде айыткан.

Ол бирги беш чылда болгаш сезен чылдарда көрдүнген чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң калбак программазын күүсседиргеге кайгамчык улуг чиг-эт, одалга-энергетиктиг болгаш материалдыг курлавырларны бүдүрүлгеге киириштирери эргежок чугула. Ынчалзажок чиг-этти болгаш одаар чүүлдү тывар-улам-на аар чарыгдалдыг, а ажыктыг казар байлактарның курлавырлары эгээртинмес аес болуп турар. Бо байдалларда материалдыг курлавырларның бүгү хевирлерин камналгалыг болгаш боттуг ажыглаары улус ажыл-агыйынга олаа чугула ужур-дузалыг болуп турар.

Экономиканың ажыктыг бедидериҥе болгаш оны интенсификастаарыҥе партияның ажылдан кылган угланышкыны бүдүрүлгениң түңнелдерин дүрген өстүрерин, курлавырларны эвээштп чарыгдаап, хөй көргүзүглерни чедип алырын көрүп турар. Социалистиг ажыл-агыйың башкарарының принциптерин улам-на шинтирлиг болгаш чайгылыш чок амыдыралга чорударын, экшаны ак сеткилдиг болгаш арыы-биле санаар, ажыл-агыйны камналгалыг башкарар, күш-ажылга ыңгы сагыыра-чурумну сагыыр дугайында ленинчи чагытны күүседири эргежок чугула. Чиг-этти болгаш материалдарны камналгалыг чарыгдаарын, материалдарның хилис үнерин кызырары, когаралдарны чайгылыры — ол дээрге, хөй миллион кижилериҥ күш-ажылын болгаш капитал салыышкынарын камнаары, продукция бүдүрерин көвүдедирип, бистерни долгандыр турар бойдустуң нүүлдерин камгалаарындыр. Чоңнуң чаагай тоонуун бедидериниң арганарын калбартыры оортан дыка хамаржыр.

Чиг-этти, материалдарны, одаар чүүлдү, энергияны камнаарын продукцияның шынарын бедидери-биле чергелештирир хары үгда чедип алыр талазы-биле тогумчалыг дурзулганы мурнакчы коллективтер мөөнеп алган. Ажыл-агый удурткучулары, партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары ол ажылды чиге сорулгалыг болгаш хүн бүрүде чорудуп турар черлерге эки түңнелдерни чедип ап турар.

Ындыг болза-даа, материалдыг курлавырларның ажыглалын экижидер талазы-биле ёзулуг эргилде иниитизи-биле ам-даа чедип алдынмаан. Дележейде дээре көргүзүглерге деңнештир национал орулганың чанғыстың хемчээлинге чиг-эт болгаш энергия чарыгдалдары бистө хөй болуп турар. Машиналарның болгаш дериг-херекселдерниң хөй хевирлери материал талазы-биле хөй чарыгдалдыг, чамдык кылыларны бүдүрерине материалдыг чарыгдалдар улуг болуп турар. Курлавырларны камнаар технологтуг чорудулгаларны чамдык черлерде ажыглавайн турар. Черниң кызар байлактарын тыварда хөй рудапы, хөмүр-дашты, нефтини чедир албайн турар. бүдүрүлге артынчыларын болгаш катап хереглээр курлавырларны кошкак ажыглап турар. Бүдүрүлге болгаш кадагалал чорудулгазынга металлдың, одаар чүүлдү, ыяштың, цементинин, минералдыг чемнишчидилгелериниң болгаш өскеда продукциянын улус когаралдарын болдуруп турар. Бот-үнелерни болгаш транспорт чарыгдалдарын четпес эвээжедип турар. Улус ажыл-агыйында бар курлавырлардан эчис продукция бүдүрериҥ көвүдериҥе база камналгалыг улуг курлавырларның дугайында бо бүгү чүүлдер хереглеп турар-дыр. Курлавырларны — нииилелдиҥ эргежажыңга бараан болдурары — амгы үе-чадада улус ажыл-агыйжы болгаш политиктиг чугула сорулга-дыр.

Чиг-этти, материалдарны, одаар чүүлдү, энергияны улус ажыл-агыйының бүгү ядырларыңга камналгалыг болгаш боттуг ажыглаары улус ажыл-агыйының олаа чугула ужур-дузалыг болуп турар.

Ындыг болза-даа, материалдыг курлавырларның ажыглалын экижидер талазы-биле ёзулуг эргилде иниитизи-биле ам-даа чедип алдынмаан. Дележейде дээре көргүзүглерге деңнештир национал орулганың чанғыстың хемчээлинге чиг-эт болгаш энергия чарыгдалдары бистө хөй болуп турар. Машиналарның болгаш дериг-херекселдерниң хөй хевирлери материал талазы-биле хөй чарыгдалдыг, чамдык кылыларны бүдүрерине материалдыг чарыгдалдар улуг болуп турар. Курлавырларны камнаар технологтуг чорудулгаларны чамдык черлерде ажыглавайн турар. Черниң кызар байлактарын тыварда хөй рудапы, хөмүр-дашты, нефтини чедир албайн турар. бүдүрүлге артынчыларын болгаш катап хереглээр курлавырларны кошкак ажыглап турар. Бүдүрүлге болгаш кадагалал чорудулгазынга металлдың, одаар чүүлдү, ыяштың, цементинин, минералдыг чемнишчидилгелериниң болгаш өскеда продукциянын улус когаралдарын болдуруп турар. Бот-үнелерни болгаш транспорт чарыгдалдарын четпес эвээжедип турар. Улус ажыл-агыйында бар курлавырлардан эчис продукция бүдүрериҥ көвүдериҥе база камналгалыг улуг курлавырларның дугайында бо бүгү чүүлдер хереглеп турар-дыр. Курлавырларны — нииилелдиҥ эргежажыңга бараан болдурары — амгы үе-чадада улус ажыл-агыйжы болгаш политиктиг чугула сорулга-дыр.

Чиг-этти, материалдарны, одаар чүүлдү, энергияны улус ажыл-агыйының бүгү ядырларыңга камналгалыг болгаш боттуг ажыглаары улус ажыл-агыйының олаа чугула ужур-дузалыг болуп турар.

Экономиканың ажыктыг бедидериҥе болгаш оны интенсификастаарыҥе партияның ажылдан кылган угланышкыны бүдүрүлгениң түңнелдерин дүрген өстүрерин, курлавырларны эвээштп чарыгдаап, хөй көргүзүглерни чедип алырын көрүп турар. Социалистиг ажыл-агыйың башкарарының принциптерин улам-на шинтирлиг болгаш чайгылыш чок амыдыралга чорударын, экшаны ак сеткилдиг болгаш арыы-биле санаар, ажыл-агыйны камналгалыг башкарар, күш-ажылга ыңгы сагыыра-чурумну сагыыр дугайында ленинчи чагытны күүседири эргежок чугула. Чиг-этти болгаш материалдарны камналгалыг чарыгдаарын, материалдарның хилис үнерин кызырары, когаралдарны чайгылыры — ол дээрге, хөй миллион кижилериҥ күш-ажылын болгаш капитал салыышкынарын камнаары, продукция бүдүрерин көвүдедирип, бистерни долгандыр турар бойдустуң нүүлдерин камгалаарындыр. Чоңнуң чаагай тоонуун бедидериниң арганарын калбартыры оортан дыка хамаржыр.

Чиг-этти, материалдарны, одаар чүүлдү, энергияны камнаарын продукцияның шынарын бедидери-биле чергелештирир хары үгда чедип алыр талазы-биле тогумчалыг дурзулганы мурнакчы коллективтер мөөнеп алган. Ажыл-агый удурткучулары, партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары ол ажылды чиге сорулгалыг болгаш хүн бүрүде чорудуп турар черлерге эки түңнелдерни чедип ап

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ БОЛГАШ ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арыда).

даарының амгы күштүг нормачижектерни үе-үеде эде көөрү эргежок чүгула, материалдыг курлавырларны нормалаарын болгаш оларны каттыжышкынарга, будурулгелерге болгаш организацияларга боттуг ажыглаарын контрольдаарын боттандырар албан черлерин бедик мергежилдиг чаа кадрлар-биле хандырып бижыглаар.

ССРЭ-нин министерстволары болгаш ведомстволары, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери адырларның техниктиг деңгейлеп бедидер планнарны ажылдан кылырда база бадылаарда чиг-эттн, материалдарны, одаар чүүлдү, энергияны болгаш эске-даа курлавырларны камнаар талазы-биле дешпилгелиг нормативтерни болгаш алыс түңнелдерни айтыр, беш чыл планнары-биле кады оларны ССРЭ-нин Күрпланынга бөөр ужурлут.

Министерстволарның, ведомстволарның, каттыжышкынарның, будурулгелерниң болгаш организацияларның боттандырып турары курлавырларның чарыгдал нормаларынга болгаш нормаларны (нормативтерни) төңүттээн чүрүмбиле бадылаарын сагыырына контрольду күштелдирерни даскан. Чарыгдалдың бедиткен нормадары илерээн таварылгада оларны доп-дораан эде көөрүнче углаган хемчегдерни ап чорудар. Нормалардан (лимиттерден) ажыр чарыгдаттынган материаддарының, одаар чүүлдү, энергияның төлевилелни доктаатгынган чүрүм ёзугаар бедиткеп өртектер болгаш тарифтер-биле төлөөр.

Стандарттарны болгаш техниктиг негелделерни улам сайзырангайжыдарын хандырар, продукцияның шынарыны бедидерииге болгаш курлавырларны камнаалгалыг ажыглаарынга оларның ролюн бедидер; стандарттар белеткээрiйн болгаш шинээдирииниң планының күштүг чүрүмүн экижидер; машиналарны, дериг-херекселдерииң болгаш материалдарның чаа хевирлерииге стандарттарны чогаадып кылыр болгаш ылавылаар, техниканың болгаш материалдарның од хевирлерии чогаадыр талазы-биле чогуур шинчилел база төлевилел-конструктор ажылдарны хары утга боттандырар; ада-чурттуң болгаш даштыкының эртем база техниканың эң дээре чедиишкиниерииге дүүшкен продукцияларның кол характеристикаларынга хамаарыштыр стандарттарга болгаш техниктиг негелделерге ооң материал болгаш энергия кирер чогумчалыг норма-чижектерни күштүг негелде чүрүмүнга киирер; чүгле айытkан негелделерни күүсеткенде продукцияга дээдя шынарны тыпсыр; чогаадылгага болгаш санаашкынларга нормаларны, хемчээлчүрүмнарны, а ооң иштинде чөпшээрел болур күжениишкиннерни, курлавырның чогуур хемчээлдерни, шенелделерииң методтарын 1981—1982 чылдарда эде көөр, оларның адырлар болгаш адырлар аразының дүүштүрүлгезин калбаа-биле хандырар.

1981—1982 чылдарда продукция будурулгезиниң техниктиг байдалдарын хынаарын боттандырарын . ол үеде продукцияның шынарын бедидерииче, чиг-эттн, материалдарны болгаш одалга-энергетика курлавырларын камнаалгалыг болгаш ажыктыг ажыглаарынче углаган дешпилгелиг нормаларны болгаш негелделерни тургуспушаан хандырарын ССРЭ-ниц Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитединге, ССРЭ-ниң Стандарттар талазы-биле күрүне комитединге, ССРЭ-нин министерстволарынга болгаш ведомстволарынга база эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериие даскан.

Шынары куду продукцияны ажылдан кылырын, белеткээрiйн болгаш сайгарарын болдурбас дээш ээ-харыысалганы белидер сорулга-биле, а ол ышкаш продукцияның бүрүч кадагалалын чедип алыр дээш стандарттарның негелделериие дүүштүр болгаш техниктиг байдалдарны хажытпас дээш экономиктиг хемчегерни алырын дараазында организацияларга неитередир:

төлевилел-конструктор, эртем-шинчилел организациялары, продукция будурер будурулгелер — продукцияны ажылдан кылып база будурүп турар үеде;

көдээ ажыл-агый, белеткел, хандырылга-сайгарылга, белүтээр болгаш үүрмектээр садыг организацияларының фондузунче шилчидилгени эвээжедир, ынчалза-даа оларны планда хемчээлдиң 25 хуузундан ажырып болбас. Экономиктиг идиг бериишкининиң фондузуну өстүрииниң-даа, эвээжедириниң-даа айытtынган чүрүмүн беш чыл планнарының (хыналда чүрагайларга деңнээрге) болгаш чыл планының (беш чыл планының ол чылда даалгазынга деңнээрге) көргүзүлгелерни

транспорт организацияларының — продукцияны сөөртүп турда;

ачы-дуза чедирилгезиниң будурулгелери болгаш албан черлери — ачы-дузаны чедирип турда.

Материалдыг курлавырларны ажыктыг ажылап турар үеде каттыжышкынарның, будурулгелериниң болгаш организацияларның ажылчынарының, удуртукчуларының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының база албан-хаакчыларының сонуургалын бедидери эргежок чугула деп көргеи.

Министерстволарның болгаш ведомстволарның, каттыжышкынарның, будурулгелериниң болгаш организацияларының экономиктиг идиг бериишкинии фондузуп рубль продукция (ажыл) будурериие материалдыг чарыгдалының хемчээлин барымдаалап доктаадып тургузар. Доктаатkан лимиттен материалдыг чарыгдалды эвээжеткенииң түңнелиңде чедип алган каминалгалының түңүн айыттынган фондуже шилчидерии 1983 чылдан эгелеп боттандырар. Лимиттен ажыр чарыгдаанда экономиктиг идиг бериишкининиң фондузунче шилчидилгени эвээжедир, ынчалза-даа оларны планда хемчээлдиң 25 хуузундан ажырып болбас. Экономиктиг идиг бериишкининиң фондузуп өстүрииниң-даа, эвээжедириниң-даа айытtынган чүрүмүп беш чыл планнарының (хыналда чүрагайларга деңнээрге) болгаш чыл планының (беш чыл планының ол чылда даалгазынга деңнээрге) көргүзүлгелерни ажылдан кылырда, а ол ышкаш план күүселдээниниң түңнелии үнаруп турда ажыглаар.

Материаллыг курлавырларның тодаргай хевирлериниң чарыгдалының доктаалып турғускан (чижеглеп көргеп) нормаларындан камнаалгалыг болган ажылчынарны, мастерлерни , технологтарны, конструкторларны болгаш эске-даа инженер-техниктиг ажылдакчыларны шаңнаарын 1982 чылдан эгелеп калбартыр. Камнаттынган материалдыг курлавырларның хевирии, өртээн болгаш эргежок чугулазын борымдаалап турган, ооң түңүнүн 75 хуузу чедир хемчээлдиг шаңнал акшаны төлөөрии көөр. Боттандырып болгу дег черлерге үндезилеттингеп, дешпилгелиг нормаларны чедип алганы дээш шаңналды тыпсыр. Материалдыг курлавырларны камнап алганы дээш ажылчынарга бөөр шаңнал акша айырлар дайы-биле тустуг доктааттынган түңүнүн хемчээлиниең ажып-даа болүр. Акша-биле шаңнаарының хемчээли эзе-даа бөөр болза, металл, одаар чүүл, энергия болган эске-даа курлавырларны камнаны дээш шаңнал акшаның түңүн хевээр арттырар:

бир рубль продукцияны (ажылды) будурериие материалдыг чарыгдалың хемчээлин доктаатkан дииитии деңнели-биле тулгаштырып турган, каттыжышкынының, будурулгелиниң, организацияның продукциянын (ажылдың) бот-үнезин чигдилгр талазы-биле даалгазын кайчаар күүсеткенин өөренип көрбүшаан, будурулгэ каттыжышкынарының, будурулгелериниң болган организацияларның удуртукчу ажылдакчыларын болган албан-хаакчыларын акша-биле шаңнаарын 1983 чылдан эгелеп боттандырар. Будурулге каттыжышкынарының, будурулгелериниң, организацияларның, салбыларның удуртукчуларынга акша шаңналы бөөрде материалдыг чарыгдалдарының камнаалгазын өөренип көрбүшаан, тустуг салбылар айбы-биле боттуненин планнуг онаалдазын канчаар күүсеткенин база көөр.

Каттыжышкынарга, будурулгелерге болгаш организацияларга экономиктиг идиг бериишкинии күштелдирер сорулга-биле база үзетпүр ёртынчыларын, ийнги чергении курлавырларын болгаш тус черниң чиг-эдин долу ажыглаарынга ук коллективтериниң материалдыг сонуургалдарын бедидер сорулга-биле:

чонның хереглел бараанарын сайгарганындан болгаш эртем-техниканың будурулгениң артынчыларындан кылдыган кылыглардан кирген орулга каттыжышкынның, будурулгениң болгаш организацияның, оларның кайы-даа черге чагыртып турары халаан чокка, боттарының эргезинге бүрүн арттырарын 1982 чылдан эгелеп доктаадыр болгаш калбак хереглелдиң фондузунче мыйыг яжылыг шилчидер: 25 хуу чедир орулгалыг ажылдаанда (будурериниң чаргдалынга дүүштүр) — шуптузун, а орулгалыг ажылдаанындан каминаттынган кезектер 25 хуудан ашкында, бир эвес айыттынган бараанарны болгаш кылыгдарны будурериие чаргдаан артынчылар 50 хуудан ажа бээр болза (дузалал материалдарның өртээн санавас) — чартыын; орулга кирип алырының талазы-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1981 чылдың январь 15-теги № 61 доктаалынга айыттынган чүрумүн ССРЭ-ниң министерстволарының болгаш ведомстволарының каттыжышкынарынга, будурулгелериие болгаш организацияларынга бо чүүл-биле катай неитередир.

Чамдык тудугларны болгаш бажыңнарны бузуп, кежүрүп турда үнген тудуг материалдарын чонга садарын, ооң кирген акшаны тус черниң бюджединче эске түннерге немей киирээрин улус депутаттарының чер-чер Советтериие саналдаан.

Чонның чылыгны, электри энергиязын, газты болгаш сугну амыдыралга хумагалыг чарыгдавары-биле холбашкан ажылды улам экижидерии эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериие болгаш улус депутаттарының Советтер күүскөнаарынга даскан. Чылыг-энергетика болгаш суг курлавырларының чарыгдалын контрольдаарын күштелдирери-биле электри энергиязын, газты, сугну болгаш чылыгны аңгыаңгы-даа, коллективтиг-даа ажылдап турган үеде ону хемчээр тускай хереселдерни болгаш приборларны ажыглаарын хандырар, айыттынган курлавырларны кайы хиреии чарыгдаза чогуурун айыткан тускай лимитти чоорту турғузар, а ол ышкаш оларны чөп ажылавааны дээш чурттал-коммунал ажыл-агый черлериниң бүдүрүлгелериниң болгаш чурттакчыларның харыысалгазын бедидер.

Материалдыг курлавырларны улус ажыл-агыйынга чөп болгаш камнаалгалыг ажыглаар, чиг-эттн, материалдарны, одаар чүүлдерни болгаш дериг-хереселдерни калгалаарынга болгаш ажыглаарынга ажыл-агыйжы эвес чорукту болдурбазы-биле чарыгдаллыг депшилгелиг нормаларын шинээдип алыр болгаш хемчегерни ажыллап кылыр, а ол ышкаш иштики курлавырлардан будурулгеге материал чарыгдалдарын эвээжедир талазы-биле күрүнениң шынгыы контролюн ССРЭ-ниң Күрландырылгазы турғузар ужуралуг. Ийнги чергении курлавырларын сайгарар болгаш ажылдап кылырының (азы министерствоиун, ведомствоиун яштинге ажыглаарының) талазы-биле чурумун болгаш нормаларын министерстволарга болгаш ведомстволарга турғузар, а ол ышкаш ийнги чергенин чиг-эдин чыырының болгаш ажыглаарының, талазы-биле даалганы барымдаалап көрүп турган, фондуну аңгылап бээр эргени ССРЭ-нин Күрхандырылгазынга берген.

Ийнги чергенин бүгү хевирлерiйн чиг-эдин чыырының, сайгарарының, ажыллап кылырының болгаш ажыглаарының ажыктыг схемазын 1981-1982 чылларда министерстволар, ведомстволар-биле демиөжип турган кады ажылдап кылырын база боттандырарын ССРЭ-ниң Күрхандырылгазынга болгаш ССРЭ-ниң Күрландырылгазынга даскан.

Чокдан ийиги чергенин чиг-эдин болгаш херек апарғы дег артынчыларны хүлээп алырын организастаарын улам экижидерии, кежүп чоруур хүлээп алышкын пунктуларын улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскөнаары-биле кады калбаа-биле ажыглаарын ССРЭ-нин Күрхандырылгазынга болгаш Центросоюзка даскан.

Пландан артык болгаш үнелиг бараан-материалдыг артык курлавырларны ажылдагый эргилдезинче даара тударр, пландан ажыг, ажыглаттынмайн турар дериг-хереселдерниң санын кызырар болгаш дериг-хереселдериниң эргилдезин шапкынчылар талазы-биле саналларны белеткээрiйн ССРЭ-ниң Күрхандырылгазынга. ССРЭ-нин Күрландырынга. ССРЭ-ниң Сан министерстволарга болгаш ССРЭ-ниң ТСЭ-зинге даскан.

Чиг-эттн, материалдарны, одаар чүүлдерни болгаш энергияны ажыглаарын экижидер талазы-биле ССРЭ-нин министерстволарының болгаш ведомстволарының чорудуп турарр ажылын дүүштүрүп, таарыштырар, а ол ышкаш бо талазы-биле партияның болгаш чазаттың шинтиирлериниде ап чорутkан хемчегерiйн боттандырыышкынын дээштиг контрольдаары-биле материалдыг курлавырларны камнаг болгаш чөп ажыглаар талазыбиле ведомстволар аразында комиссиияны ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынын оралакчызы — ССРЭ-нин Күрхандырылгазынын даргазын башталыр турғузары чүгула деп көргеи. Республикаларның, крайларның, областарның ведомстволар аразының түс-түс комиссиияларын, а ССРЭ-нин министерстволарынга болгаш ведомстволарына — салбырлар айбы-биле комиссиияларны турғузар.

Улус ажыл-агыйының бүгүле эвенолардың камнаалгалыг болгаш хумагалыг болурунун чүрүмүн сагыырын, электри болгаш чылыг энергиязын, чиг-эттн болгаш материалдарны, одаар чүүлдү, көдээ ажылагый продукцияны, машиналарны, дериг-хереселдерни, транспорттуг болгаш күш-ажыл курлавырын ажыктыг ажыглаар дээш контрольду дыңзыдарын ССРЭ-нин Улусчу контроль комитединге саналдаан. Артык чарыгдалдар болгаш чидириглер-биле демисел улусчу контрольдуң комитеттериниң, балуктериниң, постуларының, улусчу контролёр кижи бүрүзүнүң хүн бүрүдеги ажыл-черээ болуруи шиитпирлик-биле чедип алыр керек. Ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеглекчи чорукту үндезинии-биле узуткаар, күрүнеге когарал чедиргеи албай-дужаалдыг кижилерден шыңгыы иегээр, аңаа улусчу көнтроль органнарыга берген эргелерии бүрүи ажыглаар.

Чиг-эттн, материалдарны, одаар-чүүлдерни, энергияны шын болгаш ажыктыг ажыглап турарының учет системазын, отчёдун, экономиктиг анализии сайзырангайжыларын, артынчыларның болгаш чидириглериниң бүгү-ле хевирлерии ССРЭ-ниң Күрхандырылгазы-биле кады шиңгыы контрольдаарын ССРЭ-ниң ТСЭ-ге, ССРЭ-ниң Сан министерстволарынга, ССРЭ-ниң Күрбанкызынга болгаш ССРЭ-нин Тудуг банкызынга даскан.

Дешпилгелиг нормаларның болгаш нормативтериң системазынга үнлезилээш, боттарының каттыжышкынарын, будурулгелерии болгаш организацияларын продукцияны будурериниң болгаш бот-үнезии доктаадырының чарыгдалдар үчёдүнүң нормативтиг методуиче шилчидерии ССРЭ-нин министерстволары, ведомстволары болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери он бирги беш чылда доозар ужурлут.

1981 чылда чиг-эттнн болгаш материалдарның чүгула хевирлерииңе чарыгдалды ортумаа-биле кызырар талазы-биле планныг даалгаларның күүселдезинин дугайында, 1982 чылдан эгелеп материалдыг курлавырларны доктааттынган лимиттерге удур камнаалга хемчээлиниң дугайында болгаш ол дээш төлөөн шаннал акшаның дугайында күрүне отчёдунга киирер.

Курлавырларны камнаалгалыг болгаш чөп ажыглаарыч хандырар талазы-биле ажылды күштелдирерии, бүгү талалыг камнаалга дээш демиселге ажылдап турар кижи бүрүзүнүң идепкейлиг киржилгезин чедип алырын ВЦСПС-ке, профэвилелдериниң Чөвүлелдериие болгаш комитеттериие сүмелээн. Социалистиг ларыштың дээштиин бедидер, камнаалга чүрүмүн күштелдириериие бар курлавырларны чөп ажыглаарынче, утказтур планнарны болгаш хүзээлгелерии угландырар. Утказтур планнарны ажылдап кылып турда база ооң түңнелии үндүрүп болгаш социалистиг чарыштыг түңнеп турда, кол черии материалдыг чарыгдалдарны эвээжеткеии, а ол ышкаш камнаттынган чүүлдерде будуртүнген немелде продукцияның хемчээли эзлээр дээрзи доктааттынган.

Ажылчы чоннарны камнаалгалыг болгаш хумагалыг чорукка калбаа-биле киришгирер сорулга-биле улус ажыл-агыйының салбырларынга, каттыжышкынарынга, будурулгелерге болгаш организацияларга чиг-эттн, материалдарны болгаш энергия курлавырларын ажыктыг ажыглаарының Бүгүэвилел көрүлгезин эрттирии, ооң чыл түңнелин үндүрери ажыктыг деп көргеи.

Ол көрүлдеии эрттиреринин дүрүмүи доктаадырын болгаш оларның киржикчилерии шаиаар чүүлдерии тодараарыи министерстволар болгаш ведомстволар-биле кады кылырын ВЦСПС-ке, ВЛКСМ ТК-га болгаш ССРЭ-ниң Күрхандырылгага даскан.

Курлавырларның бүгү хевирлерiйн камнаалгазын чедип ап турар мурнакчы коллективтериин дружулгазының чүүлдерии ССРЭ-нин УАЧД-ге, республика, край болгаш область делгелгелериие доктаамал тургузар.

Ажылчы чоннарның техниктиг чогаадылгазын масселыбиле хевжүдерии, техниканы болгаш технологияны чаартырынга оларның идепкейин хандырарын, министерстволар, ведомстволар, каттыжышкынар чанында инитилеларииң, эге организацияларын, материал чарыгдалын кызырар талазыбиле айтырыг шиитпирлээр тускай секцияларны будурулгелерге тургузарын Бүгү-эвилелдиң эртем-техниктиг инитилелер чөвүлелдериие болгаш чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар инитилеллиниң төп чөвүлелиие сүмелээн.

Материалдыг курлавырларның камнаалгазы дээш массалыг шимчээшкиниг аныктарның идепкейлиг киржилгезин ВЛКСМ ТК болгаш комсомол организацияларга хандырар ужурлут.

Салгалдарның күш-ажылының тургусканы чонның хөреңгизиниге хумагалыг болур бүгү-ле курлавырларны партияның экономиктиг стратегиязының чүгула принципгерiйнiң бирээзи деп санавышаан курлавырларны ажылдап талазы-биле айтырыгларны ажыл-херекчи ёзугаар хандыр чыыдарын солучиар болган журиалдар редакцияларыига, радиога болгаш телевидениеге, массалыг информациияның болгаш пропагандаиың эске-даа органнарыига. Бүгү-эвилелдиң «Билиг» инитилелиие даскан. Чиг-эт, одалга-энергетика болгаш эске-даа материалдыг курлавырларның камнаалгазын чедип ап, эвээш чарыгдалды үндүрүп турган, хөй продукцияны будурүп турар ССРЭ-де болгаш эске-даа социалистиг чурттарда мурнакчы дружулганы калбаа-биле провагандалаар,

Камнаалга чурумун күштелдириериие болгаш курлавырларны чөп ажыглаарынга тускаттакан тускай рубрикаларны төп, республика, край, болгаш область солуннарынга ажыдар. Эң көскү чедиишкиннерни тодаргай фактылар-биле доктаамал болгаш чедиигир кылдыр көргүзер, бар четпестерни сойгалаар деп айтышкын база бердинген. Илереп келген ажыл-агыйжы эвес чоруктарны, курлавырларның доктааттынган норма-чижектерни хажыткан, шынары багай продукция үндүрген болгаш брак ажыл кылган, үнелиг материалдарны самчылдаан-азы үреэн таварылгаларны шалып болгаш чидин-биле шүүмчүлээр.

ССРЭ-нин Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күрүне комитеди болдунуң дамчыдылгаларынга электри энергиязын, одаар чүүлдү, сугну болгаш материаллыг эске-даа курлавырларны камнаг ажыглаар талазы-биле практиктиг сүмелерни болгаш саналларны телекөрүүчүлерге болгаш радионаинакчыларынга доктаамал бээр ужурлут.

ССРЭ-нин Кинематография талазы-биле күрүне комитединге камнаалга болгаш хумагалыг чорук темазынга эртемтайызбырлыг, өөредилге болгаш ураи-чечен кинофильмнерниң үндүрүлгезиин көөдедирии саналдаан.

Камнаалга болгаш хумагалал айтырыгларының талазы-биле номнарны, деитерлерни, хуудустарны, плакаттарны болгаш өөргүзүг материалдарының үндүрүлгезин Политиздатка, «Камнаалгалыг чорук — коммунистиг мөзүлшинар» (ажылчынарга болгаш колхозчуларга) база «Камнаалгалыг экономика» (эргелеп башкарылгаиы бүгү-ле специалистерiйнiе болгаш үзүртүкчуларынга) деп өөредилге номнарын үндүрерии «Правда» ирлалга чериие даскан.

Камнаалга болгаш хумагалал айтырыын чыыткан ураи чүүктарны полиграфияның янзы-бүрү хевирлерии — өөредилге номнарынга, деитерлерге, журналдарга, календарьларга, открыткаларга, этикеткаларга чүрүп, парлаарын ССРЭ-нин чүрүкчулар, чогаалчылар болгаш журналистер эвилелдери-биле кады боттандырарыи «Плакет» парлалга чериие сүмелээн.

Төрээн чүртүнүң байланга совет кижиниң ажыл-агыйжы болгаш хумагалыг чорунуң дугайында темаиы ураи-чүүлге, чечен чогаалга калбаа-биле чыыдар, ол чогаадыкчы эвилелдериниң база культура-чыыдыышкын албан черлериниң ажылынга чүгула чёрии ол ээлээр ужурлут.

* * *

Курлавырларны камнаалгалыг болгаш чөп ажыглаарыя күштелдирер талазы-биле салдынган сорулгаларны чедиишкиниег боттандырар, СЭКПниң XXVI съездиниң шиитпирлерии болгаш он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын чедиишкиниег күүседир, совет кижилериниң чаагай чорууи улам экижидер деэш хүлээп алган программаны амыдыралга боттандырар деэш партия, совет, ажыл-агый, профэвилел болгаш комсомол организацияларыкүш-ажылчы коллективтер, ажылчынар, колхозчулар болгаш интеллигентилер бүгү-ле чүүлдерни кылыр дээрзиие СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели быжыг бүзүрелии илергейлеп тур.

Республиканың Улусчу контроль комитединде

ҮНДЕЗИНИ-БИЛЕ ЭКИЖИДЕР

«Республиканың совхозтарында көдээ ажыл-агый техниказының кадагалалын болгаш ажыглалын үндезини-биле экижидер дугайында» СЭКП обкомунуң бюрозунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң 1980 чылдың апрель 10-да доктаалын Бай-Тайганың «Бай-Тал», Өвүрнүң «Кызыл тук» совхозтарда четпес күүседип турар дугайында айтырыгны республиканың Улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалашкан.

Техниканың ажыглалының, ооң кадагалалын экижидериниң талазы-биле партияның болгаш чазактың эске-даа доктаалдарын үстүнде совхозтарда четпес күүселип, техника ажыглалын экижидер, техниктиг хандырылганы, септелгени чогуур деңнелге организастаар талазы-биле тодаргай ажылларны чоруттайн келгенин комитет демделээн. Техниканы үреэр, озал-ондак болган орт-болганындан узуткаар, тоймаглаар болган хуусаазы-четпээнде үндүр бижнир чоруктар бар.

«Бай-Тал» совхозта септелге кылырының болгаш техниктиг хандырылганың эки будурулге базазын, инженер-техниктиг ажылдакчыларның долу штады бар турбуже, ында 45 автомобильдиң үгүле 13-үи ажыглап турары хыналда үезинде илерээн. А автомобильдериниң 14-ү септелгеде, 18-ги чазын тоймаглаттынган байдалда, оларның 4-үи катап септеп кылыр арга чок. Ол ышкаш илербелиг 2 тракторну, тараа ажаар яйн комбайнны шуут чазын каапкан. Ол техниканың ортаа 2704 рубль, а ажыл-агыйның экономиказынга чедирген когарал 6 муң рубль ажыг.

Автомобильдерден өске техникага, дериишкиннерге бухгалтериниң талазындан үчёт тургуспаан, оларның саналга номерлерия безин чок. Инженер-техниктиг ажылдакчылар техниктиг документация кылбайн турар. Харыысалга чок оруктуң уржуундан совхоз Чадааныың районнар аразының «Сельхозтехника» салбырынга негелде тургузул шыдавайн турар. Совхозтуң 2 ДТ-75 М трактору анда читкен, а септелгеге дужааганының ахтызы безин совхозта чок болган. Эрткен чылын дужут ажаалдазы доозулган соолга Таңды районга арттырып каапыттараа ажаар комбайнарың чедип алырының кандыг-даа хемчегерни албаан.

«Кызыл Тук» совхозка эрткен чылдың октябрьда хыналда үезинде 9 автомобильди чазып каапканы илерээн турган. Ооң ортаа 11600 рубль. Чартык чыл эрткенде хыналдаы катап чоруткаш, совхозта ажыл-агыйжы эвес чорук техниканы чазып үреглээря уламчылавышаакын тодаратkан: 44 автомобильдиң 3-үи чазып каапкан, а 10 автомобиль херек кырында чок болган. Оларның 3-үн совхозта санаттынып турза-даа эске организацияларга сатkан болгаш берипкеп болуп турар.

Чижээ, Өвүр райкүүскомнуң көдээ ажыл-агый будурулге эргелелиниң начальниги Ш. С. Кууларның дужаалын ёзугаар УАЗ-469 деп чиик автомобильди худуда кижиге садыпкан. КАВЗ-685 автобусту Эдгит-Хеминң кадыкшылга школазынга, ГАЗ-53А деп 1981 чылда будурүп үндүрген чүүк автомобилии Өвүр райпозунда база эргелел начальнигиниң чөпшээрел-биле берипкеп болуп турар. Ол техникалар совхозтуң балансызында турбушаан. Совхозтуң удуртукчулары ооң эске 7 автомобильдиң дугайында чүү-даа билбес болганы хыналда үезинде илерээн. Хыналда соонда УАЗ-469 база ГАЗ-53А деп машиналарны совхозче эгиткен. Совхозтуң бүгү автотрактор техниказы чөпшээрелиниң базындырының чанында турун турар.

Бо совхозтарда көдээ ажыл-агыйының янзы-бүрү кожуут машиналарын чөп ажыглаас, чазып каапкан чоруктар хөй.

Үстүнде ажыл-агыйларның удуртукчуларының техникага ажыл-агыйжы эвес чоруунда, инженер-техниктиг ажылдакчыларның, бухгалтерия ажылдакчыларының харыысалга чок, чалгай чоруунуң түңнелиңде совхозтарда ийнги баймал тургустуунган. Ол ажылагыйларда кол хереңгилериниң үчёдүи багай организастаан, оларның саналга номерлери чок, материал талазы-биле харыысалгалыг кижилерге документ ёзугаар хүлээдип-бербейи турар. Машиналарның рейсче үнгенинии, ооң ээп келгенiйнiң дугайында бүрүткээр журиалдарны тургузул албаан, рейсче үнер мурнунда техниктиг болгаш медицина контролюи чорутпайн, орук бижиктерии ёзу барымдаалап бижип, ажылдаан шагын, кыпар-чаар материалдар чарыгдалын айытпайн турар. Бухгалтерия черлери кылдыган ажылды херек кырында хынап көрбейи төлевир төлөөр чоруктар, өске-даа четпестер илерээн.

Автомобильдериниң болгаш көдээ ажыл-агый техниказының ажыглалынга ажыл-агыйжы эвес чорукту болдурганы, оларның камнаалгын хандырар талазы-биле ажылга үзүг четпестери, инженер албаның ажылын кошкак удуртканы, техниканы чазып, үреглээр чоруктар-биле эптешкеии дээш «Бай-Тал», «Кызыл-Тук» совхозтарның директорлары М. С. Ооржак. Б. М. Кара-Сал оларга республиканың Улусчу контроль комитеди шынгыы донгулда хүлээткен.

Күрүнеге чедиргеи когаралдың кезик чамдыын эгидери-биле М. С. Ооржактың бир, Б. М. Кара-Салдың үш айының шалының тыртып торгаан.

Албан-хүлээгелиниң харыысалга чок чоруу, машина-трактор парыгының ажыглалын, техниктиг хандырылгазын кошкак организастааны, чазып, тоймаглаттынган техниканы катап тургузарын болгаш кадагалалын хандырарының хемнээн албааны дээш үстүнде совхозтарның кол инженерлери А. С. Очур-оол, Н. Н. Кызыл-оол оларга комитет донгулда хүлээткек. Күрүнеге чедиргеи когаралдың кезик-чамдыызын эгидери-биле А. С. Очур-оолдан ийи айның шалының тыртар. Н. Н. Кызыл-оолдуң дугайында материалды Өвүр районнуң улусчу контроль комитединге көөру-биле шийтиткен.

Контроль чогу, ажыл-агыйжы эвес фактыларны, автомашиналарны, көдээ ажыл-агый машиналарын, совхозтарның кергилда пунктуларында дериишкиннерии чазып, тоймаглаар, ажыл-агыйларга үндүрүп берген автомобильдерии төтчеглеп-саймгыдаар чоруктар-биле эптешкеии дээш Өвүр районнуң көдээ ажыл-агый будурулге эргелелиниң начальнигига Ш. С. Кууларга комитет шиитпиргеи донгулда хүлээткен.

Илерээн бүгү четпестерии чайладырының организас-техниктиг тодаргай хемчегерии ажыглап кылыр болгаш ону боттайндырар, техниканы чазып, тоймаглаанынга бурулгелерии илередип, харыысалгага кииирер дугайында үстүнде совхозтарның директорларынын медделелии комитет кичээгейге алган.

Каспий даалайның сугларында лосось зеп улуг болгаш кызыл балыктарның шуптузуи, осетра дээр балыктарның 80 хуузуи балык өстүрер сугларлыг заводтарга өстүргенин эртемденнер бадыткап турар. Азербайджанның специализастаан будурулгелериниң ажылында кол угланышкын—осетра болгаш лосось деп балыктарны камгалаары база көөдедири болуп турар. 20-ден 100 грамм чедир деңзилиг 20 миллион бичии балыктарны Кура хемче республиканың будурулгелериниден чыл бүрүде салып киирип турар. Ол балыктарның коллуу үш метр чедир узап, 200 килограмм деңзилиг кыдыр улгадып турар.

Амгы болган келир үениң салгакчыларынга бойдустуң байлактарын камгалаар дугайында «1981-1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-нин экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол угланышкынарында» айыткан. Республиканың балык өстүрер будурулгелериниң ажылы ол негелделерге бүрүи дүгжүп турар.

Кура хемде балык өстүрер завод—Азербайджанның специализастаан будурулгелериниң бирээзи.

ЧУРУКТА: завод лабораториязының ажылдакчызы Наталья Сможенко балык өстүрер ажылды чедиишкиниг чорудуп турар.

О. ЛИТВИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникази.

СОВЕТ ЛИТЕРАТУРАНЫҢ ЧАА-ЧАА БЕДИКТЕРИНЧЕ

Совет литераторларын чаңыс эптиин, оларнын коммунистеринин, ленинчи партиязынга шынчызын бадыткаан ССРЭ-нин чогаалчыларынын VII съездизи ажылый дооскан. Оон түнней хуралы, июль 4-те Москвага, Кремльдин Улуг ордузунга болуп эрткен.

Хуралга эштер М. С. Горбачёв, В. В. Гришин, М. С. Соломенцев, В. М. Зимянин, К. В. Русаков олар кирипшеннер.

Даштыкы литератураның организацияларынын төлөөлөри съездиге байыр чедирген.

Совет Эвилелинин Коммунистер партиязынын Төп Комитединге, эш Л. И. Брежневке ССРЭ-нин чогаалчыларынын VII съездизинин байырлыг чагаазын улуг көдүрүүшкүн-биле хүлээп алган.

Г. М. Марков түннел сөс чугаалаан.

ССРЭ-нин чогаалчыларынын VII съездизи ажылын дооскан.

* * *

ССРЭ-нин чогаалчыларынын VII съездизинге сонгуттурган ССРЭ-нин Чогаалчылар эвилелинин баштаар черинин бирги пленуму июль 4-те Москвага болган.

ССРЭ-нин Чогаалчылар эвилелинин баштаар черинин бирги секретарынга пленум Г. М. Марковту сонгаан. Баштаар черния секретариады 59 кижи составтыг кылдыр сонгуттурган.

(СЭТА).

ЧУГУЛА МИЛЛИМЕТРЛЕР

Хоолайларнын сорттары өскерлирге электри-биле хоолайлар кацнаар станнарның операторлары улуг кадырлүшкүн чок болу бээр: дериг-херекседерни доктаалын тургузар, чаңчыккан ажыл-чорудулганы өскертир ужурлуг. А ол дээрге — күш-ажылдың бүдүрүк-чүлүүнүн яйлаш чок чидирии, коллективтин ажылынын нияти - көргүзүглеринин кудулаары-дыр. Чугаханаалыг хоолайлар кылырынче станнарны шилчидерин Выксада заводтуң металлургтары өөн бир янзы кылдыр көрген. Улус ажыл-агыйынга улуг джыктыг болдурун билгеш, олар ол шилчилгени боттары чедип алган.

Выксада ам чылда түс-түс муң тонна хоолайларны берип турар. Оларны нефтиниг болгаш газтыг черлерни шингээдип алырынга, суг дамчыдар болгаш мелиорация системаларынын тудуунга, бажыннар иштинге электри четкилерни шеринге ажыглап турар. Выксада заводтуң ажыг-шилчилери металл камналгазын чогум-на өөн эгелээннер.

Ындыг хоолайларга улуг күжениишкиннер негеттинмес, а кабельдерни үстүн үрелиринден олар черле камгалап шыдаар деп, металлургтар бодап турган. Чагыкчылар оларның ол бодалдары-биле чөпшээрешкен, ынчангаш электри-биле хоолайлар каиваар ийиги пехке камналгалыг продукция кылырынче шилчээн. Ам чыла хоолайларның үштүн бир кезээн чугаханалыг кылдыр будурүп үндүрүп турар, ол чорук металлургтарга түс-түс тонна металлды камнап алыр арганы берген.

Электромонтажниктерниң соңгу дарый четкилериниң күжениишкинге болгаш дарырышкынга шыламыкай болдурун нефтижилер болгаш газчылар, суг болгаш чылыг дамчыдыгаларының тудугчулары чазыбиле бир янзы кылдыр көрө берген. Продукцияның чылыгга шыдамык чорууп эргежок чугула таварылгага завод хандырып шыдаар болганда, олар чуга ханалыг хоолайларны харажаа чокка ажыглап болур болган. Чылыг талазы-биле болбазыразын кылганының сөөлүнде кылыны 5—6 миллиметр ханалыг, чартык метр диаметрлиг хоолай 7—8 миллиметр ханалыг хоолайга өйлээн күжениишкиннер черле шыдаардыр дээнин шенелдер көргүскен.

Ам ол будурүлге черинин база бир цехиниң коллективи чуга хоолайлар кылып үндүрериниче шилчиирингe белеткенип турар. Келир чылын чаа продукция ол будурүлгеде 1 сөөң ниити хемчээлиниң чартыындан хөй болуу бээр, ынчангаш завод 80 муң тонна ажыг четталды камнап алыр, оортан ангы-ангы диаметрлиг барык-ла 1700 километр узун хоолайларны ямей кылып болур.

В. ИОНОВ.
СЭТА-ның корреспондентизи.
Выкса,
Горький область.

Чазаглыг оруктун кыйында «СААЗ» деп бижип каан үжүктерлиг айтыкчы согун кажараш дээш соонда улуг тудугнун — Саянның алюминий заводунуң шөлү көстүп келди. Демир-бетон конструкциялар ак-көк дээрже талының үнүгүлээн, хову-шөлдерде оруктар шөйлүп чоруткулады.

Алюминий заводу — Саянның девискээр комплекизинин чугула тудуу болур. Онуң СЭКП-ниң XXVI съездизинин шиитпирлээнии ёзугаар бо беш чылда ажыглалга киирер ужурлуг.

Заводтуң арыглал тудугларының дериг-херекселдерни өөрөп эгелээн. Ол дээрде, тудугнун ең баштай ажыглалга киирер объектизи-дир. Ында тудугнун ең-не эгезийден бээр бойдусту камнып-биле көрүп турар. Металлургтар амдыгында ол тудугларны хереглеп-ээй-даа турар болза, чехниктиг, биологтуг болгаш химиктиг арыглал цехтери чүлеол будурүлге черинин суг эргилдезин хандырар ээвес, харыы база шалыпкын өзүп турар Саяногорскинин хереглээн суун арыглаар апаар. Чогумна ынчангаш тудугжулар ажылды шалыпкыны-биле кылып турарлар.

Заводтуң төлевилелиинде долгандыр турар чүүлдерге хоралыг будүмелдерниң 97 хуу чедир кезээн агаарже тарадаа кылдыр тудуп шыдаар газ арыглашкынының сайзырангай дериг-херекселдерни база көргеп. Баштай өрттедир анодтарбиле алюминий эзилдирик алыр агрегаттар — күчүлүг электролизерлерниң ажылы газтын иептерээрин дыка эвээжедир, технологтуг чорудулгаларны экижидер аргаиы бээр.

СААЗ чогум кандыг болурул? Заводтуң баштаар чеэи болгаш өске-даа будүрүлге черлери-биле тудушкан галереялыг цехтер, корпустарны ажыглап турар дистилдир үгеи ыяштар ол будүрүлге черинин директору В. Стригочуга кабинединде барык бүгү ханаы дургаар турар илаштеттен көстүп турар.

— Чүрттүн өөнүг металлургиязынга СААЗ депшилелиг технологияның будүрүлге чорудулгаларының автоматчылгазының бедик деңнеелиниң үлегер-чижээ болур — деп, от чугаалаан. Бо завод улуг ажыл-агыйынга «чалгынныг» металлдан болгаш оон холумактарындан чартык фабрикаттарны: чуга болгаш тырычы-даа ак демирлерни, поливинилхлоридтиг болгаш өске-даа хевирииң ама-ама демирлерни бээр. Будүрүлге черинге технология талазы-биле чаа-чаа чүүлдерни ажыглаар, чижээ, суук алюминийден ама-ама ак демирлерни шуткуур. Кол-кол дериг-херекселдерни шуптузуп чүрттүн будүрүлге черлериниг кылып үнүрер ужурлуг...

Кабинеттин сонгаларынын ең-баазын чечектер шыпкан шөл көстүп турар — Енисейниң соок-кара суу мында хап чыдар ышкаш сагындырар. Шыгаанда моолап шыпал-ла хем уну эотип турган. Чогум-на ол тудугжуларга ёзулуг шөлду белеткеп каан барык 70 метр чедир ханы черде безин сай тырып каан чүве дег чыдар. Корпустарга оон дээре фундаментиин кайын тывар боор. Оон ужурундан сибиртар аная «свайларныы» орнуга оон үш катап чиик ертектиг бетон «сыртыктарны» ажыглап турарлар.

Ындыг арга тудугнун хуусаазын көзүлдүр-ле кызырып турар. А ук далаштырып келгенче-бо чылын заводтуң ян чугула объектилери: котёльнаның, арыглал тудуглорыч, чиити завод складтарын боргаш өске-даа тудугларны ажыглалга киирер ужурлуг. Эрткен чыллыында ийи катап хөй акша-хереңгинин ажылын кылырын чугааларга-ла билдингир-дир.

Тудугнун шуустурулга-биле кылыр аргазы, тудуш колбаамыг коллективтер-биле чогаалгылыччы ёзу-биле ажылдарының дугайында керүү ден-дескии ажылдарын хандырып турар. Бүгү коллективтер неделя санында электрилиг саналга машиназының тургузары графикти үспейн ажылдап турар.

Бергелер чок деп база болбас — бульдозерлер болгаш автомашиналар, бичии механизастаашкын херекселдери чедишпес, конструкциялар болгаш материалдар чамдыкта үүктели бээр, мачийгаш ажылуга шаптыктаашкыннар турул келгелээр. Тудугжулар СААЗ-тың үжүр-дүзээнин эки билир болгаш, ажылды шапкынчыдарын, кол-кол корпустарның монтаж ажылларын эгелээрин оожшулалдырын орландажыл турарлар. Чижээ, В. Поповтуң бригадазының кежигүннери бүгү-ле болушкан мергежилдерни чедип алгаш, складтар блогунун монтаж ажылдарын дыка дүрген кылып турар. Анаа ам удавас дериг-херекселдер кээп эгелеер.

Кадрлар айтырыы шиитпирлетпеймейн турар — тудугга элээн хаш чүс ажылчыннар чедишпес. Чаа келген тудугжуларны чүрттээр черлер-биле хандырары ындыг амыр эвес турган. Түс черинин партия болгаш совет организациязының дузазы-биле байдал өскижил эгелээн — Саяногорскиде чүрттээга бажыңнарынын, социал-культура объектилериниң тудуу калбарган. Бо чылдың эгезинден бээр СААЗ-тың тудугжуларынга беш бажыңны, 560 оруннуг общежитиени дуалаган. Чыл төнүүзүнге чедир чүүлдээга айтырыын үже шиитпирлээр ужурлуг деп ында санап турар. Ындыг болгаш, чаа-чаа тудугжулар немежиндир: «Саянда алюминий заводун тударынга киржирин күзеп тур бис» — дээш чагаалаар хөй кээп турар.

Тудуг хүн келген тудум-ну күш кирип турар. Саянның ең баштайгы металлын чүрт удавас алыр.

(СЭТА-ның корр.).
Саяногорск,
Красноярск край.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандыраал!

САЯННЫҢ АЛЮМИНИЙИ

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СҮДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ДЕЛЕГЕЙ ЭРТКЕН НЕДЕЛЯ ДУРГУЗУНДА

1. Боттуг салыышкын

Финляндияның «Суомен сосиалидемокраття» солунунуң корреспондентизинин айтырыгларынга СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-нин Дээди Соведиинин Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтин харыыларын даштыкыда Европага тайбынны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарыга идиг бээр деп Совет Эвилелиинин быжыг тура-соруунун чаа черечиин кылдыр үнелеп көрген. Ядролуг боо-чепсээ чок зоналарны тургузарынын, ооң-даа тола чугаалаарга — Соңгу Европаны ындыг зона болдурарынын кончуг чугула болгаш өйү келген айтырыны ол харыыларда киргеи.

Ядролуг боо-чепсээ чок зоналарны тургузуп тургаш, боттарының айыыл чок чорууи быжыктырар, бир эвес ядролуг дайынны болдурбазы чедип алдынмайн бээр чүве болза, ындыг дайынның үржүктарындан кандыг-бир черге-биле боттарын камгалаар деп улустарның чүткүлү Совет Эвилелиигe биллингир. Соңгу Европа кандыгыл дээрге, оны ядролуг боо-чепсээ чок зона болдурарының дугайында саналлы ССРЭ тарымчалыг ёзу-биле көрүп турар. Бир эвес Соңгу Европаның ядролуг боо-чепсээ чок турарының чуруму болурчогуулуг-биле хөөйлүү кылдыр быжыглаттырган турар болза, удам эки деп, болдунуң харыыларынга Л. И. Брежнев онзылап демдеглээн. Соңгу Европаның ядролуг боо-чепсээ чок зонаның киржикчилери болу бээр, тодаргайларга боттарының денискээрлериниге ядролуг чепсекти будүрериниең, садыы алырындан болгаш сайгара түргүзарындан ойталаар аппар чүрттарынга удур ядролуг чепсекти ажыглавас дугайында хүлээлгени болдунга чаңгыс талаалыг чүрүм-биле безин алырынга Совет Эвилелиинин тогумна харын белеи чорүү болуп турар. Совет күрүненин баштыныынын саналы дүшүүлүг чорукту чаварыылырарының херээн Совет Эвилелиинин принциналлыг көрүп турарының херечиэ-ииp деп. Т. Синисало онзылап демдеглээн. Л. И. Брежневтин харыылары Совет Эвилелиинин политикалы империалистиг күрүнеерииң ходелиишкиннериниең үлегии-биле ылгалып турарының чаа херечиэ болур деп ол айыткан.

2. Дерзии ыйыышкын

Бодунуң шериг күчүзүн күжениишкиниг өстүрериң болгаш Пентагонның агрессчи белеткенишкиннериге удам идепкейлиг киржирин япон чазактан негевишаан, Токиого эң күштүг ыйыышкынны Вашингтон, тодаргайларга Рейганның администрациязы кылып турар. Бүгү делегейге, хамыктың мурнуңы Алпаның болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң ажыктыг байлак кадымалдарныи шериг-агаар күштериниң эдлегиниг каттышкан шенелде өөредилгелерин япон Кюсю ортулукка болуп турганының үезинде АКШ-тың камгалал министри К. Уайнбергериниң япон национал камгалал эргелиинин начальныгы Д. Омурабиле чугаалажылышкыннары америк найысылга болган. «Айыыл чок чорук кереэзинин» талазы-биле бодунуң коштанчызынга Вашингтоннуң дерзии ыйыышкынының байдалында ол чугаалажылышкынвар эртикен. Япония бодунуң шериг чарыгдалдарын чылдан чылче чайгылыш чок көөүдедип, чепсектиг күштериниң күчүзүн улгаттырып турбуже. Японияның шериг тургузуушкунуиуп программазынга болгаш келир сан-хөө чылында шериг бюджедин «үгле 7,5 хуу» улгаттырар дээш оон шиитпиринге Ак бажыңның «сеткил ханмааның» Омурага Уайнбергер чемелеп чугаалаан. Ынчаарга чепсектиг күштериниң хереглелериниге акшаландырышкыныларны ийи катап улгаттырарын, а АКШ-тың 50 муң шериг албанныглары турар япон черле 150 америк базаларны болгаш шериг объектилерин ажаап-тежээриие чарыгдалларны — бүлүн чартык катап көөүдедирип Японияиан чедип алырын АКШ оралдажып турар.

Вашингтоннуң албаазаашкынының Токионуң чугаажок чагыртыр күзел чогун Японияның чагырыкчы болуктериниң чүртүн эндерилдир чепсеглээр дээр угланылышкынын өскертир дээни кылдыр билип черле болбас. Чүвенин ужуру чүл зизе. Японня болдунуң шеринин талазында «ажаок хөй чүүлдерни кылырын, ындыг болур дооста, кончуг дүрген кылырын» Рейганның администрациязының негеп турары болдур-дур деп, япон салыг-үлегчүүр белуктериниң «Нихон кайдзай» солуну тайылбырлаан.

Херек кырындаазын алырга, эндере чепсеглениринин талазынга япон өртулуктарда эвээш эвес чүүлдерни кылган. Чугле бо сан-дээ чылында бизин Японияның бюджет шилчилиишкиннериниең эндере чепсеглениир дайынырак соруулгага берген акша 7,6 хуу өскөн болган 2,4 триллион иен четкен. Эрге-чагырлар келир чылын ол түүнү ам-даа 260 миллиард иен акша улгаттырарын шиитпирлээн. Рейганның болгаш япон премьер-министр Судзукиниң аразынга бо чылдың майза болган чугаалажылышкынларның түнелиинде «айыыл чок чоруктун ийи талалыг кереэзинин» шүүгүмүбиле Японияның шериг хүлээлгелерин калбартырыгга, бодунуң девискээр сугларын, ол ышкаш япон өртулуктардан 1000 миль чедир чер аралыг чызар залай оруктарын «станнылгадыры-биле» шериг-далай күштерин болгаш шериг-агаар күштерин тургузарынга Судзуки чөпшээрешкен. Ынчалза-даа бодунуң ыракы-чоон-чүкчу эвилелчиниеден удам-на хөй түүнүг «камгалал салыышкынын» чедип алырын Вашингтон оралдажып турар.

Америк эрге-чагырлаарының ындыг ажык ыйыышкыны япон чагырыкчы болуктерде аймаараашкымны, чүрттүн депшилелиг хөй-ниитизинин удурланышкыннарын болгаш көйа-дедөө алнячы чүрттарның үнеледелиг дүүреэлинин хайныктырын турар, ол чүрттарның улустары делегейлиг япон милитаристерниң агрессчи халлаашкыйларынын оларга чедирген санаа четтинмес чөвулан-хилинчектерин болгаш каржа-кетараллырын эки билирлер.

3. Израиль: соңгулдалар чүнү бергенил

Израильге июнь 30-де парламентиге хуусаа бетинин соңгулдалары болган. Баштайгы сан-медээлер ёзугаар алырга, Ш. Перес баштаан күш-ажыл партиязы парламентиге 120 олуттардан 49 олуттуу алган. Премьер-министр М. Бегин баштаан чагырыкчы «Ликуд» блок кнесетке (парламентиге) 48 олуттуг болур.

Израиль «лейбористерниң тиилелгезин» оларга кандыгзаа артык эргени, ямбы-хүндүүну бербес, чүге даарге политиктиг аренала күштерниң амгы сайгара тургустунуушкунун барымзаалап ялырга, парламент кежигүннериниң хөй-нуруузуиун леткимчезиигe далаиын болгу дег коалициялыг чазакты тургузуп шыдаар шинек Пересте чок. Ынчаарга ликудчулар кончуг кылыгаардалдыг-даа бол. ындыг аргазы бар болуп турарлар. Шажынчы чамдык партиялар-биле «Ликудтуң» ам турун турар эвилелжилгели безин парламентиге 61-63 бадыгзашкынны алаа бериптерии аваа болуун санаашкын безин көргүзүп турар. Ынчаарга израиль парлалганын болалы-биле алырга, парламентиге чажыт кажарлашкыннарның туиелиниге тургустунган кандыг-даа чаа чазак ёзыл кырынга турганзыг» болур. Ынчангаш израиль соңгукчулар чаа парламентиин соңгуур соруулга-биле соңгулда хааржактарынга эң чоокку үеде база дагыи чеде бээри магат чек.

Премьер-министриин дүжүлгелиигe олурукчан турарларын — М. Бегин биле Ш. Перестин — үзел-бодалдарын дениештирип көрбүшаан, оларның домактарында ылгалдар турзажок, олар дыка хөй ниити чүүлдерлиг болуп турарынче хайгаракчылар кичээнгейни утландырып турар. «Ликудтуң» улуртукчузу-даа, кушажыл партиязының баштыныда-даа Израиль-биле кожа араб чурттарга хамаарыштыр «күчү турүүнүн» политиказын уламчылаар дээш чүлчуруп турарлар. Оларның кайызында Чоокку Чөөн чүкте тургустунган байдалы билбээченнен турарлар. Ол байдалды барымдаалап көрбейн чыда, Чоокку Чөөн чүк чөрүлдээзин таарыштыр шиитпирлеп хоржок. Хамаарышпас Палестин күруне тургузарынга олар улурланып, араб палестин улустуң карчангыс дурум ёзугаар толээлекчизи — Палестинаның хосталга организациязы-биле чугаалажылышкыныарлан быллан турарлар. Олөрнын аразында «чөрүлдээлер» сионизмниң стратегтиг сорулгаларын чедип алырынын методтарынга харыя хамаржыр.

Агрессия үүлгедин үндурериниң болгаи девискээрлер эзелеп алырының политиказынга удур соңгулдаларга угаан-сарыылдыг политиканы Тайбын болгаш-дең эрге дээш демократтыг фронт кедургеп, оон кандидаттарының дазызын Израильдиң Коммунистиг партиязының ТК-зының Чингине секретары Мейр Вильнер баштаан. Ол фронт эзелеттирген бүгү араб чөрлерден израиль шериглерни үндурери эргежок чүгула дээш, палестин араб улустуң бодунуң хамаарышпас күрүнезин тургузуп алыр эргезин хүлээп көөру дээш туржуп, Кэмп-Дэвидтин Чоокку Чөөн чүкке тайбынны хандырып шыдаваас дугуржулгаларын хүлээвейн турар. Чаа парламентиге дерт олуттуг алган ол фронтуиун чедишкинин болуур-чогуулуу-биле үнелеп көөр төлээде, Чоокку Чөөн чүк айтырыгын шиитпирлээрин интернационалчы ёзу-биле көрбүшаан, Израильдин коммунистери болгаш чөөн үзелдиг аскө-да күштери демделдип шойлкым аажок синнижкем байдалда чорутканын барымзаалап көөр херек.

Ю. ЛОПАТИН,
В. КАШИРОВ,
Ю. ТЫССОВСКИЙ.

Каттышнан Штаттарда бооп турар массалыг чыскаалдарның болгаш митингилерниң киржикчилериниң чедип алыо деп салган сорулгалары тайбынны намгалазары, бөө-чепсекти эндере будүрерин сөксадыры бооп турар.

ЧУРУКТА: Нью-Йоркиа болган дайынга удур митинг. 95 негр. аныйытар, профзвилеп болгаш хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери, муң-муң кижилер Вашингтоннуң чагырыкчыларының милитаристиг чүткүлүнге шиитпирлии-биле удурланыр дээш Фоли-сквер шөлүнгe чыылган үези.

СЭТА-ның фотохрониказы.

БҮГҮ ДИПТЕРДЕН

БЕРЛИН. Дагжының болгаш энергетиктин Хүнүп — бодунуң чаңчыл болган байырлалын Герман Демократтыг Республикаиың даг байлаан болбаазыралдыр болгаш энергетика үлетпуруун ажылчы чоннары белек көргүзүглер-биле үткаан. Оларның эрес-шудургу күш-ажылының ачызында республикаиың улус ажыл-агыйы чыл эгезинден бээр 270 муң тонна хүрең хөмүр-дашты болгаш хөй миллион киловатт-шак электроэнергииы немей алган.

Германияның Социалистиг чаңчыл хай партиязының X съездизиниң айыткан сорулгаларын чүрттүн дагжыларын болгаш энергетиктер чедилиишкинниг шиитпирлеп, хөмүр-даш тыпкыжын көвүделип, энергииы болгаш олдар чүүлү боттуг ажылгаларын кандырып турар.

КАБУЛ. Апрель революциязының дайзыннарынга мегелеткеш, контрреволюстуг хөделиишкиннер кылган 117 кижиниң афган эрге-чагыргаларының шиитпири-биле Кандагар хоорайның кара-бажыңындан хостаан. Төрээн чүртүнүң болгаш чоннуң мурнунга кем-бүрүүзүн ол кижилер мииниң. Афганистан Демократтыг Республиканың тургузуушкунунга боттарының салыышкынын киирериие белеии илергейлээннер.

НЬЮ-ЙОРК. Куш-ажылга хереэжеммерии ылгай болгаш Америкаиың Каттышкан Штаттарында калбартып турар. Бир денней кылыгаан куш-ажыл дээш америк хереэжеммер эр улустан ыракта эвээш телевизрии ап турарын «Нью-Йорк таймс» солуи ажыы-биле демделээн. Эр америкаинар 1 доллар, телевизрии 1955 чылда алган, а хереэжеммер—64 центии алган. Ол сан эрткен чылын 60 цент болган. Эвээш телевизрлиг ажылдарны болгаш албан-хүлээлгелерии хереэжеи америкаииргa санаалаи турарын ол солуи бижээн.

(СЭТА).

«АКШ-ТЫҢ БОДУНУҢ АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУУНУҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА»

ВАШИНГТОН. (СЭТА). СБК-2 керээии күштүг болдуруп бадылаарынче, чепсеглениишкиннерии кызыгаарлатырын Совет Эвилези-биле чугаалажылышкынларны дүрген-не эгелээринче Национал айыыл чок чорук дээш деп комитет Р. Рейганның чазаан кыйырган. Бөө-чепсектии эндере будүрерии сөксадыр дээш демисеидии АКШ-та сураглыг талаалыкчылары ол комитетиг составында кирип турар.

СБК-2 керээии күштүг болдуруп бадылаарын, Совет Эвилели-биле чугаалажылышкынларны доп-дораан эгелээрии АКШ-тың бодунуң айыыл чок чоруунуң эрге-ажыктары иеген турар деп, комитетиң парлаан илеткелинде айыткан. Чедип алдынган дугуржулгаларны күштүг болдуруп хевээр артыпары, чаа, удам-на делеген дугуржулгаларны чедип алыр дугайында ССРЭ-биле чугаалажылышкынларны доп-дораан эгелээри эргежок чугула деп, документиниң авторлары онзылап демделээн.

Стратегтиг боо-чепсектерни кызыгаралаарының чорудулгазындан ойталаары АКШ-ка кандыг-даа ажыктыг артык чүүлдерни бербес, СБК-2 керээии күштүг болдуруп бадылаары амгы үеде ажажигызындай-даа артык чугула болуп турар. СБК-2 керээии күштүг болдуруп бадылаан соонда СБК-3 керээнии хемчээлиниге дугуржулгаларны кылыр дугайында чугаалажылышкынларны соңгаарладымышкын чоиже эгелээри эргежок чугула деп, документиде айыткан. Стратегтиг яролуг чепсеглениишкиннерниң курлавыларын кызырып болдурунга чүгле бо таварылгада идеген болур бис.

Амгы администрациияның үезинде Вашингтон чепсеглениишкиннерии контрольдаар талазы-биле «айыылдыг аткаарлаашкыннын» оруунче киргей болуп турар деп, документиниң авторлары сеткил хомудашкыны-биле дедеглээн. Ракетага удур камгалалын системаларын ниизгээрлээр дугайында кереэдеи ойталаарының ажык чогуига хамаарыштыр америк администрациязга авторлар сагындырып, ядролуг чепсектин шенелдезерин бүрүи болгаи бүгү-ниити хоруглар дугайында чугаалажылышкыннарны катап эгелээринче кыйгырып турар. Ядролуг аны маселалыг үүтүлээрының өске-даа чепсектерии космоска аппарын неитерелдиринге документиниң авторлары ынынгы удурлаиын, спутниктерге удур системаларны шенээрии база будүрерии хоруглаар дугайында чугаалажылышкыннарны катап эгелээрии олар база негеан.

АКШ-тың сураглыг хайнната зэмэдэкчызы болгаш комитет, кежигүнү М. Гальперии парлалга конференциязынга чүве чугаалаан болгаш СБК-деи АКШ-тың ойталааны «соок дайынның» идеязынга дүүштүр дүшкүүрлүг чорукту болгаш яролуг дайынның аймагын күштелдирии турарлыр деп медеглээн.

ССРЭ-деи «стратегтиг артык күштүг» болуруи чедип алыр дээи АКШ-тың оралдажылышкынарының мутуулг болгаш үнделии чогуи АКШтың агаар-шериг күштериниң министриниң ораланчызы турган, ам комитет кежигүнү Т. Хупс айыткан. Вашингтонда чогаатхан «баштай соңгу кылырының» стратегиязын болган «кызыгаарлаттыган яролуг дайынның» доктриназын Т. Хупс «гарырыл чок мутуулй» болал-дыр деп адаан.

ВЕНА. (СЭТА). СБК-2 совет-америк керээии күштүг болдуруп дүрген бадылаарынче АКШ-тың сураглыг политиктиг ажылдакчызы, сенатор турган Дж. Макговерн Венага келген дораан кыйгырган.

Р. Рейганның администрациязының ең-не улуг частырыгларының бирээни — Совет Эвилелиигe удур ооң шуугашкыннары болуп турар. Ол шуугашкыннар чавырлыышкынның чорудулгазын нарыядаткан деп, ол айыткан. Ол политика — кедергей сарыыл чок болгаш чаржыныг политика-дыр. Рейганның командазы бодунуң политиказын эдс көөр болгаи элээн сарыылдыг политиканы чорудар дээрииге идеген тур мен деп, Дж. Макговерн чугаалаан. Башингтоннуң болгаш Москваның аразынга дугуржулганы кылыры — кайгамчык улуг ужур-дүзээлиг болур деп, ол онзылап демделээн. Совет удуртукчу Л. И. Брежнев чавырлыышкынче тура-соруун балыткан көргүскен болганда, тараалында базынчы ам АКШ кылыр ужурлуг. АКШ-тың Европадагы эвилелчилери аймыла чоок чоруктун болгаш чавырлыышкынның айтырыгларын чугула деп саиан турарын АКШ-ка тодаргай болгаш дорту-биле чугаалаар ужурлуг.

Чай болгаш уруглар

КҮШ-АЖЫЛ-БИЛЕ ХОЛБААР

Уругларнын чайгы дыштанылгазын чэп организастаар талазы-биле Чөөн-Хемчик районнуң партия, совет, комсомол болгаш профсоюзтуң организапилары чамдык ажылдарны кылып чоруткан.

Ынангыя күш-ажылдың болгаш дыштанылганың лагерьлеринге өөренүкчилерни хаара тудар, оларның ажыллаарынга, чурттаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар сорулгабиле ортумак школалар совхоззар-биле тускай кереэлерни чарып алгылаан.

Ол ажылды Суг-Аксы ортумак школазы эки организастап тургускан. «Суг-Хөл» совхоз Мезил-Кыштаа деп черде чаа турлагны тудуп, өөренүкчилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузуп берген. Лагерьниң турар чери таарымчалыг: бойдус чурумалыг, эштир суглуг. Кызыл-булунда лагерьниң хүн чурумун, ажыл планын бижип аскан. Анда электри чырыын киирген, телевизор, радиоприемник бар, уруглар хостуг үелеринде ойнаар янзы-бүрү оюнчар-биле хандыртынган.

Совхозтуң талазындан аъш-чемни үлүктел чок хандырып. өөренүкчилер бөттары график бүзүлаар аъш-чемнин белеткеп турарлар.

Күш-ажылдың болгаш дыштанылганың лагерин ол школаның класстан дашкаар ажыл организастаар башкызы Хүреноол Салбагарович Ондар билдилиг-биле удуртуп турар.

Олар 8 гектар черни бөттары суггарып чарыргаш, анда картофель, помидор, огурец, капустаны олуруткаш, ажаан суггарып турардар.

— Совхозтуң талазындан биске херек чүүлдер-биле хандырып, бир тракторну быжыглаан. Бистиң өөренүкчилеривис мал чеминиң белеткелинге база ажылдаар. Ол ажылды ам бо хүннерде эгелээр, чамдыктарывыс бүдүк-бүрү, сиген белеткелинге кирер бис. Анаа хереглээр чепсек-керекселдеривисе белеп — деп, Хүреп-оол Салбагарович чугаалап турар.

Бир чамдык өөренүкчилер школа чанының участогунда ажыллап, анда база-ла янзы-бүрү погааларны болгаш каттымистиг үнүштерни тарып өстүрүп, классгар айы-биле тускай график бүзүлаар ажылдап турардар.

Оон кожазы «Алдан-Маадыр» совхозта байдал дүвүренчиг. Алдан-Маадыр ортумак школазынга чеде бергеш, күш-ажылдың болгаш дыштанылганың лагерининң дугайын айтырарга, школаның башкылары болгаш класстан дашкаар ажыл чөрүлар организатор башкы Б. С. Ооржак чүнү-даа билбес. «Часкы тарылга үеминде кезек чер суггарган-на улус. Амгы үеде шөлээде мен» дээр хөөн-биле чүнү-даа билбес мен, амгы үеде өөренүкчилер хой кыргылдазында чорун турар деп эренгей харыны бергей.

Школа директору Д-Б. А. Ооржак өөренүкчилерниң чайгы дыштанылгазын эки организастаарын тоомчага албаан болгаш совхоз директорузубиле харылзаа чок ажылдап турарын үстүнде байдал херечилеп турар.

Ол-ла совхозтуң Бора-Тайга ортумак школазында база байдал шоолуг эвес. Школа директору Б. Л. Саая башкыларның болгаш өөренүкчилерниң күжү-биле лагерьнин төвүн Шөлде-Тейде чаа тудуп эгелей берген. Ында өөренүкчилер суурдан кээп ажылдап, картофель, капустаны кезек чере тарып олуруткан. Оларны совхозтан аъш-чем-биле хандырбайн турар.

«Октябрь 30 чылы» совхозта байдал база оон дээредевес. Баян-Тала ортумак школазының өөренүкчилери Кызыл-Хаяа деп черде (чурттаар чер чогу-биле) суурдан кээп ажылдап, ында 15 гектар черде картофель, ногааны тарып олуруткан.

Өөренүкчилерниң ажылын удуртуп башкарары-биле школаның дирекциязы тускай башкыны тургускаанындан оларны совхозтуң хөвү бригадири удуртуп турар.

Бо айтырыгның талазы-биле СЭКП райкомунуң бюрозунуң болгаш райкүүскомунуң хуралынга чугаалажып, тускай шиитпирлээн-даа болза, совхозтарның директорлары, көдээ Совет күүскомнарының партөлүларының аразында бо дугайында чүгле чугаа чоруп, байдал каш чыл улаштыр хевээр артып турар. Чамдык удуртукчулар школачыларның күш-ажылчы кижизидилгезин тоомчага албайн турарын үстүнде фактылар хереченлеп турар.

Ол-ла совхозтарның девискээрлериниде ортумак болгаш сес чыл школаларында школа чанының участоктары бар. Участоктарда картофель, ногааларны база тарып олуруткан. Оларның ажаалда хайгаарал-ыынче школа директорлары болгаш оны харылаан турар башкылар кичээнгей салбайн турарындан өзүмү багай. Школаларның болгаш интернаттарның девискээрлерин чаагайдылыш, ногаан чыдар ажылдарны четпес организастаан.

Н. ДАЖИНМАЙ.

ТЫВА—ИЙИГИ ЧЕРДЕ

Июньуң төнчүзүнде үш даклыг ордениг Якут АССР-ниң Намцы суурга Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чук улустарының спорттуң национал хевирлериниг спартакиадазы болуп эрткен. Анда Тываның спортчулары база киришкен.

Баштайгы хүнде Намцы суурнуң ногаан театрынга спартакиаданың . байырлыг ажыдыышкыны болган. Спартакиаданың программазында бурят, тыва, хакас хүрештер, шой көдүрери, ч адыышкыны киргеп.

Шой көдүреринге Тывадан С. Кайгородов, С. Ондар олар — үшкү, ч адарынга оолдардан В. Намчыл-оол — бирги, уруглардан А. Нүрзет—үшкү, эр улустан В. Саржай-оол—үшкү. херээженнерден В. Доржу ийиги черлерни тустуста алганнар. Хүрештин аңгы-аңгы хевиринге Тываның командазындан тнилекчилер база хой.

Спартакиаданың баймрлыг хашкмының үезинде чемпионнар болгаш ийиги, үшкү черлерни алганнар шаңнат-каннар. Оларның иштинден бистин спортчуларывыс Д. Лоовай тыва хүрешке, А. Нүрзет ч адарынга тнилелгеже дидим, тура-соруктуу дээш тускай шаңналдарны база алганнар.

Нинти команда талазы-биле бирги черни Якут АССР-ниң командазы чаалап алган. Ийги черни Тываның командазы ээлээн, а үшкү черже Хакас автономнуг областың командазы үнген.

Д. АЛЕКСЕЕВ.

ИЮЛЬ 7-ДЕН ИЮЛЬ 9-КА ЧЕДИР ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮЛЬ 7-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.05 — М. Е. Салтыков-Щедрин — «Пазухиниң мөчээни». Фильм-шоу. 10.50 — Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозуның орус ырыларның үлегерлиг хорунуң күүселдези-биле совет авторларның ырыларының концерти. 11.20—Мелодьер. 11.25—14.15. Чапсар. 14.15—Мелодьер. 14.35—ССРЭ-биле Румыниянын Социалистиг Республиказының аразынга кайырал, казы ажылдажылга болгаш бот-боттарывыга дузаламчы дугайында кереэге ат салганының оюнга. Кинопрограмма. 14.55—А. Бородин. Д. Д. Шостакович аттыг Күрүне квартединиң күүселдези-биле № 2 квартет. 15.25—«Дагдыныккы». Тележурнал. 15.55— «ТТ-ниң экранында эң баштай». «Эң чараш аът» деп уран-чечен фильм. 17.15—«Чүрттүүн шөлдеринде». Литва ССР-ниң ажыл-агыйларында мелиорацияның ажыктыының дугайында. 17.30 — «Шепер холдар».

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Сылдысчыгаш». Дамчыдылга. 18.30 — Телемедээлер. 18.40—Телемедээлер (орус дылга).

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00— «Бистиң ырывысты сенээ, чүрт!» Фильм-концерт. 19.45 — «Улустарның найыралы— литератураларның найыралы». Эрилелдер бажының Колонналыг залынга ССРЭ-ниң чогаалчыларының VII съездизинге тураскаатқан кежээ. 21.00—«Үе». Информастыг программа. 21.35—«Киноке-рүүчүүнүң спутниги». 22.20 — Улусчу инструментилерге күүседиичилерниң Бүгү-россия конкурузунуң лауреады Ш. Аминов (дошпулуур) ойнаар тур. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 00.45 —ССРЭ-ниң бут бомбүүнге чемпионады —«Торпедо» (Москва)— «Спартак» (Москва). В. И. Ленин аттыг төп стадионнан дамчыдар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. «Кешка болгаш оон өөнүктериниң дугайында чугаа». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.15 — «Улус сорук кырнишкининг арынныры». М. И. Глинканың чогаал ажылының дугайында фильм-концерт. 14.20 — Мультфильмнер программазы: «Алыгжыгаш болгаш хемчиге чурттап туралар дугайында», «Саругласпма ортулуктуң сарбашкыны». 14.40 — «Орлёнок» телестудиянық аныяккорларының Ленинградтың орт-техниктиг училищезининиң начальныгы М. П. Захаров-биле ужуражылгазы. 15.25 — ССРЭ-ниң улустуң артизи О. Бадыналың концерти. 16.00 —17.00— Чайсар.

КЫЗЫЛДАН

17.00 — «Ийи комедия». Уран-чечен телефильм. 17.40— «Даянгы пункт ажылдап тур». Документалдыг фильм.

МОСКВАДАН

18.00 — «Эртенгиң амыдыралы». («Орбита-3»)

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.40 —Телемедээлер (орус дылга). 18.45 — Чаплалдар. 18.50 — Киножурнал.

МОСКВАДАН

19.00 — «Чүрүкчүлер дугаында чугаалар». РСФСР-ниң алдарлыг чүрүкчүзү И. Обросов. 19.35 — «Ыры темнес». Фильм-концерт. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Хуулгаазының экраны». 20.15 —ССРЭ-ниң дүүлө талазы-биле чемпионады. Минскиден дамчыдылга. 20.40 — Социалистиг чүрттарның аразында парашют спортунуң талазы-биле чемпионады. Вильнюстан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 22.55 — «Эким, доктор!». Уран-чечен телефильм.

ИЮЛЬ 8

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.05 — Орус улустуң улусчу инструментилериниң «Сказ» квартединиң оюну. 9.35 — «Кино аян-чоруктарының клуву». 10.35 — «Чаш чораанындан төрүттүүген». В. Астафьев — «Кызыл чедиг аът». 11.20 — Телемедээлер. 11.25— 14.15 — Чапсар. 14.15 — «Көдээниң ижи». Кинопрограмма: «Совет Молдавиниң үлетпүрү — көдээге», «Чажыттар», «Хлеб болгаш ырыс», «Сервис деп сес—көлээ сес». 15.35—«ССРЭ улустарының ырылары болгаш танцылары». 16.05 — «Горнистер, харыылаңар!». 16.35— «Орус чугаа». 17.05 — «Орлёнок» телестудиязының концерт залы. 17.50— Моолга улусчу революциянын тнилээнииниң 60 чылынга. «Найрамдал» дээрге, моолдан «Найырал» дээн ол-дур.

КЫЗЫЛДАН

18.30 —Телемедээлер. 18.40— Телемедээлер (орус дылга).

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — РСФСР-ниң улустуң артизи Г. Карева ырлап тур. 19.25 — «Кижи болгаш хоойлу». 19.55 — Хөй сериялыг ураи-чечен «Амыдыралдың оруу» деп телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — «... Маря Рейзеннин күүселдези-биле фильм-концерттиң баштайгы үндүрүлгези». 22.10 — А. П. Чеховтуң рассказтарын ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Борисов комчүүр. 22.45 —Бөгүн делегейде. 23.00—00.45 —ССРЭ-ниң бут бөмбүүнге чемпионазы. ЦСКА—«Динамо» (Москва). «Динамо» стадионнан дамчыдылгалар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

12.00 — Уругларга фильм. «Кешка болгаш оон өөнүктериниң дугайында чугаа». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 13.20 — «Москва болгаш москвачылар». 13.50— «Емельяның ас-кежиин». Уругларның төп театрының шинзи. (Орус улустуң «Шортанның болгаганыбиле» деп тоолгага үндезилеп тургускан). 15.20 —«Өөренүкчилерниң будүрүлге черлери». Ростов областың өөренүкчилериниң будүрүлге бригадаларының ажылының дүүжүлгазының дугайында. ССРЭ-ниң чырыдыышкын министрииниң оралакчызы В. М. Коротов дамчыдылгага киржир. 15.55— 18.30 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.40 — Телемедээлер (орус дылга). 18.45 — Чарлалдар. 18.50 — «Кызыл болгаш кымчылар». 19.20 —«Үгааның болгаш чүректиң чырыдар». Телефильм. 19.35 — «Чонуң уран чүүлү». Дамчыдылга.

МОСКВАДАН

20.15 — «Чүрүкчүлер дугайында чугаалар». Тулуг Лотерек. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35—22.50— «Шигрово можузуның Гамлези». Уран-чечен телефильм.

ИЮЛЬ 9-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.05 — «Амыдыралдың шугуму». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 10.10—«Ыры кижи-биле кады артар». 10.55 — Документалдыг телефильмнер программазы: «Көдээ пехлеваннар», «Эстафетаны дамчыт». 11.21 — Телемедээлер. 11.30 — 14.15—Чапсар. 14.15— Телемедээлер. 14.35 —«Сээн күш-ажылың — сээн белиниңдир». Кинопрограмма: «Наташа». «Орук». «Ужугар Яков». 15.20 — Чурттар аразының конкурузунуң лауреады. А. Корсаков ойнаар. 11.35—Н. Некрасов — «Орус херээженнер». 16.05—«Заборье-де чаа» деп уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.10— «Амыдырал—шинтиниң сагыш салыр чүүлү». 11-ги беш чылда амыдыралга ачы-дуза чедирерин төөгүдериниң дугайында. 17.40 — Моолга улусчу революциянын тнилээнииниң 60 чылынга. «Экран өңнүктерин чыткан». (ССРЭ—МАР).

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.40 —Телемедээлер (орус дылга).

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — ССРЭ-ниң улустуң танцызының күрүенииң үлегерлиг ансамблиниң оюну. 19.25— «Деи каттыштырылгазы». Тележурнал. 19.55 — Хөй сериялыг уран-чечен «Амыдыралдың оруу» деп телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.00 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. Гуляевтиң болгаш Төп телевидениениң база Бүгү-эвилел радиозуның орус улустуң инструменталдыг үлегерлиг оркестриниң концерти. Төнгенде — Бөгүн делегейде деп информастыг үндүрүлге.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

12.00 — Уругларга фильм. «Улуг удурланыышкын». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 13.05 — «Операдан тургузуп алыпты бе». Музыкалыг телефильм. 14.25—«ПТУ чүү чүвеге база кайчаар өөредирил». Ленинград хоорайның № 46 ОПТУ-зу. 14.55—«Горизонт». Ленинградтан дамчыдылга.

16.00—18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. 18.15 — «Делегей байдалының допчуланы». 18.30 — Телемедээлер. 18.40 — Телемедээлер (орус дылга). 18.45 — «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шинтирлерии — амыдыралга». 19.05 — «Бойлаан херек». Телефильм. 19.20 — «Моолга улусчу революциянын тнилээниидеп бээр 60 чыл болганынга». 19.50 — Документалдыг фильм.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Үш өңнүктер». 20.15 — Чиик атлеттер сезонуңуң кол чарыштарының мурнуу чарыышта. Братиславадан дамчыдылга. 20.45 — «Улустуң ээлгелары». 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 22.40 — «Алдын эдиктер». Уран-чечен телефильм.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Өөредилге болгаш кижизидилге

ҮНҮ ЧОК-ДАА БОЛЗА...

Дүлейлер ниитилелиниң Москвада Культура ордузунга болуп эртken ол кежээге амыдыралчы, аңаа-ла бедүүн айтырыгларны чугаалажып турганы ышкаш болган. Аныяк-даа, улгады берген-даа кижилер боттарының ажыл-ижинии, амыдырал-чуртталгазының айтырыгларын чугаалажып, дээди азы тускай ортумак өөредилге черлерин доозуп алганының дугайын өөредижип органнар.

Инженерлер, техниктер, эрдемденнер ажыл эрткилеринде ажыктыг ажылдакчылары, архив херээжиниң болгаш хоорайлар чаагайдылгазының, микробиологияның талазы-биле тускай эртемнерлер, экономистер аңаа чүве чугаалааннар. Кулаанын дыцызары багай улустуң школа дооскан соонда чедип ап болуп чамдык мергежилдерни ылыг-дыр.

Аңаа чүве чугаалаанларның аразында Александра Базоева база бар. Бүдүн чартык хар чедип чораан, ол скарлатинадан ааран, үнү чок артkan. Башкыларның кызымак ажылынын, ала-бээнин сагыш салыышкынының болгаш бодуун шыдамык, кызымаанын түнелинде ол чугаалаар апарган болгаш ортумак эртемни чедип ап, Москваның ыяш-техниктиг институдун дооскан. Ол ам ында ажыллавышаан, аспирантурада өөредип турар.

Дүлей улуска чамдык кижилер ылыг-ла бүзүрел чок чоруун көргүзүп турардар: олар база аңаа улус-биле бир дөмей мөзүг-шынарлыг, билиг чедип ап болур аргалыг дээрзинге шоолуг-ла бүзүревестер. Чүве дыңнавас болганындан чамдык медээлерни оларның шиңгээдип алыры берге болуру чугаажок. Ынчалза-даа чүвениң дынналырын күштелдиритпер ылыг аппаратгарның дузазы-биле ол бөвгелерни ажып эртип болур. Имнээшкин болгаш боттарының бодалларын бижип дамчыдары ол бүгүнү ажып эртеринге база дузалаар. Дүлей кижилериниң эртем ажыллакчылары апарганының дугайында хөй-хөй чижектер бар болгай. Биология эртемниң кандидады Галина Зверева, төөгү эртемниң кандидады Надежда Коннова, экономика эртемниң кандидады Олег Балчев болгаш оонда өскелерни оларга хамаарыштырып болур. Олар шунтуп—дүлей уругларның Москвада школазының доозукчуларыдыр. Ол школаны Карл Микельян 40 чыл дургузунда удуртуп келген. Ол болу база дүлей, ынчангаш дүлей уругларны кижизидиринии хереэзинге болуунун амыдыралын баравалгалып чоруур. Ол башкының чоргаарланыр чүвезин-ле хөй-школа доозукчуларының үшүн бир хуузу чурттун дээди өөредилге черлериниче кирип турар болгаш оны чедишкинии доозуп турар, а оон кижизиткеннериниң чээрби ажыг кирези — эртем кандидаттары.

Дүлей уругларга школазының өөренүкчилериниң чуруму-даа, негелдези-даа белен эвес. Ынчангаш оон доозукчуларының билии шырак болганындан дээди өөредилге черлерииге киреринии экзаменнерии дыңнаары эки кижилер-биле бир дөмей негелдеге дужаан турарлар.

Бир эвес дүлей студентиге ямнеп берип тайылбырлаар башкы келир болза, дыңнаары эки студентилерден олар улам эки байдалга таваржыр апаар. Лекциялар болгаш семинарлар чезинде ыңдыг башкы лектор-биле кожа олурун алыр болгаш оон тайылбырын ниичевишаан, долузу-биле дамчыдып берип турар. Өөредилгенин ыңдыг хевирин ылангыя Москваның Н. Э. Бауман аттыг техниктиг дээди училищезинде чеднишкининг ажылган турар. Ол институтка дүлейлерин шагда-ла хүлээп ап эгелээн. А дуржулгылыг очулдуочукчу Д. Степановская дүлей 100 ажыг кижилерниң инженерлер болгаш конструкторлар болуруга дузалаан.

Ирина ЦУКЕРМАН,
педагогика эртемниң кандидады.

Чоокта чаа найысылал Кызылга хөөмей талазы-биле республика фестивалы болуп эрткен. Аңаа Моол Арат Республикадан, Башкириядан, Хакасиядан алчылар кээп, хөөмейни күүседип, фестивалга киришкеш, шаңнал мактадыг алганнар.

Аңаа бистиң республиканың бүгү районнарындан хөөмейжилер — үүс ажыг кижи. Чөөн-Хемчиктен «Сарадак» болгаш «Сыгырга» деп хөөмей ансамбльдери идепкейлиг, организастыг киришкен. Ат-сураа тарай бергеп. Улуг-Хемден К. Тумат, Чөөн-Хемчиктен К. Ак-оол, О. Хунаштаар-оол, О. Маржымал болгаш өске-даа хоочунардан ангыда, аныяк, харын-даа школачы чаа хөөмейжилерниң тыптып кээп турары өөрүнүүр. Чижээ, Чөөн-Хемчикте «Сарадак» ансамбльдиң киржикчилери школачылар. А Өөрүлеи школачы Вячеслав Монгуш (чуруктa) аянныг чараш хөөмейлээш барган. Ол түнней концертке база хиржип, мактаткан.

Гаар

Бөгүн республиканың хөөрүп турар булуттаар, чагбас. Баңын үүкче угланыышкынныг хаттың дүргени секундаза 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 21—26 градус чылыр.

Кызылга онзагай өскерликкин болбас. Хаттың күжү чешкак. Агаар үүдүс 24—26 градус чылыг болур.

КИНО

ИЮЛЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Мария Медичиниң хааржакчыгажы» 9.30, 11.20, 13.10, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Совлгу макаашкыныар» 9.30, 14.10 18.40, **Киночыныды** 11.20, **«Үжен үш хай-бачыт»** (2 сериялыг) 16.00, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Вий» 16.50, 20.30 (узаткан), «Истелге» 15.00, 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дүне болган тнварылга» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЧАЙГЫ КИНОТЕАТР»: «Бистер ышкаш ыдыглар» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

НАЙЫРАЛДЫҢ ЫРЫ БОЛГАН

Республиканың бирги хөөмей фестивалы чоокта чаа эрткеп. Тыва чер хөөмей, сыгыт, каргыраанның база бир үндезин чурту, оон тааланчыг кавайы дээрзинге фестивальдың концертин көрүп олура, бүзүредим. Ынчангаш аңаа чоргаарланып, сеткилимнин ханызындан өөрүп четтиргенимни, эске-даа хөй-хөй көрүкчүлериниң мурнуңдан илередир бодадым.

Фестиваль хүнүнде филармонияның көрүкчүлер залы шыгырт долу, оны көрүксээн ангы-ангы аймак-сөөк кижилер даштын кудумчуда база эңмежок. Моон алгаш, көөрге-ле тыва сыгыт, хөөмей ол хире билдингир, хүндүткелдиг, солун хевир деп чүве илдең-дир. Ук фестиваль шынап-ла найыралдың ыры болуп, аңаа моол, хакас, башкир өңнүктериниң хөөмей, сыгыды көрүкчүлерге аян тутkan.

Өске нацияның кижилери канчаар сыгыртыр, хөөмейлээр чүве ирги деп айтырыг көрүкчүлер бистерни онза сонуургадып турган. Черле ынчаш киржикчилериниң назы-харын безин эдептиг солуп: 10—11-ден 60 хар чоокшулап,орар. Өске областардан чаладып келген аалчыларның күүселдези база онзагай болду. Ылангыя Хакасиядан келген хөөмейжинин тыва черин алгап-көрээп, шүлүктеп, национал хөгжүмүнге ойнап турганы онзагай.

Хөөмейжилер, сыгытчылар, каргыраачыларның күүселдезини дыңнап олурарга, төрээн черниң делгемнери, тайга-сыры-ларының карааны көстүп келир. Хуумда ада-иевемнин сыгыт хөөмей, каргыраазын бичиимнии тура-ла дыңнап өскен болгаш айза таалап, магададым.

Фестиваль ниитизи-биле солун болгаш организастыг эртken. Чоокка чедир-ле сыгыт, хөөмей конценттерге дыка хонар көстүп турган. Оны үүле ийи-чаңгыс кижилер күүсеткилээр болгай. Ам кончуг массалыг болу бергенин дуят, трио, квартет дээш ансамбль чедир күүселделер-ле бадыткап турар. Хөгжүм кааспалгазы база кончуг чараш, национал аяның болуп турары солун.

Бора-Тайга школазының улус өөредилгезиниң тергиинии Оңлар Маржымалга баштаткан «Сарадак» ансамблиниң. Өөрүден келген сыгытчы өөренүкчилериниң күүселдезин мактавас аргажок. Ук ансамбльдиң хеп-сыны, чаштарның чавагалары, ылангыя эң бичии күүседиичилериниң оттүк-бижек азыгпаты безин, хөөмейниң национал хевирии улам тодарады киирип турар.

Хөөмейжилериниң күүселдезиниң сес-домаа шаанавгызындан-даа ураи, тывызык, эмгы үеден илередии турарын, оон шала баштак, сергек-омаан кижи кайгаар. Будапешт хоспрайга болган фестивалга алдын алдын-тоос шаңналдың эдилекчизи Сергей Куулариың ырызында мындыг чараш олуруглар бар.

Хөңүүм-биле хөөрежир
Хөөмейим салып берейн.
Сыным-биле хөөрежир
Сыгыт ырым салып берейн...

Өөрүлеи келген тоску классчылар Тумат Геннадий, Монгуш Вячеслав, Монгуш Роман оларның күүселдезинии өткүт, чараш, дидимии сонуургап, сураглыг сыгытчы чораан Санчы Кызыл-оолдуң төлептиг салгакчылары өзүп олурарын эскердивис.

Чамдык күүседиичилериң ырызының сес-ломаа дес-даараалашкак эвес, ритм сагыйын бадр, сыгытче азы хөөмейже киреред чөөрт албас, чүгле ыңгыл-дыңгыл-биле кызыгаарлаттының турар. Ыры үзүктели бөөр аразында доңшулуурга кайгамчык чараш, борбаңнадыр ойнаптарга, чугаалап турган ышкаш болбазыкпе. Ынчангаш моон соңгаар ол талазынче удуртукчулар сагыш салза экн боор.

Хөөмей, сыгыт, каргыразың күүселдезин шуптузун дыңнап, көргенимге өөрүүр-дүр мен. Эскерип билип алганым чүл дизе, бо хөөмейде күүселдезиниң талазы-биле эзенгилээр, борбаңнадыр, кайзык, ховү каргыразы дээш өске-даа янзы-бүрү аян-хевирлео бар боор-дур. Хоочунар магалыг-ла чорду. Оларның боттарының хостуг, шөлээниң, бодуң тудуп билирин, артыскыр эргелиг-омаан кижи кайгаар. Оларның күүселдези, кирижилгези аныяк-эскенге улуг салдарлыг, кижизидилгелиг. Хөөмей фестивалын организастаар эртиргени черле эки-лир. Чээ талантылар моон соңгаар-даа улам көөрүлеп.

А. САРЫГЛАР,
башкы.

КАЯА ӨӨРЕНИРИЛ?

Тываның көдээ ажыл-агый техникумунуң кирип өөренир болгаш бот-өөредилгелиг салбырлары 1981—1982 өөредилге чылында сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур.

Кирил өөренир салбырга дараазында мергежилдерге өөренирин хуусаазы:

Агрономия — 2 чыл 6 ай (он класс дооскаңнарга).

Зоотехния — 2 чыл 6 ай (он класс дооскаңнарга).

Ветеринария — 2 чыл 6 ай (он класс дооскаңнарга).

Ветеринария — 3 чыл 6 ай (8 класс дооскаңнарга).

Көдээ ажыл-агыйны механизастаары — 3 чыл 10 ай (8 класс дооскаңнарга).

Көдээ ажыл-агыйны будүрүлгелериңе бухгалтер үчёду — 2 чыл 10 ай (8 класс дооскаңнарга).

Бот-өөредилге салбырыга дараазында мергежилдерге өөренирин хуусаазы:

Агрономия — 4 чыл 6 ай (8 класс дооскаңнарга).

Агрономия — 2 чыл 6 ай (10 класс дооскаңнарга).

Зоотехния—2 чыл 6 ай (10 класс дооскаңнарга).

Көдээ ажыл-агый будүрүлгелериңе бухгалтер үчёду — 1 чыл 10 ай (10 класс дооскаңнарга).

Көдээ ажыл-агыйны механизастаары — 4 чыл 11 ай (8 класс дооскаңнарга).

Көдээ ажыл-агыйны механизастаары — 2 чыл 11 ай (10 класс дооскаңнарга).

Техникумга ССРЭ-ниң эр болгаш херээжен хамаатылары хүлээп алыр. Шуут өөренип киреринге 30 хар чедир назылыгларны, а бот-өөредилге-биле өөренирлерге — пазылар барымлаалавас, киреринии экзаменнерин чедишкинигиг дужаагаш, 8 болгаш 10 класс дооскаңнарны хүлээп алыр.

Техникумга киредге чиңгелиг болур кижилер:

1. Нинти билиг школазын кадр, ортумак ПТУ-ларны шылгаралдың диплому-биле дооскаңнар.

2. № 3 форма ёзугаар совхозтарның болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый будүрүлгелериниң өөредип чорутканы-биле келгенинер.

3. Өөренир дээш мергежилинге 2 чылдан эвээш эвес хуусаза ажыллап турарлар, шериг албанындан халашкаңнар (ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринге 2 чылдан эвээш эвес хуусаала албан эртиргеннер).

Биллириишкинии директорун адынга шилип алганы мергежилии айытпышаан бижир.

Биллириишкинге дараазында документилерни кожар:

8 азы 10 класс дооскаңнының документизи (боду-биле), № 286 майык ёзугаар эмчи шынзылгазы, күш-ажыл депгеринден ушта бижилге (кадр документизиниң начальныгынаң азы удуртукчузунуң ат салгазы), № 3 форма ёзугаар өөредип чоруткан бижил, бөрт чокка тырттырган 3×4 хемчээлдиг 6 фото-чурук, будүрүлге характеристиказы.

Өөредилге черинге келгеннер төрүттүүген дугайында хереченнелдерни азы паспортун, шериг биледии азы кинр бижидилге хереченнелиин боттары экжеп көргүзер.

Өөренирин күзээнкер дараазында эртемнерге киреринии экзаменнерии дужаар:

8 класс дооскаңнар—орус дылга (диктант), математикага (аас-биле);

10 класс дооскаңнар — литературага (чогаалы), математикага (аас-биле), а зоотехния, агрономия, ветеринария салбырларынга киреринии күзээнер (10 класс дооскаңнар) литературага (чогаалы), химияга (аас-биле) экзаменнер дужаар.

Эртемнии дугайында документизиниң үгле «4» болгаш «5» демдектерлиг 10 класс дооскаңнарны «Зоотехния» болгаш «Агрокомия» салбырларынга (бот-өөредилге) киреринии экзамен докка хүлээп алыр.

Бот-өөредилге салбырынга биллириишкиниерии июнь 1-ден июль 31-ге чедир хүлээп алыр. Киреринии экзаменнери август 1-ден 20-ге чедир, сургуул кылдыр кирер саналары — август 21-ден 24-ке чедир.

Бот-өөредилге салбырынга киреринии экзаменнери: август 1-ден 13-ке чедир, октябрь 13-тен 16-га чедир, ноябрь 18-тен 21-ге чедир.

Техникумнуң кирип өөренир салбырынга киргеннер нинти дүрүм ёзугаар стипендия алыр. Өг-бүлезиниң материалдыг байдалының дугайында справка экелгеп, совхозтарның тыва националдыг ажылчыларының кругларын хүрүнеңи долу хамдырылгазынга хүлээп алыр.

Техникумнуң адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 5. Телефоннары: 2-55-93, 2-36-04, 2-43-09.

Редакцияның адреси: Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторлуң 2-24-63, редакторлуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретарлаттың 2-23-35, партийжа амыдырал болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлетпүр киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27 информация киллизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейи баргында 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1561.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Йом үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1) ТС—00848

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 158 (11656) | 1981 чылдың июль 8, среда | 1925 чылда үндезилеттингеи. | Өртээ 2 көп.

ШАЛЫПЧЫ ИЙИ АЙНЫ ЧАРЛААН

КИЖИ БҮРҮЗҮ ҮЛҮҮН КИИРЕР

Кандаашкын болганының ужурундан малды чемнер-биле хандырарынга эң-не нарын байдал тургустунган. Ындыг байдалдың үезинде мал чемнерин белеткээриниң немелде болдунар аргаларын база нурлавырларын дилеп тыварынче кижи күжүн болгаш материалдыг нурлавырларны мобилизастаар талазы-биле онза хемчеглерни алыры партия, совет, кедээ ажыл-агый органнарындан негеттинип турар. Ону барымдаалааш, СЭКП обкомунуң бюрозу бо чылдың июль 10-ДАН СЕНТЯБРЬ 10-ГА ЧЕДИР мал чемнери белеткээриниң шалыпчы ийи айын чарлаар деп доктаалды хүлээп алган.

Бүгү-ле күш-ажыл, материал-техника курлавырларын мал чемнери белеткээринче мобилизастазы-биле СЭКП хоорюку база райкомнары, хооргайкүүскомнар, профобловүдел, ВЛКСМ обкому, Кедээ ажыл-агый министерствозу, Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозу, «Скотопром» трест, Сельхозтехкурском, районнарның кедээ ажыл-агый эргелелдери, совхозтарның директорлары болгаш специалистери, партия, профсөвилел болгаш комсомол организациялары, улус депутаттарының кедээ Советтери болдунар бүгү үүлдерни кылыр ужурлуг.

Ам эң-не кол үүл мал чемнерини белеткелинде хаара туттунган бүгү кижилерниң күш-ажылын ылаптыг организастаары, оларны эргежок чугула дерип-херексеглер-биле, техника-биле хандырары, белеткеттинген чемнерин каяа кадагаларын, кайнаар сөөртүүн тодарадыры, транспортту узуктелишкин чок чорудары болур.

Мал чемнери белеткээр тодаргай онаалданы алган бүдүүлелер, организациялар болгаш албан черлери чемнер белеткээри-биле айтыртып алган черлеринче саадаашкын чок үнер херек. Эрткен чылдарның практиказындан алырга, совхозтарның мал чемнери белеткээринге дузалажыры-биле хоорайлардан, суурлардан, бүдүүлелерден, албан организациялардан барган шефчилерниң чамдыктары бердинген онаалланы дүрген болгаш шыңарлыг кылырынче шоолуг кичээнгей салбас, үениң кезиин халас эрттирер, эвээшбиче сиген белеткээп, «онаалла күүсединнгеи» дээш чоруй баар таварылгалар турган. Ам ындыг чоруктарны болдурбас ужурлуг. Шефчилерниң берзинген онаалланы канчаар күүседин турарын хамаарышкан органнар эң-не шынгыы-биле хайгаарап көрүп, ажылдың база белеткеттинген чемнерниң шынарын туда хынап турар болза чогүүр.

Баштайгы удаазында массалыы-биле белеткеттинер аппар мал чеми — будүк-бүрү дээрэм чугаа чок. Ынчангаш будүк-бүрүнү кайыын база кандыг арга-биле белеткээрин баш удур тодаратқан турары чугула. Будүк-бүрү белеткээр дээш-ле душкан черден аргаларыгны кезип туруп баар чорукту болдурбас. Ону үүле айтып берген черлерден база чогуур технологиядын ёзугаар белеткээр аппаар. Будүк-бүрүнү сиген ышкаш черге чатқаш кургатпас, ону хөлегелиг муңгат черге кадагалаар. Ындыг болганда чоогунда кажаа-хораа чок, ырак черлерден будүк-бүрү белеткээр кижилер ону кала азып кадагалаарын баш удур тодаратқан турары эргежок чугула.

Чер-черниң партия, совет, профвилел органнары мал чемнеринин белеткелинде хаара туттунган ажыл-ишчилерниң ортузунга организачы, масса-политиктиг ажылы калбартып чорудары, чаа мурнакчы дүржүлгаиы пеитередири, чарыштыг дээштиг организастаары, мурнакчыларны шаңнап мактаарының хемчеглериң алыры база чугула сорулга. Мал чеминиң белеткелинде ажылдап турарларның хамаарышкан органнар эң-не шынгыы-биле хайгаарап көрүп, ажылдың база белеткеттинген чемнери

Партийжи амыдырал

АНЫЯК КОММУНИСТЕРНИҢ ДАДЫГЫЫШКЫНЫ

«Партияга кирерйи хүзээнчерниң саны өсүп турар. Партияга чаа кежигүнер хүлээп алырын улам бедик негелделиг көрүп турар апарган. Кирип турарларның политиктиг, ажыл-ишчи болгаш моральдыг мөзү-шынарларын хынап көөрүнге кандидат стажын улам эки ажытпан турар» деп партияның XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт ылгакчилинде айтыкан.

Съездиниң ол айтыышкынчарын, «Партияга хүлээп алыышкын болгаш аныяк коммунистерни кижизилер талазы-биле Киргизияның партия организациязының ажылының дугайында» СЭКП ТК-ның докталгын улуртулга болдурган бистиң районуң партия организациялары боттарының хүрээлезинге политика талазы-биле эң-не белеткелдиг, күш-ажылга бодунуң эки талаларын көргүскен эң эки кижилерни хүлээп ап келген. Олар партияга кирерине белетеккин тура, СЭКП-ниң Уставы болгаш Программазы-биле таныжып, марксизм-ленинчи литератураларны номчуп, бодунуң коллективинде партия организациязының ажылынга киржип турар. Олар партияга кирип алыргала коммунистиң эргежок чугула мөзү-шынарын шинчээп алкаш ол эвес-ле болгай. Бедик идейлиг, принципиалдыг, четпестерге эвтеп чок, коммунизм дээш демисселге эрес-шыдыргу мөзү-шынарга оларны партияның хөй талалыг ажыл-чорудулгазы, партия эге организацияларының хүн бүрүнүң ажылы кижизидер.

Районуң партия организациялары партияга эң эки, мурнакчы ажыл-ишчилерни киирип алдыышаан, аныяк коммунистерни кижизидер талазы-биле ажылды кичээнгейниң төвүнде тургускан. Сөөлгү үш чылда районуң партия организациязының хүрээлезинге 134 коммунист немешкен. Партия кежигүнүге хүлээп алгайларның хөй кезии материалдыг чагай кежикти будуреринде шуут ажылдап турар кижилер болур. Бо чылдың бирги кварталында СЭКП кежигүнүнүң кандидадынга хүлээп алганнарының 62 хүүзу ажылчыннар, 66 хүүзу комсомолду дамчыштыр хүлээп алдыышкан. Оларның хөй кезии ажыл-ишке харыысалгалдыыр, үлегерин көргүзүп, чазгай ажыл-херектерин бүлүрүп турарлар. Ылаңгыя Тока аттыг совхозта механизатор Н. Мангырмчы, ССРЭ-ниң 50 чыл аттыг совхозта механизатор С. Куулар, «Революцияның чалбыыжы» совхозта В. Оюн, «Коммунизмниң херели» совхозта аныяк хойжу Н. Саян, О. Оюн олар мыкаш аныяк коммунистер партийжи хүлээлгезин күүседиринге үлегерин көргүзүп, эки көргүзүлерлиг ажылдап келгенивер.

Хүрээлел өзүлдезинге, ооң ышкаш составы экижилеринге аныктар-биле ажыл онзагай черин эзүүп. Партияның хүрээлединиң аныяктарның мурнакчы кезии-биле өстүрери, ылаңгыя комсомолду дамчыштыр партияга кежигүнүер хүлээп алыры, чугула айтырыг болуп келген. Ону боттандырбышаан районуң партия организациязы багай эвес туңнелдерни чедип алган. 1977 чылда партия кежигүнүге кандидат кылдыр хүлээп алганнарының 56 хүүзу, эрткен чылын хүлээп алганнарының — 68 хүүзу комсомолчулар болуп турар. Бо ажылды «Тывакобальт» комбинатта, С. К. Тока аттыг совхозта парткомнар, Таңды райпозунда партия организациязы эки тургускан. Совхозтарда парткомнар мурнакчы малчыннарны, механизаторларны партияга хүлээп алырынче соолгу чылдарда киүүлгейни күштелдиргеп.

Аныяк коммунистерниң идейлиг дадыгыышкынының партийжи даалгалар, ооң күүселдезинге контрольду докталгал тургузары чугула ужур-дузалыг. Районда 12 аныяк коммунистер комсомол организацияларының секретарылары. Районда янтизи-биле 30 аныяк коммунистер комсомолда ажылдап, оңу харыысалгалыг партийжи даалга кылдыр көрүп турар. Амгы тедe районда 30 аныяк коммунистер комсомолда ажылдап, үлегер-чижээн көргүзүп турар.

Партия организациялары аныяк коммунистерге партийжи даалгалар бээрле оларның арга-мергежилиг, бидиг, сөзүүргелиг кол барымдаалаар. 1980—1981 өөредилге чылында районга аныяк коммунистерниң 6 школазы ажылдаан. Анаа 108 аныяк коммунистерни хаара тутkан. Оларның хөй кезии кичээлдерге доктаамал кээп, партияның Уставын, Программазын, партия түргүзүүнүң өскедa үүгүда айтырыгларын шинчээдип алганнар. Бо школаның ажылы аныяк коммунистерниң идейлиг дадыгыышкынынга чугула рольлуг болуп турар.

Ол мыкаш кандидат стажы болгаш ооң ужур-дузазын бедиргенге үлегерлиг чамдык ажылдарны партия организациялары ап чорудуп турар. Кандидат стажын эртирип партийжи даалгаларны күүселип турарының дугайында аныяк коммунистерниң дыңнаныларын ап келген. Эрткен чылын партия кежигүнүнүң 21 кандидатының дыңнаныларын хураларга дыңнап чугаалашкан.

Коммунистер-биле кижизидилге ажылынга шинчилиг ужур-дузалыг бир чүүл — оларның-биле түс-түста ажыл болур. Чогум-на мынаң ажыл партия кежигүнериниң болгаш кежигүге кандидаттарының политиктиг өөредилгезин дүргедилип, оларны идея болгаш организзе талазы-биле кадыгдар. Коммунистер-биле кижизидилге ажылынга бо барымдаалаар, дээштиг эвес ажылдаар чорукта чаңгыс, кижи бүрүзүнүң эки-даа, кошкак-даа талаларын, негелде-терелгелик, күзел-чоруктуун кичээнгейниң төвүнге тургузарын бистиң партиевыс эге болгаш цех организацияларынга, партболуктерге шынчы сүмелеп.

Бо айтыышкынга хүүттүр ажыл бистe хүүн күштелген. Эге организациялар секретарылары, партболуктер организациялары, хоорай комитеттер аныяк коммунистерниң ажылын, өөредилгезин, өзүлдезиниң перспективаларын, амыдырал-чуртталгазын сонуургап, беседалажыышкынны чер-черлерге чорудуп турар. Партийжи ажылдың бо чүүлдe кезээн ажыл-агыйжы болгаш политиктиг сорулгаларны шинтирлээриндеп хоорук чорудуп болбазы бидиглигир. Мичээнгеш аныяк коммунистерни күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнге кижизидеринче, будурулгенни ажыктыын, ажылдың шыдырын бедидеринче бо ажыл оларны мобилизастап, күш-ажылдың сагылга-чуруумун быжыглаарынга илгичи берген турарын чедип алыр ужурлуг бис.

«Ярославль хоорайның партия организациязының партия хуралларын эрттирип турарының практиказының дугайында» СЭКП ТК-ның докталгы районуң партия организациязының ажылынга принципиалдыг улуг ужур-дузалыг. Ол докталгалы боттандырбышаан, партия райкому партия хуралдарын белеткеп базар оңу эрттирип турарының шынарын докталгал контролдап, коммунистерниң, млалтын аныяк коммунистерниң идежкейин болгаш инициативазын бедидеринге ооң ролюн бедидерин чедип ап турар. Ооң-биле хосбашкын айтырыгларны планнырга, парткомнарның бюро хуралдарынга, семинарларга чугаалажып корүп, ажылды эдилизеп турар бис.

Хөй-хөй партия организациялары бо ажылды эжиктеткен. Партия хуралларын белеткеринде түскай болуктуу тургузун, дуржулгалыг үзүтелбиле кылы аныяк коммунистерни анаа бөлүк киириштирер. Олар идеткелдерни, шинтирер телевидениелерни белеткежип, партсрганизациялардың ажылынга чугула айтырыглар-биле таныжып, ажылкеретки анализтеринге көрөөнүн турар. Бо ажылды Элегес ортумак школазында, райпозда, Таңдының мыш ажыл-агый черинге партия организациялары багай эвес корудуп келген.

Дагдыныышкын шинчээшкинин районуң партия организациялары ооң кезиниң ажылында бир кол черни эзүүп. Хоорай коммунистер, күш-ажылдың мурнакчылары аныяк коммунистерни хүлээнип ап, оларга боттарының байлак дуржулгазын дамчыдып, арга-сүмезин калдыр чоруур. «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң Краснояровка СБФ-зиниң мурнакчы саанчызы — коммунист З. Ш. Оюн, «Коммунизмниң херели» совхозтуң чолаачызы, СЭКП райкомуун кежигүнү М. Л. Куулар мыкаш сагыш ковайгыр дагдыныкчылар районуң партия организацияларында хөй.

Бо бүгү чоруттукчу турар ажыллар партия организациялары-ның хайынчы арга-шинээжин безидеринге, партияга хүлээп алыышкынны болгаш аныяк коммунистерни кижизидеринге дээштиг салгалбаа чедирип турар. Шинчээ-даа эвилеп четпестер ам-даа хөй. Бай-Хаак ортумак школазында, райгазта партия организациялары сөөлгү вйи чылда ажыл-агыйжы болгаш политиктиг сорулгаларны шинтирлээринден хоорук чорудуп болбазы бидиглигир. Мичээнгеш аныяк коммунистерни күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнге кижизидеринче, будурулгенни ажыктыын, ажылдың шыдырын бедидеринче бо ажыл оларны мобилизастап, күш-ажылдың сагылга-чуруумун быжыглаарынга илгичи берген турарын чедип алыр ужурлуг бис.

«Ярославль хоорайның партия организациязының партия хуралларын эрттирип турарының практиказының дугайында» СЭКП ТК-ның докталгы районуң партия организациязының ажылынга принципиалдыг улуг ужур-дузалыг. Ол докталгалы боттандырбышаан, партия райкому партия хуралдарын белеткеп базар оңу эрттирип турарының шынарын докталгал контролдап, коммунистерниң, млалтын аныяк коммунистерниң идежкейин болгаш инициативазын бедидеринге ооң ролюн бедидерин чедип ап турар. Ооң-биле хосбашкын айтырыгларны планнырга, парткомнарның бюро хуралдарынга, семинарларга чугаалажып корүп, ажылды эдилизеп турар бис.

Хөй-хөй партия организациялары бо ажылды эжиктеткен. Партия хуралларын белеткеринде түскай болуктуу тургузун, дуржулгалыг үзүтелбиле кылы аныяк коммунистерни анаа бөлүк киириштирер. Олар идеткелдерни, шинтирер телевидениелерни белеткежип, партсрганизациялардың ажылынга чугула айтырыглар-биле таныжып, ажылкеретки анализтеринге көрөөнүн турар. Бо ажылды Элегес ортумак школазында, райпозда, Таңдының мыш ажыл-агый черинге партия организациялары багай эвес корудуп келген.

Дагдыныышкын шинчээшкинин районуң партия организациялары-ның хөй кезии ажылында бир кол черни эзүүп. Хоорай коммунистер, күш-ажылдың мурнакчылары аныяк коммунистерни хүлээнип ап, оларга боттарының байлак дуржулгазын дамчыдып, арга-сүмезин калдыр чоруур. «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң Краснояровка СБФ-зиниң мурнакчы саанчызы — коммунист З. Ш. Оюн, «Коммунизмниң херели» совхозтуң чолаачызы, СЭКП райкомуун кежигүнү М. Л. Куулар мыкаш сагыш ковайгыр дагдыныкчылар районуң партия организацияларында хөй.

Бо бүгү чоруттукчу турар ажыллар партия организациялары-ның хайынчы арга-шинээжин безидеринге, партияга хүлээп алыышкынны болгаш аныяк коммунистерни кижизидеринге дээштиг салгалбаа чедирип турар. Шинчээ-даа эвилеп четпестер ам-даа хөй. Бай-Хаак ортумак школазында, райгазта партия организациялары сөөлгү вйи чылда ажыл-агыйжы болгаш политиктиг сорулгаларны шинтирлээринден хоорук чорудуп болбазы бидиглигир. Мичээнгеш аныяк коммунистерни күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнге кижизидеринче, будурулгенни ажыктыын, ажылдың шыдырын бедидеринче бо ажыл оларны мобилизастап, күш-ажылдың сагылга-чуруумун быжыглаарынга илгичи берген турарын чедип алыр ужурлуг бис.

Москваның И. А. Лихачёв аттыг автомобиль заводу пландан ажыр бо чылын 1.100 чүк автомобильдерин, 500 соодукчуларны кылып үндүрер.

Автомобильдерниң «ЗИЛ-169» дээр чаа хевирин тургузар талазы-биле автозаводчулар улуг ажылды кылып турар. Амгы үеде ол будурулге черинде курлавырларны долузу-биле ажыглаары, эртем болгаш техниканың чедишкиннерин будурулге шалыпкын ажылдаар, күш-ажылчы, материалдыг болгаш энергия курлавырларын камнаар дээш социалистиг чарыш кылбарган.

Чурттун эртем-шинчилел институттары-биле кады ажылдап турган, тургускан хемчеглерни боттандырганының ачызында автозаводчулар «ЗИЛ-130» дээр чүк автомобильдерниң ажылдаар курлавырын улам улгаттырар, оларның моторларын улам күштелдирер аргалыг боон турарлар.

ЧУРУКТА: ЗИЛ-диң Төп лабораториязының ажылдакчылары (солагай таладан) — инженер-конструктор Б. М. Соломинцын, эзикчилер М. А. Пастухов болгаш В. В. Кондратьев. «ЗИЛ-130» автомобильдин өзектерин кылырының чаа аргаларын ажылдап, тургусканы дээш олар ССРЭ-ниң УАЧД-зиниң алдын, мөңгүн болгаш хүзер медальдары-биле шаннатканнар.

В. СОБОЛЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ОН ИЙИНИ

Хүт—«Кызыл тараачын» совхозтуң мал фермазының турлаа. Ук фермаңың ажыл-ишчилери ниитиинден малын азырап өстүрбүшаан, оларның чемин база белеткеп ап келгенивер. Ол ажылдарга төлептиг үлүүн киирип келгенивериң бирээзи—хоочун трактурист Михаил Күржепей. Күчүлүг трактору-биле сигенни кезип белеткээринге база оңу ферманың девискээринге сөөртүрүнге бо эки киржип келген.

Эрткен кыжын Хүт. Севинин тайгаларынга хар улуг душкен, ооң ужурундан черлик аннар чуга харлыг черлер дилёп, мштиктеп эгелээн. Оларны сүргеп борулер совхозтуң малынга хора чедирип, тудуп чүп турар апарган.

Тракторист М. Күржепей хостуг шактарында араатан борулер-биле демисселди чорудуп келген. Ооң туңнелинде он ийи борунуң узутказын, кезин белеткел черинге дужаган.

Ч. МААДЫ.
Бии-Хем район.

НОГААЖЫЛАРДА

«Улуг-Хем» совхозтуң Көк-Чыраа сүтүнүң чогунда ногаа бригадазы бар. Бригаданың ногаажылары СЭКП-ниң XXVI съездизинең тегүдүг шинтирлерни амыдырапга боттандырбышаан он бирги бөш чылдың бирги чылында ногаа культураларындан бедик дужуттуг өстүрер дээш чарыштыг ажылдар турар. Ногаажылар 50 гектар шөлүк ногаа культураларын өстүрер планнаан. Июнь ортан үзүнге чедир 32 гектар шөлүк ногаа бирүзүнү ногаа аймаан тарааш.

Ногаанын бир гектарындаңа 143 центнерден эвээш эвес дужуттуг өстүрүп алырын ногаажылар чаа эгезинде-ле хүлээлгеп. Ол орулгазын чедимчелиг күүсевир дээш мөгеладыг болгаш

«УТКА 25 чылы» совхозтуң кыргылда пунктузунда ажыл хайныышкынныг. Аңаа совхозтуң хойжулары коданнарын улай-улай эккеп турар. Хойнуң дүгү хозаан болгаш чүүгаталган. Ынчангаш кыргылданы түлүктээшкиниг чорудуп турар.

Хой кыргылдазын дүргеп болгаш шынарлыг чорудар дээш кыргыкчылар аразында чарыштыг ажылдап турар. Дүргеп кыргыларының мастерлери Василий Кызыл-оолович Чусумаа биле Денис Түлүшович Салчак олар хүнүң-не чарыштың бирги черин ээлеп, үлүг-нормазын ажыр күүседип турар. Совхоз күрүнеге эки шынарлыг дүктү дужаап турар.

ЧУРУКТАРДА: кыргыкчылар В. К. Чусумаа болгаш Д. Т. Салчак ажыл үезинде.

В. КУДРЯВЦЕВТИҢ фотолары.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

Делегейниң хөй-ниитизиниң кичээнгейиниң төвүнде

БҮРҮН ДЕТКЭЭН

БУХАРЕСТ. (СЭТА). «Делегейниң парламентилеринге болгаш улустарынга» ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Кыйгырыынга Румыния Социалистиг Республиканың Национал Улуг хуралы байыр чедирген болгаш чеңгеглениишкиннерни, бирги ээлчегде ядролуг чепсекти дүжүрер талазы-биле тодаргай хемчеглерже шилчиир дугайында саналдарны бүрүн деткинирин ССРЭ-нин Дээди Совединиң Кыйгырыынга Румыниянын күрүне эрге-чагыргазының дээди органының харыылында айыткан.

Делегей байдалы чидиглеген амгы байдалдарда чепсеглениишкиннерни, бирги ээлчегде ядролуг чепсекти эңдере бүдүрерин соксадырынче бүгү парламентилерниң, бүгү күрүнелерниң, делегейниң депшилгелиг бүгү күштериниң күжениишкиннерин угландырары кажангызымандаа артык эргежок чугула болуп турар деп документтиде демделгээн.

Амгы делегейниң нарын айтырыгларын шиитпирлээр, Совет Эвилели-биле, тайбыңга ынак бүгү чүртүп-биле кады ажылдажылганы быжыглаар, чавыдыышкынның, улустарның айыыл чок болгаш хамаарышпас чоруунуң политиказын чорудар соруулга-биле чайгылыш чок хөделир дээн болдунуң шиитпирлиин Румыния Социалистиг Республиканың Национал Улуг хуралы бадыткаан.

КИЖИ ТӨРЕЛГЕТЕННИҢ САЛЫМ-ЧОЛУНУҢ ДУГАЙЫНДА САГЫШ САЛЫЫШКЫН

—Делегей херектеринге Совет Эвилелиниң тайбыңга ынак угланыышкынының дугайында база катап хереч-леэн ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң делегейниң парламентилеринге болгаш улустарынга Кыйгырыын Ливанның парламентилери бүрүн деткип турар — деп,ливан парламентиниң депутаттар палатазының даргазының оралакчызы Мунир Абу Фадель НМА-ның Бейрутта корреспондентизи В. Филиппов-биле беседазынга медеглээн.

—Ада-чүрттүң Улуг дайынының чылдарында кайгамчык хөй кижилерин оскунган болгаш материалдыг улуг кораллга, таварышкан чүрттүң Кыйгырыының шынчызын бедии-биле үнелеп турар бис. ССРЭ-же фашистиг Германия оор ёзу-биле халдаан хүнден бээр дөртен чылы совет улустуң өлүм чок мадырлыг чоруунуң өндүр-чазагайын бүгү кижилерге сагындырган. Агрессорга совет улус мадырлыг ойтур шавышкынны таварыштырбаан болаа, нацизмнин сарыг чумазы бүгү делегейге, оон иштинде Чоокку Чөөн чүкке база нептерей берген турар ийик.

Ливанның улузу, совет кижилер-биле бир дөмей, дайынның халаптыг үржуктарын ханызы-биле билип турар деп, ливан парламентарий онзалан демделгээн. Бүгү чоңуңуң саны үгле үш миллион бистин чүртүвүска 1975-1976 чылдарда хамаатыг дайынның үезинде 40 мун хире кижи өлген. Израильдин шериглериниң Ливанның мурнуу чугуначе халдаашкыннарының түнелиинде тайбың чүрттакчылар база өлүмге таваржып турар.

Массалыг үзүткаашкынның амгы үедеги боо-чепсектерин ажыглаар болза, өлүм-чидимниң болгаш үрелиишкиннерниң хемчээлдерин болзары безин коргунчуг-дур. Перси мугуддуру ышкаш черлерге «кызыгаарлаттынган» атомнуг дайыннарны болдуруп болур дугайында барыын талакы империалистиг стратеттерниң балыткаашкыннары хоозун меге болгаш кедергей айыылдыг болуп турар. АКШ-тың президентизи турган Картерниң № 59 директивазында айыылдыг ол балыткаашкынны айыткан болуп турар.

Делегейнин кырында дирелгеп айыылды чайладып болурун болгаш чайладырының эргежок чугуласын совет парламентарийлер айыткан. Совет Эвилели чазагай сеткилдиг тура-соруун, делегейниң айыыл чок чоруун хандырарынга кады ажылдажылгага белеңнин база катап бадыткап көргүскен.

Ядролуг чепсек кымны-даа кээргевес, шажын-чүдүлге талазы-биле месилдежиишкиннер безин кижи төрелгетенни делегей дайынынга чедирип магат чок. Араб-израиль чоруулаа ынчангаш улуг айыылдыг болуп турар. Соиуургалдыг бүгү талаларның киржилгези-биле Чоокку Чөөн чүкке хамаарышкан конференцияны чыылдырар дугайында президент Л. И. Брежневтин саналын ынчангаш бүрүн деткинир бохап тур мен.

Аарыгны баш үзүр болдурбазы оңу`эмнээриниң чиик болур. Чепсеглениишкиннерни, ядролуг чепсекти эңдере бүдүрерин доп-дораан соксадыры амгы үеде оңза чугула ужур-дузалыг болур. Кижи төрелгетеннин салым-чолунуң дугайында сагыш човаашкынбиле синнижкен ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Кыйгырыын деткинирнче делегейнин бүгү парламентарийлерин кыйгырып тур мен деп, Ливанның парламентизиниң депутады Мунир Абу Фадель чугаалаан.

(ПМА).

ИКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

РИМ. (СЭТА). Италияның Коммунистиг партиязының ТК-зының пленуму болган. Июнь 21-де болган алмаштаривтиг соңгулдаларның соолуже чүртте политиктиг перспективалар, дугайында ИКП-нин удуртулгазының кежигүнү А. Натта илеткел кылган.

Христиан-демократтыг партияның ат-сураанын кудулаан дугайында бадылаашкынның түнелдери хереченлеп турар-дыр деп, илеткелчи демделгээн. Италияның коммунистери ыдангыя Римге болгаш Генуяга улуг. тиилегени чедип албышаан, чеңиишкиннерлиг болган. Оон-биле холбаштыр коммунистер идепкейлиг киржир демократтыг чазакты чүртке тургузарын Италияның Коммунистиг партизиязы неген турар.

Италияның чоокта чаа тургустунган чазаанга хамаарыштыр А. Наттаның демделгээни болза: «Соолгу 35 чылдарның дургузунда чазакты бив-ле дугаарында ХДП-нин эвес, а өске партияның төлээлекчизи баштап эгелээн». Чаа чазакка хамаарыштыр политиканы ажыллап кылырынга ол факт биске чугула роллуг болыр деп, ол чугаалаан. Чаа чазак-биле ажык болган чогумчалыг харылзаны тургузарынга сонуургалдыг бис деп, илеткелчи демделгээн.

Ынчалзажок чаа кабинеттин тургузуу болгаш составы талрымча чок болуп турарын демделгээри эргежок чугула деп, А. Натта айыткан. Чазакты тургузарда чүрттүн мурнунга айтырыгларны шиитпирлээриниң программазынче эвес а чагырыкчы коалициянын партиаларының аразынга министрлеринге албан-дужаалдарын хуваажырыкче кол кичээнгейни угландырган.

Илеткелчи делегейнин чамдык айтырыгларынга база докталган. Франциянын чазаанга Франциз Компартиязының төлээлекчилериниң киржилгези чүгле Франциянга эвес, харын-даа бүгү Барыын Европага улуг ужур-дузалыг факт болуп турар деп, ол медеглээн.

Израильдиң Компартиязының Чиңгине секретарының медеглели

РИМ. (СЭТА). Внеседке (Израильдин парламентизинге) чоокта чаа болган соңгулдаларның баштайгы түнелдеринге хамаарыштыр Израильдин Компартиязының ТК-зының Чиңгине секретары Мейр Вильнер медеглел кылган болгаш барыын үзелдиг адаанашкак «ликуд» болгаш «маарах» дээр буржуаз партиалар артык күштүг болурун челип албаан түнелиилэр чүртке коалициялыг быжыг чазакты тургузары берге болур деп айыткан.

Араб девискээрлерни эжелээнин соксадыры, хамаарышпас палестин күрүнени тургузары, национал ылгай коруушкунуну политиказынлаа ойталазары, ажылчы чоннарның эрге-ажыынга дүүштүр экономиктиг база социал политиканы чогумчалыг кыллыр ёскертири — кандыг-даа чазактың кол соруулгалары болур деп. М. Вильнер Израильдин радиозунуң корреспондентизинге чугаалаан.

Чоокку Чөөн чүкке чөптүг болган быжыг тайбыңны тургузарынга илигни бээри чаа чазактың эң чугула соруулгазы кылдыр Компартияның саналтурарын НКП ТК-ның Чиңгине секретары онзалап демделгээн. Ханы кризистен чүртте түгле оон соонда үштүп, улус масселарының амыдырал деннелин бедидип болур.

АМГЫ ҮЕНИҢ ЧУГУЛА СОРУЛГАЗЫ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Стратегтиг боо-чепсектерни кызыгаарлаар айтырыглар талазы-биле совет-америк чугаалажышкыннарны дүргеп катап эгелээриниң эргежок чугулазын сураглыг америк хөй-ниити ажылдакчызы, Америк федерация ассоциязының президентизи Норман Казинс айыткан. Ядролуг боо-чепсекке болгаш чепсегленийшкиннерни дүжүрерине контрольду тургузары чаагай сеткиллиг бүгү кижилерниң күжениишкиннерин негээр амгы үениң эң чугула соруулгазы болуп турар деп, ол онзалап демделгээн.

ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразында харылзааларны бакшыраткан Вашингтонуңун антисоветтиг шуугашкынын соксадырынче Н. Казинс кыйгырган. Тургустунган шынгыы байдалды балындаалаш, дүшкүүрлүг чорукту кошкадырынче угланган совет улуг-тукчуларның тайбың инициативаларын ол белии-биле үнелээн болгаш ССРЭ-ниң база АКШ-тың аразынга чугаалажышкыннарны дүргеп эгелээринге совет болгаш америк улустарның сонуургалдыын демделгээн.

Оон удуртказ организациязы совет-америк чугаалажышкыннарны кылырынга моон мурнунда чугула роллу ойнаалаын Н. Казинс айыткан. Стратегтиг боо-чепсектерни эңдере бүдүрерин соксадырын чедип алыр талазы-биле американнарга кыйгырыны солуннарга чоокта чаа нарлаанын ол чугаалаан.

НХФ ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНУҢ РЕЗОЛЮЦИЯЗЫ

ЗЛЬ-ДЖАЗАИР. (СЭТА). Алжирниң Национал Хосталга Фронтузунуң ТК-зының бешки пленуму нинти политиктиг революцияны хүлээп алган болгаш НХФ ТК-зының чүрттүн иштинге база делегей аренказынга ажыл-чорудулгазын чүүдүүт деп үнелеп көрген. АҮДР-ниң антиимпериалистиг туруштарының чайгылыш чогун болгаш нинтилелдиң социалистиг чаартылгаларынче угланышкынга онзазын резолюцияда онзалап демделгээн.

Национал культураның моон соңгаарга хөжүүдезиниң чүртте социал-экономиктиг депшилгелиг чаартылгалар-биле сырый холбаалының, хөжүүденин социалистиг оруун шилип алган нинтилелдиң соруулгаларынга национал культураның бараан болуруи документтиде айыткан.

Кала-даа каттышпас шинчээшкинге болуунуң шынчызын ТК бадыткаан болгаш делегейниң чөптүг чаа көрүм-чуруумун тургузарынга, кады ажылдажылганы болгаш делегей тайбының быжыглаарынга чүткүлдүүн илергейлээн.

Араб нацияның хүрээлениин чаңгыс эви империализмге болгаш колониализмге удур түгле дем каттыштырган демиселге чедип алдынып болурунга Алжирниң бүдүрелии резолюцияда демделгээн. Палестин улустуң бот-башкартылыр эргези дээш, болдунуң хостуг, бүрүн эргелиг болгаш хамаарышпас күрүнезин тургузар дээш демиселинге бүрүн деткимчени көргүзер дээш Алжир туржуп турар.

Болдунуң девискээрлерин хостаар болгаш араб нациянын телептиг чоруун камгалаар дээш демисежин турар акы-дүмжи Сирияны Алжирнин деткип турарын ТК медеглээн.

Нракта ядролуг шинчилелдер төвүнге удур сионизмнин болгаш империализмнин дерзии халдаашкынын, Ливанга урур Тел-Авивтин доктамал агрессиялыг актыларын ТК бүрүү шапкан. Ливанның национал-патриоттуг күштеринбиле эп-сеткил каттыштырылганын НХФ ТК база катап илергейлээн.

АҮДР-нин президентизи, НХФ партиязын Чиңгине секретары Шадли Бенджедид Совет Эвилелинге болгаш Болгарияга барып чоруан үезинде аңаа болгаш оон удуртказ делегацияларга көргүскен улуг кичээнгейни ТК сеткил ханыышкыны-биле демделгээн болгаш АҮДР-нин башкыларының Москвага база Софияга чугаалажышкынкынарының үезинде чедип алдынган чаагай түнелдерни бедии-биле үнелээн.

ИРАНДА БАЙДАЛ

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Тегераниың Эвин дээр кара-бажыңында чурт иштинии болгаш даштыкыда журналистерге парлалга конференциязы болган.

Тегераниың чиңгине прокурору А. Ладжевардий анаа чүве чугаалааш, президент чораан А. Банисадриың турар черинии дугайы ирак айыыл чок чорук органнарынга бичиндаа билдинмес деп медеглээн. Ислам ревтрибуналың судьязы М. Гиляни бодунуң ээлчээнде Банисадрны улустуң эрге-ажыктарындан ескерилгеии база ирак шажым баштыны Хомейниии куду көргени дээш буруулаалын турарын айыткан. Банисадрны шак мизыг кем-херек үүлгедиишкини дээш шаажылаар, харын-даа катап-катап шаажылаар ужурлуг деп ол чугаалаан.

Банисадриың чулчурукчузу турган «Энгалабе эслами» солуннуң хаггаиының соонда оон талалакчылары чажыт штабты тургусваш, экстремисчи бөлүктер-биле кады хөделир деп шиитпирлээнии Ладжевардии аныатхан.

Ираниың чамдык хоорайларында экстремисчиг бөлүктериин «ислам революциязын камгалакчыларыг-биле сегиржип алышкынары боол турар. Тегеранга үш кижи өлүрткен. Тос монархистерни тудуп хорулаан.

ТОКИО. Амгы үеде япон ортулуктарда 65 харган улуг назылыг 10,6 миллион ажыг кижи чүртте турар болгаш күшажыл министерствозуңуң саналы турары-биле оларга, олардан ыйнги кижи бүрүзү-ле ямыырап-чүрттеерынын аргазын дилээр ужурга таваржып турарлар. Японияда пенсия хандырылгазының ниити-национал системазы чок, ынчангаш компаниялар ажылдакчылар 50—55 дар чеже бээргө, олардан бүгү аргаларны кылып тургаш, азырлырын ораалажыр. Ажыллаан үеэр үезинде пенсия орнунга бээр чаңгыс удаварын акша дузаламчызы бирги эзлегиин чүүдеээшке болгаш дээш-чем продуктуларынга ортектериниң соксаал чок улгалыышкынының үезинде улуг назылыг кижилерге ийи-чаңгыс-ла чылда четчир. Оон соонда кандыг-бир ажыл тып алыр дээш демиселиниж аар-берге үезин келзир.

Бүгү чүрттен мун-мун кырын-назылаан аарлар Токиога чыылгаш, улуг чыскаал кылгаанар. Олар шериг чарыгдалдарын кызырарын, оларга пенсия тыпсырын, кадык изиталалының хөлезиниң чогедирин негеп турганнар.

ЧУРУКТА: чыскаалдың киржикчилериниң найыкылалдың кудумчуларында чоруп турары.

Вак. КУЧКОНУҢ фотозу, СЭТА-ның фотохрониказы.

КЕРЭЭЛЕР ҮРЭЭНИНГЕ УДУРЛАНЫЫШКЫН

ПАНАМА. (СЭТА). Панама каналының дугайында керээлерни Американың Каттышкан Штаттарының каржызыбиле үреп турарынга удурланышкынның медеглелин Панаманың даштыкы херектер министри Х. Ильюэка чарлаан. Бодунга алган керээлиг хулээлгелерин Каттышкан Штаттар күүседир хөөн чок болгаш болдунар-да бүгү эдилгелер-биле ол керээлерниң кол чүүлүн узуткарынга чедирген деп, АКШ-тың чазаан министр бүрүүдаткан.

Панам каналының дугайында керээлер 1979 чылда күштүг болганы-биле хөлбаштыр АКШ-тың конгрезиниң хүлээп алганы «Мэрфиниң хөөйлузуң» Каттышкан Штаттар ажыглавышаан, делегейниң океаныының суг оруумун дугайында панама-америк чорудээлерни катап чайгылдырген болуп турар деп, Ильюэка демделгээн.

Колониаторжу ол хөөйлуну ёзугаар АКШ-тың каналдың зонаазында ажыллаш турар панама хамаатыларга ажыл төлевирин чыла америкаанарның шадыныызан 17-25 хуу чаңыс кылдыр төлеп турарын министр айыткан. Панам каналыиан Панаманың акша оруглазының чизирин чыл бүрүде көвүдээн болгаш 20 чыл дургузунда 4 миллиард доллар чедер азы каналды ажыглааны дээш АКШ-тың төлевир ужурлуг түңнүге деннежир апаар дээрзин ол дыннатхан.

Бүрүн болгаш деп эргелерлиг ийи күрүнеелерниң аразынга чарган керээлерни хүндүлээр кылдыр Вашингтонуңуң албадаар талазы-биле делегей эргезинин тыныскан бүгү аргаларын болгаш методтарын Панаманың чазаа ажыглаар бодап турарын министр медеглээн. Вашингтонуңун колониалдыг политиказы-биле моон соңгаар интервизирин Панама күзевейн турар болгаш аңаа кандыг-даа дужуп берииишкиннерни кылбас деп, Х. Ильюэка чугаалаан.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕН-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Алды уругну бөжаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Долзатмаа Чанзановна **Өпей-оол** — столоваялар болгаш рестораннар трезиниң техажыллакчызы.

Беш уругну бөжаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Тамара Кыргысовна **Доңгак** — Сельхозтехһүркомнуң СТУзунуң штукатур-маляры.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Тос уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Оюта Самбуевна **Монгуш**—«Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Конкеш Хомушкуевна **Ооржак** —«Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Бичии-кыс Дамдын-Суруновна **Сарыглар** — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Димаз Седенчиковна **Хомушку**—«Барлык» совхозтуң сааучызы.

Сес уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Кылгаш Достай-оловна **Ооржак**—«Дөң-Терезин» совхозтуң ажылчыны.

Серенмаа Докпак-ооловна **Сааң**—«Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Борбаан Иргитовна **Долума** — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Чойганмаа Халбановна **Хомушку** — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Күзеңмаа Сергайовна **Иванова** — Ак-Довурак хоорайда өг-бүле ээзи.

Сесенмаа Арбыштайовна **Карыма** —«Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Галина Ондаровна **Конзай-оол**—«Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Зоя Балы-Мөңгеевна **Монгуш** — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Күзеңмаа Мыртыковна **Монгуш** — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Тамара Татар-ооловна **Монгуш**—«Дөң-Терезин» совхозтуң ажылчыны.

Тамара Ламажаповна **Ооржак** —«Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырызга киллизиниң ажылдакчызы.

Часкы Назындаевна **Ооржак** — Кызыл-Мажалыкта өг-бүле ээзи.

Хеймерек Кускежиковна **Сундуй** —«Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Нелли Буян-ооловна **Хертек** — Ак-Довуракты хлеб заводунуң ажылчыны.

Кара-Кат Кешкен-ооловна **Хомушку** — Кызыл-Мажалыкта өг-бүле ээзи.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Тос уругну бөжаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Ольга Чимит-Доржуевна **Монгуш**—«Искра» совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну бөжаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Оюй Тоотовна **Ооржак** — «Чыраа-Бажы» совхозтуң сааучызы.

Чеди уругну бөжаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Ай-Сурун Сундуйовна **Монгуш** — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Ольга Көшкендеевна **Куулар** —«Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Өшкү-Саар Байыровна **Ондар**—«Октябрь 30 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Анчымаа Хамдыновна **Ховалыг** — «Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Аранлуу Даваевна **Монгуш** —«Октябрь 30 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Елена Чигжит-ооловна **Монгуш**—«Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Итая Шаалыевна **Ооржак**—«Большевик» совхозтуң ажылчыны.

Мичеймаа Кошкар-ооловна **Ооржак** —«Искра» совхозтуң ажылчыны.

Светлана Доржуевна **Сааң**—«Искра» совхозтуң ажылчыны.

Шончалай Дуран-ооловна **Тулуш** —«Тыва» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Сес уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Хенче Монгушевна **Данчыт-ол** — Кара-Хаак суурда өг-бүле ээзи.

Чеди уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң ордени» орденниң III чергези-биле

Мария Маадыр-ооловна **Ондар**—Куп-Чер суурда өг-бүле ээзи.

Александра Чонган-ооловна **Сарыглар**—«Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Виченмаа Александровна **Байкара**—«Х Улуг Хурал» совхозтуң ажылчыны.

Сара Даржаповна **Белекмен** — Турлуг-Хаяның монгольску будуунгешиниң ажылчыны.

Билимаа Хирбеевна **Ооржак**—«Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Сарыг Кыргыевна **Хомажык**—«Х Улуг Хурал» совхозтуң ажылчыны.

(Үзелчилиг).

МОСКВАЧЫНЫҢ ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Республика найысылалынын Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг паркының делгелгелер залында РСФСР-нин культуразының алдарлыг ажылдакчызы, ССРЭ-нин Чуруктулар эвилелиниң кежигүнү Москва чурттуг чуруктуу Борис Никаноровичиниң Поповтуң ажылдарының хууда делгелгези июль эгезинде ажыттынган.

Чуруктуу Б. Н. Поповтуң хууда делгелгезиниң бир дугаар ажыттынганы таварылга эвес. Чүге дээрге ол бистиң республиканың чуруктулары-биле шагда-ла харылзажып, мында чаңгыс эвес удаа келгилээн. Чуруктуунуң чугаалап турары-биле алырга, аңаа Тываның онзагай хевирлиг бойдузу, ооң ажыл-ишчи кижилери баштай келген чылында-ла дыка сагыш-сеткилге таарышкан бооп турар. Тыва чуруктуулар ооң талантызын өөренип ап, ооң-биле кады төөгүлүг черлерни кезип, ол бүгүнүң дугайында чаңгыс эвес чуруктарны-даа чураанар.

Москва хоорайның чуруктулар эвилелиниң партия организациязының секретары тургаш, Борис Никаноровичиниң бистиң республиканың чуруктуларының аныяк организациязын тургузуп, ооң быжыглырына үргүлчү дузалажып келген. Чогум-на ынчангаш Борис Никаноровичини тыва чуруктуулар хүндүлээр, ооң бедик мергежилдиг чурулга чугаалдарын үнелээрлер.

Борис Никанорович Попов Тывага чангыс эвес удаа кээп турган болганда, ооң тургузукчу ажыл-ишинин, алдарлыг кижилериниң дугайында чурулга чугаалдары эвээш эвес. Чуруктуунуң амгы делгелгезинден чүгле тыва бойдусту эвес, хөй санныг портреттерни-даа көрүп болур. Оларның аралында хөй санныг пейзажтар база бар.

Делгелгеге баштай кээп, ону сонуургап көрген кижилер Б. Н. Поповтуң Улуг-Хемниң, Тес-Хемниң болгаш өске-даа черлерниң бойдузунуң чараш бүдүжүнүң дугайында чуруктарын бедии-биле үнелеп көргеннер. Москвачы чуруктуу биске келгеш, барык бүгү районнарга барып, бет чылдарның маадырларын сонуургап, оларның хөй санныг портреттерин бижээн. Чуруктуунуң бөгүнгү делгелгезинден Ү. Канданның, М. Черзинниң, Б. Байындының болгаш өскелернин-даа портреттери көрүп болур. Б. Н. Попов республиканың улус ажыл-агыйының адырларының өске-даа сураглыг кижилерин база чуруктулаан.

Чуруктуу чүгле бистиң эвес, харын база өске-даа областарның бойдузун, тургузукчу кижилерин көрүктүлерге калбаа-биле бараалгадып турар. Ылангыя ооң хакас чернин дугайында чуруктары дыка солун. Б. Н. Попов каза-ла барган болдур, ол черлерге бөдүүн кижилерниң, оларның амыдырал-чуртталгазының дугайын ыяп-ла чураан чоруур. Ол Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи чораан, чуруктуу-солдат Берлинни хостаткан, ол дугайында элээн каш ажылдарны база кылган.

РСФСР-нин Чуруктулар эвилелиниң баштаар черинниң шиитпирин-биле Москва чурттуг чуруктуу Б. Н. Поповтуң чугаалдарын бистиң республиканың найысылалында делгеп, көргүзүп турары база таварылга эвес. Бистиң чурттуң найысылалы — Москваның шыырак даан чуруктулары республикага ховар эвес аалдап кээп, тус черниң чурулга мастерлери-биле чогаадыкчы харылзааларын ханыладып турарлар. Чогум-на ооң түңнелинде бистиң чуруктуларывыс Россия Федерациязынга болган Бүгү-эвилел делгелгелеринге удаа-дараа киржип бедик үнелелди ап келгеннер.

Чуруктуу Б. Н. Поповтуң ажылдарының делгелгези кызылчыларның болгаш оларның алчыларының-даа улуг сонуургалын болдуруп турар.

Г. СУЗДАЛЬЦЕВ,
Тыва АССР-ниң алдарлыг чуруктуузу.

СТУДЕНТ ЧАЙНЫҢ АДРЕСТЕРИ

Чеди чүс муң совет студентилер болгаш делегейниң 100 чурттарындан ССРЭ-де кээп өөренип турар чеди муң ажыг даштыкы студентилер СЭКП-ниң XXVI съездиниң аттыг Бүгү-эвилелдиң студентилер отрядының составынга он бирги беш чылдың эң чугула тудугларынче чоруп турар.

ПМА-ның корреспондентизи Юрий ШПАК СЭКП-ниң XXVI съездизи аттыг Бүгү-эвилелдиң студентилер отрядының командириниң оралакчызы, комиссар Роза КАСАЕВА-биле чугаалашкан.

— Студентилериң чаа беш чылы эгелээн деп чугаалап болур. А эрткен беш чылдың түңнелдери кандыг болганыл?

— Сөөлгү беш чылдар дургузунда Бүгү-эвилелдиң студентилер отрядынга кушажылчы үшкү семестрниң школазын дөрт миллион хире оолдар болгаш кыстар эрткен. Оларның бир кезии тудугларга база бир кезии дүжүт ажаан алырыкшынга, аъш-чем үлетүрүмге, транспортка, хандырылга, кадык камгалал черлеринге болгаш улус ажыл-агыйының ооң-даа өске адырларынга ажылдап турган. Ол үе дургузунда отрядтарның кылган ажылдарының ниити хемчээли чеди миллиард рубль ашкан — ол дээрге дыка хөй түң ышкажыл.

Ооң ажыгында Бүгү-эвилелдиң студентилер отрядының ниитилел-политиктиг ажыл-чорудулгазының түңнелдериниң дугайында база чугаалаары эргежок чугула. Эрткен беш чыл дургузунда 70 муң ажыг агитбригадалар тургустунган, студентилериң ажылдап турганы хоорайларның болгаш суурларының чурттакчыларының мурнунга бистиң 400 муң хире лекторларывыс чүве чугаалап берген. «Хүн кезээде хүннеп турзуу!» деп чаңчыл болган операция уламчылап турган. Гитлержи Германияны ашкан Тиилелгенин 35 чыл оюнга алдар болдурган «Тураскаал» деп операцияны эртирген, ынчан үнелиг хоочун эт-херекселдерни — мун-мун фронтуңу чагаалларны болгаш дайын үезинин документилерин чыгган.

— Ол-ла чүүлдер бо чайын кандыг-бир хире-чергези-биле база катап катаптаттынар боор аа?

— Чугаазок! Ажылдың базыткаттынган хевирлерин улам сайзыраңгайжылдар болгаш ооң чаа хевирлерин неперегидер апаар бис. Ол хамыктың мурнуула күш-ажылды организастаарының дешлиглиг арганарынга, мурнизиңу дуржулганың школаларын тургузарынга, профессионал мергежилдин конкурстарынга хамаарыжыр. Чижээ, ажыктың болгаш шыларының талазы-биле тус-тус кижилерниң санажылгазын ажылдавышаан, бригада бот-оруглагарылгазының аргазын, моон мурнунда чылдагаагы шыкаш, улам калбал-биле ажыглаар бис. Чаартыкчы ажылды эки тургузары дээш отрядтарның көрүлде-конкурстарынче база улус киҥээнгей салыр бис. Эрткен беш чылдар дургузунда студентилер отрядтарының киржикчилери тос мун хире чаартыкчы санаалдарны киирген, а оларны неперетеккенинден алган экономиктиг ажык 22,5 миллион рубль болган.

Дээди өөредилге черлеге өөредилгениң кол уг-шинин дүүштүр организастаттынган отрядтар 1981 чылда биске хөй болур. Ол бирги эългерге кээп телефильмнин баштайгы көргүзүү. (Италия). 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — Чиик атлетикага турттар аразының ужуражышкыны. ССРЭ-нин болган АКШ-тың шилиндек командалары. 22.45—23.25 — «Кежээки аялгалар». Төнгенде медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20—«Билдингир-даа болза, элдептиг». 15.20 — Спорт программазы: Сугже шураар талазы-биле ССРЭ чемпионады. Тбилисиден дамчыдылга. Спидвей талазы-биле делегейниң хууда чемпионады. Польшадан дамчыдылга. 16.35 — «Челээш». Улус чогаадылгазының телепрограммаларының IV делегей фестивалы. Сирия. 17.00 — «Ийи капитан». Уран-чечен хөй сериялыг телефильм. 5-ки сериязы. 18.15 — «Кинокамера делегейни көрүп тур». 19.05 — Балыкчы хүнүңге уткуштур документалдыг телефильмнер программазы: «Чылыг сугларда», «Узбекистанның хөөлбек ажыл-агыйында». 19.30 — «Бөгүн паркта». Фильм-концерт. 20.00 — «Тамчыктыг удукар, чаштар!» «Фиктин солун ужураллары». Мультфильм. (ЧССР). 20.15— Синхрончут эштинишкин талазы-биле Бүгү-эвилел маргылаазы. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — «Факир чангыс-даа шакта». Уран-чечен телефильм. 22.50 — 23.40 — Футболга ССРЭ чемпионады «Торпедо»—«Динамо». (Москва). Оюнуң ийиги чартыы.

— Эң улуг объектилерни адаайн. Ол дээрге, чижээ, ЭДЧ чурттарының тулуу Усть-Илимнин ыяш үлетпүр комплекизи-дир. Анаа ам чеди чай улаштыр «Найырал» деп отряд ажылдаар, ында Болгариядан, Венгриядан, ГДР-деп, Польшадан, Чехословакиядан келгеш, совет дээди өөредилге черлериниде өөренип турар 300 студентилер бар. Оларның-биле бистиң 500 комсомолчуларывыс кады ажылдаар. Аңы-дүнма чурттарның төлээлери Тюменьде нефтыгаз комплекизиниң тудуунче база баар, Нечерноземьеде чурттагга бажыңнарының болгаш үлетпүр объектилериниң тудуунга киржир. Аңы-дүнма чурттардан келген студент бүрүзү ССРЭ-ге өөренип турган үезиниде Бүгү-эвилелдиң студентилер отрядының ажылынга оода бир катаа кириштер турар ужурлуг дээрзиниң дугайында шиитпир хүлээп алган социалистиг чурттарның аныяктар эвилелдериниң комитеттериниң эълекчи чоруун демдеглээри эргежок чугула.

Ийи талага үнелезилээн үш отряд бо чылын эң баштай тургустунган. Совет-афган отряд Ташкент хоогуида Новосибирск ГРЭС-тиң тудуунга ажылдаар. Ооң составынга Ташкентиниң күрүне университединиң 50 студентизи болган совет аңы-аңгы өөредилге черлериниң келир базы ол хире афган студентилер кирер. Москвадан чаагайжыдылгазынга совет-конго отряд, а Ленинград облазынга советэфиоп отряд ажылдаар. Ынды отрядтар даштыкы студентилериниң землячестволарының инициативазын ёзугаар тургустунган, оларның бирги эългеде сорулгазы ол студентилериниң төрээн чуртунга студентилер отрядтарын организастаарының совет дружулгазын моон соңгаар ажыглап болур бе дээрзин өөренип көөрү болур.

Социалистиг аңы-дүнма чурттарның аныяктар эвилелдери-биле студентилериниң тудугжу отрядтарын солчуру чаңчыл апарган. Алды муң хире совет студентилер боттарының чажыттары-биле кады Болгарияның, Венгрияның, ГДР-ниң, Чехословакияның, Югославияның эң чугула тудугларында ажылдаар. Венгр студентилер боттарының эълчээнде эрте-бурунгу Таллинниң архитектурлуг тураскаалдарын катап тургузарынга дузалажыр. Шверин хоорайның (ГДР) Дээди педагогики школазының студентилериниң болүү эстон найысылалдың чаагайжыдылгазынга ажылдаар. Бөкүнүң чуртталга массивтериниң тудуунга Братислава(ың (ЧССР) Дээди техника школазының төлээлери киржир. Велико Тырновдан болгар студентилер Ленинградка, моол студентилер Бурятияга, Загребтен аныяк югославтар Ленинград хоогуида «Ручьи» совхозка чедип келир.

Интернационалчы отрядтарны организастаарының чаа хевири — ол дээрге делегейниң студентилер лагерьлерин тургузары болур, ында лагерьлер бо чайын Молдавияга, Краснодар крайга, Украинага болгаш Сибирьге ажылдаар.

(ПМА).

КАНДИДАТТАРНЫ АДААРЫНГА БЕЛЕТКЕЛ

ОТТАВА. (СЭТА-ның корр. А. Меликян). Бо чылдың сентябрь 1-ден 13-ке чедир «Канаданың кубогу дээш» деп маргылдаага киржир Канаданың шилиндек командазының 34 кандидаттарының аттарын командаларның удуртукчулары июль 8-те адаарлар.

Оон-биле чергелештир хоочунар Дэррил Ситтлер (Торонто) болгаш Бобби Кларк (Филадельфия) олар шилиндек команданың составынга кирбес чадавас, чүге дээрге сөөлгү үеде оларның кашпагай чоруу чидип, адаа зартаннар.

Канаданың шилиндек командазы август 10-дан эгелеп белеткенип киритер

Айтырыңар, харыылап берээли

ПЕНСИЯНЫҢ ХЕМЧЭЭЛИ

Чаңгыс организациядан дахпырлап ажылдааш ап турган шалыңын пенсия тыпсырда ажыл төлевиринге киир саналр бе? Совхозка тур ажылдап турган үелериңе ниити күш-ажыл стажыңга киирер бе? База айда 80 акша шалыңныг кижиге пенсияны кайы хире хемчээлге тыпсыр ирги?

Ч-Э. САДЫВАА.
Улуг-Хем районнуң Ак-Тал суур.

ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң 1972 чылдың августан 2-де «Күрүне пенсияларын тыпсыр болгаш төлээр чурумунуң дугайында» бадылаан дүрүмүнде дакпырлап ажылдааш база ажыл шагыдан дашкаар ажыл кылган дээш ап турган ажыл төлевири пенсия тыпсырда киирсанавас деп айыткан.

А ынчаарга ажылчын кижиниң чаңгыс организациядан кол ажылын кылбышаан, өске бир ажылды дакпырлап ажылдаазы дээш 30 хуу чедир ап турган немелде шалыңын пенсия хемчээлин тургузуп санаар ажыл төлевиринге катай киир санаар. Ол шыкаш ажылдакчы кижи кол ажылының шалыңын долу албайы ол-ла ажылдап турар черинге азы өске-даа бүдүрүлге, албан черинге дакпырлап ажылдап турган болза, кол шалыны-биле дакпырлап ажыллааш ап турган шалыңын катай санаар. Бо таварылгада ажыдап турган черлериниң ап турган шалыңының ниити түңүн долузу-биле эвес, а чүгле кол ажылдап турар ажылының долу шалыңындан ашпас хемчээлге киир санаар.

Пенсия алыры эргежок чугула күш-ажыл стажыңга ажылчын азы албан-хаакчының, доктаамал-даа, тур-даа ажылдааныдан база стажка үзүктелиишкин барчогундан хамаарылга хоокa бүгү ажылдаан үезин ниити күш-ажыл стажыңга киир саналр.

Айда 80-деп 100 акша чедир шалыңныг, назы-хар талазы-биле пенсиялаар кижиге пенсияны, ооң шалыңының 50 хуузу кылдыр тыпсыр. Үстүнде айыткан дүрүм ёзугаар ажылчын азы албан-хаакчының назы-хар талазы-биле айда алыр пенсиязының алдакы хемчээли 45 акша пенсия алыр ужурлуг турган.

А ынчаарга бо чылдың март айда СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң «Чонуң социал хандырылгазын улам ынай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» докгаалында социал хандырылганың системазын экижидер соруга-биле ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның назы-хар талазы-биле пенсиязының алдакы хемчээли 1981 чылдан айда 50 рубль чедир бедидери көрдүнген.

А. АЖИ.
Профэвилелдерниң тыва область чөвүлелиниң юрист-консультантызы.

КАДЫКШЫЛДЫ ЭКИЖИДЕР

Эртем болгаш техниканың дешшилгелиг аргазы турзажок, ханны долузу-биле солуур кылымал будүмел амдыызында кылдыынаан. Бир эвес ким-бир кижи хөй хан чидирер болза, ооң чуртталгазынга кончуг айыылдыг. Мындыг таварылгада ук аарыг кижиге чүгле өске кижиниң ханы амы-тынын алыр. Аарыг улустуң амы-тынын ап, ханын бергенниерни донорлар дээр. Латин дыллан оңуулуурга донор дээрге, чуртталганың, кадыкшылдың камгалакчызы, белекчитежи дээн уткалыг.

Бистиң чуртувуска хан солуй кударын бир-ле дугаарында В. Н. Шамов 1919 чылда кылган. А бир дугаар халаска ханын бергеи донор аныяк кыс болган. Ол кижиниң адын тодарадыры болдунмаан, чүге дээрге ынчан Ленинградка бүзээлээшкин үезинде ооң аарыынын төөгүзүн бижээн документ читкен турган. «Хоорайны интервентилер эжелеп алган, Петроград ашка болгаш соокка алыскан турда, аныяк кыс кайлыг-даа удурланыышкын чокка таныазы херээжениң камгалаарыбиле бодунуң ханын халаска бергеи» — деп, В. Н. Шамов ооң дугайында чылыг сактыышкыннарны арттырган.

ССРЭ-те хан бээриниң алдыларлар. «Канаданың кубогу» дээш маргылдаага киржирлериниң аразында Стив Пейн (Миннесота), Стив Штатт, Боб Гейни, Ги Лафлер (Монреаль), Майк Лью (Сент-Луис), Уэйн Гретски (Эдмонтон), Билл Барбер (Филадельфия), Кларк Жилль, Майк Босси, Брайан Троттье (Нью-Йорк) дээн ышкаш суралгыг хоккейжилериниң аттары база кирерлер.

Оон-биле чергелештир хоочунар Дэррил Ситтлер (Торонто) болгаш Бобби Кларк (Филадельфия) олар шилиндек команданың составынга кирбес чадавас, чүге дээрге сөөлгү үеде оларның кашпагай чоруу чидип, адаа зартаннар.

Канаданың шилиндек командазы август 10-дан эгелеп белеткенип киритер

Ону улаанут, гепатит дээн ышкаш халдавырлыг арыгларга удур эмнээшкин чорударынга дузалыг. Фибриноген хан агышкынын дүргеи доктаадырынга, альбумин дээрге белоктуг будүмел, ынчангаш организмге артык белок немээринге дузалаар. Альбуминни ыяшка хереглээр, бүүрек болгаш баар аарыынга база ажыглаар.

Хан—«Дириг эм». Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде безин берге үелер дивейн, улус балыглаңган шериглерге ханын берип келген. Хан дужаганда чыыгган акша-биле Ленинградтың маадырлыг чурттакчылары «Ленинградтың Донору» деп дайынчы самолёт будүрүп берген. Донорларның ханы халаска дужаарының патриотчу эгелээшкин ынчан төрүттүүген. Ол патриотчу эгелээшкин бистин чурттун хоорай болгаш суурларын шыва алган.

18 хар четкен кадык кижи бүрүзү донор болуп болур. Ындыг кижилер эмчиге ыяапла хыналланы эрттирер. Донорларның хары угда дужаган ханы 200 грамм. Ол хире ханны бээри организмге хора чок боорудан аңгыда, кадыкшылды экижидер. Будүмелдер эргилдезинге таарымчалыг болуп, бүгү байдалды сергедир. Донор кижи арага ижип болбас. Бир эвес арага ишкен кижи ханын дужаар болза, аарыг кижиге эттинмес хораны берип болур. Хан дужаар хүнүнде донорлар таакпыларын шуут соксадыр. Чүге дээрге углекислый газ таакпылаан үезинде чыглып, дамырларже кислородтуң дамчыырын баксырадыптар. Ынчангаш аргалыг-ла болза, күш-ажыл-биле дыштанылганы чөптүг эълчештирип, спортка хандыкшыыры чугула.

ССРЭ-де донорлар макталдыг. Бүгү-де албан болгаш өөредилге черлеринде будүрүлгелерде донор болурун күзээнгенери дораан эмчи шинчилгезин эрттиреп-биле чорудуп, эълчег манатпайн хүлээп ап турар. Донорлар хан дужаган хүнүнге немей бир хүнүң дыштанылгазын алыр. Ханын доктаамал халас дужаан келген донорларга дыштанылга бажыңнарыне болгаш саначорийлерже баар путёвкаларны бир-ле дугаарында бээр. Кызыл крест ниитилели донорларыны хөрек демдектери болгаш медальдар-биле шаңнап келген.

Эргим эштер! Донорлар кежигүнүнге кириңер!

Халаска ханын бээрээнге идепкейлиг болуңар!

Л. КОМЛЕВА.
республикаңың санитар чыдыышкын бажыңының инструктору.

ИЮЛЬ 10-ДАН 12-ГЕ ЧЕДИР ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮЛЬ 10-ДА
БИРГИ ПРОГРАММ.
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.05 — **«Амыдыралдың шугуму».** Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 10.10 — **«Билдингир-даа болза, элдептиг».** 11.10 — **«Апсны-67»** деп ыры-көгүм ансамблинин концерти. (Абхазия АССР). 11.25 — Телемедээлер (орус дылга). **12.30 — 14.15 — Чапсар.**

14.15 — Телемедээлер (орус дылга). 14.35 — «Моолга улусчу революциянын тиилээниден бээр 60 чылынга» **«Моолдун бедик дээрю»** деп документалдыг фильм. 15.30 — Т. Хренников, 1-ги симфония. Карелия телевидениезинин болгаш радиозунуң симфониктиг оркестри күүседир. 15.55 — **«Шыдыраа школазы».** 16.25 — **«Бауманчылар».** Москваның Бауман аттыг техниктиг училищезинин дугайында телеочерк. 17.05— **«Оолчугаштар, бурунгаар!»** 17.50 — **«Улустуң уран чүүлү».** Телекөргүзүү. 18.15 — **«Чурук бүрүзүнде-ле хүн».**

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.40— Телемедээлер (орус дылга).

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — **«Эрткен болгаш келир үелер аразында».** Империалистиг күрүнелериниң Японияның милитаристиг чүткүүлүн катап өөскүдерин оралдажып турар политиказының агрессиң үглаашкынының дугайында документалдыг фильм. 19.55 — **«Амыдыралдың шугуму»** дээр хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 3-кү сериязы. 21.00 — **«Үе».** Информастыг программа. 21.35 — Зеленая Гура (Польша Улус Республика) хоорайга совет ырлар фестивалының киржикчилериниң концерти. 22.35 — **Бөгүн делегейде.** 22.50—23.50 — **«Дивертисмент».** Операның болгаш балеттиң Т. Шевченко аттыг күрүнениң үлегерлиг театрының (Киев) солистериниң киржилгези-биле концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. **«Улуг удурланыышкын».** Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 13.05 — Узбек ССР-ниң аныяк артистериниң концерти. Ташкентиден дамчыдылга. 13.30— **«Сапог иштинде моортай».** Мультфильм. (Япония). 14.45 — «Хүнге уткуштур совет ырлар концерти. 15.10—**«Чурагачы».** Тележурнал.

15.55—17.30 Чапсар.
КЫЗЫЛДАН

17.30 — **«Малышок».** 18.00 — Уругларга фильм. **«Циркке болган таварылга».** 18.15 — **«Тываның экраннарында».** 18.30 — Телемедээлер. 18.40 — Телемедээлер (орус дылга). 18.45— Чарладдар. 18.50 — **«Чаагайжыдылгаже — хүниүн сагыш салыр».**

МОСКВАДАН

19.00 — **«Кино аян-чорукталарының клубу».** 20.00 — **«Тамчыктыг удукар, чаштар!».** **«Валя» үгбай чугаалап тур».** 20.15 — **«Таныш аялгалар».** Театр, телевидение, кино музыказы. 21.00 — **«Үе».** Информастыг программа. 21.35—23.50 — **«Сигеи кырында ыт».** Уран-чечен телефильм. 1-ги болгаш 2-ги сериялары.

ИЙИГИ ПРОГРАММ.
МОСКВАДАН

8.00 — **«Үе».** Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.05 — Е. Сороканың-биле А. Бахчиевтиң оюну. 9.20 — **Амыдыралдың шугуму».** Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 10.25 — **«Ада-иелер, силерге».** 10.55 — «Спортлотонуң» 28-ки тиражы. 11.05 — **«Аймыл чок болурунуң шимээшкини».** 11.35 — **«Челээш».** Улустуң уран чогаадылгазының телепрограммазының IV Бүгү-делегей фестивалы. **«Баштайгы хымыстың найыры».** (Моол Арат Республика). 11.55 — **«Үеним дыңнавышаан».** ССРЭ-ниң чогаалчыларының VII съездизиниң материалдарындан. 12.45 — **«Москвачы».** Телезлеб. 14.15 — **Бөгүн делегейде.** 14.30 — Моолдуң национал байырлалы — Улусчу революциянын тиилээни хүнүнге. **«Демисел»** деп уран-чечен фильм. 15.55 — **«Дириг амытаннар амыдыралы».** 16.55 — Политиктиг тайылбырлакчы Ю. А. Летуновтуң беседазы. 17.25 — П. И. Чайковскийниң чогаалдарын делегей конкурсунуң лауреады М. Плетнев күүседир. (фортепиано). 17.50 — **«Уш, ийи, бирээ, поль...».** Документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. Израильге, Мурнуу-Африка Республикага, Пакистанга ядролуг чепсекти тургусканының дугайында. Автор — политиктиг тайылбырлакчы В. Дунаев.

18.45—19.00 Чапсар.

19.00 — **«Циркте бичии уруг».** Мультфильм. 19.20 — **«Силерни оперетта чалап тур».** 21.00 — **«Үе».** Информастыг программа. 21.35 — Спорт программазы: Чиик атлетикага турттар аразының ужуражышкыны. ССРЭ-ниң болган АКШ-тың шилиндек командалары. Ленинградтан дамчыдылга. 23.00—00.55— ССРЭ-нин бут бөмбүүнге чемпионады. **ЦСКА — «Спартак».** В. И. Ленин аттыг төп стадиондан дамчыдылга. Төнгенде — телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММ.
МОСКВАДАН

14.20 — **«Музыка, киоскузу».** 14.50 — РСФСР-ниң улустуң артизи А. Миронов-биле Остайкинода концерт студиязынга ужуражышкыны. 16.30 — **«Кижилерге бараан болур».** Эртем-таймылбылыг телефильм. 17.30 — М. Горький — **«Мещаннар».** Ленинградтың М. Горький аттыг үлегерлиг Улус театрының фильм-концерти. 20.00— **«Тамчыктыг удукар, чаштар!». «Үш өөнүктер».** 20.15 — М. Твен. Амыдыралының болгаш чогаал ажылының арынары. 21.00 — **«Үе».** Информастыг программа. 21.35—23.45 — **«Путина».** Уран-чечен телефильм. 1-ги болгаш 2-ги сериялары.

ИЮЛЬ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — **«Үе».** Информастыг программа. 8.40 — Күш-культура мергежилгелери. 9.05 — **«Юность»** ансамблиниң оюну. 9.30 — **«Будилькик».** 10.00 — **«Совет Эвилелинге бараан боон тур мен!»** 11.00 — **«Кадыкшыл».** 11.45 — **«Эртенги почта».** Музыка программазы. 12.15 — **«Эртем болгаш техника».** Киножурнал. 12.25 — **«Кеҗээ шак».** 13.25 — **«Бөгүн — Балыкчының хүнү».** ССРЭ-ниң балык ажыл-агыйының министри В. М. Каменцев дамчыдылгага киржир. 14.14 — Уругларның Төп театрының 60 чылыгта. П. Панчев — **«Дөрт ийистер дугайында тоол».** Уругларның төп театрының фильм-шиизи. 16.00 — **«Кино аян-чорукгарының клубу».** 17.00 — **«Силерни чугаалаарынар ёзугаар».** Балыкчы хүнүнге тураскаатқан музыка программазы. 17.45 — **«Делегей панорамазы».**

18.30—18.45 — Чапсар.

18.45 — Мультфильм. 18.50 — **«Совет чогаалчыларының VII съездизиниң даштыкы аалчыларынга сөс».** 19.10 — Уран-чечен **«Хааглыг долгандырыг»**

Аграар

Кызылдың агаар станциязының медээзин ёзугаар алырга, бөгүн республикага шокар булуттаар, чагбас. Мурнуу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың дургени секундада 7—9 метр чедер. Агаарның температуразы 28—33 градус чылыг болур.

Кызылга эдир булуттаар, чагбас. Мурнуу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың дургени секундада 7—9 метр чедер. Агаарның температуразы 30—32 градус чылыг.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

НЮЛЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Мэрэн Медичиниң хааржакчыгажы» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (уэаткан), 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Соолгу маңнаашкынар» 9.30, 14.10, 18.40. **Киночыынды** 11.20 «Ужеи үш хай-бачыт» (2 сериялыг) 16.00, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: Киночыынды 10.00, «Дуне болган таварылга» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (уэаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Али-Бабаның болган дөртен дээрбечилерини ужуралдары» (2 сериялыг) 15.00, «Оюнук-чаңгээге алыскан» 18.40, 20.00 шактарда.

«ЧАЯГЫ КИНОТЕАТР»: «Бүүүзүү чок» (2 сериялыг) 14.00, 16.40, 19.30 шактарда.

Редакциянын адреси: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлегүр киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27 информация киллизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1362.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1)

ТС—01153

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 159 (11657) | 1981 чылдың июль 9, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 кез.

СЭКП обкомунуң III пленумунуң дугайында

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

Дүүн Кызылга, Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга, СЭКП Тыва обкомунуң III пленуму болуп эрткен. Кызыл хоорайның болгаш районнарның партия, совет, профэвилел, комсомол ажылдакчылары, районнарның көдээ ажыл-агый эргелелдериниң начальниктери болгаш совхозтар директорлары, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарының удуртур ажылдакчылары ооң ажылынга киришкен.

Пленумну СЭКП ТК-ниң кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** ажыткан.

«СЭКП ТК-ниң Чиигине секретары эш Л. И. Брежневтиң айтыышкыннарынга болгаш бөдүүн база чулуктуг мал чемнерин белеткээрин көвүдедир талазы-биле СЭКП ТК-ниң докладынга дүүштүр республиканың партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнарының сорулгаларының дугайында» айтырыгны пленумга чугаалаашкан.

Ол айтырыг талазы-биле илеткелди СЭКП обкомунуң ийиги секретары **П. И. Кравченко** кылган.

Илеткел талазы-биле СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары **Ш. П. Куулар**, Кызыл районнуң «Гиилелге» совхозунуң директору **В. О. Оюн**, Тыва АССР-ниң көдээ ажыл-агый министри **И. Г. Лавриненко**, Эрзин районнуң «Чаа орук» совхозунуң хойжузу **Б. С. Дупчен**, СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары **И. М. Сувандии**, Тыва АССР-ниң мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри **В. П. Сургутанов**, улус депутаттарының Каа-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазы **Ш.-Б. Х. Серээдар**, Тываның көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының механизатору **И. П. Оглезнев**, Көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлге-техниктиг хандырылгазының талазы-биле Тыва АССР-ниң күрүне комитединиң даргазы **С. М. Мешкорудников**, Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң кол зоотехниги **Б. С. Седей**, СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары **П. Д. Дамба-Хуурак**, Тараа продуктуларының бүдүрүлге эргелелиниң начальниги **С. М. Неделин** олар пленумга санал бергеннер.

Пленумга СЭКП ТК-ниң кежигүнүнге кандидат, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** делгеренгей чүве чугаалаан.

СЭКП обкомунуң пленуму чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаал хүлээп алган. Бөдүүн болгаш чулуктуг мал чемнери белеткээринің бүгү арганы ажылаар талазы-биле партия, совет, көдээ ажыл-агый органнарының, профэвилел болгаш комсомол организацияларының сорулгаларын ында тодараткан.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шинтпирлерин күүседир талазы-биле СЭКП обкомунуң план-хемчеглерин пленум бадылаан.

МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ — ХҮННҮҢ ДАИЫНЧЫ СОРУЛГАЗЫ

СЭКП обкомунуң ийиги секретары П. И. КРАВЧЕНКОНУҢ илеткели

СЭКП-ниң XXVI съездизи көдээ ажыл-агыйны хөгжүдүриниң болгаш ооң ажыктыын бедидериниң тодаргай углаңышкынын айткан. Тараа бүдүрерин көвүдедир, мал чемниң белеткели үндезинибиле эжиждери болгаш ацаа үндезилээш мал ажылын хөгжүдүри эң-не чугула сорулга болуп турарын съезд демдеглээн.

Эш Л. И. Брежнев съездиге Отчёт илеткелге мал ажылыа улам ыңай хөгжүдүриниң чугула айтырыгларын чугаалаан тура, мал чемниң белеткели көвүделиринң онза үжүр-дузалыын айткан. СЭКП-ниң XXVI съездизи чуртка мал ажылының идегелдиг болгаш балансылаттынган чем баазазын тургузарының комплекстиг программазын ажыллап кылырын доозар болгаш ону боттандырарынче кирер сорулганы салган.

Партияның XVIII область конференциязынга СЭКП обкомунуң отчёт илеткелинге, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң түңнелдерин чугаалашкан партия обкомунуң II пленумунга бистиң республиканың совхозтарында малга чем бүдүрер ажыллың байлалын бүгү талалыг анализтээн болгаш ниитиинг малын чем-биле улам долу хандырар талазы-биле келир беш чылда сорулгаларны тодараткан.

Сөөлгү чылдарда агаар-бойдустуң берге байдалдары тураа-даа, малга чем бүдүрерин көвүдедир, ооң шынарын бедидер болгаш ону чөп ажыглаар талазы-биле чамдык хемчеглерни партия; совет болгаш көдээ ажыл-агый органнары ап чоруткан.

Ооң түңнелинде онгу беш чылда бөдүүн болгаш чулуктуг чемнерин чылда ортумаа-биле бүдүрери тоскуу беш чылга деңнээрге 26,6 хуу көвүдээн, чаңгыс чылдыг сигеннерин белеткээри 50,3 хуу, хөй чылдыг сигеннерии — 52, чайгаар үнген сиген шөлдериден мал чеми белеткээри — 22,7 хуу көвүдээн. Сенажты, витаминиг сиген далганы, болгаш борбаандылаан мал чемнерии улам хөйү-биле бүдүрүп турар аргалаан.

Ынчалза-даа мал ажылының хөжүлелиниге хамыктың мурнуида мал чемиинг чедиишпес чоруу шаптыктап турганын бо алырда ажыл-херектиң байдалының анализи херечилеп турар. Рационнуң балансылаттынмааны, белоктуң дыка четпези аңаа немей шаптыктыг чүүл болуп турар. Сөөлгү чылдарда республикада мал чеминиң структуразында мал чеми тараалараның деңзигүүрүү өөрүп, ооң хөй кезиин күрүне күрлавырларындан үндүрүп берип келгенин демдеглээри чугула. Оларны ылангыя «Кызыгаар», «Хөндергей», «Бурунгаар», «Өөк», «Совет Тыва», «Шивилиг», «Саян», «Ак-Туруг» совхозтар хөйүү чарыгдап турар.

Амгы үеде республикада мал чемниң рационунуң үштүн йиң кезиин эдээп турар олар чемнерии барымдаалап алырга, чижеглеп алган бир башка онааштыр чүгле 15—18 центнер чемгерилге единицазы онаажып турар, ол болза норманың чартык хире хезии болур. Мурааруу болгаш барыын талакы чамдык районнарда ол көргүзүүт ооң-даа куду.

1980 чылда совхозтар сиген белеткээриниң онаалдазын 66,4, силос салырын — 40, мал чеми тараа урарын — 48,4 хуу күүсеткен. Мал чемнериии доктаамал чедиишпейи турарының кол чылдагаавы болза, хөй-хөй партия, совет, көдээ ажыл-агый органнарының, ажыл-агыйлар удуртукчуларының болгаш специалистеринің талазыдан мал чемнерии бүдүрериие четпес кичээнгей салып, харыы-даа ону шын эвес көрүп турарында, чогуур материал-техниктиг хандырылга-биле, организакчы болгаш масса-политиктиг ажыл-биле быжыглаттынган, эки бодап кылган мал чеми бүдүрериин программазының совхоз, район бүрүзүнде чок болуп турарында.

СЭКП обкому база республиканың Министрлер Чөвүлели СЭКП ТК-ниң июль (1978 ч) болгаш ноябрь (1979 ч) Пленумнарының шинтпирлерин удуртулга болдургаш, 1980-1985 чылдарда мал чеминиң баазазын хөгжүдүриниң программазын ажылдап кылган болгаш бадылаан. Тараяны эң-не чөп ажыглаарының эргежок чугулазының база ону мал чеми кылдыр чарыгдаарын кызырарының дугайында СЭКП ТК-ниң болгаш эш Л. И. Брежневтиң айтыышкынарын барымдаалаш, СЭКП обкому, көдээ ажыл-агый органнары он бирги беш чылда мал чеми бүдүрериниң программазын чаарты көргеп. Ук программа бөдүүн база чулуктуг чемнерии бүдүрерии улам ыңай көвүдедирии болгаш аңаа үндезилеп, мал чеминге тараа чарыгдаарының үлүг-хуузун эвээжедирии көрүп турар.

Мал ажылын чемнер-биле бүрүн хандырар төлээде, 1985 чылда 250 муң тоннадан эвээш эвес сигении, 110 муң тонна сенажты, 390 муң тонна силосту белеткээри, витаминиг сиген далганың база борбаандыларыы белеткээрии дыка көвүдедири эргежок чугула. Ол хемчээл аажок улуг, ону чедип алыр чорук эвээш эвес материал-техниктиг курлавырларны чарыгдаарын, улуг организакчы база политиктиг ажылды негеп турар. Ынчалзажок ол сорулга күүсеттинип болур.

Шоолуг дүжүткүр эвес чаңгыс чылдыг сигеннерии хөй чылдыг бобы сигеннер-биле (беш чыл дургузунда 19,1 муң гектар), а ол ышкаш дыка дүжүткүр болгаш белок-биле байлак чочак-тараа-сула холуксаазы-биле (3,4 муң гектар), рапс-биле (7 муң гектар) база күзүн чажар көк-тараа-биле (4,7 муң гектар) солуурунче онза кичээнгейии салып турар. Силос кылыр культураларның структуразынга кукурузаның болгаш тарымал тооруктуг холуксааларының улуг-хуузу улгадыр. 1985 чылда хөй чылдыг сигеннерии 39500 гектар, рапсты 19000 гектар, күзүн чажар көк-тарааны — 10800 гектар черге тараан турар ужурлуг. Тарылга шөлдериии структуразын өскерткеииниден 6 муң тонна хайлычал протеин немей бүдүртүнер ужурлуг.

Мурииуда турганынга бодаарга, мал чеминиң белеткелиниң депшилгелиг аргалары дыка улуг хемчээлле шинээттинер. 1985 чылга чедир витаминиг сиген далганың 11 муң тонна, борбаандылаан чемнерии 18 муң тонна чедир бүдүрер. карбамидтиг силосту 100 муң тоннаны, концентратылар-биле катай 47 муң тонналы салыр ужурлуг бис.

Сигении идепкейлиг салгынадыры калбаа-биле ажыглаттынар. Ол хемчеглериии ачызында, 2,5 муң тонна хайлычал протеин немей алдынар.

Мал чеми шыгжаар черлериии, чем кылыр цехтериии болгаш чем кылыр кухнялариың бүгү хевирлериниң тудуунуң хемчээлии улам калбартыры көрдүгеи. Малдарга чемнерии чүгле белеткеттинген хевирге турда үлеп бээр сорулганы салып турар.

Алдының турар хемчеглер хайлычал протеинии ииити чыылдазын 8,9 муң тонна немей көвүдедир арганы бээр. Ол чорук тарааны мал чеминге чарыгдаарын моон мурнуида беш чылга төлевилээни-биле деңнээрге 104,4 муң тонна ийикпе, азы 15,3 хуу кызырар арганы бээр.

Чер-черде партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнары мал чемин бүдүрүп турарының байдалын шүгүмүлекчи ёзу-биле анализтеп көргеш, бөгүнгү пленумнуң айтыышкыннарын барымдаалап, бедик шынарлыг болгаш балансылаттынган чемнерге мал ажылының хереглелин херек кырында хандырып шыдаар шак ындыг программаны совхоз бүрүзүиге төлевилээри эргежок чугула. Ийиги сорулга — ол программаны боттандырарының ылап болгаш тодаргай планың доп-дораан тургузары болур.

БҮГҮ хөй янзы хевирлери болгаш парын түүлдери-биле чергелештир мал чеми бүдүреринии ажылдарында тускай оизагай түүлү болгаш кол чугула айтырыглары бар, хамыктың мурнуида оларже күжениишкиннери мөөнүзээри эргежок чугула. Бирги ээлчеге мал чеми бүдүрерии үндезиниибиле эде көөр херек дээрзии онзалап демдеглээри күзенчиг. Бо чылдың майда Тбилисиге бодуиуң чугаазынга эш Л. И. Брежнев мынча деп айыткан: «Мал ажылын көдүреринге кол чугула сорулга — ооң чем базазын быжыглаары болур. Амгы беш чыл бо угланыышкынибиле алырга, мал чемнерии дыка хөй хемчээлге белеткээриниң беш чылы болган турар ужурлуг». Во айтыышкын партия, совет болгаш көдээ ажылаар ый органнарының практиктиг ажылынга удуртулга болур ужурлуг.

Агаар-бойдустуң иарын байдалдарында безии багай эвес түңнелдерии чедип ап, мал чемнериниң ынаныштыг курлавырларын тургузуп ап болур дээрзин республиканың дыка хөй ажыл-агыйларының дуржулгазы көргүзүп турар. Ооң чамдык чижектерии бо. «Күш-ажылдың хостуу» совхозта суггаттыг черлердея хөй чылдыг сигеннериин бедик дүжүттерии чыл бүрүде ап турар. 1980 чылда аңаа гектар бүрүзүиден 45 центнер бедик шынарлыг сигеиии алган, малдың чижеглээн баш бүрүзүиге онаашгыр 27 центнер мал чемииің единицазын чарыгдаан, ооң 14,4-үп ажылаяиың бодунга белеткээн. «Кызыл туң» совхозка эрткен чылын 500 га черииь гектар бүрүзүиден 2,6 центнер иогаи массаны ажаан алган. СЭКП-ниң XXV съезлаи аттыг совхозта мал чемиң бүдүрер иехти дуржулгалыг ажыллакчы коммунист К. Яковлев башган турар. Мал чеми өстүрер бүгү черлерии бригалага бижылаан, техниканы болгаш ону ажаарыиың чепсек-херекселерии бүрүиу-биле четчелеп тускайлаш, доктаамал күш-ажылчы коллективти тургускан, бригаланың ажылдакчыларыиың культура-амыслара байдалдарыиың дугайында сатыш салып турар. Оон түңнелинде ында агротехиканың болгаш чер ажылының культуразының деңнели база дыка бедик, мал чеми культураларнып деңнели база доктаамал чаагай апарган.

Ындыг чижектер эвээш эвес. Агаар-бойдустуң база шак-ла ындыг байдалдары турда «УТКА 25 ыллы», Жданов аттыг, «Енисей» ышкаш совхозтарга хөй чылдыг сигеииериии гектардан дүжүүр 16 центнерден эшпас. «Ак-Туруг», «Тес-Хем», «Чодураа», Ленин аттыг, «Тээли» совхозтарда чүгле 5-6 центнер болуп турар. Бо бүгү чүүлдер мал чемиерии бүдүрерии көвүдедириидe ам-даа ажыглаттынмаан улуг курлавырларның дугайын чугаалап турар-дыр.

Партия обкомунуң пленумунга чугаалажып көөрү-биле саналдап киирген республиканың ооң бирги беш чылда мал чеми бүдүрерииің программазы, бирги ээлчеге, мал чеми культуралар тарыяр шөлдерииң структуразын сайзырангайжыдарын баш удур көрүп турар.

Мал чеми тарыяр шөлдүң структуразын сайзырангайжыдары мал чеминиң доктаамал базазын тургузарының кол курлавырларының бирээзи ол. Мал чеминиң эң-не бүдүрүкчулуг, эртемге үндезилеттинген, эң улуг түңнел бээр тарылга ээлчештирилгелеринче чер-черге шинтширлиг шилчиир херек.

Республиканың дыка хөй ажыл-агыйларында мал чеми культуралар тарыяр кол-кол черлерии чаңгыс чылдыг сигеннер ээлээн, бир дөмей чагырыгалдар үиүп турда, оларның дүжүүр болгаш хоолулуг шынары куду болуп турар дээрзии биилингир. Бөдүүн чижек, бир эвес бир гектар черииң хөй чылдыг сигениинден ортумаа-биле 7,2 центнер хайлычал протеин ап болур болза, чаңгыс чылдыг сигенден — 3,5 центнерден ашпас.

Ылангыя суггаттыг черлерге люцерна ышкаш ындыг кончуг ажыктыг культураны тарып өстүрериичe онза кичээнгей салыр херек. Ынчаш байдалдарывыста мал чеминиң эң хөй хемчээлдиг единицазын болгаш хайлычал протеин бээр аргалыг болганда, ол хөрзүиүң үрелиишкиниден эң эки камгалаар. Амгы үеде республиканың люцерна шөлдери 16 муң гектардан бичии ажыг черии эдээп турар. Беш чылдың төнчүзүиге чедир ол шөлдерии барык-ла ийи катап улгаттырар дээн турар.

Люцернаның дүжүүр дыка бедидери эргежок чугула. Суггаттыг черлерде ооң саңыс дүжүттүг болуп турары хамыктың мурнуида ону өстүрериің агротехниказының чылын калганы-биле, сайзырангайжыдааны-биле тайылбырлаттынар. Дыка хөй таварылгаларда суггарылга үезинде чогуур шыгы чедир хандырбазыс, мал чеми культуралар тарыяр суггаттыг черлерде органиктиг болгаш минералдыг чеминиичидилгелер эвээш, хөрзүиүң бодбазыралыр аргалары, сугну болгаш агзарны таарыштырар режим чок болуп турар, ооң түңнелинде хөрзүи калып каар.

Мал чеми тарыяр черге ийи чылдыг доминкти өстүрериинде дыка ажыктыын Сибирьиың хөй ажыл-агыйларының дуржулгазы көргүскен. Тараяның амдыы чылында ол га черинң хөрзүнүге 20 тонна чедир органиктиг чаз будүүнелли арттырып каар. Ооң дүжүү хөй чылдыг ооң еске сигеннерден 4—6 центнер мал чеми единицазын ажыг ийикпе, азы 1,5 катап хөй. Ооң-биле чергелештир бистии совхозтарывыста ол хөй белоктуг культураны мырыай шоолуг эвес шөлге тараан. Көдээ ажыл-агый органнарының сорулгазы болза доминкти тарыяр шөлдерии ажжок калбартыры болур.

«Красноуфимский» деп арбай, «марино» болгаш «крупиозерный» деп сула ышкаш эң будүрүкчулуг мал чеми тараа культураларыиың база ышкаш мал чеми чинге-тараа, судан сиген, сорго, рапс деп чангыс чылдыг мал чеми культураларың тарылга шөлдери үрезиннер четпезиниң хараазы-биле республикада кедергей оожум калбарып турар. Чогум-на ол бүгү культуралар эки дүжүткүрү-биле болгаш кандаашкынга удур быжыг туруштуу-биле ылгалып турар.

Хову зоназының суггат ажыглавас чер ажылынга бистe соргону районучтукан, ол кандаашкыннығ чылдарда безии га черден сигенииң 34 центнер чедир дүжүдүн берип турар, ооң мал чеми болур шынарлары кукурузадан артык. Ынчалза-даа ол культураның тускайлаттынган үрезиниерии чамдык совхозтар мынчага чедир шилип албаан. Мал чеми эки масса болбушаан, чугула аъш-чем культуразы болур чинге-тараяның тарылга шөлдерии сөөлгү чылдарда Көдээ ажыл-агый министерстволузунуң контроль чок чоруунуң болгаш ыыт чок чөпшээрежилгезиниң уржуу-биле республиканың совхозтары кызырган. Ону тарыырын кызырганын дүжүдү куду болганыбиле тайылбырлап турар. Ооң чылдагаяны болза чинге-тараяны мурнуида баксыраан черлерге тарып, аңаа минералдыг чеминчидилгелерии эвээжедип, тарыырының хуусааларын болгаш ооң-даа өске агротехниктиг аргаларын барымдаалаяйн турарында болуп турар. Чинге-тараяны өстүрериинң технологиязының ужуруи тывары эргежок чугула болгаш ол культура бистиң республикага чогуур турушту эзлээп турар ужурлуг.

(Уланчызы 2-ги арыында)

ЧОННУҢ БҮЗҮРЕЛИН БАДЫТКАВЫШААН

РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязы

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шинтпирлерииге холбаштыр улус депутаттарыиың Советтериниң сорулгаларыиың дугайында СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнүнге кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат **М. С. Соломенцевтиң** илеткелиниң талазы-биле санал бериишкиннери эгелээн.

Амгы үениң эң чугула, эң кол сорулгазы — делегейге тайтыңны камгалаары, ядролуг дайыиның кыжаныын болдурбазы болур деп, ораторлар онзалап демдеглеп турган. Кижи төрелгеген тайбың дээриңң алдаяпга чурттаар болгаш ажылдаар аргалыг болзуи дээш Коммунистиг партия, бистиң күрүневис, совет кижилер бүгү чүүлдерии кылып турар.

Советтериң бүгү ажыл-чорудулгазында кижиниң хүи бүрү нёгелде-херегелеяиың дугайында сагыш салышкыны сиңниккен. Калбак бүрүн эргелерии ажыглап алгаш, улус депутаттарының Советтери боттарынга чагырткан девискээрге ёзулуг организакчылар болуп турарын ораторлар тодаргай чижектерге көргүзүп турган. Боттарының девискээрлериниң социал-экономиктиг комплекстиг хөгжүлдезин хандырарынче, ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидеринче депутаттар улус кичээнгейин салып турар апарган. Москвада, Ленинградта, Россия Федерациязының өске-даа хоорайларында болгаш районнарында үнелиг дуржулга чедип алдынгая. Чижээ, Новосибирск областа Искитима болгаш Коми АССР-де Ухты хоорайларның Советтериниң ажылының дуржулгазын иептерестее чогуур. Ол черлерде күүскомнар чуртталга бажыңнарын болгаш уруглар албан черлерии, калык камгалалының болгаш садыгның объектилерии тударынга, хоорайларыи чаагайжыдарынга—тодаргайлаарга амгы үениң чуртталгазынга, чедиишкиниит кижизидикчи болгаш калыкшыдыкчы ажылга эргежок чугула бүгү-де чүүлдерии тудуп тургузарынга ол черлерииң курлавырларын, бүдүрүлгелериң хоренгилерии билдиглиг ажыглап турар.

Ынчалзажок кижилерии тандыраарын сайзырангайжыдарынга эрге-чагыргалыг чер-чеч организмдары ам-даа эвээш эвес чүүлдерии кылыр, чем продуктуларына, мөөрелиг хереглелдерге баазаларын бүдүрериң көвүдедир дугайында, чурттакка бажыңнарын, культура-амыслара утланышкынының объектилерии тудар дугайында салгын салыр апаар деп, депутаттар демдеглеп турган.

Россияның социалистиг улусчу эрге-чагыргазының органнары халбак массалар-биле сыры харыылаалыг ажылдап турарын ораторлар чугаалаан. Ынчангаш оларның дорт хүлээлгези — ниитилелдиң херектериие шуут киржилгеже, партияның XXVI съездизиниң толелиилээри коммунистиг тургузуушкунуң ажжок улуг планнарын иделкейлиг күүседириие кижилерии хандыкшыдары болур.

Сессияга санал берип, чүве чугаалаан депутаттар: СЭКП-ниң Москва хоорюмунуң секретары **И. Н. Пономарев**, Ленинградтың «Кировский завод» каттыскыышкынының токары **Б. М. Воробьев**, Башкир АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Ф. В. Султанов**, СЭКП-ниң Алтай крайкомунуң секретары **В. Т. Мишенко**, Ростов областың Морозово районунуң «Коммунизм дээш демиселчи» колхозунуң даргазы **Н. И. Воронин**, ССРЭниит Эртемнер академизиның оралакчы президентизи **Е. П. Велихов**, СЭКП-ниң Татар обкомунуң секретары **В. С. Дергунов**, улус депутаттарының Волгоград область Совединиң күүсекти комитединиң даргазы **Ю. И. Ломакин**.

РСФСР-ниң Дээди Соведизии ону чыыжының үшкү сессиязының июль 7-де хуралы ооң-биле доозулган.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шинтпирлериниден хамаарыштыр Россияның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң талазынга улус депутаттарының Советтериниң харыы-салгалыг сорулгаларын Россия Федерациязының Дээди Совединиң ону чыыжының үшкү сессиязына чугаалаан. Июль 8-те ол ажылын Москвага Кремльдиң Улуг ордузунга уламчылаан.

Эштер В. В. Гришин, А. П. Кириленко, А. Я. Пельше, Г. В. Романов М. А. Суслов, Б. Н. Пономарев, М. С. Соломенцев, М. В. Зимянин, К. В. Русаков оларны депутаттар болгаш аалчылар үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Л. И. Брежневтиң саналын ёзугаар «Делегейниң парламентилериие болгаш улустарынга» ССРЭ-ниң Дээди Соведизиниң хүлээп алган **Кыйгырыын** совет улус, бүгү депутаттыг ки-

гукчуларның болгаш органнарының мурнунга отчеттуг болурук ында көрген. Төлевилелде улус төлээлекчилериниң чөвүлелиниң дугайында чүүлдү кииргеп, оон ажылын организастаарын, сорулгаларын болгаш ажылдаар чурумун РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң бадылаарын дүрүм-биле тодарадырын айыткан.

Улус судтарының соңгулдаларын организастаарын болгаш оларны эрттиреринии демократизмин улам ханыладырыга, оларның ажыл-чорудулгазын сайзырадыгларыг а «РСФСР-ниң район (хоорай) улус судтарының дугайында» Хообулу төлевилели чугула ужур-дузалыг бооп турарын ораторлар уламчылап чугаалаан. Езулуг демократтыг үндезинер-биле улус судьяларын болгаш улус төлээлекчилерин соңгуурунуң корум-чурумун төлевилелде бижыглаан.

Моон мурнуида улус судьяларының соңгулдаларын организастаарын автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнары, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери боттандырып чорударын айыткан амгы хооблужудулгадан ылгалы чүл дээрге, ол төлевилел улус судьяларыиы соңгулдаларын эрттиреринии хөйииити организацияларының, күш-ажылчы коллективтериниң болгаш шериг кезектеринге шериг албаиныгларының хуралдарының төлээлекчилериниден тургустунар соңгулда комиссиялары боттандырып чорударын көрүп турар.

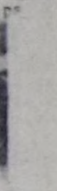
Хообулу төлевилелиниде соңгулда участоктарын тургузарының амгы чуруму колдуунда-ла хевээр арткан. Оон-биле чергелештир соңгулда участоктарын тургузуп болур черлериниң саны, а ол ышкаш соңгулда комиссияларының саны калбарып турар. Соңгулда участоктары-биле чергелештир улус судьяларын соңгуурунуң район, хоорай соңгулда комиссиязын тургузарын төлевилелде айыткан. Депшиттирген кандидатторны бүрүткээри, соңгулда участоктарны бүрүүнге соңгулдаар туннелдерии үндүреринең таяи мыкаш, ындыг хүлээлетелерии онза онаар. Амгы үеде хуулуг болгаш төлевилелдиң чугаалаан хообулужудулгага бодаар улус депутаттарының районнар, хоорайлар Советтериниң күүсекчи комитеттери ындыг бүрүн эргелериң боттандырынып турган болгай.

«РСФСР-ниң район судтарының улус судьяларын болгаш улус төлээлекчилерии дедир кыйгыртырының чурумунуң дугайында» Хообулу төлевилелии тайылбырлаш, илеткелиг, бир эвес улус судьяларын болгаш улус төлээлекчилерии бүзүрелди шыиыктырбаан болза, оларны хуусаалаи эрте дедир кыйгыртыр дугайында социалистиг демократизмиия кол иеголделериии бирээзи ында бижыглаттынганы демдеглээн. Ындыг эргелерии улус судьяларының болгаш улус төлээлекчилериии дедир кыйгыртыр дугайында шинтпирии хуралга ажык бадылашкын-биле хүлээп алыр.

Бо хообулуларны хүлээп алыр чорук социалистиг демократияның көгжүлдезиниң база бир базым болуруи В. Ф. Малов түңнелинде чугаалаан. Чаа хообулуар Россия Федерациязының судтарының ажылын улам экижиидиргеге олариың ролюн болгаш харыысалгазын бедидерииге идиг бээрииге чигзиниг турбас.

«РСФСР-ниң суд тургузуунуң дугайында», «РСФСР-ниң район (хоорай) улус судтарының соңгулдаларының дугайында» хообулуларны бүрүткээн, соңгулда участоктарын тургузуп болур черлериниң саны, а ол ышкаш соңгулда комиссияларының саны калбарып турар. Соңгулда участоктары-биле чергелештир улус судьяларын соңгуурунуң район, хоорай соңгулда комиссиязын тургузарын төлевилелде айыткан. Депшиттирген кандидаттарны бүрүткээри, соңгулда участоктарны бүрүүнге соңгулдаар туннелдерии үндүреринең таяи мыкаш, ындыг хүлээлетелерии онза онаар. Амгы үеде хуулуг болгаш төлевилелдиң чугаалаан хообулужудулгага бодаар улус депутаттарының районнар, хоорайлар Советтериниң күүсекчи комиссиязының даргазы **В. Ф. Малов** кылган.

Сессияга көөр кылдыр киирген хообулдар эргелерии калбартырыр көрүп, юстиция органнарының ажылын организастаар талазыбле айтырыгларны чурумтудуп, улус төлээлекчилериниң эрге-чурум байдалын тодарадыр турар. Чижээ, улус төлээлекчилерии олардың соңгаан соң-

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында илеткелди РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **Х. П. Нешков** кылган.

Депутаттар Чарлыктарны бадылап, чогуур хообулуларны болгаш докгаалдарны хүлээп алган.

Ооң-биле сессия ажылын доозган.

(СЭТА).

МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ— ХҮННҮҢ ДАЙЫНЧЫ СОРУЛГАЗЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Күзүн чажар көк-тараны тарырычче кичээнгей салыр херек. Ол мал одарладырынга болгаш сиген далганы будурерине херек эң эртеги ногаан чемни бээр, дыка хөй культураларны мурнай тарырынга таарымчалыг эки тараа болуп турар болгаш ол бок үнүштер-биле күженишкинниг демисежип, хөрзүнүү хаттың үрээринден ынаныштыг камгалап турар. Ол үнелиг чем болгаш мал чеми тараа культуразын тарырын калбартырын дидим чорулары база оон тарылга шөлдерни эң чоокку үеде 10 муң гектар чедирери эргежок чугула.

Кончуг үнелиг, үстүт болгаш мал чеми культура — рапс. Оон үрезиннеринде 40-ден 50 хуу чедир үс, 21 хуу белок бар. Вика-сула холукаалыг мал чеминиң единицазынга деннежир ногаан массаны рапс берип турар. Ол үнүштү чүгле белогу хөй дээш эвес, харын чулуу, эки хайлымчалы, клетчатказының эвээш болуп турары дээш база ажок үнелеп турар. Оон ногаан массазын немелде чемге, мал одарладырынга, силос белеткээрине, борбавандылар, брикеттер, сиген далганы кылдыр болбаазырадырынга ажылап болур. Рапсты бистиң байдалдарывыста элээн орай хуусаада —күзүн тарыыр көктараны ажаап алганының сөөлүүде база тарын болур. Ол мал чеми үнелиг культураны тарырыпын дыка калбартып болурунуң бүтү аргалары бистө бар.

Кукуруза бисте мал чеми тарыыр чергин 18,9 хуузун эвлеп турар. Хоолулуг будумелдерни чыырының талазы-биле ол ам тараа культураларының дениелинде туруп турар. Сөөлгү чылдарда оон дүжүү дыка кудулаан, 1980 чылда бир гектардан 63,5 центнер болган.

Тывага кукурузаның гектардан 500 болгаш харыдаа 700 центнер ногаан массазын хөй удаа ап турган. Совхозтарның удуртукчулары кукуруза өстүрериниң агротехниказын үндезини-биле эде көөрү эргежок чугула. Ол мал чеми культураларны тарырыпын калбартыры болгаш бедик дүжүттерни алырын эки эде тургускан үрезин ажылы чокка бодаан-даа хереэ чок. Ону хөгжүдер дээш эң чорудун турар хемчелер негелделерге ыракта дүүшпейн турар.

СЭКП обкомунуң IV пленумунуң (1977 ч.) чүүлдүг деп көргени Тыва АССР-ниң көдээ ажыл-агыйын специализастаарының болгаш концентрастаарының планның ёзугаар хөй чылдыг сигеннериң үрезин ажылын «Күш-ажылдың хостуу», «Барлыг» болгаш «УТКА 25 чылы» совхозтар кылыр ужурлуг, олар үрезиннер будурерин 1980 чылда 360 тонна чедирер хүлээлгелиг турган. Ынчалза-даа ам сигеннер үрезининерин будурерин чүгле «Күш-ажылдың хостуу» совхоз херек кырында кылып турар. Оон өске ажыл-агыйларда үрезин үнастоктары тургустунмаан, туска технология ажыглаттынмаан, үрезинин алыры-биле тускайлаан шөлдерниң сигенин анаа кезип ап турар.

Чер ажылының болгаш мал чеми будурериниң бо бирги чергелиг айтырыын Көдээ ажыл-агый министерствозу ханы болгаш тодаргай ажылдап кылыр ужурлуг. Үрезин ажылының талазы-биле специализастаан ажыл-агыйларны шынгыы контролдаар алыр херек.

Суттаттыг черлерниң ажыглалын экижидер дээш эң-не шинтпиралыг хемчелерин алыры чугула. Амгы үеде оон беримчезинче кичээнгейни күштелдирер ужурлуг бис. Республиканың совхозтарының суттаттыг черлери тарылга шөлүнүң 10 хире кезинң эвлеп турар, а нинти хемчээлдин чүгле 16-18 хуузу үнүш ажыл-агыйының продукциязын берип турар, а бир эвес эртемге үндезилээн негелделерге хамаарыштыр алыр болза, суттат чок черинң зоназынга суттаттыг гектарның продукциязы 5-8 катап хөй болур ужурлуг.

Черни мелиорастаарынга күүрүе эргежок чугула көрдүнген акша-хөреңгинди үндүрүп турар болгаш оон чогуур берниезини алыр ужурлуг. Республиканың совхозтарыга онгу беш чылдың дургузунда чүгле мелиорация ажылынга 43,3 млн. рубльди үндүрген, а ол чылдарда чүгле 14,4 млн. рубльдин продукциязы алдынган.

Байдалдың чогумчалыг эвес тургустунуп келгенинни кол чылдагаанныңарының бирээзи — гидротехниктиг тудугларның телевилелин тургускаанының болгаш оларны тудуп турарының шымарының негелдеге [illegible]резинде. Тудугларны [illegible]лга киирерини көрдүнгеазы турза-даа, ону [illegible], чүгле дөртку кварарын оларны дүжаар [illegible]галар бар. Ындыг тө[illegible]да оларны ажылдадып, [illegible] кылып көөрү безин [illegible]ей бээр. Суттарылга сис[illegible]арын чангыс, эйи бадыг[illegible]ынган төлевилелден ха[illegible]ымышкынныңарлыг яйнкпе, [illegible]ы чедир кылдынмаан чүүлдер[illegible]ри-биле, суттарылгага безин киирип көрбейн, гидравликтиг шеңелделер чоруттайн, күүрүе компенсизынга киирер таварылгалар ховар эвес. Ындыг турбуже, оларны шинчаар хүлээп ап турары эдектиг.

Суг ажыл-агыйының объектилериже мындыг янзылыг хамаарылгадан оларның техниктиг ажыглалының деңнели күдү болуп турар болгаш оларның хөй кезии канадлар, суг эртер черлери чедир тургустунмаан-даа туттунган болуп. Суттаттыг черлерниң улуг кезии суг-биле 40-50 хуу хандыртынган, а кандашкыныңг чылдарда оларның хөй кезии шуут суттат чок артып турар. Бисте 32 муң гектар инженерлиг-суттарылга четкизи санаттынып турар, а херек кырында ёзулуг инженерлиг арга-биле чүгле 8,5 муң гектар суттартынып турар.

Суттаттыг черлерниң чедир ажыглаттынмайн турары — суттарылганың чүрүмүн хажыдып турарында. Чамдык ажыл-агыйларда суттарылганы чорударының хуусаазын, чүрүмүн сагывас чоруктар бар. Оон-биле кады чамдык ажыл-агыйлар суттарылганы харын-даа чүгле чамгыс катап чорудуп, оон желделерини хажыдып база суттарылганың контрольдаавайн турарының түңнели болур.

Мал чемин чогуур үе-шагында кезип белеткеп албас чорук оон чемгир шынарын чизиреринге чедирер. Агрохимлабораторияның медээлеринден алгаш көөрге, «Революцияның чалбыыжы» совхозэртекең чылын медени бобыже шиленнир чеде берген турган үезинде каротинниң түңнелинде каротинниң 74 хуузу, протеинниң 35 хуузу чидирген. Кескен соонда мал чемни дыка үр сараатгаваска база чидирин хөй болур. Чамдык удуртукчулар, моңу тоомчага албас, мал чемни чүгле хөйүүле белеткеп алыр дээш оон хоолузун оксунуп турары хомудаңчыг.

Сиген далганының шынары база дыка кулу. 1980 чылда оон чүгле 38,8 хуузу бирги болгаш ийиги класстың болган. Черле ынчаш витаминниг сиген далганы будурер агрегаттарның ажылын организастаап турары дыка четпес, 1980 чылда бир АВМ-ниң будурген далганы 172 тонна болган. Чүге ындыг болганыл дээрге, агрегаттарның чиг-эт-биле хандырылгазы четпес, мергежилдиг кадрлар эвээш, агрегаттарны шын эвес ажыллатканының түңнелинде үргулчу үрелиишкиннер кол-ла чылдагаанныр болуп турар. Оон ажыгда күш-ажылды организастап турары база четпес.

Совхоз бүрүзүнге мал чеминиң белеткелиниң шынарын шилип болгаш биллирлиг хынаар ажылды республиканың Көдээ ажыл-агый министерствозу боттанадырар үжүрлүг. Эрткен чылын совхозтарга чүгле 13 экспресс-лабораториялар ажылдап турган. Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик болгаш өске-даа районнарның чамдык удуртукчулары болгаш специалистери мал чеминиң шынарын хынаар ажылды тоомчага албайн тураралар. Бо айтырыгны бедик харысалга-биле көөр, шынар дээш демисел мал чемни өстүрүп, белеткеп база болбаазырадып турда калбарган турар кылдыр организастаар херек.

Мал чемин депшилгелиг арга-биле белеткээри база четпейн турар. Бо беш чылдың төнчүзүнге чедир сигенни пресстээрик — 80 муң тонна, салгынадыр арга-биле ону кургадырын 12 муң тонна, химиктиг арганы ажыглап турташ, силос салырын 47 муң тонна чедирери көрдүнген.

Силос салып турган өйде мочевинаны болгаш диаммоний „фосфатты дидими-биле ажыглаар херек, чүге дээрге оон түңнелинде протеин 10—12 хуу өзе бээр. Бо ажыл багай организастаттынып турарын маңаа айтыр херек. Эрткен чылын мочевина болгаш диаммоний фосфалы-биле силос салырын 100 муң тонна чедирер турган, херек кырында 26,7 муң тонна кылдыр күүседген.

Мал чеминде каротинни камгалап аттырары-биле ону борбаандылаар херек, борбаандылап каанда оон шынары чыл-даа дургузунда баксыравас, а ылангыя сиген далганы тарамык кылдыр шыгжаарга каротин дораан эстин калыр.

Анаа кургаткан сигенте бодаарга, күштүг салгынведыышкын-биле кургаткан сигенге каротин беш катап хөй кадагалаттынып артар дээрэни анализтериң түңнелдери базала көргүзүп турар.

Тускай капитал дериишкинер чокка мал чемиринии бедик шынарын хөөрөр арттырары болдуңар арга чок. Шыгыллаваан траншеяга сенаж салырга, хоолулуг будумелдерини чидирин 30—40 хуу чедин турар. Силос болгаш сенаж траншеяларын база чемнер кадагалаар еске-даа объектилерин тударынга кичээнгей сөөлгү чылдарда дыка күштелген болза-даа, оларга херегле ам-даа дыка улуг.

Четчир санныг, харын-даа бедик шынарлыг чемнерни белеткеп алыр чорук бир эвес оларны ажыглаарының эки системазын организаставаан болза, малдан хөй продукция алырының магадылалы болбайн баар дээрэн экижи-биле билдингир болгай. Мал чемнерилиң шынары эки болгаш четчир санныг турбуже, оларны дыка арттыр чарыгдаар база мал продукциязын чедирер албас чоруктар практикага эпти-зе таваржып турар.

Ук чернин бар мал чемнеринден ол долу рационнуг чем холуксааларын, борбаандыларны, брикеттерни, комбикорманы белеткээринин, саванны термохимиктиг болбаазырадырының технологизазын совхоз бүрүзүнге шингээлип алыры эргежок чугула. Оны кылырының бүгү аргалары бистө бар. 1985 чылда саванны чем холуксааларына болгаш борбаандыларга ажыглаарын 18 муң тонна чедирер сорулгаңа СЭКП обкому салып турар.

Чемнерни малга эки белеткеп бээринің күсели-биле мал чеми тараны ажыглаарының үре-түңнелдинн бедидерининн айтырыы биске оңза ужур-дузалыг болуп турар. Тараа продуктулар системазында амгы үеде белеткеп турар комбикормаринын составында тараа 75 хуузу эвлеп турар. Совхозтарга тараны малга бээринин бетинде чүгле чарбаладып ап турар, харын ол безин чамдыкта шынарлыг эвес болгулаар.

Чоокку **ийи чылда** Кызылдың дээрбе комбинадының ёзулуг чаартылгазын кылыр, оон күүгүзүн хоюкта 300 тонна чедирер ужуруг бис. Совхозтарга комбикорм цехтеринин тудуун дүргеп доозар херек.

Чемнер белеткээринге күшажылдың будурукчулуг кедергей куду болуп турар. Чыл бүрүде-ле чемнер белеткээри июль 1-ден эгелээш, сентябрь 20-ге чедир үргүлчүлеп турар. Ынчазырга бар материал-техниктиг бааза ону 20—30 хонук иштинде чорударының аргазын берип турар.

Он бирги беш чылдың баштайгы чылының чартыы доозулган. СЭКП-ниң XXVI съездининиң төөгүлүг шиитпирлеринге сорук киргеи республиканың көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери көдээ ажылагый продуктуларын будурерин көвүдедир, күүрүе планнарын болгаш социалистиг күндээлгелерни күүседир дээш улуг күжениишкиннерни салып турар.

Ынчалзажок хемчээлиниң база күштүүнүң талазы-биле туруп көрбээн кандаашкын республикага таварышканының түңнелинде ам байдал кедергей нарыядаан. Ынчангаш мал кыштаглаашкының чедиишкинниг эрттирери-биле 225 муң тонна сигенни, 130 муң тонна саванны, 390 муң тонна силосту, 65 муң тонна сенажты, 8,5 муң тонна витаминниг сиген далганы белеткеп алыр херек. Кандаашкын болганының үжурунда найгаар бүткен-даа, тараан-даа сиген шөлдери планнаттынган чемни берип шыдавас дээрэн ам мырыңай тодаргай апарган. Байдал хүн бүрүде уламна нарыядап турар, бир эвес онза хемчеглер албас болза, ол бистя бергедээшкинге таварыштыр, хөй санныг малдың өлүп хораарынга чедирер чадавас. Ону канчап-даа болдурбас ужурлуг. Чайгы болгаш кышкы одарларның колдуг хөй күүгүзүнда от-сиген үнмээн чорук байдалды улам нарыядаып турар, мында база-ла байдал хүн бүрү бергедеп турар.

Сигеннин үнүжү кандыг-даа болза, бар сиген шөлдерин кезерин каан үеде озалдадып болбас дээрэн мырыңай билдингир. Ону эрте кескен тудум харын эки. Ол болза чаашкыннар сөөлүүде ийиги кезилдени алырының кара чангыс болдуңар аргазы-дыр.

Ындыг турбүже мүрүкүзүнга көшкүрүүр чорук, чамдык удуртукчуларның тургустунган байдалды чедир билбес чорчу мал чемниринии улуг чидарининге чедирип турар. Совхозтарда мал чеми белеткээр ажыл-ишчилерин ортузунга организастаар болгаш политмассалыг ажылдарны күштелдирерни негеп турарын илеткелчи түңнелинде чугаалаан. Амгы үеде политмассалыг ажыл эк-не тодаргай сорулгаже угланган турар ужурлуг. Четчестерни принципиалдыг, ажыл-херекчи ёзу-биле айтыр, даандырган деректерни кижилерни тоомча чок, чалгаашүүлпең ёзу-биле көөр чорууңга удур шиитпирлиг демисежир херек.

Ам — совхоз бүрүзүнге мал чемнерни будурерин көвүдедир болгаш экижидер талазы-биле хемчегларни партияның область комитединиң бо пленумунуң шиитпирлери-биле холбаштыр база катап шүгүмүлекчи ёзу-биле анализтеп көргеш, бо талазы-биле айтышкынынарны хажык чокка күүседип эгелээр ужурлуг. Партия, совет, профзавилел, комсомол организациялары совхозтарның, бригадаларның, звеноларның мал чемнери белеткээринде социалистиг чарыжының бедик дээштиг чорууң чедип алыр хүлээлгелиг. Чарыштың түңнелдерин доктаамал үндүреринге, мурнакчыларны бүгү хемчеглер-биле шаңнап-мактаарынче, хожудан турарларны көдүреринин практиктиг хемчеглерни алырынче оңза кичээнгей салыры эргежок чугула боон турар.

Республиканың көдээ ажыдышчилериниң мурнукла кажагызындан-даа артык нарын болгаш харысалгалыг сорулга тургустунган. Кижи бүрүзүнүң, спецнализст болгаш удуртучу бүрүзүнүң бүгү-ле сагыш-сеткили, чүткүлү болгаш практиктиг ажылы иниишкиниң малынга эң-не хөй мал чемнерни белеткээринче угланган турар ужурлуг. Анаа үндезилээш, чүгле малдың баш санын бүрүнү-биле камгалап алырын ханзырар эвес, харын база беш чылдың баштайгы чылының күүгүне планнарын күүсеткеш, дараазында чылдарда челиишкиннер ажылдаарынга идегелдиг материалдыларды тургузары болур.

* * *

Илеткел төнген соонда саналдар эгелээн.

Бир дугаарында сөс алган СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары **Ш. П. Куулар** пленумга көдүрген айтырыгның база чугулазын демдеглээш, районга малдың чем базазын быжыглаары үндезини айтырыг болуп келгенин чугаалаан. Районда малдың баш санының өзүлдезинде четчестернин бир чылдагааны оон чем базазазының челиишпейн турарында. Ынчангаш районнуң партия, совет органнарыл бүгү-ле арга-курлавырларны, күштү олче угландырып, мал чемниң четчир курлавырларын тургузуп алыры-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылгаи болгаш ону боттандырып, бүгү-ниитининн хереэ болдурган.

Оратор мал чемниң белеткелин көвүдедириниң улуг аргаларының дугайын чугаалаан тура, ону практиктиг эки байдалдарга үндезилээш чорударының чугулазын демдеглээн. Районда ылангыя суттарылга талазы-биле шиитпирлээе чогуур айтыырлар хөй. Тарылга мурнуунун болгаш өзүмнер суттарылгазын ам-даа четпес чорудуп турар. Мелиорация тудуушкунуунун шынарының чавызының дугайында чангыс эвес удаа шүгүмүүлелдерни кылып тургулаан. Ынчангаш республиканың көдээ ажыл-агыйының министерстволарының талаазындан дээштиг хемчеглерни алырының чугулазын ол демдеглээн.

—Бо чылдың бирги чартыында бистиң совхозтуң ажыл-ишчилери чамдык чедиишкиннерни чедип, ап, күүгүнеге эът, сүт, дүк дужаарының планнарын ажыр күүсеткеш. Силос болгаш тараа ажаар бүгү комбайннар, сиген белеткээр бүгү техника септеттингеи — деп. «Тиилелге» совхозтуң директорү **В. О. Оюн** пленумга дыңнатканы, амгы үеде мал чеминиң белеткелии агаар-бойдустуң нарын байдалдарында механизаторлар шалынчы ёзу-биле чорудуп турарын демдеглээн.

Мал чемин белеткээрии тускайыткан адыр кылдыр турган сорулга-биле совхозка тускай бригаданы тургускан. Бригадада 3,5 муң гектар ажыг черии, техниканы быжыглаан, планныг онаалдаалары бергеи, күш-ажыл телевириниң системазын ажыллап кылган, мал чемнериниң тарылга үзелчиттирилгезин ында чорудуп келген. Оон түңнелинде эрткен чылын совхоз сиген, сенаж белеткээринии планын күүседип, ховуларда саванны бүрүи ажаап ап, күрлавырларны тургузуп алыр арганы болган.

Мал ажылын хөгжүдериниң сорулгаларын партияның айтышкынкыларынга дүүштүр шиитпирлевишкеи, партия райкому болгаш эге организациялар бүгү күштү мал чеминиң белеткелиниге угландырып турарын СЭКП Бии-Хем райкомунуң бирги секретары **В. М. Евтешин** пленумга чугаалаан. Механизастаттынган 8 комплекстиг бригадаларны, аътбиле мал чемнери белеткээр 14 звеноиу тургузуп, ажыл кылып шыдаар бүгү-ле кижилерни мобилизастап турар. Партия райкому мал чеми белеткээринии шалынчы ийи айыл чарлаан. Ол үенин иштинде бөдүүн болгаш чудуктуг чемнер белеткээрии колдуунда доозар.

Районуң совхозтары амгы үеде мал чеминиң немелде дүжүдуи алырының организастыг хемчеглерни ажылдап кылып, ону малдың чем базазын тургузарының айтырыын үндезини-биле эде көөрүнче угдавдырган. Чыл бүрүде 1400 га чедир рапсты тарыыр, сиген, сенаж белеткелии элээн көвүдедир. Чайгаар үнген сиген шөлдерии үндезини-биле экижидер. Бо сорулга-биле мүрнакчы арга-дүржулганы ажыглаарын иептередириниче партия организацияларының организаккчы, политмассалыг бүгү ажылы угланган. Совхозтар ыалган ажылдың чүгле саның эвес, харын шынарын барымдаалап төлээр аргаже шилээш.

Оратор түңнелинде суг курлавырларын мал чемнериниң шөлдерии суттарарынга ажыглаарының чамдык айтырыларын көдүрген.

Тыва АССР-ниң көдээ ажыл-агый министри **И. Г. Лавриненко** пленумга саналын бөдүүн болгаш чүлүктүг мал чемнерии будурерии көвүдедириики курлавырларынче угландырган.

Мал чемнерии будурерии хамыктың мурнунда тускай адыр болдурары чугула. А ол адырны специализастаавры республикага четпес чоруттуунуң туразын ол шүгүмүүлээн. Бо ажылды улам ынай хөгжүдери республикага 16,8 муң тоннадан эвээш эвес мал чеминиң единицазын немей белеткээр арганы бээр.

Оон ынай республикага бүгү көдээ ажыл-агый шөлдериин 87 хуузун эвлеп турар чайгаар бүткен одарларны экижидери хүнүүн чугула айтырыы. А ону кошкак шиитпирлеп турар.

Бо чылдың бригадаларында аза огун белеткээрии, ону белеткээрииге жатказаны кизирериин чугулазын министр базза демдеглээн.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, он бирги беш чылдың баштайгы чылының планнаг онаалдаларын күүседир дээш Эрзинниң ажыл-ишчилери бүгү күжүн салып ажылдап турарының дугайын «Чаа орук» совхозтуң хойжуу Б. С. Дүпчеи саналынга демдеглээн. Мал продукциязын күүгүнеге садар талазы-биле эрзинчилер багай эвес ажылдаанар.

Оон-биле чергелештир мал ажылын улам сайзырадып, оон бажын өстүрүп, продуктуулуун бедидерииге быжыг чем базазын тургузары — кол сорулга. Агаар-бойдустуң кандаашкыныг берге байдалдарын өөреиип көргеш, мал чеми белеткээрииге районда бүгү күштерии мөөнүзээр хемчеглерни ап турар. Районнуң совхозтары Ак-Чыраада сиген белеткеп эгелээн. Ажыл-агый, ферма, бригада, кижи бүрүзү бо кампанияга эң идепкейлиг киржиир сорулганы салганын оратор демдеглевишаан, боду 15 тонна сигенни белеткеп алырын хүлээнген.

Ак-Чыраада ажылдап турар сигенчилериин культура хандырылгазын экижидерии, ында машинна-техниканы артык кезектер-биле, кывар-чаар материалдар-биле хандырарын төпчүдер болза эки болуруи ол база демдеглээн.

Индирде СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары **И. М. Сувандии.**

— Малга чем будурер, оон базазын тургузуп, быжыглаар дугайында эң чугула ужур-дузалыг айтырыны эдлеглиг планумда чугаалажып турардыр—деп, ол демдеглээн. Анаа хамаарыштыр илеткелде база ханы анализ кылынган. Мал ажылын сайзырадыры, эът, сүт, дүк будурерии көвүдедирии оон кол хамаажыр. Чөөн-Хемчиктер чартык чылдың эът, сүт, дүк садарынын планын күүседнп алганнар.

Мал чеминиң белеткелинде бо хүннерде 600 ажыг кижи каара туттуунган. Ук айтырыгның оңза чугулазын барымжаалаш, райком бюрозунга оны чугаалашкан болгаш организастполитиктиг хемчеглерни боттандырып эгелеп турарын улус депутаттарының Каа-Хем район Советиниң күүсемолун даргазы **Ш.-Б. Х. Сереэзар** саналынга демдеглээн. Районда сес суттарылга системазын тургускан. Мал чеми белеткээрииин быжыг базазын тургузып алган СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозту чижек кылдыр адап болур. Ында ажыл-херек чыл саныпла эки организастаттынып турар.

Суттарылга системаларының ажыглалын экижидери чугула, ол шыкаш сиген белеткелиниге каара туттуунган техниканы чөп ажыглаар дээш бүгү хемчеглерни алыр. Чамдык совхозтарны хөй чылдыг сигеннер үрезиниерии тарын өстүрүр кылдыр тускайлаар.

Малга чем белеткелии районда эгелээн. Райок төвүнүк, суурларының бүгү чүүттакчыларын, школачыларны, пенсионерлерни ук ажыларче бүрүи организастаар хемчеглер алдынып турар.

Республиканың мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри **В. П. Сургутановка** сөс бергеи.

Министерстволуң ажыл-ишчилери бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларны шиитпирлээр талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чорутканын ол демдеглээш. Сөөлгү үеде «Барлыг», «Хемчик», «Күш-ажылдың хостуу» совхозтар мал чеми культураларының ду-хүлээп алган.

Ажыл-агый бүрүзү мал чемнерии четчир кылдыр белеткээр, оон-биле бодун бүрүи хандырар ужурлуг. СЭКП Төп Комитединиң негелдези-даа ындыг. Комбикорм дилеир азырлыкчы хөөнден үштүнар херек. Мал чемнерии культураларның тарыыр черии тараанындан ацтылаваш, чер ажылын экижидип, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаары чугула,— деп, ол чугаалаан.

Г. Ч. Ширшин ажыл-агыйларның машина-техниканы багай кадагалап, харын-даа тоймаглап турар чоруктарны шингыы шүүмүүлээн. Маңаа «Кызыл тук», «Кызылаар» совхозтарны, ээт-сөөк даргаиы кылыр заводту болгаш өскедаа чергелерни чижекке киирген.

Пленум чүгээлаашкан айтырыг талазы-биле докладчы [illegible]

Совет-моол найырал айы

чоруп тур

МААДЫР ГИВААННЫҢ ЭЖИ

Үе-шагның байдалы тайбынажырап турган 1947 чылдың сөөлгү айында Пэлжээ арат шериниң албанынче эзэтканган. Ол үеден эгелээш, чурттуң барын кызыгаарында Буданнийин кызыгаар отрядының эскадронунга албан эртирер болган.

Олар Байталдың артыы талазында адыг чок бедигээжинге турумчуп, төрээн чурттуң ыдыктыг кызыгаарын камгалап турганнар.

Пэлжээ удаваанда кызыгаар чурумун, чер-чурттуң байдалын четче шингээдип алкан.

1948 чылдың чеди айның байтайгы бир хүнүнде олардың чоок-хавы черде кызыгаар ыдыындан чээрби ажыг эзэттыг кижилер кестүп кээп, километр хире черден элээн дураннап көргеш, эвэнкеннер.

Ол чорук кызыгаажыларга дуулүүзүнүн болдурган. Кызыгаарны чарып турар. Будуунхаргайтинийи-гол хемнин үнүп дургаар шериглер күжүн мөөнүп хонган.

Каш хонук эрткенде, бир дүне, Даваадорж. Тэгшээ, Тэлжээ суглар чангыс эвлчегге хонгаш, эртеникле шай хайындырып ишкеш, дараазында чемни кылып чиир деп турза, хайгылыла шериг хөй дайзыннар кел чорлар деп медээлээн.

Олар аъттарын чажырыпкаш, бедигээштиң базарыга барганнар.

Бүрүү-биле чепсегленген 150 ажыг дайзын чалаг чыскаалбиле кызыгаарны үреп, чоокшулап органнар.

Оларныы болгу дег чүүктүг тевелер четкен кижилер кестүп келген.

Дан аткаш үр болбаан, беш шак үезин. Элекке боолаваазын биларр-даа болза, Пэлжээ далажып чыткан.

Эскадронуң салбыр командири:

— Баштайгызын боолап болбас, таптыг чоокшуладып тургаш каттай тутсур ужурлуг— деп сагындырып турган.

Кызыгаажылар чиик пулеметтуг, ийи-ийи граната-тарлыг, кижи бүүдээи ланчыы боолуг.

Бодап көөрге, кижи санында-даа, ок-чепсек-даа олардыындан эвэдеки билдинг берген.

Дайзын мырыңай чоокшулап келген. Чамыктары олардың чем хайындырып турган одаанга кээп, ара хайындырган ристи быладжып турганнар.

Салбыр командири Ханхаррааа дайынчы Пэлжээни кый деп алгаш:

— Тылывысче медээ чедирбээже хоржок боор. Ам 8 шак-тыр. Кончуг далаш чорааш, он шакта четкен турар сен. Күш немежин чедип келгиже чедир бистер боларны тудуп туралы! — дээн дужаалды Пелжээ дыннай сала: «Эжим салбыр командири билдим, күүседийин!» деп чугаалаш, өзулаш, чорупкан.

Дайзын оок оруун дозуп, боолап-ла эгелээн. Пэлжээ бодун-даа бодавайн, аът харын ужар боллу бе— деп сезиигеи.

Калчан-Хүрен шак дире болганда, эскадронуң турар черинге эвэзи эккелген. Пэлжээ командирииң дужаалын дамчыдып берген.

Сигналдавышаан, аъттыг, машиналыг шериглер өөрүнге дузалажыр дээш чорупканнар.

Пэлжээ ийи шериг-биле кады мурнап чорупкаш, чедип кээрге, үш эжиниң огу төнүп калган болган.

Дайзын оларны дириите тудуп алыры-биле бүзээлеп кээрге, олар боттарынга граната-ларын чыпшыр тутказш, чазыллырган, дайзыннар-биле кады өлгеннер.

Немелде күш келирге, дайзын дезин чорупкан. Тулчуушкун шөлүнге салбыр командири ийи шериг-биле кады өлген чытканнар.

Төрээн чурттуун ыдыктыг кызыгаарын камгалап, амытыным дарам чокка берип, эрес-дидим тулуп. маалыр болган Х. Даваадорж. Б. Тэгшээ, Б. Гиваан оларның төөгүзүүн бир кезии мынды болган.

Оларның чангыс салбырында эжи Пэлжээ ынак эштерин үргүлүү сактып чоруур.

Тэгшээ чиик пулемёт-биле дыка шыырак боолаар, Даваадоржку-даа эш-өөрү эрес-дидим кижи деп мактаар турганнар.

Гиваан болза, өөрүүн илерел. бүзүрелии чаалап алган хүндүткелдиг салбыр командири турган.

Ыланғыы Пэлжээ биле Гиваан чангыс чер чурттуг болган ыңдыг ийикпе, эмин эртир найыралдыг. Артында өгбүле, аныяк кыстар дугайын ажыт-чажыт чокка хөөрежир чорааннар.

— Чангыс салбырның дайынчылары Гиваан, Даваадорж, Тегшээ амы-тының осказиза-даа, төрээн чурттуузутүн ыдыктыг кызыгаарын дайзынга арта бастырбайн, арыг арттырып шыдаан бис. Кызыгаажы маадырларывыстың өвүр-хевирн. Гиваан командирнин оожум тайбын көрүжүдаа карааила ам-даа кезүлбушаан хевээр — деп, Пелжээ, сактып чугаалаар.

Кызыгаар үрээр чоруктар моон-биле доозулбаан. Олоибулаг леп черлеп дайзын идегет кызыгаар эртип кээрге, чурттуң ханызынче элээп кинргеш, тудуп алган.

1949 чылда база-ла каш удаа үрээн. Туниелинде үйгүр чурттуң кызыгаарынга турган дээрбени османнар көжүп кээп, дужун берген.

Төрээн чурттуң ыдыктыг кызыгаарын арыг тургузуп, эрес-дидим тулуп. Пэлжээни төрээн чурту, чаза-даа бедик үнелеп, медальдар-биле шаннаан.

Пэлжээ шериг албанындаа халажып келгеш, сумунуң эргелинге үжен чыл дургузукда нормировшиктеп, соон соонда школа болгаш каттыжышкыга ажыллаан.

Ол-ла ажылдан чораш Пэлжээ улуг-нормазын үргүлүү ажыр күүседип келген.

Чон ортузунга алдаржаан Чойжилсүрэнгийн Пелжээ ам назыны улгаткан-даа болза, Ондорханга сумунуң «Шинэ Эмэ» («Чаа орук») хаттыжышкында үре-түнелиг ажылдап аас-кежиктиг амыдыран, чангыс салбырга турган эрес-маадыр дайынчы эштерни сактып чугаалап олуурар.

Х. ЦЭВЭГМЭД.
Очулдурган Г. Санчаа.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ДОЛУ ДЕТКИИШКИН

ПРАГА. (СЭТА). «Делегейниң парламентилериге болгаш улустарынга» ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Кыйгырыы Совет Эвилелинин Чер кырынга тайбынны камгалаарынче болгаш быжыглаарынче, дүшкүүрлүг чорукту чавырыллырарының хөрээн уламчылаарынче, улустар аразынга тайбын кады ажылдажылганы калбартырынче угланган тайбынга ынак тайгылыш чок политиказының чаа бүзүрелдиг херечизин-дир деп, **ЧКП ТК-ның органы «Руде право»** солун онзалап демдеглээн.

Кыйгырыга хамзарыштыр ол солун мурнуку чүүл бижээш, ол документизинге Совет Эвилели кижинин кол эргезин — тайбынның байлалдарынга чурттаар эргезин боттандырар дээш боттарының харысаалгазын долу мерелеп билген турарыиче бүгү улустарны кыйгырган деп онзалап айыткан.

Ядролуг дайын-биле кыжаныышкынның айыллының болгаш боо-чепсекти эдерс бүдүрүп турарынга удур демиселлиң эргежок чугулазын калбак улус масеалар улам тода билип кел чыдар деп «Руде право» бижээн. Делегейнин ийиги дайынының халаптыг уржуктарын улустарыы эки билир Европа дипте тайбын талалакчылары дайынга удур күчүлүг шимчээшкинии калбарты берген. АКШ-тын дайынзырак изегетгериниң Барыын Европага деген турары ядролуг боочепсектиг шериг базазларын болуп турар дарылыг үгектерге чурттаарын олар күзевейн турар.

ССРЭ-нин Дээди Соведининиң Кыйгырыы чехоеловак улустуң эң-не ыдыктыг күзелчүкүлдерин илередип турар деп, «Руде право» айыткан. Чогум-на харын оон үжурувда Чехословакияның бүгү хөй-ниитизи ол документини долу деткээн болгаш чүүлүг деп көрген. Айыыл чок чорукту болгаш улустар аразынга кады ажылдажылганы быжыглаарыиче угланган чаа базым кылдыр ону көрүп турар.

ССРЭ-нин Дээди Соведининиң Кыйгырыыныи чогуур үезинде болганын болгаш чугулазын ук солун онзалап демдеглээн. Тайбын дээш демиседги улам илепкейлиг чорударычаа миллион-миллион кижилерии олче халыкшыларо ам эргежок чугула деп. «Руде право» айыткан. Тайбынның хөрээ бүгү улустарның хөрээ болган турар ужурлуг. Бажында америк империализм турун алган дайынзырак милитаристиң бөлүктерии айыылыг планнарынга моонакты тургузар херек.

ВАРШАВА. (СЭТА). «Делегейнин парламентилериге болгаш улустарынга» ССРЭнин Дээди Соведининиң Кыйгырыын **Польша Улус Реслубликазының сейми** бүрүн деткээн. Совет Эвилелинин тайбынга ынак чайгылыг чок дашпылкы политиказының чаа бүзүредилгезин оортан көрүп тур бис деп. ПҮР-нүн сеймининиң чаңгыс эп-сеткилиг дүлээп алган доктаалында чугаалаан.

Гитлержи Германиянын ССРЭ-же оор ёзу-биле халдаанының 40 чыл оюнда ССРЭнин Дээди Соведининиң дүлээп алган Кыйгырыы эң улуг каража-богаралга таварышкан болгаш фашизмни ылча шаварынга эң кол күш болган совет улустуң маадырлыг демиселин илергейлеп, тураскаалчыдыр турар. Чүртту хостаар болгаш Одер, Нейсе база Балтика-таварты кызыгаарларга хөгжүдениң тайбың байдалдарын Польшага тургузар дээш совет болгаш польша зайынчыларның дем катказ демисели гитлержи жеелекчилерии үзуткаш каапгар деп турганы польша улустуң сагыш-сеткилинже кезээ шагда артказ.

Бөгүн кол айтырыг болза, алыс сорулгазы — ракета-ядролуг боо-чепсекти дагын эдерс бүдүрериниң үе-чадазын болдурбазы болур чугаалажылышкыларны кандыг-даа баштайгы негелделер чокка, дүрген-не эгелээри болур деп, Кыйгырыгга илергейлеттинген бүзүредге ПҮР-нүн сеймии бүрүн каттыжып турар деп доктаалда айыттынган. Ол эдере будуруушкүн Европаның шупту күрүнелериие каргыштыг, аар-берге уржуктарны чезирип болур. ССРЭ-нин болгаш АКШ-тын аразынга чугаалажылышкыларны эгелээрии черле сонгаарладып болбас базым-кылдыр саналтурар бис. Л. И. Брежневтин үзокта чаа кодүрген саналдары ындыг чугаалажылышкынларга эки үндезин болур.

Чепсегленииишкинии дужуреринин болгаш дүшкүүрлүг чоруктуң чавырылышкынын быжыглаар талазы-биле СЭКПнин XXVI съездининиң хүлээп алган программазын боттандырарынга Совет Эвилелибиле, бүгү-ле социалистиг чурттар-биле демнит хөгедир деп болдуиуң шинтпирлиг чорууп социалистиг Польша базаа дагын онзалап демдеглээн.

БЫЖЫГ НАЙЫРАЛ

АУДР-ниң президентизи, НХФ партиянын Чингиие секретары, Шадли Бенджедидтин ССРЭ-ге чоокта чаа аянчоовуунун түнелдерии алжир улустуң калбак бөлүктерии улуг сонуургал-биле уткупхүлээп алган. Бистин чурттарывыс хөй-хөй чылдарнын дургузунда чанчыл болган найырал болгаш бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылгабиле холбаалыг бооп турарын алыр болза, ындыг сонуургал бүрүнү-биле билдингир апаар.

«Тудугларга, заводтарга, институттарга азы эмнелге черлеринге-даа совет специалистер алжир эш-өөрлери-биле кады ажылдап, бурунгаар хөгжүлде дээш Алжирнин эгелээн демиселии кады чорудуп турарлар.

Чүгээ болза шынап-ла демисел дугайында боол турар, чүге дээрге колониализмнин арттырып каапы маиаларны алжир черден үштүр, оиу амыдыралче болгаш бурунгаар депшилгеже эгидер дээш боттарының амы-тының бергеи бүгү совет хапгаатыларыи маиза холбаштыр сактып болур. Бөгүн бистер ол буяиныг-чаагай, ак сеткилдиг кижилерге алжир улустуң болгаш чазактың хаиы өөрүң четтиргенин база катап илередип тур бис.» Эш Ш. Бенджедидтин ол сөстери ийи чүүлүн кады ажыллажылгазының үтка-шынарын болгаш хевирии чүүден-даа артык шыи болгаш частырыг чок илередип турар.

Совет-алжир экономиктиг болгаш техниктиг кады ажылдажылга хөй талалыг болгаш амгы үеде кара болгаш өнүүг металлургия, машина тудуушкуну, геология-шинчиледдери, даг-руда, нефть, газ үлетпүүр чурттарга тудуу, кадэ болгаш суг ажыл-агыйы, өөредилге болгаш кадык камгалалы дээш ышкаш, ыиглыг адырларны хаара тудуп турар.

Чүгле 1980—1981 чылларда безин Совет Эвилелиинin дузаламчызы-биле совет-алжир кады ажыллажылганын эң улуг тудуу боол турар чер —Эль-Хаджарада металлургия заводунуи кол-кол бүдүрүге черлерии ажыглага киргилээн. Олариын иштинде ийи муи кубометр ишкир ийиги домна суутузу, кокс батареялары, үш конвергорлар бар. Амгы үеде совет болгаш алжир специалистер заводту чыгза-ла 1,8-2,0 миллион тонна кан бээр күчүзүиге чедирер дээш ажылдап турар.

Алжирнин экономиктиг күчүг-шыдалын быжыглаарынга аар машина тудуушкуиунун «Семел» дээр заводтар комплекизин тургузары улуг үлүүн киирер апаар. Оон техникэкономиктиг төлевилелии совет организациалар белеткеп турар.

Совет геологтарның ажылын Алжирде бедии-биле үиелеп турар. Олар сөөлгү ийиүш чылдың иштинде демир рудазы, чес болгаш полиметалларт рудаларның болгаш өскедаа казар байлактарның хөй чыдар черлерии шинчилеп тыпканнар.

Национал кадрларны белеттиг болгаш шериг удуртукчуларын тудуп хоруглаар, парламентии, чазактың албач черлерии, харылзаа черлерии болгаш шериг объектилерии эвлеп алыр, конституциияны чок кылыр, келир күзүи кылыр дээи парламент сонгулдаларын күш чок болдурар, 1967 чылдан 1974 чылга чедир эрге-чагыгаиы холга тудуп турган шериг-фашистиг хунтахын баштыиларын кара-бажыидан хостаар сорулгалыг турганнар.

Хунта талалакчыларының чедимче чок болган сулчээзи чуртта реакциыг күштериии сөөлгү үеде улам идепкейжип турарының база бир херечизиир. Кедергей барыын үзелдиг идегеттериин үүлгедиишкиииериин удаа-дараа боол турар апарганын грек солуиар хөй удаа бижип турган. Сулчээ кылырының орадчывышкынының дарттазында дораан-на Афиныга эң улуг дээи ийи универматтарны эргеткен болгаш оон ырак эвес мурнунда Верия дооранда Грецияның Компартиязының Төп комитединиң бажыңынга частыышкын-биле улуг үрелиишкиниг кылган. Фашистиг кас демдектер, хунтажы кыйгырыглар болгаш «кара полковниктерии» хостаар дугайында негелделер бажыиларның чаналарынга болгаш кажавкеримнерге улам-на хөй кестүп кээп турар апарган. Ол шыкаш Грецияга монархиячы катап тургузарының талалакчылары база идепкейжип турар апарган.

Грецияи эң харысалгалаг үеже кирип турар. Келир күзүи чуртка парламент сонгулдалары болур. Дыка хөй грек болгаш хаштыны-даа хайгаа пайчыларның бодап турары биле алырга, аиаа демократтыг күштер тиилеп үлүп болурлар. Ынчангаш Грецияны моон-даа сонгаар боттарының ядролуг базаларын тургузар чер кылдыр ажыглаарын, ону Ортаджы чер ортузунуи далайынга, Чоокку болгаш Ортадаки Чеви-чүк районугга дүшкүүрлүг чорукту күштелдирер авантюристиг политиказынга ажыглаарын күзеи турар чурт иштинии реакциязынга болгаш оон океан ындында күткүчүлериигe ол канчап-даа таарышпайн турары билдингир.

Парламент сонгулдаларының мурнуу чарыында барыыи үзелдиг идегеттерии үүлгедиишкиниериин көөдеп турарынга/ грек улустуң дувүреэи-даа өөптүг. Грецияның Коммунистиг партиязы болгаш демократтыг оппозициияның өскедаа партиялары кедергей барыын үзелдиг террористериин болгаш сулчээчилерии үүлгедиишкиниерии соксалыры дээш шинтпирлиг хемчегларии алырын чазак чиилеп негээи.

Июнь болуушкуиары дыка хөй кижилерге 1967 чылдың үезии чайгаар-ла сагындырыг келген. Ынчан Грецияны база-ла парламент сонгулдаларының мурнуу чарыында турган болгаш аиаа демократтыг күштериин, тиилээриигe кандыг-даа чигзиниг чок турган. Ынчан АКШ-тын түскай албан черлери болгаш НАТО реакциыг грек офицерлерии дузазы-биле «Прометей» дээр операцияны чорутказш, шериг-фашистиг хунтаны 7 чыл иштинде эргечагыгага олуртнии болгай.

Ырак авес эрткен үеиин ындыг хоралыг дуржулгазы грекгерии белеи болурунче албаап турар. Элладаның улуу серемчилеии дыкыгтышкаи, боттарының шинтпирлиг демисели болгаш чангыс эвн-биле хелергей барыын үзелдиг идегеттерии үүлгедиишкиниерии болдурбайн, демократтыг чаарылгаларны чедип алырын Грецияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединии парлаага бюрозунуң медеглелиигe демдеглеттинген.

Янис ЛИЧОС.
грек журиалист.
(ПМА).

АКЫ-ДҮҢМА ЁЗУЗУ

Вьетнамда ажыглаттыныи-ла турар черниң хемчээли барыы беш миллион гектар боол турар. Ортумаа-биле алырга, чоннуң ои кижизиите-ле бир гектар оиаажып турар. Оп эвээш болбайн аан. Ынчангаш республика көдээ ажыл-агый шелдерии 10 миллиои гектар чедир калбартыр деп шинтпирлээн. Ол сорулганы шинтпирлээриигe социалистиг дем каттыжылгазының күрүнелериин дузаламчызы чугула ролдуг боол турар. Чижээ, ЭДЧ кежигүүү чурттар дашгыкыже үндүр садар культуралар: каучук, кофе, шай, чигир хыыргыижын өстүреринге ажыглаар 450 муи гектар черни тропиктыг зонадан ВСРиин ажыглалга киирериигe дузалажыр дээи. Төп оргулааштa болгаш Мекоиг хемнин шиваларында күр черлерии чарып турар: ол черлерге вьетнам тараачыннарга совет көдээ ажыл-агый машиналары улуу-биле дузалап турар.

ВСР-ния дыка хөй можулдарында амгы үеиин, болбаазын техниказы-биле чепсегленеп күрүпеиин тускайжыттынган ажыл-агыйларын тургузуп турар. Тропиктии хөй чылдарда үмер культураларын өстүрер 40 кураажыл-агыйларын организастаарынга Совет Эвилели дузалаан. Кубаның дуружулазын ёзугаар чигир хыыргыжын өстүрер болгаш цитрус культураларын тарыыр улуг-улуг кураажыл-агыйларны тургускулаан болгаш ВСР-ге сүткүр малды өстүрүп, азыраап талазы-биле Хосталга ортулуг бодунуң үлүүн база киириштирип турар. Болгар специалистер ташкы болгаш ногаалар өстүрер талазы-биле кежээн дээнин ажыл-ишчилериигe дузалажып турар.

Рис болгаш кукуруза-даа, чигирзаг картофель болгаш маиок-даа, ногаалар база өскеда культуралар бүгү чыл дургузуида бот-боттарының орнуига дужудуи берип турар. Оон үжурудан черниң хөрзүиүнге үргүлчү-ле немелде чемни берип, ажаары негеттиний турар. Совет Эвилелиинin түгүп бээр болганы улуг азот-түк заводунуң ажылдап эгелээлиинин соонда, оларны хөрзүгге төп, черни байлакшыдарын дмко калбартыр.

Республиканың чыл ажылагыйын хөгжүдериигe ЭДЧ база эвээш эвес киичээгей салып турар. 1979 чылда анаа Болгариянын, Венгрииның, ГДР-ниң, Польшаның, ССРЭниң болгаш ЧССР-ниң белүк специалистери барып чорааннар. ВСР-ниң специалистериие кады олар чурттуң даглыг районнарында арга-шыны хаан тургузарының программазын ажылдап кылганнар.

Вьетнам бойдузуиуң таарымчалыг байдалдарын ажыглап, акы-дүңма курунелериии дузаламчызынга даянмышкан, бодузуга болгаш бүгү социалистиг дем каттыжылгазының чурттарынга-даа эргежок чугула продукциианы будурүп үндурерии улам көөдүлүр. Чижээ, чугаа болза, кауучук, кофе, шай, цитрустар, бананнар, ананастар, а ол шыкаш эм үйгүтериии болгаш шыштарның эң үнелиг хевирлериниң дугайынбоол турар.

Б. БОРИСОВ.
(ПМА).

РЕАКЦИЯ КЕДЕРЕП ТУРАР

Июнь 1-ден 2-же дүнезинде Грецияның камгалал министерствозу найысылал облазынга шериг өөредилгезии кылырының дугайын хеп-хенертен чарлаан. Оон дараазында хүи реакссылыг офицерлерии эргелагырганы дүжүрер сорулгабиле кылып турган сулчээзиин дугайы билдинг бергеи. Сулчээчилер чурттуң политиктиг болгаш шериг удуртукчуларын тудуп хоруглаар, парламентии, чазактың албач черлерии, харылзаа черлерии болгаш шериг объектилерии эвлеп алыр, конституциияны чок кылыр, келир күзүи кылыр дээи парламент сонгулдаларын күш чок болдурар, 1967 чылдан 1974 чылга чедир эрге-чагыгаиы холга тудуп турган шериг-фашистиг хунтахын баштыиларын кара-бажыидан хостаар сорулгалыг турганнар.

Хунта талалакчыларының чедимче чок болган сулчээзи чуртта реакссылыг күштериии сөөлгү үеде улам идепкейжип турарының база бир херечизиир. Кедергей барыын үзелдиг идегеттериин үүлгедиишкиниериин удаа-дараа боол турар апарганын грек солуиар хөй удаа бижип турган. Сулчээ кылырының орадчывышкынының дарттазында дораан-на Афиныга эң улуг дээи ийи универматтарны эргеткен болгаш оон ырак эвес мурнунда Верия дооранда Грецияның Компартиязының Төп комитединиң бажыңынга частыышкын-биле улуг үрелиишкиниг кылган. Фашистиг кас демдектер, хунтажы кыйгырыглар болгаш «кара полковниктерии» хостаар дугайында негелделер бажыиларның чаналарынга болгаш кажавкеримнерге улам-на хөй кестүп кээп турар апарган. Ол шыкаш Грецияга монархиячы катап тургузарының талалакчылары база идепкейжип турар апарган.

Грецияи эң харысалгалаг үеже кирип турар. Келир күзүи чуртка парламент сонгулдалары болур. Дыка хөй грек болгаш хаштыны-даа хайгаа пайчыларның бодап турары биле алырга, аиаа демократтыг күштер тиилеп үлүп болурлар. Ынчангаш Грецияны моон-даа сонгаар боттарының ядролуг базаларын тургузар чер кылдыр ажыглаарын, ону Ортаджы чер ортузунуи далайынга, Чоокку болгаш Ортадаки Чеви-чүк районугга дүшкүүрлүг чорукту күштелдирер авантюристиг политиказынга ажыглаарын күзеи турар чурт иштинии реакциязынга болгаш оон океан ындында күткүчүлериигe ол канчап-даа таарышпайн турары билдингир.

Парламент сонгулдаларының мурнуу чарыында барыыи үзелдиг идегеттерии үүлгедиишкиниериин көөдеп турарынга/ грек улустуң дувүреэи-даа өөптүг. Грецияның Коммунистиг партиязы болгаш демократтыг оппозициияның өскедаа партиялары кедергей барыын үзелдиг террористериин болгаш сулчээчилерии үүлгедиишкиниериин соксалыры дээш шинтпирлиг хемчегларии алырын чазак чиилеп негээи.

Июнь болуушкуиары дыка хөй кижилерге 1967 чылдың үезии чайгаар-ла сагындырыг келген. Ынчан Грецияны база-ла парламент сонгулдаларының мурнуу чарыында турган болгаш аиаа демократтыг күштериин, тиилээриигe кандыг-даа чигзиниг чок турган. Ынчан АКШ-тын түскай албан черлери болгаш НАТО реакссылыг грек офицерлерии дузазы-биле «Прометей» дээр операцияны чорутказш, шериг-фашистиг хунтаны 7 чыл иштинде эргечагыгага олуртнии болгай.

Ырак авес эрткен үеиин ындыг хоралыг дуржулгазы грекгерии белеи болурунче албаап турар. Элладаның улуу серемчилеии дыкыгтышкаи, боттарының шинтпирлиг демисели болгаш чангыс эвн-биле хелергей барыын үзелдиг идегеттерии үүлгедиишкиниериии болдурбайн, демократтыг чаарылгаларны чедип алырын Грецияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединии парлаага бюрозунуң медеглелиигe демдеглеттинген.

Янис ЛИЧОС.
грек журиалист.
(ПМА).

КОММУНИСТЕРНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциияның улузунуң эрге-ажыктарынга дүүшкеи политиканы боттаидырып чорударынга изиг кылырынга депутат-коммунистерии шинтпирлээн Национал хуралда Француз Коммунистиг партиязың парламент бөлүүмүи мында парлаам медеглелиидe чугаалап турар.

Чурттуң эмурииида салдынган айтырыгларыиы чаа ескибиле шинтпирлээр арганы бүрээ социализмии Франциига турузтарынче ФКП-ның чүткүл туларын ол медеглелде онзалап айыткан. Социализм турузтуушкуиуиуи оруу-биле бурунгаар шимчээри дээрге, "Француз иинтилелдиң хөгжүлдезиге шаптыктап турар чүүлдезиии ажып эртери, капиталисмиии чуртка таварыштырганы кризистеи үнер черии тыпары болурун ол документтиде демдеглээн. Ол дээрге шыиныг чорукче болгаш социал депшилгеже улустуи езулуг чүткүлүи хамаржыры, ажылчыи ангыга болгаш бүгү ажылчы чоннарга Франциияны уламбашкарарынга кирижир эргени тыпсып бээри болуур.

Чаа чоон үзелдиг хөй кезиинге хамаржып турары оларга кандыг-кандыг хүлээлгелерии даазырып турарын депутат-коммунистер биларии медеглелдe чугаалаан. Олар күрүне тургузуун демократчыдарының принциивинге берингенин бадыткап турарлар. Оиу боттандырып чорудары Национал хуралдың бодуиуи конституцииячы ролюи долузу-биле күүседир арганы бээр.

Медеглелдe депутат-коммунистерии ажылыиың кол-кол угланыышкыларын айыткан. оларның аразында — социал айтырыгларны шинтпирлээри, ажылчы чоннарның эргелериигe болгаш демократтыг хосталгаларга магадылалды бээри, тайбынын болгаш боочепсекти дүжүреринии талазыи-а туржуру, база кирип турар. Бо угланылышкынар улустуи болгаш чурттуи-даа эрге-ажыктарынга дүжүүп турарын документтиде айыткан.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИН

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнамның Коммунистиг партиязының ТК-зының органы «Нан ианг» солун ЭДЧ-ның сессизииниң Софияга болган XXXV хуралының түнелдериии дүүлээи бижээш, ССРЭ болгаш социалистиг дем каттыгылгазының өскедаа чурттары-биле сырый каттыжылганың база бүгү талалыг кады ажылдажылга Вьетнамның Коммунистиг партиязының болгаш бистиң күрүнелиң принциивиниң угланыышының ол болуур деп айыткан.

Вьетнам улус Совет Эвилелиинге болгаш ЭДЧ кежигүүү өскедаа чурттарга деткимче болдуп ак сетилдиг дузалаачы дузи-даа дээш хөгжүлдезиге шаптыктап турар чүүлдезиии ажып эртери, капиталисмиии чуртка таварыштырганы кризистеи үнер черии тыпары болуру ол документтиде демдеглээн. Ол дээрге шыиныг чорукче болгаш социал депшилгеже улустуи езулуг чүткүлүи хамаржыры, ажылчыи ангыга болгаш бүгү ажылчы чоннарга Франциияны уламбашкарарынга кирижир эргени тыпсып бээри болуур.

Чаа чоон үзелдиг хөй кезиинге хамаржып турары оларга кандыг-кандыг хүлээлгелерии даазырып турарын депутат-коммунистер биларии медеглелдe чугаалаан. Олар күрүне тургузуун демократчыдарының принциивинге берингенин бадыткап турарлар. Оиу боттандырып чорудары Национал хуралдың бодуиуи конституцииячы ролюи долузу-биле күүседир арганы бээр.

Медеглелдe депутат-коммунистерии ажылыиың кол-кол угланыышкыларын айыткан. оларның аразында — социал айтырыгларны шинтпирлээри, ажылчы чоннарның эргелериигe болгаш демократтыг хосталгаларга магадылалды бээри, тайбынын болгаш боочепсекти дүжүреринии талазыи-а туржуру, база кирип турар. Бо угланылышкынар улустуи болгаш чурттуи-даа эрге-ажыктарынга дүжүүп турарын документтиде айыткан.

ГФР. Будурулге эдериинии кара туразында ажылдашкыныиың ундуламышаан, шалын өстүрер, куш-ажылдың байдалдарын экижидер дугайында ажылчы чоннарның негелдези шалыны бүрүи тедээрии, национал оруганы чептүг хувларын негээи демиселче шилчии бар чыдар.

ЧУРУКТА: Нюрнбергте металл кылыр ажылчыиның плакадында бижикте ажылчыннар эдериидеи колдаиып, дилеймес, олар боттарының үлүүи адыр ужурлуг деп бижээн.

СЭТА-ның фотохрониказы.

✦

Америк флоттуң кара туразында ажылдашкыныиға Японияның улуг-даа, аныяк-даа чурттакчылары ам-даа удурлаимышаан.

ЧУРУКТА: Токиога болган чыскаалдарның бирээзи.

Джапан — пресс-СЭТА-ның фотозу.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕН-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Чарлыы

(Төнчүзү. Эгези № 158 «Шында»).

Беш уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иенин медалы» медальдың II чергези-биле.

Валентина Мекпер-ооловна **Багай-оол**—«Х Улуг Хурал» совхозтуң ажылчыны.

Нина Седен-оловна **Ондар** —«Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Ойлупа Опаевна **Ондар** — «Тиилелге» совхозтуң ажылчыны.

Зоя Монгушовна **Сарыг-оол**—«Х Улуг Хурал» совхозтуң ажылчыны.

Антонина Андреевна **Сезык** —Терлиг-Хая, суурда өг-бүле эзэзи.

ӨВҮР РАЙОНДАН

Сес уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иенин алдары» орденинин II чергези-биле.

Белек Салчаковна **Аймыш**— «Кызыл Тукэ» совхозтуң ажылчыны.

Калдар Хомушкуевна **Долгар** — «Кызыл Тукэ» совхозтуң ажылчыны.

Раиса Туматовна **Доспан** — «Торгалыг» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иенин алдары» орденинин III чергези-биле.

Чанзанмаа Бурбуевна **Монгуш** — Хандагайтының харылзаа белдириинин ажылдакчызы.

Сарс Дакай-оловна **Тумат** — «Торгалыг» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иенин медалы» медальдың II чергези-биле.

Елизавета Откек-оловна **Донгак** — «Торгалыг» совхозтуң ажылчыны.

Валентина Сонамовна **Монгуш** — «Коммунизмче орук» совхозтуң ажылчыны.

Сетнин Монгушовна **Монгуш** — Хандагайты суурда өг-бүле эзэзи.

Галина Алдын-оловна **Хуурак** — Чаа-Суурда өг-бүле эзэзи.

Монгуш—«Коммунизмче орук» совхозтуң ажылчыны.

Досумаа Бичe-оловна **Ооржак** — «Кызыл Тукэ» совхозтуң ажылчыны.

Көшкен Дөртейовна **Ооржак** — «Кызыл Тукэ» совхозтуң ажылчыны.

Шериг-оол Очуровна **Саая** — «Кызыл Тукэ» совхозтуң ажылчыны.

Уйнук Монгушевна **Сынаак** — «Торгалыг» совхозтуң ажылчыны.

Анфиса Чаш-оловна **Түлуш** — Чаа-Суур ортумак школазының башкызы.

Зоя Чамыяновна **Түлуш** — Хандагайтының ясли-садының ажылдакчызы.

Марта Натпитовна **Түлуш**— «Торгалыг» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иенин медалы» медальдың II чергези-биле.

Елизавета Откек-оловна **Донгак** — «Торгалыг» совхозтуң ажылчыны.

Валентина Сонамовна **Монгуш** — «Коммунизмче орук» совхозтуң ажылчыны.

Сетнин Монгушовна **Монгуш** — Хандагайты суурда өг-бүле эзэзи.

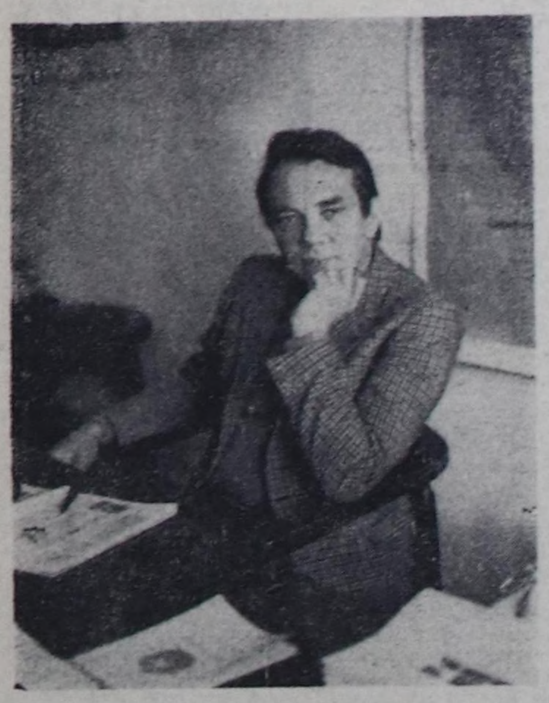
Галина Алдын-оловна **Хуурак** — Чаа-Суурда өг-бүле эзэзи.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Дарганы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Секретары Н. БОПДУ.

Кызыл хорай.
1981 чылдың июнь 26.

ССРЭ-НИҢ КҮРҮНЕ ШАҢНАЛЫНГА КИИРЕРИ-БИЛЕ

«Апрельдиң ийи хүнү. Революция дугайында репортаж». «Разфанның дагларында», «Афганистан. Изиг кыш», «Өскерлякчи чорук» деп документалдыг телефильмнериң сценарийлерининг автору Ф. М. Сейфуль-Мулюковту ССРЭ-ниң Күрүне шаңналынче киирген. Ол фильмнерни ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң «Экран» деп чогаадыкчы каттыжышкыла будүргеи.

В. САВОСТЬЯНОВТУҢ фотозу. СЭТА-ныҢ фотохрониказы.

ФЕСТИВАЛЬДЫҢ ЧЕДИИШКИННЕРИ

КЫЗЫЛГА болган республиканың бирги хөөмей фестивалы улустуң уран түүлүнүң эстетиктиг сайзыралын, күүседикчилерниң культурлуг деңнелининг өскенин, эрте-бурунгу улустуң музыка культуразының катап чалыыткап турарын көрүзүлээн. Коммунистиг партияның улустуң чогаадылганы улам ынай сайзырадырына хамаарыштыр сөөлгү чылдарда ажылдап кылган доктаалдарын культура албан черлеринде херек кырында боттандырып, чонда калбак деткимчени ап турарын фестиваль көргүскен. «Совет Эвилелинде национал улустарның тускайлан, чараш ыры культуразы өзүп, сайзырап турары кайгамчык өөрүнүүг-дүр, адаларның үүс-үүс чылдарда салгал дамчып келген культура эртинези чаа чадаже көдүрүлүп турарын Совет Тывада эртип турар бо байырлалдан көрдүвүс» деп, жюри кежигүнери — ССРЭ-ниң Композиторлар эвилелинде фольклор комиссиязының кежигүнү, музыковед И. Богданов, Новосибирск консерваториязының доцентизи Б. Чернов олар фестивальдың түңнелин үндүрүп, бедик үнелелди берип демделээнер.

Ыры аяны-биле каастап тургаш, хөөмейни хей үнге шын күүседириш Чөөн-Хемчиктиң «Сыгырга», Барыын-Хемчиктиң «Эдиски» ансамбльдери көргүскеи. Оларның музыка удуртукчулары Оидар Бичеоол, Монгуш Манчын-оол боттарының профессионал билиин бадыткап, моон-даа соңгаар улуг идегелди берип турарлар.

Чаптанчыг чараш, эвилек чаш үнеери, этнографтыг шимелдези, бедүүн хөөмейжи композициязы-биле (удуртукчузу — улус өөредилгезиниң тергиинин Оидар Маржымал) Бора-Тайга школазының «Сарадак» ансамбли көрүкчүлерни магадаткан.

11-12 харлыг оолдар Альберт Оидар, Орлан Монгуш аяның сыгыды-биле ансамбльди улам деткээнер. Уругларның «Уван-уван», «Дыгыл-дыгыл» деп ыры катаптаашкыннары, хомуска аян тудары—удуртукчузунуң ботчогаадыкчы мергежилин көргүскен.

Өөрүде хөөмейниң сайзыраарынга Николай Монгуш болгаш сураглыг хөөмейжи Кызыл-оол Санчы үлүг-хуузун шагдан тура киирип келгеннер. Оон келген «Чадагаан» ансамбль лауреат болбаза-даа, тускайлан күүседе аяны дээш хүндүлел бижик-биле шаңнаткан.

Барыын-Хемчиктиң төлээлери Данил Хомушку, Саая Хунай-оол, Хомушку Дадар-оол үш үнге дыка чараш хөөмей композициязын тургускаш база-ла шаңналга киргеннер.

Фестиваль аныяк мастерлерниң тодаргай өзүлдезин көргүскен. Ыры сөзүнүң бедик утка-шынарын, хөөмейнин сагыш-сеткилди чаалап алыр байлак хевирлерин, чогуур сцена культуразын Монгуш Лазо (Бии-Хемде «Кызыл таараачыл» совхозтуң механизатору) барык эки үлегер кылдыр көргүскеш, лауреат атка төлептиг болган.

Үр чылдар иштинде бодунуң ам-даа 14 тураскаалдыг черлерин күрүне камгаладынга киирген. Оларның иштинде Бокур вулканы, элээн чоок-кавызының бойдузунуң ам-даа 14 тураскаалдыг черлерин күрүне камгаладынга киирген. Оларның иштинде Бокур вулканы, элээн хөй күйлар. Нек дээр хөл, ол черлерниң хемнеринің шынаашыктарын дургаар чаптылган ак хадыңнарлыг арга-ыяш деривскээрлери бар.

Бисте уттуидуруп бар чылдар шоорга (курайга) башкар улустуң аллгаларын үзүлүү (сыгыт) аянары-биле маастай аарак чараш күүседиин дээш Уфаның уран чүүл институдунуң курай салбырында үшкү курстуң студентизи Ишмурат Ильбаков лауреат болган.

Аныяк күүседикчилер Геннадий Тумат (Өөрү), Олег Оидар (Чадаана) хөөмейнин сыгыт стилинге бедик мергежилин, артисчи салым-чаяанны көргүскеннер. Ол ийи лауреаттарның моон соңгааргы чогаадыкчы оруу профессиональ коллективке оиза таарыжыр дээрзин жюриниң чамдык кежигүнери саналдаан. Оларның кайызы-даа бо фестивальдың тывыы болганнар. Каргыраанын улусчу аянарын ылаарынга «Чыраа-Бажы» совхозтуң механизатору Сарыглар Өлзей-оол кымга-лаа аштырбаан.

Эзенгилээрин хоюг үн-биле күүседип тургаш, шаажен-биле үдээр шаандакы аргаяы хоочун башкы, улустуң уран чүүлүнүң могаг билбес суртаалчызы Оидар Маржымал бараалгатканы.

Севек Алдын-оол (Мугур-Аксы школазының 9 класының өөреникчизи) сыгытты, хөөмей, кожагар, каргыраазын, Монгуш Артис-оол (Кызылдың башкы үнелишезининг сургулу) сыгытты элээн чедиишкиннинг күүседеннер.

Чөөн-Хемчиктен алышкылар Николай биле Виктор Куулар хөөмейжиниң аяның ог-буле дүзүнү, Кызыл район-даи(Шамбалыгдан) келген Виктор Монгуш сыгыт, хөөмейни баяң-биле үдеп күүседир аргазын, Улуг-Хемден Тумат Кара-оол оюн-баштактыг эрес бараалгатканнар. Фестивальга Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Өөрү районнардан, өскээртен келген аалчылар-биле кады 115 күүседикчи келген. Илик-хей аймаа нянтизи-биле экижээн.

ХӨӨМЕЙ уран түүлүнүң чугула айтырыгларын болгаш оны суртаалдаарынга турасхаатказ эртем-практиктиг конференция дараазында фестивальда Даг-Алтайның, Кара-Калпактың, Моолдуң болгаш өске-даа республикалар, областарның киржилгезин улам идепкейжилиг калбартқышаан, үш-дөрт чыл болгаш-ла мындыг байырлалларны чанчыл болдурарын, ССРЭ-ниң улустарында ырның бо тускайлан хеверинин нептереп-сайзыраарының атлазын, оны өөреним шинчилээрин эмге-сескелиг чурумчударын, музыка училищелеринге хөөмейжилер мергежилин белилер курстар ажылдырын, конференцияның эртем материалдарын тускай чыында кылдыр үндүрерин дээш өске-даа ажыктыг саналларны ажыллап кылган.

Конференцияның ажылынга 12 тускай эртемнитлер киржип, ажыктыг илеткелдерни, дыналыгларны кылган.

Ч. КУУЛАР.

республиканың Улусчу чогаадылга болгаш культура-чырыдышкын талазы-биле эртем-методиктиг төвүүп кылдыс эргелекчизи, фестивальдың жюри кежигүнү.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮЛЬ 9-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.05 — «Амыдыралдың шугуму». Хей сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 10.10—«Ыры кижи-биле кады артар». 10.55 — Документалдыг телефильмнер программазы: «Көдээ пехлеваннар», «Эстафетаны дамчыт». 11.21 — Телемедээлер. 11.30 — 14.15—Чапсар. 14.15—Телемедээлер. 14.35 —«Сээн куш-ажылын — сээн белкийдир». Кинопрограмма: «Наташа». «Орук». «Ужугар Яков». 15.20 — Чурттар аразының конкурузунуң лауреады. А. Корсаков ойнаар. 11.35—Н. Некрасов — «Орус херээженнер». 16.05—«Заборьеде чай» деп уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.10—«Амыдырал—ниитизиң сагыш салыр үүлү». 11-ги беш чылда амыдыралга аты-луза чедирерин хөгжүлдининг дугайында. 17.40 — Моолга улусчу революциянын тиилээниинең 60 чылынга. «Экрая өңнүктерин чыгаан». (ССРЭ—МАР).

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.40 —Телемедээлер (орус дылга).

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — ССРЭ-ниң улустуң таныжының күрүнеинің үлегерлиг ансамблиниң оюну. 19.25—«Дем наттыштырылгазы». Тележурнал. 19.55 — Хей сериялыг уран-чечен «Амыралдың оруу» деп телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.00 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. Гуляевтиң болгаш Төп телевиденнеңнің база Бүгү-эвилел радиозунуң орус улустуң инструменталдыг үлегерлиг оркестрининг концерти. Төнтенде — Бөгүн делегейде деп информастыг үндүрүлге.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

12.00 — Уругларга фильм. «Улуг удурланыышкын». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 13.05 — «Операдан тургузуп алыылы бе». Музыкалыг телефильм. 14.25—«ПТУ түү түвеге база канчаар өөредирил». Ленинград хоорайның № 48 ОПТУ-зу. 14.55—«Горизонт». Ленинградтан дамчыдылга. 16.00—18.00 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. 18.15 — «Делегей байлалының дончулалы». 18.30 — Телемедээлер. 18.40 — Телемедээлер (орус дылга). 18.45 — «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин — амыралга». 19.05 — «Бойлаан херек». Телефильм. 19.20 — «Моолга улусчу революциянын тиилээниинден бээр 60 чыл болганынга». 19.50 — Документалдыг фильм.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Үш өңнүктер». 20.15 — Чиик атлеттер сезонунуң кол чарыштарының мурнуу чарында. Братиславадан дамчыдылга. 20.45 — «Улустуң аялгалары». 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 22.40 — «Алдын эдискилер». Уран-чечен телефильм.

КИНО

ИЮЛЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Мария Мединиин хааржакчыгажы» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Совлгу маңнаашкыннар» 9.30, 14.10, 18.40, **«Киночыынды»** 11.20, **«Үжен үш хай-бачыт»** (2 сериялыг) 16.00, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дүне болган таварыга» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «6000 километр дургузунда хоргуушкун» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Али Бабының болгаш дөртен дээрбеңнин ужуралдары» (2 сериялыг) 15.00 **«Менги-чаагай, полиней»** 18.40, 20.50 шактарда.

ТӨРЭЭН ЧЕРИМ КААЗЫН КӨРГЕШ...

Кызылга мен 1943 чылдан бээр чурттап келдим. Оон бээр хоорайывыс магалыг-ла өзүп сайзыраан-дыр. Чоокку уеде Улуг-Хемниң эриин дургаар аш-биле шывар, таарыштыр кылыр дугайында солундан материалды-даа номчудум. Ол өөрүнүүг-дүр. Хоорайывыстың кудумчуларында теректер, талдар, шивилер, хадылар өзүп үүнүп, оны улам-на чараш кылдыр каастап турар-дыр. Чодураа чечектелин турда, кудумчулар, парктывыс кайы хире чараш ийик. Төрээн черинин казыын көргеш, шынап-да кижиниң өөрүшкүзүү хайнығын келир.

Улуг-Хемни кежилдир көвүрүгүнүң аксында база бир парк немешкен. Ол дээрге хоорайның чурттакчыларының холубиле тарып олурткан ыяштары ол-дур. Анда чоруурга, серии, чыды чаагай. Ол чоогунда чурттап турар болгаш эртен, кежээ анаа селгүүстээринге аажок ынак мен. Төрээн бойдусту камгалаар, ону улам чаартыр талазы-биле кылын турар ажылывыс хөй. Ынчалза-даа мен бо удаада сеткилсагыжымны дүвүредип чоруур айтырыглар дугайында солунга бижиир бодадым.

Каш чыл мурнунда Улуг-Хем кыдыы, кызыл партизаннарга тураскаалдың чанында, эрги ыяш заводунуң арты ол ынчаар чай бооргa кызылчыларның болгаш келген аалчыларның, дыштаныр, хүнге дадыгып, дөгеленир, сугга эштир чери турган. Ам чайын көөр болза ында дыштанганнар өөскө, харын шуут чок, түгле ында-мында ийи-чангыс кижилер олургулаарын көрүп болур. Хем кыдыынга барып көрээлинер: шил буузундузу ында чыдар сай-даштан хөй ышкаш сагындырар. Улуг-биче-даа кижилер шилди буза шаап, октап турар, хем кыдыынга ам идик чок кижи кылаштаар аргажок болган.

Улуг-Хемниң кыдыы — чоннуң дыштаныр кайгамчык булуну ышкажыл. Ол дээрге, хөй-ниитиниң чери-дир. Ынчангаш аналаа арага ижерин соксадыр болза эки деп бодаар-дыр мен. Хоорай Совединиң күүскому ол дугайында докталл-шиитпирден үндүрээ кандыгыл? Дружинниктер ол ынчаар чоок-кавыга дежурныйлап турдулар. Олар ам көзүлбеетээн. Оон-биле чергелештир хоорайда бойдус камгалалының хөй саныыг эге организациялары база бар. Оларның кандыг ажылды кылып турары билдинмес, хоорайбыстың бойдузун хайгаарап, камгалап турар ирги бе?

Хем кыдыынга шил октавас, ону бүспазы-биле шил сугар хааржактарны кылып каан турду. Ынчалза-даа ону базала чамдык кижилер буза шаап, чамдыктарын өрттеткилеп каапкан. Бо чылын эрик кыдыында ындыг хааржактарны база-ла кылып каан чорду. Ол хиреде-ле чамдыктары шилди ынаар суп, шыгжап кагбас, октагылаптар, буза шаап каапкан болур-дур. Хем кыдыын ынчалдыр бокталдырып, чударадырын шуут-ла болдурбас херек. Ол дугайын сагындырып бижээн бижиктерден азып көрзе. Оон ынай мен бодаарымга, күзүн база чазын суг аажок сыык турда, хем кыдыын аштап арыглаары-биле субботник, воскресниктен организастаза чүү ирги? Бодум хууда ындыг ажылга күзелдиим-биле киржир мен.

Чугаалаар деп бодап турарым база бир айтырыг болза, хөөрайда тарып олурткан ыяштарның база парктың камгалалының дугайы. Парк — бойдустуң тергиин чараш болуңу-дур. Ынчангаш ыяштарны немей тарып олуртуп турары аажок шын. Ынчалзажок эң ылангыя чодураа чечектелип, база күзүн оон кады быжып турар уеде, чодураанның саглап будуктарын кайы хире сып, үреп турар-дыр бис — каракка чаржынчыг. Чодурааны сыкпас, ону камнаар дугайында мен аныяктарга тайылбырлап, ону сыйгаш, түдүп алган чораан улуска чеже-даа катап чугаалаар-дыр мен. Буруулуг-дур мен дээрниң орнунга, харын кижиге хорадаар, «сээн олуртуп каан чодураң бе?» дигилээр чорду. Парктың иштин арыглап, аштаар дээш күзүн бүрү өрттедир, оон уламындан ыяштар өрттенип, ыштапып, кургап турар.

Бистиң хоорайывыста чыл санында-ла хөй-хөй ыяштарны тарып олуртуп турар. Ылаңгыя мээн чурттап турарым № 26 кварталда чамдык бажыңнарның чаны ам шуут сеңерлик болгулаан. Ынчалзада ол ыяштарны ажаап, каракпас турарывыс четпес. Ыяштарны чамдык бичии уруглар камнавас-тыр, ону оолдар «селемелеп», будуктарын кыргый шаап каапкаар. Ада-иелер ол талазы-биле тайылбыр ажылын чорутпас, бойдуска камныг болур дугайын уруг-дарыынга өөретпес-тир. Чамдык бажыңнарның чанында тараан ыяштарны машина-техника сый базып, үреп турары базала чажыт эвес.

Бойдус камгалалының талазы-биле хоойлу-дүрүм бисте хөй. СЭКП-ниң XXVI съездизи бойдус камгалалынче онза кичээнгейни угландырган. Ынчангаш бойдус дугайын кижи бүрүзү ханызы-биле бодап, ону камнаар, оон ёзулуг-ла ээзи болур ужурлуг. Мээн бо көдүрген айтырыгларым талазы-биле номчукчулар боттарының санал-оналын киирерин диледим. Демнежип тургаш, бойдусту улам каастаар, чаартыр ужурлуг бис.

О. ДАНЧАЙ-ООЛ,
персоналдыг пенсионер.
Кызыл хоорай.

Арга-биле шугланыпкан
Ырак даглар дистинчипти
Арказынче агар дээн хем
Ынаар чөтпейн ара ээпти.

Төрээн Тывам чараш-ла-дыр,
Төттүнмес хөй байлактыг-дыр.
Арга-ээним эзлеп чурттаан
Аңы-меңи арбын-на-дыр.

Бойдус камгалалын экижидер, көдээ ажыл-агыйга таарымчалыг хире черлерни камгалаар талазы-биле ажылды, хөрзүниң эрозиязы-биле демиселди күштелдирер, черлерни экижидер талазы-биле ажылдарның темпизин бедидер... сугга алзыр болгаш кадып кургаар чоруктардан камгалалын хандырар.

(Кол уламышкынардан).

Төлевилелдер, дуржулгалар

Сахалин ортулуктуң мурнуу түгүнде хөлдерни бойдустуң тураскаалдары кылдыр чарлаан. Тунайчу хөлдүң арыг соок-кара суу дээш ону «Сахалинниң Байкалы» деп адап турар. Ында улуг үнелиг 30 хире хевириниң балыктары бар. Бүссе хөлбээнде онза хевириниң суг үнүжү —анфельция дээр балар база үнүп турар. Ол үнүштен аъш-чем болгаш эм-таң кылыр үлетпүрге эргежок чугула түүл — агаарны белеткеп турар. 59 ортулуктардан тургустунган Сахалин областын девискээринде камгалалдыг черлерниң пяити девискээри ам 200 муң гектар чедип турар. Бо чылын чанган куштарның доктаал, эрттери база ийи аңгы черлеринге оларны камгалаар сорулга-биле дээп болбас девискээрлерни тургузар деп турар.

Салгакчыларга арттырар

Амур чоок-кавызының бойдузунуң ам-даа 14 тураскаалдыг черлерин күрүне камгаладынга киирген. Оларның иштинде Бокур вулканы, элээн

НОГААН КҮЧҮТЕННЕР

«Далай эриинде ногаан дубта...» дээн чижектиг тоолдарның болгаш тоолчүргү чугааларның маадыры — дуб ыяшты дыка хөй чоп хуулгаалын күчүтенге домейлээр чораан. Оон кайгамчыктыг каас-чаражын, күчү-шыдалын, мөңгебыжын улус магадап ханмас. Чамдык дубтар кижи төрелгетенкиң элээн хөй салгалдарындан арттыр чурттаар. Ынчалза-даа ындыг узун наңылыг, солун намдар-төвүлүг ыяштар чер кырында ховар арткан.

Бистиң бурунгуларывыс, славяннар, дубту ыдыктыг ыяш дижир чораан. Оон картындан кол бурган Перуннуң дүрүү-хевирин оюп-чазаан, дуб чыгыларны дурбуштургенинден тывылган өштес оттуг оон баарынга кыпсып каарлар. Аас-кежик, чайлай бээринден коркташ, дуб ыяшты кеспейн чораннар.

Амгы үеде Европада эң улуг наңылыг дуб — Литвада үнүп турар Стелмужский дуву. Ол чырык чер кырынга 2 муң чыл чурттап келген. 9 чүс харлыг үш ногаан күчүтен Польшаның Познань одаанда турар. Олардан 100 чыл эзээш наңылыг дуб Калининградтан ырак эвес Ладушкино хоорайның чоогунда.

XIII векпин бойдузунуң үежизи — Запорожьеның дуву солун намдар-төвүлүг. Запорожье чоогунда Устуу-Хортица суурда ол дубтуң чанынга Богдан Хмельницкий түлчүшкүн журнунуң чалыг сөөлүн бодунуң казактарынга чугаалаар турган дээрзин бижээш ында аскан. Ол ногаан күчүтенниң диаметри—6 метр 32 сантиметр, бедии — 36 метр, чадырландыр чаптыла берген будуктарының узуну 40 ажыы метр.

Күрүне камгалалының түскай даңгыында долгандыр хемчээли үш кулаштан ажыг дуб Марый АССР-ниң журнуу-чөөн талазында Кленнуг дагның чурумалдыг черинде турар. Шаа-шаандан бээр чон ону «пугачёвтуң ыяжы дижир чораан. Чүс-чүс чылдар дургузунда турун келген ол дубтуң ааданга Емельян Пугачёв дайынналарын дескеп хонуп турган дижир чугаа бар. Ол дугайын А. С. Пушкин бээ бижээн. А шүлүкчүнүң ынак дуву Псков обласының Тригорск суурда амдаа турбушаан.

Далай эриинде ногаан дуб— Ленинград чоогунда Пушкинниң кырган ааваы Арина Родионовнаның төрүттүнгени Ганибалдарның имениези турган Суйде суурда. Петр I-ниң олуртқан дубтары Ленинградтың Дашгар оруулуунда болгаш Сенат шөлүнде (ам Декабристер шөлү) ам-даа эвээшаан. Төвүү-тураскаалдыг ногаан күчүтенниң эң-не аныяк Москваның төвүнде — Кремльдиң чанында өзүп турар. Оны 1961 чылдың апрельде сылдыстарлыг октаргайже орун иезин баштайгы кижи — Ю. Гагарин олуртқан. Оон адын «Космос» дээр.

АЯН КИИРИП ТУРАР

Чылыг дүжери билек, хоорай, суурларның кодан-девискээрин чаагайжыдып, яязыбүрү ыяштарны, өң-баазын чечектерни тараашаар, оларны, ажаап өстүрери эки чанчылдарының бирээзин. Район төвүнүн, суурларның болгаш Ак-Довурак хоорайның бо чылгы чаагайжыдылгазынга чечек өстүрер черниң ажылчыннарны төлептиг үлүүн киирген. Үк коллектив аңгы-аңгы сорттарның чечектерни өстүрген, албан организацияның черлериниң, чурттакчыларның хереглелин хандырып келген.

Оларның өстүргени 50 муң ажыг дес чечектери албан организация, бүдүрүлге черлериниң девискээрин, чурттагга бажыңнарының чаныи, кудумчуларны-каастай берген.

«Тыва даг-дугу» комбинаттың арыглал фабриказының рудниги, автотранспорт будүрүлгези болгаш өске-даа организациялар 10 муң ажыг дес чечектерни девискээринде тарып олурткан.

Тус-тус коллективтер чечек өстүрер черге чагыгларны киирип турар. Үк коллективтиң ажылчыннары чагыкчыларның хереглели ландырары-биле янзы-бүрү сорттарның чечектерни ажаап өстүрүп турар.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

ХАЙГААРААР ТУРЖУК...

Барыын-Хемчик районнуң балык хайгааралының инспектору Г. А. Ленишев долгандыр турар бойдусту камгалап кадагалаар болгаш хуузунда ажыын сүрген төтчеглекчилер-биле шынгыы демиселди чорулар ужурлуг. Ындыг турбүже, ол бодунуң эргезин өскээр ажыглап, чамдык төтчеглекчилер-биле сүлтээ кылып алгаш, бойдустуң байлаа — балыкты садып, сайгарып турган таварылгалар бар.

Эрткен күзүн ол он бир шоодай чыжырганаңы кактаан, күрүнеге дужаавайн, чажырып алган. Бо чылдың февраль 7-де «Тыва даг-дугу» комбинаттың Красноярск баар бир чолаачызы-биле дугурушкаш, оон автомашиназынга он бир шоодай чыжырганаңы, бир доскаар киш-кулаан түүрген. Оларның оруун Ак-Довуракты милиция ажылакчылары доза турупкаш, он бир шоодай чыжырганаңы база бир доскаар киш-кулаан хавыргаш, ол хугайында чогуур документтиг тургускаш, районнуң улус судунче шилчиткен.

1981 чылдың май 24-те районнуң улус суду ук материалды чугаалажып көргеш, күүнеге чедирген когаралы 501 рубльди Г. Ленишевке төлеттирер деп шиитпирлээн.

Долгандыр турар бойдусту, оон байлаан камгалап кадагалаар хүлээлгелиг тургаш, ону төтчеглекчи өзү-биле оорлап садып турар кижи балык хайгааралының инспектору хүлээлгезин күүседип болур бе? Ынчангаш улус депутаттарының Барыын-Хемчик райкүүскомунуң база республиканың балык хайгааралының талазы-биле инспекциязының удуртукчулары бо талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап чорударын негеттиниң келген.

В. ЗАЛУЦКИЙ,
милицияның капитаны, Иштики херектер министерствозунуң арга-арыг камгалаар талазы-биле улуг инспектору.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Агаар

Кызылдың агаар станциязының дыңнатканын өзүгаар алырга, бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, дүне бичe чаъс чаар. Сонгу-барыын чүкче угланышкыныг хаттың дүргени секундада 9—14 метр челер. Агаарның температуразы 27—32 градус изиг болур.

Кызылга онзагай өскерлянныкин болбас. Хаттың күжү коокак. Агаар хүндүс 30—32 градус изиир.

Республиканың автоурукталрынга 4—6 километр хире черге чүрениң көстүрү эки болур.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Тыва АССР-ниң Садыг министерствозу Ленинградтың Ф. Энгельс аттыг совет садыг институдунуң Красноярск филиалының хүнүдүскү салбырынга өөренири-биле Күрүне садының системазынга азы нянтизин чемненилге черлерниге 6 айдан өөскө-өөскө үеде ажылдаан аныяктарны чалап тур. Хүнүдүскү салбырның дараазында мергежилдериге хүлээп алыр:

1. Садыг экономиказы.
2. Нянтизин чемненилгезинин экономиказы.
3. Бухгалтер учёду.
4. Товароведение болгаш аъш-чем барааннарын садыгларын организастаары.
5. Товароведение болгаш үлетпүр барааннарын садарын организастаары.
6. Нянтизин чемненилгезинин технологиязы.

№ 1,2,3 мергежилдерге кирер дээштер математиканга (аас-биле) — профиль айы-биле, ССРЭ төөгүүнге (аас-биле), географияга (аас-биле) литературага (сочинение) № 4,5 мергежилдерге — химияга (аас-биле) — профиль айы-биле, географияга (аас-биле), математиканга (аас-биле), литературага (сочинение), № 6 мергежилге — физиканга (аас-биле) — профиль айы-биле, химияга (аас-биле), математиканга (аас-биле), литературага (сочинение) шылгалда дужаар.

Билдиришкинге кожар үүлдер: характеристика, оргумак билиг дугайында документ (бо-

Редакциянын адреси: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторлуң 2-24-63, редакторлуң орлакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харылсалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи ачылырал болгаш совет түргүүр киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-73, культура киллизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлетпүр киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27 информация киллизиниң 2-20-66, корректорларының 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн баргында 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866.

СОЛУН НЕДЕЛЯ
6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талаазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1)

ТС-01157

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелдиниң органы

№ 160 (11658) | 1981 чылдың июль 10, пятница | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 2 коп

ТАЙБЫҢ ДЭЭШ

«Правда» солуннуң саналы-биле организастаан коммунистиг болгаш ажылчын партияларның төп органнарының төлээлекчилериниң ужуражыышкыны доозулган. Кижи төрелгетенниң кырында диргелип келген термоядролуг дайынның кыжаныышкынынга удур шиитпирлии-биле, идепкейлиг демисежиринiң эргежои чугулазының дугайында ужуражышкынның бүгү киржикчилериниң бодалының калбаа-биле дүгжүп турары санал-онал солчуушкуннарының үезинде илерээн, бо талазы-биле коммунистиг солуннарның ойнап шыдаары чугула ролюн демдеглээн.

Ужуражыышкынның хөй-хөй киржикчилери боттарының партияларының бодалын идередип, СЭКП-ниң XXVI съездизининг хүлээп алганы, тайбыңиы быжыглаарының программазының 80 чылдарда принципиалдыг ужур-дузалыг боп турарының дугайында чугаалал. ол делегей дайынын баш удур болдурбазының тодаргай оруктарын болгаш аргаларын айтып турарын демдеглээнiер. Дайын айыылынга удур демисал бүгү улустарга, бүгү чурттарга, бүгү компартияларга чугула ужур-дузалыын чүве чугаалааннар шуптузу демдеглээн.

Санал-онал солчуушкунунуң киржикчилери боттарының төлээлээни парлалга органнарының ажылының дуржулгазы-биле солушпушаан, социализмниң идеяларын болгаш практиказын, социалистиг чурттарның болгаш коммунистиг партияларның делегей политиказының тайбыңга ынаишылдыг угланыышкынын хажыдары-биле антикоммунистиг пропагандаңың ажыглап турары эң чаа арга-мегелериниге чугуур үезинде, боттуг ойтур шавыышкынны ыыпсының чугулазын өнзалап демдеглээнiер.

Коммунистиг солуннарның төлээлекчилери ажы-дүңма партияларның ийи болгаш хөй талаларлыг кады ажылдажылгазының ужур-дузазын база өнзалап демдеглээнiер.

(СЭТА).

МАЛГА БЫЖЫГ ЧЕМ-СУУРНУ ТУРГУЗАР ДЭЭШ ЧАРЫШ ТУГУН БЕДИК ТУДААЛ

КОМПЛЕКСТИГ ЧОРУДАР

Бии-Хем районнуң совхозтары ниитиниң малынга чемнер белеткээринче июнь төнүп турда кирген. Оол дараазында СЭКП райкомунуң бюрозу болгаш райкүүском июль 1-деи август 1-ге чедир мал чеми белеткээринiң шалыпчы айын чарлаан (ам ону СЭКП обкомунуң мал чеми белеткээринiң айының дугайында доктаалынга дүүштүргеи) соонда ук ажыл улам идепкейжээн.

Мал чеми белеткээрин бо чылын Бии-Хем районнуң совхозтары кандыг арга-биле, кайы хире күш-биле чорударынга белеткенип алганы база бо чугула кампания районда канчаар эгелээнiн чугаалап бээрин Бии-Хем районнуң көдээ ажыл-агый будурүлге эргелелиниң кол агроному Александр Иванович Жирновтан «Шын» солуннуң корреспондентизи дилээн.

СЭКП-ниң XXVI съездизининг документилериниде мал ажылын шалыпчы фронт деп адаан болгаш ону чеднишкинiг чорударының үндезиң чүүлдериниң бирээзи бүгү малга четчир чем-суурну тургузары деп айыткан дээрэвiс кол агроном демдеглээн. Съездиниң шиитпирлериниге дүүштүр алырга база район девискээриниде үнүш-дужуттуң байдалын барымдаалаарга, бүгү бин-хемчилериң мурнунда харыысалгалыг болгаш нарын сорулгалар туруп турар. Ынчангаш мал чеми белеткээр кампанияга кирер машина-техниканы чогумчалыг белеткээн, районнуң чүгле көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының эвес, бүгү чонуң күжүн олче кол угланыпаар.

Районуң совхозтары бо чылын ниитиниң малынга 15720 тонна сиген, 33800 тонна силос, 5890 тонна сенаж, 900 тонна витаминниг сиген далганы белеткээр планныг. Агаар-бойдустуң кандагашкыны-биле холбаштыр район девискээриниде чайгаар үнген сигенниң болгаш тарымал мал чеми культуралардың үнүзү дыка хирелиг боон турар. Бо байдал мал чеминиң белеткелии кандыг арга-биле, кайы хире күш-биле чорутса чогуурул деп айтырыгны районуң партия, совет, көдээ ажыл-агый органнарының, совхозтарының мурнунга шыгыы тургузуп келген. Маңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул?

Бо чылын мал чеминиң белеткелии бүгү совхозтарда түскай адыр кылдыр четче тургускан. Ол ажылды совхозтар директорларының мал чеми белеткээр талазы-биле оралакчызы дорт харыылаар. Маңаа эргелелдиң болгаш совхозтарның специалистериниң ролю болгаш харыысалгазы бичелевес, харын улам бедиңо дээрэн чугаажок. Специалист бүргүзү бодунуң участогунга ёзулуг ээ болган турар ужурлуг.

Күштерии быдаратпайн, бөлүктеп мөөнүзээр, техниктер ажаалда-хандырылганы эки-жидер, үнүш-дужуттуң дайдалы-биле маневрлаар арганы хандырар соруглга-биле совхоз санында комплекстиг отрядтарны тургускан — районда олар ниитизи-биле 5. Оларда ниитизи-биле 53 трактор косилказы; 43 трактор грабли, 31 прессподборшик, 18 көпээчи-подборщик быжыглаттыгаи. Олар бүрүн белеп. Районда 7 АВМ агрегат бар. Осн 6-зы ажылдап турар. Бирээзинге аварня болганындан түр када турупкан. 41 силос комбайнының 27-зи септеттинген, артканнары чоокку хүнеерде белеп болур. Автотранспортту хереглеттинери-биле (ылангыя силос сала бергенде) хандырар арга бар. Аът машиналарын, грабильдерин болгаш хол херекселдерии ажыл-агыйлар база септеп, тыптыып алган.

Мал чеминиң белеткелии чедишкинiг чорударынга кланғыя бо чылын кол күш кижилер болур дээрэи билдингир. Ынчангаш мал чеми белеткээринге киржир бүгү техникада 500 ажыг механизаторлар быжыглаттыган. Бо күш болза совхозтарда баз турар бүгү агрегаттарның болгаш машиналарның дүп-хүнүн чырык үезинде адыр ажылдаарын, а АВМ-нерии дүп-хүн дүргузуүда үзүктел чок ажылдаарын хандырар. Оон аңгыда дузалал ажылдарга, чижээ, поварлар, чүдүрүкчүлер, дүжүрүкчүлер дээн чергелиг кижилер база магазинга сиген ниитизи-биле белеткелиниге киржилгези кандыгыл? Бо талазы-биле СЭКП райкому болгаш райкүүском түскай доктаалды хүлээп алган. Ында школачылардан эгелээш, пенсионерлерге чедир, айыыр, кадыыр тудуп шыдаар-ла кижилерни бо кампанияга киништирери көрдүнген. Районнуң, хоорай, суур, будурүлге болгаш албан организация бүргүзүнге чедир план-даалгалар бердинген. Улус депутаттарының Туран хоорай болгаш көдээ Советтериниң күүскомнары бо ажылды организастап эгелээн. Чамдык коллективтер мал чеми белеткээринче 2—3 удаа үнгүлээн.

Районнуң 5 совхозу мал чеми белеткээринче июнь 25-дан эгелеп кирген. Көк-тараалыг «Саян», «Кызыл тараачын», «Хадын», «Шивилиг» совхозтар оларны кескеш, сенаж кылдыр болбаазырадып турар. «Өөк» совхоз будук-бүрүден витаминниг далган белеткеп турар. 7 АВМ-нии 6-зы ажылдап турар. Июль 3-те четче эвес медээ-биле алырга, 64 тонна сенаж, 7 тонна витаминниг далган белеткеттингеи.

Амдыызында кезип турар көк-тараанын эвээжеп бар чоруурy-биле холбаштыр мал чеминиң белеткелиилериниң күжүн ногаан будук-бүрү белеткээринче, хоорай, суур чурттакчыларын шалбаа, демгеликтиг, арга-арыг ишти черлериниң сигенин кезеринче колдадыы углап турар. Ол чөрүк темпиин дүргедедир болгаш АВМ-нернин үзүктел чок ажылдаарын хандырар.

Будук-бүрү белеткеп турар школачылардан Наташа Шойдан, Гена Иргит, Хертек Чамис, Люда Сорузаан болгаш өскелер-даа хүнде 130—140 кг будук-бүрүнү бодалдааш дужаап турар. Школачылар ниитизи-биле 30 тонна будук-бүрүнү белеткээр хүлээлгелиг.

К. СЕМИС-ООЛ.

Бай-Тайга район

Допчулал

ЧЕМ БЕЛЕТКЭЭР ТЕХНИКАНЫ — БҮРҮНҮ-БИЛЕ АЖЫГЛАЛГА

Бо чылын агаар-бойдустуң байдалы онза нарын болуп турар. Кандаашкынның уламынган оът-сиген шоолуг үнмээн. Ынчангаш мал ажылынга чемнер белеткээрин бичии-даа саадаашкын чокка организастаарын үе неген келген. Маңаа техника шиитпирлиг ролюдүү онаар. Республикада мал чемнери белеткээринге киржир техника септелгезинiң байдалы кандыгыл?

Республиканың Статистика эргелелиниң июль 1-деги медээзи-биле алырга, мал чемнерии белеткээринге ажыглаар дыка хөй машиналар ажыл-агыйларда ам-даа белеп эвес. Чижээ, республикада ниитизи-биле бар 584 трактор косилказының 430-и азы 73,6 хуузу септеттинген. Хээндектээр 117 косилкадан 84 белеткеттингеи. 321 пресс-подборщиктиң 203-үзы ылдыынган. Трактор дырбаашгарының 64,8 хуузун септеп алган.

Тус-тус районнарны алырга, чангыс-ла Бии-Хемниң совхозтары трактор косилкаларын бүрүнү-биле септеп белеткеп алган. Трактор дырбаашгарын белеткээрии ында база доозар четкен. Сигенни кезер болгаш белеп машиналарның септелгезин Чөөн-Хемчик районнуң совхозторында багай эвес чорудуп, доозар чоокшулап турар. Бай-Тайга районда трактор косилкаларының чүгле кезии, пресс-подборщиктерии 60 хуузу, трактор дырбаашгарының 43-ле хуузу белеткеттингеи. Сигеи кезер болгаш белер машиналарны белеткээри Барыын-Хемчик, Өвүр, Тандыр районнарның совхозтарында кончут хожудан турар. Чамдык ажыл-агыйлар ол техниканы септээринче кичээнгейии кошкаткан. Чижээ, «Тээли» совхоз 10 трактор косилказындан чүгле үштү септээн, 4 трактор дырбаажы шуут белеп эвес. «Улуг-Хая» 14 косилкадан чүгле 5-ти, Тока аттыг совхоз 16-дан 4-түзү септээн.

Силос комбайнарын алырга, республикада оларның ам-даа 170-ии септеттинмээн. Тандыда —35, Каа-Хемде—30, Улуг-Хемде — 21, Кызыл районда — 10 силос комбайны ам-даа кылдынмаан.

Республикада бар витаминниг сиген далганы бүдүрер 45 АВМ-иерии 33-үзү септеттингеи. Каа-Хемде — 2, Тандыда —3, Улуг-Хемде — 2 АВМ агрегат ажылдаарынга белеткеттинмээн.

Үстүнде көргүскен саннардан алырга, мал чемнери белеткээринге ажыглаар машина-техниканың септелгезии ажыл-агыйлар чогуур негелденiң деннелиигге чорутпаан, ону соңгаарладып келген дээрэи илдең-дир. Септеттинмээн эргежок чугула машиналарны ам кажан кылып доозарыл? Азы оларны ажыглавас бодап турар бе? Ындыг айтырыглар дүрүм ёзугаар тургустунуп келир. Мал чемнери белеткээр техниканың септелгезин ам-даа дооспаан, чугула кампанияга ындыг янзы шаптык ужурашгырып турар кижилерден шыңгыы айтырарыиың үези келген. Чем белеткээр бүгү техниканы ам бүрүнү-биле ажыглалче кааргеи турар ужурлуг. Ынчангаш районнарның партия, совет, көдээ ажыл-агый органнары чарлаттынган ийи шалыпчы айда мал чемнери белеткээриниң планын боттандырар дээш, белеп эвес машина-техниканы кылдырарының дээштиг хемчеглерии доп-дораан алыр хүлээлгелиг. Ам техника септелгезинге кандыг-даа соңгаарладыышкын турбас. Бүгү күштү болгаш техниканы эң чугула дайынчы соруглга — мал чемнери белеткээринче мобилизастаар херек.

БАЙ-ТАЙГАДАН МЕДЭЭЛЕР

Бай-Тайга районнуң Шуй ортумак школазының өөренiкчилери боттарының төрээн совхозуу «Мурнакчыга» мал чеми белеткээринге дузалажып, будук-бүрү кезип бооддалдаар ажылче кирген. Оларны 34 кижи составтыг 4 звено кылдыр тургускан.

Звеноолар бо хүннерде 19 тонна будук-бүрүнү белеткээн. Школачыларны башкы Борис Хомушку удуртуп турар. Совхозтуң директиязы мал чемн белеткеп турар өөренiкчилерге бир «Беларусь» тракторну быжыглаан. Ол ышкаш ажылдаарыга таарымчалыг байдалды база тургускан.

Школачы ажыл-ишчилер Бугa-Дөвүү, Ийи-Дыт деп черлерде будук-бүрүнү белеткеп турар. Белеткээн бүргүзүи совхозтуң хойжу бригадаларыгы кыштагларында аппарып кургадыр аскылаан.

* * *

Он бирги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаарын чедишкинiг күүседир дээш Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң ажыл-ишчилери аразында чарыштыг ажылдап турар. Совхозтуң хову бригадазының кежигүнерэ бо хүннерде ниитиниң малынга сиген белеткеличе массалыг кирген.

Совхоз 186 гектарда хөй чылдыг сигенни тараан. Базырык-Үстүнде тараан сиген-даа, тарааның-даа үнгеии эки. Чай дургузугда хөй чылдыг сигенни ийи катап ажаап алыры-биле МТЗ-50 деп дөрт трактор баштайгы кезиишкинче киргеи. Сиген шөлүүүи гектарындан-на олар 14-15 центнер дужуттуг ап. Ээр-Хавак болгаш төөте сүт-бараан фермаларында 8-10 тонна баштайгы сигенни сараттаанnар.

Совхозтуң сиген белеткелиңде ниитизи-биле беш звенода 54 кижи ажылдап турар. Июльдуң ийиги декадазындан эгелеп звеноларга ажылдаар кижи саны 260 чедер.

Совхозтуң директиязы, ында партком сигенчилериниң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының хемчеглерии ап турар. Сигенчи звеколар аразында социалистиг чарыштың түнелии неделя саиында үндүрүп, тиилээн звенога шилчнир выпелеии тыпсырын шиитпирлээн.

Ажыл-агыйның сиген белеткелиигe чыл бүрүде идепкейлиг киржип, тиилекчилериниң одуруунга санадып келгениер бисте хөй. Баштайгы хүннерде сиген кезериигe трактористер Чамзы Оолак, Дары-Хөө Озуң-оол оларның звенолары тиилекчи болган.

А. КАНЧЫЫР.

АВМ-НИ АЖЫЛДАТКАН

Районнуң ажыл-агыйлары мал чемнериниң белеткеличе киришкен. «Шекпээр» совхозта АВМ ажылдап эгелээн. Оон улуг операторугга хоочун механизатор Куулар Калдар-оол, операторугга Сарыглар Өөрей-оол томуйлаткан. Олар баштайгы үш хүнде — АВМ-ниң эдиктирилгезиниң үезинде — элдең тонна витаминниг сиген далганын белеткээн.

Районга өрткен чылын бо үеде 25 тонна будук-бүрү, 13 тонна витаминниг сиген далганыңда өскө мал чеми белеткеттингээн турда, бо хүннерге чедир 105 тонна сиген, 116 тонна будук-бүрү, 22 тонна сиген далганы белеткеттингеи. Районнуң ажыл-ишчилери оң бирги беш чылдың бирги чылында 13000 тонна сиген, 3000 тонна будук-бүрү, 250 тонна сиген далганы белеткээр. Амгы үеде оон белеткелиинде 322 кижи ажылдап турар.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

Чөөлан-оол Донгакович Тайлакпан Улуг-Хем районда Жданов аттыг совхозтуң мурнакчы малчыннарының бирээзи. От мал ажылынга ниитизи-биле 26 чыл ажылдап, ол үениң дүргузуида төрээн совхозунга дыка хөй малды өстүрүп берген.

Дүржулгалыг малчын он бирги беш чылдың баштайгы чылында база бедиңо коргузуғиу чедип алган. Ол төрүүр 100 хойдан 100 хургаииы онча-менди камгалап алгаш, бир хойдан-на ортумаа-биле 2600 грамм дүктү кыргып, чылдың эгезинде алган социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсткеи.

Амгы үеде малчын эки өът-сигеннiг берии тайталарже үне бергеш, хоюн семиртип, мал чеминиң белеткелиинче бүгү күжүн утландырган.

ЧУРУКТА: хөйж Ч. Тайлакпан.
В. ЧАДАМБАНЫҢ фотозу.

МАЛ ЧЕМНЕРИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ

Бүгү чуртта мал чемнериниң белеткели калбаргаи. ССРЭ-ниң ТСЭ-зииии санаанызбиле алырга, колхозтарга, совхозтарга болгаш ажыл-агыйлар аразының будурүлгелериигe амга чедир 35 миллион гектар ажыг чериин тараан болгаш чайгаар үнген сигении ажаап алган. 22,5 миллион тонна хире сигенни сараттаан, 30 миллион тонна ажыг сенажты, барык 12 миллион тонна силосту курлавырлаан. 2,4 миллион тонна хире витаминниг сиген далганы болгаш өске-даа мал чемнерии белеткеп четтигипкеи.

— Ажыл-агыйларда янзы-бүрү ажыладарның хемчээли улгадып (мурнуу районнар тараа ажаап ап эгелээн) келген-даа болза, мал чемнери белеткээринiң темпизи кошкавайн турар — деп, ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозуиуң мал чемнери белеткелиниң кол эргелелиниң начальиыгы А. Ольяшев чугаалаан.— Сөөлгү чеди хоиук иштинде 9,2 миллион гектар шөлдүн сигении кестирген. Россия Федерациязыиың болгаш Казахстанның колхоз-совхозтарында эң бедик немелде өзүлде чедип алдынган. Бо черлерде «шөл-ферма» аразының шуущтурулгазын ыяк организастаан, болу чоруур комбайнарны, сиген кезер машиналарны, сиген чыып, пресстээр болгаш өске-даа техниканы улуг-улуг комплекс болуктер кылдыр каттыштырган, бедик будурүккүлүг ажыглап турар.

Литваның, Узбекистаннын, Молдавияның ажыл-агыйлары сигенни шалыпкыны-биле ажаап ап, шөлдериин 84—91 чедир хуузуиуң ногаан дужуун ажаап алган. Оон-биле кады Эстонияда, Грузияда болгаш Армецияда сиген кезилдези хожудап турар.

Чурттуң бүгү девискээринге агаар-бойдустуи байдалы сиген белеткелиигe таарымчалыг боон турган. Сигенни эрткен чылдың бо-ла үезинден 8,6 миллион тонналы хөйиу белеткеп сараттаан.

Чулуктуг чемнерни салыры, витаминниг сиген далганын, борбаандыларны болгаш бөкеттерни белеткээри көвүлеп турар. Азербайджаннын, Узбекистаннын, Таджикистаниың болгаш Литваның ажыл-агыйлары сенаж белеткээринiң чыл даалгаларын күүседипкеи, ону күүседиринге Киргизияның, Казахстаниың колхозтары болгаш совхозтары аас чоокшулап келген. Россия Федерациязында мал чемнери белеткээр агрегаттар дүн-хүн чоккa ажылдап турар.

Бо чылын чурттуң районнарының хөй кезиинге кукурузаның таарымчалыг үезиидe ажаап алыр байдал тургустунган.

Бо чылын суггаттыг черлерден сигенниң болгаш кукурузаның ниити хемчээлиниң хөй кезиин алыры шиитпирлеттингеи.

(СЭТА-ның корр.).

Москва.

ШАҢНАЛДАРНЫ ТЫВЫСКАН

Онгу беш чылдың планныг онаалдаларын күүседиринге чедип алган чедишкиннерии дээш Кызыл хоорайның улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының ажыл-ишчилери чазактың орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаткан. Ону тыпсырынга тураскаткан байырлыг хурал дүүн СЭКП Кызыл хооркомунуң хуралдаар залынга болуп эрткен.

СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, партия Кызыл хооркомунуң бирги секретары А. И. Пожидаев пайысылалдын улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының 25 мурнакчызынга чазактың орденнерин болгаш медальдарын байырлалдыы-биле тывыскан. Куш-ажылдың Кызыл Тук орденин Кызылдың № 14 школазының директору Л. А. Галактионовка, Улустарның Найыралы орденин улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң сан кидизининг эргелекчизи В. П. Барабановка, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденни Күрүнеиия Кызылда педагогика институтунуң кафедра эргелекчизи С. С. Салчакка болгаш өскелерге-даа шаңналдарны тывыскан.

А. И. Пожидаев шаңнаткаииарга байыр чедирип, ажылынга чедишкиннерии, амыдыралынга аас-кежиктиг күзээн.

Чазактың бедик шаңналын алганнар Төрээн чуртунуң чечектелиишкиии дээш улам эки ажылдаарын хүлээшгенiнер.

СОВЕТ-МООЛ НАЙЫРАЛГА ТУРАСКААТКАН

Моолга улусчу революциянын 60 чыл ойнга тураскаатқан Кызылдың хөй-ниити төлээлекчилериниң байырлыг хуралы дүүн болуп эрткеи.

Совет-моол найырал ниитилелиниин Тыва салбырының баштаар черииин даргазының, ораланчызы, СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация кылдызиниң эргелекчизи А. К. Канзай-Моолдуң улусчу революциязының 60 чылының дугайында илеткел кылган.

Республиканың «Билиг» ниитилел организациязының баштаар черииин даргазының бирги оралакчызы С. И. Шуглининиң, республика эмиелелиниң кол эмчизи Ю. З. Бөвенекийниң, Тываның күртелерадио комитединиң кол редактору С. К. Хертектиң акыдүмна Моол Арат Республикага чораанының дугайында чугааларын чыылганнар дыңнаап.

76 ХАРЛЫГ СУГГАТЧЫ

Чөөн-Хемчик районнуң «Сут-Хөл» совхозунда хоочун суггатчы, Октябрь Революциязы орденниң эдилекчизи Ижажап Допчаевич Ондарга удуртқан 3 кижи составтыг суггатчы звено чыл санында бедик дужуттуг ап келген. Ижажап Допчаевич пенсияже үнгенден бээр дыка хөй чылдар эрткеи: Оон хары ам 76. Ол шаандан тура-ла тараа суғарар ажылга, мергежээн турган.

Ижажап Допчаевичиниң нанын дөзүге-даа, ол ам-даа аныяксы болгаш омак-хөлүг, мөге-шынарлы. Ол чер ажылын хөгжүдеринiң төрээлиг водунуң биче эвес улаа-буузун киирип, чүгле суғарат ажылынга белеңи 25 чыл ажылдаан. Чыл санында бедик дужуттуг өстүрүп келген.

— Мээң төөкомда «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи Даңчай-оол Ондар, Дамдый-оол Ондар оларбиле каш чыл улаштыр ажылдап келдивис. Эрткен чылын Инек-Дашта 150 гектар черни суғарып турааш, гектардан-на 16 центнер дужуттуг алдывыс. СЭКП-ниң XXVI съездизининг шиитпирлерин амыдырала боттандырар дээш, он бирги беш чылдың баштайгы чылында кө. дээ ажыл-агый культураларының бир гектардан 17 центнер дужуттуг амыр деп бедиккен хүлээлгени алаан бис. Бо чылын кандаашкынныг-даа болза, бис ол дүлээлгеии күүседип шыдаар бис. Звено бо чылын база Инек-Дашта черлерни суғарып турар. Ам бо хүннерде ийиги суғатты доозуп тур бис — деп, Ижажап Допчаевич чугаалады.

Ижажап Допчаевич совхозга хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы. Оон төөкөвү бо чылын суғатчы звеноларының аразында организастаан социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп турар.

Ижажап Допчаевичиниң күш-ажылга кыымак чоруун үнелеп көргеш, оон чуруун Хүндүлел самбырызында киирдиг.

Н. ДАЖЫНМАЙ.
Чөөн-Хемчик район.

«Улуг-Хемниң» чаа дугаары

«Улуг-Хем» альманахтың элчелиг чаа 46-гы дугаары (тыва дылга) чоокта үнген. Ында Тываның чогаалчыларының, шулукчуларының, журналистериинiң чогаалдары парлаттынган. Бо үндүрүлге хоочун база аныяк чогаалчылардан тургустунган авторларның материалдары-биле байлак болганындан онзагай.

«Коммунистер дугайында чугаалар» деп кезекте республиканың ажыл-ишчилериниң, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң делегаттарының ажыл-херектерии, оларның сорулгаларын чыыртқан материалдар коллаан. Ол дээрге-ле Тываның журналистери Т. Хертек, Ч. Кара-Күске, К. Арактаа, Л. Чадамба болгаш оон-даа өскелериниң очерктери-дир.

«Тоожулар, чечен чугаалар» деп кезекте чогаалчылар С. Сурун-оолдуң, Ч. Көк-оолдуң, В. Монгуштуң хижиниң ажычанының, будурүүнүң дугайын чыртқан темалыг чогаалдарын парлаан. «Шулуктер, шулуглелдер» кезээнде С. Сарыг-оол, О. Сувакпит, М. Өлчей-оол, А. Даржай, Бл. Серен-оол, З. Намзырай, В. Сэгаан-оол болгаш оон-даа өскелериниң чогааллары киргилээн.

Тыва АССР-ниң улустуң чуруучузу, РСФСР-ниң Репин аттыг күрүне шаңналының лауреады Х. К. Тоолбуевиниң фоторепродукцияларын хемчегиин демдеглээнiнер.

Бистин корр.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга

ПРОПАГАНДАЛААР, ХАНЫ ӨӨРЕДИР

Районнуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXVI съездизиниң материалдарын ханы өөренип, партиниң салган сорулгаларын амыдыралга боттандырарынче угланган ажылдарны партһомнар, партия эге организациялары чорудуп турар.

Съездиниң материалдарын пропагандалаарынга болгаш өөренирине партия, комсомолдуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгелерин калбазыбле ажыглап турар. Партияның политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгелериниң 105, комсомолдуң 15 школаларынга 1953 дыннакчылар, агитквартилдарга 1102 кижи съездиниң материалдарын өөренгеннер.

Ол чугула документтиң тайылбырларынга, өөредириңге 562 политинформатор, пропагандист, агитатор хаара тутпаан, оларның шынар составын экижидеринче кичээнгей салдынган. Съезд материалдарын пропатандалаарынга идеология кадрларынга практиктиг, методиктиг дуза көргүзери-биле партия организациялыының секретарларының, оларның орлакчыларының, агитаторларның, политинформаторларның, пропагандистерниң, лекторларның семинарларын эрттирген.

Съездиниң салган сорулгаларын күш-ажылчы коллектив, кижи бүрүзүнге чедир тайылбырлаар ажылды чорудуп, ону практиктиг ажыл-херекбиле сырый холбаштырып турар. Съезд материалдарын пропагандалаарының кол сорулгазы ТК-ниң Отчёт илеткелинде мынча дээш: «Төлевилеттинген планнарны чүгле күүседир эвес, харын көскүзү-биле ажыр күүседир дээш эң түктүлүг сорукту, эң идепкейлиг чорукту көргүзүп, бүгү күралвырларны болгаш аргаларны ажыглаар керек». Ону удуртулга болдуруп, районнуң малчыннары боттарының сөглээн сөзүнге ээ болуп, мал ажылының продуктуларын көвүдедир болгаш күрүнеге салар, ооң шынарын экижидер, мал бажын өстүрөр талазы-биле чамдык ажылдарны кылган. Күрүнеге эът, сүт садарының социалистиг хүлээлгезин бирги кварталда күүсеткеннер. Район күрүнеге эът, сүт, дүк садарының чартык чыл планын ажыр күүсеткен.

Партияның XXVI съездизи социалистиг чарышче онза кижээнгейни салган. Коммунистер социалистиг чарыштың бирги одуруунда чоруп турар, «Чодураа» совхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазының коллективи (эргелекчизи коммунист эш Сырат) СЭКП-ниң XXVI съездизиниң материалдарын өөренип дооскан болгаш Черкасск облазының көдээ ажыл-ишчилериниң база эрзинилериниң кыйгырыын таныжып, ону күрүне планын күүседиринниң, ажылга харыысалгалыг чоруктун, боттарының культурлуг амыдыралын улам бедидериниң программазы кылдыр хүлээп алганнар. Одар сөглээп сөзүн ээлээп, он бирги беш чылдың чартык чыл планын май айзы-ла күүседип алганнар. Тыва АССР-ниң Дээди Соведиинiң депутады Оюмаа Баткар, район Соведиинiң депутады Клара Оюн, хөөчүн коммунист, арга-дуржулгалыг сааҥчы Увангур Ким эки ажылдан, социалистиг чарыштың тиилекчилери болуп турар.

«Кызыгаар» совхозтуң хойжу бригадазы төрүүр 100 хойга онаштыр 107 хураганы камгалап алган. Бригадада 7 коммунист социалистиг хүлээлгезин күүсеткен. Баянзай Белеткей төрүүр 100 хойдан-на 116 Хайын Соян — 103 хураганнарны дорүктурул, менди алганнар. Ол бригаданың кежигүнери Базанай Анчы төрүүр түс хойдан-на 112 хураганны, Соян Сувак—121, Эреидей Дембрель—118 хураганы бүрүн өстүрген. Бригаданың 10 кадарлыызы планнаг онаалдазын болгаш социалистиг хүлээлгезин күүседип, шудургу ажылдаан. Ниитизи-биле районда 100 төрүүр хойга онааштыр 85—112 чедир хураганны 52 хойжу камгалап алган.

Съездиниң материалдарын пропагандалаар, өөредир ажыл «О. Шынаа» совхозтуң малчыннар ортузунда багай эвес организастаттынган. Хойжу бригаларда 18 коммунист малчыннардан 17 кижи чаш төл алыр, мал бажын өстүрер план

ТАЙБЫҢНЫҢ БОЛГАШ НАЙЫРАЛДЫҢ ЭКРАНЫ

Москванық XII делегей кинофестивалы ажылдап кирипкен

Кино уран чүүлүүн бедик сорулгазы — улустарның бот-боттарын билчирип бижыглазы, буянныг-чаагай, социал-шинныг чорукту, тайбынны көргүзүп, бадытказы болур. Делегей экранының депшилгелиг күштериниң төлээлекчилерин совет найысылалга ол буянныг-чаагай соругга он ийи удаа чыылдырганы бо. Москванын делегей кинофестивалының «Кино уран чүүлүүн гуманизми дээш, тайбын болгаш улустар аразынга найырал дээш» деп лозуңу кинематографтың мурнакчы аргалары үнелиг бооп турар кижилерни чогаадыкчы туружун чүгле илередир эвес, харын база чаагай сеткил-сагыыштыг кижи бүргүзүүн чүүлүнге база дүгжүп турар.

Москвада кино көрүлдезинде төлээлекчилериниң эң хөй санныг бооп турары чогум-на оон-биле тайылбырлаттынар. Ында 95 чүрттүн болгаш делегейниң болгаш национал дөрт организациязының — КНО-нуң, ЮНЕСКО-нуң, Палестинаны хостаарының организациязының, Чилиниң патриоттуг күштериниң кинозүкүн болгаш фильмиринин ажылдакчылары киржип турар. Конкурстуг, конкурстуг эвес, болгаш информастыг көрүлделерге 500 ажыг фильмнерни киирген болгаш олар делегейниң кинематографвыынын бистин бүгү-ле дувүрээзининг бөмбүрзээнистин амыдыралын, демнелин, сагыш-сеткилин болгаш идегелин көргүскен чогаалдары бооп турар.

Фестивальдың байырлыг ажыдыышкыны июль 7-де Күрүненин төп концерт залынга болган. Анаа совет болгаш даштыкы кино уран чүүлүүнүн сураглыг ажылдакчылары, национал кинематографияларның удуртукчулары, хөй-нитинин төлээлекчилери чыылганнар.

Москванын XII делегей кинофестивалының киржикчилеринге болгаш аалчыларынга эш Л. И. Брежневтин чедирген байырлыг үргүлүлелдиг адыш часкаашкыны-биле утказап. Фестивальдың оргкомитединиң даргазы, ССРЭ-ниң Күркинозүүнүң даргазы Ф. Т. Ермаш байырлыг чагаанны номчаан.

Ол чыылганнарның болгаш бүгү совет кинематографистериниң өмүнээзинден фестивальдың ажылынче сагыш салып турар дээш Леонид Ильич Брежневке чүректин ханызындан өөрүп четтиргишкинни илереткен.

Амгы үениң шылгаражыгай политиктиг ажылдакчызының, кижилериниң үзаа-бодал амыдыралынга, тайбын болгаш улустарның бот-боттарын билчири дээш демиселге кино уран чүүлүнүң ролюн оон бедиң-биле үнелээни чер кырының депшилгелиг кинематографывынга чогаадыкчы чазчаа ядыгы кылыры чигзиниг чок деп оратор чугаалаан. Эш Л. И. Брежневтин байырлыг чагаазы Москва фестивалының салган сорулгаларының ужур-дузазын бадыткан, оон бедик ат-алдарын тодарадып турар-дыр.

Ол Леонид Ильичиге кадыкшылды болгаш оон тайбынның эрге-ажыктары дээш бедик болгаш буянныг-чаагай ажыл-чорудулгазынга чедишкиннерлиг болуруң чалбышшыны-биле күзеп турарын дамчыткан.

ССРЭ-ниң кинематографистер эвилелиниң баштаар черинин бирги секретары Л. А. Кулиджанов совет кино уран чүүлүнүң мастерлериниң өмүнээзинден фестивальдың киржикчилериниге байыр чедиргеш, оларга чогаадыкчы чедишкиннерлиг болуруң күзээн.

Фестиваль журилериниң даргалары киворежиссёрлар С. И. Ростоцкий (уран-чечен фильмнер конкурузу), Л. В. Махнач (кыска хемчээлдиг фильмнер конкурузу), чогаалчы А. Г. Алексин (уруглар фильмнериниң конкурузу) фестиваль көрүлделериниң арбитрлерин — делегейниң хөй-хөй чүрттарындан келген сураглыг кинематографистерни болгаш хөй-нитин ажылдакчыларындан чыылганнарга таныштырган.

Байырлыг марштың аялгазы чаңгыланып турда Москванын XII делегейниң кинофестивалының тугу — ак-көк бөмбүрзектиң дүргүзүп болгаш үени айытқан кинокадрларны чүраан ак өөстү көргүрген. Ол «1981, Москва» деп бижиктиг тук кино уран чүүлүнүң төөгүзүнге кирер.

Оон соонда көрүлде эгелээн. ССРЭ-ниң улустуң артизи С. Юткевичиниң тырттырганы «Ленин Парижте» деп фильмни көргүскен. Совет мастерлериниң алдан чыл иштинде тургузуп келген кинолениниң аныяк уламчызы чогум-на ол конкурстан дашкаар лентадыр. Ында Владимир Ильичиниң Францияга чоруп турганының дугайын көргүскен. Октябрьның баштыңчызының болгаш оон суруккуларының революция мурнунда чылдарда чорудуп турганы аажок улуг чогаадыкчы, тургузукчу ажылдарын төөгүп турар. РСФСР-ниң улустуң артизи Ю. Каюров Ленинниң оюр-хевирин экранга тургускан. Конкурстан дашкаар кино көрүлдезинде программазынга француз «Провинциялка» деп фильм доскан (режиссер Клод Горетта).

* * *

Фестиваль хөй талаларлыг. Ол көрүкчүлерге — солун, хандыкшылдыг кино болур, оон киржикчилеринге — шынгы шылгалда болур. А жюри кежигүннериниге — улуг күш негеттинер, харыысалгалыг ажыл болур. Июль 8-тин хүнү — Москвага кино көрүлдезинин баштайгы хүнү болган. Оон үш экраннарында ураа-чечен, кыска хемчээлдиг болган уруглар фильмнеринин маадырлары ангы-ангы дылдарга чугаалап эгелээннер.

Конкурстуг көрүлде фестивальдың төп залынга эгелээн. «Понедельникте көрүүр бис» (режиссёр Морис Дюговски) деп Канада фильмнин тургузукчуларының кол сорулгазы найыралды, ынакшылды, ниитилегге ёзулуг моралдыг үнелиг чүүлдерни тыпкайн турар. Хиличеннеңин чоруур кижини көргүзери бооп турар. «Чаңгыс хүн барон болган» (режиссёр Каспар Роструп) көрүкчүлерни өрткен чүс чылдарже эгилип, таварылга бооп чаңгыс-ла хүнүүн иштинде канчаар-даа аажок улуг черниң эвэн апаар тараачыының төөгүзүн ылап бүзүөдирин ораладжып турар. Ол хүн өрткен соонда, тараачын кижи база катап түренги амыдыралынче дезип кирер.

Чаңчыл ёзугаар кыска хемчээлдиг фильмнерни «Зарядье» дээр кинотеатрга көргүзүп эгелээн. Ында Европаның, Азияның, Африканың, Американың болгаш Австралияның бежен чурттарының кинопублицистеринин кино чогаалдарын көргүзүп турар.

«Бөмбүрзектиң буругаар депшилгелиг чурукчуларының — чогаалчыларының тайбынны камгалаарының талазынга туружуп, милитаризмниң болгаш ревашшизмниң күштерин сойгалап илередип турар фильмнери хол черни эзелеп турар.

Совет кино мастерлери хөй талалыг программаны бараалгадып турарлар. Совет Эвилелиниң тайбын болгаш улустар аразының аймыл чок чорук дээш демиселин көргүзүп турар «Ол меңге чыркыты хүмаала» (режиссёр А. Колошин) дээр конкурстан дашкаар фильмни баштай көргүскен.

Ленин дагларында пионерлериниң болгаш школчуларның ордузунда уруглар фильмнерин база үндүрүп эгелээн. Бичии көрүкчүлер оны улуг сонургал-биле уткааннар.

Москва көрүлдези дең эргелиг киржикчизи — уруглар кинозу болуп берген делегейниң ядра чайгыс фестивалы болур. 30 ажыг чурттарның кинематографистери уруглар дугайында он-он фильмнерин Москвада экжелгеннер.

Көргүзүүнүң чүүлдеп эгелээриил? Ол ээзэш эвес ужур-дузалыг айтырыгны уруглар бот-тарының күзели-биле шиитпирлээннер. Эң баштайгы номер ГДР-ниң фильмнеринге таварышкан. Ынчангаш анаа «Ыяш кезикчизиниң оглу» деп мультфильмни болгаш «Кажан Уйканың өнүүн Эзе турда» дээр долу хемчээлдиг ураа-чечен фильмни үндүргүлээн. Оларны шуптузуп фестивальдың баштайгы хүнүнде көргүскен.

В. ДЖАЛАГОНИЯ,
Л. ЕРМАКОВА,
Е. ХОРЕВА,
И. БЕКСЛЕР,
СЭТА-ның корр.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

ДЕЛЕГЕЙДЕ БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР

Кайгамчыктыг хүн

БУХАРЕСТ. Найырал, каны ажылдажылга болгаш дуналажылга дугаймда ийи чүрттүн аразынга хөй талалыг харылзаларны улам хөгжүдүрүнге калбак аргаларны ажыктаан совет-румын кереэге ат салганының 11 чылын Румынияның ажылчы чоннары демнеглээн. Парлалга ол хүнге редакция чүүлдерин болгаш өске-даа материалдарны тураскаатканнар.

Бүгүн румын улус Совет Эвилелиниң улустарынга чылыг, найыралчы сеткилин, ийи партиязының, чүрттарның болгаш улустарның аразынга ака-дуңма каны ажылдажылганың харылзаларын улам ынай хөгжүдери олардың эрге-ажыктарынга бүрүн дүгжүп, социализмниң, тайбының болгаш депшилгенин улуг херээнге ян чугула салыышкын болур деп бүзүрелиин база дагын илергейлеп турар деп, РКП -ТК-ниң органы «Скынтейя» солун бижээн. ССРЭ-биле найыралчы харылзаларны румын улус бедиң-биле үнелээрин ол демнеглээн. Румыниянын даштыкы экономиктиг харылзаазында кол черни Совет Эвилели эзеп турар. Эртемнин талазынга румын совет кадыг ажылдажылганың толаргай херечиин «Интеркосмос» программазынга дүүштүр космоска кадыг ужудуушкун болган. Европага болгаш бүгү делегейде дүшкүүрлүг чорукту чавырыллырарының херээн уламчылаарын чедип алыр, улустар аразынга тайбының болгаш билчиишкининиң ниити - сорулгалары дээш демисёшпишаан, бистиң чурттарывыс делегей ареназында кадыг ажылдап турар.

Боттуг программа

АНТАНАНАРИВУ. Партиязың XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинде кадүрүлген чаа тайбың инициативалар бүгү кижи төрелгеннин эрге-ажыктарынга тазрышкан боттуг болгаш ёйшаанда кылдыынган программалыр деп. Мадагаскарның ажылчы чоннар профвилелдерининг федерациязының (ФИСЕМА-ның) чингине секретары Разаканаиву медеглээн.

Айыыл чок чорууңга америк шеригнин пыжаның улам өзүп турар, хөгжүп орар, ылангыя Индий океан кавызының чурттарының ажылчы чоннарын совет саналдарны ийи-биле деткип турарын СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга ол айыткан. Амгы үеде Р. Рейган башкаан америк администрация улустар аразының харылзаларынга «соок дайын» ёзулуг катап тывылдырарын, бооцчепсекти эңдере бүдүрериң күштелдирерин кандыг-даа арга-биле ораладжып турар деп, профвилелчи удуртукчу чугаалаан.

Неоколониализмнин, империализмнин болгаш оон чалчаларының үүлгедиишкиннерине удур, ёзулуг бот-эргелиг болгаш социал дешилге дээш улустарның демисели-биле Совет Эвилелиниң эң-сеткил каттыштырылгазының СЭКПнин съездизинге бадыткаттынган ол буянныг сеткилин Мадагаскарның ажылчы чоннары өөрүп четтиришкин-биле утказап деп. ФИСЕМА-ның чингине секретары өнзалап демнеглээн. АКШ-тың Сальвадорда холгаарлаашкынын, өске чурттарда национал-хосталгалыг шимчээшкиннерге удур америк империализмнин чимзенишкиннерин ол килеңнинг буруу шапкан.

ССРЭ-ниң экономиктиг өзүлдезинин, Советтер чуртунун хөгжүдезинин аажок улуг перспективаларының СЭКП-ниң XXVI съездизинге хүлээн алдынган өндүр чаагай программазы ханы кризиске алыскан капитализмден социализмнин маргыш чок эртык күштерлинин база дагын бадыткаан деп.-Разаканаиву демнеглээн. Социалистиг системаның быжыгышкыны хөгжүп орар күрүнелер-биле кадыг ажылдажылгага чаа аргаларны тургузуп, делегейге чаа экономиктиг чүрмүү доктаалып тургузарынга идиг бөөрии ол айыткан.

Бедик шаңналдар

ХАНОЙ. Вьетнамның күрүне болгаш хөй-нитичи бөлүк ажылдакчыларынга совет чазак шаңналдарын анда тывыскан. Вьетнамның болгаш Совет Эвилелиниң аразынга акыюмна найыралды база бүгү талалыг кадыг ажылдажылганы хөгжүдеринге болгаш быжыглазынга улуг салыышкыны дээш ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдарыбиле шаннаан.

Шаннаттырганнарның мурнунда чүве чугаалаан, ВСРнин Национал хуралының Даргазының оралакчызы Фан Ань оларның ажыл-чорудулгазын бедиң-биле үнелээни дээш СЭКП ТК-та, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунга, эш Л. И. Брежневке ханы өөрүп четтириишкинни илергейлээн. В. И. Ленинниң чуртун, Улуг Октябрьның Төрээн чуртун пьетнам улус ханы ынакшыл-күзел-биле көрүп турар деп, ол чугаалаан.

Шиитпирлиг удурланыг

МАДРИД. Чазактың чуртту НАТО-же киир тыртар дээр планнарынга Испаниянын Коммунистиг партиязы шиитпирлиг удурланып турар деп, ИКП-ниң Чингине секретары С. Каррильо Валенсияга болган хитингиге чүве чугаалап тура мёдеглээн. НАТО-ну калбартыр чорукту чедирип болур халаптыг үржүктарының лугайын каш улаа чугаалаан.

Кол кичээнгейде

АДДИС-АБЕБА. Эрткен чылын Эфиопияның экономиказының хөгжүдезинин түнелдери, чүрттүн экономиктиг стратегиязын ажылдап кылырының айтырыглары хөгжүдезинин ниити национал революстуг кампаниязын эрттирер дээш чөвүдезинин болгаш топ планизашкынның удуртукчуларының, министерстволар болгаш ведомстволар төлээлекчилериниң ында ажыттынган ужуражышкынының кол кичээнгейинде турар.

Түр шериг административтиг чөвүдезинин, Эфиопияның ажылчы чоннарының партиязы организастаар талазы-биле комиссиязының даргазы Менгусту Хайле Мариам бергелер бар-даа болза, экономиканы улам ынай көдүрер талазыбиле хемчегдерни эрткен үе лугузузында амыдырала чайгылыш чөкка боттандырып келген деп, ужуражышкынны ажыпып тура чугаалаан. Будурулгени эргелеп башкарары организастаарын экижиринче, күш-ажылдың будурукчулуун белдиринче келир чыларга ойна кичээнгейни салыр апаар деп, ол чугаалаан.

Дерзии үүлгедиг

БАШИНГТОН. Даштыкыга шивишкин ажыл-чорудулгазын чаап-чажырарынга америк элчин чөрлери болгаш АКШ-тың өске-даа төлөө чөрлери Төп разведка эргелелиниң шивишкиннерин калбаабиле ажыглап турар. «Каверт экшн» журналга чаа парлаан чүүл ону бадыткаад. «Дипломаттар» кылдыр чагдының алгаш, дыка хөй-дашкаан. Иранның артиллериязы Басра дээр ирак хоорайны бооллаан. оок түнелинде тайбын чурттакчы чоннун аразынга өлүм-чидим болган деп база айытқан.

Дайынчы операциялар үезинде иран шериглер 300 чыгам ирак шериг албанныгларны чок кылган, чамдык районнарлан дайынны үндүр ойлаткан деп. иран чепсектиг күштерниң каттышкан штабы дыннаткан. Иран күштер Ахваз хоорайның районунга бир ирак самолётту дүжүр аткан.

(СЭТА).

Конференцияның документилери

КАИР. Египеттиң Национал-дешилгедиг (чөөн үзелдиг) партиязының ажылчыг кежигүннериниң чөөкта чаа Каирге болган баштайгы конференциязының хүлээп алган резолюциялары болгаш документилерин ында таратқан. Империализмнин болгаш сионизмнин, дерзин үзел болгаш реакция күштериниң чимзенишкиннериниге удур, чурттум күш-ажылчы чонунун амыдыралчы эрге-ажыктарын болгаш национал эрге-ажыктарын хамдырар дээш демнеглээ авангардчы роль пролетариатка онаажырының дугайында тезисти ол документилерде бадыткаан. Амгы үеде чурумнуң политикалының уламнындан болдунган кризистен чурттуу алырып алыр сорулгадыг национал камгаланышкын фронтузуун тургузар дугайында ук партиянын эрткен чылгы съездизинге көдүрүлген ийелиг конференция деткээн. Ажылчын ажгы мындыг каттыжышкынга кол күш болур ужуруг деп айытқан.

Араб делегейге империализмнин болгаш сионизмниң тергиндели тургузарынче угланган Кэмп-Дэвид политиказын боттандырарын болдурбас дээш демиселди конференциянын киржикчилери келир үеде ажыл-чорудулганын эң чугула угланышкынналрының аразынга киирген.

Профвилелдерниң херектеринге эрге-чагыргаларның холгаарлаашкынынга удур, хамаатыларның эргелерин болгаш политиктиг хоталгаларын дора көрер бүгү-ле антидемократтыг хообшуларны күш чок болдурар хөп демисежир деп боттарының шиитпирлиг чоруунун дугайын база египет ажылчыннар медеглээн.

Дайын чорудулгалары

БЕЙРУТ. Ирак-иран фронтузунда дайын чорудулгалары Ноусуд Гилаве-Гарб, Дизфуль, Шуш, Сусенгерд, Ахваз болган Абадан районнарында уламчылаан турарын Иракның кол шериг командылалының чери дыннаткан. Ирак шериглер эрткен хоногтарда Ноусуд чоогунга 380 иран шериг албанныгларны санзан үндүрген, фронтуун өске участокторынга 51 иран содаттар өлүрткен. Иранның 4 танкызын, 8 авточашиназын болгаш өске-даа дайынчы техниказын узуткаан. Иранның артиллериязы Басра дээр ирак хоорайны бооллаан. оок түнелинде тайбын чурттакчы чоннун аразынга өлүм-чидим болган деп база айытқан.

Дайынчы операциялар үезинде иран шериглер 300 чыгам ирак шериг албанныгларны чок кылган, чамдык районнарлан дайынны үндүр ойлаткан деп. иран чепсектиг күштерниң каттышкан штабы дыннаткан. Иран күштер Ахваз хоорайның районунга бир ирак самолётту дүжүр аткан.

(СЭТА).

ХУН СЕННИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ПНОМПЕНЬ. Кампучия Улус Республиканың даштыкы политиказы Мурнуу-Чөөн Азияга болгаш бүгү делегейге тайбынны, оожургалдыг болгаш айыыл чок турар чоруукту хандырарынче угланган дээп. Кампучияның Улусчу-революстуг партиязының ТК-зының Политбюро кежигүнү. Кампучияның даштыкы херектер министри Хун Сен ГДР-же. ВУР-же. БУР-же. ЧССР-же. Индияже болгаш Сирияже албанныг найыралчы аян-чоруун кылып үнүптеринин мурнуу чарыында кампучи найысылалга медеглээн.

Пол-потчуларның ханныг өлүрүкчү чагыргазының үезинде пекинчи гегемонизмнин болгаш экспансионизмнин деткиш чери болуп турган Кампучия ам бо-булаа девискээрге тайбын дээш демиселчилерин мурнуу одурүүнда турар деп ол демнеглээн.

«Кампучия талазы-биле делегей конференциязы» дижир үвенн чыылдырар деп турары дээрге. Индий-Кыдатка революстуг чаартылгалар чорудулгазын ара доктаадырын бүгү-ле күжү-биле ораладжып турар америк империалистерниң болгаш пекинчи гегемонистерниң эрге-ажыктарынга харын чүгле таарыр деп. ол министр айытқан. Ында конференцияны эрттиреринден Мурнуу-Чөөн Азия улустары чүүдээ ойнап албас. Индий-Кыдаттың болгаш АСЕАН-ның күрүнелери дашкаартан хандыг-даа холгаарлаашкын чокка, харын чүгле боттары чыыш алгаш, девискээрнин айгыырларын шиитпирлеп болурлар. Индий-Кыдат чурттарының даштыкы херектер министрлериниң чоокта чаагы конференциязы чогум-на харын ында орукту айытқан.

Амгы аян-чорук социалистиг чурттар-биле, ол ышкаш Индия болгаш Сирия-биле Кампучия Улус Республиканың найырал база кадыг ажылдажылга харылзааларын хамдырарының болгаш хөгжүдезинин эрге-ажыктарынга бараан болур деп, Хун Сен демнеглээн.

КАПИТАЛ ЧУРТТАРЫНДА МЫНДЫГ

Барыын Берлинниң бажыңнары чок болгаш, эзи турган бажыңнарже көжүп киргизээн хамаатыларын күш-биле олардан үндүр ойладырының политиказын хоорай эрге-чагыргалары уламчылап турар. Депшилгелиг хөй-нитининиң демдеглеп туварын ёзугаар алырга, кижилерни чурттаар оран-суур чок болдурбушаан, хоорайның эрге-чагыргалар чурттарга бажыңнарындан аажок хөй ажыл-кончаны сорул ап турар улуг капиталдың, бажың эзелериниң болгаш чижирң идегеттериниң эрге-ажыктарынга шуут таарыштыр хөделип турар.

ЧУРУКТА: бажыңнары чок аныяк кижилериниң Барыын Берлинниң дал оргузунда олуруп турары.

АП-СЭТА-ның телефотозу.

СЭТА—НЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

1981 чылдың июль 11-деп 21-ге чедир үенин иштинде Совет Эвилелиниң Оожум океанның дараазында девискээрлери-биле хызыгаарлаттынган акваторияларының районнарынче чедирикчи ракеталарны салып үндүрер:

Сонгу широтаның 44 градус 49 минута болгаш чөөн долгатаның 168 градус 12 минута координатта төптүг 50 далай миля радиуска;

сонгу широтаның 34 градус 30 минута болгаш чөөн долгатаның 171 градус 10 минута координатта төптүг 100 далай миля радиуска.

ССРЭ-ниң чазаа айыыл чок чорукту хандырары-биле Оожум океанда далай болгаш агаар оруктарын ажыглап турар өске күрүнелерниң чазактарындан оларның далай болгаш агаар судноларын ол районнарже болгаш оларның кырында агаар делгемнеринге хүнүүн-не тус чериң-биле бдлай 19 шакка чедир кирбезиниң дугайында чогуур органнарга айтыышхын бээрин дилээнин СЭТА медеглээрин төлөөлеттиргеи.

РЕЙТЕР: япон техникада чаа чүүлдер дугайында

ЛОНДОН. (СЭТА). Бижик кагар машина дег үжүктерлиг болгаш суук кристаллдардан кылган экранныг хензиг электроннуг керекеел бодунун «бажыңга» 120 ажа арынны бижип алган, калгалап чоруп болур. Ону «Сони» дээр концерниин япон специалистери чогаалып кылган. Ол батарейкалар-биле ажыллаар, 1,5 кг-денгилиг аппаратты колдуунда-ла командировкалап чораан боттарының ажылынын айы-биле илеткелдерни болгаш чүүлдерни бижип, белеткээр кижилерге таарыштыр кылгап. Компания ындыг керекеелдерни бо чылдың августын айда-ла кылып үндүрүп эгелээр. «Тосиба», «Хитати» дээр концерниер анаа-ла бижик дептериниден-даа бичии хемчээлдиг, карман телевизорларын ийи чыл болгаш кылып үндүрүп эгелээрин планнаан.

Япон техниканың ындыг болгаш өскелээ чаа чүүлдериниң дугайын бижээш, америк болгаш Барыын-Европа фирмалары-биле чаржаллажыр демисел үезинде амыдырал техниказының япон будурукчуларының чедишкиннериниң дугайында материалында Рейтер агентилели дыннаткан. Япон компаниялары бирги эвлчегде «Сони» болгаш «Мацусита», видеомагнитофоннар кылып, сайгарарының талазы-биле бирги черни быжыы-биле эвлеп алгылаан. Бо чылын делегей рыноктарынга салар ужурлуг 7 миллион видеомагнитофоннарның 95 хире хуузу оларның үүлүге онаажыр деп санап турар.

Япониярның амыдырал электрониказынга чедишкиннери хамыктың мурнунда ол талазы-биле шинчилел ажылдарының ыяа калбарганы-биле таймылбырлаттынар. Шаг-шаанда Япония оларны кылып алырының аргаларын болдунда даштыкылан ап турган. Амгы үеде, кажан фундаменталлыг шинчилелдер талазы-биле хожуда турза-даа, Япония, делегей рыногунда мурнакчы технологияны даштыкыже удурериниң эң идепкейлиг киржикчизи апар чыыр. Эң улуг 638 япон компаниялардан «Нихон кайдзай» солуниун салган айтырыгларының түнелдерни ёзугаар алырга, улетпур продукциязының чаа хевирлерин кылып үндурериниң талазы-биле лицензия-чепшээредерин сазар талазы-биле ол фирмаларның дугуржулгаларының ачызында олар 1980 чылда «технология-солчуушкунуунүң» чүүлүн ёзугаар 23,7 млрд. иен-акша (107 млн. доллар) солчулганы алыр аргалыг болган. Ынчаргга беш-де чыл мурнунда оларның дефициди 16,5 млрд. иен-акша (74 млн. доллар) турган болгай.

1979 чылда эртем-шинчилел болгаш дуржулга-конструктор ажылынга 4 триллион ажыг иен-акшаны (18 млрд. хире доллар) тускайлаан турган. Ол болза, Япониянын нийти национал продуктузунуң барык 2,3 хуузу-дур. Премьер-министриниң чанынга элээн каш чылдар мурнунда тургускан тускай чөвүдел келир үеде ындыг түнүү 3 хуу чедирер деп турар. Японияның эртем-техниктиг эргелелиниң түнелдери-биле алырга, ГФР-ге болгаш АКШ-ка ындыг көргүзүүлер түс-түзүнүз 2,65 болгаш 2,49 хуу болган, ынчалза-даа Японияга бодаарга, ында боо-чепсекти болгаш чаа техниканы чогаалып кылырының чарыгдалдары база кирип турар.

ИРАНГА УДУР СҮЛЧЭЭ

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Тегеранның «Техран таймс» солуу америк империализмниң болгаш контрреволюциянын күштеринин Иранга удур калбак сүлчээзининг дугайын дыннаткан. АКШ-та Иранга удур чажыт үүлгедиишкиннер ажылдап кылырының түскай бөрүзүн тургускааны солун бижээн. Ында күрүне департаментизинин, ТРЭ-ниң, Пентагонуун болгаш национал айыыл чок чорук чөвүдезининг төлөөлекчилери киргеп. Ол боронун дежигүннери амгы үеде Иранда бүржуаз партиялардың болгаш президент Абдын-дэжаалзан дужуркеп Баниаларның талалакчыларының туружун быжыглаарының ар-аргаларын дилеп турарлар. Оон ангыда АКШ Иранның Ирак-биле дайынынга улуг идегелээ салыы, ол дайынны уламлыктырары дээш болуунун талазынан бүгү чүүлдерин кылып турар. Ол дайынны үргүлүлээр чорук Иранның Чепсектиг Күштерин чарлыктырарынга, күрүне эргелелзин кылырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынга чедирер деп корзан турар.

Ол солуннуң дыннатканы-биле алырга, даштыкыга иран болуктериниң бантыынары Иранда байдалдын болгаш бүзе берип болур политиктиг эсперилтезеринге дугайында илеткелди америк чазак чериниге киирген. ТРЭ-ниң специалистериниң удуртулгазы-биле Египетке болгаш ГФР-ге белеткел эрттирген террористерниң хөй санныг бөлүктерин күрүне эргелелзин белеткезин дээш Иранче чорутқан. Чепсектиг Күштерниң мөңгеттинген өрөөт чанының районнарынга боттарының базаларын сүлчээчилер тургузар дээп турарын «Техран таймс» солун айытқан.

Чижеэ-биле алырга, июль төнчүзүнде кылыр дээп турар сүлчээнин соонда Рейганның администрациязы Иранда эргечагырганың бажынга генералдардан болгаш эмиграитылардан тургустунган чазакты өлүртүрүн планнап турарын ол солун бижээн.

Культура болгаш амыдырал

ЭКИ ТАЛАЛАР ТЫПТЫП ТУРАР

Кызыл-Мажалык суурлуг барык-ла төвүнде даштыкы хевири-биле ыракта-на ылгалып турар ак бажын бар. Оон аянныг чараш хевиринден-ле Культура бажыны-дыр деп билдинер.

Ынаар болганчокка-ла улуг, биче кижилериниң кирип турары үзүктелбес. Олар богтарының талантызын сайзыратпып, тускай мергежилдилериниң удуртулгазы-биле янзы-бүрү бөлүмнерге хостуг черлериниң өөренип турарлары ол. Анаа кире бээрге, хөгжүм музыкаларның аялгазы, танцыларның шимчээшкинневдыныалыр. Хомустуң болгаш допшулуурның хоюг уянзымаар аялгазы-биле чаржалып тыр хостуг өткүт сыгыт, хөөмей-даа дыныалып кээр. Бо дээрге шынап-ла көрүкчүлерни-даа, ураң чүүлдүң киржикчилерни-даа хаара тудуп турар культураның одва-дыр.

Районнуң төпчүткен Культура бажыңы ыллыр тургускаңнындан бээр үр болбаан. Ында бо чылын улустуң ыры, танцының «Хемчик» ансамбли тургустунган. Ону улустуң дас чогаалдарынга үидезилээш, чаа социалистиг утканы киирип сайзыратпышаан, кижизиткичи углаңгышкынга тургузуп турар.

Районнуң төпчүткен Культура бажыңында 9 көдээ Культура бажыңнары болгаш 1 көдээ клуб хамааражып турар. Олар иинти каттышкан планныг. Ону ай санында чаңгыс ажыдыр иинти удуртулга-биле чогаалдың чүгээлашкын. кылдыңган ажылдарны база түүпеп турар. Районнуң төпчүткен Культура бажыңында ураң чүүлдүң удуртукчулары 9 кижи ажылдап турар. Оларны түс-түс Культура бажыңларында быжыглаан. Быжыглаткан черинче неделяда үйи катап баргаш, ында бөлүмнерни удуртуп турар. Ындыг чорук эки түнелдерни бээр. Эрги-Барлыктың Культура бажыны эки ажылдытларның бирээзин апарган. Оон директорлуг Базыр-оол Саая, ураң чүүл удуртукчузу Чечек Падан оларның киирип келген улуг улуг. 13 янзы-бүрү бөлүмнерни тургускан болгаш ында хөй кижи, ылаңгыя аныяктар, хаара туттунуп турар. Олар суурда хөй-иинти организациялары болгаш хөрээженнер төвүлелдерге-биле быжыг харылзаалыг.

Культура бажыңында циркаскээриндеп ангыда, Чөөн-Хемчик районнуң чаңгыс суурларыңга болгаш Чадаана хоорайга, Хакасияга барып концерт көргүскүлээн. Маңгы-оонуң сонуургалы улуг болуунуң демделээр апаар. Чүге дээрге көргүскен номерлер оонуң дас чогаалынга үидезилээнин көрүкчүлериниң сагыш-сеткилинге чоок болуп турарыңозагай. Бо бүгү ажылларны организастап удуртуруга тускай эртемниг кадрлар канчаас ажылдап турары, оларның боттарының мергежилиң дамчыдып бээринге таарышкан кижилерни шилип билиир болур. Ураң чүүлге хандыкшылдыг кижилер-биле ажылгаа иинти ырының болгаш комусчулар бөлүүнүң удуртукчузу Улан-Удэнин Культура институдунуң доозукчузу Маңчы-оол Монгуш, районнуң Культура бажыңының директору Римма Сарыглар (Кызылдың ураң чүүл үчилиштезинин доозукчузу) дээш оон өскелер 5-ливи, күжүң харамнаңнай кызымаккайы-биле ажылдап туралар.

Барыын-Хемчик районда культура албан черлериниң тускай эртемниг кадрлар-биле хандырылга, ажылдап турарларың чурттаар бажың болган өске-даа чигеделиг дамырылгаларын багай эвес турускаңы оларның турумчуларының таарымчалыг байдалды берип турар.

Районнуң төпчүткен Культура бажыңының чорудур турар ажылдарында четпестер чок деп болбас. Чурттакчы чонуун, ылаңгыя элээдилериниң, аныяктарының, ортузунда кижизидикче ажылы ам-даа дээштиг эвес.

Чон ортузунга культура-масслыг кижизиткичи ажылдарны организастап чорударының районнуң төпчүткен Культура бажыңының хамлаачыларының районнуң Культура бажыңының хамлаачыларынга комсомол райкомунуң эразында харылзаазы коңчуг ошкаж турарын чугаалаваа эргежок.

Аңгы кандвашкының уелеп диктиниң малынга чем белеткели кайда-даа кидиң түлүк юрүп турда, культура ажыл-чакчыларының будук-бүрү белеткээринге, сиген кезээринге боттарының идепкейлиг кижилгези-биле чергелештиг-кей-аът кижизиткичи, кижизидикчи утка-шыналыг оон-оокперттерни удам хөйү-биле бээралтадыры чугаажок.

А. АРАПЧОР.

ЮРА БОДАНЫП ОР

Юрик эртен оттуп келген. Сонгаже көрген. Хүнүүн чырык, чылыы кончуг. Кандыг-ла бир эки чүвени кылыксаазы келген.

Ынчангаш ол ылым-чылым анарган боданып олурган.

«Думмам» сугга дүжер деп барган болза, ону мен камгалап алган болзумза».

А думмазы чанында бо турган.

— Юра, кады селгүүстээлем — дээн.

— Ынай бар, боданып олуп мен, шаптыктава!

Думмазы ачызыңа берген, оон чорупкан.

А Юра боданып олурган:

«Бир эвес кырган кижиже бөрүлер халдаан болза, оларны мен боолапкан болзумза!»

А кырган кадай чанында бо турган.

— Саваларыңы турар черлеринге салгылап каг, Юрочка — дээн.

— Бодун шыгжагылап кагдан, чайым чогул!

Кырган күжүр бажын чайгап каан. А Юразы катап бээ-ла боданыгаш олурупкан.

«Трезорка кудукче дүже берген болза, ону мен үштә соп экжелген болзумза».

А Трезорка чанында бо турган. «Ижер сугдан берем, Юра» — деп кудуруун кыйбынаткан.

— Чор! Боданып олур мен, шаптык катпа!

Трезорка аксын шып алгаш, чадан ыяштар аразынче кылаштап кире берген. А Юра аваазынга чеде берген:

— Бир-ле эки чүнү кылыйн? — деп айтырган.

Авазы Юраның түрбээш бажын суйбагылаащ:

— Дунман-биле кады селгүүсте, кырган-аванга саваларэде салчып дуалаш, Трезорга сугдан кудуп бер — дээн.

ДӨҢГҮР-ЧУЧУУ

Элезинде чараш өглүг
Зриин дургаар конпаларлыг;
Изиг, соокта көңгүс тоовас
Ижээп ыштаар ындыг чүл ол?
Дамей ону таныыр-ла мен,
Дөңгүр-чучуу эреспей-дир.
Аалыңарның арты шыкта
Алгы тоннуг аалчы келди.
Дөңгүр-чучуу, чучу-чучу.
Төөректелип үнүп келем.
Мыйыстарлыг Дөңгүр-чучуу
Мында сен бе, үнүп келем.
Өөмче сени чалап тур мен.
Өңнүктежип кады ойнаал.
Элезинге бажың тудуп,
Зриин дургаар чечен тарыыл.
Сагыш хандыр хөөрештивис,
Чашты бербе, Дөңгүр-чучуу.

С. ТАСПАЙ.

БАГАЙ

Ыт мурнуу холдарынга чыда дүжүп каап, чиртиледдир эээрип турган. Оон мурнунда хензиг диис дүктери сирбее берген, херимде кыстына берген, кээргенчин коңчуг мөңгиап олурган. Оон чоогунда ийи оол чүү болурун маңап көрүп турганнар.

Сонгадан хереэжен кижи бакылап келген. Ол чадаже үне маңнап келгеш, ыгты сывырыпкан. Оолдарже хорадап алгырган:

— Чөгенчиниерни аа, ыянчыг эвес-тир бе?

— Чүге ыянчыг чүвел? Бис чүүү-даа канчалбадывыс, аңаа тур бис! — деп, оолдар элдепсингеп.

— Ол-дур харын, ол багайдыр — деп, демги-ле кижи хоралаксап чугаалаан.

БИЧИИЛЕРНИҢ ЧУГААЗЫ

— Айланмаа, сен бистиңге кээр журнуда кырган-аванаан чопшээредип алдың бе? — деп, оон кожазы кадай айтырган.

— Йөе. Чопшээредип алдым... Ындыг-даа болза кырган-аван бажында чок чорду.

* * *

Кырган Сайлыкмаа узбай уруунуң бажыңына кирип келген. Бажың эзлери чок болган. Чүгле бичии Шурумаа ойнап олурган.

— Аваң пайнаар барды, кызым? — деп, кырган-авазы айтырган.

— Беш минута болгаш чедип келир мен дээш дүүш журнунда-ла чоруткан — деп, Шурумаа харылаан.

* * *

Бир оолдуң бичии дуңмазы элээн каш «Москвич» көрүп каваш айтырган:

— Бо чаңгыс породаның машиналары бе?

* * *

Башкы:

— Куштар кижилерге чүүү-биле дуалышыл?

Өөреникчи уруу:

— Олар биске насекомнар чижириңге дуалап турарлар.

* * *

Кырган-авазы олурган:

— Алёша! Варенье дыка чиве, диштериң аарый бээр — дээн.

Оглунуң оглу харылаан:

— Л арылар чип турар шыкажыл. Оларның диштери аарбас чүве бе?

ҮЖҮГЛЕЛИ-БИЛЕ

Арменияның бедик-бедик дагларлыг черинде турар Хядэореск деп суурунуң бо чылын бирги класска өөренир чаштары школаже баарда, үжүглелдери-биле кады нотаны, акварельди, балет артистериниң кедер туфельдерин ап алырлар. Хөгжүмге, чурук чуруурунга болгаш танцыга сундулуг чүс ажыг чаштар бирги класстан эгелеп ында ураң чүүл школазынга өөренирлер.

Дүржүлелиг педагогтарның удуртулгазы-биле бичиилер улустуң хөгжүм дерекселдерине ойнап өөренирлер, чурук чуруурунуң үидезинии шинчээдип алырлар, хөгжүмге сонуургалдыг апаарлар.

(СЭТА).

Армян ССР.

Хензиг чашты көрүдер
Кедергей-ле хөглүг-дүр.
Чараш чаагай бойдузунга
Чайгаар өөрүп кезир боор.
Чаштанчыгның холунда
Саглаарган чечектер.
Л боду база олар дег
Амыдырал чечээ-дир.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

БАЗА БИР КАНДИДАТ

ССРЭ-нин Бүгү-эвилел аттестация комиссиязының коллегиязы орус дыл методиказының талазы-биле кандидат диссертациязын бадылаан. педагогика эртемнериниң кандидады атты Кызылдың күрүненин педагогика институдунуң орус дыл кафедразының улуг башкызы Г. С. Базырга тывыскан.

Кады ажылдап турар эш-өөрү, студентилер Г. С. Базырга педагогика эртемнериниң кандидады атты чедип алганынга байыр чедирбишаан ажылынга чедиишкиннерни күзээн.

Н. САЛЧАК.

ШЫНАРЛЫГ, БҮДҮШТҮГ

Зоя Алдын-Хереловна Ховалыг Чөөн-Хемчик районнуң Сүт-Хөл сес чыл школазында он үш чыл ашпакчылап турар. Ол бодунуң хүзээлгезинге кызымаан көргүзүп, ажылдар эолчаанде ажылдап турар черинде быжыг ээзи болуп, кезээде арыг-силиг тургузуп турар. Оон кыраан ажылы — шынарлыг, бүдүштүг. Школаның өөреникчилери болгаш башкылар коллективи шаг ыяшлыг ажылгыр, эвилең-ээлдек ажылчынын хүндүлээрлер. Зоя Алдын-Хереловна чаа ажылдап киргеннерге сүмелеп, дузалажыр чаңчылдыг, ол ышкаш хөй-иинти ажылзарынга база идепкейлиг. Кажан ол концерттерге ырлай бээрге, көрүкчүлер магадаар.

Амгы үеде школаның септелгези эгелээн. Оңу июльга чедир дооза дээш бүгү ажылчыннар болгаш башкылар кызымаан ажылдап киринненнер. Сагыш човангыр ажылчын бо ажылда база-ла идепкейлиг киржип турар.

З. Ә-Х. Ховалыгның хөрээн «Күш-ажылның шалынчызы» деп хөрек демдээ паластап чорудуру. хүндүлел бижиттер-биле шаңнатканы — «алтын холугу» ажылчыныңың даңгаан хүлээлгезинге берингенинин коскү херечизи болур.

Ш. МОНГУШ.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

телевидение

ИЮЛЬ 10-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — **«Ye».** Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.05 — **«Амыдыралдың шугуму»** Хөй сериялыг ураң-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 10.10 — **«Биилдингирдээ болза, элдептиг».** 11.10 — **«Апсны-67»** деп ыры-хөгжүм ансамблиниң концерти. (Абхазия АССР). 11.25 — Телемедээлер (орус дылга). 12.30 — 14.15 — Чапсар.

14.15 — Телемедээлер (орус дылга). 14.35 — «Моолга улусчу революциялың типдээниктен бээр 60 чылынга» **«Моолдуң бедик дээри»** деп документалдыг фильм. 15.30 — Т. Хренников, 1-ги симфония. Карелия телевидениезиниң болгаш радиозуның симфониктиг оркестри күүседир. 15.55 — **«Шыдыраа школазы».** 16.25 — **«Бауманчылар».** Москвадың Бауман аттыг техниктиг училишезиниң дугайында телеочерк. 17.05 — **«Олчугаштар. бурунгаар!»** 17.50 — **«Улустуң ураң чүүлү».** Телекөргүзүг. 18.15 — **«Чурук бүргүзүнде-де хүн».**

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.40 — Телемедээлер (орус дылга).

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — **«Эрткен болгаш келир үелер аразында».** Империалистиг күрүнелериниң Японияның милитаристиг чүткүлүн катап өөскүдерин ораладжың турар политиказының агрессиң угланышкынының дугайында документалдыг фильм. 19.55 — **«Амыдыралдың шугуму»** дээш хөй сериялыг ураң-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 3-ку сериязы. 21.00 — **«Ye».** Информастыг программа. 21.35 — Зеленая Гура (Польша Улус Республика) хоорайга совет ырылар фестивалының киржикчилериниң концерти. 22.35 — **Бөгүн зелегейде** 22.50—23.50 — **«Дивертисмент».** Оперниың болгаш балеттиң Т. Шевченко аттыг күрүненин үлегерлиг театрының (Киев) солистериниң киржилгези-биле концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. **«Улуг удурланыышкын».** Ураң-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 13.05 — Узбек ССР-ниң аныяк артистериниң концерти. Ташкентиден дамчыдылга. 13.30 — **«Сапог иштинде моортай».** Мультфильм. (Япония). 14.45 — «Хүнге үткүштүр совет ырылар концерти. 15.10 — **«Чурагачы».** Тележурнал.

15.55—17.30 Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

17.30 — **«Малышок».** 18.00 — Уругларга фильм. **«Ширкке болган таварылга».** 18.15 — **«Тываның экраннарында»** 18.30 — Телемедээлер. 18.40 — Телемедээлер (орус дылга). 18.45 — Чарлалдар. 18.50 — **«Чаагай-жыдылгаже — хүнүүн сагыш салыр».**

МОСКВАДАН

19.00 — **«Кино аян-чоруктарының клубу».** 20.00 — **«Тамчыктыг уланар, чаштар!».** **«Ваза»** үгбай чугаалап тур». 20.15 — **«Таныш аялгалар».** Театр, телевидение, кино музыказы. 21.00 — **«Ye».** Информастыг программа. 21.35—23.50 — **«Сиген кырында ыт».** Ураң-чечен телефильм. 1-ги болгаш 2-ги сериялары.

КИНО

ИЮЛЬ 10-ДА

«НАЙЫРА»: «Ужуражмышкын» 9.30, «Мария Мединчиниң хааржакчыгажы» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сөөлгү макаашкыннар» 15.10, «Экипаж» (2 сериялыг) 17.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Али-Бабының болгаш дөрт хээрбечиниң ужуралдары» 14.30, 17.20, «Москва карак чажыңга бүзүрээс» 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чараш кыс болгаш коргунчуг амытан» 10.00, «Үжен үш хай-бачыт» 14.20, 17.10, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «6000 километр дургузунда коргуушкун» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Агаар

Бөгүн республиканга көжүр турар будуттаар, чагбас. Сонгу-барыын чүкче угланышкынныг хаттың дүргени сөкүндээ 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы 28—33, чамдык районнарга 23—28 градус чылыг болур.

Кызылга аяс хүн болур. Хат кошкак. Агаар дүне 9—11, хүндүс 31—33 градус изиир.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Тыва АССР-ниң Садыг министерствозу Ленинградтың Ф. Энгельс аттыг совет садыг институдунуң Красноярск филиалының хүндүзү салбырыңга өөренири-биле Күрүне салдының системазынга азы ниитизин чемненилге черлериге 6 эйдак эвээш эвес үеде ажылдаач аныяктарны чалап тур. Хүндүзү салбырыңа октаарынга, таакпы тыртпас чорукту чедип алырынга ада-иелериниң ролюн база канчаар-даа ажок улуг. Олар таакпының хорадыын оолдар, уругларынга үгаалып, сургаар, боттарың база таакпы тыртпас болур болза эки.

Таакпылап өөрени берген кижиге таакпыны каары дыка берге. Анаа бижиг турасорук керек! Ынчалза-даа оңу черле каапты болур. Таакпызын октаакан кижи баштай 3—4 хүн иштинде бергедээр. оон чоорту чүгээртеп, таакпылаксаары чидип, бисеңи омак, сергек байдалы катап тургустукар. Ажылдаары-даа, өөренири-даа экижир, кадыынын байдалы база эки апаар.

Л. ОРЛОВСКИЙ.
медицина эртемнериниң доктору.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Тыва АССР-ниң Садыг министерствозу Ленинградтың Ф. Энгельс аттыг совет садыг институдунуң Красноярск филиалының хүндүзү салбырыңга өөренири-биле Күрүне салдының системазынга азы ниитизин чемненилге черлериге 6 эйдак эвээш эвес үеде ажылдаач аныяктарны чалап тур. Хүндүзү салбырыңа ада-иелериниң ролюн база канчаар-даа ажок улуг. Олар таакпының хорадыын оолдар, уругларынга үгаалып, сургаар, боттарың база таакпы тыртпас болур болза эки.

Таакпылап өөрени берген кижиге таакпыны каары дыка берге. Анаа бижиг турасорук керек! Ынчалза-даа оңу черле каапты болур. Таакпызын октаакан кижи баштай 3—4 хүн иштинде бергедээр. оон чоорту чүгээртеп, таакпылаксаары чидип, бисеңи омак, сергек байдалы катап тургустукар. Ажылдаары-даа, өөренири-даа экижир, кадыынын байдалы база эки апаар.

Л. ОРЛОВСКИЙ.
медицина эртемнериниң доктору.

Алтайның көдээ ажыл-агый институду 1981-1982 өөредилге чылында студентилер хүлээп алырын чарлап тур.

Институтта агрономнаның. зооинженерниң. ветеринариның. көдээ ажыл-агый механизациязының. гидромелиорациялың. экономиканың факультеттери бар.

Кирип өөренир салбырларга биллириишкинни июль 20-дең 31-ге чедир хүлээп алыр. Киреринин шылгалаалары август 1-ден 20-ге чедир болур. Бот-өөредилгелиг салбырларының факультединге харазында мергежилдерге өөренир: агрономия. зоотехния. көдээ ажыл-агыйның механизациязы. көдээ ажыл-агыйның экономиказы болгаш организациязы.

Бот-өөредилгелиг салбырга биллириишкинни октябрь 1-ден февраль 15-ке чедир хүлээп алыр. Кирип өөренир салбырга өөренири-биле хүлээп алдынганнарны айда 40-46 рубль стипендиа-биле хандырар. Чурттаар чер чок кижилерни общежитие-биле хандырар. Биллириишкинни институттуң векторунуң алыңга 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы 28—33, чамдык районнарга 23—28 градус чылыг болур.

Кызылга аяс хүн болур. Хат кошкак. Агаар дүне 9—11, хүндүс 31—33 градус изиир.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Тыва АССР-ниң Садыг министерствозу Ленинградтың Ф. Энгельс аттыг совет садыг институдунуң Красноярск филиалының хүндүзү салбырыңга өөренири-биле Күрүне салдының системазынга азы ниитизин чемненилге черлеринге 6 эйдак эвээш эвес үеде ажылдаач аныяктарны чалап тур. Хүндүзү салбырыңа ада-иелериниң ролюн база канчаар-даа ажок улуг. Олар таакпының хорадыын оолдар, уругларынга үгаалып, сургаар, боттарың база таакпы тыртпас болур болза эки.

Таакпылап өөрени берген кижиге таакпыны каары дыка берге. Анаа бижиг турасорук керек! Ынчалза-даа оңу черле каапты болур. Таакпызын октаакан кижи баштай 3—4 хүн иштинде бергедээр. оон чоорту чүгээртеп, таакпылаксаары чидип, бисеңи омак, сергек байдалы катап тургустукар. Ажылдаары-даа, өөренири-даа экижир, кадыынын байдалы база эки апаар.

Л. ОРЛОВСКИЙ.
медицина эртемнериниң доктору.

Эмчиниң сүмези

ЭЛЭЭДИЛЕРГЕ ЧАҢГЫС-ДАА СИГАРЕТАНЫҢ ХЕРЭЭ ЧОК

Таакпының хоразының дугайын чугаалап тура, хамыктыг мурнуунда оон бичии болгаш элээди кижилерге — оолдар, уругларга онза хоразының дугайын чугаалаар херек. Оол уругларың 82-ден ажыг хуузу 18 хар четпейи чораан, 18-тен ажыг хуузу — 8—9 хар үезинде, а кыс уругларың 33-тен ажыг хуузу 16—17 хар үезинде таакпылап эгелей бээрин эмчиниң шинчилелдери көргүскен. Организм аныяк болган тудум таакпының хоразы улам улгадыр. Чүл дээрге, таакпы хоранынга алыскан аныяк организмиң бүдүмелдериниң солчуушкуну, ылаңгыя белок солчуушкуну үрелир. ткаңыларның, ылаңгыя шыганнарның чемненириңге эргежок чугула чигирии шингээдип алыры баксыраар, элээди кижиниң кадыынга онза чугула С витаминниң хөй нуруузу чогуур шынарын чидирер. Таакпылап эгелээн элээди кижиниң эки бужыкпаан төп нерви системазы кошкаар. шыганнарының күжү сулаар, чүрээниң ажылдаары чогуур деңнелиңге четпес болур, өкпе дамчып эртер хаңның кислород-биле байлакшыры эвээжээр, чүге дээрге таакпылаар кижиниң ханында гемоглобиниң 20 чедир хуузу кислород-биле холушпас, таакпы ыжы-биле кады кижиниң тынын алыры углерод окпи-биле холужар. Таакпылаар кижиниң шаа дүрген төнүүчел болур, чем чиир хөөнү сулаар, уйгузу келбестээр, үвеле болза анчыгзынар, хорадазчал апаар болгаш херек чок черге хөөн булганып, кустурап чоруктар база турар. Ол бүгү чүүлдер бүгү таакпыжыларның «намдарының» эгезинге хамаарыр.

Сигаретага сундулаашкының ада-иезинге болгаш башкыларынга билдиртпес дээш чажырып таакпылаар школачылар таакпының ыжын дүрген-дүрген ишкээр тыртынар, ол чорук аныяк организмге онза хоралыт. Чүге дээрге таакпының болгаш оон саазының кывышкыны дүргедээр, таакпы ыжында хоралыг бүдүмелдериниң күжү улгадыр. Чижээ, таакпыны оожум тыртарга, никотинниң 20 хуузы ыш-биле кады кижиниң организминче шилчирир болза, дүрген тыртарга, оон 40 ажыхуузу кижиниң организминче шилчирир. Сигаретаны төнүүчел тыртарга база-ла мыдыг. Тыгып каапкан таакпының артыын тыртар чорук оон-даа хоралыг, чүге дээрге ыжда эмни эртпес хөй, хоралыг бүдүмелдер бар. Чамдык оолдар уругларын көпсеэ эзээш болгаш, чиик өртектиг сигаретылар садып алыр үжурга таварыжыр, чиик өртектиг — сигареталарда эки сорттуг таакпылардан хөй никотин чоруур. Чамдыкта школачылар ада-иелериниң чем садып чиирин дээш берген акшазы-биле таакпы садып алгаш, хүнүү бадыо тыртып хүзээр чоруктар база турар. Ол мырыңай оңза хоралыг, чүге дээрге аныяк организм чем чивейн, таакпы-биле хораннаның хүзээр.

Таакпылаар элээди оолдар уруглар таакпылавас өөрүдеп, күш-дамыр талазы-биле дыка ыыс каап турар. Оларның өөт-каны арган-дорган, шаа төнүүчел, күш-шинээзи база шоолуг эвес болур. Ол чорук ылаңгыя спортка оңза тодаргай ылерээр. Тренировкалаар болгаш маргылдаалар үезинде таакпылаар аныяктарның чонавада-ла дүргеп судалы улам түргедээр, тыныжы бачыдаар түрээ чогуур бедик хүлээлгезин күүседип шыдавас болур. Ынчангаш таакпылаар аныяктарның аразында эки спортчу-лар чок. Таакпылаар аныяктар эске-даа хөй-хөй солуун мергежилдерни чедип ап шыдавас. Олар спорттуң кандыг-бир хевирлиг чемпион-даа боор шыдавас. Таакпылаар башкы-лар, космонавт-даа, альпинист-даа боор шыдавас.

Таакпылаар чорук школачыларның болгаш студентилерниң өөредилгезинге база багай салдарлыг. Таакпылаашкының кем чок дең болып чоруур таакпылаар аныяк кижилер-ниң каш чылдар эрткенде, өкпе, чүрек-дамыр болгаш черви аарыгларындан белеткээр турар.

Таакпылаар оолдар, уругларның 26,8 хуузу таакпының боттарының таакпылаар эш-өөрүнүң үлегерин өттүнүп, а 16,7 хуузу — улуг улустуң үлегерин өттүкүп тыртпа бергенин чуртуун ынзы-бүрү черлериниң бистиң чоруткан шинчилелдеривис хөөгүскен. Ол чүге дээрге, таакпылаар оолдар уругларның барык чартык кезии долганыр турар улустуң ыт багай салдарынга алыскаңы көргүзүп турар. Школачыларга таакпылаар башкының салдары база чугаажок багай. Таакпылаар башкы таакпының хоразының дугайын чеже-даа чугаалап турган. боду таакпылавышаан турар болза, ында эки чүве чок. Таакпының октаарынга, таакпы тыртпас чорукту чедип алырынга ада-иелериниң ролю база канчаар-даа ажок улуг. Олар таакпының хоразының оолдар, уругларынга үгаалып, сургаар, боттарың база таакпы тыртпас болур болза эки.

Таакпылап өөрени берген кижиге таакпыны каары дыка берге. Анаа бижиг турасорук керек! Ынчалза-даа оңу черле каапты болур. Таакпызын октаакан кижи баштай 3—4 хүн иштинде бергедээр. оон чоорту чүгээртеп, таакпылаксаары чидип, бисеңи омак, сергек байдалы катап тургустукар. Ажылдаары-даа, өөренири-даа экижир, кадыынын байдалы база эки апаар.

Л. ОРЛОВСКИЙ.
медицина эртемнериниң доктору.

Редакциянуң адреси: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ Редакторлуг 2-24-63, редакторлуг орлакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариатның 2-23-35, партлиҗи эмнээрил болгаш совет тургузуу коллективиниң 2-37-13, пропаганда коллективиниң 2-31-75, культура коллективиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый коллективиниң 2-21-47, үлегер коллективиниң 2-31-75, чагаа коллективиниң 2-41-27 информация коллективиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солуун келбейи барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17268. Чагыг № 1862.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Йом үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—01163

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 161 (11659) | 1981 чылдың июль 11, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 кеп.

ШАЛЫПЧЫ АЙНЫҢ БАШТАЙГЫ ХҮННЕРИ ЭРТКЕН. БӨГҮН ДҮҮНГҮЗҮНДЕН УЛАМ ЭКИ АЖЫЛДААЛЫ

ДЕМНИГ КҮШ-БИЛЕ КИРГЕН

Он бирги беш чылдың баштайгызының бирги чартыы доозулган. Ооң-биле кады республиканың ажыл-агыйларында харыысалгалыг чугула кампания — келир нышты хүр ажарының кол магадылалы — мал чеминиң белетнели калбарган. Эрзин районнуң ажыл-агыйларында бо чугула кампанияның канчаар эгелээнин чугаалап бээрин райкүүскомнуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальнигги Н. К. Бегзиден бистиң корреспондентивис В. Куулар дилээн.

— Айтырыгга харыыны көдээ ажыл-агыйда бо чылдың бирги чартык чылының түңнелдеринден эгелээйн. Районувуң ажыл-агыйлары күргүнеге көдээ ажыл-агый продуктурын садарының чартык чылда социалистиг хүлээлгелерин, планныг онаалдаларын тус-туста чедиишкиниг күүседжеткен. Ооң түңнелинде күргүнеге эът садарының чартык чылда планныг онаалдазын район 109,7, дүктүүн—216,7, хуу күүседип, чылдыңга чедирген, сүттүүн—130,2 хуу боттандырган. Эрткен чылдың бо-ла үези-биле деңнээр болза, өзүлде көргүзүг талазы-биле элээн улуг. Ажыл-агыйлардан «Чаа орук», «Мөрен» совхозтарның ажылчилери 1981 чылдың бирги чартыында күженишкиниг ажылдап, көдээ ажыл-агый продуктуларын будүрер планын көрдүнген планындан ажыр күүседжеткен. Ооң чижээ-ге «Чаа орук» совхозту ап көрээлиңер. Ажыл-агый планда көрдүнгенин ёзугаар 47 тонна сүт будүрер тургаш, 75,5 тоннаны дужаагаш, чартык чылда планын 160,6 хуу чедирген. Өске-даа ажыл-агыйларның көргүзүг оон кудуласпас. Районуң көдээ ажылчилерин күш-ажылга чедиишкинерин быжыглавышаан, ажылдык темпизин моон соңгаар-даа хошкатпазының бугу хемчегерин алыр.

Мал ажылының продуктуларын будүрериниң болгаш мал чемин белеткеп ап, ооң баазазын тургузуп алырындан улуг хамаажыр.

Чай кандазашкының болганындан, өске черлерде ышкаш, районнуң девискээринде сиген шөлдериниң дүжүдү хирелинг. Үениң байдалы мал чеминиң блеткелинче организастыг киреринң негеп келген. Ынчангаш ажыл-агыйларда райов төвүнде күш-ажылчы коллективтерде бүгү күштү, машина-техниканы олче мөөнээн. Кампанияже киреринии мурнунда СЭКП райкомунуң бюрозу-биле райкүүскомнуң каттышкан хуралынга ол айтырыгны чугаалашкаш, тускай доктаалды хүлээп алган. Мал чемнеринии белеткелин организастыг чорударының хемчегерин, ажылдың хуваалдазын ында аймтакан. Совхоз бүрүзүнде мал чеми белеткээр тускай отрядтары тургускан. Ында колдуунда арга-дужулгазы улуг механизаторларны хаара туткан. Оларның 81-и Ак-Чыраада мал чеминиң белеткелинде. Ында ажылдап турар кижилерни эргежок чугула машина-техника-биле хаидырар айтырыг чогумчалыг шинтпирлеттингеп. Бо хүннерге чедир ында ам 77 ажыг тонна сигең прессететтингеп. А шинтизи-биле бо эрткен хоңуктарда ажыл-агыйларда 600 тонна сигең белеткеттингеп. Будүк-бүрүү белеткели база эгелээп.

Мал чеминиң белеткелинге чонну калбаа-биле киришпиттирер айтырыгны көдээ Советтериң күүскомнары, чер-черде партия организациялары, ажылчын комитеттери кампания эгезинде-ле чогумчалыг шинтпирлээн. Кыргылданың көрдүнгеп хуусаазында доозулганындан даа турган күштү ам мал чеминиң белеткелинче киирген.

Районнуң албан организацияларының будүрүлгелериниң коллективтери көдээниң ишчилеринге шеф дузазын көргүзүп турар. Оларның күжү-биле 300 тонна будүк-сигенин, 176 ажыг тонна будүк-бүрүнү белеткээри көрдүнгеп. Олар дыштанып хүннерде мал чеминии белеткелинче демниг үнүп турарлар. Чижээ, район эмнелгезиниң болгаш оон-даа өске коллективтер будүк-бүрүү белеткээр планын бүрүн күүседир чоокшулаан. Бир кол күжүүзе ол.

СЭКП обкомунуң бюрозу 1981 чылдың июль 10-дан сентябрь 10-га чедир мал ажызынга чемнер белеткээрнии шалыпчы ийи айын чарлаан доктаалды хүлээп алганының соонда ажыл улам күштелген. Районнуң ажылчы чону ону удуртулга болдургаш, бар арга-курлавырларны долу ажыглап турган. чымыштыг ишти шалыпчы чорударын шинтпирлээн. Ынчангаш бүгү бар күштү ынаар угландырып, сингенчилер арга-ыяш иштинии, хараган аразының, хем унларының сигенин шуптузун кезип эгелээн. Ындыг арга-биле, ажылды шын организастап турган, 12820 тонна сиген белеткээр районнуң планының күүселдезин хандырар хемчегерни алыр сорулга туруп турар. Агаар-бойдустуң таарымча чок үези, турза-даа, бүгү аргаларны ажыглап, келир кышка белеткелди хыкамчалыг чорудар бис.

Кооператорларда

ЧАРТЫК ЧЫЛДЫЫН ТҮҢНЕВИШААН...

Эрзин районнуң кооператорлары он бирги беш чылдың баштайгызының бирги чартыында алган социалистиг хүлээлгелериниң негелделерин чедиишкиниг боттандырган. Үурмектеп садар бараан саарылгазының чартык чылда планныг онаалдазын райпо 102,2 хуу күүседип, 2294 муң рубльдиң бараанын саарар тургаш, ону ажырып, 2344 муң рубльдин бараанын сатказ. Иинтинии чемненилгезинии планын кооператорлар 105,1 хуу чедирген. Оонбиле кады районуң белеткел конторазының коллективи эки көргүзүглерлиг ажылдаан болгаш планныг онаалдазын 240,8 хуу күүсеткеп. Чурттакчы чондан алгы-кеш хүлээп алырын коллектив организастыг чоруткан.

Социалистиг чарыштың негелделеринде көрдүнген хуучудар кежигүнүнге кижилер хүлээп алырының планы 154 хуу күүсеттингеп.

Планныг онаалдаларны күүседип күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидеринге коллективтин ажылдакчыларының аразында калбарган социалистиг чарышка район төвүнде № 3 ажы-чем магазинииниң садыгжызы С. Ондар бирги черни, ийигизии — Нарын суурда аъш-чем магазинииниң эргелекчизи Л. Идам эзээн. Столовая коллективиниң ажылдакчыларының аразында социалистиг чарышка эдлчегерден 3. Сам-оолдуң удурткапы эдлчег тинлекчи болган. Райпонуң белеткел конторазының ажылдакчыларының аразындан белеткелчи Л. Бөөдей күш-ажылчы маргылдаага өөрүн мурнаан. Коллективтин чолаачылар бригазындан Т. Дажымба, М. Танов, В. Куңаажап болгаш оонда өскелер социалистиг хүлээлгелерин чедиишкиниг боттандырып, кызымак ажылданнар. Оларның аразындан чолдачы В. Куңаажап чартык чылда социалистиг чарышка тиилээн. Социалистиг чарыштың үстүнде мурнакчыларын өртектиг белектер-биле шаннаан.

Коллективтин хөй кезии аныяктар. Оларны дагдыныкчыларга быжыглаан. Хереглекчидер иинтилелиниң хоочунпары М. Татур, Г. Ховалыг, Р. Бомбуй, Е. Сунлуй, Х. Дажы болгаш оон-даа өскелер аныяктарга ажылының арга-дужулгазын дамчыдып, күш-ажылдың чалгай чаңчылдарынга оларны кижизидип, өөредип турарлар.

Районнуң хереглекчилер иинтилелиниң ажылында кылдыгган эки түүлдер-биле чергелешпир четпестер, чедир шинтпирлеттинмээн айтырыглар бар. Чижээ, районнуң пекарьялының коллективи хлеб болгаш булочка кылыглары будүрер планын чедир күүсеттээн. Оон-биле кады ол-ла продуктуларның шынары негеллеге дүүшпес.

Тус-тус магазиннерден чартык чылдың бараан саарылгазының планныг онаалдазын күүсеттээн коллективтер база бар. Чижээ, Булун-Бажы суурда үлетпүр болгаш ажы-чем бараанларының, Бай-Дагда, Эрзин суурларда үлетпүр бараанларының магазиннериниң коллективтери чартык чылда алган социалистиг хүлээлгелериниң күүседзезин бүрүн чедип албаан.

Районнуң кооператорлары өртээн чартык чылда ажылын түңневишаан, ажылда бар четпестерни чайладырыны арга-хевирин дугуржуп, чаа сорулгаларны салган.

Я. СОЯН-ООЛ.

АЖЫЛ КИДИН ТҮЛҮК

«Улуг-Хая» совхозтуң кол угланыышкыны хөй ажылы. Дүк — шээр малдан алыр кол продукция. Ынчангаш оон чыылдазын хынамчалыг, бедик организастыг, эки шынарлыг чорудар дээш совхозтуң дирекциязы, оон специалистери белеткелди багай эвес кылган. Оон түңнелинде дүк кыргылдазы ам кидин түлүктен турар.

Ажыл-агый бо чылын 1965! баш хойну кыргыыр. Оон иштинден 11291 баш хойну Эъжимнин кыргылда пунктузунга, 8360 хойну Сенектиң кыргылда пунктузунга кыргыыр. Бир хойга онаалтыы 3,2 килограмм дүктү алыр планныг.

1981 чылдың бирги чартыында 30 тонна дүктү күүсеткеп. Херек кырында 31 тонна дүктү июнь 29-ка чедир күүсеткеп. Эъжим пунктузунга 35 тонна ажыг дүктү кыргыыр. Ам оон 16 тонназын күүсеткеп дужаагап. Сенектиң кыргылда пунктузунга 25 тонна дүктү кыргыыр пландан 15 тоннапы кыргаш, күүсеткеп дужаагап.

Эъжимнин пунктузу хөй кыргылдазын июльдуң 7-де доозар дээш бүгү-ле күштү мөөнээр. Хөй кыргылдазынын кампанизынга кыргыкчыларның аразында калбарган социалистиг чарышка мурнакчыларның хүрээлеки хүн бүрү өзүп турар. Эъжим пунктузунда Сыын-оол Ендан, Кара-оол Чоңданов, Сенектиң кыргылда пунктузунда Виктор Донгак, Аймаа Шалган хүнде нормазын 150 хуу чедирип турар.

Кыргаан кодан хойларны оң дорааи чугташ, семиртинп-биле чайлагладып чоруткан. Совхозтуң дирекциязы, партия болгаш профзавилел организацияларды, мал ажылының тускай эртемниглери, малчыннар күүсеткеп эки шынарлыг, хөй дүктү дужаар, бердинген планныг онаалдаиы долдур болгаш ажыр күүседир дээш бир демниг ажылдап турар.

Л. НАЧЫН-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ЧЕДИИШКИННЕР БАР-ДАА БОЛЗА

Балык өстүреринге таарымчалыг көлдер республиканың девискээринде хөй. Ынчангаш сөөлгү үеде балык ажыл-агыйының хөгжүп орар ужуру-даа ында. Найысылап Кызылда Үстүү-Енисейниң балын заводунуң коллективи балык аймаан өстүрер болгаш ону тудар талазы-биле чамдык чедиишкиннерни чедип алган. Ук коллективтиң балыйчыларының чартык чылда 100 муң рубльдиң продукциязын будүрер тургаш, ону херек нырында бүрүн боттандырган, сайгарарының даалгазын база күүседипиеннер.

Заводтуң ажылчыннарының күш-ажылчы чедиишкиннерин база оларның мурнунда салдынып турар сорулгаларының дугайын чугаалап бээрин юл инженер А. А. Козелковтан бистиң корреспондентивис М. Ондар дилээрге, ол мынчаар чугаалаан:

— Бистиң балыкчыларывыс партияның XXVI съездизиниң материалдары-биле ханы тапшыкаш, ында айыттынган сорулгаларны амыдыралга боттандырар дээш бо чылды база эки эгелээннер. Оон тодаргай чижээ кылдыр мынаар санчурагайларны алап болур: июнь айда план ёзугаар 30 муң рубльдиң бараанныг продукциязын будүрер тургаш, ону 33 муң рубль түңге күүсеттивис. Бистиң ажылчыннарывыс өстүе планныг даалгаларны күүседири-биле кызыгаарлажайн, будүрүп турар продукциязының шынарынче база бар аргаларны болгаш курлавырларны хумагалыг ажыттыларынче кичээнгейни угландырып турар.

Ажыл-ишчи коллективпи бүрүзүнде будүрүлгенин хоочунныры, мурнакчы ажылчыннар бар. Бистиң заводта оларның ганы база арбын. Азас хөлде балыкчылар бригазының ажылы мактанчыг. Олар балык тударының планныг онаалдазын ай квартал саында ажыр күүседип келгеп. Мурнакчы бригаланы Алексей Булатов он сес чыл дургузунда удуртуп келген. Ол ында ог-биле-биле доктаамал чурттап турар. Бригаланың балыкчылары ук хөлге балык өстүрер талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чоруткан.

Балык аймаан өстүреринге таарымчалыг көлдерии бирээзинге Сут-Хол хамаарыжыр Дёрген өзүүчел нелеидыг ында өстүрүп турар бис. Чиңгечем-биле эки хандырарга хөй дургузунда бир балык-ла 200—250 грамм немелде деңнээр бээр. Ук хөлдүң балыын бо чылын бир дугаар тутпаан. Ында балыкчылаарын бригазының Владимир Күчеңов удуртуп турар. Ол база бистиң дужакчыларывыс балыкчылаарыштың бирээзин. Ынчангаш оон бригазазы алган хүүлээлгезин боттандырып келген. Олаар чыл эгезинден бээр 1 тонна ажыг балыкты тутканы, күүсеткеп дужаган.

Бистиң ажыл-ишчиниң балык тударын-биле кызыгаарлалмайн, хаарын оларны өстүрериниң ажыттарын-биле сыгыт холбаалыг. Күс дужерге балык үүргенезин ыыр ажылдар эгелээр. Чыып алган үүргенемзитн Абакан хоорайга балык заводунуң инкубашия цехиче чорудуптарывыска, ол аңаа кадагалаттынып кыштаар. Май ай дужун келирге, ол үүргевени дедир экселгеш, хөлдерже салыр.

Чаа беш чылда ажылдың ажыктыг чоруун бедиткеш, продукция будүрериниң планныг онаалдазын долдур күүселиви-биле чергелештир балык аймаан өстүрүп көвүдейриниң ажылдарын улам калбартыр бис. Ол соруга-биле Томскиниң эртем-шинчилел институдунуң бөлүк ихтиологтары бистиң хөлдеривисте шинчилел ажылдарын ам бо хүннерде чорудуп турар. Олар Сут-Хол, Азас хөлдерге балык чемниң курлавырынга хамаарышкан шинчилеллерии кылган. Бо беш чылда балык заводунуң күүү-шидалын улгатырары база көрдүнген. Келир чылдан эгелээш балык үүргенезии шыгжаар тускай соонхүкчүлүг инкубация цехии кылыры база планнаттынган. Бо чижектиг хемчегер балык ажыл-агыйын улам шапкын хөгжүдериие улуг дузалыг болур дээрэи билдингир.

Заводтуң директориязы, инженер-техниктиг ажылдакчылары база хөй-иишти организациялары кол киидээнгейии балыкчы бригала бүрүзүн дерит-херекселер-биле четче бүрүн хандырарынче база оларны долузу-биле ажыктыг кылыр ажыттаамыяа угландырып келген. Ынчангаш социалистиг чарыштың негелделерии ажыктыг чорукту бедиктерииче угландырган ужурдаа ында. Түс-тус ажылчынар, бригалаар аразында чарыштың түңнелии ай, квартал саныида үндүрген, аңаа шылгараанарны шаңнап-мактап келгеии — планныг даалгаларның күүселдезиниге улуг идиглг болган. Эрткен айның чаржыын түңнээрге балыкчылардан Владимир Горелов, балык ыштаар нехтии ажылчынарыпдан Валентина Слезина, Лидия Виткина олар күш-ажылдың мурнакчыларының олдурүүн баштаан, шаңналмегелдэ төлептиг болганнар.

Бистиң коллектив профессиональ байырлалы — Балыкчының хүнүн күш-ажылчы белектиг үткүүр дээш күженишкиниг ажылдаан, чамдык чедиишкиннерии чедип алган. Чамдык ажылдар кылынган-даа болза, бистии мурнуусуна шинтпирлээр ужурлуг сорулгалар ам-даа бар. Ынчангаш кижи-бүрүзү партиянын XXVI съездизиниде айыттынган сорулгаларны амыдыралга бүрүн боттанлырар дээш шулуруу ажылдаар ужурлуг.

АК-КӨК ШӨЛДЕРНИҢ ЭЭЛЕРИ

Россия Федерациязының балык тывыш ажылдакчылары боттарының профессиональ байырлалын күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннер-биле ужуражып турарлар. СЭТА-ның корреспондентизи ак-көк суг шөлдерииң ээлериниң ажылхеректериниң болгаш планнарының дугайын чугаалап бээрин РСФСР-ниң балык ажыл-агый министриниң бирги оралакчызы П. И. Санығниден дилээн.

— Бистиң балык ажыл-агыйывыс дээрге, бараанныг будүрүлгении, балыкты хөөлбектерге, бассейиперге өстүрериң хандырып турар устывыш флоттуг, улетпүрүниг күчүлүг адыры бооп турар. «Балык ажыл-агыйын улам көгжүдер «Болгаш чурттуң арыг сутлуг көөлбектериден балык тударыч көвүдедир хемчегер талазы-биле» СЭКП ТК-ныц болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докгаалы ак-көк суг шөлдерии ажылагый эргилдезиниге эки ажылаарын бистерге дээндырып турар.

«Новосибирскрыбпром» коллективии күш-ажылчы чарышка эки үлегер-чижээ көргүзүп турар. Ында үнелиг балыктарның курлавырын өстүрер болгаш тударын улгаттырар талазы-биле ажылды областың суг хөөлбектеринде эки туруускан. Новосибиржилер кыска хуусаада балык өстүрер черлерни тутказ, сазан дээр балык ооллдарын кыштаар сугларын калбартканнар. Бүгү ажылдарны үлетпүрге үндезилеп турускан, үүргенелерии завод аргазы-биле ап турар.

Байкалдың балык өстүрүкчүлерии омуль деп балыкты өстүрериниң дерт улуг будүрүлге черлерии тургусканнар. Оларны амгы үеиин болбаазын дериг-херекселдери-биле дээрээш, балык өстүрер бүгү ажылдарны эртемденнериниң сүмелээнии ёзугаар кылып турарлар.

Эртем баазазы чокка балык ажыл-агыйы чедиишкин чок болур. ГРЭС-териин чылыг сугларынга карпты өстүрериниң аргалары ажылдап кылган болгаш ажыглап турар, микриобиологтуг синтезтин продуктуларын холаан чаа чемништер тывылган. Балык ажыл-агыйының мелиоративиялыг, хөөлбектерге балыктарның үнелиг хевирлерин өстүрериниң талазы-биле хөй ажылдарны сөөлгү үеде кылып чоруткан.

Чедиишкиннерге оожургаары ам-даа эрте — үзе шинтпирлээр ужурлуг айтырыглар эвээш эвес. Дыка хөй балык ажыл-агыйларында хөөлбектериң продуктулуу улуг эвес. Чамдык ажыл-агыйларда бар хөөлбектерии ажыглаирайн турары ховар эвес.

Дыка хөй иштики сут хөөлбектеринге балыктарның үнелиг породаларын көвүдедип, хөөлбек ажыл-агыйларынга бээр балык өстүрер материалдарны будүрүп үндүрериң калбартыры, селекция — үкелажылдыга болгаш акклиматизасташкын ажылын шапкынчылаары негеттинип турар. Балык өстүрүкчүлериин ажылынын продуктулуун барык үш катап улгаттырарын чедип алыр дээш оларның ажылын механизастаарынче улуг күчээнгейии салыр апаар.

Чылдың баштайгы чаотыы доозулган. Чедиишкиннер өөрүшкүнү болдургал. Туттунган балык чедеи бешмүн тонна ажа берген. Ол болза, плайдан 2,6 хуу хөй-дур. Ол ышкаш бараанныг продукциияны бэрийкии, үлетпүр будүрүлгезиниң хемчээлиниң талазыбиле болгаш өске-даа көргүзүглер база ажыр күүсеттингеп. Балык ажылдакчылары моон-даа соңгаар улам шалыпкын ажылдаар, аъш-чем программазын шинтпирлээриие телептиг улуг киирер сорулгалыг.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

Малдың бедүүн болгаш чудуктуг чемнерин будүрериң көвүлелиринин болгаш ыынарын белдзрииин, мал чеми тараанын каныыг чарыгдарының айтырыгларын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажылын июль 9-та Москвада эгелээн хуралывга чугаалашкан.

Оон ажылывга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы М. С. Созоненков, СЭКП ТК-ның Көдээ ажыл-агый килдиниин аргелекчизи Б. А. Бардов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң харыысалгалыг ажылдакчылары, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, СЭКП крайкомнарының болгаш обкомнарының көдээ ажыл-агый башкарын турар секретарьлары, автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, крайкүүскомнарның болгаш облкүүскомнарның даргалары, артемденнер, черлериң көдээ ажыл-агый органнарының, колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчулары апаа киришкеп.

(СЭТА).

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ БЕДИК ШАҢНАЛДАРЫ-БИЛЕ

Кадык камгалал ажылдакчыларын ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаннаар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Чоннуң кадык камгалалын болгаш медицина эртемин хөгжүдер талазы-биле онгу беш чылда планныг даалгаларын күүседиринге чедип алган чедиишкиннери дээш шаннаары болза:

ТЫВА АССР-ДЕН

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ КЫЗЫЛ ТУҢ» ОРДЕН-БИЛЕ

Валерий Павлович **Григорьев** — республика эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи.

Юрий Зиновьевич **Ковеинский** — республика эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи.

УЛУСТАРНЫҢ НАЙЫРАЛЫ ОРДЕН-БИЛЕ

Лариа Ивановна **Волкова** — республиканың уруглар эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи.

Лина Назынчаповна **Саая** — Барыын-Хемчиктиң төп район эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи.

Нина Константиновна **Черменева** — республиканың аптека эргелелиниң начальныгы.

«КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЗРЕСМААДЫРЛЫГ ЧОРУК ДЭЭШ МЕДАЛЬ-БИЛЕ

Нина Яновна **Биижик** — № 6 аптеканың эргелекчизи. Баа-Хем район.

Алина Дмитриевна **Жеребцова** — республика эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи.

Нелли Витальевна **Спициив** — республиканың онкология диспансериниң улуг эмчи сестразы.

«ХҮНДҮЛЕЛДИҢ ДЕМДЭЭ» ОРДЕН-БИЛЕ

Эра Васильевна **Мамонтова** — республиканың санэпидстанциязының эмчизи.

Данов Машпак-оолович **Монгуш** — республика эмнелгезиниң эмчизи.

Долгар Архиповна **Чамыян** — Чөөн-Хемчиктиң төп район эмнелгезиниң эмчи сестразы.

«КҮШ-АЖЫЛЧЫ ШЫЛГАРАЛ ДЭЭШ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ

Галина Ивановна **Иванова** — Улуг-Хемнин район эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Пелагея Поликарповна **Крупская** — республиканың божудулга бажыңының акушерказы.

Сергей Иванович **Легензов** — Тыванын чумага удур станциязының чолаачызы.

Елена Тармаевна **Саар** — Эрзиниин район эмнелгезиниң санитарказы.

Елизавета Ильинична **Толмачева** — республиканың аптека эргелелиниң склад эргелекчизи.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. БРЕЖНЕВ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль,
1981 чылдың июнь 26.

Даарта-Балыкчының хүнү

Камчатканың колхозтар аразында будүрүлге каттыжыышкынының РС-300 марказының «Уважительный» деп балыкчы сеймериниң экипажы улуг чедиишкиниг болган. Экипаж 2400 тонна улуг үнелиг балыкты тутказ, болбаазырадыры-биле дужаапкан. Мурнакчы коллектив 1,5 чылдың планныг онаалдазын хуусаазындан эрте ынчаар күүсеткеп.

И. ВАЙНШТЕЙННИҢ фотозу.

ЭКИ ШЫНАРЛЫГ ЧЕМНЕРНИ БЕЛЕТКЭЭР

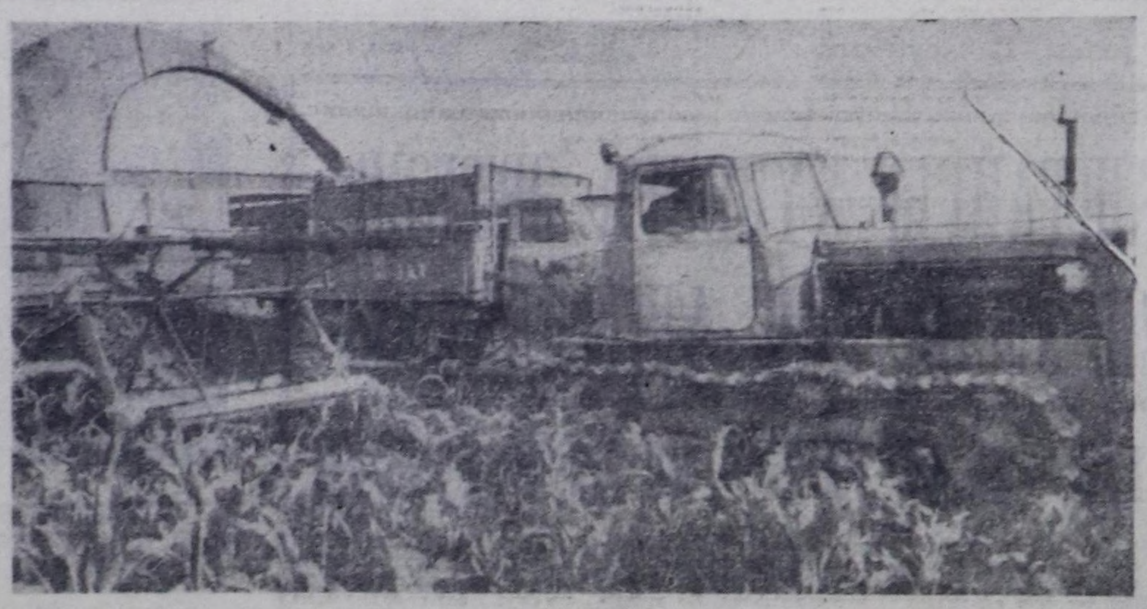
Мону практикага ажыглаңар

Кол-ла бергедээшкиннер — мал чемнериниң чедишпезинде... Тараа-биле чергелештир бөдүүн болгаш чулуктуг чемнерни, белоктуг немелделерни бүдүрерин көвүдедири чугула дээрзи билдингир.

(СЭКП-НИҢ XXVI СЪЕЗДИЗИНГЕ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ОТЧЁТ ИЛЕТКЕЛИНДЕН).

Мал чемнериниң курлавырын тургузарынга будук-бүрүнү, будукту база бүрүнү ажыглап болур. Бо чылын республиканың ажыл-ишчилери 85.3 муң тонна будук-бүрүнү болгаш 900 тонна шиви будуун белеткээр. Түгле Кызыл хоорайның албан организацияларының болгаш будурулге черлери безин 10000 тонна будук-бүрү, 345 тонна шиви будуу белеткээр.

Будук-бүрү белеткээринге школачылардан эгелээш пенсионерлерге чедир бүгү чонну киириштирери, оларга ону канчаар белеткээриниң аргаларын өөредири болгаш бойдус камгалалының дугайында тайылбырны бээри чугула.

Силос кылыр кукурузаны кестирбишаан, хээндектээш, машинага чүдүрүп турары.

Бо чай кааң болган ужурунда, ът-сигенниң үнгени хирелиг болган. Ынчангаш ам эң чугула сорулга болза, белеткеп ап турар мал чемнериниң шынарынче онза кичээнгей салыры болур. Бирги ээлчегде элбээ-биле белеткеп ап болур мал чеми будук-бүрү. Ооң-биле чергелештир бедик шынарлыг, хоолулуг чем сенажты, витаминниг сиген-даалганын болгаш силосту болдунар-ла аргаларны ажыглап тургаш, арбыдадыр белеткээр ужурлуг.

Бо плакат-арында айыткан чемнерни белеткээриниң технологиязын, ону кылырының аргаларын чугаалап турар.

БУДУК-БҮРҮЗҮНҮҢ ХООЛУЗУ

Ыяш аймаанның будуу, бүрүзү болгаш оон кылган мал чемнери (витаминниг далган, хээп каан будук, аңаа бүрү) кончуг хоолулуг. Оларда чем хуулдырарынга дузалыг бүдүмелдер база бар. Оларның чамдыкызы минералдыг чемнерни өзүнде солуп шыдаар. Ынчангаш кандыг-даа мал будук-бүрүнү болгаш оон кылган мал чемнерин кузелдии-биле чиир.

Мал чемнериниң шынарын көргүзер көл чүүл каротин болур. Будук-бүрүде ол дыка азбак, ыланғыя ине бүрүлүг ыяштарга күзүн болгаш кыжын кончуг хөй. Калбак бүрүлүг ыяштарның каротини июль болгаш август айларда оң-не хөй болгаш түгле бүрү дүжер үе чоокшулап турда бичии апаажээр. Ынчангаш ине бүрүлүг ыяштарның будук-бүрүзүн күзүн болгаш кыжын, а калбак бүрүлүг ыяштарның будук-бүрүзүн аарыгларга алыспас болур.

БУДУК-БҮРҮНҮҢ БЕЛЕТКЭЭРИ БОЛГАШ КАДАГАЛААРЫ

Кандыг-даа ыяштың будук-бүрүзүн мал чеми белеткээринге ажыглап болур. Ону белеткээринин оң-не таарымчалыг үези — ыяштарның саглайын, бүрүлериниң четчип келген үези — июнь, июль болгаш августың баштайгы чартыы. Ынчангы будук-бүрү бүгү будумелдер-биле байлак турар. Оон озалдаарга ыяштарның бүрүзү дүжүп, чулук кадып, ажыктыг будумедерни эвээжеп каар.

Будук-бүрүнү ыяш-ажылагый черлериниң айыткан черлеринге дүрүм ёзугаар белеткээр. Ыяшты дөзүлеп ужурары хорулуг. Ыяштың бажыдан үштүн бир кезии хирени одуруп ап болур.

Белеткээн будуктарның узуну 1,0—1,2 метр хире болур. Одурган будуктарның чоону 15—20 сантиметр, денизиин ийи килограммдан эвээш эвес турар кылдыр боондактаар. Киргадырда оларны ажеш ажеш кылдыр кошкулаптар. Оон машиналарга чүдүргеш, фермаларга, кыштагларга чедирер. Белеткээн будук-бүрүнү чедер черинче дон-дораан чорудары чугула, ынчанмас болза катканы, тоглаар болгаш шынары баксыраар. Кошкулаач каан боондактарны сери аданың хелегезинге азар. Боондактарны чаңгыс черге белеп каан болбас, чаңгыс хонгаш ла каан эгелээр. Аскыларны кылырда, бедии ийи метр ергеннер баштарынга дооза ыяштар салгылаптар.

Киргадың каан будук-бүрүнү шыгжаарда, бүрүлерин ишкаар кылдыр сараатпан каар болгаш кырын маңза-биле алыш шифер-биле дуглап каар.

ШИВИ БУДУУНУҢ ДАЛГАНЫН БЕЛЕТКЭЭРИ

Шиви будуун далганнаң заргa, эң-не үнелиг витаминниг мал чеми болур. Оду ажылгагый бүрүзү кылын ап болур. Хады болгаш пөш будуун база шыгаар кылып аар.

Бо мал чемнерин кылырда, будук-бүрүнү кыжын белеткээри таарымчалыг. Түгле дээрге, оларга каротин кыжын хөй турар. Бир килограмм шиви будук-бүрүге чайын 50—75 миллиграмм каротин турар, а кыжын ол 100—150 миллиграмм чеде бээр. Шиви будуун, өскелээ ине бүрүлүг ыяштарның будук-бүрүзүн ДКУ-1 азы ДДМ-5 деп машиналарга кээп кактырыптар. Ынчангаш ол далганны малга бээрде, концентраттыг чемнерге холуп алыш чугумчалыг: бир килограмм концентратка-да 200 грамм далган онаажыр.

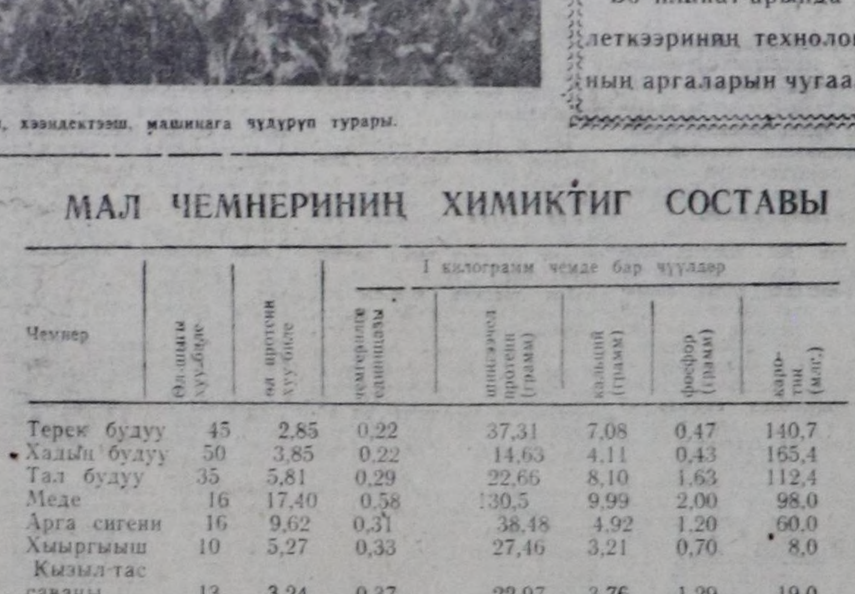
АЖЫЛДЫҢ ТӨЛЕВИРИ

Тыва АССР-ниң Көдээ ажыл-агый министерстводу бир кижиниң будук-бүрү белеткээр нормазын хүнде 150 килограмм кылырын сүмелеп турар. Боондактарны ол турза белеткээр болгаш денизилээр.

Ажылдың төлевири хол-биле болгаш ът-биле кылыр ажылдарның ийиги чергелиг ёзугаар бүгү негелдени күүседкенде 3 рубль 15 көпеек болур. Будук-бүрү белеткелиниң чугуур үезинде ук төлевирни 30 хүү чедир өстүрүп болур. Ынчаш төлевир тариф ёзугаар 4 рубль 09 көпеек, район коэффициентилиг-биле 4 рубль 91 көпеек чедер. Мал чемнерин шынарлыг белеткээрге болгаш планныг онаалыларны ажыр күүседирге, ажылчыннарның ажылдан алган акшазының 20 хүүзүн база немей төлеп бээр.

МАЛ ЧЕМНЕРИНИҢ ХИМИКТИГ СОСТАВЫ

Чемнер	Ёзулуры хүүдеге	ош протеин хүүдеге	1 килограмм чемде бар чүүлдер				
			кормовой единицазы	шингээчел протеин (грамм)	кальций (грамм)	фосфор (грамм)	каротин (мг/кг)
Терек будуу	45	2,85	0,22	37,31	7,08	0,47	140,7
Хадың будуу	50	3,85	0,22	14,63	4,11	0,43	165,4
Тал будуу	35	5,81	0,29	22,66	8,10	1,63	112,4
Меде	16	17,40	0,58	130,5	9,99	2,00	98,0
Арга сигени	16	9,62	0,31	38,48	4,92	1,20	60,0
Хыргыыш	10	5,27	0,33	27,46	3,21	0,70	8,0
Кызыл-тас саваңы	13	3,24	0,37	22,97	3,76	1,29	19,0

Траншеяда төккен сенаж массазын тракторлар-биле таптай бастырып турары.

СИЛОС САЛЫРЫ

Силостуң артык шынарлыг чүүлү болза, ону белеткээрге хоолулуг будумелдериниң эвээш чидиргилиг болуру. Сиген кылдыр белеткээрге, хоолулуг будумелдериниң чидирии 30 хүү ведии турар болза, силоска 15—21 хүү болур. Оон аңгыда мал чемни агаар-бойдустуң кандыг-даа байдалында силостап болур. Силос кылдыр бедик дүжүттүг мал чеми культураларны, ыланғыя кукурузаны ажыглап болур.

Көдээ ажыл-агыйның бүгү-ле малдарын, ыланғыя мыйыстыг бода малды чемгереринге силосту калбаа-биле ажыглап турар. Дазыл чемиттерниң хөй иеезүзүнге бодаарга, силос каротин-биле кончуг байлак. Саар инектиң дириг денизиниң 100 кг-га онаштыр 8 кг чедир силосту берип болур.

Силоска белокту арбын болдурары-биле кукурузаны боби сигеннер (клевер, чочак-тараз, вика болгаш өске-даа)-биле кады хээндектээш, эки холуш тургаш силостап турар.

Силостаарының химиктиг утказы чүл дээрге, үнүштерде бар чигирии сүт ажыдар бактерияларның сүт кислотазы кылдыр хуулдуруп турары болур. Ол кислота бактерияларны узуткап турар, тодаргайларга, үнүш массазын консервалап турар будумел болур.

Хээндектеп каан массаны силостаар черге автомашиналар-биле азы трактор тележказы-биле сөөртүп чедирер. Силостаарда үнүштү хээндектей кестиреринiң хемчээли 4-тен 2 чедир см болур; үнүш ол болган тудум-на ону улам-на кыска кылдыр хээндектээр апаар.

Ногаан массаны траншеяже төгерде, ынаар довурак киирбези кончуг чугула. Урдуунган ногаан массаны дескилээр болгаш илчирбе дугуйлуг тракторлар-биле таптай бастырар. Хээндектеп каан үнүш массазы ажок үдегер, белем сенмес, бир эвес силос онгарынче ону хары утпа эндере урупкаш, таптай бастырар болза, дыгый кылдыр таптанбас, хос артар. Ону барымдаалаш, силос массазын колген шаа-биле бичелеп тырый бастырар ужурлуг.

Эки шынарлыг силосту алыр төлээде, ооң онгарын долдурарын дерт хүндеп эртпирбес керек. Силостап турар массаның ял-шыгы база чугула ужур-дузалыг. Ял-шыгы үзүктә (80 хүү ажыгда) силос ажок ажыг болур, а хээндектээшкин болгаш таптай бастырыышкын үнүштүң чулуунга ажок ылгалып үзеринге чедирер. Ял-шыгы шоолуг эвээс массаны тырый бастырарга кончуг берге аңаар. Эң-не тараажыр ял-шыг 70—75 хүү деп санап турар. Чамдыкта ял-шыгын эвээжелери-биле ногаан массаны бичип кевирип азы савай холуп ап турар.

СЕНАЖТЫ БЕЛЕТКЭЭРИ

Мыйыстыг бода болгаш аныяк малдарга ёзээр чемнерни белеткээринiң оң-не денишлелиг аргаларының бирээзи болза, сенаж салыры болур. Мал чемни ол арга-биле белеткээрге, хоолулуг будумелдернiң чидирии кудулаар. Силоска бодаарга, сенажта кургаг будумел 2—3 катап хөй. Бир килограмм сенажта 0,3—0,35 чемперилге единицазы, 30—60 грамм хайлыр протеин, 30—40 миллиграмм каротин, 5 граммдан ажыг кальций болгаш 1,5 грамм фосфор бар болуп турар.

Республикага сенаж белеткээри чыл бүрүде улам көвүдеп турар. Чижээ, он бирги беш чылдың баштайгы чылында республиканың ажыл-агыйлары 65 муң тонна сенажты салырын планнап турар болза, а 1985 чылда ол үнелиг мал чемин белеткээн 110 муң тонна чедир көвүдээр аңаар.

Сенажты салыры дараалаштыр күүседир хемчеглерни мындыг комплексиниен тургустунар: чоггуур үезинде үеленни кезээри: ол-шыгын 50—60 хүү чедир кевирери; таваймаңы балбушаан, массаны хээндектээш, улаштып транспорт хереселинге чүдүреры; кевирген массаны траншеяга өөртүп чедирери; ук траншеяны масса-биле долдурары; масса-биле долдурган траншеяны таптай бастырары болгаш агаар эртпирбес синтетиктиг плёнка-биле кырындан ыак шуглап дуглаары.

Үстүнде айыткан дараалашкак ажылдарны дүрген болгаш ыланғыя күүседир чорук бедик шынарлыг сенажты белеткээрiн хандырар. Ынчалзажок чамдык ажыл-агыйлар чемнер белеткээрiн планнаарын болгаш шуушпурулгалыг аргаларны организастаарын эки таарыштырын шыдавайн, сенажты белеткээриге база сөөртүрүнге эң тааржыр хереселдерни чогуур-биле шилип албайн турар. Чем белеткээр машиналарның техниктиг ажаалдазын эңги-де механизаторлар боттары кылып турар. Оң чорук ажылган турар машиналарның бүдүрүкчүлүүнге багай салдарны чедирип турар.

Совхозтарга сенаж болгаш силос салыр үеле ажаалданын, база салырының, а ол ышкаш сөөртүрүнүн технологиязын хажылын турарының ужурунда ногаан массаның чидирии 12 болгаш оон-даа хөй хуу, ол чемнерни калгаларының үезинде чидириг 25—30 хүү чедип турар.

Бо үстүнде айыткан чепшеттер сенаж салырда ажыглап турар техниканың будурукчүлүүн күдулаптар, сенажтың шынарын баксырадып, үк чемни болгаш мал ажылының продукциязын бүдүрериниге чарыгдалдарны бедидип турар.

Чемнер белеткээриниң түгле шуушпурулгалыг аргазын тургузар болгаш шингээдип алыр болза консервилээн чемнерни ажаан алырынга база сөөртүрүнге болгаш оларны белеткээринге машиналарның будурукчүлүүн бедидип болур. Ынаар муривакчы ажыл-агыйларның практиказы көргүзүп турар. Сенаж белеткээриниң талазы-биле ажаалданың чогумчалыг шуушпурулга-транспорт шугумнарын телевилээр болгаш организастаар чорук бүгү ажаалда-транспорт комплекизиниң будурукчүлүүн өстүрерин, а ол ышкаш технологтуг чорудулганың звено бүрүзүнүн болгаш түгүүзажылдакчыларының харыысалгазын бедидерин хандырар.

Амгы үезе сенаж болгаш өскелээ консервилээн чемнер белеткээриниң шуушпурулгалыг технологиязы мурнакчы будурулге дүржүлгазының болгаш эртемнин чедишкиннерин ажыглап, а ол ышкаш күүсеткен ажылының шынарын дээш механизаторларга аңгыланғы төлеврин баш удур көрүп турар.

Сигеннин болгаш силос культураларын ажаан алырынга янзы-бүрү машиналарны ажыглап турар. Ынчангаш таварылга бүрүзүнде ажаан алышкын агрегаттарын четчелээрге, тургустунган будурулге байдалдарын, тодаргайларга, бар техниканы, агаар-бойдустуң байдалын, ажаан алыр сигеннерниң хемчээлин болгаш дүжүттүүн, сенажты азы силосту салыр черинге сөөртүп чедирерий барымдаалаш көөрү эргежок чугула.

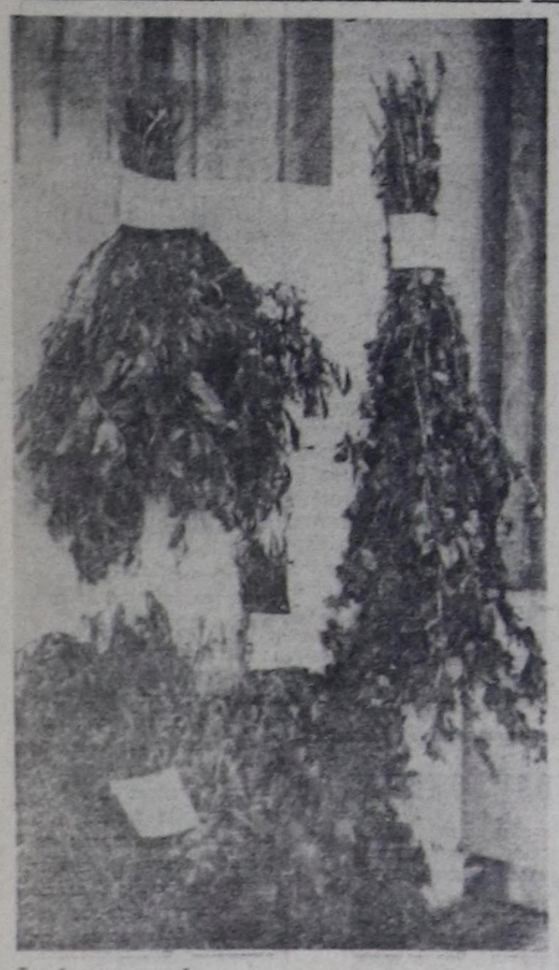
Букурузаны болгаш өскелээ культураларын силос болгаш сенаж кылдыр ажаан алырда, силос кылыр КС-2,6А, КС-2,6, КС-1,8 «Вихрь» комбайннарны болгаш боду чоруур СШ-75 шассиге кылган дескылыг КСН-1,8 комбайнны, а ол ышкаш кукуруза ажаан алыр будуун таарыштырылгалыг УКСК-2,6 комбайнны ажыглап турар.

Мал чемнери белеткээринге кезер, болер, хээндектээр, чүдүрер БУФ-1,8 ёзээр машинаны коичуг салба-биле ажыглап турар. Оң болза, сенаж, витаминниг, сиген даалгары база силос кылырынга ажыглаар бобы болгаш элдек сигеннерни кезеринге база таваймаңы белбушаан, хээндектээринге таарыштырган онза машинаны болуп турар. Хээндектээн массаны болуунун соонда кошкан тележкаже азы чанында кожа чөрүп орар машинаже боду уруп турар.

Силос болгаш сенаж белеткээр талазы-биле шуушпурулга-ажаалда транспорт звеноларын болгаш комплекстерин организастап тургузарда ол чемнерни белеткээриниң технологиязын шыгыны сагыырын база салыр траншеяны айыттынган хүүсаала (3—4 хүн) дүрген долдурарын хандырары көл негелде болур.

500 тонна ишкир траншеяга хөй чылдыг сигеннерден сенаж азы силос салырда, звенонун азы отрядтың хүнде эң-не азак дээн будурукчүлүүн күчүзү 100—125 тонна, 2500 тонна ишкир траншеяга салырда — хүнде 500 тонна болур ужурлуг.

Траншеяга салып турар сенажты азы силосту хөй чөп кылыр таптай бастырар тракторларның санын ажаалда звенозунун болгаш транспорт техниказының хүнде будурукчүлүүнден база траншеяның хемчээлиндиен хамаарыштыр тодаргайлазары аргажок чугула. Элчегге звеноның будурукчүлүү 250 тонна болза, ийи Т-150 азы ийи ДТ-75 трактор, 500 тонналыг хүнде салыр будурукчүлүү болза, траншеяны баштай бастырарыкка үш Т-50 азы дерт ДТ-75 трактор шегелиннер.

Тал болгаш терек будуумаан мал чеми кылыр белеткээн боодалдар.

А. ЗАЙЦЕВ биле В. КАРА САЛДЫҢ фотолары.

НАИЫРАЛДА КЫЗЫГААР ЧОК

Моолдуң улусчу революциязының 60 чыл оюнга

Улусчу революцияның тиилээнииң 60 чылының дургузунда Моол Арат Республика бүдүн төвгүлүг үе-чаданы эртип, шапкын хөгжүлделиг социалистиг күрүне болу берген, МАР-ның ажылчы чоннарыг амгы үеде бодунуң дайынчы эвангарды —Моолдуң Араттың Революстуг намының удуртулгазы-биле социализм тургузуушкунун доозарының сорулгаларын шиитпирлеп турар. Эртиен чылдарда Моолду аграр-индустриалдыг чурттан индустриал-аграрлыг күрүне болдурар дээш улуг ажылдарны кылып чоруткан. Оларга үүл, энергетика, даг руда, металл болбаазырадыр, чиик үлетпүр болгаш улус ажыл-агыйының эске-дээ адырлары дүрген темпилиг сайзырап турар. Үлетпүрнүң Эрдэнэт, Дархан, Чойбалсан ышкаш чаа төптери өзүп үнген.

Көдээ ажыл-агыйда улуг, хөй орулгалыг күрүне болгаш кооператив ажыл-агыйларын тургускан. Олар нүш-ажылды механизастаарын нептередип, малдың баш санын өстүрүп, ооң продуктулуг чоруун көвүдедип турар. Көдээ ажыл-агыйда чаа адыр—чер ажылы сайзырап турар. Моолдуң көдээзиниң овур-хевири таныттынмас кылдыр өскерилген.

Моолдуң экономиказында, политиказында болгаш культуразында чедиишкиннер улустуң амыдыралын, чуртталгазын шуут өскертиген. Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезииниң чугула фактору болза Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелииниң кежигүнү чурттары — ССРЭ болгаш эске-дээ социалистиг чурттар-биле кады ажылдажылга болуп.

«Партияның планнары — чоннуң планнары» деп девизтиң адаа-биле Улусчу революцияның 60 чылынга төлептиг ужуражыр дээш шимчээшкиниң чуртта калбарган. МАРН-ның XVIII съездизииниң төвгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырары-биле чаа беш чыл планының бирги чылында бедиткен социалистиг хүлээлгелерни ажылчы чоннар алган.

Колдуунда үш чүс хире үлетпүр бүдүрүлгелер, ажыл-агый организациялары чартык чыл планын хуусаа бетинде күүсетиннин рапорттаан. Социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда Улан-Баторнуң ажыл-ишчилери чоруп орар. Олар пландан ажыр миллион тугриктиң продукциязын бүдүрген. Нэйысылалдың он ийи муң мурнакчызы үени мурнап турар. «Эрдэнэт» даг-болбаазырадылга комбинадының, Улан-Баторнуң демир-орук коллективтери болгаш эске-дээ эки нөргүзүүлерлиг болган. Малчыннарның көргүзүүлери багай эвес. Эрткен чылдың бо үезиниг деңнээрге 350 муң баш хөй чаш мал төлүн менди алган.

Моол Арат Республиканың ажылчы чоннары бодунуң байырлалын нүш-ажылчы чедиишкиннерлиг утпаан. МАРН-ның XVIII съездизииниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары дээш улам эки ажылдаарын хүлээнип турарлар.

Совет болгаш моол улустарның бижыг найыралының төвгүзүнге база бир чайынналчан арынны космостуң «Союз-39» кораблиниң каттышнан экипажы — совет космонавт, Совет Эвилелиниң ийи дангыр Маадыры, Моол Арат Республиканың Маадыры В. Джанибеков биле МАР-ның эң баштайгы космонавтызы, Совет Эвилелиниң болгаш Моол Арат Республиканың Маадыры Ж. Гуррагча олар киир бижээн.

Космостуң эрес-дидим маадырлары чоокта МАР-ның чамдык аймактарынга болгаш хоорайларынга чорааш, арат чоннар-биле ужуражып, боттарының октаргайже ужудуушкунунуң дугайын чугаалап бергеннео.

ЧУРУКТА: космонавтылар В. Джанибеков, Ж. Гуррагча олардың МАР-ның Убса-Нур аймаанга чоразын үези.

Х-К. МОНГУШТУҢ фотозу.

АКЫ-ДУҢМА ЁЗУЗУНУҢ ХАРЫЛЗААЛАРЫ

Акы-дуңма моол улус амыдыралында онзагай болуушкунну—Моолдуң улусчу революциязының тиилегезинии 60 чыл оюнг бегүн демделеп турар.

Алдан чылдар дургузунда Моолга улуг-улуг чаартылгалар болган. Ол дугайын МАРН-ның майда болуп эрткен XVIII съездизиниге МАРН ТК-ның Чингине секретары эш Ю. Цеденбал отчёт илеткелинге демделээн. Чедиишкиннериң бир кол хереези—Моолга улусчу революцияның тиилээнииден бээр 60 чылының бүдүүзүиде ССРЭ-ниң болгаш МАР-ның хамаатылары — В. Джанибеков биле Ж. Гуррагча оларның киржилгези-биле каттышкан экипаждың космосче кады ужудушкуну болур.

Совет-моол чайырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар черииң удуртулгазы-биле бистиң республика МАР-ның кожа-хелбээ аймактары-биле харылзаанга улам хамыладып, улус ажыл-агыйының адырларынга зайы-биле дуржулга солчуушкунун чорудуп келген. Ниитилелдиг үүгэй планның ёзугаар республиканың дыка хөй бүдүрүлгелериниң, профэвилел, комсомол организацияларының төлээлери МАР-ның Убса-Нур, Завхан, Баян-Өлгий, Кобдо аймактарынга барып, найыралчы харылзаалар-ны, үре-түңнелдиг ажылдарны чоруткан. Оларның колдуу Улуг Октябриниң 63 чыл оюнга, В. И. Ленииниң төрүттүнген хүнүнден бээр 110 чылынга, Моолга улусчу революциянның тиилээнииниң 60 чыл оюнга тураскаадткан.

Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар черииң сөөлгү чылдарда боттандырып чоруткан ажылын чоокта чаа болуп эрткен отчёт-совгулдалыг конференциязынга түңнеп көргеи. Амгы үеде ооң хүрээлелиниле 70 ажыг коллектив кирип, 56 мун хире ажылчы чонну бодунге хаара түткен. Республиканың 19 совхозу, 7 школа, профтехучилище, автосентелге заводу, типография, Казык камгалал, Культура министерстволары МАР-ның үстүнде адаанмээс аймактарының бүдүрүлгелери-биле, албан организацияларының черлери-биле арга-дуржулга солчуп, аңы-дуңма найыралчы харылзаалар улам бижүктүрүп турар. 1980-1981 чылдар дургузунда бистиңден МАР-ның Убса-Нур, Завхан, Баян-Өлгий аймактарже планда көрүлгени-биле чээрби ажыг бүдүрүлгелерден, ажыл-агыйлардан делегациялар чорааш келген. Делегацияларның кежигүнүнер моол ешиктерге СЭКП-ниң болгаш совет казактың иштики база таштыкы политиказының, боттарының ажыл-ижинин, коллективиниң чедиишкиннериниң дугайын, партия, хөй-ниитин организацияларының ролүүнүң дугайын тайылбырлап, чаңгыс сес-биле, боттарының ажылының арга-дуржулгазын таныштырып келгеннер.

Ол-ла үеним дургузунда бистиң республикага МАР-ның аймактарындан келген 16 делегацияның составында парти, совет ажылдакчылар, профэвилел, ревааныктар организацияларының төлээлери, транспорт, тудуг болгаш харылзаа ажылдакчылары кээп, найысылалдың болгаш районнарның бүдүрүлге, албан организацияларының черлеринге барып, коллективтеринге ажыл-ижи, ооң ажылдакчыларының амыдырал-чуртталгазы-биле таныштырган. Чижээлээрге, МАРның Завхан, Убса-Нур, Кобдо, Мурнуу-Гоби аймактарының күрүне ажыл-агыйлары болгаш көдээ ажыл-агый каттыжышкыннарының нам-организацияларының секретарлары Бин-Хем районнуң «Өөң» совхозка барып, ажыл-агыйда парткомнуң ажылыбиле танышкан. Совхозта партия комитединиң секретары В. Д. Кара-Сал партия комитединиң ажылының дуржулгазын алчылаарга таныдыр-лап берген.

Убса-Нур аймактан келген профэвилел организациязының делегациязын республика тевүүн бүдүрүлге черлеринге барып, оларның ажыл-ижи-биле ниити танышышаан, ол-ла коллективтериң удуртукчулары-биле, профэвилел организациязының даргалары-биле дуржулга солчуп, сонуургаан айтырыгларынга харыларны алганнар.

Сөөлгү ийи чылда моол аймактарның ажылчы чоңуун ажыл-ижиң, амыдырал-чуртталгазын чыртыкан 140 ажыг материалдарны республика солунизрынга парлаан. Радио, телевидение дамчыштыр 85 чүүлдерни, 21 моол ыры, музыка концерттерни дамчыткад.

Бо чижектер ССРЭ-биле МАР-ның аразында найыралчы харылзаанның бижыгын орарын, ийи чуртуң ажылчы чонунуң сагыш-сеткил сонуургалының талазы-биле чоокшулашкаан, мурнакчы дуржулганы улам хаалыр солчуп билирин хереченлеп турар.

Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар черииң удуртулгазы-биле бистиң республика МАР-ның кожа-хелбээ аймактары-биле харылзаанга улам хамыладып, улус ажыл-агыйының адырларынга зайы-биле дуржулга солчуушкунун чорудуп келген. Ниитилелдиг үүгэй планның ёзугаар республиканың дыка хөй бүдүрүлгелериниң, профэвилел, комсомол организацияларының төлээлери МАР-ның Убса-Нур, Завхан, Баян-Өлгий, Кобдо аймактарынга барып, найыралчы харылзаалар-ны, үре-түңнелдиг ажылдарны чоруткан. Оларның колдуу Улуг Октябриниң 63 чыл оюнга, В. И. Ленииниң төрүттүнген хүнүнден бээр 110 чылынга, Моолга улусчу революциянның тиилээнииниң 60 чыл оюнга тураскаадткан.

Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар черииң сөөлгү чылдарда боттандырып чоруткан ажылын чоокта чаа болуп эрткен отчёт-совгулдалыг конференциязынга түңнеп көргеи. Амгы үеде ооң хүрээлелиниле 70 ажыг коллектив кирип, 56 мун хире ажылчы чонну бодунге хаара түткен. Республиканың 19 совхозу, 7 школа, профтехучилище, автосентелге заводу, типография, Казык камгалал, Культура министерстволары МАР-ның үстүнде адаанмээс аймактарының бүдүрүлгелери-биле, албан организацияларының черлери-биле арга-дуржулга солчуп, аңы-дуңма найыралчы харылзаалар улам бижүктүрүп турар. 1980-1981 чылдар дургузунда бистиңден МАР-ның Убса-Нур, Завхан, Баян-Өлгий аймактарже планда көрүлгени-биле чээрби ажыг бүдүрүлгелерден, ажыл-агыйлардан делегациялар чорааш келген. Делегацияларның кежигүнүнер моол ешиктерге СЭКП-ниң болгаш совет казактың иштики база таштыкы политиказының, боттарының ажыл-ижинин, коллективиниң чедиишкиннериниң дугайын, партия, хөй-ниитин организацияларының ролүүнүң дугайын тайылбырлап, чаңгыс сес-биле, боттарының ажылының арга-дуржулгазын таныштырып келгеннер.

Ол-ла үеним дургузунда бистиң республикага МАР-ның аймактарындан келген 16 делегацияның составында парти, совет ажылдакчылар, профэвилел, ревааныктар организацияларының төлээлери, транспорт, тудуг болгаш харылзаа ажылдакчылары кээп, найысылалдың болгаш районнарның бүдүрүлге, албан организацияларының черлеринге барып, коллективтеринге ажыл-ижи, ооң ажылдакчыларының амыдырал-чуртталгазы-биле таныштырган. Чижээлээрге, МАРның Завхан, Убса-Нур, Кобдо, Мурнуу-Гоби аймактарының күрүне ажыл-агыйлары болгаш көдээ ажыл-агый каттыжышкыннарының нам-организацияларының секретарлары Бин-Хем районнуң «Өөң» совхозка барып, ажыл-агыйда парткомнуң ажылыбиле танышкан. Совхозта партия комитединиң секретары В. Д. Кара-Сал партия комитединиң ажылының дуржулгазын алчылаарга таныдыр-лап берген.

Убса-Нур аймактан келген профэвилел организациязының делегациязын республика тевүүн бүдүрүлге черлеринге барып, оларның ажыл-ижи-биле ниити танышышаан, ол-ла коллективтериң удуртукчулары-биле, профэвилел организациязының даргалары-биле дуржулга солчуп, сонуургаан айтырыгларынга харыларны алганнар.

Сөөлгү ийи чылда моол аймактарның ажылчы чоңуун ажыл-ижиң, амыдырал-чуртталгазын чыртыкан 140 ажыг материалдарны республика солунизрынга парлаан. Радио, телевидение дамчыштыр 85 чүүлдерни, 21 моол ыры, музыка концерттерни дамчыткад.

Бо чижектер ССРЭ-биле МАР-ның аразында найыралчы харылзаанның бижыгын орарын, ийи чуртуң ажылчы чонунуң сагыш-сеткил сонуургалының талазы-биле чоокшулашкаан, мурнакчы дуржулганы улам хаалыр солчуп билирин хереченлеп турар.

Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар черииң удуртулгазы-биле бистиң республика МАР-ның кожа-хелбээ аймактары-биле харылзаанга улам хамыладып, улус ажыл-агыйының адырларынга зайы-биле дуржулга солчуушкунун чорудуп келген. Ниитилелдиг үүгэй планның ёзугаар республиканың дыка хөй бүдүрүлгелериниң, профэвилел, комсомол организацияларының төлээлери МАР-ның Убса-Нур, Завхан, Баян-Өлгий, Кобдо аймактарынга барып, найыралчы харылзаалар-ны, үре-түңнелдиг ажылдарны чоруткан. Оларның колдуу Улуг Октябриниң 63 чыл оюнга, В. И. Ленииниң төрүттүнген хүнүнден бээр 110 чылынга, Моолга улусчу революциянның тиилээнииниң 60 чыл оюнга тураскаадткан.

Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар черииң сөөлгү чылдарда боттандырып чоруткан ажылын чоокта чаа болуп эрткен отчёт-совгулдалыг конференциязынга түңнеп көргеи. Амгы үеде ооң хүрээлелиниле 70 ажыг коллектив кирип, 56 мун хире ажылчы чонну бодунге хаара түткен. Республиканың 19 совхозу, 7 школа, профтехучилище, автосентелге заводу, типография, Казык камгалал, Культура министерстволары МАР-ның үстүнде адаанмээс аймактарының бүдүрүлгелери-биле, албан организацияларының черлери-биле арга-дуржулга солчуп, аңы-дуңма найыралчы харылзаалар улам бижүктүрүп турар. 1980-1981 чылдар дургузунда бистиңден МАР-ның Убса-Нур, Завхан, Баян-Өлгий, Кобдо аймактарже планда көрүлгени-биле чээрби ажыг бүдүрүлгелерден, ажыл-агыйлардан делегациялар чорааш келген. Делегацияларның кежигүнүнер моол ешиктерге СЭКП-ниң болгаш совет казактың иштики база таштыкы политиказының, боттарының ажыл-ижинин, коллективиниң чедиишкиннериниң дугайын, партия, хөй-ниитин организацияларының ролүүнүң дугайын тайылбырлап, чаңгыс сес-биле, боттарының ажылының арга-дуржулгазын таныштырып келгеннер.

Ол-ла үеним дургузунда бистиң республикага МАР-ның аймактарындан келген 16 делегацияның составында парти, совет ажылдакчылар, профэвилел, ревааныктар организацияларының төлээлери, транспорт, тудуг болгаш харылзаа ажылдакчылары кээп, найысылалдың болгаш районнарның бүдүрүлге, албан организацияларының черлеринге барып, коллективтеринге ажыл-ижи, ооң ажылдакчыларының амыдырал-чуртталгазы-биле таныштырган. Чижээлээрге, МАРның Завхан, Убса-Нур, Кобдо, Мурнуу-Гоби аймактарының күрүне ажыл-агыйлары болгаш көдээ ажыл-агый каттыжышкыннарының нам-организацияларының секретарлары Бин-Хем районнуң «Өөң» совхозка барып, ажыл-агыйда парткомнуң ажылыбиле танышкан. Совхозта партия комитединиң секретары В. Д. Кара-Сал партия комитединиң ажылының дуржулгазын алчылаарга таныдыр-лап берген.

Убса-Нур аймактан келген профэвилел организациязының делегациязын республика тевүүн бүдүрүлге черлеринге барып, оларның ажыл-ижи-биле ниити танышышаан, ол-ла коллективтериң удуртукчулары-биле, профэвилел организациязының даргалары-биле дуржулга солчуп, сонуургаан айтырыгларынга харыларны алганнар.

Сөөлгү ийи чылда моол аймактарның ажылчы чоңуун ажыл-ижиң, амыдырал-чуртталгазын чыртыкан 140 ажыг материалдарны республика солунизрынга парлаан. Радио, телевидение дамчыштыр 85 чүүлдерни, 21 моол ыры, музыка концерттерни дамчыткад.

Бо чижектер ССРЭ-биле МАР-ның аразында найыралчы харылзаанның бижыгын орарын, ийи чуртуң ажылчы чонунуң сагыш-сеткил сонуургалының талазы-биле чоокшулашкаан, мурнакчы дуржулганы улам хаалыр солчуп билирин хереченлеп турар.

Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар черииң

Э. ЧОКСУМ.

Совет-моол найырал ниитилелиниң Тыва салбырының баштаар черииң секретары.

ХОВУ МААДЫРЛАРЫ

Апрельдиң аас од эртеи хүн эки болурун аазаан шыкаш болган. Хиндик чок көк дээрде хамнаарактар мөлашкак. Оът-сигени ногаарара берген хову хүннүң кызыл-сарыг хереледеринге эргеленип чыткан шыкаш. Ак өглериниң дүнаңүүлеп үнген ыш лесаиидир чаттыла берген чытталып турган.

Гогийн Цэрэндорж хөй кажаазын ооржум, далаш чок ажыдыннан, эзэнин көргеш, эжикке бөлдүне берген турган хойлар ховуже үнүпкеннер. Бот-боттарынга дөмей ажылчын хүннериниң бирээзин ынчаар эгелээн. Ынчалза-даа ийлыг хүн бүрүзүнүң малчынны көртүп, сеткил-сагыжын доозлдуруп келир, түге дээрге бо ховутга, ооң кыдынла белик дээрге, хойларынга ол ынак.

Цэрэндорж-биле шагда-ла таныжар улус бис. Ол чугаалаксыр эвес киижи.

Цэрэндорж дөртен хире чылдар дургузунда нииттиниң хөюн кадагалап келген. Араттың революстуг армиязының 19 харлыг дайынчызы совет-моолдуң генерал Плиевке удуртқан аътты шеригиин механизастаттынган болуунуң составында 1945 чылда Квантунуун армиязын чылча шаварыга киришкен. Оз Гобиниң изиг ховуларын. Хинганнын белик сынызрын, япониар-биле харжы тулчуушкуннарны, өскүлгэн эштерни ам-даа хөнүүр эки билир. 1945 чылда Моолдуң араттын революстуг намының кежигүнү апарган.

— Пионерлер школаже чалап, бистеи похозувустун дугайын чугаалап бээрин дилеп, эжиок сонуургаавлар — деп, Цэрэндорж чугаалаан. Уруглар чүгле дайын, тулчуушкуннар дугайында эвес, ооң мергежилиниң, бодунун хойжу ажыл-ишчиниң дугайын чугаалап бээрин бо-ла дилеп бээрдер.

— Шынап-ла хорч-даа, олар-даа чаңгыс, демей-дир, чеңишкиннеечиңер чажыты чүвел? — деп. Цэрэндоржтан айтырыпкыс.

— Ыяы-ла харын, мичээл-даа хойну каза, кажан казаарын кичээри, чүгүлэ — деп, ол чугаалады. Чаш хуралганнарны кажаар хүлээп алжадап турарын, кайы хире мал чемни белеткеп алырын болгаш өске-даа чүүлдерни база аңгелыле болгаш шүүрган дугайын чугаалап берзи.

Шүүрганнын чоокшулап ораарын баштай-ла Цэрэндоржтун уланыныы таныпка оттаи, чоокай көрээнер болып каан иле.

Этээн болганда хойлар база туурап эгелээн. Долганыр көөрге чүү-даа көзүлбес, чүгле ховуиун сонгу талазында чиктии ковуг куу булут көстүп турган, ол дораан шүүрган болурун билип каан, хемче чоокшулаарын шиитпирлээн. Инда ыжыктаар чер-даа, чем курлавыр — сиген-даа бар.

Шүүрган Моолдуң ховуларынга бо-ла болгулай бээр, мындыг коргучуг шүүрган бо чоокку чылдарда болбаан. Ийи хонук хире улаңчылаан. Ол бүгү үеде Цэрэндорж бут кыынга турган. Чоога хаттаи хойларга чаглак болза-даа хар холумактыг элезии оларны хөме шаап-ла турган, кадарчы хой бүрүзүнүң ие хардан казып ап, сигеинин эккеп берип-ле турган...

«Дархан Оргил» көдээ ажыл-агый каттыжышкынының баштаар черииниң тургускан тускай бөлүүн Цэрэндоржтун коданын тып алырга чаптыс-даа хой хоравааи болган. Ынчалза-даа, хойжу арай деп бут кыынга турар моган турупкан. Аякка шай кудуп бээрге түлүп шыпаас, холдары зона берген болган.

Хойжуунуң ажылы бенге, нарын-даа. Цэрэндорж бодунуң ажылының чажыттарын эскелер-биле күзелдиг үлежип чорууп.

Ол хүн Цэрэндорж база Оюунбилиг олар-биле дыка үр дөрешкен бис. Олар ажылагыйның, ооң ишчилериниң дугайын чугаалаттылар. Каттыжышкынга 1955 чылда турустунган. Ам от 470 муң гектар мал одарлазыр шеллүг. 116 муң баш малзыг, ооң хөй нуруузу хой, оны 375 малчынар кадарып турар. 150 малчын — МАРН-ның кежигүнү, фермочылар.

1980 ажыл-агый чылының түңнели-биле «Дархан Оргил» көдээ ажыл-агый каттыжышкыны Хэнтий аймагда ийиги черии чедээн.

Хэнтий аймак ССРЭ-нин Чита облазы-биле найыралчы харылзаалыг, дуржулга солчуру-биле төлээлерни ынаар уругну чоруулуп турар. Оларның аразында «Дархан Оргил» төлээлекчилери база бар. Читаның инженерлериниң күш ажылчы чеңишкиннериниг мурнакчы дуржулгазын практиказа оңнугдуп эгелей берген. Ынаргыда оларның мурнакчы дуржулгазын сиген белеткелинде ажылдап эгелээн хойну эрте ооллаар. туралгаар азыраарын нептередип, талазы-биле кээп, хойжу Гогийн Цэрэндорж, Хэнтий Ховуларының чедиишкиннериниң башкылары коммунистер Читаның аргазы-биле сиген белеткелин бир дугаарында Цэрэндорж эгелээн. Хойжуларының шеңелде болуктериң МАРН-ның кежигүннери Гомболгав биле Цэрэнням олар удуртқан. Олар социалистиг чарышка партия кежигүү эвестерге үлегерин көргүзүп, күш-ажылдың шалыпчылары болганнар.

Каттыжышкынның моделиндий хөжүлдүп, мал ажылының продукциязын көвүдедип көрдүнген. Бо чылын белин башпайгы семиртилге шөлүн ажыдып, чаа-чаа кажааларны, кудуктарны тулар.

— Бо чылын бирги механизастаттынган хойжу бригаладаар школа доозукчуларындан тургузар деп турар бис. Совет парламентаан ийлыг бригаладаар дугайында хөйну номчаан бис. Республикада мал ажылынче улуг кичээнгей салып турар. мал семиртир комплекстиг удаазс тургузар бис — деп. Оюунбилиг чугаалазы.

Моол Арат Республикага 255 көдээ ажыл-агый каттыжышкыннары бар, ол дээрге чүгле республикага эвес, дашкаар өөртүүнге база хереглээр продукциияны бүдүрүп турар социалистиг бүдүүлгелер-дир. Бир көдээ ажыл-агый каттыжылгазы-ла 450 муң гектар хире шөлдүг, оларның улуг кезии мал ажылынын продукциязын бүдүрүп, ниитиниң малының 70 ажыг хуусаа кажаан, келгелээ турааар. Кур чернин пингээзиишкиниин уезинде МАР-га тургустунгулаан Курүне ажыл-агыйларының кол угланыышкыны — чер ажылы.

Республиканың көдээ ажыл-агый хөжүлдезиниге Совет Эвилели улуг дузаны чедирип турар. Ол дээрге малды эмчээри-организастарынга, национал кадрлар белеткээринге чаа ажыл-агыйларны тутпузун оларны чаа техника, черекеел-тер-биле дериивиниге, оларларны сугтаварынга болгаш өскелээ чүүлдерге дузалыр.

Көдээнин ажыл-ишчилери — бүдүүлге маатылар. Олар эрткен беш чыл планыг ол-тешкиннер күүсеткен. МАР-ның улус ажыл-агыйының 6-ка культуразының 1981—1985 чылдарга чагжадаанның хол угланыышкынналыкка партиның салган сорулгаларын күүсеткиниге киришкенер.

Тайынын - болгаш күш-ажылтын хөөнүүн коммунизм бүдүүн моол тойжу Гогийн Цэрэндорж Хэнтий Ховуларының чедиишкиннериниң башкылары коммунистер Читаның аргазы-биле сиген белеткелин бир дугаарында Цэрэндорж эгелээн. Хойжуларының шеңелде болуктериң МАРН-ның кежигүннери Гомболгав биле Цэрэнням олар удуртқан. Олар социалистиг чарышка партия кежигүү эвестерге үлегерин көргүзүп, күш-ажылдың шалыпчылары болганнар.

Каттыжышкынның моделиндий хөжүлдүп, мал ажылының продукциязын көвүдедип көрдүнген. Бо чылын белин башпайгы семиртилге шөлүн ажыдып, чаа-чаа кажааларны, кудуктарны тулар.

— Бо чылын бирги механизастаттынган хойжу бригаладаар школа доозукчуларындан тургузар деп турар бис. Совет парламентаан ийлыг бригаладаар дугайында хөйну номчаан бис. Республикада мал ажылынче улуг кичээнгей салып турар. мал семиртир комплекстиг удаазс тургузар бис — деп. Оюунбилиг чугаалазы.

Моол Арат Республикага 255 көдээ ажыл-агый каттыжышкыннары бар, ол дээрге чүгле республикага эвес, дашкаар өөртүүнге база хереглээр продукциияны бүдүрүп турар социалистиг бүдүүлгелер-дир. Бир көдээ ажыл-агый каттыжылгазы-ла 450 муң гектар хире шөлдүг, оларның улуг кезии мал ажылының

ЛОДОНГИЙН ТУДЗВ.

ГАВАНА БАЛЛАДАЗЫ

Кубаны ногаандыктар кезип-шылын.
Куруг хол, бут барык чокка демирлешкен,
Караңгы, аш, элег-түрег, ажыг-шүжүг.
Карак чажы, коргуш долган дошкун өйде
Чевег хларжаа чазап кылып амыдыраар
Жерардо дээр ашак чораан чүве дижир.

Ынчаар черле чурттап болбас чүве-дир деп,
Ынчап чоруй, кырган чоорту дилге берген:
Кижилерниң човуланың чингедир дээш,
Хире-шалынче дузалаарын бодап алган —
Куба черниң шыны дээштин месилдежир
Хувискаалчы болурун ол шиитпирлеп-тир.

Ийет, холда чепсек, күш чок кырган кижи
Революска чүнүң-биле бараан боорул?
Ижиккени хларжак чазаар эртеминден
Ирей чүвең харыны тып алган барган,
Бир-ле чажыт арга-биле шиитпирин ол
Фидельдиве дыннадыпкаш, мениң киргеи!

Кижиң бүдүү чыып алган боо-чепсээн
Кижи хларжаа — хомдудува чажыр суккаш,
Байгы чүгүн тергелешкеш, элең-халап
Партизаннар пааранының углавыткан.
Дайзынарга орук дургаар таварышкаш:
«Даайым ажлап чору мен!» — деп ойзуп чораан.

Доскуулдарның биразы оон чиктиг чүгүн
Доктаадыпкаш, үжээр бодап, шорлу бээрге.
Халак-түлек, каргыш-хараал, ыы-сыы тен,
Хамык аза-четкер сураан турар боорга,
Дадагалзаар чүве тыпнайн, хайгыылчылы
Дагже оны: «Чоруп чор!» — дээш, салыпыткан.

Өскен чуртун кудламыктаан өжээтиге,
Өскерликтээ, өлүрүкчээ таптыг белек —
Өргүл кылдыр хөөр хларжаа чазап сунгаш,
Өлүм шиитпээн боо-монгу чорудупкаш,
Революстуң тиилээринге Жерардонуң,—
Иревистиң киирген үлүү мындыг болган!

Очулдурган С. МОЛДУРГА.

УТТУНДУРБАС ЧУРУК

«Хангай» деп эвилелдиг ажыл-агыйның төвүнге Кызыл-өг ажыктан. Оон арыг-силиг, кызы-даа ажок, хамыкла чүвени чогуур черлериниве салгылаан, ортузунда Ленин башкының чуруун делген тургускан. Чурук боду элээн эргижирей берген, ынчалза-даа оон угулзалыг кызыл хоозун чараштап кылганы илден. Ол чурукту хоозуныве кады Кызыл-өгге Хас ашак белекке берген. Ажыл соонда ол ашак шаа-биле кызып тургаш, ураи, шевер хоону боду кылган. Дыка хөй кижилер ук чурук-биле Хастың салым-чолу конгуг чоок холбашкан дээрзин дыннаан турган, ынчалза-даа чогум чүү боол турганын билбес. Ашак боду чугаакыр эвес, улус аразынга хөөреп-даа чорбаан. Ынчангаш Кызыл-өгүң ажыдып турда, хөй улус чыглып келгеш, «Чүү болчук, чугаалап көрем» деп дилээрге, ашак кезек ыыт чок олургаш, таваар чугаалап эгелээн:

— 1932 чылда чазын болган чүве ол. Май чыскаалы даарта боор деп турган. Ынчаарда кежээ суму төвүнүп хоглүү-даа аажок, суму чагыргазының бажыңы, школа, коржаа чери, склад, эмчи бажыңының кырынга лозун, плакат, туктар аскылаан, каастап каан турган. Школага ынчан уткулга хуралы боол турган, улустуң хөйү-даа конгуг.

Мен ынчаарда аныяк мен, харым чаа-ла үжен ажып турган. Коржаага ажылдап, дүне оон складын таныыллдап турган мен.

Хурал кидин-не орту кирип турда, кожа сумудан аътты кижи шаап келгеш, ламалар самыын үндүрдү, кезек кижи бээр кактыг деп бо.

Улус-даа дораан тарап чорупкан. Коржаанын албан хаар кижилери садыг херимнии аксыига чыглып келди. Аразында коржаа даргазы Чадыраа база бар. Чадыраа дарга угаантыр, аныяк, шыырак-даа эр турган. Мээ келгеш:

— Че, Хас акый, силер маа коржаайы таныыллдап чыдып калыпар, бис бо кезек улус сумунуп нам шүүрүүп дарга-зыныи чыып турар отрядынга барып каттыжаалы, оон ол саларааи ламаларны таптыг барып «уткуур» чүве. Силер серемчилелдин, эки туруцар. канчап билир чүвеин — дээш, складка чыткан боо-чепсек, ок-дарыны дөгерезинге үлежип алгаш, суму чагыргазының черинче чорупканнар. Мен чүгүрген, ан боозу экжеп алган мен.

Коржаа бажыңының серизинин кырынче үне бергеш, суурну хайгаарап олур мен. Карангы имир дүжүп орган, ынчалза-даа бистиң улузувус чөөн талакы хавакче шуужүп үнүпкенин көрдүм, дайзынны аңаа барып «уткуур» дээн байдалдыг.

Кезек када кандыг-даа шимээн чок турган чүве. Оон хенертен-не боо даажы үнген соонда, ында-мында аткылажып эгелээни дыннаалып келди.

Алгы-кыпкы-даа үнген-не, аътты дайзыннар-даа суурже далбайтып-ла олурлар.

Менче шаап чоруп олурган үлүстүн бирээзин ында-ла чүүл адып бадырыптым. Оон ийи аткаш, ийи дугаарын база-ла чүүл адыптым. Өскелери көртказш, школа артынче чашты бергеш, боолап эгелеп-дилер.

Сери кырынга чыдарга хей боорга, оон душкеш, далган-ыг шоодайлар артынга кээп чаштып туруп алдым. Ынчап, туруумда, огум төвүп калган, ам кончаар, халеп-боолу деп бодап, азыып тыпнайн турумле, мнсып келген дег болзала, артымда чалбыыш сарга-ранайның келген туру-лар. Дайзыннар бажыңны эрттеп каапканы ол чүве ирги.

Боомну октапкаш, дораан конторажде кире халыдым. Конторага Ленин башкының чуруун азып каан турган чүве. Ону карангыда сүйбап чораан тып алгаш, хоозундан дүжүргеш, курум чешкеш, хөрээмге хойлаан, куржанып алдым ийин он.

Ынчаарда мен херим эжинче шимеш дээш, дайзынның бирээзинин аъдынга олурупкаш, садырт ынай-ла болдум. Катканың-хураанын, чоржак чүвен боол-тур. Беш-даа халытпайн, дайзыннар мени чыпшыр четкеш, дүжүр тырткаш, школажке сөөртү бердилер.

— Боолап турган ыт бо-дур бо, көрүнер! — дээш, бир лама иээн кырымче шуут шурап келгеш, алгыра-дыр.

— Сен боолап турдук бе, сойлук? Боол кайдал? Нам кежигүнү чүве сен бе, тарийги? — деп айтыра-дыр.

— Боом-даа чок, нам кежигүнү-даа эвес кижи мен, көрүнер бо, кежегем-даа олчаан — диим.

Ол уеде нам кежигүннери биле араеэ кежигүнери кежегезин кестирип каапкан турган чүве.

— Үженер сойлукту! — деп, хартаачызы лама алгыра-дыр.

Үжеп-ле эгеледнлер. Үжээн соонда, дораан-на Ленинниң чуруун тып алганнар.

— Көрүнерем ойт! Ленинниң чуруу ышкажыл бо? — деп, хамык ламалар чиригайнып үндү.

Улуг досказр дег чоон дөрт лама мени черге чыпшыр базарга, беш дугаары чанагаштап берген, хөрээмни бижек-биле оюп-ла эгеледилер. Хая-даа сайт-ла дээш, аарышкылыынга ыыдашпайн, угааным дораан-на оскунупкан мен. Дайзыннар хөрээмге беш адыр сылдыс оюп алгаш, амыран, каттыржып турганнар болган. Оон деткерип алгаш, тургузу шелгеш, даштын шелде улуг ламазынче сөөртүп чоруп казынар. Шөлге кээримге, суурнуң улузун ында тырып каан, оларның мурнунда досказр дег чоон хувилгаан (сарыг шажыннын улуг дужаалдыг ламазы) шөртее берген туру-ла:

Мени сөөртүп чедире берди.

— Өлүр эрикден турумар, коичут сойлукту! — деп, лама кышкыра-дыр.

Демей-ле өлүр кижи-ле болгай мен деп бодап келгеш:

— Ленин болзе делегейнин бүтү дарлатпан чоиарынын башкызы чүве, билдин бе! Мооллдарга шын орукту айтып берген кижи ол чүве! — деп алгырдым.

— Өгүн дүй удинер! Чүрээн одура кескеш, бээр экселинер! — деп, хувилгаан чаргырайдыр.

— Турунар! Калчаррашпанар! — дизе-ле, чыпшыр улус аразындан Чадыраа бо үне халып келгеш хувилгаанның кыйынында чеде бээди.

Хувилгаан Чадыраанын холунда хол боозун көрүп каап, аткаар дап берип, бир-ле чүве алгырар деп чорда, дарс дээп соонда, сирлеш дээш, бажы халанайнып, дүрүп бады бээрды.

Бир лама Чадыраажке шураи бар чыда, база бооларгырын алды.

— Ой, эштер! Орта бис бе? Чоп көрүп турарывыс ол! Согунар-согунар! — дээп соонда, хамык улуг оон-моон дингайнып-ла үнүү. Ында-мында алып-ла үнүү. Ында-мында алгы-кышкы, мы-сы, боо даажыда үнер. Мен база дайзын кайы сеп дээш халып ынай боол чыда, медерелим оскунупкаш, кээ дүшкеп мен.

Миниң кээримге, даи ээлп келген. Бир-ле шериг майгын иштинде чыдыр мен. Чанында шериг эмчи, кадайым, оглум — үш кижи олур. Балыымны шараш, аарыын намдаткаш, чыгырын кааи болду. Бир черде хөгжүм-даа ойнап турар. Дыннаалай бээримге оглум тура:

— Үрер хөгжүм-дүр ачай — дей-дир.

— Чүү боол турары ол? Кымнын хөгжүмүл ол? — дээримге:

— Май чыскаалы боол тур. Бөгүн майның Бири-ле болгай. Дүне шериглер келгеш, дүүнгу дайзыннарны чок кылырый чок кылып, тударын тудуп алган. Ойнап турар хөгжүм шериг хөгжүмү-дүр — деп, кадайым, оглум айлээ чугаалап олурлар.

— Кайгамчык-ла боол-тур! Хамык улус дөгере даштын. Шериглер-даа эңмежок. Сеңээ чораан Ленин башкының чуруун кызыл тукка эскаш, чалап каан — деп, кадайым чугаалай-дыр.

Ол хүн дашкаар үнмээн болзумзажок, бистин шериглеристиң кужун, оларның кырында Ленинниң чуруу кестүп, кызыл тук хөлбепейнин чоралыш, ураа-дүмиттп бүгү эът-мага бодумбиле билип чыткан мен.

Оон бээр ам хөй чылдар эртп. Оя үениң иштинде бистин чуртувус Ленинниң айтып берген оруу-биле чораш, Совет Эвилелиниң ачызында улуг чеднишкиннерни чедип алды. Ам бис кымдан-даа кандыг-даа дайзындан кортпас апаргап бис — деп. Хас ашак чугаазын дооскан.

Л. БАДАРЧ,
моол чогаалчы.

СОНУУРГАКТАРГА

Өлген болзуңза, дыка-ла хомудаар мен

Гениалдыг англи физик, механик, астроном болгаи математик Исаак Ньютоктың аажок эдерегей бүгүдеге билдингир. Бодуңуң эжи офицерге оон бижээни каш одуруг чугаазы ону бала черечилеп турар: «Сени ийи тулчуушукунга тиилээш, ушкүзүүге өлүрүп каан дижип жында улус чугаалажып турлар ийин. Шын бе ол, менче бижип көр. Өлген болзуңза, дыка-ла хомудаарымны билир-ле болгай сең».

«Ол чүгле чугааланыр-дыр...»

Улуг акгли физик Майкл Фарадей бодуңуң эки дузалакчызы курдаевырда сержант Андресенни дыка үнелээр турган, оозу физик лекция номчуп турда, көргүзүг дүржүлгаларны эки кылып билир кижи-дир. Бодуңуң удургукчузунга ол ынак-даа турган болза, улуг эртеминиң ажыл-чорудулгазың шоолуг зээс деп санаар турган. «Фарадей чүве кылып турар деп бе? Чок, хамык ажылды мен кылып турар мен, а ол чүгле чугааланыр кижи-дир» — деп, ол бо-ла чугаалай берген турар.

«Мелегей» чугаа

Парижке 1896 чылда болган автомобиль делегелгешк таап турда, билдингир француз физик болгаш электротехник Марсель Депре шахта 60 километр дүрген чоруур автомобиль дээш кундага көдүрерик саналдаан. Ынчаарда сураажаан конструктор хорадаксап ынчаар харылаан: «Байырлал үрээр, «мегелей» чүве чугаалаарлар кайын-на тыптык каар чүвел аап!»

Ат-алдарның күжү

Бурунгу эртеминиң улуг башкылы Аристотель бодуңуң бир ажылынга сарктиң даваннары сес деп бижээн. Барык ийи муң чыл иштинде аңаа улус ыдыктыы-биле бүгүрен келген. Чүгле харын бир эртемден оон едырылбастап турун берген. Ол сээкти өлүр ческташ, даваннарын сакпан көрген. Чүгле алды боолтур! Мурнунда чүге кым-даа оны кылбаанын? Бирээде, Аристотельдиң ат-алдары аажок бедик турган, ийиде, башкының бадыгалын хынап көөру хөлүн эрттир бөдүүн болган-дыр.

«Ол рубльди боду ажылдап аар»

Бир-ле катап аажок семис болгаш бай кижи билдингир орус эжчи С. Боткинден канчап арыптарын айтып бээрин дилээн. Өскелерден алган сумелери дузалаваc-тыр деп, ол хомудаан.

— Ындыг-дыр че — деп, аңаа Боткин харылаан. — Мен силерге ылап-ла дузалаар сумеден кадайн. Силер хүнде бир рубльже чемненир болзунарга эки-дир, а ол рубльди бодунар ажылдап алыр үжүрлүг силер...

телевидение

ИЮЛЬ 11-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — **«Ye»**. Информастыт программа. 8.40 — Эртекги гимнастика. 9.05 — Е. Сорокина-биле А. Бахчиевтиң оюну. 9.20 — **Амыдыралдың шугуму».** Хөй сериялыг ураи-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 10.25 — **«Ада-иелер, силерге».** 10.55 — «Спортлотонуң» 28-кн тиражы. 11.05 — **«Айыыл чок болурунун шинчээшкини».** 11.35 — **«Челээш».** Улустуң ураи чогаалдыгазының телепрограммазының IV Бүгү-делегей фестивалы. **«Баштайгы хымыстын кайгы».** (Моол Арат Республика). 11.55 — **«Үени дыннавышаан».** ССРЭ-ниң чогаалчыларының VII съездизинии материалдарындан. 12.45 — **«Москвачы».** Телеклуб. 14.15 — **Бөгүн делегейде.** 14.30 — Моолдуи национал байырлалы — Улусчу революцияның тиилээн хүнүнге. **«Демисел»** деп ураи-чечен фильм. 15.55 — **«Дириг амытаннар амыдыралы».** 16.55 — Политиктиг тайылбырлакчы Ю. А. Летуновтуң беседазы. 17.25 — П. И. Чайковскийнин чогаалдарын делегей конкурузунуң лауреады М. Плетнев күүседир. (фортепиано). 17.50 — **«Үш, ийи, бирээ, ноль...»** Документалдыг телефильминиң баштайгы көргүзүү. Израильге, Мурнуу-Африка Республикага, Пакистанга ядролуг чепсекти тургускаанының дугайында. Автор — политиктиг тайылбырлакчы В. Дупаев.

18.45—19.00 Чалсар.

19.00 — **«Циркте бичии уруг».** Мультфильм. 19.20 — **«Силерни оперетта чалап тур».** 21.00 — **«Ye».** Информастыт программа. 21.35 — Спорт программазы: Чиик атлетикага чурттар аразының ужуражыышкыны. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың шилиидек командалары. Ленинградтан дамчыдылга. 23.00—00.55— ССРЭ-ниң бүт бөмбүүрге чемпионазы. **ЦСКА — «Спартак».** В. И. Ленин аттыг төп стадиондан дамчыдылга. Төнгенде — телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

14.20 — **«Музыка киоскузу».** 14.50 — РСФСР-ниң улустуң артизи А. Миронов-биле Останкинода концерт студиязынга ужуражыышкыл. 16.30 — **«Кижилерге бараан болур».** Эртем-тайылбырлыг телефильм. 17.30 — М. Горький — **«Мещанинар».** Ленинградтың М. Горький аттыг үлегерлиг Улуг театрының фильм-концерти. 20.00 — **«Тамчыктыг удунар, чаштар!».** **«Үш өөнүктер».** 20.15 — М. Таев. Амыдыралының болгаш чогаал ажылының арынпары. 21.00 — **«Ye».** Информастыт программа. 21.35—23.45 — **«Путина».** Ураи-чечен телефильм. 1-ги болгаш 2-ги сериялары.

ИЮЛЬ 12-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — **«Ye».** Информастыт программа. 8.40 — Күш-культура мергежилелери. 9.05 — **«Юность»** ансамбльдин оюну. 9.30 — **«Будильник».** 10.00 — **«Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!»** 11.00 — **«Кадыкшыл».** 11.45 — **«Эртенги почта».** Музыка программазы. 12.15 — **«Эртем болгаш техника».** Киножурнал. 12.25 — **«Кодээ шак».** 13.25 — **«Бөгүн — Балыкчының хүнү».** ССРЭ-ниң балык ажыл-агыйының министри В. М. Каменцев дамчыдылгага киржир. 14.14 — Уругларның Төп театрының 60 чылыгга. П. Панчев — **«Дөрт ийистер дугайында тоол».** Уругларның төп театрының фильм-шизи. 16.00 — **«Кино аян-чоруктарының клуву».** 17.00 — **«Силернин чагаалыларынар ёзугаар».** Балыкчы хүнүге тураскаатқан музыка программазы. 17.45 — **«Делегей панорамазы».**

18.30—18.45 — Чалсар.

18.45 — Мультфильм. 18.50 — **«Совет чогаалчыларның VII съездизинии баштыкы залчыларынга сес».** 19.10 — Ураи-чечен **«Хааглыг долгандырыг»** деп телефильмиин баштайгы көргүзүү. (Италия). 21.00 — **«Ye».** Информастыт программа. 21.35 — Чиик атлетикага чурттар аразының ужуражыышкыны. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың шилиидек командалары. 22.45—23.25 — **«Кежээки аялгалар».** Төнгенде медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

14.20 — **«Билдингир-даа болза, элдептиг».** 15.20 — Спорт программазы: Сүзее шуражар талазы-биле ССРЭ чемпионазы. Тбилисиден дамчыдылга. Спидвей талазы-биле делегейниң хууда чемпионазы. Польшадан дамчыдылга. 16.35 — **«Челээш».** Улус чогаалиргазының телепрограммаларының IV делегей фестивалы. Сирия. 17.00 — **«Ийи капитан».** Ураи-чечен хөй сериялыг телефильм. 5-кн сериязы. 18.15 — **«Кинокамера делегейни көрүп тур».** 19.05 — Балыкчы хүнүге үүкүштүр документалдыг телефильмнер программазы: **«Чылыг сугларда», «Узбекистанның хөөлбек ажыл-агыйында».** 19.30 — **«Бөгүн парктә».** Фильм-концерт. 20.00 — **«Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Фиктин солун ужуралдары».** Мультфильм. (ЧССР). 20.15 — Спахрониуг эштинпкин талазы-биле Бүгү-эвилел маргылдазы. 21.00 — **«Ye».** Информастыт программа. 21.35 — **«Факир чангыс-ла шакта».** Ураи-чечен телефильм. 22.50 — 23.40 — Футболга ССРЭ чемпионазы. **«Торпедо»—«Динамо».** (Москва). Оюнуң ийиги чартыы.

ИЮЛЬ 13-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «С. Прокофьев. Уруглар музыказы». Фильм-концерт. 18.20 — «Чүс оруктуң бирээзи сээнии». 18.50 — «Сүттүг будурериниң чаа системазы». (Львовтуң аргазы). Документалдыг фильм. 19.10 — «Техниктиг информацияның медээзи». 19.25 — Телемедээлер. 19.35 — «Чонуңуң чогаалдызгазы». 20.05 — Документалдыг фильм. 20.15 — «Хөөмей» фестивалының киржикчилериниң концерти. 20.55 — Телемедээлер. 21.05 — Чарлаллар. 21.10 — «Мал чемининң белеткели — бүтүү улустуң херээ». 21.40 — 23.10 — «Аты-баты, солдаттар чоруп орган». Ураи-чечен фильм. (Тыва дылда).

ТУРАСКААЛ

Рассказ

Кежээки хүн даглар артынче ажытталып, оон хаяазы чоорту чидип бар чыткан. Оон чоорту имиртиннеп, шолбан сылдыс чыып келген. Ам мырыдай сылдыстар четчип, бүгү-ле чүве ыржым-шыпшын болуп, чүгле ында-хаая ийи-чангыс ыттарның ээргени дыннаырдан башка кандыг-даа шимээн чок болу бергеи. Мындыг кежээлерде терекгерниң чаа четчип үнүп орар бүрүлериниң шылырашкан даажын дыннап, арыг агаарга турарга магалыын чүге деннээр!

А ынчалза-даа Чыртак-оол олче шоолуг кичээнгей салбай турган. Чүге дээрге ол өске эштери ышкаш, онгу класты доозуп, күрүне экзаменнерин дужаагаш, ортумак школаны доозкан дугайында аттестатты холунга тудуп алган, уязын каал чадаан куш оглу ышкаш, аай-дедир кылаштап турган. Оон караанга кады өөренип турган эштери, башкылары ол-ла хевээр көстүп турганнар. Ол ам. моон мурнунда ышкаш, эш-өөрү-биле кады өөренмес мен деп чүвени бодап кээрге, сагышка кударанчыы кончуг болу берген. Оон ол школа эжинде Ада-чурттуң Улуг дайзынынга маадырлыы-биле өлген чаңгыс чер чурттугларының тураскаалының чанынга кылаштап келгеш, эрткен чылын чаа-ла ону кылчып турганын сактып келген.

Ынчан база-ла чай дүжүп орган. Май айның эге хүннери. Ында-мында ът-сигеи чаа-ла ногадарып үнүп эгелеп турган. Ынчалза-даа теректерниң бүрүлери ам-даа үмээн, мочургалар чаа-ла частып үнүп турган.

Чыртай-оол ол хүн өөренип каап, школадан үнүп келгеге, шериг херээнии башкызы биле күш-ажыл башкызы ийилээн бир-ле чүве чугаалашкан турганнар.

Шериг херээнии башкызы дээрге школада база бир хүндүлүг башкыларның бирээзиле болгай. Ол болза школага моон мурнунда-ла башкылап турган. Бир чүвени кылыр ээн болза эчизинге чедирбээнде черле амыравас. А оон кылган чүвезиниң шынарлыг, чараш деп чүвезин кижи кайгаар. Шевер дээн кижилернии бирээзи деп чүве оон-на ялден.

Күш-ажыл башкызы эрткен чылын чаа шеригден келген. Ол шеригге ийи чыл иштинде база-ла күш-ажылга чайчыгып алган.

Чыртак-оол эштери-биле башкыларының чанынга чеде бээрге, чүнү кылыр деп турарын тайылбырлап бергеннер.

Ам удавас, каш хонгаш фашистиг Германияны совет улустуң, оон Чепсектиг күштеринии тиилээнинден бээр үжеи дөрт чыл ою болур. Ынчангаш маиаа чедир чаңгыс чер чурттугларының тураскаалын школа баарынга эккеп тудар деп турар болганнар. Оон ону канчаар тударының төлевилелии көргүскеш, хостуг чезинде дузалажып турарга башкыларыи оолдардан дилээн. Ол хүнден эгелээш школага база бир чымыштыг ажыл эгелээн. Ону кылырынга будун шөола дузалажып турган. Ынчалза-даа колдуунда ийи башкының удуртулгазы-биле Чыртак-оол болгаш оон эштери кылып турганнар.

А кажан ону ажыдарынга чедир чаңгыс хонук артып калган турда, ону долгандыр иогаан ширнктер салып, херимии чугайлаап, долгандыр шивилер олуртуп, чүгле ажылдар кылдыр белеткээш чорупканнар.

Кижи бүрүзү-ле чаа тураскаалды ажыдарынга киржир дээш байырлал ёзүзү-биле кеттинникеи өөрүшкү-биле кээп турганнар.

Чаа тураскаалдың ажылышкынын школа директору кылган. Оон соонда совхозтуң дирекциязындан, ажылчын комитединден, көдээ Советтиң мурнундан даргалар сөс ап, совет шериглериии маадырлыг эрткен оруунуң дугайын чугаалаап, моон соңгаар кажан-даа дайын дел чүве болбазын күзеп турганнар.

А Чыртак-оолга идепкейлиг киришкени дээш хүндүлел бижик тывыскан. Тураскаалды кылышкыны оон амыдыралынга балалбас ис болуп арткан.

В. ДУВЕКЕП.

Агаар

Кызылдың агаар станциязының медээзин ёзугаар алырга бөгүн республикага шокар булуттаар, чагбас. Барыын чүк утланышкынныг хаттың дүргени секундада 3—7 метр чедер. Агаарның температуразы 28—32 градус чылыр.

Кызылга эдир булуттаар, чагбас. Барыын чүк утланышкынныг хаттың дүргени секундада 7—9 метр чедер. Агаарның температуразы 26—33 градус чылыг болур.

Республиканың «Тываобувьбыт» будурүлге каттыжышкыны часкы, күскү, кышкы, чайгы идиктерии септелгеге хүлээп ап турар. Кандыг-даа хевирииң септелгезии күүседириниң хуусаазы 5 хонук.

Септелге черлери эртеминии 8 шактан 20 шакка чедир ажылдаар, воскресеньеде — 8 шактан 15 шакка чедер. Дүштеки чапсары — 12 шактан 13 шакка чедер.

Солуннуң дараазындагы номери июль 14-те унер.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

ИЮЛЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ужуражыышкын» 9.30. **«Мария Медичиниң хааржакчыгажы»** 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (уэаткан), 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Совлгу маңнаашкыннар» 9.30, «Дуу талаың улузу дыңнаңар!» 11.20, 15.00, «Экипаж» (2 сериялыг) 17.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дайзынның уязында» 14.50, **«Али-Бабаның болгаш дөртен дээрбечиниң ужуралдары»** 16.30, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чаңгыс классчылар» 13.00, «Үжен үш хайбачыт» 14.20, 17.10, 20.00 шактарда.

ИЮЛЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ужуражыышкын» 9.30, «Мария Медичиниң хааржакчыгажы» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (уэаткан), 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Совлгу маңнаашкыннар» 9.30, 15.00, «Киночыынды» 11.20, «Экипаж» 17.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Али-Бабаның болгаш дөртен дээрбечиниң ужуралдары» 10.30, 16.50, «Москва кара чажынга бүзүревес» 13.30, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чараш кыс болгаш коргунчуг амытан» 10.00, «Үжен үш хай-бачыт» 11.30, 14.20, 17.10, 20.00 шактарда.

ИЮЛЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Федора» 9.30, 11.20, 13.30, 16.30, 18.30 (уэаткан), 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киночыынды № 93 10.00, «Мария Медичиниң хааржакчыгажы» 11.30, 14.40, 16.40, 18.40 (уэаткан), 21.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Үжен үш хайбачыт» 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

Редакциянның адреси: Кызыл, Щетинкия-Кравченко кудумчузу, бажың № 8. ТЕЛЕФОННАРЫ Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орнаанчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийа амыдырал болгаш совет тургузу киллдистериниң 2-37-13, пропаганда киллдизиниң 2-31-75, культура киллдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллдизиниң 2-21-47, улетпр киллдизиниң 2-31-75, аэга киллдизиниң 2-41-27 информация киллдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргында 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866 Чагыг № 1563.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эрелелиниң типографиязы. (Кызыл. Щетинкия болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1)

ТС—01166

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 162 (11660) | 1981 чылдың июль 14, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 коп.

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ— БҮГҮ КҮШТҮ МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИНЧЕ МӨӨҢНЭЭРИ

Хүлээлге күүселдезин хынап тур бис

ЧАРЫШТЫ ДЭЭШТИГ ОРГАНИЗАСТААН

Улуг-Хем районуң совхозтары он бирги беш чылдың баштайгы чылында ниитиниң малынга сигенин 27 мун, сүлосту 57 мун, витаминниг сигеп далганы 1100 болгаш сенажты 8000 тонналы белеткээрин социалистиг хүлээлелеринде айыткан.

Бо чай каяк болган ужурда малга чем белеткеп алырынга нарын байдал тургустунган. Ынчалза-даа улуг-хемчилер социалистиг хүлээлгени күүседир, малга бижыг чем-суурлуг тургузар дээш боттуг хемчегларын ажыл-агыйлардан ап турар. Июльдуң баштайгы неделязында кедээниң ажылчилери 628 тонна сигенин, 166 тонна будук-бүрүңү, 97 тонна витаминниг сигеп далганын белеткээн. «Найырал», «Ак-Туруг» болгаш «Улуг-Хая» совхозтарының дирекциялары, партия, профсоюлел комитетери мал чеминиң белеткелиниң кампаниязын өске ажыл-агыйлардан организастыг болгаш шалыпкын эгелээн. Оларда механизастаттынган бригаларын, хол кадымары-биле сиген кезиктилериниң звеноларын тургускулаан. Ажыл-ишчилериниң аразында социалистиг чарыш калбарган, ооң түкелян чеди хонуктан үндүрүп турар.

«Найырал» совхозта мал чеминиң белеткелинде 195 ажылдың болгаш 32 өреэникчи хаара түттүнген. Олар чеди хонук дургузунда сигенин 233, будук-бүрүңү 25 база ситимнинг сиген далганын 28 тонналы белеткеп алган. Бо совхозтуң удуртукчулары болгаш специалистери ажылды чогумчалыг организастап турар.

«Ак-Туруг» совхозтуң ажылчилери найыралчылардан дудак чок. Мында мал чеминиң белеткелинде хаара түттүнген 225 ажылчы болгаш 65 өреэникчи 158 тонна сигенин, 41 тонна будук-бүрүңү белеткеп, келир кыштан киреэ-тиниң малының 3аш санын чидириг чок ажырарының бүгү хемчегларын ап турар.

«Улуг-Хая» совхозтуң мал чеминиң белеткелинде механизастаттынган үш звено база хол кадыры-биле сиген кезиктилериниң тургустунган 3 звено ажылдап турар. Улуг-хаяжылар ниитизи-биле 394 гектар шөлдүң чайгаар үнген сигенин кезип, ооң 269 гектарын белеткеп, 131 тонна сигенин сарааттаан.

Районуң чамдык совхозтары бо чылын кандаашкындэ оът-сиген шоолуг үнмээн-даа болза, алаактарның, шыктарның, бугалар кыдыгларының малының 3аш санын чидириг чок ажырарының бүгү хемчегларын ап турар.

«Улуг-Хая» совхозтуң мал чеминиң белеткелинде механизастаттынган үш звено база хол кадыры-биле сиген кезиктилериниң тургустунган 3 звено ажылдап турар. Улуг-хаяжылар ниитизи-биле 394 гектар шөлдүң чайгаар үнген сигенин кезип, ооң 269 гектарын белеткеп, 131 тонна сигенин сарааттаан.

Районуң чамдык совхозтары бо чылын кандаашкындэ оът-сиген шоолуг үнмээн-даа болза, алаактарның, шыктарның, бугалар кыдыгларының чүгээр үнген сигенин чидириг чок, чогуур үезинде кезип алырынче чогуур кичээнгейлиг салбайн турары канчап-даа таарышпас. Ынчалза-даа «Улуг-Хая» совхозтуң мал чеминиң белеткелинде механизастаттынган үш звено база хол кадыры-биле сиген кезиктилериниң тургустунган 3 звено ажылдап турар. Мал чеминиң белеткелинде 2300 хире кижи хаара түттүнген. Хол кадыры-биле сиген кезиринде 731 кижи ажылдап турар база 613 кижини өске черлерден хаара түттүнген. Техниканы алырга, 523 тракторну, косилкаларны 203-түү, трактор дирбаштарын 104-үү, болүп пресстээр машиналарны 61-ни ажылче киргеп. Эрткен чылдың бо үезинде турганнарга дегиндээрге, ниитизиниң малынга чемнер белеткээринде хаара түттүнген кижилерни-даа, машина-техниканың-даа саны дыка хөй болуп турар.

Бо хүннерге чедир 10 мун гектар ажыг черниң сигенин кескен, оол 7 мун ажыг гектарның сигенин бөлгеш, 4067 тоннаны сараттаан. Ол болза планның 2 хуузу болуп турар. 1600 тонна сигенин тырын бооцалдаан. Таңды районуң ажыл-агыйлары сиген белеткээринин планын 5, Улуг-Хемниң — 2, Өвүрүүң — 2 хуу, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Кызыл, Тес-Хем районнарының — дөңгүп-ле бир хуу чедирген. А Тоожу болгаш Монгун-Тайга районнарның ажыл-агыйлары амта чедир чаңгыс тонна-даа сиген белеткевээн.

Сиген белеткээриниң темпизин дүргедедир, мал чемнери белеткээр бар бүгү техниканы ажылдадып киирери, сиген бар бүгү участоктарны эң-не кыска хуусавда кескен турарыбиле тараан хөй чылдыг сигеннерни база шыналарда чайгаар үнген сигеннерни кезерии шалыпкынчыдары эргежок чүгүл.

Витаминниг сиген далганы республикада 700 тонна хирээни белеткээн. Ол — планның 3 хуузу, эртиен чылын мынчаа 6 хуу турган. Витаминниг сиген далганы белеткээр 46 агрегаттан 28-зи ажылдап турар. Бай-Тайга районда АВМ-ни ам-даа чедир ажылдаттынаан. Бии-Хем районда 7 агрегаттың үүлле 5-и, Каа-Хем районда 7-ниң 3-үү. Тандыда 11-ниң 6-зы ажылдап турар. Ам ажылдавайн турар бүгү агрегаттарны доп-дораан ажылдаар кеш оларның ажылын ийи эвлегликтыг кылдыр организастаар херек. Чаңгыс-даа агрегат аңаа турбас ужурлуг, чүге дээрге оларга витаминниг сиген далганы белеткээриниң болдунар аргазы бар, ыяштың будук-бүрүңү эндерик-тир.

Республикада сенажты 549 тоннаны белеткээн, азы планның 4 хуузу. Кызыл, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем районнарның ажыл-агыйлары сенаж силырынче массалыг кирипкен.

Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Тес-Хем, Эрзин районнарның совхозтары ол үзелиг емнн белеткээринче ам-даа эгелеп кирбээни элдептиг.

Бо чылын будук-бүрү чемни мурнунда кажаигызыядаидаа артык хөйнү белеткеп алыр ужурлуг. Ынчангаш ону белеткээринин технологиязын шыгыны сагыры эргежок чүгүл. Оон ходолуут будүмелдериниң улуг чидирини болдурбазы-биле боодалдай багланан будук-бүрүңү лскыыштарга хөлеглиг черге азар, сараттай чыый салыр. Ам республикада 818 тонна будук-бүрү белеткеттинген. Будук-бүрү белеткелиң Улуг-Хем районуң ажыл-агыйлары элээн сараттаан чорудуп, ону 200 ажыг тонналы кылган. Чөөн-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик районнарда бо чемни белеткээрин база багай эвес чорудуп турар. Арткы районнар ол ажылче түгле чаз эгелеп киреп турар. Будук-бүрү чемни совхозтарның боттарының күжү-биле болгаш от-шыкаш өске черлерден аңаа хаара түттүнген кижилерниң, организациялардың, будүмелдериниң күжү-биле белеткээрии улам калбартыр болза, чогуур.

Үстүнде сан-фактылдардан алырга, ниитиниң малынга чемнер белеткээриниң темпизи амдаа үениң негелдезинин деткелинге четпес-тир. СЭКП обкомунуң чоокта чаа болуп эрткен пленумунуң мал чемнери белеткээр талазы-биле доктаалын боттандырар дээш болдунар бүгү-ле чүүлдерни кылыр, темпиин бедидер ужурлуг.

Хүн демдеглелин республиканың Көдээ ажыл-агый министерствозунуң специалистери белеткээн.

БҮГҮ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЫР

Ниитиниң малынга эки шынарлыг болгаш четчир хемчээлдиг чеүверии белеткээр талазы-биле республикада чарлаттынган шалыпчы ийи-айны районга организастыг болгаш үре-түүнелдиг эрттиреринн чөөп-хемчикчилер шиитпирлээн.

Суттаттыг черлерниң сигенинин ийи дүжүдүн алыр, сигет шөлдериден ангыда аргаарыг иштинден, хөлүү-шөлдерде харагаанар дөзүнден, хемнер болгаш дамырактар үнарындан, бута-сумунар болгаш оруктар кыдыындан, шыналардан, дөңгеликтерден чайгаар үнген сигенни кезип алырының бүгү-ле хемчегларын Чөөп-Хемчик, районда чорудуп турар.

Бо хүннерде Чөөп-Хемчиктиң сиген шөлдеряңде 416 кижи киржикчилиг механизастаттынган 12 бригада, хол кадыырлыг чүе ажыг кижи сиген кезип турар. Бо хүннерге чедир 66 тонна сигенни, 118 тонна будук-бүрүңү, 19 тонна витаминниг сиген далганы, 85 тонна сенажты олар белеткээн.

Мал чеминиң белеткелиң «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажыл-ишчилери шалыпкын чорудуп эгелээн. Ында ол ажылга школачылар эки дузалажып, будук-бүрүңү белеткежи берген. Совхозтуң механизастаттынган бригадазында 32 кижи ажылдап, меде болгаш чайгаар үнген сигенни кезип берген. 42 кижи берт черлерниң сигенин хол кадыры-биле кезип турар.

«Октябрь 30 чылы» совхозта 45 кижи составтыг механизастаан бригадада Макар Монгуштуң удуртулгазы-биле эки ажылдап эгелээн, а Монгуш Маназай-оолдуң удурткан 85 кижилиг сигенчилер бригадазы дөртен гектар хире черниң сигенин кезип алган.

К. МААДЫ.

Наймысылалдың № 3 АТБ-ниң бригадаларының аразында социалистиг чарышка Алексей Серёжкиниин удуртканы комсомолчу-аныяктар бригадазы идепкейлиг киржин келген. Комсомолчу-аныяктар бригадазының чолаачылары бо чылды база эки эгелээш, ай, квартал планын ажыр күүседип турар.

Кызымаккай ажыл-ижи-биле эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап алган мурнакчыларның аразында Анатолий Дорофеев база бар. Ук коллективке ажылдаа-ла үш чыл болган-даа болза, ол дуржулгалыг чолаачыларының санынга кирип, ай, квартал планын 120—130 хуу күүседип келген. Ол бо хүнперде мал чеминиң белеткелинде киржип турар.

ЧУРУКТА: мурнакчы чолаачы А. Дорофеев.

В. ШАЙФУЛИННИҢ фотозу.

ТЕМПИНИ АМ-ДАА ДҮРГЕДЕДИР

Республиканың совхозтарында чер болганда мал чеминиин белеткелин чорудуп турар. Агаар-бойдустуң байдалдары берге болуп турза-даа, хову ажылдыглар, малчыннар, районнар үптериниң, суурларының база хоорайларының чурттакчылары, ниитиниң малынга чем белеткелин калбартып чоруда берген.

Июльдуң 13-те медээ-биле алырга, мал чемнери белеткээр механизастаттынган 72 бригада болгаш 118 звено ажылдап турар. Мал чеминиң белеткелинде 2300 хире кижи хаара түттүнген. Хол кадыры-биле сиген кезиринде 731 кижи ажылдап турар база 613 кижини өске черлерден хаара түттүнген. Техниканы алырга, 523 тракторну, косилкаларны 203-түү, трактор дирбаштарын 104-үү, болүп пресстээр машиналарны 61-ни ажылче киргеп. Эрткен чылдың бо үезинде турганнарга дегиндээрге, ниитиниң малынга чемнер белеткээринде хаара түттүнген кижилерни-даа, машина-техниканың-даа саны дыка хөй болуп турар.

Бо хүннерге чедир 10 мун гектар ажыг черниң сигенин кескен, оол 7 мун ажыг гектарның сигенин бөлгеш, 4067 тоннаны сараттаан. Ол болза планның 2 хуузу болуп турар. 1600 тонна сигенин тырын бооцалдаан. Таңды районуң ажыл-агыйлары сиген белеткээриниң планын 5, Улуг-Хемниң — 2, Өвүрүүң — 2 хуу, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Кызыл, Тес-Хем районнарның — дөңгүп-ле бир хуу чедирген. А Тоожу болгаш Монгун-Тайга районнарның ажыл-агыйлары амта чедир чаңгыс тонна-даа сиген белеткевээн.

Сиген белеткээриниң темпизин дүргедедир, мал чемнери белеткээр бар бүгү техниканы ажылдадып киирери, сиген бар бүгү участоктарны эң-не кыска хуусавда кескен турарыбиле тараан хөй чылдыг сигеннерни база шыналарда чайгаар үнген сигеннерни кезерии шалыпкынчыдары эргежок чүгүл.

Витаминниг сиген далганы республикада 700 тонна хирээни белеткээн. Ол — планның 3 хуузу, эртиен чылын мынчаа 6 хуу турган. Витаминниг сиген далганы белеткээр 46 агрегаттан 28-зи ажылдап турар. Бай-Тайга районда АВМ-ни ам-даа чедир ажылдаттынаан. Бии-Хем районда 7 агрегаттың үүлле 5-и, Каа-Хем районда 7-ниң 3-үү. Тандыда 11-ниң 6-зы ажылдап турар. Ам ажылдавайн турар бүгү агрегаттарны доп-дораан ажылдаар кеш оларның ажылын ийи эвлегликтыг кылдыр организастаар херек. Чаңгыс-даа агрегат аңаа турбас ужурлуг, чүге дээрге оларга витаминниг сиген далганы белеткээриниң болдунар аргазы бар, ыяштың будук-бүрүңү эндерик-тир.

Республикада сенажты 549 тоннаны белеткээн, азы планның 4 хуузу. Кызыл, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем районнарның ажыл-агыйлары сенаж силырынче массалыг кирипкен.

Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Тес-Хем, Эрзин районнарның совхозтары ол үзелиг емнн белеткээринче ам-даа эгелеп кирбээни элдептиг.

Бо чылын будук-бүрү чемни мурнунда кажаигызыядаидаа артык хөйнү белеткеп алыр ужурлуг. Ынчангаш ону белеткээринин технологиязын шыгыны сагыры эргежок чүгүл. Оон ходолуут будүмелдериниң улуг чидирини болдурбазы-биле боодалдай багланан будук-бүрүңү лскыыштарга хөлеглиг черге азар, сараттай чыый салыр. Ам республикада 818 тонна будук-бүрү белеткеттинген. Будук-бүрү белеткелиң Улуг-Хем районуң ажыл-агыйлары элээн сараттаан чорудуп, ону 200 ажыг тонналы кылган. Чөөн-Хемчик болгаш Барыын-Хемчик районнарда бо чемни белеткээрин база багай эвес чорудуп турар. Арткы районнар ол ажылче түгле чаз эгелеп кирип турар. Будук-бүрү чемни совхозтарның боттарының күжү-биле болгаш от-шыкаш өске черлерден аңаа хаара түттүнген кижилерниң, организациялардың, будүмелдериниң күжү-биле белеткээрии улам калбартыр болза, чогуур.

Үстүнде сан-фактылдардан алырга, ниитиниң малынга чемнер белеткээриниң темпизи амдаа үениң негелдезинин деткелинге четпес-тир. СЭКП обкомунуң чоокта чаа болуп эрткен пленумунуң мал чемнери белеткээр талазы-биле доктаалын боттандырар дээш болдунар бүгү-ле чүүлдерни кылыр, темпиин бедидер ужурлуг.

Хүн демдеглелин республиканың Көдээ ажыл-агый министерствозунуң специалистери белеткээн.

ЧЫЛ ПЛАНЫ КҮҮСЕТТИНГЕН

Улуг-Хемде «Күш-ажылдың» хостуг совхозтуң ажыл-ишчилери күрүнеге дук садарының чыл планын хуусаа бетинде күүседипкенин рапорттаан. Олар бо чылын 420 центнер дукту сыарын 447 центнер кылдыр азы чыл планын 106,4 хуу күүсеткен.

Аңаа Эйлиг-Хем «Салбырының малчыннары күш-ажылчы салыышкынын киирип, хой болгаш өшкүден дук кыргыырының планын дыка ажыр күүсеткен.

(Бистиң корр).

РСФСР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

Малдың бөдүүн болгаш чулуктуг чемнерин бүдүрериң көвүдериниң болгаш оларның шынарын бедидериниң, мал чеми кылдыр ажыглаар тараазы камнығ чарыгларының айтырыгларын РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниин хуралынга чоокта чаа чугаалашкан.

Мал чемнерн культураларны тараан черлерин, чайгаар үнген от-сигенниг черлерни чеп ажыглаарының, мал чемнерииниң белеткелиниң болгаш кадагалалыының үезинде ооң чидирииин ён өвөөжедириниң дешпилгелиг технологиязын, неитередириниң чугулазын ол хуралга демдеглээн. Мал чемнерил бүдүрерии специализастаар болгаш концентрастаар ажылды идепкейжидери, малды мал чеми тараа-биле хандырар төлээде, тараа тарыыр төлдүң тургузуун сайзырангайжыдары эргежок чугула. Бомбакормнар бүдүрерин калбартыры болгаш оларның хоолулуун бедидери, мал чеми соруглаларга тараа чарыгдалын кызырары чугула.

Ам, ажаап алымшкын үезинде, совет болгаш кедээ ажыд-агый органнары мал чемпериинн белеткелинге тодаргай контрольду тургузуп, мөлга идегелдиг курлавыр чемнн тургузар, бо чылын болгаш ниитизи-биле беш чылда мал ажылының продукциязын бүдүрерин көвүдедир лааш дөштиг чарышты калбартырынга идиг бээр соруглалыг.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **М. С. Соломенцев** хуралга чүве чугаалаан. СЭКП ТК-ның Кедээ ажыл-агый киндизиниң эргелекчизи **В. А. Карлов** ол хуралга киришкен..

(СЭТА).

АЛДАРЛЫГ ЮБИЛЕЙ

УЛАН-БАТОР. Аңы-дуңма Моолдуң пайысылалы байырлалдыы-биле шиметтинген Моолдуң улусчу революциязы 60 чыл болган. Бо кайгамчыктыг хүнгө тураскаал болдурган байырлыг хурал болган.

МАРН ТК-ның Чиигине секретары, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң Даргазын **Ю. Цеденбал** өлеткел кылган.

Бистиң төрээн чуртувустуң төөгүлүг тиилелгелери болгаш чедишкиннери дээш өөрүшкү, чоргаараалдын сагыш-сеткиш долдуунган бо кайгамчык хүнде улуг Совет Эвилели-биле, социалистиг дем каттыштырылгазының өске-даа чурттарының улустары-биле акыдүкма чаңгыс эптиг, найыралдын, социал дешилге, национал хамазарышпас чорук болгаш социализм дээш демисежип турар бүгү-ле күштер-биле эп-сеткил каттыштырылгазының, кадыг ажылдажылгазының аажок улуг ужур-дузалының оңза ханы билип турар бис деп ол чугаалаан.

Бо чылдың кайгамчыктыг болуушкуннарының уламыдаи ажылчы чоннарның политиктиг болгаш күш-ажылчы аажок улуг кодурлүүшкүнүүн байдалында бегүнгү байырлалывысты демдеглеп турарывыс бо. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң акы-дүкма совет улус-биле бүгү депшилгелиг киже төрелгетен-биле кадыг бистиң чонувус социал дешилге дээш, демократия болгаш социализм дээш, бүгү делегейге тайбың дээш улустарның демисеминге күүлүг идиглиг берген шиитпирлиг болуушкун — кыядыр улуг сорук киришкинниг утказы.

Улус революциязы тиилеп үеден бээр моол улустуң эртем 60 чыл оруунун хол тудиели — моол черле бадыткатынган боттуг социализм болуп турарын дүрүм ёзугаар чоргаараалдынышкыныг демдеглеп турар бис деп, илеткелин чугаалаан. Бүгү талдыг деткимчези болгаш дузалажыышаа Моолдуң хөгжүлдезиниң бүгү үе-чадаларында бистин тиилелгелеривистин, чедишкиннеривистин күүлүг үнер дөзү болуп келген Ленинниң улус партиязынга — алдарлыг СЭКП-ге, шынчы болгаш ак сеткилдиг өөрүүвүс — маадырлыг совет улуска интернационалчы чаңгыс эвинисти, акыдүкма найыралывысты, сеткилдин хаңызындан өөрүп четтиргенивисти илергейлеп турар бис. Совет-иоол харылзаалары хөгжүдер дугайында доктаамал сагыш салыышкынны дээш, бистин чурттарывыстын болгаш улустарывыстың аразында чаңчылчаан аку-дүкма найыралды болгаш кадыг ажылдажылганы быжыглазырынга аажок улуг салыышкыны дээш ленинги Коммунистиг партияга, оон ТК-зынга, Совет чазакка, бүгү аку-дүкма совет улуска, делегейниң коммунистиг шимчээшкинниин шылгарангай ажылдакчызы, моол улустуң улуг болгаш, шагдан бээрги өөрүү эш Леонид Ильич Брежневке чүректин ханызындан өөрүп четтиргенивисти илергейлеп турар бис.

Улустар аразында дүшкүүлүг чорукту чавырыдырар, тайбыны камгалаар болгаш быжыглаар, делегейниң чаа дайынының кыжаныын болдурбас сорулга-биле Совет Эвилелиниң болгаш тайбыга ыяк өске-даа курунелериниң көдүргеп тодаргай боттуг инициативаларынга социалистиг Моол моон соңгаар-даа бүгү хемчегларын ажыр бээр.

Оон соонда совет партизчазак делегацизының баштыны, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының Бирги оралакчызы **В. В. Кузнецов** үүве чугаалаан.

Силерге, байырлыг хуралдың киржикчилеринге, база силерниң нүүрүнерге бүгү моол улуска ажыл-ижинерге чедишкиннинг, аас-кежиктиг, дагаай байдалдыг болуусаң деп, СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң эң чагаай күүзээшкиннерин оңза өөрүшкү-биле дамчыдып, оон даалгазын күүседип турмең деп ол чугаалаан.

Моол улус революциязының алдан чылы — Моолга социализм тиилегезинии, марксизм-ленинизмнии, пролетарлыг интернационализмнии улам-на тиилеп турар идеяларының тиилелгезинин байырлалы, ажыл-ишке хандыкшылдыг, талантылыг моол улустуң 60 чыл дургузунда чедип алган чедишкиннериниң көрүлдезидир. Бо байырлалды силерниң-биле кады совет кижилер, силерниң кайгамчыктыг чурттарның бүгү өөнүктери демдеглеп турар.

Моолдуң Араттыг революстуг намының чиигине шугумунун тиилегези — бодунун чурттунун хөгжүлдезинин капиталистиг эвес оруу — социалистиг революционнын теориязынга болгаш практиказынга шылгарангай салыышкыл-дыр. Моол дуржулгалыг амыдыралдың бүгүлелдии дамыдыралынын бүгүлелдии бадыткап турар.

Совет-моол найыралдын үүдезинии социалистиг интернационализмнии, улус, бичү улустарның бүгүү дең эргелиг болуурунун ленинчи принциптерн болур дең, В. В. Кузнецов онзалап демдеглээн. «Совет-моол харылзааларның чүрүү-зээ Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш Моолдуң Араттың революстуг намының кезээде өскерилип чоокчанғые эки болуп келген ССРЭ-ниң болгаш МАР-ның дайынчы революстуг партилеринин ол чаңгыс эвин, сыгый каттыжыышкынын бистин улустарывыстың күжениишкинчера быжыглап, оларны сорук книрии келген. Чаа социалистиг амыдыралды тургузарда оларга күштү берип келгенин деп, эш Л. И. Брежнев демдеглээн болгай.

ССРЭ-ниң болгаш МАР-ның кады ажылдажылгазының хемчээлдери бүгү талааларга — политиктиг, экономиктиг, эстем болгаш культура талаларында чылдан чылче, беш чылдан беш чылче чайгылыш чок өзүп турар. Бистиң партиларывыстың болгаш чурттарывыстың ол кадыг ажылдажылгазының хол сорулгаларын тодарадырынга шиитпирлиг роль-ду эштер Л. И. Брежнев биле Ю. Цеденбалдың доктаамал үжураажыышкынынары, беседалары ойнап турар. Бистин улустарывыстың кадыг ажылының бүгү угланыышкынарынга бурунгаарлаарда олар идиг берип турар.

Моол улуска чаагай байдалды, аас-кежиктн, социализм тургузуушкунуна, МАРН-ның XVIII съездизиниң салган сорулгаларын күүседиринге улам ынайгы чедишкиннерин В. В. Кузнецов күзээн.

* * *

УЛАН-БАТОР. Моол улустуң кайгамчыктыг байырлалын таварыштыр Улан-Баторга шериг парады болгаш ажылчы чоннарның чыскаалы болган.

Төп индирде — МАРН ТКның Чиигине секретары, МАРның Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң Даргазы **Ю. Цеденбал**, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **А. Батмунх**, өске-даа моол удуртукчулар, шериг начальниктери. База-ла индa — совет партия-чазак делегацизының удуртукчузу, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының Бирги оралакчызы **В. В. Кузнецов**, байырлалда барган өске-даа делегацилерниң баштыннары.

МАРН ТК-ның, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң адаскаяы өзугаар МАР-ның камгалал министри генерал-полковник **Ж. Авхиа** алдартыл юбилейиниң республиканың дайынчыларынга болгаш ажылчы чоннарынга байыр чедирген.

Оон соонда шериг парады болган. Шеригнерии түс-түс девирелериниң парадны кезектери, дайынчы техника индир базары-биле эрткен.

Байырлал чыскаалыының киржикчилери шөлге кирип келген. Колонналарның кырында — В. И. Ленинниң болгаш Д. Сүхэ-Баторуң, Ю. Цеденбалдың, Л. И. Брежневтиң МАР-ның болгаш ССРЭ-ниң өске-даа удуртукчуларының портреттери. Кызыл пестерде лозунгнарда: «**МАРН делегазының!**», «**Моол-совет найыралга алдар!**», «**Тайбың!**» деп бижээн.

Чыскаалчыларың мурнуу одурүүнде алдыы беш чылдың шалыпчылары, социалистиг чарыштың мурнакчылары. Оларның ажыл-ижинин, үлетпүрүн болгаш кедээ ажыл-агыйның өске-даа мүнүмүя ажылдакчыларының ажылжининн ачызында улустуң Моол чечектелги турар.

Моолдуң будүрүлгелериниде болгаш тудугларында ажылдап турар совет специалистер, социалистиг өске-даа чурттарның төлээлекчилерн чыскаалбыле эрткен. Социалистиг ниитилелди тургускан, ажыгы чеминн экономикалыг болгаш республиканга Экономистиг Дузалажылга Чөвүлелиниң шугуму-биле аку-дүкма эп-сеткил каттыштырылгазы дузалап турар.

Шөлде — улуг революциязының, дайынның болгаш күш-ажылдың доозуларын. Олар дерге алдарлыг МАРН-ның башталгазы-биле аку-дүкма совет улус-биле демнежип эзраш, революстуг чаалап алышкынарын камгалап, ада-чурттуунун индустриязының башталгы будүрүлгелерин тургускан кижилер-дир.

Спортулараның болгаш күш-культурүжулгаларың кааскаталгыг көрүүшү-биле чыскаал доозулган.

Ол хүн найысылал стадионуга чоннуң чаңчылчаан бүйырлалы — Наадым болган. Национал хүрештин мастерлери, ча адыкчылары, ат мунукчулары боттарының ураа мергежилин көй санныг көрүкчүлериин мурнуга көргүскен.

Баймр-наадымнар Моол Арат Республиканың бүгү-ле хоорайларында, аймактар болгаш сумулар төптеринде база болган.

А. ДЕНСЕВИЧ,
В. КУЛИКОВ,
СЭТА-ның тускай корр.

ЭШ Д. С. МОНГУШТУ ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ОРАЛАКЧЫЗЫНГА ТОМУЙЛААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Эш Дадар-оол Сангыр-оолович Монгушту Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызынга томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1981 чылдың июль 13.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Беш чылдың шалыпчылары

ИНЕКТЕН-НЕ ЭЛБЕК СҮТ ДЭЭШ

«Күш-ажылдың хостуу» совхотуң Ойман сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилери сүт саалдазының, ону күрүнеге садарының чартык чыл планын хуусаа бетинде күүседип алган. Пландан ажыр 120 ажыг тонна сүттү сагган. Фермаңың инектери амгы үеде Хараганныг деп черде чайгы одарда. Шагаан-Арыг хоорайда сүт заводунче фермадан хүннүң-не ийи муң килограмм сүттү свертүп чедирип турар.

Зң хөй болгаш эки шынарлыг сүт саар талазы-биле күш-ажылчы чаръштың мурнуку одуруунда Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Шивит Чанзы, саанчылар Нурмукмаа Чанзы, Александра Доо, Тас-Кара Уйнукай болгаш өскелерда чоруп турар. Июньда оларның кижи бүрүзү бодунга быжыглаан бөлүк инектерден база-ла эвээш эвес сүттү саап алган.

Коллективтиң күш-ажылчы чедиишкиннеринге кадарчы Биче-оол Маскыр, учетчик Лариса Атпык, техник-осеменатор Уйнук Кенден олар төлептиг үлүүн кадып турар. Ферманың ажылчыннарының эптиг, демниг ажылын ооң эргелекчизи Кара-оол Доңгановић Чалбаа биледиг башкарып турар. Хөөчүн саанчылар чаз ажылдап келгеннерге сүмелеп дузалаар дагдынынчы ажылды мында эки организастаан. Саанчылар боттарының зоотехниктиг болгаш ветеринарлыг билиглерин доктаамал бедидип турар. Ол ышкаш политинформацияларны эрттирип, аңаа чуртта болгаш даштыңыда болуушкуннарбиле ажылчыннарны таныштырып турар.

Ферманың ажыл-ишчилери чөөкта болуп эрткен ниити хураага он бирги беш чылдың бирги чылының онаалдаларын хуусаа бетинде күүседирин шиитпирлээннер. Оларның чедип алганы «Коммунистиг күш-ажылдың коллективи» деп бедик ады улам чедиишкинниг ажылдаарын хүлээндирип турар.

ЧУРУКТАРДА: саанчы А. Доо; (солагай талазындан) учетчик Л. Атпык, совхозтуң кол зоотехниги И. Аджиев бригадир К. Чалбаа болгаш техник-осеменатор У. Кенден олар.

В. КУДРЯВЦЕВ.
Улуг-Хем район.
Фотолары авторнуу.

ДЕҢ-ДЕСКИ АЖЫЛДААН

Монгун-Тайга районнуң ажылчы чону СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, онгу беш чылдың биргизиниң планныг онаалдаларын, социалистиг хүзөлгелерин чедиишкиниг күүседиринче бүгү күштү мобилизастаан.

Он бирги беш чылдың биргизиниң баштайгы чартыы доозулган. Районнуң будурулгелери, күш-ажылчы коллективтери, ажыл-агыйлары 1981 чылда ажылының түнелиң үндүрген. Чартык чылда районнуң ажыл-агый көрүүзүлериң үндүрген хурал район төвүнге болган. Аңаа илеткелди улус депутаттарының район Советиниң күүскомунуң даргазы Д. С. Хорлуу кылган.

Илеткелчи болгаш хуралга санал бергеннер партияның XXVI съездизиниң салган соруглаарын амыдыралга боттандырбышаан, социалистиг чарыштыг улам калбарыпты, районнуң ажылчы чонунуң ажыл-агый будурулге талазы-биле чамдык бедик көрүүзүлерни чедип алганын демдеглээннер.

Агаар-бойдустуң таарымча чок үези турза-да, районнуң көдээ ишчилери көдээ ажыл-агый продуктуларын будурөр талазы-биле чамдык эки көрүүзүлерни чедип алган. Чижээ, мал бажы өстүрериниң чартык чыл планы күүсеттинген. Ооң иштинде сарлык бажы өстүрериниң планы 115,9, хойнуу — 124,5, ошкунуу — 123,9, чылчыныы — 100,6 хуу күүсеттинген.

Ажыл-агыйлар 100 баш төрүүр малга онааштыр 61 ажайны, 70 хураганы, 67 бызаапы, 59 кулунну алган. Эрткен кыштаглаашкында чээрби хойнуу тозандан 108 чедир хураганны камгалап алган. Бүгнүг ишти будурүп турар мурнакчы ишчилериниң саны чыл санында немежип, көвүдеп турар. Чижээ, малчыннар — И. Д. Дарба, В. И. Комбуй-оол, М. Д. Биче-оол, М. И. Намзын, О. К. Идгит, Т. К. Салчак, Х. Д. Багай-оол, Б. Д. Кан-оол, Ч. С. Хертек, С. Ш. Монгуш болгаш ооң-даа өскелер кызымак ажылы-биле өскелерге үлегерлиглер.

Районнуң будурулгелери, албан организацияларының, чартык чылдың планныг онаалдалын, социалистиг хүзөлгелерин чедиишкинниг боттандырган. Районнуң амыдырал хандырылга комбинадының, хереглекчилер ниитилелиниң, коммунал ажыл-агый будурулге эргелелиниң, түдүг-сеп-телге участогунуң, кино четкизиниң коллективтери чартык чылда будурулгечи бедик көргүзүглерлиг ажылдаан. Районнуң амыдырал хандырылга болгаш садыг четкизиниң ажылдакчылары планныг онаалдаларның күүседелиниден ангыда, көдээ чонуң хандырылгазын бүгү тала-биле экижидип, оларга телептиг бараан болурунче улуг кичээнгейни угландырган.

Чартык чылдың түнелиин үндүрген хуралга районнуң будурулге, албан организация коллективтериниң аразында калбарган социалистиг чарышка районнуң амыдырал хандырылга комбинады тиилекчи болган СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң шилчир Кызыл тугу-биле шаннаткан.

Илеткелчи болгаш хуралга санал бергеннер районнуңажыл-агыйының бүгү адырларында чедип алдынган эки чүүлдерни демдеглевишаан, ында бар четпестерни, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларны айтып, ону чайлдырының арга-хевирлерин тодарадып чугааланнар.

Районнуң ажыл-агыйларында малдың баш санының янзы-бүрү чылдагаанындан өлүп хораар чоруу ам-даа хөй болуп артышаан, төрүүр үс башка онааштыр ап турар чаш төлүүн саны эвээш. Ооң-биле кады чамдык будурулгелерде, коллективтерде ажылдың будуруккүлүүг чавыс, күш-ажылдың сагылгачуруму ам-даа кошкак.

Район бо чылын 81 тонна дуктү күрүнеге дужаар планныг, ук кампанияга эки доозулган. Дук планы күүсеттинген. Хойнуң чуулдазын эки шынарлыг чорудары — бирги кол сорулга. Ол ышкаш малды семиртири-биле одарлыг черлерже көжүрери эргежок чугула.

Бо чылын район хүзөлге ёлүглаар ниитиниң малынга 2500 тонна бөдүүн сигенни белеткээр. Ол ажылче көдээниң ажыл-ишчилери органастыг кирген. Хөй кыргылдазынга, мал чеми белеткээринге районнуң албан организация черлерин база хаара туткан. Коллектив бүрүзү 400-тен 600 кг чедир дуктү кыргаан. Ам ниитиниң малынга ук коллективтер 190 тонна сигенни белеткээр хүзөлгелиг. Сиген белеткелчилери Ак-Чыраа левиекээринче аътланыпкан. Салдынган сорулгаларны, планнарны күүседири — кижи бүрүзүнүң мурнунда кол сорулга.

М. ОНДАР.

ЭЛБЕК СҮТ

Бии-Хем районнуң ажыл-агыйлары күрүнеге сүт садарының чартык чыл планын ниитизи-биле хуусаа бетинде күүсетьен болгаш чылдың ийнги чартыынга үлүүне киришпишир 150 тонна сүттү дужааган.

Бо талазы-биле «Саян», «Вок» совхозтар эң дээре хөгүзүүшүү чедип алганнар. «Кызыл тараачын» совхозтуң Тулуш сүт-бараан фермазының саанчызы Зинаида Хүнаанай инек бүрүзүнге онааштыр 1320 килограмм сүттү сапташ, саанчылар аразындан социалистиг чарыштың мурнаку одурүмүнүң коруп турар.

К. МААДЫ.

ИШКИННИҢ ОДАРЛАРЫНДА

ООҢ ҮЛҮҮ УЛУГ

Ниитиниң ажылын ак-сеткилдиг күүседип, эрес-шудург ажылдан * чоруур кижилер Булун-Терек суурда эвээш эвес. Ынчаш «олут орбас, чыдын чытпас» кырганнарның бирээзи — пенсионер Сергей Самбыновић Докмит. Ону чылдың кайы-даа үеледе шефтээн, мал чеми белеткээн, хөй кыргаан болгаш эске-даа черлерге көрүп болур. Ажылнышчи пенсионер түгле даанган ажылынга кызымак эвес, хөй-ниити ажылдарының база идепкейлиг киржикчизин. Ол суурда улусчу контроль бөлүүнүң даргазы хүзөлгезинин ак сеткилдиг күүседип, чаңгыс чер-чурттугларының бүзүрелии чаалап алган. Бөлүктүң кежигүнүнде ылангыя малчыннар кыштаглашкынының, мал оолдашкынының, хөй кыргылдазының, чер суггарылгазының үезинде хынаалдыг үнүшкүйнерни доктаамал организастап келгеп.

С. Докмит амгы үеде кыргылга пунктүзүнде бригадирүчёгчик хүзөлгени күүседип турар. Кыргылданың темпизин дүргедедиринге улуг үлүг-хуузун ол киирген. Сергей Самбыновичиниң моон соңгаар-даа улам эки ажылдаар күзели улуг.

Ш. ДЕВЕК.

Россияның автономнуг республикаларында

Хоорай, көдээниң тудугларынга

Орджоникидзениң чоогунда тудуп турар, даш болбазырадыр комбинаттың продукциязы хоорайның чаз квартталдарын болгаш көдээниң хей-ниити черлерни хазастаар. Казталга кылыр чараш материалды аңаа кылып үндүрер, ону Культура ордулары, метро станциялары, кинотеатрлары, концерт залдары, спорт комплекстерин тударда калбаа-биле ажыглаар.

Келир чылын баштайгы продукциязын будурүп үндүрген турзун дээш будурүлге корпустарын, дузалал объектилерин тудуг шелүүнде ам кидин түүк эптеп кылып турар.

Сөөгү Осетияны даш болбазырадыр күүлүг будурүлге тудар чер кылдыр шилип алганы таварылга эвес. Ол даглыг чер үнелиг тудуг материалдары-биле —кара болгаш кызыл мрамор-биле, гранит, гуф, доломит, славец болгаш ооң-даа өске түүлдер-биле байлак. Автономнуг республиканың геологтары ол минералдарның бар черлериниң картазын тургускан.

Комбинат тудуу Сөөгү Осетияга тудуг материалдарының үлеттүрүүн дүргеп хөгжүдериниң эгези болган. Кавымал байлактарлыг черлерни ам-даа шинчилеп тыварып, кавың тывар болгаш болбазырадыр чаа-чаа объектилер тудуун баш удур көрүп турар. Бойдус чиг-одун ажыглаарының комплекстиг программазы ажылдап кылдырган.

В. ШАНАЕВ.
Орджоникидзе.

Чазаттынмаан оруктарда автобустар

Татарияның Тукай районунуң Иштиряково суурунга хоорай автобузу эң баштай көстүп келген. Район төвү-биле ооң эң ыракта турар суурнуң аразынга автобустар доктаамал чоруп турар апарган. Ол дээрге районда пассажирлериниң сески маршруду-дур, ооң ниити узуң дурту 250 километр ажыл турар.

Автобус көдээ амыдыралдың чарызбас кезээ апарган. Колхозчулар хоорайже түгле ажыл-агый азы хууда херектери дээш чорбайн турар. Чижээ, Казаньда Академиктиг татар театр недээ районнарга декадаларны үргүлүү организастап турар. Ынчаш көдээден хоорайда театрже баарларны автобустар-биле чедирер. Дыштанар болгаш байырлал хүнеринде көдээ черлерже немедде машиналарны чорудар.

Ам Татарияның ийи суурунуң бирээзи-ле хоорайларбиле аразынга аргыжар автобустуг. Чазаттынмаан эрги оруктар чаартының турар: сай-биле, асфальт-биле пыштына бээр. Эртнеп чылын республикада ең эки Казань — Набережные Челны автомагистраль ажыглалга киргеп, ол Прикамьеның беш ырак район ун тудуштуруп турар.

Н. СОРОКИН.
Казань.

Шефтекчилери—Литваның ажылчы чоннары

БАМ оруумда Новый Уоян деп бурят суурда хадылар аразында ийи хаът арыг-силиг коттедж бедип уне берген, ындыг бажыннар Прибалтика республикаларында эмгежок болгай. Архитектураны эки билир кижи ол бажыны каастап кылганында литва национал стиль бардыр дээрзин дораан эскерип каар.

Литваның телөөлери боттарының шефтеп турар станциязынга доктаамал турар объектилерни тудуп эгелээн. Коттеджилерге херек эптээр конструкцияларны Алитусскиниң шенелде бажың тудар комбинадының коллективи кылып берип турар. Хоорайда ышкаш таарымчалыг байдалдарның комплекизи ол бажыннарда көрдүнген. Бажыңнын Сөөгү чүктүн байдалдарынга таарыштыр кылган кезектери 60 градус чедир соокту шыдаар. Келир үедеги демир-оруктулар чурттаар ол оран-суур ук черге хаая эвес болгулаар чер шимчээшкинниг безин тоовас, быжыг кылдыр кылдынган.

«Литвабаметройнуң» специалистер бригадалары ээлээ каш он-он ындыг бажыннарны тудуп тургузаар. Уран-шеверлерниң бодан турарын ёзугаар алырга, Новый Уоян Литваның булуннарының биразының Байкал-Амур магистралында бир хевири болу бээр.

Д. САНЖИЕВ.
Новый Уоян,
Бурят АССР.

Көдээге херектиг автосамосвалдар

Янзы-бүрү ажылдарга ажыглаар чүк машиналарының будун болдуңун терээн чурту Нефтекамск деп аныяк башкир хоорай апарган. Ында тудуп тургускан автозавод улуг чүк дажыглаар машиналарны эндере будурүп эгелээн, олар тудуг шелдерниге, хемүр-даш болгаш казымал байлак үлетиирүүнүң объектилериге кончут таржыр болган.

Бо чылын аңаа «Камаатарга» үндезилээш, көдээге херегляар автосамосвалдарның оңаа хевирии тургускан.

Чүгүн боду дүжүрер аңаа ындыг автомабильдерден ол чаа модельдин ылгалы болза ооң кузову үш талазының кайызынче-даа он, солагай талаларынче болгаш аткаардаа йлеии берип болурунда болуп турар. Тараа сөөртүрде көжүп алыр кавбак ыяштар база ол ышкаш кузовтуң ишкирии улгаттырар дыка бедик четкилер машинаның дериг-херекселдеринде кирип турар. Ол чорук силос массазын, картофельди, погааны, пресстээн саванны дажыглазырыңга таарымчалыг байдалдарны немей тургузуп турар.

Үлетиирүүнүң дүргедиг кылып үндүрген бөлүк машиналарының шылгалдазы ажыттаарынга таарымчалыг оларның эки шынарларын көргүскен. Оларны массалыг-биле будурери бо чылын эгелээр. Нефтекамскижилер чылдыңа 20 муң автосамосвалдарны көдээ черлерге будурүп үндүрүп бээрлер.

Р. РУПЫШЕВ.
Нефтекамск,
Башкир АССР.

Театрлар—көдээ көрүүкчүлерге

Шкетан аттыг марий шин театры марий драматургтер С. Ивановтуң «Алеша» болгаш А. Волковтуң «Оңлок херөжөк» деп ийи шинзин көдээ көрүкчүлерге тускайлап белеткээн. Амгы көдээниң амыдыралынга туросказаткан ол шилерни болгаш ооң-даа өске чогаалдарны ойнап көргүзери-биле артистер автономнуг республиканың ең ырак району — Мари-Түрек районда аалдап чеде бергеннер.

Чайын көдээ көрүкчүлербиле ужуражышкын нацвонал театрның коллективинге онаа үре-түнелдиг болуп ол белүктүң тургускан эң эки шилерин ол-ол муң кижилер ол хуусаа дургузунда көрүп ап читтигиптер.

Марий АССР-ниң бүгү театрлары — көдээ ажыл-ишчилер-биле шагдан бээр сырый харылзаалыг. Театр коллективтериниң көдээ черлерге ооң көргүзүп чоруур чайчыл апарган. Марий хөгжүм театры, республиканың шин театры көдээге эң эки шинилерин көргүзүп турар. Чоокку суурлардан көрүкчүлер чедирип келген автобустарны Йошкар-Оланың бодунда театрларның чанындан хаая эвес көрүп болур.

Театр уран чүүлүн сонуургаар кижилер көдээде уламна көвүдеп турар. Шин үндүрер бот-тывынгыр коллективтерниң саны колхозтарда болгаш совхозтарда көвүдеп.

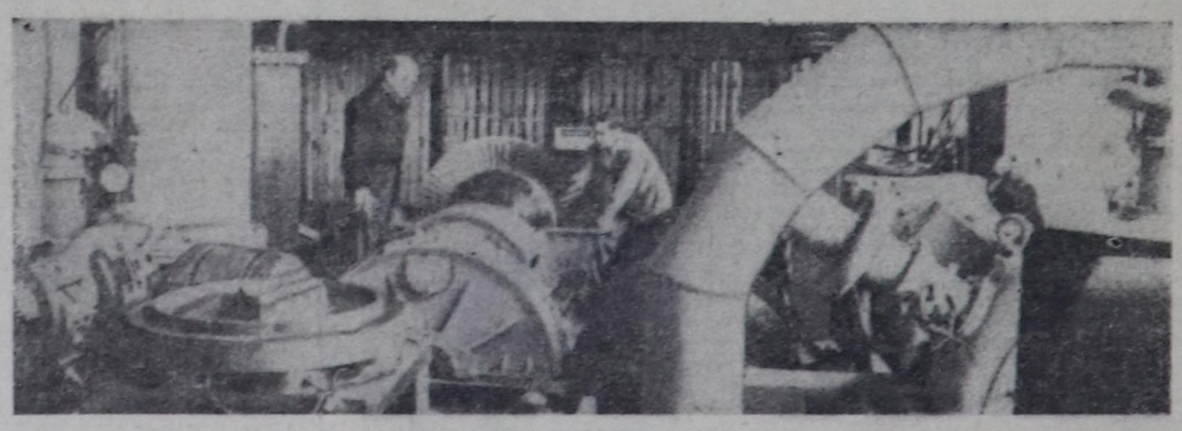
Л. КОНОРЕВ.
Йошкар-Ола.
(СЭТА-ның корреспондентилери).

Чурттуң энергетиказынга

ЛЕНИНГРАД. «И. И. Ползунов аттыг Төп котел-турбина институду» дээр эртем-бүдүрүлге каттыжыышкыны — Зкибастузтуң болгаш Канск-Ачинскиниң хөмүр-даштыг бассейнинде ГРЭС-тер тудуунуң киржикчилериниң аразында кирген. Ол черлерни хөгжүдери «1981—1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарында көрдүнген. Тудуп турар кайгамчык улуг дээн одалга-энергетика комплекстеринге каттыжыышкынның коллективи котёлдарның, одалга установкаларының, турбиналарның болгаш парогенераторларның чаа хевирлерлиг энергоблоктарын тургузуп турар.

Чурукта: Канск-Ачинскиниң болгаш Павлодар-Экибастузтуң энергетика комплекстеринге апларып ажылдадыр чаа техникаиы шылгаар вибрация лабораториязында.

М. Блохинниң фотозу.
СЭТА-ның фотозу.

АЖЫЛДАН ҮНЕРИ БОЛГАШ КҮШ-АЖЫЛ СТАЖЫ

СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң «Улус ажыл-агыйынга күш-ажылдың сагылга-чурумун улам ынай быжыглаар болгаш кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруун кызыпар дугайында» 1979 чылдың декабрь 13-те хүлээп алган доктаалында ажылчын азы албан-хаакчы кижи календарлыг чыл иштинде бодунуң күзели-биле ажылдан чөптүг чылдагааннар чокта 2 катап үнгенде, ооң үзүктелишкин чок * күш-ажыл стажы үстүр болгаш аараан, ажылдаар аргазын түр чидиргенде күрүенниң социал камгалалыныңдузаламчызын долу хемчээлге алдыр деп доктааткан.

Ооң-биле холбашкыр ажылчын азы албан-хаакчы кижи календарлыг чыл иштинде ажылдан бодунуң күзели-биле кандыг-кандыг таварылгаларда чөптүг чылдагааннар-биле, а кажан чөптүг эвес чылда, таанныар-биле үнгенин тодарадып, ол чылдагаанларны чөптүг болгаш чөптүг эвес деп ийи зыгы бөлүкке чарып, ажылдан үнген байдалын илередип тургузары чугула апарган. Ынчангаш 1980 чылдың июль 9-та ССРЭ-ниң Күш-ажыл күрөөмитеди болгаш ВЦСПС бо айтырыг талазыбиле тускай тайылбырны хүлээп алган.

Бо тайылбыр ёзугаар алыр-га, ажылчын азы албан-хаакчы кижи календарлыг чыл иштинде 2 катап ажылдан бодунуң күзели-биле үнзе-даа аараан, ажыл кылыр аргазын түр чидиргенде күрүенниң социал камгалал дузаламчызын долу хемчээлге алыр болгаш үзүктелишкин чок күш-ажыл стажы хемээр кадгалаттынын эртар чөптүг чылдагааннарга моон адаанда таварылгаларны ынчаттыптыр киирген.

1. Ёзугаар бүзелиниң эр азы хемээлги эвээш эске черде ажылче шилзиттеби-биле ажылдан үнгенде, оларның кайы-бирээзин күрүне кызыгаарындан дашкаар ажылдарыбиле азы албан эрттиреря-биле чорукканда, ашаанын азы кадайының доктаамал чурттап турар черинче көжеribиле ажылдан үнгенде.

2. Эмнелге черниң тургускан түнелин ёзугаар өг-бүлезиниң аараан кежигүүн азы I бөлүктүң инвалидии ажаапкарактаары-биле ажылдан үнгенде.

3. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң шиитпирлерин ёзугаар чурттуң оңза чугула будурулгелеринче болгаш тудугларынче ажылдаары-биле ийикпе ажылчыныңарны организастыг чыыр чуруму-биле болгаш хөй-ниити кыйгырыгларын ёзугаар ёске черлерже азы көдээ ажыл-агый черлеринче ажылдаары-биле чоруткында ажылдан үнгенде.

4. Кадыкшылы бакыларын, кемнәрындан ылыын турар ажылын уламчылаар аргазы чок болганда азы доктаамал чурттап турар черинин агаар-бойдузу кадыкшыл байдалынта таварышпас апарганда ажылдан үнгенде (бо таварылгада эмчинин чурум ёзугаар тургускан түнелги чугула барымдаа болур).

5. Конкурс ёзугаар ажылдаар албан-дужаалга киргенде.

6. Дээди, тускай ортумак өөредилге черлеринге аспирантурага болгаш клиникти ординатурага өөренип киргенде.

7. Администрация чери боду күш-ажыл хоолдуузун, күш-ажыл керээзин азы коллективтиг керээлериниң негелделерин үреп, хажыткандыгдан ажылдакчы кижи РСФСР-ниң Күш-ажыл хоолдуузунуң коденизиниң 32-ги чүүлүн ёзугаар ажылдан үнер үжурга таварышканда.

Чүгле үстүнде айттынган бо чылдагааннарны чөптүг чылдагааннар болууңге хамаарыштыр көргеп. Календарлыг чыл иштинде бодунуң күзелибиле бир ажылдан үнген хүнден эгелеп, 1 ай хуусаа иштинде, а чамдык ховар таварылгаларда ооң-даа бодун болур). Ынаң-ла өске ажылга киргенде, чүгле ынчан чөптүг чылдагааннар-биле үнген кижиниң үзүктелишкини чок күш-ажыл стажы кадгалаттынын артарын утпаза чугула.

Чөптүг чылдагаанныг болу бергеш, бодунуң күзелибиле ажылдан үнген кижиниң күш-ажыл дептеринге ажылдан чөптүг чылдагаанныр-биле үнгенин ынаң-ла тодарайлап айтыры чугула. Чүге дээрге күш-ажыл дептеринге ажылдан үнген чөптүг чылдагаанын тодарайлап айтпаанда үзүктелишкин чок күш-ажыл стажы үстүр болгаш чөптүг чылдагаанныр бөлүктүг хамаарышпайн баар. Чижээхөргө, РСФСР-ниң Күш-ажыл хоолдуузунуң кодекизиниң 31 чүүлү-биле ашаан өске черде ажылче шилчиткени-биле ажылдан бодунуң күзели-биле үндүрген» деп бижигр.

Ынчаарга пенсионерлер, инвалидтер, саатлыг херээженнер болгаш 8 хар четпээ уругларлыг иелер календарлыг чыл иштинде ажылдан бодунуң күзели-биле ажылдан катап үнгенде оларның күш-ажыл дептеринге үнген чылдагаанын тодарадып айтыры албан эвес. Чүге дээрге бо бөлүктүң ажылдакчыларының ажылдан катап үнгенин Күш-ажыл хоолдуузу кезээде чылдагаанныг деп санап турар. Ынчангаш оларның үзүктелишкин чок күш-ажыл стажы ажылдан чөптүг, чөптүг эвес-даа чылдагаанныр-биле үнгениинден хамаарыпга токка кадгалаттынын артар.

А. АЖИ.
профсоюзилеринин Тыва область чөвүлелиниң юристконсультантызы.

Социалистиг дем

каттыштырылгазы

ЧЕДИИШКИННЕРИВИСТИҢ ҮНДЕЗИНИ—ДЕМНИГ ИШТЕ

Кол үндезини үлетпур алырында бирги зәлчегде машина тудуушкунунга кады ажыллажылга болуп турар совет-болгар экономиктиг харылзаалдарның хөгжүдезинге сөөлгү чылларда улуг чедиишкиннер чедип алдынган. Ийи чүрттүн аразында демниг хөделиишкин чүгле социализм үезинде боттанып болур бүрүн ден эргенин, национал эрге-ажыктарны күндүлээрнинн, бот-бодунга ажыктыг болурунун болгаш бот-бодунга дузалажырының принциптеринге үндезилеттинин турганы шиитпирлиг ольду ойнаны чүгула барымдаа болган.

ССРЭ-биле чазактар аразының дүржүлгаларын болгаш керээлерин чараның ачызында үлусчу Болгарияга болунун бүдүрүлге күүлерин тургузар аралам тургустуунган. Делегейнин ийиги дайынының соонда чүртка машина тудуунун үгүле 36 бичии бүдүрүлгелери санаттының турган болза, оон бээр ССРЭ-ниң дузалажызы-биле ындыг бүдүрүлгелерни 320 ажыгны дерип тургускан. Бистин он-он мун машина тудукчуларывыс акы-дунма ССРЭ-ге эртемин чедип алган болгаш боттарының мергежилин-бедилин алганнар. Болгарлар-биле кады ажылдап турган совет тускай эртемниглер бистерге денпеп четпес улуг дузаны көргускеннер.

Делегейниң ийиги дайыны доостурунун мурнундала «Көрбсо» дээр совет-болгар каттыжыышкын организастаттынган, ол болза улусчу Болгарияга амгы үеним судно тудуунун үндезинин салган. Болгарияның автомобиль тудуушкунун, трактор болгаш комбайн тудуушкунун, амгы үеним кедээ ажылагый техниказының бүдүрүлгезин тургузуп, таварыштырып алырынга Совет Эвилели дузалаан. Бо-гун бисте амгы үеним энергетика, аар машина тудуушкуну болгаш аромнут машина тудуушкуну хөгжүп турар.

Машина тудуушкунунун хөгжүдезининң бедик темпизи ада-чүрттүн транспорт болгаш кедуртур техниказының делегей дедгииринче үнер аргазын хандырган. Амгы үеде делегейде дөртку электроавтокар бүрүзү Болгарияның болуп турар. Болгария Улус Республика болза КНО-да демделеттинген машина тудуушкуну сайыраан 29 күрүелерниң бирээзи, олар ол алырның үлетпур продукциязының делегей экспортунун 99 хуузун эдеп туралар. Бистин роботтарывыс болгаш аар дериглеривис ССРЭ-ниң эң чаа заводтарында, чижээ КамАЗ-та ажыглаттынып турар. Бистин республикавыс Совет Эвилелинге завод иштининң транспортун болгаш складтарга ажылдаар системаларны, программныг башкартынар демир дезер станоктарны, гидравликтиг системаларны база ол ышкаш автомобиль тудуушкунунга түүлээр кылыгларны кылып берип турар. Пос-таавывыннң машина тудуушкунунун ажырынга кады ажылдажылга база хөгжүп турар. Болгария ССРЭ-же шил сава будүрүлгезинин технологтуг шугумун, керамиктиг кылыгларны, четчелеттинген объектилерни экспорттап турар. Совет Эвилели болуунун эалчээнде Болгарияның машина тудуушкунун 120 будүрүлгелевин чаартырынга машиналарны болгаш деригнерни эртken бен чылда берген.

Бистин чүрттарывыстың машина тудуушкунунун ажырынга демниг хөделиишкиннерин хемчээли токтамал өзүп турар. 1950 чылда машиналарның болгаш дериглерниң дашкаар үндүрүлгези Болгарияның бүгү экспортунун 2,5 хуузу болуп турган болза, 1979 чылда 47,5 хуу болган, а бо бен чылда 60 хуу ажыг болур.

Бистин кады ажылдажылгавыстың онзагай чүүлү болза, будүрүлгенин специализастаашкының болгаш кооперастаашкының хамыладың база калбартып турары болур. Бараанар солчуушкунунун соксаал чокка кевүден турары-биле чергелештир демниг хөделиишкининн болгаш интеграцияның чаа-чаа хевирлери база хөгжүп турар. Ындыг чаа хевирлернин биразы болза, БУР биле ССРЭ-ниң аразында машина тудуушкунунун ажырынгы специализастаашкының болгаш кооперастаашкының 1990 чылга чедир боттандырар кылдыр ажылдаттынган улуг схемазы болур. Кол сорулгаларның бирээзи — кылдынып турар машиналарның шынарын болгаш идегелдиин бедидери. Бисте, чижээлээрге, кылып үндүрүп турар продукцияның 20 хуузу чыл бүрүде чаартының турар.

Беш чыл планнарын дүгүрүп кылыры улуг ужур-дузалыг болуп турар. Оон ангыда, чыл бүрүде бараанар солчулгазының, специализастаашкын болгаш кооперастаашкын дугайында ийи таланың дүгүржүлгаларынга ат салып турар, ол документиге бистиң чүрттарывыстың чүгула хереглелери тодарап турар.

Димитр ЕНАКИЕВ,
болгар журналист,
(София-пресс-ПМА).

БӨМБУРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

ДЕЛЕГЕЙНИҢ ХООРАЙЛАРЫНДА БОЛГАШ НАЙЫСЫЛАЛДАРЫНДА

ПРАГА. Хоорайның транспорт магистралының мурнуу кезээнин тудуу эгелээн. Найысылалдың ийи эң улуг районнарын — мурнуу болган мурнуу-барыын талаларын ол тудуштурар. Праганың ортузун ооп эрткеш, сонгу магистраль-биле ол тутчур. Оон ээ карын болгаш хөй ажылдыг чери — Влтаваны кежир чартык километр көвүрүг болур. Оон баштайгы эдээ 1983 чылда ажыглалга кирер. Хоорайның сырый чүрттакчылыг районнарында эске-даа ажыг-дар хайнышкынны чорүп турар.

* * *

БЕРЛИН. Берлинниң эң сонун музейлериниң бирээзи — «Меркишес музеумда» ГДР-ниң найысылалының төөгүзүнүн болгаш хөгжүдезининң дүгайын тооржан чүүлдерни чыып делгээн. Бо чылдың эгезинден бээр аңаа 40 мун кижи чораан.

Музейге чүгле оон доктаамал делгиирлерни көөр эвес, харын чыла янзы-бүрү делегелерге барып, лекцияларны дыңнап болур. Бо музейге барган залчылар фотоделгеребиле үлаваа таныжып болурлар. XIX чүс чылдың төнчүзүнүн болган XX чүс чылдың эгезинин 200 ажыг фотэчүрүктарын болгаш дагыы тыртырган чүрүктарны, бүрүнү шактарның солуп коллекциязын аңаа делгээр. Музейге театрлар шиирлин, Бетховенниң композиторларының чогаалдарындан тургустуунган камерлиг концерттерни базы көргүзер.

* * *

БУДАПЕШТ. Венгр найысулалдың улуг ажылчын районнуу — Келенфельдиниң бичии чаштарын чаа үрүглар садыы хүлээп алган. «Моңу районнуң үлетпур будүрүлгелериниң ажылчыннары хөй-ниитичи эгелээшкинин үндүрүп, эки тураби-ле тутканы» деп бижиглелеп ол бажында кылган. Хоорай чагагайжыдылгазының талазыбиле шимчээшкинниң мурнуу одуруунда бөгүн Келенфельд чорүп турар. Сөөлгү чылдарда оон чүрттакчылары школазының, клиниң тутканы, 300 мун чыгаа чаш ыяштарны олүрткан. Чагагайжыдылга талазы-биле шимчээшкин чүрттүн эске хоорайларында база калбарып турар. Чүгле эдткен чылын бешин субботниктер болгаш воскреэниктер үезинде Венгрия Улус Республиканың үлетпур будүрүлгелериниң коллективтери үш миллиард ажыг форинт акшаның ажылдарын күүсеткен.

* * *

ПХЕНЬЯН. Намнхо хоорайның тудугчуулары 200 квартиралыг 25 каат чүрттелга бажыңын эдээрин доозкан. Пхеньяның далай эжиктери деп ол черде адаттырып турар от порт хоорайның хевир-шинчээм улусчу эрге-чагырганың чылдарында танытпынмас кылыр өскерилген. Намнхо өзүп болгаш чагагайжың турар. Ам оон чүрттакчы чоку 230 мун кижи ашкан. Амгы ийиги чеи чыл планының чылдарында тыптып келген Ваудо дээр чаа микрорайон хоорайның шимедези болу бээген. Тедонган хемниң аксында ол микрорайонуун чагагайжыды түүткүлүг бажыңнарында амгы үеде 3 мун кижи чүрттап турар.

Бо хоорайның база бир микрорайону — Ренманрге тудугну дүүген темплер-биле чоорлар. Келир чылдарда хоорайга чүрттелга тудуунга онзагай чүү болурун дээрге, ноябрьдың 10, 20, 30 — хөй каат бажыңнарны тудары болур.

Оруктар кылыр, чаа эрелдиге черлерни болгаш өскедаа объектилерни, улус-спорт комплексин болгаш стадионну тударын база планнаан.

* * *

РИМ. «Бажыңнар эдлериниң кара-туразында ажылдаттыкмнарын чок кылыр!», «Чүрттелга бажыңнарлыг болурун күзеп тур бис!» дээн лозунгнарлыг массалыг чыскаалды Италияның Компартиязының Рим федерациязының жинитативзын ёзугаар анаа организастаан эттирген. Чүрттелга бажыңнарының кризизин ажыл эртер талазы-биле сөөт хөмчегер алырын эрге-чагырганнардан негээ дээш италия найысылалдың муң-муң чүрттакчылары сенат бажыңының бээзинга» чыылган.

Чүрттелга бажыңнарының хелезизи дээш ажыг хөй түүлерни төлеп шыдаар шиитпирлиг 13 мун ажыг ат-бүлелерни бо чылын чүгле Римге бээчи бажыңдарлыктан үндүрүлгелер бээр. 1981 чылын баштайгы ийи айында сүн күүсекчилерниң хамыктың мурнунга полициянын дузазыбиле 480 ат-бүлелерни бажыңнарындан күүмчалаарге үезин октаан. Чүрттүн эске-даа хоорайларында хөй-хөй итали кижилерни база ындыг чоозан манаа турар.

* * *

ВЕНА. Бо чылдың майда эттирген чон үезээнин санмедзалерни ёзугаар алыпта. Австрияның найысылалы — Венада 1 миллион 504 мун 241 кижи чүрттап турар. 1971 чылдыынга деннээрге найысылалдың чүрттакчылары 6,9 хуу эвээжээн. Венаның тергилекчизи Л. Грац аңаа болган парлалга конференциязынга ол сан-медзалерни көргүскен.

(СЭТА).

ГЕРМАН ДЕМОКРАТТЫГ РЕСПУБЛИКА. Белен хоорайда Отто Гротеволь аттыг химия комбинады — Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелининң кежигүннери чүрттарның үре-түңнелдиг кады ажылданылгазының чырыткыланчак үлегер чижээ-дир. Венгриядан, Болгариядан болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының өске-даа чүрттарындан специалистер амыл-дүржүлгазын солчуп, будүрүлгенин технологизын экижидер болгаш ажыктының бедидер талазы-биле сайзырадыышкыннарны кады кылып турар. Тергиин арыглаашныының комбинатта кылдыныг турар этилени болгаш пропилени ГДР-ниң болгаш социалистиг Чехословакияның химия үлетпурунуң будүрүлгелериңге чиг-эт кылдыр кирип турар.

ЧУРУКТА: нефть болбаззыралыр аппаратура септээр* талазы-биле специалистер Мэнфред Зелькэ (оң талазында) биле аныяк специалист Андреас Линднер олар Куба Республикадан ГДР-де келген боттары ышнаш тускай мергежилдиг Баттерика Хосе-биле техниктиг нарын айтырыгларны чугаалажып турары. АДН—СЭТА-ның фотозу.

САЛЬВАДОРДА БАЙДАЛ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Информация агентилелериниң дыңналыгларын ёзугаар алырга, Сальвадорда чагырыкчы диктаторжу ёзу-чүрүм Кабаньяс болгаш Күскатлан департаментилериниң чүрттакчы чонунга үдүр-чаа дерзин үүлгелиишкинни кылган. Мун чедир кижилиг шериг кезектери дайынчы реактивтиг самолеттарга, вертолеттарга, ол ышкаш танкыларга деткидип алган. Илобаско, Вилья-Долорес, Хуһапа, Техутепеке болгаш Сан-Кардос даар чүрттакчылаглыг черлерни девискээринге «хоралакчы идегеттер» дижирлерни болгаш реакеылыг хүнтага удур тура халышкынынарның земселин деткип турар ышлыг кижилерни дилеп тывары-биле аглаашкынынарны, үлдээшкинерни кылып турган.

Боттарының хөделиишкинерии аг-шериг-биле чайлаштырбышаан, өлүрүкчү дээрбечилер чүртта идегеййээн. Эрткен хонуктарга өлүрүкчүлерниң холунда 20 чыгаа кижи өлген. Апопа дээрбечилер ажылчы кварталда каш-даа бажынарже чаза таварын кирген. «Партизаннарга хаидыкшылдыг» деп сезигленеш алды оолду боолаш каан деп дыңнаткан.

Шериг болгаш өлүрүкчү дээрбечилерниң террорунун түнелиниде 1979 чыдын октябрьдан бээр 26 мун кижи өлүрткен деп. Сальвадорлуг кижи эргелериниң талазы-биле комиссиязының сан-медзэлерни чарымдаа боллургаш. Ассошиэйтед пресс агентилел дыңнаткан. Өске медээлер-биле алырга, өлүрткенверниң саны сөөртен ооваачок хөй.

КАРАКАС. (СЭТА). АКШ-тың Сальвадорда хайын чорудулгаларының калбарышкыны Латин Американың демократтыг күштерининң дүүраазинин үлам хайныктырып турар. Сальвадорнуң хунтазының экономиктиг болгаш шериг деткимчези көргүзүп турганыңдан Вашингтон ам «түскай дайын» дижир үүлэзинче шиитпирлээн деп, венесуэла коммунистерниң неделя сайында үнер «Трибуна популар» солуну айыткан. АКШ-ның кадрлалга каш-даа бажынарже чаза таварын кирген. «партизаннарга хаидыкшылдыг» деп сезигленеш алды оолду боолаш каан деп дыңнаткан.

Шериг болгаш өлүрүкчү дээрбечилерниң террорунун түнелиниде 1979 чыдын октябрьдан бээр 26 мун кижи өлүрткен деп. Сальвадорлуг кижи эргелериниң талазы-биле комиссиязының сан-медзэлерни чарымдаа боллургаш. Ассошиэйтед пресс агентилел дыңнаткан. Өске медээлер-биле алырга, өлүрткенверниң саны сөөртен ооваачок хөй.

КАРАКАС. (СЭТА). АКШ-тың Сальвадорда хайын чорудулгаларының калбарышкыны Латин Американың демократтыг күштерининң дүүраазинин үлам хайныктырып турар. Сальвадорнуң хунтазының экономиктиг болгаш шериг деткимчези көргүзүп турганыңдан Вашингтон ам «түскай дайын» дижир үүлэзинче шиитпирлээн деп, венесуэла коммунистерниң неделя сайында үнер «Трибуна популар» солуну айыткан. АКШ-ның Сальвадорда хайын чорудулгаларының калбарышкыны Латин Американың демократтыг күштерининң дүүраазинин үлам хайныктырып турар. Сальвадорнуң хунтазының экономиктиг болгаш шериг деткимчези көргүзүп турганыңдан Вашингтон ам «түскай дайын» дижир үүлэзинче шиитпирлээн деп, венесуэла коммунистерниң неделя сайында үнер «Трибуна популар» солуну айыткан. АКШ-

ДАЙЫН БЕЛЕТКЕЛДЕРИН КАЛБАРТЫРЫНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

ВАШИНГТОН. АКШ-тың чепсектиг күштерии четчелдээр түскай комиссииның тургузар дээн президент Р. Рейганның шиитпирининң дугайын Ак бажын чарлаан. Камгалал министри К. Уайбергер ону баштаан. Администрациянын кол-кол ажылдакчыларын, чижээ президентининң чөвүлекчизи Э. Миати, президентининң национал айыл чок чорук талазы-биле дузалакчызы Р. Аллении, шериг-залай күштериниң, шериг-агаар күштериниң болгаш АКШ-тың армиязының министрлерин, штабтар начальниктеринин комитединин заргазы генерал Д. Джоунсту. Вашингтонуун кол министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчуларын комиссиянын составында киирген.

Ак бажынның дыңнаткаңын ёзугаар алырга, АКШ-тың чепсектиг күштериниң «дайынчы белен чорүүн бедилериниң дээштиг хемчегларии» дилеп тывар соруга комиссиянын мурнунда салынган. Чепсектиг күштериң бот составын четчелээринин, дайынчы белеткелдин ажыктының бедидерининң, шериге кедиртир назылыг кижилерни бүрүткээринин системазын сайзырангайжыларының айтырыгларын болгаш оон-даа аскелерни ол комиссия көөр.

Ак бажынның харылзаа киидизинин директору Д. Гергениң онзалап демделгээнин ёзугаар алырга, шериг албанныга албалап кедирер чорукту дагын эгелээринин лугайынза айтырыгны комиссия база өөренип көөр. Албаан келдирери Вьетнамга америк агрессиянын бүүрап дүшкенинин соонда күш чок болдурган турган.

Комиссияны тургусканын дайындырак белеткелдерии калбартырының оруу-биле Р. Рейганның администрациязының чаа базымы кылдыр үнелеп турар. Америк чепсектиг күштерниң дайынчы белеп турар чорүүн бедидер талазы-биле хемчегларии шериг чаргалдарын ажыктал чок өстүрери-биле чергелештир ап турар. келир сан-лее чылынза ыдыг чаргалдар 226,3 киллиард доллар чедер. Массалыг уйгыкаашкынының боочепсээнин эң чаа хевирлерин болгаш системаларын лазерлиг болгаш химиктиг чепсектерни киириштир чогаалын тургузарының программазын ажыллап кылын, боо-чепсекти эндере будүреринге космос делгеминче шилчидер ажылдарны дүргедип турар.

ССРЭ-те болгаш социалистиг өске-даа чүрттарга удур угланган чаа шериг блоктарын тургузарын база Вашингтон күжениишкинниг ораддажып, оруумак ыракшылдың америк ракета-ядролуг чепсээн Барынын Европага ашнарып сайгара тургузар дугайында айыылдыг шиитпирин НАТО талазы-биле эвилелчилерингее ленналтыгган, шеригнин тадазының Пекин-биле идепкейлиг чоокшулажыр угланышкынны чорудуп турар.

Америк парлалга ынналдыгларын ёзугаар алырга, Р. Рейганның администрациязы чүрттүн үлетпурун шериг хереглелериниче дүргеп шилчидерининн планнарын база ажылдап кылып турар. Стратегтиг чиг-этти болгаш министалдарының күрлевырларын АКШ-ка залаш-биле моонпет турун берген. «Үр дайынга» белеткелче кыйгырыглар болгаш «тайбындан-даа чугула чүүлер» бар даар араатанныг чулчуругушкынар чалаштын бедик албан-дузалдыг кижилериниң аксындан үнүп турар.

Ак бажынның шиитпирин тайылбырлавышаан, Рейганның администрациязының өскүдүн үндүргени дайынырын дембээрешкинин боо-чепсекти айыылдыг ёзу-биле үлам эндере будүреринге чедирип, төмөөдөлүг чоруудазының айыылдыг кыжанын күштелирер даар араатанныгын хайгаарачылар чугаалап турар.

(СЭТА).

ШИИТПИРЛИГ ОЙТУР ШАВЫЫШКЫН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). «Кампучия талазы-биле долегей конференциязы» дижир чүвени чыылдырарының идеязын Индий-Кыдаттың чүрттары шуут хүлээзээн. КНО-нуң Кол Ассамблеязының болгаш Айыыл чок чорук Чөвүлелининң албан хуузунуң документизи ылдыр Кампучия Улус Республиканың, Вьетнам Социалистиг Республиканың болгаш Лаос-Улус-Демократтыг Республиканың даштыкы хереглер министрлериниң Нью-Йоркта кады кылгаш, тараткан медеглелинде ол дугайын чугаалаан.

ККП ТК-НЫҢ АЛДЫГЫ ПЛЕНУМУНГА ХАМААРЫШТЫР

ККП ТК-ның VI пленуму Пекинге болганын мөөн мурнунда дыңнаткан турган. «КЧР-нуң тургустунган үезинден бээр ККП-ниң төөгүзүнүң чамдык айтырыгларының талазы-биле шиитпирни» пленум хүлээп алган. Политиктиг витики чидиг демисел ол документиде илдергейлеттинген.

Сөөлгү чылдарда Мао Цзэдуннуң ажыл-чорудулгазын болгаш ККП-ниң политиказын тодаргайлап көргүзеринче улуг кичээнгейни шиитпирде угландырган. Хөй түүлдер болгаш үнелээшкиннер шүүтла удурланышкак байдалдыг болуп турар.

Маозистиг углыышкынының экономикага болгаш политикага буураашкыннары, чүртта болгаш партизга кризистиг байдалдар Мао Цзэдуннуң хөй частырыгларын хүлээп көөр кылдыр шиитпирниң авторларын албадапкан. Мао Цзэдуннуң чүртка албадааны «улуг шураашкынның» болгаш «улусчу коммуналарның» политиказын, оон өөскүткени «культура революциязын» чүртту аар үржуктарга чедирген маозистиг өске-даа хөй айтышкынарны, «пролетариат диктатуразының үезинде революциянын үргүлүүлээриниң дугайында» оон «көөредиин» шиитпирде шүүгмүүлээн. «Пролетариаттың диктатуразының үезинде революциянын үргүлүүлээриниң дугайында маозистиг «көөредиин» Кыдатка хөй кижилерни тудуп, хорудаарынга, шаажылаарынга ажыгланы билдингир.

Мао Цзэдунга чүдүүр чорукту, оон үзел-бодал будүрүлгезин, маозистиг идеологиязын болгаш политиказын хөй талаларын буруу шапканының үндезин барымдаалының ооалдаан-даа болхерек кырында хүлээп көөрүн турар-дыр. Ынчаргга Мао Цзэдуннуң ажыл-чорудулгазының, оон идеологиязының болгаш политиказының хөй талаларынга хамаарыштыр СЭКП болгаш коммунистиг база ажылчын өске-даа партизлар боттарының саналгаларын шагда-ла илергейлеп, коммунистерниң делегей шүүлгээнгерининга акы-дунма партизларның документилеринге болгаш парлалгазынга айыткан турган.

Ынлыг болза-даа «Мао Цзэдунуун идеалары» «кедергей байлак утаан-бодал эртинези» болуп, ККП-ниң ажыл-чорудулгазын мөөн сонгаар-даа «бурунгаар башкарар» партизның «удуртукчу идеалары болур деп түнелди Кыдатка хамаарыштыр Совет Эвилелининң политиказын шүүлдеринн база орадлашкан.

Даштыкы политика талазы-биле маозидмнин антисоветтиг хөй айтышкынынарын ККП ТК-ның пленуму база катапласа, «Социалз-империализмни» Маонуң «идеалларының эртеминг кументиде айытпаан. Коллективтиг удуртулганың принцивин чайгылыш чок сагыырынын болгаш ийи-чаңгыс кижиге чүүүр чорукка удур демиселдин эргежок чугулазын ККП-ниң VIII съездизинин айытканын, ССРЭ-биле болгаш социалистиг өске-даа чүрттарбиле кады ажылдажылгаже угланышкынының Кыдат Улус Республикага кайгамчык улуг ужур-дузалын ол съездиге онзалап демделгээнин ККП ТК-ның VI пленумунуң шиитпириниң авторлары оөөн эртин каанкан. Коминтерн-биле, а ол ышкаш СЭКП биле ККП-нин харылзааларының төөгүзүн нүүлдээшкинниг ёзу-биле чаа документиде көргүскен. Япон милитаризмни чылча шаварынга болгаш Маньчжурияны хостаарынга ССРЭ-нин ролин чавыадын, херекке албаан, ынчаргга иштики реакцияга болгаш даштыкы дайынчыларга удур кыдат улуттуун демиселинге Маньчжурия революстуг бадыа болган.

КЧР-нуң туруп келгенинин ыамгыы баштайгы чылларынга Совет Эвилелинин анаа көргүскен дузалаччынын шиитпирнин авторлары чажыттар шыгланып, оон-биле черегелештир Кыдатка хамаарыштыр Совет Эвилелининң политиказын нүүлдээрин база орадлашкан.

Даштыкы политика талазыбиле маозидмнин антисоветтиг хөй айтышкынынарын ККП ТК-ның пленуму база катапласа, «Социалз-империализмни» Маонуң «идеалларының эртеминг кументиде айытпаан. Коллективтиг удуртулганың принцивин чайгылыш чок сагыырынын болгаш ийи-чаңгыс кижиге чүүүр чорукка удур демисел

ЧОГААДЫКЧЫ АЖЫЛДАКЧЫНЫҢ ХАРЫЫСАЛГАЗЫ

«Ақы-дүшма национал республикаларның, мурнуында орус улуска шоолуг-ла билдинмес чораан шүлүкчүлериниң болгаш чогаалчыларының чогаал ажылы ам бүгү улустуу болу бергеи. Национал чогаалчыларның чаа үннери орус литератураның үнү-биле каттышкаш, ону байыткан болгаш ёзулуг-ла интернационалчы болдурупкан» деп, Михаил Александрович Шолохов чугаалаан.

Совет Эвилелинде улус болганының литературазы чаңгыс аай совет литератураның бир кезии апартан, амыдыралды чырыдып көргүзериниң аргазы оларда база чаңгыс аай, ынчангаш олар аңаа үндезилеэш бистиң улустарывыстың уран-чечен культуразын бедик чадаже көдүрүп турар.

Улуг совет литератураның ам аныяк отряды — бистиң тыва литература бодунуң чонунуң мурнуига ыдыктыг хүлээлгезин күүседип, бүгү совет улустарның өмүнээзинден онаагаш бедик харыысалгазын медереп билип турар дээрзин өрткен беш чылда тыва чогаалчыларның ажылының түнелдери чугаалап турар.

Тыва литература бодунуң хөгжүлдезиниң чаа, бедик чадазында четкен, бүгү-эвилелдиң номчукчузунуң ынакшыл болгаш хүндүткелин чазадап алган дээрзин Москвага, РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиге болган «Тыва литература турада төөгү болгаш амгы үе» деп сайгарылга, «Современник» деп парлалга чериге үнген Хакасияның литература шинчээчизи В. Автошкиниң ному, мырнай чаа «Литературная Россия» солуга парлаттынган алтай эртемден Раиса Палкинаның түүлү, тыва чогаалдар Россияның, Украинаның, Киргизияның, Алтайның, Чувашияның, Якутияның, Моол Арат Республиканың болгаш өске-даа черлериниң парлалгазында очулдуртунуп үнүп турары безин хереглеп турар.

«Тыптып келгенинден эге чадаларында тыва литератураның хөгжүлдези онза шапкын болган.

Тыва национал бижикти 1930 чылда чогааткан, а 1943 чылда С. Токаның «Араттың сөзү» деп калбаа-биле билдингир апарган тоожузу көстүп келген» деп Раиса Палкина демдеглээн.—«Мурнуында бижик-үжүк чок чораан улуска ыяк бышкан реализмге чогаалдың ынча кыска хуусаа дүргүзүндә көстүп келгени болза, ол литератураның эртнен оруунуң кайгамчык шапкынаның херечизи-дир!»— деп, алтай эртемден магадап бижип турар.

Раиса Палкина «Үйгу чок Улуг-Хем» деп Кызыл-Эник Кудажының романын тодаргай аналиэтээн. Психология талазы-биле бүзүреңгир, социал үжүр-утказы хаяа овур-хевирлери тургускан, маадырларның аажы-чаңы ёзулуг амыдыралга дүгжүп турар, ону хаяа көргүскен чогаалдарга О. Сагаан-оолдуң «Дөспестер», «Төрээн кижилер» (Өргежик биле Хеймер-оол), С. Сарыг-оолдуң «Ангыр-оолдуң тоожузу», М. Кенин-Лопсанның «Улуг хемниң шапкыны» (Саак), К. Кудажының «Үйгу чок Улуг-Хем» (Буян) болган өске-даа чогаалдарны Раиса Палкинаа хамаарыштырган.

Якут шүлүкчү Семен Петрович Данилов бодунуң бижээн эге чүүлүнге С. А. Сарыг-оол «Ангыр-оолдуң тоожузу» — тыва амыдыралдың энциклопедиязын тургускан деп үнелээн. Тыва литература дугайында С. П. Щипачевтуң, С. П. Гудзенконуң, Г. И. Ломидзенин, Мухтар Ауэзовтуң, С. А. Баруздинниң болгаш өскелерниң-даа шак ындыг үнелээшкиннери бар.

Тыва литература социалистиг реализмни ёзулуг-ла эвдинге кирер шинээдип алган, аңаа үндезилеэш, көскү чедиишкиннерни чедип алган деп яңзы-бүрү улустарның чогаалчылары болгаш литература шинчээчилери санап турар. Бистиң чүртүвүстә чеден ажыг улуг, бичге литературалар бот-тарының улустарынга төлептиг бараан бооп, шапкын хөгжүп турар. Ол болза хөй националдыг совет литератураның кол методу социалистиг реализмниң улуг күжүн болгаш өгээртинмес болдупар аргалавышын херечилеп турар.

Төөгүде болгаш амгы амыдырала болуушкуннарны чуруп көргүзерде ону тодаргай билири база эртем ёзугаар хаяа-биле шинчилээри, оларны хөй талалыг ыялдыр, овур-хевирлер дамчыштыр шынга дүүштүр бижиири негеттинеп. Маадырларның болгаш чогаалчының үзел-бодалы, аңгы талазы-биле туружу, салган соруглазын тодаргай билири, бижип турар материалын эчизинге чедир эки коптарып сайгарары, темаңы бүзүреңгир кылдыр шинчилээри болгаш инитилел амыдралының чугула айтырыгларын көдүргеш, ону шинтпирлээриниң оруктарын айтыры—чогаалдың уран-чечен шынарын болгаш идейлиг деңнелин бедидеринге чугула негелде болур.

Тыва чогаалчылар онгу беш чылда инитизи-биле 873 парлаар ама, тиражы 440 муң 500 кезек 113 номнарны парлап үндүрген. Ол дээрге чыл саныңда-ла 22 номнарны улуг-даа, бичии-даа номчукчуларга парлап үндүрүп турганы ол болур. Маңаа орус дылга үндүрген 398 парлаар ама, тиражы 556 муң кезек 32 номну база немээр апаар. Ынчангаш беш чыл дургузунда 996 муң номчукчу чечен чогаал номнары-биле хандыртынганы ол.

Эрткен беш чылда чогаалчылар С. Д. Сарыг-оол, Е. Л. Таиова, Л. Б. Чадамба, К. К. Кудажы, С. С. Сүрүн-оол, М. Б. Кенин-Лопсан, С. В. Козлова, А. Ф. Емельянов, А. А. Даржай, О. О. Сувакпит, критик А. К. Калзаң боттарының чаа чогаалдарын тускай номнар кылдыр парлап үндүргеи. Хоочун чогаалчылардан аңгыда, К. Д. Чамыян, Э. Т. Кечил-оол, М. К. Өлчей-оол, С. Б. Молдурга, М. С. Эргеп, О. И. Как-оол болгаш өске-даа чогаалчыларны идепкейлиг ажылдаанын демдеглээр херек. Олар чогаадыкчы ажылы-биле чергелештир чечен чогаалды чон ортузунга пропагандалаар ажылды чорудуп, номчукчулар-биле хөй катап ужуражышкынарны эрттиргеи. Москвага, Абаканга, Горно-Алтайскиге, Красноярскиге, Шушенское, Ермаковское суурга болгулаан литература хүннерниге тыва чогаалчылар идепкейлиг киришкеи. Алыяк шүлүкчүлериниң XI Бүгү-эвилел фестивалын Тывага эртиргени тыва литератураның ат-алдарының бедээнинин хереглиг бооп, бистиң чогаалчыларывыска өөредиглиг ужур-дузалыг болган.

СЭКП-ниң XXV съездизинге база чоокта чаа бооп эрткен XXVI съездиге партия Төп Комитединиң Чингине секретары эш Леонид Ильич Брежнев чогаадыкчы ажылдакчыларның ажылын бедии-биле үнелээн, чечен чогаал болгаш уран чүүл дугайында делегеремгей чүве чугаалаан. Чечен чогаал болгаш уран чүүл талазы-биле совет улустарның, оон иштинде бистиң тывааларның чедиишкиннери маргыш чок. Ынчалза-даа парлалгага чамдык доскут утказыг, уран-чечен шынары куду, идейлиг деңнели чавыс чогаалдар көстүп келир таварылгалар ам-даа бар. Ынчангаш чогаадыкчы ажылдакчының — идеология фронтузуның дайынчызының харыысалгазының дугайында чугаа хүн бүрүкүи кезээде тургустуунуң турар айтыры болур. «Кижизидикчиин кижизидер» деп үлегер домак бар. Ол болза алдарлыг чогаалчы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Леонид Максимович Леоповтуң литинститутка беседа чорудуп турган, «чараш, үр чурттаар ажы-төл чүгле кадык ада-неден төрүттүнер» деп сургаалынга дүгжүп турар. Чогаадыкчы ажылдакчы харыысалгалыг болурундан аңгыда, моральдыг мөзүг-шынары арыг-чагай, идея талазы-биле кадык, бижик туруттуг болуур дээш ол. Тыва чогаалчыларның организациязының кежигүнериниң хөй кезии партия кежигүнү, идеология организациязында харыысалгалыг даалгаларны күүседип турар. Кежигүн болгаш кежигүн эвес-даа чогаалчылар чаа беш чылда бедик шынарлыг, уран-чечен болгаш идея деңнели төлептиг чогаалдарны чогаадырынга идеген болур. ССРЭ-ниң чогаалчыларының VII съездизи болуп эрткен.

«Ленинчи культура политиказынга шынчы бистиң партиявыс уран-чечен интеллигенцияга хумагалыг болгаш хүндүткелдиг, ону чогаадыкчы безик соруглаларны шинтпирлээринче уландырып турар» деп, СЭКП-ниң XXVI съездизинге айыткан. Партияның ол улуг идегелин бадыткаар болгаш тодаргай айтыышкынын күүседир дээш, совет чогаалчылар ёзулуг партийжи, чаа болгаш солуун, ёзулуг улусчу коммунизм тургузукчузу — совет кижи дугайында, бистиң маадырлыг үевистиң дугайында чайынзынчак чогаалдарны бижир дээрзин совет чогаалчыларның съездизи бистиң бүгү чогаалчыларывыстың мурнуига хүндүүт, эң харыысалгалыг соруглга кылдыр тургускан.

Ю. КЮНЗЕГЕШ,
Тываның ном үндүрер черинин улуг редактору.

И. Н. Ульяновтуң төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чылынга

ШЫНЫГ ЧОРУК ДЭЭШ ДЕМИСЕЛЧИ

Шылгарангай чырыкчы-демократ И. Н. Ульянов социал шыныг чорук дээш идепкейлиг демиселчи төрээн. Казань университединиң артемденериниң Татарияның күрүне архивинден тыпкан документилери ол дугайын хереченлер турар.

«Казаньның өөредилге салбырының бижээчизиниң адынга киирген өргүүледи 1880 чылда бижээн болган. Оон автору — улус училищелериниң директору И. Н. Ульянов өөредилге салбырының бижээчизиниң оразакчызының башкылар квартираларын албан акшазы-биле одап, чылдарын хорун, кара туразында дажылаанынга ханызы-биле удурланып турар. «Башкыларның хандырылгазының четпезинин ужурунда болгаш амыдыралдың аар-бергезинин ужурундан оларның квартираларын албан чердериниң акшазы-биле одаарындан ойталап болбас» деп, ол бижээн. Оон ол негеддезин хандырып берген.

— Архивтерден тывылган үжен хире документилер В. И. Ленининиң адазының хамаатыларын хүлээлгезин дыка дидим күүседип турганын перечилеп турар— деп, Казаньның В. И. Ленин аттыг күрүне университединиң СЭКП төөгүзүнүң кафедразының эргелекчизи Р. И. Нафигов чугаалаан. — Оон хаандан мындыг дилээ база бар: Симбирск губерниязының Ключищи суурунда тергиин эки ажылдап турар башкы Ф. Ф. Богдановтуң портредин училищениң хаанынга азып алырын ол дилеп турар. Ол дээрге, ынчардагы үеде дыннаның көрбөзин дилег-дир: хаанның-даа эвес, генералдың-даа эвес, а аңаа-ла башкы кижиниң портредин азар деп чүл ол!

И. Н. Ульянов бодунуң бүгү амыдырал-чуртталгазын улус масаларының чырыдышкынынга бербишаан, оларның эрге-ажыктарын дилимни-биле камгалап, башкыларга, ылаңгыя орус эвес национал кижилерге болуун, оларның ажылга киреринге дузалап, бүгү хемчеглер-биле деткип турган. Адазының үлегер-чижээ оон революстуг-дар апарган ургулларының ажы-чаңының дургустугазынга, бүзүреликке-даа салдарын чедирген.

Илья Николаевич дугайында чаа документилер үдаазе парлалгага үнер. Ол документилер Ульяновтарның ог-буленизиниң Татарияга турганының дугайында болуг монографиялардың болгаш документилериниң чыындызынга кирер.

Н. СОРОКИН,
СЭТА-ның корр..
Казань.

БИР ҮН-БИЛЕ ДЕТКЭЭН

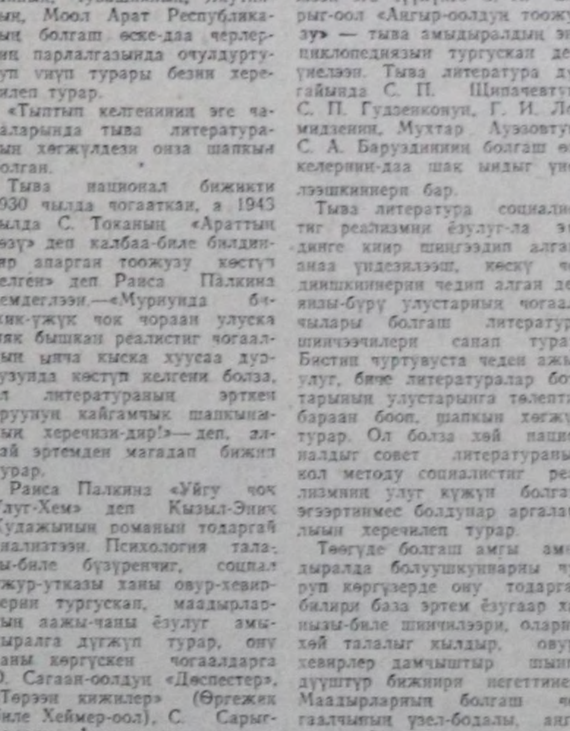
Республиканың Тайбың камгалалының комитединиң пленуму болуп эрткен. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң делегейбин парламентилеринге болгаш улустарынга кыйгырыын пленумга чугаалаткан. Бо талазы-биле плеткелди республиканың Тайбың камгалалының комитединиң даргазының оралакчызы Е. Д. Танова кылган.

Пленумга санал бергеннер делегейге тайбыныы камгаларының чугулазын, бо талазы-биле бистиң партиявыстың болгаш чазаавыстың инициативазын чүүлдүг деп санап, бир үн-биле деткээнер.

Бистиң корр.

ЮБИЛЕЙГЕ ТУРАСКААТКАН

Найысылал Кызылдың кинотеатрларында акы-дүшма Моол Арат Республикага улусчу революцияның тиндээнинин 60 чылынга тураскаатказын кинолар көрүлдези эгелээн. Бо хүннерде кинотеатрларга «Демисел», «Мурнуында халдын өрар аътты кижи», «Ужуражышкын», «Чаңгыс классчылар», «Өске талада дыннанар» дээш өскелээ кинолары көрүп болур силер.

«Теремок» уруглар садында бичиилер омак-хөглүг өзүп-доругуп турарлар. Балгазының бо уруглар садынга олар бир харлыында келгеш, школага шилчип өөренирлер. Прасковья Ивановна Подлинных ясли бөлүүнде ажылдап турар. Ол маңаа хөй чылдар дургузунда ажылдап келген болгаш арга-дуржулгазы бедик, бичии урулариың аажы-чаңын ыяк билир, чаштарның ийиги иези дег. Уруглар-биле оюн-тоглаа, катка-хөг, ыры-шоор үстүр эвес...

Чуруктa: Балгазының «Теремок» уруглар садының ясли бөлүүнүң ажаакчызы.

В. Шайфулинниң фотозу.

СОНУУРГАКТАРГА

ӨЛГЕШ, ДИРИЛГЕН

Эрткен чылың декабрьның коңчуг соок дүнезинде он тос харлыг америк уруг Джин Хиллард соңгу чүктүң эзи куруг хөвүзүнде орүктап автомашинаныг халдып орган. Аварня болган: тайгыр орүкпа машина ол-бо шыйлаңайның, чоруп-чоруп, орук ишинче аңдарлы берген. Джин ремень баг-биле шарыттының алган болгаш ажырбаан, ынчалза-даа шуут-ла ойта кээп дүшкен машинага артары берге болган. Джин чиик, чуга идик-хептиг хирезинде дуза дилеп чоруп каан. Үш километр хире чер эрткеш, уруг көңгүс доңа берген. Ол чуртталга бажыңындан ырак эвеске-ле угаан-медерелин оскунупкан чыткан. Черге хонганының эргенинде улус оны тып алырга, тып чок — өлүг болган.

Ону чоогунда эннелгеге алпарган. Эмчилер оон өлүг чайлаш чок деп билгеннер, аажок кошкак човууртаар, тынар-тынмас чыдар болган. Джинни градустаарга, 31 эгедустап өрү эвес болган. Ону сыкыртыр дээрге оон эзгү-кежине дыынмас, дашталы берген болган. Үргүнүң чүрээ минутада чүгле 6—8 катап согар, а тынары ыяшкыл кошкак.

Оон амы-тынын камгалап алыры идегел чок болза-даа донган кижини электргрелкага эргизи салып каапнар. Джин ол-ла кежээ «дирлип», угаанын аңаа алпарган. Оон эртенинде температуразы чоорту өй-тап болу берген. Эмчилер пат кайгап каан. Олар кижиниң организмининг аңаа чедир шинчилеттинээн кайгамчык курлавырлары ажылдап эгелээнинден оон байдалы чоорту биеэзигин дег аңаа апарганын эскерип турганнар. Чамдык дириг амытаннар, чижээ, тагалар дошталдыр доңуп каар, оларны оон чылдыр дөгептерге, дирлип кээр. А кижиге ындыг таварылга бир-ле дугаар болганы ол-дур.

«НАУКА И ЖИЗНЬ», журналдан.

Аныяк үннер

МООЛ КЫСКА

Хорагайдан минчип кылган
Хола өөктүг торгу тонуг.
Хову черде моол суурга
Хомус ойнаан кыска душтум.

Холун тудуп мендилештим.
Хоюг сүттүг шайын иштим.
Сергек чаңын найыралга
Сеткил хандыр хөөреп берди.

Кыва чайнап каректары
Кылаң дээрде сылдыстар-ла!
Күлүмзүрээн чазык арны
Күзүн бышкан долаана-ла.

Элезиниг Нарын хемниг
Эң-не чараш чесээн шилээш,
Эргим кыска белек сундум.
Ээлдек хөглүг хүлээп алды.

Сергек, омак кыстың арны
Сеткилимни доюлдуруп,
Арыг чүрээм ханызында
Аакталып артып калды.

С. АРТЫНА.
О. ШЫНАА суур.

Лар дениилиг чаа совет вертолётту МИ-26 дээр. Кол конструктор М. Н. Тищенконуң удурулгазы-биле М. Л. Миль аттыг конструктор бюрозунга кылын тургускан ындыг вертолёт чүүк кабиназында болгаш даштыкы дергилеринге-даа 20 тонна чедип турар чүүктү алгаш чоруп болур.

Оон даштыкы хевири барык-ла МИ-6 деп вертолет ышкаш, ынчалза-даа ол амгы үеник аар вертолеттарындан ийи катап аар чүктү ап болур.

Конструкторлар экипажтың ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарыны тургузарынче улуг кичээнгейин салган. Кабинаның иштинде агаар таарыштырар херексел вертолеттуң яңзы-бүрү агаар-бойдустуг черлерге — наин-эдезиниерге болгаш Кыдыкы Соңгу чүкке-даа ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар.

ЧУРУКТА: МИ-26 вертолётка дугуйларлыг техниканы чүдүрүп турары.

Б. КОРЗИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ИЮЛЬ 14-ТЕН 16-ГА ЧЕДИР ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮЛЬ 14-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги суда шимчээшкин. 9.05 — Мультфильмнер программазы: «Арзылан оглу биле черепаханың ырлажып органы». «Тоолдаа эгеледи». 9.35 — Уруглarга кыска метражтыг уран-чечен телефильм: «Валерка, Рэмка+...», «Чадаг-терге мунукчузу Димка». 10.20— «Кино ава-чоруктар клуву». 11.20 — Медээлер. 11.25 — 14.15— Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Сээн күш-ажылың— сээн бедиин». Киноопрограмма: «Көдээ Совет даргазы», «Хзрылээа шугуму», «Елена Устиновна». 15.25 — Уруглarга фильм. «Пассажир». Уран-чечен телефильм. 16.05 — «Аныяктарның адрестеринге». 17.05 — «Нодар Думбадзе». Документалдыг телефильм. «Коммунистер» деп бөлүктер. 17.30— «СЭКП-ниң XXVI съездизинин шиитпирлерин — амыдыралга!». «Краснодар системазы боттанып тур». Дамчыдылгага СЭКП ТК-ның кежигүнү, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, СЭКП-ниң Краснодар крайкомунуң бирги секретаюы С. Ф. Медунов киржир. 18.00 — Футбол тайылбыры.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — 18.45 — Тедемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Франциязың телевидение программазы. Национал байырлалы —Бастилияны чазалап алган хүнүге дамчыдылга. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.10 — «Документалдыг экран». Дамчыдылганы шүлүкчү Р. Рождественский эрттирер. Төнгенде — Бөгүн делегейде. Информастыг үндүрүлге.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Уруглarга кыска метражтыг уран-чечен телефильмнер программазы. 13.15 — ССРЭ-ниң Күрүнениң улустуң академиктиг ташпы ансамблиниң көрүлдези. 13.35— Мультфильмнер программазы: «Саван бызаа», «Кичээлдер өөренмээн чурттa». 14.05 — «Чаштарга анчыгаштар дугайында». Ленинградтан дамчыдылга. 14.40 — «Хөгжүм дугайында чугааны уламчылаал», «Улустуң ырызы».

КЫЗЫЛДАН

16.05 — «Баштайгы Бастилия». Уран-чечен фильм. 17.15 — Документалдыг телефильмнер программазы: «Кажы бажыңнар». «Шимээн-даан». 18.00 — «Артист болгаш үе» 18.30 — 18.45 — Телемедээлер. 18.45 — Уруглarга фильм. «Арга хайгаарактылары».

МОСКВАДАН

19.00 — «Көдээден дамчыдылга». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 22.50 —«Соңгу чүк чурттуг дүштүк кыс». Уран-чечен телефильм.

ИЮЛЬ 15-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги суда шимчээшкин. 9.05 — «Чаш назыны». А. Н. Толстой — «Никитаның чаш назыны». 9.50— Н. Лысенко аттыг конкурстуң лауреады С. Юсов (скрипка) ойнаар. Киевтеп дамчыдылга. 10.20 — Диринг амытаннар дугайында». 11.20 — Медээлер. 11.25 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Сибирьлеп болгаш Ыраккы Чөөп чүктеп». Киноопрограмма: «Оруқ маңаш», «Далай кырында тудугларр». 15.30 — ПТУ-га чүү чүвеге, ганчаар өөредип турарыл? Тараажылар. 16.00 — Композиторларның чогаалдарындан концерт. 16.30 — «Орус чугаа». 17.00 — Дайын хоочуннарыныи Бостинге чажыражылгазы. 17.15 — «Шүлүү найыралдыг өг-бүле». 17.45— «Горнистер, харыылаңар!» 18.15 — «Чурук бүрүзүнде— хуна».

КЫЗЫЛДАН

18.30 — 18.45 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00—Документалдыг фильм. 19.15 — «Экранда — киномедия». «Волга-Волга». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — «Душечка». А. П. Чеховтуң рассказын бүгүар телефильм. 22.50 — «Кезээде час». Документалдыг телефильм. 23.00 — 00.45 — Футболга ССРЭ чемпионазы. «Спартак» — «Пахтакор».

ИЮЛЬ 16-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги суда шимчээшкин. 9.05 — «Уран холлар». 9.40 — «Волга-Волга». Уран-чечен фильм. 11.20 — Медээлер. 11.25 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Чүрттүүн телестудияларының документалдыг фильмнер программазы: «Биче-чержилериниң салгалы». «Мастерлер». «Ажылчыннар общежитизинде». 15.35—РСФСР-ниң үрер хөгжүм оркестриниң РСФСР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы Н. Сергеевтиң удуртулгазы-биле концерти. 16.05 — «Күш-ажылчы алдарының тук тудукчулары». Бөгөөдүүн будурулге-техниктиг четчелээшкин эргелелиниң ажылының дуржулгазының дугайында. 16.20 — «Шыдыраа школазы». «Ырак черге шыдыраа ойнаары». 16.50 — «Зарнаанын маршруттары-биле». 17.35 — Аджар АССР-ниң тургустунгала 60 чыл. болганынга. «Аджарнылап». Документалдыг телефильм. 18.00 — Аджар АССР-ниң Күрүнениң ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — 18.45 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 — «Эртем дугайында». Академик А. Н. Несмеянов. 19.50 — «ТТ-ниң экранында бир дугаар». «Арыг агаарга эр улустуң оюну». Уран-чечен телефильм. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35— 23.10 — «Тайбының болгаш найырлалдың поэзиязы». ССРЭ-ниң VII съездизиниң делегаттарының болгаш даштыкы аалчыларының Культуранын болгаш дыштанылганын Горький аттыг Төп варыгынга номчукчулар-биле ужуражылгазы. Төнгенде — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — «Ол канчаарын ол, ачай? Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 13.10 — П. Хиндемит. Оркестрлиг фортепианога аялгалар. 13.40 — «Бир-ле катап чайын». Петя болгаш Кызыл Бөртүчүгеш». Мультфильм. 14.15 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. Гуляев биле Төп телеваидениениң болгаш Бүгүзаилел радиозуңуң концерти. 15.25 — «Горнистер, харыылаңар!»

КЫЗЫЛДАН

15.55 — «Бережкя деп черде чай». Уран-чечен телефильм. 17.05 — «Озалдыг шыйыг чанында». Документалдыг фильм. 17.25 — «Хоойлу болгаш хүлээлге». 17.50 — Киножурнал. 18.00 — «Социалистиг чарыштың хүн демдеглелиг». Дамчыдылга. 18.30 — 18.45 — Телемедээлер. 18.45— Чарлалдар. 18.50 — «Мал чемниң белеткели — ниитиниг херээ».

19.00—«Телестадион». 19.30 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — Чадаг-терге спортуйга ССРЭ чемпионазы. 21.00— «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 22.40 — «Ариың-че үргеи хат». Уран-чечен телефильм.

Агаар

Бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, чамдык черлерге дииирээшкиниг назы чаар. Соңгу-барыын чүүк үтланыышкынныг хаттың дургаи секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 25—30, чамдык районнарга 20—25 градус чылыг болур.

Кызылга өскерлиишкин болбас. Хаттың күжү коншак. Агаар хүндүс 28—30 градус цзиир.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

ИЮЛЬ 14-ТЕ

«ЧАЙЫРАЛ»: «Ийи Федор» 9.30, 11.20, 13.30, 16.30, 18.30, (узатказ) 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киночыында 10.00, **«Мария Медичиниң хааржакчыгажы»** 11.30, 14.40, 16.40, 18.40 (узатказ) 21.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Үжен үш хайбачыт» (2 сериялыг) 14.40, 17.20, 21.20 шактарда.

«ЧАЙГЫ КИНОТЕАТР»: «Ужудукчу Пиркетин истелгези» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Редакциянын адрези: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын, № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторлуң 2-24-63, редакторлуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киндистериниң 2-37-13, пропаганда киндизиниң 2-31-75, культура киндизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый киндизиниң 2-21 47, үлегер киндизиниң 2-31-75, чагаа киндизиниң 2-41-27 информация киндизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейи барганда 2-32-75 телефоннe долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1363.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.)

ТС-00857

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 163 (11661) | 1981 чылдың июль 15, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 кап.

ЧУРТТУҢ ХОВУ-ШӨЛДЕРИНДЕ

КРАСНОДАР. Краснодар крайның ховуларында «Фрегата», «Волжанка» деп машиналар-биле чергелештир «Кубань» деп чаа баштайгы агрегат ховуже үүнүкен. Ол шөлдү дургаар боду чоруп, сугарылганы дей-дески кылдыр чорудуп турар.

«Кубаньны» башкарары парын эвес. Суггатчы кижи автоматтыг арга-биле ажылдап турар он машинаны-даа башкарып болур. Чамдык машиналарга бодаарга, «Кубаньның» энергия чарыгдаары көнгүс эвээш. Специалистериҥ санаанын ёзугаар алырга, ол чаа машиналарны ажыглалга киирген соонда, он бирги беш чылда 3,5 муң километр хоолайларны камнап алыры чедип алдынар, бүдүн чартык муң трактолраның орнун солуур, хөй-хөй металлды, арматураны, энергияны камнап алыр.

КУРГАН. Часкы чер аңдарылгазын чедиишкинниг дооскаш, Курганның механизаторлары черниң беримчезин бедидерин харыылаар албан черинге ону хүлээткеннер. Келир үеде дүжүт алыр черге олар органиктиг чемнигдилгелер тоо эгелээннер.

Хову-шөлдерниң дүжүткүр чоруун чедип адырынга улуг дузаны областың «Сельхозхимия» каттыжышкыны чедирип турар. Ында бүгү-ле эргежок чугула техника бар (СЭТА-ның корр).

КЕЛИР ҮЕНИҢ ОРБИТАЛАРЫНЧЕ

Орбитаның «Салют-6» совет эртем станциязының дөрт чыл уламчылап турар он узун хуусаалыг ужудуушкуну кижи төрелгетеннің төөгүзүнде көскү арын бооп кирген. «Салют-6»-га күүсеттинген шинчилелдер программазы эртеминиң үндезин айтырыгларын, ол ышкаш бүгүнгү-даа сорулгаларны шиитпирлээринге хөлчок хөй чүүлдерни берген.

«Салют-6»—«Союз» космос комплекизинге узун хуусаалыг беш экспедицияларның кол түңнелдеринге Москвага июль 13-те болган совет болгаш даштыкы журналистерге парлалга конференциязын тускаатткан. Парлалганың, радионун болгаш телевидениениҥ төлээлекчилери, көскү совет эртемденнер, ракета-космос системаларының тургузукчулары, космонавтылар, ССРЭ-ниҥ Эртемнер академиязының чанында «Интеркосмос» чөвүлелиниҥ төлээлекчилери-биле ужурашкан.

Парлалга конференциязын эрттирип турган ССРЭ-ниҥ ДХМ-ниҥ парлалга киллизиниҥ эргелекчизи Ю. Н. Черняков ССРЭ-ниҥ Эртемнер академиязының президентизи академик А. П. Александровка сөс берген.

«Салют-6»—«Союз» комплексти оон бортунга Чер чоогунун космос делгемин, астрофизиктиг бүдумелдерни шинчилээри-биле, технологтуг шинчилелдер, Черни космостан хайгаараары-биле холбашкай хөлчок хөй шинчилелдерни кылып чоруткан орбитаның эртем лабораториязы деп президент үнелээн.

Акы-дунма чурттарның космонавтыларының киржилгези-биле боттанган «Салют-6»—«Союз» комплекстиҥ чурттаг араазының каттышкан программазын бедии-биле үнелээн. «Салют-6» станцияга чоруткан шинчилелдер ада-чурт эртемниҥ болгаш техниказының шылгарангай чедиишкини, солчуп турар экипажтарлыг доктаамал ажылдаар орбита комплекстерин тудуп тургузарынга улуг базым болур деп, түңнелинде А. П. Александров чугаалаан.

Дараазында ССРЭ-ниҥ ужудукчу-космонавтызы, техниктиг эртемнериҥ доктору А. С. Елисеев үүе чугаалаан.

«Салют-6»—«Союз» — «Прогресс» космос комплекизи чаа салгалдың орбита системазы болур деп, ол чугаалаан. Келир үеде доктаамал ажылдаар, солчуп турар экипажтарлыг, солуп турар дериг-хереселдерлиг космос лабораториялары-ның кол-кол кезектери ында бар. Экипажтарны станцияже чедирерде болгаш Черже дедир бадырарда башкарылгалыг транспорт корабльдерин ажыглап келген. Олар дээрге «Союз» болгаш шенелдезин эрткен «Союз Т» корабльдердир. Комплекстиҥ ажыглалынга «Прогресс» деп чүк чедирер корабльдер чугула черни эөлээн.

«Салют-6» станцияның ужудуушкунуҥ үезинде алдынган эң чугула эртем түңнелдериниҥ дугайын ССРЭ-ниҥ Эртемнер академиязының Космос шинчилелдер институдунуҥ директору Р. З. Сагдеев чугаалаан. Астрономия, геофизика, геология, бойдус курлавырларының, материалдар тургузуунуҥ болгаш эртемниҥ өске-даа адырларының эрге-ажыынга шенелделериниҥ дугайын ол көргүскен. Космос технологиязының талазы-биле шенелделер эртем программазынга онзагай черни эөлеп турган деп, эртемден чугаалаан. Озарның кол сорулгазы болза харыкчок бичии аарташкының байдалынга полупроводник, чырык эрттирер болгаш өске-даа шынарлыг чаа материалдарны алыры бооп турар. Ол чаа материалдар электроникага, лазер техниказынга, чырык херелединдиришкинниҥ хереселдерине болгаш өске-даа сорулгаларга ажыглаттынып болурун баштайгы түңнелдер көргүскен.

«Салют-6»—«Союз» комплекске кылып чоруткан хөй ажылдар кижиниҥ космоска ур хуусаалыг артарынга медицина талазы-биле хандырылгазының үнелиг дуржулгазын алыр арганы берген деп, академик О. Г. Газенко бодунуҥ чугаазынга демдеглээн. Орбита комплекизи башкарылгалыг режимге барык ийи чыл, азы 676 хонук болган.

Станцияга 27 космонавтылар, оон иштинде 6-зы ийи катап четкен болгаш эртем-техниктиг шинчилелдерниҥ калбак программазын күүседкен. 7 космонавт космоска 100 ажыг хонган. В. Коваленок биле Л. Попов чартык чылдан ажыг, а В. Рюмин барык бүдүн чыл болган.

Ужудуушкуннарны медицина талазы-биле хандырарының айтырыы колдуунда шиитпирлеттинген деп бөгүн чугаалап болурун эртемден түңнелинде демдеглээн.

Чер чоогунуҥ космос делгемин шинчээлиринин амгы үечадазында экипажтарны шилиринин, белеткээринин, космос ужудуушкуннарын боттандырарының онзагай талаларының дугайын Космонавтылар белеткелиниҥ Ю. А. Гагарин аттыг төвүнүн начальнигиниҥ оралакчызы, ССРЭ-ниҥ ужудукчу-космонавтызы, ужар чүүлдүн генерал-майору А. А. Леонов чугаалаан.

Түңнелинде эртемденнер болган космонавтылар журналистерниҥ айтырыгларынга харыылаан.

(СЭТА).

СЭКП Төп Комитединде болгаш ССРЭ-ниҥ Министрлер Чөвүлелинде

СЭКП ТК-ның Политбюрозу болгаш ССРЭ-ниҥ Министрлер Чөвүлели Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелинин сессиязының 1981 чылдың июль 2—4-те Софияга болган XXXV хуралының түңнелдериниҥ дугайында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниҥ Министрлер Чөвүлелиниҥ Даргазы Н. А. Тихонов баштаан Совет Эвилелиниҥ делегациязының отчёдун көргеи.

ЭДЧ кежигүннери чурттарның экономиказын интенсификацияның оруунче шилчидер дугайында, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниҥ, улустарның чаагай байдалын улам ынай өстүрер сорулга-биле социалистиг бүдүрүлгениҥ ажыктыын бедидериниҥ дугайында акы-дунма партияларның съездилериниҥ шиитпирлерин боттандырарынга идиг бээр кады ажылдажылганы хөгжүдер талазы-биле практиктиг чугула хемчеглер сессияның ажылының үезинде төлевилеттингенин СЭКП ТК-ның Политбюрозу болгаш ССРЭ-ниҥ Министрлер Чөвүлели сеткил ханыышкын-биле демдеглээн.

Комплекстиг программаны боттандырып келгенииҥ 10 чылының дургузунда ЭДЧ чурттарының чедип алган таарымчалыг чедиишкиннери бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы болгаш социалистиг экономиктиг интеграцияны ханыладырынче акы-дунма партияларның угланыышкынының шынныын бүрүн бадыткаан. ЭДЧ кежигүннери чурттарның дем каттыштырылгазы улустарның тайбыңы, социал депшилгези болгаш айыыл чок чоруу дээш демиселге шиитпирлиг күш болуп турар.

Улус ажыл-агый планнарын аайлаштыр тургузарын доосканы, 1981—1985 чылдарда хөй националдыг интернационалчы хемчеглерниҥ сессиядан үүлдүг деп көрдүнген планы акы-дунма чурттарның экономиказының бурунгаар шапкын хөгжүлдезинге, улам өзүп орар социал болгаш экономиктиг сорулгаларны оларның чедиишкинниг шиитпирлээрине быжыг үндезинни тургузуп турар.

Электрониканың талазынга, ыланғыя микропроцесстерни, харылзааның болгаш радиоэлектрон аппаратуразының чепсек-хереселдерин бүдүреринге база нептередиринге кады ажылдажылганы калбартырының дугайында сессияның шиитпири ЭДЧ кежигүннери чурттарга бүдүрүлге чорудулгаларын калбаа-биле механизастаарынга улуг ужур-дузалыг болур.

Ниитилел бүдүрүлгезиниҥ ажыктыын улам ынай бедиперинге улус ажыл-агыйын планнаарының болгаш эргелеп башкарарының талазынга дуржулганы ЭДЧ чурттарының аразынга үргүлчү солчурун организастаарының дугайында сессияның шиитпири идиг бээр.

ЭДЧ-ниҥ сессиязының XXXV хуралынга ССРЭ-ниҥ делегациязының ажыл-чорудулгазын СЭКП ТК-ның Политбюрозу биле ССРЭ-ниҥ Министрлер Чөвүлели үүлдүг деп көрген болгаш сессияның шиитпиринге хамаарыштыр Совет Эвилелиниҥ хүлээлгелерин чугаажок күүседир талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылырын база боттандырарын чогуур совет органнарга дааскан.

МАЛ ЧЕМИ БЕЛЕТКЕЛИНИҢ ШАЛЫПЧЫ АЙЫ ЧОРУП ТУР

АК-ЧЫРАА ШЫНААЗЫНДА

Ак-Чыраанын онзагай үүлү — ол от-сигенниг делгем шынаа чылдын-на хөй-хөй районнарның ажыл-агыйларының мал чемнери белеткээр баазазы болуп турары. Оон хөй сигенни болгаш хышыгышты кезип ап турар.

Бо чай берге, кандаашкынныг болган. Ынчалзажок шынаа хөлбегер погаан.

Тес-Хем райкүүскомунуҥ кедээ ажыл-агый эргелелиниҥ начальнигин Владимир Салчакович Очур-оол-биле Ак-Чыраада сиген кезип турар бригадаларны кезип, олариҥ ажылламыдыралы-биле таныштывыс. Ында мал чемниҥ белеткелин кидиҥ түүктеп турар. Сиген кезип белеткеп турар механизаторлар чер чаа-ла чырын орда ажылдап эгелээр. Шынааның ыржымын сиген кескен тракторларның даап-шимээни үрептер. Эртеиги хүн харап үңүп орда, ажыл оранчок шуудай берген турар.

Моңгун-Тайга районуҥ «Малчын» совхозунуҥ мал чемй белеткээр механизастаттыган бригадазының бригадири Адый-оол Иргит-биле аңаа ужуражып чугаалаштывыс. Бригада ылап белеткелдиг келген. Сиген кезер машиналар, бөлдүрер дырбаштар, пресстер шупту бар.

Адый-оол Иргит аңаа беш чыл улаштыр бригадирлеп келген. Ынчангаш дуржулгазы улгаткан.

Дүүш үези четпейн чорда «Малчын» совхозтуҥ сиген кезип белеткээн бригадазынга келдивис. Бичии бажың-даа бар майгыннар тиккен, бир ог базза бар. Механизаторларның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургускан.

—Келге-ле дөрт хондувус — деп, бригадир Адый-оол Иргит чугаалады. — Дөрт трактор үүлкеп чок кезип тур. Дырбаш-биле бөлдүрүп, чүс ажыг га черниҥ сигенни кезип, пресстен эгелединис.

—Дыка-ла кандап турардыр. Бо шынаанын безин сигени шоолуг үнмаан-дир. Ынчалза-даа сиген кезип белеткеп алыр арга черле бар. Эрткен чылгы дег, база-ла дөрт чүс тонна дээш туржуп тур бис.

Ак-Чыраада сигенниҥ шынары эрткен чылдың бо үезиниге четпейн турары шын. Маңаа түгле машина-техника эвес, а харын хөй кижи хол кадыыры-биле сиген кезер болза эки. Ак-ак, бора-бора чыраалар аразында кадыыр-биле кезер сиген багай эвес үнген.

—Тулаа черге сиген кезип ажылдадыр тускай тракторлар хөй кирер болза эки-дир — деп, бригадир чугаалады.— «Беларусьтар» шалбаалыг шыкче киргеш, кадалып чыдып алыр-дыр. Ол-даа түгээр. Тулаалыг черлерни оюп, олбо долганып тургаш, хөй сигенни кезип ап болур. Ынчалза-даа кадыг адак, шыырак улус.

Ак-Чыраанын сигенчилерин эргип көөрүвүске ажылда амдаа четпес үүлдер хөй болду. Көскү агитация барык чок, агитхуудустар үнмээн. Оон ынай ажылдап турар кижилерге эмчи келбээн. А эм деп чүве шуут чок.

Ак-Чыраада Эрзин, Тес-Хем, Моңгун-Тайга болгаш Өөр районнарның совхозтарының сиген кезер бригадалары ажылдап турар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, мал чемниҥ белеткелиниҥ мында эгелээни кошкак байдалда. Организастааны четпес. Чамдык ажыл-агыйларның бригадаларында дырбаштар бистери, а өскелериҥде пресс чок. Сиген кезер машина бистери чедишпес, тракторлар үрелип турар. Ол бүгү ажылга шаптык болуп, кижилерге берге байдалды тургузуп турар.

Үстүнде айыткан районнарның удуртур органнары башгайгы хүннериҥ илереттинген четпестерин, чайладырының дээштир демчеглерин алыр херек. Ылаңгыя мында ажылдап турар кижилериҥ амыдырал хандырылгазынче онза кичээнгей салза чогуур.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

Бөгүн социалистиг чарыш экранында:

ИЙИГИ АРЫНДА: ● «Чаа орук» болгаш «Тоора-Хем» совхозтарда социалистиг чарыш. ● Даараныкчылар бригадазында. ● Хожудап турарлар-биле интервью.

ЭКОНОМИКТИГ ДОПЧУЛАЛ

Республиканың үлетпүр бүдүрүлгелериниҥ ажылдакчылары он бирги беш чылдың планныг даалгаларын хуусаадап эрте күүседир, бүдүрүлгениҥ ажыктыын болгаш продукцияның шынарын бедидер дээш бүгү улустуң социалистиг чарыжынга киришпишаан, хожудап турарлар чок ажылдаар дугайында чурттуң мурнакчы күш-ажылчы коллективтериниҥ эгелээшкинин деткип, бо чылдың бирги чартында чамдык көскү чедиишкиннерни чедип алганы Статистика эргелелиниҥ түңнелдеринден көстүп турар.

Эрткен чылдың чогуур үезинге деңнээрге, оон хөй коллективтер продукция сайгарып, бүдүреринҥ планныг даалгазын долдур азы ажыр күүседкен боон турар. Ниитизап-биле республиканың үлетпүр бүдүрүлгези он бирги беш чылдың баштайгызының бирги чартының планын 102,2 хуу күүседкен болгаш пландан ажыр 1,1 миллион рубльдиҥ продукциязын сайгарган. Бо чылдың баштайгы чартында сайгартыган продукцияның ниити хемчээли 51,7 миллион рубль болган. Ол дээрге 1980 чылдың июль 1-де турганындан барык 600 муң рубль хөй-дүр.

Республиканың күш-ажылчы коллективтериниҥ социалистиг чарыжынга мурнаку одургу эөлевишаан, 52 бүдүрүлге черн продукция сайгарарының чартык чыл планын долдур азы ажыр күүседкен. Ындыг мурнакчыларга хамаарыжыр коллективтер: Тываның электри четкилери, сүт комбинады, «Каа-Хем» разрез, Чадаананың тараа пуиктузу, Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажылгатыйы, Кызылдың мебель фабриказы, республика типографиязы болгаш өске-даа. Бо коллективтерге социалистиг чарышты бедик деңнелге организасташ, кижилерге ажылдаарының таарымчалыг байдалын тургузуп, кадрларның үнер-кирер чоруун кызырын тургаш, ындыг түңнелдерни чедип алганы билдингир. Ол ышкаш бүдүрүлгениҥ дериг-хереселдерин долузубиле ажыглаар, оларның аңаа турар чоруун эвээжедир талазы-биле ажылды күштелдиргени база улуг ужур-дузалыг.

Бараанның продукциязы бүдүрүп үндүреринҥ январыюнь айларда планныг даалгазын республиканың үлетпүр ажылдакчылары 102,5 хуу күүсеткеш, пландан ажыр 1,3 миллион рубльдиҥ продукциязын улус ажыл-агыйынга берген. Ол үениҥ иштинде пландан өжыр бүдүрген тустус продукцияның хемчээлин көргүзеере мындыг боон турар: хөмүр-даш 33 муң тонна, электри энергиязы — 5,1 миллион киловатт-шак, чылыг энергиязы — 4 муң Гкал, тудуг туулбузу — 27,5 муң саңныг, дялген ыяш — 4,0 муң кубометр, хөм идиктер — 1,7 муң эжеш, эът — 345 тонна, мал саржаа — 56 тонна, чалак сүт продукциязы — 328 тонна, азыртпес суксунар — 24 муң дал, комбикормнар — 677 тонна болгаш 45,5 муң рубльдиҥ культура-амыдырал барааннары.

ТҮҢНЕЛДЕР КАНДЫГЫЛ?

Он бирги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш мал ажылының ишчилерн күжениишкиниг ажылдаанын демдеглээр херек.

Чартык чылда мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының планнарын республиканың чарыштыг районнарының күүсеткени хуу-биле мынадыг болган:

Районнар	Сүт	Эът	Дүк
Бай-Тайга	105,5	114,9	198,0
Моңгун-Тайга	—	—	3,9 катап
Барыын-Хемчик	112,1	105,4	127,0
Өөр	136,9	120,4	2,2 катап
Чөөн-Хемчик	113,7	112,5	125,3
Улуг-Хем	111,4	114,3	139,6
Танды	111,0	118,9	153,3
Бии-Хем	120,1	125,4	—
Тожу	154,9	82,3	—
Каа-Хем	112,1	118,6	147,7
Тес-Хем	119,5	123,1	128,3
Эрзин	130,3	109,7	2,2 катап
Кызыл	101,1	121,6	160,3
Республика ниитизи-биле	143,3	115,5	157,9

СЭКП-ниҥ XXVI съездизиниҥ шиитпирлерин амыдыралга чедиишкиниг боттандырар дээш социалистиг чарыштыг калбартыышаан, республиканың мал ажылының ишчилерн он бирги беш чылдың баштайгы чылын бүгай эвес түңнелдерлиг эгелээн. Мал ажылының продуктуларын садарымның чартык чыл онаалдаларын ажыр күүсеткени ол дутайын тодаргай хереченлеп турар. Бо чылдың баштайгы чартында, эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, сүттүг 8604 центнерни азы 6,8 хуунү, эътти 567 центнерни азы 9,6 хуунү, дүктү 2310 центнерни азы 22,4 хуунү хөйүг саткан.

Чартык чыл планын күүседиринге эң-не улус салышкынны сүт талазы-биле Тожунуң (эрткен чылдың ол үезинден 45,8 хуу хөй), Эрзинниң (22,5 хуу), Тес-Хемниң (10,1 хуу) совхозтары киргеп. Чартык чылда сүт садар планын күүсетпээн чангыс-даа район чок дээрзин үстүнде киргеп сан-чурагайлардан көрүп болур. Үүле Өөрүн районуҥ ажыл-агыйлары 1980 чылдың бо үезинде турганындан эвээш сүт саткан болуп турар. Ынчангаш ук районуҥ удуртур органнары оон чогуур түңнелди кылып, сүт садарының кудулаан чылдагаанын тодаргай анализтеп көргеш, дээштиг хемчеглерни алза чогуур.

Тус-тус ажыл-агыйларны ап көөрге, суткур уксаалыг инектерлиг болгаш хөй сүт будуер планныг «Тээли», ССРЭниҥ 50 чылы аттыг, «Россия» «Буруугаар», «Ленинчи орук», «Көк-Тей» совхозтар чартык чылда күрүнеге сүт садарының планын чедир күүседип шыдавайн барган. Бо ажыл-ағыйларның директорлары, парткомнары, ажылчын комитеттери план күүсеттинмейн турарының илереткеш, чылдың ийиги чартында ону чедир болгаш ажыр күүседирии хандырарыбиле ажыглаттынмаан күрлавырларны, болдунар аргаларны дилеп тывары эргежок чугула. Мында херектиҥ ужуру саар инектерниҥ ажаалда, чемгерилгезин чогуур негелденип дээлелиге тургуспаанында, чайның эзбек болдунар аргаларын ам кошкак ажытлап туларында, күш-ажылды база чарыштыг четпес организастаны болуп турар. Ол бүгүүе ам өөренип көргеш, четпестерни чайладыр херек.

Эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, күрүнеге эът садарын Эрзин (93,2 хуу), Өөр (37,8 хуу), Барыын-Хемчик (25,4 хуу), Бии-Хем (21,2 хуу) районнарның совхозтары көөдеткен. Оон-биле чергелештир Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Тандың, Каа-Хем районнарның ажыл-агыйлары эът садарыҥ

(Уландырыы 2-ги арында).

Көдээ ажыл-агый

АРГАЛАРНЫ ДОЛУ АЖЫГЛААР

Район төвүнден Каа-Хемниң өрү чокташтарга, хөй чылдыг үңүштерни суггарган агрегаттар эпти-ле таваржыр. Ол «Ленинчи орук» совхозтуң Мерген салбырының ховушөлдери-дир.

Адаттынган салбырның девискээринде бир улуг сүүбараан фермазы, семпритилге төлүг турун турар. Салбыр бо чылын 500 ажыг гектар черге мал чемин тараан. Оон бир гектарындан 15—20 центнер чедир мал чемнерин ап болурунуң аргалары бар дээрзин тускай эртемниглер санап турар. Мооң кадында 316 гектар чайгаар үнген сигенниң дүжүдү база багай эвес. Ол хем уну аяң-шыктарда өзүп үнген. Салбырда техника четчиря-биле бар. Ынчалзажок күш-ажылды организастаанының кудузундан, удуртукчуларның олутпай чорууидан ажыл хөнүвейн турар. Оон туржук салбыр мал чемниҥ белеткелиниче чапчаг киргеп. Эге баштай 98 гектар черниҥ көк-тараазының кескеп. Аңаа ажылдаан 5 тракторнуң үжү орта каш он километр совхоз төвүнден барган. А салбырның бодунда техника ам-даа белеткел ажылын чорутпушаан. Салбыр эргелекчизи Т. Бочкарева арта дээди агроном мергежилдиг кижи. Ол бо чугула ажыл будуүзүнде ажылын кагаш чоруткан. А трактор-ховуу бригадазының бригадири В. Двоеглазов техниканы спгеп кезилдезинге белеткээр тургап, эолчеглиг шелээден чаа эөп келген.

«Кыжын — тергеп, а чайын шынаа белеткеп» деп үдегеп домакты «Кызыл тех» совхозтуң удуртукчулары бала утуп турарлар. Мында инженер-техниктиг ажылдакчыларның ажылының деңнелининиҥ кудузу каракка иле. Чаңгыс чижек. Совхоз төвүнден кайы ырак Белбей деп черде туруп турар сигенчи бригада (бригадири М. Сандал) ажыл-агыйда мал чемниҥ белеткелинде эдээн будүрүүчүлүг ажылдай берген чаңгыс бригада ол. Ол хиревинде техниктиг чепсек-хереселдербиле четче хандыртынмаан. Ылаңгыя көөрүн чоруур канналга аппарадының чогуундан олар кандыг-бир үрелген кезекти ап алгаш, ылап-ла совхоз төвүнче чедер ужурга таварлажып турар. Техниканы часкы хову ажылдарынга болгаш сиген кезилдезинге багай белеткээни, ажыл-ишке оо-харыысалга чогу дээш ук совхозтуң кол инженери В. Белозеров ажылындан хостаткан. Оон кадында бо талазы-биле бурууну өске удуртукчулар база деңге хүлээр апаар. Совхозтуң 138 гектар черде тараан көк-тараазының үнгени каракты өөртүр. Оны ногаан, хоолулуг турда ажаан албаанындан ол ам «сөөктелип» берген. «Комбайн соонда тараа саваны биле өйү эрткен көк-тараанын ылгалы чок». Совхозтуң кол агроному Ф. Дүлүүкейниҥ бодалы мындыг. Чүгле ол бүгүге ылап-даа артык дорт хамаарылгалыг кижиниҥ ону болдурбазы-биле баш удур хемчеглер албааны элдеп. Адаттынган ажыл-агыйның витаминниг сигени долганы белеткээр агрегадын өске черлерде ышкаш совхоз төвүнде эвес, а тарымал үнүштерге үлам доокпудаалыр. Бичи-Аныяк тен черде тургускан. Люцернаның чедир өспээнинден, а көк-тараанын кезер өйү эрткенинден ол бо хүннерде ажыглал чок аңаа турар.

Борта көөрде «Бүрен» совхозтуң төвү Бүрен-Бай-Хаак суурда АВМ бодунуң продукциязын шагда-ла берип эгелээн. Эрткен 1980 чылда бо агрегат 200 тонна хоолулуг сиген долганын белеткен кылыр тургаш, ук социалистиг хүлээлгезин 500 тонна кылдыр, азы 275 хуу күүсеткен. Ажыл-ишти ынчаар организастаарынга хоотуң оператор В. Веремьевтиҥ чогаадыкчычаартыкчы саналдары улуг ыдыгны берген. Виктор Никанорович бо чылын ажылдың арай хөнүвейн турарынга дүвүрээн сеткилин илереттир. Шында-ла, мында ажылды ийи эолчегде тургускан. Ындыг турбуже, бир эолчег 10 тонна витаминниг долганы бүдүрүп турда, өскези чамдыкта дөңгүп-ле 7 тонна чедиргилээр. Бис орта биче дүш турда чеде бердивис. Бир чык долдур чүктүг трактор тергези даштын тур. Кежээ-ле келген сураглыг. Дүжүрер механизмни үреляк. Өске бир «Беларусь» эртен люцерна чудүрүп чоруткаш, ынчага дээр келбээн. Амдыызында 55 тонна долган белеп.

Районда санаттынып турар чедп АВМ-ниҥ ийизинден өскези ажыглалда киргеп. «Улуг Октябрь» совхозтуң төп сүүбараан фермазының девискээринде турар АВМ — ажылаттынып турарларның бирээзи. Ук агрегат бо чылын 350 тонна белик шынарлыг сиген долганын белеткеп ужурлуг. Ындыг дээрзин ында астыган доогуг тодаргай хереченлеп. Эрткен чылын совхоз чүгле 108 тонна сиген долганын белеткээнин маңаа тодарадып каары база артык эвес. Бо хүннерде транспортер орттенгенинден ук АВМ шыгырт турупкан. Мал чемниҥ үңүвү чедимче чок бо чылын планныг онаалдаларын чүге улугул? Азы арга-курлавырлар хөй эвес ыйнаан. Кайын ындыг боорул аан. Планныг онаалдада айыттынган белетнезе чогуур 2500 тонна мал чемниҥ чартык кезиин белеткеп шыдаза-ла экизи ол дээр бодалды агроном Е. Решетников идерегги...

Каа-Хем район бо чылын ниитиниҥ малын хүр ажырар сорулга-биле чүгле сигенни безин 19720 тоннаны, витаминниг сиген долганын 1180 тоннаны, саваңны 28121 тоннаны белеткээр, 11170 тонна сенажты, 49320 тонна силосту салыр ужурлуг. Сөөлгү мөдээлер ёзугаар алырга, район 1548 га черниҥ сигенни кестинген, оон 200 чыгам тонназы сарааттаттынган, 400 ажыг тонна сенаж салдынган боон турар. Мал чемниҥ өске хевирлериниҥ белеткелиниге чамдык ажыл-агыйлар туржук, район чаа-ла эгелеп кирген. Ынчангаш үстүнде сан-чурагайларже кичээнгейбиле көрүп, тургустунган берге байдалды ажыл эртеринче чоону көдүрер, ажылдың темпизин бүгү тала-биле шапкынчыдар дээш ажылдаары—районуҥ партия, совет, комсомол органнарының, хөй-нинти организациялыының бо хүнде соңгаарлаттынмас дайынчы сорулгазы.

С. МОНГАЛ,
«Шынның» түркей корр.
Каа-Хем район.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандыраал!

ЧАРЫШ-

чедиишкиниң быразы, кижизидикки күш

XI БЕШ ЧЫЛ: БҮГҮ ТАЛАЛЫГ ИНТЕНСИФИКАЦИЯ-КОЛ ҮНДЕЗИН

Он бирги беш чылдың баштайгызының планныг даалгаларын күүседир, кыштаглаашкынга эки белеткенир, малга четчир чем-суурну тургузар дээш социалистиг чарыштыг улам калбартыыл!

1981 бирги чыл

Июль

МУРНАКЧЫ БҮДҮРҮЛГЕЛЕР

Чарыштың мурнуку одуруунда Тыванын сүт комбинадының бүдүрүлгелери: Кызылдың сүт, Шагаан-Арыгның, Чадаананың саржаг заводтары чоруп турар.

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң, электри четкилериниң, «Тыва кобальт» комбинаттың, Кызылдың, Ак-Довуракты Хову-Аксының, Туранның хлеб заводтарының, Кызылдың сайгарылга баазазының, даараныла фабриказының, алгы заводунуң коллективтери чартык чылдың планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсеткен.

Туранның, Тожунуң, Каа-Хемниң, Таңдының, Чадаананың Балгазынның, Шагаан-Арыгның, Кызылдың, Барыын-Хемчиктиң ыяш ажыл-агыйлары планныг даалгаларын база күүсеткеннер.

ТҮҢНЕЛДЕР КАНДЫГЫЛ?

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арыда).

эрткен чылдың ол үезинде дециелиндеи дыка кудулаткының четпес деп санаар херек. Моон мурнунда чылдарда эът садарының планын хамыкты мурнай күүседип келген Тожу районнуң совхозтары чартык чылда эът садарының планын күүседип шыдавайн, бүгү районнарның кудуруунда чоруа, план күүседезин соңгаар тыптып турар. Байдалды эдерибиле үстүнде айтыкан районнарның партия, совет органнары шыгыы хемчегии алыры негеттинип турар.

«Октябрь 30 чылы», Карл Маркс аттыг, «Россия», «Коммунизмнин херели», «Саян», «Бүрен», СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, «О. Шыява», «Кек-Тей» болгаш «Тинлелге» совхозтар эът садарынга чартык чыл планын ыракта ажыр күүседип, нинти херекке улуг салышкынны киирген. Малды семирти азыраш дужаар ажыл-агыйлардан чангыс-ла «Сукпак» совхоз чартык чыл планын түгле 42,6 хуу боттандырганы элдептиг.

Дүктүң чартык чыл планы ажыр күүсеттингенни үстүкте таблицадан көрдүвүс. Ынчалзажок дүк талазы-биле чыл планын бүрүн күүседир дээш болдуунар бүгү чүүлдерни кылыр херек. Чер болганда ам хойнуң дүгү хозаан болгаш чунгакталган. Кыргылданы эне шалыпкын, бедик шынарлыг чорудар чорук дүктүң чидиринин болдурбас болгаш план күүселдезин хандырар апаар.

Чылдың баштайгы чартыының түңнелдерин үндүргеш, чаржып турар районнар, ажыл-агыйлар удур-дедир хынажып, төлээлерин солчуп, мурнакчыларның арга-дуржулгазын өөренип, ону нептередири, чедер, четпес чүүлдерни хандыр анализтеп көөрү эргежок чугула. А чылдың ийиги чартыында күүседир үжүрлүг сорулгалар улуг. Ам чартык чылдың түңнелдерни анализтеп көргеш, илереттингеи четпестерни дарый чайлядыры, чылдың күрүне планнарын күүседир дээш арга-курлавырларны ажыглаары районнарның партия, совет, көдээ ажыл-агый органнарының эң чугула сорулгазы болур.

Узун, делгем цех. Оон бир талазында элээн хөй даараныкчы ажылдап олурлар. Электри күжү-биле ажылдаар даараныла машиналарының даваш-шимээни аажок.

— Бригадир дуза олурган ол-дур. Таныжып, чугаалажынар. Мында колдуунда-ла аныяктар ажылдап турар болдуунйин — деп, цех начальныга чугаалады. — Эрткен айның түңнелии ёзугаар соцчарыштың тиилекчилери болдулар. Эп-найыралдыг, эки ажылдыг коллектив чүве.

Мастер Валентина Николаевна Головкова-биле таныштывыс.

— Бистер колдуунда-ла ээ улустуң иштики хевин даарап турар бис. Хүнде 654 хеп даараар планывысты чамдыкта 849 чедир даарап келдивис. Бо айның баштайгы беш хонуунда 3270-ии даараар тургаш, ону 4177 кылдыр күүсеттивис — деп, Валентина Николаевна бистиң айтырыывыска харылады.

Даараныла цехиниң ийиги бригадазы чыл эгезинден бээр бедик будуруукчулуг ажылдап, социалистиг чарышка тиилекчи болуп келген. Мында чарыштың дээштиинин бир эки талазы — күш-ажылчы көргүзүглерни хүнүнүн-не тускай стендиге бижип, ажылды хүнүнүн-не түнней турары болур. Ында «Ийиги бригаданың амыдыралы» деп булуң бар. Ай санында бригада чеже санныг продукция будургенин, хүнде кайы хире хемчээлдиг ажыл кылганын орта бир дугаар барган кижи безин дораан билип алтар. Ажыл шагы төнүп турда анаа мурнакчы ишчилериниң аттары көстүп келир. Сөөлгү түнней ёзугаар ажылчыннар ортузунга калбарган чарыштың мурнуку одуруун З. Сарыглар, Н. Балажык, Н. Чебокчинова, Л. Оюн олар ээлеп турарлар.

Бригадада аныяктар хөй. Олар ажыл-ишчи дуржулгалыг эш-өөрүүден арга-сүмеин ап, чоорту мергежин бар чыдарлар. Аныяктар, улуг эштери дег, будурген продукциязының шынарын улам экижедер, үнелиг үе-шактың камнаар, бедик будуруукчулуг ажылдаар дээш шыкаш негелдерни ыяк күүседип, ону амыдыралга боттандырып турарлар.

Хову-Аксында металлургтар суурунда даараныла цехиниң ийиги бригадазы июль айның планныг онаалдазын ажыр күүседиптериниң бүгү аргазы бар.

Ш. ДОРЖУ.
Таңды район.

ЧУРУКТАРДА: (үстүнде, солагай талазындан он талазынче) даараныкчы М. Ховалыг бодунуң дагдыныкчызы бригадир Т. Трушева-биле; (адаанда) бригадир-мастер В. Н. Головкова бригада кежигүннери-биле хүнде кылган ажылының түңнелин үндүрүп тур.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотолары.

АРГА-КУРЛАВЫРЛАРНЫ ДОЛ·У АЖЫГЛААР

Он бирги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын доддур болгаш ажыр күүседир дээш Эрзин районнуң ажыл-агыйларының аразында социалистиг чарышка бо чылдың бирги чартында «Чаа орук» совхоз тиилекчи болуп, СЭКП райкомунуң, райкүүкомнуң шилчнир Кызыл тугун чаалап алган.

Бо чедиишкиннерни чедип алыр дээш ажылды канчаар организастаанын чугаалап бээрин совхозта партком секретары А. Ч. Барымдан биетиң корреспондентивис дилээн.

Бүгү-эвилелдээ социалистиг чарыжынга кириишкеш, бо чылдың планныг онаалдаларын болгаш алган бедиткен социалистиг хүлээлгелерни күүседир дээш социалистиг чарышты совхозтуң ферма, бригадаларының аразында база тус-тус кижилерниң ортузунга калбарткан. Чарышты квартал санында түңнеп, оон негелделерин бүгү талалыг барымдаалаан, мурнакчыларны шаңнап, мактап турар. План күүселдезинбиле холбашкан айтырыгларны партия хуралдарынга доктаамал чугаалажып, коммунистерни харысаалгалыг участоктарга хувааган. Амгы үеде мал чеминиң белеткелиндее 4 партбөлүк, 6 депутат посту-зу, 4 партия-комсомол бөлүү ажылдап турар. Социалистиг чарышка шылгараанныга «Мергежилиниң талазы-биле эң эки» деп атты тыпсып, мурнакчы коллективтерге шилчнир кызыл тугну, дипломнарны тыпсып келген.

Бо бүгү хемчегler планныг онаалдаларны күүседиринге идигии берген. Совхоз чартык чылда күрүнеге эът садарының планын 105 хуу, сүттүүн — 130 хире хуу күүсеткен. Күрүнеге 24 тонна дүк садар тургаш, бо үнүмде 50 тоннадан аксыг дүкту дужаап, бир хойга онаалтыр 1,8 кг дүктү кыргаан. Чугула кампания — кыргылданы организастыг дооскан.

Социалистиг чарышка чартык чыл түңнелдерин ёзугаар дүк талазы-биле № 1 хойжу бригада (бригадири А. Соян, партбөлүк организакчызы Б. Дүчеп), малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле № 4 бригада (бригадири болгаш партбөлүк организакчызы Б. Севилбаа) тиилекчи болган. Бирги черни алган бригадаларга совхозтуң дирекциязының шилчнир кызыл тугун, бирги чергенин дипломун болгаш акша шаналын тывыскан. Чартык чылдың түңнелдери-биле совхозта 22 хойжу, 3 саавчы шаңпаткан. «Мергежилиниң талазы-биле эң эки» деп атты 6 кижиге тывыскан.

Мурнакчыларның аразында төрүүр чүс хойдан-на 109 хураганы алган А. Севилбаа, 110 хураганны алган М. Соян, чартык чылда тонна-километр талазы-биле онаалдазын 120 хуу күүсеткен чолаачы М. Дамба, чымчак чер андарар планын 120 хуу күүсеткен механизатор А. Сагды, сүт саарының чартык чыл планын 132 хуу күүсеткен саавчы С. Саны-Маадыр олар база бар.

Амгы үеде совхозтуң ажылчыннери шиитпирниң малынга четчир санныг чем курлавырларын тургузарынче бүгү-ле бар арга-курлавырларны, ажыл кылып шыдаар кижи күжүн мобилизастап турар. Ак-Чыраада бир хойжу бригада, бир СБФ, механизастаттынган бир звено бо чугула ажылды чоруда берген. 20 ажыг кижи ход кадыкларга-биле сигении кедии турар. Сиген кезер, просстоор техниканы, грабльди бо ажылче киирген. 4000 тонна сиген белеткээр планывысты сентябрьның бирги чартынында чедир доозар дээш кылза чогуур ажылдарны чоокта чаа киитп хуралга дугуруштувус.

Совхозтуң ажыл-ишчилери бо чылын күрүнеге эът, сүт садарының планын октябрь 1-е чедир күүседиринге бүүрелдиг ажылдап турар.

ТҮҢНЕЛДЕРНИ АНАЛИЗТЕВИШААН

Совхоз бүдүрүлгезин хөгжүдер талазы-биле сорулга улуг, биетин «Тоора-Хем» совхозта партномнуң, эге организацияларның бүгү күжүн ыыаар мобилизастарын неген турар. Планныг онаалдалар күүселдезин хандырар дээш партком болгаш эге организациялар малдың чем баазазын быжыглаар, камналга чурумун күштелдирер, ажыл-ишчилериниң ажылдазарынга, дыштанарынга болгаш амыдырал-чурттазынга таарымчалыг байдалдарны тургузары ышкаш чугула айтырыгларын шиитпирлеп турар.

Салдынган сорулгаларны күүседиринге улуг рольду социалистиг чарыш эдээн. Ону ферма, бригада бүрүзүнде калбартып, чарыштың негелделерин ажылдан кылган, дээштиин бедидериниче кижизидикки күштелдиргеп. Социалистиг чарышты сүт-баазан фермазынга он хонуктан, сентелгеде, чугула кампания кыргылдага ажылдаан ажыл-ишчилер ортузунга беш хонуктан түңнээрни боттандырган. Мурнакчыларга тускаатканы күш-ажылчы алдар тутуп кодурүп, шаңнаарыг-херекселдер үрелп бээрге, ажыл эдилеериин үезинде ана турушкуннар чамдыкта тыпты бээр. Ону ажыглаан, чамдык ажылчыннар чүрүм үрээр, прогулдай бээр. Оон үржүүнде будурүлгенин технологтуг чорудулгалары өскерилгеп, ажылга саздаашкыннар болуп, чиге продукциянын шыпары кудулап, санны база эвээжеп турар.

Планныг даалгаларның күүселдезп — бедик мергежилдиг ажылчын кадрлар-биле четчелбүүн хандырылгадан улуг хамаржыр. Ажылчыннарны коллективке турумчударының талазы-биле чамдык ажылдарны ышкаш ажылынга эң сеткилдиг хамаарылгаш көрүзүп, кыымаккай ажылдап турар. Ынчалза-даа үк иеэлтин тос бөлүүзазының чангыы-даа ноюь айның планын күүсеттээн. Оон түңнелиинде 105 мүн түүйбүн хереглекчилерге чедир бердинмээн.

Заводтуң дериглерни эргижеред, элээн. Ылангыя түүйбүг өртгедир сууглларга улуг сепгелге чоруттунмаан. Оны септээр специалистер база тыылбас. Эргижеред, элээн дедир ажылдар кылып чоруттувус. Ылангыя түүйбү өртгедир цехге бригадазының ажылынга будурүкчулуг чоруун белидер дээш оларның аразында социалистиг чарышты организасташ, оон түңнелин үндүрген, мурнакчыларны илереди, шаңнап, мактап келдивис. Ийиги кварталдың түңнелин үндүреринге, хөөчүн ажылчыннар Александр Монгушов, Георгий Гилёв, Освольд Адам олар алган хулаалгаын ажыр күүсеткен, тиилекчилер болду. Түүйбү бүүрер цехтиң бригаларының чамдык ажылчыннары онзашкаи ажылынга эң сеткилдиг хамаарылгаш көрүзүп, кыымаккай ажылдап турар. Ынчалза-даа үк иеэлтин тос бөлүүзазының чангыы-даа ноюь айның планын күүсеттээн. Оон түңнелиинде 195 мүн түүйбүн хереглекчилерге чедир бердинмээн.

Заводтуң дериглерни эргижеред, элээн. Ылангыя түүйбү өртгедир сууглларга улуг сепгелге чоруттунмаан. Оны септээр специалистер база тыылбас. Эргижеред, элээн дедир ажылдар кылып чоруттувус. Ылангыя түүйбү өртгедир цехге бригадазының ажылынга будурүкчулуг чоруун белидер дээш оларның аразында социалистиг чарышты организасташ, оон түңнелин үндүрген, мурнакчыларны илереди, шаңнап, мактап келдивис. Ийиги кварталдың түңнелин үндүреринге, хөөчүн ажылчыннар Александр Монгушов, Георгий Гилёв, Освольд Адам олар алган хулаалгаын ажыр күүсеткен, чарыштың тиилекчилер болган. Бистиң заводтуң коллективиниң алды айларда бараның продукция будурериниң планын боттандырзаа-даа, кол продукциявыс — түүйбү будурериниң даалгазын күүсеткейн барган. Ылаңгыя июнь айда план ёзугаар 1 миллион түүйбүнүң хереглекчилерге бээр тургаш, түгле 905 мүнү будурдувус.

—Планныг онаалда. Ону күүседири ядбан болгай. Чүкүи чылдагаанындан алган хулаалгаларны боттандырбайн барганынар ол?

—Адаан онаалдазыпсты күүдир ажылдап келгеш, олар чартык чылдың планындан ажыр 16920 кубометр сайны белеткээн, хереглекчилерже чоруткан. Мурнакчы коллектив ийиги кварталдың планныг онаалдазын 100 хуу күүсеткеш, чарыштың тиилекчизи болган. Бистиң заводтуң коллективиниң алды айларда бараның продукция будурериниң планын боттандырзаа-даа, кол продукциявыс — түүйбү будурериниң даалгазын күүсеткейн барган. Ылаңгыя июнь айда план ёзугаар 1 миллион түүйбүнүң хереглекчилерге бээр тургаш, түгле 905 мүнү будурдувус.

—Планныг онаалда. Ону күүседири ядбан болгай. Чүкүи чылдагаанындан алган хулаалгаларны боттандырбайн барганынар ол?

—Адаан онаалдазыпсты күүдир ажылдап келгеш, олар чартык чылдың планындан ажыр 16920 кубометр сайны белеткээн, хереглекчилерже чоруткан. Мурнакчы коллектив ийиги кварталдың планныг онаалдазын 100 хуу күүсеткеш, чарыштың тиилекчизи болган. Бистиң заводтуң коллективиниң алды айларда бараның продукция будурериниң планын боттандырзаа-даа, кол продукциявыс — түүйбү будурериниң даалгазын күүсеткейн барган. Ылаңгыя июнь айда план ёзугаар 1 миллион түүйбүнүң хереглекчилерге бээр тургаш, түгле 905 мүнү будурдувус.

Түүйбу өртгедир цех изиг, ында биче механизацияның неперетсээнинден аар ажылдарны хөй-биле кылып турар. Ол чорук ажылчыннарның ажылдан үнер-киреринге база салдарлыг болуп турар. Ынчангаш бистиң мурнувуста шиитпирлеер үжүрлүг айтырыглар, чедир кылыр ажылдар хөй. Боттарывыста бар

Заводтуң коллективи бо чылдың баштайгы чартыында түүйбу будурериниң планныг онаалдазын күүсеттээн. Ажылдага кирер үжүрлүг дыка хөй объектилер ол үнелиг түдүг материалдарын чедир албаан. Ук коллектив түүйбу будурүлгезинии чыл планын күүседиптериниң магадылалы бар бе? Анаа тодаргай харыы бээри берге. Ажылчыннарның ажылдан үнер-кирер чоруу ам-даа эвээжеэвээн. Заводка ам-даа 60 ажыг ажылчын херек болуп турар. Ынчангаш кадрларны ажылга доктаамал хамаарышкан тодаргай хемчегlерни ап чорудары заводтуң дирекциязындан, ында хөй-ниити организацияларындан негетинип келген.

Планныг онаалдаларның күүселдезп — кадрларның билиг-мергежилиндеп, оларны турумчудуп, четчелээниндеп, бар арга-курлавырларны долузу-биле ажыглаанындан база коллективтиң ортузунда кижизидилге ажылдарын, социалистиг чарышты дээштиг организастаанындан хамаржыр дээрзи билдингир. Бо бүгү-ю ажыл-херекчи ёзу-биле хүн бүрү шиитпирлеп турганы, түгле ынчан план күүселдезинге магадылалды тургузуп болур.

Чарыш киржикчизинге сөөс ООҢ АЧЫЗЫНДА

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажыл-ишчилери он бирги беш чылдың баштайгы чылын куженишкинниг ажыл-биле эгелээн. Ынчангаш чартык чылда күрүнеге сүт садарының онаалдазын 103,5 хуу, эттиин — 121,9, дүктүүн — 144 хуу күүсеткен. Хойжуларның көргүзүү база багай эвес. Төрүүр 100 хойга онаалтыр совхоз эрткен чылдың ол үезинде турганынга дешнээрге, дыка хөй хураганны меиди дорүктурган.

Мен хөй кадарарынга 23 чыл боол тур мен. Бо аразында эвээш эвес арга-дуржулга мөөнеттинген. Он бирги беш чылдың баштайгы чылында төрүүр хөй бүрүзүнделеие хураганны меиди алдым.

Чарыш дугайында бодумнуң бодалымны чугаалаар бодайдыр мен. Ажылга дегүм болуу, мурнакчы арга-дуржулганы нептередириниң аргазын бээр чүве чарыш-ла болгай. Ону бистиң ажыл-агыйда организастап турары ындыг-ла эки эвес. Чүге дээрге чарыш салган кижилерниң бот-боттарының ажылын хынаашпас, аргышпас боор-дур. Ынчап кээрде чарыш анаа-ла ёзу барымдаатаан чүве аавар-дыр. Ол чорук оон дээштиин кудуладып турар. «Мен чаржып турар эштиг кижи болгай мен. Ол менээ чедип кээр, ажылымны хынай бээр» деп кижи сагыш човаи орар болза, чайгаар-ла эки ажылдаарынче чүткүүр болгай. Бир-тээ чарыш ынчаар организастаттынмаан болганда, ол уттундуруп каарлар. Мен бодаарымга, ажыл-агыйның удуртукчулары чарыштыг кижилериниң ажылын хынаштырар, оларны аргыштырар, дуржулгазын солуштурар болза чогуур.

Мен мындаа чаа Тоха аттыг совхозка уксаалыг хөй делегезиниг чораан, «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң суралыг хойжузу, Ленин болган Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниниң эдилекчизи Иван Петрович Сафонов-биле ужуражып чугаалаштым. Оон ажылының дуржулгазы кончуг солуун хире болду. Ынчангаш мен оон-биле чаржыр дег шиитпирледим. Иван Петровна база мени деткидп. «Чаржылы харыы — деп, ол каттыштыы. — Келир чылын түңнээр бис. Ынчан менээ чедип кел. Мээң канчаар ажылдан турарымны көргей сен. Оон соонда мен сенээ аалдап баргай мен». Ийи районнуң ийи хойжузу анаа ынчаар чарыш салып, дугуржуп алдывыс. Мен бодаарымга ол черле кончуг ажыктыг боор. Чарыштың ачызыбиле бедик түңнел чедип алыр-ла болгай. Иван Петрович Сафонов мшкаш мындыг алдарлыг малчын-биле чарыш салган кижи багай ажылдап болбас. Чарыштың дээштиг салдарлыы мяда деп бодаар мен.

П. ШАНМАК.
хойжу.
Улуг-Хем район.

Хожудап турарлар-биле интервью

МАГАДЫЛАЛ БАР БЕ?

Түүйбу — тудутуң хлеви. Ону будурүп келген хоочун будурүлгелерниң бирээзинге Кызылдың түүйбу заводу хамаарыжыр. Ук коллектив чаа беш чылдың баштайгы чылының эртken айларының планныг онаалдазын күүседир дээш канчаар ажылдап келгенинии дугайында чугаа биетиң корреспондентивис М. Ондар-биле заводтуң кол инженери И. И. Панов оларның аразынга болган.

—Бо эрткен айларның планныг даалгаларының күүселдезинии дугайын совуургадын көрүкерем, Иван Иванович?

—Биетиң заводувустуң будурүп турар продукциязы түдүг ажылдарының кол материалы — түүйбу болуп турар. Ынчангаш оон ыынары болгаш сапы хөй болган түдүг ажылдага, хөй санныг чаа объектилер немежир даараныла медерни билиеп, кызыыракай ажылдан келген ажылчыннар биете бар. Чижээ, сай белеткеп турар черде ажылчыннарның ажыл-ишинии дугайында мактадыг сөстерни чугаалап болур. Оларның ажылын дуржулгалыг мастер Гелий Ларишын эки организастап келген. Бар арга-курлавырларны база дериг-херекселдерни, машина-техниканы долгуу-биле, ажыктыг кылдыр ажыглап келгеш, олар чартык чылдың планындан ажыр 16920 кубометр сайны белеткээн, хереглекчилерже чоруткан. Мурнакчы коллектив ийиги кварталдың планныг онаалдазын 100 хуу күүсеткеш, чарыштың тиилекчизи болган. Бистиң заводтуң коллективиниң алды айларда бараның продукция будурериниң планын боттандырзаа-даа, кол продукциявыс — түүйбу будурериниң даалгазын күүсеткейн барган. Ылаңгыя июнь айда план ёзугаар 1 миллион түүйбүнүң хереглекчилерге бээр тургаш, түгле 905 мүнү будурдувус.

—Планныг онаалда. Ону күүседири ядбан болгай. Чүкүи чылдагаанындан алган хулаалгаларны боттандырбайн барганынар ол?

—Адаан онаалдазыпсты күүдир ажылдап келгеш, олар чартык чылдың планындан ажыр 16920 кубометр сайны белеткээн, хереглекчилерже чоруткан. Мурнакчы коллектив ийиги кварталдың планныг онаалдазын 100 хуу күүсеткеш, чарыштың тиилекчизи болган. Бистиң заводтуң коллективиниң алды айларда бараның продукция будурериниң планын боттандырзаа-даа, кол продукциявыс — түүйбу будурериниң даалгазын күүсеткейн барган. Ылаңгыя июнь айда план ёзугаар 1 миллион түүйбүнүң хереглекчилерге бээр тургаш, түгле 905 мүнү будурдувус.

ХОЖУДААНИНАР

«Тудуг иезектери» комбинат, эът-сөөктен далган кылыр завод, Тес-Хемниң, Чадаананың үлетпүр комбинаттары деңнеши эвес ажылдааш, алган хүлээлгелерин күүсеткейн турар.

Аъш-чем үлетпүр эргелелиниң будурүлгелери: Чадаанаың, Бай-Хаактың хлеб заводтары, Селхозтехкуркомнуң Бии-Хемде районнар аразында каттыжыышкыны планныг онаалдаларының күүселдезин үскеннер.

ЧАРТЫК ЧЫЛДА СҮТТҮ КҮРҮНЕГЕ САДАРЫҢЫҢ ПЛАНЫН КҮҮСЕТПЭЭН АЖЫЛ-АГЫЙЛАР

СЭРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз
«Россия» совхоз
«Ленинчи орук» совхоз

Социалистиг дем каттыжылгазы

НАЦИОНАЛ БОЛГАШ ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ ЭРГЕ-АРЖЫКТАРГА

МАРН ТК-ның кежигүнү, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, МАР-ның ЭДЧ-де доктаамал төлөэлекчиэн эш Мөтавын Пэлжээ ПМА-ның корреспондентизэ А. Драбкинниң айтырыгларынга харылыгаа.

* * *

Айтырыг. Социалистиг экономиктиг интеграцияның чорудулгаларын ЭДЧ кежигүнү чурттарның кады ажылдажылгазын улам ханыладырының болгаш сайзырангайжыдарының база социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдериниң Комплекстиг программазынга үндезилеп чорудуп турар болгай. Силериң бодап турарынар-биле алырга, ол программаны боттандырарының дуржулгазы бүгү социалистиг дем каттыштырылгазынга кандыг ужур-дузалыг ирги?

Харыы. Комплекстиг программа социалистиг дем каттыштырылгазының чурттарының ажыл-агый амыдыралыч интернационалчылдарының хоолйлу ёзугаар чүүлдерин айтып турар болгаш чурттар аразынга күш-ажылды социалистиг ёзу-биле хуваарын калбартырынга чаа үе-чада боор турар.

Комплекстиг программаны боттандырып чорудуп келген чылдарның иштинде ЭДЧ кежигүнү чурттар 1976—1980 чылдарга хей талалыг интеграциялыг хемчеглериниң дүүштүргеи планын ажылдап кылгаш, боттандырган, кады ажылдажылганың үр хуусалыг, тодаргай сорулгалыг программаларын (КҮСП) дугуржуп кылгаш, ону боттандырып эгелээн. Ол программалар ЭДЧ кежигүнү күрүнелериниң экономиктиг харылзааларын хөгжүдүп, ханыладырынга чаа базым болбушаан, кайы-даа талага сонуургаачыг боор турар улуг хемчээлдиг төлевилелдерни боттандырарынга, бүдүрүлгеи чурттар аразынга кооперастап, специализастазарын ханыладырынга, күштериң база хөрөнгилериң каттыштырарынга идиглиг боор турар.

Делегейде эң узун дээн «Союз» газ дамчыдыкчызы. Винница (ССРЭ) — Альбертарша (ВУР) аразының электри дамчыдар системалар шугумун, Усть-Илимниң целлюлоза заводунуң баштайгы эзлчээн, «Эрдэнэт» дээр чес болгаш молибден концентратыг кылыр улуг бүдүрүлге черии болгаш өске-даа тудугларны ажы-дүжүмда чурттарның каттышкан күжү-биле тудуп тургускулаан. МАР-да чурттар аразының геология экспедициязы чедиишкиниг ажылдап турар болгаш Кубада никель кылыр чаа-чаа бүдүрүлге черлери, элээн каш чурттарда атомнуг станциялар ажыглалда киргеи.

Айтырыг. МАР-ның ЭДЧ кежигүнү өске чурттар-биле экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзааларын калбартырынга интеграция чорудулгалары кандыг салдар чедирип турарыл?

Харыы. Комплекстиг программада ЭДЧ кежигүнү чурттарның экономиктиг хөгжүлдезиниң деннелдерни дөмейлештиреринiң ниити айтырыгларында МАР-ның бойдус болгаш экономиктиг байдалдарын барымдаалаштыргаш, ол экономиказының хөгжүлдезин шапкынчыдып, ажыктың бедидиериие үлаган тускай хемчеглерни айыткан.

ССРЭ-ниң техника-экономиктиг деткимчезиниң ачызында эрткен оң чыл иштинде чүсүе үлетпүр бүдүрүлге, өөдээ ажыл-агый болгаш культура-амыдырал тудугларын түткаш, ажыглалга киирген азы чаарткан боор турар. Оларның аразында чылыг болгаш электри төптери, хөмүр-даш болгаш даг-руда комбинаттары, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери, тускай куражыл-агыйлар болгаш мал чемнери белеткээр ажыл-агыйлар, суггарылга системалары, бажың тудар комбинаттар, радио дамчыдыглазының болгаш телепрограммаларның күчүлүг станциялары, чурттарга квартал-дары бар.

ССРЭ-ниң дузазы-биле тудуп тургускан үлетпүр бүдүрүлге черлери болгаш заводтар-даа амгы үеде МАР-ның индустриязының ниити продукциязының 40 ажыг хуузун кылып үндүрүп турар. Оларның үлүгүне электри энергиязын, хөмүр-дашты, чес болгаш молибден холумактарын, плавиктиг шпатты, арыглаан дүктү, дүктен кылган пос-тавыны, далганы болгаш мал чемнерин бүдүрелиниң хөй нуруузу онзазының турар.

Көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг базазын быжыглаар, тудуг индустриязын транспортту, харылзааны, эртемни болгаш техниканы быжыглаарынга, а ол шыкаш бистиң республиканың национал кадрларын белеткээрийге Совет Эвилелиниң дузаламчызы дыка улуг боол турарын айтып херек.

ЭДЧ кежигүнү өске-даа чурттар МАР-ның социалистиг тургузуушкунунга база-та улуу-биле дузалап, идиг кылып турар. БУР-нуң, ВУР-нуң, ГДР-ниң, ПУР-нуң, РСР-ниң болгаш ЧССР-ниң дузазы-биле цемеит болгаш түүбү заводтары, хевис болгаш тон кылыр хой кежи эттээр фабрика, мыш чазап кылыр комбинат, хөм болгаш идик бүдүрүлгелери, мебель фабриказы болгаш эът комбинаттары тутунган.

Совет Эвилели болгаш ЭДЧ кежигүнү өске-даа чамдык чурттар МАР-ның даштыкыже үндүрер продукциязының хол хевирлериие бедик өртектерии доктаадып, чингелде-биле чөвүлелерни тыпсып, а ол шыкаш бистиң республика-биле ЭДЧ-ниң өске чурттарының аразынга сөөртүүрүне чингелделиг хөлөзилерни төлөэрии чөпшээрөп турар.

Дем каттыштырылгазының чурттарының бүгү талалыг дузаламчызы МАР-ның экономиказының шалыпкын хөгжүүрүнге идиглиг боол турар. 1971—1980 чылларда ниитилел продуктузу болгаш национал арыг орулга барык ийи катап улгатқан, улус ажылгайыының хол бүдүрүлге продулдары 2,4 катап көвүдээн, үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли — 2,3 катап бедээн. Ниитилел күш-ажылының бүдүрүкчүүлүг 1,5 катап, чонның боттуг орулгазы — 1,8 катап бедээн.

Кады ажылдажылганың каттышкан ажыл-агый организациялары тургузары ышкаш, ындыг перспективтиг хевирлеп база чедиишкиниг хөгжүп турар. МАР-ның девискээринде «Эрдэнэт» комбинат-биле чергелештир даг-руда үлетпүр талазы-биле «Монголсовцветмет» дээр каттышкан бүдүрүлге черн, транспорт талазы-биле моол-совет акционерлиг ниитилел — Улан-Баторуң демир-оруу ажылдап турар.

Каттышкан бүдүрүлге черлерн болгаш ажыл-агый организацияларының-даа минералдыг чиг-эт курлавырларын шингээдириие, бистиң чурттуң экспорт аргаларын калбартырынга моон-даа соңгаар улут рольду ойнаар апаар.

МАРН-ның XVIII съездизиие пам Төп Комитединиң Отчёт иletкелиите эш Ю. Цеденбалдың онзалап демделээн болза: «МАР-ның девискээринде ажыктыг казар байлактарны кады ажыглаар чорук чүүле бистиң эвес, харын база өске-даа ажы-дүжүмда чурттарның эрге-ажыктарынга дүжүт турар...»

Моолдуң мурнунда туруп турар чүүлүн сорулгаларны шиитпирлээриие социалистиг дем каттыштырылгазының чурттарының бүгү талалыг дузаламчызы болгаш идиг бөрөнчкини, интеграциялыг хүрылзаларны бүгү хемчег-биле, ханы чорудары, ажы-дүжүмда чурттар-биле, хамыктың мурнунда Совет Эвилели-биле бүдүрүлгеи специализастаи, кооперастаары идиглиг болуру чугаажок.

Социализм чурттарында

ССРЭ-НИҢ ДУЗАЛАМЧЫЗЫ

УЛАН-БАТОР. Улусчу Моолда хары утда ийи куражыл-агыйларның: Хэитэй аймактың «Чандган» болгаш Төп аймактың — «Нухурлул» ажыл-агыйларының баштайгы ээлчегларии ажыглалга киргилээн. Ол ажыл-агыйлар Совет Эвилелиниң деткимчези-биле тараа бүдүрер болгаш хой ажылын хөгжүдер тускай утлашылыкныиыг болгулаар. Олар амгы үеним болбаазыраигай дериг-херекселдерн болгаш механизмиери-биле, чаагайжыды туттунган бүдүрүлге тудуглары болгаш кажаа-хораа-биле хандыртынган.

Ол чаа ажыл-агый черлерии тударынче, куражыл-агыйларның ажылдакчыларының дыштанырына бүгү таарымчалыг байдалды тургузарынче тудугжулар улуг кичээнгейии салганнар. Төп суурларда чурттарга бажыннары, школалар, медпунктулар, үруглар ясилери болгаш садтары, янзы-бүрү культура-амыдыфал объектилери туттунган.

Специалистериниң санап туварын ёзугаар алырга, ол чаа куражыл-агый черлери төлевилээн күүзүнге четкээде чылдын-на ниитизи-биле 22 муи тонна тараиы, чүс-чүс тонна эътти болгаш сүттү бүдүрүп шыдаар.

Ниитизи-биле амгы үеле «МАР-да 15 куражыл-агыйлар, өске-даа хөй-хөй көдээ ажыл-агый черлери ажылдап турар.

КЫЗЫЛ-ТАСТЫ АЖААП АП ТУРАР

БЕЛГРАД. Югославияның эң-не тараалаи чери — Воеводинода кызыл-тасты ооң шөлүүн чартык кезииден ажаап апкаи. Ол черии шөлдериидe бо хүиперде 7 муи комбайи ажылдап турар. Агаар-бойдустуи тазырымча чок боол турарындаи чуртка хүзүи чажар тараалары планлаттынындаа эвээшти тараи турган. Бо чылын ЮСФР-ге 4,6 млн. хирео тонна тарааны ажаап алыр деп турар.

ҮРЕ-ТҮҢНЕЛДИГ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

ПРАГА. Литвиков хоорайда углеводтар талазы-биле эртемшинчилел институту Москванын эртемделиери-биле кады бедик октанныг бензиииериң составын эжиидер дээш ажылдап эгелээннер. Шинчилел ажылының сорулгазы — коргулуун холумактарын эвээжеткеш, долгандыр турар бойдус чүүлдерин агаарже үнер газтар-биле хирлериии эвээжедирн болуо. Чехословак болгаш совет эртемделиериың кады ажылдажылгазы бежен чылдарда-ла эгелээн турган.

Кады ажылдап турган үеиии дургузунда ийи тала эммиякты синтезиниң технологиязының талазы-биле бот-боттарынга калбаа-биле дузалажып келгеннер. Ол шыкаш чаар материалдар кылыр талазы-биле чедиишкиг база чедип алдынган. Ол болгаш өске-даа он-он кады шинчилелдер, база технологтуг хемчеглер ийи чуртка химия бүдүрүлгезиниң дыка хөй чүгүла айтырыгларын шиитпирлээрин дүргедеткен.

ТУФТУ АЖЫГЛАП ЭГЕЛЭЭН

БУХАРЕСТ. Окиеле Марь деп черден ырак эвесте вулкаидан тывылган туфту казып ап эгелээн. Специалистериин санап турары-биле алырга, оон шыда курлавыры он-он миллиои тонна чедип турар. Республиканга оон муриуида вулкан тувун үлетпүрге ажыглавайн турган, ынчалза-даа оон-биле ходуп тургаш, цементиин кылып ап болур болгаш шынгээдириие, бистиң чурттуң экспорт аргаларын калбартырынга моон-даа соңгаар улут рольду ойнаар апаар.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

Делегейниң хөй-нииттизииниң кол кичээнгейинде

БҮГҮ КИЖИЛЕРНИҢ ЧУГУЛА ХЕРЭЭ

Делегейнии парламентилеринге болгаш улустарыига ССРЭ-ниң Дээди Соведииии Кыйгырыын Индияның калбак хөй-ниитизи улуг сонуургал болгаш кичээнгей-биле уткалн.

— Хостадгазы болгаш хамаарышпас чорүү дээш, демократиа тайбын болгаш социал дешилге дээш демисежип турар улустарга үлүр шериг күжүи ажыглаар дээн империалистерниң кыжаныышкыны күштелген үеде совет парламентавийлеринии кедүргеии тайбынның ол чогумчалыг программазынга индий улустуи төлөэлекчилери бистер байыр чедирип турар бис — деп. Индияның парламентизиниң кежигүнү Бхола Рашпан Шастри ПМА-ның Делиде корреспондентизэ Е. Шубичевке медеглээн. Ядролуг зайынның кыжаныышкыныига удур демиселге совет улус эң-не күчүлүг болгаш идегелдиг күш болуп турарын ССРЭ-ниң парламентарийлериниң Кыйгырыы тодаргай бадыткаан-дыр.

— Тайбын чаа инициативалар ядролуг зайынның кыжаныышкыныига болгаш чепсеглениишкиннерни эдере бүдүрелиниң удур бүгү кижилерниң идегелии болгаш бүдүрелии улам-на быжыглаан деп, парламент кежигүнү Индиражит Гупта чугаалаан. Сарыылдыг чоруктуи үнүи дынналарыиче болгаш дээди деннелге чугаалажыышкынар столунуң артынга олурарынче АКШ-тың президентизи Рейганны бистер, Индияның парламентарийлери, кыйгырып тур бис. Совет-америк чугаалажыышкынар бүгү кижи төрелгетенге амыдыралчы эргежок чугула болуп турар. Ядролуг халяптың кыжаныышкыныи чайлдыры болгаш чепсеглениишкиннерни эдере бүдүрелиниң чаа үе-чадазы хөгжүп орар чурттарга кедергей багай салдарлыг болуп турар — деп, парламент кежигүнү профессор Рашидуддин Хан чугаалаан. Чепсеглениишкиннерни эдере бүдүрелиниң чаа үе-чадазы ол чурттарның социал-экономиктиг хөгжүдезин, колониализмни узуткаар чорудулганы моонзактап оларның туружун база хамаарышпас чорүүн божанналып турар. Тайбын — ол дээрге хөгжүп орар чурттарның политиктиг болгаш экономиктиг хамаарышпас чорүүн быжыглаарының нол чүүлү-дүр.

ССРЭ-ниң Дээди Соведииии Кыйгырыы хөгжүп орар чурттарга оиза чугула ужур-дузалыг, ынчангаш олар ол өндүр-чаагай документтиии бүрүн деткип турар. Киижи төрелгетенге кедергей айыылдыг амгы үеде ССРЭ-ниң Дээди Соведиииң Кыйгырыы тайбын болгаи делегейнии аймыл чок чорүү дээш идепкейлиг демиселче бүгү кижилерни кыйгырып турар. Ол демисел — амгы үеде бүгү кижилерниң болгаш кижи бүрүзүнүң эң чугула херээ болуп турар.

Чепсеглениишкиннерни эдере бүдүрерии болгаш адрелуг чепсектии курлавырларын көвүдериии сокгадыр дугайында чугаалажыышкынарны доп-дораи эгелээринче. Индий океанны тайбыиның зоназы болдурар, даштыкының ында шериг базаларын узуткаар дээш Каттыжкан Нациалар Организациязының конференциязын чыыдырарынче улут күрүнелерни кыйгырарын Тайбының болгаш эң-сеткил каттыштырылгазының Бүгү-индий организациязы Индияның парламентизиниң, штаттарның хоойлужудулга хуралдарының бүгү кежигүнериие саналдаан.

Индияның парламентиии сессиязынга ССРЭ-ниң Дээди Соведиииң Кыйгырыын бодуиуң эвлчээиде чугле деткиир эвес, харын-даа чепсеглениишкиннерни эдере бүдүрерии кыйгырып турар. Ол чорүктуң америк-япон керээзии күш чок болдурарын америк администрациядан аңаа болган митингинии киржикчилерн негээн болгаш тайбың конституциязын камгалаар дээш хүрээлеиериин сырый каттыштырып, бүгү делегейге тайбын дээш чүткүдүг демисежиринче бүгү япон ажылчы чоннарны кыйгырган.

ЧУРУКТА: чыскаалдың киржикчилери парктың сессерликтеринде. «Ядролуг чепсек чок болурунуң үш принцивин камгалаалы!», «Тайбың конституциязын эзе көөр чорукту болдурбас бис!» деп сөстерлиг лозунгнарны транспарантыларда болган хөрек плакаттарында биижээн.

В. КУЧКОНУҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

МИЛИТАРИСТИГ БЕЛЕТКЕЛДЕР

ПХЕҢЬЯН. (СЭТА). Мурнуу Көреяга ортуман ыраашылдың ядролуг чаа ракеталарын тургузар дугайында АКШ-тың шиитпири көрей улуска. Көреяга тайбын болгаш ону тайбың ёзу-биле кадаатын каттыштырары дээш, ядролуг чепсекти долузу-биле хоруурү дээш демисежии төрар бүгү кижилерге удурлажып чүгээдиишкин болгурун ККП ТК-ның органы «Нодон синмун» солуи бижээн. Ол чорук ук районга эң-не аравтанзыг, ядролуг дайынны чорударынга Вашингтонуиуң дорту-биле белеткенириие этелеп кирипкенинии дугайын хереченлеп турар-дыр.

Бүгү-ле айтырыгларны каржы-дошкун күштүг дузазы-биле шиитпирлээриче чүткүп турар америк империализмиин кижи көөр хөөн чок, араатанныг арын-шырайы бүгү делегейнии мурнунга ынчаар база катап көстүп турар-дыр дээп, солуи бижээн. АКШ делегейге тергиндөшкиниин турғузар дээр бодунуң кадчаалыг планнарын-боттандырары-биле бойдус курлавырларының кол-кол хевирлерн бар, а ол шыкаш чугула шериг-стратегиг ужур-дузалыг районнарны бодунуң контролюнга алырын оралдакшы турар.

АКШ политиканы «күштүг дузазы-биле» чорударының төптериниң бирээзи кылдыр Мурнуу Көреяны санап турар. Аңаа ортумак ыраахтылдың чаа ядролуг чепсөн тургузар дээни чогум-на оон-биле тайылбырлаттывар.

Бо хүиперде Көрей чартык ортулуктуи мурнуу талазында америк шериглерни улам күштелдирип, КУДР-га удур угланган улут хемчээлдиг шериг өөредилгелерии үргулчу чорудуп, милитаристиг белеткелдерни кылырынче оиу иүткүп турар.

Ынчалза-даа «планнерлериии дипломатиязының» үези шагда-ла агаарже чаштай берген. Америк империалистер иандыг-даа кыжаныышкынар-биле көрей улусту коргудуп шыдавастар. Ынчангаш АКШ ол районда дүшүүрүлгүг чорукту күштелдирерии дораи сокгадыр, бодуиуң шериглерии бүгү олурукчу чепсектерн-биле, хамыктың мурнунда ядролуг чепсөн-биле кады Мурнуу Көреядан үндүрер ужурлуг деп, «Нодон синмун» демделээн.

ПРАНДА БАЙДАЛ

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Ираниың дыка хөй хоорайларында байдал дүшүүрүлгүг боол турбушаан. Соолгу дөрт хүииүн иштииде Тегеранга 5-тен эвээш эвес улуг өртгер болган. Чазак черииің чамдык бажыннарынче болгаш «Ислам революциияның камгалакчыларының» корпустарынче транзакциларны октаан. Шажиң-чүдүлге помкарының элээи кап киосклерии чазбышталыр суук чүүлдер-биле өрттеткилээн. Хөй-ниитн черлеривден элээи хөй частыр бөмбүктерии тыпкаш, хора чок болдурган.

Ол шыкаш Исфахандан, Мешкаддан, Урмиеден, Мөсджеде-Солеймандан частыышкынар болгаш өрттединиилер дугайын дыиналып турар. Тебриздеи болгаш Мешхеддан тараа шыгжамырарын өрттеткиниин дугайында медээ келген.

Хөй-ниитн черлеринге эиче серемчелдиг болуруи чонга полиция сагындырып турар. Иранга соолгу хүиперде барык 250 киижии тудуп хорудаан.

Тегеран радиозунуң дыиаткаиы-биле алырга, туттурганнарның аразында президент турган Банисадрның эң чоок чөвүлекчилери, олариың-биле кады оон дүнмазы — чурттуң чингиие прокурору турган киижи база бар. Дөрт хүи иштииде чазакка удур болуктериниң 22 кежигүнерии боолан өлүргенин чарлаан.

ТОКИО. Ыраккы Чөөн чүкке боо-чепсекти эидере бүдүрерии күштелдирер айыылга чедирип турар япон-америк шериг-политиктиг эвиледежилгени быжыглап турарынга киленнээшкиниң болгаш удурланыышкынын илередир дээш найысылалдың Йоиоги парыгынга чүс мун чыгам киижи чыыдган.

Өске күрүнелериин девискээриие ракета-ядролуг боо-чепсектерии сайгара тургузар чорүүн сокгадырын, айыыл чок чорүктуң америк-япон керээзии күш чок болдурарын америк администрациядан аңаа болган митингиниң киржикчилери негээн болгаш тайбың конституциязын камгалаар дээш хүрээлеиериин сырый каттыштырып, бүгү делегейге тайбын дээш чүткүдүг демисежиринче бүгү япон ажылчы чоннарны кыйгырган.

ЧУРУКТА: чыскаалдың киржикчилери парктың сессерликтеринде. «Ядролуг чепсек чок болурунуң үш принцивин камгалаалы!», «Тайбың конституциязын эзе көөр чорукту болдурбас бис!» деп сөстерлиг лозунгнарны транспарантыларда болган хөрек плакаттарында биижээн.

В. КУЧКОНУҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Политиктиг хайгаараакчының демдеглелдери

ТАЙБЫҢ ЕВРОПА ДЭЭШ ДЕМИСЕЛДЕ ЧАА ҮЕ-ЧАДА

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Леонид Ильич Брежнев биле Германияның Социал-демократтыг партиязының даргазы Вилли Брандтының Москвага болган ужуражылгазынга делегейде ниити байдалдың дугайын чугаалашкан, ужуражылганың кайы-даа киржикчизи делегейде илейти-ле болуп турар нарыдаашкынарга дамаарыштыр ханы сагышсыралын чажырарын күзеевээн. Ынчаарга ниити бодалбиле алырга, ол байдалдан үштунарының кара чаңгыс аргазы бар: душкүүрелди чавырылдырарының политиктиг уламчылаары-биле, ону шериг айтырыынче иептередирн-биле бүгү-ле болдуиар хемчеглерии боттандырары.

Бо чүгула чугаа бир төөгүлүг болуушкуиуң демдеглелдиг чылы-биле дакпырлажы берген. Ол беш чыл бурунгаар, 1966 чылдың июль айның эгезиинде, Варшава Керээзиниң чүрттары Европага тайбының болгаш аймыл чок чорукту быжыглаар дугайында Декларацияны хүлээп алган, Барыын Европа чүрттарының чазактарының эңаа дүүштүр кылгылаан базымнарының уламыбиле душкүүрелди чавырылдырарының эгезии салдынган. «Чавырылдырышкын тыиғарылбастаан» дээр бадыткалдар амгы үеде дыиналып турар.

Ол бодалды Вашингтоида сегирип ап, иептередип тураалаар. Ынчаарга ниити бодалбиле алырга, ол байдалдан үштунарының кара чаңгыс аргазы бар: душкүүрелди чавырылдырарының политиктиг уламчылаары-биле, ону шериг айтырыынче иептередирн-биле бүгү-ле болдуиар хемчеглерии боттандырары.

Бо чүгула чугаа бир төөгүлүг болуушкуиуң демдеглелдиг чылы-биле дакпырлажы берген. Ол беш чыл бурунгаар, 1966 чылдың июль айның эгезиинде, Варшава Керээзиниң чүрттары Европага тайбының болгаш аймыл чок чорукту быжыглаар дугайында Декларацияны хүлээп алган, Барыын Европа чүрттарының чазактарының эңаа дүүштүр кылгылаан базымнарының уламыбиле душкүүрелди чавырылдырарының эгезии салдынган. «Чавырылдырышкын тыиғарылбастаан» дээр бадыткалдар амгы үеде дыиналып турар.

Ол бодалды Вашингтоида сегирип ап, иептередирн турааларо. Ынчаарга ниити бодалбиле алырга, ол байдалдан үштунарының кара чаңгыс аргазы бар: душкүүрелди чавырылдырарының политиктиг уламчылаары-биле, ону шериг айтырыынче иептередирн-биле бүгү-ле болдуиар хемчеглерии боттандырары.

Бо чүгула чугаа бир төөгүлүг болуушкуиуң демдеглелдиг чылы-биле дакпырлажы берген. Ол беш чыл бурунгаар, 1966 чылдың июль айның эгезиинде, Варшава Керээзиниң чүрттары Европага тайбының болгаш аймыл чок чорукту быжыглаар дугайында Декларацияны хүлээп алган, Барыын Европа чүрттарының чазактарының эңаа дүүштүр кылгылаан базымнарының уламыбиле душкүүрелди чавырылдырарының эгезии салдынган. «Чавырылдырышкын тыиғарылбастаан» дээр бадыткалдар амгы үеде дыиналып турар.

Ол бодалды Вашингтоида сегирип ап, иептередирн турааларо. Ынчаарга ниити бодалбиле алырга, ол байдалдан үштунарының кара чаңгыс аргазы бар: душкүүрелди чавырылдырарының политиктиг уламчылаары-биле, ону шериг айтырыынче иептередирн-биле бүгү-ле болдуиар хемчеглерии боттандырары.

Бо чүгула чугаа бир төөгүлүг болуушкуиуң демдеглелдиг чылы-биле дакпырлажы берген. Ол беш чыл бурунгаар, 1966 чылдың июль айның эгезиинде, Варшава Керээзиниң чүрттары Европага тайбының болгаш аймыл чок чорукту быжыглаар дугайында Декларацияны хүлээп алган, Барыын Европа чүрттарының чазактарының эңаа дүүштүр кылгылаан базымнарының уламыбиле душкүүрелди чавырылдырарының эгезии салдынган. «Чавырылдырышкын тыиғарылбастаан» дээр бадыткалдар амгы үеде дыиналып турар.

Ол бодалды Вашингтоида сегирип ап, иептередирн турааларо. Ынчаарга ниити бодалбиле алырга, ол байдалдан үштунарының кара чаңгыс аргазы бар: душкүүрелди чавырылдырарының политиктиг уламчылаары-биле, ону шериг айтырыынче иептередирн-биле бүгү-ле болдуиар хемчеглерии боттандырары.

Бо чүгула чугаа бир төөгүлүг болуушкуиуң демдеглелдиг чылы-биле дакпырлажы берген. Ол беш чыл бурунгаар, 1966 чылдың июль айның эгезиинде, Варшава Керээзиниң чүрттары Европага тайбының болгаш аймыл чок чорукту быжыглаар дугайында Декларацияны хүлээп алган, Барыын Европа чүрттарының чазактарының эңаа дүүштүр кылгылаан базымнарының уламыбиле душкүүрелди чавырылдырарының эгезии салдынган. «Чавырылдырышкын тыиғарылбастаан» дээр бадыткалдар амгы үеде дыиналып турар.

Ол бодалды Вашингтоида сегирип ап, иептередирн турааларо. Ынчаарга ниити бодалбиле алырга, ол байдалдан үштунарының кара чаңгыс аргазы бар: душкүүрелди чавырылдырарының политиктиг уламчылаары-биле, ону шериг айтырыынче иептередирн-биле бүгү-ле болдуиар хемчеглерии боттандырары.

Бо чүгула чугаа бир төөгүлүг болуушкуиуң демдеглелдиг чылы-биле дакпырлажы берген. Ол беш чыл бурунгаар, 1966 чылдың июль айның эгезиинде, Варшава Керээзиниң чүрттары Европага тайбының болгаш аймыл чок чорукту быжыглаар дугайында Декларацияны хүлээп алган, Барыын Европа чүрттарының чазактарының эңаа дүүштүр кылгылаан базымнарының уламыбиле душкүүрелди чавырылдырарының эгезии салдынган. «Чавырылдырышкын тыиғарылбастаан» дээр бадыткалдар амгы үеде дыиналып турар.

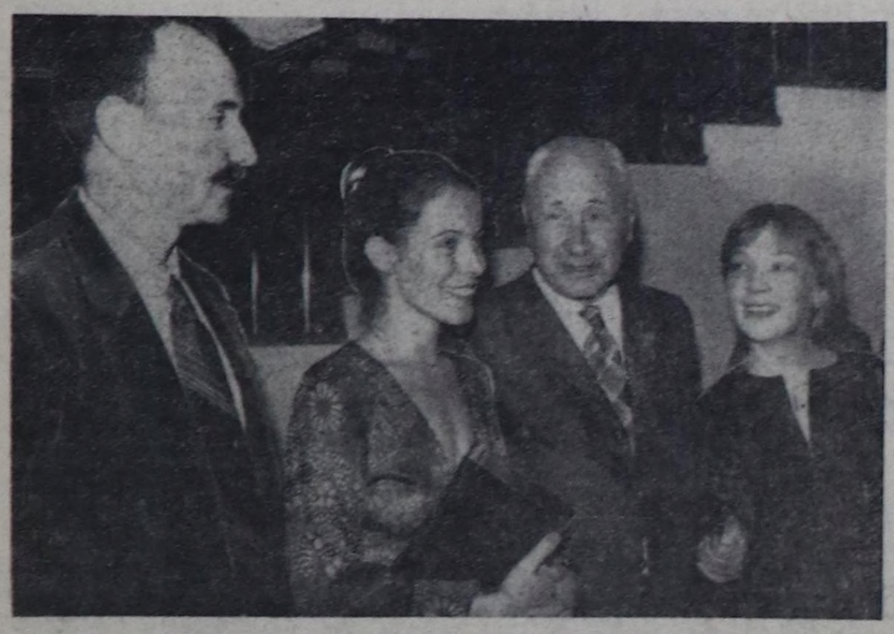
Ол бодалды Вашингтоида сегирип ап, иептередирн турааларо. Ынчаарга ниити бодалбиле алырга, ол байдалдан үштунарының кара чаңгыс аргазы бар: душкүүрелди чавырылдырарының политиктиг уламчылаары-биле, ону шериг айтырыынче иептередирн-биле бүгү-ле болдуиар хемчеглерии боттандырары.

ДЕЛЕГЕЙНИҢ МОСКВАДА XII КИНОФЕСТИВАЛЫНДА

Москвада делегейниң XII кинофестивалы уламчылап турар.

ЧУРУКТАРДА: «Россия» деп Төп концерт залында уранчечен фильмнериҢ конкурс чарыылдары: кинофестивальдың ажыдыышкынга көргүскен «Ленин Парижте» деп фильмни тырттырган бөлүктүң киржикчилери (сола-

гай талазындан): режиссёрларының бирээзи Леонид Эйдлин, француз актёр Клод Жад, тургузукчу режиссёр Сергей Юткевич болгаш актёр Елена Коренева.

А. КОНЬКОВТУҢ, Н. МАЛЫШЕВТИҢ, А. РУХАДЗЕНИҢ фотолары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧОННУҢ КҮЗЕЛ-ЧҮТКҮЛҮН ИЛЕРЕТКЕН

Ыры болгаш шүлүк — Бомба болгаш тук, Ыраажының үнү-дээ Аңгыны көдүрүптер — деп, шылгарангай шүлүмтү ыямдаа билир. Ажылчын аңгының массазы чүгле ниитилелдиҢ материалдыг байлаан тургузар эвес, ол ышкаш культураның үндезинин салып турар деп, марксизм өөредип турар. Үе-дүптен-ле чон бодунуң өлүм чок эпозун — тоолдарны, былиналарны арттырып, дыннап хаамос кайгамчык чараш аялгаларны ырлап каан. Маңаа бир-ле дугаарында «Интернационал» деп өлүм чок ырның дугайын чугаалаксай-дыр мен. Париж коммуназының шүлүкчүзү, ийи революцияларга француз ажылчыннарының баррикада тулчуушкуннарының киржикчизи Эжен Потье Париж коммуназы бастырган соонда, 1871 чылдың июньда «Интернационал» деп өлүм чок ырның сөзүн бижээн. Оон бээр ам 110 чыл эртип турар.

1887 чылда ажылчын композитор Пьер Дегейтер аяа аялга чугаатkан. Ол ырны эне баштай Лилльге ажылчыннар хуралынга ырлап күүсеткен. А оон соонда ол ыр делегейниҢ пролетарийлериниң гимнизи болу берген. Эрги делегейни үндезинингe чедир буза шапкаш, оон орнуга коммунизмни тургузар деп делегей пролетариадының күзелчүткүлүн илереткен «Интернационал» дег ындыг вептеренгей ыр кижи төрелгетениҢ төөгүзүнүге турбаан деп чугаалап болур. Эжен ПотьениҢ адыныҢ өлүм чогу, оон ажылчын аңгыып муриунга ачыхавыяазы ыда.

1913 чылдың январьда «Правда» солунга «Евгений Потье» деп чүүл «Н.Л» деп ат-биле үнген. Ол чүүлдү ПотьениҢ мөгээнидеп бээр 25 чыл болганына тураскаатkан. Ол чүүлдүң автору революцияның баштыңчызы В. И. Ленин болганы сөөлүнде илереэн. Ында бижээн: «Коммуна бастынган, а ПотьениҢ «Интернационалы» оон идеяларын бүгү делегейге вептеретken. Ынчангаш ам коммуна кажангызында-даа дириг. Потье ядаралга чораан өлген. Ынчалза-даа хол-биле тудуп тургуспаан кайгамчык тураскаалды ол арттырып каан.

Потье болза ырны дамчыштыр эң улуг пропагаидистериниң бирээзи болган. Ол бодунуң баштайгы ырын чогаадып турда ажылчын социалистериниң саны хөй-ле дизе он-оннан ашпас турган. Евгений ПотьениҢ төөгүлүг ырын ам он-он миллион пролетарийлер билир». Баштыңчының бижээн чүүлүнден одуруглар бо-дур. Бо ленинчи сөстериниҢ бижиттингенинден соңгаар, ылангыя Улуг Октябрьның соонда, Эжен ПотьениҢ чогаатkан ыры бүгү делегейге улам калбаа-биле вептерээн. Ам «Интернационалды» он-он эвес, чүс-чүс миллион кижилер ырлап турар. 1917 чылда «Правда» солуҢ: «Интернационал» деп ыр кызыл тук ышкаш үзүүр-дүзүлүг» деп бижээн. Улуг Октябрьның тимилегезиниҢ соонда делегейде бир дугаар социалистиг чүрттүн Күрүне гимнизи «Интернационал» болган. В. И. Ленинниң саналы-биле Кремльдиң улуг шагын «Интернационалды» ырладыр кылдыр эде кылган турган.

Азияның төвүнге 1921 чылда тывылган Тыва Арат Республикавының Күрүне гимнизи Совет Эвилелиниң үлегери-биле «Интернационал» турганын бис билир бис.

«Интернационалдың» сөзү тыва дылга 1930 чылдарның эгезинде тыва бижиктиң тургустунганының соон дарый А. Пальмбахтың шүүт киржилгези-биле очулдуртунган. «Интернационалдың» тыва дылга очулгазын оон соонда тыва шүлүкчүлер коллективтиг-биле сайзырангайжыткан. Ынчангаш «Интернационалды» ырлашкан делегейниң улустарының дылдарының аразында тыва дыл база дыңналып турар.

Тыва улустуң бурунгу ырлары ол үезинде нотага бижиттинмейн турза-даа, он-он чүс-чүс чылдар дургузунда салгалдан салгалче дамчып, амыдыралдан чыдып калбайн, бо хүнүмге чедир кадагалаттынып келген. Чыртыкылыг келир үе, аас-кежик дээш арыг ханың төп, амы-тынын берип чорван ада-өгбелериниң кадыг-берге үелерде ырлажып чораан ырларын биске арттырып каан. Ол ырлар иштикиниң болгаш даштыкының дарлакчыларынга базыдырган ядыы арат чонуң базымнарын хосталгаже хөөнеп, тайбынга ынакшылдыг кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилин оттуруп турганнар.

1883-1885 чылдар Тываның хосталгалыг шимчээшкинин үттүлүрбес бир төвүзүү — шынныг херекче, хосталгаже бурунгаарлаан базымнарыыстын бирээзи. Ынчан алдамаадырларның тура халыышкыны тываларның эрткен төөгүзүнге балаттынмас одуругларны арттырып, ол маадырларның өвүр-хевирлерин, оларның чүректерин чүгле чораан ырлары чонуң ынакшылын чалап ап, аныяк-өскенниң төрээн чуртунга ынакшылын быжыглап, оларны эстетика болгаш мораль талазы-биле кижизидиринге улуг рольду ойнап чоруур. «Алды баштыг Кара-Дагны», «Четтирбейн бараалынар» деп ырлардан чамдык одуругларны көре каапталы:

Хүрең даймын маннаг болгаш
Четтирбейн барган-на мен.
Күжүр бодум күштүг болгаш
Хулутпейн барган-на мен.
(«Четтирбейн бараалынар»)
Алды баштыг Кара-Дагны
Аал-ла кылып алыылынар.
Алызында барып-барып,
Амыр-шөлээн чурттаалынар!
(«Алды баштыг Кара-Даг»).

Үстүүде көргенивис улустуң ырларының одуругларының дээрге хайы-бир шагда оон авторлары болур кижилериниң сагыш-сеткилиниң хамыыдаан саарыглап төктүп келген, өөскөн-кылынын, сеткил-хөөнүн, кударал, уяралын чүге илереткен ырлар-дыр.

Ленинизмниң өлүм чок идеяларынга сорук киргеи социалистиг реализмниң үүрү чүүлү хүн бүрү сайзыраи, чонуң аас чоғаалынга, оон хөгжүм фольклорунга чечектелген чаа чогаалдарның саны ам көвүдээн. Коммунистиг партияның, оон ленинчи национал политиказының ачызында тыва улус бодунуң культураның база чаазы-биле сайзыраткан. Тыва чогаалчылар Степан Сарыг-оолдуң, Сергей Пюрбюнүң, Кыдыг-Эник Кудажының, Салчы Сүүрүң-оолдуң, Олег Суваанның, Юрий Кюзегештиң болгаш өскелерниң-даа ырларынга композиторлар Алексей Чыргал-оол, Ростислав Кенденбиль, Дамба Хүрең-оол болгаш өскелер-даа хөй-хөй аялгаларны бижээннер. Кандыг-даа чогаал, ол үнелиг-ле болур болза, үр үеде чурттаар дээрэи билдингир.

Б. ДОЮНДУП.

ЭҢ-НЕ БУЯННЫГ

ЭмчиниҢ мергежили эң-не буянныг. КижилериҢ аас-кежиктиг амыдыралынга ол кончуг эргим. Бо буянныг болгаш хүндүлүг, харысалгалыг ишти кылган кижини чон кезээде өөрүшкү-биле хүлээп, четтиргенин илередир.

Тес-Хем районуҢ Самагалдай эмнелгезинде чонуҢ кадыын камгалаар херекке төлептиг бараан бооп келгенивер хөй. Чогум-на мыдыгларның бирээзиниг акушер эмчи Кара-кыс Уванзайны хамаарыштырып болур. Ол Кызылдың эмчи училищезин 1957 чылда дооскан. Оон баштайгы күш-ажылчы базымы бола эмнелгеден эгелээн.

Ол бо ажылынга 24 чыл ажыы чоруур. Бо үениҢ дургузунда оон хинии кескен оол, кыс уругларын эмгежок. Олар ортумак школаны чедиишкиниг дооскаш, чамдыктары хинии кескен эмчиниҢ ижин салган, ол-ла мергежилдя шилип алган ажылдап турары өөрүнчүг. Кара-кыс Кадыговна не-чаштың кадыын камгалаар херекке бодунуң билиин, күжүн харам чокка ергүп келген.

Иелерден ол чүгле өөрүшкүнүң чылыг сөстерин дыңнаш, сүмезин дамчыдып чоруур.

Тус черниҢ божудулга бажыңынга бо чылын чүс ажыг нелер божуп, келир үениҢ салгакчыларын холга хүлээп алган. ЭмчиниҢ чугаазы-биле алырга, «Олчалыг-ла не мен» дээр. Оон чугаазы-ла чөптүг. БистиҢ чуртувуста бүгү-ле чүвени кижиниҢ чаагай чоруунга бараалгаткан. Ылаңгыя СӨКП-ниҢ XXVI съездиниҢ шиитпирлериниде херээженнерге дыка хөй чинчелделерни көргүскен. К. Уванзай съездиниҢ шиитпирлерни амыдыралга чедиишкиниг боттандырар сорулганы салып, № 4 кварталдың не-чаштарын хайгааралга алган. Ол участогунуң санитарлыг байдалын көрүп, айда дөрт удаа чурттакчыларны хынап турар. Саатты херээженнерни үёткә алыры чаңчыл болу берген. Ынчангаш кижилерге аас-кежикти, надыкшылды йөрээп чоруур эмчиниҢ ажылжи моон-даа соңгаар сайзырап, байлакшыгырын күзөөр мен.

М. ТИРЧИН.

ИЮЛЬ 17-ДЕН 19-КА ЧЕДИР ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮЛЬ 17-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — Уругларның уран чүүл коллективтериниң күүсеэдези. 9.35 — «Арыг агаарга өр улустуң оюну». Уран-чечен фильм. 10.40 — Делегей конкурстарының лауреады Л. Тимофеева ойнаар. 11.10—Медээлер. 11.15—14.15 — Чапсар. 14.15—Медээлер. 14.35 —Ирак республиканың национал байырлалы—Республиканың национал хүнүнге. Кинопрограмма. 15.20 — Уругларга фильм. «Браконьердер тудукчузуу». Уран-чечен телефильм. 16.55 — «Музыкалыг Эстония». Фильм-концерт. 17.05 — «Москва болган москвачылар». 17.35 — Б. Лавреневтиң төрүттүнген хүнүнден бээр 90 чыл болганынга. Чогаалдарының арыңнарындай. 18.20—«Лошарик». Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — 18.45 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Совет чогаалчыларның VII съездизинге келген даштыкы валчыларга сес. 19.20 — «ТТ-ниҢ экранынга бир дугаар». «Кадайланмышкын». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — «Балет дугайында». Балет артистериниҢ IV делегей конкурузу. 23.00 — Бөгүн делегейде. 23.15—00.15— Франциз эстраданың мастерлери.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — «Ол канчаарын оларай?» Хөй серииглыг уранчечен телефильм. 3-кү серииглыг. (ГДР). 13.15 —С. ЕсенниниҢ лириказы. 13.45 — «Солдатай кижи». Мультфильм. 14.30 —«ПТУ-га түү чүвете, канчаар өөредип турарыл». «Оттуг мергежилдиҢ школазы». Металлургтуң мергежилдиниҢ дугайында. 15.00 — «Экранда өөнүктер чыглып келген». СССР—МАР.

КЫЗЫЛДАН

15.50 — Уругларга фильм. «КүзелдиҢ чечээ». Ойнаар-актёр фильм. 16.55— «Арагаш». Телефильм. 17.20 —«Челээш». Дамчыдылга. 17.50 — Киножурнал. 18.00 — «Хөглүг өө». Дамчыдылга. 18.30—18.45 — Телемедээлер. 18.45 — Тываның экранынында.

МОСКВАДАН

19.00 — «Кино ала-чоруктар клуву». 20.00 — «Тамчыктыг удуһар, чаштар!» 20.15 — Чадаг-терге — Чадаг-терге спортунга ССРЭ чемпионады. «Аныяк пионерлер» стадионнан дамчыдылга. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.50 — «Партком секретары». Уран-чечен телефильм. 1-ги болгаш 2-ги серииглар.

ИЮЛЬ 18-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — Салгете-ада-иелер». 9.10 — «Эки баранарны хөйүү». 9.40 —Моңу силер шыдаар силер». 10.25 — «Спортлотонуң» 20-ку тиражы. 10.35 — «Хүннүң шыгжамыры». 11.45 — Документалдыг телефильм. «Никаратуа: гитара болган винтовка». Автору — политиктиг тайылбырлакчы Л. А. Новиков. Эге сөстү чогаалчы Г. Боровик чугаалаар. 13.00—Бөгүн делегейде. 13.15 — «Билдингир-даа бол, эдептиг». 14.15 — «Даарта" — Металлургтуң хүүү». ССРЭ-ниҢ кара металлургия министри И. П. Казанцевтиң чугаазы. 14.30 — «Челээш». Улустуң чогаадылгазының IV делегей фестивалының телепрограммазы: «Коргүзүлде байырлал» (Франция). 15.00 —«ТТ-ниҢ экранынга бир дугаар». «Русалочка». Г.-Х. АндерсениҢ тоолдарын ёзугаар. 16.20 —Политиктиг тайылбырлакчы Ю. А. Летуновтуң беседазы. 16.50 — «Олимпиада, сең кайгамчык-тыр сең!». Документалдыг телефильм. 18.00 — Делегей байдалынга хамаарышкан беседалар. СӨКП ТЫ-ның Делегей информациязының кылдыныҢ эргелекчизи Л. М. Замятин чүве чугаалаар. 18.45 — 19.00 — Чапсар. 19.00 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Кубань». «Динамо» Төп стадиондан дамчыдылга. 21.00 — Ye. Информастыг программа. 21.35 — ССРЭ-ниҢ улустуң артизи, Күрүне шаналының лауреады А. Петровтуң автор кежээни. Ленинградтан дамчыдылга. 23.10 23.40 — «Рембрандт. Офорттар». Эртем-тайылбырлыг фильм. Төнгенде — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — Мультфильмнер программазы: «Шаңналдың ам алырыл?». «Бистиң ёзугуүс Пишичтай», «Жираф болгаш карак-шиля. 14.50 — У. Теккерей —«Алдыргактар делгирир» ССР ЭвилелиниҢ КүрүнениҢ академиктиг Бичетеатрының фильм-шиназы. 17.30 — «Музыкалыг киоск». 18.05 —«Алдың эзрем». Документалдыг телефильм. 19.00— Ыры-81». Ленинградтан дамчыдылга. 20.00 —«Тамчыктыг удуһар, чаштар!» 20.15—«Кадыкшыл». Эртем-тайылбырлыг программа. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.00—«Парм шиназы». Уран-чечен фильм. 1-ги серииглыг. (Италия—Франция).

ИЮЛЬ 19-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкинче чыснаалыцаар!» 9.00 — «Будильник». 9.30 — «Совет Эвилелиниге бараан боон тур мен!» 10.30 — «Кадыкшыл». Эртем-тайылбырлыг программа. 11.15 — «Музыкалыг программа: «Эртенги почта». 11.45—«Кедээден дамчыдылга». 12.45—«Музыкалыг киоск». 13.15 — «Бөгүн — Металлургтуң хүнү». ССРЭ-ниҢ өөнүг металлургия министри П. Ф. Ломаконуң чугаазы. 13.30—«СпортниҢ чагаалаарынар бүгүлгаар». Металлург хүнүнге музыкалыг программа. 14.45 — Б. Лавренев — «Урозшкин». Москваның М. Ермолаева аттыг театрының фильм-шиназы. 16.30 — Спорттуң беш хевиринге ССРЭ чемпионады. 17.00—«Делегей паворомазы». 17.45 — Цирк ареназында». 18.15 — «Даштыкы залчылар Совет Эвилелиниң дугайында». 18.30 — 18.45— Чапсар. 18.45 — «Олимпий регатазының сылдыстары». Эстрадазыг программа. 20.00—Кино ала-чоруктар клуву». 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.55 — Спортчу программа. Төнгенде—Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — Спортчу программа. 15.05—«Челээш». Улустуң чогаадылгазының IV делегей фестивалының телепрограммазы: «Баштайгы хымыстың байыдалы». (Моол Арат Улус). 15.35 —«Григорий Поповалов — чогаалчы». Документалдыг телефильм. 16.15— «Силерни опереттаже чалап тур». 17.55—«Ийи капитан». Хөй серииглыг уран-чечен телефильм. 6-гы серииглы. 19.00 —«Сээн аптында — Төөгөн чуртуң». Сибирьни, Соягу чүктү болгаш Ыраакы Чөөн чүктү шиназдың алгаанының төөгүзүнүң дугайында документалдыг фильм. 20.00— «Тамчыктыг удуһар, чаштар!» 20.15 — Украин ССР-ниҢ КүрүнениҢ академиктиг алдарлыг симфония оркестриниҢ концерти. Дирижёру— делегей конкурстарының лауреазы П. Коган. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.00 — «Парм шиназы». Уран-чечен фильм. 2-ги серииглы.

Уруглар

болгаш чай

«САЙЛЫКТА»

ХӨГЛҮГ

Ырда кирген Самагалдайдан 5 километр ырак каас-чараш бойдус-чурумалдыг черде ажыл-агыйлар аразының «Сайлык» пионер лагери турар. Уругларның дыштанылгазын чогумчалыг организастаар дээш бүгү-ле чүүлдерин кылып турар. Кижизидилге ажылының планын тургускан. Ямзы-бүрү болгумнерин организастаан, спортчу оюннарны арттырип турар. Бо ажылдарны башкы Николай Чамбал эки улуртуп турар.

«Кызыгаар» совхозтуң сүт-бараан фермазынга пионерлер солун программалыг концертти көргүзүп чораан. Олар бо сезонда Эрзинниң Кара-Хөлде пионер лагеринге халдан барып, спортчу маргылдааларга киржир деп планнаан.

К. ТАШ-ООЛ.

ЭмчиниҢ сүмези

ЧИГИР ААРЫЫ ДЕП ЧҮЛ?

Чигир аарыының дугайында тодаргай тайылбырны бээрин дилээн чагаалар редакциягa кээп турар. Ынчангаш анаа хамаарыштыр Кызыл хоорай поликлиниказының эндокринолог эмчизи Т. О. Ондарның үүлүн парладывыс.

Сөөлгү үеде чигир аарыының дугайын аараан кижилериниҢ саны делегейниҢ дыка хөй чурттарында көвүден турар. Колдуунда оон 40-45 хар иштинде кижилер хөй аарын турар. Ол ышкаш угаан ажылы кылып чоруур кижилер база хөйү-биле аарыыр.

Чигир аарыы хоочурап, үр үе иштинде аарыыр, элээн парын, эмнеттинмес аарыгларга хамаарыжыр. Оон тыптып келирининг кол чылдагааны организмде бүдүмелдериниҢ бүгү-ле хевирлериниҢ солчуагазы өскерип бээринде. Белоктарны, жирлерни (үстү), база кол-ла чүве углеводтарны шингээдип алыры өскерилгениидеп болур. Углеводтарны организмниң шингээдип алырынга инсулин дээр гормон эргежок чугула. Ол гормон ижин адааның безинде тускай клеткаларга тургустунуп, ханче үнүп турар.

Чигир аарыы салгал дамчып тыптыр. Ол аарыгдан аарый бээр кижилерниҢ хөй кезиниҢ ижин адааның безинин ажылдазары төрүмелинден шыы эвес болур. Ынчангаш организмге аарыгзыг байдалдар тыптып келирге, азы нерви системазы кошкаарга ол бес бодунуң ажылын үүп шыдавайн баар, инсулин-гормонун болбаазырап үнери эвээжеп, организмге углеводтар шингээдилгези кудулаар. Ол чорук ханга чигир аарыының тыптырынга чедирер. Чигир аарыы-биле эр-даа, херээжедаа кижилер деңге аарын турар. Бо аарыг өйүнде деңзилиг кижилерге бодаарга, деңзизин артык кижилерге он катап хөй тыптып болур.

Чигир аарыы чоорту билдинер болганда, оон аараан кижилер эмчиге дораан барбайн баары олярны бергедээшкинерге чедирер. Аарыг чамдыкта хен-хенертен чигир аарыының бүгү-ле демдектери-биле эгелээр: аас ишти күргаар, суксаар, шаг чокталыр, кижиниҢ чемге хөөнү эки болуп. хөй чемнинiҢ тураа-даа арын баксыраар, диштиҢ шазы аарып, диштер кошкап дүжер, суук албаннаары көвүдүр.

Чигир аарыындан аараан кижилер үр үе иштинде оңу билбейн, ямзы-бүрү эмчилерге эмнедип туруп бээр, ынчангаш өй-шаанда шын диагноз салдынмайн баар. Аарыг кижилериниҢ чамдыызы кадагалаар, караа дискеттээр, эъди изиир, ямзы-бүрү кеш аарыындан аарыыр, оларның кандыг-бир бичии шыйбак балыглары үр үеде экирбес болур. Эгелээр демдектериниҢ аайы-биле болгаш организмде өскерилгелериниҢ аайы-биле бо аарыг үш чадага ангыланып турар.

Бирги чадазы. Организмде улуг өскерилге чок, ынчалза-даа кижи кандыг-бир аарыгдан аарып турар үезинде ханга чигир шоолуг эвес көвүдээр. Оон ынай бо аарыг төрел салгаар болганда чоок төрелдериниҢ аразында чигир аарыглыг кижилерлиг азы артык деңзилиг кижилерни бистин кабинет хайгааралга ап, хире-хире анализтерин көрүп, углеводтары эвээш диетаны тааруштыр тургузуп берип турар. Диетаны сагыш, эмчиниҢ сүмезин күүседип чоруур болза, аарыг оон ынай кедерип, дараазында чадазынче шилчивейи барып болур.

Ийиги чада. Аарыг кижи тускай диетаны сагывас, чигир эвээжедир таблеткалар-биле азы инсулин-биле эмнемес болза оон мага-бодунга чигир көвүдээр болгаш янзыбүрү өскерилгелер тыптып болур.

Үшкү чада. Аарыгның эң берге чадазы. Аарыг кижиниң организминге инсулин-гормон четнестеп, оон аъш-чем-биле ажыглаан углеводтары кандыг-даа өскерилге чокка суун албаны-биле үне бээр аназар база ханга көвүдээр. Бир эвес аарыг кижи үе-шаанда эмчиге келбес, эмчиниң айтыышкынын ёзугаар чигир кудуладыр эмнерии азы инсулинни өй-шаанда ишпес, сыкыртпас болза, багай уржуктарга чедирер: бүүрекке, хан-дамырга, нерви системазынга улуг өскерилиишкиннер тыптып болур.

Бүгү-ле аарылгарга удур профилактиктиг ажылларны баш бурунгаар чорудары бистиҢ совет кадык камгалалдың кол принцини болгай. Чигир аарыынга удур профилактиканы ажылын кайы-даа чаданың (үетүнде) аарыг кижи бүрүзүнге чорудуп турар. Диета сагыры, күш-дамыр мергежилгелери кылыры аарыг кижи бүрүзүнге ангы-ангы болур болганда чүгле эмнел турар эмчиниң айтыышкынын сагып эмнениэр ажыктыг. Ол ышкаш чигир аарыындан аараан кижилер эртенги күш-дамыр мергежилгелерни болгаш эмнелге гимнастиказын хүн бүрүде кылырын сүмелеп турар бис. КижилериҢ шимченгир болуру организминиң глюкозаны дүрген шингээдип алырынга ажыктыг.

Аарыг кижилер диетадан ангыда Ессентуки, Боржоми, Березовская болгаш өске-даа минералдыг сугларны чылда 2-3 катап 3-4 неделялап ижер.

Курортка эмнениэр аарыг кижиниң ниити байдалының экижирииге, оон күш-ажыл кылыр байдалын экижидиринге азы катап тургузарынга улуг салдарлыг. Ынчангаш курорттарга эмнениэр, дыштаныры чөрле чугула. Тывада чигир аарыг кижилерге таарыжыр курорттар чок. Шак ынчаар аарыг кижилер эмнедип турар эмчизиниҢ сүмезин ёзугаар Боржоми, Ессентуки, Пятигорск, Трускавец, Друскининкай курорттарга барып эмнедип турар.

АҢЧЫ МАЛЧЫН

Бөрү — араатан аң. Ол чемиш дилээш чөрлик болгаш азырал аңнарны тудуп чип, оларның өзүлдезинге хора чедирип турар. Оон туржук кижилериҢ азырап, надагалап келген малмаганынга безин иогаралды чедире бээр.

Республиканың кодан-девискээринде бөрүлериҢ көвүдээнин база олар өөр-өөр болуп алгаш, хөй-ниитиниҢ малын тудуп чип турарын айыткан чагаалар редакциягa кээп турар.

* * *

«Коммунизмче орук» совхозтуң мурнакчы малчыны Күдер-оол Бүүлар хөй кадагадып чораан, олардан ырак эвес черге бөрү изин эскерип каапп, капка салып каан. Каш хонук эрткенде ол черинге кээрге, бөрү капкага кактынган. өзүлүн сөөртүп алган. Ак-БөлдиҢ тайгазынче үне берген болган. Дуржулгалыг аңчы оглу-С. Бүүларны эдертип алгаш, капкага кактынган бөрүнү сүрүп тургаш даялап каан.

Мурнакчы малчын К. Бүүлар бо чылын бир бөрүнү, алты бөрзекти узуткаан, оларның кештерин районнуң өлүктывыш аңныыр ажыл-агыйынын белеткел конторазынга тудаган.

М. МОНГУШ.

Өвүр район.

Агаар

Кызылдың агаар станциязының медээзин ёзугаар алырга, бөгүн республикага бүргеп, аязыр, чамдык черлерге биче чаар. Мурнуу чүк углавыышкынның хаттың дүргени секундада 7—9 метр чедер. Агаарның температуразы 20—25 градус чылыг болур.

Кызылга эдир бүлуттаар, биче чаар. Мурнуу-барыын чүк углавыышкынның хаттың дүргени секундада 7—9 метр чедер. Агаарның температуразы 21—23 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

ИЮЛЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ийи Фёдор» 9.30, 11.30, 13.30, 16.30, 18.30, 21.20. «Одаглар четвертге» 15.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: №93 чаа киночыныды 10.00, «Мария МедичиниҢ хааржакчыгажы» 11.30, 14.30, 17.40, 18.40, 21.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Москва карак чажынга буяуревес» (2 серииязы) 14.20, 17.10, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чараш кыс болгаш маңгыс» 15.00, «Ужен үш хай-бачыт» (2 серииязы) 17.00, 20.00 шактарда.

ЧАПГЫ КИНОТЕАТРГА: «Ужудукчу Пиркетың истелгези» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Редакциянның адрези: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийнай ыыдыралы болгаш совет тургузу киздистериниң 2-37-13, пропаганда киздизиниң 2-31-75, культура киздизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый киздизиниң 2-21-47, үлетөөр киздизиниң 2-31-75, чагаа киздизиниң 2-41-27 информация киздизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефончe долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1563.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле чөгедилген типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1) ТС—00855

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 164 (11662) | 1981 чылдың июль 16, четверг | 1925 чылда үдезилеттингеи | Өртээ 2 коп.

МАЛГА ЧЕТЧИР ЧЕМНИ БЕЛЕТКЭЭРИ — КИЖИ БҮРҮЗҮНҮҢ СОРУЛГАЗЫ

БЫЖЫГ БААЗАНЫ ТУРГУЗАР

Бо чылын улуг кандаашкын болганындан мал чемин белеткээрингe нарын байдал тургустунган. Болдунар аргаларны база курлавырларыны дилеп тыпкаш, кижи күжүн болгаш материалдыг курлавырларны мал чемин белеткээринче мобилизастаары-биле СЭКП обкомунуң бюрозу бо чылдың июль 10- дан сентябрь 10-га чедир мал чеми белеткээрииниң шалыпчы ийи айынга чарлаан.

Ниитиниң малынга чем белеткээрииниң кампаниязын Бай-Тайга районнуң совхозтары эгелээн. Ук ажыл районда канчаар чоруп турарын чугаалап бээрин көдээ ажыл-агыйг эргелелиниң начальниги Өлчей Чашович КАРА-ДОНГАКТАН бистиң корреспондентивис М. Ондар дилээн.

Районнуң совхозтары бо чылын ниитиниң малынга 11540 тонна сиген, 9240 тонна силос, 910 тонна сенаж, 100 тонна витаминниг сиген далганы белеткээр планныг. Агаар-бойдустуң кандаашкыны ниитиниң малынга четчир чем-суурну белеткээрииниң планныг онаалдазын долдур күүседириңге арай таарымча чок, байдалдарны тургузуп келген. Ынчангаш районнуң девискээринде чайгаар үнген сигенниң болгаш тарымал мал чеми культураларның үнүжү арай хирелиг болган. Тургустунуп келген бергелерни ажыл-агыйларның, албан организация черлериниң удуртукчулары, специалистери өөренип көргеш, бар аргаларны болгаш курлавырларны ажыглап тургаш, мал чемин белеткеп ап болгу дег черлерде түскай звеноларны, бригадаларны быжыглаан.

Сөлгү медээ-биле алырга, сиген белеткелиниң ажылында — 226, будук-бүрү белеткелинде 54 кижи хаара туттунгаш, доктаамал ажылдап турар. Сиген кезер машина чеде албас, сумун, буга уннарындан, шырыш, хараган, оңгар-кооргалдар аразындан чайгаар үнген сигенниң болгаш тарымал мал чеми культураларның үнүжү арай хирелиг болган. Тургустунуп келген бергелерни ажыл-агыйларның, албан организация черлериниң удуртукчулары, специалистери өөренип көргеш, бар аргаларны болгаш курлавырларны ажыглап тургаш, мал чемин белеткеп ап болгу дег черлерде түскай звеноларны, бригадаларны быжыглаан.

Сөлгү медээ-биле алырга, сиген белеткелиниң ажылында — 226, будук-бүрү белеткелинде 54 кижи хаара туттунгаш, доктаамал ажылдап турар. Сиген кезер машина чеде албас, сумун, буга уннарындан, шырыш, хараган, оңгар-кооргалдар аразындан чайгаар үнген сигенниң болгаш тарымал мал чеми культураларның үнүжү арай хирелиг болган. Тургустунуп келген бергелерни ажыл-агыйларның, албан организация черлериниң удуртукчулары, специалистери өөренип көргеш, бар аргаларны

ИЙИГИ ДҮЖҮТТҮ АЛЫР

«Найырал» совхозтуң Кара-Тал салбырының механизастаттынган сигенчи звенозу Терезин ховузунуң суггаттыг черлеринде тараан меденiң баштайгы кезилдезин болгаш ажаалдазын шалыпкын темпилиг чорудуп эгелээн. Ында чаагай үнген хөй чылдыг суггаттыг сигенниң кезилдезин беш трактор косилказы-биле чорудуп, кургаан сигенни ийи трактор дырбазы-биле бөлүктүргаш, ийи волокуша-биле сөөртүп, сарааттан турар.

Механизастаттынган звеноун ишчилериниң аразында бердинген онаалданы күүседир дээш социалистиг чарыш калбарган. Чарыштың түңнелин он хонуктап үндурер болгаш тиилекчилерни шаңнап мактаар.

Сигенчилериниң ажылдаарынга база чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Терезинниң хову турлаанда столовая ажылдап турар, чүпар-бажыңны белеткээн, кызыл-булуунну база дерээн.

Суггатчылар меде шөлүн совхозтуң гидротехниги Борис Мажаанын удуртулгазы-биле чазын эки суггарган. Оон түңнелинде хөй чылдыг сигенниң үнүжү чаагай болган.

Чаагай үнген меденi кезип эгелээнинден бээр үр болбаандаа болза, Дамба Сүрүк-оолга удуртткан механизастаттынган звенонуң кежигүнери 150 тонналы тырып боодалдаашаа, Терезин бригадазының турлаанда сөөртүп чедирген, 35 тонна сигенни белүп сарааттаан. Мал чеминиң белеткелии механизаторлар шалыпкын чорудуп турар. Олар люцернаның баштайгы кезилдезини эң-не кыска хуусаада дооскаш, шөлдү катап суггарып, чемишчиткеш, ийиги кезилдени алыр сорулганы салган.

Мал чеми белеткекчилериниң аразында калбарган чарыштың баштайгы түңнелии үндүрген. Сиген кезеринге Седен Чудурук, Александр Байыр, сигенни тарып боодалдаарынга Суван Каадыр-оол, сөөртүп дажыглаарынга —Николай Дарбак, Кертик-оол Медров олар тиилекчи болгаш, өртектиг түүлдер-биле шаңнаткан.

Ш. ДЕВЕК.
Улуг-Хем район.

ШУПТУ КИРЖИП ТУРАР

СЭКП Тыва обкомунуң III пленумунуң материалдарын Тес-Хем районда «О. Шынаа» совхозтуң сигенчилери улуг сонуургал-биле танышкан. Мал ажылын хөгжүдерин бүгү улустуң херээ кылдыр чарлаан, малга быжыг чем-суурну тургузарын чугулалап турарын малчыннар-даа, сигенчилер-даа есткил ханышкынбиле деткээн. Ынчангаш мал чеми белеткээрииниң шалыпчы ийи айынга идепкейлиг киржип, социалистиг чарышты улам калбартырын шиитпирээннер.

Бо чылын агаар-бойдустуң уржуундан бистиң совхозтуң девискээринде от-сиген хирелиг. Шынаа сигенииниң безин дужүдү мырнай бичии. Ынчалзаок бүгү аргаларны, курлавырларны болгаш мөөнеттиигеи дуржулганы шупгузул ажыглап тургаш, ниитиниң малынга четчир чемни белеткээрии олар дугурушканнар. Он бирги беш чылдың баштайгы чылында 2380 тонна сиген белеткээр планын шуут 3000 тонна чедирип, 620 тонна сигенни планда көрдүнгенинден артыр белеткээрии хүлээшгеннер. Бо белеп эвес сорулганы күүседирде бригада, звено, бүгү сигенчилер ортузунга социалистиг чарышты эң-не бедик деңнелге дээштиг кылдыр организастаар бис.

Мал чемнерии белеткээриниң үезинде социалистиг чарышты канчаар организастаарын болгаш ооң негелделерии совхозта парткомнуң болгаш көдээ Совет күүскомунуң хуралдарынга чугаалажып көргеш. Суурда бүгү албан организацияларның болгаш бүдүрүлге черлериниң коллективтерии ол чарышка киириштирериң база дугурушкан. Ясли-садта-даа, совхозтуң ажылчынарынга-даа социалистиг чарыштың негелделери кылдынган. Ынчангаш чүгле суурнуң чемни белеткээрииниң шалыпчы ийи айынга идепкейлиг киржип, социалистиг чарышты улам калбартырын шиитпирээннер.

Мал чеминиң белеткелиниң баштайы он хонуунда Виктор Янзоо удурткан 30 кижи составтыг механизастаттынган бригада Кара-Булак деп черге организастыг ажылдаан. Ында ниитизи-биле 13 трактор быжыглаттынган. Сигенни кезер, бөлер болгаш пресстээр дээш еске-даа ажылдарын кылыр техника четчелеттиигеи. Баштайгы он хонуктуң түңнели-биле алырга, кезикчилерден Балчий-оол Ужар-оол, Александр Эрченчин, Алеша Ооржак олар

ТУДУГЖУЛАР ХҮНҮНГЕ

Кызылда Политчырыдышкын бажыңынга трестериниң, бүдүрүлге каттыжышкынарының болгаш өске-даа тудуг организацияларының удуртукчуларының хуразы болган. Ада СЭКП Тыва обкомунуң секретары А. И. Ванжа тудугжуларның профессионал байырлалын демдеглеп эртиреринии база ада белеткел ажылдарын баш удур кылып чорударының дугайын чугаалаан.

Тудуг-монтаж ажылдарын кылып турарларның ажылының аайы-биле «Мергежилиниң тергиини» деп конкурсуш этапка эртер. Баштай тудугнуң эге организацияларынга, ооң соонда трестерге, адак соонда республика хемчээлинге болур.

Тудугжу хүнүн эрттиреринiң талазы-биле тускай комиссияны база тургускан. Ооң даргазы республиканың Күртүдүт комитединиң даргазы Б. Д. Байыр-оол болган. (Бистиң корр.).

ГРУЗИН ССР. Республиканың дыка хөй шөлүн шай плантацилары эзлеп турар. Бүгү-эвиледиң шай болгаш субтропиктиг культуралар талазы-биле эртем-шинчилел институдунуң ажылдакчылары шайның чаа «Колхида» деп сортун бүдүрүп үндүрерин саналдааннар. Чемгир амданшы-биле, магалыг чыды-биле ол өскелерден ылгалдыг. Харын-даа Индияның даглыг районнарынга өстүрген шайдан бичии-даа ылгалбас.

Дүжүткүр талазы-биле «Колхида» өске шайлардан ийи катап ажыг. Сывының бүрүлери улуг-улуг, ооң уламындан хол-биле кылыр ажыл барык чок, шупту механизастаттынган.

Он бирги беш чылда ол чаа шайны 2500 гектар черге тарыыры көрдүнгеи.

ЧУРУКТА: шай өстүрер Чакв питомнигииниң кол агроному Алексаидр Мегреладзе (солагай талазында) биле эртемшинчилел институдунуң селекция болгаш үрезин кылдыныңиң эргелекчизи Вахтанг Кутубидзе олар шай плантацизында.

Н. АНАСТАСЬЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникazы.

1981 ЧЫЛДЫҢ БИРГИ ЧАРТЫЫНДА ТЫВА АССР БИЛЕ ХАКАС АВТОНОМНУГ ОБЛАСТЫҢ СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫЖЫНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

	Тыва АССР			Хакас А. О.	
	План кезилдези	1980 чылга дөмей эвилелге (хуу)	План кезилдези	1980 чылга дөмей эвилелге (хуу)	
УЛЕТПУР					
Продукция сайгарылгазы	102	100,9	99,0	102	
Күш-ажылдың бүдүрүкчүүт	103	104	99,9	100,4	
ТУДУГ					
Бүгү-ле үндезиннерден капитал салыышкын	72	102	92	103	
Керээлиг ажылдарның хемчээли	80	110	101	83	
Күш-ажылдың бүдүрүкчүүт	97	100,9	94	97	
Чуртталга шөлүн ажыглалга киирери	76	148	88	128	
ТРАНСПОРТ					
Ниити ажыглалдың автотранспорту–биле сөөртүлге (тонна-километр)	92	99,5	101	113	
АМЫДЫРАЛДЫҢ АЧЫ-ДУЗА ЧЕДИРИЛГЕЗИ					
Чоңга ачы-дуза чедирилгези	102	108	103	109	
ооң иштинде көдээ черге	99,0	103	102	109	
САДЫГ					
Үүрмектээр бараан саарылгазы	102	105	101	104	
КӨДЭӘ АЖЫЛ-АГЫЙ ПРОДУКЦИЯЗЫН КҮРҮНЕГЕ САТКАНЫ					
(Плandан ажыр даалганы планы-биле катай)					
Мал болгаш куш	116	110	103	104	
Сүт	113	107	95	102	
Чуурга	153	130	110	108	
МАЛДЫҢ ПРОДУКТУЛУУ					
Бир иректен сагган сүт (кг)	680	88	1063	102	
Бир дагааның чуурга бээри (бир борбак-биле)	88	107	117	101	

Дүвүренчиг медээ

СИГЕН КЕЗИЛДЕЗИНГЕ БЕЛЕТКЕНМЭЭН

«Торгалыг» совхоз 32 муң ажыг баш малдыг. Ынча малды кадыг-дошкун кыштан хүр-менди ажырарынга 3600 тонна сиген, 3000 тонна зеленка, 1500 тонна силос херек. Бо чайның каан, берге болуру эгезинде-ле илдең болуп турган. Ындыг болганда, ниитиниң малынга четчир чемни белеткеп алыр дээш, баш удур магадылап, хамык машина-техниканы шагда-ла септеп алыр, суггаттыг черлериниң беримчезии бүрүн алыры-биле суггатты үзүктелдирбес ужурлуг. А «Торгалыг» совхозта байдал кандыгыл? Совхозтуң удуртукчулары шынап-ла ажыл-агыйжы эвес, ээ-харыысалга чок чорукту болдурган деп ажыбиле чугаалаар херек. Оны годаргай фактылар-биле бадытказр бодай-дыр мен.

Совхозтуң хову бригадазында 600 гектар суггаттыг чер бар. Мурнуку чылдарда өзүүшкүн үезинде бээри ийи катап суггаргаш, ооң чаагай дүжүттү (сигенни болгаш зеленканы) ап турган. Ол шөлдерни бо каан чайны харыдаа 2—3 катап суггарар ужурлуг турган. Каан чайны көре тура-ла суггатты агроном В. Бюрбю биле хову бригадазының бригадири Д. Кызыл-оол олар организаставаан. Ол дугайында суггатчы Тумат Бүдүней мынчаар хомудап чугаалап турар:

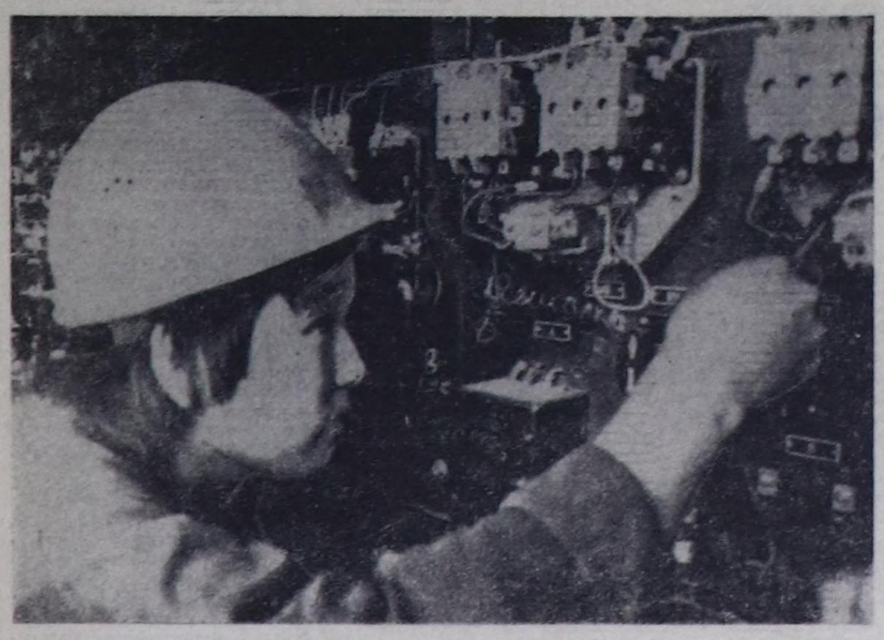
— Часкы өл-шык сиңирер суггат бээри орта болбаан. Торгалыг хемниң суу бута дөңүн үргүлчү чара шааптар. Ынчангаш буга суу үстүр. Ону боор, дуглаар техниканы совхоз дирекциязы бербээн. Буга дөзүн хол-биле боор арга чок-тур. Ооң уржуу-биле шөлдер четче суггартынмаан. 600 гектар шөлдүн дөңүп-ле кезик хиреэни шокарлай суггардывыс. Часкы суггат эгелээнден бээр, амга чедир агроном Василий Бюрбю-даа, хову бригадирн Дагба Кызыл-оол-даа суггатчылар бистерге кээп көрбээн. Оларның сураар дыннаарга, суурда арагалап чоруп турар дээр-дир. Суггат ышкаш чугула ажылды черле канчап ол хире тоомча чок көөр боор?! Удуртукчуларының шак мындыг ээ-харыысалга чок чорууның уржуу-биле суггаттыг шөлдер кадып калганы ол-дур.

Ооң ыңай база бир факт. Кара-Талдың хойжу бригадазынга (бригадири В. Кертик-оол) 60 гектар сиген шөлүн суггаргаш, кажаалап алырын хүлээткен. А херек кырында ол бригаданың малчыннары айыткан сиген шөлүн суггарбаан, аңаа көңгүс хол дегбээн. Ынчангаш суггаттыг шөлден сиген үнмээн. Ам бригаданың сиген кезер черн чок болуп турар.

Оон-даа чаржынчыг чүве болза, сиген кезериниг ажыглаар техниканы амга чедир септеп, белеткеп албаанын. Совхоз дирекциязы, партком та чүнү бодаан чүве ийик, техника септээриниң чай чок үезинде аңаа ажылдап турган механизаторларны «экскурсиялап, селгүүстеп алыы» дээш, Шущенскоеже чорудушкан. Олар коичуг чугула үеде июнь 16-дан 23-ке чедир селгүүстеп тораап келген. Совхозтуң удуртукчуларының ажыл организастап билбес, даамай, шөлээн чорууның уржуу-биле ам мал чеминиң белеткелиниг кирер техникашың кезии белеп эвес болуп турар. Кукуруза силостаар үш комбайн шупгузу үрелик, кылдынмаан. Он ийи косилканың чүгле алдызы ажылдап болур, артканнары септеттинмээн. Оларның бистери база чок. Оон аңгыда сиген кезилдезинге ажыглаар ужурлуг үш трактор көңгүс септеттинмээн.

Байдал мындыг турда, канчап арбын мал чеми белеткеп алыр боор? Сиген кезилдезинче киирер дээш ийи звено тургускаш, оларны дерипр дээрге, машина-техниканың кезии белеп эвес болган. Олар эки четчелеттинмейн сиген кезилдезинче чаа кирген. Ук звеноларның арбын сиген белеткээрииге ынаныры бергедир. Ынчангаш «Торгалыг» совхозта мал чеминиң белеткелиниң байдалы дүвүренчиг. Өвүр районнуң удуртур органнары бо талазы-биле эң-не дээштиг хемчеглерни алза чогуур.

Т. ДАМБАЖЫК.
Өвүр район.

Кызылдың № 4 профтехучилищезиниң Хову-Аксында салбырының кежээки курузунга өөренип тургаш, Николай Бумба электромонтёр мергежилди чедип алган. Одаажы Тыва кобальт комбинатта гидрометаллургия цехиниң септелге-үлелге пунктузунда ажылдап турар. Н. Бумба ында

үш чыл болган. Комсомолчу ооп бодунуң мергежилии ажы билир, бижыг сагыдгачурумнуг кижи кылдыр көргүскен.

ЧУРУКТА: электромонтёр Н. Бумба үлекчи электрощиттиң профилактика ажылын кылып тур.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ЧҮҮЛДҮГ ДЕП КӨРГЕН

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Социалистиг экономиктиг интеграцияның он чыл мурнунда хүлээп алдынган комплекстиг программазының боттанышкынының түңнелдери ЭДЧ кежигүнери чурттарның бүгү талалыг кады ажылдажылгазының чедиишкиннерин, социалистиг дем каттыштырылгазының күүзүнүң өскенин бүзүреллиг херечилеп турар деп, ЭДЧ-нии сессиязының Софияга болган XXXV хуралының түңнелдериниң талазыбиле МАРН ТК биле МАРның Министрлер Чөвүлелиниң докгаалында чугаалаан.

ЭДЧ кежигүнери чурттарның улам улаиылап, калбарып орар демниг харылзаалары социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкунуң оруубиле оларның чедиишкиниг бурунгаарлалашкынының чугула фактору-дур. Социалистиг дем каттыштырылгазының экономиктиг күүзүн, чаңгыс эвин, сырый каттыжышкынын быжыглаарынга Совет Эвилелиниң шиитпирлиг роль-дуун документиге демдеглээн.

ССРЭ-нии, ЭДЧ кежигүнү өске-даа чурттарның улусчу Моолга көргүзүп турар техника-экономиктиг деткимчедузалажчызы улус ажыл-агыйын, культураны хөгжүдериниң чоокта чаа МАРН-ның XVIII съездиниге көдүрүлген сорулгаларын боттанды-рарынга улуг ужур-дузалыг деп, доктаалда айтыкан.

ЭДЧ сессиязының XXXV хуралынга моол делегациязының ажыл-чорудулгазын МАРН ТК, МАР-ның Министрлер Чөвүлели чүүлдүг деп көргеш, ооң шиитпирлерин күүседириниң хемчеглерин толдаргайлаан.

ПКАП-ТЫҢ ОНЗА IX СЪЕЗДИЗИ

ВАРШАВА. (СЭТА). Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының онза IX съездизи бурунгу хүн ында ажыттынган, ооң ажылында 1964 делегат, польша ажылчын шимчээшкиниинiң хоочуннары, массалыг болгаш хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери киржип турар.

Съездиниң ажылдарының аразында —социалистиг чурттарның: Болгарияның, Венгрияның, Вьетнамның, ГДРниң, Кубаның, Румыниянын, Совет Эвилелиниң, Чехословакияның, Югославияның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының делегациялары бар. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының делегациязын СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКПниң Москва хооркомунуң бирги секретары В. В. Гришин баштап чоруур.

Партияның дээди шуулганы чурттуң социал-экономиктиг хөгжүдээниң нарын айтырыгларынга харыыны бээр, Польшаның социалистиг амгы болгаш келир үезин камгалап турар бүгү кижилерии тодаргай перспектива-биле чепселээр, контрреволюцииага удур, улусчу тургузугнуң иштики болгаш даштыкы дайзыиларынга удур идепкейлиг демиселче партияны мобилизастаар хүлээлгелиг деп, съездиге белеткел үезинде польша коммунистер онзалап демдеглеп турган.

Съездиге чугаалажып көөр кылдыр киирген материалдарда демдеглеп турарын езугаар алырга, Польшаның келир үези социализм-биле чарылбас холбаалыг дээраяа польша коммунистер барымдаалап турар. ПУР-нуң дээди эргежактары ССРЭ-биле, социалистиг дем каттыштырылгазының өске-даа чурттары-биле ооң эвилелии, пайыралын быжыглаарын пеген турар.

Съездиии ПКАП ТК-ның Бирги секретары С. Каня ажыткан. Съездиниң ажылчы органнарын сонгаан, хүн айтырыгларын бадылаан. VIII, IX съездилериниң аразындагы үеде Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының ТКзының ажыл-чорудулгазын делегаттар чугаалажыр. ПКАПтың Уставыига өскерилелер киирер дугайында саналдарны көөр, партияның удуртур төө органнарын сонгуур.

IX съездиге Төп Комитеттин отчёт илеткелии С. Каня кылган.

Херээженнер чөвүлелдеринде

ОЛАРНЫҢ КҮЖҮ—АКТИВТЕ

«ЭҢ эки культурлуг, корум-чурумнуг суур дээш» деп лозуң-биле көдээ Советтер күүскомнарының аразында калбарган социалистиг чарышка Бай-Тал суур арткен чылдың түңнели-биле бирги черии эдээн. Ынчангаш Бай-Тал кодээ Советтиң күүскому СЭКП Бай-Тайга райкомунуң, райкүүскомнуң болган профэвилел райкомунуң шилчиир Кызыл тугун база акша шанналын чаалап алган.

Шынап-ла бо суурга сөөлгү чылдарда чуртталга бажыңнары хөй туттунуп, чаагайжыттынган кудумчуларлыг амгы үениң тудуг-сууру хөгжээн. Бо ажылдарга суурда херээженнер чөвүлелиниң кирген үлүү биче эвес. Ылаңгыя партияның XXVI съездиниңге алдаржыктан социалистиг чарышка херээженнерни идепкейлиг мобилизастап, амгы үеде съездиниң шиитпирлерии боттандыраи талазы-биле улуг ажылды чорудуп турар.

Бай-Тал көдээ Советтиң девискээринде суурларда 428 херээженнер бар. Оларның 310-у совхоз будүрүлгезинде, ескедаа адырларда доктаамал ажылдап турар. Оларның ортузунга организакчы, идейкижилиглиг ажылды 15 кижи составтыг херээженнер чөвүдели чорудуп келген. Чөвүледиң 5 секциязында херээженнер чөвүлелиниң кежигүнериниден аңгыда 60 активчилер хаара туттунган. Чөвүледиң ажылын чылдың перспективтиг планынга үндезидеп тургускан, күүскомга бадыладып алган. Квартал санында планнарны тургузуп, секция бүрүзүнүң ажылын аңаа дүүштүр чорудуп турар.

Секциялардың кичээнгейин хөй-иилтиниң болгаш күшажылдың сагыпга-чурумун үрээр чоруктарны болдурбас дээш, баш удур ажылдарны чорударынче, культура-массалыг, будүрүлге-массалыг ажылдарже, чурттакчыларның амыдырал хандырылгазынче, еске-дээ айтырыглараже утландырган. Ону чөвүлелдиң кежигүнерни удуртуп турар.

Херээженнер чөвүлелиниң ажылын көдээ башкы, аныяк коммунист Чечек Баавыл дерт чыл иштинде удуртуп келген. Бүгү-ле ажылды активке даянгаш чорудуп, ылаңгыя агитквартиралар дамчыштыр ону алдэн идепкейжиткен. Амгы үеде суурда — 15, малчыннарда 4 агитквартиралар бар. Аңаа ажылдарны көдээ Советтиң депутаттары-биле сырый харылзаалыг чорудуп, агитквартира бүрүзүнде бир депутатты, херээженнер чөвүлелиниң бир кежигүнүн, пропагандист башкыны хувааган таарымчалыг. Олар ажыл-херектиң херээженнер чөвүлелиниң пиитн планынга дүүштүр чаңгыс аяк угланышкымбиле чорудуп келген.

АКТИВЧИЛЕР элээди уругларның болгаш аңнаштар ортузунга кижизидилге ажылын кичээнгейниң төвүнге тургускан. Корум-чурум үрениң кежигүнериниден аңгыда 60 активчилер хаара туттунган. Чөвүледиң ажылын чылдың перспективтиг планынга үндезидеп тургускаш, күүскомга бадыладып алган. Квартал санында планнарны тургузуп, секция бүрүзүнүң ажылын чаа чүүл — суурда херээженнер клубуң тургусканы болур. Ону «Хүлүмзүруг» деп адаан, оон ажылын башкы А. И. Сонам удуртуп турар. Клубтуң ажылын комсомол организациязы, клуб чөвүлели-биле бир деминг чорудуп, оон утка-шынарны байыткан. Эрткен чылдың ийиги чартыынган бөөр үениң иштинде Культура бажыңынга янзыбүрү темалыг 13 дыштанылга кежээлерии, 3 диспутту, 2 номчулга конференциязын эрттирген. Совхоз будүрүлгезинде ажылдап турар 13 Маадыр-иезер-биле ужуражылганы, «Аас-кежии кайнын келирил?» деп диспутту, «Кижилер аразында кижи» деп номга номчулга конференциязын эрттиргени кижизидикчи утка-шынарлыг, солуң болгаи. Херээженнер клуву өг-бүле байырлалдарын эрттирип, бичии уругдар кижизидилгезиниң, еске-дээ айтырыглар талазы-биле беседа, консультацияларны доктаамал чорудуп турар.

Херээженнер чөвүлели суурда чурттакчы бүрүзүнүң ажыл-амыдыралын сонуургап, хөй уругларлыг, совхоз будүрүлгезинде доктаамал ажылдап турар кижилерии чаагайжыды туттунган бажыңнарже киирер, уругларын уруглар садыпга, күрүне хандырылгазынга тургузар айтырыпларны көдээ Советтиң мурнунга тургузуп, шиитпирлеп турар. Мурнакчы херээженнерге материалдыг болгаш моральдыг шаңнал макталды көргүзүп, оларның ортузунга чарышты организастаап турар.

Чөвүлелдиң ажылын мынчаар хөй талалыг чорутканының түңнелиинде сөолгү үш чылда Бай-Тал көдээ Советтиң девискээринге ногум-чурум үрээшкиннери болбаан. Ажыл кылып шыдаар кижи бүрүзү совхоз будүрүлгезинде хаара туттунган. Суурда чурттап турар өг-бүлелерниң 95 хуузу картофельди тарып өстүрүп ап келген. Инек, хаваа туглайн турар өг-бүле чок.

СОВХОЗТА партком, Бай-Тал көдээ Советтиң күүскому херээженнер чөвүлелиниң ажылынга доктаамал дузалап, оларның эки эгелөшкинин детким, оларның ажылының дугайында отчёдун партия хуралдарынга, сессияларга бола дыпнаар.

Агитквартиралар аразында социалистиг чарышты база организастаап. Ону чылда ийи удаа түңнээр. Тиилекчилерге парткомнуң болгаш көдээ Советтиң күүскомунуң шилчиир Кызыл тугун, акша шанналын тыпсыр. Агитквартираларның активчилериниң 65 хуузу коммунистер.

Сезоннуг ажылдаже херээженнерии хаара тудары — чөвүлелдиң ажылында бир кол черии эдээн. Ылаңгыя мал чеминиң белеткелиниң үезинде агитквартиралар үргүлчү шефтээр. Эрткен чылын олар 70 тонна сигении белеткээн. Бо чылын ону организастыг чорударын баш бурунгаар «планнаш, амгы үеде массалыг-биле кирген. Бай-Тал ортумак школазының 16 сааныг класстарының иштин эртнеп чылын херээженнер септээн. Индыг ажылдарны бо хүннерде база организастап турар.

Бо чылын Бай-Тал суурга бүгү херээжен малчыннарның слёдун эрттирген, партияның съездизиниң шиитпирлерии боттандырар талазы-биле соруглаларны дугурушкан. Аңаа «Хүлүмзүруг» деп херээженнер клубунуң кежигүнери, районнуң Культура бажыңының агитбригадазы солуң концертте чонга бараалгаткан, оюн-тоглаанны организастаан. Чыылган херээженнер байырлал столуң канчаар шимээрии, аш-чемни канчаар таарыштыр салырын, аалчыларны чалап олуртурунуң чугумун, ескедаа ажыктыг солуң чүүлдерии ол хүн сонуургап, билип алганнар. Дыштанылга хүнүң ынчаар эрттиргенинге малчын херээженнер аажок таарыгтап. А. Сонам, С. Кыргыт-Кара, И. Аляш, Г. Кандан, Л. Оолак, Ч. Чодуваа, Х. Анчымаа, Н. Намчылова олар ынчаш эштер херээженнер чөвүлелиниң даяныр активчилери.

«Уругларлыг өг-бүлелерге иүрүне дузаламчызын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» болгаш «Чонпуң социал хандырылгазын улам ыцай акижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» болгаш «Чонпуң социал хандырылгазын улам ыцай акижидер талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарын кижи бүрүзүүре чедир тайылбырлаар ажылды херээженнер чөвүлелиниң активчилери амгы үеде чорудуп, пиитиниң малынга йөм белеткээр чугула кампанияже чонну мобилизастаарынга үлүүн киирип турар.

Б. БАРБА.

Хову-Аксы суурнуң чурттакчылары ында амыдырал хандырылга комбинадында парикмахерскаяга күзелдии-биле кээп, бажының дүгүи боттарының дилээн ёаугаар таартып, кылдыртып ап тураалар. Эки прическа болгаш эвилеп-ээлдек худэон алышкын кижиниң ёагыш-сеткилин чайгаар-ла кодурүп кээр шыкажыгай. Мында база ында. Мастерлер ажылдың шынарынче кол кичээнгейни салып турар.

Алдын холдуг мастер Г. Г. Соломатова болгаш комсомолчу Т. Сундуй боттарының мергежилинге ынак, аңаа бердинген кижилер болуп тураалар. Шак ындыг төлептиг, биче сеткилдиг чоруу дээш оларны суурнуң чурттакчылары хүндүлээдилер.

Олар ай планын күүсетвейн баар таварылга турбаан. Парикмахерская ажылдакчылары планын 103-105 хуу күүсединп тураалар.

ЧУРУКТА: (солагай талазынган) Г. Соломатова биле Т. Сундуй.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

«Шынга» харыы

ХЕМЧЭЭН АЛГАН

№ 145 «Шын» солуңга июнь 23-те «Ара турупкан...» деп эгелиг материал парлаттынган. Аңаа Чөөн-Хемчик районнуң совхозтуң Хорум-Даг салбырында инек кажаазының, нефтебазаның, комбайн сентээр черииң, мал чемин борбаандылап кылыр цехтиң тудуглары чогуур хуусаазында ажыглалга кирбейн, ара соксаанын шүгүмчүлеп бижээн.

Шүгүмчүлелге хамаарышкан харыыны **Чөөн-Хемчик** райкүүскомнуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги К-М. Б. СЕГЛЕҢМЕЙ солуңнуң редакциязынче чоруткан.

Хорум-Даг салбырда 200 баш инек кирер кажаа котельная болгаш чамдык дериягелер кылдыммаанындан ажыглалга кирбээн. Ону эде дерип кылырынга 50 мун рубль түңнуг төлевизелди ажылдан кылган болгаш ук объектиии эде дерип кылырының ажылдарын 1981 чылдың ийиги чартыында эгелээри көрдүнген.

Совхозтуң нефтебаазазында электри-монтаж ажылдарын Сельхозтехкүрөөмнүң районнар аразында каттыжышкыны кераа ёаугаар кылып эгелээн. Ук объект бо чылдың июльда ажыглалга кирер.

«Тыва көдээ тудуг» трестиң № 3 КМК-зы комбайн сентээр черииң тудуун дооспайн чыткаш, совхоз-биле керээзии 1979 чылда соксаткан. Төлевилелден хажыдыпшкыныыг кылдыр туттунган ол тудугга чогуур актыны тургуспайн бот-орулга-чарылга-биле тударынче дамчыткан. Ынчангаш оок тудуун уламчылаары-биле төлевизелди эде кылып турар.

Көдээ ажыл-агый эргелели буруулуг кижилерге харыысалга онаары-биле ол талазыбиле херекти истелге органнарынче шилчиткен.

Мал чемин борбаандылап кылыр цехте монтаж ажылдарын кылып турар. Ол август айда ажыглалга кирер.

ӨӨРҮНГЕ ҮЛЕГЕРЛИГ

Татьяна Тумат ажылдан эгелээн баштайгы чылдарында Тандыда ССРЭ-нин 50 чылы аттыг совхозта Сереп Очурнуң аалынга сакманщиктеп турган. Ол малдан чаш хураганы менди кампалап алырынга кызымак ажылдап келген. Т. Тумат бодунуң амыдыралының аайы-биле 1963 чылда Кызылга кээп, сайгарылга баазазынга ажылдай берген. Оон бээр-ле ол ук черииң эки ажылчыннарының бирээзи болу берген.

Өг-бүле алды уруглуг. Адаиезя ажыл-ишке ынак, хостуг үезин уруглары-биле чепшуг ажыглап билир. Ынчангаш оларның өөредилгези, кижизидилгези өскелерге үлегерлиг. Өг-бүленин ээлери кайызы-даа арага-дары ишпес. Оларның ындыг төлептиг амыдыралын организациязында удуртукчулары билир, үнелээр.

Татьяна Кудерековна ажылында бердинген, хүн нормазын доктаамал 130—150 хуу чедирип келген. Оон үре-түнелдиг ажылын үнелеп, 1975 чылда Күш-ажылчы Алдар орденнин III чергези-биле шаннаан. Онгу беш чылда ол база мурнакчылардан чыда калбаан. 1981 чылда чедиишкиниг ажылы дээш «Күш-ажылчы шылгарал дээш» медаль-биле шаннаткан. Оон мурнакчы ажыл-ишки өөрүнге үлегер-чижек.

М. ТОПУЛ.

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң коллективи он бирги беш чылдың бирги чылын багай эвес эгелээннер. Бирги чартын чылда 410 мун тонна хөмүр-даш казар планын 433 тонна кылдыр күүсеткеи. Ол эрткен чылдың бо үези-биле деңнэзрге 7,3 хуу хөй болуп турар.

Экскаваторщик А. А. Нехорошков черииң үстүкү каъдын арыглаар ажылдыг. Күчүлүг «Белаз-75» аңаа келгеш үр манавас. Дораан-на дедир чоруптар. Бо хүннерде чолаачы В. П. Котельников кызымак ажылдап, хүн үлүүн ажыр күүседип турар.

ЧУРУКТА: экскаваторщик А. А. Нехорошков биле «Белаз» чолаачызы В. П. Котельников.

Хүлээлге күүселдезин хынап тур бис

ЧЫЛДЫЫН—НОЯБРЬДА

«Хемчик» анныыр-тывыш ажыл-агый черинин коллективи он бирги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын хүүсаазындан эрте күүседир дээш социалистиг чарыштыг салыш алган шудургу ажылдап турар. Олар бо чылдың бирги чартыында багай эвес ажылдаап, алган хүлээлгелерин кол көргүзүглер талазы-биле күүседипкеиер. Чартык чылда план ёзугаар 124,2 мун рубльдин базаның продукциязын будурер тургаш, ону херек кырында 153,9 мун рубльге боттандырган азы онаалдазын 124 хуу күүсеткен.

Ук ажыл-агыйның чамдык адырларының талазы-биле чартык чылдың даалгазы база күүсеттинген. Ол чедиишкиннерни сан-чыргайлар дузазы-биле көргүзерге мынды: 155 килограмм мыйысты, 800 килограмм элеп-чукту, 3,5 тонна эътти база 8809 рубль түңнуг олуктуг күрүнеге дужаагаш, 2600 кубометр ыашты белеткээш, плаидан ажыр 29,7 мун рубльлин продукциязын будурген. Ажыл-агыйның аяры-аяры адырларында ажылдап турар бригадаларның аразында күш-ажылчы маргылдаа ажылдың ажыктыг чоруун бедиткеш, төнчү продукциянын шынарын база экижиктеп. Бар арга-курлавырларны, дериг-херекселдерни балур-чогуурубиле ажыглаап, бригадалар аразында чарышка тиилекчиг боор дээш кызымаккай ажылдап келгеннер бар. Оларга күш-ажылчы маргылдаанын мурнуку одуруунда чөрүп турар дуржулгалыг тудугжу Кара-оол Иргиттин бригадазы хамааржыр. Ук бригадада бедик мергежилдиг чеди бызанчы бар. Олар шупту холушкак мергежилди шиигээдип алган. Мурнакчы бригаданың бызанчылары «Тыва» совхозтуп Айлыг-Ойда хөй бригадазының төвүнде 500-500 баш шээр мал кирер үлегерлиг кажаны, ийи зал ишти чурттаар бажыңнын тулуун кылган, сонга, хаалгазын, печказын бүрүи белеткээш, чугайлаап ээлерииге хүлээдип берген. Бригаданың тудугжулары ниитизи-биле 73 мун рубль түңнуг тудуг ажылдарын ук совхозка кылып берген. К. Иргиттин бригадазы амгы үеде «Сүт-Хөл» совхозтуп Ишкинде хөй бригадазының төвүн тудар керээни чарып алган, ында тудуг ажылдарын кылып эгелээн.

Аңнаыр-тывыш ажыл-агыйының аңчы бригадаларының бирээзин коммунист Даваа Ооржак баштап турар. Ону удургулгазында дуржулгалыг алды аңчы бар. Олар бо аңнаыр сезонда база олча-омактыг болганнар. Хан-Дээр сынарында аннап турар аңчылар он мыйыс дужаар планын боттандырар дээш аңнаыртывыш ажылдарын шудургу чорудуп турар. Дуржулгалыг аңчылар тыпкан олчазын — сыын мыйыстарын боттары хайындырып, кургадып турар.

Даваа Ооржак баштаан аңчылар аңнаашкын-биле кады тоорук чыылдазын база чоруун турар. Тайга хайырааның — эрткен чылгы дужулу элбек болганындан пөштер бажында болгаи черде душкен тооруктарны олар чыып турар. Тоорук тывыжының ажылын эки чорудуп келгенинин түңнелиинде олар 800 килограмм эки шынарлыг тоорук сайын районнуң белеткел черинге дужаганнар.

Ук ажыл-агыйның дуржулгалыг бригадирлери К. Иргит биле Д. Ооржактың бригадалары он бирги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын ноябрь 7-де доозар хүлээлгеии алган, шудургу ажылдап турар.

А. ДОНГАК.

Чөөн-Хемчик район.

Суме·

ХОЙНУ КАДАРЫ

Мең бичиимден-ле хой кадарын келген мен. Хойжу бригаданың бригадирииге-дээ ажылдан шаг болдум. Ынчангаш хой ажылын элээп билир апарган мен. Ам көруп чоруурумга, хойну кадарында четнестер бо-ла кестүр-дүр. Ындыг четнестерии чайладыр болгаш хойжуларга сүме кадар сорулга-биле бо чүүлдү бижидим.

Бистин республикада одар-белчиир хөй. Оок хөй кезиин кыжын, дек кезиин чайын ажыглап турар бис. Оларның аразында күзүн болгаи чазын хонгулаптар чергеривис база бар. Оларны камнаары, бокталдырбазы, харагаига алыпазы чүгула. Аргалыг-ла болза, дажын аштап, хараганың сеп, суттарын туларга эки. Ылаңгыя одарны болбаазырадып, чемишчидип, немей үрезии чажын алыры ажыктыг.

Чай—малды семиртириигe эң таарымчалыг үе. Ынчалзадаа одарны, сутну, девээни болгаш дусту таарыштырбас болза, чайын семиртилгенин ажыы биче болдур. А чайын эки семиртип алырга малдың кыпты ажары-даа берге эвес, төлү безии ботпур, шыырак, дүгү-даа хөй болур. Чайгы семиртилгеже улуг кичээнгей салыр ужуру ында.

Чайын хойну кажаалавайн, чадагай черге хондурза чогуур. Оон эртен эртеден кежээ орайга чедир серпин үеде откарар, а чогум ишкде девээлеидир ужуруур. Чамдык малчыннар ындыг эвес боордур. Хоюн кажаалап алгаш, күн хөреп келгенде кодайдан үндүрер. Малчыннарның хөй кезии хоюн бичии уругларга кадартын турар, а одары хойну ышкынарындан корткаш, беле сүрүп хүнээр. Кандыг-даа оттуг черге ынчаар кадарарга, хой семирбес. Хойну арталыг-ла болза, бир хүн аалдың мурнуу талазынче, дараазында бир талазынче, оок соонда артыы талазынче эдлечитир кадарары таарымчалыг. Дөртбеш хонгаш, баштайгы черинге келирге, ол черии оъду үнүп, одар сялай берген турар.

Чайгы үеде хойга суг конучуг чугула, хүнде каш-даа катап суттарар херек. А дус коданга үргүлчү чыдар ужурлуг. Ынчаннас болза, кужурааи хойлар дүгүи чижии каантар. Бо бүгүнү хойжулар шүүтү билир. Ынчалзажок чамдык негелдеерии күүсетпейн баар таварылгалар боле турар. Эрткен чайын бир аалга баарымга, хоюн хүнзедир кажаалаваш, боттары шайдалгалап чоруткан болган. Мынаыт четнестерни болдурбазы, хойнуң чайгы семиртилгезин билдилиг болгаш организастыг чорудары чүгула.

Л. БИЧЕ-ООЛ.

Тес-Хем район.

МУРНАКЧЫ ТУДУГЖУЛАР

Чаа Чаа-Хөл өзүп, хөгжүп орар суур. Ында чуртталга-тудуглары болгаш школа комплекизи, мыйыстыг бода мал фермазының тудуунуи бирги эдлээ болгаш оон-даа еске объектилер ажыглалга кирген. Ук тудугларны тударынга № 2 КМК-ның тудугжуларының киирген үлүү улуг. Ылаңгыя, коммунист М. Е. Лопсанның удуртканы бригала керээзиибиле ажылдап турар бригаданың ажылы мактаддыг. Бо чылдың бирги кварталында ийи ааи ишти чурттаар беш бажыңны туткаш, ажыглалга киирген. Мурнакчы бригаданың тудугжулары амгы үеде ийи квартиралыг алды бажыңның тулуунда ажыпаап турар. Бригажда 46 ажылчын бар. Олар аразында социалистиг чарыштыг болгаш тудугжу бүрүзү аңнаи хүлээлгелии ажыр-боттандырар дээш шудургу ажылдап турар.

Түс-түс звеноларның аразындан Валерий Чылдак-оолдуң удуртканы бызанчылар бөлүү алган хүлээлгезии ажыр күүседип, еске тудугжуларга үлегер-чижек көргүзүп келген. Планныг даалгаларны ажыр күүседириигe социалистиг чарыш үдуг идиглиг болган.

Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп аттыг бригадада беш ажылчынга тывыскан. Ук коллективте тудугжунуң мергежилиигe хөй чылдар дургузунда бараан боон келген хоочун тудугжулар хөй. Оларга Д. Монгуш, Б. Күжүгет, И. Базыр-Сат болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Ш. ДЕВЕК.

ОЪТТУГ ТАЙГАЛАРДА

«Чыраа-Бажы» совхозтуң ажыл-ишчилери он чедн ажыл хүнериниң дургузунда 19 мун ажыг хойну, 6 мун хураганы эки шынарлыг кыргып дооскан. Эрткен чылдың денелиинден барык сес хонук эрте күүсеткеии ол. Он бирги беш чылдың баштайгынын бирги чартынында совхоз 27 тонна дүктү күрүнеге дужаар планын амгы үеде 37 тонна чедир ажырган. Совхоз ниитизи-биле бир хойга онааштыр 2 кг дүк кыргып алган.

Ажыл-агыйның хойжуларын бо чылын чүс хойга онааштыр ортумаа-биле 93 хураганы өстүрүп доруктурган. Хойжуларның аразында калбаргап социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда Тыва АССР-нин алдарлыг малчыны Ч. Монгуш чоруп, чүс хойга онааштыр 102 хураганны, бир хойдан-на 2 кг 600 грамм дүктү кыргып алган. Ол ыцкаш малчыннар К. Байыр-оол, С. Өлзей-оол олар кайызыдаа түс-туста 2 кг 400 грамм дүктү алганнар.

Хойжу бригадалар аразында чарышка Дагыр-Шемиңде О. Ондарның удуртқан хойжу бригадазы тиилекчи болган. Бригада бир хойдан-на 2 кг 500 грамм дүктү алган болгаш чылда 9 тонна дүктү күрүнеге дужаар хүлээлгезин 10 тонна 800 кг кылдыр күүсеткеи. Бригаданың малчыннары эрлиичилериниң мал кыштагдашкынын эрте, үлегерлиг чорудар дугайында кыйгырыын танышкаш, мал кажааларының септелгезии чогуур ойунде, бүрүи кылып чорударын хүлээнгеинер. Амгы үеде ол ажылын колдуунда доозуп турарлар. 15 кажаанның керженин хоорган, ишти, даштын арыглап, аштаан, кол септелгезин кылган. Совхозтуң тудугжулары бригада төвүнде бир үлегерлиг кажааны тудуп турар.

Бригадага быжыглаан Дагыр-Шемиңниң унунда 50 гектар сиген шелүүн бирги суглырыглазын май төвчүзүнде эки шынарлыг дооскан, ийиги суттарыглазын база доозар чоонщулаан. Амгы үеде Чыраа-Бажы ортумак школазының 50 ажыг өөренүкчилерии башкы О. Дамдынчаптың удуртулгазы-биле будүк-бүрү белеткээрии шалыпкын чорудуп, баштайгы хүннерде-ле 10 тонна ажыгны кыштагларда чедирген.

Совхозтуң малын серпин оъттуг тайгаларже чайлагладып үндүрген.

К. АЛЕКСЕЕВ.

ОРГАНИЗАС ТААНЫ ДЕҢ-ДЕСКИ ЭВЕС

«Хамаатыларның хүүзүнда дузалал ажыл-агыйларынга көдээ ажыл-агый продукциязын будурерии төвүдеир талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы күүседир талазы-биле практиктиг сорулгалар дугайында» доктаалды СЭКП обкомунуң бюрозу болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели чоокта чаа үүлжээ алган. Ол доктаалды амыдыралга боттандырар дээш Барлык-Хемчик районнуң совхозтары, будүрүлге болгаш албан организацияларының черлерии боттуг хемчеглерии ап чоруткан.

Хүүда дузалал ажыл-агыйлыг хөгжүлер талазы-биле тайылбыр ажылын зецутаттар, агитквартиралар, херээженнер чөвүлелдерии дамчыштыр чон ортузунга халаа-биле чоруткаиының, оларга специалистерии практиктиг дузаны болур-чогуур-биле чедирип келгенинии түңнелиинде хүүзүнда малды азыраи, боттарының огородтарынга ногааны тарып өстүрүп ап, оон артыкшылыг күрүнеге салып турар өг-бүлелерниң саны сөөлгү үеде элээп көвүдээн. Амгы үеде районда өрге бүрүзүнде-де 0,8 баш мыйыстыг бода мал, 4,5 баш шээр мал онаажыр.

Аксы-Барлык, Хөнделең болгаш Ак көдээ Советтеринде малдың баш саны оны турарының доктаатқан нормазынга дүгжүп турар болза, Аянгаты көдээ Советинде мыйыстыг бода мал чугле 0,3, шээр мал 3,9. Барлык көдээ Советинде бода мал чугле 0,9, шээр мал 3,5 болуп турар. Бо сан-түнелен ойгаш деерге, Аянгаты биле Барлык көдээ Советтер малды хүүзүнда азыраар кыллыр чонга үндүр садар, ону азырап өстүрериигe тавымчалыг байдалдарны тургузар, оон алган продуктуларны күрүнеге дужаар ажылдарны чедир организаставайн турары илдең. Хөнделең болгаш Ак көдээ Советтериниң девискээринде чонпуң хөй цуруузу хүүзүнда малдыг болза-даа, бо Советтер эртеи чылын күрүнеге эът дужаарының планын чедир күүсеттпаан. Бо чылдың баштайгы чартыында Эрги-Барлык көдээ Совети күрүнеге чаңгыс-даа тонна эът дужаабаан, а Аксы-Барлык, Хөнделең, Аянгаты көдээ Советтери, Ак-Довурак хоорай Совети планын чедир күүсеттпээн. Ол ышкаш күрүнеге дүк дужаарының планын Эрги-Барлык, Аянгаты, Шекпээр көдээ Советтер күүседип шыдаваан. Бо дээрге үк келээ Советтериин күүскомнарының чон-биле кошкак харылзаалыг ажылдап турарының көскү хөреңизидир.

Райкүүскомга болгаш Ак-Довурак хоорай Советинин чаңгыс эвес удаа чугаалажып, тодаргай хемчеглерии ап келгенинин түңнелиинде хүүзүнда огородтарын, тарымал ыяштар суттарар арыктар чедир кылдыммаан, ынчангаш суг чедиишпес. Коллективтиг огород тарып өстүрер, черлерии үлээр, ону таарыштыр тургузар түскай комиссиялар кайда-даа тургустунмаан. Херим-кажаа кылыр тудуг материалдары чедиишпес. Бо ажылче Кызыл-Мажалык суур Совети, коммунал ажыл-агый чери, септелге-тудуг участогу болгаш еске-дээ организациялар чогуур кичээнгей салбайн турар. Ынчангаш чурттакчы чон ногаа культуралыының, үрезиниерии салып алырының, ону тарып өстүрер черлерии дерип, кылын алырының талазы-биле бергедээшкиннерге таваржып турар.

Чөндан көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алырын районда база багай организастаан. Чижээ, эрткен чылын районнуң белеткел конторазы чонпуң дузалал ажыл-агыйындан чугле 1,5 тонна ногаанны, 1,1 тонна катты, 500 кг мөөгүнү, 7,2 тонна эътти садып алганы канчаидаа четпес. Күскү үеде кат чыыллазын Аянгаты болгаш Эрги-Барлык көдээ Советтер чугаар организастаан. Арткан Советтерде болгаш организацияларда бо ажыл кайлыг-даа контроль чок. Райсинуң белеткел конторазының удуртукчулары болгаш совхозтарының директциялары көдээ ажыл-агый продукциязын күрүнеге садар талазы-биле кереэлерии чурттакчы чон-биле баш бурунгаар чарарын багай организастаан. Белеткел конторазы бо чылын чугле 15 хамааты-биле 5-ле тонна эът саларының дугайында кереэни чарган. Оон ангыда көдээ Советтерниң талазындан хууда мал азыраи, огород өстүрүп турар хамаатыларның үчёт-отчёдун тургусканы багай. Моон соңгаар бо ажылды улам сайгыралдыр сорулгабиле үстүнде айыттынган болгаш еске-дээ четнестерни чайладырының тодаргай хемчеглерии ажылдап кылгаш, оон күүселдезин көдээ Советтенин күүскомнары хүн бурунун доктаамал контролюнга алыры чугула.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң

шиитпирлерин — амыдыралга!

БЕЛОРУССИЯ — 80 ЧЫЛДАРДА ССРЭ-НИҢ ЭКОНОМИКТИГ КАРТАЗЫНДА

Белорус ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги ораланчызы Владимир Мицкевич амгы беш чылда Белоруссияның улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң онзагай чүүлдериниң дугайын мынчаар чугаалаан.

Бөгүнгү Белоруссия — Совет Эвилелиниң эң улуг экономиктиг районнарының бирээзи деп чүве билдингир. Ол хөй чүүк дажыглаар автомобильдериниң кол будүрүлгезин: Жодино хоорайда Белоруссияның автозаводу 27-ден 180 тонна чедир чүүк сөөртүр самосвалдар болгаш автопоездилер кылыр. ССРЭ-де карачыгыс будүрүлге чери боон турар. Бистиң республикавыс калий дузуун бүгү чүртте будүрүп турарының 60 хуузун, мотоциклдерниң, химиктиг постерниң, соодукчуларның, чадаг-тергелерниң, дүк болгаш хөндүр постерниң чамдык кезиин берип турар. Чүртүүн аңгы-аңгы районнарында болгаш делегей садыында-даа бистиң «Беларусь» дээр тракторларывысты эки билир.

Республикада күчүлүг экономиктиг үндезин тургустунганда бистиң мурнувуста чаа-чаа сорулгалар салдынган. «1981-1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол угланыышкынарында» беш чыл иштинде республиканың үлетпүр будүрүлгезин 26-29 хуу көвүдедирип хөрген болгай. Ону чүгле күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидип тургаш чедип алыр ужурлуг. Чүге дээрге, чүртүүн районнарының хөй кезиинде ышкаш, ажылчын холдарының чедишпезивии айтырыы бистеонза байдалдыг. Белоруссия Ада-чүртүүн Улуг дайынынга дөрткү кежээ бүрүзүн-ие— 2 миллион 200 мүң кижини оскуйган болгай.

Күш-ажылдың будүрүкчүлүүнүн бедиири эртем болгаш техниканың хөгжүлдези-биле үзүлбес харылзаалыг. Ынчаигаш амгы беш чылда машина тудуушкуну, прибор тудуушкуну, электроннуг үлетпүр дээн ышкаш, ындыг адырлар дүрген темпилиг хөгжүүр апаар. Улус ажыл-агыйының еске бүгү адырларының ажылының техниктиг хевирин болгаш экономиктиг көргүзүглерин чогум-на машина тудуушкуну тодарадыр болганда, машина тудуушкунуун продукциязын будүрүп үндүрерин будүк-чартык катап көвүдедир дээн.

Оон-биле кады бистер эртем биле будүрүлгениң алыс тудуш харылаазының сайзырангайжыдарынче база түткүп турар бис. Амгы үеде эртемниң ажыдыышкынынарын болгаш чогаадылгаларын практикага ажыглап эгелээри — эң-не кошкак ажылдарның бирээзи ол болуп турар. Шинчилел ажылдарындан калбазыбиле кылып үндүрер продукцияга чедир оруктуу кызырары-биле республикада 47 эртем-будүрүлге каттыжыышкынары ажылдап турар. Оларны организастаан чорук ажыдыышкынарны ажыглалга киирериниң хуусаазын ортумаа-биле ийи катап кызырар арганы берген. Амгы үеде ол каттыжыышкыннар Белоруссияның үлетпүрүнүн берип турар чүүлдериниң барык чартык көзиин кылып үндүрүп турар.

Эртемниң көдээ ажыл-агыйга ролюю улам улгадып турар. БССР-ниң Эртемнер академиязының Президиумунуң чанында көдээ ажыл-агыйның эртем үндезиннериниң талазыбиле Комиссияны тургускан болгаш ол аграр-чер айтырыгларын шиитпирлеп турар бүгү эртем-шинчилел институттарының ажылын утлап-башкарып турар. Эртемденнерниң сүмелериниң, чаа сорттарны тарыырының, чер ажылының культуразын экижиргиниң ачызында бистераа культураларының чылда ортумак дүжүдү 1971-1975 чылларда гектардан-на 8,4 центнер турганыдан 1976-1980 чылларда 21,3 центнер чедир азы 2,5 катап бедээн. Бир эвес ол чылларда агаар-бойдустуң байдалы дыка таарымча чогум ап көөр болза, ол дээрге, бедик түнел боон турар-дыр.

Көдээ ажыл-агыйда боон турар шынар талазы-биле чаартылгалар база-ла үлетпүрде ышкаш сорулгалыг. Тодаргайларга будүрүлгениң ажыктың бедидер, курлавырларының эң-не долузу-биле, хумагаладыг ажыглаары болур. Чижээ, ажыл-агыйлар аразының кооперастаашкыны улам калбарып турар. Колхоздар болгаш совхоздар каттышкын күш-биле мал семиртир азыраар комплекстерни, ногааларны, лёнүү, картофельди болбаазырадып кылыр будүрүлге черлерни түдүп ап турарлар. Чаа, амгы үениң болбаазыранган технологиязын ажыглап ажылдаар ындыг ажыл-агыйлар аразының будүрүлге черлерин организастаары тускайлаан акша-хөрөнгини дыка ажыктыг кылдыр, хөй беримче-эгидиглиг ажыглаар арганы берип турар.

Специализация ажылы калбаа-биле чоруп турар. Ол чүгле ажыл-агыйлар деңнели-биле чорувайн турар. Чижээ, республиканың барык үштүн, бирин эвелеп турар чавыс черлиг, малгаш-балыглыг район —Полесьеде ээткир мал ажылының тускайжыттынган зоназын тургузуп турар. Ында ийи миллион гектар черде ийи таладан башкарылгалыг мелиорация системаларын тудткан, мал оъткарар болгаш сиген кезер шөлдерни тургускан. 1980 чылда Полесье 500 мүң тонна хире эътти берген. Ол дээрге, республикага будүрген эътти үштүн биринден хөй-дур. Оон 1985 чылда 700 мүң тонна, а 1990 чылга чедир — бир миллион тонна чедир эътти алырын планнаан. Ол болза «ниити столга» дыка улуг немелде. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң айытканы ниити-эвилелдиң бир улуг программазы — аъш-чем программазын шиитпирлээринге бистиң үлүүвүс болур ужурлуг.

(ПМА).

Болбурзектиң судалы

СЭТА-ның КОРРЕСПОНДЕНТИЛЕРИ ДЫҢНАДЫП ТУР

Даштыкыда болуушкуннар болгаш фактылар

ДОЛУ ЧҮҮЛДҮГЗҮНГЕН

БЕРЛИН. Совет Эвилелибиле, ЭДЧ кежигүннери өске-даа чурттар-биле бүгү талалыг кадың ажылдажылганы ханыладыры Германиялың Социалистиг Чаңгыс аай партиязының X съездизиниң айыткан экономиктиг стратегиязын чайгылыш чок боттандырарынга кол барымдаалаар чүүл болуп турар.

ЭДЧ сессиязының Софияга болган XXXV хуралының түнелдериниң дугайында ГСЧП ТК-ның Политбюрозуну болгаш ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Берлинде паразап чарлаан медеглелинде ол дугайын чугаалаан. Социалистиг экономиктиг интеграцияның он чыл мурнунда үзүлөп алдынган комплекстиг программазын боттандырып турары ЭДЧ кежигүннерин чурттарның улус ажыл-агыйларының сырый деминг хөделиишкинниге, ажы-дунма күрүнелерниң экономиктиг болгаш эртем-техниктиг күчүзүн күштелдиреринге дыка улуг салыышкының киирегинии документиге айыткан. 1981—1985 чылдар үезинде беш чылдар планнарын ажылаштыр таарыштырганының түнелдери салдынган экономиктиг-болгаш социал-политиктиг сорулгаларны күүседиринге чугула үндезинии тургузуп турар.

ЭДЧ сессиязының хуралынга ат салдынган дугуржулгаларны ГСЧП ТК-ның Политбюрозу болгаш ГДР-ниң Министрлер Чөвүлели бедии-биле үнелээн, ол дугуржулгалар Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң үр хуусаалыг улуг программаларын боттандырарынга чугула базым болур.

ЭДЧ-ниң сессиязының хуралынга ГДР-ниң делегациязының ажыл-чорудулгазын чүүлдүг деп көргеш, хүлээп алдынган шиитпирлерин боттандырарынга эргежок чугула хемчетлер тодаргайлаттынган.

* * *

ПРАГА. Социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдериниң комплекстиг программазын 10 чыл боттандырып келгенининиң дургузунда ЭДЧ кежигүннери чурттарның чедип алган түнелдерин Чехословакияның Компартиязының ТК-зының Президиуму болгаш ЧССР-ниң чаза бедии-биле үнелээн, ол дугуржулгалар Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң үр хуусаалыг улуг программаларын боттандырарынга чугула базым болуп, улустар аразынга кады ажылдажылганы калбарып, социалистиг дем каттыштырылгазының күжүн болгаш сырый каттыжыышкының быжыглаарынга ол программа шиитпирлиг салдарын чедиргеп деп. Прагада парлап чарлаан дыңнадыгда чугаалаан.

ЧКП ТК-ның Президиумуну болгаш ЧССР-ниң чаза 1981—1985 чылдарда улус ажыл-агый планнарын ажылаштыр башкарарының чугулазын демдеглеп, оларны чедиги беш чылда Чехословакинның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң тогумчудукту фактору кылдыр санап турар. Олар ЭДЧ-ниң сессиязының кады ажылдажылганың хевирлерин улам ынай сайзырангайжыдарынче болгаш ханыладырынче, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, ЧКП-ниң XVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр бүгү экономиктиг политиканы ажылаштырарынче угланган санаалдарын деткөөн.

ЧКП ТК-ның Президиумуну болгаш ЧССР-ниң чаза чехословак делегациязының ажыл-чорудулгазын, ЭДЧ сессиязының XXXV хуралының шиитпирлерин чүүлдүг деп көргеш, оларны боттандырарының чогуур хемчегларын хүлээп алган.

Сессиязын түнелдерн ЭДЧ кежигүннерн чурттарның улам ынайгы хөгжүлдезинге, оларның экономиктиг күчүзүн болгаш ат-алдарын быжыглаарынга чугула базым болуп, улустар аразынга кады ажылдажылганы калбарып, социалистиг дем каттыштырылгазының күжүн болгаш сырый каттыжыышкының быжыглаарынга ол программа шиитпирлиг салдарын чедиргеп деп. Прагада парлап чарлаан дыңнадыгда чугаалаан.

ДАЙЫНГА УДУР ШИМЧЭЭШКИН

БОНН. ГФР-де дайынга удур шимчээшкин үлам калбак хемчээлдиг болуп бар чыдар. Чурттуң девискээринде дайынзырак белеткелдерниң өзүлдезиндеп, ракета-адролут боо-чепсектерни эвдере будүрериң АКШ-тың болгаш НАТО-ның калбарты бергенивдеп ханы дүүрээн чаа-чаа хамаатылар ол шимчээшкинге каттыжып турар.

Коммунистерни киприштыр тайбыңга ынак бүгү күштерниң сырый каттыжыышкының болгаш бар деминг хөделиишкиннерни ГФР-ниң политиктиг сураглыг ажылдачызы, ГСДП-ден бундестагтың депутады К.-Г. Хайзен деткөп чугаалаан. Дюссельдорфка болган профзавилел митингиниге чүве чугаалаан тура, ортумак ыракшылдың чаа америк ракета-адролут чепсектерин Барыын Европаның чурттарынга сайгара тургузар дугайында НАТО-ның шиитпиринге шиитпирлиг удурланыры эргежок чугула деп ол медеглээн. Бир эвес ону чедип албайн баар болзувусса, боо-чепсекти эндере будүрериниң чаа эдлээ чедип келир деп, К.-Г. Хайзен онзалап демдеглээн.

ХАМААРЫШПАС ЧОРУКТУҢ БАЙЫРЛАЛЫ

ЛУАНДА. Сан-Томе болгаш Принсипи демократтыг республиканың чону хамаарышпас чоруун чарлаан дүүнден боор алды чылын демдеглээн.

Чуртта бо чыл «Улусчу контроль болгаш күрүне будүрүлгелериниң ажыктыы дээш» деп лозун-биле эртип турар. Португал колониязаторларның дарлал-бегинин адаанга беш чүс чыл хилинчектеген чон хожудангай чорук-биле, экономиканы чаңгыс талалыг хөгжүлдези-биле хол-баллыг нарын айтырыгларны шиитпирлеп турар.

Чуртта социал-экономиктиг чаартылгаларны боттандыра берген. Шаанда колониалдыг плантаторларыны болуп турган ажыгладыг черлерни ам кураажыл-агыйларының ажыглалыкка дамчыдып берген. Республиканың экономиказының кол адыры болур көдээ ажыл-агыйга кол угланыышкынны чер ажылының кол культуразы — какаоның эрги плантациязының чаартырынче сайзырады ажылдап тура тургузарынче кылып турар. Оон-биле чергелештир мал ажылының ыңгыр базазының тургузуп, балык ажылын сайзырадып берген.

Республиканы чаза үлетпүрүү тургузарынче улуг киржээнгейни салып турар.

Африканың барыын талакы эриктеринде улуг эвес ортулук күрүнениң имыдыралынга эрткен чылын эң чугула боолуушкуннар — чаа конституциязы хүлээп алганы болгаш улусчу эрге-чагырганың органнарын тургускан болган. Сан-Томе болгаш Принсипи ортулуктарны хостаар дээш шимчээшкин дээр чагырыксы партиязын 1980 чылдың майда болган онза съездизи улам ынайгы социал-экономиктиг чаартылгаларның талазында чаа сорулгаларны айыткан.

СЭРЭ-биле кады ажылдажылга республиканың хөгжүлдезинге чугула ужур-дузалыг. Совет Эвилели бойдус байлактарын өөренип шинчилээрде, кадык камгалалының, экономиканы планнаарының талазында национал кадрларны белеткээрде ол республиканга дузалап турар.

ШЫҢГЫЫ ШҮГҮМЧҮЛЭЭН

ВАШИНГТОН. Чилиге, Парагвайга, Уругвайга болган Латин Американың резиссыт еске-даа ёзу-чурумнарыңга бүгү талалыг сан-зөө деткимчезин көргүзери чедип алыр дээр Рейганның администрациязының шиитпирин АКШ-тың салдарлыг хөй-ниитичи организациялары — Бөмбүрзектиң барыын талакы чартыынын херектеининиң талазы-биле чөвүлел болган Латин Америка херектериниң талазы-биле Вашингтон төвү шыңгыы шүгүмчүлээн.

Ол чурттарда кижиниң эрезии сагыыры-биле байдал кеску экижээн дээр даап бодаашкыны-биле бодунуң шиитпирин згартыксаан Ак бажының ындыг базымы америк администрациязының ийи ярииныының база бир херечизи-дир деп, ол организациялардың меделглелинде айыткан.

Латин Американың чонга узур ёзу-чурумнары боттарының хамаатыларының эргелерин каржы-дошкун дора көрүп, оларны дерзилээшкинерге, дорамчылаашкынарга, хилинчектээшкиннерге таварыштырып турарын херечилээн фактыларны ол документилерде көргүскен.

(СЭТА).

КАМАЗ-тың адрезинче

БЕРЛИН. Дрезденниң «Роботрон» комбинадынга будүрген «Ес-1055» дээр чаа электрон-саналга машиназын Каманың автомобиль заводунуң адрезинче чоруткан. Бо дээрге бо чылдың эгезинден бээр Совет Эвилелиниче чоруткан мындыг аймактың 27-ги машиназы болган.

Эрткен беш чылда массалыг будүрүп эгелээн бо хевирниң компьютерлерни специалистер чаа салгалдың техниказы кылдыр адап турар: олар 480 чедир операцияларны секунда иштинде күүседиптер арга-шинектиг болгаш ажыктыының талазы-биле делегейниң эки дээп мындыг үлегер-хевир машиналарывдан дудак чок. ЭДЧ кежигүнери чурттарның электрон-саналга машиналарының чангыс ай системазында бо электрон-саналга машиналары бааза машиналар апарган. Оларны будүрерин «Роботрон» комбинатка даасканы таварылга эвес. ГДР-ниң электрон үлетпүрүүн бо баштайгы улуг будүрүлгези будүрүлгеге болгаш эртем-шинчилел кылыр күчүлүг базалыг. Ам бо комбинатта 13 шаа санында-ла саналга-шиитпирлээшкинниң бир машиназын кылып үндүрүп турар.

ТИИЛЕКЧИЛЕРНИҢ РАПОРТТАРЫ

ГАВАНА. Национал тураалышкының июль 26-да демдеглеттинер хүнүнге алдар кылдыр алган социалистиг хүлээдгелерин күүсеткенинин дугайын социалистиг Кубаның ажылчы чоннары рапорттап турар.

Карденас хоорайда демир-орук дерилелерин будүрер заводтуң ажылчыннары күш-ажылгы чугула түнелгенин чедип алган: планнаттынган күчүзүнче ол будүрүлге хуусаазындан ай мурнады үнген.

Сантьяго-де-Куба можуда эң улуг дээп сүт комбинадының коллективи чылдың баштайгы чартыынык планын ажыр күүседип, чуртка немей барын 13,5 миллион песо акшаның продукциязын берген.

«КЕЛИР ҮЕГЕ БҮЗҮРЭЭР БИС»

КАТМАНДУ. Партияның XXVI съездизиниге СЭКП ТК-ның Чингине секретары Л. И. Брежневтиң кылганы СЭКП ТК-ның Отчет илеткелин «Джор танеш пресс» дээр ном үндүрүлгезиниң чери «Келир үеге бүзүрээр бис» деп ат-биле непал дылда ном кылдыр үндүрген.

Ону парлап үндүргенинге холбаштыр непал - найысалга хөй-ниити төлээлекчилериниң хуралы болган.

Чүгле совет кижилерге эвес, харын дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарынче, чөпсегленишкинни дужүреринче, депшилгеже чүткүл салып турар бүгү делегейниң хөй-ниитизинге база ажок улуг төөгүлүг чугула материалдарбиле танышжар арганы непалдар алган деп, тайбың талалакчыларының непал комитединиң президиумунуң кежигүну Бхубан Лал Прадхан медеглээн. СЭКП-ниң «XXVI съездизиниң бүгү чорудулгазы, аңаа Л. И. Брежневтиң көдүрген чаа тодаргай тайбың санаалдары Совет Эвилели тайбыкның угланыышкыны-биле бүзүрелдиг, чүткүлдүг чоруп, чаа дайынның аймылдыг кыжанын чок кылыр дээш бүгү чүүлдерни кылып турарын көргүскен. Боо-чепсектерни кызырарынче, дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарын үзүк-соксаал чок болдурарынче угланган санаалдар бүгү кижи терелгетеңнин кузел-чүткүлдериге таарыштыр турар деп ол чугаалаан.

МЫРЫҢАЙ ЭРГЕЖОК ЧУГУЛА

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Боо-чепсекти дужурер талазы-биле бүгү-делегей конференциязын чыылдырарынга хамаарышкан тускай комитединиң элчеглиг сессиязы Каттышкан Нациалар Организациязының штаб-квартиразынга доозулган. Делегейниң чугула ол шуулганын чыылдырар дугайында саналды Совет Эвилели киирген.

Чепсегленишкиннерни эндере будүрерин сокседырының, ядролуг халапче делегейни киирерин орадашкан милитаризмниң болгаш агрессияның күштериниң айыылдыг планнарын сый шавырының эргежок чугулазын Каттышкан Нациалар Организациязының кежигүннери күрүнелерниң хөй нуруузуун билип турарын сессия бүзүрелдиг бадыткаан. «Боо-чепсекти дужурер талазы-биле бүгү-делегей конференциязын чыылдырарының идеязын Каттышкан Нациалар Организациязының кежигүннери күрүнелер калбаа-биле деткээн» деп түнел хуралга чүүлдүг дээн илеткелде айыткан. Тускай комитеттиң майдадының хуусаазын уладырын КНО-нуң Кол Ассамблеязынга илеткелде санадзаан. КНО-нуң Кол Ассамблеязының боо-чепсекти дужурер талазы-биле ийиги тускай сессиязын 1982 чылда чыылдырары көрдүнген.

Конференцияны чыылдырар дугайында айтырыг талазыбиле Совет Эвилелиниң туружу илеткелде илергейлеттинген. Амгы үениң эң чугула кол айтырыын — чепсегленишкиннерни эндере будүрерин шегләәриниң база боо-чепсекти дужүреринин айтырыын шиитпирлээр сорулга-биле күрүнелериниң күжениишкиннерин каттыштырар чорукка ол шуулган чугула базым болган турар ийик деп, Совет Эвилели санап турар. КНО-нуң Кол Ассамблеязының боо-чепсекти дужурер талазы-биле ам болур ийиги тускай сессиязы боо-чепсекти дужүреринин тодаргай болгаш соңгаарлаттынмас айтырыгларының талазы-биле чугаалажышкынарга чаа идигни берип болур болгаш бээр-даа ужурлуг, деп, ССРЭ санап турар. Боо-чепсекти дужурер талазы-биле бүгү-делегей конференциязын чыылдырар орукка ол сессия чугула базым болуру база чугула. «Кижи терелгетенни дайынның халавындан чайладыр дээш демнеелге бүгү күрүнелериң улам-на шиитпирлиг чаа күжениишкиннерни делегей байдалы негеп турар» деп, илеткелде онзалап демдеглээн.

Делегейниң эң чугула шуулганын дүрген белеткеп эгелээрин делегаттарның хөй нуруузу саналдаан турбуже, АКШ-тың болгаш Англияның төлээлекчилери тускай комитеттиң ажылын моондактаарын ораладышкан.

Боо-чепсекти дужүреринин удурланыкчыларынга делегаттар шиитпирлиг ойтур шавыышкынны берген.

КУБАНЫҢ КОМПАРТИЯЗЫНЫҢ ТК-ЗЫНЫҢ ПЛЕНУМУ

ГАВАНА. (СЭТА). Кубаның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң элчеглиг пленуму анза болуп эрткен.

Чурттун камгаланыр аргазын быжыглаарының айтырыгларын пленумнуң киржикчилери чугаалажып көрген. Кубаның КП ТК-зының ийиги секретары, республиканың Күрүне чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги ораланчызы, Революстуг Чепсектиг Күштериниң министри Рауль Кастро информацию кылган.

Пленум чамдык өске-даа айтырыгларны база чугаалажып көрген.

Кубаның компартиязының ТК-зының Бирги секретары, республиканың Күрүне чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро пленумга чүве чугаалаан болгаш делегей байдалын тодаргай аналитеп, империализмниң талазындан доксаал чок кыжаныышкынынарның үезинде Кубаның Компартиязының быжыг болгаш чайгылыш чок туружун демдеглээн.

Бо чылдың баштайгы чартыынга чүртүн ылангыя көдээ ажыл-агый талазы-биле улуг чедиишкиннерин Кубаның удурткучузу айтыкан. Чигир үвүжүүнүн ажаалдазының түнелдерни ол бедии-биле үнелээн болгаш дараазында дужүттуг бээр үнүш олуртулгазының чедиишкинниг чорун турарын демдеглээн.

Капитал чурттарында

Нацисчи бөлүк кем-буруулуг идеяттерни — Майданекке өлүмнүң фашистиг албадалхилинчектээшкин лагеринге өлүрүкчүлер болуп турганнарны — судтаан барыын-герман Дюссельдорф хоорайга массалыг чыскаалдар болгаш митингилер болган. Шиитиелдерниң чымчак болганы — бир өлүрүичүнү агартпаны, чеди кижини шоолуг эвес хуусаалларда хосталгазын казып шиитиени — ГФР-ниң антифашистиг демократтыг хөй-ниитизининң килеңниг кыглыын хайныктырган. «Фашизм чок болзун!», «Өлүрүичүлерни — кара-бажыңнарже!», «Бо шиитиелдер фашизимден каражадаан миллион-миллион кижилерниң турасхаалын дорамчылаазы-дыр!» деп бижиглелдиг лозуңнарны тутнаш, чыскаалчылар суд бажыңының баары-биле эртнеп,

ЧУРУКТА: чыскаал киржикчилери. Оң талазының бирги өлүрүүнда — албадалхилинчектээшкин лагеринге хоругдадып чораан кижи, ортузунда — буржаазиниң солдады.

ЮПИ—СЭТА-ның фотолу.

НОВОКУЗНЕЦК 50 ХАРЛААН

Металлургтарның, шахтёрларның, тудугжуларның хоорайы—Новокузнецк хүнден хүнче өзүп, сайзырап орар. Чурталга болгаш культура албан черлериниң тудугларының көвүдеп турар. 50 чыл оюн чоокта чаа демделээн Новокузнецкиде театрлар, культура ордулары, библиотекалар, музейлер арбын.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, Новокузнецкини Сибирьниң үлегерлиг хоорайларының бирээзи болдурар дээш социалистиг чарыш хоорайның бүгү-ле будүрүлгелеринде калбарган.

ЧУРУКТА: Новокузнецкиниң чаа микрорайоннарының бирээзинде Киров кудумчузу.

А. КУЗЯРИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ФЕСТИВАЛЬДЫҢ ЧЫМЫШТЫГ ИЖИ

Делегейниң XII кинофестивалының шаңналдарының бирээзи болур скульптураны үнелиг металлдан шуткаан. Ында бөмбүректи кино козаланы кежир күржанган кылдыр чураан. «Россия» деп Төп концерт залының ортузунда фойеде чайынаан шил призманы ус-шевер мастерлер кылган.

Конкурстуң көрүлдезинге киржири-биле фестивальдың кол залынга келген кижилерниң ол шаңналдар кайгадыр. Кино талазы-биле аразында маргылдашкыннар база оларже идегел-биле көрти турарлар. Кипоруң ындыг ат-алдарлыг көрүлдезинге киржири кымга-даа чоргааранчыг болуру чеп, а оон тиилекчизи болуру — түүдең үнелиг. Москвага болган көрүлдениң шаңналдары дээрте, кинематографистерниң профессионал мергежилгиниң бедиин үнелээни, оларның чогаадыкчы ажыл-ижи тайбыңга, дешилгеге, улустарның аразында быжыг харылзаага үлүг-хуузун киирип турары ол.

Ол шаңналдарны кымга тыпсырып жөрээни ат-сураглыг кежигүннери—делегейниң кинематографиязының сураглыг төлээлери шиитпирлээрлер. Ынчалза-даа Москвада болуп турар көрүлдеде ол хире улуг ат-алдар, эрге-дужаал чок-даа болза, шиитпирлиг талазы-биле үстүндээлерден чыда калбас «шиитпекчилер» база бар. Олар дээрге —арыг сеткилдиг, эң-не бердинген чаштарның жөрээндир.

— Бис харын улуг улуска бүзүрээр бис—деп, ол жөрээниң даргазы, сескн классчы Андрей Кончрин чугаалады.— Ынчалза-даа бистиң боттарывыстың санал-оналывыс база бар болдур ийин. Эң-не хөглүг, чараш болгаш сагыш-сеткилди сергедип кээр киноларга аңгы шаңналдарны белетнеп алган бис. Оларны амдыызында ыяштавас бис, бистиң бодалдарывыс дег чажыт.

Ынча дээш Андрей янзы-бүрү еннер-биле кааспаан кылын кыдыраашты хаап кагды. Ында кино бүрүзүн канчаар үнелээни илдең.

Шаңналдар тиилекчилерни шагда-ла манавышпаан, а конкурс экранында көрүлде уламчылавышпаан. Июль 13-тен эгелеп анаа Австрияның, Чаа Зеландияның, Венгрияның, Индияның экраннарының мастерлери киржип эгелей берген.

Бистиң түс чылывыстың эң-не халаптыг үези Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарын кижи төрелгетен эптиле сактып кээр. Австрий «Бокерер» деп фильм титлержилерин бүзээлээшкинин көргүзүп турар. Ону тургусканнар (режиссёру Ф. Антель) нацизмниң кижи көрүп көрбээн үүлгедиглерин сойгалывышпаан, амгы үениң кижилерин серемчилеңдиг болурунче, уптекчи, өлүрүкчү чорукту болдурбас дээш туржурунче кыйгырып турар.

Чаа Зеландияның кинематографистери Москвага көрүлдеге бир дугаар киржип турарлар. «Фото-чуруктар» деп кинону олар бараалгатканнар. Ында аборигеннерниң дарлакчыларга удур туруп халышкынын көргүскен.

— Совет найысылалга келгеним дээш дыка чоргаараныр мен — деп, ук кинону режиссёру Майкл Блэк чугаалады — Дыка хөй чурттарга бодугаан фестивальдарга киречил келдим, а Москвага болган көрүлде чогаадыкчы ажы-биле, экиргек сеткилхевеңү-биле, сонуургал-биле өскелерден ылгалып турардыр. Бүгү чурттарның кандыг-даа мастерлери — кино талазы-биле сурагжаан-даа чурттарның, кино уран түүдүнге баштайгы базымны кылып чоруур-даа күрүнелериниң тәлээлери деп эргелиг киржип турары онзагай-дыр. Силерниң чурттарда кинога сонуургал тергиин бедик-дир, ону чоп-даа, чазак-даа деткип турары черле кайгамчык.

Боскресеньеде, дыштанган соонда, «Россия» гостиницазынчк «Алдын» залынга фестивальдың киржикчилериниң ужуражылгазы болган. Бир дугаарында «Хатан-Батор» деп фильмни тургускаш, конкурс экранынга киирген МАР-ның кинематографистери сес алганнар.

— Улусчу революциянның Моолга тиилээнинден бээр 60 чыл оюнга уткуштур үндүрген киновуд бо хүнеерде Москвага үнгени биске черле аажок өөрүнчүг-дүр — деп, МАР-ның культура министриниң оралакчызы Е. Доржсүрэн чугаалаан. — Бо чорук биске каш дакпыр өөрүшкүү болдурган. Чүге дээрге, Советтерниң улуг чурту тургустувун келген үезинден бээр биске бүтүү тала-биле дузалап келген. оон иштинде кино уран түүдүн хөгжүдеринге база үлүг-хуузун киирген. Бис дыка хөй фильмнерни кады тургускан бис, удавас «Хоби болгаш Хинганы эрттирэ» деп чаа уран-чечен фильмни эзраче үндүрер бис. Бо чаа фильмде ийиги делегей дайынының соолгу үелериниң, Азиянып улустарын япон милитаризмден хостаанының дугайында чугаалап турар.

Совет эштер-биле кады ажылдаар күзелин илгап режиссёр Пилар Миро база илереткен. Ол конкурста киргеи «Дээрде дүнгүштелгеи Гари Купер» деп фильмни тургускан. Испаниянын болган ССРЭ-ниң экран мастерлериниң аразында сырый харылзаазын ол сеткил ханышкын-биле демделээн.

Дыка хөй чурттарның кино мастерлери-биле кады ажылдажылганы улам сайзырадыр арганы бо эртип турар кино шуулганы берген. Ылаңгыя ССРЭ биле ГДР-ниң аразында «Ганс Христиан Андерсен» болгаш Ю. Бондаревтиң «Эрик» деп киноларын тургузар талазы-биле айтырыг ам шиитпирлеттиниң турар. Оон ангыда немец авторларның киноларын тургузар айтырыг, болгар студия-биле кады ажылдажылга, совет-йемен кино тургузуушкуну база шиитпирлеттиниң турар.

Л. БЕРНАСКОНИ,
Л. ЕРМАКОВА,
Н. ВЕКСЛЕР,
СЭТА-ның корр.

ЧУРУКТА: Күрүнениң «Россия» деп Төп концерт залы.

Н. МАЛЫШЕВТИҢ болгаш А. РУХАДЗЕНИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Культура болгаш амыдырал

ОН АЛДЫ ХАРЛЫГ ЧОГААЛЧЫ

Оон өрээлинде сылдыстыг дээрниң картазын азып каан. Тоожузупуң маадыры — Яната-ны сөөлүнде барып чурттадыр Өртемчейде тускай черни ол караан шийип алгаш безин чазыг чокка сактып орар.

...Галактиканың ханызында сад ышкаш чечектелип турар планета бар, ында улус бот-боттарын билчип, тайбың чурттап турар, ким-бир кижиге айыыл таварышса, аңаа дуза чедиреринге кажан-даа белен. Ол планетага чурттап турган уруг Черге ужуп чедип келгеш, Светлананың класынга келген. Өске планетадан келген уругнуң Черге таваржып турган ужуралдарының дугайын Светлана бодунуң фантастиктиг тоожузунда төөгээн. Тоожуның ады — «Яната».

Тоожуның сюжеди канчаар тургустунганыл? Өң-баазын чечек шыпкан Киргизияның бойдузу бичии уругнуң фантазиязын оттурган-даа чадавас, Светлананың чурттап турары төрээн хоорайы —Фрунзени долгандыр дагларда чечектер сагланнашкан. Космосче ужудуушкуннар дугайында школага чорудуп турган чугааларының-даа салдары ыйнаан. Ындыызы ындыг-ла-дыр. Уругнуң кол-ла сонуургалы астрономия болган. Бо эртем уругнуң Өртемчейниң кызыгаар чок делгемнерин утаап бодаарынга дузалаан. Бичии чогаалчы космос корабльдери чогаатпайн турар. Онзагай байдалдарга кижилерниң аажы-чанының болгаш корумчурумунуң онзагайы, эртем гипотезазы уругнуң сеткилин доюлдуруп турар.

«Яната» бир-лё дугаарында «Пионерская правда» солунга парлаан. Оон соонда Светлана Касымкулованың «Кайгамчык делегей» деп чаа тоожузу-биле кады ангы ном кылдыр парлаттынган. Он алды харлыг кыргыс школачы бодунуң республиказының эң аныяк проза чогаалчызы апарган.

Светлана Касымкулова ам Москваның күрүне университединде өөренип турар. Астрономия, фантастика ону амдаа сонуургатпышаан, ол чаа номну үндүреринге белеткеп турар.

Элла ТАРАНОВА.
(ПМА).

Айтырыңар, харыылап берээл

ИЕЛЕРГЕ ЧАА ЧИИГЕЛДЕЛЕР

«1981 чылдан эгелээш чаш уругну бир хар чедио азыраарынга чамдыызы төлевирлиг шөлээ бээрин көрген болгай. Бо доктаал амыдыралда боттанган бе? деп, Таңды районда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтан Т. С. Сенги айтырган. Тыва профобдөвүлелдиң юристконсультантызы **А. Х. Ажының** үстүнде айтырыга харыызын моон адаанда парладывыс.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1981 чылдың март 31-де «Уругларлыг өг-бүлелерге күрүне дузаламчызын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» чаа доктаалды хүлээп алган. Ында бир чылдан эвээш эвес нииги күш-ажыл стажтыг ажылдап турар келерге, а ол ышкаш ажылдавайн өөренип турар херээженнерге уруун бир хар чедир доруктурар талазы-биле чамдыызын төлээр шөлээни чурттуң районнарының аайы-биле үе-чадалар барымдаалавайн, 1981 чылдан эгелеп төлээрин доктаатkан.

Ол шөлээни чурттуң сонгу районнарынга, Ыраккы Чөөн чүктүң болгаш Сибирьнин районнарынга айда 50 рубль хемчээлдиг кылдыр төлээр. Ол ышкаш ажылдап турар болгаш 12 хар чедир назылыг 2 болгаш оон хөй уруглуг иелерге 1981 чылдан эгелээш, 3 хүннүң төлевирлиг немелде шөлээзин (шөлээниң нииги хуусаазы 28 календарьлыг хүндең эртпес ужурлуг) бээр. Чыл бүрүзүнүң шөлээзин чайгы азы оларга таарымчалыг өске үеле бирги үезинде алыр эргелиг. Администрация-биле дугурушкаш, уругларын ажаары-биле 2 неделя чедир төлевири чок кыска хуусаалыг шөлээни алыр эргелиг.

Аарыг уруун хайгаараарының төлевирлиг үезиниң хуусаазын он бирги беш чылда 14 хүн чедир узадыр болгаш немешкен хүннерни шалыныңын 50 хуузун төлеп бээр. Ажылдап турар иелерге он бирги беш чылда хары үгда тыпсыр күрүнеиниң дузаламчызын баштайгы уруун бөжаанда 50, ийиги болгаш үшкү уругларын бөжаанда 100 рубль хемчээлдиг кылдыр доктаатkан. Бот-иелерге күрүне дузаламчызының хемчээлин 16 хар чедир назылыг бир уругга хамаарыштыр 1984 чылда ай санында 20 рубль чедир бедидер, а стипендия албайн турар иелерге — уруу 18 хар четкиже төлээр.

Школа назыны четпээннериниң албан черлериниге аъшчем чарыгдаарының нормаларын чаа беш чылда ортумаабиле 10—15 хуу бедидери көрдүнген, а ол ышкаш өг-бүледе кежигүн бүрүзүнге онаштыр айда ортумак оруглазының ниити хемчээли 60 рубль ашпас өг-бүлеелерни ялилерге, садтарга болгаш школа-интернаттарга уругларын тургусканы дээш төлевирден хостаары көрдүнген.

Амгы үеде бо хемчеглерни боттандырар соруга-биле база оон чурумунуң болгаш хуусаалыының дугайында белеткел кылыры-биле ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлели ССРЭ-нин Күш-ажыл Күркомитединге, ССРЭ-ниң күрплапынга болгаш ССРЭ-ниң Сан чиннистерствозунга даскан.

Сонуургактарга

ИИИ РЕКОРД

1889 чылда Нью-Йоркка болган делегей маргылдаазынга кайгамчык орус шыдыраачы М. Чигорин Вейсс-биле бирги, ийиги черлерни үлешкен. Ол аңаа чөрбөк чеди партияны удуп алган, рекорд тургускан. Чигориниң бир янзы «адаанважыкчызы» ук маргылдаага сөөлүг черни ээлээн Мак-Леод болган: ол үжен бир-катап «холун кедүргеп».

УЗАМДЫККАН ОЮН

Чагаалажып ойнаар партиялар чамдыкта узамдыгып туруп бээр. Эрткен түс чылдың ийи шыдыраачызы бир ыңдыг рекордту тургускан. Олар бир оюнну 1859 чылда эгелеп алган, ону... 1875 чылда доосканнар.

«Бичии» узамдыккан оюн барык-ла он алды чыл иштинде үргүлүүлээни ол-дур.

ШАК ЧОККА

Эрткен түс чылда, шыдыраачы шак чокка ойнап турда, «үр боданырларның» оюну чамдыкта хектүг болгулаар турган.

Бир ыңдыг оюн чапсар чок он ажыг шак чоруп келген бол, хөлде байдал билдинмес олчаан арткан. Көштер бижип турган секретарь бодуңун ажылын (дүнелей бергенде) элдептин-биле доозар ужурга таварышкан. Кайы-бир талага удур азы хайым деп протоколга демделээр орунга, ол мынча деп бижип каан: «Шыдыраачылар ийилээн хаарыктай бердилер».

ЧАНГАН УГААН

Чехословак просмейстер Р. Рети 1925 чылда хары угда хөй кижи-биле хөлче көрбейн ойнаарынга рекорд тургускан. Ол 29 кижиге удур турушкан. Оюн соонда чорупарда, ол портфелин уттуп каавызып-тыр. Оозун аңаа экжеп бээрге, шыдыраачы мынча дээн:

— Четтирдим, көрүнерем, чанган угаан-дыр ийин бо.

МЕРГЕН ХАРЫЫ

Бурунгу грек мерген угаанныг кижи Диоген кадык хайындырар дээш чечевица арыглап, чүп орган. Сократтың өөреникчизи, философ Аристипп ону көрүп каастыр. Ол хаанга чашпалаар, ону үргүлүү мактаар болгаш, баян кижи-дир. Ол кочуурган Диогенге мынча дээн:

— Бир эвес сен хаанга чашпалаап өөренип алган болзуңза, чечевицадан эки чемнин чинр турган ийиң сен.

— Ындыг болза, бир эвес сен чечевица чип чорааш, чурттан өөренип алган болзуңза, хаанга чашпаалавас турган-дыр сен ийин — деп, Диоген тулдур харыылаан.

«ШЫН ЭВЕС ЧУРААН»

Немец ботаник К. Гебельдин «ниүү чурукчу «Бачыттыг үүлгедиг» деп чаа чуруун аңаа көргүскеп. Мактадыр боор мен деп кордаан чурукчуга ботаник мынча дээн:

— Яблок шын эвес чургуттунган-дыр.

— Кайынам таанда — деп, оозу элдепсинген.

— Еваның Адамга берип турары яблоктуң сортун сеген чыл-ла бурунгаар чогаатkан чүве ийин.

Телевидение

ИЮЛЬ 16-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — «Уран холдар». 9.40 — «Волга-Волга». Уран-чечен фильм. 11.20 — Медээлер. 11.25 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Чурттуң телестудияларының документалдыг фильмнер программазы: «Бичe-чержилерниң салгалы». «Мастерлер». «Ажылчыннар общежитиези». 15.35—РСФСРниң үрер хөгжүм оркестрининң РСФСР-ниң уран чүүлүүнүң алдарлыг ажылдакчызы Н. Сергеевтиң удуртулгазы-биле концерти. 16.05 — «Күш-ажылчы алдарның тук тудукчулары». Белгородтуң будуруглге-техниктиг четчелээшкин эргелелинин ажылының дүржүлгазының дугайында. 16.20 — «Шыдыраа школазы». «Ырак черге шыдыраа ойнаары». 16.50 — «Зарницаның маршруттары-биле». 17.35 — Аджар АССР-ниң тургустунгала 60 чыл болганынга. «Аджариялап». Документалдыг телефильм. 18.00 — Аджар АССР-ниң Күрүнеиниң ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — 18.45 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 — «Эртем дугайында». Академик А. Н. Несмеянов. 19.50 — «ТТ-ниң экранында бир дугаар». «Арыг аңгарга эр улустуң оюну». Уран-чечен телефильм. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35—23.10 — «Тайбыңның болгаш ыяырадың поэзиязы». ССРЭниң VII съездизиниң делегаттарының болгаш даштыкы залчыларының Культураның болгаш дыштанылганың Горький аттыг Төп парыгынга номчукчулар-биле ужуражылгазы. Төнгенде — Бөгүн дежгейде.

ИИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — «Ол канчаарын ол, ачай? Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 13.10 — П. Хиндемит. Оркестрлиг фортепианога аалгалар. 13.40 — «Бир-ле катап чайыңа». Петя болгаш Кызыл Бөртүгеш». Мультфильм. 14.15 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. Гуляев биле Төп телевидениениң болгаш Бүгүзээлел радиозуңуң концерти. 15.25 — «Горнистер, харыылакар!»

КЫЗЫЛДАН

15.55 — «Бережки деп черде чай». Уран-чечен телефильм. 17.05 — «Озалдыг шыйыг чанында». Документалдыг фильм. 17.25 — «Инженер болгаш арга». Телефильм. 17.55 — Киножурнал. 18.05 — «Хоойлу болгаш хүлээлге». 18.30 — 18.45 — Телемедээлер. 18.45 — Чарлаглар. 18.50 — «Мал чемниң белеткелиниң херээ».

19.00—«Телестадион». 19.30 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 20.00 — «Тамчыхтыг удуңар, чаштар!» 20.15 — Чадаг-терге спортуга ССРЭ чемпионады. 21.00—«Ye». Информастыг программа. 21.35 — 22.40 — «Арыңче үрген хатыс Уран-чечей телефильм.

Агаар

Бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, чамдык черлерге борацнаар. Сонгу-барыын чүүге угланыышкынныг хаттың дүргенн секундала 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 20—25 градус чылыг болгур.

Кызылга хүндүс аяс, а дүне биче чаастаар. Хаттың күжү кошкак. Агаар дүне 13—15, хүндүс 22—24 градус чылыг болгур.

КИНО

ИЮЛЬ 16-ДА

«НАПЫРАЛ»: «Федора» 9.30, 11.20, 13.30, 16.30, 18.30, (узатkан), 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сөөлгү ийи» 10.00, 12.00, 15.00, «Чугаалажылам, дуңмай» (2 сериялыг) 17.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чараш кыс болгаш коргунчуг амытан» 15.00, «Экипаж» 17.00, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Ужен үш хайбачыт» (2 сериялыг) 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

Янзы-бүрү медээлер

Бир чыл эрткенде...

Олимпиада-80 эртиненден бээр бир чыл болган. Олимпийжи суур канчаар чурттап турарыл?

Оон дөрт футбол шаңдерин, чиин атлетика ядрозун, гимнастика, янзы-бүрү оюннар залдарын, эштир бассейнин Олимпиада-80-ниң 18 муң спортчулары болгаш тренерлери эзлеп турган. Спорткомплекс амгы хүннерде шай-лаңдыг байдал-биле эртенгиниң 9 шайтан кежээниниң 9 шайна чедир дыштаныр хүн чок ажылдап турар.

Ында бичии уругларның эштириниң, хостуг хүрештиң, дзюдоның 64 белүктери болгаш элээди уругларның спортчу школалары хүн бүрү иээп кичээлдеп турар. А улуг улустуң, тодаргайлаарга, 20-ден 65 хар назылыгларның эштиринге 12 болгаш спорттуң оон-даа өске хевирлеринге белеткенирингe база ынча болуктери доктаамал иээп турар. Ол дээрге-ле бо суурнуң (олче 14 муң москвачылар көжүп кирген) база чоок-кавы районнарның чурттакчыларыдыр.

Олимпийжи суурнуң спортчу комплекстериниң директору Геннадий Венглинский мынча деп чугаалап турар:

— Хүн бүрү биске ийи муң хире ниижи иээп спортчу белетнелди эртип, кичээлдеп турар. А бис ол санны үш муң чедирер деп соруга салган бис. Аңаа бүзүрел бар. Удавас ажык дээр адаанга узуну 50 метр дурттуг ийи бассейнни, чылдың бүгү үелеринде ажылдаар футбол, чиин атлетика манежин, теннис корттарын, волейбол, басketбол, хоккей шөлдерин немей тудар.

Игорь МАРИНОВ.
(ПМА).

Грозный чалыыткап эгелээн

Грозный хоорайның погаан кварталдарының кырында хөй тудуг краннары бедип үне бергилээн. 110 харлыг хоорай катап чалыыткап эгелээн.

Сунжа хемде чаа көвүрүгбиле Ленин болгаш Тинделге проспектилерин хөй километр дурттуг магистраль каттыштырып турар. Шиин театрының чанында шөлдүң архитектуруг аяны онзагай. Ону чырык болгаш музыка кааспалгалыг фонтан улам кааспаан. Техниктиң ордузуун «Грознефть» будуруглге каттыжышкыны тудуп турар. Маңаа техниктиг библиотека, 600 болгаш 1200 олуттуг ийи конференц зал, спортчу комплекс турар. Эң чаа медицина дериглеэи-биле хандырткан чаа республика эмнелгезиниң тудуун коммунистиг субботникте ажылдап алган акша-хөреңги-биле тудуп турар.

Эрткен беш чылда Чечен-Ингуш АССР-ниң найысылалының он муң хире өг-бүле чаа бажыңнарны алган.

Хоорайны долгандыр 320 гектар черде погаан дзөрбекти тургускан. Нефть суургалары ам хөй чылдыг ыяштар аразында турар апарган. Чугле сөөлгү үш чылда Грозныйга 23 муң ыяшты, үүс муң ажыг чадаг ыяштарны, хөй-хөй чечектерни тараан. Сунжа хемниң эриин дургаар ыяш-парк массивин туруптар.

Ростислав КВЯТКОВСКИЙ.
(ПМА).

Белеткел конторазынга дужааган

Ыраккы «О. Шыналаа» совхозтуң кодан-девискээринге сөөлгү чылдарда бөрүдер тыптып кээн, ниитизиниң малының баш санынга хорамчаны чедирип турар апарган.

Совхозтуң малчыннары бөрүдер-биле шыңгыы демиселди чорудуп эгелээн. Оон түнелиинде ук ажыл-агыйның дуржулгалыг малчыннары Дадар-оол Дагба чеди бөрээкти. Шулуу Метпек алды бөрүнү. Николай Агбаан биле Достак-оол Комбу-Сүрүн бир улуг бөрүнү, тос бөрээкти даялаан. Өлүк-тывыш аңныыр ажыл-агыйның белеткел конторазынга үнелиг кептерни дужаганнар.

М. ТИРЧИН.
Тес-Хем район.

Редакциянның адреси: Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ Редакторлуң 2-24-63, редакторлуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-24-45, партийжи ажылдыраа болгаш совет тургузу киллизиязының 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, хөдөө ажылчыдай киллизиниң 2-21-47, үлегер киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27 информация киллизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргында 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1565.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном-үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1) ТС—00855

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 165 (11663) | 1981 чылдың июль 17, пятница | 1925 чылда үндезилеттингеи | Өртээ 2 кеп.

МАЛГА ЧЕМ БЕЛЕТКЭЭРИ — БҮГҮДЕНИҢ ХЕРЭЭ

Совхозтарның, бүдүрүлгелерниң база организацияларның коммунистеринге болгаш комсомолчуларынга, ажылчыннарынга болгаш албан-хаакчыларынга, студентилерге болгаш сургуулдарга, республиканың бүгү ажылчы чоннарынга

СЭКП Тыва область комитединиң

КЫЙГЫРЫЫ

Эргим өштер! **Бистиң республиканың ажылчы чоннары бүгү совет улусбиле бир дөмей, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин боттандырар дээш кызымаккай ажылдап турарын сеткил ханыышкын-биле СЭКП обкому демдеглеп тур. 1981 чылдың бирги чартыныңг үлетпүр продукцизын бүдүрер болгаш сайгарар талазы-биле планныг даалгалар чедиишкинниг күүсеттинген. Эрткен чылдың чөгүүр үезинге деннээрге, тудугжулар бүдүрүлге болгаш социал-культура объектилерин ажыглалга киирерин көвүдеткеннер. Көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилери эът, сүт, дүк, куш чуургазы бүдүрүп, сайгарарының чартык чылда планын ажыр күүсеткеш, оон-биле кады малдың баш санын өстүрген. Улус ажыл-агыйының болгаш культураның өске-дээ здырларынга чамдык эки түннелдер база чедип алдынган.**

Ынчалзажок республиканың бүгү девискээрин шыва алган кажан-даа бооп көрбээн кандаашкын республиканың экономиказының кол адыры — мал ажылын улам хегжүдеринге, ниитининг малының болгаш хамаатылларның хууда әвчүзу болуп турар малдың баш санын камгалаарынга болгаш бедик продуктулуг болурун хандырарынга дыка нарын байдалды тургускан.

Байдал мындыг турда, мал чемнериниң бүгү хевирлерин белеткээр талазы-биле онзэ хемчеглерни алыры негеттинип келген. Мал чемнериниң белеткелинге чоннуң бүгү кезектеринин чүгле массалыг киржилгези, ол ан чүгүлә сорулгазап кым-даа дашкаар артпас болуру чүгле ындыг массалыг патриотчу көдүрүүшкүн көдээ ажыл-агыйда тургустунган берге байдалдан үнер арганы бээр.

Мал чемнери белеткээринге эң-не идепкейлиг киржиринче Тыва АССР-ниң бүгү коммунистерин болгаш комсомолчуларын, бүгү ажылчы чоннарын СЭКП область комитеди кыйгырып тур.

Мал ажылын чемнер-биле хандырарының дерээнге кижи болгаш материал-техниктиг күрлевырларны чер болганга бедик ажыктыг кылдыр ажыглаарын хандырары эргежок чүгүлә.

Мал чемнериниң белеткелинге техниканың чеп болгаш үзүк-соксаал чокка, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаан турарынга болдунар-ла бүгү түүлдерни кылырынче СЭКП обкому бүгү механизаторларны кыйгырып тур. Амгы үеде колла чүве болза, совхозтарның, күрүениң чер фондузунуң бүгү-ле черлеринде үнген от-сигеннерни шуптузуп кезери болгаш сөөртүп алыры болуп турар. Белеткеттингеп-не бүгү мал чемнериниң бүдүн-бүрүн болгаш бедик шынарлыг болурун хандырарынче онза сагыш салыр херек.

Бистиң алдарлыг ажыл-ишчилеривистиң — мал ажылының ажылдакчыларының мурнуңга кажан-даа турүп көрбээн нарын болгаш харысалгалыг сорулгалар тургустунган. Малдың продуктулуун бедидерин, чайгы-күскү үеде оларның эки семиртилгезин хандырары-биле бүгү кужүнерни, дүржүлгәнарны болгаш билиннерни берип, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарынче партия обкому-силерни кыйгырып тур. Малдың хүр-менди кыштаглаашкынын магадылаары дээш сиген, будук-бүрү чемнери, шиви будуу болгаш мал чемнериниң өске-дээ хевирлерин белеткээринге малчыннар эң-не идепкейлии-биле киржир ужурлуг.

Таарымча чок черлерден — хемнер болгаш оңгарлар эриктеринден, оруктар кыйгыларындан, тараа шөлдериниң кыдыгларындан, малгаш-баларлыг болгаш дөңгеликтерлиг шөлдерден, хууда садтардан болгаш огородтардан, хоорайларның газоннарындан болгаш чурттакчылыг черлерниң ногаан зоналарындан бүгү-ле үнген от-сигенни чыып алыры мал чемнерин белеткеп алырынга амгы берге байдалдыг үеде улуг курлавыр бооп турар.

Бүдүрүлгелериниң база организацияларның, албан черлериниң ажылчыннарын болгаш албан-хаакчыларын, аныяк болдар болгаш кыстарны, школачыларны мал ажылын чемнер-биле хандырарынга идепкейлиг киржиринче партия обкому кыйгырып тур. Совхозтар хамаатылардан чыдынган сигеннерни, будук-бүрүлерни хүлээп алырын чогуур үезинде организастаар, оларны кадагалаар болгаш болбаазырадыр черлерже сөөртүр, оларның долу кадагалалын хандырар ужурлуг.

Мал чемнериниң белеткелиниң улус ажыл-агыйынга политиктиг улуг ужур-дузазын республиканың чурттакчы бүрүзү ханызы-биле медереп билир ужурлуг. Кижилерниң шуптузунуң идепкейлиг болгаш күженишкинниг ажылдаары, мал чемнерин белеткээринге, оларны сөөртүрүнге болгаш кадагалаарынга-ла хамаарышкан бүгү ажыл-херектер дээш бодундан болгаш өскелерденээ шынгыы негеделиг болуру, организас чок болгаш сагылга-чурумнуг эвес чоруктарның бүгү хевирлеринге удур шиитпирлиг демисежири чүгүлә болуп турар.

Партия, совет, профэвилел организациялары, совхозтарның удуртукчулары болгаш специалистери мал чемнериниң белеткелинин киржикчилеринге оларның бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга эргежок чүгүлә таарымчалыг байдалдарны тургузар, оларның араазында дайынчы социалистиг чарыштыг организастаар, кижи бүрүзүнүң инициативазын болгаш тывынгыр чоруун деткиир, ажылдың түңпелдерин хүннүң-не үндүрер, мурнакчыларны шаңнап-мактаар, курлавырларны плередип тывар болгаш оларны бүрүнү-биле ажыглаарының хемчеглерин алыр хүлээлгелиг.

Коммунистерниң, депутаттарның, улусчу контролёрларының, бүгү партийжисовет активтиң, ажыл-агый удуртукчуларының хүлээлгези болза, мал ажылын келир кыштаглаашкынга мал чемнери-биле хандырары дээш бүгү улустуң демиселин боттары баштаары болур.

Бергелерни ажыл эртери дээш, СЭКП обкомунуң үшкү пленумунуң салган сорулгаларын, мал чемнери белеткээринің шалыпчы ийи айларда тодаратгынган онаалдаларын күүседир дээш бүгү-ле чүүдерни кылырынче республиканың бүгү ажылчы чоннарын СЭКП обкому кыйгырып тур.

СЭКП Тыва область комитеди

Пропагандистер–беш чылга

СОРУК КИИРИКЧИ СӨСТҮ – МАССАЛАРЖЕ

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң материалдарын пропагандалаар талазы-биле партияның Ленин райкомунуң дуржулгазын СЭКП Свердловск хооркомунуң бюрозу чүүлдүг деп көргеи.

Неделя санында партия райкомунга актив чыглып кээп, кылыр ажылдың планын дугуржүп эгелээр. Оларның мурнуңга партияның область болгаш хоорай комитеттеринин удуртукчулары, «Билиг» ниитилединин пропагандистери, лекторлары чүве чугаалаарлар. Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, бүдүрүлгениң мурнакчылары болгаш чаартыкчыларының, артемденнер-биле ужуражылга эртирери чаңчыл апарган. Коммунистиг күш-ажылдың школазын организастааны база улуг идиглиг апарган.

Партийжи чырыдыышкынының 10 кабинеди хөй-ниити агелээшкин-биле тургустунган, чаңгыс аай политхүн ажылдап турар.

Масса-политиктиг ажылды күштелдиргенинден бүдүрүлгелерниң күш-ажылчы коллективтериниң ажыл-агыйынга база улуг идиглиг болуп турар. Бөгүн Ленин районда үш ажылчынның бирээзи-ле Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы, 15 бүдүрүлге, 1000 ажыг цехтер, салбырлар, участоктар болгаш бригадалар «Коммунистиг күш-ажылдың коллективи» деп бедик атты адилеп чоруурлар.

ЧУРУКТА: СЭКП-ниң XXVI съездизиниң делегады В. И. Алферовтуң «Промсвязь» дуржулга заводунуң комсомолчулары-биле беседалажып турары.

А. ГРАХОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Төрээн чурттуң делгемнеринде

ШАК БҮРҮЗҮ ҮНЕЛИГ

Чурттуң тараажыларынга чыл иштинде эң кол шылгалдаларның бирээзи — тараа ажаап алышкыныңың үезии келген. ССРЭ-ниң ТСЭ-зиниң түңнелдерин ёзугаар алырга, июль 13-ке чедир тараа болгаш тараа-бобы культураларын 12 миллион ажыг гектар черден кескеи, 6 миллион ажыг гектарныын бастырган, ол дээрге кестинген шөлдүң 52 хуузу-дур.

Ажаап алышкыныңың темпизи эрткен чылдыындан шапкын чоруп турар. Кубаньда, Донда, Ставропольда, Украинаның болгаш Казахстанның мурнуу районнарында, Молдавияда тараа кезилдези болгаш оон бастырылгазы долуузубиле чоруп турар. Поволжьеның, Россия Федерациязының төп областарының база карз эвес хөрзүнүг зоназының механизаторлары ажылче эгелеп киришкенинер. Бо чылын ажаап алышкын агаарның белеп эвес байдалында чоруп турар. Ол хамаан чок тус-тус ажылагыйларның девискээрлеринде безин байдал ангы-ангы боол турар. Ол чорук ажыл-херекти чогаадыкчы ёзу-биле көөрүн, техниканы билдилиг ажыглаарын негеп турар болгаш агрегаттарны бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга эргежок чүгүлә таарымчалыг байдалдарны тургузар, оларның аразында дайынчы социалистиг чарышты организастаар, кижи бүрүзүнүң инициативазын болгаш тывынгыр чоруун деткиир, ажылдың түңпелдерин хүннүң-не үндүрер, мурнакчыларны шаңнап-мактаар, курлавырларны плередип тывар болгаш оларны бүрүнү-биле ажыглаарының хемчеглерин алыр хүлээлгелиг.

Коммунистерниң, депутаттарның, улусчу контролёрларының, бүгү партийжисовет активтиң, ажыл-агый удуртукчуларының хүлээлгези болза, мал ажылын келир кыштаглаашкынга мал чемнери-биле хандырары дээш бүгү улустуң демиселин боттары баштаары болур.

Бергелерни ажыл эртери дээш, СЭКП обкомунуң үшкү пленумунуң салган сорулгаларын, мал чемнери белеткээринің шалыпчы ийи айларда тодаратгынган онаалдаларын күүседир дээш бүгү-ле чүүдерни кылырынче республиканың бүгү ажылчы чоннарын СЭКП обкому кыйгырып тур.

СЭКП Тыва область комитеди

ФЕРМАЛАРГА ЧЕТЧИР ЧЕМ ДЭЭШ

Чуртта мал чемнери белеткээри үргүлчүлеп турар. ССРЭ-ниң Төп статистика эргелелиниң түңнелдери-биле алырга, июль 13-ке чедир 44 миллион ажыг гектарның тараан болгаш чайгаар үнген сигенин кезип алган. 31 миллион тонна сиген, 35 миллион тонна сенаж, 5 миллион тонна ажыг силос курлавырлаттынган. Витаминниг сиген далганын болгаш өске-дээ чулуктуг мал чемнерин барык 3 миллион тоннаны белеткээн.

Сөөлгү неделяда ажылдың темпизи кошкавазан болгаш кол-ла кичээнгейни мал чемнерин белеткеп салырының технологиязын шынгыы сагыш септээрин хандырар хүлээлгелиг инженерлиг ажылдардан хөй хамааржып турар.

Краснодар болгаш Ставрополь крайларның Ростов болгаш украин мурнуу областарның колхозтары болгаш совхозтары тарааны кезерин болгаш бастырарын-даа дүрген кылып турар. Ол черлерниң кол-ла тараазы — күзүн чажар кызыл-тасты ажаап ап турар.

Тараажыларның чугула сорулгазы — долу үнелиг үрезиннерни белеткеп алыры болур. Мурнуу чүктүн тараажылары чүгле боттарын эвес, харын база соңгу областарның колхозтарын, совхозтарын үрезин-биле хандырар ужурлуг.

Тараану эрте, шалыпкын ажаап алыры шөлдерни долузу-биле ажыглаар арганы бээр. Чижээ, Узбекистанның, Азербайджанның, Таджикистанның, Туркменияның хөй-хөй ажыл-агыйларында дужудун ажаап апкан шөлдерже дораан-на сеялкаларны салып киргеш, күзүн тараану немештир ажаап алыр деп турар, Россия Федерациязының болгаш Украинаның мурнуу районнарынга кырлыг-караны катап тарыырга, кол дүжүт ышкаш, ол хире дүжүттү бээр.

Ажаап алышкының кызыгаары соңгу чүкче ыкайлап бар чыдар. Чер болганының механизаторлары: эрте ажаап алган тудум-на, чидириг эвээш болур деп принципти ёзугаар ажылдап турарлар. Күскү хову ажылдарын бүгү талазы-биле чедиишкинниг күүседиринге үе-шакты камнап алыр херек. Ажыл-херекти ынчаар организастаарынга шылгаттынган ипатовчи арганы ажыглаары дүзээлээр. Хөй-хөй ажыл-агыйларның шөлдери-биле комбайннар эрткен соонда хөрзүн болбаазырадыр тускай звенолар келир чылдың дүжүдүн белеткээринче эгелеп кирип турар.

(СЭТА).

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирин-амыдыралга

АКША, ХУУСАА, ТЕМП

Ленинградта бир тудуг эргелелиниң коллективиниң чиик арга-биле шаңнал алыр дээн оралдажыышкыны бүтпейн барган. Ийиги чергениң объектилерин туткан, планын ажыр күүседткени коллективтиң чедип алыр деп кордааны түңнелдя бербээн. Бо чылын ажыглалга киирер деп турган, Ленинград область эң улуг элеваторүнүң тудуундан күштерни чардыктырып, өскээр ажыглааны дээш, санхөө органнары тудугжуларга чээли бээрин соксатканнар.

—Тудугжулар ажыктыг, чиик чагыглар күүседир дээш туруптар таварылгалар амдаа бо-ла болгулаар-дыр — деп, ол фактыны тайылбырлап тура, ССРЭ-ниң Тудуг банкызының область конторазының эргелекчизи Н. Кириллов чугаалады. — Оон ужурундан дооспаан объектилериниң саны өзүп турар. Ындыг шын эвес практика-биле демисежиринге саң-хөө санкциялары дузалаар.

Акша фондуларын кыаыгаарлаары дужаар объектилерже мурнундаазындан хөй кичээнгейни угландырарынче тудугжуларны албадап турар. Чижээ, Тудуг банкызының төлээлекчилериниң киржилгези түңнелди берген: амдыызында эвээш состав-биле ажыл чорудуп болур электротехника заводунуң болгаш телефон белдиринің тудуг шөлдеринден кижилерни элеваторже чорудуп, күштерин эде тургускан. Кол объектиде бригадаларны ийи катап улгаттыргаш, тудугжулар хожудаашкынындан үштүнүп, график ёзугаар ажылдай берген.

Тудуг банкызының область конторазы чугула объектиниң дужаарының план ёзугаар хуусаазындан ырак бетинделе көрөнгилерни болгаш күштерни быдарадырын соксаткан. Бо айтырыгны чаа ёзубиле көөрүнүң кол-ла утказында. А чоокка чедир-ле санхөө ажылдакчылары ажыл-херекти эдип алыр арга чок апарганда, язны-бүрү санкцияларны ажытпап эгелээр турган болгай.

—Капитал тудугну саң-хөө-чээли быраларының дузазыбиле башкарарының методтарын сайзырадырынче СЭКПний XXVI съездизи улуг кичөңгейни улгандырган — деп, И. Кириллов чугаалады. — Объектилерни долузу-биле доосканда долу смета өртээнин хемчээлин ёзугаар тускайлап бээр чээлилерин ролю кончуг улуг. Тудуг чоруп турар үеде ону кылып турар организация акшаны чагыкчыдан эвес, а банкыдан чээли алыр, ону доктаатқан хуусаада эгидер ужурлуг, чүге дээрге ону озалдатқанда өре өзүп бар чыдар.

А бир эвес тудугжулар ажылды планныг хуусаадан эрте күүседип турар болза, оларга шаңнал тыпсыр. Хуусаадан эрте дужаган объектиден көскү арыг орулга кирер, оон деп кезиниң тудугжулар алыр, Чижээ, Ленинградта Тельман аттыг пос-таавы комбинадынга, Ногин аттыг аргылда фабриказынга чаа күчүлерни дүрген ажыглалга кииргени дээш тудугжуларга дыка хөй акшаны берген.

(СЭТА-ның корр). Ленинград.

Хүлээлге күүселдезин хынап тур бис

ЧЕДИИШКИННЕРНИҢ БЕДИИНЧЕ ҮНЕР ДЭЭШ...

ХОВУ-АКСЫ суурнуң күш-ажылчы өске коллективтерибиле бир дөмей, ажылчы чонга ачы-дуза чедирер амыдырал хандырылга комбинадының коллективи СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш боттарының үлүгүн киирип, бир деминг ажылдап турар. Комбинат идиктер септеп, даараарын иштики болгаш даштыкы хептер кылырын, баш дүгү таарарын, телевизорлар септээрин, хептй будуп, арыглап аштаарын боттандырын келген. Тодаргайлап чугаалаарга, ол коллектив ачыдуза чедиреринің он дөрт хевирлеринге чагыгларыны хүлээп ап, Хову-Аксының болгаш оон чоогунда чурттакчылыг черлерни хандырып турар. Бо чылын ук коллектив чүгле комбинаттың чурттакчыларынга безин 23 муң рубльдин чагыгларын кылып бээр планныг.

Ам ында байдал кандыгыл? Он бирги беш чылдың баштайгы чылында парикмахерская, фотография цехтериниң багай эвес ажылдап турарыч комбинаттың директору Н. Н. Мохова меңээ таныштыгыл. ында мурнакчы ажылдыг, бедик харысалгалыг кижилер дугайын чугаалап орду. Ылаңгыя Г. Г. Соломатова — парикмахерскаяның ажылы улам экижиткен. Ол боду кылып билбес чүвези чок ховаа мастерлерниң бирээзи. Ынчаташ аңаа келир кижилер хөй, чангыс-даа хүн үзүктелип көрбээн. Оон ачызында парикмахерская ай, квартал планын үргүлүү ажыр күүседип турар. Чижээ, июнь айда 600 рубль орулга киирер планын 630 рубль кылдыр күүсеткен. Ол ышкаш фотографияның бичии коллективин (ында үш кижи ажылдап турар) база-ла ындыг. План күүселдезин үзүп көрбээн. Үргүлчү ажырын, күш-ажылчы маргылдаага шаңналдыг черни ээлеп келген.

Амыдырал хандырылга комбинадында ак сеткилдиг, ажылга бердинген, аныяктаага дузаараг, төлептиг чоруубиле мактадыг кижилер эвээш эвес. Оларның аттарын Н. Н. Мохова чоргаарал-биле адагылап, кижи бүрүзүнүң дугайын каксы тайылбырлап кагды. Чижээ, аныяк коммунист Анна Маизырыкчыевна Чимбийлеп платьелер даараар цехте ажылдап турар. Ол — суур Советиниң депутады, политинформатор. Ам ол бригадир апарган. Ийик септээр даараар цехте Анна Дмитриевна Шабанова коллективте хөй чыл ажылдаан, аныяктарның дагдыныкчызы. Технолог Г. М. Балахчина ажылчыларның билиин, оларның мергежилин бедилеринге эвээш эвес күжүн үндүрген, кичээлдерин ак сеткилдиг-биле доктаамал эрттирип келген.

Хову-Аксында амыдырал хандырылга комбинадында сеткилди өөрүп турар чедиишкиннер дугайын биженирге ыя ол-дур. «Ыя» деп сесту ажыглаанымда бир янзы утка бар. Чүл дээрге планныг онаалдаларны күүседип турарында (комбинат ниитизи-биле) улуг четпестер бар. Коллектив кежигүнниери бо чылдың эгезинде социалистиг хүлээлгени алгаш, ону чугаалажып көөрешү, чараштыр парлааш, коридорда аазып алган. Оон бээр чылдың бирги чартыны эрте берген. Бөгүн ол коллективте байдал кандыгыл? План күүселдези январь айдала «аскап» эгелээн. Баштайгы айның планы күүсеттинмейн барган. Чылдагаанын тодаратым. «Ол айда чолаачы чок турган бис. Ынай-бээр черлер бзар, малчыннар кезиир «хөлгевис» аңаа турганыдан транспорт дилеп, хөй үе-шакты халас эрттиргенивистен болган. Транспорт чокта чагыкчыларбиле харылзаавыс үстүр, оруга киирип алыры эвээжээрдир» деп, директор харыллады. Ону чөптүг харыы кылдыр көрбезе эки. Чүге дээрге чолаачы дугайында айтырыг үр үеде шиитпирлеттинмес хире берге эвес болгай. Маңаң удуртукчу кижиниң, Нина Нәкифоровна Мохованың негеделиг чоруу, ындыг айтырыгларны баш удур шиитпирлер билир шынарлыг кол черге турары черле албан болганбыр. Оон ынай комбинаттың ниити планын күүседип алырынга Хову-Аксы суурдан ырак эвесте турар Жданов. Тока аттыг совхозтарда ажыттынгылаан комплекстиг пунктулар күш-ажылчы үлүгүн киирер турган. Ындыг болза-даа, чижээ, Тока аттыг совхозта Ф. К. Кабзистая эргелекчилээн комплекстиг пункт планныг онаалдаларын күүсетпейн келген. Шак мындыг шаптыктарга таварышкаш, комбинат майның бүдүрүлге планын 89, июнь айның 86 хуу күүсеткилээн.

БҮДҮРҮЛГЕ планының күүсеттинмейн турарында база бир чылдагаан бар. Коллективте даштыкы хеп бижар чангыс кижи бар. Бир эвес ол аарааш, азы кандыг-бир чылдагаан-биле ажылга үнмейн баар болза, хүндүс кылыр ужурлуг продукция бүдүртүнүп шыдаттынмайн баар. А ону солуптар өске кижиниң мынчага өөредип албаан. Курлавыр дугайында, ажылчын бүрүзү бир-ийи мергежилдя шиигээдип ап, өске эштериниң орнунга ажылдап болупкунуң дугайында айтырыгны комбинаттың удуртукчулары мынчага чедир амыдыралга боттандырбаанын үстүнде чижек бадыткап турар.

Амыдырал хандырылга комбинадында кадрлар четчир. Ындыг болгаш ай, квартал планнары үргүлчү күүсеттинип тургу дег. А херек кырында ындыг эвес. Чүл дээрге ажылчынарның ажыл шагы үзери хөй. Мында чылдагаан—хөй. Аңаа чоруп турган, платьелер болгаш даштыкы хеп даараар цехтерге кирдим. Ынчан бирге цехке үш, ийигизиге беш кижи ажылдап турар болду. Мыя бо чижек безин ында күш-ажылдың будурукчүлүү кайы хире чавыс болуп турарын тереччилей бээр. Мындыг байдалдыг тургаш, коллективтин мурнуңга салган сорулгаларны күүселдири берге болуру кымга-даа билдингир.

БҮДҮРГЕҢ продукциянын шынарын хынаар комиссия комбинатта ажылдап турар. Ол комиссияның кежигүннери пятница санында даараан септээн чүүлдерини шынарын көрүп, аңаа ажылда чедер, четпестерни тодарадып турар. Ындыг болза-даа чагыкчылар шынары багай деэш чамдык хептерни албайн барган. Даараныла цеги 7, химчистка 1, ийик цеги 1 чагыны үрей кылган. Ынчангаш комбинат 372 рубльдин орулгазын киирип ап шыдаваан.

Амгы хүнерде ол коллективте автотранспорт база чок. Чагыс «хөлгезин» үреген. Үстүнде адаанывыс ийи совхоз транспорт-биле доктаамал хандырбайн турар. Мындыг чылдагаан-биле комбинаттың ажылдакчылары чайгы үеде малчыннар кезип чораазы, олардан хөй чагыг хүлээп алыр арганы база чок апаргач. Ол база-ла план күүселдезинге биче эвес салдарын чедирери билдингир.

Четпестерни чайладып алырының аргаларын амыдырал хандырылга комбинадының удуртукчулары аныяктарны билиг-мергежилин бедидип, арга-дуржулгазын байдылып тургаш, ажылчыннар оргузуга социалистиг чарышты дээштиг чорудуп, ажылдың бедик будурукчүлүг болурун чедирип ап, бүгү күштү, арга-курлавырларны планныг даалгалаарын күүселдиринче углаары дээ санап турар. Ол айтырыгларны амыдыралга боттандырып шыдаар болза, Хову-Аксының амыдырал хандырылга комбинады чүгле ынчан карылгалыг чоруктан үштүнүп, чедиишкинниң бедиинче үнүп болуру.

Ш. ДОРЖУ.

ХОЖУДААШКЫНДАН УШТУНАР ДИЗЕ...

Капитал тудуг чартык чылда

Бо чылдың эгезинден бээр эрткен алды айларның дургузунда акшаландырыышкынның бүгү үнер дөстеринин күсели-биле капитал тудугга кол фондуларны эрткен чылдың чогуур үезинден 43,1 хуу хөйну ажыглаан. Бо чылдың баштайгы чартыында тудуп доозкаш, ажыглалга киирген кол-кол тудугларны көргүзер болза мындыр: 400 автомобильге техниктиг хандырылга станциязы, шакта-ла 75 тонна бүс будурер котёл агрегады, эзэчегде 500 килограммның хеп чуур чери, «Тыва сентелге» тудуг трестиң Самагалдай суурда үлетнүр баазазы, иштн хемчээли 147 километр электри дамчыдар шугум, 20 километр автомобиль оруу болгаш өске-даа.

Кедээ ажыл-агый тудугларының кылдывган хемчээли бага эзээн улуг боон турар. Оларның аразында 1648 баш бода мал, 11370 баш хой кажаалары, хонукта 10 тонна будурер кормоцех, 2 муң тонна ишкир тараа цыгжамыры болгаш хары угда 1,5 муң тонна хүзээн алыр минералдыг чемнинчидилге склады, 285 автомашина турар гараждар. Оон ыцай 30 гектар одар-белчиирни сугдуг болдурган, 17,3 муң гектарлыг суг системазын чаартаан. Республиканың ажылчы чоннарынга иштн шөлү 45068 дербелчин метр чурттапга черлерин 784 өреникчиге иштн биллг школаларын, 106 орунлуг уруглар садын болгаш өске-даа тудугларны кылып доозкан.

Капитал тудугга акша түскайларының иштн хемчээли 1,8 хуу, будурудее черлерни тударынга — 5,5 хуу өскенин демдеглээр ужурлуг. Оон-биле чергелештир чырыдыышкын тудугларынга хөреңги түскайлаары база эзээн көвүдээн.

Республиканың тудуг организациялары бо чылдың бирги чартыында эрткен чылдың чогуур үезинден тудуг ажылдарын 12,6 хуу хөйну күүсеткен. Оз болза «Тыва сут тудуг», «Тыва сентелге тудуг» трестери, «Кедээ электри тудугу» ТМЭ-зи, Сельхозтехкүрөмнүң болгаш респотребсоюзтуң сентелге-тудуг участоктары, «Ремсельбур тудуг» трестиң түскай КМК-зы, аынчем үлетнүрүнүң тудуг-монтаж эргелели дээш ышкаш, ыдыг организацияларның эрткен чылдыындан эки ажылының түңнели-дир. Ол ышкаш күш-ажылдың будурукчулуун бедидерин хөй-хөй тудуг коллективтери чедип алганын айтыр үжурлуг. Чер ажылдарының тудуг эргелелиниң, № 20 КМК, № 62 КМК, Тыва автоорүктранстың кежүп чоруур механизастаттынган колонналарының, Садыг министерствозунуң сентелге-тудуг участогунуң, 15-ки механизация эргелелиниң болгаш өске-даа коллективтериниң удуртукчулары болгаш специалистери күш-ажылдың будурукчүзүүн бедидеринче улуг кичээнгей салып турар апарганындан бо чугула көргүзүг талазы-биле эки түңнелдерни чедип алган.

Чамдык чеднишкиннер турза-даа, капитал тудугнуң темпизин оң бирги беш чылдың баштайгы чылында планнаавындан хожудан турары улуг четпестериниң бирөзэ-дир. Янчаагаш республиканың тудугжулары бо талазы-биле эки чылдың баштайгы чартыында дыка хожудаашкынны болдурганы түңнелдерден көстүп турар. Чижээ, алды айларның иштнде кол фондуларны ажыглалга киирериниң планы 67,3 хуу күүсеттингеп. Ол дээрге кол фондуларны ыдыг темп-биле ажыглаар чүве болза, бо чугула көргүзүг талазы-биле планның күүсеттинин шыдаваын көргүзүп турар факт-тыр.

Капитал салыышкыннарының болгаш тудуг-монтаж ажылдарының лимиттери түстүзүнде чүгле 72,4 болгаш 75,5 хуу ажыглаттынганы база четпес. Кереэ ёзугаар кылыр тудуг ажылдарының планы чартык чылда 77,4 хуу күүсеттингеп. Ол болза, кереэбиле ажылдаар тудуг организацияларының партия, хөй-ниити организацияларының, оларның удуртукчуларының планның салым-хуузу дээш сагыш човавас, акша-хөрөңгини, тудуг дериг-терекселдерни долузу-биле ажыглаарын херекселес чоруунуң түңнели-биле тайылбырлаттынар четпестер-дир.

Республиканың тудуг организацияларының аразында социалистиг чарыышнга бо чылдың бирги чартыында ботларының эки түңнелдери-биле чүүлдүң бо үстүнде айыстынган тудуг организациялары мурнуку одурутда чоруп турар болза, олардан дыка хөй коллективтер хожудан турар. Оларның аразында «Тыва тудуг», «Шагонарпжстрой» трестер, чурт иштнниң үзетпүрүнүң сентелге-тудуг эргелели, № 3 КМК, «Кызыл тудуг», «Кызылпром тудуг» эргелелери болгаш өске-даа чамдык коллективтер кирип турар. Бо коллективтер кереэлиг ажылдарның планын болдурганы түңнелдерден көстүп турар. Чижээ, алды айларның иштнде кол фондуларны ажыглалга киирериниң планы 67,3 хуу күүсеттингеп. Ол дээрге кол фондуларны ыдыг темп-биле ажыглаар чүве болза, бо чугула көргүзүг талазы-биле планның күүсеттинин шыдаваын көргүзүп турар факт-тыр.

Капитал салыышкыннарының болгаш тудуг-монтаж ажылдарының лимиттери түстүзүнде чүгле 72,4 болгаш 75,5 хуу ажыглаттынганы база четпес. Кереэ ёзугаар кылыр тудуг ажылдарының планы чартык чылда 77,4 хуу күүсеттингеп. Ол болза, кереэбиле ажылдаар тудуг организацияларының партия, хөй-ниити организацияларының, оларның удуртукчуларының планның салым-хуузу дээш сагыш човавас, акша-хөрөңгини, тудуг дериг-терекселдерни долузу-биле ажыглаарын херекселес чоруунуң түңнели-биле тайылбырлаттынар четпестер-дир.

Республиканың тудуг организацияларының аразында социалистиг чарыышнга бо чылдың бирги чартыында ботларының эки түңнелдери-биле чүүлдүң бо үстүнде айыстынган тудуг организациялары мурнуку одурутда чоруп турар болза, олардан дыка хөй коллективтер хожудан турар. Оларның аразында «Тыва тудуг», «Шагонарпжстрой» трестер, чурт иштнниң үзетпүрүнүң сентелге-тудуг эргелели, № 3 КМК, «Кызыл тудуг», «Кызылпром тудуг» эргелелери болгаш өске-даа чамдык коллективтер кирип турар. Бо коллективтер кереэлиг ажылдарның планын болгаш күш-ажылдың будурукчулуунуң даалгазын күүседип чадашкан. Ол-ла организациялар чагыкчыларга дужаар чаа будурулге чергелерин тударының бараанныг продукциязының талазы-биле планнарны база үскенин маңаа айтыр апаар.

Республиканың тудуг организацияларының иштнин-биле күш-ажылдың будурукчулуунуң талазы-биле планны 96,9 хуу күүсеткен. Ынчаарга кереэлиг ажылдаар тудуг организацияларының партия, хөй-ниити организацияларының, оларның удуртукчуларының планның салым-хуузу дээш сагыш човавас, акша-хөрөңгини, тудуг дериг-терекселдерни долузу-биле ажыглаарын херекселес чоруунуң түңнели-биле тайылбырлаттынар четпестер-дир.

Республиканың тудуг организацияларының аразында социалистиг чарыышнга бо чылдың бирги чартыында ботларының эки түңнелдери-биле чүүлдүң бо үстүнде айыстынган тудуг организациялары мурнуку одурутда чоруп турар болза, олардан дыка хөй коллективтер хожудан турар. Оларның аразында «Тыва тудуг», «Шагонарпжстрой» трестер, чурт иштнниң үзетпүрүнүң сентелге-тудуг эргелели, № 3 КМК, «Кызыл тудуг», «Кызылпром тудуг» эргелелери болгаш өске-даа чамдык коллективтер кирип турар. Бо коллективтер кереэлиг ажылдарның планын болгаш күш-ажылдың будурукчулуунуң даалгазын күүседип чадашкан. Ол-ла организациялар чагыкчыларга дужаар чаа будурулге чергелерин тударының бараанныг продукциязының талазы-биле планнарны база үскенин маңаа айтыр апаар.

Республиканың тудуг организацияларының иштнин-биле күш-ажылдың будурукчулуунуң талазы-биле планны 96,9 хуу күүсеткен. Ынчаарга кереэлиг ажылдаар тудуг организацияларының партия, хөй-ниити организацияларының, оларның удуртукчуларының планның салым-хуузу дээш сагыш човавас, акша-хөрөңгини, тудуг дериг-терекселдерни долузу-биле ажыглаарын херекселес чоруунуң түңнели-биле тайылбырлаттынар четпестер-дир.

Республиканың тудуг организацияларының аразында социалистиг чарыышнга бо чылдың бирги чартыында ботларының эки түңнелдери-биле чүүлдүң бо үстүнде айыстынган тудуг организациялары мурнуку одурутда чоруп турар болза, олардан дыка хөй коллективтер хожудан турар. Оларның аразында «Тыва тудуг», «Шагонарпжстрой» трестер, чурт иштнниң үзетпүрүнүң сентелге-тудуг эргелели, № 3 КМК, «Кызыл тудуг», «Кызылпром тудуг» эргелелери болгаш өске-даа чамдык коллективтер кирип турар. Бо коллективтер кереэлиг ажылдарның планын болгаш күш-ажылдың будурукчулуунуң даалгазын күүседип чадашкан. Ол-ла организациялар чагыкчыларга дужаар чаа будурулге чергелерин тударының бараанныг продукциязының талазы-биле планнарны база үскенин маңаа айтыр апаар.

Республиканың тудуг организацияларының иштнин-биле күш-ажылдың будурукчулуунуң талазы-биле планны 96,9 хуу күүсеткен. Ынчаарга кереэлиг ажылдаар тудуг организацияларының партия, хөй-ниити организацияларының, оларның удуртукчуларының планның салым-хуузу дээш сагыш човавас, акша-хөрөңгини, тудуг дериг-терекселдерни долузу-биле ажыглаарын херекселес чоруунуң түңнели-биле тайылбырлаттынар четпестер-дир.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринде доостунмаан тудугларның санын кыскарарын, кижи болгаш материалдыг курлавырларны ажыглалга киирер тудугларга моөнзэрин онзалап айыткан болгай. Ындыг турбуже, бистиң республиканың тудугжу күштерининң чамдык кезиин тоо-быдаргай, бичии-бичии тудугларда тараткан боон турары дыка четпес. Оон түңнелиниде кол-кол үлетнүр болгаш кедээ ажыл-агый тудугларының, социал-культура объектилерни чогуур хуусаазында ажыглалга киргбейн барып болурунуң демдектери алды айларның түңнелдериниң көстүп турар.

Республиканың тудуг организацияларының коллективтери, оларның удуртукчулары он бирги беш чылдың иштнги чартыында улам улуг күжениишкин-биле ажылдаарын хандырар үжурлуг. Чүге дээрге чылдың баштайгы чартыында доостунмаан тудугларны, чедир ажыглаттывмаан кол фондуларны долузубиле шиңгээдири база дапкыр даалганы берип турар-дыр. Ол бүгүнү чедип алырының кол негелдеринин бирээзи — хожудан турарлар чоп ажылдаар шимчээшкинни улам кадбартыры, он бирги беш чылдың болгаш 1981 чылдың планныг даалгаларын хүүсаадан эрте, долдур болгаш ажыр күүседири дээш бүгү улустуң социалистиг чарыышнга идепкейлиг киржири боон турар.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринде доостунмаан тудугларның санын кыскарарын, кижи болгаш материалдыг курлавырларны ажыглалга киирер тудугларга моөнзэрин онзалап айыткан болгай. Ындыг турбуже, бистиң республиканың тудугжу күштерининң чамдык кезиин тоо-быдаргай, бичии-бичии тудугларда тараткан боон турары дыка четпес. Оон түңнелиниде кол-кол үлетнүр болгаш кедээ ажыл-агый тудугларының, социал-культура объектилерни чогуур хуусаазында ажыглалга киирбейн барып болурунуң демдектери алды айларның түңнелдериниң көстүп турар.

Республиканың тудуг организацияларының коллективтери, оларның удуртукчулары он бирги беш чылдың иштнги чартыында улам улуг күжениишкин-биле ажылдаарын хандырар үжурлуг. Чүге дээрге чылдың баштайгы чартыында доостунмаан тудугларны, чедир ажыглаттывмаан кол фондуларны долузубиле шиңгээдири база дапкыр даалганы берип турар-дыр. Ол бүгүнү чедип алырының кол негелдеринин бирээзи — хожудан турарлар чоп ажылдаар шимчээшкинни улам кадбартыры, он бирги беш чылдың болгаш 1981 чылдың планныг даалгаларын хүүсаадан эрте, долдур болгаш ажыр күүседири дээш бүгү улустуң социалистиг чарыышнга идепкейлиг киржири боон турар.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринде доостунмаан тудугларның санын кыскарарын, кижи болгаш материалдыг курлавырларны ажыглалга киирер тудугларга моөнзэрин онзалап айыткан болгай. Ындыг турбуже, бистиң республиканың тудугжу күштерининң чамдык кезиин тоо-быдаргай, бичии-бичии тудугларда тараткан боон турары дыка четпес. Оон түңнелиниде кол-кол үлетнүр болгаш кедээ ажыл-агый тудугларының, социал-культура объектилерни чогуур хуусаазында ажыглалга киирбейн барып болурунуң демдектери алды айларның түңнелдериниң көстүп турар.

Республиканың тудуг организацияларының коллективтери, оларның удуртукчулары он бирги беш чылдың иштнги чартыында улам улуг күжениишкин-биле ажылдаарын хандырар үжурлуг. Чүге дээрге чылдың баштайгы чартыында доостунмаан тудугларны, чедир ажыглаттывмаан кол фондуларны долузубиле шиңгээдири база дапкыр даалганы берип турар-дыр. Ол бүгүнү чедип алырының кол негелдеринин бирээзи — хожудан турарлар чоп ажылдаар шимчээшкинни улам кадбартыры, он бирги беш чылдың болгаш 1981 чылдың планныг даалгаларын хүүсаадан эрте, долдур болгаш ажыр күүседири дээш бүгү улустуң социалистиг чарыышнга идепкейлиг киржири боон турар.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ КИЖИЛЕРИ

«Тинилелге» совхозта машина-биле хой кыргылдазының аргазы баштай шиңгээдип, мергежээнерниң бирээзинге Тойбухаа Өлей-оолович Ооржак хамааржыр. Дуржулгалыг механизатор хой кыргылдазынга ам он беш чылгы сезонда ажылдап турар. Бо чылдарның дургузунда ол муңмун хойларны киргип, хөй түктү ажаарынга киришкен. Сөөлгү чылларда ол мастер-эликчилеп ажылдап турар. Оондиле кадыг ол аныяктарны өредиикчидагыныкчызы. Оон күш-ажылының ачызында совхозтуң кыргылда пунктузунда кыргылда агрегаттары үредиишкин чок, чогумчалыг ажылдап келген.

Т. Ооржак бодунуң кызымаккай, ак сеткилдиг ажылы дээш өйи медальнарбиле шаңнаткан. Хөөчун аныякталарга үлегер болуп келген.

ЧУРУКТА: эдикчи-мастер Т. Ооржак. А. Зайцевтиң фотолары.

И. Васекин дуржулгалыг ачы. Оглу Николайны кара бичиизинден-не бодунуң ынак мергежилинге өредип чамчыктырып алган. Шөрит албанының порууруунуң бетинде-даа, оон келген-дээ, аныяк оол адазы-биле кадыг тайгаже чоруп каар. Оларның олчалы доктаамал эки түңнелди көргүзүп, суурнуң чонуң көртүп келген. Адашкылар чыл планын үргүлүү ажыр күүседири чамчыл апаарган.

Ам Николай Иванович бодунуң хамаарышкан участогунга чаасканн аннаар. Онгу беш чыл соонда, ол өлүк-тыныш дужаарынга ийиги чернн эзээп. Ылангыя сеолгу аныыр сезону аңаа кончуг дүжүткүр болган. Ол 39 кишти дужалган. Бо дээрге Сыстыг-Хемде курунениң аныыр-тывыш ажыл-агыйынга дыка эки түңнел-дир. Оон эштери И. В. Серебряков, С. С. Перевей, В. Бомбу олар база аннааш, олчалыг болуп, чедишкинниг түңнелди көргүскен.

ЧУРУКТА: Н. Васекин.

ДЭЭШТИИН ЧЕДИП АЛЫР ДЭЭШ

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин база партия Төп Комитединиң «Идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды үлүмнай эки-ждер дугайында» доктаалын күүседир талазыбиле кылып турар ажылын «Октябрь 30 чылы» совхозта партком секретары Н. Д. Ондар чөөкта чаа биске таныштырган.

Пропаганда болгаш агитация ажылын ферма, бригада болгаш малчын кодан бүрүзүнге дээштир чорудар талазы-биле партком тодаргай ажылды кылып чорудуп турар. Коммунистерден болгаш комсомолчулардан бүгү политинформаторларның болгаш лекторларның составын чаартып тургускан. Оларның аразында идепкейлиг түскай эртемниглер, будурулгенин мурнакчылары бар. Пропагандистерден чедп кижи дээш эртемнит, оларның 70 ажыг хуузу СЭКП кежигүнү. Пропагандистерниң болгаш агитаторларның билиин бедидер талазы-биле семинар хуралдарны партия комитеди доктаамал организастап турар.

1981 чылдың эрткен айларының дургузунда 10 лекция номчуттунган. Оларның алдызын СЭКПниң XXVI съездизиниң материалдарынга хамаарыштыр кылган. Чаңгыс ай политүүнүү доктаамал эртнрип келген. Дуржулгалыг пропагандистер Дадар-оол Сат, Алдын-оол Ховалыг кичээл бүрүзүнге совхозтуң экономиктиг хөгжүдезинге хамаарышкан материалдарны ажыглап турар. 31 агитатор 8 агитквартирада, сүт-бараан фермазында болгаш ийи хойжу бригадада халаа туттунган.

СЭКП-ниң XXVI съездизи болуп эрткен соонда агитаторларның болгаш политинформаторларның чөвүлел хуралын ийи катап чыылдырган. Сөөлгү хурал «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң материалдарын өредири — идеологтуг активтиң кол сорулгазы» деп темага болуп эрткен.

Ажылчы чон болгаш аныяктар ортузунга кижизидилге ажылын күштелдирер сорулга-биле он бир кижи составтыг тааржыдылга чөвүлелдин тургускан. Оны совхоз директору К. Сарыглар удуртуп турар. Сүүрда Культура бажыңының чанында чеди болгуннр 257 кижи хаалап туттунган. Оон ышкаш 16 спорт секциязында 219 аныяктар киржип, спортчу мегежилин бедидип турар.

Бо чылдың эрткен айларында кедээ Культура бажыңынга темалыг ийи кежээни эртиргеп. Тыва улустуң чагай чаңчылдарының дугайында «Тегерик стол» кежээни болгаш 8-10 классчарның өреникчилериниң совхоз будурулгезиниң хоочуннарынга ужуражылгазы солуп эрткен.

Совхозта партком чаржын турар кожазы Карл Маркс аттыг совхозта партия комитеди-биле бо чылдың бирги кварталын түңнээп, каттышкан хуралды эртиргеп. Ол чорук чарыштыг совхозтарның ажыл-ишчилериниң чагай салдарны чедирип турар.

1981 чылдың эрткен айларында совхоз күрүнеге эт, сүт, дук садарын эрткен чылдың ол үезинден көвүдеткеп. Бо-ла үеник дургузунда малдың өлүр чоруу кызырылган.

Айыттынган чедишкиннерден аңгыда партком ажыл-агыйжы болгаш идей-политиктиг кижизидиге айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле четпес ажылдап турарын айтыр херек. Политөөредилгени четпес удуртканн. Пропагандистер кичээдерге чедир белеткенмейн турар.

Коммунистериниң отчётсонгуудалыг хуралында бээр идеологтуг активтиң планнатгынган 7 семинарының чүгле 2-си эрткен. Сүт-бараан фермазының болгаш контерага, школага политинформациялар доктаамал болбайн келген. Агитаторларның болгаш политинформаторлар и ы н четпес ажылы-биле партком (секретары Н Ондар) ам-дла эштежип турар. Совхоз төвүнде кескү агитация үенин негелдезинге дүүшпес. Ажыл-агыйның социалистиг хүлээлгелери астынмаан. Көргүзүг самбыразында будурулгенин мурнакчыларының турүүн асиаан. Күш-ажылчы алдар түгүн көдүрбээнинден бээр үр апарган.

Совхозта ажыл-ижи-биле алдарлаан малчыннар Хеймерек Куулар, Аяк-Хээ Ондар, Шагдыр Куулар, тараажылар Бурбудей Куулар, Сүүлүр-оол Сат олардың мурнакчы арга-дүржулгазын нептеретпейн турар.

Айыттынган четпестерни чайладыр талазы-биле дээштир ажылды чорудары — бүгүн совхозта партия комитединиң кол сорулгазы апарган.

К. МОНГУШ.

ЧААРТЫЛГАДАН ЧААРТЫЛГАЖЕ

«УТКА 25 чылы» совхоз 50-харлаан

Тываның хоочун ажыл-агыйларының бирээзи — «УТКА 25 чылы» совхоз тургустунгандан бээр 50 чыл болган. Совхозтуң хоочуннарының сактышкыннарындан алырга, ажыл-агый баштай тургустунганда 10 ажылчын аттыг, 40 хире ажылчыныг турган. Элегес күрөкономдан 20 чылгыны немей алган. «Өөк» күрөкономдан 100 баш хойну, будурукчу 8 кошкарны, 30 баш мыйыстыг бода малды садып алган.

Үш чыл болганда «У-2» деп үш тракторлуг, бир молотилкалыг, аттыг сеген кезер 8 машиналыг, 10 аът тергелиг болуу берген. Оон бир чыл эрткенде будун чартык тоннаның автомашина, 360 гектар тарылга шөлдүг апарган. Баштайгы удаазында склад, чурттапга барагы, столовая, клуб, эмнелге пунктузу, чеди чер бажың туттунган.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң үндезилеттингениңден бээр 50 чыл болган оюн чөөкта чаа байырлаш эрттирген. Совхозтуң социалистиг хөгжүдезинниң кол түңнелдериниң бирээзи болза, ленинчи кооперативтиң планын амыдыралга боттандырганы, аңаа үндезилээп, кешкюн арттарны суурүүн амыдыралче шилчиткени болур.

1958—1972 чылдарның аразында совхозка улуг чаартылгалар болгулаан. «СЭКП-ниң XIX съездизи» колхоз биле ак-туругжулар ажыл-агыйга каттыжып киргеп. Тарылга болгаш одар шөлүнүң чамдыкы Чаа-Хөл районнуң Ленин аттыг колхозче шилчээн. Совхоз чыл бүрүде улам быжыгып хөгжөн. Оон ажыл-агыйынга, культура тургузуушкунугга, чонның амыдырал деңнелин бедидерингө тодаргай чедишкиннер чедип алдынган.

Ажыл-агыйны быжыглаарынга, оон экономиказын хөгжүдеринге хоочуннарның күш-ажылчы салыышкынын, оларның „кызымак, эреттиг ажыл-ижин демдеглээри чугула. Малчын М. Детпе үжен ажыг чыл кадарчылаан. А. Доржу хой чылдарда веттехникчи, бригадирлеп, ферма эргелекчилеп келген. Коммунист Б. Серээжикпес совхозтуң тургустунганындан бээр мурнакчы, үлегерлиг ажылчын болуп турган. Механизатор Ф. Киреев тракторист, комбайнер, чодаачы болуп, ам гараж эргелекчизинде ак сеткилдиг ажылдап турар. Ленин орденниин эдилекчиим Е. Жирнова хаван ажаакчызынга үзөрби чыл ажылдап, ол фермаңы сес чыл удуртткан. Ферма хаван ээдин бүдүреринге, укказзын экижиддеринге эки түңнелдерни чедип алган.

Мал болгаш чер ажылдарынга хоочун малчынар, механизаторлар аныяктарны өредип, кижизидиринге төлептиг үлүүн киирген. Оларга Чаш-оол Уйнук, Даваа Эвеноол, Түлүш Хавакчык, Денеп Докур-оол, Шанмак Политоол, Сандак Шаалы, Шактар Сундуй, Чомуужук Амырбит, Түлүш Сүрүң, Константин Кондрашов, Ховалыг Дуктуоол хамааржыр.

Совхоз бежен чыл юбилейниге чедир амгы үениң хөй адырлалыг көдүр ажылагый будурулгези кылдыр быжыглып, салдынган сорулгаларны чедишкиннит шиитпирлеп турар. Ажыл-агый онгу беш чылда күүнеге 4080 тонна сүттү саткан, пландан 90 тонна хөй. Хаван ээдин 1790 тоннага будурген, план 110 хуу четкеп. Хойнуң, хаванның баш саны өскен, укказы экижээн. Хаван оглуң камгалап алыры чыл бүрү ажыр күүсеттинин турар. Күүнеге саткан продукциняның шынары бедээн. Сүттүң шынарындан 14 муң, укказлыг хаван сатканындан 200 муң рубль оруглалыг болган.

Совхоз он бирги беш чылдың баштайгы чылында 730 тонна эттн, 830 тонна сүттү, 86 тонна дуктү садар. Баштайгы чылдың чартынында күүнеге дужаар эттнн планы 121,8, сүт 103,4, дук 144 хуу күүсеттинген. Мыйыстыг бода мал 1600 баш, хой 31 муң баш, хаван 4900, чылгы 250 баш ашкан. Малдан алыр продукцияны экижээдери, оон хемчээлин көвүдедирип кол сорулга болур. Ол талазы-биле хемчегларни ажылдап кылган. 1975 чыл-биле деңнээрге, будурулгенин кол фондузу 19,5 хуу өскен. Күш-ажылдың будурукчулуу 38 хуудга улгатканн.

Кедээниң социал хөгжүдези оон материал-техниктиг базазын сайзырангайжыдарының чарылбас кезээ. Тракторлар, комбайннар, автомашиналар сентээр мастерская, гараждар бар апарган. Школа, эмнелге, чадыг, клуб, ясли-садик суур бүрүзүнде бар. Олар чаңгыс-аай хевирнин төлевизели-биле кылдынган. Төпте 140 уруглар ясли-садиги бо чылын ажыглалга киирер. Кол кудумчулар асфальтылыг, суур чаагайжыдылгазынга 300 муң рубльди үндүрген. Малчыннарның кыштагларын электрижидери доостур. Мал ажылын специализастаарының болгаш концентрастаарының хемчеглери боттанын турар. Совхоз төвүнге баштайгы чылдарда эмнелге пунктузунга чаңгыс сестра ажылдап турган болза, ам үзөрби беш кижини чыгырын эмнээр участок эмнелгелиг апарган.

Совхозка 50 чыл дургузунда болган үндезин чаартылгалар, социал хөгжүлде болган бүрүнгаар базымнар партияның мерген үгаанныг ленинчи национал политиказының амыдралга боттанын турарының, улустарның акы-дукмадем каттыштырылгазының ачызында чедип алдынган.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдралга боттандырбышаан, он бирги беш чылдың планныг онаалдаарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш хоочун совхозтуң ажыл-ишчилери ам улуг күжениишкин-биле сорук киришкининг ажылдап турар.

Д. АРАКЧАА.
Улуг-Хем район.

КОМИТЕТТЕН ДААСКАН

«Шынның» редакциязынга Эриинден чагаа келген. Районнуң төп эмнелге коллективиниң ажылында четпестерни оон автору илереткеп.

Эрзин районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы К. Чалзырайның ол чагаага харыылааны болза:

Районнуң улусчу контроль комитеди редакциядан келген шүүмүүлелдиг чагааны хынаанының түңнелиниде чамдык фактылар бадыткаттынган. Эмнелгенин администрацияга хуралынга чагаада шүүмүүледип, ады киргеннер-биле чугаалашкан. Эмнелге коллективинге удуртулганы көпкаткаңы база ажыл шагы үзүп, арагалап турганы дээш районнуң кол эмчиан Р. И. Кандар-оолду ажылындан хостаан.

Улусчу контроль комитединиң тускай комиссиязы эмнелгениң бухгалтериязын аппаратын хынаап, четпестерни илереткеп, санажылга бухгалтерии ажылындан хостаан. Тамара Бойдуннуң шын эвес алган акшазын эмнелге кассазынче дедир эгиткен болгаш ону база ажылындан хостаан.

Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң чөпшөрөлү-биле амты үеде эмнелгеде дээди болгаш орутмак эртемнит 22 кижи будун чартык шалың ап ажылдап турарлар. Эмнелге коллективинин иштн хуралына четпестерни дарый чайладырып, күш-ажылдың сагыпга-турумун улам быжыглаарын чүгаалашкан. Ол бүгүнү холга алырын чаа удуртукчуга комитеттен дааскан.

Чагаа парлаттынмаза-даа

ЧААРТЫН ЭГЕЛЭЭН

Чөөн-Хемчик «Чыраа-Бажы» совхозта партком кескү агитацияга удуртулганы кошкадып, стеңдилерни, көргүзүг самбыраларын, лозунарны, плакаттарны чаартпайн, хана солуунну үндүрбейн, Күш-ажылчы алдар түгүн мурнакчыларга тураскаадып, кедүрбейн турарының, лекция, беседа ховар болуп келгенинин, ажыл шагының үезинде чамдык кижилер арагалап турарының дугайында «Шын» солуунуң кедээ бижикчизи шүүмүүледип чагаанны редакцияже чоруткан. Ук чагаанны хынап көөрү-биле СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунче шилчиткен.

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары И. М. Сувандиниң ол чагаага харыызын моон адаанда парладывыс.

Кедээ бижикчиниң чагаазында айыткан четпестерни хынаан көөрге шын болган. Айыттынган четпестерни кыска хүүсаада эдер хемчегларни совхозтуң парткомунга дааскан. Чыраа-Бажы суурда стеңдилерни 1981 чылдың болгаш он бирги беш чылдың планнары, социалистиг хүлээлгелери-биле, ажыл-агыйның планнар күүседээн канчаар чоруп турарын чырыдар көргүзүг самбыразын, Күш-ажылчы алдар түгүн чаартып эгелээн. Парткомнуң органы «Коммунист» деп хана солуунуң ай сайында үндүрериң редколлегиязынга дааскан. Суурнуң чурттакчыларынга, малчыннарга лекция номчуурунуң болгаш кежээлер, ужуражылгалар эрттирериниң планын «Билиг» иштилел организациязы тургускан, ол ёзугаар ажылды чоруда берген. Магазиннерге араганы садараи чурумчудар тодаргай хемчегларни алган.

ТҮҢНЭЭН

«Мурнакчыларга алдар болгаш мактал!». Сорук кирикчи еске-даа кыйгырыгларлыг лозуннар делгем алаакта хөлбенайның турган. Суур бажында ол көктүг-шыктыг, серинн алаакка «Ак-Тургу» совхозтуң ажыл-ишчилери оон-моон хөйде чыылган.

Оон ажыл-ишчилериниң чартык чылда кылган ажылын аңаа түңнеп, сорулгаларны тодаратпышаан, мурнакчыларны шаңнап мактаан. Малчыннар кыштаглаашкынны хур-чаагай эрттирген, көргүзүг талазы-биле оон мурнунда чылдан эки болганын, чартык чылда чамдык чедишкиннер чедип алдынганын совхозтуң директору Ч. Н. Чигжит аңаа илеткел кылган дедеглээн. Ажыл-агый чартык чылда күүнеге эт садар планын 118, сүттүүн —200, дуктуун — 114 хуу күүсеткен.

Бо чедишкиннерге хей мурнакчылар үлүүн киирген. Хойжулар Ак-Лама Тараачымай, Солун-оол Бурүңмаа, Чычаан-оол Кенен, Петр Кудер, Анай-оол Опай, Владимир Халыын, Хурагандай Монгуш олар улуг хойларның баш санын бүрүн камгалап ап, төрүүр чүс хойга онаштыр 85—100 хураганны менди ап өстүргеннер. Олар кыштаглар сентелгезин бүрүн доозкан. Чолаачылар Маадыр Данзын, Дорай Хуна, Дугур Хуна, Михаил Монгуш, Мызыкай Базыр-Сат, Александр Дамчаа, механизаторлар Александр Бегзи, Шунней Чыртык, Комбайн Дартай-оол олардың ажыл-ижи база мактадыг.

Совхозтуң директизязы, партия болгаш джылчын комитетгери ол хуралга мурнакчыларга хүндүзел бижиктерни, эртектиг белектерни болгаш акша шаңналарын тывысkан.

С. СОТНАМ.
Улуг-Хем район.

ПАРОМ ТУДУУ ЭГЕЛЭЭН

Хемчиктиң ол чарыында Улуг-Шеле, Кур-Шеле, Теректиг, Шом-Шум, Хөр-Тайганың эдектери шээр мал чайлагларынга ажөок таарымчалыг, серинн оттуг аянарлыг. Ол черлерге мал чайлагладырда Хемчик хемни кежер. Оңу кежер тутқан көвүргүг үер ийи чыл бурунгаар үреп каанкан турган.

«Октябрь 30 чылы», «Сут-Хөл» совхозтуң Ишкин салбыры болгаш Карл Маркс аттыг совхозтарның директинзы Хемчиктн кежер чаа паромну демнежип турган тударын шиитпирлээп. Карл Маркс аттыг совхозтуң тудуг бригадазының бригадири Дамбаа Монгуштуң удуртулгазы-биле ийи демир хемени көвүп быжыглаан. Паром тудуунга херек дилиг материалдарнн «Октябрь 30 чылы» совхозтуң бызаучылары белетеп турар.

Ш. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

«КИЕВ»—АВТОМАТТЫГ БАШКАРЫЛГА СИСТЕМАЗЫ

Совет Эвилелиниң эң улуг дээн, 2,5 миллион кижи чурттап турар Киев хоорайның социал-экономиктиг хөгжүдезинин айтырыгларын ам хоорайның ажыл-агыйын башкарарының комплекстиг автоматтыг системазы — «Киев» дээр БАС-биле шиитпирлеп турар апарган.

1980 чылда оон баштайгы эдлээн ажыглалга киирген. Ол Киевтиң ажыл-агыйының кол угланышкыннарының талазы-биле 165 комплектиг сорулгаларны хаара туткан турган. Чыл төнчүүнде-де ол системаны ажыглаапындан алган камналга ийи миллион рубль ажа берген. «Киев» дээр БАС-ты колдуунда-ла хооркүүскомнуң киллдиетери болгаш эргелелдери, райкүүскомнар ажылап турар.

Автоматтыг системаның амгы үеде ажылдан кылын турары ийнги эдлээн 1985 чылда ажытталга киирер. Оон кол-ла чүүлү кылдыр «транспорт» дээн ышкаш программа болур. Ол хоорай оруктарының транспорт эрттирер аргазын улаттырар, долгандыр турар чүүлдерин оон хирлендирерин эвээжедир арганы бээр. «Күш-ажылчы курлавырлар» дугаймында программа ажыл шагының чидирнин кызырар болгаш кадрларның үнер-кирер чоруун эвээжедир талазы-биле дузалаар. «Кадыкшыл» дээр хөй талалыг программа зарыгларының эң шын диагностиказын тургузарын болгаш озарны баш удур болдурбазын дээш. еске-даа чүүлдерин тодарадырын хандырар.

ЧУРУКТА: УССР-ниң Эртемнер академиязының кибернетика институдунуң ганалга төвүнүң машиналар турар залы.

Б. КАВАШКИН-биле В. РЕШИКТИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Бо чыл—ЭДЧ-ниң комплекстиг программазын боттандырып келгенинiң он чылы

ШАПКЫН ХӨГЖҮЛДЕ-БИЛЕ

Аку-дүмма күрүнелериниң Экономиктиг Дузалажылга Чөвүделиинде бактаага найыралчы өг-бүлези чурттарының арегейде эң шапкын хөгжүлдениг ниитилежилгезин кылдыр бадыткаттыгаан. Оон бүзүрелдиг бадыткалы — ЭДЧ-ниң комплекстиг программазын он чыл боттандырып келгенiниң түңнелдеринде. ЭДЧ сессиязының бо чылдың июлда Софияга болган XXXV хуралынга: Чөвүдел кежигүнneри күрүнелер педен чылдарда капиталистиг чурттарга бодаарга ийи ажыг катап бедик темплер-биле хөгжүп келгей дет айтыкан.

Улустар эразының экономиктиг харылзааларының аку-дүмма дузалажылгага, дең эргеге болган кайызынга-даа джыктыг болурунга үндезилеттингеи даа хевири бодунуң артык улуг күштерлиин херек кырынга көргускен.

Он чыл — төөгүлүг хемчээлдерге алырга мырыай улуг эвес хуусаа-дыр. Ыңчалза-даа социалистиг дем каттыштырылга чурттарының экономиказының хөгжүлдезинде чугула боттуг өскерилишкиннер, бүрүнгаарлашкынзын, улус ажыл-агыйы чүгула сорулгаларны кады шиитпилээринiң, оны чедип алыр дээш күженiишкиннерни болгаш күштерни каттыштырарының дүгжулгазы ында чырыткаландыр илеегейлеттингеи.

1971 чылдың июлда ЭДЧ-ниң XXV сессиязы кады ажылдажылганы улам шинай ханалзарының болгаш сайзыраңгайжыдарының база социалистиг экономиктиг интеграциязы хөгжүдериниң комплекстиг программазын күзээп ап турар дүшта безин аку-дүмма чурттар материалдыг бүдүрүлгениң яжы-бүрү айтырыглары кады шиитпирлээриниң 20 ажыг чыл практикалыг турган болгай. Чөвүдел кежигүнeеп чурттарның үр хуусаада экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылгазын план ёзугаар хөгжүдериниң алыс сорулгаларын, үгланыышкыннарын, хевирлерин ол программа тодараткан. Социалистиг интеграциязы хөгжүдериниң харакгериниң, алыс үтказының, оруктарының болгаш механизминиң дугайында дүгжүүттүгаан билиишкиннер коллективтиг ажылдап кылдыгаан ол документтерде шингээттингеи.

Үр хуусаада кады ажылдажылганың стратегиязы ында быжыглаттыгаан: комплекстиг программаны чадалар дайынбile 15—20 чылдар дүргузында боттандырар кылдыр санаа кылган.

Оны боттандырып келгениниң чээрби чыл түңнелдеринде чогум үңүп дугайын чугаалап түрээнил? ЭДЧ сессиязының XXXV хуралынга чазактар баштыңнарының чугааларынга онзалап демделеп турганың ёзугаар алырга, ам интеграция болза, аку-дүмма күрүнелериниң коокшулажыр болган сырый каттыжы чорудулгазының чүрээ, социалистиг болгаш коммунистиг туругзуушкүнүүн эң чугула фактору апарган. Улус ажыл-агыйының эң чугула айтырыглары шиитпирлээр. ЭДЧ кежигүннeри чурттарның күүзүү, сырый каттыжыышкының быжыглаар, оларның национал экономикаларын туруштыг болгаш улам шапкын хөгжүдер, улустар аразында күш-ажылдың социалистиг хүваагдазының хаңыладыр, оларның хөгжүлдезиниң деңнелдерин чоокшулаштырар болгаш деңнештирер дээш күженiишкиннерни быжыг болгаш ажыглыг кылдыр каттыштырып турар.

СЭТА-ның тайылбыры

Кады ажылдажылганың шынаа талазы-биле чаа чадазын комплекстиг программаның күүлдерин амыдыралга боттандырары-биле холбаштырып түрар. Ол бирги эзлчегде эртем-техниктиг деңшилгеже, будүрүлгениң специализастаарының болгаш кооперастаарының чалгелеттингеи. Оон түңнели кыдыр аку-дүмма чурттар оң чыл дүргузунда хөгжүлдениң оруу-биле дыка бүрүнгаарлаан, боттарының экономиктиг болгаш эртем-техниктиг шүүзүн улгаттырган.

Ол чениң дүргузунда ЭДЧ кежигүннeри чурттарның будүүүүү күштериниң шапкын хөгжүн келгенiниң дугайын будүрген национал оруглагаың хемчээлинiң өзүлдези хелечүлеп турар. Ол ниитизи-биле бүү хуу бедээн. Ыңчаарга чурттарның хөй иүрүүзүнга оон өзүлдезиниң темплери ниитиледдиг ниити продуктузунуң өзүлдезиниң темплери-биле чоокшулажыр турар апарган. А ол болза кайгамчыктыг үгланыышкының — ниитилелдиг продуктузунга материал-будүрүлгеге чарыгдалдарының деңзингүүр национал оруглага ажыктыг кылдыр кызырлырының чорудулгазы эгелээнiниң дугайын хелечүлеп турар.

База бир чугула чүве чүл дээрге, ЭДЧ кежигүннeеп чурттарның хөй иүрүүзүнiз национал оруглагның дөрттүн үжүдең хөйүн шүүт чоонун хереглелиңге, чурттарга тудуунга, өске-даа социал сорулгаларга ажыглаазы болур.

Будүрген национал оруглагның ниити хемчээлиңге үлеттүрүн болгаш түдүгүнүн деңзингүүр чеден чылдарда немей өскен. Чурттарның хөй иүрүүзүнүн экономиканың эң дешилгелиг структуразын тургузарынче угланган колективтиг күженiишкиннерни оорган илеегейлеттингеи.

Улус ажыл-агыйының ажыктыг бедиңерiниң кол фактору — ниитилелге дагышаар интенсивтиг будүрүлгеже шилчилге болуру билдингир болгай. Эртken он чылда Чөвүдел чурттарының хөгжүлдезиниң характерлиг онзагай чүүлү чогум-на харын ол угланыышкы болган. Оон бадыткалы — ниитилелдиң күш-ажылының будүрүкчүлүүнүн ниитизе-биле 54 хуу бедээни ол болур.

Ажылчы чоннарның материалдыг болгаш үгаан-бодал хереглелдерин эң долу хандырарын таа амыдырал тургузуушкүнүүн бирги эзлчеллер сорулгазы кылдыр коммунистиг болгаш ажылчын аку-дүмма партиялар саналп турар. Чөвүдел чурттарының экономиктиг, болгаш социал политиказы ол сорулгаларга дүгжүп турар. Оларга хереглелдин ниитилел фодулдарын ол чыл дүргузүүда дыка немей өскен. Чурттагга тудуунуң хемчээлдери чылдың өзүп орар. Ол үениң дүргузүүзүн 130 миллиоң кижи чаа квартираларже көжүп кирген ийикле, азы боттарының чурттагга байдалдарын экижидип алыр аргалыг болган.

Эң чугула социал айтырыгны шиитпирлээри — күш-ажыл кылып шыдаар бүгү чоннуң ажыл-биле бүрүн хандырарын харын чугле боттуг социализмниң байдалдарында болдунар аргалыг апарган.

Чангыс сөс-биле чугаалазоға, комплекстиг программаны боттандырып келгенiниң эң чыл дүржүлгазы кады ажылдажылганы улам шинай калбартып, хавыладырынче, социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдеринче дүгүжүттүгаан угланыышкының шынарын бүзүрелдиг бадыткап турар.

ЭДЧ кежигүннeеп чурттар сезен чылдарга экономикаларын интенсификастаарыне шиитпирлиг эгезилге кылырын телевилеп алган. Ол чорук кады ажылдажылганың хевирлерин болгаш арга-методтарын сайзыраңгайжыдарын негээр.

Делегейге нарыдай берген байдалдарда күженiишкиннeрни экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң, чижээ, улус ажыл-агыйының одалгаңиг-эт баазазын ханырарын озаар чүүлдерни, чиг-эттің, күш-ажылчы хурлавырларын камнаарын, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн өстүрери чергелиг ындыг сорулгаларын шиитпирлээрiнче мөөнээрни чугула дээрзин сессиянын София хуралынга онзалап демделеттингеи. Оон-биле кады күш-ажылдың будүрүкчүлүүн безидериниң ажыктыг оруу — будүрүлгeни комплекстиг механизастаары болгаш автоматчыдары, амгы үениң техниказының болгаш технологиязының чүүл-бүрү объектилериңге сайзыраңгай микропроцессеттерни халбаа-биле ажыглаазы болур.

Комплекстиг программаны боттандырарының чаа үе-чадазында социал чугула сорулгаларны шиитпирлээриңге — бедик шынарлыг аъш-чем продуктуларны, үлустуң хереглeлiнiң бэрээнiларын будүрүрeни көвүдeдириңге ажыглаар болбазырагай машиналарны болгаш дерит-хереккелерни болгаалың тургузар талазы-биле кады ажылдажылганы калбартарын база телеилеп турар.

Москва — София.

В. ПЕТРУНЯ.
(СЭТА).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ИДЕОЛОГТУГ АЖЫЛДЫҢ ЛЕНИНЧИ СТИЛИ

БРАТИСЛАВА. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң «СЭКП-ниң идеологтуг ажылының чугула айтырыглары» деп номун Словакияның Компартиязының ТК-зының «Правда» дээр ном үндүрер чери словак дылда парлап үндүрген. Ол номда эш Л. И. Брежневтиң илетнелдери, чугаалары, чүүлдери болгаш бүйыр чедириишкиннeри кирген. Олар болза, СЭКП-ниң идеологтуг ажылының үндезин айтырыгларының утказын ханы илередип, ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезиниң талазынга партияның хөй талалыг ажыл-чорудулгазының дугайында билиишкинни берип турар.

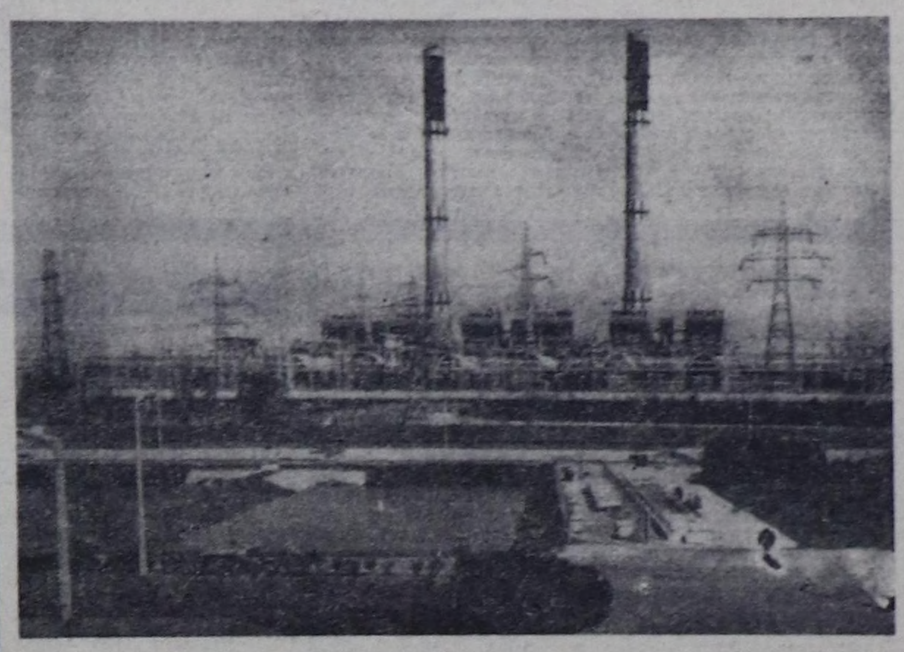
Политиканың болгаш күрүненiң шылгарақгай ажылдаичызы Л. И. Брежневтиң номда кирген ажылдары совет кижилерниң коммунистиг кижизидилгезинче бирги чергениң кичээнгейин салып турар СЭКП-ниң дуржулгазының эртине-байлаа болуп турар дээп, Словакияның Компартиязының ТК-зының Президиумунуң кежигүнү, секретары Л. Пезлар медеглээн.

Бышкан социализмниң байдалдарында идеологтуг ажылдың утказы, кол угланыышкынnары, хевирлери болгаш методтары номда кирген ажылдарда илергейлеттингеи, Ленинниң партиязының идей-теоретиктиг ажыл-чорудулгазының сорулгалары тодаргайлаттынган. Л. И. Брежневтиң ному коммунистерниң оскерлиш чок идейлиг чепсээ-дир. Идеологтуг фронтунуң ажылдаичыларынга ол онза ужур-дузалыг. Хүн бүрүдеги практиказының айтырыгары-биле партияның идеологтуг ажылының сырый демниг харылзаа-холбаалыының дугайында идея номда кирген бүгү ажылдарда сиңнигип кирген.

Мэркисизм-ленинизмниң эртинезинге авторнуң шуут бодунуң салыышкыныбile танылгар, идеологтуг ажылга комплекстиг көрүүшкүнүү боттандырарда, идей-политиктиг, күш-ажылчы болгаш азыы-чаң кижизидилгезиниң сырый чаңгыс эптиг болуруң хандырарда дузалаар оон теоретиктиг чугула чүүлдериbile болгаш практиктиг түңнээшкиннери-биле чепсеглонир аргалыг болдувус деп, Л. Пезлар чугаалаан.

СЭКП-ниң дуржулгазын чогаадыкчы ёзу-биле ажыглап тургаш харын партия чеднишкиннeрни чедип ап, тиилеп келгенiн ЧКП-ниң 60 чыл төөгүзү хоречилеп турар. Чехословак коммунистерниң күженiишкиннeри ЧКП-ниң XVI съезизиниң шиитпирлерин чайгылыш чок боттандырарынче, сайзыраңгай социалистиг ниитилелди улам ыңай тудуп тургузарынче болгаш ниитилел будүрүлгезиниң арбын ажыктыг база бүгү күш-ажылдың бедик шынарлыг болурунуң оруу-биле улуг эргилдени чедип алырынче угланган эмгы-даа үеде ол бүрүн бадытказтынын турар.

Ол үндезин сорулгаларны аку-дүмма социалистиг чурттар-биле, хамыктың мурнунда Совет Эвилели-биле кады шиитпирлел турар бис. Эш Л. И. Брежневтиң ному — бисиң идегелдиг оруң айтыкчызы-дыр. Ол болза, чугле идеологтуг фронтунуң ажылдакчыларынга эвес, харын бистиң ниитилеливистиң мурнунда салдынган чугула сорулгаларны шиитпирлээрiнге киржип турар бүгү партия, күрүнe болгаш ажыл-агый ажылдакчыларынга база үнелеп четтинмес дузаны чедирип турар деп, Л. Пезлар түңнелинде онзалап демделеэн.

ВЕНГРИЯ. Сазхалмбатта хоорайның чоогунда Придунайск чоогунда Төп электробелдирде электростанциядан ажылдаттынып үнген чылыг еугну ажыглаарының айтырыын ажыл-агыйжы ёзу-биле шиитпирлээн. Байлаң-балыкчыгаштарның амгы үе будүрүлгезiн электростанция-биле кожалаштыр тутkан. Чурттуң балык тудар ажыл-агыйларыңга ол чыл бүрү он-он миллион байлаң-балыкчыгаштары берип турар.

ЧУРУКТА: Придунайск ТЭЦ.

МТИ—СЭТА-ның фотозу.

ДАЙЫНЧЫЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИННЕРИ

ЛУАНДА. (СЭТА). Намибиянын улустуң хосталга армиязының дайынчылары Мурнуу-Африка республиканың чурттун. соңгу, соңгу-барыын болгаш соңгу-чөөн талаларында эжелeчiн шеригленiрiнге удур чедиишкиннiг халдаашкыннарны чоруткан. Ол дугайын Мурнуу-Барыын Африканың Улусчу организациязының (СВАПО-нуң) Луандада тарапкан шериг дыңнадмызында чугаалаан.

Окалонга, Чукалуудхи, Оукваньама районнарында дайынчылардың шериг баазаларынга армиянық кезектери согуушкуннарны таварышгырганын документиде демделээн. Оон түңнелиңде хөй санныг яжы-бүрү бооларны, ок-чемзекте, ол ышкаш радиодамчыдылга аппаратуразын хуналп алган. Эжелeкчилерниң диңиг күжү болгаш техниказы дыка улуг когаралга таварышкан.

Отмеетка можуга дайынчылар чурттанчылыг каш-даа черлерiн араатанныг ёзу-биле бомбалаан. Чамдык суурларыңы шуут узуткаан. Тайбың чурттанчыларның араңындан хөй санныг кижи амы-тынындан когараан деп, СВАПО-нуң дыңнадмызында чугаалаан.

ЛУСАКА. (СЭТА). СВАПО-нуң болгаш намибиң партиоттарга деткимче көргүүп турар хамаарышпас африка күрүнелериниң адынга Мурнуу-Африка республиканың Намибияда эжелекчи шеригленiрiниң командылакчызы генерал-майор Ч. Ллойда дерзия ёзу-биле ижкаяп турган.

Мурнуу-африка шеригler СВАПО-нуң партизанналарынга удур демиселдiң чаа тактиказы-биле чепсегленип турар чүве деп, дерзия генерал чугулурган.

ФРИТАУН. (СЭТА). Империалистиг күрүнелериниң Мурнуу-Африка республиканың расисчи ёзу-чуруму-биле деңнiг хөделип турарын хамаарышпас Африка шиитпирлиг буруу шаап турарын Сьерра Леоне Республиканың даштыкы херектер министри А. Конте онзалап демделээн.

Преторияга удур бүгү талалыг экономиктиг хемчеглерап чорударының дугайында резолюцияны КНО-нуң Айыыл чок чорук чөвүделиңге үлөөп алырынга шаптыктап каапкаш, барыын талакы чурттар расистериниң үүлгединiшкиннiрiн деткип турарын база датын көргүскен деп, ол министр чугаалаан.

АНГЛИЯ: массалыг хөлзээшкин

ЛОНДОН. (СЭТА). Англияда хөлзээшкин 12 хонук үргүлүлеп турар. Ажыл чок чоруктун, эң багай чурттагга байдалдының, сөөк-ясы ылгаар чоруктун болдурганы акыктарының ала-чайгаар-ла хөделип үнгеш, боттарының шыдажыр арга чок байдалыңга удурланган хөлзээшкин июль 14-тин дүнезинде Дерби, Ноттингем Халдерсфильд, Олдештот хоорайларны база шыеп алган. Лестерде аныктарның полиция-биле сегиржип алышкыны үш дүн улаштыр боон турар. Хөлзээшкиннiң кирженкчилерiн базары-биле хоорайның чүс-чүс полициялерiн чоруткан болгаш «кожазында районнардан «корум-чурум хайгаракчыларының» кезектерiн дүвү-далаш-биле ратаан. Хоорайда өртгер чалбыыштал турар, кудумчуллар будулган шил-биле шыптыган. Полиция хөй санныг түдүп хоруудашкынны кылган.

Июль 13-те Великобританияның премьер-министри М. Тэтчериниң чорааны Ливерпульда хөлзээшкин база чавырылбай турар. М. Тэтчер «полициябile каттыжып алгаш, бүзүрел чок чорукту үндезини-биле удуктазарынче» оларны кыйгырганының соонда консерваттиктиг чазактың баштыңнынче ол хоорайның чурттанчыларының ярик-чыыт помидорларны шыдаап турганнар.

М. Тэтчер Ливерпульга болган парладга конференциязынга консерваторларның амгы политиказын үргүлчүлээр ужурлуунуң дугайын тодаргайы-биле чугаалаан. Аныктарның амгы хөделишкиннiң болдурганы социал болгаш экономиктиг чылдагаанiларны удуткаары-биле кандыг-даа хемчеглерiни чазак чери албазын ол бадыткаан.

Эрге-чагырга черлери харың «үймээнчилерге» удур демиселдiң хемчеглерiн дүвү-далаш-биле ажылдап кылып турар. Великобританияның яштики херектер министри У. Уайтлоу июль 13-те консерваторжу-парламентарийлер-биле ужуражышкынга чүве чугаалаш, «корум-чурум чок чорукта» полициянын тогуунде бир-ле дугаарында ап чорудуп турар.

Мэркисизм-ленинизмниң эртинезинге авторнуң шуут бодунуң салыышкыныбile танылгар, идеологтуг ажылга комплекстиг көрүүшкүнүү боттандырарда, идей-политиктиг, күш-ажылчы болгаш азыы-чаң кижизидилгезиниң сырый чаңгыс эптиг болуруң хандырарда дузалаар оон теоретиктиг чугула чүүлдериbile болгаш практиктиг түңнээшкиннери-биле чепсеглонир аргалыг болдувус деп, Л. Пезлар чугаалаан.

СЭКП-ниң дуржулгазын чогаадыкчы ёзу-биле ажыглап тургаш харын партия чеднишкиннeрни чедип ап, тиилеп келгенiн ЧКП-ниң 60 чыл төөгүзү хоречилеп турар. Чехословак коммунистерниң күженiишкиннeри ЧКП-ниң XVI съезизиниң шиитпирлерин чайгылыш чок боттандырарынче, сайзыраңгай социалистиг ниитилелди улам ыңай тудуп тургузарынче болгаш ниитилел будүрүлгезiниң арбын ажыктыг база бүгү күш-ажылдың бедик шынарлыг болурунуң оруу-биле улуг эргилдени чедип алырынче угланган эмгы-даа үеде ол бүрүн бадытказтынын турар.

Оң үндезин сорулгаларны аку-дүмма социалистиг чурттар-биле, хамыктың мурнунда Совет Эвилели-биле кады шиитпирлел турар бис. Эш Л. И. Брежневтиң ному — бисиң идегелдиг оруң айтыкчызы-дыр. Ол болза, чугле идеологтуг фронтунуң ажылдакчыларынга эвес, харын бистиң ниитилеливистиң мурнунда салдынган чугула сорулгаларны шиитпирлээрiнге киржип турар бүгү партия, күрүнe болгаш ажыл-агый ажылдакчыларынга база үнелеп четтинмес дузаны чедирип турар деп, Л. Пезлар түңнелинде онзалап демделээн.

ПМА-ның корреспондентилериниң дыңнадыгларындан

НИИТИ АРАБ ДЕМИСЕЛДИҢ МУРНУУ ОДУРУНДА

Бейруттан Дамаскыга чедир орук баштайгызында арт кырынга чедир көдүрлүп-кедүрлүп, дең-лески хөй чүктерлиг чүзүк машиналары долган, кыпсы орук-биле хенертен Бекаанын шынаазынче кудулап бадыттар. Оруктун бүгү дургузунда хынала-эрттирилге черлериниң чанынга бо-ла доктаар ужурга таварыжыр. Ындыг черлер 1975-1976 чылдарга Ливанга хаматы дайынның үезиндеп бээр туруп келген. Ыңчалзада сирия кызыгаарга чедир бүгү оруктү будүн-чартыктан хөй эвес шак иштинде эртип болур.

Кызыгаарны эрте бергеш ол араб күрүнелериниң чугле географтыг чоогун эвес, харын база оларның аразында онза сырый хөлбааларның туруп турарынга бодуннуң-на караан-биле бүзүрел көөрсен. Чижээ, бир чурттан өскезинче кирер дизе, ливан азы сирий кижиге бодунуң шынылгазын көргүзерге четчир. Такси чолаачылары документилерин бижидип ап турза, пасеажирлери акшаларын солуп. Дамаскының азы Бейруттун-даа амыдыралында чаа чүүлдерниң дугайын айтырып алыр.

1976 чылдан эгелээш, он ийи кожа-хелбаа чурттарның хөй талалыг харылзааларынга чаа боттуг чүүл тургустугган. Ливанга тайбың байдалды тургузары-биле Ливанче болдуунда-ла сирий шериглерiн тургустуйган араб чурттар аразының күштерин киирген. Амгы үеде ол 23 мун кижи боон турар күштер бүрүнгүбile сирий шериглерден тургустугган. Ливаннын удуртукчулары хамааты дайынының өөскүлүп үндүргеш, бир талазында ол күрүнeни сандаралып, чарыдыргаш оон чугула кезээн эзлеп алырының сорулгазын салган. Өске талазында — олар Ливанга дүшкүүрлүг чорукту күштеллиргеш удурланыышкының палестин шимчээшкинин сандаралрын күзеп турарлар. Оон-биле кады Израиль, оон америк күткүкчүүр болгаш египет сулчээчиниздаа Сирияны ливан муниулуушкунче киир тыртар, оон соонда ону харыксыралып алгаш, салаттчы эрге-чагырганың кылганы ышкаш Палестинаның араб улузунуң эрге-ажыктары дээш чангыс талалыг дүржүлга кылырынче алдаарынче чүткүп турарлар.

Ливаннын Национал-патриоттуг күштеринiң удуртукчузу В. Джумблаттың чугаалааны-биле алырга, Сирияже ыйыышкыннан ол НПС-тин болгаш УПШ-ниң стратегтиг тылы болу берген. Ол Ылангыяда Израильге парламент сонгуулаларының мурнуу талазында онза күштелген боон турар. Чагырыкчы «Ликуд» белүглежиишкин сонгулда мурнуунуң демиселиңге болуунуң туружун экижидип алырын корлаан, барыын христиан «ливан фронтунуң» арабтар аразының күштерiңге удур баштай Захлага, а оон соонда Бейрутка хөделиринче албадапканнар. Бегинге баштаткан израиль лайынзырактар көзүлүр-ле өнчүк-чөнгээ кылыр сорулга-биле Тель-Авивтин 1967 чылдан эгелээш эжелеп алган Голон белигээштериңге тайбың чурттакчыларга удур каржы үүлгединiшкиннeрни кылганнар. Оон үелиңге израильлер Бекаа шынаазының кырынга ийи сирий вертолёттуг база дүжүр атканнар.

Мынаар дүшкүүрлүг байдалдың үезиңде сирий удуртукчулар быжыг туруштуун көргускеннeр. Бегининиң лайынзырак чүлчуруушкуннары болгаш АКШ-тың «сагынлыры» боон турза-даа, арабтар аразының күштери ракета чепсектери-биле агаардан халдаашкынга удур камгалалың үлам күштеллиргеп. Ливан эрге-чагырганың санап турары-биле алырга, ол хемчег шүүт-ла дүрүм ёзугаар түүл болган. Ливанда агаардан халдаашкынга удур сирий камгалалдың быжыын Израильдин хынаар дээп шиитпирлээнiнiң соонда оон ужудукчу-хайгыылчы самолеттарын Бекаа шынаазының кырынга чорда дүжүр аткылапкан.

САР-ның президентизи Хафез Асад ол девискээр кавызында байдалдың амгы үеде чидигленгени дээш Сирия харыысалганы чүктаар ужурлуг деп, америк әмиссар Ф. Хабибтин хоозун чулчуруушкунун бүрүү шапкан. Боо-чепсекти чайбышпаан, Чоокку Чөөн чүк дугайында айтырыгны бүгү талалыг, шыныыг шиитпирлээрiн болдурбас дээш бүгү чүүлдерни кылып турар Тель-Авив хамыктың мурнунда ол талазы-биле бүрүүлүүн болуушкуннар көргүзүп турар. Чоокку Чөөн чүк айтырыын 1967 чылда Израильдың эжелеп алганы араб девискээрлерiн хостаарынга болгаш Палестинаның араб улузунуң национал эргелерiн хандырарынга үнезилээш, шиитпирлээри чептүг деп чүве билдингир.

Ливаннын соонда Сирияза тайбың амыралалы көөрге, эдлептиг-даа ышкаш сагынлырар. Кежээки Дамаскының кулумчуларында хайычыыт чон-на хөй, орайга чедир магазиннер ажык тургулаар, кулумчуларны он-баазын чырыткылыг каастагалгар-биле шимеп каан. Боо-чепсектиг кижилерни каяа-даа көрбес. Сирияның найысылалының кырында белип үне берген турар Касиун дагның кырыкдан ол тайбың хоорайның барааншораазы шелээн көстүп тыдар. Дүрген чөрүүр орук-биле бистин «Ладавыс» район төвү Хомстуң, ёзуп турар улептүр төптери Тартустуң болгаш Баниястың чаны-биле каранаңдыр халып эртип чораан. Алактын соолунде чурттун Чер ортузунуң хаалгазы — Латакиюга хап келливис.

Доктаар черде «Дмитрий Шостакович» деп совет теплоход тур. Оон-биле балук совет специалистер шөлээлеп чоруп турганнар. Олар — нефтичилер, демир-орукчулар, ирригаторлар, гидроэнергетиктер. Сирияда дыка хөй ССРЭ-ниң САР-биле хөй, талалыг найыралыг харылзаалары бистин чурттар аразынга 1980 чылда ат салдыган Найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында керээни чаа чалаже келүрген. Бо байлал үезиңде Чоокку Чөөн чүкке ол документ Сирияга боочепсектиг халдаашкын кылыр деп кыжаныт турар израиль агрессорга болгаш оон чагырыкчыларынга-даа шыңгыы сагынлырыг болуп турарын «Тишрин» солун биижээн.

Владимир ФИЛИППОВ,
ПМА-ның тусгай корр.

Бейрут-Дамаск.

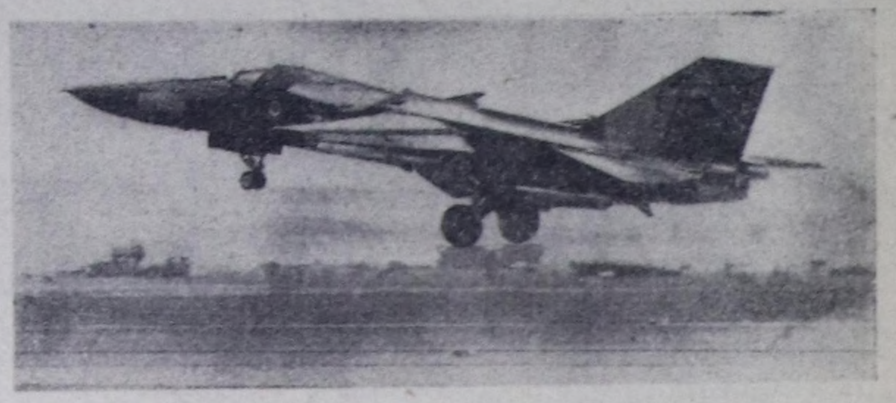
ШЫҢГЫЫ КЫЖАНЫЫШКЫН

ДЕЛИ. (СЭТА). Пакистан «бодунуң шериг күжүн Индия-биле бүгү кызыгаарны дургаар дүвү-далаш-биле мөөнiет турарын» Индияның Пресс траст оф Индиа информациң агентилели дамчыткан. Индияның шериг ажылдакчыларын ылаш билип турарынга үндезилээш, ол агентилел, амгы үеде Индия-биле кызыгаарда 350 мун ажыт пакистан солдаттар болгаш офицерлер мөөнiеттингеи. Олар он беш чадаг шериг, танкыга удурлай дивизиналарда, үш артиллерия полктарында болгаш агаардан халдаашкынга удурлаар он беш батальоннарда кирип турар.

Кызыгаар чоогунуң районнарында ийи муң хире ортумак болгаш аар үгер-бооларның, ракета салып үндүрер херекселдерни, танкыга удурлаар башкарылгалыг октар-биле чепсеглеңген он беш кезектерiн мөөнээн, үнден дүргеп ужугар хындыкчы самолеттарны дүлээп ап шыдаар хөй санныг аэродромнарны тутkан.

Пакистанның агаар шеринiң күштерiн эң чаа шүүргедекчи-бомбардировщиктер-биле болгаш «М-60» деп танкылар-биле чепсеглээр дээп АКШ-тың планнары индий шериг удуртукчуларны онза дүвүредип турарын ол агентилел айыткан. «М-60» дээр 600 танкыларны садып алган соонда Пакистан ийи муң танкыларлыг апаар. Исламабад оон ангыда беш чүс кулактыг транспортерларны, бежен вертолеттарны, дүне эскерип көөрүнүн дыка хөй санныг шеригхерекселдерни база алыр деп турар.

Пакистанның камгалал негелдеринiзеп дыка ажып турар кылдыр ол чурттун болуунук шериг күүч-шыдалын улам улгаттырып турары Индияныы болгаш Азиянын өске-даа күрүнелериниң айыыл чок чорууна шыгыы кижанышкын болурун индий политиктиг болгаш хөй-иишти ажылдакчылары каш удаа демделеп турганнар.

ВЕЛИКОБРИТАНИЯ. 156 шүүргедекчи-бомбардировщиктерни («Ф-111») АКШ Европаның девискээрiнге эккеп тургускан. Европа дээрге АКШ-тың шериг стратегиязынга шымрак даан ролюлу ол самолётка берип турар.

ЧУРУКТА: «Ф-111» самолёт Великобританияның шериг-агаар күштериниң Лондон чанында базазындан агаарже көдүрлүп бар чор.

Прессеспбилд—СЭТА-ның фотозу.

Делегейниң Москва кинофестивалыында

ЭКРАН БОЛГАШ АМЫДЫРАЛ

Уран чүүлүң эң массалыг хевири болур кинематографиянып, күжү — амыдырал-биле быжыг холбаалыында. Бо чогаалыкчы дүрүм делегейниң Москвада болуп турар көрүлдезинин программазынга демократтынын сеткил-хөөнүн киирбишаан, синнижип. Чанчыл бүгүнгө совет кижилерниң амыдыралының янзы-бүрү талаалары-биле делегей кинозүвүн мастерлери танышканнар.

Фестивальдың амблемазын сиилбээн автобус июль 14-те «Россия» гостиницазындан үнген, чорукан. Анчы-ангы чурттарның кинематографистерни найысылалдың үлетпүр будүрүлгелериниң ажыл-ишчилеөн манап турганнар.

Вьетнамның, Кампучияның, Монголуң, Лаостуң, Эфиопияның болгаш өске-даа чурттарның делегаттары С. Орджоникидзе аттыг станок тудуушкын заводунга келгеннер. Ол сураглыг будүрүлгениң коллективи интернационалчы калы ажылдажылганын чанчылдарынга үзээлеп шынчы болуп эвтккан. Мынангаш чоокта чаа-ла колониалдыг дарлаанан хосталанган чурттарның төлээлериниң чаа амыдыралды тургузар дээш канчаар ажылдап, чурттап турарын чугаалаарга, ажылчыннар улуг сонуургал-биле дыңнаавышаннар.

Кинематографистерниң набыралчы ужуражылгалары ол хүн иинги шак заводунга, Сверлов аттыг торгу комбинадынга, «Москва» дараныла каттыжышкынынга, «Заря» плик каттыжышкынынга болгаш найысылалдың өске-даа, будүрүлгелериниг болган.

Хоорай даштында пионер лагерьлеринде дыштанып турар чаштар-биле ужурашкаш, алдыларының сеткили ажок ханган.

Конкурстуң көрүлдези амдаа уламчылап турар. Фестивальдың баштайгы чартыы эртип турар-даа болза, оон доостурунга чедир ам-даа ырак. Москвада болуп турар көрүлденин чамдык эки чүүлдери амдан эгелеп көстүп эгелээн. Тема, уран мергежил талазы-биле деннелдери ажыгыг-даа болза, амгы үениң чугула айтырыгының талазы-биле түңнүп турар чүүлдер хөй, эртккен дайыниың уржуктары сагындырбышаан, ону бөгүнгү байдал-биле сырый харылзаштырып турар.

Совет Эвилелинче фашистиг Германияның халдаанындан бээр 40 чыл болган бо үеде— делегейниң ийиги дайынының дугайында фильмнер сагыш-сеткилди ноолдуруп турар, үенин бол документилерин көргүскен лентадар фестивальдың чарлалдарында безин хөй. Оларның бирээзи—ВЕНГР кинечатографистерниң тургусканы «Тур үенин дываажан ораны» деп киноду хамааржыр. Ук фильмде баштак ааи база бар. «Дываажан ораны» дээрге, фильмнин маалырлары—француз солдат биле венгр хереөженнин ынакшылын чажырып чурттап турганы төгенчиг үзээ болур. Ол баштак кино фашизмнин кижи көөр хөөн чок үүлгедиглерин демей-ле сойгалап турар.

Грецияның национал маалыры, делегейниң ийиги дайынының чылларында партизан шимчээшкинниин идепкейлиг киржикчизи, коммунист Никос Белояннике «Чечек туткан кижи» деп кинону гурасиаатkан.

Камерунуң чонунуң амгы үедеги байдалын «Бистиң үрүүвүс» деп кинода тодазыбиле чугаалап турар. Ону Москвада болуп турар көрүлдеге ол чурттуң аныак кинематографизы эккеп бараалгатkан.

Бүгү-ле чүвени акша-төгерик шиитпирлээр, кижи кижиге берү дег апарган капиталистиг делегейниң дугайында «Бистиң эрвыс» деп индий кинода чугаалап турар.

— Совет эштер-биле кадыг ажылдарывыска биске черле магалыг-дыр—деп, индий кинорежиссёр Шьям Бенгал чугаалаан. — Ам удавас Джавахарлал Нерунуң амыдыралының дугайында документалдыг фильмни кады тургузуп эгелээр бис, а оон соонда Индия-биле бодунуң бүгү амыдыралын сырый холбаштырып келген кайгамчык орус чурукчу Святослав Рерихтиң дугайында — кинону бүдүрер бис.

Делегейниң Москвада болуп турар XII кинофестивалының кол түннелдериниң бирээзинге — ангы-ангы чурттарның экран мастерлериниң чогаалыкчы найырадыының быжыглыг турары болур деп, лидими-биле чугаалап болур.

Е. ХОРЕВА,
В. ДЖАЛАГОНИЯ,
СЭТА-ның корр.

Ажылчы чоннарның идеи-политиктиг, күш-ажылчы болгаш мөзүг-шынар кижизидилгезин комплекстиг чорударынга культура албан черлериниң ролю коичуг улуг. СЭКП-ниң XXVI съездизи коммунистиг кижизидилгени боттандырып чорударынга клуб албан черлерини киржилгезин улам күштелдирерин айыткан. Съездиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, чон ортузунга пропаганда ажылын калбартырынга Улуг-Хемниң культура одаглары улуг-хуузун киирип келген. Клуб, библиотека, музыка школаларының чаа беш чылдың бирги чылының баштайгы чартыкка чорукан ажылын культура ажылдакчылары түңнеп чугаалашпышаан, четпестерни илередип, сорулгаларны тодаратkан.

Көдээниң ажыл-ишчилерич күш-ажылчы улуг сорулгаларны шиитпирлээринче, планныг онаалдаларны бүдүрүп социалистиг хүлээлгелерин күүседиринче мобилизастаар дээш районнуң культура албан черлери бо хүннерде күжениишкинниг ажылдап турарын демдеглеп болур. Районда кызыл-өгден эгелээн, хөй санныг клуб, культура бажыннары, библиотекалар ажылдап турар. Чартык чылда үүле лекция, беседа, илеткелдерни ийи үүе үзээрби ажыгны чорукан, оюн-концерттерге он сес мун ажыг көрүкчү келген. Районнуң агитбригадалары 141 үнүшкүнүү организастаан.

Темалыг кежээлер, ааспжурналдары, будүрүлгенин мурнакчылары болгаш хоочуннар-биле ужуражылгалар хөй удаа эрттип турар. Районнуң культура ажылдакчылары-биле ийи удаа семинарны, хуралдарны база эрттиргилээн. Агиткультбригадаларның көрүлдезин база организастап чорукан бис. Агитбригада бүрүзү тускай сценарийлиг келген. «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң «Аржаан» агитбригадазы, ийи-гизин Ак-Туругнуң «Малчын» үшкү черни «Улуг-Хая» совхозтуң «Барык» агиткультбригадазы алган.

Культураның улусну университединиң база организастаан турган. Музыка болгаш литература факультеттеринге квалээдерни эрттиргилээн бис. «Элээдилер болгаш хоойлуу» деп кинолекторий доктаамал ажылдап келген. Киночеткизиниң директору Д. Р. Кукорин, районнуң Культура бажыңының методизи А. Т. Доржу аңаа идепкейлиг киришкен.

Клуб албан черлериниде 210 бөлгүм болгаш сонуургал ийи-биле каттыжышкынныр ажылдап турар. Торгалыгның, Ак-Туругнуң, Ийи-Талдың, Чаа-Хөлдүң, Шагаан-Арыгның Культура бажыңнарының ниитыры бөлүктери, ол-ла Торгалыг биле Ак-Туругнуң таныы коллективтери эки ажылдап турар.

Районнуң төпчүткен библиотека системазы бодунуң ажылын багай эвес тургускан. Организас-методиктиг төп шупту көдээ филиалдарга практиктиг болгаш методиктиг дузаны көргүзүп келген. Көдээ ажыл-агыйның, үлетпүрүнүң специалистеринге, малчыннарга тускай ном делгелгелерин организастап турар. Библиотекаларның ном фондузу 169 мун кезек чедип турар.

Культура албан черлериниң материалдыг базазы кошкак. Чаа Шагаан-Арыгның, Чаа-Хөлдүң, Чаа-Хөлдүң, Көк-Чыраанын клуб албан черлерине креслолар чедишпес, чугыны кылган. Бирги чартык чылда Ийи-Талга 748 рубльге креслоларны. Хайыраканга радиоланы садып алган, ол ышкаш хөй санныг акшага конверт левин садып даараткан. 1981 чылда көдээ культура бажыңнарынга болгаш клубтарга музыка инструментилерин база дериг-тереклелдер садыг элырынга 90 мун рубльди чарыгдары көрдүнген. Кадрлар айтырыы ам-даа чедир шиитпирлеттимээн. Бо чылын ажыл-агый бүрүзүндеи стипендиаттарны өөредип чорудары көрдүнген, оны шиитпирлеп турары ам-даа четпес. Тускай эртемниг специалистерниң саны эвээш. Чаа Шагаан-Арыгның Культура бажыңы үр-ие иштинде директор чок туруп турар, үүле дээрге аңаа ажылдаар кижиге чурттаар бажың айтырыын шиитпирлеп чадашкан.

Культура албан черлерин кышка белеткээри Шагаан-Арыг хоорай болгаш Чодураадан аңгыда кайда-даа эгелеевээн. Хайыраканга, Чаа-Хөлге улуг септелге ажылдарын кылыр ужурлуг, оон өске культура одагларынга агар септелге чорудар. Кышка белеткел ажылдарын ий-шавында чоруспас болза шак-үе маналас. Бо ажылдарга харылзалгалыг эртер, тус-тус ажыл-агыйлар чогуур кичээнгейни салыры чугула.

Чамдык культура албан черлериниң ажыл-чорудулгазы амгы негелделерге дүүшпес болур таварылгалар бисте аңдаа бар. Чижээлээрге, Арыг-Бажының көдээ Культура бажыңын аңаа хамаарыштырып болур. Тускай эртем-билиглиг уран чүүл удуртукчузу бардаа болза, Хайыраканның Культура бажыңында культура-массалыг хемчеглер эвээш эртип турар. Көк-Чыраа, Алдыы-Шынаа, Чаа-Хөл, Кара-Тал, Арыг-Узуу Культура бажыңнарында байдал ооч дээредевес.

Ажылчы чоннарның утаанбодал байлактарын байыдарынга бараан болур хүндүлүг хүлээлгезин күүседир дээш культура албан черлери, оон ажылдакчылары бүгү күжүн салып ажылдаар тур.

М. ОНДАР.
Улуг-Хем райкүүскомнуң культура килдизинин эргелекчизи.

КЫРГЫКЧЫЛАР КОНКУРУЗУ

Хойну дүрген кыргыырының талазы-биле чыл бүрүде эртип турар республика конкурузу Танды районда Дуржулга станциязынга болуп эртккен. Анаа республиканың бедик арга-дуржулгалыг кыргыкчыларыы киржип, ким кайы хүре бедик мергежилдиин чыылга чонга көргүскеннер.

Конкурска дуржулгалыг кыргыкчылар-биле кады аныяктарның саны эвээш эвес болган. Конкурстуң негелделзин ёзугаар бир кижи-ле 5 хойну кыргыыр ужурлуг. Мынангаш ону үүле дүрген эвес, а харын бедик шынарлыг кыргыыр.

Эр улустуң аразынга «Өөк» совхозтаи келген Байыр Оруспай бир хойну-ла 2 минута 38 секундада бедик шынарлыг кыргаан, тнилекчи болуп үнген. Мынангаш дуржулгалыг кыргыкчы эртккен чылгы чемпион адын база катап балыткааны ол. Хөрээжен кыргыкчылардан Тандыда «Революциянын чалбыыжы» совхозтуң төлээзи Тамара Сарыкай шыгараан, 1981 чылда республика чемпиону атты чаалап алган. Тнилекчилерге ортектиг белекterни, мактал бижиктерни тывыскан.

К. ХЕРТЕК.

УНИВЕРСИАДА—81-ГЕ УТКУШТУР

Делегейниң XI Универсиадазының киржикчилериниң ийи неделя дургузунда чурттаар «суурунун» албан ёзугаар ажыдыышкыны Бухарестиге болган. Делегейниң барык үе чыгам чурттарындан келир беш мун ажыг спортчулар оң тос бедик бажыңнарга чурттаар. Ажыдыышкынга 300 спортчулардың румын студентилериниң делегациязы киришкен.

* * *

Универсиадаңың хостуг болган классиктиг хүрештер талазы-биле маргылдааларынга 24 чурттарның мөгелери киржир. Түңнелдерни бижип демдеглээринге болгаш дүрген дамчыдарынга херектиг тускай электронныг аппаратура-биле дериттинген «Август 23» деп чаа Спорт ордузунга ол хүрештериниң маргылдаалары эртер. Залга 4300 көрүкчүлер болгаш 200 журналистер олуруп болур.

Студентилер оюнарының эртип турары чурттуң ээлерн долу составтыг командалар-биле киржир деп шиитпирлээн. Хостуг болгаш классиктиг хүрештер талазы-биле маргылдааларга румын команда чедишкинниг болуруун күзеп турар: Москвага болгаш Софияга эртккен Универсиадаларга Румынияның студентилери 23 медальды, оон иштинде 4 алдын медальдарны чаалап алган болгай.

* * *

Польшаның университет спортуңун удуртулгазы Бухарест Универсиадазының оргкомитединге 130 кижи составтыг, оон иштинде 70 чиик атлеттер кирип турар делегацияны чорударың дыңнаткан. Чиик атлетикадан аңгыда олар фехтованиеге, эштирнеге болгаш баскетболга медальдарны чаалап алыр соруктуглар.

Бухарестиге делегей Универсиадазынга финн студенчи спортту дөртен ажыг кижи төлөөлээр. Финляндияның командазында чиик атлеттер, мөгелер, селемечилер, а ол ышкаш баскетбол талазы-биле ор болгаш хереөжен командалар кирип турар.

Чиик атлеттерниң аразында 1981 чылдың Европа чемпиону Арто Брыггаре (шаптараазының ман), Европа кубогу дээш чоокта чаа Хельсинкиге эрткен маргылдааның тнилекчизи Помми Экблом (3000 метрге чарыш) бар.

Финн селемечилер болгаш мөгелер универсиадага бир дугаар киржир.

Швейцар делегация 38 спортчулардан — спорттуң беш хевирининг төлөэлекчилеринден тургустунган. Оон удуртукчуларының бодан турары-биле алырга, волейбол талазы-биле уруглар командазы эң шыырак боон турар.

Голландияның командазы 35 кижилиг — чиик атлеттер, эштикчилер, волейболистер болгаш баскетболистер. Сенегалдан Универсиадага чиик атлеттер, баскетболистер, теннисчилер келир. Мальтаның командазы эң эвээш — чиик атлетиканың ийи спортчузу болгаш бир теннисчи бар.

* * *

Делегейниң кол черлерин спортчу оюнарынга турасхаткан румын спорттуң делгелгезин Бухарестиниң төвүнде ажыткан. Оюу Бухарест төөгүзүнүң музейи болгаш Спорт музейи организастаан.

Делгелгениң кол черлерин оон мурнундагы чайгы болган кышкы универсиадаларга румын атлеттериң шаңналдары эзлеп турар.

(СЭТА).

телевидение

ИЮЛЬ 17-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — Ургуларның уран чүүл коллективтериниң күүселдези. 9.35 — «Арыг агаарта эр улустуң оюну». Уран-чечен фильм. 10.40 — Делегей конкурстарының лауреады Л. Тимофеевна ойнаар. 11.10—Медээлер. 11.15—14.15 — Чапсар. 14.15—Медээлер. 14.35 —Ирак республиканың национал байырлалы—Республиканың национал хүнүнге. Кинопрограмма. 15.20 — Ургуларга фильм. «Браконьерлер тудукчузу». Уран-чечен телефильм. 16.35 — «Музыналыг Эстонил». Фильм-концерт. 17.05 — «Москва болгаш москвачылар». 17.35 — Б. Лавреневтиң төрүттүнген хүнүнден бээр 90 чыл болганынга. Чогаалдарының арынарындан. 18.20— «Лошарик». Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — 18.45 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Совет чогаалчыларның VII съездизинге келген даштыны ажлчыларга сес. 19.20 — «ТТ-ния экранынга бир дугаар». «Кадайланыышкын». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — «Балет дугайында». Балет артистериниң IV делегей конкурузу. 23.00 — Бөгүн делегейде. 23.15—00.15— Француз эстраданың мастерлери.

«ТЕРРОР ОПЕРАЦИЯНЫҢ БУУРААШКЫНЫ» деп чаа кино республиканың киноэкраннарында үнүп эгелээн.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — «Ол канчаарын ол ачай?» Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 3-ку серия. (ГДР). 13.15 —С. Есенинниң лирикази. 13.45 — «Солдатай кижи». Мультфильм. 14.30 —«ПТУ-га түүү үүвеге, канчаар өөредип турарыл». «От. туг мергежилдин школазы». Металлургтуң мергежилдиин дугайында. 15.00 — «Экранда өөнүктер чылып келген». ССРЭ—МАР.

КЫЗЫЛДАН

15.40 — Уруглarга фильм. «Күзеедин чечээ». Обнаарактар фильми. 16.55— «Араган» Телефильм. 17.20 —«Челөөш». Дамчыдылга. 17.50 — Киножурнал. 18.00 — «Хөглуг өг». Дамчыдылга. 18.30—18.45 — Телемедээлер. 18.45 — Тываның экранында.

МОСКВАДАН

19.00 — «Кино аян-чорукгар клуузу». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — Чадаг-терге — Чадаг-терге спортунга ССРЭ чемпионады. «Аныяк пионерлер» стадионнан дамчыдылга. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.50 — «Партком секретары». Уран-чечен телефильм. 1-ги болган 2-ги серилары.

Газар

Кызылдың газар станциязының медээзин ёзугаар алырга, бөгүн республиканга бүрүзү, даазыр, чамдык черлерге биче чаар. Мурнуу-бармын чүк тенелиишкининг хаттың дүрүмнери секундада 5—10 метр черлер. Агаарның температуразы 21—26 градус чылыг болуур.

Кызылга эдир бүлүүтарга чагбас. Янзы-бүрү утланыышкының хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы 21—26 градус чылыг.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

ИЮЛЬ 17-ТЕ

«ПИОНЕР»: «Ваеек Трубачев болгаш оон өөрү» 9.30, 11.30. Киночымыды № 93 11.30, «Федора» 16.30, 18.30, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Экипаж» 14.30, 17.20, 20.00 шактарда

«ЧАЙГЫ»: «Ужеп үш хайбачыт» (2 сериялыг) 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Киночымыды 10.00. «Мария Медичинниң хааржаа» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

Куруунерниң Күш-ажыл акаалга пассаларының эргелеп кол бухгалтерниң оралакчызын, улуг экономисти, инспекторларны, секретарь-машинакчыны ажылга чалап тур.

АЙТЫРАР ЧЕРИ: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 31. Кадр килдизи. Телефону 2-22-25.

Хүндүлүг чагыкчылар!

Боттарыңарның часкы-күскү идиктериңерни баш удур сентедии алырын утпаан силер бе? Уттупкан болзунараа амыдырал хандырылгазының идик сентээр мастерскаяларынга чеде берииер. Олар дузалаын чедирер. Бистиң мастерлериниктиң уран холдары идиктериңерни сентеп, чаартып, будун бээр. Бистиң мастерскаяларывыска идиктериңерни сентедип алыңар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ «ТУВА ОБУВЬБЫТ» БҮДҮРҮЛГЕ КАТТЫЖЫШКЫНЫ.

Негеттинип келген

Көдээ черлерде чурттап турар чонунуң амыдырал хандырылгазы хүн келгеи тудум-на чаагайжып орар. Оон тодаргай чижээн бистиң райондан көрүп болур. Чиик эртектиг одаар түүл — ак-көк оттуг газты чурттакчылар ажыглап эгелээн. Оон түннелинде аъшчем белеткээринге хөй үе-шак чарыгдавас болган. Ол чорук көдээ пшчилериниң социал амыдыралын улам экижиткен болгаш көдээниң сезонныг ажылдарының планныг даалгаларын долдур күүседиринге улуг идиглиг.

Бистиң Тес-Хем районда газ пунктузунуң коллективи чурттаалга бажыңнарынга ак-көк оттуг киирер дээш чүткүлдүг ажыддап келген. Ю. Е. Мясников удуртkан газ пунктузунда үш кижи ажылдап турар. Олар Эрзин, Самагалдай болгаш Тес-Хем районнуң беш суурларының газ-биле хандырып келген.

Бо бичии коллектив түгле бо чылын безин Самагалдай суурнуң чурттакчыларының 40 бажыңынга газты киирген. Ынчангаш районнуң суурларында газ ажыглап турар бажыңнарның саны хөй. Газ төнген баллоннарны Бай-Хаактың газ пунктузунга солуп ап турар.

Тыва газ эргелели ук коллективти баллон сөөртүр чаягыс автомашина-биле хандырган. Ол машина чурттакчыларның негелделерин чогуур үезинде хандырып шыдавайн келген болгаш амгы үеде үрелеп. Оон-биле кады газтың баллоннарны брустан кылган складта шыгжап турары каанчап-даа таарыштыг дээрзин Ю. Мясников хомудал-биле чугаалап орду.

Газ пунктузунуң эргелекчизиниң хомудал чугаазында чөптүг барымдаалар бар. Бир эвес өрт болу бээр болза, мазы складта шыгжаттынган газ частып, кыва берип болур. Ынчангаш Тыва газ эргелелиниң удуртукчулары ук пунктуну машина-техника-биле база газтыг баллоннар шыгжаарынга таарыштыр кылган склад-биле хандырары негеттинип келген.

Т. КУНГА.

Төрээн Тывавыстың делгемнеринде

А. ЗАЙЦЕВТИҢ «УЛУГ-ХЕМДЕ АЖЫЛ-ИШ» деп фотоэтюду.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалы хүндүсүү, кежээки болгаш бот-өөредилге салбырларынга дараазында мергежилдерге өөренир студентилерни хүлээп ап турарын чарлап тур:

Автотранспорт факультединде («Автомобильдер болгаш автожыл-агый»).

Тудуг факультединде («Үлетпүр болгаш хамаалы тудуг»).

Билдиришкиннерни хүлээп алыры болгаш киреринин экзаменнеринин хуусаалары:

ХҮНДҮСКҮ САЛБЫРГА

Билдиришкиннерни хүлээп алыры —июль 31-ге чедир, киреринин экзаменнери — август 1-ден 10-га чедир.

КЕЖЭЭКИ БОЛГАШ БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ САЛБЫРЫНГА

Билдиришкиннерни хүлээп алыры — август 31-ге чедир.

Киреринин экзаменнерин дараазында хуусааларда чорудар:

Үлетпүр болгаш хамаалы тудугнуң факультединге бир бөлүк-биле: сентябрь 1-ден 10-га чедир;

Автотранспорт факультединге ийи бөлүк-биле: бирги бөлүк —август 1-ден 10-га чедир, ийиги бөлүк — сентябрь 1-ден 10-га чедир.

Институтка киреринг күзээнер дараазында эртемнерге экзаменнерни дужаар: физикага (азс-биле), математикага (азс болгаш бижимел-биле), орус дылга болгаш литературага. (чогаалдыг).

Шилип алган факультединг айытпышаан, институттуң ректорунуң адынга биллириишкинни бижир. Будүрүлге удуртукчузунуң, партия организациязының, профсоюзтар организациязының кизашиязының секретарының, даргазының ат салганы харастеристика - рекоменлациязы биллириишкинге кожар. А ортумак школаларның доозукчулары — директорнуң, класстың удуртукчу башкызының болгаш комсомол организациязының секретарының ат салганы харастеристика-рекоменлациязыны кожар (шеригден халашканнарга ол документилер хамаарышпас); ортумак эртеминиң дугайында документ (боду-биле), тускай ортумак өөредилге черлерин доосканнар — дипломун (демлектериби-ле), 3×4 хемчээлдиг алды фото-чурук (бөрт чокка); күш-ажыл дептеринден ушта бижилге; 286 майык ёзугаар эмчи справказын кожар.

Паспортун болгаш шериг билелиин боду экээр.

«ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докгаалын ёзугаар (будүрүлгенин стипендиязыбиле) үлетпүр, тулуг, транспорт будүрүлгелериниң, совхозтарның өөредип чорутkаны абитуриентилерни ийи чыл ажыл стажтыглар-биле денге хүлээп алыр, шеригге ийи чылдан эвээш эвес «албан эртиргенинерни база ыяыг байдалга хүлээп алыр.

Көдээ черлерден, районнардан, хоорайлардан (Кызыл хоорайдан аңгыда) өөредип чорутkаннарны инженер кадрларның чедишпейн турарын барымдаалаш, чиигеделиг байдалга хүлээп алыр.

Документилерни, кошкан биллириишкиннерни дараазында адресче чорудар: **667001, Кызыл хоорай, Рабочая кудумчузу, 4. Хүлээп алыышкын комиссиязы.**

Алтайның көдээ ажыл-агый институду 1981-1982 өөредилге чылында студентилер хүлээп алырын чарлап тур.

Институтка агрономиянын, зоотехниянын, ветеринариянын, көдээ ажыл-агый механизациязының, гидромелиорациянын, экономиканың факультеттери бар.

Кирип өөренир салбырларга биллириишкинни июль 20-ден 31-ге чедир хүлээп алыр. Киреринин шылгалдалары август 1-ден 20-ге чедир болур. Бот-өөредилгелиг салбырларынын факультединге дараазында мергежилдерге өөренир: агрономия, лоотехния, көдээ ажыл-агыйның механизациязы, көдээ ажыл-агыйның экономиказы болгаш организациязы.

Бот-өөредилгелиг салбырга биллириишкинни октябрь 1-ден февраль 15-ке чедир хүлээп алыр. Кирип өөренир салбырга өөренири-биле хүлээп алдынганнарны айда 40-46 рубль стипендиа-биле хандырар. Чурттаар чер чок кижилерни общежитие-биле хандырар. Биллириишкинни институтуун ректорунуң адынга чорудар болгаш дараазында документилерни кожар:

1. Ортумак билигниң дугайында аттестат (болуп).

2. Сөөлгү ажылдаан черинден азы будүрүлге черинин администрациязының шынныктырганы характеристика.

3. Күш-ажыл дептеринден ушта бижилге.

4. № 286 майыктыг эмчи шынызылгазы.

5. 3×4 см хемчээлдиг, бөрт чок тырттырган 4 фото-чурук.

6. Колхозтардан, совхозтардан болгаш өске-даа черлерни өөредип чорутkан кижилери ол черлерниң улуртукчуларының, профсоюзтар комитетериниң даргаларының болгаш кол бухгалтерлериниң ат салганы бижин.

7. Паспортту, шериг билелин, кижи бижээн хереченделди, боттары көргүзер.

Документилерни моон аданда адресче чорудар:

Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу № 30 бажың, Көдээ ажыл-агый министерствозу, кадрлар киллизи.

Телефоннар №№: 2-41-11, 2-22-50.

Редакциянын адреси

Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харылсалгалыг секретарының 2-23-35, секретариатның 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, пропаганда килдизинин 2-31-75, культура килдизинин 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизинин 2-21-47, үлетпүр киллизинин 2-31-75, чагаа килдизинин 2-41-27 информация килдизинин 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбей» барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагыт № 1566.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының харектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1) ТС—00866

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 166 (11664) | 1981 чылдың июль 18, суббота | 1925 чылда үндезилеттингеи | Өртээ 2 кеп.

БҮДҮРҮЛГЕЛЕРНИҢ БАЗА ОРГАНИЗАЦИЯЛАРНЫҢ, АЛБАН ЧЕРЛЕРИНИҢ АЖЫЛЧЫННАРЫН БОЛГАШ АЛБАН-ХААКЧЫЛАРЫН, АНЫЯК ООЛДАР БОЛГАШ КЫСТАРНЫ, ШКОЛАЧЫЛАРНЫ МАЛ АЖЫЛЫН ЧЕМНЕР-БИЛЕ ХАНДЫРАРЫНГА ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИРИНЧЕ ПАРТИЯ ОБКОМУ КЫЙГЫРЫП ТУР.

(СЭКП Тыва обкомунуң Кыйгырыындан).

«РСФСР-НИҢ АНЫЯКТАРЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ ДАГДЫНЫКЧЫЗЫ» ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТУРГУЗАР ДУГАЙЫНДА РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

1. «РСФСР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» хүндүлүг атты тургузар.

2. «РСФСР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» хүндүлүг аттың дугайында Дүрүмнү болгаш «РСФСР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» хүндүлүг аттың тайылбырын бадылаар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. ЯСНОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары Х. НЕШКОВ.

Москва, 1981 чылдың июль 16.

«РСФСР-НИҢ АНЫЯКТАРЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ ДАГДЫНЫКЧЫЗЫ» ХҮНДҮЛҮГ АТТЫҢ ДУГАЙЫНДА ДҮРҮМ

1. «РСФСР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» хүндүлүг атты чангыс будурүлгеге, колхозка, албан черинге 10 чылдан эвээш эвес ажылдап келген база дагдыныкчы хөй-шиитиг ажылың 5 чылдан үр үеде күүседип, ажылдап турар аныяктарның профессионал өөредилгезинге болгаш оларны коммунистиг ёзугга кижилзидеринге улуг үлүг-хууну киирген бедик мергежилдиг ажылчыннарга, колхозчуларга, инженер-техниктиг ажылдакчыларга, көдээ ажыл-агайның специалистеринге, албан-хаакчыларга тыпсыр.

2. «РСФСР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» атты ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң министерстволарының, күрүне комитеттеринең болгаш ведомстволарының, автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнарының, улус депутаттарының край, область, Москва болгаш Ленинград хоорай Советтериниң киирген дилег бижиктерин барымдаалап, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумуну тыпсыр.

Министерствоның, Күрүне комитединиң азы ведомствоның киирген бижиннге хамаарышкан профэвилелдиң Төп азы республика (РСФСР) комитединиң болгаш ВЛКСМ-ниң край, область, Москваның хоорай комитединиң түннел бижинни кошкан турар; автономнуг республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң, край, область, Москва болгаш Ленинград хоорай Советтериниң күүскомнарының киирген бижиктеринге — профэвилелдериниң хамаарышкан край, область, Москва хоорай чөвүлелиниң база ВЛКСМ-ниң край, область, Москва хоорай комитединиң түннел бижинни кошкан турар.

3. «РСФСР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» хүндүлүг атты тыпсыр дугайында дилегни ол хүндүлүг атты бээр деп турар кижиниң ажылдап турары күш-ажылчы коллективиниң администрациязы (колхозтарга — баштаар чери) будурүлгенин, колхозтуң, албан черинин азы организациязының партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары-биле кады устуку органнарже азы организациялаже киирер.

Хүндүлүг атты тыпсыр дугайында дилегни ол ышкаш улус депутаттарының район, хоорай, округ Советтери азы оон күүскомнары киирип болур.

4. «РСФСР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» деп атты алган кижилерге РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң бижинн болгаш «РСФСР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» хөрек демдээн тыпсыр.

5. «РСФСР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» хөрек демдээн хөректиң, оң талазынга кадаар.

6. «РСФСР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» хүндүлүг атты казырып чүгле РСФСР-ниң Дээди Соведийиң Президиумуну боттандырып болур.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Х. НЕШКОВ.

В. Г. ШЕРБАКОВТУ «ӨРТКЕ ЭРЕС-ДИДИМ ЧОРУУ ДЭЭШ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Өрт айылынга тавзрышкан кижиниң камгалап тура эрес болгаш дидим чоруу дээш Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң өртке удур камгалал отрядының оперативтиг дежурныйы Виктор Георгиевич Шербаковту ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүүжининден «Өртке эрес-дидим чоруу дээш» медаль-биле шаңнаар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. ЯСНОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары Х. НЕШКОВ.

Москва, 1981 чылдың июль 16.

Мал чеми белеткелиниң шалыпчы ийи айы чоруп тур

ХҮННҮҢ ДАЙЫНЧЫ СОРУЛГАЗЫ— ШАЛЫПЧЫ ИЙИ АЙНЫҢ ОНААЛДАЛАРЫН КҮҮСЕДИРИ

«Шын» солунуун Күш-ажылчы алдар тугун бөгүн Чөөн-Хемчик районда «Сүт-Хөл» совхозтуң Биче-оол Сатка удурткан мал чеми белеткээр 20 кижилиг комсомолчу-аныяктар бригадазының ажыл-ишчилериниң чедиишкиннеринге тураскаадып көдүрген.

Ол бригаданың кежигүнери 150 тонна сиген белеткээр планныг. Мал чеми белеткеп эгелээнининг баштайгы неделязында 35 тонна эки шынарлыг сигенни сарааттаан.

Совхозта партком кежигүнү Б. Саттың бригадазы В. Ондарга удурткан Кара-Чыраанның сигенчи бригадазы-биле социалистиг чарышка тиилекчи болган.

Сигенчилер, мурнакчыларның үлегери-биле малыпчы ажылдаалыңар!

БОТТУГ ДУЗАНЫ ЧЕДИРЕР

— Туранчыларда чаңчыл болу берген эки үүл бар: районуун ажыл-агыйларының мал чеминиң белеткелинге идепкейлиг киржир — деп, Бии-Хем районуун төвү Туран хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы В. А. Выговский бистиң корреспондентивиске чугаалаан.— Ол дугайын хоорайның ажылчы чоннарының социалистиг хүлээлгелеринге чыл бүрүде база киирип ап турар. Эрткен 1980 чылда хоорайның күш-ажылчы коллективтери районуун совхозтарынга 300 тонна сигенни, 150 тонна будук-бүрүнү белеткеп берген.

Бо чылын кандаашкынның болганы-биле мал чемнери белеткээр кампаниянын нарыч болуп турарын туранчылар хаы билбишаан, бо чүгүлә ажылга идепкейлиг киржирин боттарының база дорт херээ кылдыр көрүп турар. Ол дугайын хоорайның күш-ажылчы коллективтериниң мал чеми белеткээри эгелээри билек-ле, шуптузу будук-бүрү белеткелинче киргени херечилеп турар. Коллективтерден айгыда өөреникчилер, пенсионерлер, өг-бүле ээлери база киржич эгелээн. Хоорайның будүрүлгө, албан организациязының черлериң районуун совхозтарында 5-тен 10 чедир түс-түзүнда быжыглаан. Ол болза шефчилериниң белеткээни мал чемнериң саазал чок хүлээп ап, сайгарарынга болгаш оларның ажылын контрольдаарынга эптиг болуп турар.

Бо хүннерде бүгү коллективтер мал чемни белеткеп турар. Оларның эң хөй нуруузу будук-бүрү белеткелинде. Артканнары арык-буга уннарындан, арга-арыг иштинден, шынааларның дөңгеликтер аразындан хол кадыры-биле сиген кезип турар. Коллектив бүрүзү бир бөлүк кижилерни каш хонукта доктаамал ажылдадып, өй-өйде солуп турар. Суббота биле воскресеньеде будуң коллективтери-биле масалыг үүп турар. Амгы хүннерде район эмнелгезинин, улус өөредилге, культура киллистериниң, райгазтың, өртке удур камгалалдың, райкүүскомниң коллективтери болгаш өскелер-даа шалыпкын ажылдап, алган онаалдаларын кезик чедирге бергилээн.

Мал чеми белеткээриниң шалыпчы ийи айын чарлаар дугайында СЭКП обкомунуң докгаалы үнген соонда Туран хоорайның чурттакчылары мурнуунда алган даалгазын эдекөргеш, ол үе иштинде районуун совхозтарынга 300 ажыг тонна сигенни, 250 толяа будук-бүрүнү белеткеп бээрин хүлээнген. Оон эңгыда күш-ажыл кылып шыдаар кижиге оналаажыр белеткээ бөдүүн чемни 800 кг чедирери көрдүнген. Четче эвес мдээ-биле алырга, июль 15-ке чедир 47 тонна будук-бүрү белеткеттинген болгаш совхозтарда дужаатгынган.

ОРАЙГА ДЭЭР...

Болдунар аргаларны база курлавырларны дилеп тыпкаш, материалдыг курлавырларны болгаш бүгү ажылчы чоннарны мал чемин белеткээринче хаара тударының дугайында СЭКП Тыва область комитединиң Кыйгырыын Бии-Хем гаш, агаар-бойдустуң таарымсовхозтуң ажыл-ишчилери бир дем-биле, чангыс кижи дег деткээн.

Улуг кандаашкын болганындан малга быжыг чем-суурну белеткээрингө нарын байдал тургустунган-даа болза, ук совхозтуң хову, шөлдеринде, алаак, шынааларында малга чемнерни белеткээринин ажылдары хайныышкынныг чоруп турар. Оон чылдагааны билдингир, чүге дээрге ол ажылагый бо чылын 3620 тонна сигенни белеткээр хүлээлгелиг.

Чайгаар үнген сигенниң үнүжүнден планда көрдүнгенин ёзугаар бир гадан 10—12 центнерни ажаал алыр тургаш, агаар-бойдустуң таарымча чок болганындан бир гадан-на 4 центнер сиген кезип алыр аргалыг боон турар. Ынчангаш совхозтуң директинязы, партия, профэвилел, комсомол организациялары мал чемин белеткеп ап болгу дег черлерден сигенни, будук-бүрүнү белеткээринче бүгү чонну эвилелдээн ужуру-даа ында.

Сиген белеткелинин кампаниязында үлүүн киирип турар бригадаларның, звеноларның, ажылчыннарның аразында чарышты организастаан, оон дээштиг чоруунче кичээнгейни угландырганындан эвлчег-үлүүн ажыр күүседип турарларның саны көвүдеп турар. Күш-ажылчы маргылдаанын түннелин үндүргеш, тиилекчилерни шаңнап-мактап келген. Мал чеминиң белеткелинде үлүүн киирип турар бригадаларның аразындан комсомолчу Григорий Цыбинниң комплекстиг бригадазы өскелерге үлегерин көргүзүп, мурнакчыларны одуруун баштап келген. Ук ажыл-агыйның Хүт болган Ээрбек салбырларында сиген кылып турар звеноларның ажылы база макталдыг.

Хоочун механизаторлар Ленин орденниң эдилекчизи Николай Иванович Овчаров болган Маадыр-оол Түлүшович Кызыл-оол төлептиг үлегерин аныяктарга көргүспүшаан, үлүг-нормазын 200 хуу күүсеп келгеш, сиген белеткекчилериниң аразында чарыштың шолбаннары боон келгеннер. Сараат салыкчызы Иван Электо, сиген бөлүкчүлери Валерий Жданов, Григорий Овчаров мурнакчылардан чыда калбайн, алган хүлээлгезин ажыр күүседип тураралар.

Сиген кескен кадыларның шиилээн даажы, хөпээн бөлүп, сараат салып турарларың чымыштыг ижи сыгыр дан бажындан орай кежээге дээр үзүктелбес. Алаак, шөлде, арыг ишти оймактарда ажылиш хайныккан. Оны бүдүргеп кижилерниң арын-шырайында өөрүшкү чайнаан...

Совхозтуң ишчилери 60 ажыг тонна эки шынарлыг сигенни белеткээш, ниитизин малынга четчир чеминиң быжыг баазазын тургузар дээш күжениишкинниг ажылдап турар.

В. ДЫДЫРАШ-ООЛ.

ЧУРУКТА: мурнакчы механизаторлар Н. Овчаров болгаш М. Кызыл-оол ажыл үезинде, кезилде.

Авторлуң фотолары.

ДААМАЙ ХӨӨННЕР

Ниитиниң малын менди кыш ажырар, малга быжыг чем-суурну тургузар сорулгабиле Чөөн-Хемчик районуун ажыл-агыйларының мурнунда 26350 тонна сигенни, 850 тонна витаминниг сиген далганын, 1000 тонна будук-бүрүнү, 8840 тонна сенажты белеткээри көрдүнген. Бо хүннерге чедир чүгле 449 тонна сигенни, 33 тонна витаминниг сиген далганын, 239 тонна будук-бүрүнү белеткээн.

Мал чеминиң белеткелинде 14 бригада, 24 звено, ниитизи-биле 723 кижи ажылдап турар. Оларның 291-и хол кадыры-биле сиген кезип турар. Сигенчи бригадаларда болгаш звеноларда 65 трактор, сиген кезер 26 машина, 19 прессподборщик, сиген белер 11 грабль бар.

Мал чеминиң белеткелиниң талазы-биле «Алдан-Маадыр», «Тыва» совхозтар амдыызында районуун ажыл-агыйларының мурнуунда чоруп турар. Чамдык ажыл-агыйларның мал чеминиң белеткелинге киргени ала-чайгаарладып, бар арга-курлавырларны долу ажылдавайн турары четпес. Ылангыя «Искра», «Хөндергей», «Сүт-Хөл», «Большевик», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарда мал чеминиң белеткелинде 40-65 хире-ле кижи ажылдап, оон темпизин дүргедедир, олче күштү мөөнүзээр ажылдарны четпес организастап, бар машина-техниканы долу ажыглавайн турар.

Сенаж салырынга «Тыва» совхозтан өске ажыл-агыйлар ам-даа кирбээн. Витаминниг сиген далганын белеткээр ажылды «Искра», «Сүт-Хөл», болгаш «Чыраа-Бажы» совхозтардан өскелери ам-даа эгелевээн.

Карл Маркс аттыг совхоз будук-бүрү белеткелинден өске мал чеминиң белеткелинге ам-даа кирбээн.

Мал чеми белеткээр талазы-биле республикада чарлаттынган малыпчы ийи айны организастыг чорулары-биле бар турар курлавырларны дилеп тывар, кижи бүрүзүн ол ажылче мобилизастаарын районнуң совхозтарының директорлары, партия, совет, кедээ ажыл-агый органнары ам-даа четпес организастап турар. Оон түннелинде районнуң ажыл-агыйлары сиген белеткелиниң планын чүгле 2,8 хуу күүсеткен.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргакы салбырында Кызыл-Чыраада мал чеми белеткеп турар кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургуспаан. Совхозтуң талазындан сигенчилерниң чемненилгезинде организаставаан. Ажылдап барган кижилерниң хонар, турар чери чок. Оон улам-дан олар ажылын эрте-ле каапкаш, аалдарынче чана бээрдер. Бо бүгүнүн уламынан ында күш-ажылдың будурукчулуу чавыс.

Бо чылгы кандаашкынның уламындан район девискээринде оът-сигенниң үнгени хоомай. Ынчангаш мал чеминиң белеткелинче амыгаштан эгелеп бүгү күштү эки мөөнүевее болза, бердингеи планны күүседири берге. Үстүнде айыткан четпестерни эдер талазы-биле дарый хемчегларни алыры районнуң партия, совет, профэвилел болгаш комсомол организациялары-ның негеттинип турар.

Н. ДАЖЫНМАЙ.
«Шынның» корреспондентизи.

ОРГАНИЗАСТЫГ КИРГЕН

Партия райкомунуң шиитпирлерин удуртулга болдурбушаан, партия нойитеди, совхоз дирекциязы он бирги беш чылдың бирги чылының планныг онаалдаларын күүседиринче ажыл-агыйның коллективтерин мобилизастаан. Совхозтуң ажыл-ишчилери көдээ ажылагый продуктуларын күрүнеге дужаар чартык чыл планын күүсеткен. Чижээ, сүттү 113 хуу, эттии 106,9 хуу, дуктуу 105,3 хуу нылдыр будүрген.

Агаар-бойдустуң таарымча чок үези турзажок, партия организациязы, совхоз дирекциязы болган ажылчын комитединиң ниитизин малынга четчир санныг мал чеми белеткээринин тодаргай хемчегларын ап чоруткан. Бо чылын 5000 тонна сиген, 300 тонна витаминниг сиген далганы, 14470 тонна силос, 1600 тонна сенаж белеткээр ужурлуг. Мал чеминиң белеткелинче 675 кижи кирген. Малчыннарга, бригадаларга болгаш салбырларга мал чеми белеткээринин нормаларын берген. Оларның ортузунга социалистиг чарышты кал бартыкан. Оон негелделерин таныштырган. Социалистиг чарыштың түннелин чеди хонуктан үндүрүп турар.

Алдыы-Шынаа сүт-бараан фермазының Хирлиштиң Севекчегей болганындан хүнде 15—16 тонна белеткеттинип турар. Олар колдуунда терезин холушкактыг. Чайлаг одарларында байдал кончуг багай. Чаъс чогундан одарларда сигеннер кадып калган. Эжимде хем суу шуут каткан. Моон уламында малчыннарже сүт сөөртүр алды машинаны быжыглаан. Чайгы семиртилгени шынарлыг чорудары малдың хүр-менди кыш ажарынга кончуг улуг салдарлыг. Ынчангаш совхозтуң малчыннары бо бүгүнү ханы өөренип көрүп, малдың дөңгелин амдыгаштан экижиерине онза сагышты салып, мал чеминиң белеткелинче база организастыг киргеп.

Б. СЕДЕЙ,
«Улуг-Хая» совхозтуң кол зоотехниги.

ТИИЛЕКЧИЛЕР ИЛЕРЕТТИНГЕН

Найысыладың үлетпүр бүдүрүлгелериниң, тудугнуң, транспорттуң, амыдырал хандырылга болгаш садыг черлериниң ажылдакчылары будүрүлгениң ажыктыың болгаш продукциянын шынарын бедидер дээш социалистиг чарышты калбарткаш, бо чылдың ийнги кварталының даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседириниң талазы-биле чамдык чедиишкиннерни чедип алганын СЭКП Кызыл хооркомунуң бюрозу, хоорай Совединиң күүскому, ВЛКСМ хооркому демдеглээн.

Апрель-июнь айларда үлетпүр продукциялың будүрериниң планы 103,1, ону сайгарары—103,5 хуу күүсеттингеи.

Ынчалза-даа чамдык күш-ажылчы коллективтер эптээр демир-бетон кылыгларны, дилиг материалдарын, мебель аймаан, эжеш кидис идиктиг, далганы, чалан сүт продукциязын, колбаса болгаш кондитер кылыгларын будүрериниң планныг даалгазын күүсетпээн.

Үстүү-Енисейниң балык заводу, «Тыва кедээ тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводу, «Кызыл үлетпүр тудуг» № 81 тудуг эргелелдери, № 1 АТБ, «Тыва фото», «Телерадиобыттехника» каттыжыышкынары, Сайыг министерствозунуң септелге-тудуг участогу дей-дески эвес ажылдаашы, алган хүлээлгезин күүсетпеин барганнар.

СЭКП хооркомунуң бюрозу, хоорай Совединиң күүскому, ВЛКСМ хооркому ийнги кварталдың социалистиг чарыжының түннелин чугаалашкаш:

Үлетпүр будүрүлгелериндең продукция будүрерии 113,9, оон сайгарылгазы 113,9, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн 110,1 хуу күүсеткен Каа-Хем хемүрдаш разрезин;

транспорт будүрүлгелериндең: пассажирлер аргыштыварын 118,6, күш-ажылдың будүрүкчүлүг чоруун 114,2 хуу боттандырган Тываның авиа будүрүлгезин;

тудуг организацияларындаң: септелге тудуг ажылдарын 108,8, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн 117,3 хуу чедирген «Тыва септелге тудуг» трестиң септелге тудуг участогун;

амыдырал хандырылга будүрүлгелериндең: сайгарарының планын 111,2, күш-ажылдың будүрүкчүлүг чоруун 108,9 хуу боттандырган «Тыва обувь быт» каттыжыышкынының коллективин;

садыгның болгаш хөй-ниитиниң чеменилге будүрүлгелериндең: бараан саарылгазын 101,6, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн 105 хуу күүсеткен аъш-чем садыының коллективин тиилекчи деп санаан. Ооң-биле кады Улуг-Хем ыяш үлетпүр-ажыл-агыйы, «Тыва септелге тудуг» трестиң тудуг кезектери заводу, № 2 АТБ, «Тыва сүт тудуг» трестиң автобазазы, үлетпүр барааныының садыы планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле памдык чедиишкиннерни чедип алганын база демдеглээн.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бешки чыыжынга сонгуулдалар талазы-биле Тожу районда № 112 сонгулда округунуң округ сонгулда комиссиязының дыннадыы

Округтуң сонгулда комиссиязы 1981 чылдың июль 17-де «Тыва АССР-ниң Дээди Совединге сонгуулдалар дугайында» Тыва АССР-ниң Хоойлузунуң 39 болгаш 57 чүүлдериниге дүүштүр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бешки чыыжынга сонгуулдалар талазы-биле Тожу районда № 112 сонгулда округундан депутаттың кандидадыгга 1935 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, Тожу районуун «Тоора-Хем» совхозунуң ажылчыннарының, специалистерниң болгаш албан-хаакчыларының коллективинден делегаттырган Дадар-оол Сангыр-соловия Монгушту бүрүткээн.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бешки чыыжынга сонгуулдалар талазы-биле Тожу районда № 112 сонгулда округунуң округ сонгулда комиссиязы.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Ажыктыг чүүлдү улам неп тередир

РАПС — МАЛГА ХООЛУЛУГ ЧЕМ

Он бирги беш чылда республикага сүт, эът, дүк болгаш чүүрга будүрериң дыка улуг хемчээлге улгатырарын планнап турар. Ынчангаш оңгу беш чылдың турганындан сигеинни 8,8 сенажты — 34 база витаминниг сиген далганын 46 хуу хөйүү будүрери көрдүнген.

Мал чемнерин будүреринг көвүдеринг канчап чедип алырыл? Бирээде, тарылга шөлдериниң структуразын сайырангайжыдар херек. Ийиде, бедик дүжүттүг, кандаашкыга шыдамык болгаш белок-биле байлак мал чеми культураларыңы шөлдерге шингээдип алыр апаар.

Амгы үеде кыжын бир чем единицазынга 60—65 грамм протеин онаажып турар, а норма ёзугаар ол 100—110 грамм турар ужурлуг. Чем рационунуң чеминиң будүмелдер-биле таарыштыр балансылаттынмаанының, бир-ле дугаарында протеинниг четпези, мал ажылының продукциязын чедир албазынга, мал чемниң артык чарыгдаарынга чедирип турар-дыр.

Сөөлүг чылдарда бисте мал чемнериниң шынарын экижеринче, рационнуң үнүш белогу-биле долу хандыртынгаш турарынче доктаамал кичээгейни угландырып келген. Мал чемнерни белок-биле хоолу киреринин бир чүгүле аргазы болза мал чеми тараа культураларының чамдык кезиин база дүжүдү эвээш чайгыс чылдыг сигнеринге бедик белоктуг культуралар-биле солуурү болур, олардың бирээзи — рапс.

Мал чемнери өске культураларны бодазырга рапстың мал чеминге таарымчалыы, хоолуу билдингир. Рапс — үс бээр база мал чеми үнелиг культура. Оон үрезиннеринде 42—50 хуу үс, 21 хуу белок бар. Бодунда бир протеинниң хемчээли-биле алыр болза, ол үс бээр культуралардан бешки черни эвлеп турар. Рапстан кылган ногаан мал чеми витаминнер-биле байлак. Үк үнүш дыка чулуктуг, эки хайлычал, клетчатказы эвээш болгаш база бедик-биле үнелеттинип турар. Оны рационга киирерге саар инектерниң продуктулуу бедивр болгаш сүттүң үскүрү хөй болур.

Рапс — перспективтиг мал чеми. Ол ногаан массаның бедик дүжүдүн бээр, ону кескен дораан ийикпе, азы силос, сигеп далганы, сенаж база боргазындылар кылдыр ажылдап кылып ажыглаар. Ону дыка хөй кедээ ажыл-агый культураларын тараан соонда ол шөлге тарып болур, ол тарта культураларын арыглаар санитар болуп, дазыл дүүгүрүн илейти эвээжедиптер шынарлыг.

Сибирьниң агаар-бойдус байдалдарынга рапстың үнелиг сигеп кедергей. Ол соокка шыдамык. Рапстың чаа өзүмнерни 3—5 градус донатты тоовас, а улгадып өзе берген үнүштер үскүү 8 градус чедир соокту шыдажып эртер аргалыг. Рапс 50—60 хонук иштинде ногаан массаның бедик дүжүдүн бээр. Ону кезип алган соонда катап база дүргеп үнер. Ногаан массаны орай үскүе чедир ап болур. Омск областың дыка хөй совхозтары үскүү донат үезинде, харын-даа хар чаапканда бези ону ажаап ап турарлар. Чазын тараан рапс быжаш үрезинни бээр, оон дүжүдү бедик болур. Ол чорук оңу тарыыр шөлдерни дүргеп калбартыр аргаңы берип турар.

Чамдык чижектерни көргүзейн. 1980 чылда «Бүрен» совхозка суггат чок черге тараан рапстың ногаан массазы гектардан-на 240 центнер ажыг болган. «Кызыл тараачыг» биле «Саян» совхозтар бир гектардан 14 центнер, а «Күшажылдың хостуу» совхоз он центнер ажыг үрезинни алган.

Республиканың совхозтарында ол үнелиг мал чеми культураны тарырын калбартырывын бүгү аргалары бар. Бистиң байдалдарывыска рапсты харын-даа орайтады безин — күзүн тараан кеж-тараанны ажаап алган соонда тарып болур.

СЭКП обкомунуң III пленуму 1985 чылда рапс тарыыр шөлдерни он тос муң гектаа чедирер соруланы салган. Ынчайгаш бистиң байдалдарывыска ол культураны тарып өстүрериниң агротехниказының онзагай үүлдериниң дугайын маңаа чугаалаксадым.

Чазын тарыыр рапска бок үнүштер чок дүжүттүр шөлдер негеттинер, суггарган түдүм-на ында үлам эки болур. Рапстың мурнунда үк шөлге тараа болгаш бок үнүштерден арыглаар культуралар тараан туруп болур. Рапсты тарыыр мурнунда культивацияны минералдыг чемишчидилгелер төгери-биле кады чорудар ужурлуг.

Рапстың үрезини бичии. Үрезиннерни бир дески хемдүрер төлээде чаштырылга мурнунда шөлдү дескилей таптадыр, чаштырылга соонда база катап ону кылыры чугула. Үрезиннерни хемдүрериниң ханызы 3—4 сантиметрден улгатпас болур ужурлуг. Ногаан масса алыр дээнде бир гектарга-ла он килограмм үрезинни чаштырар. Үрезин алыр дээнде үк норманы сес килограмм чедир эвээжедир аараап. Балласт кылдыр денизин 1:3 дижектиг кылдыр суперфосфатты ажыглаар. Тарыырының бетинде ТМТД-ниң 80 хуу эзилдирии-биле үрезинниң тонна бүрүзүнге-ле ийи-үш килограмм онаажыр кылдыр хоранаар.

Чаштырарының эң-не таарымчалыг үези — июнь айның ийиги он хонуу, силос, сенаж кылыр дээнде азы чаа ногаан өзүмнерге мал оттазын дээр болза, тарылганы оон-даа орай — август эгезинде чорудар. Рапсты эрте тарыырга (майның үшкү он хонуу—июнь эгези) ол үеде рапстың өзүмү, чечектерии чиир янзы-бүрү курттарның, доос-караларның болгаш өске-даа хоралакчыларының халдаашкынының таварыжын болур. Хоралакчылар көстүп кээрге, 400 литр сугга эзилдирген, бир гектарга онааштыр 0,7 килограмм дээштиг будүмелдиг метафосту азы будун чартык килограмм хлорофостуг эзилдиргилерни ажыглаар. Рапсты азоттуг чемишчидилгелер-биле чемгерери таарымчалыг, олзарыг гектар бүрүзүнге-ле 0,9—1 центнерни төгер. Ынчаар кылырга өзүмнер дүргеп, үнер болгаш ногаан массаның база үрезиннерниң бедик дүжүдүн алыр арганы бээр.

Ажыл-агыйларның агрономнары бир чүгүле негелдеп ыяап-ла сагыыр ужурлуг: рапсты тускай, мал чеми тарылга эвлечештирилгезинге таарып өстүрери таарымчалыг, ол эвлечештирилгени доктаамал бригадаларга болгаш звеноларга бижыглаар херек. Бо культураны сигеп, сенаж, силос болгаш өске-даа соруларга ажаап алган күскү көктараанның база чангыс чылдыг бобы-сула холумактар соонда чаштырар. Тарылганы орайтазы чорударының эки талазы болза ылаптыя ел-чаъетин хөй кезии чайның ийиги чартыылче чайлы берген таварылгада мал чеми ажаар күштерни таарыштыр тургузарын эскижидер.

Рапс тарыыры республикада эм-даа шоолуг неперезевең хомудавчыг. Оон бир чылдагааны болза ол культураның четчир хемчээлдиг үрезиниери бисте чок болуп турары. Республиканың сорт участоктарында шенелде эртип турар чазын тарыыр рапстың сорттары үрезин чогундан неперезейн турар. А районнуткан сорттар бисте колдуунда чок. «Восточно-сибирский», «народный», «янтарь», «львовский», «васильковский» болгаш «торч» деп шенелде сорттарның иштинден эң-не хөй ногаан масса бээри «васильковский» сорт, а үрезиннериниң дүрген бижары «торч» болган.

Республиканың Көдээ ажылагый министерстаозу Тываның бүгү-ле хөрзүү-климат зоналарынга рапстың бүгү сорттарын шенээрин дүргедедир болзаң оон 200 тонна үрезинниң алырын планнаан. Хөй белоктуг культураның үнелиг шынарларын барымдаалаш, ажыл-агыйларның удуртукчулары үрезинни алыр шөлдерин албан-биле арттырган, ону камгалаар болгаш оон үрезинни алыр ужурлуг.

Рапсты суггаттыг шөлдерге тарыырга, оон массазының дүжүү бир гектардан-на 400—560 центнер чеде бээр. Ол чүл дээрге бир эвес совхоз бүрүзү суггаттыг черге 300—400 гектар рапсты тарыыр болза, ажыл-агыйның малын чулуктуг чем-биле четчир хандырып ап болур дээни ол-дур. А ындыг аргалар бар. Суггаттыг шөлге эвээш дүжүттүг чангыс чылдыг сигеннер тарыыр орнунга рапс тарып алырга ажыктыы мырынай илдең. Кандыг-даа кандаашкынныг болза, эки суггарарга рапстың ийи дүжүдүн ап болуру магадыдалдыг.

Бо чылдың агаар-бойдузунуң байдалдары рапс тарыырының хуусааларын өскерткен.

Хөрзүнде ел-шыктың чогу от культураны тарыырын орайтадып турар. Ынчалзажок, СЭКП обкомунуң III пленумунга айтыкталы ышкаш, ам бо чылын безин совхоз бүрүзүнге бо үнелиг мал чеми культураны тарыыр шөлдерни ангылаар херек. Кандаашкынныг-даа болза, рапс тарыыр дүүн шөлдерни ылаптыг белеткээр ужурлуг. Ам доп-дораан бок үнүштер-биле демиселди чорудар, бүгү участоктарга КПЭ-3,8 культиваторлар-биле 8—10 сантиметр ханы болбазырадылганы чорудар, минералдыг чемишчидилгелерни төгер болгаш ел-шык четчир апаарга дораан чаштырылганы организастаар херек.

Бүгү негелделерни сагыыр болза, рапстың үрезиниериң бүдүрерин дүрген темп-биле көвүдедир, ону тарыыр шөлдерни калбартыр арганы бээр, а ындыг болганда республиканың мал ажыл-агыйының чем баазазын быжыглаарынга тодаргай үлүг-хуу киреп апаар.

Хөй белоктуг хоолулуг культураларны тарыырын көвүдедири болгаш өске-даа чамдык хемчеглер белеткеп турар мал чемнерининң шынарын дыка экижидер болгаш тараанны чөп ажыглаар болгаш ону мал чеминге чарыгдаарын эвээжедир дугайында СЭКП ТК-ниң айтыышкынын күүседир арганы бээр.

Г. ЛАРИОНОВ,
Тыва АССР-ниң көдээ ажыл-агый министриниң оралакчызы.

«РСФСР-НИҢ АНЫЯКТАРЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ ДАГДЫНЫКЧЫЗЫ» ХӨРЕК ДЕМДЭЭНИҢ ТАЙЫЛБЫРЫ

«РСФСР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» хөрек демдээн томпактан кыскан болгаш 26 мм диаметрлиг төгерик хевирлиг, даштыңы талазынче оон сиилбээн хаажылыг.

Демдектиң даштыкы талазының үстүкү кезээнде бешаадыр сиилбээн, оон аданда дөрт одуруг черде РСФСР-ниң аныяктарының хундулуг дагдыныкчызы деп сөстерни бижээн. Ол бижиглелдиң кырында Кадыыр болгаш маскаңы, лавр будуун кылган. Кадыыр болгаш маскадан хүн херелдери өрү чаштылып чоруткан.

Ында бүгү-ле чурумалдар болгаш бижитлел чайырлаттынган.

Демдектиң иштики талазы дески.

Хөрек демдээн ында тускай үттүн дузазы-биле дөрбедиин колодкага быжыглаан, ону томпактан кылган, оон ийи талаларында хөвүдер бар. Колодканың ортузун дургаар сыгыт чоруткан. Оон иштии талазында ийи өнүүг муур лентаны чыпшырган, а солагай талазында 5 мм дурттуг ак-көк өнүүг, чамдык черинде дооразы 15 мм кызыл өнүүг (РСФСР-ниң Күрүне тугу шыкаш) кылдыр кылган лентилер бар.

Колодканың иштики талазында демдекти хепке чыпшыр кадваринга эптиг кылдыр кызар-көкту кылган.

РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Х. НЕШКОВ.

Беш чылдың кижилери

БИЧЕ СЕТКИЛ КИЖИНИ КААСТААР

Кызыл хоорайның чөөн талазы, шаандан тура шериг хоорайы деп адаарывыс кезиинде хууда чагыглар хүлээп алыр «Восток» деп даараныла чери бар. «Тувашшейбыт» каттыжышкынының ол филиалының директору Елена Павловна Савченкодан Телгер Чамбаловна Енданың ажылхереэн биске чугаалап бээрин дилээривиске, ол мынчаар харыылаан:

— Ол даараныкчывыс Ирина кончуг эки ажылдакчы, телептит кижи — деп, чугаалын ол оожум-топтуг эгеледи. Оон ол кезек бодашташ:

— Силерге тайылбырлап чугаалап каар чүүл болза, бо ажылда бис херээжен улустуң платье, костюмнарын чагыг ёзугаар даарап, алгы-кештен эр, херээжен кижилерге тонхепти даарап берип турар бис. А Ирина Чамбаловна чүүрлер кылыр чалазы-биле мергежээн кижи. Оон план күүсетпейн барганын черле сагыпмайн тур мен. Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы кижи-ле болгай. Филиал даараныкчылар- мурнакчыларның ачызы-биле бо чылдың бирги квартал планын күүсеткен. Шалыпчыларывыс 16 кижи чедип турар — деп чугаалады.

Директор болгаш «Восток» филиалдың даараныкчылары Телгер Чамбаловнаны Ирина деп адап чаңчыккан дээрзин эскерип кагдывыс.

Ынчаар адаары үүле дылга эптиивде эвес, а коллектив кежигүннери ону боттарынга чоокшуладып, чоок кижизи, эки кылдыр хүлээп апканының бир демдээ ол. Орус болган өске-даа нациянын кижилери коллективке келген чаа таныштарынга ынчалдыр чаа ат тыпсып алыры найыралдың база бир демдээ апарган чаагай чаңчыл дээрзин билдиивис.

Директор Елена Павловнабиле чугаавис доолулган соонда, даараныкчы Телгер Чамбаловнаның ажылдап орар черинге чеде бердивис. Даараныкчыларның кезээде холдан салбазы материал хемчээр метрни ол холунда тудупкан, шокар фартук кеткен. Боду аксымаар шырайлыг, эрессимээр характерлыг.

Хоочун даараныкчы-биле ужуражып, чугаалажып турганы, оон мөзү-шынарының бир онзагай талазын эскерип кагдым. Чүл дээрге, оон биче сеткилдии, кезээде оожургал чок чоруу, кандыг-даа ажылды ылганда бедик харыысалгалыг, бүгү чүве дээш сагыш човаңгыры — Телгер Чамбаловна бир-ле ажыл, бир-ле чүве дээш кезээде-ле сагыш аарыпп дүвүреп чоруурундан кескү. Бир эвес ол дуржулгалыг даараныкчыга эң-не берге чагыг берип каар болза, ол ону ыяап-ла ейнаавда, эң дээре кылдыр кылып апканының бир демдээ ол. Орус болган өске-даа нациянын кижилери коллективке келген чаа таныштарынга ынчалдыр чаа ат тыпсып алыры найыралдың база бир демдээ апарган чаагай чаңчыл дээрзин билдиивис.

1952 чылда 17 харлыг аныяк уруг Кызыл хоорайга кээп даараныкчылап эгелээн. Телгер Чамбаловна ынчаардагы оон мастери, цех начальниги Матрена Васильевнаның чылыг холдарын, чаа пос-таавының аянныг чыдыя ам-даа утпаан.

— Силер бир-ле дугаар даараныр машина чаныпга кээп, ажылдап эгелээниерни сактып чугаалап көрүңерем?

— 1952 чылда бичии аныяк уруг тургаш, бодумнуң күзелим-биле даараныпга комбинадынга ажылдап кирген мен. Мени Таисья Яковлевна бодунуң бригадазынга белчок эки, чылыы-биле хүлээп алган. Оон эгелеп-ле бодумнак ажылымны кылып эгелээн мен. Мээң бодап чораан күзелим боттанган. Ол арадында бергелер база тургулаан. Эш-өөрүмден айтырыш, кызыл чораан ол күзелимни чедип алган мен. Үрей даарап турганым-даа бар. Мастер кижи келгеш, айтып бээр. Чамдык чүвелерниң чеңин ай-дедир-даа олуртупкан турар. Манжетти-даа дедир даараптар турдум. Мен коргуп, муңгарап, ыглап-даа турган мен. А эштерим меңээ сүме кадып, муңгарава деп чагыпсургап-даа турган. Эш-өөрүм эки, чымчак өөстери-биле, деткимчези-биле кижи ажырбас, өөрени бээр чүве харын — деп, хоочун даараныкчы сактып чугаалаар.

Телгер Чамбаловнаның адыеви угунда Барыын-Хемчиктиң Ак чурттуг. Олар шаанда уруу 7 харлыг турда-ла Таңдының Шанганга көжүп келген. Оон адазы Иван Сотпаевич Чамбал ынчаардагы Сталин аттыг колхозту даргалаптаа, суму-даа даргалап чораан.

— Олар ёзулуг партийжи улус чүве. Мен дээрге маңаа беш класс-ла эртеминг кээп, даараныкчы ажылга киргеш, ажылдавышаан, кежээлерде өөренип чораш, улуг-ла бижиг четпээн мен. Ийин деп, арай хомудаанзыг чугаалады.

Ону чүү дээр, кижилериниң садым-чолу ангы-ангы. Ындыг-даа бол, Телгер Чамбаловна бодунуң хөй чылдарда телептиг ажыл-ажин-биле ёзулуг коммунистиг мөзү-шынарны бадыткап шыдаан.

Хөй чылдарда эки ажылы дээш Телгер Чамбаловнага Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылгазының алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты тывыскан. Ол дээрге даараныкчының кызымак ажыл-ижин партия, чазак бедин-биле үнелээнин-дир. Оон кады ажылдап турар эш-өөрүнде мурнакчы хоочуннарда, аныяктар-даа бар. Чижээлээрге, платье пегинде ур чыл ажылдаан улустуң деткимчезин ап ажылдап турар О. Иванова, сентелге пегинде В. Касимова шыпкан аныяктар бар. Телгер Чамбаловна бодунуң мергежилдиг аныяктары өөредип, хей-хей эш-өөрүнге дуза-лажыл кезээн. Т. Биданя 1979 болгаш 1980 чылдарда социалистиг чарыштың тиилекчизин. «РСФСР-ниң амыдырал хандырылгазының тергиин» деп хөрек демдээнни эдилекчизин.

Д. ОЮН.

Кооператорларда

ХАНДЫРЫЛГАНЫ ЭКИЖИТПИШААН...

Таңды районнуң кооператорлары СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдырала боттандырбышаан, Бүгү-эвилелдиг социалистиг чарыжынга киржип, бирги беш чылдың баштайгызын күш-ажылчы бедик көдүлүшкүнүг эгелээн.

1981 чылдың бирги чылының баштайгы чартыында алган социалистиг хүлээлгелерин, планныг онаалдаларын кооператорлар багай эвес көргүзүүлериг доозкан. Үүрмектеп садар бараан саарылгазының планныг онаалдазы ажыр күүсеттинип, чурттакчы чонга планнан ажыр 110 муң рубльдин бараанды сатыпган.

Ажылдың будурукчулуг болурунга районнуң кооператорларының арасында калбарган социалистиг чарыш идиглиг болган. Күш-ажылты маргылаанның код негелделериниң бирээзи — салыглаарының дешилгелиг арганын ажыглавышаан, көдээниң чурттакчыларының садыг-биле хандырылгазының бедик культураны чедип алыры. Социалистиг чарыштың түнелин үндүрерге үстүнде негелделерни чугулалып өөренип көөрү албан.

Коллективте калбарган социалистиг чарышты дээштиг. шың организастаарынче райпо баштаар черии, партия, комсомол организациялары, местком улуг кичээгейни угландырган. Ынчангаш районнуң кооператорлары ында шупту хазра туттунган. Чарыштың түнелин ай, квартал санында комиссия үндүргеш, ол дугайын коллективтиг будүрүлге хуралынга чугаалажыр.

Күш-ажылчы маргылдаага шылгараан кижилерни, будун коллективтерни, бригадаларны хөйге ыяпладып чарлап, мактаары, олардың ажылының арга-дуржулгазын өскелерге неп тередири чаңчыл болуу берген. Оон түнелинде күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көрүп турар мурнакчыларның саны чыл санында өзүп, немежип турар. Мурнакчыларның бирээзинге раймагның коллективи хамаарыжыр. Садыг шугумунга хөй чылдарда ажылдаан Нина Алексеевна Шолыпиева удуртканы бо магазинниң коллективи чартык чылда райпонуң үлетшүр барааннар магазиннеринің арасында социалистиг чарышка мурнап, бирги черни эзлээш, районнуң хереглекчилер инитилелиниң баштаар черинии, местком шилчиир Кызыл тугун чаалап алган. Магазинниң садыгжылары В. Я. Силина, Г. Б. Афанасьева, Л. А. Мигель олар садыг алыкчыларның барааннарга негелде-хереглелдерин долу хандырар дээш кылычак ажылдап, чонга телептин-биле бараан болуп турарлар. Коллективтиң удуртукчузу Нина Алексеевна кады ажылдап турар эш-өөрүнге үлегерин ажыл-ижинге көргүзүпшаан, олардың идегелдиг дузалакчызы, сүмелекчизин болуп турар.

Ажылынга сеткил-сагыжындан бердинген кижилер бистиң коллективте аваш эвес. Бай-Хаак суурда ном магазинининиң эргелекчизи С. Н. Федоровананың болган ук магазинниң садыжыларының ажылы эки. Районнуң садыг шугумунуң ажылдакчылары чартык чылда алган хуудa социалистиг хүлээлгелерин багай эвес күүсеткилээн. Чижээ, райпонуң чолаачылары Н. С. Середкин, В. С. Ведмашкин, В. Н. Поломошнов, тудугжулар В. Н. Тюрин, Б. Е. Радостев, К. Е. Хорошко, товароведтер Г. Е. Шамонина, Н. Г. Черных, М. Х. Саңчы, бухгалтер Н. Ф. Синикова болгаш оон-даа өскелер ажылынга мактадыглар. Райпонуң ниити чемнелгезинин, кондитер цехиниң ажылдакчылары база өртеен чартык чылда эки ажылдаанар.

Кадрлар-биле ажылче, олардың ажылдарынга таарымчалыг байдалды тургузарынче улуг кичээгей угланган. Коллектив садыгның тускай эртемниг кадрлары-биле четчелеттинген. Оларның профессионал мергежилин бедидеринче чугула кичээгей салдынган. Дагдыныышкын ажылын тургускаңы эки. Коллективтиң хоочуннары аныяк эш-өөрүнге байлак арга-дуржулгазын дамчыдып бербишаан, күш-ажылдың аазагай чаңчылдарынга өөредип, кижизидип турарлар. Садыг шугумунуң хоочуннары М. Н. Пашкевич, Н. Ф. Санникова, М. Н. Шуров, В. А. Черных, В. Н. Герасименко, В. П. Чертов, Н. Х. Саңчы олар дыка хөй аныяктарны буянныг ижинге өөредип, чаңчыктырганнар. Кооперацияның хоочуннары-биле ужуражылга кежээлерин, профессионал мергежил бедидериниң конкурстарын эрттирери чаңчыл болуу берген.

Кооператорларның мурнунда чугула соруглга — көдээ чонның садыг-биле хандырылгазын ажыжидеря. Ылаңгыя малчыннарны, сигенчилерни, саанчыларны хүн бүрүнүң эргежок чугула барааннары-биле четче хандырарынче чугула кичээгей угланган. Ол ылангыя автомагазиннер садыгжыларының ажылынган кол хамаарыжыр. Райпонуң автомагазиннер садыгжы-чолаачылары район районуң ажыл-агыйларынга бижыглаан. Олар коланнарже, мал чеминиң белеткекчилеринче график ёзугаар чедип барып, садыглап турарлар. Чартык чылдың түнелиибиле райпонуң автомагазин садыгжы-чолаачылары и ы н бригазазындан Н. С. Шуров социалистиг чарышка тиилээн.

Районнуң кооператорларының ажылында кылдынган түүлер-биле чергелештир чедир шиитпирлеттинмейн турар чамдык айтырыглар бар. Райпонуң 27 садыг будурулгелериниң беш коллектив чартык чылда түрмектеп салар бараан саарылгазының планын чедир күүсеттээн. Оон-биле кады кедээниң ишчилериниң садыгбиле хандырылгазында четпестер ам-даа бар. Ол четпестерни чайладып алырынче угланган хемчеглерни алыры бистиң мурнувуста кол соруглга.

М. КОЛОМЫСОВА.
Таңды райпозунуң баштаар черинии даргазы.

НЕГЕЛДЕЛИГ, ХҮНДҮТКЕЛДИГ

«Хемчик» аңнаыр-тывыш чери районнуң экономиказынга чугула черни эзлеп, ай, квартал, чыл бүрүде планныг онаалдаларын доктаамал күүседип, дең-дески ажылдап келген.

Коллективтиң дайынчы өзээ — партия эге организациязы будурулгенің нарын соруглаарын шиитпирлээринге бодунуң ролюн эки билир. Коллективте 10 коммунист бар. оларны харыысалгалыг участоктарга хуваап, партийжи даалгаларны берген. Партийжи даалгаларны канчаар күүседип турарының дугайында коммунистериниң дыңнадыгларын хуралдарга доктаамал дыңнап, эге организациянның организакчы, идей-кижизидилгелиг ажылын экижиткен.

Чижээ, штаттыг аңчы коммунист Кара-оол Иргит бодунуң бригадазының кежигүннерине партияның XXVI съездизиниң шиитпирлерин идепкейлиг тайылбырлап, ону боттандырарынче бригада кежигүннерин мобилизастаан. Бригада бо чылдың ийиги кварталы төнмээнде-ле «Хөндертей» совхозтуң Айлыг-Ойда кайызы-даа 500 хой кирер ий кажаанны болгаш ийи/аал ишти чурттаар бажыңны тутканаш хүлээдип берген. Коллективте чолаачы Масшын-оол Куулар, аңчы Дава Оюржак болгаш өске-даа коммунистер партийжи даалгаларын идепкейлиг күүседип, эш-өөрүнге үлегерлиин көргүскеннер.

Коллективтиң амыдыралының бүгү талааларынга партийжи салдарны күштелдирип, идей-кижизидилгелиг ажылды идепкейжиткени аңнаыр-тывыш черинии мурнунда соруглаарны күүседирнге идигни берген. Коллектив бо чылдың эрткен айларында өлүк-тывыш планын ажыр күүсеткен. Олар 20, муң ажыр рубльдин өлүүн күрүнеге дужаазан. Эрткен чылын коллектив 90 муң рубльдин «чымчак алдының» күрүнеге садар планныг даалгазын ажыр күүсеткен. Бо чылын ол темпинии кошкатпайн, чыл планын чедиишкинниг күүседиринче коллективтиг күжүн мобилизастап турар.

Бо бүгү ажылдарга партия эге организациязының секретары, хоочун коммунист Арагачы Дембилдеевич Доңгактың киирип турар үлүг биче авес. Эге организацияны ол хөй чылдарда удуртпушаан, хей-иитии ажылынга идепкейлиг, эш-өөрүнге негелделиин көргүзүп, хүндүткелди чаалап алган.

К. МОНГУШ.

Чөөн-Хемчик район.

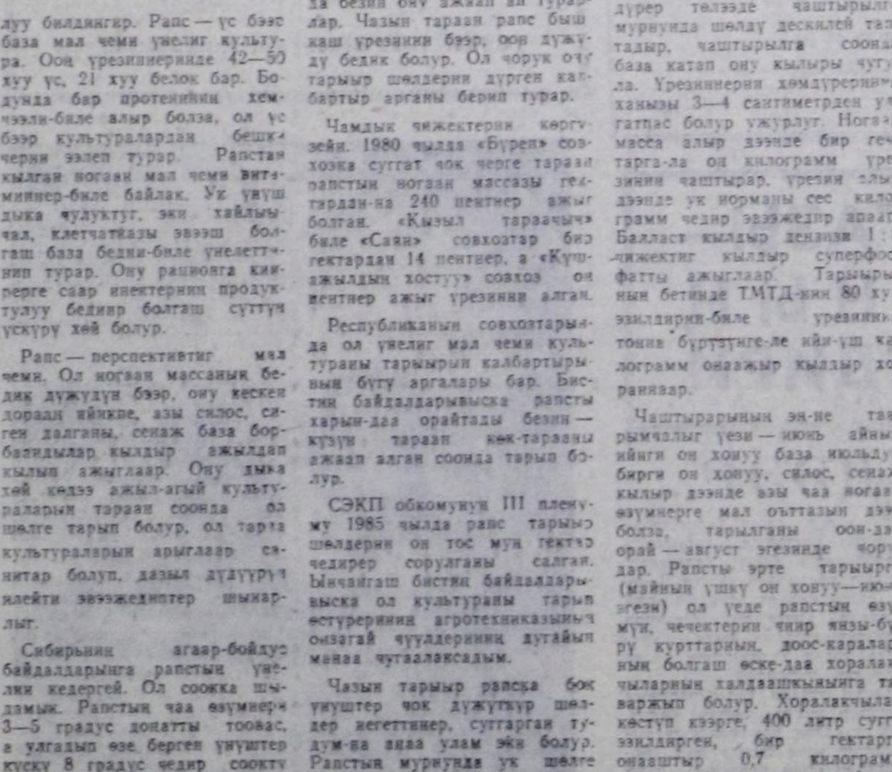
Хову-Аксында пассажир автобудурулгезиниң чолаачызы, Тыва АССР-ниң автотранспортунуң алдарлыг ажылдакчызы коммунист Анатолий Долзанович Болатты «Тыва кобальт» комбинадында таныыс кижи чок дизе хөөрем болбас. Оны кады ажылдап турар эш-өөрү күш-ажылга ынак, биче сеткилдиг кижи деп билирлер. Мурнакчы чолаачы он беш чыл ажылдап келгеш, чаңгыс катап чурумдаа үреп кербээн, авария-даа кылбаан.

Эрес-шудургу, кызыыман ажылы дээш ол Күш-ажылчы Алдар орденнии III чергезибиле шаңнаткан.

ЧУРУКТА: коммунист А. Д. Болат эзлчеглиг рейсче үнер мурнунда.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

Республиканың радио болган телевидение дамчыдылгазының төвүнүң специалистери бүгү-эвилел социалистиг чарыжынга идепкейлиг киржири-биле күш-ажылчы мартылдаанының арасында чарыш алгаш, үлүг-золчээнде дерилгелериниң дең-дески ажылдаарын чедип алыр дээш кыымаккай ажылдап турар.

Комсомолчу Евгений Родин биле аныяк коммунист Владимир Соскин онгу беш чылды күш-ажылчы чедиишкинниглиг доозкаш, электромонтёрлар арасында чарыштың тиилекчилери болганнар. Мурнакчы электромонтёрлар эш-өөрү-биле кады дамчыдылганың нарын аппаратураларының туруушкун чок ажылдаарын хандырып келген.

Бо чылдың баштайгы чартыының түнелин үндүрерге, электромонтёрлар Е. Родин, В. Соскин чарыштың мурнакчылары боон шылгараан, шаңнал-макталды алганнар.

ЧУРУКТА: электромонтёрлар Евгений Родин (солагай талазында), Владимир Соскин олар.

В. КУДРЯВЦЕВТИҢ фотозу.

ЭВИЛЕЛДЕШКЕН РЕСПУБЛИКАЛАРДА

РСФСР: нйиги профессия

«Эл-дэр. Мария, эки-дир оо'»— деп, чүүлдүгэр-күүшкүнүүн сестерин улчаларынын башталгы литературу. ССРЭ-нин Чогаалчылар эвилелинин кежигүнү Алексей Вальдю бодунун чангыс чер чуртту кижизинге — эмчи Дичулге сөглээн.

Приамурьеде Ульча районкун суур бүрүзүкче кижилер Мария Петровна Дичулинин дүжүлгалыг эмчи деп билир. А ам чогаалчы оон чаа бөлүк шулуктери-биле холбаштыр анаа байыр чедирген. М. Дичулин шулуктер бижээнин солуннарга, «Дальний Восток» журналга парлалып турар. Ол Богородское суурнун литература каттыжышкынынга чаа чогаалын эккелген. Аныяктарныч дагбаныкчылары — Алексей Вальдю, Григорий Холжер болгаш Ыракпы Чонгчуктун оон-даа өске сураглыг чогаалчылары эмнинна шулуктерин бедин-биле үнелээн. Оларнын дыка хөй Хабаровскинин ном үндүрер черинин парлалгага белеткеп турар «Часкуер» деп номунда киргем.

Ам литература каттыжышкынында эгелеп чоруур чөөрби хире шулуктулер болгаш прозаиктер бар. Ол дээрге балыкчылар болгаш анчылар, ыяш кежинчилер болгаш хемчилер, башкылар болгаш эмчилер-дир, оларга чогаал ажылы ййиги профессия апарган.

УКРАИНА: амданы тергиин

Кандыг даа ажыл-херек — уран чүүл болур дээрбин Черкассы областа Золотоношскинин ааш-чем комбинадында пряниктн кылып турарымнын төөгүзү база катап бүзүредип туран. Чаагай амданныг, чыттыг пряниктер даска доразын-ча эстн бээр, анчангаш олар садыгларга салдаваас — үр чыпшас.

Ол чаа чүүлдүн конструктору (чогум-на конструкторуп) комбинаттын директору М. Довбешко болган. Ол мук-мук билдингир рецептилерни өөренип, ии-не дүжүлгалыг эштериндеп айтырып эп тургаш. Ынчангаш пряник тергиин эки болган. Чамдык кижилер ону Туланың алдырсуралыг пряниги-биле деңнеп турар.

Золотоношскинин пряниги-нин Туламыындан ылгалы — дыка үр уеде катпазы болур. Ында калиндаш, яблоктардан, кат-чимистерден кылган толуксаалар бар.

КАЗАХСТАН: камгалакчы полимер

Шахта баганалаарынга будуа-будуу ишелонкар чугу ыяшты чарыгдап турарын кызырарынга чаа тудуг материалы — диабазопластик дузалаар. Бижыкының, шыгывазының болган отка доразн өртенмезинин талазы-биле ол материал ыяштан артык-тыр деп, Алма-Атанын эртемденнеп санаан турар. Ыяшты солуур ол материалды ундурүп алыр чиг-от диабаз болуп турар, ону Балхаш хөлдүн сонгу чүгүнде даг породаларындан тыпкан.

Сибирнин дыка хөй ыяжын чарыгдап турар «Карагандауголь» каттыжышкыны диабазопластикти Казахстанга эң баштай сөөгүрган көргеп. Шахталар баганазы кылыр полимер элементалер будүрүп ундүрелнин талазы-биле технологтуг комплекс ам ында гургустунган. Казах ССР-нин Эртемнер академиязының Даг ажыл-херээнин институдунун директору Ш. Болгожин төөгүн коллектини стеклопластикти, капронну болгаш оон-даа өске полимерлерни конструкция материалдары кылдыр ажылаарының артгалырын база ажылдап кылгаш деп дыннаткан. Ол чоруу казын тып турар хемнө даштын бот-үнезин чигедир, чер иштинге болуо эртерни эвээжедир.

МОЛДАВИЯ: авалар таарзынган

Горешты деп молдав суурда уруглар комбинадының чанында ажыттыган чайгы шелүгештер кедээ ажыл-агый ажылының изиг түлүк үезинде бичии урулларны кымнын-биле кы-ны арттырып каарыл деп колхозчу хөрөөженнериин сагыш-сеткилин доюлдурүп турган айтырыгны шинтпирлээн—ам бичии чаштар кижизидиичилериин хайгаралында турар.

Аяс хүн бүрүзү коичуг үнелиг бо үеде ясли-садтар болгаш оларнын чайгы салбырлары узаткан программалар ёзугаар ажылдап турар. Уруглары чогуур үезинден бир шак бурунгаар анаа экжелгеш, орэй кежээге чедир арттырып каап болур. Фалешт районтун Фрунзе аттыг колхозу (руглары халас чем-биле хандыра бергеп, оларга чаа ногааларны болгаш катпимстерни шуут-ла плацкиялардан дорт эккеп белеп турар.

Уруглар комбинадының кереглелдерине ажыл-агый ыядын-на 30 ажыг муи рубльдн тускайлап үндүрүп турар. Бо беш чылда бир ай хевирлиг база бир садыелинн тутказ, колхоз школа назыны четпээн уруглар албан черлерине переглеп бүрүү-биле хандырар.

Республиканың суурлашында ам уругларнын балык-ла партых кезии ясли-садтарда барып турар. Кчээ ажыл-агый ажылдарының изиг түлүк үезинде теп-черге чайгы салбырлар ажыттынып турар.

(СЭТА-ның корреспондентилери дыннаткан.)

„Шынга" харыы

Хемчег алган

Бо чылдың апрель 25-те үнген № 98 «Шын» солунга «Халалыг эргеленчи» деп эгелиг шүгүмчүлелдиг чагаа парлаттынган. Ында «Кара-Хөл» совхозтуң төп силадының эргеленчизи С. Кандыр-оолдуң ажылынга харыысалга чон чоруунуң дугайын шүгүмчүлээн. Ук чагаага хамаарыштыр харыыны ол совхозта партком секретары К. Адыгбай редакцияже чоруткан.

Солунга парлаттынган шүгүмчүлелди партком хынап көргеп болгаш оон түннелин май 12-де болган коммунистерниң нинти хуралынга чугаалашкан. Хынаттадан илерээни болза силаттан тудаан деп турган 6 тонна арбайны мал чеминге чарбаладып чоруткан турган. 6 чолдак тоннарны специалистерге чогуур өртээнге саткан, М. Кужугетте тон дээрге бодунун бичe размерлиг тону-биле специалист С. Хертектен орнал алган тону болган.

Серенмал Делгеровна Кандыр-оолдуң бодунуң ажы-чанынга хамаарыштыр, каржы-хажагай эвес турган дээрзин хуралга олурушкан малчыннар бадыткаан. Ынчалза-даа С. Кандыр-оол ажыл шагында чамдыкта эзирик тургулаар, складынга дөргүл-төрелдерин тургузуп каап, боду чоруй баар чоруу бары илерээн. Ынчангаш С. Д. Кандыр-оол коммунист кижи хирезинде даанган ажыл-херээнге бодунуң хүзүүнде харыысалгалын кудулаткан дээш коммунистерниң хуралы анаа партия талазы-биле хемчег хүдээткенин секретарь дыннаткан.

РЕДАКЦИЯДАН: Чамдык кижилерниң кылып турар ажыл-херээнге харыысалга чогунуң, ажы-чанында төлеп чок чоруктарының дугайын шүгүмчүлээн чагаалар, корреспонденциялар, шоодуглар, фельетоннар солунга удаа-дараа парлаттынгылаарын номчуучулар-даа, удуртукчу ажылданчылар-даа эки билир. Ынчалзажок оларга хамаарыштыр алдынган хемчеглер, оларның эттинип-чазалганының дугайында харыыларны редакция эвээш ап турар. Үстүнде харыы ышкаш, шүгүмчүлеткен кижилерге хамаарыштыр дээштиг хемчегларни алгаш, оон түннелин редакцияже дыңнадып турарын хамаарышкан партия, совет, профэвилел болгаш аске-даа хөй-нинти организацияларындан редакция дилеп турар. Шүгүмчүлелдиг чаңгыс-даа материал азы чагаа ничезинге йдеп дашнаар аптпас удурлуг.

Болбурзектиң судалы

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

СОВЕТ ИНИЦИАТИВАЛАРНЫ ДЕТКЭЭНИ

ДЕЛИ. (СЭТА-ның корреспондентизи А. Николаев дамчыткан). ССРЭ-нин Дээди Совединин «Делегейнин парламентилеринге болгаш улустарынга» Кыйгырыын, делегейнин чаа дайынын империализминиң болгаш реакциянын өөскүдүп үлүрерин болдурбас деп ыңаа кирген угаалылганы Индияның хөөлүжудукчу дээди органынын депутаттары чаңгыс ниеткилиг деткээн болгаш чүүлдүгүнүн көрген дээрзин Индияның парламентизинин депутады, чуртту Индий вапионал конгресс (И) чагырыкчы партиязының чиигине секретары Шьям Сундер Мохапатра СЭТА-ның корреспондентизинин айтырыгларынга харыылап тура медеглээн. СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-нин Дээди Совединин Президиумунун Даргазы Л. И. Брежневтин салыы үнүрген кыйгырыы делегейге башгалы социалистиг күрүнелин үнелелекчизи В. И. Ленининиң чарлааны болгаш СЭКП-нин съездилеринге улам шинай хөгжөөн Тайбын программазын Совет Эвилелинин чайгылыш чок боттанлырып турарының хүтайын херечилеп турар деп ол онзалап демеглээн. Боо-чепсекти үгаан-сарыыл чокка эдерек будүрөп чоруктуу улустарга донаштырарын империализм ораллажып, делегейни чаа дайынкын бис кырынга тургузарын кыызып турар ыңаңыг байдалларда Совет Эвилелинин чугаалажымышкынаарже кыйгырыы кижи терелгетеннин үнелезин эрее-ажыктарын ханыраринга онза чүгүла чүүл болуп турар. Бо кыйгырыг болза, бүгү күрүнелерге таарыштыр ыңыг тайбынны болгаш дайыыл чок чоруктуу доктаалып тургузарынче база деткиринче Совет Эвилелинин, оон шылгаранган улуртукчузу Л. И. Брежневтин шынчы сеткиллиг чүткүлүнүн чаа херечизин болур-лур деп. Шьям Сундер Мохапатра демеглээн.

Тайбынның политикалын Индия чаагай чанчылын бүүлөөр чорудуп турар. Премьер-министр Индира Гандинин башталгалы-биле чуртту чазаа колониализмнин болгаш неоколонизмнин артышкынынарынга үлүр демиселдин, хамаарышпас чөрүк болгаш бот-арге дээш, каяа-даа каттышпастар шимчээшкинниниң ат-алларын ыңыглазы дээш дегжүп орар чуртталр улустарының хосталгалыг шимчээшкиннерин деткиринин, империализмнин делегейнин янаы-бүрү районнарынла агрессчи планнарынга үдурланыштыр хөлелринин туружула ыңыы-биле турар. Совет Эвилели-биле найыралын болгаш калы ажылдажылганын харылзаалдарын хегжүнерин Индия онза ужур-дүзалыг кылдыр көрүп турар, ам ук харылзаалар Азиягга-даа, өөр бөөбүрээнин өске-даа деривкээрдеринге тайбынны болгаш айыыл чок чоруктуу ыңыглазы дээш дем катпан демиселдиң чедиишкинниг бодурунун чугула фактору болу берген деп, индий парламентарий чугаалаан.

Кажы терелгетеп дайынны күрөөйн турар. Дүшкүүрлүг чоруктуу чилгиленгирип, боо-чепсекти ыагыы-ыагыы эдерилдиреринге кутхүүшкүннернин, оңу Азия дүптин чуртталрынче база неитерелир дээш ораллажымышкынаарын амгы байдалынга харын ССРЭ-нин чаа тайбын инициативаларын бүгү чуртталрының улустары болгаш парламентилери ынчангаш калбак-биле деткиир үжүрлүг деп. Шьям Сундер Мохапатра түнелинде чугаалаан.

«ТАНК ӨРТЭЭН ТӨЛЭЭР-ДИР»

Нью-Йорк, июль 15. (СЭТА). «Нью-Йорк таймс» солуң Рассел Бейкерниң фельетонун парлаан, ында амгы администрацияның америк чепсекти садарын көзүдедиринче угланган политиказын шоодуп турар:

Рейганның администрациязы боо-чепсекти калбак-биле садыш эгелээн деп чүве менээ билдингир турду. Ынчалзажок, эртен оттуп келгеш, бажыным баарында танк турарын көрүп каап, элдепсинве бериптир мен. Үйгум эки-ле серге, ында билдинмеен кончуг кылдыр шорбалап каан документтие ат салып бердим. Гонтап көрө бээримге, маан чагын алыр деп безин бодаваашым танкыны алганым дугайында хөл үжүү болуп-тур ийин мок.

Бир шак хире болганда, мени полкшин оттурутту: кудумчуну эртер арга чок кылдыр ганн тургузуп алыр деп чүве ыңыг алдеп чүве бодап алганынар ол?—деп, полицейжи айтыра-дыр. — Үтер-боо эдилээр эргенерни шынзындын турал документтинер көргүзүнер (тамбыда үтер-боо бары билдингир болгай але).

— Бо черде кандыг-бир баштактанышкын бөөр ийин — дидим.

— Көргеп бис аан — дээш, олар танкыны хорудаалаа дег чарладылар.

Кичи сактын четпес улуг түн салып каан сүттү бок хаарзанынче октанган мен. Ийи хире хонганда ыңыг чагаа алдым: «Америкага үндүрүп-ле турган танкылэрның ян-не эниилнин ээзи болдунар, ол дээш баарыр чедирин тур бис. Ынчалзажок, эргим өнүүр, бодунарның кылыгаарынарны «кызылдарның» халдаашкынынаан танкыс-ла танк-биле камгалап аптар бис деп корлаанар. Ынчангаш танкыга немештир бистин складывыста эмгежок реактивтиг самолеттарны, зенитчилер адар ракеталарны болгаш сут адаанын хемелерин белүү-биле салып алырынарны сүмелеливис...»

Чагаазы, оок соокда келгеш алзоп каш сагындырыглары база-ла үндүр октанган мен.

Бир неделя эртеннде, эртенгинин 5 шакта телефон кыңгыралы: «Танкынар эртээн кайын телээр деп бодап турар улус боор силер?...» Ам-на чегелим теткеш. Ам бажыңче, күрдепартаментинде база камгалал министерствазунга чагаа бижин корутту: Силерниң мелегей компьютер системаларывыс часкаанының үжүн менээ эккелген танкынарны полиция хорудаан кагзы. Торгаалды база кала аланын дээш хелеринин телээн. танкынар дедир ан алгаш, катап салыпсинарга эки боор».

Удавланда харыы кёлдү: «Чайгы салыглаарывыс үеинде, чаазы складынга хөп кирен турар үеде олче халдаашкынга демги танкыны ажыглаар бис деп ыңаңгайынар бодувустун чепсекпитти садып турар дүрүмбү хажыдын турар-дыр. Бистин документтерибистеп ан көөрге, силер Израиль күүрүе эвес-тир силер ынчангаш ыңыг хажыдынын конгрессти кылыктандырып болур, а ол дээрге, силерге дыка-ла ыңыгы үрөүктарлыг болур задавас ышпе»...

Кызылдар агрессчи күзелдерин дорзаанге шоолуг-ле бүзүрөвес-даа болзумза, сөөлгү хүннерниң болуушкунарлыг үгаан кергеш, бот-боттарына сыырыштар чыгны бистин бо делегейнивисте болдуун кыызгаарлырының аңыыл чок чоруунун дугайын бодаваазе хоралзок-тур деп болай бердим. Танк өртээн терее төлөөр аңаар болдум бе.

ЧӨРҮЛДЭЭЛЕР КҮШТЕЛГЕН

ВАШИНГТОН. (СЭТА-ның корреспондентизи Н. Пахомов дамчытkан). Европа чиитлежилгелериниң комиссиязының АКШ-та чеде бергеш даргазы Г. Торн-биле АКШ-ның президентизи Р. Рейганның ужуражымышкыны Ак бажыңга болган. Канаданың премьер-министри П. Трюдоның америк найысмалдга чоокта чаагы чоруу мышкаш. Бо-даа ужуражымышкың капиталистиг кол-кол чөөн чуртту улуртукчуларының экономиктег айтырыглар талазы-биле Оттавага июль 20-га ажыттынар ужуражымышкыныга белеткелдин шуптуму-биле болгаш. Хайгаарачылардың чангыс ай болган турары-биле алырга, ол чөөрүүл хурал капитализмниң чиити кризизинин улам чаалгиленгенинин удамыдан оон ыяжыкчилерниң аразында улам күштелип орар чөрүлээлерин байдалынга эвтер.

Боттарының хүүда экономиктег айтырыгларының чидагаанын дээш бүрүүнүн улут кежин дүзүн харзар политиканы чорудуп турарын дээш Европа чуттары АКШка онаар турар ёөн билелекинин, парлалганын изиндеп карагыга корреспондентилер мурнунга чүве чугаалап тура Г. Торн бергеп.

Ол айтырыглар шынчап-ла ыяктыг. Т. Төөнүн оназалап демиселдээнче-биле алырга, «чиити ыяюк» чуттарында ажыл тактаның саны 30 чыл-дайын бээр ен бёзик — 8 хүү денгелде четкен. Бир эвес ундаңышкын үламчылар чүве болза, кёлер чылын ажыл токтарның саны ыяты 8,3 милли-ой кижа турарында 10 милли-ок кижи чедир көгүзээр, ыяшыт болгуза ажыл токтарының 43 хүүзү 25 хар чедир деңнээр болур.

АКШ-тың салыг политиказын оок өөскүдүкчилериниң эргеажыктарын аарак күзү көрүп турарын Г. Торн демеглээн. Эртээ чылын бүгү америк экспортуун деңнээнин дерт-тин бир безин «чиити рынок» чуттарынче чөрүүлээн. ол дээрге 54 миллиард доллер тун-дур. Ынчаарга 1973 чылдан бээр ол чуртталг үш катап деңнээн АКШ-биле сөөлүнгө ол чуттарының эртээн чылын ыраажаазы 25 миллиард доллер болган, ортаан 7 миллиард доллер кирээ деңээ-ээлгээ-ээ сөөлүнгөзүнүң сөөлүнгө ыяшыгаа.

Ол айтырыгларны анализтеевишкек, европейжилерниң мурнунда турар бөөгелер Вашингтонун талазындан кичээнгей чок көөр чоруктуун түнелин кылдыр ында санап турарынга хамаарыштыр Бөрүнүн Европада калбак неитерээн дуурөөнүнче парлалга айтыр турар. АКШ-тың дөө түнүүр баык хуулары өөлөп турарын, Бөрүнүн «Европаның рынокчуларының эмгек сан-хөө министри Д. Ритан парлалга конференциязында мынчалдыр шуут медеглээн: — Америк рынокту камгалап дугаай турар сорудга-биле экспорт субсидиялыг кызырарын эвилелдиреевээн чедин алырга премьер-министрге чагаа чоруткан, хөлзээшкинниң үргулүлдеп турары дээш бүрүүнү «чаак политиказынга болган полицияның калыг-дошкунуулга» өөлөп турарын илеретккен.

«Бистин хооралырыста хөлзээшкиннер чазактың политиказынлаң бөөп турар ажыл чөптээлыышкынын, амыдырал-чурттаганың коргуулуг багай байдалдарының, социал шынныг эвес чоруктарның дөрт салзары деп санап турар бис» дээрзин ол чагаага айтыкан.

«Амгы хөлзээшкиннерниң ёзулуг чыллагаанын британ инведеледин сөөк-ның ылгаар үзелиинде болгаш турулуулээ» болуруң Барыын Индия уктуг кижилерниң Локтаамал комитединин медеглелиинде демеглээн. Сөөк-ның ылгаар төрүкка-ла удур демеээжин турар кижилерни «экстремистер» деп санап турар кежигүннерлиг консерваторжу тазакты ол документтиле бүргүзээлээ турар.

УЛУГ ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИН

ЛУСАКА. (СЭТА-ның корр). Делегейде эң баштайгы социалистиг күрүне эртем болган техниканың эң-не шылгарангай чедиишкиннерин чедип алганын Замбияның президентизи К. Каунда ында аян-чорук ыяшыт чеде бергеп ССРЭ-нин ужудукчу-космонавтары Л. И. Поповту болгаш В. В. Рюминин хүлээп ап турганы, чугаалаан. Совет Эвилелинин бодунун чедиишкиннери-биле өске чуртталр-биле харам чокка үлежин турарын ол улаачылап чугаалаан. Ында кадыг кадыг ажылдажыларга олаарның бот-боттарын билчирин болган тайбынны бижыглаарынга идиглиг боо турар.

ССРЭ-нин космосту ажыглаарының талазы-биле кайчаар-даа аажок улут чедиишкиннери социализмнин артышылдыын бадыткап турарын совет космонавтар-биле ужуражышкынга премьер-министр И. Мундва база демеглээн.

Совет Эвилели дыка хөй чуртталрга, илеңгилда африк чуртталрга хөй талайлыг дузаламчыны көргүзүп турарын ол демеглээн. Бо дингин 50 чуртталрның хостуг апаргаы ССРЭ-нин улут ачы-дузазы боон турар. Ынчайзының болгаш Мүрөүү-Африканың Республикалының национал-хосталгалыг шимчээшкиннерин деткип турары дээш совет улуска хаяы өөрүн четтаргенин премьер-министр илереткеп.

В. ПОЯКОВ.

Дайын айыылының кыжаныы

САН-ФРАНЦИСКО. (СЭТА). Р. Рейганның чазаанын шеригии дайынга белеткедин улам күштелдирип турарды делегейге термоядролуг халапты ундүрүп болурунуң айыылын тургузуп турар.

Калифорниянын «Сан-Хосе меркюри» солуну эртээн неделяда Соңгу Американың аэрокосмос камгалалының (НОРАД) каттышкан командылал черинин спутниктериниң эң нарын дамчыдыкчылары Флоридa штаттан анаа эвес херелденишкинни болган чылгының күштүг нөөтеөөшкинин эскерип, ону ядролуг частыышкын кылдыр хүлээп алганын дыңнаткан. Ол дугайында дыңнадыг ёзулуг аймаараашкының дувүрөзинин болдурган, үүге дээрге, хамааты камгалалының чамдык удуртукчулары Каттышкан Штаттар «орустарның ядролуг шаан халдаашкынынга таварышкан-дыр» деп шинтпирлээн турганнар. Ынчалзада ол дамчыдыкчылар аргаанын ёртүн ынчаар үлүлөп алганы соонда ноон билдингеп.

Ол дээрге, НОРАД системаның таңгыс-ла «алдогдалы» болбайн турар. Чылдың-на ыяшыт меге медээлерни оңоңу-биле берип келгеп.

Фельетон

АНГЛИЯ: массалыг хөлзээшкин

ЛОНДОН. (СЭТА). Великобританның консерваативтиг чазааның аныяктарының массалыг хөделеңээшкин үргулчулар таварылгада эң-не «калың хемчегларин» алыр деп ыяжаашкынын турбуже, олардың хөлзээшкини үргулүлеп турар.

Июль 15-тин дүнезинде Лондонгун Форест-гейт Фулет районнарының аныяктары-биле полицияның сегерижин алышкыны болган. Чуруткчулары колдуунда ла шаандакы британ колонияларда үнген ол районнарже полицияның күштелдирген кезектерин чоруткан, тудуп хорудаашкыннары кылган.

Июль он бешге аныяктарның массалыг хөделишкиннери болган англи хоорайларлан полицияның улут дужаалдыг кижилери Лондонга чыглын келгевиер деп дыңнаткан. Солуннарның бижин турары-биле алырга, «шериг чеваделя»-биле демейлежир ол ужуражымышкын чылганнарны тарады сыырарынга пластиктиг октарны болгаш суг үтер-бооларын полицияның ажылдап болурувун, а ол шыкаш аңаа шериг кезектерин ажыглаарының дугайын чугаалашкан.

Оок-биле кады Пресс Ассоциэйшн агентилелдиң дыңнаткыны болза, «Англиянын алды полициязын улут дужаалдыг кижилери Ольстерже чорупкан. Олар Соңгу Ирландиянын «репрессилар школазынга» өөредилге эртер. Ольстерде хаан полициязының каттышкан хаан черинин ол кезээнге хөө-аажоктарын удурлашкынының базарынга холуп хатартыр аргаа «башкыларо» боттарының англи талазынгыларын сургап, өөредирлер. Агентилелдиң айтыр турарыбиле алырга, «началдер» үезинде чыс-хаалганнарны тарадыр сиырарының тактикалының айтырыгларын база көөр.

Британның «корун-чуруун гамгалакчыларының ситуациязын» консерваторжу удуртукчуларның аныяктарын хөлзээшкиннерин чылга шаарда улам шимпирлиг хөделиргече дорт кыятырын удам хөөктурун турар. «Файнэншэл таймс» солуунун хереченгилтурары-биле алырга, Англиянын яштын херектер министри У. Уайтлоу «полицелиязын шаан халдаашкын тактиказынче шилйн кирерин иеген турар». Премьер-министр М. Тэтчер июль он дөртте обшпалар палатазынга чүве чугаалап турган, база шак-ла ыяшаар кыягырып турган. Ол чыскаалгыларның шимчээшкиннинге «полиция эң-не каржы харылаар» ужурдут деп чугаалаан.

Пластиктиг октарны «сэзи гаттыг, суг үтер-бооларын полицейжилерниң ажыглаарын чаза чөрү чөптээрел турарын консерваторлар чазаның баштыңы чугаалаан. Чазак черинин юридиктиг айтырыглар талазы-биле чөөрүлелдиреп амгы үеде «корун-чуруун чок чоруктар-биле демисел дугайында хоойлуларны эде көрүп турарын» ол бадыткаан. Ол хоойлуларны улам шыкгырыдыр болган чыскаалгаларны тарадыр сиырарда полицияга барык кыяжы-ыяшыт чок бүрүн эргелерин тыысырын М. Тэтчер шуут чугаалаан.

Британ чазактың репрессия аяарааның күштелдирериниң угланган болгаш аныяктарнын социал-экономиктег шынныг айтырыгларын тоомча чок көрүп турар ыяшыт турушу чурт иштинге калекпизинин болдурган. Профориелдерниң болгаш чонуң национал эвилел кезии-биле харылаза талазы-биле организацияларның база албан черлеринин белүк телөлеликтерин англи премьер-министрге чагаа чоруткан, хөлзээшкиннин үргулүлдеп турары дээш бүрүүнү «чазак политиказынга болган полицияның калыг-дошкунуулга» өөлөп турарын илеретккен.

«Бистин хооралырыста хөлзээшкиннер чазактың политиказынлаң бөөп турар ажыл чөптээлыышкынын, амыдырал-чурттаганың коргуулуг багай байдалдарының, социал шынныг эвес чоруктарның дөрт салзары деп санап турар бис» дээрзин ол чагаага айтыкан.

«Амгы хөлзээшкиннерниң ёзулуг чыллагаанын британ инведеледин сөөк-ның ылгаар үзелиинде болгаш турулуулээ» болуруң Барыын Индия уктуг кижилерниң Локтаамал комитединин медеглелиинде демеглээн. Сөөк-ның ылгаар төрүкка-ла удур демеээжин турар кижилерни «экстремистер» деп санап турар кежигүннерлиг консерваторжу тазакты ол документтиле бүргүзээлээ турар.

Салъвадорнуң хаанныг өлүрүкчү хунтазы элбек сак-хөө деткимчезин болгаш шеригдузаламчызын Вашингтондан үзүк-соксаал чок аң турар, чүге дээрге Төп Латин Америкада ол чуртта патриоттуу күштерден ол дөргүп турар.

(Солуннардан).

Хунтаның быныгаттынган түрүштары.
Болгариянын «Работническо дело» солуңундан алдынган чүдүк.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Латин Америкадың чуттары-биле ап-сеткил каттыштырылгазының Фин комитединин болгаш «Финляндияның тайбын талалакчыларын» деп организациязының сальвадор комитединин инициативазын ёзугаар боттарының хосталгазы дээш сальвадор улустун маадырлыг демиселин детказн массалыг ыяскаал Хельсинкиге болган. Шак ыңдыг ыяскаалдар болгаш митингилер Финляндияның дыка хөй хоорайларында база чуртталкчылыг улуг пунктуларында өртүн турар.

Чуруктта: Хельсинкиге ыяскаал үелп. Плакатта: «Сальвадорга дузаламчы фондузунга киирер деэн акша-хөреңгилерни № 29018—2 санга бөрүп дужаалдар» деп бижээн.

СЭТА-ның фотозу.

Чайгы дуне одаг кыпсып

Аныяк чаш хенче шаавыс
Ажыт кирип чоруй барган.
Чассыг, пөрүк көрүжүлүү
Сагыжымда чуруп чор мен.

Олбук ышкаш ногаан аргаа
Огургулаан аднар дыннап,
Дүжүп баткан сылдыстарны
Дүнүү өттүр санаар ийин
сен.

Сырый тооруун пөштер
чайган.
Сыгырга куш эдин турда,
Чалбыраштыт одаг кыпсып
Чайгы дуне оргулаан бис.

Зоя НАМЗЫРАП.

Уэуспу Моол байлак чурту
Уран чараш уткуп туру,
Урук туткан аъттыг кижи
Ушкан куш дег халдып кел
чор.

Аъттыг кижи челзи-челзи,
Аянныт-даа ырлап кел чор.
«Бай-ла Моолдун» аялгазы
Байырымныг дынналып тур.

Акы-дүнмэ Моол чурту,
Ажыл-ишчи араттары,
Арбын көвей сүрүг малы
Аян ырдан көстүп кээп тур.

Чечек көгүн сегленнедир
Челзи келзе — моол кыс
болду.
—Сээң адың кымыл?—
дидим.
—Цэцэкмаа —дээш
хүүмэүрдү.

Экии, здравствуй, сайн байну!

Салчак биле Иван ийи
Садыгызынга ырлажыпты.
«Москваның кежээлерин»
База чаагай бадырдылар

Атты, чолду айтыржыш-даа,
Аяк-шайны сөңнежиш-даа,
Акы-дүнмэ найыралга
Аян тудуп ырлашкан-даа.

Орук чолга ужуражып,
Оош!—дижип ырлашкан
бис.
Орус, тыва, моол ырлар
Онгаар-дескээр ужугуп-ла
тур.

Акы-дүнмэ ийи чурттар
Ажы-төлү холун тутчуп,
Совет-моол найыралдың
Чогум чараш арны болду.

Эрте шагдан өөнүк тала
Эргим байлак моол кызы
Цэцэкмааның чечен ыры
Чежеге-даа уттундурбас.

Эчис мөңге найыралга
Эдерәкир бис, ырлажыр бис.
Эргим өөнүк, моол кызы,
— Экии, здравствуй,
сайн байну!

Л. ЧАДАМБА.

АКШ-ТЫҢ КОМАНДАЗЫ АШТЫРГАН

● Спорт тайылбыры ●

Совет чаяк атлеттер он чеди ужуражылга эртиргенинин соонда он үшкү ужуражылгазында АКШ-тың шилиндек командазын удуп апкан. Бо чылдагы маргылдаа дээрге, үш чыл үзүктелишкин соонда болганы ол. Аалчыларның командазында шыырак ойнакчылар бар болган, олар маргылдаа эгелээринин оранчок мурнунда, неделя бурунгаар чедип келгенер...

Ужуражылганың баштайгы үелериңде американнар мурнай берген: оларның спринтерлери бир чүс метр черге тинилелгени чедип алган, 400 метр черге чарышка К. Уайли шылгараан. Ынчалза-даа хенертен үш хевирге олар аштырышкынга таварышканнар: Миңск чурттуг Г. Валюкевич (ол бертинген ужурунда алдын хей сезонында маргылдаага киришпээн) 17 метр 18 см. хемчээлди ажыр шурай берген. Чоокта чаа-ла тергиин диген көргүзүглүг У. Бэнкс (17.56) бо удаада чүгле 17.10 метрни ашкан.

Үауп ыяш дузазы-биле ажа халыыр оюнга американнар шаанган тура тергинден келгеннер. А бо удаада бирги черни К. Волков эзилээп. Оон көргүзүү — 5 метр 70 сантиметр. Баштайы хүнде сап 97:93 болуп, совет командазы мурнаан. Бистиң спортчуларывыс нинтиэи-биле 18 хевирниң 9-унга тиилелгени чедип алган.

ССРЭ-ниң шилиндек командазы маргылдаайын ийиги хүнүнде база эки түннелдиг болган. Ол 18 хевирниң 12-зинге утнап.

Шаптыктаашкынынарлыг 100 метр черге болган 200 метрге чарышка мурнында американнар үргүлүү тиилекчи болуп келген болза, бо удаада Ленинград чурттуг Т. Анисимова оларны ажып каапкан. 800 метрге чарышка А. Решетняктың тиилелгези көрүштүг болган. Сезон үезинде шыырак көргүзүглүг турган удурланыкчыларының соонга ол маңнап ора, сөөлгү чүс метр чер артарга хенертен ушта халаап, ескелерге четтирбейн барган. Великие Луки чурттуг В. Граненковтуң бедик халыры база мурнуку дег, кайгамчык болган. Чоокта чаа ол ГДРниң шилиндек командазы-биле ужуражылга үезинде база тиилекчи болган, ам 2 метр 30 см. көргүзүглүг болган чангыс кижи ол.

Маргылдааның түнелинде ССРЭ-ниң шилиндек командазы 204:178 санныг болуп, тиилелгени чедип алган. Келген аалчылар уттурза-даа, оларны чылыы-биле уткуп, хүлээп алганы дээш база оннаарыяга, дыштанырыяга тарымчалыг байдалдарыны тургусканы дээш өөрүп четтиргенин илереткен болгаш Москва Олимпиадазыяга киришпээнинге хомудап турарын база катап илереткеннер.

Фехтованне талазы-биле делегей чемпионады Франциялга доозулган. Спорттуң олимпий хевирлериниңге сураглыг бо оюнга бистиң спортчулаывыстың күштүү бо маңгылдаа база катап бадыткаан. Команданың кол шанналы база-ла совет фехтовальщиктерге онаашкан. Ооң составынга улуг өскерилелер болган-даа болза бүгү-ле хевирлер талазы-биле тергиин командаларны олар тургузуп ап шыдааны анаа көрүлген. Чемпионатка Күзеп чурттуг В. Смирнов (рапира), рапиристериң эр болгаш хорээжек командалары, шпага командазы тиилекчи болганы билдингир болгай.

Совет спорттуң кайгамчыктыг күрлавыры бар деп чүвени Латвиядан болуп турар школачыларның Бүгү-эвилел спартакиадазы көргүскен. Вильнюскэ болуур спорттуң 22 хевириниңге киржир эр дээш маргылдааны чер-черге организастаан, анаа 37 миллион өөреникчилер киришкен. Мурнунда школачылардың спартакиадазының программазынга үгүле 8-10 хевирлер турганын ам үгүле сактыры арткан.

Амгы XVI спартакиадага 6,5 мун чаштар киржип турар. Бүгү-ле эвилелдешкен республикалардан шыырак командалар келгилээн. Киржикчилерниң бедик мерге-жилдиин көргүскен элээн каш чурагайлар мындыг: эзэнди-рикчилерден 284 школачы спорт мастери, баскетболистериниң арасында йийги разрядтың кижизи чок, 43 киржикчиниң дурт-сыны 2 метр ажыг.

А. НИКОЛАЕВ. (СЭТА).

БУХАРЕСТИГЕ ЧЫГЛЫР

Студентилерниң чайгы XI Бүгү-делегей универсиадазы даарта Бухарестиге байыраыг байдалга ажыттыаар. Аңаа белеткел дугайында «Комсомольская правда» солуннуң корреспондентизи Универсиада спортунуң делегей федерациязының бирги ораалачы президентизи, «Буревестник» эки тура спорт ниитилелиниң Тэп чевүлелиниң даргазы С. Ф. Иванов-биле беседа ныланган.

— Сергей Федорович, сөөлгү чылдарда универсиадалар үргүлчү болуп келди: 1977 чылда—Софияга, 1979 чыл—Мехникога, а бо чылын Бухарестиге болуру ол-дур. Ооң дугайында чүнү чугаалаар силер?

— Ийе, Бүгү-делегейниң студент оюннары ам дыка нептерээнгей апарган. Бистиң Москвага болган Универсиада-73-тү канчап эки сөстербиле сактып чугаалавас боор. Оны ылап-ла тергиин эки организастаан, ынчангаш студентилерниң делегей маргылдаалырына сонуургадыр чоорту ажуп бар чораанын ол соксаткан деп чугаалап болур. Оон эки хереченизи — Оюннарга кээп турарларның санының улам-на өзүп турары. Чижээ, Румыниянның найысылалынга 92 чурттан беш мун спортчулар стартче үнер.

— Мурнунда ышкаш, ам база спорттуң он хевирлеринге маргылдажырлар боор аа? Кандыг хевирлер ийик?

— Чиик атлетика, сугга эштирия, сугже шураары, суг полозу, гимнастика, фехтование, теннис, баскетбол, волейбол— бо тос хевир программада доктаамал киирип турар. Он дугаарын ФИСУ-нун дурумнерии ёзугаар организакчылар боттары шилип ап болур. Софияга — хүреш, Мехникога— футбол шилип алдынган, а Бухарестиге онгу хевир база катап хостуг болгаш классиктиг хүреш болур.

— Бистиң кол-ла шыырак удурланыкчыларывыс ким болур хире ирги?

— Мурнунзазы ышкаш, социалистиг чуртгарның спортчулары шыырак, олардың студентиичи спорт дыка хөгжээн. студентилер боттарының спортчу арганы улам сайзырангайжыыр бүгү аргежок чугула байдалдарлыг. АКШ-тан, Японнаэан, ГФР-ден эки белеткедиг командалар келген.

— Совет Эвилелиниң командазының дугайында наш сөстен чугаалап көрүңерем.

— Ында 300 кижи кирип турар, ол ан-не хей составтыг командаларның бирээзи. Чыынды командага кирер деп турганнарның саны дыка хей турган. ГТО комплексизиниң болгаш массалыг спортчу разрядтарның нормаларын чыл бүрүде күүселип турар беш чүс мун студентилерниң ан-не акылары ында кирген. Олэр 14 эвилелдешкен республикалардан, 58 хоорайлардан болгаш 79 дээди өөредилге черлеринден келгилээн. Эң баштай киржип турарлар-биле кады Москва Олимпиадазының 39 чемпионнары, шаннал алганнар болгаш киржикчилери маңаа маргылажыр.

ШАҢНАЛ АЛГАН ШАГЫНДАН БЭЭР

ЧЕЧЕН ЧУГАА

Чайгы хүнүү бадыр суксады ажылдааш, шала моган-туруксай берген чүгле ажыл кижизи-ле кежээки серииниң сергедин көөр таалап-чыын, ол сериинде сарыг шайны аартап орда, ооң амданының бир ниэзы онзагай чаагайын шынап-ла үнелеп билир чүве боор оң. Кандыг-чүү-даа бол, бистиң бригадирвис Көргү акый ол дээрге чүгле суксун хандырар эвес, а харын ажыл кижизинге артык күш немээр чүве деп, ылап-ла бадыткаан олурар кижи.

Ынчангаш харын ооң аайы-биле бистер сүттүг сарыг шайдан ажыглаа, өске суксун хүндүлевес кылдыр чаңчыыпдаа калган бис. Шынап-ла харын чылбай сүг пактап, шагырап хүнзээриниң орнунга, шыдажын эрткеш, шала кежээликтей чаңгыс аай шайлаап олуруптарынга, сактырга билдинмес бир-ле күш хандамырынче шүргүп киргеш. аккан дер-биле кады моган шылаанының арыды шаап, мага-ботту чайгаар-ла сөөгеп хөөп киирип турганзыг болу бээрин чаңгыс эвес удаа бүзүреп көрген бис.

А бөгүн дээрге шак ол сарыг шайывыс биске кажангызындан артык онзагай амданыг ышкаш сагындырып, одаавыс долгандыр олуттапкаш, өөрүшкү-маңнайывыс тендей берген хөөрежии олур бис. Өөрбес-даа, хөөревес-даа аргавыс чок. Чүге дээрге бөгүн районнуң шилчии чоруур Кызыл тугун чаалап адбышаан. ооң-биле кады артында, эмеглежии туруп, шагда-ла садып аарын күзеп чораанывыс радиоприемник-биле база шаңнаткан бис.

Ооң-на хамык чүве ужуктадып, ам харын радио, солун ажылдакчылары бистерии мактап, бүгү республикага дынмиреди «чарлаар, чыырдар» бис дижип, фото-чуруукка тыртты рган, магнитофонга үнүүзүп бижиткен, күш-ажылчы чедиишкиннериниз, көргүзүглериниз дугайын айтырган — кежээ дургун бистин-биле хөөрежип ман олургулаан.

Ол кол кезиниде бистин бригадирвис, сүрааглыг механизатор Көргү Монгушка сиңнигин, ооң салдынар хире эвес, алыс хөөрештир кижи боорга, кайын эдээр, айтырганның кыынан айтырып. кадалып-ла олурарлар эвеспе.

Бир чай кадында, карак шилдиг, шоваалаң эр ора:

— Чугаалап көрем, акым, сен ам ат-сураглыг кижи болгай сен. Сээң амыдыралыңга ажыл-иш-биле хамзаршыкан эң-не уттундурбас онза тавзрылга турган бе? Турган болза, ооң канчаар болганын чугаалап көрем?— Бистиң Көргү сөске тулар эвес, хөрээн хозады чөдүргүлээш, шала каттыра аарак харыылай-дыр:

— Хоо-о, турбас боор бе, даргам, турган-турган! Артында-ла баштайгы четтирген шаннал-биле холбашкан чүве болбазыкпе. Оны кайын уттур ийик мен, иет-иет — деп каарга, «Ол-ла болгай, акызы! Ол дугайын хөөрей каавыдам?— деп, демги эр улам хөөктүрерге, бистер-даа солун чугаа эгеледи эвеспе— дижип, Көргүнүң чаныче бүдүү чылып ап олурар эвес бис бе.

— Ийет, шаңнал дидим але. Ол үениң шаңнал-макталын амгы үе-биле деңнеп сактып орарга, бир-бир солун-даа, бир-бир каттырынчыт-даа чүве-дир ийин. Ындыг болбас арга-даа чок, чаа-ла артель, колхоз дижип, хокшуул-хөрешгивис, дем-быравыс кадып, коллективтиг ажыл-иш деп чүвениң хыын тып кел чыткаывыс ол. Чогум харын ынчангаш-ла чүве боор он, улугбиче-даа дивес, кижилериң алыс ажыл-иш, эртем-билиг дээнде үүткүлдүү, сеткил-хөөнүнүң сергээ, хей-аъдының соруктуу, черле идепкей шалыпкыны амгы бо үеден канчаддаа дудавас-ла турган боор. Бистиң бригадавыс база шакла ындыг: ажылдап-даа турувуста алыс тудунгур, ойнап-хөглеп-даа турувуста омак-сергээвис хөлчок. Районга тө кандыг чүве, а колхозтуң үш бригадазының мурнунда бис.

Бир-ле хүн даарта бистиң бригадавыска кызыл тук тыпсыр, ооң-биле кады шалыпчыларны база өртек-үнелиг чүүлдер-биле шаңнаар дээн-дир деп, суурдан келген сургакчы өөрүнүүт чәр таратты эвеспе. Ону дыңнаан, бистер-даа каш дакпыр күш кире берген чүве дег, шалыпчывыс дам барган, дем-быравыс-даа дендей берген хөделип чоруп тур эвес бис бе! Аът машиназы-биле, анаа хол-биле-даа сиген кескеннер оюн-баштаан солуу каап, чүгле мурнун быыаажырлар. Хөпээн бөлүкчүлери аът грабльдарының соон ызырты сүрүп чоруп турарлар, а бистер, хөпээн сөөртүкчүлерни элээди оолдар, сәраатчыларны чай алынырбайн, шаавыс-биле база шырбайып-ла турар бис.

Даартазында шала кежээликтей даргаларывыс оруктә чоруп олурар деп медээ дыңналып келди. Бичии оолдар чүү боор, шагда-ла талдар бажында бис. Бараадан турарывыска улуг орукту өрү алзы куу доозун көстүп келген дег болганда, кырында кызыл чүве хөлбеңнеткен кезек аътыг кижи көстүп келди. Олдаа бистиң бригадавыстың шаңнаткан тугу болгай аан деп эндевээн бис. Шынап-ла шошкудуп олурган улус ол-бо чоокшулап кээрге, көөрүвүске, бистиң бригадирвис Кежеге биезги тукту чаңгыс холдап хөлбеңнеди көдүрүп алган, хамыктың мурнунда бо чоргаар шинчи кире берген чоруп орар дивеспе. Ону дүүн кыйгыртыы бергени аваа эвес турганы билдингир. Бис-даа үүү бооо, өөрүшкү-маңнайывыс хайнып, бүдүн бригадавыс-биле келгеневрни барып утткуп ап тур бис.

Удаваанда хурал-даа эгеледи. Кожуундан келген төлээдерден эгелээш, колхоз, суму даргаларына чедир элээп-ие улус биске байыр чедирип. чедиишкиннерни күзеп, хейаъдывысты көдүрүп, хыйгылар-даа салгыладылар.

Ынчап чоруй, колхоз даргазы тура:

— Кызыл тукту чаалап алырына онза шылгараан шалыпчы мурнакчыларны шаңнаардыр бис, эштер! Мурнакчыларның шаннал дапзызын кыйгырывыдам, дарга — деп каарга. учётчик Делег-оол шагжалыг терге кырынче үне халаап, чоон, өткүт үнү-биле чарлап-ла бадырды.

— Аът машиназы-биле хүн нормазын 120 хүү кезиэ күүседип турар Монгуш Байыр-оол! Шаңналы — үш метр дээлымба, ийи хомут кулаа, ийи кээпте.

— Эң шыырак сараат сылыкчызы фронтучу Көстээ Монгуш! Шаңналы — чартык шай, бир дүзээ таакпы.

— Хүн нормазын 30—35 соодук чедир кезип турар Амак Лошмаа! Шаңналы — чайгы аржыыл, көрүчүк болган баш дыргаа.

— Дүнеки аът кадарчызы Сарыглар Сонай! Шаңналы— чеди кулаш хендир, кечим шай, дерт кээпте.

Ол үеде бригадирвис Кежеге акый кызыл тугун төлбеңнедир, көдүрүп алган, чыылган чоннуң ортузунда бедигээш черде, өскелерден бедик чаагай апарган, ийи буттарын хере тепкен, чоргаарал кире берген хөй улус-биле кады ураалап каап тур. Колхоз, сумунуң үндезин тургузукчуларының бирээзи кижи болганда, бригадир бистерден артык амырап-өөрүп, шаннаткан кижи бүрүзүнүң холун так кылдыр аспактап каап, түк чанында чыскаалдыр тургузуп ап тур.

Ынчалдыр-ла улуг улустуң соон дарый элээди оолдар, урутларны шаңнап эгеледи. Бичии кижи улуг улус мурнунче дывыржыыр эвес, байдал байырлаачыг чүве болганда, олар шупту бут кырынга болгай. Ынчангаш бистер оларның чанында ораажып турбас дээш, биезги-де чодуп талдарывыстың ноон будуктарын «хөлденнипкен», ол-ла бүгү болуп турар чүүлдүң онзагай сомузрганчыын кайгап, бедик черден мага хандыр-ла хайгаарап олур бис он. Ынчангы бистин дарга-башкыларывыс база-ла тывынгыр турган болбайн аан. Бараан-сараан чегей, ам артында колхозтуң экономиказы хөгжүвээн шагда кижи бүрүзүнге эң-не херектиг чүүлдү таарыштыр тыпсыры ындыг-ла белен эвес турган болдур эвеспе.

Байырланчыг, өөрүшкүлүг ол хүнде бистерни, бичии кежээкейлерни, база-ла ылавыласпаннар. Тал кырындан харааорарымга, оолдар-даа, урутлар-даа борбак-борбак пряниктерден эгелээш, кыдыраш, карандашка чедир шаңнадып турлар. Оон-на харын учётчик Делег-оол мээң адымны кыйгырды эвеспе. Ажыы-биле чугаалаарга, шала ангадаксей берип-тир мен.

— Хүн нормазын үргүлчү ажыр күүседип турар, шалыпчы хөпээн сөөртүкчүзү Көргү! Оон шаңналы — аът машинаэы-биле сиген кезер эргени чаалап алганы болур!— деп, ам харын Кежеге бригадир боду медээжок ыяктырыбиле чарлап бадырды. Өөрээнимден билинмес чытыы мен. Ол дээрге эрткен чылдан бээр күзеп чораанын күзелим-не болгай. Ол күзел-бодалдарым ам харын бүткени ол ышкажыл деп, бодумга бүзүреевин турумда: «Кайда сен, ооң, Көргү? Бээр, оол, бээр, оол!— деп, бригадирим кый дээрге, олурган черимдеи дүже халаап, кызыл туктун адаанга барып бригадирим-биле туруптум. Ол үеде улуг улустуң хурал-суглаага чүве чугаалаанда хувискаалчы соруктуу хөлчок боор чүве. Ынчангаш харын Кежеге бригадирин ынчангы чугаазы ам-да сагыжымда хевээр артып калган.

Кажан аңаа сөс бериптерге, бригадирвистиң биске чугаазы бо: «Районнуң шилчип чоруур, ажылчын, тараачын сүлде демдектир, хүндүлүг кызыл тугу бижыг холуаусте кирди, эштер! Ону салыр деп ындыг ужур биске турбас! Төрээн колхозувус хөгжүлдээн дээш, районувус ат-алдары дээш ам-даа күжүвүстү, дыжывысты харамаанмайн ажылдаалы! Ийет, бистиң хөгжүлдевис ам-даа мурнувуста. Улуг Совет чуртка каттышкала беш чыл болдувус. Ам бээн тараа, сиген кезер машиналарны хөйүү ап тур бис, ол дээрге Совет күрүнеии ачыдузазы-дыр. Ынчангаш бистиң сорулгавыс болган болза, ол бүгү хайыралды эң хумагалыг эдилээри, эчизиге дээр ачыдузазын көөру-дүр. Ам моон соңгаар оон-даа артык күүкүштүг машиналар биске турар. Шак ол дүлээлгезин эдрел-дерилгелерни Көргү сугларга ышкаш мындыг бичии оолдар сөң-даарта чүгле башкарып мунар эвес, а харын бүдүрүн кылып турар кылдыр өөренип алырлар эвеспе! Көргей-даа бис, ол мындыг болбас ужур-даа чок!» Ол-ла болгай! Ураадан Калбак-Шыктың хаактарының баштары саглаш дээн ышкаш болган. Кежеге акый кезе-ле сөглээн, ол хүнден, ол шаннал алган шагымдан бээр механизатор оруум эгелээн ийин»— деп, хоочун механизатор Көргү акый чугаазын доосту ийин он.

Ч. ЧАП.

Мындыг база болгулаар

«ЧЕТТИРДИМ» ДИВЭЭН

Каттап чораан улус сөөртken машина тайгадан эөп чыып чоруп олурган. Бистин кичээнгейивисти орук хажыынла турган алыг хаара туза берди. Мишканың әлдептиг ажыы-чанын көргеш, ол какпага какпынган боор деп бодавывыс. Чоокшулап чеде бергеш, ажок улуг бидонну бажынче кедипкенин көрүп кагдывыс.

Хеп-хенертен болган айылдыг таварылганың аспаанзан алырлып алыр дээш ол дыка үр үенин лургузунда орадажып келгени илдең, арышкан кеш-биле сөөгү арткан деп чугаалап болур, кежиниң дүгү сирбейти туруп келген, бистиң алгы-кышкывысты безин тоовас болду.

Мишканың ажок сонуургаачалы, ааы хоптак-чазыйы улуг бидонну кедеринче албадапкан чүве ийикпе, ынчаза-даа тайганың ээзин айыл-халапка артгырып болбас болгай. Ынчангаш бис бүгү күжүвүстү үндуруп тургаш, оон бажынган улуг бидонну пат боорунда ужугаш, хажыынче маназы бергеш, алыг бодунуң ажызын канчаар көргүзерин манап тур бис. Хилинчектээшкинниң аспаанга ур үезе чоруп келгенинге шугулдааш, тыныш алган кижилерже халлай берес канчаарыл?

Ол соңгу буттарының кырынга туруп келгеш, өөрүшкү болгаш кайгаашкын долган улуг төгерик карактарыбиле долгандыр турган улустуң бир секунда иштинде олурту кайгай каапкаш, хенертен эргилгеш, арыгже майтаннады маңнапты. Машина кырынга турган улустуң демниг болгаш хөглүг катнызы арыга чангыланы берди. «Четтирдим» деп чугаалаарын безин уттуптун бе?» —деп, майтаддаванның соонче бир кижи баштактанып алгырды.

Хеп-хенертен болган ол таварылгаза кымның чүнү кылып турганын сактып чугаалажыш, ажок-ла каттыржыш турзувус. Чүгле корткупайга кабиназын ыя бастырып алган чолаачы химиреним хораан-даа турар.

«Красноярский рабочий» солундан.

БАЗА БИР КЕЖИГҮН

Төөгү эртемнериниң кандидады Екатерина Тановаңың чогаалдарын бистин номчукчуларывыс эки билир. Республиканың хөгжүм-шин театрының директору Екатерина Дүктүг-ооловнаның амыдыралынга чоокта чаа онзагай өөрүшкүлүг болуушкун болган. ССРЭ-ниң чогаалчыларының VII съездизинин бүдүүзүнде ону Чогаалчылар эвилелинин кежигүнүнге хүлээп алган. Чогаалчыга чедиишкиннерни күзеп, байыр чедирип тур бис.

БИСТИҢ КОРР.

Субботада дуран тутказ. Суур ыдыы ойнак черге Селгүүстээр дээш, агаарлаар дээш Чедип келир чаңчылдыг мен.

Куштар мени таныш каарлар. «Куруг келбес аалчы» дээшинге

Холяр туржүп, боттары-ла Холдарымга хонуптарлар.

Телевидение

ИЮЛЬ 18-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — «Силерге. ада-иелер». 9.10 — «Эки барааннарны хөйүү». 9.40—«Моңу силер шыдаар силер». 10.25 — «Спортлотонун» 29-ку тиражы. 10.35 — «Хүнүүн шыгжамарыы». 11.45 — Документалдыг телефильм. «Нижарагуа: гитара болгаш виятовка». Автору — политиктиг тайылбырлакчы Л. А. Новиков. Эгө сөстү чогаалчы Г. Боровик чугаалаар. 13.00—Бөгүн делегейде. 13.15 — «Билдингир-даа бол, элдептиг». 14.15 — «Даарта — Металлургтуң хүнү». ССРЭ-ниң кара металлургия министри И. П. Казанецтиң чугаазы. 14.30 — «Челзош». Удустуң чогаадылгазының IV делегей фестивалының телепрограммазы: «Корнуэльде баймралал» (Франция). 15.00 —«ТТ-ниң экранынга бир дугаар». «Русалочка». Г.-Х. Андерсеннің тоолдарын ёлугаар. 16.20 —Политиктиг тайылбырлакчы Ю. А. Летуновтуң беседазы. 16.50 — «Олимпиада, сен кайгамчык-тыр сең!». Документалдыг телефильм. 18.00 — Делегей байдалынга хамаарышкан беседалар. СЭКП ТКниң Делегей информациязының кылдызының эргелекчизи Л. М. Замятин үүнэ чугаалаар. 18.45 — 19.00 — Чаңсар. 19.00 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Кубань». «Динамо» Тэп стадионнан дамдыылга. 21.00 — Ye. Информастыг программа. 21.35 — ССРЭ-ниң удустуң артизи, Күрүпе шаңналычын лауреады А. Петровтуң автор кежээзи. Ленинградтан дамчыдылга. 23.10 23.40 — «Рембрандт. Офорттар». Эртем-тайылбырлыг фильм. Төөгенде — Медиолер.

ИРИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

14.20 — Мультфильмнер программазы: «Шаңналды ким алырыл?». «Бистин өөнүүвүс Пшичитай», «Жираф болгаш карак-шилге» 14.50 — У. Теңкерей —«Алыргактар делгирир» ССР Эвилелиниң Күрүнеңиң академиктиг Бичетеатрының фильм-шилзи. 17.30 — «Музыкалыг киоск». 18.05 —«Алдын эзрем». Документалдыг телефильм. 19.00— Ыры-81». Ленинградтан дамчыдылга. 20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!» 20.15—«Кажыкпыл». Эртем-тайылбырлыг программа. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.00—«Парк шивээн». Уран-чечен фильм. 1-ги серизы. (Италия—Франция).

Агаар

Кызылдың агаар станциязының медээзи ёзугаар алырга, бөгүн республикага шокар булуттаар, чагбас. Мурнуубарыын түк утланмышкыныг хаттың дүргени секундада 7—9 метр чедер. Агаарның температуразы 28—30 градус чылыг болур.

Кызылга өдир булуттаар, чагбас. Янзы-бүрү утланмышкыныг хаттың күзү кошкак. Агаарның температуразы 26—28 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Кино

ИЮЛЬ 18-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Баш-биле ускулежиишкин». 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.20, «Кара хамның белээ» 9.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Васек Трубачев болгаш оон эштери» 9.30, 14.30. **Киночыыкы № 93** 11.30, «Федора» 16.30, 18.30, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мария Медичиниң хааржаа» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Чараш кыс болгаш коргунчуг амытан». 14.00, 16.00, «Чаакче часкаашкын» 18.00, 20.00 шактарда.

Редакциянның адреси: Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторлуң 2-24-63, редакторлуң орлакчыларының 2-36-24, 2-31-75 харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуу киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, кедэ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлегүр киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27 информация киллизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагы № 1571.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чевүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1)

ТС—00869

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 167 (11665) | 1981 чылдың июль 19, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 2 кеп.

Ниитиниң малынга четчир чемни белеткээринге идепкейлиг киржири-кижи бүрүзүнүң хүлээлгези

Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ КАРМАЛ-БИЛЬ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгиве секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң Афганистанның Үлүс-демократтыг партиязының ТК-зының Чиңгиве секретары, Афганистан Демократтыг Республикаының Революстуг чөвүлелиниң Даргазы Б. Кармаль-биле ужуражыышкыны июль 17-де Крымга болган. Совет Эвилелинде ол дыштаныр келген.

Империалистиг бөлүктериниң, хамыктың мурнунда АКШ-ның үүлгедиишкиннериниң уржуу-биле сөөлгү үеде дыка нарыыдаан делегейниң амгы үедеге байдалын Л. И. Брежнев тодарадып көргүскен. Дүшкүүрүг чоруктуң чавырлыышкынын бакырадырынче, дайынзырак хөөннерни үрдүндүреринче болгаш боо-чепсекти эңдере бүдүрериң улам өстүрериңче угландыр ол бөлүктер аавтюристиг шугумну чорудуп турар. Эш Л. И. Брежнев ылангыя Персид мугулдурунда херектиң байдалынга доктаагаш, ол кавы девискээрге байдалды чогумчудар талазы-биле СЭКП-ниң XXVI съездизинге Совет Эвилелиниң көдүрген саналдарының боттуг бүдүштүүн болгаш амыдыралчызын онзалап демдеглээн.

Афганистанда Апрель революциязының хөгжүлдезиниң дугайын, чуртта чоокта чаа тургустунган Национал ада-чурт фронтузунуң чугула ужур-дузалыының дугайын, даштыкыдан чорудуп турар дээрбечи кезектерге удур демиселге афган чепсектиг күштериниң чедиишкиннериниң дугайын, хамаарышпас афган күрүшениң делегейде туруштарының быжыглыг турарының дугайын Б. Кармаль чугаалап берген. Эрги феодалдыг ёзу-чурумнарны катап тургузар болгаш революцияның чаалап алышкынарын чок кылыр дээр кандыг-даа оралдажыышкынарга афган улус шантырлиг ойтур шавыышкын бээр сорук киргеп.

Л. И. Брежнев биле Б. Кармаль Афганистанга хамаарыштыр байдалдың делегей талаларын көргеп. Империалистиг чамдык чурттарның, гегемонисчи күштериниң болгаш оларның эвилелчилериниң холгаарлаашкынының түңнелинде Афганистан-биле холбаалыг айтырыгларны политика талазы-биле таарыштыр шинтирлээри ам-даа херек кырында шулуудан шыдавайн турарын олар демдеглээн. Ынчаарга таарыштыр шинтирлээшкин болдунар арганыг болуп турар, ынчангаш ынчалдыр кылырынга эки үндезин Совет Эвилелиниң болгаш Афганистан Демократтыг Республиканың сураглыг саналдары болур.

Совет Эвилелиниң болгаш Афганистанның найыралы, кады ажылдажылгазы болгаш интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазы ийи чурттуң улустарының чаагай чорууна, девискээрге тайбыңны болгаш ынтызы-биле делегейге айыыл чок чорукту быжыглаарының эрге-ажыктарынга таарыштыр быжыглыг уламчылавышаанын дугайты беседаның киржикчилери сеткил ханышкынын илергейлээн.

Л. И. Брежнев биле Б. Кармальдың ужуражыышкыны чүректиң ханызындан найыралдың болгаш бүрүн билчиишкиниң байдалынга эрткен.

(СЭТА).

ПКАП-ТЫҢ IX СЪЕЗДИЗИНДЕ

ВАРШАВА. (СЭТА). Партияның ТК-зының отчет илеткелиниң талазы-биле санал берииштиннерге ПКАП-тың IX съездизинге бүрүнгү хүн уламчылаан. Аксы-дүжүмә партияларның делегацияларының баштыңнары польша коммунистерге байыр чедиргеп.

Съездиниң мандат комиссиязының илеткелин парлаан. Ында көргүскен сан-медээлерни ёзугаар алырга, 1962 делегаттан 438 кижи ажылчыннар, 195 кижи — көдээ ажыл-агый ажылдакчылары болган. Эң хөй санныг — 66,7 хуузу — партия ажылдакчылары, бүдүрүлгелерниң болгаш албан черлериниң удуртукчулары, инженерлер, техниктер, эмчилер, башкылар, журналистер болгаш оон-даа өскелер болган. Съездиниң киржикчилериниң кол кезии 10 ажыг чыл партия стажтыг.

Даштыкы залчылар ол хүн ПУР-луң амыдыралы-биле таныжып, республиканың ажылчы чоннары-биле ужуражып, будүрүлгелерге чораан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП-ниң Москва хооркомунуң бирги секретары В. В. Гришин баштадыр ПКАП-тың IX съездизиниң ажылында киржип турар. СЭКП-ниң делегациязы Совет Эвилелиниң техниктиг деткимчези-биле Варшавада тутқан «Радвар» дээр радиозаводка чораан. Ажылчыннар-биле болгаш заводтуң партия организациязының активчилери-биле делегацияның ужуражыышкыны болган, В. В. Гришин аңаа чүве чугаалаан. Совет ажылчыннардан, инженерлерден болгаш техниктерден завод коллективинге ол изиг байырны чедирип. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң төөгүүг шинтирлери канчаар боттаныр турарының дугайын чугаалаан.

Социализм үезинде кижизиттинген совет кижиниң эң-не характерлиг демдектериниң бирээзи чүл дээрге, чайгылыш чок шынчы интернационализм болур деп, В. В. Гришин чугаалаан. Делегейде болуп турар бүгү-ле үүлдерни бистиң кижилеривис кичээнгейлиг көөр. Ылаңгыя социалистиг дем каттыштырылгазының аксы-дүжүмә чурттарының ажыл-херектерни олар чүректеринге онза чоок көөр. Оларның аразында Польша бодуунуң төлептиг туружун эзлеп турар. Оон-биле миллион-миллион совет кижилер кандыгла бир тудуш харылзаа-холбаалыг.

Польшаже бистиң кижилеривистиң сонуургалы шуут тодаргай будуштуг. Польшада чүвениң байдалы моон ынай канчаар чоруптарынга хамаарыштыр бистиң чуртувустуң ажылчы чоннарының IX онза съездизинин ажылынга чедиишкиннерни күзээнин СЭКП-ниң делегациязының съездиниң индирээн дамчытканын чыыштың делегаттары калбаа-биле түүлдүгүнүү үткаан.

Социалистиг чурттарның аксы-дүжүмәлышкы партияларының съездиде олуржуп турар делегацияларын польша коммунистерге байыр чедиргеп чүве чугаалааннар.

ПКАП ТК-ның отчет илеткелин болгаш түңнел документилерниң төлевиледдерин съездиге чугаалажып көөрү уламчылавышаан. Чуртта амгы кризис дээш дорт харыысалганы тодарадыры-биле ПКАП ТК-ның 10-гу пленумунуң шинтирин ёзугаар тургускан түскай комиссиязының («Т. Грабскийниң комиссиязы») илеткелин делегаттар чугаалажып көргеп. Олар комиссияның ажылының түңнелдерин бадылаан болгаш ПКАП-тың удуртур ажылдакчылары турган бөлүк кижилерни партиядан үндүрер дээш бадылааннар.

ПКАП-ның IX съездизиниң ажылында киржип турар СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП-ниң Москва хоорай комитединиң бирги секретары В. В. Гришин удуртқан СЭКП-ниң делегациязы Польша-совет найырал иниитилелиниң активчилери-биле ужурашкан.

Аалчыларга байыр чедирбишаан, ПКАП ТК-ның кежигүнү, ниитилелдиң кол эргелелиниң даргазы С. Броньский мынча дээн: «Ажылдың чаартыышкынынары болза марксизм-ленинизминиң идеаларының камгалалы. ССРЭ-биле найыралдың болгаш кады ажылдажылганың эвилелишкаш ындыг үнелеп четпес чедиишкиннерни көвүдедири ол болур деп бистер, ниитилелдиң активчилери билип турар бис. Хоорай, коллектив, өг-бүле бүрүзүнге бистер социалистиг чаалап алышкынарны шинтирлиг болгаш туруштуу-биле камгалаар, польша черге социализминиң адын баксырадырын оралдашкан удурлакыкчыларывыска удур күштүг барымдаалары ажыглаар ужурлуг бис».

Ооң соонда В. В. Гришин чүве чугаалаан. Польша-биле найыралдың совет ниитилелиниң хөй санныг кежигүнериниң, миллион-миллион совет кижилериниң мурнундан Польша-совет найырал иниитилелиниң бүгү кежигүнериниң чүректиң ханызындан изиг байырны ол чедирген.

Бистиң партиявыстың ТК-зының Чиңгиве секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң хүүдаалгазын күүседири меңээ өөрүнчүг-дүр деп, В. В. Гришин чугаалаан.

Совет-польша найыралдың хөрээнге ёзулуг бердинген кижилер кажан-даа хажыыдивес, боттарының идея талазы-биле туружундан дүжүп бербес, бүгү бергелерин ажып эртпишаан, социализмниң өндүр улуг идеалары бистиң чурттарывыстың чаагай чорууну, тайбыңның болгаш эргелиг-ниң хөрөө дээш бистиң улустарывыстың пайыралдывыстың одуп алдарыны-биле быжыг тудар дээрзинге бүзүрелдигбис деп, В. В. Гришин илдеглээн.

МАЛГА ЧЕМ БЕЛЕТКЭЭРИНГЕ— ТЕМП БОЛГАШ ШЫНАР ДЭЭШ

Шалыпчы ийи ай чоруп тур. Эргим эш, аңаа үлүүң киир.

БАЛГАЗЫН: ЧАА АРГА

КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЫР

СЭКП Тыва обкомунуң чоокта чаа болган III пленумунуң шинтирлеринде бо чайның кандаашкынныг агаар-бойдузунда ниитиниң малынга чемнерни эң-не хөйүү белеткен, келир кыштан хүр-жендү ажырар дээш кандыг-кандыг хемчелерни алырын тодаргайлыбиле айыткан. Ол ышкаш партия обкомунуң республиканың көдээ ишчилеринге, бүгү ажылчы чоннарынга кыйгырыында мал чемнериниң курлавырларын көвүдедири-биле түгле ажыл-агыйларның кижи болган техниканы күжүн эвес, харын база хөй-ниитинин, школачыларның шефтээшкинин организастап, хол кадыларлары-биле оюк-диликтө сигеннерни кезип, будук-бүрү белеткелин чорударын онзалап айыткан.

Июльдуң 17-ге чедир Таңды районнуң ажыл-агыйлары мал чемнериниң единицазының планын ёзугаар алырга, ону түгле 8,2 хуу күүсеткен. Ынчаарга ажыл-агыйлардан мал чемнери белеткээринде «Революцияның чалбыыжы» совхоз өскелериниңден эки түңнелдерлиг болуп турар. Ол ажыл-агый айыттынган хүнге чедир планны 13,4 хуу күүсеткен. Оон дараазында Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы (11,6 хуу), ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз (7,3 хуу) чоруп турар. Бо үш ажыл-агыйларда кайызында-даа механизастаттынган белеткел бригадаларының саны дең: 1-ле, а Тоха аттыг болгаш «Россия» совхозтарда мал чемнерин белеткээриниң отрядтары ийи-ийи болза-даа, түңнел өске. Тодаргайлаарга, бо совхозтар планны тус-тузунда 4,5 болгаш 7,1 хуу күүсеткен. Ынчаарга районда эң сөөлгү черде чоруп турар Тока аттыг совхозтуң механизастаттынган бригадазында кайызындан-даа хөй; 4 звено ажылдап турар. «Коммунизминиң херели» совхозтуң мал чемнериниң белеткелчилеринде ниитилеттинген планын 6,6 хуу күүседип алган.

Район төвү Бай-Хаактың, суурларының болгаш чурттакчылыг черлериң ажыл-ишчилерин будук-бүрү белеткелинче, сиген кезеринче организастап турары багай боон турарын айтыр херек. Чижээ, июль 17-ге чедир түгле Дуржулга станциязынга 4-ле кижи хол кадыыры-биле сиген кезип турган. Ынчаарга «Коммунизминиң херелинде» 12 кижиден ажыда, районда чангыс-даа ажыл-агыйда сиген кезилдээнге хаара туткан кижи чок турган. Будук-бүрү белеткелинче хөй-ниитинин организастап, хаара тударын Балгазын көдээ Советтиң күүскөму, суурнуң албан организацияларын чүгээр кылып турар. Ында пятница санында чыгаарга белеткээринге

Июль 19 — Металлургтуң хүнү

МУРНАКЧЫЛАРНЫҢ ҮЛЕГЕРИН ЭДЕРЕР

Тывада өөнүг металлургияның баштайгызы — «Тыва кобальт» комбинадының коллективи он бӧргӱ беш чылдың бӧргӱ чылында алган планныг даалгаларын чедиишкинниг боттандырбышаан, СЭКПның XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандыбаар дерекке үлүгӱн киирип турар. Эрткен чартык чылдың комбинат продукция сайгарар планын 101,6 ртуть, концентраттыг кобальт, концентраттыг никель бӱдүрерин ажыр күүсетикилээн, культура-амыдыралдың бараанчаларын сайгарарын 101,4 хуу күүсеткен. Хову-Аксы суурнуң ажыл-ишчилери чылдың бо үезинде эртер чаңчыл болган профессионал байырлалын шак мындыг күш-ажылчы чедиишкиннер-биле демдеглээннер.

Чедиишкиннер диаа келбези кымга-даа билдингир. Ол чедиишкин дээрге комбинаттың күш-ажылчы коллективтериниң бир демниг, бедик бӱдүрүкчүлеп келгени. Чаартылга, революция соонда дораан-на эгелээн. Чоокку моожуларга сывырган-демирзер болгаш кадаглар кылып берип турган Гүжон дээр хереңгитейниң ыштыг-бустуг заводун ажылчыннар ынчаарда «Кадыыр болгаш маска» деп адаан кааннар. Оны чаартып кылган, баштайгы совет маркалыг каанны эзилдирип эгелээн. Ол демирни кадыыр-даа кылырда, маска-даа кылырда, нарын машиналарга-даа ажыглап турган. Хөрек апаарга — аная найысылат метрозүүн баштайгы оруктарын салган дериг-херекселарни база кылып берген. Негелде тургустунарга — дайынныл самдарадыр үрегден каанны ол бӱдүрүлге черинин ажылчыннары хүүк демирлерни эзилдирип, Москва дээш тулчуушкуннарга үрелген танкыларны катап кылган, демир чорудуп-даа турганнар. Эргежоо чүгүлә апаарга — ооң металлургтары ВАЗ-ка ажыглаары-биле чайырлап каан демирни эң кыска хуусаада үндүрүп эгелээн.

Ол бүгү чүүлдер техниктиг чаа негелдерни ажылдап кылырын, үндезини чаартылгаларны, чаа станоктарны тургузарын негээри болдингир...

«Цехти бӱдүрүлгени соксат. пайн турган, чаартkан», «Мартеннең электриглиг суугуже шилчээнинден каанын хемчээли болгаш шынары кудулаваан» — дээн, ындыг рапорттар бӱдүрүлге черинин төөгүүзүнде дыка хей...

Кожазында бӱдүрүлге чӧрлеринге болгаш бажыңнарга ыстырып алган турар «Кадыыр болгаш маскага» демештир чүүл немештир тудар боор кылдыр сагындырар. Ынчалза-даа удаваанда оон-даа бедик албан организация чергелериниң ажылдакчылары, совхозтар идепкейлиг киржип келгеи.

Чурттакчы чон ортузунга тайылбыр ажылын идепкейжидериниң янзы-бүрү арганыларын ажыглап келгеи. Тайбың фондузуунуң комиссиязынга коллективтиг болгаш пий, чангыс хүүда чыылдалар доктаамал кээп турар. Сарыг-Септи чечек өстүрүкчүлерин ажыл чылдың-на берип турар. Ынчаарда ооң күүсеткен үзүп көрбээн. Амыдыралга туруп келир чөптүг чылдагааннардан тургустунган бергелерин ажыл эрттип, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаваш, ай планын ажыг күүседири чанчыл болу бергеи. Ол болза, ажылчыннарның күш-ажылын шын организастаан, чиг-эттиг ажыктыг ажыглаамыының түнелинде тодип алдының турар.

Чылдың ийиги чартык күш-ажылчы базымны эгелей бергеи. Ындыг болза-даа күш-ажылдың сагыга-чүрүмүн үрээр, ажылга брак кылып, харысалга чок чоруктар комбинаттың чамдык цехтеринде бригадаларында бар. Байырлал-даа хүнү болза, четпестерни чажырбайн, оларны адаары артык эвес. Шак ындыг коллективтерге транспорт цеги, хлеб заводу болгаш Хову-Аксы суурнуң өске-даа бӱдүрүлгелери хамаарыжыр. Ам сорулга болза Хову-Аксыныч күш-ажылны бӱдүрүлгелерниң дүжүлгазынга хоюудан турар чангыс-даа бригада турбазының дээш тодаргай хемчеглерни эп, мурнакчы арга-дүжүлгалары улам калбартыры, социалистиг дем каттыштырылгазынга кайдыг ужур-дузалыг болуп турарыл?

Харыы: Мен бодаарымга, бир-ле дугаарында, документтиниң программаны көөр херек.

1971 чылда ЭДЧ-ниң сессиязының XXV хуралынга Комплекстиг программаны хүлээп ап тура, экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы хамылдыры база сайзырангайжыдары, социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдери ЭДЧ кежигүннери чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының болгаш күрүвелериниң планга үдезилеттингеи база бодап таарыштырган күш-ажыл хуваажылгазының, оларның экономикаларының чоокшулажылгазының, ол шынаш болбаазырангай, бедик ажыктыг национал ажылагыйларны тургузарының чорудуу болур дең демдеглээн. Ол чорудулга чурт бүрүзүнүң болгаш ниити дем каттыжылгазының эрге-ажыктарынга дүжүп турар.

Коммунистиг болгаш ажылчын партияларның ажылдап кылганы социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдеринче угланымыкчыны амыдыралчылын он чыл дургузунда Комплекстиг программаны боттандырып келгенинин дүржүлгазы бүрүн бадыткап турар. Оон боттанышкыны улус ажыл-агыйжы эң чүгүлә айтырыгларны шинтирлээринин эрге-ажыынга чурттарның күжениишкиннерин каттыштырарынга, акы-дүнма чурттарның экономиктиг болгаш политиктиг чоокшулажырынга болгаш сырый каттыжарынга ажыктыг боон келген Социалистиг экономиктиг интеграция ЭДЧ күрүнелерин каттыштырып турар хей талалыг харылзааларының бүгү системазының материалдыг үндезинин болуп турар.

Чурттар аразының планнаашкын ажылын сайзырангайжыдарының, национал ажыл-агый планнарын чүүлдештиреринин улуг дүржүлгазы бар апарган. Дем каттыштырылгазының үр хуусаалыг программалары, бүдүрүлгени специализастаарының база кооперастаарының ийи талалыг үр хуусаалыг программалары, хей талалыг программалары, хей талалыг интеграция хемчеглериниң дүгүржүлгалыг планнары шынаш планныг кадыы хөдёлишкиннерни шуут чаа хевирлери хөгжүлдени алган.

Социалистиг тургузутуун артык талаларын ажыглаш, бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылгага даянып бистин чурттарывыс эрткен он чылдарның дүргузунда улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге кескү чедиишкиннерни чедип алган. Олар индустриалдыг хөгжүлде талазы-биле улуг бүрүнгаарлаан, боттарының экономиктиг болгаш эртем-техниктиг күчүзүн улгатырган. Олар үлетпүр продукциязының болгаш национал орулганың өзүлдезиниң талазы-биле хөгжүлделиг капиталистиг чурттарны чылда орта-мак өзүлдеени барымдаалаарга барык ийи катап мурнаң турган.

Ол бүгү 70 чылларны дегеген социализминиң күчүзүнүн, дегеген ареазынга ооң туружунуң быжыглышкынының чылдары кылдыр санаар арганы берип турар. «Экономиктиг хөгжүлде, кижилерниң амыдыралының дериеглин бедидеринин талазы-биле социализм чурттарының чедип алган түүлдери — ол дээрге бӱдүн үе-дээ-биле — деп СЭКПның XXVI съездизиниге эш Л. И. Брежнев чугаалаан болгай.

Чижээлээрге, комдесси кежигүнү Л. П. Каизалакова, Н. Ф. Кузьминых, Л. Д. Морозова, чечен өстүрүкчүлери В. Г. Лубошникова, Л. И. Скозырева, И. Г. Чунарева, К. Г. Иванова олар эң-не идепкейлиг киришкеп.

Район эмнелгезинин ажылдакчылары чоокта чаа эрткен хуралынга районнуң ажылчыннарынга түскей кыйгырыгны хүлээп алганнар: «Уруглар камгалалының хүнү — июнь 1-ни — тайбының ыүш-ажылчы үүнү» кылдыр чарлаар. Ол хүн ажылдап алган акшаны тайбын фондузуунче шилчидер...» Эмнелге ажылдакчыларының ол эгелекчи саналын дыка хей коллективтер деткээн.

Тайбының Совет фондузуунун ажыл-херектериниң дугайында лекция, беседалар, радиодамчыдылгалар район төвүнге, совхозтар төптеринге доктаамал болуп, комиссеянын план-графигти үзүктелбейн турар. Тайбының фондузуунуң бир идепкейлиг киржикчилери пенсионерлер, өгбүле эелери — хереәженнер болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары болуп турар. «Енисейский» совхозтуң мурнакчы малчыннары Бада Дивинерич биле Чаш-Урут Мачиизеева Кажиниер бир хүнүң шалын телевизиялеп ангыда 50 акшаны, Сарыг-Сеп суурда пенсионер Рамзак Аслambеевич Хублев болгаш өскелер-даа хей түүнүг акшаны шилчиткеп.

Уруглар камгалалының хүнү — июнь 1-ниң хүнүнде дыка хей коллективтерге «Делегейге» тайбынны камгалажыш тура, боттарывыстың бажыывысты болгаш уругларывыстың дээ-кежиин камгалап тур бис» деп темага митингилер эрткеп.

Бо хүннерге чеэнр социал хандырылга коллективи 1519 рубльди, районнуң дерегленчилер шинтилели — 1210, «Ленинчи оруу» совхоз — 900, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхоз — 947, «Кызыл туу» совхоз — 500 рубльди болгаш оон-даа өске ажылагыйлар, коллективтер шилчиткеп. Ажыл ам-даа үлевилап турар. Бо хүннерге чедир киргеи акша-хөреңгиниң ниити түүү 8000 рубль ажып турар.

Фонд — ол дээрге ама-ла бир «чылдаа» эвес, ол эң кол чүүл-дүр! Ол кижи төрелгетениң медерелиниң дээжизи, бурунгаар чүткүүл-дүр: буянныг, харам чогу, чангыс эттиг, төрелээ-дир. Ол дээрге совет кижиниң сагыш-сеткиниң көрүүчүү-дүр.

Репортаж

КОММУНИСТЕР— МУРНУНДА

Тываның үлүг үлетпүр бӱдүрүлге черлериниң бирээзи — «Тыва кобальт» комбинаттың коллективи он бирги беш чылды хуусаазындан эрте күүседир дээш социалистиг чарыштың калбартыр дугайында эгелекчи санаалды үндүрген черлериниң бирээзи. Хөй кижилиг коллектив СЭКП-ниң XXVI съездизиниң төөгүлүг шиитпирлеринге сорук киргеш, бедиктен социалистиг хүлээлгелерни алган. Тыва металлургтар бо чылдың эрээнинден тура план-графиктиг мурнаң, бүгү көргүзүлер талазы-биле эки түңнедирин чедип ап турар.

Бистер «Тыва кобальт» комбинатка бо чылдың бирги чартыгының совлгу түннеринде чеже бердивис. Металлургия заводунуң цехтеринде күш-ажылчы кодургуушкун участок бӱрүзүнден үлеп болгаш. Ол чоптуг болбайнаан — чартык чылдың планныг даалгаларының совлгу продукциязын бӱдүрерин, а чамдык цехтерде ону плантан ажыр бээрин ажылчыннар орадажып турганнар.

— Бистиң ажылывыстың түңнедери бӱгү-ле технологтуг негелдерни хажык чок күүседиринден хамаарыжыр — дээн, мастер Валентин Васильевич Нестеров бистиң айтырывыскыа харыылады. — Хоюдуга салбырында Ф. В. Маминовтуң удуртканы аппаратчиктер бригадазы концентрат ыглаларының эге участогун харыылап турар. Коммунист Ф. В. Маминов (үстүнде чуруктa) бодунуң мергежилдиг, организациялыг ажылы-биле бригада кежигүнериниң демниг ажылын чедип ап келген. Участок мурнуузу дег ана турар. таварылгаларны бӧлдурбастаан.

Ол участоктан кобальт концентрадының чиң-эдиг автолаар салбырынга келир. Аңаа эзилдиргеге хозулжаан ажыктыг үндүр бустадырып, ыглаар. Мында кол-ла чүүл — бүстүү деп-дескиг кылдыр тудары болур. Бӱгү ажыл ында нарын аппаратуралардың дузазы-биле кылдыын турары билдингир. Ынчангаш улуг аппаратчик В. Просолов болгаш оператор Н. Матвиенко (аргузунда чуруктa) олар ол бӱгүнү башкарар талазы-биле боттарының үүлгээлгеин товарлай күүседип, комбинатның мурнакчыларының аразынга кирип турарлар.

Комбинаттың эң харыысалгалыг черлеринде бӱдүрүлгенин хоочуннары, коммунистер болгаш комсомолчулар ажылдап турар. Оларның бирээзи Александр Монгеевич Ондар ында жооң-биле он чыл ажылдап турар. Ол үенiң ишгинде мурнакчы ажыкчың нарын технологияны ыяк шиитсээдип алгаш, бо түннерде белен продукция бээр цехтиң улуг аппаратчиги боолу ажылдап турар. Аппаратчиктер В. А. Рытов, А. М. Ондар болгаш Н. А. Сокова (аданда чуруктa) үензиг часпар аразында бо-ла дүржүлгә солчуп, сүмелешкен турарлар. Чогумна оларның ажылынның соонда белен продукция — кобальт концентрады хереглекчилерже чӱдүртүүл чоруттунар.

А. ЗАЙЦЕВ. Фотолар авторнуу.

КАДЫЫР БОЛГАШ МАСКАГА

Чурттуң дыка хей металлургия бӱдүрүлгелериниң ажылы Москванын «Кадыыр болгаш маска» заводунуң цехтеринге кээп дооетур. Анаа-да кан демир аяа баргаш, аде эзилдиртинген соонда онза будуштуг демир, бедик сорттуг прокат апаар болгаш олардан машиналарның эң-не харыысалгалыг кезектерин кылып үндүрер.

Ол бӱдүрүлге черинин ажылындан ук адырның хөгжүлдезинде эң чугула болуушкуларны көрүп болур. Чижээ, ол заводта канны үзүктелиишкин чоокка кударының түскай керекселин эштээри ам долузубиле чоруп турар. Оон дузазыбилө металлдың чидирин эвээжедир, ону кудуп, шуткуурун шапкынчылар. Ындыг камналгалыг дериг-хереселдер-биле дыка хей металл демир заводтарын хандырар деп турар...

...Оң бӱдүрүлге черин чаартыр ажыл он-оң чыл үргүлчүлеп келгеи. Чаартылга, революция соонда дораан-на эгелээн. Чоокку моожуларга сывырган-демирзер болгаш кадаглар кылып берип турган Гүжон дээр хереңгитейнин ыштыг-бустуг заводун ажылчыннар ынчаарда «Кадыыр болгаш маска» деп адаан кааннар. Оны чаартып кылган, баштайгы совет маркалыг каанны эзилдирип эгелээн. Ол демирни кадыыр-даа кылырда, маска-даа кылырда, нарын машиналарга-даа ажыглап турган. Хөрек апаарга — аная найысылат метрозүүн баштайгы оруктарын салган дериг-хереселдерни база кылып берген. Негелде тургустунарга — дайынныл самдарадыр үрегден каанны ол бӱдүрүлге черинин ажылчыннары хүүк демирлерни эзилдирип, Москва дээш тулчуушкуннарга үрелген танкыларны катап кылган, демир чорудуп-даа турганнар. Эргежоо чүгүлә апаарга — ооң металлургтары ВАЗ-ка ажыглаары-биле чайырлап каан демирни эң кыска хуусаада үндүрүп эгелээн.

Ол бүгү чүүлдер техниктиг чаа негелдерни ажылдап кылырын, үндезини чаартылгаларны, чаа станоктарны тургузарын негээри болдингир...

«Цехти бӱдүрүлгени соксат. пайн турган, чаартkан», «Мартеннең электриглиг суугуже шилчээнинден каанын хемчээли болгаш шынары кудулаваан» — дээн, ындыг рапорттар бӱдүрүлге черинин төөгүүзүнде дыка хей...

Кожазында бӱдүрүлге чӧрлеринге болгаш бажыңнарга ыстырып алган турар «Кадыыр болгаш маскага» демештир чүүл немештир тудар боор кылдыр сагындырар. Ынчалза-даа удаваанда оон-даа бедик албан организация чергелериниң ажылдакчылары, совхозтар идепкейлиг киржип келгеи.

Чурттакчы чон ортузунга тайылбыр ажылын идепкейжидериниң янзы-бүрү арганыларын ажыглап келгеи. Тайбың фондузуунуң комиссиязынга коллективтиг болгаш пий, чангыс хүүда чыылдалар доктаамал кээп турар. Сарыг-Септиң чечек өстүрүкчүлерин ажыл чылдың-на берип турар. Ынчаарда үзүктелбейн үзүп көрбээн. Амыдыралга туруп келир чөптүг чылдагааннардан тургустунган бергелерин ажыл эрттип, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаваш, ай планын ажыг күүседири чанчыл болу бергеи. Ол болза, ажылчыннарның күш-ажылын шын организастаан, чиг-эттиг ажыктыг ажыглаамыының түнелинде тодип алдының турар.

Чылдың ийиги чартык күш-ажылчы базымны эгелей бергеи. Ындыг болза-даа күш-ажылдың сагыга-чүрүмүн үрээр, ажылга брак кылып, харысалга чок чоруктар комбинаттың чамдык цехтеринде бригадаларында бар. Байырлал-даа хүнү болза, четпестерни чажырбайн, оларны адаары артык эвес. Шак ындыг коллективтерге транспорт цеги, хлеб заводу болгаш Хову-Аксы суурнуң өске-даа бӱдүрүлгелери хамаарыжыр. Ам сорулга болза Хову-Аксыныч күш-ажылны бӱдүрүлгелерниң дүжүлгазынга хоюудан турар чангыс-даа бригада турбазының дээш тодаргай хемчеглерни эп, мурнакчы арга-дүжүлгалары улам калбартыры, социалистиг дем каттыштырылгазынга кайдыг ужур-дузалыг болуп турарыл?

Харыы: Мен бодаарымга, бир-ле дугаарында, документтиниң программаны көөр херек.

1971 чылда ЭДЧ-ниң сессиязының XXV хуралынга Комплекстиг программаны хүлээп ап тура, экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы хамылдыры база сайзырангайжыдары, социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдери ЭДЧ кежигүннери чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының болгаш күрүвелериниң планга үдезилеттингеи база бодап таарыштырган күш-ажыл хуваажылгазының, оларның экономикаларының чоокшулажылгазының, ол шынаш болбаазырангай, бедик ажыктыг национал ажылагыйларны тургузарының чорудуу болур дең демдеглээн. Ол чорудулга чурт бүрүзүнүң болгаш ниити дем каттыжылгазының эрге-ажыктарынга дүжүп турар.

Коммунистиг болгаш ажылчын партияларның ажылдап кылганы социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдеринче угланымыкчыны амыдыралчылын он чыл дургузунда Комплекстиг программаны боттандырып келгенинин дүржүлгазы бүрүн бадыткап турар. Оон боттанышкыны улус ажыл-агыйжы эң чүгүлә айтырыгларны шинтирлээринин эрге-ажыынга чурттарның күжениишкиннерин каттыштырарынга, акы-дүнма чурттарның экономиктиг болгаш политиктиг чоокшулажырынга болгаш сырый каттыжарынга ажыктыг боон келген Социалистиг экономиктиг интеграция ЭДЧ күрүнелерин каттыштырып турар хей талалыг харылзааларының бүгү системазының материалдыг үндезинин болуп турар.

Чурттар аразының планнаашкын ажылын сайзырангайжыдарының, национал ажыл-агый планнарын чүүлдештиреринин улуг дүржүлгазы бар апарган. Дем каттыштырылгазының үр хуусаалыг программалары, бүдүрүлгени специализастаарының база кооперастаарының ийи талалыг үр хуусаалыг программалары, хей талалыг программалары, хей талалыг интеграция хемчеглериниң дүгүржүлгалыг планнары шынаш планныг кадыы хөдёлишкиннерни шуут чаа хевирлери хөгжүлдени алган.

Социалистиг тургузутуун артык талаларын ажыглаш, бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылгага даянып бистин чурттарывыс эрткен он чылдарның дүргузунда улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге кескү чедиишкиннерни чедип алган. Олар индустриалдыг хөгжүлде талазы-биле улуг бүрүнгаарлаан, боттарының экономиктиг болгаш эртем-техниктиг күчүзүн улгатырган. Олар үлетпүр продукциязының болгаш национал орулганың өзүлдезиниң талазы-биле хөгжүлделиг капиталистиг чурттарны чылда орта-мак өзүлдеени барымдаалаарга барык ийи катап мурнаң турган.

Ол бүгү 70 чылларны дегеген социализминиң күчүзүнүн, дегеген ареазынга ооң туружунуң быжыглышкынының чылдары кылдыр санаар арганы берип турар. «Экономиктиг хөгжүлде, кижилерниң амыдыралының дериеглин бедидеринин талазы-биле социализм чурттарының чедип алган чүүлдери — ол дээрге бӱдүн үе-дээ-биле — деп СЭКПның XXVI съездизиниге эш Л. И. Брежнев чугаалаан болгай.

Чижээлээрге, комдесси кежигүнү Л. П. Каизалакова, Н. Ф. Кузьминых, Л. Д. Морозова, чечен өстүрүкчүлери В. Г. Лубошникова, Л. И. Скозырева, И. Г. Чунарева, К. Г. Иванова олар эң-не идепкейлиг киришкеп.

Район эмнелгезинин ажылдакчылары чоокта чаа эрткен хуралынга районнуң ажылчыннарынга түскей кыйгырыгны хүлээп алганнар: «Уруглар камгалалының хүнү — июнь 1-ни — тайбының ыүш-ажылчы үүнү» кылдыр чарлаар. Ол хүн ажылдап алган акшаны тайбын фондузуунче шилчидер...» Эмнелге ажылдакчыларының ол эгелекчи саналын дыка хей коллективтер деткээн.

Тайбының Совет фондузуунун ажыл-херектериниң дугайында лекция, беседалар, радиодамчыдылгалар район төвүнге, совхозтар төптеринге доктаамал болуп, комиссеянын план-графигти үзүктелбейн турар. Тайбының фондузуунуң бир идепкейлиг киржикчилери пенсионерлер, өгбүле эелери — хереәженнер болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары болуп турар. «Енисейский» совхозтуң мурнакчы малчыннары Бада Дивинерич биле Чаш-Урут Мачиизеева Кажиниер бир хүнүң шалын телевизиялеп ангыда 50 акшаны, Сарыг-Сеп суурда пенсионер Рамзак Аслambеевич Хублев болгаш өскелер-даа хей түүнүг акшаны шилчиткеп.

Уруглар камгалалының хүнү — июнь 1-ниң хүнүнде дыка хей коллективтерге «Делегейге» тайбынны камгалажыш тура, боттарывыстың бажыывысты болгаш уругларывыстың дээ-кежиин камгалап тур бис» деп темага митингилер эрткеп.

Бо хүннерге чеэнр социал хандырылга коллективи 1519 рубльди, районнуң дерегленчилер шинтилели — 1210, «Ленинчи оруу» совхоз — 900, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхоз — 947, «Кызыл туу» совхоз — 500 рубльди болгаш оон-даа өске ажылагыйлар, коллективтер шилчиткеп. Ажыл ам-даа үлевилап турар. Бо хүннерге чедир киргеи акша-хөреңгиниң ниити түүү 8000 рубль ажып турар.

Фонд — ол дээрге ама-ла бир «чылдаа» эвес, ол эң кол чүүл-дүр! Ол кижи төрелгетениң медерелиниң дээжизи, бурунгаар чүткүүл-дүр: буянныг, харам чогу, чангыс эттиг, төрелээ-дир. Ол дээрге совет кижиниң сагыш-сеткиниң көрүүчүү-дүр.

Бо чыл — ЭДЧ-ниң комплекстиг программазын боттандырып келгенининг он чылы

ЧУРТ БҮРҮЗҮНҮҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА

СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ЭДЧ-де ССРЭ-ниң доктаамал төлээлекчизи Н. В. Талызин ПМА-ның тайылбырлакчызы А. Драбкинниң айтырыгларынга харыылаан.

Айтырыг: ЭДЧ кежигүннери чурттарның кады ажылдажылгазын болгаш хөгжүлдезин улам ынай ханыладырының база сайзырангайжыдарының Комплекстиг программазын он чыл бурунгаар хүлээп алган болгай. Программа болур ол документтиниң боттандырарының он чыл хуусаалыг дүржүлгазы социалистиг дем каттыштырылгазынга кайдыг ужур-дузалыг болуп турарыл?

Харыы: Мен бодаарымга, бир-ле дугаарында, документтиниң программаны көөр херек.

1971 чылда ЭДЧ-ниң сессиязының XXV хуралынга Комплекстиг программаны хүлээп ап тура, экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы хамылдыры база сайзырангайжыдары, социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдери ЭДЧ кежигүннери чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының болгаш күрүвелериниң планга үдезилеттингеи база бодап таарыштырган күш-ажыл хуваажылгазының, оларның экономикаларының чоокшулажылгазының, ол шынаш болбаазырангай, бедик ажыктыг национал ажылагыйларны тургузарының чорудуу болур дең демдеглээн. Ол чорудулга чурт бүрүзүнүң болгаш ниити дем каттыжылгазының эрге-ажыктарынга дүжүп турар.

Коммунистиг болгаш ажылчын партияларның ажылдап кылганы социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдеринче угланымыкчыны амыдыралчылын он чыл дургузунда Комплекстиг программаны боттандырып келгенинин дүржүлгазы бүрүн бадыткап турар. Оон боттанышкыны улус ажыл-агыйжы эң чүгүлә айтырыгларны шинтирлээринин эрге-ажыынга чурттарның күжениишкиннерин каттыштырарынга, акы-дүнма чурттарның экономиктиг болгаш политиктиг чоокшулажырынга болгаш сырый каттыжарынга ажыктыг боон келген Социалистиг экономиктиг интеграция ЭДЧ күрүнелерин каттыштырып турар хей талалыг харылзааларының бүгү системазының материалдыг үндезинин болуп турар.

Чурттар аразының планнаашкын ажылын сайзырангайжыдарының, национал ажыл-агый планнарын чүүлдештиреринин улуг дүржүлгазы бар апарган. Дем каттыштырылгазының үр хуусаалыг программалары, бүдүрүлгени специализастаарының база кооперастаарының ийи талалыг үр хуусаалыг программалары, хей талалыг программалары, хей талалыг интеграция хемчеглериниң дүгүржүлгалыг планнары шынаш планныг кадыы хөдёлишкиннерни шуут чаа хевирлери хөгжүлдени алган.

Социалистиг тургузутуун артык талаларын ажыглаш, бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылгага даянып бистин чурттарывыс эрткен он чылдарның дүргузунда улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге кескү чедиишкиннерни чедип алган. Олар индустриалдыг хөгжүлде талазы-биле улуг бүрүнгаарлаан, боттарының экономиктиг болгаш эртем-техниктиг күчүзүн улгатырган. Олар үлетпүр продукциязының болгаш национал орулганың өзүлдезиниң талазы-биле хөгжүлделиг капиталистиг чурттарны чылда орта-мак өзүлдеени барымдаалаарга барык ийи катап мурнаң турган.

Ол бүгү 70 чылларны дегеген социализминиң күчүзүнүн, дегеген ареазынга ооң туружунуң быжыглышкынының чылдары кылдыр санаар арганы берип турар. «Экономиктиг хөгжүлде, кижилерниң амыдыралының дериеглин бедидеринин талазы-биле социализм чурттарының чедип алган үүлдери — ол дээрге бӱдүн үе-дээ-биле — деп СЭКПның XXVI съездизиниге эш Л. И. Брежнев чугаалаан болгай.

Чижээлээрге, комдесси кежигүнү Л. П. Каизалакова, Н. Ф. Кузьминых, Л. Д. Морозова, чечен өстүрүкчүлери В. Г. Лубошникова, Л. И. Скозырева, И. Г. Чунарева, К. Г. Иванова олар эң-не идепкейлиг киришкеп.

Район эмнелгезинин ажылдакчылары чоокта чаа эрткен хуралынга районнуң ажылчыннарынга түскей кыйгырыгны хүлээп алганнар: «Уруглар камгалалының хүнү — июнь 1-ни — тайбының ыүш-ажылчы үүнү» кылдыр чарлаар. Ол хүн ажылдап алган акшаны тайбын фондузуунче шилчидер...» Эмнелге ажылдакчыларының ол эгелекчи саналын дыка хей коллективтер деткээн.

Тайбының Совет фондузуунун ажыл-херектериниң дугайында лекция, беседалар, радиодамчыдылгалар район төвүнге, совхозтар төптеринге доктаамал болуп, комиссеянын план-графигти үзүктелбейн турар. Тайбының фондузуунуң бир идепкейлиг киржикчилери пенсионерлер, өгбүле эелери — хереәженнер болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары болуп турар. «Енисейский» совхозтуң мурнакчы малчыннары Бада Дивинерич биле Чаш-Урут Мачиизеева Кажиниер бир хүнүң шалын телевизиялеп ангыда 50 акшаны, Сарыг-Сеп суурда пенсионер Рамзак Аслambеевич Хублев болгаш өскелер-даа хей түүнүг акшаны шилчиткеп.

Уруглар камгалалының хүнү — июнь 1-ниң хүнүнде дыка хей коллективтерге «Делегейге» тайбынны камгалажыш тура, боттарывыстың бажыывысты болгаш уругларывыстың дээ-кежиин камгалап тур бис» деп темага митингилер эрткеп.

Бо хүннерге чеэнр социал хандырылга коллективи 1519 рубльди, районнуң дерегленчилер шинтилели — 1210, «Ленинчи оруу» совхоз — 900, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхоз — 947, «Кызыл туу» совхоз — 500 рубльди болгаш оон-даа өске ажылагыйлар, коллективтер шилчиткеп. Ажыл ам-даа үлевилап турар. Бо хүннерге чедир киргеи акша-хөреңгиниң ниити түүү 8000 рубль ажып турар.

Фонд — ол дээрге ама-ла бир «чылдаа» эвес, ол эң кол чүүл-дүр! Ол кижи төрелгетениң медерелиниң дээжизи, бурунгаар чүткүүл-дүр: буянныг, харам чогу, чангыс эттиг, төрелээ-дир. Ол дээрге совет кижиниң сагыш-сеткиниң көрүүчүү-дүр.

Айтырыг: ЭДЧ кежигүннери чурттарның кады ажылдажылганы улам ынай ханыладырының база сайзырангайжыдарының Комплекстиг программаны боттандырып келгенинин дүржүлгазы бүрүн бадыткап турар. Оон боттанышкыны улус ажыл-агыйжы эң чүгүлә айтырыгларны шинтирлээринин эрге-ажыынга чурттарның күжениишкиннерин каттыштырарынга, акы-дүнма чурттарның экономиктиг болгаш политиктиг чоокшулажырынга болгаш сырый каттыжарынга ажыктыг боон келген Социалистиг экономиктиг интеграция ЭДЧ күрүнелерин каттыштырып турар хей талалыг харылзааларының бүгү системазының материалдыг үндезинин болуп турар.

Чурттар аразының планнаашкын ажылын сайзырангайжыдарының, национал ажыл-агый планнарын чүүлдештиреринин улуг дүржүлгазы бар апарган. Дем каттыштырылгазының үр хуусаалыг программалары, бүдүрүлгени специализастаарының база кооперастаарының ийи талалыг үр хуусаалыг программалары, хей талалыг программалары, хей талалыг интеграция хемчеглериниң дүгүржүлгалыг планнары шынаш планныг кадыы хөдёлишкиннерни шуут чаа хевирлери хөгжүлдени алган.

Социалистиг тургузутуун артык талаларын ажыглаш, бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылгага даянып бистин чурттарывыс эрткен он чылдарның дүргузунда улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге кескү чедиишкиннерни чедип алган. Олар индустриалдыг хөгжүлде талазы-биле улуг бүрүнгаарлаан, боттарының экономиктиг болгаш эртем-техниктиг күчүзүн улгатырган. Олар үлетпүр продукциязының болгаш национал орулганың өзүлдезиниң талазы-биле хөгжүлделиг капиталистиг чурттарны чылда орта-мак өзүлдеени барымдаалаарга барык ийи катап мурнаң турган.

Ол бүгү 70 чылларны дегеген социализминиң күчүзүнүн, дегеген ареазынга ооң туружунуң быжыглышкынының чылдары кылдыр санаар арганы берип турар. «Экономиктиг хөгжүлде, кижилерниң амыдыралының дериеглин бедидеринин талазы-биле социализм чурттарының чедип алган үүлдери — ол дээрге бӱдүн үе-дээ-биле — деп СЭКПның XXVI съездизиниге эш Л. И. Брежнев чугаалаан болгай.

Чижээлээрге, комдесси кежигүнү Л. П. Каизалакова, Н. Ф. Кузьминых, Л. Д. Морозова, чечен өстүрүкчүлери В. Г. Лубошникова, Л. И. Скозырева, И. Г. Чунарева, К. Г. Иванова олар эң-не идепкейлиг киришкеп.

Район эмнелгезинин ажылдакчылары чоокта чаа эрткен хуралынга районнуң ажылчыннарынга түскей кыйгырыгны хүлээп алганнар: «Уруглар камгалалының хүнү — июнь 1-ни — тайбының ыүш-ажылчы үүнү» кылдыр чарлаар. Ол хүн ажылдап алган акшаны тайбын фондузуунче шилчидер...» Эмнелге ажылдакчыларының ол эгелекчи саналын дыка хей коллективтер деткээн.

Тайбының Совет фондузуунун ажыл-херектериниң дугайында лекция, беседалар, радиодамчыдылгалар район төвүнге, совхозтар төптеринге доктаамал болуп, комиссеянын план-графигти үзүктелбейн турар. Тайбының фондузуунуң бир идепкейлиг киржикчилери пенсионерлер, өгбүле эелери — хереәженнер болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары болуп турар. «Енисейский» совхозтуң мурнакчы малчыннары Бада Дивинерич биле Чаш-Урут Мачиизеева Кажиниер бир хүнүң шалын телевизиялеп ангыда 50 акшаны, Сарыг-Сеп суурда пенсионер Рамзак Аслambеевич Хублев болгаш өскелер-даа хей түүнүг акшаны шилчиткеп.

Уруглар камгалалының хүнү — июнь 1-ниң хүнүнде дыка хей коллективтерге «Делегейге» тайбынны камгалажыш тура, боттарывыстың бажыывысты болгаш уругларывыстың дээ-кежиин камгалап тур бис» деп темага митингилер эрткеп.

Бо хүннерге чеэнр социал хандырылга коллективи 1519 рубльди, районнуң дерегленчилер шинтилели — 1210, «Ленинчи оруу» совхоз — 900, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхоз — 947, «Кызыл туу» совхоз — 500 рубльди болгаш оон-даа өске ажылагыйлар, коллективтер шилчиткеп. Ажыл ам-даа үлевилап турар. Бо хүннерге чедир киргеи акша-хөреңгиниң ниити түүү 8000 рубль ажып турар.

Фонд — ол дээрге ама-ла бир «чылдаа» эвес, ол эң кол чүүл-дүр! Ол кижи төрелгетениң медерелиниң дээжизи, бурунгаар чүткүүл-дүр: буянныг, харам чогу, чангыс эттиг, төрелээ-дир. Ол дээрге совет кижиниң сагыш-сеткиниң көрүүчүү-дүр.

Айтырыг: Социалистиг экономиктиг интеграция Совет Эвилелиниң экономиказынга кайдыг ужур-дузалыгыл?

Харыы: Социалистиг экономиктиг интеграцияга бистиң чурттувустуң киржилгези — Совет Эвилелиниң конституциязының үзүктелбейн үзүп көрүп турар принциптериниң бирээзи. «Социализмниң делегей системазының,» социалистиг дем каттыштырылгазының түүлүн дээш ооң-даа өске ажылагыйларның, коллективтерниң ажылдап алган акшаларын, ажылдап алган чүүлдерин ол-ла ажылдакчыларның

Болгар Улуг Республиканың ажылчынары болгаш специалистери Тюмень черде беш чыл ажылдап турар. Совет тудугжулар-биле кады ажылдап тура, акы-дүңма ол чурттуң төлээлери Барыын-Сибирьниң нефть казып турар комплекизин хевжүдеринге, чаа хоорайларны болгаш бүдүрүлгелерни тударынга киржип турарлар. Болгар тудугжулар бөлүү 150 миллион ажыг капитал салыышкынны шиңгээдип алган, чаагайжыды туттунган 600 муң дөрбелчин метр квартираны ажыглалга киирген.

ЧУРУКТА: (мурнуку одуругда) В. Г. Бронников (солагай талазында) биле В. Г. Николов оларның Тюменьниң чаа тудугларының бирээзинде тудугжулар-биле кады турары.

И. САПОЖКОВТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

СОРУК КИРИИШКИН-БИЛЕ

Бо чылдың спортчу сезону Москвага болган XXII Олимпиаданың түнелдеринге соруқ киришкин-биле эртип турар. Ол түнелдерге эңгы-эңгы чурттарда спорт сонургакчыларны болгаш спортчуң буянныг-чаагай сорулгаларын — тайбың, найырал болгаш удустар арасынга балчыышкын кымга-ла үнелиг болдур, оларны магадатпышаан. Ол спортчу улуг байырлалдың бир чыл озунуң бүдүүрүнде СЭТА-ның спорт информациязының редакциязы **ССРЭ-ниң спорт комитединиң болгаш ССРЭ-ниң олимпийжи комитединиң даргазы С. П. Павловтан айтырыг салган.**

—Москва олимпиадазының үжүр-дүзазының дугайында Силерниң бодалыңар чүл? Делегейге спорттуң моон соңгаар хөгжүлдезининң херээжеге оон ролю кандыгыл?

—XXII олимпиаданың төөгү апарган оюннары делегей спортуң хөгжүдеринге, удустар арасыйга харылзаларны калбартырыкка чугула болушкун болган. Ынчангаш Москвага олимпийжи маргылдаалар болганындан бөөр бир чыл эртсе-даа, -оларның дугайына ам-даа чугаалашпышаан. Ол түнелдер бедик чедиишкиннерлиг боон, талантылыг кижилерни чүгле илереткени дээш эвес. Оон өске чугула чүүл болза: кижилерниң тайбыңче болгаш найыралче чүткүлү тиилээн, а ол ышкаш аныяктарны ол чыжыкта үзериң орадашкан реакциялыг күштер бууразыкыбиле чылча шаптырып, аштырган.

Олимпиаданың хүнеринде мен чүс ажыг үжүражыышкынзыры болгаш беседаларны кылган кижи мен, ынчангаш Москвага болган спортчу оюннарның хүндүлүг залчыларының хөй кезиниң бодалдарын кысказы-биле түнээр болза мындыг болур: олимпиаданы чайынначак кылдыр эки организастаан болгаш олимпийжи идеяларның долу тиилелгези-биле доозулган.

Совет ийиысылгага бүгү беш диптериниң 81 чурттарының төлээлекчилери маргышкынар. Баштайгы он командазларга ССРЭ-ниң, ГДР-ниң, Болгарияның, Польшаның, Венгрияның, Румыняның, Великобританияның, Кубаның, Чехословакияның, Италияның спорт. чулары кирип турганы сагындырып хаайн. Тиилекчилерниң болгаш шаңнал алганарының эразында — 36 чурттарның төлээлекчилери киргеп. Ол болза спорттуң канчаар-даа ажжок улуг үлегерчизээ дир.

—Москвага болган Олимпиада совет спортка болгаш массалыг күш-культура шимчээшкинге чүүл бергенил?

—Москва Олимпиадазы бүгү чуртта күш-культураның болгаш спорттуң көдүрүүшкүнүн болдурган.

Олимпиадага белеткенип, ону эрттирип турарының үезинде бүдүрүлге коллективтеринге болгаш кижилериң чуртап турар черлеринге-даа күш-культура-спортчу ажылдарны организастазарының чаа-чаа хевирлеринге тывылганыбиле холбаштыр күш-культурага болгаш спортка идепкейлиг киржиринге чаа-чаа аргалар тургустунган. Чижээ, «Бүгү өг-бүле-биле — чарышчы», деп кыйгырыгны ёзугаар Бүгү-эвилел маргылдааларын организастаан. Оларга чурттуң 260 хоорайларындан болгаш районнарындан спортчу өг-бүлелер киришкен. Белоруссияның 19 хоорайларында күш-культураның кадыкшылдыгалыг бот-орулга-чарылгалыг комбинаттарын тургускан — ол эң солуң эгелээшкининиң дугайын журналдарга болгаш теп солуннарга моон мурнунда бижингилээн. Совет кижилериң кадыкшылын камгалаарынга, спортчу дадыгышкының экижидеринге бүгү чуртка боон эрткен «ГТО демдээнден — олимпийжи медальдарга чедир!» деп аттыг Бүгү-эвилелдиң көрүлде-конкурузу идиглиг болган.

Уругларга болгаш элээдилерге тускай маргылдааларны онзалап айтыр херек: пионерлерниң «Найырал» деп дөрт чүүлдеи тургустунган маргылдаалары. «Хөм бөмбүк», «Олимпийжи харжыгаш», «Алдын шайба», «Өөрүшкүлүг хөглалуг дельфин» болгаш өске-даа спорт хемчеглерниге чылдың-иа он-он миллион школачылар киржип турарлар.

Массалыг спортчу хемчеглериң солуң девирлеринден Эстонияга «Бүгүдеге олимпиада», Белоруссияга олимпийжи мильге массалыг чарыш, Литвага — «Кыланнаашш Балтикадан олимпийжи Москвага чедир», Алтай крайга, Омск областка кедөө олимпиадалар дээн ышкаш, ындыг маргылдаалар-ла дээр. Көрүлде-конкурустуң чүгле баштайгы чадазында күш-культураның 219 коллективтеринге маргылдаа эрткен болгаш 15 миллион ажыг кижи ГТО-ның нормативтерин чедиишкинниг дужаатаннар.

Күш-культураның дыка хөй коллективтеринге «сергелен болгаш кадыкшылдыг чорук» дээш деп спартакиадалар, ГТО комплекизинги хөй девирлеринге маргылдаалар, кадыкшыл байырлалдары, чайгы болгаш кышкы спартакиадалар, туристи походтар чаңчыл апаргылаан. Москвага спортчу оюнларның болдурунуң мурнунда «Олимпийжилер бистериң аравыста», «Олимпийжи чыл чүгле олимпийжилерге эвес» деп девизтер-биле эрткен массалыг шимчээшкин нелтерээн турган. Ол бүтүмүң түнелиинде спортчу сехиялларга өөренирлериң саны уламгатка, кадыкшылдың чаа-чаа бөлүктерни турускан, спорт тудугларының четкизери калбарган.

Олимпийжи оттуң Совет Эвилелиниң девискээринге эстафетазының чоруп турганының үезинде чүгле ол оттуң эртер оруунга эвес, харын база оон дыка ырак черлерге чурттуң дыка хөй хоорайларының болгаш суурларының чурттакчылары «Олимпийжи от», «Олимпийжи дээрбек» дээр спорт байырлалдарынга киришкеннер.

—Олимпийжи тудугларны канчаар ажыглап турар ирги?

—Амгы үеде бүгү стадионнар, спорткомплекстер болгаш бассейнner чурттарга кварталдарының болгаш микрорайоннарның массалыг күш-культураны болгаш спортту сайзырадырының төптери болу берген. Чүс-чүс мүң бичии уруглар, улуг назылыг кижилерда спорт школаларынга, секциялларга, кадыкшылдыг бөлүктерниге, ниити күш-культура «болгаш ГТО секциязларынга кирип алгынар.

Олимпиада-80-ниң кол спортчу ареназы — В. И. Ленин аттыг стадионда спорт тудугларының саны 150 чедип турар. Оларда спортка үргүлүү киржип турарларының саны 26 муң турган болза, ам 36 муң кижи четкен. 10 муң ажыг кижи спорттуң «Олимпийский» дээр чаа комплекизин өөренип турарлар.

Ол ышкаш Ленинградка, Киевке, Минскиге, Таллинге болгаш чурттуң өске-даа хоорайларынга олимпиаданың мурнуу чарыында тутпышаан, ажыглалга киирген турган спортзалдарында ажыл база идепкейлиг чоруп турар. Олимпиада-80-ге белеткедип болгаш ону эрттирериниң үезинде күш-культура-массалыг болгаш спортчу ажылдарны организастазарының планы оларны эрттирериниң талазыбиле тывылган чаа хевирлерни ажыглаашының түнелиинде чаа-чаа миллиой совет ажылчыларни болгаш оларның өг-бүлелерин күш-культурага болгаш спортка доктаамал киржири-биле даараа тударынга идиглиг болган. Оон түнелиинде олимпийжи спорт ажылының үезинде спортка киржирлериниң саны 10 миллион кижиге немешкен.

Силер ССРЭ-ниң Национал олимпийжи комитедин баштап турар-дыр силер. НОК-туи ажылының, ылангыя олимпиада соонда үеле ажылының дугайын допчузу-биле чугаалап көрүнерем?

—ССРЭ-ниң 30 чыл мурнунда тургустунган Национал олимпийжи комитеди делегейниң олимпийжи шимчээшкининге киргенин делегейниң спортчу ареназынга — 1952 чылда Хельсинкиге болган спортчу оюнларга чүгле бодуның улуг тиилелгези-биле эвес, харын-даа чурттуң иштинге массалыг күш-культура шимчээшкининиң калбарганы-биле демдеглээн.

Олимпиаданың хүнеринде ССРЭ-ниң Спорткомитединге болгаш Национал олимпийжи комитетке-даа делегейниң олимпийжи комитединиң удурткулары болгаш кежигүнери-биле, делегейниң спорт федерацияларының президиумнарының, министрлер-биле, национал олимпийжи комитеттериниң болгаш даштыкы спорт организацияларының баштыннары-биле хөй санныг үжүражыышкынар болган. Азиянын, Африканың болгаш Латин Американың чурттарының хөй-хөй национал делегацияларының удурткулукчулары спортчу оюнкарга белеткелдиң үезинде ол күрүнелериниң спортчуларының дузалааны дээш ССРЭ-ниң Олимпийжи комитединге өөрүп четтиргенин илереткеннер. Ам-даа ССРЭ-ниң НОК-у Азияның, Африканың болгаш Латин Американың бежен ажыг аныяк чурттарыңга дузаламчыны көргүзүп турар.

ССРЭ-ниң Национал олимпийжи комитеди чаа хөгжүп турар чурттарже тренёрларни, эртемденнерни, эмчилерни үргүлүү чорудуп, боттарының эштериниге, спортчу дериг-херекселдер, эт-сеттер-биле дузалавышаан, эң-сеткил каттыштырарының орүү-биле чайгылыш чокка чоруп орар. Ол чурттардан келген чүс-чүс специалистер «Олимпийжи эң-сеткил каттыштырылгазының» программазын ёзугаар семинарларга болгаш курстарга кээп белеткелдиң эрткенинер.

Чүгле 1980-1981 чылдарда Москва институдунуң чанында национал тренерлер белеткээринин курузун Азияның, Африканың болгаш Латин Американың 40 чурттарының төлээлери дооскаш барганнар. Аныяк күрүнелериниң дыка хөй спорт организацияларының ССРЭ-ниң Спорткомитединиң аразынга чарган кады ажылдажылга дугайында ийи талалыг дугуржулгалар спортчу организацияларга акы-дүмалының ак-сеткиллиг дузаларының принциптеринге үндезилеттинген.

—Делегейниң олимпийжи комитединиң ам болур олимпийжи конгрезин ССРЭ-ниң Национал олимпийжи комитеди канчаар көрүп турарының дугайын чугаалап көрүнерем?

—ССРЭ-ниң НОК-у олимпийжи шимчээшкинни улам быжыглаары болгаш демократчылдары дээш, олимпийжи хартияның кол принциптерни хамык чокка сагыыры дээш, Баден-Баденге (ГФР) XI олимпийжи конгрессти бо чылдың сентябрь айда бот-боттарының билчиринин, делегей кады ажылдажылганы быжыглаарының ёзугу-биле эрттирери дээш туружуп турар.

Бистин олимпийжи комитединивис олимпийжи оюннарга национал туктарны кедүрериниң болгаш күрүне гимнерни күүседиринин күштүг амгы байырлыг ёзулалын хевээр арттырарының айтырыгына быжыг туружуу эвелеп, Мурнуу-Африка Республиканы олимпийжи шимчээшкинге киирбес дээш, спортка секциязы ылгарының бүгү хевирлеринге шинтпирлиг удурлашкын турар.

ССРЭ-ниң Национал олимпийжи комитеди 26-сы дурумге хамаарыштыр ДОК-туң киржилге талазы-биле кол-кол негелде-дурумнери дээш, спортче профессионализмниң болгаш коммерцийның шуртуп киреринге удур туружуп турар. «Олимпийжи эң-сеткил каттыштырылгазының» программазын делегейниң спортчу кады ажылдажылгазын быжыглаарының аргаларының бирээзи кылдыр көрбүшаан, ССРЭ-ниң Олимпийжи национал комитеди ол программазыны идепкейжидеги эргежок чугула деп санап турар. Баден-Баденге болур XI олимпийжи конгресс олимпийжи шимчээшкининиң олимпизм бедик идеяларының ёзугу-биле улам демократчылдарынга чаа үеэзадаы ажыдарынга бистин чуртувуста болгаш бүгү делегейде-даа спортчу хөй-ниити идеген турар.

(СЭТА-ның хоры).

Беседаны Г. ХАЧКОВАНЯН кылган.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

Бөгүн — Никарагуа революцияның ийи чыл ою

РЕВОЛЮЦИЯНЫҢ ЧАА ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Ёзулуг революция бүрүзү катаптагтымас онзагай чүүлдерлиг болур. Ындыг революция чаа шенелделерни ылыр, бодуның онзагай оруктарын, аргаларын ажыдар, түңнүнге чедир тиилээн кандыг-даа алдарлыг революцияны ол-ла хевээр катаптавас деп чүве билдингир.

Ынчалза-даа никарагуа революйның чежемейнин-даа онзагай чүүлдерлиг бол. ол төөгүзүнүң иштин дүрүмнерин бодундан хоора октап шыдавас. Никарагуала революция оон мурнундагы, өске чурттарга болгулаан революцияларның шинтпирлеп турганы болгаш реаксылыг күштерге аштырын бастырган революцияларның ноон ускеш, аштырышкыннарга таварышкаы шак ындыг эң берге айтырыларны шинтпирлээр үзүрга таварышкан. Ол айтырыларны ук революцияның коруп турары, шинтпирлеп турарының оруктары болгаш оон кандыг байдал тургустунуп турары— бо бүгү оон онзагай талалары ол.

Чаа байдалдар чаа шинтпирлер хүлээп алырын негээр болбайн аан. Ынчаарга никарагуа революсчулар Сомосаның кижи көөр хөөн чок ёзу-чурумун тиилээрин кандырган үнелеп четтинмес идеологтуг болгаш политиктиг шугумну кампының-биле эдерип, 1979 чылдың июль 19-та тиилээн революцияга тактика болгаш стратегия талазы-биле принципиалдыг түңнелдерни удуртулга болдуруп алгаш келгеннер.

Ук тиилелгени хандырган чамдык күштерни болгаш байдалдарны нерөлиңер. Бо чүүлдер бөгүнгү Никарагуаның дешилгелиг хөгжүлдезин база тодарадып турар.

Бирээде, революцияны деткип турар чөөн күштерниң чангыс эви. Ам ол чангыс эң хлам быжыг болгаш организастыг апар чыдар. Ук чангыс эң профсоюзилдерниң чангыс эвиң быжыглаанындан. Сандиночу фронтуның политиктиг партия кылдыр эдегеннери бисче чорударын соксатканы болгаш АКШ-тан тарва садыш алыр чээли бээриниден ойталаны болур.

Никарагуа — кедөө ажылагайлыг чурт. Ынчангаш национал катап тургузуушкынның чааза кедөө ажыл-агыйының хөгжүлдезинче эң кол ачызөөгейни салганы билдингир. Республиканың чурттакчы чонунуң 70 хуузу чурттан кедөөгө боттуг хөөгчегерни ап чорудары онза чугула.

Чурттуң амгы-эңгы районнары дек-дески эвес хөгжүл келгени бергелерни тургузуп турар. Революция соонда Сомосага хамаарыштыр тургай 1,5 муң кире ажыл-агыйларның херегнинин хавырган. Олар даштыкыже садар кофе, төөгө, чигир үңүкү будүрүп турган, ындыг-ла сайзыраан ажыл-агыйлар-дыр. Оларны хураагаңы-биле Никарагуа аграр реформазын эгелөөн деп санап турар бис. Ам кедөө ажыл-агыйда күрүне сектору 20-хуузу эзелеп турар. Ында ажылдан турар кижилерге хамаарыштыр кадык камгалалының, өөренирининг, чуртталга байдалын экижидериниң талазы-биле улуг программаны ажылдап кылган.

Быдаргай чер ажылдыглар кооперативтерде каттыжып турар. Ам 2500 кооперативте 74 муң тараачыннар каттышкан. Кооператив кежигүннерниге ёзулиниң национал банк берип, күрүнеден оларга үредин, чемнигүдилгелер болган техника-биле — дузаламчыны көргүзүп турар.

Никарагуада аграр реформазы чүге эгезеп турары ол Кооператив ажыл-агыйларын хөгжүлдер хемчеглер чугула чүүл болур. Аграр реформаны дес-дараалаштыр. чурттуң район бүрүзүнүң байдалдарынга таарыштыр чорудыр апаар. Оон чедиишкинниг белүрүнүң кол аргазы — чопун чаагай күзел-түткүү.

Чопунуң аас-кежиниин дугайын бистер үргүлүү бодап турар бис. Аас-кежиктиг кылыр үениң бижыг таваан салыры дээш бедик харысалга бистин салгалга онаашкан. Ону чедип алыры база белең эвес херек-тир. Ынчаарга бистиң чаагай күзел хей эът кирип турар бир эвес экономикага тиилелгелерни чедип алыр болзуусса, бистиң улузувустуң амыдыралы чаагайжыыр.

Кедөө ажыл-агыйга бынзыг, орулгалыг, ажыл-херээ үлегерлиг күрүне секторуң тургузарын күзөөр мен. Ындыг ажыл-агый чурттуң хөгжүлдезинин улуг үлегээн болур үжүрлүг. Кооперастаан кедөө ажыл-агый база чечектелип сайзыраан турарын көрүнеөөр-дир мен. Ол дээш ам туржуп турар бис.

(ПМА).

ЧААГАЙ ХАРЫЛЗААЛАР ДЭЭШ

Никарагуаның даштыкы херектер министри Мигель Д' Эското Паржже аян-чорук кылып турган үеде ПМА-ның шинда корреспондентиям А. Игнатов чуртта байдал дугайын чугаалап бээрни оон дилээн.

Чуртта болгаш оон чоок-кавызында ниити байдал биске элээн бергелерни тургузуп турар. Биске дуза чедирип турар күрүнелерге болгаш делегей организацияларынга өөрүп четтириишкинивисти илереткеп турар бис. Америк күрүнелер организациялары бижик билбес чорукту узуткаарынга дузалажып турар. Ийи талалыг харылзаалар дайы-биле Мексика. Куба. Венесуэла. Панама. Бразилия. Аргентина. ГФР. Франция. Швеция. ГДР. Испания. Голландия. Совет Эвилели ышкаш күрүнелер-биле кады ажылдажып турар бис.

Никарагуада байдалды чугаалап тура, Төп Америкада болгаш Кариб далай эринде ниити байдалды кичээнгейге албайн барып болбас. Ол чоок-кавыга бистиң революциявыс улуг салдарлыг болган. Ында хосталга дээш демисел күштелген, а аңаа харын кылдыр Гватемалада ханныг үүлгедилер кыптып үнген. Чуртка чаартылгалар кылырын ораддажып турган кижилерни политиктиг амырадан чайлаткан күрүне эргилдези Сальвадорда болган. Ам чуртту ёзулуг хамааты дайыны шыва алган. Дайылдажып турар күштер аразынга чугаалажышкынарны, кылырынга адыг бээрниге белеңнин бистиң чуртувус дыннаткан. Ындыг янзылыг сайлдарны Мексика. Панама. Венесуэла база кийрген... Ынчалза-даа Сальвадорүн амгы эрге-чагыргазы ону тоомчага албаан.

Бо күзүн Гондураска президентиниң соңгуур. Чамдык шериг бөлүктер аңаа удурлажып турар деп каразыг бар. Ындыг күштер Никарагуа-биле мөсилдежишкинни изиндин. бой-биле үскулежирин ораддажып деп турар хире.

Гондурастың девискээринде Сомосаның камгалалыңдан 2500 хире солдат чаштыныл турар. Олар бистиң кызыгаарывысты болганчок үреп турар. Чүге сеңдү бо үеде безин олар Никарагуаның 100 хире хамаатызының амы-тынызына четкен. Ок-боолгут үскулежишкинниг удур бис. Ийи чурттуң аразында маргылдаалыг айтырыларны тайбың, ярга-биле шинтпирээринге түткүдүг бис дээрзин дыннадыскай тур мен. Ынчалажок бистиң кижи-даа коргудуп ыыладас болган бодунуң камгалаар-өрөөскө кымны-даа дээртпес бис.

Революция соонда Никарагуаның АКШ-биле харылзаалары эжикий берген ышкаш болган. Оны хөгжүдерде бүзүрөл херек. Ийи чурттуң аразында харылзааларның төөгүлү Вашингтонуң чорудуп турар ажыл-херектеринге хамаарыштыр никарагуа кижилер бүзүрелин чидиреринге чедирип турар чүүлдер бар. Ак бажыңга Р. Рейган келген соонда ийи чурттуң харылзаалары дыка өскерилген. Сальвадорүн иштинги херектерин долгаарлаан бодунуң политиказын агартыр сорулга-биле ук администрация ынаар бистиң база «орай туда» берген. Ынчаарга Сальвадор дээрге бистин-биле харылзааларны тудуп турар бот-тускайлаң күрүне дээрин демдеглээн. оон чаза биске хамаарыштыр чангыс-даа катап удурланышкынын илереткээнин чугаалаан. А. Вашингтонга белеткээн «Ак номун» деп чүүлде шүүт өскөр бижин турар болгай. Аңаа делегейниң хөй-ниитизин база бүзүревээнин Барыын Европага чоруп турган эскерген мен.

Бистер АКШ-биле харылзааларны чогумчударын ораддажып турар бис. Аңаа шынгыы шаптыктап турар чурттуң чоок-кавызында делөскөөрде ниити байдалды империализм бодунга ажыктыг кылдыр ажыглаарын орвалдажып, чурттан үндүр шаптырган сомосачыларны идепкейжидип. дашпыскыдан экелекчи хөөн-биле шургуй кириишкинниң айысылын үргүлүү тургузуп турар.

Мындыг парын болгаш берге байдалдарда сандиночу революция бодунуң принципиалдыг шугумун алдарлыбиле боттандырып. арес-маадырлыг. шудургу база ол ышкаш шиитпирлиг. серемзиделдиг чоруун көргүзүп турар. Революция оптуг кажарлаашкынга алыепайн. шилип алган оруун чаңдыр баспайн, тиилелгеге чедирген илейлиг ломналды хажытпайн. ону улам байдыдып турар.

Сергө МИКОЯН.

төөгү эртемнериниң доктору. Латин Америка чурттары-биле найырадын болгаш культурага кады ажылдажылганын Совет ассоциациязының орданчы президентизи. «Латинская Америка» журналдың көл редактору. (ПМА).

ЧОННУҢ ААС-КЕЖИИ ДЭЭШ

ПМА-ның Managуада корреспондентизи Й. Пемира Никарагуаның кедөө ажыл-агый министри Хайме Уилок Роман-биле ужурашкан, кедөө ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле революциявыг салган сорулгаларының күүселдезии чугаалап бээрни оон дилээн.

Амгы үеде чуртта шинтпирлеттинмээн айтырыглар амда экөзүп эвес. Чаа амыдыралдың тургузуушкыну ажжок берге байдалдарда чоруп турар. Чуруун даштыкы өрөзи улуг. АКШ Никарагуаның экономиктиг байдалын дорайтадыр дээш хөй янзы аргаларны ажыглап турар. Оларның бирээзи болза мурнунда бээрни дугурушкан чаңдавии херегелерни бисче чорударын соксатканы болгаш АКШ-тан тарва садыш алыр чээли бээриниден ойталаны болур.

Никарагуа — кедөө ажылагайлыг чурт. Ынчангаш национал катап тургузуушкынның чааза кедөө ажыл-агыйының хөгжүддезинче эң кол ачызөөгейни салганы билдингир. Республиканың чурттакчы чонунуң 70 хуузу чурттан кедөөгө боттуг хөөгчегерни ап чорудары онза чугула.

Чурттуң амгы-эңгы районнары дек-дески эвес хөгжүл келгени бергелерни тургузуп турар. Революция соонда Сомосага хамаарыштыр тургай 1,5 муң кире ажыл-агыйларның херегнинин хавырган. Олар даштыкыже садар кофе, төөгө, чигир үңүкү будүрүп турган, ындыг-ла сайзыраан ажыл-агыйлар-дыр. Оларны хураагаңы-биле Никарагуа аграр реформазын эгелөөн деп санап турар бис. Ам кедөө ажыл-агыйда күрүне сектору 20-хуузу эзелеп турар. Ында ажылдан турар кижилерге хамаарыштыр кадык камгалалының, өөренирининг, чуртталга байдалын экижидериниң талазы-биле улуг программаны ажылдап кылган.

Быдаргай чер ажылдыглар кооперативтерде каттыжып турар. Ам 2500 кооперативте 74 муң тараачыннар каттышкан. Кооператив кежигүннерниге ёзулиниң национал банк берип, күрүнеден оларга үредин, чемнигүдилгелер болган техника-биле — дузаламчыны көргүзүп турар.

Никарагуада аграр реформазы чүге эгезеп турары ол Кооператив ажыл-агыйларын хөгжүдер хемчеглер чугула чүүл болур. Аграр реформаны дес-дараалаштыр. чурттуң район бүрүзүнүң байдалдарынга таарыштыр чорудыр апаар. Оон чедиишкинниг белүрүнүң кол аргазы — чопун чаагай күзел-түткүү.

Чопунуң аас-кежиниин дугайын бистер үргүлүү бодап турар бис. Аас-кежиктиг кылыр үениң бижыг таваан салыры дээш бедик харысалга бистин салгалга онаашкан. Ону чедип алыры база белең эвес херек-тир. Ынчаарга бистиң чаагай күзел хей эът кирип турар бир эвес экономикага тиилелгелерни чедип алыр болзуусса, бистиң улузувустуң амыдыралы чаагайжыыр.

Кедөө ажыл-агыйга бынзыг, орулгалыг, ажыл-херээ үлегерлиг күрүне секторуң тургузарын күзөөр мен. Ындыг ажыл-агый чурттуң хөгжүлдезинин улуг үлегээн болур үжүрлүг. Кооперастаан кедөө ажыл-агый база чечектелип сайзыраан турарын көрүнеөөр-дир мен. Ол дээш ам туржуп турар бис.

(ПМА).

СОФИЯГА УЖУРАЖЫЫШКЫН

СОФИЯ. (СЭТА). Кампучия Улус Республиканың иштики херектерин холгаарлаар дээр кайдыг-даа оралдажымышкынарны, Кампучияның чепшээрежилгези болгаш оон киржилгези чокка Нью-Йоркта эртирин турар «Делегей конференциязы» дижир чүвени-даа Болгария Улус Республика хүлээп көрбейн турар деп, БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БУР-ның даштыкы херектер министри П. Младенов медеглээн.

Кампучияның албанның аян-чорууң кылып ында баргын даштыкы херектер министри Хун Сен-биле ужуражышкынга чүве чугаалап тура, Кыдаттың, АКШ-тың болгаш делегей реакциязының есне-даа күштериниң Кампучияга удур «каттышкан фронтуның» тургузар дээр оралдажымышкынарын Болгария буруу шаан турарын ол онзалап демдеглээн.

Делегейде байдал дугайын чугаалап тура, ам империалистиг күштер дүшкүүлүг чоруктуң чавырлышкынын чок кылырынче, боо-чешсекти эңдере бүдүрериң күштелдиреринче, социалистиг чурттарбиле месилдежиришкени болгаш национал-хосталгалыг демиселди базарынче үткүл салын турарын министр айыткан. Кампучияда болгаш Афганистанда оларның улустарының тура-соруу-биле болган ханы өскерлиишкиннерге эштежирин олар күзевейн турар. Ол күштер Кыдаттың антисоветизмниң болгаш гегемонизмниң политиказын салган боттарының эң чоок болган үнелиг коштанчызы кылдыр көрүп турар.

«Кампучия талазы-биле делегей конференциязы» дижир чүвени эрттирип турарын Хун Сен бодунуң чугаазында бүрүү шаан турарын ол онзалап демдеглээн.

Делегейде байдал дугайын чугаалап тура, ам империалистиг күштер дүшкүүлүг чоруктуң чавырлышкынын чок кылырынче, боо-чешсекти эңдере бүдүрериң күштелдиреринче, социалистиг чурттарбиле месилдежиришкени болгаш национал-хосталгалыг демиселди базарынче үткүл салын турарын министр айыткан. Кампучияда болгаш Афганистанда оларның улустарының тура-соруу-биле болган ханы өскерлиишкиннерге эштежирин олар күзевейн турар. Ол күштер Кыдаттың антисоветизмниң болгаш гегемонизмниң политиказын салган боттарының эң чоок болган үнелиг коштанчызы кылдыр көрүп турар.

ОНЗА СЕССИЯ

ПАРИЖ. (СЭТА). Францияның Национал хуралының онза сессиязы бүрүзүгү хүн ажыттынган. Чурттуң политиктиг болгаш социал-экономиктиг чугула айтырыгларын чугаалажырын доозар дээш президентиниң декрединге дүүштүр ону чыылдырган.

Чер-черинден эрге-чагырга ораайларының бүрүн эргелерин калбартырын көрүп турар чаарты тёлүдүлге, президент сонгуулдаларынга холбаштыр кедереглер болгаш көрүнеминг айыыл чок черининг судуун дүжүрер дугайында хооайлу телевиледеринги чазак черн онза сессиягга киирген.

Парламентиге чүве чугаалап тура депутат коммунист П. Жан 1981 чылдың күрүне бюджединге Национал хуралдың чүүлдүг деп көрген эдиглерин дугайты ФКП-ниң мурнуудан сеткил ханышкынын илереткээлээй. Ол шинтпир чонуң эң ядаранган кезиниң эргежок чугула хереглелдерин ханзырар болгаш франциязарның күзел-түткүлдеринге таарышкан чаартылгаларны боттандырын эгелээр арганы бээр боор деп чугаалаан.

Кайдыг-даа эргелерин казытхан болгаш кайдыг-даа дузаламчыларны албайн турар ажыл токтарның ниити херектеринге дуза чедирериниң хемчеглерин алырының мырынан эргежок чугулазын ФКП-ниң төлөлекчизи онзалап демдеглээн.

Тибеттен дезип көөр. Индияда чурттан турар кижилерниң база түс черниң политиктиг партияларының болгаш хөй-ниити организацияларының төлөлекчилериниң киришкени массалыг чыскаалы Делиге болган. Чыскаалдар болгаш митингилер «1962 чылда болган кыдат агрессиязы Индия утпас!», «Кыдаттың Тибетте ядролуг базаларын сөнезин!» дээн кыйгырыгларның адаа-биле болуп эртип турар.

ЧУРУКТА: чыскаал үезинде.

С. КАРМАЛИТОНУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Сергей МИХАЛКОВ

СТЁПА АКЫЙ— ХООЧУН АПАРГАН

Дертеп ажыг чылдарның мурнунда Сергей Михалковтуң «Степа акый» деп чогаалы аныяк номчукчуларның ынакшылын дораан-на чаалап алган. Ооң соонда «Степа акый шагдаа», «Степа болгаш Егор» деп номнар үнгүлээн. Ам он ийи чыл эрткен соонда үк шүлүглелдиң дөртку түңнел кезээ «Хоочун кырган Степа акый» деп эге-биле «Правдага» үнген. Моон адаанда ооң очулгазын парладывыс.

Алдарлыг шагдаа, Степан Степанов аан.
Алдын Москвада чурттап турар болгай.
А ам ол пенсионер апарганда
Аңаа олуруп дыштанып-даа болур.

Хүргүл ак баштыг ашак апараа-даа,
Күш-ажыл хоочуну Степан акыйны
Бодунуң үе-чергелери-биле бис
Бодап деңнээривиске, аныяк-тыр...

Эзеп, чалгаарап, соңга бакылагылап,
Эртken-дүшken улус кайгап, харап,
Таалап, чырган даалы ойнап орар дээш.
Таныш-көрүштер-даа ол дилевес.

Хамык чаштар маадыры Степан акый
Кайда, чүнү ам кылып турарыл?
Шаандагызында дег, ооң ам-даа
Чаштар-биле найыралы бижиг хевээр.

Стадионче чаштар шуужүшкан болза,
Степан акый база-ла анда турар де.
Алы зоопаркта олар чыглып келгende,
Аңаа Степанны манааш туруптарлар.

Өскүр херии базым-биле шелче кел чорда,
Ону ажы-тел үглеп сонуургай бердилер:
—Оглуңар Егор кандыг чурттап чоруурул,
Ону биске хөөрөңерем: Степа акый?

—Херим ажыр канчаар харап боорун
Хенинг када көргүзүңерем, акый!
—Көргүзейн! Көрүңер харын, оолдар!—дээш,
Көңгүс дораан дилегин ол хандырган...

Пенсионерлер үрүлежи-ле бердилер:
—Бертининиң болгу дег, улуг-ла кижи...
—Бистерден ам-даа аныяк болуксаш,
Бир-ле чүве кылган чоруур боор бо...

* * *

Шаанга чедир-ле чажыртынган чоруур
Шак ынды чүве делегейде турар бе?
Бешки классчы Петя Рыбкин дээрзи
Бүдүү таакпылап-ла эгелеп-тир.

Чазыыл чок оолдуң холдары дээрге
Чайгаар-ла сигареталарже сундупар.
Хамык эртennерде ооң дендектери
Кады эш-өөрүнден дорайтаан турган!

Таакпычының чөдүл-какызы-даа медээжок,
Таакпы дээрге таакпы-ла болгай, ол-дур!
Арны-бажын Степа акый дырыптырып.
Ажыпып, хорадаанзыг чугаалаан:

—Ажыы-биле меңээ чугааланар, оолдар,
Аранарда кайыңар таакпылап турар чоор!
Таакпыланчыларга черле хөңнүм чок мен!
Таанда-ла кижи канчап кадыын бодавазыл!

Талаар деп билдиңер — медерелдиг силер,
Таакпылаан оол бир базым марш!
Ыятканындан Петя Рыбкин дээрге,
Рак ышкаш кылдыр кыза берген.

«Бодумну бодум-на харымлаайн» дээш,
Борбаш кылдыр ушта базып келгеш,
Борта хөй чүнү чугаалаар боор аан!
—Моон соңгаар таакпылавас мен!—дээн.

Оолдарже Степа акый карак баскаш,
Ооң холун дыңзыг тудуп каан...
Петя Рыбкин ол аазаашкынының соонда
Берген сөзүн эөлеп шыдаан-даа мшкаш...

* * *

Шатта бедикти атакалап тур—
Шаан халдаашкында — чадаг-шериглер-дир.
Шалбаа, хөөлбектен паганы ужулганзыг,
Чап-чаа бир «дылды» тудуп келгеннер.

Кыс ургларда безин уйгу-дыш чок—
Кызып-кызып эмнеп-ле турарлар...
Чогум дайын эвес дайын кылып
Солун «Зарница» ойнап турарлары ол.

Таныжывыс Степа база-ла шуут
Даг бединде даш кырында турупкан.
Ырак-чоокта тулчуушкунну хайгаараан
Ыидазында, дайынчы хей-аът кирген тур.

Взвод командири болуп турар оол
Вертушкин Митя маңнап келгеш:
—Оода-ла күдүүн көрүңер, Степа акый,
Оларга орук айтыпчызы-дыр силер—дээн.

Степа акый хүлүмзүрүп, каттырып каан.
Ынчалза-даа ол дыңнангыр күдүүген.
Шаанда ол старшина чораан болгаш,
Чаалажышкын оюн-даа бол, дайын деп билген!

Оолдар Степаны бүзөлеп туткаш,
Ооң бодун штабынга экжелгеннер.
—Кайы таланың кижизи силер, чээ,
Харылап көрүңер, Степа акый—дээн.

—Харыы берип шыдавас мен, оолдар,
Хамык чажыт ажытпас-даа ужурлуг.
Мен дээрге, туттурган солдат-тыр мен—
Мээң чулчуруур эргем чок-ла болгай.

Дүүш үеэн чедип олурда боор,
Гүрлүг тулчуушкун ам-на доозулган
Хавак кырынга дайзынны бүзөлешпеен,
Кайы командалар тинлээнин чарлаан.

Даңгаар эртен бир-ле катап улус көөрге,
Талыгырже ол белеткенген турган.
—Кайы сунуп чедер силер, Степа акый?
—Харын шуут-ла Европа баарым ол!—дээн.

Биледим-даа, путёвкам-даа бүрүн холда,
Бичe чораан сентябрьда чанып кээр мен.
«Париж—Москва» — орук ырак болдур шаан,
Барбас дээрге, база эпчок, чоруурум ол.

Самолётче пассажирлер шуужүп кирген—
«Чаагай менди бистиң чедир аэрофлот!»
Сандайдыва чымчап кылдыр саадапкаш,
Шарыттынып, бижылангаш, чемненген-даа.

Ооң соонда Степа даай хөлестенип
Номчуур дээштиң солунну аң ажа бээрге,
«Парижке кээп хонупкан!» деп чарлай берген.
Пат-ла кайгаш, Степанов тура халаан.

(Уланчылыг).

Москва бөгүн.
Пушкин аттыг шөлде.
И. ГРАНОВСКИЙНИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Москва кинофестивалында

ЭКРАННЫҢ МААДЫРЫ—ҮЕ

Улус массаларының кайгамчыктыг шимчээшкинниден эгелээш чамдык кижилерниң сагыш-сеткилинге чедир кандыг-даа айтырыгларны боттарының уран түүлүнге амгы кинонуң ажылдакчыдары фильм бүрүзүнге үениң тыныжын, бөгүнгү амыдыралды хаара тудуп турар. Делегейнин Москвада XII кинофестивалында үнүп турар киноларының көл утка-шынарлары база ыңдыг болган.

Фестивальдың көрүдезинге дөрттүң үш кезии киржип каапкан. Ол хөй дылдыг, хөй национадлыг кижилерниң ужуражылгазы делегей экраннарының сураглыг мастерлериниң уран чогаадылгазынга чаа-чаа арыннарны ажыдып, ан-не массалыг, ан-не сонуурганчыг хевирге улустуң хандыкшылын улам бедиткен. Бүгү диптерниң кинематографистериниң бөмбүрзектиг салым-хуузунуң дугайында социал чөпүүт чорук дээш улустарның демиселиниң дугайында, бистиң бо нарын болгаш айыылдыг үеде кижилерниң амыдыран-чурттаарының дугайында кайгамчык шынны чугаалаарын бо көрүүде каттыштырып турар.

Фестивальдың экранынга үнген фильмнерниң көл маадыры—үе. Ынчангаш, ында кино бүрүзү бөгүнгү амыдырады, бо хүнүү көргүзүп турар. Чамдык болуушкуннар эрги шагны көргүзүп турар-даа болза, залче кирип келген көрүкчү кижиниң бөгүнгү амыдырал дээш боданырынче албадай бээр.

«Тегеран-43» деп фильмде болуушкуннар дөртен чыл мурнунда болган. Француз болгаш швейцар аштер-биле хөлчок туттунар бис. Бир эвес халыкчы кижиниң барып дужер оңгар черии калбартыптар болза, бодувус сула салдыныптар бис, ынчан түңнелдер дораан-ма ушчок бедий бээр иинк.

Ийинде, дүрген, азы, бистиявиле алырга, «халыгыр» оруктугаш эргежок чугула.

Адак соонда чүл дизе, агаарны болгаш маргылдааның өске-даа байдалларын барымдаалап бедиин халыырыга иттинер ыяшты шилип ап билири чугула.

— Силерниң тренировкалар методиказында кандыг-бир онзагай чүве бар бе?

— Колдуунда-ла чок иинк. Моон мурнундагы чылдардан ылгалыр чүве чүл дизе, бодумнуң белеткел сезонумну олимпийжи чемпион Иаак Удмаэ, Европаның бирги черии дээш кыскы маргылдааның тиилеккиин Геннадий Валюкевич дээш ышкаш үш дакпыр халыыкшының ыңдыг мастерлери-биле кады эрттирдим. Олардан хожудан калбас дээш кыдыын турдум, а ол дээрге күш-дамыр талазы-биле иинти белеткелдин үндезиниериниң салдыныр турган үеэн чүве. Халыыкшыннарга бодумнуң көргүзүглериимни элээп экижиткен мен: узунун ам 7.40 метр, бедиин 2.10 метр халыыр мен. Ыңдыг яяылыг белеткелди ам-даа уламчылаар мен.

— Өөренип, ажылдап турар силер бе?

— Москванын күш-культументалдыг телефильм. 16.15— «Силерни оперettaже чалап тур». 17.55—«Ийи капитан». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 6-гы сериязы. 19.00 —«Сээн артыңда — Тевээн чурттуң», Сибирьни, Сонгу чүктү болгаш Ыраккы Чөөн чүктү шингээдип алганының төөгүзүүнүң дугайында документалдыг фильм. 20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — Украин ССР-нин Күрүпеннің академиктиг алдарлыг симфония оркестрииниң концерти. Дирижёру— делегей конкурстарының лауреады И. Коган. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.00 — «Парм шивээзи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

ИҮЛЬ 20-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05— Кыска метражтыг фильмнер программазы. 10.20 — «Кино аянчоруктар клуву». 11.20 — Мөдээлер. 11.25 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Мөдээлер. 14.35 — «Тараа бистиң шуптувуска терек». Документалдыг телефильм. 15.25 — «Орленок» телестудиязының концерт залы. 16.10 — М. Ю. Лермонтов — «Бородино». 16.35 — «Телестадион». 17.05 — Совет чогаалчыларының VII съездизиниң даштыкы аалчыларынга сөс. 17.35 — «Бистиң садувыс».

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Самсон болгаш Далила» деп операдан көргүзүг. 18.10 — «Мал чеми белеткелиниң хүн деидеглели». 18.30 — 18.45— Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Улустуң аялгалары. 19.00 — «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин— амыдыралга», «Сибирь чер». 19.30 — «Черлик ангел». Фильм-шин. 21.00 —«Ye». Информастыг программа. 21.35— «Черлик ангел» деп шинии улаштыы. 22.25 — Бөгүн делегейде. 22.40 — 23.00 — Таныгырывыс аалгалар». Концерт.

ИПИГИ ПРОРГАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. «Хабиб» — чыланнар чатырыкчыы». Уран-чечен телефильм. 13.05 — «Космос үеэн Төөгүнүң арынары». Документалдыг телефильм. 14.05 — Концерт. 15.00 — «Артистин уран түүлү. Артист кижи дугайында үш сөс». 16.00 — 17.30 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

17.30 — Тыва телевидениениң болгаш радионуң симфоникти оркестрииниң концерти. 18.00 — «Расул Гамзатов». Телефильм. 18.30 — 18.45 — Телемедээлер. 18.45 — Чаралдар. 18.50 — Киножурнал.

МОСКВАДАН

19.00 — «Совет Эвилелиниг бараан болуп тур мен!» 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» Мультфильм. 20.15 — Кара адарынга Европа чемпионады. 20.30 — Аджар АССР-ден концерт. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.15 — «Бирги ынакшылдың ыры». Уран-чечен телефильм.

РЕКОРДЧЕ ОРУК

СПОРТ

Ыяш-биле иттингеш бедиин халыыр талазы-биле делегей рекордемени Владимир Поляковтуң ПМА-ның корреспондентизи Давид Имедашвилиниң айтырыгларынга харыылары.

— Чиик атлетикага сонуургалдыглар силерниң адыңнарны ам-даа шоолуг билбес болгай. Бодуңар дугайын чугаалап көрүңерем.

—Мен Туба областың Алексина хоорайынга 1960 чылда төрүттүнген мен. 1972 чылда спортка хандыкшып эгелээн мен. Узун, шилгедек дурт-сынныг болганымдан тренериниң сүмеэи-биле бедиин халыр эгеледим.

Бир чыл болгаштың, ынчаш Москвага чурттап турган мен, бистиң спортчу школага тренер Виктор Осипов чедип келген. Ол кезек хайгаарап көрүп турган, ыяш-биле иттингеш бедиин халыырын меңээ сүмеледи. Оон эгелээш Виктор Васильевич-биле чарылбаан бис. Чүгле узунун халыыр программа ёзугаар эвес, спорттуң өске-даа хевирлеринге белеткенип турган бис.

Ол алды харлыг турган, 4,90 метр бедиин ажа халыл турган мен. А бир чыл болташтың, беш метр бедиктi халыл тургаш, черге эңчок барып душкеш, аар кемдээшкинге таварыштым. Эмнige ийи ай ажыр чыткан мен. Кемдээшкин экирий бээрге, бедиин халыыр талазы-биле секторга дедир чедип келдим. Ынчалажок түңнелдерим чер албайн турду. 1979 чылда бедиин халыыр аныяк халыкчылар аразынга Европаның чемпиону болу бердим. А эрткен чылын, олимпий чылында 5,60 метр бедиктi каш-даа катап ажа халыдым.

— Июнь 26-да Тбилисиге ССРЭ биле ГДР-ниң чиик атлеттериниң маргылдаазынга силерниң тургусканыңар делегей рекорду планнаттынган түңнел турган бе?

— Чок, кол-ла сорулга болза маргылдаага тиилээри турган. 5,65—5,70 метр бедиктi ажа халыл бээр ышкаш болган мен. Ынчалза-даа 5,72 метр бедиктi ажа халыл бергеш-даа, улуг бергедевээнимни билип кагдым. ССРЭ-ниң чыынды командаларының тренери Юрий Волковтуң сүмеэи-биле халаап, 5,81 метр бедиктi аштым. Оон мурнундагы рекорд болур 5,80 метр бедик — француз Тьерри Вильеронга хамаарыжып турган.

— Силерни-биле алырга, ыяш-биле иттингеш бедиин халыыр спортчуларга үүг эргежок чугулал?

— Хамыктың мурнунда, психологтуг шаптыктарны ажыл эртер херек. Көрүп көрүүдерден, бедиктер кайы хире улгаткан-дыр, а кижи барып дужер онгарларның хемчээли биезги хевээр артып калган. Бичии-ле овааырымча чок болур болза, халыкчы кижи дужер ужурлуг онгарындан чайлаш, кемдээшкинге таваржып болур. Ынчангаш бедиин халыр тургаш, бистер биле тура-ла, ыяш-биле иттингеш бедиин халыыр спортчуларга үүг эргежок чугулал?

— Хамыктың мурнунда, психологтуг шаптыктарны ажыл эртер херек. Көрүп көрүүдерден, бедиктер кайы хире улгаткан-дыр, а кижи барып дужер онгарларның хемчээли биезги хевээр артып калган. Бичии-ле овааырымча чок болур болза, халыкчы кижи дужер ужурлуг онгарындан чайлаш, кемдээшкинге таваржып болур. Ынчангаш бедиин халыр тургаш, бистер биле тура-ла, ыяш-биле иттингеш бедиин халыыр спортчуларга үүг эргежок чугулал?

— Москванын күш-культументалдыг телефильм. 16.15— «Силерни оперettaже чалап тур». 17.55—«Ийи капитан». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 6-гы сериязы. 19.00 —«Сээн артыңда — Тевээн чурттуң», Сибирьни, Сонгу чүктү болгаш Ыраккы Чөөн чүктү шингээдип алганының төөгүзүүнүң дугайында документалдыг фильм. 20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — Украин ССР-нин Күрүпеннің академиктиг алдарлыг симфония оркестрииниң концерти. Дирижёру— делегей конкурстарының лауреады И. Коган. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.00 — «Парм шивээзи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

ИҮЛЬ 20-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05— Кыска метражтыг фильмнер программазы. 10.20 — «Кино аянчоруктар клуву». 11.20 — Мөдээлер. 11.25 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Мөдээлер. 14.35 — «Тараа бистиң шуптувуска терек». Документалдыг телефильм. 15.25 — «Орленок» телестудиязының концерт залы. 16.10 — М. Ю. Лермонтов — «Бородино». 16.35 — «Телестадион». 17.05 — Совет чогаалчыларының VII съездизиниң даштыкы аалчыларынга сөс. 17.35 — «Бистиң садувыс».

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Самсон болгаш Далила» деп операдан көргүзүг. 18.10 — «Мал чеми белеткелиниң хүн деидеглели». 18.30 — 18.45— Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Улустуң аялгалары. 19.00 — «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин— амыдыралга», «Сибирь чер». 19.30 — «Черлик ангел». Фильм-шин. 21.00 —«Ye». Информастыг программа. 21.35— «Черлик ангел» деп шинии улаштыы. 22.25 — Бөгүн делегейде. 22.40 — 23.00 — Таныгырывыс аалгалар». Концерт.

ИПИГИ ПРОРГАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. «Хабиб» — чыланнар чатырыкчыы». Уран-чечен телефильм. 13.05 — «Космос үеэн Төөгүнүң арынары». Документалдыг телефильм. 14.05 — Концерт. 15.00 — «Артистин уран түүлү. Артист кижи дугайында үш сөс». 16.00 — 17.30 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

17.30 — Тыва телевидениениң болгаш радионуң симфоникти оркестрииниң концерти. 18.00 — «Расул Гамзатов». Телефильм. 18.30 — 18.45 — Телемедээлер. 18.45 — Чаралдар. 18.50 — Киножурнал.

МОСКВАДАН

19.00 — «Совет Эвилелиниг бараан болуп тур мен!» 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» Мультфильм. 20.15 — Кара адарынга Европа чемпионады. 20.30 — Аджар АССР-ден концерт. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.15 — «Бирги ынакшылдың ыры». Уран-чечен телефильм.

ЧЕВЕ, КЫРГАН-АВАЛАР

ХЕРЭЭЖЕННЕРНИҢ уранчевер, Мерген аттыг клуву Каа-Хем районнуң төвү Сарыг-Септе ажыттыгла-ла ам үш чыл ажа дүжүп бар чоруур. Ол суурда үүгле херээженнерниң эвес, а бүгү чурттакчы чонуңу сонуургалын хайныктыра берген клувтуң ажылын үш кол угланышкынның кылдыр тургускан: тематиктиг кежээлерни, аңмыаңгы мергежилдиң төлээлекчилери-биле солун ужуражылгаларны эрттирери, аныяк өг-бүлелерниң мурнунга чугула айтырыгларны сайгарары дээш чижектиг культура-массалыг хемчеглер бар.

Ол ышкаш «Билиг» ниитилел организациязы, янзы-бүрү адырларның удуртукчулары, тускай эртемниглер-биле кодээже үүгүшкүнүүг аас журналдарын доктаамал организастап келген. Чижээ, Суг-Бажы суурже эолчеглиг үүгүшкүн. Аңаа бир-ле дугаарында делегей байдалының дугайында лекцияны лектор И. Достай номчаап. Солун темага хамаарыштыр салдынган айтырыглар база хөй болган. Аас журналының ийиги арны райзагс эргелекчизи Л. Кабельдиң бадылаашкыл, чаш уругну төл ыылдыр азырап алырының дүрүмнери, орус, тыва улустарның чаагай чанчылдары, олар-биле холбашкан ёзу-чуруминарның таныштырылгазы-биле долдунган. Дараазында чечектер өстүрер болгаш огород ажылының школазының удуртукчузу Л. Скосырева үүве чугаалаан. Эмчи Ю. Чухровтуң Сарыг-Септе чечек өстүрериниң «депкейлиглериниң айырапчайу чечектерин тырттырганы өөнүг фильмин кежээниң киржикчилерге улуг сонуургал, сеткил ханыышкын-биле көрүп танышкан. Журнал районнуң Культура бажыңының «Эксперимент» дээр ыры-хөгжүм ансамблиниң концерт көргүзүү-биле доозулган. Кежээниң түңнелинде Л. Скосырева «Совет Тыва» совхозтуң херээженнер үөвүлелиниң даргазы Т. Өшкүлүтте корзина долдур чечек үрезиннерни барып тудускан.

Ол ышкаш эдаттынган клубтуң чоокта чаа организастаны бир кежээниң ийдей-тематиказы онзагай, бедик деңнелге эрткен. Кежээниң ады «Че-ве, кырган-авалар!» Фойеде кырган-аваларның боттарының аргыл, даарап кылганы эт-херекселдерин делгээн, Ооң-биле кожа база бир делгелге. Ында оларның уругларының уругларына таарыштыр кылганы, хайындырганы амданныг торттар, салаттар, блиннер, суксун... Сцена кырында улуг самовар. Кежээниң организакчылары аалчыларына чиң-сарыг шайны, чигир-боозаны сеңнеп, дөрже чалаан. Чалаткан кырган-авалар — 5. Шупту-ла боттарының хамзарышкан мергежилдеринге бердинген, шалып ишчилери болуру-биле чергелештир хөй-нийтинии опаалда-даалгаларын база ак сеткилдиг күүседип турарлар. Чижээ, Варвара Куприяновна Бочкарева 958 дугаар КМК-да ажылчын, Сарыг-Сеп кодээ Советиниң депутады. А коммунист Галина Григорьевна Спирина районнуң харылзаа белдиринде ам 20 чыл уламтыр телефонистен ажылдап турар. Ол «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» деп медальдың эдилекчизи. Райэмнелгениң эмчи сестразы Надежда Ксефонтовна Плеёнкина бот-тывынгыр уран түүлдүң эң идепкейлиг киржикчилериниң бирээзи.

КОНКУРС беш этапка эртер ужурлуг. Жюри кежигүнеринде эмчи, кулинар, музыка башкызы, бижикчы дээш этап айыы-биле тускай мергежилдиглер бар. Коллективтиг жюри — көрүкчүлер залы. Ында чаңгыс-даа хос олут чок. Зал фойеде делгелгелерге чогуур үнелелди бээр ужурлуг. Ында кижи бүрүзүнге тускай жетоннарны баш удур тудускан. Ынчаарга көрүкчү чаңгыс-ла кижиге бодунуң үнелелин бээр, биргээр чугаалаарга, үүнү кадар ужурлуг. Ону жетонга 5 киржикчиниң кайы бирээзиниң көрээнде дугаарын ёзугаар айтып демдеглээр. Шак ынчаар кайы киржикчи хөй жетонарны баш удур тудускан. Ынчаарга көрүкчү чаңгыс-ла кижиге бодунуң үнелелин бээр, биргээр чугаалаарга, үүнү кадар ужурлуг. Ону жетонга 5 киржикчиниң кайы бирээзиниң көрээнде дугаарын ёзугаар айтып демдеглээр,

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 168 (11666) | 1981 чылдың июль 21, вторник | 1925 чылда үндезилеттингеи | Өртээ 2 кеп.

Амгы үеде кол-ла чүве болза совхозтарның, күрүнеиң чер фондузунуң бүгү-ле черлеринде үнген оът-сигеннерни шуптузун кезери болгаш сөөртүп алыры болуп турар.

(СЭКП обкомунуң Кыйгырыындан).

Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының Төп Комитединиң Бирги секретары Станислав Каняга

Хүндүлүг эш Каня!

Польшаның Каттыщкан ажылчын партиязының Төп Комитединиң Бирги секретары албан-дужаалга база катап сонгуттурганынар-биле Силерге байыр чедирип тур мен.

СЭКП-ни болгаш Польшаның Каттышкан ажылчын партиязын холбаштырган аку-дунма найырал марксизм-ленинизмниң болгаш социалистиг интернационализмниң принциптеринге улам ынай быжыгар дээрзинге бүзүрелдиг мен.

Л. БРЕЖНЕВ,
Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чиигине секретары.

МАЛГА ЧЕМ БЕЛЕТКЭЭРИ — БҮГҮДЕНИҢ ХЕРЭЭ

ПОЛИТИКТИГ АЖЫЛДЫ КҮШТЕЛДИРЕР

СЭКП Тыва обкомунуң III пленүму чоокта чаа болуп эрткен. Бөдүүн болгаш чулуктуг мал чемнерин көвүдедир талазы-биле республиканың партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнарының сорулгаларының дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан. Бо чылдың кандаашкынныг берге чайында мал чемнериниң бүгү хевирлерин белеткээр талазы-биле оныа хемчеглерни алырын пленүм чугула деп санаан. Оон-биле чергелештир СЭКП область комитеди Тыва АССР-ниң коммунистеринге, комсомолчуларынга, бүгү ажылчы чоннарынга кыйгырыгны хүлээп алгаш, оларны мал чемнери белеткээринге киржиринче кыйгырган.

СЭКП-ниң XXVI съездизинин болгаш партия обкомунуң III пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш республиканың ажыл-ишчилери улус ажыл-агыйынга политиктиг улуг ужур-дузалыг хүнүң чугула айтырыы — мал чеминиң белеткелиниң шалыпчы ийи айында калбаа-биле хаара туттунган. Бүдүрүлгелерге, организацияларга, албан черлеринге, өг-бүле бүрүзүнге чедир сиген, будук-бүрү белеткээринин даалгалары бердинген. Таңды, Улуг-Хем, Кызыл, Бин-Хем, Тес-Хем районнарның совхозтары, Кызыл хоорайның бүдүрүлгелери, албан организацияларының ажылче элээн организастыг кирген.

Кайда-ла масса-политиктиг ажылды эки организастааныл, ында ажыл-иш чедиишкинниг болуп турарын практика херек кырында көргүскен. Ленин орденниг «Кызыл тараачын», «Саян», «Революцияның чалбыыжы», «Тиилелге», «УТКА 25 чылы» болгаш өске-даа совхозтарның партия организацияларының арга-дуржулгазы ону бадыткап турар. Бо ажыл-агыйларда мал чеми белеткекчилериниң турлагларын болгаш бригадаларын көскү агитация-биле дерээн, көргүзүг самбыраларын хүн бүрү долдуруп, агитхуудустарны үндүрүп турар. Социалистиг чарыштың негелделерин, шаннап-мактаарының хемчеглерин ажылдап кылган, оон түннелин үндүрүп турар. Дуржулгалыг политинформаторларны, агитаторларны бригадаларда быжыглаан, олар СЭКП-ниң иштики болгаш даштыкы политиказын, ажыл-ишчилериң мурнунда салдынган чугула сорулгаларны чугаалап берип турар.

Мал чеминиң белеткелиниң шалыпчы ийи айы эгелээнинден бээр он ажыг хонук эрткен. Республиканың чамдык совхозтарының партия организациялары сигенчилер ортузунда масса-политиктиг ажылды ам-даа шуудадып чорутпаан. Көскү агитация-биле эки дериттинмээн, көргүзүг самбыралары чок, агитхуудустарны үндүрбейн турар ховутуралгалары, бригадалар бар. Агитаторлар, политинформаторлар, сигенчилер ортузунда агитация-массалыг ажылды четпес чорудуп турар. Оон ангыда күш-ажылды организастаанында, аъш-чем болгаш культурлуг хандырылгада четпестерни чок деп болбас. Ак-Чыраның сиген шөлдеринде мал чеми белеткеп турар Эрзин, Мөңгүн-Тайга, Өвүр районнарның болгаш өске-даа чамдык совхозтарның турлагларында үстүнде адаан четпестер бар, ону кыска хуусаада эдер хемчеглерни хамаарышкан партия организацияларга алыр ужурлуг.

Харыысалгалыг ажыл-агый кампанияларын эрттирер үеде республиканың партия организацияларының идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды организастаарының арга-дуржулгазын мөөнүнеп алган. Амгы үеде ажылчы чоннарны мал чемнери белеткээринче мобилизастаары ышкаш ындыг чугула сорулга чок. Политика-кижизидилгелиг ажылды ажыл-ишчи бүрүзүнүң күш-ажылчы идепкейин көдүрериниче, эки бүдүрүлгечи көргүзүглерни чедип алган турарыиче угландырар херек.

«Партия, совет, профэвилел организацияларының, совхозтарның удуртукчулары болгаш специалистери мал чемнериниң белеткелиниң киржикчилеринге оларның бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга эргежок чугула таарымчалыг байдалдарны тургузар, оларның аразынга дайынчы социалистиг чарышты организастаар, кижи бүрүзүнүң инициативазын болгаш тывынгыр чоруун деткнир, ажылдың түннелдерин хүннүң үндүрер, мурнакчыларны шаннап-мактаар, курлавырларны илередип тывар болгаш оларны бүрүнү-биле ажыглаарының хемчеглерин алыр хүлээлгелиг» деп Кыйгырыгда айыткан. Партия организациялары ону удуртулга болдурар, амыдыралга боттандырар апаар.

Ниитиниң малын чемнер-биле хандырары—улуг, харыысалгалыг, нарын сорулга. Ону чедиишкинниг шиитпирлээри партия организацияларының дайынчы арга-шинээнден, организакчы болгаш политиктиг ажылының деңнелинден улуу-биле хамаарыжыр. Ындыг болганда бергелерни ажып эртер дээш мал чемнерин хөйү-биле белеткээр дээш онза хемчеглерни алыры партия организацияларының эң дайынчы сорулгазы болур.

МЕЖЕГЕЙДЕ САРААТТАР

Республиканың дыка хөй районнарынга моон мурнунда агаар-бойдустуң байдалы берге, от-сиген эки үнмейн, суг-сумун чедишпес-даа турган болза, Таңды районнуң тайга эдээ черлеринге күзүн сарааттар бо-ла тургулаар, сиген-ширбик элбек үнер турган. Ынчалзә-даа бо чылдың кандаашкыны бо районну база-ла тавараан. Эрткен чылдарда чайгаар үнген сигенниг шөлдер база-ла кандаашкынга таваржып отсигенни дыка тайыс боон турар. Чогум-на оон ужурундан таңдыжылар бо чылын суггаттыг черлерниң дүжүдүн бүрүнү-биле ажаап алырынче, харын-даа оон ийиги дүжүттү алырынче түткүп турарлар.

Районнуң ажыл-агыйларындан ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң төп суурунда шыгжамырга баштайгы кескен сиген июнь айда кээп эгелээн. А. Г. Кленковичиниң удуртканы механизастаттынган бригада витаминниг даалган агрегадыиче погаан массаны база-ла июнь айның төнчүзүнде чорудуп эгелээн. Төп фермада тургустунган ол агрегаттың ажылын шуудадыры-биле бо чылын аңаа кижилерни үш эзлчегбиле ажылдаар кылдыр графикти тургускан. Бо хүнерге чедир агрегаттың операторлары 200 аныг тонна витаминниг сиген даллаһын мал чемнеринге курлавыр кылдыр складта дужаганнар. Агрегатта ажылдап турар Оюп Маңлай-оолдуң болгаш Петр Алёхиниң звеноларының эң хөй продукцияны берип, АВМ-ниң үзүк-соксаал чок ажылдаарын хандырып турар.

Ол совхозта сиген белеткеля база шалыпкын чоруп турар. Сигенчилериниң дургектей шараан 500-500 кг. сигенин тракторист С. Балчыр баштаап, звено шалыпкын сөөртүп турар. Ону төп шыгжамырга экскөрте, улуг фуражир Павел Федосеевич Николаев денза аайы-биле хүлээп ап турар.

— Бо чылын сигенниң денза бүрүзүн шыгтыы учёткa алыр болгаш ону малдың баш санынга онаап тургаш, долузу-биле ажыглаар деп шиитпирлээн бис—деп, Павел Федосеевич чугаалап турар.

1963 чылдан бээр Дмитрий Иванович Башарин сигенни стогометчик-биле сараттап келген, улуг дуржулгалыг механизатор. Ол шак-уе-даа барымдаалавайн, келген-не сигенни дөгерезин сараттаваан шаанда соксавас. Оон эжи хол айыры-биле сараат таарыкчызы И. Лопатин база оон дудак чок шалыпкын ажылдап, бодунуң үлүг-нормазын үргүлүү ажыр күүседип турар.

Ол совхозтуң суггаттыг черлери-ле хөй. Ынчангаш еске областарның, ылангыя кожа-хелбээ Хакас автономнуг областың ажыл-агыйларының дуржулгазын ажыглап, эвээш продуктулуг тараа болгаш сиген шөлдерин катап болбаазырадып, илиртээш, оларга рапс, чочак-тараа, сула, холумаа болгаш еске-даа культурлуг сигеннерни чаштырып, орай күзүн оон немелде мал чемнерин ажаап ап болур. Ол дугайында межегейжилер сагыш салбайн турар. Ынчаарга «Революцияның чалбыжының» мал чеми белеткелчилери кек-тараа шөлүнге рапсты чаштырып тарыыр деп турары кончуг шын. Ону межегейжилер база өөренип көөрү чугула. Чүге дээрге, оларда арга-курлавырлар базала балгазынчылар ышкаш, улуг боон турар.

Т. МОНГУШ.

ЧУРУКТА: сараат салыкчызы П. Лопатин. Сигенни сараатгап турары.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ҮЛҮҮН КИИРЕР

Ниитиниң малын келир кыштан хүр ажырары, оон чаш төлүн бүрүн камгалаары, эът, сүт, дүк продуктуларын хөйнү алыры чайгы үеде мал чемни хөйнү белеткеп алырындан кол хамаарыжыр. Ол ажылдарга Чаа-Хөл көдээ Совет улуг үлүн киирерин хүлээнген. Чарлаттынган шалыпчы ийи айда көдээ Совет күүскомуу 3000 тонна будук-бүрү белеткээр онаалдалыг. Ол ажылды шалыпкын чорудар дээш суурларның бүгү чурттакчыларын мобилизастаар, оларга байдалды, сорулганы тайылбырлаар талазы-биле эвээш эвес ажылдарны күүсеком ажылдакчылары чорутка. Ажылда чедер-четпестерни чогуур өйүнде илередип, оларны хана-солуннарга доктаазыл чырыдып эгелээн.

Албан организацияларының черлеринден санаторий ажылдакчылары (кол эмчизи Д. О. Артына) 20 тонна будук-бүрү белеткээр планын өскелерни мурнап доозуп алган. Чаа-Хөлдүң эмнелге коллективи 15 тоннаны белеткээш, дужаар онаалдазын күүседир чоокшулаан. Чаа болгаш Эрга Чаа-Хөлдериниң школачыларындан тургустунган 40-өө кижи состаттыг ийи звено ортулуктарда будук-бүрү белеткеп кирипкен. Ол ышкаш еске-даа организациялар мал чеми белеткээр ажылды чугулалап көрүп, хүлээнген онаалдаларын бүрүн күүседир дээш кызымак ажылдап турарлар.

Баштайгы үеде суурнуң өг-бүле бүрүзүнге 500 килограмм будук-бүрү белеткээрин онааган турган. Планныг онаалдазын чамдык өг-бүлелер күүседип алган. Ынчалза-даа амгы үеде ол планны эде көргеш, аңаа немей база 500 килограммны белеткеп, дужаарын өг-бүлелерге даскан.

Ынчангаш, көдээ Совет депутаттарының албан организация черлери болгаш чурттакчылары кандаашкынныг берге чылда мал чеми белеткээринче бүгү күштү салырын кончуг эки билип, демнинг, турасоруктуг ажылдап турар.

К. БИЧЕ-ООЛ,
көдээ Совет күүскомуунуң даргазы.
Улуг-Хем район.

СОЛУННАРНЫҢ АРЫННАРЫНДА

⊙ Совет Эвилелинде дыштаның келген АУДП ТК-ниң Чиигине секретары, АДР-ниң Революстуг чөвүлелиниң Даргазы Б. Кармаль-биле СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң Крымга болган ужуражыышкынын делегей парлалгазы калбаа-биле тайылбырлап бижип турар. Эрги феодалдыг ёзу-чурумнарны катап тургузар болгаш революцияның чаалап алышкынарын чок кылыр дээр кандыг-даа оралдажышкынларга афган улус ойтур шавышкын бээр шиитпирлиг сорук киргеп деп, Болгарияның «Работническо дело» солуну бижээн. Афганистанбиле холбаалыг айтырыгларны политика талазы-биле таварыштыр шиитпирлээри империалистиг чамдык чурттарның, гегемонисчи күштериниң болгаш оларның эвилелчилериниң холгаарлаашкынынын түпелинде херек кырында ам-даа шулуудан шыдавайн турарын ГДР-ниң «Нойес дойчланд» солуну онзалап демделээн. Ынчалдыр таарыштыр шиитпирлээри болдунар аргалыг, ынчангаш ынчалдыр кылырынга эки үндезин Совет Эвилелиниң болгаш Афганистан Демократтыг Республиканың сураглыг саналдары болган Чехословакияның «Руде право» солуну бижээн.

⊙ Индияның даштыкы хелектер министри Нарасимха Раонун Совет Эвилелинге доозулган ани-чоруун тайылбырлавышаан, Венгрияның «Непсабадшаг» солуну ССРЭ-ниң болгаш Индияның аразында харылзаалар янзы-бүрү шиитилел тургузулгуг чурттарның бүгү таламыг үретүннелдиг кады ажылдажылгазының үееген-чижээ-дир деп бижээн. Совет Эвилелиниң нүүрүнде Индия кезээде дузалажып баарынга белен өнүктү тыпкан деп ол солун уламчылаан.

⊙ Ливанга удур Израильдиң хоратан үүлгедиишкинневи даштыкы парлалганы кол темаларының бирээзи апаран. Ливанда амгы болуушкынныар дээш харыысалганы АКШ чүмүтээр апаар деп, Францияның «Юманите» солуну бижээн.

⊙ Францияның президентизи Ф. Миттерраның Ак бажыңының баштыңы Р. Рейган-биле ужуражыр деп турарынга холбаштыр француз солуннар даштыкы болгаш иштики политиканың дыка хөй чугула айтырыгларында шиитпирлээр харыысалгаларын үтландырып турар.

(СЭТА).

КАРА ХӨРЗҮННҮГ РАЙОННАРГА ЧОРААНЫ

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы М. С. Соломенцев июль 14-тен 19-ка чедир Белгород, Курск, Воронеж, Липецк болгаш Тамбов областарга чораан. Көдээ ажылагыйлыг дыка хөй районнарга ол барып, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин канчаар күүседип турары-биле, дүжүт ажаап алышкынын болгаш мал чемнери белеткээрин организастап турары-биле танышкан.

Партия-совет ажылдакчылар-биле, ажыл-агыйларның удуртукчулары-биле болгаш специалистери-биле ужуражышкынар үезинде кезилдеге бүгү ажылдарның бедик шынарлыг болуруң сагыырынче, тараның, савааның, тараа кудуруунуң чидириин чайладырынче онза кичээнгейни угландырган. Малга чем белеткелдериниң байдалының, аңаа бүгү бар курлавырларны ажыглаан турарының дугайында улуг чугаа болган. Чиижээ, Тамбов областа ону ажылагыйжы ёзу-биле көрүп, эрткен чылгы савааның бүгү артыкшылдарын шыгыы учёткa алганын чайгаар үнген от-сигеннерни арга-арыг черлер иштинден, ыйгылдардан, хемнер оймактарындан, унгарындан кезип ап турарын демделээн. Малга чем белеткээр чамдык комплекстеринге ажылы-биле танышкан, М. С. Соломенцев мал чеминиң радионуг хоорган эъдин, хайындырган киселин сигенчилер мактап турар. Мэнза-биле кылган столовая, стойдар болгаш сандайлар арыг-силиг, плакаттар, хана-солун, көргүзүглер булуңу болгаш оон-даа өске шимелде аян-шинчилиг. Бригада боду турум киноолуг. Совхозтуң агитбригадазы кээп турар. Лекция болгаш беседа бо-ла болгулаар. Бригада аптечкалыг, сайгылгаан база чыып турар. Чунар душ моон өске бригадаларда чок.

Сигенчи бригадаларның барык-ла шуптузунда сигенчилерже кичээнгей улуг, ажылдаарынга болгаш дыштанарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш партия, совет болгаш хөй-ниитиг организары шудургу ажылдап турар. Ынчалзажок ук ажыл бо бригадада өскелерден онзагай. Шээнда бригаданың девискээрииге кезек-кезек хөлдер болгаш шалбаа тургая. Хөлдерниң суун бугалар каскаш, өскээр аксып, тулааның суун эвээжеткенинин ачызында совхоз моон үш мун хире тонна сигенни белеткеп алтар апарган Мал чеминиң будүрүлгезинче мында сагыш салып турарын моон безин илдең.

Ол-ла районнуң «Чодураа» совхозунуң Ак-Чыраада механизастаттынган мал чеми белеткээр бригадазында байдал арай дүвүренчиг. Бригада чартык ай дургузуида 106 тонна сиген белеткээн, хүнде орту-маа-биле 7 тоннаны белеткеп турганы ол. Моон ап көөрге, чээрби кежигүнүг бригаданың бир ажылчыны-ла хүнде 350 килограмм сиген белеткеп турган. Моон кол чылдагааны — ажылды сула организастап турарында.

Бо чугула кампанияга бригада сула белеткенген. Сигенчилериниң бажыңының сонгазында, шалазының дең кезии-даа чок. Удуур-чыдыр паразы безин үредик. Бажыңнары иштич кажан-даа аштап-арыглап көрбээн. Ында демир-дес, тараа саваны, туулбу бузундулары, таакпы сывы овааланы берген чыдар. Печказы чок, ядык ийлени берген турар. Техниказ үредип турар, артык кезектер чедишпес. Он хонук мурнында-ла экжелген сут досказарда чылбая берген турар. Трактор ажылладыр бензин чогундан бир тракторну хондур ажылдадыр ужурга таваржып турар.

Бригада маңаа келгек соонда, совхозтуң удуртукчуларындан ким-даа эргип келбээн. Машина чок болганындан совхоз-биле харылзаа шуут үзүлгеп. Чем шагда төнген, карлшай биле маргарине хварган боовадан өске чем чок. Повар бригадалар кезип, аъш-чем чегдиишп, хүннүң-не дилеиип чоруп турар.

Бригадада иургулайында бо чылын школа дооскан он хире оол бар. Олар ийи-үш машинаны дозуп чораш, Ак-Чыраага келгеш, оон бээр Мөңгүн-Тайга, Эрзин, Өвүр районнарының беш бригадазының тургаларын тавартыр чадаг кылыптаяжып келген. Оларда чаңгыда оюн аймаа чок, бирээзиниң суурда эжиинден дилеп алган гитараазы бар, ол-ла. Байдал мындыг турда, ажылдың түннели ынай, ажылчыннарның хей-аъдыы шоолуг эвес болуру чөп. Хандырылганы экжидер болза, ам ажыл сегип болур.

К. ШООЛУ.

УСПА-ХӨЛ ШЫНААЗЫНДА

I. ХАНДЫРЫЛГАНЫ ЭКИЖИДЕР БОЛЗА...

СЭКП обкомунуң сөөлгү пленумунуң шиитпирлери Тываның ажылчы чонунуң күш-ажылчы хей-аъдын көдүргеп. Амгы үеде хоорай, суурларның-даа, көдээниң-даа ишчилери мал чеминиң белеткелинде хаара туттунган. Школчылардан эгелээш пенсионерлерге чедир бүгү чон көдүрүлгеп.

Республиканың эң-не хөй мал чеми белеткээр черя — Тес-Хемниң алдыы агымы — Хүрен-Дугай, Кош-Терек болгаш Ак-Чыраа. Бо хүнерде ында мурнуу зонаның дөрт районунуң он ийи совхозунуң болгаш он сес суурунуң сигенчилери ажылдап турао. Оларның турлагларының саны үжен чоокшулаан, турлаг бүрүзүнде кижиниң саны 20-ден 120 чедип турар.

Ажылдың будүрүкчүлүүнүн болгаш ажылчыннарның хей-аъдының бедик болуру кижилерге таарымчалыг байдалдарны тургусканыңдан, оларже хүн бүрүнүң кичээнгейин улгаттырганыңдан болгаш деткимчеден улуг хамааржыр. Ону сигенчи бригадаларны кезип чорааш, доразн-на эскерип болур.

Тес-Хемде «О. Шынаа» совхозтуң механизастаттынган сигенчи бригадазында он ажаг кижи бар. Ук бригада июльдун 15-ке чедир 450 тонна сиген белеткээн. Ол дээрге бригаданың бир кежигүнүнге онааштыр ортумаа-биле 30 тонна мал чеми-дир. Азы кижи бүрүзү-ле хүнде барык-ла ийи тонна сигенни белеткеп турган. Моон алгаш көөрге, совхозтуң Ак-Чыраадан белеткээр 2700 тонна сигенни шалыпчы ийи айда күүседип болурунун аргазы бүрүн бар.

Бригадада ажылды организастап турары үлегерлиг. Ылангыя малгашка калалбас тускай тракторну чүгле кадалган тракторлар болгаш машиналар ушта тыртарыга тускаиары ажылдыи будүрүкчүлүүнге дыка деткимчелиг. Чамдык бригадаларның малгашка кадалган тракторлары, өске бригадалардан ындыг трактор ачылап келгиже, хүнзедир, а чамдыкта ийи-даа хүн ажыл чок турар таварылга ховар эвес.

Кайы-даа бригадага артык кезектер тывылбазының дугайында хомудалдарны кижи бела дыннаар. А бо бригадаартык кезектерни баш бурукгаар тыптынып, белеткенчи ылган болду. Совхозтуң эдиичилери болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары базында үргүлүү турар. Бис базоыыска бригадир Санаа Сүге-Маадыр, совхозтуң директорунуң мал чемнери белеткээш талазы-биле оралакчызы Виктор Янзоо, директор Балчыөол Начын-оол аңаа турду.

Сигенчилер майгыннарлыг кезектерниг болгаш өглүг-даа болза, олары арыг-силиг болгу. Агартыр сүттээш-шай, сметана, консервалаан инек ээди бо бригададан өске чаңгыда бригадага көөрлбези. Повар Зина Уйнук-оолдуң мактаган турар. Мээнзе-биле кылган столовая, стойдар болгаш сандайлар арыг-силиг, плакаттар, хана-солун, көргүзүглер булуңу болгаш оон-даа өске шимелде аян-шинчилиг. Бригада боду турум киноолуг. Совхозтуң агитбригадазы кээп турар. Лекция болгаш беседа бо-ла болгулаар. Бригада аптечкалыг, сайгылгаан база чыып турар. Чунар душ моон өске бригадаларда чок.

Сигенчи бригадаларның барык-ла шуптузунда сигенчилерже кичээнгей улуг, ажылдаарынга болгаш дыштанарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш партия, совет болгаш хөй-ниитиг организары шудургу ажылдап турар. Ынчалзажок ук ажыл бо бригадада өскелерден онзагай. Шээнда бригаданың девискээрииге кезек-кезек хөлдер болгаш шалбаа тургая. Хөлдерниң суун бугалар каскаш, өскээр аксып, тулааның суун эвээжеткенинин ачызында совхоз моон үш мун хире тонна сигенни белеткеп алтар апарган Мал чеминиң будүрүлгезинче мында сагыш салып турарын моон безин илдең.

Ол-ла районнуң «Чодураа» совхозунуң Ак-Чыраада механизастаттынган мал чеми белеткээр бригадазында байдал арай дүвүренчиг. Бригада чартык ай дургузуида 106 тонна сиген белеткээн, хүнде ортумаа-биле 7 тоннаны белеткеп турганы ол. Моон ап көөрге, чээрби кежигүнүг бригаданың бир ажылчыны-ла хүнде 350 килограмм сиген белеткеп турган. Моон кол чылдагааны — ажылды сула организастап турарында.

Бо чугула кампанияга бригада сула белеткенген. Сигенчилериниң бажыңының сонгазында, шалазының дең кезии-даа чок. Удуур-чыдыр паразы безин үредик. Бажыңнары иштич кажан-даа аштап-арыглап көрбээн. Ында демир-дес, тараа саваны, туулбу бузундулары, таакпы сывы овааланы берген чыдар. Печказы чок, ядык ийлени берген турар. Техниказ үредип турар, артык кезектер чедишпес. Он хонук мурнында-ла экжелген сут досказарда чылбая берген турар. Трактор ажылладыр бензин чогундан бир тракторну хондур ажылдадыр ужурга таваржып турар.

Бригада маңаа келгек соонда, совхозтуң удуртукчуларындан ким-даа эргип келбээн. Машина чок болганындан совхоз-биле харылзаа шуут үзүлгеп. Чем шагда төнген, карлшай биле маргарине хварган боовадан өске чем чок. Повар бригадалар кезип, аъш-чем чегдиишп, хүннүң-не дилеиип чоруп турар.

Бригада иургулайында бо чылын школа дооскан он хире оол бар. Олар ийи-үш машинаны дозуп чораш, Ак-Чыраага келгеш, оон бээр Мөңгүн-Тайга, Эрзин, Өвүр районнарының беш бригадазының тургаларын тавартыр чадаг кылыптаяжып келген. Оларда чаңгыда оюн аймаа чок, бирээзиниң суурда эжиинден дилеп алган гитараазы бар, ол-ла. Байдал мындыг турда, ажылдың түннели ынай, ажылчыннарның хей-аъдыы шоолуг эвес болуру чөп. Хандырылганы экжидер болза, ам ажыл сегип болур.

К. ШООЛУ.

НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШТУРЕР

СЭКП-ний XXVI съездинин шиитпирлерин кижи бүрүзүнүн үзүн-медереливе чедирер — лектор кижи бүрүзүнүн амгы үеде эн чугула сорулгаларының бирээзи.

Лекторну мүзек-оок одарда малчыннар, хову-шөлдерде ажылдап турар механизаторлар, үлетүр бүдүрүлге черлериниң ажылчыннары, күшажылчы коллективтер четтирбей манап, ол келирге хүндүткел-биле уткуп ап турар.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың даштыңы болгаш иштики тайбың политиказының, совет улустуң материалдыг чаагай чорууң улам экижидер дээш партияның чорудуп турар экономиктиг стратегиязының дугайында лекторнуң маап шыныг, тодаргай чугаазы ажыл-ишчи кижилериниң хей-аъдын көдүрүп, оларны чаа-чаа күш-ажылны чедиишкиннерже кыйгырып, сорук киирер.

Эш Л. И. Брежнев Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVI съездизинге СЭКП Төп Комитединиң Отчет илеткелинге мынча дээш: **«Массаларга партияның бодалдарын чедирип, оон политиказын тайылбырлап турар кижилерниң улуг армиязынга — коммунистерге болгаш партия кежигүнү эвестерге — өөрүп четтиришкинниң сөзүн илергейлээн. Олар дээрге лекторлар болгаш пропагандистер, агитаторлар болгаш илеткелчилер-дир. Оларның ажылы эки тура-биле, бодунуң хостуг үезинин күсели-биле чоруттунуп турар болгай. Олар улуска ажыктыг болгаш херектиг ажыл-херекти кылып турарлар, оларга улуу-биле четтирдивис!»**

Лекторлар ынчангаш боттарының чон мурнунга ажылын бедии-биле медерел билип, харыысалгалыг чоруун улгаттырып турар.

Амгы үениң негелдезинге дүүштүр лекция пропагандазын калбартыры хей талалыг, нарын ажылды неделп турар. Ынчангаш «Билиг» нитилелиниң Бай-Тайга район организациязының баштаар чери лекция пропагандазының идейлиг деңнелии бедидер, шынарын экижидер дээш чамдык тодаргай хемчеглерни ап чоруткан.

Лектор кадрлар-биле ажыл бедик харыысалгалыг болуп ужурлуг. Ынчангаш лекторларга деткимче, дуза көргүзер, оларның өөредилгезин, семинарларын доктаамал организастаарынче үйлүг киирзингейин салыры чугула.

Районда «Билиг» нитилелиниң он дөрт эге организациязы ажылдап, бодунуң дүрзелиниве 180 хире кижиниң хаара туткан. Оларның аразында шыырак билиглиг, арга-мергежилдиг лекторлар хей.

Башкылардан 21 кижи, көдээ ажыл-агыйның специалистеринден — 12, совхозтар база күш-ажылчы коллективтер удурткулуларындан — 20, партия-совет активинден — 32 кижи лекция, беседаларны чон ортузунга идепкейлиг номчуп турар.

«Билиг» нитилелиниң эге организациялары лекторларның ажылынга бедик харыысалгалыг, боттарынга негелдиг болурукче киирзингейни салып турар. Эге организацияларның путевказы-биле күш-ажылчы коллективтерге, хойжу бригадаларга, фермаларга, ырак-оок одарларга чүс ажыг лекторлар лекцияларны номчаан.

Ол ышкаш район төвүнүң чээрби ажыг лекторлары ажыл-агыйларга барып, күш-ажылчы кижилерге лекцияларны номчуп турар. Олар делегей байдалының дугайында база көдээ ажыл-агый темаларынга түс-түс лекцияларды бедик мергежил-биле номчуп турары черле эки.

Районуң лекторлары бо чылдың эгезинден бээр бешин дөрт чүс ажыг янзы-бүрү темага лекцияны күш-ажылчы коллективтерге, чурттакчылыг черлерге номгулаан. Эң идепкейлиг лекторларга «Мурнакчы» совхозтан А. Доржуну, «Тээли» совхозтан Х. Хирбааны, «Кара-Хөл» совхозтан Д. Тановту болгаш өскелериведе хамаарыштырып болур.

Районуң «Билиг» нитилелиниң баштаар чери чыл эгезинден бээр лекторларның район семинарын ийи удаа эрттирген. Ол ышкаш «Билиг» нитилелиниң эге организацияларынга доктаамал дузаны чедирип келген. Бирги кварталда «Мурнакчы» совхозта «Билиг» нитилелиниң эге организациязының лектор кадрларыбиле канчаар ажылдап турарын президиумга чугаалажып көргеш. Аңаа чогуур үнелиг арга-сүмей берген.

Лекторлар-биле ажылда чамдык эки талалыг чүүлдер бар-даа болза, лекция пропагандазын калбартырының ажылында четпестер база бар. Чижээлээрге, районуң орутмак школаларында ажылдап турар дөрт улусчу университеттериниң ажылы чогуур негелдезинге четпейн турар, оларга чүгле кижизидилге темазынга хамаарышкан лекциялар номчутуп турар.

Ол ышкаш эрткен чылын район төвүнге ажыктаан лекторларның арга-мергежилиг бедидер школа үр эвес ажылдаан, оон ынай ара соксаан. Ол школаның ажылын ам катап эде көрүп, айаа чогуур деткимче дузаны көргүзери «Билиг» нитилелиниң район организациязының баштаар черинден негеттинип турар.

Лекторларның номчаан лекцияларын дыннап, оны сайгарып көөр ажыл база чогуур деңнелинге четпес. Ол ышкаш лекторларга дыннакчыларның салган айтырыгларын аналитеп, оны түүнеп чугаалажыры база куду деннелде.

Районуң юрист кадрлары хөөлүү-дүрүм, корум-чүрүмнү быжыглаарынче уланган лекция, беседаларны эвээш номчуп келген. Коммунистиг мораль, кижизиг, төлептиг мөзүшкилер талазы-биле лекцияларны чон ортузунга хөй-биле номчуруу негеттинип турар.

Ол ышкаш культура-чыры-дыышкын албан черлеринге тускай темалыг лекцияларны, айтырыг база харыы кежээлерин организастап турарры четпес. Улус ажыл-агыйының ажы-ажыг адырларының сөйбиле специалистерни лекция пропагандазынче калбак-биле киириштирип чедип алыры — хүнүүн сонгаарладып болбас сорулгазы.

Лекция пропагандазынга техниктиг керекселдерни, кезиү агитацияның дээштиг хевирлерин ажыглаары база-ла чогуур негелдезинге четпес.

«Билиг» нитилелиниң эге организацияларының ажылының идей-политиктиг деңнелии бедидип, аныяк лектор кадрларны белеткеп, оларны доктаамал өөредилгеге чедирип келген. Бирги кварталда «Мурнакчы» совхозта «Билиг» нитилелиниң эге организациязының лектор кадрлар-биле канчаар ажылдап турарын президиумга чугаалажып көргеш. Аңаа чогуур үнелиг арга-сүмей берген.

Лекторлар-биле ажылда чамдык эки талалыг чүүлдер

Х. ОЙДАН-ООЛ.

Узбек ССР. Ташкентиниң № 3 таксомотор парыгының 130 автомобилдери бензин орнунга өрттедип каан газ-биле ажылдап турар. Автомобильдерини чүк салыр кезээнде 84 литр ишкир газ баллонун тургускан. Ол газ 450—500 километр оруктуу эртеринге четчир. А бир эвес газ орукка төне бээр болза, автомобиль бензини-биле шимчээшкинии уламчылап болур. Кывар-чаар чүүлдерни каш-ла минута иштинде солуп ап болур. Газтың өртээ бензинден чиик. Ындыг арга-биле одаар чүүлге камналганы чедип алыры ажыктыг. Газ-биле шимчээр автомобильдиң агаарны хирлендирериниң хемчээли эвээш.

ЧУРУКТА: рейсче үнер машинага көрүлдени чорудуп турары.

Ш. АЛИМОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

УКРАИН ССР. Черкасск областың көдээ ажыл-агыйының шичилери амгы беш чылда эът болгаш сүт будурулгезин дыка өстүрериниң талазы-биле эгелекчи саналдаан, сөглээн сөзүнге ёзулуг ээ болуп турар. Бо хүнерде безин элээн хей ажыл-агыйларның операторлары шарыларың хонукта немелде деңзизин 1100—1200 грамм чедирип турар. Машина-биле саалдага саанчыларның бедик көргүзүү амгы үеде норма-биле дөмей апарган.

Бо чылдың беш айларында областың мал ажылдыглары күрүнеге эът, сүт садар талазы-биле планны эрткен чылдыңындан оранчок ажырган. Тодаргайларга, эътти 600, сүттү 22,6 муң тонна хөйнү саткан.

Оларның чедиишкинииниң үндезини — мал ажаарының дешилгелиг технологиязын ажыглап билири, көдээ ажыл-агый будурулгелериниң бүгү участоктарын комплекстиг механизастааны болгаш чем баазазын быжыктырганы болур.

Машина-биле саалдага Золотоношск районуң «Большевик» колхозунуң мастери В. Н. Левчиктин чедиишкини областан дашкаар безин билдингир. Бо чылын ол бир шектен-не 6000 кг сүт саап алыр план алгаш, ону күүседиринии бүзүрелин алган. Күш-ажылчы арын-нүүрүбиле ол Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты чаалан алган. СЭКП-ниң XXVI съездизинин делегады, УССР-ниң Дээди Советиниң депутады.

ЧУРУКТА: В. Н. Левчик уруунуң уруу Люда-биле.

К. ТАРУСОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

РОССИЯНЫҢ ЧЕМГЕРИЛГЕ ШӨЛҮ

Мал чемин будүрериң специализастаарының үжүр-дүзазы бөгүн кымга-даа билдингир апарган. Дүжүттү тарын өстүрериниң өгелээш, мал чемин кышка белеткеп шыгжыгыже чедир бүгү ажылдарны кылыр үжүрлүг отрядтар, бригадалар болгаш будун-будун комплекстер ам хей-хей колхозтарда болгаш совхозтарда ажылдап турар. Ол ышкаш, ажыл-агыйлар аразының комбикормнар болгаш мал чемине немелде кылып үндүрер талазы-биле будүрүлгелерии түдүп турар. Мал чемиерии будүрүп үндүрериниг ол бүгү ядыр айы-биле, индустриалдыг хевирии киирип турар.

— Ол бүгү чедиишкии бардаа болза, четпестеривистии болгаш чедир кылдымаан ажылдарывыстың дугайын үтпас үжүрлүг бис—деп, СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга РСФСР-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң мал чемнериниң, шынаарының болгаш одарларының талазы-биле Кол эргелел начальныгы В. Агафонов чугаалаан.— Мал чеминиң недиишпес чорууп малдың продуктулуг чорууп бедидерииге амга чедир шаптыктап турар чылдагаанарның бирээзи болуп артпышаан. Шынары багай кылдыр белеткеттингеп мал чеми малды чогуур негелдеге чедир чемгерериниге таарышпайн турар.

— Мал чемнерин будүрүп үндүрериниң талазы-биле соңгаарлаттынмас сорулгаларны канчаар шиитпирлеп турарыл?

— Россияның областарының, крайларының болгаш автономнуг республикаларының мал чеми будүрер баазазын улам сайзырадырының талазы-биле комплекстиг программаны ажылдап кылыры бо чылын доостур. Бо беш чылда сигенни, сенажты болгаш силосту белеткеп кылыры ол комплекстиг программалар ёзугаар ортумаа-биле чылда 34 хүү көёр. Хей чылдыг сигеннер тараан шөлдериниң хемчээлии колхозтар болгаш совхозтар улгатырар апаар. Ынчангаш бобы культураларының тарыры болгаш оон иштинде люцерниың тарын өстүрери улам көвүдээр. Оон сиген кежер шөлдери 2,6 миллиондан 3,7 миллион гектар чедер. Мал чеминге хереглээр белюкту көвүдедиринии талазы-биле айтырыгны шиитпирээри-биле чочак-тарааның, виканың, клеверниң, соянын болгаш рапстың тарылга шөлдерии улгаттырарын планнаан.

Малды чем-биле хандырарының кол курлавырларының бирээзи — мал чемнерии культуларыи-катап тарыңы болур. Ол чорук тарылга шөлдериниң ажыттаалы улам экижидер. 1985 чылга чедир оон шөлүн 2,5 миллион гектар чедирери көрүлгеи.

Салдыңган сорулгаларыны күүседиринге кол чүүл — дүжүттүр чорукту бедидери болур. Чемишчидилгелерии чеп ажыглап, суггаттыг болгаш кургаткан черлерге мал чеми культураларының тарылга шөлдерии улам улгаттырыгнындан, мурнакчы агротехниказы калбак-биле ажыглаанындан, ажаалданың дуусаазын кызырганындан болгаш оон чидирииниг боллурбазындан гектардан бо беш чылда дүжүт ажаан алырын 1,3—1,6 катап өстүрери көрүлгеи.

— Мал чемнерии будүрериниң кол курлавырларының бирээзи — шынааларның одар-белчиринин талазы-биле ажылларны чорудары, чайгаар үнгеи сигеннерни хөйнү кезип белеткээри болгай...

— Россия Федерациязында амгы үеде — будун чартык миллион культурлуг одарлар бар, оларның миллион чыгыры — суггаттыг. Үш-дөрт муң килограмм сүт бээр инектер ындыг кылымал шынааларны одарларынга концентраттар-биле немелде чемгерилге чокка чай дургузунда бүрүнүбиле хандыртынып болуруи дүржүлгә көргүскеи.

Россияның ажыл-агыйларында чайгаар үнгеи сигеннии ховулар болгаш одарлар 83 миллион гектар ажыг девискээрде чаттылган. Оон үжеи беш миллион гектар хирези мелиорация талазы-биле чаартылгаларны негеп турар. Улуг-улуг шөлдерни чадан ыяштардан болгаш оон-даа өске үүлдердеи арыглап аштаары негеттинип турар. Ол черлерге мал чемнерии хөйнү тарып өстүрер дизе, улуг болгаш кызымак ажылды аңаа чорудары чугула.

— Мал чеми тарып өстүрериии депшилгелиг технологиязын ажыглап турарыныи дугайында чүнү чугаалап болур силер?

— Ол ажыл дээрге, эң чугаларының бирээзи болгай. Ыланғыя Москва, Ленинград, Ростов областарыңы, Краснодар болгаш Ставрополь крайларыны хей-хей ажыл-агыйлары сигенни салгынадыы курлавырының аргазын калбак-биле ажыглап турарлар. Оон түнелиңде, эмданыйт чем чидирит чокка шыгжаттынар болгаш оон чемгер шыналарры үр үеде кадагалаттынар.

Ол адырны улам инай интенсификастаарының кол утказыныкыны — витаминниг сиген далганы мыкаш ындыг чемнерии белеткээри болур. Кестинген сигенни курлавырлары дээрге-ле, эки шынарлыг мал чемни белеткеп алырыг-лыр. Ол — гектардан чем единицазының чыылдазын колдуунда-ла ийи катап улгаттырар.

Ю. ГОВОРУХИН.

Москва.

ДҮРЖҮЛГАЛЫГ МАСТЕР

Аныяк уруг Татьяна сескн классты чедиишкиниг доскаң шеверлекчиниң чымыштыг болгаш хүндүткелдиг ижинге күшагжылчы амыдыралын бараалгадырын шиитпирлеп алган. Школачы чылдарда төрүттүнген күштүг күзел найысыладың № 4 профессионал-техниктиг училищезинге оны эккелген. Каш минуталар эрткенинин соонда, училищеге өөренирин күзээннер-биле ажык чугаа кылыр комиссия кежигүннериниң айтырыгларынга арай дидим эвес-даа болза, төзээ харыыны ол берип турган.

Соругдаан күзел бүткен — аныяк уруг училищезинин сургуулу аварган. Эң-көрү-биле эң-найыралдыг, өөредилгеге кызымак Татьяна профессионал-техниктиг училищезин тергиин эки доскаң, Улаа-Удэ хоорайның индустриалдыг недагогика техникумунга улаштыр өөрени берген. Ук техникумну чедиишкинниг доскаң, тускай мергежилди чедип алырынче дүлгүүрүп берген төрээн училищезинге келгеш мастер боон 1973 чылдан эгелеп ажылдап эгелээн.

Т. В. Сагалакова төрээн училищезинге техникумга шиңгээдип алган билиин аныяктарга харам чокка дамчыдып берип турар. Сургуул чылдарда чедип алган билиин өөреникчилерге билиндирериниге баштайгы үеде бергедээшкиниерге бо-ла таваржы бээр турган. Ынчалза-даа ол аңаа ундаравайн, хоочун башкылардан арга-сүмени айтырып ап, теоретиктиг билиин практика-биле сырый холбап, мергежилиин чажыттарын шуурлуу шиңгээдип келгенинин соонда ол ажылынга элээн шуулай берген.

Теория-биле элээн чепсегленген-даа болзумза, практиктиг билиим дыка кызыды турган. Ынчангаш сургуулдарга тайылбырлап көргүскен чүүлүмү олар кошкак билип ап турган. Бистин училищениң дүржүлгалыг башкыларының ачы-дузазы-биле башкылаашкынның чажыттарынга чоорту өөрени берген мен дээрэн Татьяна Васильевна ажыт-чажыт чокка чугаалап орду.

Чылдар эрткен. Оон-биле кады Т. В. Сагалакованың билиг-мергежили бедип, арга-дүржүлгазы байлакшаан. № 4 ПТУ-нуң дүржүлгалыг мастерлериниң бирээзи апарган. Хей чылдарның дургузунда

тиг билиим дыка кызыды турган. Ынчангаш сургуулдарга тайылбырлап көргүскен чүүлүмү олар кошкак билип ап турган. Бистин училищениң дүржүлгалыг башкыларының ачы-дузазы-биле башкылаашкынның чажыттарынга чоорту өөрени берген мен дээрэн Татьяна Васильевна ажыт-чажыт чокка чугаалап орду.

Чылдар эрткен. Оон-биле кады Т. В. Сагалакованың билиг-мергежили бедип, арга-дүржүлгазы байлакшаан. № 4 ПТУ-нуң дүржүлгалыг мастерлериниң бирээзи апарган. Хей чылдарның дүргузунда чыын алган билиин аныяк салгалга дамчыдып берип, шеверлекчиниң мергежилиниге оларны өөредип, чанчыктырып келген. Хоочун мастер эң-көрү-биле, сургуулдары биле эң-найыралдыг болгаш биче сеткилдиг, дузаарган кижилерниң бирээзи.

Мастер Татьяна Васильевнаның удуртуп келген бөлүү училищениң сургуулдарының оргузунда чарышка шайналдыг черии чаңгыс эвес удаа чаалап ап келген. Оон удуртқан № 9 бөлүү эрткен өөредилге чылын база чедиишкиниг доскаң. Мурнакчы бөлүк училищениң сургуулдарының аразында «Эң эки бөлүк» дээш чарлаттынган социалистиг чарышка бирги черии эзлаан. Оларның эң тергиинии — бир кижи Кара Далайже, үш кижи Болгарияже дыштаныры-биле чорункан, а алды кижи Киев хоорайже аъттаныпканнар.

Чайгы дыштаныла төнерге, хоочун мастерниң өөреникчилери төрээн училищезинге чыглып келгеш, сөөлгү, үшкү курска өөредилгезин уламчылаар. Оларның мастери Т. В. Сагалакова валчеглиг шөлээзин ийи уругларыбиле кады эрттирбишаан, тускай литературанын дузазы-биле билиг-мергежилин улам байлакшыдып турар.

Х. ОНДАР.
Кызыл хоорай.

ҮЕНИҢ ӨҢНЕРИ-БИЛЕ

— Кандыг амыр хөлөр боор бо, ийи кодан чергележикпен, оттап чоруур, каттыжа-даа бербес чүве-дир але, бирээзи өрү шенекте залдың бе! —деп, эзерлиг аъдын багланыпка багланып, өг чайыйда турган бистерже чиик-кашпагайы-биле кылаштан кел чораан-дайбек арыныыт, чинчежек сынныг кижиге уткуп барып айтыргаш:

— Экии, Анай Балдановна! — деп мендилештивис.

— Экии! Экии! Кижии бир чорунарда чаш хураганнарывыс бо кышкажыл. Ам удавас бир кадарчыга хүлээдип бээр бис — деп мээң баштайгы айтырымга харылай-дыр.

Хаван баарын дургаар Тестэң эриктеринде хөлчүктерде ак баштыг алдын-сарыг ангырлар болгаш узун буттуг, калчан, кара баштыг, көкшөк дуруулар көстүп чорлар.

Алдың артында хаваста шыва оттап чоруур хойларны көөрге, төнкен суузун ииччилер чугулуп бадып турганызыг-даа. Үстүү хавак кырында бичии бодунганнарын эдертпекен хоор сарыг болгаш акаа тевелер мөгенйери кожайгылай бергилээн шөлээн кылаштажып чорлар. Оларның аразында өөрүнден онзагай бедик ак бүүра турлуг чоргаары ырактан-на илден болып чор. Өг чанында бызаалар, шыпаада инектер. Улуг кажаа. Одек кыдыында кижи дүрүлүг хоютку-даа бар.

Малчының өө улуг болгаш арыг-силиг. Дөрбе үгүлээлиг кызыл-шокар тыва эттээлер, улуг эвес стөлда номнар, солуунар болгаш транзисторлуг радиоприёмнин — амгы үениң малчын бүрүзүнүң эдилели. Өөнүң ийи талазында оруннар, изиг-демиргии долганнар сарыг дөзулуг шалаалыг. Өөнүң иштики таланың шокар пес-биле бүрүн шыпкан. Шакда ындыг өгнергө бистиң малчынарывыс шагның оргилдезиниң ооверн-биле чүрттеп, мал алырап, оны өстүрери дээш дүн-хүн чокка бүгү күүдүп, сагыш-сеткилин салып чоруулар.

Кижии Анай Балдановнаның чиигө салаалыгыг холуп мендилежип турган тударга, оон чылыг-чымчаа-биле кадыг амыдыралдың хүн бүрү ижинге дадыканы-даа кижиге идегелдип өөрүшкүзүү-даа дамчып келир. Даглыг черниң чечек, сигенниниң ажыгымаар чаагай чыды ол холчугашта сиңе берген. Бо бичии холчугаштар-биле чазрби ажыг чылдарның иштинде үзүктел чокка баштай инек саап, оон соонда хой малдап, күрүненип планныг даалгазын күүседип, чонга бараан болуп келгеп-дир деп чүвени бодай бээр. Шынап-ла Анай Балдановна Севилбаа амыр эвес мал ажылындан чангыс-даа чыл чарылбайн чораап-даа төө уругну (улуу 21 харлыг, эң бичеи 7 харлыг) азырап кижилиткеним, оон хей-нитининң херээнге кайы хире бердингенин, хамаатыг хүлээзигезин ыдыктыы-биле күүседип чоруурун орден шаналдар бадыткан турар.

— 1964 чылда кадарчы малчыннар чедиишпейн турган. Ынчан үш уруглуг турган бис, улуу үш харлыг, бичеи сес айлыг. Ынчан биске хураганнар үзүп берген, хүдээ алган бис. Оон-биле кады мүнөр ээт, эдилээр тевелерни бижиглап каанчыр. Өттеп кирип алган, ажылдап эгелеливис...

Аныяк малчыннарның эрес-кежиктиг болгаш хей-нитининң ажылынга идепкейлиин чоюу көргеш, берге хүлээлгеми оларга дамсаан. Байыр-оол Чорбаевич Севилбаанын ыда хойлуг бригаданың бригадирине дешпиткеш, Анай Балдановнага төрүүр бир кодан хойну хүлээткеп. 1965 чылдың кыжы берге кыш болган. Ынчан Анай барыпда чаасказан хой кадарын хураганнарны чидирип чокка ажаан алган. Казайының ыча малды ажаан өстүрүптерии, харлыг, сөөк кыштыг амыр-дыш чок ажылгыр шыдамың-биле эрте бээрии Байыр-ооп биирп болгаш бүзүрээп. Оон сеткил-түрээп күмендилежип турган тударга, оон чылыг-чымчаа-биле кадыг амыдыралдың хүн бүрү ижинге дадыканы-даа кижиге идегелдип өөрүшкүзүү-даа дамчып келир. Даглыг черниң чечек, сигенниниң ажыгымаар чаагай чыды ол холчугашта сиңе берген. Бо бичии холчугаштар-биле чазрби ажыг чылдарның иштинде үзүктел чокка баштай инек саап, оон соонда хой малдап, күрүненип планныг даалгазын күүседип, чонга бараан болуп келгеп-дир деп чүвени бодай бээр. Шынап-ла Анай Балдановна Севилбаа амыр эвес мал ажылындан чангыс-даа чыл чарылбайн чораап-даа төө уругну (улуу 21 харлыг, эң бичеи 7 харлыг) азырап кижилиткеним, оон хей-нитининң херээнге кайы хире бердингенин, хамаатыг хүлээзигезин ыдыктыы-биле күүседип чоруурун орден шаналдар бадыткан турар.

— 1964 чылда кадарчы малчыннар чедиишпейн турган. Ынчан үш уруглуг турган бис, улуу үш харлыг, бичеи сес айлыг. Ынчан биске хураганнар үзүп берген, хүдээ алган бис. Оон-биле кады мүнөр ээт, эдилээр тевелерни бижиглап каанчыр. Өттеп кирип алган, ажылдап эгелеливис...

Аныяк малчыннарның эрес-кежиктиг болгаш хей-нитининң ажылынга идепкейлиин чоюу көргеш, берге хүлээлгеми оларга дамсаан. Байыр-оол Чорбаевич Севилбаанын ыда хойлуг бригаданың бригадирине дешпиткеш, Анай Балдановнага төрүүр бир кодан хойну хүлээткеп. 1965 чылдың кыжы берге кыш болган. Ынчан Анай барыпда чаасказан хой кадарын хураганнарны чидирип чокка ажаан алган. Казайының ыча малды ажаан өстүрүптерии, харлыг, сөөк кыштыг амыр-дыш чок ажылгыр шыдамың-биле эрте бээрии Байыр-оол

ДЕМНИГ АЖЫЛ-ИШТИҢ ЧАА УЕЗИ

БКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, БУР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, БУР-ның ЭДЧ-де доктаамал төлөэлекчизи эш Андрей ЛУКАНОВТУҢ ЭДЧ-ниң Софияга болган сессиязының XXXV хуралынга ПМА-ның тускай корреспондентилери А. Драбкин биле П. Шинкаренко оларның айтырыгларынга харыылааны.

Айтырыг. Со[illegible] чолаган ЭДЧ-ниң өске-даа кежигүннери хүрүнелер-биле экономиктиг дем каттыштырылгазы Силериң чуртуларга кандыг ужур-дузалыг болуп турарыл? Ол дем каттыштырылгазының онзагай үүлдери кандыг-кандыг болуп турарыл?

Харыы. ССРЭ-биле болган акы-дукма өске-даа чуртталбиле экономиктиг дем каттыштырылгазы онзагай, харын-даа амыдыралчы ужур-дузалыг деп чугаалаар мен.

Болгария — улуг эвес чурт, оон бойдус курлавырлары бистиң өзүп олурар хереглелдеривисти хандырып шыдаавайн турар. Улуг хемчээлдиг, ажыктыг будурулге тургузар дээрге, иштики рыногувус база кывы. Бистиң экономикавыстың моон сонгааргы хөгжүлдезин бистер удус ажыл-агыйын даштыкыдан алдыгаң дериглер-биле, чиг-эт-биле болган энергия-биле четче хандырып тургаш, ол ышкаш бистиң продукциявыстың хөй кезиин магадылалдыы-биле саарыл-сайгаып тургаш чедип ап болуо бис.

Бо инити чугаалаттынган сорулгаларның шиитпирлээшкини ССРЭ-биле болган ЭДЧ кежигүннери өске-даа чурттар-биле дем каттыштырылгазының ужур-дузазы чүгле даштыкы садыг-биле кызыгаарланмас. Экономиктиг каттыжыышкынның айгы-аягы хевирлери, чижээ, кады планнаары, будурулгени специализастаары болган кооперастаавы, эртем-техниканың деминдежилгези, каттышкан экономиктиг организацияларны турушкусели-биле бистер даштыкыдан киирип турар нефтивистиң болгаш бойдус газының, хөмүр-даштың, тудуг ыяжының болгаш дилиг материалдарының, демир рудазының болгаш өске-даа чиг-эттерикиң 95 хуузун дуглап турар-бис. БУР-ның машина парыгының 85 хуузу совет автомобильдер, тракторлар, комбайннар болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа техниказы болуп турар.

Бодувустуң эвилээвисте бистер улетүрүвүстүң болгаш көдээ ажыл-агыйыстың продукциязының кол кезээн ЭДЧ-ниң рыногунче үндүрүп турар бис. Чижээлээрге, бистиң машиналарывыстың болгаш дериглеривистиң дашкаар үндүрулгезиниң 59 хуузу ССРЭ-же барып турар, оларның аразында электрониканың болгаш электри дериглериниң 68 хуузу; даараан кылыгларның 85 хуузу, трикотаж кылыгларның 92 хуузу, чимистиниң болгаш ногаалардың, вино-арагаларның, тазылының кол кезээ киирип турар. Социалистиг рынок будурулгени элээн шыырак хемчээлдиг кылдыр тургузар арганы биске берип турар.

ССРЭ-биле болгаш ЭДЧ-ниң кежигүннери өске-даа чурттар-биле экономиктиг

Ак халаттыг кижилер

ДЕМИ УЛУГ

— Ортумак эртемниг эмчилерни деми улуг. Оларнын аразында мергежилиннн мастерлери апарган, коллективинин хүндүткелин чедип алганнар бар. Чечена Ховалыгны маңаа оязалап демдеглеп болур. Ол ажылдан озалап, эрте чаныл-даа көрбөөн. Онаашкан ажылынга кызымак, кандыг-даа даалганы чажам дивес күүседир кижи — деп, хоорай поликлиниказында улуг сестра Биче Мыпаевловна Манчын оон ажылын сонуургаарымга мындыг үнелелги берип орду.

Ол шынаан чылыг сестерни поликлиниканын эртелекчизиндеп-даа, коллектив кежигүннеринден-даа бо-ла дынналп болур. Бодунун аарыг кижилерге эвилеп, ажылынга кызымаа-биле Чечена Бойдуевна чонунга чүгле көрүшкүну бараалгадып чоруур. Республиканын янзы-бүрү булунгарынган эмчилеп келгеннерни ой-шагында эмчилеп чанчыккан. Шак мындыг үреттүнелдиг ажылы, кижилерге кичээнгейли оны коллективте мурнакчыларнын олурууне киирген.

Чечена Бойдуевна 1965 чылда Кызылдын медицина үчилищезин дооскан. Ол ат-бүдезинин айы-биле Кызылга ажылдап арткан. Оон бээр ол эмчи-сестралап ажылдаан 15 чыл чедип чоруур. Башгайгы чылдарынга бодаарга, оон мергежилинге дүржүлгазы оранчок белээн. Коллективте холушкан мергежилди шингээдип алырынын чаагай эгелээшкини каш чылдар бурунгаар неперээн. Ынчангаш сестралар чылдан чылче билинип бедидип, кайы-даа улуг эмчинин сестразы болуп, ажылдаар аргалыг апарган.

Ч. Ховалыг бо талазы-биле мынчаар чугаалаар: «Холушкан мергежилдиң ажыы улуг. Ажылывыска-даа чаңгыс дең-ниг. Сестралардан кым-бир кижи аараан ийикпе азы чүгула чылдагаанныг келбейн барган таварылгада, орнунга ажылдап артар-дыр бис. Чижээ, шприцтер арыглаар черни төпчүткен. Оларны тускай автоклавка буска хайындырып арыглаар. Бо болгаш өске-даа кабинеттерге айтышкыны дүүгаар бо-ла ажылдай бээр бис. Мындыг организастыг ажыл аарыг кижилернин саадал чок эмчилээринге, эмчилерин үе-шагын четчир кылдыр ажыглаарынга дыка дузалыг».

Мергежилинге сундулуг эмчи бодунун үезин камнаг ажыглап чанчыккан. Районнардан чамдыкта берге-даа аарыг кижилер эмчилеп келир. Бир дугаарында оларнын аарыын шын тодарадыр-да, ынап-да хөй талалыг апаанз эртер. Ынчангаш кижи бүрүзү анализин чогуур үезинде дужаагаи турарынын хемчегелерин Чечена Бойдуевна шалыпкын эвилелдеп чанчыга берген. Эмчилеп келген чон оон эвилеп сүмезин ап, дүргеи дуза чедиргенинге өөрүп четтиргенин илередип чанаргаа.

Эмчи кижинин харысалгазы каяа-даа чораап бедик негелдете турар ужурлуг. Ч. Ховалыг шөлээлеп-даа, ажылдап дашкаар үелерде чонунг кадыын камгалаар херекке үргүлүү дузалап чоруур. Оон ындыг ак сеткилдиг мөзүүзү коллективинде коммунистиг муш-ажылдын шалыпчыларының бирээзинге чедирген.

С. ЧООДУ.

Кызыл хоорай.

ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮҮШКҮНҮН ХАЙНЫКТЫРГАН

Чечек Макпашовна Куулар 1963 чылда Чөөн-Хемчик районнун Хайыракан 8 чыл школазын үгле дөрт, беш демдеглерлиг дооскаш, амыдыралының аайы-биле өөредилгезин уламчылап шыдавайн барзаадаа, эмчи болуксаар кзиг күзелинге албадатказ, эмнелгеге санитаркалап кирип алган. Суурунга ол үш чыл дургузуунда багай эвес дыртил ажылдап тургаш, өг-бүлезининн азы-биле Чадаанга кээп, разон эмнелгезинин ниити аарыглар салбырынга ажылдап эгелээн. Ында чыдып эмнедип турар кижилер эвээш эвес. Оларның кижи бүрүзүнүң аарыынын байдалы, ажыы-чаны ангы-аигы болгай, ынчалза-даа эелдек-эвилек, чазык чаңныг, чылыг-чымчак сөстүг аныяк ажылчын баштайгы хүнзериндеп-не аарыг кижилериң болгаш ажылдакчыларын үүдүткелин чаалап ап эгелээн.

Эмнелгенин хөй кижилиг, пайыралдыг коллективи чонунун кадыы дээш могаг-шылы чок ажылдап турар. Ында чиити аарыглар салбырынын эргелекчизи С. Ы. Монгуш, нерви аарыларынын эмчизи Л. К. Таржаа болгаш өске-даа эмчилер эмнелгенин ажылын деминг башкарып, сестралаога, санитаркаларга сумелерин айтышкынарны таарыштыр берип турар. Коллективтин үе-чыл ажылдаан, кызымак, ак сеткилдиг кежигүнүнерине улуг сестра Н. Ооржакты, санитаркалар Р. Монгушту, О. Монгушту болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Эмнелгенин коллективи чоокта чаа болуп эртken байырлалын бүгү тала-биле чедишкинниг үткүвүшаан, арыг-шевер недилээни эрттиргеннер. Олар республика чергелиг уран чүүл көрүлдеринге чылдын киожип, багай эвес түннелдерни чедип ап келгеннер.

Идепкейлиг хөй-нийтичи Ч. Куулардын бо бүгү ажылдарга киржилгези улуг. Ол эмнелгенин үлүсчү контроль бөлүүнүн базай кежигүнү. Бөлүк «кежигүннери салбырның ажылыжинде чедер-четпестерни илеткеш, аарыг кижилерни ажаалдо-хайгаралынга хыналдарны кылып, ол дугайын эмнелгеде «Медицина» дала солунга үе-үелеп парлап, эде көөрүнүн хемчээп ап турарлар.

А. ОНДАР.

Алчымаа Төгерикпеевна Эртине кадык камгалалының шугумунга ажылдаан, он чеди чыл чедип чоруур. Ол амгы хүннерде Тес-Хем районнун О. Шынаа суурда эмнелге пунктузун эргелекчилевишаан, чонунга хүндүткелдиг ажылдап чоруур. Чурттакчыларның мындыг хүндүткелин ол ак сеткилдиг ажылгыры, төлептиг мөзүүбиле чедип алган.

Ол онаашкан ажылы-биле чергелештир суурда хөй-нийтн ажылдарындан база чыдып калбайн келген. Суурда херээженнер ортузунга боттуг ажылдарны чорудуп, № 1 агитквартираны харымсалгазынга алган. Эмчи малчынарга доктаамал баар. Ол улуг, биче кижилерниң кадыкшылын хайгаравышаан, оларның амыдырал-чурттал газының ниити санитарлыг байдалын хынап, четпестерни эдип, сүме, беседа кылыры чанчыл апарган. Ажылынга болгаш амыдырал-чурттал газынга үелерлиг эмчиге моон-даа сонгаар чаартыкчы ёзу-биле ажылдаарын күзедим.

ЧУРУКТА: А. Т. Эртинеиин ажылдап орары.

Сөзү болгаш фотозу Т. КУНГААНЫЫ.

ЧЫЛЫГ СӨСТЕР

—«Өөрүп четтирдим» —деп буянныг сөстерни Азарганчыг Монгушевна бо-ла дынналр. Аар ааралп сегил туруп келгеннер-даа, эмнедип алгаш, кадыкшып чаныл турарлар-дээ Чадаана хоорайда район эмнелгезинин кеш аарыгларының салбырының санитарказы А. М. Монгушка мындыг чылыг, чымчак сөстерни чугаалап турарлар. Ол аарыг кижилерге эвилеп-эелдек, ыланган бергедеп аарып чыдарларын матран, чоорганнарын эдип, чыдарынга сыртыын эштештир салып бээр...

Чөөн-Хемчик районнун эмнелгезинин бо салбырынга Азарганчыг Монгушевна сөөлгү он чыл улаштыр санитаркалап турар. Эмнелгеде улуг медсестра, хоочун ажылдакчы Анастасия Иннокентьевна Хазагашева оон дугайында мынчаар чугаалап турар:

— Азарганчыг Монгуш кижилерге эелдек, дээнган ажылынга бердинген, дынналгыг кижи. Чоокка чедир ол санитаркалап турган болза ам санитаркалавышаан, салбырнчы ажыл-агыл эргелекчизи хүүсүттүр одаар чүүл белеткелдинде, салбырның үүрмек сеглелгезинче кол киүзеигейн салып турар.

М. ШААЛЫЫ.

ЙӨРЭЭП КҮЗЕДИМ

Мээн оглум авариага тавырышкаш, аар кемдээш, республиканың эмнелгезининг нейрохирургия салбырына кезип эмнеткеш, чеди ай эрткенде ам туруп кылаштап турар апарган. Эмчилер оглумну кескеш, сынган оорга сөөгүн тудуштур эптээш, тускай пластинкалар-биле быжыглап каан. Ол аар-берге кезиишкинни дүржүлгалыг хирурггар В. Н. Шкирпей, В. П. Григорьев магалыг билдилиг, хонгуг сагыш човангыр кылганнар.

Кижилерни кадыын камгалаар, оларның амы-тынын алыр дээш эмчилерни шудургу, күжениишкинниг ажылын кижи магадап ханмас-тыр.

Буянныг эмчилер В. Н. Шкирпей, В. П. Григорьев, А. С. Бескровных оларга болгаш салбырын өске-даа ажылдакчыларынга, санитаркаларга оглумну эмнээни дээш өөрүп четтиргенимни илередип, чедишкиннерни, аас-кежиктя бүгү-ле сеткилимден йөрээп күзедим.

И. КОМБУ.

АНЫЯК ЦИРКЧИЛЕРНИҢ КӨРГҮЗҮҮ

Цирк артистери келген дугайында чугаа Хандагайты суурга дораан тарай берген. Кызылдың уран чүүл училишезининң цирк салбырын доосkан аныяк артистерниң баштайгы көргүзүглери ол. Оларның удуртукчулары— РСФСР-нин алдарлыг болгаш Тыва АССР-нин улустуң артили Хензиг-оол Күжүгет болгаш совет циркининг хоочуну Дмитрий Очур олар.

Хандагайты суурнун Культура бажынын көрүкчүлер долдур олурупкан. Аныяк ооллар Борис Херлии, Олег Чүлдүм, Андрей Иргит болгаш Василий Саая оларның киржилгези-биле акробатика күүсеттинген. Ол кончуг нарын болгаш ең шын шимчээшкиннер херек көргүзүнгү келир үенин артистери бедик мергежилбиле күүседип шыдааннар.

Ол көргүзүгнүң соон дарый Алексей Ондар жонглёрлап үнүп кээрге, көрүкчүлер аныяк артистиң бедик мергежилдиин магадап, ону үзүк чок адыш часкаашкыны-биле үдээнгер. Хөглүг хөгжүмнүң үделгези-биле чиңге демир кырында Чойганмаа Шөйбүл биле Андрей Иргит самнап турлар. Оларны магадавайн кымны магадаарын!

Дараазында Лидия Ооржак агаарга көргүзүглерни күүседи бээрге, ону хоочун артистерден дулак чок-тур деп билип, Тыванын уран чүүлүнүн келир үезин алдаржыдар төлээлер бо-ла-дыр деп көрүкчү бүрүзү чоргаарал-биле билип орган. Валерий Козловтун, Людмила Монгуштун, Василий Сааяның берге болгаш нарын көргүзүглерни улуг мергежилбиле күүседиккнин сонуургалбиле магадап көрдүвүс.

Программаны Хөкүүг-оолдуң ролюн ойнап турар Салчак Байлак үлеп турар. Оон көргүзүглерин көрүп ораргa черле бүзүренчиг. Көрүкчүлерни катkы-хөг, оюн-баштак-биле хөглетпишаан, боду база-ла амыр эвес көргүзүглерни илдик чокка, чиик кашпагайбиле күүседип турары солун.

Көрүкчүлерниң сонуургап дилээнин ёзугаар район төвү — Хандагайты суурга ийи хүн улай ойнаар ужурга таварышканнар. Районнун өске суурлары Кызыл-Тей болгаш Торгалыгның чурттакчылары база-ла аныяк артистерни улуг сонуургал-биле үткүп хүлээп ап, оларның харысалгалыг болгаш нарын-берге ажылнижинге улуг-улуг чедишкиннерни күзеп артып калганнар.

Бүгү артистерниң киржилгези-биле бөлүк акробатиканы хээлгезиг ак сеткилдиг күүседип турар.

Оон ажылдап турар коллективиде местком кежигүнү. Оон ынай эмнелгеде улусчу контроль бөлүүнүн кежигүнү. А. Монгуш хөй-нийтн даалгаларын күүседиринге үе-шагын карманнамайн турар. Салбырның ажыл-агыл эргелекчизи болганда ол келир кышка утkуштур олаар чүүл белеткединге, салбырның үүрмек сеглелгезинче кол киүзеигейн салып турар.

М. ДАНЗЫЫН.

ИЮЛЬ 21-ДЕН 23-КЕ ЧЕДИР ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮЛЬ 21-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — А. Коломиец — «Черлик ангел». Кемеровонун Күрүвенин А. Луначарский аттыг театрының фильм-шизи. 11.20 — Медээлер. 11.25—14.15 —Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35— Прибалтика республикаларының документалдыг телефильмнер программазы. 15.50 — «Бистин-биле, бис дег, бистен артык кыл!» ГДР-деп дамчыдылга. 16.50 — «Чурттуң ховуларында». 17.05—«Делегейнин студентилер оюнунда. Бухарестиден дамчыдылга. 17.45 — «Маадырлыг чоруук».

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Мал чеминин белеткелининн хүн демдеглели». 18.30—18.45 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Аяык чугаа». 19.35 — «Чаш чораан чылдарым». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — «Билдингир-даа бол, элдептиг». Киноки нрилде. «Амыдыралдың үези». «Дзержинский квадраты». 22.20 — Бөгүн делегейде. 22.35 — Латвия ССР-нин Күрүвенин операның болгаш балеттин академиктиг театрының аныяк солистери ырлажыр. Ригадан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. «Каштанка». Уран-чечен телефильм. 13.30 — «Хөглүг карусель». «Матч-реванш». Мультфильмнер. 14.00 — «Лагдыныкчы». Тележурнал. 14.30 — Спорттуң бешхевирииге ССРЭ чемпионады. Лужниклерде эштир бассейнден дамчыдылга. 15.20 — «Литературлуг помчулгалар». С. Антонов — «Орук публь».

КЫЗЫЛДАН

16.00 — Уран-чечен телефильмнер программазы: «Оглунче», «Ужудуушкун шелүү». 17.00 — «Вива, Куба! Вива, фестиваль!» Документалдыг фильм. 17.50 — «Дмитрий Гнатюк ырлап турө». Фильм-конперт. 18.10 — «КАП экраны». 18.30 — 18.45 — Телемедээлер. 18.45 — «Иван Хабаров» .Телефильм.

МОСКВАДАН

19.00 — Делегей темазынга беседа. СЭКП ТК-ның Делегей информациязының киллизинин эргелекчизи Л. М. Замятин. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Илбилиг экран». 20.15 — Спорт программазы: Кара адарынга Европа чемпионазы. Спорттуң бешхевирииге ССРЭ чемпионазы. Олимпийнин «Динамо» кара адар черинден дамчыдылга. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35—23.05 — «Оларның хары он сес тургаш».

ИЮЛЬ 22-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — «Аныяктарның маршруттарыбиле». 9.35 — «Чалыы чылдарым». Уран-чечен фильм. 11.00 — Н. Метвериин, А. Рубештейниин, Н. Мясковскийнин, И. Стравинскийнин чогаалдарындан конперт. 11.25 — Медээлер. 11.30—14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Чер кырында кижи». Кинопрограмма. 15.30— «Шыырааш школазы». 16.00 — «Фазиси» (Грузия ССР) фольклор ансамблиниң конперти. 16.30 — Делегейнин студентилер оюнунда. Бухарестиден дамчыдылга. 17.15— «Горнистер, харыылаңар!» 17.45 — «Эртем дугайында».

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Мал чеминин белеткелининн хүн демдеглели». 18.30 — 18.45 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Силерниң дизээнер ёзугаар ужуражылга». Калининн хоорайның полиграфистеринин айтырыгларына харыы. 20.00 — Полык телевидениинин программазы. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — «Поэзия». В. Луговской. Эвилелдер Бажыының Колоннадыг залынга кежээ. 23.05 — Бөгүн делегейде. 23.20 — 00.00 — Делегейнин студентилер оюнларында. Бухарестиден дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. «Карак-шилдиг». Уран-чечен телефильм. 12.45 — «Зарыповтун джиттери». Фильм-конперт. (Ташкент). 13.10 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 13.20 — «Документалдыг экран». Дамчыдылганы Р. Рождественский эртирер. 14.20 — В. Каверин — «Коргунчу баарыдаа». 15.10— РСФСР-нин алдарлыг артизи А. Воротило мөлээп.

КЫЗЫЛДАН

16.00 — «Четпес угаанныг кижинин демдеглелдери». Уран-чечен телефильм. 17.00 — «Музыкалыг монолог». Фильм-конперт. 17.45 — «Йөн Хазар». Телефильм. 18.10 — Чарладдан.

МОСКВАДАН

18.15 — «Универсиаданың хүн демдеглели». («Орбита-3»).

КЫЗЫЛДАН

18.30 — 18.45 — Телемедээлер. 18.45 — «Культура болгаш амыдырал». «Тыва — кинола». 19.45 — «Чер кырында». Телефильм.

МОСКВАДАН

19.30 — Спорттуң бешхевирииге ССРЭ чемпионады. Олимпийнин «Динамо» кара адар черинден дамчыдылга. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Алым болгаш оон ачызегей». Мультфильм. 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.10 — «Дилим кижилер». Уран-чечен телефильм.

ИЮЛЬ 23-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — Мультфильмнер программазы: «Крокодил Гена», «Чебурашка». 9.45 — Күрүвенинин Н. Осипов аттыг орус улустуң академиктиг оркестрининң конперти. 10.20 — «Билдингир-даа бол, элдептиг». 11.20 — Медээлер. 11.25—14.15 —Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — «Техника болгаш даглар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.50 — «Орус чугаа». 15.20— Урутларга фильм. «Заңрының алгенин». 16.35 — Росита Форнес (Куба) ырлаар. 17.05 — Делегейнин студентилер оюнунда. Бухарестиден дамчыдылга. Чиик атлетика. 17.25 — «Чаап оглуң. Мультфильм. 17.35— «Аяыл-агыйжы чоруктуң ленинчи школазы. Харысалгалыг чорук».

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Мал чеминин белеткелининн хүн демдеглели». 18.30 — 18.45 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Черемошту кудуу». Документалдыг телефильм. 19.10 — Н. Римский-Корсаковтуң операзы: «Садко». СССР Эвилелиниң Күрүвенин Улуг театрының шивили. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — Н. Римский-Корсаковтуң «Садко» деп шивилиниң уланчызы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—00.45 — Футболга ССРЭ чемпионазы. «Динамо» — «Динамо» (Тбилиси). Ленинградтан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. «Илбилиг дээрбек». Уран-чечен телефильм. 1-ги серизы. 13.05 — «Низами Шиндженэ». Документалдыг телефильм. (Баку). 13.25 — «Москва болгаш москвачылар». 13.55— «Чүү? Кажан? Кала?» Телевикторина. 14.55 — «Бурат черниң ырызы». Фильм-конперт. 16.00—17.30 — Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

17.20. — Урутларга фильм. «Мактанчыкчы дипспектиң ужуралдары».

МОСКВАДАН

18.15 — «Универсиаданың хүн демдеглели». («Орбита-3»).

КЫЗЫЛДАН

18.30 — 18.45 — Телемедээлер. 18.45 — Чарладдан. 18.50 — «Довга». Уран-чечен телефильм. 19.20 — «Июль 23 — Садыг ажылдакчыларының хүнү».

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Илбилиг экран». 20.15 — «Поэзия». Г. Абашидзе. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35— 23.10 — «Дилим кижилер». Уран-чечен телефильм.

Агаар

Чамдык черлерге чаъс чаар, барыын чүк утланышкынның хаттың дүргени секундада 7—9 метр чедер. Агаарның температуразы 20—25 градус чылыг болур.

Кызылга бүргеп, аязыр, биче чаар. Мурнуу чүк утланышкынның хаттың дүргени секундада 7—9 метр чедер. Агаарның температуразы 23—25 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

ИЮЛЬ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Аайлашкан дээш кым төлөэрил?» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (үзаткан) 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Хынала шугум» 10.00 12.00, 15.30, 17.20, (үзаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Артык калайы» (2 серизылыг) 14.30, 17.20, 20.10 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Мария Медичиниң хааржакчыгажы». 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ Н. Гастелло АТТЫГ ПАРЫГЫНЫҢ НОГААН ТЕАТРЫ

ЦИРК! ЦИРК! ЦИРК!

Бистиң республикавыста цирк артистери аалдан келген. Ында цирк артистерининң Бүгү-эвилел конкурузунуң дипломантызы, ГДР-нин «Буше» циригининң хөрек демдээнинң эдилекчизи, сураглыг клоун Юрий Никулининң өөреникчизи Владимир Кучинский киржип турар.

Оон программазында: өөредип каан ыттар, аар демирлер олуй-солуй каар кижи, эквилибрист, агаар гимнастары болгаш өске-даа солун номерлер бар.

Программаларның күүселделерин хөгжүм херекселдериниң ансамбли үдээр.

Эгелээри — июль 24-те — 18.00, июль 25-те 16.00, 18.00, июль 26-да 15.00, 18.00 шактарда.

«Артек» аалчыларны хүлээп ап тур

Гурзуфта Адыг-Дагның эдээнге ол хүн «Тайбын», «Найырал» деп сөстер делегейниң аңгы-аңгы дылдарынга чаңгыланып турган. В. И. Ленин аттыг бүгү-эвилелдиң «Артек» пионер лагеринге делегейниң өске чурттарындан келген уругларның дыштанып эгелээни ол.

Чеден ажыг чурттардан келген муң ажыг ооллар, уруглар боттарының совет өөрлери-биле кады бир ай дургузунда маңаа дыштанырлар. Олар совет улустуң революсчу, пайынчы болгаш күш-ажылчы алдарының черлери-биле солун экскурсилярны чорудар. Артек флотилиязынга далай походтарынга киржип.

Хүнзеректиг чартык оргулукче хөй хонуктуг туристи маршруттуу уругларга бир-ле дугаар организастаар. Эртемниң болгаш культураның ыылгаранган ажылгарынга уругларга аалдап баар.

«Артекке» довтаатынган чаңчыл ёзугаар тайбыңның болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының, күш-ажылдың болгаш ураң чүүлдүң хүннери болуп эртер. Совет пионерлер болгаш оларның дыштыкы аалчылары делегейниң атлеттеринин XXV «Найырал» деп хөй хевириниң маргылдаазыын чүгле сонуургап көөр эвес, харын артекчи спортчу медальдар дээш маргылдаларга боттары киржирлер.

Шер департаментининг Вьерзон хоорайдан келген француз школачы Лоран Лежомынча деп чугаалаан:

— Мецээ маңаа дыка-ла таарымчалыг-дыр, шак ындыг дыштанылганың дугайын кижи дүжевес-даа. Чаагай сеткилдиг шыпчы өөнүктерни тып алганым кайгамчык черниң дугаймында улузумга ынап-ла сонуургалыр мен.

(СЭТА).

«Шантараазыынар дамчыштыр сыдыстарже» деп чаа кино республиканың киноокраннарында үнүп эгелээн.

Алтайның көдээ ажыл-агый институту 1981-1982 өөредилге чылынга студентилер хүлээп алырын чарлап тур.

Институтта агрономнарны, зооинженернин, ветеринарнарны, көдээ ажыл-агый механизациязының, гидромелиорацианың, экономиканың факультеттери бар.

Кирип өөренир салбырларга биллириишкинни июль 20-ден 31-ге чедир хүлээп алыр. Киренинн шылгаллалары август 1-ден 20-ге чедир болур. Бот-өөредилгелиг салбырларның факультединге параазында мергежилгелерге өөренир: агрономия, зоотехния, көдээ ажыл-агыйның механизациязы, көдээ ажыл-агыйның экономиказы болгаш организациязы.

Бот-өөредилгелиг салбырга биллириишкинни октябрь 1-ден февраль 15-ке чедир хүлээп алыр. Кирип өөренир салбырга өөренири-биле хүлээп алдынганнарны айга 40: 46 рубль стипендия-биле хандырар. Чурттаар чер чок кижилерни общежитие-биле хандырар. Биллириишкинни институттуң ректорунуң адынга чорудар болгаш параазында документилерни конжар:

1. Ортумак билигниң дугайында аттестат (болуп).

2. Сөөлгү ажылдаан черинден азы бүдүрүлге черинниң администрациязының шынаыктырганы характеристика.

3. Күш-ажыл дептеринден үшта бижилге.

4. № 286 майыктыг эмчи шынызылгазы.

5. 3×4 см хемчээлиг, бөрт чок тыртыргап 4 фото-чурук.

6. Колхозтардан, совхозтардан болгаш өске-даа черлерниң өөредип чоруткан кижилери ол черлерниң удуртукчуларының, профбилелер комитеттеринин парааларының болгаш кол бухгалтерлеринин ат салганы бижин.

7. Паспортту, шериг билезин, кинр бижээн херечилеэл боттары көргүзер.

Документилерни моон адаанда адресче чорудар:

Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу № 30 бажын, Көдээ ажыл-агый министерствозу, кадрлар киллизи.

Телефоннар №№: 2-41-11 2-22-50.

Редакциянын адреси: Кызыл Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнун 2-24-63, редакторнун оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет туругзуг киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлетпүр киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27 информация киллизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянын 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17666. Чагыг № 1573

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-нин Министрлер Совединиң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1)

ТС—01409

СОЛУН УЖУРАЖЫЫШКЫН

Республиканың «Хөөмей» фестивалының лауреады болган Март-оол Сат-биле оон ажылдап турар коллективинге ужуражыышкын болган. Аңаа Тээлинин база чоок-кавынын чурттакчылары безин келгеннер.

М. Сат бодунун бот-тывынгыр уран чүүлге киржилгезин чугаалаан. Ол 1968 чылда Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң уран номчулга конкурузунга, 1970 база 1972 чылдарда Иркутск болгаш Новосибирск хоорайларга болгулаан зона көрүлдезинге, 1973 чылда болган Бүгү-эвилелдиң уран чүүл көрүлдезининг лауреады.

Дараазында ужуражыышкынга чыылганнарга Март-оол Сат сыгыт болгаш хөөмейин бараалгаткан.

С. САРЫГ-ООЛ.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 169 (11667) | 1981 чылдың июль 22, среда | 1925 чылда үндезылеттингеш | Өртээ 2 көп.

СОВЕТТЕР ЧУРТУНДА

ДОНДА РОСТОВ. (СЭТА-ның корр. К. Бобрис). Донның ажыл-агыйлары бо хүнерде күрүне шыгжамырынче тараның чаа дүжүдүнден миллион тонналы урган. Салъ, Орлов, Азов, Ремонтненск районнарның ажыл-агыйлары өскелерден хөй тараапы дужаганнар.

Дүжүт ажаалдазының үезинде техниканы долу күштүбиле ажылдаанындан мындыг чедишкиннер чедип алдынган. Бо хүннерде областың элеваторлары хонукта 100—120 муң тонна тараапы хүлээп ап турар.

Областың механизаторларының аразында калбарган чарышка бирги черни Целин районда «Московский» совхозтуң Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Н. В. Бочкарёвтуң удуртқан звеновозу эдээн. Дөрт «Колостуг» ол коллективи эдлегде 5.280 центнер тараапы бункерлериинден берген. бир комбайнның бүдүрүкчүлүү 1320 центнер болган. Ол дөрге. нормадан беш катап ажыг. Дүжүт ажаалдазының эгезинден бөөр ук звено 30.000 центнер тараапы бастырган.

* * *

КРАСНОДАР. (СЭТА-ның корр. В. Калишевский). Кубаньның ажыл-агыйлары бо хүннерде күрүне шагжымарынче база-ла миллион тонна тараапы урупкан. Киргеи тараның барык чүс хуузу бедик шыпарлыг болган.

Крайның тараажылары дүжүт ажаалдазын берге бай дадда чорудун турарлар. Күштүг хаттар, суггур чаъстар тараапы ужур шаапкан. Ынчалза-даа механизаторлар боттарының улуг дүржулгалыын көргүскеннер. Тараа кезилдезин олар дүн-хүн чоя чорудун, оны кезерин болгаш бастыварын муң ажыг комбайн-биле боттандырып турар. Социалистиг чарышка мурнуку олуругну Кущевск районуң «Степняпский» районунда И. Лысенковуң удурткан звеновозу эдээп. Ында үш «Колостуң» бункерлериинден ажаалда эгезинден бөөр 21.426 центнер тараа үнген. Звеновуң удуртукчузу боду 15 муң центнер тараапы бастырган.

СЭКП обкомунуң бюрозунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

МУРНАКЧЫЛАРГА ДЕҢНЕЖИР

СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому районнарның, хоорайларның болгаш үлетпүр, тудуг, транспорт, харылзаа, садыг черлериниң, республиканың чоннуң коммунал-амыдырал хандырылгазының коллективтериниң 1981 чылдың чартык чылда социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүргеш, тускай доктаалды хүлээп алган.

Бо чылдың эрткен алды айларының иштинде социалистиг хүлээлгелерден ажыр 279 муң рубльдиң продукциязын бүдүргеи, ону планнан ажыр 135 муң рубльже сайгарган. Үлетпүр продукциязын бүдүрериниң ийиги кварталда планы 101,4 хуу, ону сайгарары—102,1 хуу күүсеттингенин доктаалда демдеглээн. Ол ышкаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы 102,2 хуу күүсеттинген. 17 муң тонна хөмүр-дашты, 2,0 млн. киловатт-шак электри энергиязын, 2,5 муң кубометр дилиг материалдарын, 440 тонна комбикормнарны, 73 тонна чалан сүт продукциязын, 88,8 муң рубль даараглыг кылдарын планнан ажыр бүдүрүп үндүрген.

Чылдың бирги чартыында кол фондуларның 43,1 хуузун ажыглалга киирткеш, 1980 чылдың чогуур үезинге деннээрге, кероолиг тудуг ажылдарын 12,6 хуу хөйнү күүсеткен. Алды теплицаны, 56 километр узун дурттуг, электри дамчылар шугумну, ниити шөлү 45,1 муң дөрбелчин метр чурттарга бажыңнарын, 285 автомашина кирер гаражтарны ажыглалга киирдилээнин доктаалда демдеглээн.

Ниити ажыглалдың автотранспорту-биле алды ай иштинде планнан ажыр улус ажыл-агыйының 62,6 муң тонна чүгүн сөөртken болгаш 190 муң пассажирни чедирген. Харылзаа, садыг, коммунал болгаш амыдырал хандырылга черлериниң коллективтери кол-кол көргүзүглер талазы-биле планнарын ажыр күүсеткилээн.

1981 чылдың ийиги кварталында социалистиг чарыштың тиилекчилери деп санаашн. СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл туктарын тыпсыры болза:

— **районнардан** — үлетпүр продукциязын бүдүрер хемчээл талазы-биле социалистиг хүлээлгени 110,4, ону сайгарарын — 101,4, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 106,6 хуу, чурттарга шөлдерин ажыглалга киирерин — 124,5 хуу күүсеткеш, чүк сөөртүрүүн, үүрмектеп садар бараан саарылгазының, чоннуң амыдырал хандырылгазының планын күүседирин хандырган **Улуг-Хем район;**

— **үлетпүр бүдүрүлгелерден** — үлетпүр продукциязын бүдүрериниң талазы-биле социалистиг хүлээлгени 105,3, ону сайгарарын —110,4, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин—110,1 хуу күүсеткеш, планнан ажыр 92 муң рубль арыг орулганы алган **«Каа-Хем» разрезтин коллективи;**

— **тудуг организацияларындан** — тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлиниң талазы-биле социалистиг хүлээлгени 100,0, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин — 100,1 хуу күүсеткеш, тудуг материалдарын 1,1 муң рубльге камнап алган «Кедээ электри тудугнуң» **ТМЭ-ин;**

— **транспорт бүдүрүлгелериндеи** — пассажирлер чедиринин планын 118,6, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 113,9 хуу күүсеткеш, карылгаларны 100 муң рубльге эвээжеткеи **Тыва авиабүдүрүлге коллективи;**

— **садыг организацияларындан**— үүрмектеп садар бараан саарылгазының талазы-биле социалистиг хүлээлгени 100,2, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 100,8 хуу күүсеткеш, орулга алырының планын күүсеткеп **Кызыл райпозуның коллективи:**

— **комунал-амыдырал бүдүрүлгелериидеи** — ачы-дуза чедиринин сайгарылгазының талазы-биле социалистиг хүлээлгени 108,1, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 108,1 хуу күүсеткеп **«Тыва обувьбыт» каттыжышкынның коллективи.**

Социалистиг чарыштың ийиги черин эдээп деп саваап, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң, ВЛКСМ обкомунуң шилчиир вымпелдерин тыпсыр чергер:

— **үлетпүр бүдүрүлгелерден** — үлетпүр продукциязын бүдүрер талазы-биле социалистиг хүлээлгени 108,1, ону сайгарарын — 107,4, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин — 112,5 хуу күүсеткеп **Кызылдың эт комбинадының коллективи;**

— **тудуг организацияларындан** — тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлиниң талазы-биле социалистиг хүлээлгени 100, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин — 100,4 хуу күүсеткеп «Тыва кедээ тудуг» трестиң **1070-ги КМК-зының коллективи;**

— **транспорт бүдүрүлгелериндеи** — чүк сөөртүрүүнүң хемчээлиниң талазы-биле социалистиг хүлээлгени 100,3, чүк сайгарарын—106,6, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин — 110,8 хуу күүсеткеп **Хову-Аксының АТБ-зиниң коллективи:**

— **садыг организацияларындан** — үүрмектеп садар бараан саарылгазының талазы-биле социалистиг хүлээлгени 101,2, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 104,0 хуу күүсеткеш, планнан ажыр 10,0 муң рубль арыг орулганы алган **Кызылдың аъш-чем садының коллективи;**

— **коммунал-амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелериндеи** — ачы-дуза чедиринин сайгарылгазының социалистиг хүлээлгеин 109,5, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 110,8 хуу күүсеткеп **хеп химчистказының болгаш будуурупуң фабриказының коллективи.**

Тыва электри четкилериниң, автоорук эргелелиниң көвүүг тудар бүдүрүлгезиниң. Садыг министерствозунуң АТБ-зиниң, Кызылдың үлетпүр садыының, «Водоканал» эргелелиниң чогуур үеде эки ажылдаанын доктаалда демдеглээн. Оон-биле кады үк доктаалда күш-ажылчы коллективтериң болгаш садыг, коммунал-хандырылга черлериниң бүдүрүлгелериниң СЭКП-ниң XXVI съездизиниң айытканы удуг сорулгаларыга сорук киргбишаан, бо чылдың баштайгы чартыында чамдык чедишкиннерин чедип алганын айтып турар.

Оон-биле кады ийиги кварталда улус ажыл-агыйының чамдык адырларының, дыка хөй бүдүрүлге болгаш организацияларның коллективтери планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүсеткээн бооп турар. Үлетпүр бүдүрүлгелерден 11 коллектив продукция бүдүрер болгаш сайгарарының 15-жи — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиерининң планнарын күүседирин чедип албаан.

Тудуг организацияларының тудуг-монтаж ажылдарының чартык чылда планын чүгле 75,5, капитал тускайлаашкының ажыглаарын — 72,4 хуу күүсеткеп. Ол ышкаш ниити ажыглал транспортунуң коллективтери бүгү көргүзүглер талазы-биле салган сорулгаларын чедип албаан деп доктаалда айтып турар.

СЭКП райкомнары, хооркому, парткомнар, хооррайкүүсекомнар, ажыл-агыйларның удуртукчулары, профвилелдер болгаш комсомол эге организацияларының социалистиг чарышты чогуур негелдеге чедир организастаарының, ооң дээштинин күштелдиреринің талазы-биле кошкак кичээнгей салып турарының чижектерин доктаалда көргүскеп.

Чарыштың киржикчилерин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин шапкынчыдарынче, продукция шыпарын экижедиринче, кол фондуларны эки ажыглаарынче угландырарын, а ол ышкаш планның даалгаларны, социалистиг хүлээлгелерин ыяап-ла күүседиринче коллективтерни материалдыг болгаш одалга-энергия курлавырларын камнаарынче мөөнгээрин СЭКП Кызыл хооюкомунга, райкомнарынга, «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң, «Тыва кобальт» комбинаттың парткомнарынга, совет болгаш ажыл-агый органнарынга, партия, профвилел болгаш комсомол эге организацияларынга доктаалда даандырган.

УЛУСЧУ ПОЛЬШАНЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Польшаның чаарты төрүттүнгенининиң 37 чыл оюнга турасиаатkан июль 20-де Москваның ажылчы чоннар төлээлекчилериниң байырлыг хуралы болган.

ПКАП-тың IX онза съездизиниң төлевилээн сорулгаларын күүседиринге польша коммунистерге, аны-дуңма польша улуска чедиишкиннерлиг болурун хуралдың киржикчилери күүзээн.

Польша-совет найырал ниитилелиниң делегациязының удуртукчузу, Польша шеригниң Политиктиг кол эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы бригада генералы Т. Дзекань эп-сеткилин каттыжтырып болгаш деткип турар дээш СЭКП-ге, бүгү совет кижилерге сеткилдиң ханызындан өөрүп четтиришкинни илергейлээн. ССРЭ-биле найырал болгаш эвилел социалистиг Польшаның айыыл чөк чоруунуң, тайбың хөгжүлдезиниң, чаагай чоруунуң үндезини болуп келген болгаш болур-даа дээп, ол медеглээн.

(СЭТА).

ПКАП-ТЫҢ СЪЕЗДИЗИ ДООЗУЛГАН

ВАРШАВА. (СЭТА). ПКАП-тың IX онза съездизи ажылын бурунгу хүн польша найысылалда дооскан. Ооң мурнуу чарыында ТК-ның отчет иделкелин чугаалажырын дооскан. Төп Комитетти 200 кежигүнерлиг болгаш 70 кандидаттарлыг кылдыр. Төп ревизия комиссиязын 70 кежигүнүүг болгаш партия контролюнуң Төп комиссиязын 90 кежигүнүүг кылдыр сонгаан. ПКАП ТК-ның Политбюрозун болгаш секретариадын сонгаан. Политбюронуң составын 15 кежигүнүүг болгаш Политбюронуң кежигүнүнге ийи кандидаттыг кылдыр, ол ышкаш ПКАП ТК-ның 7 секретарын сонгаан.

Ол-ла хүн съездиниң пленарлыг хуралынга ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельский чүве чугаалаан.

IX съездиниң даасканын ёзугаар ПКАП-тың Уставынга өскерилделер белеткээр талазы-биле комиссия болдунуң саналдарын киирген. Маркизмленинизмниң теориязын удуртулга болдурун, демократияның болгаш сагылга-чурумнуң ленинчи принциптеринге үндезилээш, польша революстуг ажылчын шимчээшкинниң чаңчылдарын уламчылавышаан, Уставтың төлевилели патриотизмниң болгаш интернационализмниң принципте-ринге шынчы чорукту арттырып, Польшада социалистиг тургузуушкунуң чугула негелделерин болгаш хереглелдерин барымдаалап көрген.

Партияның идей-политиктиг чаңгыс эвин магадылап турар ооң ажыл-чорудулгазының кол принцини кылдыр демократтыг централизмни херек кырынга сагыырының эргежок чугулазын саналдарга онзалап демдеглээн.

Партияның Уставының төлевилелин ПКАП-тың съездизи бадылаан болгаш Уставты туюлунга чедир редакциялап белеткээр кылдыр Төп Комитетти төлээлеттирген. «Социалистиг демократияны хөгжүдер база социалистиг тургузуушкунга ПКАП-тың удуртур ролюн быжыглаар болгаш чуртка ниитилел-политиктиг байдалды турумчудун чогумчудар дугайында», ПКАП-тың перспективтиг программазын ажылдап кылыр дугайында доктаалдарны, ол ышкаш польша ажылчын шимчээшкининиң 100 чыл оюнга резолюцияны съезд хүлээп алган.

ПКАП-тың IX онза съездизи польша улуска кыйгырыын хүлээп алган.

ПКАП ТК-ның Бирги секретары С. Каня делегаттарның мурнунга түңнел сөс чугаалаан.

«Шын» солунуң **«КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР»** тугун бөгүн Улуг-Хем районда **«Күш-ажылдың хостуу»** совхозта Көк-оол Лаахынның удуртканы, мал чеми белеткээр механизастаттынган отрядының ажыл-ижинге тураскаадып кадүрген.

Механизастаттынган отряд сиген кезип белеткээринче июль эгезинде киргеш, бо хүннерге чедир 500 гектар черинң сигенин кескен болгаш оон 450 гектарның сигенин болген.

Мал чемнериниң белеткелчилери! Чарлаттынган шалыпчы ийи айда планныг онзалданы күүседир дээш бүгү болдунар аргаларны ажыглаңар!

БҮГҮ КҮШТҮ—МАЛ ЧЕМИН БЕЛЕТКЭЭРИНЧЕ

СЭКП обкомунуң Кыйгырыын деткивишаан

Контролёрларның шалыпчы херээ

Ниитиниң малынга чем белеткээрингe эң-не идепкейлиг киржири — бо хүннерде республиканың коммунистериниң, депутаттарының, улусчу контролёрларының, бүгү партийжи-совет активиниң, ажыл-агый удуртукчуларының шалыпчы херээ болу берген. Бо талазы-биле СЭКП область комитединиң Кыйгырымынга харыы кылдыр бистиң районнуң шыналаларында болгаш ортулуктарында хайыккан ажыл-ишке улусчу контролёрлар салыышкынын киирип, мал чемниң белеткелиниң технологиязын сагып турарын, ооң шыларын болгаш кадагалалын, дешилгелиг аргаларны ажыглап турарын боттарының кичээнгейинин товунде тургускан.

Мал чемниң белеткелиниң кампаниязы чер болганга эгелээр мурнунда ажыл-агыйларда улусчу контролёрларның хуралдарын чыылдырган. Анаа бо чылдың кандаашкыныг парын байдалындан үнеринин бүгү-ле аргаларын чөп ажылдаш, мал чемниң белеткелин кыска хуусаада, чидириг чокка чорударының сорулгаларын тодаратkан. Ыланғыя белеткээн чемнерниң кадагалалыынче, ону оорга алзып, тотчеглээр чоруктарны болдурбазынче контролёрларның кичээнгейин угландырган.

Ол ышкаш совхозтарда ситен ажаар техниканың белеткелин баш бурунгаар хынап, олар колдуунда ой-шаанда белеткеттингенин тодаратkан. Ынчалза-даа шыгыы четпестер база ылдээн турган. Чижээ, «УТКА 25 чылы» совхозтуң үүгле Иштин-Хем салбырында безин тракторауң ситен кезер үш машиназының бирээзи үреник болган, хыналда соопда ону дүрген септээн.

Мал чемниң белеткелиниң үезинде ажылдың бедик шыларын, белеткээн мал чемперииң бүдүн-бүрүн болуруп хандырар сорулга-биле бригадаларга болгаш авеноларга улусчу контролдуң түр постуларын тургускан. Ам районда 17 постулар ажылдап, оларны шуптузуун коммунистер удуртуп, ажыл-херекти башкарын турар. Ниитизи-биле 51 хайгылчы ында ажылдап, ажылдың шынарын контрольдап, мал чемниң чидиригдерин, мегелеп немей бижилге кылыр чорукту болдурбас дээш - демнесежип, белеткээн чемперии кажаалаар, кыштагларже сөөртүп чедирер, шын кадагалаар талазыбиле ажылдарны доктаамал хайгааралга алган.

Бо чугула ажылда шыгыы четпестерниң фактыларын баштайгы рейд, хынаддалар көргүскен. Чижээ, «Күш-ажылдың хостуу» совхозта люцернаны малга саза бастыргашының фактызын ылереткен. Улусчу контролёрларның негелдезин ёзугаар үш кодан хойну люцерна шөлүүден ырадыр көжүрген, Торгалыг сүт-бараан фермазының мыйыстыг бода малын ол шөлдерден ырак черлерге одарладыры чедип алдынган.

В. БАЗ-ООЛ,
Улуг-Хем районнуң улусчу контроль комитединиң инспектору.

Хүлээлге күүселдезин хынап тур бис

ПЛАН КҮҮСЕТТИНМЭЭН, ЧҮГЕ?

«ТЫВА ДАГ-ДҮГҮ» комбинат он бирги беш чылдың баштайгы чылының эрткен алды айларының планныг даалгаларын кол көргүзүглер талазы-биле күүседип шыдаваан. Комбинат чартык чылда 56,7 муң тонна даг-дүгүн бүдүрер тургаш, 53.863 тоннаны бүдүргеи азы күрүнеге 2832 тонна даг-дүгүн чедир бербээн. Оон-биле чергелештир коллектив 8378 рубльдиң ниити продукциязын бүдүрер тургаш, херек кырында 8150 рубльдиң продукциязын алган болгаш ону сайгарарының планын база боттандырбаан. Оон чылдагааны чүдел?

Комбинат чылдың баштайгы дөрт айларында планын чогуур хуусаазында чедир күүседи четтигип турган болза, май айдан эгелээш дериг-херекселдериин үреликшкиннерибиле график үрелип эгелээн. Ол айның баштайгы он хонуунда даалгага 400 тонна даг-дүгү чедир бердинмээн. оон 353 тонназы рудадан бүдүн сорттуг даг-дүгү ариглаар цехке онаашкан. Бо цехтин ыяыг улуг хожудаашкынының кол-ла чылдагааны ылангыя артынчылар ырадыр цехтиң конвейерлериниң үзүлүү үрелип келгенинде болган. Руда-биле чедир хандырылгазының болгаш оон шынары багай болганындан бедик сорттуг рудадан даг-дүгү ариглаар цех база хожудаашкынны болдурган. Бо дээрге рудниктиң болгаш үүрмектеп сорттаар комплектин удуртукчуларының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының буруузу-дур. УСК ынчан 2000 тонна руданы чедир болбазыратпаан турган.

Комбинатка байдал бо хире дүвүренчиг турда, чогуур үезинде дээштиг хемчеглерни албаанындан июнь айда кол-кол цехтериниң шуптузу планын күүседип шыдавайн барган. Үүгле бо айда күрүнеге 3224,6 тонна даг-дүгү, 175 муң рубльдиң ниити продукциязы чедир бердинмээн. Ону сайгарарының планы база чедиг күүсеттинмээн. Оон чылдагаанны дериг-херекселдериин, ылангыя артынчылар ырадыр цехтин конвейерлериниң баш бурунгаар көрдүмээн үреликшкиннеринде, будуруглеиия технологиязын шын сагываанында, инженер-техниктиг ажылдакчыларның талазындан үреликшкиннерии чогуур үезинде чайладып шыдавайн келгенинде болган. Январь-май айларда ариглал фабриказының цехтери улуг күжениишкинниг ажылдап, үүгле айнчи сөөлгү хүнинеринде планын төнгүн күүседип турда, чогуур үезинде толдргай хемчеглерни албаан. Оон түнелинде июнь айның, оон-биле кады чартык чылдың планы бүрүнү-биле күүсеттинмээн. Чартык чыл дургузуунда баш бурунгаар көрдүмээн үреликшкиннерии үргжуундан фабрика 524 шак дургузуунда ажыл чок турган, оон иштинден үүгле июнь айда 1114 шак дургузуунда фабрикапың цехтери ажылдаваан. Ол үреликшкиннериин үүгле чартык кезиин безин болдурбаан болза, ийи-үш муң тонна даг-дүгүн немей ап болур турган. Күш-ажылды багай организастаанындан, яазы-бүрү чылдагаанындан үреликшкиннериин

ЧОННУҢ ЧУРТТАП ТУРАР ЧЕРИНИҢ ААЙЫ-БИЛЕ

Коллективтерге болгаш чоннуң чурттап турар черииниң аайы-биле масса-политиктиг ажылды чүткүлдүг сайзырангайжыдарын СЭКП Төп Комитединиң «Идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды улам ыңай экижидер дугайында» доктаалында айыткан. Салдынган сорулганы амыдыралга боттандырар дээш Улуг-Хемде Жданов аттыг совхозта партия комитеди ажылды идепкейжидип чоруткан. Оон дугайында мооң адаанда материалдарда кысказы-биле парлаан.

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ ЧЕДИР

Чоннуң чурттап турар черииниң аайы-биле улустуң идейполитиктиг кижизидилгезин экижидер дээш элээн ажылдарны чоруткан бис. Эрткен чылын агитквартиралар аайыбиле улуг баштыңчы болгаш башкы В. И. Ленинниң допчу намдарын өөренир болгүмверии организастаан. Орта чаш уруглуг желерден эгелээш, пенсионерлерге чедир хаара түттүнгеи. Владимир Ильичиниң амыдырал-чуртталгазын, революстуу ажыл-херээн улуг сонуургал-биле өөренгеи. Оон аңгыда агитквартираларга улуг баштыңчының болгаш башкының амыдырын, ажылын көргүскеи фото-чуруктарлыг булуңнарны, стендилерни кылган.

Бо чылдың эгезинде 1981-1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол угланыышкыныңның төлевилелии олар өөренген. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң материалдарын, иликтеп СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң Отчет илеткелин агитквартира бүрүзүге кичээнгейлиг өөренген.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының иштики база даштыкы политиказының дугайында, педагогика болгаш өске-даа темаларга лекцияларны, беседаларны планнарда айытканын ёзугаар агитквартираларга эрттирери чаңчыл болуп берген.

Пропагандистерге, лекторларга, политинформаторларга, агитаторларга дуза көргүзеринбиле каш удаа семинарны организастаан. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң соонда оон материалдарын пропагандалаарынга турааскаатқан бистиң совхозка эрткен семинар улуг ажыктыг болган. СЭКП Улут-Хем райкомуның секретары Ю. Д. Лопсан оны эрттирип, Коммунистиг партияның иштики болгаш даштыкы политиказының, он бирги беш чыл планының сорулгаларының база съездиниң материалдарын канчаар пропагандалап, өөредирииии дугайында лекцияны ол кылган. Оон аңгыда совхозтуң ажыл-ишчилери планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин канчаар күүседип турарының талазы-биле клетколги дыннаан болгаш политинформаторлар ажылының дуржулгазын солушкан.

Хендерге кедээ Советиниң депутаттарын чон ортузунда улуг ажылды чорудуп турар. Олар суурда хамаарышкан округтарынга соңгукчуларбиле ужурашкаш, аңаа отчеттарын берип турар. Олар кылдынган ажылды, моон соңгаарғы сорулгаларны демдеглеп, четпес-терии айтып, оон чылдагаанарын тодаргай чугаалап берип келген. Соңгукчуларның саналдарынга, чагыгларынга олар дыннангыр, ону күүседир дээш тодаргай хемчеглерии ап турар.

Сууруу он агитквартал-да үскен, оларның төптерии турган. Чоннуң чурттап турар черииниң аайы-биле үстүнде айытқан ажылларны агитквартиралар чорудуп турар. Бо хемчеглерден аңгыда күш-ажылдың сагыпга-чурумун быжыглаарынче, кем-херек үүлгедиринге удур, хөй-иитиниң корум-чурумун быжыглаарынче, уруглары төлептиг азыы-чанга өөредип, кижизидерииче утланган болгаш өскедаа хөй талалыг ажылдарны агитквартиралар чорудуп турар. Ылангыя Ленинчи коммунистиг субботникти, суур чавгайдыглазыңга, уруглар албан черлериге одаар ыяш белеткээрииге суурыуп херээженнери идепкейлиг киришкен. Күш-ажылдың, хөй-иитиниң корум-чурумун үрээр, уругларының кижизидилгезиниче, бажыңының арыг-шеверин экижидериниче кичээнгей салбас кижилер-биле чөвүлел чугаалажып, эдериниң хемчеглерии ап турар.

Дайынның, күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгаларны, оларны пенсияже үдеп, кудаларны, уруглардың төрүттүнген хүннерин, байырлалдарны амгы үениң чаа ёзулалдарын езугаар эрттирип, оларның кижизидикчи ролюн бедидер дээш ажылдап турар бис. Бо чылын кедээ Культура бажыңынга Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черииии даргазы К. К. Кудажы-биле ужурашкан, Ада-чурттуң Улуг дайынының, күш-ажылдың хоочуну Д. Х. Бегзи-Хууракты пенсияже үдээн.

Аргаан, даараан хептериин, аъш-чемнии делгелеринии үелеп организастаары эки чаңчыл болу берген.

Парткомнуң удуртулгазыбиле совхозта херээженнер чөвүлелиниң хүн бүрү чоннуң чурттап турар черииниң аайы-биле үстүнде айытқан ажылларны агитквартиралар чорудуп турар ажылы багай эвес түнелдерлиг болган.

Е. АГЫЫ.

Жданов аттыг совхозта партком секретарының орлакчызы, херээженнер чөвүлелиниң даргазы.

ЭГЕЛЭЭШКИННИ ДЕТКИИР

Чоннуң чурттап турар черииниң аайы-биле кижизидилге ажылын улам экижидерии СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлериниде болгаш «Идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды улам ыңай экижидер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң доктаалында айытқан. Ону амыдыралга боттандырар, дээш Улуг-Хемде Жданов аттыг совхозтуң партия комитеди, партия организациялары сөөлгү үеде биче эвес ажылды чорудуп турар. Чоннуң чурттап турар черииниң аайы-биле политика-кижизидилге, культура-чыр-дыышкын болгаш спорт ажылын улам калбартырыиче кол кичээнгейии үгландырган. Оон сорулгазы — ажылчы чоннарның хостуг үе-шагын шын, ажыктыг организастаары, оларны аңаа идепкейлиг киришгирери болуп.

Бо ажылды партия комитединиң, кедээ Советтиң хүн бүрү удуртулгазы, деткимчези-биле суурнуң агитквартиралары, кедээ Культура бажыңы, библиотека, дыштанып хүн штабы, чөвүлелдер кылып турар.

Кедээ Культура бажыңы (директору У. Хуурак) дыка хөй солуп, кижизидикчи уткалыг хемчеглерии, чорутқан. Ону көрүштүг кылдыр көскү агитация-биле дерээн. Кандыг-бир темалыг кежээни, ужуражылганы азы конференцияны эрттирер дээнде орта хамаарышкан булуңнарны, делгелгелерни организастаары чаңчыл болган.

Бо чылдың эгезинден бээр элээн каш темалыг кежээлерни, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгаларны, номчулга конференцияны эрттирген. Күш-ажылны рапорт дужаарының кежээлерии организастай эгелээни багай эвес. Айдыл-ла ийи коллектив ону эрттирер кылдыр хүваагаан. Коллектив бүрүзү хынамчалыг белеткенген. Орта үеде күш-ажылының дугайында рапорт бээр эвес, концерт көргүзер, хана солуннар, булукнар, аргаан, даараан чүүлдер, аъш-чем делгелгезии организастаар болгаш өске-даа боттарының бодап, чогаадып алган чаа, солун чүүлдерин көргүзер. Коллектив бүрүзү тускай демдектиг (эмблемалыг), сценаның артында азар тараа чүрүктүг пестүг, эки идик-хептиг, дериг-хереклерлиг болур. Ону эң эки кылып алыр дээш чарыш коллективтер арасында калбарган. Кым-даа аштырар күзел чок, шынчаңгыл ону эки кылып алыр дээш бүгү-ле дериниче утланган болгаш өскедаа хөй талалыг ажылдарны агитквартиралар чорудуп турар. Ылангыя Ленинчи коммунистиг субботникти, суур чавгайдыглазыңга, уруглар албан черлериге одаар ыяш белеткээрииге суурыуп херээженнери идепкейлиг киришкен. Күш-ажылдың, хөй-иитиниң корум-чурумун үрээр, уругларының кижизидилгезиниче, бажыңының арыг-шеверин экижидериниче кичээнгей салбас кижилер-биле чөвүлел чугаалажып, эдериниң хемчеглерии ап турар.

Дайынның, күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгаларны, оларны пенсияже үдеп, кудаларны, уруглардың төрүттүнген хүннерин, байырлалдарны амгы үениң чаа ёзулалдарын езугаар эрттирип, оларның кижизидикчи ролюн бедидер дээш ажылдап турар бис. Бо чылын кедээ Культура бажыңынга Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черииии даргазы К. К. Кудажы-биле ужуражылган, Ада-чурттуң Улуг дайынының, күш-ажылдың хоочуну Д. Х. Бегзи-Хууракты пенсияже үдээн.

Аргаан, даараан хептериин, аъш-чемнии делгелгелерии үелеп организастаары эки чаңчыл болу берген.

Парткомнуң удуртулгазыбиле совхозта херээженнер чөвүлелиниң хүн бүрү чоннуң чурттап турар черииниң аайы-биле үстүнде айытқан ажылларны агитквартиралар чорудуп турар. Бо хемчеглерден аңгыда күш-ажылдың сагыпга-чурумун быжыглаарынче, кем-херек үүлгедиринге удур, хөй-иитиниң корум-чурумун быжыглаарынче, уруглары төлептиг азыы-чанга өөредип, кижизидерииче утланган болгаш өскедаа хөй талалыг ажылдарны агитквартиралар чорудуп турар. Ылангыя Ленинчи коммунистиг субботникти, суур чавгайдыглазыңга, уруглар албан черлериге одаар ыяш белеткээрииге суурыуп херээженнери идепкейлиг киришкен. Күш-ажылдың, хөй-иитиниң корум-чурумун үрээр, уругларының кижизидилгезиниче, бажыңының арыг-шеверин экижидериниче кичээнгей салбас кижилер-биле чөвүлел чугаалажып, эдериниң хемчеглерии ап турар.

Дайынның, күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгаларны, оларны пенсияже үдеп, кудаларны, уруглардың төрүттүнген хүннерин, байырлалдарны амгы үениң чаа ёзулалдарын езугаар эрттирип, оларның кижизидикчи ролюн бедидер дээш ажылдап турар бис. Бо чылын кедээ Культура бажыңынга Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черииии даргазы К. К. Кудажы-биле ужуражылган, Ада-чурттуң Улуг дайынының, күш-ажылдың хоочуну Д. Х. Бегзи-Хууракты пенсияже үдээн.

Аргаан, даараан хептериин, аъш-чемнии делгелгелерии үелеп организастаары эки чаңчыл болу берген.

Парткомнуң удуртулгазыбиле совхозта херээженнер чөвүлелиниң хүн бүрү чоннуң чурттап турар черииниң аайы-биле үстүнде айытқан ажылларны агитквартиралар чорудуп турар ажылы багай эвес түнелдерлиг болган.

Е. АГЫЫ.

Жданов аттыг совхозта партком секретарының орлакчызы, херээженнер чөвүлелиниң даргазы.

ССРЭ-ниң Шериг-Далай Флодунуң хүнүнге уткуштур

БАЗА КАТАП ОКЕАНЧЕ

Атомоходтуң кырында люгу, бүгү-ле амылыг чүведен арай деп адырлы берген дег, ожуму-биле далайның дескизиниң кырынче кедүрүп келген. I ранганың капитаны, корабльдиң командири Геннадий Никитинниң кырынче, океан ханызынга элээн каш берге неделяларда чорун чорда турнуккан сугнуң чаштанчылары бүлүүлүг берген. Оон-биле кады океанның таалынчыт серии атаары, үнүп чыдар соок-кара пактапканы дег, командирии сергеги шаап келген. (Ол ырак, үр эжидиргже үнгенде хамыктың сөөлүнде люкту хаар, а эжидиргг соонда бир дугаарында ажылдар чаңчылдыг). Каш-каш неделя дургузунда океанга хемнең дуваавынчыг, ышкаш агаарынга чорааш, ажык агаарже үнери чүден артык күзенниг.

Люктан кирген арыг агаар атомоход иштинге тарап, эстип, дайынчылары сергеди берген. Төрээн чүрттүн арыг агаары, тиилелгенин агаары!

Ийе, тиилелгенин агаары! Атомоход океан ханызының мун-мун километр узуп оруун чедишкинии эрткеш, ботгарынга опаашкан дайынчы өөредилгенин даалгазын эрестиг күүсеткеш, далайжыларның кан-кадык, омак-сергек эп келгени ол. Ынчангаш аңаа өөрүп турарлары ол-дур. Бо өөредилге чылында суг аданың бо атомнуг хемезинин хууда составы ССРЭ-нин Шериг-Далай Флодунуң социалистиг чарыжының эгелекчилери болган. Хөй күштү, билиг-мергежилди үндүрүп турган, күүседип болур, ынылыг бедик социалистиг хүлээлгени экипаж болугга алган.

Командир капитан туруунуу — бедиктээшче үнүп келген. Оон соонда — таныыл офицер, сигналчы база. Геннадий Никитин, хая көрүүп келгеш, чежип солчуп, корабльдик эмелтикчок механизмнерии башкарып, күзенниишкиниг ажылдап чоруурлар.

Геннадий Никитин флотчу оруун 1950 чылда Нахимов училишезинден эгелээн. Ол 18 удаа суг адаа-биле ырак-узак походтарже үнүп, оон 8-биге корабль командири болуп келген. Кижи оортан хөөнүзүреп, туруптуп-даа болур. Ынчалза-даа далай бир-ле ындыг онзагай талазы-биле походче кижилерии чайгаар-ла кыйгыра бээр. Чүгле күш-шыдалдыг, быжыг тура-соруктуг, далайның хат-шуургашыг хай-халавы-биле эптиг, аңаа ынактарны кыйгырар...

Далайга дайынчы өөредилге хат-шуурган-биле-даа чиржалажы бээр. «Удурланыкчының» кораблин узуткаар, ерт өөрүрер... кандыг даалга турбазып. Аңаа чиге утаан, күш үндүрери албан. Ындыг белеткелдерге далайжыларның мергежилии өөрер, аңаа далыгар, быжыгар.

Корабль кончуг улут мугур баштыг «думчуу-биле» далайның кырын чара чүткүл чорун орган. Далайжылар, ынаар-даа сагыш салбаан. Олар чүгле талыгырже кезе кайган, төрээн эриниин көстүп кээрии четтикпейн маңап турганнар.

Дайын чылдарындан-на тутуп келген далайны чаңчылдуулган баазага корабльдии үткүп аары — байырлал. Суг аданың далайжыларын өске корабльдерии экипажы үткүүр. Окрестр-даа ойнаи үнер, улут начальник экипажка бээр чедиргеш, суг аданың хемезинин командириниң илеткелин хүлээп алыр. Чаа дайынчы даалганы хүлээп алырынга экипажтың белеими дыннаадып, илеткелии командир доозар. Бо удаада адмирал командириии сөөлгү сөстерин оңаа сонуургал-биле дыннаан.

—Далайже катап эжидирерииге белек ышкажыл силер? — деп, билдирбес хүлүмаүрүт-биле айтырган.

—Шак-ла ындыг дер, Никитии харылаан.

—Эки-дир... шак болгаш чаа даалгаже үнер силер...

Далайжылар аңаа өлеп-сүнмээннер-даа. Дыш дабайы тура, экипаж чаа даалгаже белеткеии берген. Оларга аъш-чемнии, хер-херекселди немеп берген...

Сергей БЫСТРОВ,
3 ранганың капитаны.

ССРЭ-ниң Шериг-Далай Флодунуң Кол штабының начальнигы, флоттуң адмиралы Георгий Михайлович Егоров ПМА-ның корреспондентиниң даалга-биле репортажка тайылбыр берген:

— Өөредилгедиг даалгаларның колдуун боттандырары-биле далайжылар школаны океанга эртерлер. Флоттуң онзагай чүүлү ол. Үүн хуусаада далайжылар суг дүвүнге нарын, дайынчы сорулгаларны күүседип чоруур, а ону кырындан самолёт-биле база кайгаарап турар. Сагыш-сеткил, күш талазы-биле дадыккан далайжыларның иштинде чүгү аар.

I ранганың капитаны Геннадий Анатольевич Никитинге удуртқан ракета дажыыр суг адаанның атомнуг хемезинин экипажы Шериг-Далай Флодунуң социалистиг чарыжынга бо чылдың эгелекчи болуп, бодунга алган бедик социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг күүседип турарын демдеглээри өөрүнчүг. Далайжы походтарга доктаамал шыгырап келген найыралдыг бо экипаж дайынчы өөредилгенин бедиинге бүгүреллиг баспышаан. Бедик мергежилии, моральдыг, психологтуг мөзүг-шынарын шимчедип алырынга совет далайжыларга үлегер-чижек боол турар.

Бистиң чүртүвүс, улуг далай күрүелериниң биргээн, амгы Шериг-Далай Флодубиле таарыштыр тургустунгаа-даа, кымгэ-даа кыжамайн келген болгаш кыжанмас-даа. Ону төөгү херечилеп, аймал ёзугуунуң медээлери бадыткап турар. ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң бүгү дайынчылары-биле бир демей, далайжыларның мурнунда чугула сорулга — социалистиг Төрээн чүртү болгаш социализмниң чаалап алышкыннарын бүгүреллиг камгалаарынга, кайдыг-даа агрессорга өйтүр шавышкынны бээрииге доктаамал белеи турары болур. Ынчангаш олар Делегей океанының делгемеринче, походтаже, ырак-узак экижидирииккиннерже үнүп, мергежилии доктаамал санаарангайжыдып турар.

(ПМА).

АГИТКВАРТИРАВЫСТА

Бистиң № 7 «Аян» агитквартираның чөвүлел кежигүннери, кедээ Советтиң депутады С. Т. Серен, агитатор Т. В. Шыгжал бодунуң хамаарышкан кудумчузунуң чурттакчыларының оргузунга масса-политиктиг болгаш кижизидилге ажылдарын экижидерииче улганган хемчеглерни ап турар.

Планда айытқан ужуражылгаларны, темалыг кежээлерни, байырлалдарны эрттиреринге белеткелди баш бурунгаар эгелээр бис, ону канчаалдыр солун, ажыктыг өөредилгиг болурун чедип алырынче кичээнгейии салыр, бо талазы-биле өскелерниң арга-дуржулгазын чогаадыкчы ёзу-биле ажыглап турар бис.

Агитквартилдың чурттакчылары бот-тывынгыр уран чүүгеге, спортка, аргып, даараанырга дыка-ла хандыкшылдыг улус. Ынчангаш олар көрүлделарге, маргылдаларга, делгелгелерге идепкейлиг киржип келгеннер.

Херээженнер чөвүлели квартилдарның аразында чаңгыс көжеглиг шиилер белеткеп, көргүзериниң көрүлдезии чарлаан, аңаа бистер идепкейлиг киришпивис. Чогаалчы К. К. Кудажының «Долуманың хуулгазыкы» деп шиизиндеи бир кежегени белеткеп алгаш, Культура бажыңынга ойнаары, бирги черки алдывыс. Оон соонда район төөгүге ойнадывыс, бот-тывынгыр артистерниң шиизе ойнап турарын багай эвес деп санаан. Учетчик О. Баян-оол, садыгжы Т. Дажыпаан, башкы В. Тумат шиигге эки ойнаан.

Делегейниң уруглар камгалалының хүнүн чогаадыкчы ёзу-биле эрттиргенивисти партконга демдеглээн. Ол байырлалды демдеглээри-биле чүгле чаштар эвес, биске хамаарышкан кудумчуның чурттакчылары чыглып келген. Бинии каштарның ыры, шүлүг чаңчылыын, янзы-бүрү оюн-тоглаа, танцы аңаа болган. Авак сөөлүнде келир үениң спортчуларының жаргылдаанын чыылган чон сонуургал-биле көрсен. Ылаңгыя национал содак-шудактыг оолгарның хүрежи көрүштүг болган.

«Ачам, аваам, мен — спортчу өг-бүле» деп өг-бүлелер аразында спортчу маргылдааны чүүрга бо чылын бир дугаар эрттирген, аңаа бистиң квартилдың чурттакчылары идепкейлиг киришкен. Бистен Хуурактарның өг-бүлези бирги черии эдээн.

Куда эрттирер, чаш уруг төрүттүнгенин деңдеглээр, уруглардың төрүттүнген хүннерин уткуур болгаш өске-даа байырлалдарны чаа ёзулалдар, чаңчылдар ёзугаар эрттирер дээш ажылдарны чорудуп турар бис, ону улам сайзыралдыр, кижизидикчи ролюн бүдидер хемчегларни алыр.

Бистиң агитквартираның ажылының кол-ла улганнышкыны — хамаарышкан кудумчуның чурттакчыларын ажылга шупгузун хаара түдар, социалистиг чарышка идепкейлиг киришгирип турааш, бүгүрүүчүлүг ажылдаарын чедип алыры болур. Бо багай эвес шиитпирлеттинип турар.

Көскү агитацияже кичээнгейии салган бис. Агитквартирада булуңну дерип кыдаан. План-хемчегларни, кудумчуның журнакчыларының чүрүктарын, ары-шевер кыдыраажын, хүралдарның протоколдарын уругларның деңдек, дакпызын болгаш өске-даа чүүдерии ында делгээн. Оон аңгыда турескаалдыг хүннерде фотомонтажтарны кылып турар бис.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынче агитквартилдың чурттакчыларын мобилизастаар дээш чоннуң чурттап турар черииниң аайы-биле ажылдыыры улам идепкейжидер бис.

Ч. СОТПА,
агитквартираның даргазы.

Совхозтуң кайы-даа коллективинде, агитквартиланда улуг, биче назылыг ыраажылар, танцычылар эвээш эвес. Ылаңгыя чолаачылардың аразында талантылыглар хөй.

ЧУРУКТА: чолаачы Х. Тегүс-оолдуң «Сзанчы кыстар» деп ырны ырлап турары. Үделгеде чолаачы О. Мижит-оол.
В. ЧАДАМБАНЫҢ фотозу.

БОРОВСКИНИҢ МИЛЛИАРДТАРЫ

Тюмень областың Боровскиде Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниг күш фабриказының коллективиниң эрткен беш чылда бергени ийи миллиард чуургазын сөөртүрүнге 2300 вагон несеттиинер. Ада-чурттуң күш ажыл-агыйында ындыг бедик көргүзүгүнү үүлге ол коллектив чедип алган. Барыын Сибириниң нефть казып тып турар районнарын аъш-чем-биле хандырарынга ук фабрикаиың киирии турар улуг-хуузу улут.

«Боровская» деп күш фабриказының ажылы — бистиң партиявыстың болгаш чазаавыстың кедээ ажыл-агый будүрүлгезин специализастаарының болгаш концентрастаарының талазы-биле алган хемчегларининиң шынчыыи бадыткан турар. Фабрикада күш-ажылдың будүрүкчүлүү сөөлгү чылдарда 32 хуу өскен, будүрүлге күүселерии улгаттырбайн, чуурга чыылдазы 36 миллион четкен.

Социалистиг чарышка бедик көргүзүглерии чедип ап турары дээш күш фабриказының коллективи СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң база ВЛКСМ ТК-ның шилчиир Кызыл Тугу-биле он бир удаа шаңнаткан.

ЧУРУКТА: фабриканың эң тергиин бригадаларының бирээзи. Бо коллектив чыл эгезинден тура 16 миллион чуурганы алган.

Н. САПОЖКОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Чайлаглаашкын

СЕРИИН ОДАРЛАРДА

«Ак-Туруг» совхозта аныяк коммунист Мыйтыы-оол Олчаймайның удуртканы мыйыстыг бода мал бригадазының малчыннары ниитиинин малының баш санын өстүрер, ону чидирип чокка камгалап алыр, продуктулуун бедиерииин арга-курлавырларын ажыглаарынче бүгү күжүн мееннеп турар.

Бригаданың малчыннары амгы үеде серии, от-сигенниг чайлагларда. 220 ажыг аныяк инектерии, 173 чылгыны Чаа-Хөл бажыңын тайгаларынын аар ийиде. Тоора-Кара-Суг. Кара-Чадаана бажы ол ынчаар семиртирип-биле одарладып турар. Артканнарын Чайлаг—Кара-Дыт. Кожайның серии чайлаглаарынче үндүрген.

Бригаданың саар инектеринден эъткир утланыышкынныг 100 хире башты шилээш, суг саан будүрер аңгы ферма кылдыр чыл эгезинде тускайлап тургускан. Ында 7 саанчы, 2 инек кадарлыны ажылдап. инектерии чайгы ажаалда-кададың экижиткен. Ферма бо чылдың бирги чартыында сүттү будүрерии көдүүлеп. чартык чылда 30 тонна сүттү будүрер тургаш 58 тонна кылдыр күүседип. күрүнеге 20 тонна сүт дужаар плакын ийи катап ажыр күүсеткен. Чаа фермаиың саанчыларындаи А. Сундуй 12 тонна сүт саар хүлээлгезин 14 тонна 434 кг, А. Ховаалыг 6 тоннаның орнунга 8 тонна 83 кг, Л. Маадыр-оол 7 тоннаны саар тургаш, 9 тонна 231 кг кылдыр күүсеткен.

Ол ышкаш инек кадарчылары М. Хурагандай, Б. Шойдаа оларның кызымаккай ажылы бригадада-даа, совхозта-даа макталдыг. Совхозтуң директизы, ында партия болгаш ажылчыи комитеттери чартык чылдың түнелдерии-биле бо ферманы 500 рубльдиг өртектиг белектериибиле шаңнаан. А тус-тус санчыларга, кадарчыларга өске-даа мурнакчыларга өртектиг белектерии болгаш акша шаңналдарын тывыскан.

Бо чедиишкиннерге бригадир аныяк коммунист Мыйтыы-оол Олчаймайның киирген улуу бар. Чүгле бода мал бригадазынга бээн ол мурнунда кадарчылап чораанын-биле катап 18 чыл ажылдап келген. Бригаданың малчыннары чайлаглаашкынны организастыг чорутпушаан, кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткеиир талазы-биле сорулгаларын дутурушкан болгаш бо ажылды база күзеннишкиниг чорудуп турар.

С. СОТНАМ.
Улут-Хем район.

ДИРЕКЦИЯДАН АЙТЫРЫГ

Өөрүде «Кызыл тук» совхоз бо чылдың эгезинде чаа гараж тударын планнаан. Аңаа хереглээри-биле үш чүүк машиназы цементини экпел дүмүрүп алган. Ынчалза-даа тудуг бригадири Б. Кууларның ажылды кошкаи удуртуп турарындан цемент чоорту эстип, чидип турар апарган. Ону хуузунда ажык сүрер кижилер боттарынга хереглээри-биле дажыглап ап турар.

База бир чижек. Совхоз төвүнге чаа пилорама экизэргө, тудугжуулар амырап турганнар. Ынчалза-даа ону дүмүрген черинден ам-даа шимчетпээн. Оон ажыын бо хүнге чедир көрбээн.

Совхозтуң хөй акшазын үндүрүп тургаш садып алган цемент, пилорама кажан чөптүү-биле аныглаттынарыл? Бо айтырыгга совхоз директизы канчаар харыылаар ирги?

Д. ООРЖАК.

Хоорай, сууларывыстың аян-шинчизи

ЧААГАИЖЫДЫЛГА — БИР КОЛ ЧҮҮЛ ОЛ

Чадаана хоорай — республиканың барыын талакы районнарының орук белдири. Хоорай чыл келген тудумна өзүл, чурттагланыы, будурулгенин, культура, чырыдыышкын албан черлериин болгаш янзы-бүрү тудуглар немежин турар.

Каш чыл бурунгаар Чадаана хоорай республикада чаагайжыдылга талазы-биле кавас-чараш, эки черлериин бирээзинге санаттырып, шаандыпмактадып-даа турган. Часкы, күскү үелерде хоорайга чаагайжыдылга ажылын чорудуп, ында чурттакчылар идепкейлиг киржип, ыяштарны тарып олуртуп турар.

Ындыг-даа болза оларнын чайгы үеде ажаалдазыынче чугуур кичээнгей салбайн турааш. Ылаңгыя тарымал үнүштериин суггарылгазыынче кичээнгей салбаанындан кадып, күргап турар. Чижек кылдыр алырга, Ленин кудумчузунда шагдан бээр олуртkан ыяштар кадып, күргап калганындан ол ыяштарны кезип октап турар, а сл ыяштарнын орнунга чаа ыяштарны тарып олуртпаан. Оон уламындан ол кудумчуда олариын тежектери артып калган. Сөөлгү үеде хоорайнын чаагайжыдылгада ажылдап турар шалыннын ажылдакчыларынын кылыр ажылы чүгле күргап калган ыяштарны кезип, оларны дажыглаары-биле кызыгаарлаттынып турар.

Суг чок бе дээрге, хоорайнын соңгу болгаш барыын талаларында чамдык кудумчуларны, переулоктарны кижи эртпи шыдавас кылдыр хөлбектер турупкан. Оны чөп ажыглаар, башкарып турар тускай кижилерин тургуспазыны ол-ла чүве боор. Ленин, Малчын кудумчуларында районнуң кол-кол албан организацияларнын черлери болгаш чурттагланыын бажыңнары хөй. Ол кудумчуларнын суг бадар бугаларынын уннары дуглалып калганындан шаап суг бадары берге. Ол бугаларнын уннарын ол кудумчуларда албан организацияларда ажылдап турар кижилерге болгаш ында чурттап турар чурттакчыларга кастырып, буга суун чүге бадырып болбас боор.

Бо ажылдарны кылып чорударынга район болгаш хоорай Советтерниин депутаттарын киришкирер талазы-биле Чадаана хоорай Советининг күүсекчи комитединг кандыг-даа хемчеглер албайн турарын үстүнде фактылар хереглеп турар.

Ленин, Малчын кудумчузларынын ортаа үезинде садчыгаш бар. Улустуң чугаалажып турары-биле алырга, каш чыл бурунгаар оон иштинге олурган кижилер көзүлбес, шыргай үнген ыяштарлыг, оңза сэз турган дижирлер. Ам оон хайгаарал ыяштарнын салбаанындан ол ыяштар база-ла кадып турар, а чаа ыяштарны тарып олуртпайн турары базы элдептиг. Оон иштинде уруглар ойнаар янзы-бүрү хереклер бар. Оларны база чыл санында септевейн, чаартып кылбайн турарындан үрелүп калгылаан. Харын-даа ол сан сөөлгү үеде ийи-чанғыс арагачыларнын турлагаар чери апарган.

Советская кудумчузунда ийи каът хөй аал ишти чурттаар хөй бажыңнар бар. Оларнын чаагайжыдылгазынче кым-даа кичээнгей салбайн турар. Ында ыяш-даа, чечектер-даа тарып олуртпаан. Хоорайнын кудумчулары дескиэвес, оңгырларлыг. Ону чазап, сай төгөр ажылдарны кым-даа организастаавайн турар. Чаагайжыдылга планнын ёзугаар алырга, чамдык кудумчуларны асфальтылап кылыр ужурлуг. Ол ажылдарны ам-даа кылып эгелевээн.

Победа кудумчузунуң бажыңдӊ Кызылдан Чадаана хоорайже кирер төп оруктуң солагай талазында туйбудап кылган ийи каът хөй аал ишти чурттаар 4 бажыңнарда сөөлгү 2 чылдарда кым-даа чурттаавайн турар. Ол бажыңнарнын сонгаларынын рамаларыы чок, ойбак. Билбес кижилер ол септелгеде турар бажыңнар деп бодаар. Ол ындыг эвес. Кыжын соок, одалга системалары ажылдавайн турарындан улус чурттаавайн турар. Ол бажыңнар сельхозтехниканын Чадаана каттыжымышкынынын эргезинде. Оларны сёптеп, кылдырар талазы-биле кандыг-даа хемчеглер алдынмайн турарындан ол-ла хевээр турар. Ол база-ла хоорайнын аян-хевирин үреп турарын чон чугаалажып турар.

Хоорайда будурулге, албан организация черлери болгаш чурттакчылар бокгарны кэмаан чокка, таварышкан-на черлериге төп каар. Хоорайны долгандыр бок төкпээн чер чок. Ылаңгыя Чадаана хемнин унун дургаар төккен бокгар хөй. Чамдык переулоктарга чурттакчылар улус көрбес аразында бокгарын төп каанын хөйу-биле эскерип болур. Бо талазы-биле санэпидстанциянын талазындан кандыг-даа хемчеглер албайн, оңу арыгладыр, аштадыр. хайгаарал ап, бурулуг кижилерге хемчег онаар дээн ышкаш чүүдерни кылбайн турар.

Айыттыгаа четпестерни дэрэй эдер талазы-биле чогуур хемчеглерни хоорай Советининг күүсекчи комитеди болгаш коммунал ажыл-агый конторазы дарый албас чүве болза, хоорайнын чаагайжыдылгазы санитарлыг байдалы хуу келген тудум дорайгаа бар чыдар.

Н. ДАЖИНМАЙ,
«Шынын» корр.

ЧҮГЕ СУЛАРААНЫЛ?

Самагалдай суурга бир дугаарында 1958 чылдың чайында чораан мен. Ынчан Советская кудумчузунга колдуунда шупту чаа чурттарга бажыңнары тургулаан. Оларның девискээрнин долгандыр штакетникter-биле кажаалаан, янзы-бүрү тарымал үнүштерни ында олуртkулаан турган чүве. Оон бээр ам 22 чыл эрткен. Ынчангаш бөгүнгү Самагалдай суурнуң чаагайжыдылгазының дугайын чугаалаар бодай-дыр мен.

Суурнуң үстүү бажыңга кирип келириивске-ле чурттарга бажыңнары кестүп келди. Советская кудумчузун куду алзы бадыш ора, оон иштин арыгшеверии көрзүнүп, чоруп олур мен. Чурттарга бажыңнарының чамдыктарының девискээринде карака илдиген хире көруштуг чүве чок болду. Чамдык штакетник херимнер саидан үнген, үрелик, бузук чыткылаар. Чамдык өрегедер чанында олурткан тарымал үнүштер ажаалда-суггарылганын багайындан курган, өлгүлээн. А суг барааны шуут көзүлбес. Кудумчуда бута барын бар, а суг чок. Чамдык черлерде мооң мурнунда тудугга ажыглап турган туйбу, цемент болгаш оон-даа өске тудуг материалдары төтчегленген чыткылаар болду. Ында ара кагдынган улуг тудуг бар. Ол кадап каан турар. Одалга системазының үрелиниден эрткен кыштың дургузунда суунуң чурттакчы чону орта кино, концерт көрбээн. А өске хемчеглер дугайында чугаалаан-даа ажыы бар бе? Кулдура бажыңының чаагайжыдылгазы. Аңаа хамаарыштыр чүүл чугаалаар боор — иогаарар чүве шуут чок.

Суурнуң төп кудумчуларының чаагайжыттыганы, ынчангы тарымал үнүштерниң ажаалдазуггарылгазы негелдеге ыракта дүүшпес. Кудумчуларда албан организацияның черлериниң девискээринде тарымал үнүштериң хөй кезии кадып калгылаан.

Самагалтай суур 1958 чылдаазында болаарга, таныттылмас — чурттарга тудуг-сууруун саны өскен, немешкен. Ол мөгалыг. А ону улам-на ийи-шинник киирип, чаагайжыдар хемчеглер шуут алдынмайн турарын чүүн-биле тайылбырлаарыл? Чөр-черде чаагайжыдылга ажылын чугулаан турда, улуг район төвү Самагалдай суурда ол чүге суларааныл?

Т. СЕРЕН-ДОО.
Тес-Хем район.

Болмбурзектиң судалы

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

Никарагуаларга байыр чедириишкиннери

ГАВАНА. (СЭТА). Кубаның Компартиязының ТК-зының Бирги секретары, республиканың Күрүне чөвүлелининг болгаш Министрлер Чөвүлелининг Даргазы Ф. Кастро Никарагуаның мурнунда турар чиик эвес сорулгаларны шинтпирлээрде ол чүртка моон сонгаар-даа Кубаның деткимче көргүзер шинтпирлиниң дугайын медеглээн.

Никарагуага улусчу революциянын тинлээнинден бээр ийи чыл оюн таварыштыр. Национал чаартылга чазаанын удуртур чөвүлелининг алынга чагаа чоруткаш, калыг-дошкун болгаш ханныг өлүрүкчү диктатураны дүжүргенининг соонда ындыг кыска хуусаада чедип алган чедиишкиннери дээш куба удуртукчу бодунун улузунуң өчүнээзинден никарагуа улуска изиг байыр чедирген.

Никарагуа революция америк империализмнин болгаш чедир сөктүнмаан сомосачыларның кыжанышкыннарынга база агрессиязынга таваржып турар амгы байдалдарда Никарагуаның улуг-биле шынчы найыралчавысты болгаш ап-сеткил каттыштырыгавысты медеглеп, оон кайгамчыктыг келир үезинге ханы бүзүреливисти илергейлеп турар бис, деп ол чагаада чугаалаан.

Идегелдерниң болгаш тинлелгелернин келир үезинче ийи чыл мурнунда революциянын ажыткан оруу, ол ышкаш Никарагуаның маалырлыг чонунуң даажок улуг күжеииишкиннери культураның, өөредилгенин, экономиканың талазында чедиишкиннерден илергейлеттиниң турар-дыр деп, Ф. Кастро демеглээн. Ол чедиишкиннер Латин Американың болгаш Кариб басседининиң бүгү-ле дарлаттырган база чөлчүттүрген улустарының хүндүткелин, магадалыкының болгаш ап-сеткил каттыштырылгазын болдуруп турар.

Улусчу революциянын быжыглыышкынын, национал хосталга хереэнин тинлеттирбезинин нүүрүнде камгалалдың болгаш бүлүреринин сорулгаларын никарагуаларның хүн бүрү кодураүшкүнүүт шинтпирлеп турарын дүрүм ёзугаар көрүп турар бис, Сандиноүн болгаш Карлос Фонсеки Амадорүн төрээн чуртунуң 50 ажыг муң эн эки өөлдары болгаш кыстары чогумна харын ол хереж даап ханын төккеннер.

МАНАГУА. (СЭТА). Никарагуага улусчу революциянын тинлелгези империализмнин болгаш делегей реакциязының күштеринге база бир согуушкуну тавариштырган деп, Гренаданың премьер-министри Морис Бишоптун байыр чедиргеи телеграммазында чугаалаан. Сомосаның дерзии ёзугурумунга улуг никарагуаларның хөй чылдар дургузунда чорудуп келген маалырлыг демисели Гейринин диктатуразын дүжүргеи Гренаданың патриоттарын база сорук пиирип келген. Куба биле Гренада ышкаш, Никарагуа база бистиң чурттарывыска революциянын хөгжүлдезинге шаптыктаарын орааладжыы турар империализмнин хоралакчы ажыл-чорудулгазының объектизи болуп турар деп телеграммада чугаалаан.

Профэвилелдериниң Бүгүделеги Федерациязы Никарагуага удур империалистиг чимеиишкиннерин шинтпирлиг бруу шапкан. Чаа амыралды тургузуп турар никарагуа ажылчы чоннарның күжеиишкиннерин шинтпирлиг деткээн чорук федерацияның чагаазында илергейлеттингеи.

Гватемаланың демократтыг каш-даа организацияларын каттыштырган Январьнын 31 даар удусчу фронтудан Манагуага баргаи байыр чедириишкинниг телеграммада никарагуа революциз Төп Американың өске чурттарында хосталга болгаш демократия дээш демиселчилерге чаа күштү берген деп онзалап демеглээн.

Империализмге удур, чугаалажыышкыннар дээш

Рейганның администрациязының дүшкүүрлүг чоруктун чавырлыышкынын моондаттаар дээр угланышкыны, боочепсектии улам өндерилдир бүдүрүп турары бүгү делегейде болгаш АКШ-тың бодунда-даа улам улуг дүвүрээзинии хайныктырып турар. Шериг бюджедин хемчээл чокка өстүрүп турары-биле, стратегтиг боочепсектериниң эң чаа системаларын нептередип турары-биле, америк ракета-ядролуг чепсектерни Барыын Европага сайгара дургузары-биле, боочепсектерин кызыгаарлаар дугайында чугаалажыышкыннар чоруларынаан америк администрациянын биллаашкыны-биле эптежир кылдыр чурттуң хөй-ниитизии албаазаар сорулга-биле суртаалчы күштүг кампаниияны Вашингтоннуң албан кижилери ыяк калбартып турзажок, шак ындыг авантюристиг политиканың айыылдыынын болгаш кеди чогуунун дугайын сагыындырган чөптүг үннер Каттыышкан Штаттарда улам ыыткыр чаңгыланып турар.

Чурттуң политиктиг болгаш хөй-ниитичи дыка хөй көскү ажылдакчылары Ак бажыңның сарыыл чок угланышкынын сөөлгү хүннерде улам шинтпирлиг бруу шапкан. Амгы администрациянын политиказы «соок дайынның» харлыг-дошгур хадыңга база дагын дилиреп турар кылдыр бистерни тургузуптур» деп, күрүне секретарының оралакчызы чораан Дж. Болл «Вашингтон пост» солунга бижээн. Оон ёдалы-биле алырга, уламна күчүлүг боо-чепсекти улам хөйну тургузар чорук — мугулай херек-тир.

Ядролуг дайынның кыжаныын чайлаарыныче угланган орук —стратегтиг боо-чепсектерни кызыгаарлаар талазы-биле Вашингтоннуң бүрүүзүнүн уламыдан ара соксаан хереэти дагын уламчылаары ол болур деп, чүвенин чөвүн бодаар дыка хөй политиктер айтып турар. «Делегейниин дүшкүүрлүг чоруун чымчадырыыче угланган боттуг орук — ядролуг чепсектерни кызыгаарлаар болгаш кызырар дугайында ССРЭ-биле чугаалажыышкынарны дагын эгелээри болгаш турун болур... Бүдүштүг чугаалажыышкынны эгелеп болурунуң үезин ышкыныптар болзувусса, дыка хөйну чидириикенивисти удаас-ла көрө бээр бис» деп, күрүне секретары чораан С. Вэнс америк телевидениеге чүве чугаалап тура медеглээн.

Ол чижектиг демактанышкыннар ядролуг боо-чепсекти өндерилдирип турарынга ханы дүвүрээн миллион-миллион бөлүүн американнарның үнелерии болгаш күзел-чүткүдерии илергейлеп турар. «Истүзет аутлук» бюллетень хөй-ниитинин саналгаларын алырга, америк чурттакчыларның барык 75 хуузу боо-чепсекти өндере бүдүрерин кызыгаардаар дээш турүүн турар болган.

Хөй-ниитинин калбак кезектеринин ол янзылыг хөннеирин харыысалгалыг болурунуи сагыш-сеткилин чидирбээн конгрессменнер база херекке албайн барып шыдавайн турар. «Стратегтиг боо-чепсектерни кызыгаарлаар дугайында Совет Эвилели-биле чугаалажыышкынарны администрациянын чүүл-бүрү арга-биле сонгаарладып турарын халап кылдыр адаи болур» деп, сенатор-демократ Г. Харт деглээн. Салдарлыг сенаторлар Р. Бэрд, А. Кранстон, П. Лэксот, Дж. Гари болгаш өске-даа чайлык конгрессменнер база шак-ла ындыг медеглелдер кылып, дайыспырак дембаазоошкинден, Совет Эвилелиниг медеглежир дээр угланышкынындан ойталаарыынче, стратегтиг боо-чепсектерни кызыгаарлаар талазы-биле совет-америк чугаалажыышкынарже аян кирерининче АКШ-тың удуртулгазын кыйгырганнар.

Чүвенин алыс үжурүн чөптүг болаар болгаш делегей херектерин боттуг ёзу-биле көөр чорук Вашингтонга чөлее тыштып келир боор деп идегел салыры артып турар.

Н. СЕТУНСКИЙ.
(СЭТА).

ДХМ-НИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ПНОМПЕНЬ. (СЭТА). Камбучиа Улус Республиказының чазаа «Камбучиа талазы-биле делегей конференциязы» дээр чыыштың декларациязын шинтпирлиг бруу шаап, ону дүрүм-чок болгаш күш чок кылдыр көргенин ында Камбучиа Улус Республиказының Иштики херектер министерствозунуң таратkан медеглелинде чугаалап турар. АКШ-тың Кылаттың болгаш ол «конференциязының» өске-даа эгелекчилериниң хөделиишкиннери Камбучиянын иштики херектеринге холгаарлаашкын болбушаан. КНО-нуң «Уставын каржызы-биле үрээн чүүл болур.

Камбучиа Улус Республика дайлыг-даа «камбучиа айтырыг» тургустунмаан турар болгаш КҮР-да чаартылгалар өскертинмес болгаш оон хамаарышпас чоруунга болгаш эргезинге кандыг-даа холгаарлаашкынар бүүраашкыга таваржырын Камбучиа Улус Республика база катаң медеглээри эргежок чугула деп санаан турар.

Америк империалистер, өөкин эжелекчилер, өске-даа реакгылыг күштер Мурнуу Чөөн Азияда тайбыңга болгаш өөскүргалдыг чорукка кол кыжаныкчылар боон турар. Ол кавының айтырыгларын шыны-биле, угаан-медерелдиг шинтпирлээрии Индий-Кыдаттың үш күрүчелериниң даштыкы херектер министрлериниң Пиомпеньге болган конференциязындан саналдааны сүмелерге үнелиилээн, чеиин ан болуруи Камбучиа Улус Республиканың Даштыкы херектер министерствозунуң медеглелинде чугаалап турар.

Израиль араатаннарны делегей киленнеп турар

БЕЙРУТ, июль 19. (СЭТА). Израильдиң Бейрутче болгаш чурттуң мурнуу талазынче агаардан араатанзыг халдаашкыынының түннелинде шыңгы дорайгаан байдал-биле холбашкан айтырыгларны Ливанның чазаа ёлчег чок хуралынга чугаалажып көргеи. Израильдин араатанзыг халдаашкыннарын күштелдирип турар. Чоокку Чөөн чүкке америк-израиль тергииделди тургузарынче угланган Кэмп-Дэвидтин кеминг политиказының дөрт түннели болуп турар.

ЛКП-ниң ТК-зы тайбынның, депшилгенин, демократияның болгаш социализмнин күштерин акы-дүмна палестин, ливан болгаш сирия улустарны камгалаарынче, Тель-Авивтиң агрессиязын бруу шаварын болгаш оон өмээржикчилерин сойгалап илередиринче кыйгырып турар.

Ливан черде сионистериниг кеминг үүлгедиглерин агрессорга бүгү талалыг дузалаачыны көргүзүп турар Каттыышкан Штаттар деткип база мактап турар деп, Ливанның Коммунистиг партиязының ында тараткан медеглелинде чугаалап турар. Израильдин араатанзыг халдаашкыннарын күштелдирип турар. Чоокку Чөөн чүкке америк-израиль тергииделди тургузарынче угланган Кэмп-Дэвидтин кеминг политиказының дөрт түннели болуп турар.

ЛКП-ниң ТК-зы тайбынның, депшилгенин, демократияның болгаш социализмнин күштерин акы-дүмна палестин, ливан болгаш сирия улустарны камгалаарынче, Тель-Авивтиң агрессиязын бруу шаварын болгаш оон өмээржикчилерин сойгалап илередиринче кыйгырып турар.

ТУНИС, июль 19. (СЭТА). Тунистиң президентизи Х. Бургиба Ливанга удур Израильдиң «араатанзыг болгаш кара сагыштыг» агрессиязын шинтпирлиг бруу шапкан. Ливанның президентизи И. Саркиска болгаш Палестинаны хостаарының организациязының Күүскомунуң даргазы Я. Арафатка чоруткан телеграммазында Израиль дайынзырактарның Бейрутту өнчүкчөңгээлиг чаа бомбалааны Тунисте ханы дувүрээшкинни болдурган деп Бургиба деглээн. «Тунис, оон президентизи, чаза болгаш улузу Ливанның бүрүн бүдүн турары болгаш Палестинаның херектерни камгалаары дээш демиселге ливан болгаш палестин улустарны бодунуң бүрүн бүгү талалыг деткип турарының дугайын медеглеп тур» деп телеграммада чугаалап турар.

ХАНОЙ, июль 19. (СЭТА). Вьетнам Социалистиг Республиканың даштыкы херектер министерствозу израиль агрессорларның Ливанче чөпсектиг халдаашкынарын шинтпирлия-биле бруу шаап турар болгаш палестин улуска болгаш тайбын ливан чурттакчы чонга хамаарыштыр ванзалызмнин актыларын доп-дораан болгаш чугаа чокка соксадырын негеп турар. Ол дугайын ВСР-ниң ДХМ-ииин ВИА агентилелдин таратkаны медеглелинде чугаалап турар.

Документиде АКШ-тың Чоокку Чөөн чүкте политиказын, израиль агрессорларга оон көргүзүп турар деткимчезин киленнээшкин-биле бруу шаап турар.

ПРАГА, июль 19. (СЭТА). Ливанга удур израиль солдаттарның агрессечи халдаашкынарының чаа чалгыы ажык чепсектиг үскүлежиишкинче минута бүрүзүнде шилчий берип болуру-биле кыжаныр турар деп, чехословак телевидениенин тайылбырлакчызы медеглээн.

Бейрутту болгаш Ливанның өске-даа районнарын араатанзыы-биле бомбалааны — ол дээрге Израильдиң бүгү хөделиишкиннериниң үнелизини болуп турар делегей терроризминиң политиказының илерелидир. Израиль дээрбечилериниң кеминг үүлгедии дээш харызалганы америк империализм хүлээр ужурлуг, чүге дээрге чүс-чүс тайбың чурттакчылар Израильге америк чепсекти үзүктелиишкин чок берип турарының түннелинде, АКШ-тың талазындан агрессорга политиктиг болгаш экономиктиг кызыгаар чок дузаламчының түннелинде өлүп турар.

Чонга удур кем-херек үүлгедиишкинии, өлүрүп, чидириишкинни болдуруп турар хунганын холундан бо чылдың эгезинден бээр Сальвадорда чүс ажыг чаш кижилер амы-тынын оскунган. Реаксыыг режимниң кара туразында ажылаалшкыныдан, оларның массалыы-биле сальвадоржуларны өлүрүп хыдырыындан бичии хамаатылар эки чүве көрбейн турар. Бо чурукта чаштар, боттарының мун-мун өөрү дег, өг-бүлезинден, өөрүшкү-майнайындан, чаш назыннан чарылганнар. Олар чүгле ханны, үреп тонаашкыннарны, өлүм-чидимни көрүп турарлар.

АП—СЭТА-ның фотозу.

Чарлаваан дайының Израиль үргүлчүлевишаан

БЕЙРУТ. Ливан болгаш палестин улустарга удур чарлаваан дайының Израиль воскресеньеге чедир дөрт хүн үргүлчүлээн. Агрессорларның талай шеринии болгаш агаардла шеринии күштери, үгербоолары тайбың ливан хоорайларже болгаш суурларже, палестин лесселиниг лагерьлеринче снарядтарны, бомбаларны болгаш ракеталарны хөме өктап турар. Израиль эгшерглер Сайда хоорайны болгаш Рас Аль-айн даар палестин лагерьнин база катап боолаан. Иштизи-биле эрткен субботада колдуунда-ла уруглар болгаш хереэженнерден 10 хире кижи өлүрткен болгаш 36-зы балыгланган.

Чүүлүн мурнуу талазындан кээп турар ыңналыгларны ёзугаар алырга, Ливан-биле кызыгаарлашкан районнарже болгаш ливан сепаратистерниң холунда турар зонаже танкыларны болгаш куяктыг машиналарны экпеп турар. Ол аразында агрессорларның вертөлёттары болгаш дайынчы самолёттары Ливанның бүгү-ле мурнуу девискээрлериниң кырында хайгыылчы ужудушкуиларны үргүлүү кылып турар. Литани болгаш Захрани даар хемнерде көвүрүглерге согуушкуннарны кылган соонда Израильдин сионистиг удуртукчулары АКШ-тың дөрт киржилгени-биле Ливанга удур дайын авантюралын кылып болурунга үс черниң хайгаракчылары айыылзыныр турар.

Ливан республиканың президентизи И. Саркис пайысылалче болгаш Ливанның өскеда районнарынче Израильдин агаардан халдаашкыннарын шыңгыы бруу шапкаш, национальный делегей иинтилежилгезин улустарның эргелерин хүндүлээринче агрессорну албадаарын кыйгырган.

Палестинаны Хостаарының организациязының күүскомунун даргазы Я. Арафат палестин революциязын даэзи шеринии чөвүзелининг хуралын эрттирген. Аңгы-аңгы районнарда байгалды чугаалажып көргеш, оон киржикчилери израиль агрессиязга удур турүүнүн алаан хөй дөштиг хемчеглерин хүлээп алган.

Массалыг ууткаашкынның америк боо-чепсээ-биле, оон иштинде делегей хоойлуларында хоруглаан болгаш сионистерниң Ливанның тайбың хамаатты чурттакчыларынга удур ажыглап турары боо-чепсээ-биле кем-бүрүүлүг үүлгедиглери даэзи, харыысалганы Каттыышкан Штаттар бүрүүзүнүн үреп тонаашкыннарны, өлүм-чидимни көрүп турарлар.

(СЭТА).

СТУДЕНТ АНЫЯКТАРНЫҢ СПОРТЧУ БАЙЫРЛАЛЫ

БУХАРЕСТ. (СЭТА-ның тускай корр. В. Клименко биле Г. Хачкованиң). Социалистиг Румыниянын найысылалынга эрткен воскресеньеде студентилерниң XI чайгы бүгүделегей оюннары эгелээн. Чурттун эң улуг спорт базазы — байырлал шинчи кинр шимеи каан «Августун 23» стадионга изиг хүнүүн соонда аныяктарнын ол спортчу улуг байырлалының ажыдыышкыны болган. Оон 65 муң кижи олурар сандайларын студентилер, школачылар, ажылчын болгаш кедээ аныяктар төлээлекчилери, делегейниң хөй-хөй чурттарындан келген, оон иштинде ССРЭ-ден залчылар долзур олурупканнар.

Хүндүлүг залчыларның арасында — Делегейнин Олимпиада комитединиң президентизи Хуан Антонио Самаранч база бар.

Бүгү беш диптин барык 80 чурттарының спортчуларынга РКП ТК-ның Политкүүскомунун кежигүнү 81 чылдың Универсиадазының организакчы комитединин удуртукчузу Корнелил Филипаш болгаш университет спортунуң делегей федерациязының президентизи Примо Небиодо (Италия) олар байыр чедиргеннер.

Марш аялгазы-биле стадионнуң оруу-биле киржикчи чурттарның делегациялары кылаштажып эрткен. Эрткен универсиадаларның тинлекчизи — совет спортчулар көстүп келирге, оларны чыылганнар адыш часкап утказынар. Москва олимпиадазының хүлер шанналын алган ССРЭ-нин улустарының барьерлиг чарыжынга чемпиону Ленинград чурттуг Александр Пучковка ССРЭ-нин Күрүне түүлү эргеин берген. Эрте-бурунгуюн студентилер гимнизи «Гаудеамус игитур» ырының аялгазы чаңгыланып турда, кол флагштокка ФИСУ-нун эмблема-демдээн чураан ак туукту көдүрген. Чөөн талакы олуттар кырында савага отту алдарлыг румын гимнаст кыс Монреальга болган Москвага олимпиадаларның чемпиону Надя Комэнеч кывыгкан.

Оон соонда Румыния Социалистиг Республиканың Президентизи Николае Чаушеску студентилерниң спортчу бүгүделегей оюннары ажыттынган деп чарлаан.

ЛЕЙБОРИСТЕРНИҢ ТУРУЖУ

ЛОНДОН. (СЭТА). Каттыышкан Штаттарның болгаш НАТО-ның агрессия белеткелдерин, Великобританияның консерватизтиг чазаанын чорудуп турары боо-чепсекти үдээре бүдүрерии күштелдирер дээр политиказын лейбористиг партияның чыл санында болур ээлчеглиг конференциязының резолюциялар - телевилелдиниг килеиээшкии-биле бруу шаап турар.

Резолюцияларның хөй санныг төлевилелдеринде амгы үеиин эң-не чугула айтырыгларынга — боо-чепсекти, биргии ээлчеглер, ядролуг чепсекти дүжүреринии айтырыгларыыга олар тураскаатты гаан. Лейбористиг партияның чер-чер организациялары болгаш профэвилелдери Великобританияга америк чалгыныг ракеталарны тургузарынга шинтпирлиг удураашкын эрттирген санаторнал алышкынының түннелдерии-биле деңнээрге, оон ат-алдарын 7 хуу кудулаан. Шанчыя президентинин даштыкы политиказы онза улуг хөөн чалышкынны болдурун турар. Рейганның чазаанын Ак бажыңга келгенинин соонда оон даштыкы политиказына 10 америкаппарның-на чүгле 4-ту төөрүп турар болганын АП агентилел дедеглээн.

РЕЙГАННЫҢ АТ-АЛДАРЫ КУДУЛААН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ-тың амгы президентизи Р. Рейганның Ак бажыңга келгенинин соонда эрткен чартык чыл болган соонда онаа америкаппарның хөөнүүн каллаңы тодаргай апаргаи. АП информация агентилелдиниг болгаш Энби-си телекомпаниязының хөй-ниитичиг саналгаларының айтырганының түннелдери ол дугайын хереглел, турар. Май айда чыыпаар эрттирген саналганалдың чыыштыкының түннелдеи-биле деңнээрге, оон ат-алдарын 7 хуу кудулаан. Шанчыя президентинин даштыкы политиказы онза улуг хөөн чалышкынны болдурун турар. Рейганның чазаанын Ак бажыңга келгенинин соонда оон даштыкы политиказына 10 америкаппарның-на чүгле 4-ту төөрүп турар болганын АП агентилел дедеглээн.

КУДУМЧУ БАЙЫРЛАЛЫ

Дыштанып хүн. Тээли суурдун кудумчулары ол ооң байырлал шинчи киирбеген турган. Кудумчуларны кежилдир өң-баазын көскөлөр, лозуннар астыңгылаан. Юрий Гагарин, Карл Маркс аттыг кудумчуларның байырлалы «Мал чемниң белеткелинге кижи бүрүзү киржиилиңер!» деп кыйгырыгның адаа-биле эрткен.

Район төвүнүң стадионунга чыылган чон ажының кырында «Кириш моорланар!» дээн бижиктиг кадыкшылга өөн, шевергин даап шарааш алып каан бүлүк-бүрү бооларын улуг сонуургал-биле көрүп турганнар. Районнуң девискээринде үнүп турар эм оттар болгаш ону ажыглаарының дугайында сүмелерни, янзы-бүрү халдавырлыг аарыглардан баш удур кампаланырының арга-ларының, бичии уругларга аъш-чемни канчаар белеткеп кылып бээрининг, район амнелгезинин хөгжүлдезининг дугайында дээш өске-даа ажыктыг арга-сүмелерни берген агитхудустарны бижээш кадыкшылга өөнде аскан.

Амгы үеде мал чеминге бүдүк-бүрү белеткээринин чүгүла кампаниязы районда түлүктээн. Ынчангаш бир боодалды шарып белеткээринин хевирин келген кижилер билип көрүп алырыбиле делгээн. Боодалдың деңзизи 2 кг, узуну 1 метр, будуктун чоон ужунуң диаметри 1—2 сантиметр. Хүнде бир кижиниң нормазы 150 боодал, ооң өртээ 4 рубль 91 копеек дээрзин тайылбырлап бижээн.

Кудумчу байырлалы эгелээн. Бир-де дугаарында СЭКН Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары Д. С. Данзын-оол партия обкомунуң үшкү пленумунуң түңнелдери-биле чыыл-галарны таныштырган. Улус депутаттарының район Советиниң күүсекчи комитединиң даргазы Н. Б. Тыртык-Кара 1981 чылда районда суурлар чаагайжыдылгазының түңнелдеринге доктаагаан. Районнуң хереглекчилер ниитилелиниң баштаар черинің даргазы Киров Чамбый-оол сөс алган, чугааланы болза:

— Бистиң Карл Маркс кудумчузу чыл келген тудум, улам чаагайжып, сайзыраң орар. Ында районнуң янзы-бүрү барааннар садыглары колдап турар. Кудумчуның чаагайжыдылгазынга райпо коллективиниң ажылдакчыларының киирии турар үлүг-хүүзү эвээш өвес. Бо чылын базыгла эки ажылдаанывысты мадаа демдегледи. Ол үнелел бистиң улам сорук киирип турар. Бо эртип турар кудумчулар байырлалының соруглазынга дүүштүр чүгле суур чаагайжыдылгазынга эвес, харын мал чеминиң белеткелинге идепкейлиг киржирин бистиң коллектив хүзээнин турар. Бо хүнерде 15 тонна будук-бүрү белеткээр планывыстын 5 тонназын күүседип алдывыс. Оон ынай 20 тонна сиген кылыр бис. «Тээли» совхозтуң Найырал салбырынга мал чеми белеткеп бээр ол даалгавысты август бирге чедир бүрүн күүсеткен турарывысты хүзөнмишаан, ол ажылга бүгү-де чурттакчыларның идепкейлиг киржирин кыйгырдывыс!

Дараазында Тээли суур Советиниң күүскомунуң даргазы С. Очур чаагайжыдылга ажылдарынга идепкейлиг киришкен коллективтерге болгаш агитквартал-дарга шаңналдарны тывыскан.

Байырладым түңнелиндe спортчу мотоциклистерниң чыскаалы. Гагарин болгаш Карл Маркс аттыг кудумчуларның улуг конверти болгаш янзы-бүрү аттракцион оюннары-биле доозулган.

Б. БАРБА.

ОРУС КУЛЬТУРАНЫҢ ТУРАСКААЛЫ

МОСКВА. Останкиние — XVII—XVIII чүс чылдарның эң-не кайгамчын архитектурлуг тудугларының бирээзи. Шаанда ол граф Шерметевтерниң улуг-делгем девискээриниң бир кезээ турган. 1917 чылдың декабрьдан бээр Останкино ордузун күрүнениң камгалалынга алган. А 1919 чылдың май 1-ден эгелеп Совет чазактың шитпирин ёзугаар ону музей кылдыр зее дерзин. Ол үеден бээр он миллион хире кижи уран чүүлдүң кайгамчын коллекцияларыбиле танышкан. Ында чыгдынган коллекциялар доктаамал немежип турар. Чүгле сөөлгү үш чылда безин музей хуу кижилерден бөлгаш антиварлыг магазиннерден ийи муң ажыг чүүлдерни садып алган.

Ордуда XVI—XIX чүс чылдарның орус болгаш барыын Евроланың сураглыг чурукчуларының ажылдарын чыгган. Ында скульптуралар кайгамчыктыг. Музейде бүгү-ле чүүлдер чүгле хөйү болгаш байлаа-биле ылгалып турар эвес, кылган ажылдарны кайгамчыкзи кылдыр күүсеткени-биле онзагай.

Орус культураның ол тураскаалын камгалаар дээш күрүне улуг сагыш салыышкынны үндүрүп турар. Орус чурукчуларның, архитекторларның, тудугжуларның холдары-биле кылган ол бүгү чүүлдер XVIII чүс чылдарның байлан уран чүүлүн бадыткаар хөй эвес чүүлдер болур.

ЧУРУКТА: Останкинонуң ордуу-театры.

В. ЯЦИННЫҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохроникиазы.

ТАРААЧЫННЫҢ АЖЫЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Эрткен үеде тараачын кижиниң эдилеп чорааны ыяштан кылган херекселдери-биле таныжыксаан кижи Калинин областа Санд районнуң Батиха суурда ажыттынган музейге барганы дээре. Калинин аттыг совхозтуң девискээринде турар суурларның чурттакчылары ооң экспонаттарын чыып эккелгеч. Бурун шагның уран-шевер-леринің кайгамчык ажылдарын колхозчулар чыгаш, музейге эккеп хүлээткени ол.

Ол музейниң коллекцияларының хөйү болгаш үнелиг талазы-биле — Калининниң Тверьде амыдырал хандырылга музейниңден-даа артык. Чижээ, ында лённу болгаш тараанны өстүрер база болбаазырадырыбиле холбашкам ыяш херекселдер безин бар. Ыяш андазыннар, бистерин будуктар-биле кылып каан ыяш илиирлер база бар.

Лённу бүдүрүп үндүрүп турган херекселдер — ажгы тараа бастырар машина хевирлиг ыяш тергелер, илиирлер, ээргиишпер, чүве аргыыр станоктар янда делгеттинген.

Тараанны чүүрар болгаш соктаар чүүлдерни база Батихинниң чурттакчылары тыпканнар. Күш-ажылдың лёндан кылган чепсек-херекселдери база музейде бар.

Коллекцияларны шыгжаар талазы-биле Большемалин кэдээ Советиниң күүскомдуның ажылдакчылары улуг ажылдарны кылып чоруткан. Мунунда эге школа турган базыңкы музей кылырынга ажгылап бергеннер. Колхозчуларның уруглары ам чаа ортумак школада өөренип турар-да болза, эрги базыңынга база барып турарлар. Төөгү башкылары оларны маңаа эдертип экпеп, нолнарда бижиттинген амыдыралдың «херечилериң» өөренчикчилерге таныштырарыбиле кичээлдерин музейге өрттирип турарлар.

Колхозтуң аныяктары «Музей хераазы» улам сонуургап, ам база чаа экспонаттарны чыып эгелээннер. Олар күш-ажылын төрээн колхозунуң эрткен амыдыралын «дирезеер» дээш ажылдан кирипкен.

Д. ЗВАНЦЕВ,
СЭТА-ның корр.

Калинин.

ХОРАННАНМАС ДИЗЕ...

Чемге хоранналыры деп чүл. Ол кандыг таварылгада болдуна бээрил. Ону болдурбазы-биле кандыг хемчегларни алаа чогуурул?

Үр үеде чылыг черге шыгжаан ужурунда, чемге микробтар өзүп, невудээр. Ооң соонда аналар хоран бүдүмелдер тыптыр. Химиктиг хораннар деткен азы үр шыгжаан чемнерни чигенде хоранналыр болур. Хоранналган кижиниң эъди изиир, кустурар, буду олуртур, ижин-шөйүнду аартыр. Ооң халдавырлыг ижин-шөйүндулер аарыңдан илгалы—кижилерже халдавазы болур. Оон ангыда дүүнгү муи артыы, чедир чылытпаан котлеттер, хаарбаан, чылыг черге хондур чыткан хайындырган колбасалар, үр үеде чылыг черге шыгжаан пирожноелер чигеш, аарыг болур. Хоранналган кижи чамдыкта ийи хонук эртээнде-ле эжижип, сегий бээр. А чамдык таварылгада аарыгның демдектери көзүлгеп сөөлүнде, кижиниң байдалы улам баксыраңда, чигеп чемни дамчыштыр кирген салмонеллдер хан-дамыр дамчыштыр малдың мага-бодунга тараар. Шак мындыг эътти шала хайындырган чигенде, салмонеллез деп аарыг тыптыр. Тодаргайларга чемге хоранналыышкын болур. Ларыг инектиң сүдүн хайындырбайн ижерге база мындыг. Оон ынай өдүрек, кас чуургаларындан, оларның эъдинден база хоранналыр таварылга турар. Чүге дээрге өдүректер, кастар шалбаа-тулаа черлерден чем тып чиир. А салмонеллдер колдуунда мындыг черлерге турумчуур.

Санитар-эпидемиолог тут станциянын ажылдакчылары хөй-ниити демненилге черлеринден байдалын хынап, арыгшевер чоруктарны хажыда боорин илередип турар. Оларга мындыг чижектерни киирип болур. Чем артыын соодукчуларга шыгжавайн баар, чиг эът дооранн калбак ыяштар, эът тыртар машиналар түс-түс турары албан. Беште, ажыл бергеп болгаш ирик сүттү ажылап болбас. Ынчы сүттү блиннер, оладьялер бижырарынга хереглөөр. Алдыда, сүт куштарын (өдүрек, кастарны) ниити чемненилге черлеринге чүгле ижин-хырын арылаанда хүлээп алыр. Оон чүүрааларын сүт хайның эгелээнинин соонда 10-14 минута иштинде уламчылап хайындырар. Чедиде, чиг «ээттен кылган аарженыы быштан, блиннер кылырынга ажыглаар. Сөөте, тырткан чиг эътти 6 шактан ажык шыгжаан болбас.

Стафилококтар база кижи болгаш шөөр, бода малдарның кежинге, кыртыш кештеринге чоруур микробтар. Олар аъш-чемге ириңелгеп балыг-лыг холдардан, ангиналыг база үстүкү тыныш органнары аарыг улус азырганда, кестилген инек эмнинден тараар. Бо аарыгны болдурбазы-биле дараазында хемчеглерни чорутса чогуур. Эмнилерни кестингилеп калган инектерни ангылаар, оларның сүдүн чүгле бызаа чемгерериңге ажыглаар. Холдарында принцелген балыгаг столовая ажылдакчыларын, саанчыларны эжиргиже өске ажылче шилчидер аналар. Үстүкү тыныш органнарының база сооктан кедерээр ангина болгаш думчук иштинин аарыгларын болдурбазы-биле фермаларга болгаш өске-даа будүүдүге черлеринге таарымчалыг байдалды тургузар ужурлуг. Белег, белен эвес-даа чемнерни 60 градустан бедик эвес температураға шыгжаар херек.

Ботулизм дээрге эң-не берге байдалга эртер хоранналыышкын-дыр. Оон тывылдырыкчызы ботулинус деп микроб болур. Ол сугда, черде, өттүгенде пептерээн. Ук микроб кислород чок черге-даа өзүп, невудээр болгаш хоран будүмелдерни үндүрер. Оон хоранналыышкын ыыкка кадырган, шала дузаан балык, колбаса болгаш ногаа аймаандан будүргеп консерваларны чемге ажыглаанындан болгулаар. Балык эъдинче ол микроб канчаң кире бээрил? Сыыртыыш-биле балыглаанган чем таварыштыр микроб-балыктың мага-бодунче тараар. Ногаа, чимис аймаа довурак таварыштыр ботулинс микробтары-биле хирленир.

Консерваларны савалап тура, чурумун сагыыраныңдан, довуракка холушкан ногаа-чимис ажыглаанындан, аңаа ботулинус өзүп, невудээр. Оон хоранның будүмелдерин болгаш бөгөй агаарын ылгалдырып үндүргешиңден, консерваларның дуглаан аксы бопуйтур үнүп келир. Бир эвес ол бопугур черни киир базарывыска-даа эттинмес болза, ону чемге ажыглаан болбас. Консерва саваларының тиглерн чедир дуглаттынмаан, кыдыглары былчак таварылгада, оларны чемге ажыглаваза эки.

Ботулинустуң демдектери чем чиген сөөлүнде 12-36 шак болгаш тодараар. Чамдыкта 2 шак азы 8-10 хонганда илерээр. Баштайгы үеде баш дескинер, мага-бот суларааp. Оон соонда карактың көөрү четпестеп, шырыына дуглай бээр. Бир чүвени көөрге, ийи кылдыр көстүр. Оон карактары хыйырартып эгелээр. Аарыг оон улгадырга, карак согурарын болур.

Үстүнде демдектер-биле чергелештир чем ажырары, чугааланыры баксыраар. Бир эвес аарыг кижите дүрген дузаламчыны көргүспес болза, өлүмге чедирип болур. Чогуур үезинде эмнеткеннер 2-3 неделядан бээр эжирий бээр.

Күс — өг-бүле эелериниң аъш-чем нурлавырлан белеткээр үези. Янзы-бүрү үнүш аймаанның кат-чимизин консервалаарда дараазында чурумну сагыза эки. Ботулизмден колдуунда бажыңга консервалаан мөөгүлер, балык, ногаа-чимис дашчыштыр аарыыр болганда, оларны дузаар бетинде, экидир довуракган чуп, арыглаар. Чем консервалаар савалары наңы сүт-биле чуур. Дуствп заңлдырын 6-10 хуудан эвээш эвес болур ужурлуг. Чемни дүй халыптаан. 100 градус сугга хайындырар. Консерва-латтынган чемнерни серии черге шыгжаар. Ол черниң температуразы 10 градустан бедивес ужурлуг.

М. БАЗЫР-ООЛ,
хоорайның кадык камгалал киллизиниң эргелекчизи.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫНЫҢ НОГААН ТЕАТРЫ

ЦИРК! ЦИРК! ЦИРК!

Бистиң республикавыста цирк артистери аалдап келген. Ында цирк артистериниң Бүгү-эвилел конкурузунуң дипломантызы, ГДР-нин «Буше» циригиниң хөрек демдээнин эдилекчизи, сураглыг клоун Юрий Никулиниң өөреникчизи Владимир КУЧИНСКИЙ киржип турар.

Оон программазында: өөредип каан ыттар, аар демирлер олуй-солуй каар кижи, эквилибрист, агаар гимнастары болгаш өске-даа солун номерлер бар.

Программаларның күүселделерин хөгжүм херекселдериниң ансамбли үдээр.

Эгелээри — июль 24-те — 18.00, июль 25-те 16.00, 18.00, июль 26-да 15.00, 18.00 шактарда.

ИЮЛЬ 24-ТЕН 26-ГА ЧЕДИР
ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮЛЬ 24-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — «Бистиң ырывыс, ужуксуына!» 9.35 — «Дидим кижилер». Уран-чечен фильм. 11.10 — Делегей конкурстарының лауреады А. Корсаков ойнаар. 11.25 — Медээлер. 11.30—14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Шериг-Далай Флодуның хүнүнге. Документалдыг фильмнер программазы: «Адазының шактарын ёзугаар үе». «Айлаан салгын» 15.20 — Уругларга фильм. «Мишка Стрекачёвтуң кайгамчык ужуралдары». 16.45 — «Советтер болгаш амыдырал». 17.15 — Академиктиг эжидириишкинге ССРЭ чемпионады.

КЫЗЫЛДАН

17.45 — «Студентилер мерединары». 18.15 — «Мал чеминиң белеткелиниң хүн демдеглели». 18.30 — 18.45 —Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Кады ажылдакчылга». Тележурнал. 19.25 — «Экранда — кинокомедия». «Ыдыктыг Портениң байырлалы». 21.00 —«Үе». Информастыг программа. 21.35 — Москвада Рафаэль Карраэ. Эстрадалыг программа. 22.25 — Бөгүн делегейде. 22.40—23.25 — Л. Минкус. «Пахита» деп балеттен көргүзүүр.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. «Илбилиг доорбек». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 13.05 — «Юность» ансамблиниң күүселдези. 13.30 — Документалдыг фильмнер программазы. 14.00 — «Хүнүң шыгжамарыы». 15.00 — «Аныяктарның адрестери». 16.00 — 17.45 — Чапсар. 17.45 — М. Равель. Фа мажор квартети Вильнюстүң квартети күүседир. («Орбита-3»). 18.15 — «Университадның хүн демдеглели». («Орбита-3»).

КЫЗЫЛДАН

18.30—18.45 — Телемедээлер. 18.45 — «Тываның экранында».

МОСКВАДАН

19.00 — «Кино аян-чоруктар-клубу». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 —Делегейниң студентилер оюнарында. Бухарестиден дамчыдылга. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — «Идегелдиг кижи». Уран-чечен телефильм. 1-ги болгаш 2-ги сериялары. 23.45 —00.15 — «Дээр —мээң ынакшылыыдыр». Документалдыг телефильм.

ИЮЛЬ 25-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — «Силерге, ада-иелер!» 9.35 — «Номчулга дээрбээ». 10.20 — «Спортлотонуң» 30-ги тиражы. 10.30 — Кубанын национал байырлалы — Национал тура халыышкын ёзүңүне. Киноконцерт. 11.00 — «Тиилекчилер». Фронтучу оңнуктер клуву. 13.15 — «Челээш». Улустуң чогаадылгазының IV делегей фестивалының телепрограммазы. «Карифеста» (Куба). 13.45 — «Коллективтиң сагыш-сеткили». Документалдыг телефильм. «Коммунистээр» деп болуктеп. 14.15—Бөгүн делегейде. 14.30 — «Ийи адыгжыгаш». Мультфильм. 14.45 — «Даарта — Садыг ажылдакчызының хүнү». Дамчыдылгага ССРЭ-нин садыг министри А. С. Струев киржир. 15.05 — «Силерниң чагаалыраңар ёзугаар». Садыг ажылдакчызының хүнүнге музыкалыг программа. 15.50 — «Дириг амытаннар дугайында». 16.50 — Политиктиг тәйылбырлакчы Л. А. Вознесенскийниң беседазы. 17.20 — «Университадның хүн демдеглели». 17.35 — Уругларга фильм. «Туразы улуг оол». 18.30 — 18.45 — Чапсар. 18.45 — «9-ку студия». 19.45 — «Шерлок Холмстың болгаш доктор Ватсонуң ужуралдары» деп фильмниң 2-ги сериязы. 22.50—23.40 — «Ырак болгаш чоок ыры». Төңгеңде — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.00 — «Будильник». 9.30 — «Совет Эвилелиниң баран болуп турар мен!» 10.20 — «Кадыкшыл». Эртем-тайылбырлыг программа. 11.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг программа. 11.45 —«Даштыкы халчыдар Совет Эвилелиниң дугайында». 12.00 — «Көдээден дамчыдылга». 13.00—«Музыкалыг киоск». 13.30 — Студентилериң делегей оюнында. Бухарестиден дамчыдылга. 14.15 — Б. Шоунуң төрүттүнген хүнүнден бээр 125 чыл болурунга. Б. Шоу — «Пигмалион». Фильм-шин. 15.45 — «Бөгүн — ССРЭ-нил Шериг-Далай Флодуның хүнү». ССРЭ-нин Шериг-Далай Флодуның Кол командылакчызының бирги оралакчызы, флот адмиралы Н. И. Смирновтуң чугаазы. 16.00 — Шериг-Далай Флодуның ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 17.00 — «Кино аян-чоруктар клуву». 18.00 — «Университадның хүн демдеглели». 18.15 — 18.30 — Чапсар. 18.30 —Делегей панорамазы. 19.15 — Совет ырларының аныяк күүседикчилериниң Бүгү-эвилел конкурузунуң киржикчилериниң түңнел концерти. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — «Футбол тайылбыры». 22.05 — 22.55 — «Дүгде, частын кыштап турар черинде...» Документалдыг телефильм. Төңгеңде — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

14.15 — Кара аларынга Европа чемпионады. 14.35 — «Никарагуа: гитара болгаш винтовка». Документалдыг телефильм. 15.50 — ССР Эвилелиниң Улуг театрының солисти А. Бабыкин орус романстар күүседир. 16.05 — «Куртизаниларның бай-шыдалды болгаш ядыы-самдарлыы». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 17.35 — Оперетта кежээ. 18.25 — «Студентилериң делегей оюнында. Бухарестиден дамчыдылга. 18.55 — «Театр чарлалының чанында». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Руль артында чүве билбес кижи». Мультфильм. 20.15 — В. Вишневский — «Оптимистиг трагедия». 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.25 — «Шынчы чоруктуң хынаалдазы». Уран-чечен телефильм.

Агаар

Кызылдың агаар станциязының медээзин ёзугаар агырга богун республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге бичe чаар. Мурвуу-барыын чүк угланыышкынның хаттың дүргени секундада 7—9 метр чедер. Агаарның температуразы 23—25 градус чылыг болур.

Кызылга эдир булуттаар, чаңбас. Барыын чүк угланыышкынның хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 24—26 градус чылыг.

КИНО

ИЮЛЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Азайлашкан дээш кым телээрил» 9.30 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Хыналда шугум» 10.00, 12.00, 15.30, 17.20, 19.10, 21.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: Кшочымынды 10.00, «Федора» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЧАПГЫ»: «Экипаж» 11.00, 16.50, 19.40 шактарда.

Хүндүлүг чагыкчызар!

Боттарыңарның часкы-күскү идиктериңерни баш удур септедип алырын утпаан силер бе? Уттуңкан болдуңарга амыдырал хандырылгазының ыдык септээр мастерскаяларынга чеде бериңер. Олар дузазын чедирер. Бистиң мастерлеривистиң уран холдары идиктериңерни септеп, чаартып, будуп бээр. Бистиң мастерскаларывыска идиктериңерни септедип алыңар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ «ТУВА ОБУВЬБЫТ» БҮДҮРҮЛГЕ КАТТЫЖЫЫШКЫНЫ.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Улан-Удэниң харылзаа техникумунуң хүндүскү болгаш бот-өөредилге салбырларынга 1981—1982 өөредилге чылында өөренир күзелдиг, 8 болгаш 10 класс дооскаларын Харылзаанын будүрүлге-техниктиг эргелеп өөренирине чалап тур. Дараазында мергежилдерни анза чедип алыр:

Автоматтыг электри харылзаазы.

Хөй каналдыг электри харылзаазы.

Районнуң электри харылзаазы болгаш радиожудулга.

Почта харылзаазы.

Өөренир хүүсаалары:

8—9 класс доосканнарга:

«Районнуң электри харылзаазы болгаш радиожудулга», «Автоматтыг электри харылзаазы» деп мергежилге хүндүскү салбырга — 3 чыл 10 ай. бот-өөредилге салбырынга («Автоматтыг электри харылзаазы» деп мергежилге)— 4 чыл 10 ай.

10—11 класс доосканнарга:

«Автоматтыг электри харылзаазы», «Хөй каналдыг электри харылзаазы», «Районнуң электри харылзаазы болгаш радиожудулга» деп тускай мергежилдерге бот-өөредилге салбырынга — 3 чыл 9 ай, хүндүскү салбырга —2 чыл 9 ай. «Почта харылзаазы» мергежилге хүндүскү-даа, бот-өөредилге-даа салбырларынга өөренир хүүсаазы — 1 чыл 10 ай.

8—9 класс доосканнар техникумга кирерде дараазында эртемнерге экзамен дужаар: **орус дылга** (диктант), **математикага** (аас-биле), **10 класс доосканнар: орус дылга** болгаш **литературага** (чогаадыг), **математикага** (аас-биле).

Херек документилер:

Билдиришкин.

8 класс дооскаының азы быыскан билигиин аттестаты (боду-биле).

286 майык ёзугаар эмчи справказы.

3×4 хемчээлдиг беш фоточурук (борт чокка тырттырган).

Тудуг мастерлериниң республика школазы

1981-1982 өөредилге чылында сургуулдар хүлээп ап турар.

Мастер-тудугжуларны школа белеткээр.

17 хардан өрү назылыг, 7-8 класстан куду эвес билигиг, совхоэтарның, тудуг организацияларының болгаш өскедаа организацияларның чоруткана бижиктиг ор, херожен хамаатыларны; бодунун күзели-биле-даа келгеннерни школа хүлээп алыр.

Школага киреринин экзаменнери чокка кирер.

Сургуулдар айда 14 рубльдин стипендиязын алыр; общежитие болгаш орун-дээжек херекселдери-биле хандырар.

Өөренир хуусаазы — 1 чыл. Кичээлдер октябрь 1-ден эгелээр.

Автобиографиялыг характеристикалыг, билиниң дугайында документизин, кадыының дугайында справказын кошкан билдириишкинни **дараазында адреске чорудар:**

668510. Туран хоорай, Дружба кудумчузу, 13. Тудуг мастерлериниң школазы. Директорга.

Редакциянын адрези: Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ. Редакторнун 2-24-63, редакторнун орлакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалың секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-36, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлетпур киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27 информация киллизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаага 2-32-75 телефоннар болгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1574.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының хереглериниң талазы-биле эргелеткинин типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1)

ТС—01411

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 170 (11668) | 1981 чылдың июль 23, четверг | 1925 чылда үнделеттингеш | Өртээ 2 кеп.

Эргим эш, мал чеми белеткээ-ринге идепкейлиг киржип, үлүүн киир

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ ШАҢНАЛДАР

1980-1981 чылдарның кышкы үезинде мал ажылының продуктуларын бүдүрерин база садарын көвүдедир, малды болгаш ооң чаш төлүн камгалап адырын хандырар талазы-биле социалистиг чарыштың түңнелдериниң дугайында доктаалды хүлээп алган.

Республиканың көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжын киришкеш, 1980—1981 чылдарның кышкы үезинде мал ажылының продуктуларын бүдүрерин база садарын көвүдедиринге, малды болгаш ооң чаш төлүн камгалап адырына чамдык чогуучалыг түңнелдерни чедип алган деп ук доктаалда демдеглээн.

Мал кыштаглаашкыныңың үезинде Бай-Тайга, Каа-Хем, Тес-Хем районнарның, «Бай-Тал», СЭКП-ниң XXV съездиниң аттыг, «О. Шынаа», «Искра», «Коммунизмниң кереди» совхозтуң малчыннары социалистиг чарышка эки түңнелдерни чедип алган.

Ооң-биле чергелештир кыштаглаашкынга белеткелге болган ону эрттиреринге, социалистиг чарышты организастаарынга турган шынгыы четпестерниң, социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезиин партия, совет, профовилел, көдээ ажыл-агый организа-ның галазындан кошкак контрольдаанының түңнелинде, 1980 чылдың октябрь 1-ден 1981 чылдың июль 1-ге чедир үеде ооң мурнунда 1979-1980 чылдарның ол үезинге деңнээрге, мал ажылының продукциязын бүдүрери болгаш күрүнеге садары кудулаар, малдың чидирии улгатканы деп доктаалда айыткан.

СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүдел болгаш ВЛКСМ обкому дараазында районнарны, ажыл-агыйларны социалистиг чарыштың тиилекчилери деп санаан:

— бирги черни барыын зонаның районнарындан — Бай-Тайга район, төп зонадан — Каа-Хем район, барыын зонаның совхозтарындан — «Бай-Тал» совхоз, төп зонадан — СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхоз алган.

Ол черлерге шилчиир Кызыл туктарны болгаш бирги чергениң дипломнарын районнарга 1000-1000 рубль, совхозтарга — 500-500 рубль акша шаңналы-биле кады тыпсыр.

— ийиги черни мурнуу зонадан — Тес-Хем район, барыын зонаның совхозтарындан — «Искра» совхоз, төп зонадан — «Коммунизмниң кереди» совхоз, мурнуу зонадан — «О. Шынаа» совхоз алгаш.

Ол черлерге ийиги чергениң дипломнарын районнарга 700-700 рубль акша шаңналыбиле кады тыпсыр, совхозтарга фондудаа дапкаар садыл алыры-биле ийи-ийи чүүк автомашиналарын тускайлап бээр.

1980-1981 чылдарның кыштаглаашкыныңың түңнелдерин бүгү талалыг болгаш шүгүмүлелиг ёзу-биле анализтеп көөрүн, бо чылдың кыштаглаашкыныңга белеткелди чогуур үезинде база шынарлыг чорудар талазы-биле практиктиг хемчегларни ажылдап кылгаш боттандырарын СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, Көдээ ажыл-агый министерствозунга, «Скотопром» треске, партия, профовилел, комсомол организацияларынга, улус депутаттарының көдээ Советтеринге доктаалда хүлээткен.

Мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир, малдың болгаш ооң чаш төлүүн баш санын камгалаарын хандырар талазы-биле социалистиг чарыштың 1981 чылдың бирги чартыынга түңнелдерин үндүргеш.

Республиканың көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга киришкеш, планнарны база социалистиг хүлээлгелерни күүсединиринге чамдык чедишкиннерни чедип алганын хүлээп алдынган доктаалда демдеглээн.

Республиканың ажыл-агыйлары күрүнеге сүт садарының чартык чыл планын 113,3 хуу, аъттанн — 115,5, дүктүүн — 157,9, куш чуургазын —152,7 хуу күүсеткен. Эрткен чылдың чогуур үезинге деңнээрге, 1981 чылдың июль 1-ге чедир 1,8 муң бызаа, 1,7 муң хаван оолдары, 59,2 муң баш анай-хураганны хөйнү камгалап алган. Малдың өлүрү болгаш еске-даа чидирии аазап кызырылган.

Мал ажылының продуктуларын будүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедири, оларның шынарын экижиедири, малдың баш санын намгаар болгаш ооң продуктуун бедидер дээш социалистиг чарыштың 1981 чылдың бирги чартыынга түңнелдерни ёзугаар тиилекчилер деп санаарлар болза:

Барыын зонаның районнарындан Барыын-Хемчик район, төп зонаның районнарындан—Бии-Хем район, мурнуу зонадан — Эрзин район, барыын зонаның совхозтарындан — «ҮТКА 25 чылы» совхоз, төп зонадан — «Саян» совхоз, мурнуу зонадан— «Мөрен» совхоз.

Тиилекчи районнарга болгаш совхозтарга СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүделдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл туктарын база районнарга 300-300, совхозтарга— 150-150 рубль акша шаңналыы тыпсырын доктаатказ. Бо чылдың бирги чартыынга түңнелдерээбиле ийиги черлерни тывыспас деп шиитпирлээн.

Республиканың социалистиг чарыжын чамдык районнарда, совхозтарда, фермалар, бригадалар коллективтеринде болгаш көдээ ишчилерниң оргузунда ам-даа чогуур деңнелге чедир организастаайн турарын демдеглээш, ССРЭ-ниң 50 чылы, «Россия», «Бурунгаар», «Кек-Тей», «Терех-Хөл» совхозтарның күрүнеге сүт садарының чартык чыл планын күүсетпээнин четпес деп доктаалда айыткан.

Район, совхоз, ферма болгаш бригада бүрүзүнүң бо чылдың бирги чартыынга ажылының түңнелдерни ханызы-биле анализтеп көөрүн болгаш ёзулуг дээштиг социалистиг чарышты оларның аразынга организастаарын СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, партия, профовилел болгаш комсомол эге организацияларынга, ажыл-агыйларның удуртукчуларынга, специалистеринге доктаал хүлээндирип турар. Келир кышка чогуур үезинде ыяк белеткенириниң, малга четчир хемчээлдиг чемнерни белеткээринің немелде организастыг хемчегларни боттандырар талазы-биле ажылды күштелдирерин доктаалда база онзалап демдеглээн.

МАЛ ЧЕМИН БЕЛЕТКЭЭРИНГЕ — ТЕМП БОЛГАШ ШЫНАР

СЭКП обкомунуң кыйгырыын деткивишаан

БЕШ ЗВЕНО

Кавдаашкын болган ужурундан «Өөк» совхозтуң девискээринде сиген шөлдериндеп оът-сигенниң үнгени багай болган. Ынчалзажок совхозтуң бүгү ажыл-ишчилери ниитиниң малынга четчир чемнерни белеткээр талазы-биле СЭКП обкомунуң республиканың бүгү ажыл-ишчилеринге Кыйгырыын деткивишаан, болдунар бүгү үүлдерни кылып турар.

Ажыл-агый бо чылын беш муң ажыг тонна сигенни, муң тонна сенажты, 300 тонна витаминниг сиген даланың белеткеп алыр планныг. Кыйгырыг үнген соокда сигенчилерниң ажылы улам хайнындыкының апарган.

Бо хүннерде бүгү техниканы болгаш кижи күүнү мал чемнери белеткээринче мобилизастаан. СЭКП обкомунуң бюроюнуң чарлаанын чемнер белеткээринің ийи шалынчы айында планныг онаалдаяы күүседирип хандырары-биле совхозта механизастаттынган беш звенону тургускан. Ооң иштинде Тарлада, Чкаловка-да, Аржаанда үш звено ажылдап турар. Аът машиназы-биле сиген кезер звенону Д. Допуй-оол удуртуп турар. Үк звено ам Севи салбырында сиген кезип турар.

Өске бир звено Өөк шыкаазында өлең болгаш хыырсыыш кезип эгелээн. Ону Д. Доржукай баштаан. Совхозтуң төвү Аржаан суурда сиген даланы будурер агрегат ам үзүктелишкин чок ажылдап эгелээн. Аңаа элчегде 4—5 тонна чедир витаминниг сиген даланың будуруп үндүрүп турар.

М. ОЮН.

Бии-Хем район.

ҮЛҮҮБҮСТҮ КИИРЕР БИС

Тыванның коммунистеринге, комсомолчуларынга болгаш бүгү ажылчы чоннарынга СЭКП обкомунуң Кыйгырыын бистиң агиткварталдың чурттакчылары тапшыскан.

Мал чемниң белеткели улус ажыл-агыйынга политиктиг үлүг ужур-дузалыын олар бедии-биле медереп билген. Ынчангаш «Мөрен» совхозка 30 тоннадан эвээш эвес сигенни белеткеп бээр хүлээлгени алдывыс.

Сөглээн сөзүвүстү күүседири-биле агиткварталдан 18 кижи Ак-Чыраада сиген кезип киришпивис. Хүлээлгени чүгле күүседир эвес, харын ажыр белеткээр соруга салдынган. Ниити херекке биче-даа болза үлүүвүс киирер дээш шалыпчы ажылдап тур бис.

Р. БААНАЙ,

Эрзинде Мөрен суурда № 7 агитвартираның даргазы.

АЖЫЛЫ ШУУДААН

«О. Шынаа» совхозтуң Ак-Чыраада Виктор Янзога удуртқан механизастаттынган бригадазы кыска хуусаада 148 тонна сигенни кезип, белүп, сараатгаан. Чарыштың баштайгы беш хонуунуң түвелиин үндүрген. Кестирикчилер Ойдуп Маадыр-оол, Дамдын Маскыр-оол, белдүрүкчүлер Сергей Халбаа, Владимир Агбаан, тырып боодалдаарынга Балчый-оол Ужар-оол, сараат салыкчылары Михаил Ангыр-оол, Уржанай Дазыл-оол олар шылгарап үнген болгаш хүн нормазын 120-130 хуу күүседип турар.

М. ТИРЧИН.

Тес-Хем район.

ФЕРМАДА

Чартык чылда күрүнеге сүт садар талазы-биле Бии-Хемде «Саян» совхоз үк районда дээре көргүзүглүг ажыл-агыйларның бирээзи. Совхоз 810 тонна сүт дужаар планын 987 тонна кылдыр, 122 хуу күүсеткен. Дөн-Тейде В. И. Шубинге удуртқан № 2 сүт-бараан фермазының коллективиң мурнакчыларның одуруунда чоруп турар. Дуржулгалыг саанчылар Р. П. Глушкова, В. Д. Байкара, А. В. Чамбал олар боттарында быжыглаан иштерининң бирээзинден-не хүнде 15—20 литр сүттүг саан ап турарлар. Саанчылар СЭКП обкомунуң Кыйгырыы-биле танышкаш, мал чемнин белеткелинде идепкейлет киржип турарлар.

ЧУРУКТАРДА: мурнакчы саанчы В. Д. Байкара; белүк саанчылар.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ҮЛҮҮБҮСТҮ КИИРЕР БИС

Тыванның коммунистеринге, комсомолчуларынга болгаш бүгү ажылчы чоннарынга СЭКП обкомунуң Кыйгырыын бистиң агиткварталдың чурттакчылары тапшыскан.

Мал чемниң белеткели улус ажыл-агыйынга политиктиг үлүг ужур-дузалыын олар бедии-биле медереп билген. Ынчангаш «Мөрен» совхозка 30 тоннадан эвээш эвес сигенни белеткеп бээр хүлээлгени алдывыс.

Сөглээн сөзүвүстү күүседири-биле агиткварталдан 18 кижи Ак-Чыраада сиген кезип киришпивис. Хүлээлгени чүгле күүседир эвес, харын ажыр белеткээр соруга салдынган. Ниити херекке биче-даа болза үлүүвүс киирер дээш шалыпчы ажылдап тур бис.

Р. БААНАЙ,

Эрзинде Мөрен суурда № 7 агитвартираның даргазы.

бөгүн Тес-Хем районда «Тес-Хем» совхозтуң Дадар-оол Арапчорга удуртқан мал чеми белеткээр механизастаттынган бригадазының шалынчы ажылажинге тураскаадын көдүртүгеш. Бригаданың кежигүннери ниитиниң малынга четчир чемнерни белеткээр дугайында СЭКП обкомунуң Кыйгырыынга харыы кылдыр ажылының темпизин улам бедиткеш, июль 10-дан 20-ге чедир хонуктарда 240 тонна сиген кезип белеткээр планын 276 тонна кылдыр, азы 115 хуу күүсеткен.

Бригада ниитизи-биле 1550 тонна сиген белеткээр даалгазын бүрүн күүседиринге бүзүредиг.

Сигенчилер! Мурнакчыларның үлегерин эдерип, күжениишкининг ажылдаңар!

БҮДҮН ӨГ-БҮЛЕ-БИЛЕ

Республиканың бүгү ажылчы чоннарынга СЭКП Тыва область комитединиң Кыйгырыын бүгү сигенчи өөрүм-биле бир домей, үүладүлүүнүн база деткип тур мен. Оът-сиген чегей болган бо чылын ол Кыйгырыгны кончуг чугула деп бодаар мен. Байдал нарын турда, мал чемнерин белеткээр талазы-биле шыңгыы хемчегларни алырының негеттининң келгени моон илдең.

Мал чемнериниң белеткелиниге чоннуң бүгү кежектериниң массалыг киржилгези, ол чугула сорулганы күүседиринден кым-даа дашкаар артпас болуру, массалыг патриотчу көдүрүүшкүн көдээ ажыл-агыйда тургустунган берге байдалдан үштүнар арганы бээр дээрзин Кыйгырыгда опзалап айыткан болду. Мээн өг-бүлем иштинде кадайым, уруум база оглум дөртээлээн дерт үш километр ырак Мөңгүн-Тайгадан Ак-Чыраада келген мал чемниң белеткелинде киржип тур бис. Кадайым — повар, уруум ооң дуалакчызы, оглум хлеб быжырып турар. Мен бодум холбиле сиген кезер звеновуң удуртукчуузу мен. Кайызыстың-даа ажылдан турары багай эвес, сигенчи бригаданың хүндүлел самбыразынга-даа кирип тур бис. А мээн звеномга, социалистиг чарыштың негелдезин ёзугаар, Күш-ажылчы алдар тугун сөглүг беш хонуктың түңнели-биле кедургеп.

«Малчын» совхозтуң Ак-Чыраа бригадазында мурнакчыларга материалдыг болгаш моральдыг деткимчелиг көргүзүп турары багай эвес. Ылаңгыя «Мурнакчының столуң» тургусканы солуң. Социалистиг чарыштың тиилекчизи болган кижи арыг-силиг болгаш тускай бижиктиг ол столга халас чемнеңир. Пресстекчи комсомолчу Олег Доңгактан эгелээш ол столга олурган мурнакчылар хөй.

Бистиң бригадада 30 кижи бар. Оларның сези хол кадыры-биле кезип турар. Өскелери чеди трактарда быжыглаттынган. Хөпээнпеп, сараатгап турар улус база бар. Бо хүнүнерге чедир 200 ажыг тонна сигенни белеткээш, ооң бежен тонназын совхоз төвүнде чүдүрүп чоруттувус. Ам-да 400 хире тонналы моон белеткээр ужурлуг бис.

Х. ШӨЖҮҮ,

«Малчын» совхозтуң холбиле сиген кезер звеновузуңуң удуртукчузу.

ГУМАНИЗМНИҢ, ТАЙБЫҢНЫҢ БОЛГАШ НАЙЫРАЛДЫҢ БАДЫТКАВЫШААН

Делегейниң XII Москва кинофестивалының байырлыг хаашкыны.

Делегейниң XII Москва кинофестивалы бистиң чурттуң найысылалынга июль 21-де доозулган болгаш деңнелгелиг кинематографтарның гуманизмге, тайбыңга болгаш улустар аразының найыралыңга шынчызын бадыткаан.

Кинонуң күүлүг, утка-шынар талазы-биле демократтыг ажыл-чорудулгазының, эки сеткилди, чөптүг чоруқту, хостагланы, тайбыңны, улустар аразынга найыралды быжыглаарын, оларның утаан-бодал талазы-биле аразында харылзаазын хөгжүдерин боттандырарынга кино уран чүүлүнүң ужур-дузалыын Москва шуулганының киржикчилеринге Леонид Ильич Брежнев чедирген байырынга илереткеп. Фестивальдың экраны ону ойынначаа-биле бадыткаан.

Беш диптиң чүс чурттарының кинематографистериниң төлээлериниң киришкени кинонуң ол кайгамчык байырлалының байырлыг хаашкыны «Россия» гостиницазының Төө фестиваль залынга болган.

Конкурстуң жюризи Станислав Ростоцкий, Анатолий Алескин болгаш Леонид Махнач оларны чылганнар адыш часкаашкыннары-биле уткаанар, олар тиилекчилериниң аттарын адап, фестивальдың шаңналдарын тывысканнар.

Долу метражтыг уран-чечен фильмнерден алдын шаңналды «Кыдыгатган кижи» (режиссеру Жоао Батиста Моравеи Андраде, Бразилия), «Хоозураан шөл» (режиссёру Нгуен Хонг Шен, Вьетнам) болгаш «Тегеран-43 (режиссёрлары Александр Алов биле Владимир Наумов, ССРЭ) деп киноларга жюри тывыскан.

Мөңгүн шаңналды «Түр үеның дываажи ораны» (режиссёру Андраш Ковач, Венгрия), «Шаңнал» (режиссеру Бьерн Льен, Норвегия) болгаш «Боралгактыг хем» (режиссеру Огури Коеи, Япония) деп кинолар чаалап алган.

Расизмге удур демиселге салыышкыны дээш «Кайгамчык үүлдер чуртунда Али» (режиссеру Ахмед Рашеди, Алжир), гуманизмни болгаш сагыш-сеткилдиң темазын хаидыр көргүскени дээш «Йо-хохо» (режиссеру Зако Хеския, Болгария), ниитилел мурнунга кижиниң ээ-харыысалгазының дугайында теманы сайзыратканы дээш «Бо минута, бо үе» (режиссеру Иржи Секвенс, Чехословакия) болгаш антифашист теманы солуң кылдыр көргүскени дээш «Парижте тайбыңның сезону» (режиссеру Предраг Голубович, Югославия) деп фильмнерге жюри тускай шаңналдарны тывыскан.

Мерседес Сампьетрога («Октаргайда Гари Купер», Испания), Маягозель Аймедовага («Джамалдың ыяжы», ССРЭ) херээженнер ролюн эки күүседкени дээш, Карл Меркартце («Бокерер», Австрия), Тито Хунчога («Кызыгаарчылар», Куба), Роман Вильхельмице («Дүшеки ховаган», Польша) олар эр улустуң ролдарын эки күүседкени дээш шаңналдарны тывыскан.

«Чечек тутқан кижи» (режиссеру Никос Дзимас, Греция), Бо чорук Уайнбаага болган» (режиссеру Федерико Гарсия, Перу), «Эртенги туман» (режиссеру Лауро Антонио, Португалия), «Сюрбиниң ак өңү» (режиссеру Юлиан Мяху, Румыния), «Далай эринде дүне» (режиссеру Эркко Кивикоски, Финляндия) деп киноларга жюри тускай дипломнарны тывыскан.

Уругларга фильмнерден алдын шаңналды «Кара дагаа азы чер адазының чурттакчылары» (режиссеру Виктор Гресь, ССРЭ) деп кинога жюри тывыскан. **«Дээрге чедир үнген сиген»** (режиссеру Дьердь Палашти, Венгрия), «Маңганиннин» (режиссеру Джон Ханя, Австрия) болгаш «Хаан болгаш куш» (режиссеру Поль Гримо, Франция) оларга мөңгүн шаңналдарны тывыскан. **«Даъс кара аът»** (режиссеру Кэролл Баллард, АКШ) деп кино тускай шаңналды алган.

Кыска метражтыг фильмнерден алдын шаңналды «Сальвадор чоп тиилээр!» (режиссеру Диего де Ла Тексера, национал хосталганың Фарабуидо Марти аттыг фронтузу) болгаш «Сээң адың кымыл» (режиссеру Пакар Пиел, Камбучия) деп кинолар чаалап алган. Мөңгүн шаңнал «Авалардан айтырыкар» (режиссеру Григорий Денисенко, ССРЭ), «Дош садыкчылары» (режиссеру Густаво Гуайасамин, Эквадор) болгаш «Кымның оглу мен?» («Глобус» деп чогаадыкчы бөлүк, Болгария) деп киноларга онаашкан. «Чүрек» (режиссеру Лео Бакрадзе, ССРЭ) деп кинога тускай шаңналды тывыскан. Хүндүлүг дипломнар-биле «Чилиден чоруткан бижик» (Авторлар коллективи, Чилиниң патриоттуг күштери), «Дилемма» (режиссеру Джон Халас, Великобритания) болгаш «Өскелер дег» (режиссеру Венсан Даррас, Франция) деп фильмнер шаңнатканнар.

Кинофестивальдың оргкомитединиң даргазы, ССРЭ-ниң Күркинозунуң даргазы Ф. Т. Ермаш Москвага болган бо көрүлде ажыл-ишчи болгаш найыралдыг байдалга, бот-боттарының билчириин болгаш кады ажылдажылганың байдалынга эрткен дээрзин демдеглээн. Фестивальдың экранынга үнген киноларның утка-шынары аңгы-аңгы-даа болза, оларның авторлары тайбының болгаш кижиниң салым-хуузу дээш ээ-харыысалганы көргүзүп турарын ол чугаалаан. Бөгүнгү кинематографтарның чогаадыкчы ижиниң эң тергиин болган лауреаттарга изиг байырны ол чедирбишаан, делегейниң кинозуур улам деңнелгелиг болурунга бо доозулган фестиваль идиг болур дээрзинге бүзурелии илереткеп.

Делегейниң XII кинофестивалы хагдынган деп чарлаттынган. **СЭТА-ның корр.**

СЭТА-НЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Делегейниң хөй-ниитизиниң санал-оналыңга чөңгээлевишаан база улустар аразының эрге-хөөйлуларының бүгү-ле норма-чижектерин үреевишаан, араб улустарга удур дээрбечи халдаашкынын болгаш аггрессиязын Израильдиң удуртукчулары калбартып уламчылавышаан. Ол кем-буруулуг калбартыышкынның чаа чадазы сөөлгү хүннерде тайбың ливан хоорайларже болгаш суурларже база палестин дескеннерниң лагерьлеринче израиль аг-шеригниң араатанзыг халдаашкыннары болган. Агаардан, кургаг черден болгаш далайдан израиль бомбалаашкыннардан болгаш бөлаашкыннардан хөрээженнер, чаш ажы-төлдер болгаш кырганнар колдады, кандыг-даа буруузу чок чүс-чүс кижилер өлген, муң-муң ыңдыг кижилер балыглаттырган. Өлүрүп хөрап турарларның саны өзүп турар. Ливанның найысылалы Бейрут хоорайның барыын талакы районнары онза кадыгдошкун үрегдөнчи согуушкунарга таварышкан.

Американың Каттышкан Штаттарының талазындан мактал-деткимче турбаан болза, Израиль мындыг чөңгээчи болгаш дерзии үүлгедимишкиннерни кылып шыдавас турган боор. Ливан чурттанчы чонче болгаш Ливандан түр чурттаар оран-суур тыпкан палестиннерже халдаарда Израильдиң аъыглап турар чепсентери харын АКШ-тан ыңда сөөксээл чок иээп турар. Өске кым-даа эвес, чогум-на харын АКШ Тель-Авивти камгалаарын, араб чурттарга хамаарыштыр ооң аггрессчи үүлгедиглерин агартырын оралдажып турар. Кэмп-Дэвидке арабтарга удур чедип алдынган сүлчээ талазы-биле база бир мөштанчы — өгипет удуртулганың түрүмжү база Израильдиң аггрессиязының калбарарынга идиг берип турар.

Израильдиң Ливанга удур аггрессиязының палестин шимчээшкинниниң ливан девискээрде турар отрядтарын чылча шаварын, Израиль-биле сепараттыг дугуржулга кылырынче ону албадаарын болгаш Чоокку Чөөн чүкке бүгү талалыг, чөптүг таарыштыр шиитпирээшкин чедип алырының перспективазын улам ыңай чылзырын ораладамыр деп Кэмп-Дэвидке салдынган сорулгаларны чедип алырынче шуут угланган.

Араб улустарга хамаарыштыр Израильдиң аггрессиязының болгаш терроруның чаа актыларын Совет Эвилели шиитпирииг бүрүү шаап турарын медеглээр кыдыр СЭТА төлээлеттирген. Калчаалыг аггрессияга таварыкып турар Ливанның чазаа болгаш чоңубиле, Удурланышкынның палестин шимчээшкинни-биле, боттарының дүрүм ёзугаар эргелерин болгаш эрге-амыктарын эрес-маадырлыг камгалап турар бүгү-ле араб улустар-биле совет кижилер эпсеткилин каттыштырып турар.

КНО-нуң Уставында кардунген делегейниң зң шыңгыы хемчегларын аггрессорга удур амыглаар ужурлуг. Израильдиң аггрессиязы болгаш ооң урнуктары дээш харыысалганы ооң камгалачылары база ооң-биле үлежип хуваажыр ужурлуг.

Дайын ортүнүң калбарарының айыылын чайлаавыр төлээде, Ливанче израиль аггрессиязы деп-дораан ара сөксөдыры эргежок чугула. Чоокку Чөөн чүкте ок-боо-биле айыылдыг оюнну чон кылыр болгаш Чоокку Чөөн чүкке таарыштыр шиитпирлээшкинниң база ол девискээрге бүгүзөге чөптүг болгаш быныг тайбыңны доктаавып тургузарының оруктарын жаллективетиг, ак сөткилдиг дипеп тывариның аргалалыынче кирер ис болгаш.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: күүселденің хыналдазы

ШИИТПИР ХҮЛЭЭП АЛДЫНГАН СООНДА...

—«Шиитпирни хүлээп алгаш оок аныттынган хуусаазында ынап-ла күүсеттингеп турарын чедип алыр херек. Контрольду күштелдирери чогум-ла маңаа дузаларвр ужурлуг. Ол үстүнден болгаш адаандан хары утпа, доктаамал болгаш оперативтиг боттанган турар ужурлуг» — деп, СЭКП ТК-ның Чикгиже секретары эш Л. И. Брежнев партияның XXVI съездизинге чугаалаан.

Бистиң районнуң партия организациязы бодунуң организачы болгаш политиктиг ажылын съездиниң негелдерииге дүүштүр улам сайзырангайжыттышаан, күүселдени хынаар болгаш контрольдаарының аргаларын, дурукулгалын улам байдып турар. Бо ажылдың тодаргай системазы бисте тургустунган. Ол чорук районнуң экономиказының болгаш культуразының кол айтырыгларын шиитпирлээрии доктаамал контрольдаар арганы берген.

Райкомнуң аппарады документилер-биле ажылды улам сайзырангайжыдарының, күүселдени хынаарын болгаш контрольдаарын база ажылчы чонпарның чагааларын, хомудалдарын көөрүн организастаар талазы-биле ажылдың баш бурунгаар доктаттынган чурумун ёзугаар ажылдап келген.

Амгы үеде контрольда турар 68 докталдың күүселдезин боттандырарының планын ажылдап кылгаш, тускай напкаларны тургускан. Күүсеттинген бүгү докталдарны контрольдап ёй-шаанда ушта бижип келген. Эрткен чылын 39 докталды контрольдап ушта бижээн, оларның боттанныышкынында хамыдыыкчын чок.

Райкомнуң бюрозунга болгаш пленумнарынга эң чугула айтырыгларны тургузуп, ону бүгү талалыг сайгарып көөрүп, тодаргай шиитпирлерни хүлээп алырын, оок күүселдезин эки организастаарын кичээнгейниң төөнүге тургускан. Эрткен чылын база бо чылдың эрткен айларында бюрога көрген докладтарның хөгжүлдезиниң талазы-биле 10 айтырыгны чугаалашкан. Шиитпирлер күүселдезин контрольдаарының болгаш хынаарының айтырыгларын бюрога доктаамал чугаалажып келген. Чижээ, «Инити билиг школаларының өөренчилерии кижизидерии болгаш оларны күш-ажылга белеткээрии улам шинай сайзырангайжыдар дугайында» райкомнуң болгаш райкүүскомнуң докталының күүселдезии бюрога чугаалашкан. Ол шыкаш бюронуң хүлээп алганы: «Социалистиг өнүнүң камгалалын хандырар талазы-биле план-хемчегler дугайында» докталды «Х Улуг хурал» совхозтуң директизының. «Хүлээп алган шиитпирдериниң контролюн болгаш хыналдазын организастаар талазы-биле ажылдың партия, эге организацияларында байдалы болгаш ону экижидериниң хемчеглериниң дугайында» докталды «Тиилелге» совхозта парткомнуң канчаар күүседип турарының дугайында база бюрога көрген.

Бо чылын чеди шыдыг айтырыгны бюрога дыннаан. Мурнунда хүлээп алган шиитпирлер күүселдезиниң контрольдаарының болгаш хынаарының айтырыгларын бюрога доктаамал чугаалажып келген. Чижээ, «Инити билиг школаларының өөренчилерии кижизидерии болгаш оларны күш-ажылга белеткээрии улам шинай сайзырангайжыдар дугайында» райкомнуң болгаш райкүүскомнуң докталының күүселдезии бюрога чугаалашкан. Ол шыкаш бюронуң хүлээп алганы: «Социалистиг өнүнүң камгалалын хандырар талазы-биле план-хемчегler дугайында» докталды «Х Улуг хурал» совхозтуң директизының. «Хүлээп алган шиитпирдериниң контролюн болгаш райкомнуң хемчегlерии эге организацияларының хөй кезии ажылдап кылып турар.

Ынчалза-даа ажылдап кылдыган ол хемчегlерии күш-ажылчы коллективтерде күүсеттиишин турарынга контрольду чамдык парторганизациялар ам-даа кошкак тургустунганындан ажылдап кылдыган чамдык хемчегler саазын кырында артып турар.

Мурнунда хүлээп алдыган докталдар күүселдезии партия хуралдарынга информастаарын чамдык парторганизациялар четпес боттандырган. Кызылдың күш фабриказында, Черби, Элегес-Аксы сууларда. № 2 КМК-да, оруксептелге тудуг участогунда, № 813 геология-шинчилел бөлүүнде парторганизациялар партия хуралдарының протоколдарын, райкомнуң пленумнарының, бюро хуралдарының шиитпирлерии күүседип турарының дугайында информациялары ёй-шаанда тургуспайн, ону райкомче чорутпайн баргылаар.

Райкомнуң VIII пленумуига санал берген коммунистер район организациязарының адрезинге шынгыы шүгүмчүлелдерии кылгылаан. Ону боттандырарывын тускай хемчегlерии ажылдап кылгаш, күүселдезиин организастап турар. Чижээ, «Көк-Тей» совхозта саар инектериии дөртен хире хуузу кырып, олардан саар сүт эвээжээнии дугайында шүгүмчүлел аңаа болган. Ол санаалды ёзугаар чамдык хемчегlерии райкомга киргеп, оларвын 68-ии ёй-шаанда харыылаан. Аас-биле киирген 159 дилегnии 82-ии ёй-шаанда, чогумчалыг шиитпирлээн.

Райкомга хамаатыларның бижимел-даа, аас-биле-даа киирген дилегlерииң үчёдуп тургускаш, ону чогуур үезиндe, шын шиитпирлеп көрүп турарын хүн бүрү контрольдап, ону квартал санында түнеп келген.

Эге организациялар шиитпирлер күүселдезии контрольдаар талазы-биле ажылды экижидерииин хемчегlерии ап чорудуп турар. Райкомнуи пленумнарының, бюро хуралдарының докталдарын күүседириниң хемчегlерии эге организацияларының хөй кезии ажылдап кылып турар.

Ынчалза-даа ажылдап кылдыган ол хемчегlерiнiң

БӨМБУРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

БИЛИГЛЕР ДЭЭШ

«Удмуртия» деп ном үндурер черниң национал школаларга таарыштыр үндурген чаа номнары чаштарга быжыг билигни бээр. Ол номнарның дыка хөйүн автономнуг республиканың ангы-ангы районнарынче, Татарияның болгаш Башкириянның удмурт школаларынче чорткан.

Янзы-бүрү өнер-биле каастаан «Үжүглелдерни», төрээн дыл болгаш литература номнарын тургузарыңга эртемденнер, педаготтар, чогаалчылар киришкеннер. Башкыларга хамаарыштыр үндурген номнарда сураглыг педагог В. А. Сухомлинскийниң «Башкыга түс сүме», «Ёзулуг кижиниң канчаар кижизилерил» деп ажылдары база бар.

Коми АССР-ниң бүгү-ле национал школалары чаа номнар-биле келир өредилге чылынга үткүштүр хандыртынган. Оңу республиканың ном үндурер черниң болгаш типографияның ажылдакчылары кылып үндүргеннер. «Үжүглелдерни», «Номчулга номнарын» болгаш төрээн дылга парлаан өске-даа номнарны хүүсаалаан эрте, чараш кылдыр каастап үндүргеннер.

«Школьная библиотека» болгаш «Малыш» деп белүктерин үндүрүп турар номнары чаштар ортузунда аажок сураглыг. Коми дылда үнүп турар номнарны парлаарыңга авторлар база идепкейлиг киржип турарлар. Бо чылын үк республика чаштарга чартык миллион экземпляр номнарны үндүрериң көргеп.

Харьковтуң «Коммунист» фабриказы үжүглелдерге үндүрер техникаларны белетеп, оларны Россия Федерациязының, Украинаның, Азербайджанның болгаш Таджикистанның школаларынга ажыглаар өредилге номнарының сөөлгү белүүн ам үндүрүп доозкан. Чагыгларны дүргеп кылырынга, продукцияның шынарын бедидериңге будурүлгени техниктиг эде дерээни үлүг идиглиг болган. Номнарның быжыг болурунче үлүг кичээнгей салдынган. Бирден беш класс, төөгү өөренилчилериң номнарын дөрт чыл дургузунда эдилээр кылдыр үндүрген. Янзы-бүрү өнерлиг чурүктарлыг номнарны чүгле бирги класстың чылдар албас. 1—6 классчаларның өредилге номнарын фабрикага өөскөт аргазы-биле парлаан.

Чүртүң ном үндүрер черлери чаа өредилге чылынга үткүштүр бүдүн чартык муң ангы өредилге номнарын 220 миллион ажыг экземплярлар кылдыр үндүрген.

ССРЭ-ниң Бирном үндүрер черинден биске дыннатканы болза, боттарының хүлээлгелерин бир дугаарында Киргизияның, Латвияның, Эстонияның, Россия Федерациязының чамдык автономнуг республикаларының болгаш областары күүсединкен.

Өредилге номнарының шынарын Белоруссияның, Молдавияның, Украинаның ном үндүрер черлери экижиткен. Чаа программага дүүштүр дашты англи, немец, француз дылдарның номнарын бээр болгаш алды класстарның өөренилчилеринге үндүрген.

(СЭТА-ның корр.).

СЕМИНАР-ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАД

СЛУЦК (МИНСК ОБЛАСТЬ). СЭКП-ниң XXVI съездиниң шиитпирлеринге дүүштүр кадзо ажылагыйга хереглээр мергежилдиг кадрлар белеткээрин сайыраңгайжыларының дуржулгазы — Слуцкиниң КШТУ-зунга июль 21-де ажыттынган Бүгүзавилелдиң семинар-чөвүлел хуралының темазы ынды. Кадзо профтехучилищелерниң будүрүлге өредилгезиниң мастерлери, башкылары болгаш директорлары, профессионал - техниктиг өредилге талазы-биле областарының эргеледдеринiң болгаш республикаларның күркомитеттеринiң улуртукчулары, СЭКП ТК-ның база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң харысалгалыг ажылдакчылары ында киржип турар.

(СЭТА).

РЕВОЛЮСТУГ ЧОРУДУЛГАНЫ ХАНЫЛАДЫР

МАНАГУА. (СЭТА-ның корр.). Революция тиилелгениниң ийи чыл оюн Никарагуаның улузу байырлалдыг-биле демдеглээн. Массалыг митингилер болгаш чыскаалдар бүгү чуртка болуп, оларның киржикчилери революстуг чорудулганы калбартыр болгаш ханыладыр, иштики болгаш даштыкы реакцияның чиизиниишкиниринге ойтур шаа-бышкынын бээр, революцияның чаалап алышкыннарын сереңчилеллиг камгалаар деп быжыг шиитпирлиг чоруунун дугайын мелеглээнiер.

Никарагуа найысылалга болган митингиге чартык миллион хире кижи киришкен. 40 чыгаа чурттарның Managуала байырлалга барган төлөөлекчилеринге олар изиг бойыр чедирип турган. ССРЭ-ниң Чогаалчылгалар болгаш ажы-шкынныр херектериниң талазы-биле күрүне комитединiң даргазы И. С. Наашков башталыр совет делегация база ында барган.

Бистиң улузувус тиилелгени улуг каржа-когарал-биле чедип алган, ынчангаш телевилеттингеи программавыстан кажан-даа чайлавас бис дээш, Национал чаартылга чазааның удуртур чөвүлелиниң башкаракчызы, Национал хөсталганың Сандино фронтузунуң Национал удуртулгазының кежигүнү Даниэль Ортега ол митингиге чедеглээн. Никарагуага хамаарыштыр америк администрацияның чорудуп турары коргуларының, кыжаныгының болгаш экономиктиг ыйышкын кылырының политиказын шиитпирлиг буруу шапкан, ханныг өлурукчу диктатурага бүгү талалыг деткимчени Вашингтон өнгөн чылдар дургузунда көргүзүп келген, а бүгүн чедир сөктүнмээн сомосачы өлурукчулерге болуунуң дескээрин тыныш турар, олар Никарагуаже ажык халлаашкынга белеткелди кыла эртип турар деп ол онаалап демдеглээн. Биске ыйышкын кылыр чүвөдин АКШ шеглеп, Никарагуаже-даа, Төп Американың өске-даа чурттарынче шериг халлаашкынарын кыдыр төөр болуунун планнарындан Вашингтон ойталаарын негеп турар бис.

Дөртен чыл туруп келген саттынымчы диктатуралап салгал кылыр алдынган экономиктиг улуг бергедашкиннерде республика тавыжын тураарын оратор онаалап демдеглээн. Ол бергедерни ажып эртерде Никарагуа делегейнiң дыка хөй чурттарының, олардың аразында Кубаның, Совет Эвилединиң болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының өске-даа чурттарының дузаламчызынга даянып турар. Бистиң революционнуг улам-лап турар, социал-экономиктиг чаартылгалар хераа-ан улам быжыглаарынга илигиг чаа каш-даа хөөлдуларны ынчангаш бөгүн хүлээп ап турар бис деп ол чугаалаан.

Дыка хөй улуг чер байларының, чиижен салыгжыларының болгаш үлетпур эдеринiң өнчүзүн хураар дугайында чарлыкты митинг киржикчилери диктатураның адын часкап турда Д. Ортега номчуп дыннаткан. Оларның дыка хөйү Сомосаның ёзу-чуруму-биле кады ажылажып, никарагуа улусту үптеп, ажок хөй капиталларны оортан ушта сорун ап турганнар, а революция соонда чурттан деңнеп үнгеннер. Оларның чамдыктары Никарагуага артып калган, экономиканы ажыгы-биле дорайталып, контрреволюстуг идегеттерни деткип туруп бергеннер.

Черни хоюшул чок тараачыннарга болгаш дүүнгү хелеңнiктерге дамчыдып бээрин көрүп турар аграр реформалының дүтайында хөөлдүүнүң чаа негеглелеэйн хүлээп алганының дугайын никарагуа удуртукчу шинатказ. Ында ажылагай кооперативтерниң түзүлгэзинде ында ажылагай бүтүрүлгезинiң улам ажыстыг болган сайызанган хевилелерин иштеп-ээрипкинче үлгаган хөөлдүүнүң база хүлээп алган.

Никарагуаның революстуг чорудулгазы чатчыңкыннар хөсүүр болган боттарының чайынчы авангарды— Национал хөсталганың Сандино фронтуну башкаан ажылчы чоннар оларның мурнунда турар сорулгаларны күүсеглер аарарине өөрөөп, чайгылыг чаа бижиглиг ирелейтээн.

А. ВОРОПАЕВ,
О. КОЛЕСНИКОВ.

АРААТАНЗЫГ ЧАА ҮҮЛГЕДИИШКИН

БЕЙРУТ. (СЭТА). Июль 20-ниң эртенизе израиль самолёттар Набатиеже агаарда халдаашкын кылган. Ол мыкаш Шкиф шивээ. Аонун дээр чурттакчылыг чер, Хаука суур болган Набатиены Ливанның төп областары-биле холбаштырып турар кол орук база бомбалаашкыга таварышкан. Израильдин үтер-боолдары Али-Кантару дээр чурттакчылыг черни, а ливан сепаратистер — Хаббуш деп кежээ суурну боолаан. Дүче када израиль десантниктер Касмия девискээринде кенүүртүү эвлел алырын оралдашкан, ынчалза-даа Удуланыышкынның палестин шимчээшкининiң болгаш национал-патриоттуг күштериниң каттышкан күжү оларның шивар халлаашкынын ойтур шаткаш, оларга улуг чидиргини тавалыштырган.

Бейрутче сөөлгү үдаа араатанзыг халлаашкынның түнелинде 1100 ажыг хижи алган болгаш балыгланган. Израиль агаардан, курлаг чергеи болгаш далайдан-даа чурттуг мурнуу талазынын бүгү дээшкээринче херек кырында согуушкуну кылып турар. Массалыг информация чүүлдери Набатиеда, Тирде, Сайдада, Аринчда, Аёшиеда, Хаббушта, өске-даа чурттакчылыг черлерде, а ол мыкаш палестиннерниң Рашидие, Абуаль-Асвад, Бурдж Аш-Шимали лагерьлеринде өөттер болган бустуушкинiар дугайын ынчаалдын турар. Июль 19-та янтизи-биле чурттакчылыг 62 черлерже агрессорлар хаттаашкын кылган.

Чүртүң мурнуу районнарында электри деткээн болган суг дамчыдылгазын чыскаалдан үндүрген. Дыка хөй будүрүлге, албан черлери, школалар, эмнелгелер, кадзо ажылагый фермалары үзүткаттынган, садтар болган тараа шөлдеи өөттенген. Чүрттакчылар тогулчуле бомбоубежищелерге болгаш камгаланыр тудугларга турар үжүгге таварыжып турар. Израильдин агаар аравиатанары чонмук болгаш транспоруттың шимээшкининге шаптыктап, берегеедер дээш оруулгаларны, кавурганы, эстакаданы кара-ажогго үрегдеп турар. Шериг корабльдери үүлгүлче мурнуу-талаа эрилги дүгээр черүн, Ливанның сөөгү чүүлче пооучкан кеглеп оруктар боолап, оон-биле чаранды-ээлери боолаашкынарыйтан болган үүбомбалаашкынарыштан тескен чонмук шимээшкининге шаптыктап турарлар.

Ливан улус болган палестиннер тайбың хоорайларын болган суурларны Израильдин хүүн-сокоол чокка бомбалаттыр турарын киленiишкин-биле бүүтү шаап. Тель-Авиптин малый үүлгешкинниринге, эмнелгелерге, кадзо ажылагый фермаларга үзүткаттынган, садтар болган тараа шөлдерге өөттенген деткээн төөрөм айтып турарлар.

Бейруттуң хөй чурттакчылыг эдбочазын Израильдин бомбалаанын Ливанның информация министри М. Эдде шынгы буруу шапкан.

ПХО-ның Күүскомунун даргазы Я. Арафат Ливанда Израильдың кем-бүрүүлүг чүдүлгешкининиң Каттышкан Штаттарның чолунга түтсүн болган амгы чеңнi улуг күүштүг керектер-биле кылып турарын мелеглээн.

Хамааты чонне — ливанныг болган палестиннерже израильдың халлаашкынының кыдыынаа, израиль ас-шеңгелеп организоттаттынган террорчу боттарының, аңаа Каттышкан Штаттарның планнап белеткеп бүүлээ дайынны ол кижилдерни шүүт чүүткээры-биле чорудуп турарын оралдаткан.

КУВЕЙТ. (СЭТА). ПХО-ның Күүскомунун даргазы Я. Арафаттың дилээн ёзугаар аосй чүрүмнүүрүн кады камгалыыр Чөвүлелиниң четверте Ливанга үдүр израиль агрессия дугайында чугаалажыры-биле Туниске онаа хүндүлүг чыгылыг дээнин КУНА агентилел дыннаткан.

ВСР-ниң ДХМ-ниң медеглели

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнам Социалистиг Республиканың Даштыкы херектер министерствозу «Камбучия талазы-биле делегей конференциязы» дээр чүүлдүн шиитпирин шынгыыза-биле буруу шапкан болган ону хөөлдүүлээн ашкак болган күүн чок деп самай турарын ВСР-ниң ДХМ-ниң июль 20-де ыыза таратказ медеглелиниң чугаалап турар.

Ол «конференцияның» киржикчилериниң санаалаан чүүлдери Мурнуу-Төөн Азияда дүшкүүрлүг чорукту хевээр арттыравырының ёзулуг чылазалаларын хажыыр көргүзеринге үнезилеттингеи болгаш Камбучия Улус Республикының хамаарышпас чоруунга болгаш бот догуннаашкынынга каржы халгаалдашкын болуурун онтежиктиг айыткан.

АКШ болгаш Кытат Камбучиниң катап тургустунарынга шаптыктаар, ол чүртче полпотчу белүглеңиишкинiң болгаш өске-даа кижер реакционерлернiң ээп келиринге орукту ажыдар. Индий-Кытаттың күрүнелеринге ыйыышкын кылырының каңгыл-даа оралдажыышкынары, империализмге болгаш реакцияга таарымчалыг шиитпирлерни оларга албадаары чайлаш чок буураашкынга таваржыр апаар.

ВСР-ниң чазаа Нью-Йоркка болган «конференциязы» дээр түүлге хамаарыштыр Камбучия Улус Республиказының шынны түрүжүн, а ол ышкаш Индий-Кытаттың үш чурттарының таштыкы херектер министрлериниң Мурнуу-Төөн Азияны тайбынныг болгаш ол нарынын улустарының болгаш өөжүргалдың чорукка хорт кыжаныышкын боон турар.

АСЕАН-ның кежигүнери чурттарның ыңгыр фактыларын биле-тура-ла херексевейн туравынын харааланчыдын медеглелде ончезиргөн. Ол регионда тайбынның болгаш өөжүргалдыг чорукту хереңнээн ангыда оларның боттарының-на арге-ажыктарынга буза кыжаныг боон турар. Пекинниң гегемонистиг чүткүлдерин олар ынчаар хөөкүүрүп турар-дыр.

САЛЬВАДОРДА БАЙДАЛ

САН-ХОСЕ. (СЭТА). Эртикен неделяда Сальвадорга барының, үзелдит террордан 100 ажыг хижи өлген. Оон мурнундагы чеди хоюк дургузунда 135 сальвадорлар өлүткеп. Ол дугайын Сан-Сальвадорнуң архиепископу Аотуго Рубера-и-Ламас медеглээн. Дыка хөй патриоттарны тинчыллаашкын шагы бериң эгелээн үеде полиция боолап каанын ол онаалап демдеглээн. Чалатенанго департаментиге реаксылыг аг-шериг эгелеглиг дерзин темеглелерни боттандырып эгелээнин сальвадор тура талыкчыларнуң «Венсеремос» дээр чаажыт радиостанциязы тодаргай дыннаткан. 500 солдаттыг түскэй бригадазы хүнтү четкеткеп тургускан, оруг Гондурас-биле кыдытаарже октаан. Ол дерзинлекчилериниң сорулгазы чүл дээрге, Чалатенанго болган Морасан деп кызыгаар зоналарны «дайзынкаралаан ырыгларын». Аркатао тооройдан партизаннарны үндүр ойлаарлары, ол ышкаш сальвадор десканнеринiң лагерьлериге соогушкунну таварыштырары болур.

Америк шериг чөвүлекчилериниң бодалы-биле алыпсыз, үе бригаданы Гватемаланың болган Гондурастың диктатору Ёзу-чурумнаалының хүнтүлгэзи эгезинге берип турар шериг кезектери-биле күш кичээл болуп. Ол кезектерни АКШ чепсегээри болган оон «специалистнери» өөреткеп.

* * *

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). «Сальвадордан холдарынаа маадырлар», «Никарагуа талазы болгай, Сальвадор бага тинээр?» — ындыг доозулгалыг мақалын чыскаал Сальвадорнуң болгаш латин-америк өске-даа чурттарының иштики херектеринге америк империализмниң холгаалдашкынынга удурлашкынын демдеглээн кылдыы «Нью-Йоркта» кудумчуларның таварты эртикен. Амыя хоорайның чыс-чыс чурттакчылары киришкен. Никарагуа революциязының тиилелгенiниң ийи чыл соонга туваскаткан чыскаал «Тонкичс-сикер-пачу» дээр панжа хөй шактыг митинг-биле доозулгаан.

Пуэрто-Риконуң хамаарышпас чоруу дээш маадырлыг земселели, чурттаалгының чеже хөлөө америк жилдаатаа болгаш өске-даа кижер реакционерлернiң ээп келиринге орукту ажыдар. Индий-Кытаттың күрүнелеринге ыйыышкын кылырының каңгыл-даа оралдажыышкынары, империализмге болгаш реакцияга таарымчалыг шиитпирлерни оларга албадаары чайлаш чок буураашкынга таваржыр апаар.

ВСР-ниң чазаа Нью-Йоркка болган «конференциязы» дээр түүлге хамаарыштыр Камбучия Улус Республиказының шынны түрүжүн, а ол ышкаш Индий-Кытаттың үш чурттарының таштыкы херектер министрлериниң Мурнуу-Төөн Азияны тайбынныг болгаш ол онаалап демдеглээн. Ол регионда тайбынның болгаш өөжүргалдыг чорукту хереңнээн ангыда оларның боттарының-на арге-ажыктарынга буза кыжаныг боон турар. Пекинниң гегемонистиг чүткүлдерин олар ынчаар хөөкүүрүп турар-дыр.

АЖЫЛ ЧОКТАР КӨВҮДЭЭН

ЛОНДОН. (СЭТА). Ында парлатынган түскэй сан-түнерни ёзугаар алырга. Англияда ажыл чок кижилерниң саны амгы үеде 2 млн. ажыг боон азы чурттуң ажыл күчүнүң барык 12 хуузу чедип турар. Чүгле сөөлгү айда бээн 170 муң ажыг англичанар ажыл чок апарганнар.

Великобританияның экономиказы сөөлгү 50 чылларның иштинде эң-не хамыды-биле чүдүлээ баткан болгаш оон барык бүтү районнарында ажыл чоктарның саны улам көвүдеп турар.

ТӨӨГҮҮЛҮГ БОЛУУШКУН

КАБУЛ. (СЭТА). Афган революция төөгүлүг улуг болуушкун болур. Ол феодализмге, ядыы-түрениг болгаш ашчүтүг чорукка үзүр империализмниң молчугделиниге үзүр боон турар. Апрель революциязының ачие сорулгазы — политиктиг болгаш экономиктиг хосталга. Кабулда чорун турар япон делегациязының баштыкы япон парламентиниң кежигүнү, Японияның Социалистиг партиязының ТК-зының чүртүүр аралының кидлизиниң аргелекчиин Такуми Уэда Кабулга болган парлалга конференциязында ол дугайын чугаалаан. Афган күрүне болгаш партия ажылдакчыларынга үзүрлериниң биилип алдывыс, ынчангаш бистиң сорулгавыс болза, бистиң партия болгаш япон улуска афган революциязының дугайында шынныг чорукту таныштырары болур деп ол чугаалаан.

Такуми Уэда ол девискээрде АКШ-ның политиказын буруу шапкан. Өске чурттарга, ылангыя Афганистан-биле кыызгаарлажып турар Пакистанга АКШ-ның шериг дуаламчызы афган-даа улустун, ол тоокавының өске-даа улустарының эргө-ажыктарынга дүүшпейн турарын ол демдеглээн. АКШ-ның политиказы каныгыл дээрге. Индий океанга, Перси мутулдурунга болгаш Афганистан-биле кыызгаарларга бодунуң шериг күжүн күштелдирери ол боон турар.

УЖУРАЖЫЫШКЫННЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

СОЛСБЕРИ. (СЭТА). Африканың мурнуу чүгүзе хамаарышпас чүртүрлүг экономиктиг хөгжүлгезин утлап-башкарар талазы-биле айтырыгны чугаалажыры-биле аңаа болган конференциянын киржикчилери улустар аразының дүшкүүрлүг чоруун, оон-биле кады Африка диптин мурнуу талазында дүшкүүрелиг күштелдиреринi болдуруп турар үүлгедишкиннерге шынгыы сагыш салып турарын илерет-кёнnер.

Анголаның, Ботсванаңын, Замбиянын, Зимбабвеның, Лесотонуң, Малавиниң, Мозамбиктиң, Свазиленданың болгаш Танзаниянын удурткучулары капиталистиг эң көл чеди чүртүрнүң Оттавага боон турар чөвүлел хуралынче чагаа бижиктi чорутканнар. Барыын чүк күрүнелери каяа-даа кагтышпайн турар күрүнелерниң бүүдүи өргелерин хүндүлөөр болгаш оларны боттарының политиказынче хаара тутпас үүлгүлүг деп ол документтиг чугаалаан турар.

Ужуражыышкынның түүнел чедеглединiе чугаалаан турары болза, Мурнуу-Африка Республикалаан болгаш Барыын чүктүң үлетпүр талазы-биле сайыраңгай күрүнелериниң экономиктиг хамаарыларыны чок кылыр сорулга-биле боттарының чүртүрының аразында кадзы ажылдажылганы мооннаа сөөгаар улам калбарттырының дугайында ужуражыышкынның киржикчизи тос чүртүрның күрүне болгаш чамдык баштыңнары дугуржуп алган.

ГЕРМАНИЯНЫҢ ФЕДЕРАТИВТИГ РЕСПУБЛИКАЗЫ. Тайбыңның болгаш чепсегленiишкинни дүжүреринiң талаланчыларының массалыг чыскаалы Гамбургка болган (чурукта). Боо-чепсекти эңдере будүреринге, ортумак ыракшылдың чаа америк ядролуг ракеталарын ГФР-ниң девискээринге сайгара тургузарынга боттарының удурлашкынының кедеглээр дээш он-он муң кижилер хоорайның кудумчуларынга үнүп келген.

Аныяктар, хөрээжениер, профэвилел болгаш демократтыг өске-даа организацилларның төлөөлекчилери киришкен чыскаал «Атомнуг өлүм бистерниң шуптувуска кыймакпыл тур!» деп лозун-биле эртикен.

С. СОСНОВСКИЙНИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохроникazы.

ЧӨРҮЛДЭЭНИҢ БАЙДАЛЫНДА

ОТТАВА. (СЭТА-ның түскэй корр.). Капиталистиг чеди кол чүртүүн — АКШ-ның, Японияның, ГФР-ниң, Францияның, Англияның, Италияның болгаш Канаданың чёмги чөвүлел хуралы ында ажыттынган. Капиталдың конвазының хамаллашкынының үламнаан тайылган экономиктиг эң чидиг чөрүлээлер-биле чергелештир ужуражыышкынының хүн түрүмүнүз АКШ-ның амгы администрациязының боо-чепсекти улам эңээре будүреринче шугаап алган дээштүрiстиг үрессун утланышкынының түнелинде чидирлеп ирелеткен ындыг даштыкы политиктиг айтырыглар база турун турар.

Пленарлыг баштайгы хуралдың будүүлээе АКШ-ның президентизи Р. Рейганның ГФР-ниң канцлери Г. Шмидт-биле болгаш Франциянын президентизи Ф. Миттеран-биле ийи талалыг ужуражыышкынныры, ол ышкаш даштыкы теректер, сан-даа болгаш экономика министрлеринiң аразында харылзажылгалар болган.

«Торонто стар» солуунуң дыннаткының ёзугаар алырга, баштайгы ол бүгү чөвүлел хуралларның алыс сорулгазы чүл дээрге, «ачы чүрүмүүн» херек кырында бүгү айтырыгларның талазы-биле чугаалажыышкыннарын чорудулгазын америк жилдаатаа болгаш өске-даа кижер реакционерлернiң ээп келиринге орукту ажыдар. Индий-Кытаттың күрүнелеринге ыйыышкын кылырының каңгыл-даа оралдажыышкынары, империализмге болгаш реакцияга таарымчалыг шиитпирлерни оларга албадаары чайлаш чок буураашкынга таваржыр апаар.

ВСР-ниң чазаа Нью-Йоркка болган «конференциязы» дээр түүлге хамаарыштыр Камбучия Улус Республиказының шынны түрүжүн, а ол ышкаш Индий-Кытаттың үш чурттарының таштыкы херектер министрлериниң Мурнуу-Төөн Азияны тайбынныг болгаш ол онаалап демдеглээн. Ол регионда тайбынның болгаш өөжүргалдыг чорукту хереңнээн ангыда оларның боттарының-на арге-ажыктарынга буза кыжаныг боон турар. Пекинниң гегемонистиг чүткүлдерин олар ынчаар хөөкүүрүп турар-дыр.

Чаа америк ядролуг ракеталарны Барыын Европага тоонаштырар дээр болуунуң шугумун үламчылаашкан база ол чугаалажыышкыннарны Вашингтонның будүүлдүрүп турун белгенiн дугайты делегейниң хөй-нинтизиниң киленiишкинiн оожургалдың база күзээш, күрсеңетерь Хөйт ол айтырыг дугайты Совет Эвилелi-биле чугаалажыышкынар бо чылдың ноябрьынче оотан чеңнiге азы декабрьдың оотан чеңнiге болур чүве деп база дагны тумаалаган аалаашкыннар кылган.

Социалистиг чүртүүр-биле садыглажыышкының болгаш экономиктиг кады ажылажылгазын кызырарынче америк үтлаышкынны эдепкээр салгаар кылыр болуунуң ёзулелдилерiн Киттыткан Штаттар ажыы-биле ыйыыш турган. А. Хейгинни медеглээнiн ёзугаар алырга, президент Рейган ГФР-ниң канцлери Шмидт-биле ужуражыышкынынга совет бойдус газының берилгезинiлен ГФР-ниң «хамаарылгалыынга» болгаш Совет Эвилелiлен Барыын Европаже-даа дамчыдыгаанын тускарыңга ГФР-ниң киржир болалыыга «ёзугүрээр» сеткилiн илеглейтээн. Социалистиг чүртүүр-биле садыглажыышкынга кыызгаарлаашкынарны шыгыырадыр сорулга-биле болчылами күүсүнүзе АКШ-ның эрттирер болалзыы көөлдүү хуралга киржирiне Барыын Европаның чүртүүрнүзин Рейган база негээн.

ГФР-ниң канцлери Шмидт-даа, Франциянын президентизи Миттеран-даа америк администрациязының ыйыышкынынга таварымнас, хөөлдүү илеглейтээнiн билиннип турар. Ужуражыышкын киржикчилериниң Канадага чёмги келiрiниң күнүнде оның хөй муң кижи чыскаал болуп, «тулиттаризмге удур, чепсегленiишкинiң дүжүрери» деп лозун-биле ол эртикен.

А. МЕЛИКЯН,
Г. ШИШКИН.

ГЕРМАНИЯНЫҢ ФЕДЕРАТИВТИГ РЕСПУБЛИКАЗЫ. Өөредилге ужудуушкун үезинде бундесверниң «Фантем» хезирнiң дайынчы самолёду «агаар-агаар» «Сайдунндер» чергенiн ракетазын... чидирипкен. Ол Нюрнберг чоогунга болган. Ракетаны меогүүлер таварылга боол тып алган. Шериг кижилерниң харыысалга чогунуң уламындан халап бол часкан таварылга чаңгыс бо эвес болдуо ийин.

ЧУРУКТА: барыын-герман шериг-агаар күштериниң ужудукчузу тывылган ол ракетаны келген вертолетта чүдүрүп турарының үезин көргүсиен.

АП—СЭТА-ның телефотозу.

Сергей МИХАЛКОВ

СТЁПА АКЫЙ — ХООЧУН АПАРГАН

(Этеди № 167 «Шында»).

Эң-не бедик узун чагы багананы
Эйфельдиң баганазын даай көрген:
«Оортан түгле кыска-дыр сен аа!» дей каап,
Очуздурукчу баштактанып каттыргылаан.
Барган турист аалчыларга алдар кылдыр
Париж хоорай чагырыкчызы дой-даа кылган.
Хоорайда-даа, Франция чуртунда-даа
Коммунистериң алдары дээш дашка ижип,
Партизанчы француз эр холун тудуп,
Барган-эрткен төөгүлер-даа чугаалажып,
Ийи хоочун ажылчынга белек кылдыр
Ийи улуг матрёшканы акы сунган.
Узун чаагай Степаны Парижке-даа
Улус кайган французтан «Великан» дээн.
Бир-ле хүн ол чемоданын белетиэштиң
Биеэги-ле вокзалынга чедип келген.
«Москва—Париж» дээн самолётче ол дегийт-ле
Моорлап кирип, эрттирилгенин көргүскен.
Сандайдыва чымчаш кылдыр саадапкан,
Шарыттының быжырланган, чемненген-даа.
Ооң соонда Степа акый хөлестенип
Номчуур дээштиң солуунну ап ажа бээрге,
«Москвада хоигутту!» деп чарлай берген.
Шат-ла кайгаан Степанов тура халаан.
—Кандыг ужуп чордунар аан, Степан акый?
—Кадыынар чиик чаагай-да боор але, акый
—Париж, Европаа эки-дир бе?—дижирлерге,
—Бажыңымдан дээре чер чок-тур!—диген.
«Бирден бир чок сборга кээп чыглыңар!»—деп,
Бешки класчылар чарлажы-ла бергеннер-дир.
«Дүргедеңер-дүргедеңер, Степавые дегдирген»—деп
Дүвүренчиг медээ дораан тарай берген.
Орук-чарык чоруп чораан, доңа бергеш,
Орунга ол чыдыпкан деп билген соонда.
Ол-ла дораан өңнүктери сөктүп келген.
Олчуг-солчуп оңу үглеп туруп берген.
Аядының кат хандызы-даа эккээри бар.
Аңаа шүлүүн номчуй бээр-даа уруглар бар.
—Ма, моңу аспирининиң орнун солуй,
Малиналыг шай-дыр ийин, ижиңерем...
Сагыш аарып муңчулбаңар аа, акый,
Чалгааракеап, чаасканзырап хоржок—дээннер.
Эге-ле бир неделя бээнп четпейн чорда,
Эмчиден ол кадык чаагай үнүп келген.
А пятницада хериминге үнүп кэрге,
Аңаа уткуй оглу Егор бо-ла келген—
Адазым оглунче, оглу адазынче
Аажок омакшын көрүшкеннер!
Космонавт оглу тургаш, ачазынга:
— Хол тудуп, байырыңны чедир, ачай,
Ковчуг оолдуг болу бердим!—диген иртпп...
Хомудал чок... Точканы маңаа салыыл!
Уругларның ынаа акый Степа ам
Улуг кырган-ача, пенсионер боон саадап орар!..

Очуздурган Ч. СЕРЕН-ООЛ.

«Хөм мячик» клубтуң шаңналы дээш Россия Федерациязының дөрткү зоназының түңнел маргылдаазы бистиң республиканың найысылалынга бөгүн эгелээр. Маргылдаанның дүрүмүн бүгаар бо бөлүкке 12—13 харлыг оолдар ойнаар.

Аңаа киржирим-биле Камчатка, Чита, Сахалин, Магадан, Амур, Иркутск, Томск, Кемерово областарның, Хабаровск, Приморь, Красноярск крайларның, Якут, Бурят АССР-лерниң шилиндек командалары дүүн Кызылда чедип келген. Оларның аразында «Хөм мячик» клубтуң шаңналы дээш бүтүүзвилел маргылдаалары-ның киржинчилери, бедик арга-дуржулгалыг командаларның саны эвээш эвес.

Ол улуг маргылдаага бистиң республикадан киржир эргени Кызылдың № 3 бажың эргелелиниң «Метеор» деп командазы чаалап алган. Бо команда республиканың бирги черн дээш шилилде маргылдаазынга чаңгыс-даа аштырыышкынга таварышпайн, чемпион атка төлептиг болган.

Бистиң чаңгыс чер чурттуглар-ывыс боттарының төрээн хоорайынга болур улуг спорттчу демиселге идепкейлиг киржип, шаңналдыг черни эзлээр дээш багай эвес белетиенген. Аныяк футболистерни хөй-нитичи тренер Сергей Пономарёв белетккзэн. Ооң евреинчилериниң аразында талантылыг оолдарның саны эвээш эвес. Эң ылаңгыя халдакчылар Омак Кара-оол, Виктор Наконечный, намгалакчылар Леня Корнеев, Олег Фетченко болгаш өскелер-даа эки белетиелдиг. Ынчангаш оларга командаза эштөри улуг бүзүрелди көргүзүп турар.

Зона маргылдаазының киржинчилерин дөрт бөлүкке үскен. Тываның командазы ийиги бөлүкте киргеп. Олар Красноярск край биле Томск областың командалары-биле баштай ужуражырлар.

Маргылдаа бөгүн Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга эртенгиниң 10 шакта эгелээр, а ооң байырлыг аныдыышкыны нежээкиниң 6 шак 30 минутада болур.

В. ЧАДАМБА.

Вячеслав Лямин биле Дмитрий Кудрявцев олар чиик атлетиканың янзы-бүрү хевирлеринге бистиң республиканың шыырак спортчуларынга санадып турарлар. Эң ылаңгыяда Д. Кудрявцев 100 болгаш 200 метрлериниң чарыжынга республиканың чаз рекордтарын тургускан.

А. В. Лямин черни якуттап халыырынга Тываның ийи данлыг чемпиону, спорттуң бө хевиринге РСФСР-ниң спорт мастери деп бедик атты чедип алган.

ЧУРУКТА: ийи эжикши В. Лямин (солагай талазында) биле Д. Кудрявцев олар.

В. ЧАДАМБАНЫҢ фотозу.

ТАЙБЫҢ ДЭЭШ САГЫШ САЛЫЫШКЫН

Делегейниң Москвада кинофестивалынга бистиң үениң эң чугула айтырыглары боттарының ураң түүлүнге көргүзер деп экран мастерлери дугурушкан. «Гуманизм дээш, тайбың дээш база ужустар араазынга быжыг, найырал дээш демиселге кино ураң түүлүүнүң ролю деп темага дискуссия болуп эрткен.

Кипоның ат-сураглыг мастерлери, оларның аныяк салгакчылары, политика талазыбиле аңгы-аңгы туруштарлыг, чогаадылгазы янзы-бүрү угланышкынарлыг хөй-ле кижи кипоның Төп бажыңының Ак залының индиринге ийи хүн дургузуунда түвө чугаалап келгеннер. Тайбың дээш эзхарысалга оларны каттыштырып турарын аңаа чугаалааннар.

Сальвадорнуң Фарабундо Марти аттыг национал-хосталгалыг шимчээшкин фронтузунуң кивематографистериниң кинозу бир дугаарында үнген.

Социал деңшилгениң хөрөнге, улустар араазынга тайбыңны болгаш найыралды быжыглаарынга боттарының чүткүлүн Индияның болгаш Мексиканың, Болгарияның болгаш Кубаның, Австралияның болгаш Швецияның болгаш өске-даа чурттарның кинематографистери илереткеннер.

Фестивальга бичии уруглар фильмнери аныяк көрүкчүдерге эвээш эвес өөрүшкүнү хайырлаан, ол хонук дургузуунда Ленин дагларында Пионерлер болгаш школачылар ордузунга уруглар кино көргеннер. Чаштар база кинематографистерни боттары тускай шаңнааннар. Олар эң-не солун, хөглүг болгаш чараш фильмнер дээш 13 шаңналды тывысканнар. Июль 20-де, кинонуң уруглар байырлалының хаашкымының үезинде, уруглар жюризиниң даргазы Андрей Кокорин аныяк арбитрлерниң саны төөрби тос кижи болганын дыңнаткан.

Фестиваль үезинде танывып алганы дыка хөй маадырларынга аныяк көрүкчүлер хандыкшааннар. Бичии кыс уругуның ролюн эң эки күүседткен дээш шаңнал — поляк фильм «Мегечивейге» түве даап бодаар кыстың ролюн эки күүседткен Малгожата Ботецкаята онаашкан, а бичии оолдуң ролюн эки күүседткен 11 харлыг Виталий Сидлецкий («Кара дагаа» деп совет кино) база шаңналды чаалап алган.

Эң эки тоол фильмнерни, мультфильмнерни, эң кыска болгаш шынарлыг болган киноларны база чаштар шаңнааннар.

Уруглар конкурузуунуң чамдык фильмнери ССРЭ-ниң Чырыдышкын министерствозунуң, хөй-нитн организацияларының, солуннарның болгаш журналдарның шаңналдарын база дипломнарны чаалап алган.

Ол хүн фестивальдың төгелдезинга ураң-чечен фильмнерниң көрүлдези доозулган. Шахтың эрге-чагыргазының үезинде чуртка турган үүлгө дияын чорукту база террорну бичии суурнуң амыдыралы биле холбаштыр ираң режиссер Хабиб Кавешгарның көрүскени «Ханныг сезон» деп кинозуң ол хүн үндүрге Швейцар режиссер Ласло Оберттиң «Чартелдуг рейс» деп кинозу база ол хүн болган.

А. ЕРМАКОВА,
И. ВЕКСЛЕР,
СЭТА-ның корр.

СУГДАН КИЧЭЭНИҢЕР, АЙЫЫЛДЫГ

Бүгү чурттаазында ышкаш, бистиң республиканың хөй санныг хамаатылары сут-биле холбашкан ажыл-ишти бүдүрүп турарлар. Ылаңгыя бо чылын суг девискээрлеринге ажылдаар кижилерниң саны улам көвдээн. Чогум-на ооң ужурундан Сугта дүшкеннерни камгалаар ниитилелдиң (ОСВОД-туң) мурнунда улуг сорулгалар салдының турар. Бо хүннерде Улуг-Хемниң орулудктарында болгаш эриктеринде арга-ыяштыг алаактардан будук-бүрү белетиэзи муң-муң кижилер ажылдап турарлар.

ОСВОД-туң ажылдакчыларының саны эвээш боон турарындан ол бүгү ажылды чогуур дешнелге чорудары берге боон турары билдингир. Ынчангаш хөй-нитининиң дузалакчызы оларның төлээлекчилериниң идепкейлиг киржилгези эргежок чугула.

Ол ышкаш ОСВОД-туң ИХМ-нин, күрүнениң камгалал албанының ажылдакчыларының болгаш үлетпүр будурулге болгаш албан организация черлериниң удуртукчуларының кады ажылдажылгазы сугта кижилерниң дүжүп, айлыга таваржыр чоруун баш удур болдурбазынга идиг-дир болур.

СЭКП хооркомуның болгаш чогуур органнарның, будук-бүрү белеткеп турар девискээрлерге алды хире постуларны тургузарының дугайында баш удур берген айтыышкыны турда-ла, оларны ам-даа организаставаан. Ол талазы-биле Кызылда сугта дүжкеннерни камгалап алыр станциязың ажылдакчылары бүрүүлүг боон турар.

Улуг-Хемниң чанында ажылдап турар кижилер сугдан овазарымчалыг болурунуң бүгү дүрүмнерин болганчокла үреп, айыылдыг черлерге эштап турары баштайгы хыналдадан илерээн. Суг хайгааралының станциязының ажылдакчыларының талазындан кандыг-даа контрольду кылбайн турар. Оларның ажылдакчылары кижилерниң ажылдап турар черлериниң барбас, тайылбыр ажылын кылбайн турарын айтыр херек.

Суг хайгааралының станциязының болгаш ОСВОД-туң ниити хүдээлгези дөмей-даа болза, оларда бичии ылгал барын билип алыр ужурлуг. Чижээ, суг хайгааралының станциязының ажылдакчылары доктаамал хайгаарал кылып, тускай постуларны тургузар, а ОСВОД — чол ортузунга тайылбыр ажылын калбартып тургаш, сугта ондактыг таварылгаларны баш удур болдурбазын чедип алыр ужурлуг. Ол ышкаш хамаатыларның хууда бичии хемчээлдиг судноларын—моторлуг хемдерин контрольга алыр, оларның золеринии тускай негелдеринн күүседип турарын хынаар.

Чамдык кижилер моторлуг хемелин кандыг-даа шынзылга чок, сугга чоруурунуң дүрүмнерин билбес кижилерге боор чоруктар бар. Чижээ, Садыг министерствозунуң дузалал ажыл-агыйының ажылчыны Виктор Шадрин июль 14-те Улуг-Хемнин бир ортузуунче 5 кижини хеме-биле кежирер дээш бар чораан. сугга чоруурунуң дүрүмүн билбезинден хемезин андаргап. Ооң түнелинде ийи кижи сугга дүжүп өлген. Садыг министерствозунуң ажылдакчылары бетонщик Болат-оол биле токарь Санниковтуң амы-тынын оксунганы дээш Шадрин кеземче харысалгазынга кирер апаар. Ол ышкаш июль 13-те Улуг-Хемге моторлуг хемелиг чораан Иван Григорьевич Тармазаковту хынаарга, ында сугта чоруурунуң кандыг-даа чепшээрел документилери чок болган. П. Г. Козуня деп бир хамаазы бодунуң хемезин ону башкарар эрге чок кижилерге ачылатканы илерээн. Хамаазы Г. П. Редькин бодунуң хемезин техниктиг хайгаарал черинге демделгетпейн, номер-даа кылдыртпайн ажылдап турган. Үстүнде ышкаш чижектерни хөйнү көргүзүп болур.

Бо бүгүнү барымдаалаан, моон соңгаар суг хайгааралының станциязының, ОСВОД-туң болгаш ИХМ-нин ажылдакчылары шангыя суббота болгаш воскресенье хүннеринде сугта хайгааралды күштелдирип, тускай дежурныйлаашкынны кылза чогуур. Суг чоогунга азы сугта-даа ажылдаарының дүрүмнерин үрээшкеш, шыптыы хемчегнерни алыр.

Будук-бүрү болгаш сайгы белеткелинде ажылдап турар коллективтерден 2—3 кижи составтыг хайгаарал-камгалакчы бөлүктү тургузары чугула. Оларга чогуур тайылбыр ажылын кылыр херек. Чүгле ындыг таварылгада сугта кижилерниң дүжүп, айлыга таваржырын эвээжедип болур.

Г. КОНУРКИН.
ОСВОД-туң Тыва республика төвүлелиниң даргазы.

Билип алыры ажыктыг

ХАДЫҢ

Хадыңның дазылындан өскези эм шынарлыг. Ооң мочургаларында С витамин, фитонцидтер, флавоноидтер, цинк, 5 хуу эфирлиг үс, бүрүлеринде А провитамин, С витамин, фитонцидтер, гитперозидтер, триторпеннг спирт, каротин бар. Мочургаларның хандызын — дериттиреринге, сидик ылгалдырарынга, каданнаар аарыларны баш удур болдурбазынга ажыглаар. Ол ышкаш сыңый аарыынга, ижин-хырын язвазынга, атеросклероз, ревматизм болгаш шивишки, липай дээш ышкаш өске-даа кеш аарыларынга хереглээр. Мочурганың спирттиг хандызын ревматизм аарыын компресстээринге, чүстер аарыынга болгаш балыг экиртиринге чаар.

Үүреткеш хайындырган бүрүнүң хандызы-биле баш чуурга, баш дүгүнүң өзүлдезинге дыка салдарлыг. Сибирьның тайгалыг районнары хадың тозундан үстү үндүрүп ап турар. Ол үс дезинфекциялаар шынарлыг. Вишневский болгаш Вилькинсон деп мазьтарның составында ол кирип турар. Үк мазьтарны балыг болгаш оюлганнаан черлер эмнээринге ажыглаар.

Хадың ыяжының уну кандыг-бир чылдагаандан азы күштүг сооктан чарылганда ооң 1—3 кг дензилиг кара өңнүг уру тыптып кээр. Ооң даштыг 1—2 см хире кылын, кара-хүрең өңнүг. Кончуг кадыг болур. А ишти чымчаксымаар болгаш сарыг-куу өңнүг. Ол уруну чекпе дээр. Ол чекпе хадың унунуң иштин иридип, аарыг тывылдырар. А кижиге ол чекпе эм бүдүмел болур. Сибирь чурттуг анчылар 50 чыл бурунгаар чекпебиле шай хайындырып ижип чораан. Олар ынчан мыкы эмнээр деп чүвени көңгүс билбес турганнар.

Чекпе хандызын мынчаар кылыр: ооң хүрең-куу өңнүг кеззэн үүредир кескеш, 50 градус изиг сугта катташ, ийи хүн иштинде тургузуп каар. Ооң соонда кырында сугну төккеш, арткынын марляга шүүп аар. Ол шүүп алган үүлүдү хайындырган сугта холаап, белеп хандыны эм кылдыр ажыглаар. Чем мурнунда шай шопулааның иштин хүнде беш катап ижер. Ол хандыны ажыглаар хуусаазы түгле дерт хүн.

Г. КОНЕВ.
ССРЭ-ниң география ниитилелиниң кежигүнү.

КАЯА ӨӨРЕНИРИЛ

Подтесовоның ортуман № 5 профессионал-техниктиг училищезин (хемчилер белеткээр) 1981-82 өөредилге чылында сургуулдарны дараазында маргежилдерге өөредири-биле чыып турар:

1. Механиктиң штурман-дузалакчызы — өөренир хуусаазы 3 чыл 4 ай. 8 класс дооскан оолдарны хүлээп алыр.

2. Башкарыкчы-моторист — — хуусаазы 3 чыл. 8 класс дооскан оолдарны хүлээп алыр.

3. Судно радиостанциязының электрик-радиооператору —өөренир хуусаазы—3 чыл. 8 класс дооскан оолдарны хүлээп алыр.

Бүгү-ле хүлээп алдынган сургуулдарны хемчилерниң ниик-хеви, аъш-чем, ниити чурттаар чер-биле хандырар. 18 хар болгаш оон өрү назылыг сургуулдар эжиндиришкин практиказын эрттирип турда ажылдап алган акшазының 33 хуузун төлээр.

10 класс дооскандарны училище дараазында мергежилдерге өөредир:

1. Башкарыкчы -мотористер — өөренир хуусаазы 1 чыл.

2. Электрик-радиооператорлар—өөренир хуусаазы 1 чыл. 17 хар болгаш оон өрү назылыг оолдар, кыстарны хүлээп алыр.

3. Хем транспортунга ажылдаар поварлар — өөренир хуусаазы 1 чыл (8 болгаш 10 класс дооскандарны хүлээп алыр). 17.5 харлыг кыстарны хүлээп алыр.

Бүгү-ле хүлээп алдынган сургуулдар 75 рубль стипендия алыр, общежитие-биле хандыртынар.

Училищеге өөренген үезин үзүп чок күш-ажыл стажынга кирип санаар.

Киреде дараазында документилерни экээр: паспорт азы төрүттүнген дугайында херечилел, шериг документ, дончу намдары, билиниин дугайында документ (бодун), чурттап турар черинден болган өг-бүле байдалының дугайында шынзылга, школаан характеристика, 3×4 см хемчээлдиг 8 фото-чурук, директорнуң адынга билдириишкин болгаш 286 дугаарлыг майык ёзугаар эмчи шынзылгазы.

Училищеге экзамен чокка хүлээп алыр.

Өөредилге сентябрь 1-деп эгелээр.

Айтырыглыг кижи болза дараазында адресче бижиир: **663134, Красноярск край, Енисей район, Подтесово суур, хоорайның ортуман № 5 профтехучилищезин, директорунга. Телефоннары 3-78, 7-69.**

Биске келирин күзээннерге: Красноярскиден «Метеор» деп теплоходка Подтесово чедир олуруп болур, азы Енисейскиге чедир самолёттапкаш, Енисейскиден Подтесовога чедир «Ракета» деп теплоход-биле чедип ап болур.

Училищенин төлээзи Кызыл хоорайда, Кызыл партизаннар кудумчузунда 28 дугаарлыг бажында, Пароходство черинин бажыңында.

Улан-Удэниң харылзаа техникумунуң хүндүскү болгаш бот-өөредилге салбырларынга 1981—1982 өөредилге чылында өөренир күзелдиг, 8 болгаш 10 класс доосканнарны Харылзаанын будүрүлге-техниктиг эргелели өөренириниче чалап тур. Дараазында мергежилдерни аңаа чедип алыр:

Автоматтыг электри харылзаазы.

Хөй каналдыг электри харылзаазы.

Районнуң электри харылзаазы болгаш радиожудулга.

Почта харылзаазы.

Өөренир хуусаалары:

8—9 класс доосканнарга:

«Районнуң электри харылзаазы болгаш радиожудулга». «Автоматтыг электри харылзаазы» деп мергежилге хүндүскү салбырга — 3 чыл 10 ай. бот-өөредилге салбырынга («Автоматтыг электри харылзаазы» деп мергежилге)— 4 чыл 10 ай.

10—11 класс доосканнарга:

«Автоматтыг электри харылзаазы», «Хөй каналдыг электри харылзаазы», «Районнуң электри харылзаазы болгаш радиожудулга» деп тускай мергежилдерге бот-өөредилге салбырынга — 3 чыл 9 ай, үндүскү салбырга —2 чыл 9 ай. «Почта харылзаазы» мергежилге хүндүскү-даа, бот-өөредилге-даа салбырларынга өөренир хуусаазы — 1 чыл 10 ай.

8—9 класс доосканнар техникумга киреде дараазында эртемнерге экзамен дужаар: орус дылга (диктант), математикага (аас-биле), 10 класс доосканнар: орус дылга болгаш литературага (чогаадыг), математикага (аас-биле).

Херек документилер

Билдириишкин.

8 класс дооскаанының азы бышкан билигнин аттестады (бодуу-биле).

286 майык ёзугаар эмчи справказы.

3×4 хемчээлдиг беш фоточурук (бөрт чокка тырттырган).

Күш-ажыл дептеринден үшта бижилге (бүдүрүлгенин азы албан черинин удуртукчузунун, совхоз директорунун ат салганы).

Чурттап турар черинден справка.

Киреринин экзаменнери Кызылга август 1-де эгелээр.

Документилерни дараазында адресче чорудар:

Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 53 Харылзаанын будүрүлге-техниктиг эргелели. Телефон: 2-48-12.

Тыва черни эргий үнген
Дыттар, пөштөр, хадың,
шарлан—
Хамын үнүш наастап турар
Кандыг булуң бисте чогул.

Шыктыг, кактуг аяңнарлыг
Сыстыг-Хемден аңнан хем
суу
Улуг-Хемге катчып алгаш,
Узун оруун улап чыдар.

телевидение

ИЮЛЬ 23-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — Мультфильмнер программазы: «Крокодил Гена», «Чебурашка». 9.45 — Күүгүнениң Н. Осипов аттыг орус улустуң академиктиг оркестриниң концерти. 10.20 — «Биилдиптирдаа бол, элдептит». 11.20 — Медэлер. 11.25—14.15 —Чаңсар. 14.15 — Медэлер. 14.35 — «Техника болгаш дагаар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.50 — «Орус чугаа». 15.20— Уругларга фильм. «Эзирнин өлгени». 16.35 — Роэита Форнес (Куба) ырлаар. 17.05 — Делегейнин студентилер оюнунда. Бухарестиден дамчыдылга. Чиик атлетика. 17.25 — «Чаан оглу». Мультфильм. 17.35— «Ажыл-агыйжы чоруктуг ленинчи школазы. Харысалгалыг чорук».

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Мал чеми белеткелиниң хүн демдеглеги». 18.30 — 18.45 — Телемедэлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Черемошту куду». Документалдыг телефильм. 19.10 — Н. Римский-Корсаковтуң операзы: «Садко». ССР Эвилелиниң Күрүзенин Улуг театрының шиинзи. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — Н. Римский-Корсаковтуң «Садко» деп шиинзиниң үлаачызы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00—00.45 — Футболга ССРЭ чемпионады. «Зенит» — «Динамо» (Тбилиси). Ленинградтан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. «Ибилиг дээрбек». Ураң-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 13.05 — «Низами Шиңджевэ». Документалдыг телефильм. (Баку). 13.25 — «Москва болгаш москвачылар». 13.55— «Чүү? Кажан? Кана?» Телевиктори на. 14.55 — «Бурят черниң ырыазы». Фильм-концерт. 16.00—17.30 — Чаңсар.

КЫЗЫЛДАН

17.30. — Уругларга фильм. «Мактанывкы диспееэктан ужуралдарыз».

МОСКВАДАН

18.15 — «Универсиадаңны хүн демдеглеги». (Орбита-3»).

КЫЗЫЛДАН

18.30 — 18.45 — Телемедэлер. 18.45 — Чарлалдар. 18.50 — «Донге». Ураң-чечен телефильм. 19.20 — «Июль 28 — Садыг ажылдакчыларының хүнү».

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктың удунар, чаштар!» «Избилиг экран». 20.15 — «Поэзия». Г. Абашидзе. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35—23.10 — «Дидим ниңилер». Ураң-чечен телефильм.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Аграар

Кызылдың агаар станциязының медээзи ёзугаар алырга бөгүн республикага шокар булуттаар, чамдыы черлерге бичe чаар. Мурнуу-барыын түк утланышкынарлыг хаттың дүргени секундада 7—9 метр чедер. Агаарның температуразы 23—25 градус чылыг болур.

Кызылга адыр булуттаар, чагбас. Барыын түк утланышкынарлыг хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 24—26 градус чылыг.

КИНО

ИЮЛЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Аайлашкан даазы кым төлээрил» 9.30 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узатканы), 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Хынаада шугум» 10.00, 12.00, 15.30, 17.20, 19.10, 21.00 (узатканы) шактарда.

«ВОСТОК»: «Федора» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узатканы) шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Сөөлгү маңнаашкыннар» 14.00, «Экипаж» 16.00, 19.00 шактарда.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫНЫҢ НОГААН ТЕАТРЫ

ЦИРК! ЦИРК! ЦИРК!

Бистин республикавыста цирк артистери аалдап келген. Ында цирк артистериниң Бүгү-эвилел конкурузунуң дипломантызы, ГДР-нин «Буше» циригинин хөрек демдээнин эдилекчизи, сураглыг клоун Юрий Никулининн өөреникчизи Владимир КУЧИНСКИЙ киржип турар.

Оон программазында: өөредип каан ыттар. аар демирлер олуй-солуй каар кижи, эквилибрист, агаар гимнастары болгаш өске-даа солун номерлер бар.

Программаларның күүселделерин хөгжүм хереклеринин ансамбли үдээр.

Эгелээри — июль 24-те — 18.00, июль 25-те 16.00, 18.00, июль 26-да 15.00, 18.00 шактарда.

Редакциянның адреси: Кызыл Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ. Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харылсалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариатның 2-23-35, партийжи эмдырал болгаш совет тургузуг киллистерниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, көдэө ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлетпүр киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27 информация киллизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейи барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1575.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Төвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1)

ТС—01415

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 171 (11669) | 1981 чылдың июль 24, пятница | 1925 чылда үдезээлеттинген | Өртээ 2 коп.

СЭКП обкомунуң бюрозунда, республиканың Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

ИЙИГИ ОН ХОНУК: темпини дүргедедир

Июльдуң ийиги он хонуунда мал чемнери белеткээр талазы-биле районнарның социалистиг чарыжының түннелдерин СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому үндүрген.

Нииттиниң малын чемнер-биле хандырар талазы-биле калбак организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды совхоздар коллективтеринде, бүдүрүлгелерде база организацияларда, ажылчы чоннар, эныяктар болгаш школачылар ортузында чорудуп турар деп, чарыштың түннелдериниң дүгайында хүлээп алган доктаалда демдеглеп турар. Июльдуң 20-ге чедир республикада 14,2 муң тонна сиген белеткеттинген — онаалданың 6,3 хуузу, 4,7 муң тонна сенаж — 7,8 хуузу, 1399 тонна витаминниг сиген далганы — 20 хуузу, 3526 тонна будук-бүрү — онаалданың 4,6 хуузу. Шуптузун чемгерилге единицалары кылдыр санаарга, мал чемнери белеткээр онаалданың 4,8 хуузу болуп турар.

Июльдуң ийиги он хонуунда Улуг-Хем болгаш Таңды районнарның ажылчы чоннары эки түннелдерни чедип ап, чемнерниң бүгү хевирлерин чемгерилге единицазы-биле алырга, ол-ла дараалашкаларбиле 4,8 болгаш 4,2 хуу немелде өзүлдени хандырган болгаш нинти онаалданы 6,6 база 7,4 хуу күүсеткен. Мурнуу зонага Тес-Хем районнуң совхозтары чемнер белеткелин эрткен организастыг чорудуп, он хонукта 6,9 хуу немелдени чедип албышаан, чемнер белеткээр онаалданы чемгерилге единицазы-биле июль 20-ге чедир 7,8 хуу күүсеткен.

Ооң-биле чергелештир совхозтарның хөй нуруузунда чемнер белеткээрининг темпизи куду болуп артпышаан. Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Бии-Хем районнарның чамдык совхозтарында чемнер курлавырын тургузарын кончуг оожум чорудуп турар. Ол районнарның партия, совет, көдээ ажылагый органнары, профэвилел болгаш комсомол организациялары бүгү чоннуң чемнер белеткээрияче мобилизастаар талазы-биле чогуур хемчегларин албаан.

Дыка хөй районнарда чемнер белеткекчилериниң ортузунда ажылга бедик темп болгаш белеткеп турар чемнериң эки шынары дээш социалистиг чарыштыг ёзулуг дээштиг ыылдыг калбартып чорутпаан. Чем белеткээр техниканы ам-даа бүрүнү-биле ажылче кинрбээн, күш-ажылды организастаарының мурнакчы аргаларын кошкак шинээдип ап турар.

СЭКП обкому, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому **июльдуң ийиги он хонуунда мал чемнери белеткээр талазы-биле социалистиг чарышка** дараазында чергелерни тиилекчи деп санаан:

—барыын зонадан — **Улуг-Хем район;**

—төп зонадан — **Таңды район;**

—мурнуу зонадан — **Тес-Хем район.**

Улуг-Хем, Таңды болгаш Тес-Хем районнарга СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл туктарын 200-200 рубль акша шаңналы-биле кадыы тыпсыр.

Чемнер белеткээрининг темпизин улам-на күштелдирер талазы-биле немелде хемчегларни алырыы, техниканы бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаар, чемнерниң шынарын экижидер, оларның кадагалалы, чемнериң бүгү хевирлерин курлавырлаар талазы-биле ээлчег нормаларын база онаалдаларны долдур болгаш ажыр күүседир дээш, бригадалар, звеноолар, механизаторлар, хойжулар, өске-даа малчыннар, шефтеп турар организацияларның ажылдакчыларының ортузунга социалистиг чарыштың дээштиин бединдерии, мал чемнериниң белеткелинге совхозтарның ажылшчыларының, бүдүрүлгелериниң, организацияларның болгаш албан черлериниң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының, аныяктарның база школачыларның массалыг киржиири хандырарын СЭКП-нин Кызыл хооркомунуга, райкомнарынга, хооррайкүүскомнарга, Көдээ ажылагый министерствозунга, «Скотопром» треске, көдээ ажылагый эргелелдеринге, парткомнарга, партия эге организацияларынга, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга, көдээ Советтерге, совхозтарның удуртукчуларынга болгаш специалистеринге доктаалда хүлээткен.

Чемнер белеткээрининг шалыпчы ийи айының дургузунда сигенни бүрүн ажаап алырын, сенаж салырын бүрүнүбиле доозарын, хойжуларның, фермалар ажылдакчыларының, бүдүрүлгелер болгаш организациялар коллективтеринин сиген, будук-бүрү белеткээр талазы-биле онаалдаларны күүсединиң хандырар. Белеткээрининг болгаш кадагалазарының технологиязын шыңгыызы-биле сагыш тургаш, сигенниң, сенажтың, силостуң, витаминниг сиген далганының шынарын практика кырынга экижидерии чер болганга чедип алырын доктаалда айыткан.

МАЛЧЫН ӨГ-БҮЛЕ

«Х Улуг хурал» совхозтуң Кара-оол Долаакович биле ооң кадайы Александра Энге-Маздыровна Даргын-оолдар хой кадараарынга ам 11 чыл болуп турар. Бо кежээ, кызымак малчыннар чыл бүрүзүнде бедик көргүзүглүг болгаш, совхоз коллективиниң хүндүткелин чедип алган.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң төлептиг белек-биле уткуур дээш, Даргын-оолдар бо чылдың эгезинде төрүүр 100 хойга онаалтыр 85-тен эвээш эвес хураганны жеңди доруктурарын, хой санындан-на 2,5 кг дуктуг кыргын алырын хүлээнген. Кызымак малчыннар сөглээн сөзүнге эң болган. Олар 100 хойдан 101 хураганны жеңди доруктургаш, хой санындан-на 3,5 кг дуктуг кыргын дужаган.

Хойларны кыргыткаш, эки өөрт-сигенниг Узун-Сайыр бажынче чайлаглап көжүп уне берген. Амгы үеде малчын өгбүлениң эзлери нииттиниң малынга чемнер белеткээрииде идепкейлиг киржип турар.

Х. ОНДАР.

Кызыл район.

Малчын өг-бүле! Мурнакчыларның үлегерин эдерииер!

Бөгүн «Шын» солуннуң **«КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН»** Мөңгүн-Тайга районнуң **«Малчын» совхозунуң мал чемни белеткекчилериниң** чеднишкинниге тураскаадып көдүргеи.

«Малчын» совхозтуң ажыл-ишчилери мал чемнери белеткээрининг чарлаттынган шалыпчы айларында организастыг ажылдааш, **1230 тонна сиген кезип белеткээр планыи июльдуң 20-ге чедир 1530 тонна кылдыр, 124,4 хуу күүсеткеи.** Ол ажыл-агыйны сигенчилери СЭКП обкомунуң кыйгырыын деткиишаап. нииттиниң малынга чемнер белеткээрии улам-на күжениишкиниг үргүлүлеп турар.

Мал чемнериниң белеткекчилери! Мурнакчыларның үлегерин эдерииер!

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИП ТУРГАШ

Чай кандаашкыныг болзадаа, салбыр девискээрииде чайгаар үнген өөрт-сигении кезип, камныг болуп алыр болзувусса, хүлээнген планывыс күүсеттиңер дээрзинге идегел бар. Мал чемин моон мурнунда чылдарда ышкаш четчир кылдыр белеткеп ап, кожаларывыска дузалаар чаңчылывысты бо чылдың байдалы берге болза-да, база-ла салбас деп шинтпирлээн бис.

Амгы үеде бо ажылче масалыны-биле кирген бис. Чыртак-оол Дадар-оолдуң улуртканы 12 кижи составтыг механизастаттынган звено 120 ажыр тонна сигенни кескеш, сараатаан. Улуг-Хем унунуң шаптараазынныг черлериидe 26 кижи составтыг бригада (бригадири Суге Мөнгуш) хөл кадыыры-биле сиген кезип турар. Олар башгайы каш хонукта 10 тонна сигенни сараатгаш, дужаган. Бригазаның кежигүннери Хүлер-оол Кыргыс, Шөм-оол Кыргыс, Владимир Багыт-оол хүн нормалын доктаамал ажырып турар.

Белеткеттинген будук-бүрүну Арыг-Бажынче сөөртүп чедирип, АВМ-ге болбаазыраткаш, эккеп турар бис, а хадын будуун аныяк тракторист Николай Төмүр-оол малчыннар кыштагларынче камныы-биле сөөртүп чедирип турар.

Көдээ Совет күүскомунуң шиитпирии ёзугаар өг-бүле бүрүзүнге (суурда шупту 70 өг-бүле бар) сиген болгаш будук-бүрү белеткээрииниң планын онаагаи. Хамыкты мурнай өл онаалдазын пенсионер Дыртый-оол Кыргыстың өг-бүлези күүседип алган. Ол ышкаш күүседириин кырында келген, ажылгыр, идепкейлиг өг-бүлелер база хөй.

Салбырның 24 малчын өг-бүлелериниң бирээзи-ле 10 тонна сигенни болгаш болдунар шаа-биле хөй будук-бүрүну белеткеп алыр онаалдалыг. Оң чеди чыл улаштыр малчыннап турар Дадар-оол Кыргыс ол ажылга ескелерии мурнап кирген. Д. Кыргыс кыштаан кезир кыпка ыяк белеткээн, ында сакманщиктер чүрттаар чаа бажыңны тутkан.

Дүржулгалыг малчын Амырбит Кыргыстың сакманщиги Уразуна Ондарның хөй уруглуг, ажылгыр өг-бүлези база мал чеми белеткелиичe демиин-биле киришкеп.

Мал чеми белеткээр бригаларны аъш-чем-биле хандырарынче совхозтуң директиязы улуг кичээнгейин салган. Ногаа аймаан Кок-Чыраадан сөөртүп эккеп турар. Сигенчилер араазында социалистиг чарыш калбарган. Оон түнелиин неделялап үндүрүп, малчыннарга акша шаңналларын тыпсыры көрдүнгеи. Мал чеми белеткээриниге республиканың бүгү ажылчы чонунга СЭКП Тыва обкомунуң кыйгырыыш ийи-талчылар танышкан болгаш улам хейаът киргеи ажыллап турарлар.

Д. КЫРГЫС.

«Улуг-Хая» совхозтуң Ийи-Тал салбырының эргелекчизи.

Л. И. Брежневтиң Г. Гусак-биле ужуражыышкыны

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң ЧКП ТК-ның Чиңгине секретары, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусак-биле ужуражыышкыны июль 22-де Крымга болган. Г. Гусак Совет Эвилелинде дыштанып келген.

Эштер Л. И. Брежнев биле Г. Гусак ийи чүрттүң иштики хөгжүлдезиниң дугайында информациялар солушкан. Күш-ажылдың улустар аразынга социалистиг хүваалдазының аргаларын биддилиг ажыглаары ССРЭ-ниң болгаш ЧССР-ниң улус ажыл-агыйын интенсификастаарының чугула курлавыры болуп турарын олар демделээн.

Бүдүрүлгени кооперастаары экономиктиг харылзаа-байдалдарның шынарыныи кол хемчээкчизи-болур. Ынзы-бүрү адырларга—атомнуг машина тудуушкунунга, казып тывар адырларга, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге ажыглаар дериг-херекселдерни бүдүреринге кооперастаашкыныы хөгжүдеринге ССРЭ биле ЧССР эки түүлдерлиг.

Социалистиг күрүнелерниң демниг хелиишкиннерин бүгү талалыг быжыглаары, оларның чаңгыс ави болгаш сырый каттыжыышкыны социалистиг чүрт бүрүзүнүң болгаш бүгү социалистиг дем каттыштырылгазының бүрүнгаар бүзүрелдиг шапкын шимчээшкининиң быжыг магадылалы болуп турар деп быжыг бүзүрел илеретгинген.

Делегейиин дыка хөй айтырыгларыи чугаалашкаш, эштер Л. И. Брежнев биле Г. Гусак Европа хөректериичe онза кичээнгейни салган. Дүшкүүрлүг чорукту чавырыллырарынга улур хөделип турар күштер делегей ареназында изепкейжээн-даа болза, чавырылдырыышкыны хумагалаар чүткул Европаның политиктиг бөлүктеринде быжыгып турар.

Европа база дагын дайын чорудулгаларының, ыыдыг болур дооста боо-чепсектии эң өлүрүкчү-үргедекчи хевирлерии ажыглаан дайын чорудулгаларының чери болу бээрииин орнунга, харын эң эки салым-чолга төлептиг. А Барыын Европаның чамдык чурттарынга чаа америк ракета-ядролуг чепсектерии сайгара тургузарының талазы-биле АКШ-тың болгаш НАТО-иун планнары ыыдыг дайын чорудулгаларын бөдүүрүп чадап чогу-биле халаптыг холбаалыг. Ол планнарны бүттиидырары социализм чурттарынга чөнгө болур пиик, ооң-биле кады ол чорук чаа америк боо-чепсекти боттарынга тургузарын бодап турар ыыдыг күрүнелерниң айыыл чок турарын болгаш делегей туруштарын бакырадыр ийик.

Ынчалзажок ядролуг чепсегленнишкинии дүжүрер, чижээ, Европага ядролуг боо-чепсектерии кызыгааразар талазы-биле чугаалажыышкыннар чорудары чергелиг өске перспектива база бар. Талаларының ден эргезинин болгаш бир дөмей айыыл чок турарының принцивинге үнделилээш, ыыдыг чугаалажыышкыннарны боттуг чорударынга беленин америк тала база илередир боор деп Совет Эвилели манап турар.

Дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының политиказынга шыңгыы шылгалда Мадрид ужуражыышкыны болуп бар чыдар. Ону чедиишкинниг доозарынга моондактарны ажыл эртер дээш Совет Эвилели, Чехословакия, социалистиг өске-даа чурттар бүгү чүүлдерии кылып турар. Бир эвес барыын талакы күрүнелер боттарының талазындан эргежок чугула күженнишкиннерии салыр болза, Хельсинкиниң Түнжел актызы-биле тодаргайлаттынган төөгүлүг орукка база бир үе-чада тургустуиган болур. Мадридте ужуражыышкынның эң чугула түнжели Европага шериг талазы-биле дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырар болгаш чепсегленнишкинни дүжүрер дугайты конференцияны чылдырар. дугайында шиитпир болур ужурлуг.

Европаның келир үези ынзы-бүрү нииттилел тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынының үндезиннери аңаа кайы хире быжыккан болгаш халбарган турарындан, хамыктың мурнунда европейжи улустарның боттарының тайбыңче политиктиг тура-соруудан болгаш практиктиг хөделиишкиннериилеи хамаарыжыр.

Л. И. Брежнев биле Г. Гусактың ужуражыышкыны чүректиң ханыысындан байдалга эрткеи болгаш чугаалашкан бүгү айтырыглар дугайты үзел-боладдарның бүрүн чаңгыс эптиин балыткаан.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

Июль 22-де ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралы болган, аңаа 1981—1985 чылдарда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының төлевилелиниң баштайгы чугаалажын көрүүшкүнү болган.

Он бирги беш чылда болгаш 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң талазы-биле СЭКП-ниң XXVI съездизиниң бадылааны Кол угланышкынарны ёзугаар планның төлевилелиниң ажылдап кылдынганын аңаа демделээн.

Эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүледериниң Даргаларының, министрлериниң болгаш ССРЭ-ниң ведомстволарының удуртукчуларының киржилгели-биле айыттынган планның төлевилениң чугаалажын көрүүи, ниитилел бүдүрүлгезиниң талазы-биле көргүзүглерии, төлевилелдиң бүгү кезектериниң балансылаттынганын экижидерии барымдаалап көрбүшаан, планның төлевилелии доктаатгынган хуусаазында ССРЭ-ниң Дээди Совединиге киирерии ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунга ССРЭниң Министрлер Чөвүледи дааскан.

Ол-ла хуралга ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планнарының болгаш Күрүне бюджединиң 1981 чылдың бирги чартыында күүсеттинген түнелдерии база чугаалажын көрген.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң болдурганы күш-ажылчы болгаш политиктиг кедүрүлүшкүнүң база социалистиг чарыштың улам калбарганының түнелиинде чүрттүң экономиктиг күүзүн улам улгаттырары хандыртынган, улустың чаагай чоруу бедзөн. Үлетпүр бүдүрүлгезиниң ниити хемчээлиии, үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн, мал, куш, чүргелер садарыиын, демирерук транспортуна чүк сайгарылгазының, үүрмектеп садар бараан саарыгазының, арыг өрүлганың талазы-биле планның 1981 чылдың бирги чартыынга даалгазы күүсеттинген.

Үлетпүр бүдүрүлгезиниң немелде өзүлдези 1980 чылдың чогуур үезинге деңнээрге, 3,4 хуу болган. Продукция сайгарарының планын ССРЭ-ниң ыяш, целюллоза-саазын болгаш ыяш болбаазырадыр министерствозундан аңгыда бүгү эвилелдешкен республикалардың Министрлер Чөвүледери күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, бүдүрүлге күүлерии ажыглаарын экижидип тургаш, продукция бүдүрерии көвүдеридиринии дээштиг хемчегларин албайн турарлар. Үлетпүр продукциязының чугула хевирлерии болгаш улустуң хөй хереглээр барааннарын бүдүрүп үндүрериниң даалгаларын дыка хөй бүдүрүлге черлери күүсетпээн.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң партияның съездизинге ТК-ның Отчёт плетклелиде кылган негелдерии болгаш айтышкынналарын улуртулга болдургаш, боттарының чагыргазында турар каттыжыышкынналарның, бүдүрүлге, тудуг черлериниң болгаш организацияларның 1981 чылдың бирги чартыында ажылының түнелдерии ыык аналитээрии, бар четпестерии узуткаарының, 1981 чылдың планын болгаш социалистиг хүзээлгелерии доллур болгаш ажыр күүседириинии хемчегларии ажылдап кылгаш, боттандырып чорутkаш, ооң-биле улус ажыл-агыйының улам ынай чайгылыш чокка хөгжүүрүн хандырарын СЭКП-ниң министрлеринге, ведомстволар удуртукчуларынга болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүледериие СЭКП-ниң Министрлер Чөвүлели дааскан.

Доозулбаан тудугларның болгаш эптеп тургустунмаан дериг-херекселдерниң хемчээлии кызырарының, бүдүрүлге күүлерии болгаш кол фондуларны ажыглалга киирериниң планнарының күүсеттинериин, чиг-этти, өдалга энергетиктиг болгаш өске-даа материалдыг курлавырларны камнаар болгаш таарымчалыг ажыглаарының талазы-биле ажылды күштелдириинии, үлүсчү херегледдиң барааннарын кылып үндүрерии көвүдеридиринии, оларның ассортиментизии калбартып, шынарын экижидериниң аргежок чугула бөөп турарынче кичээнгейии утландырган.

Хуралга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Кириленко ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралының ажылынга киришкеи.

(СЭТА).

ИДЕОЛОГТУГ АЖЫЛДЫ САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАР

ВЛАДИМИР. (СЭТА). Партия организацияларының идеологтуг ажылы улус ажыл-агыйын интенсификастаарыл дүргедедириинии, камныг болгаш хумагалыг болуру дээш походка киржиринче кижи бүрүзүн хандыкшыдарының, күш-ажылчы кижизидилгениң чаа хевирлерии болгаш аргаларын кептередириинии сорулгалары шиитпирлээри-биле чарылбас холбаалыг. Идеологтуг ботгаш политика-кижизидилгелиг ажылдың айтырыгларынга холбаштыр партия хооркомнарының болгаш райкомнарының бирги секретарьларының Владимир область семинарынга ону демделээн.

СЭКП ТК-ның Пропаганда калдизиниң эргелекчизи Е. М. Тяжельников ол семинарга илеткел кылган.

Областың улус ажыл-агыйының ынзы-бүрү адырларында чүс муң ажыг пропагандистер, лекторлар, политинформаторлар болгаш агитаторлар ажылдап турар. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлериие холбаштыр ажылчы чоннарның марксизм-ленинизм өөредилгелиг, патриотчу болгаш ажыл-чаң кижизидилгезии сайзыраңгайжыдар талазы-биле дүржулгалыг семинарның киржикчилери солушкан.

Хүн демдеглели

КҮШТҮ УЛАМ МӨӨҢНЭЭР

Республиканың районнарының мал чемнерин белеткээриниң планын күүседип турары июль 20-де хуу-биле мындыг болган:

Районнар	Сиген	Сенаж	Сиген далганы	Будук-бүрү (тонна-биле)
Бай-Тайга	2,7	—	—	181
Мөңгүн-Тайга	117,0	—	—	70
Барыын-Хемчик	7,3	17,6	18,0	229
Өвүр	11,6	—	—	24
Чөөн-Хемчик	9,7	1,0	8,6	482
Улуг-Хем	10,7	10,0	25,4	525
Таңды	10,8	10,8	33,0	141
Бии-Хем	3,5	3,1	22,8	90
Тожу	3,2	—	—	127
Каа-Хем	5,9	6,5	17,4	153
Тес-Хем	11,5	—	17,0	96
Эрзин	5,4	—	2,0	91
Кызыл	2,7	25,7	19,3	1512
Республика ниитизи-биле	9,1	8,2	20,1	3675

Үстүнде сан-чурагайлардан алгаш көөрге, бо чылын ниитининд малынга чемнер белеткели эрткен чылдың ол үезинде турганындан элээн бедик темпилиг чоруттунуп турар. Чижээ, сигенни эрткен чылдың бо үезинден 9,5 муң тонналы, будук-бүрүнү 3000 ажыг тонналы, витаминниг сиген далганы 235 тоннаны хөйнү белеткээн. Ынчалзажок эң үнелиг чүлүттүг чем—сенажты эрткен чылдың бо үезинден 4000 ажыг тонналы эвээшти салганың четпес деп санаар херек.

Ниитизи-биле алырга, республикада мал чемнерин белеткээриниң темпизи ам-даа куду болуп артпышаан. Июль 21-ге чедир ниитизи-биле 35 муң гектар хире черниң сигенин кескен.

Сиген кезип белеткээр планын түгле чаңгыс Мөңгүн-Тайга районнуң ажыл-агыйлары ажыр күүседип, дайынчы ёзу-биле эрес-шудургу ажылдааның демдеглээр чогуур. Ол район 1820 тонна сиген белеткээр тургаш, 2130 тонналы белеткээн болгаш мал чемнерииниң белеткелии СЭКП обкомунуң кыйгырыын ёзугаар калбак фронт-биле чорутпышаан. Хөй хемчээлдиг сиген белеткээр Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды районнардан өске районнар сиген белеткелиниң талазы-биле мөңгүн-тайгажылларның деңнелиигe четпейн хожудап турар.

Сиген кезилдезиицң темпизи Өвүр, Тес-Хем, Таңды болгаш Улуг-Хем районнарда элээн бедик. Тус-тус ажыл-агыйлардан «О. Шыныаа», «Тес-Хем», «Күш-ажылдың хостуу», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Коммунизмиин херели», «Революцияның чалбыжы», «Хемчик», «Алдан-Маадыр», «Тывэ» совхозтарның сиген-чилерии шалыпкын ажылдап турар. Бай-Тайга, Тожу, Бии-Хем, Кызыл, Эрзин болгаш Каа-Хем районнарның совхозтары сиген кезилдезиин ам-даа калбартып чорутпаанын үстүнде көргүскеи саннардан илдек.

Үнелиг, чулуктуг чем болур сенажты Кызыл, Барыын-Хемчик районнарда хөйнү салгылаан. Ажыл-агыйлардан чаңгыс-ла «УТКА 25 чылы» совхоз 650 тонна сенаж салдыр планын 758 тонна кылдыр ажыр боттандырган. Ол ышкаш «Улуг Октябрь», «Шамбалыг», «Х Улуг хурал», «Барлык» совхозтар сенаж салырын дыка дегүде берген. Чемнии бо хевирии белеткээрииче Бай-Тайга, Тес-Хем, Эрзин районнар амга чедир шуут эгелеп кирбээн. Оон аңгыда Чөөн-Хемчик, Бии-Хем болгаш Каа-Хем районнарның совхозтары сенаж салырын кончуг оожум темпилиг чорудуп турар.

Эң-не бедик шынарлыг мал чемнө— сиген далганы. Ону белеткеп болурунуң болдунар аргазы улуг. Витаминниг сиген далганың белеткээриичe Улуг-Хем, Бии-Хем, Кызыл, Таңды, Каа-Хем болгаш Тес-Хем районнарда улуг кичээнгейии салып турар. «Революцияның чалбыжы» совхоз 600 тонна витаминниг сиген далганы белеткээр тургаш, ону 245 тоннаа чедирип, 61,3 хуу күүсеткеи. Оон аңгыда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Бүрен», «Кызыл тараачын», «Найырал» совхозтар АВМ агрегаттарының үзүктелиишкии чок ажылдаарын хандырган, бо үнелиг чемни арбыдады белеткээрии база чедип ап турар. Витаминниг сиген далганың белеткээриичe Бай-Тайга районнуң Бай-Тал, Чөөн-Хемчик районнуң СЭКПиин XXII съездизиң аттыг, Кызыл районнуң «Шамбалыг» совхозтары амга чедир эгелеп кирбээни элдептиг.

Шалыпчы ийи ай чоруп тур

Малчын өг-бүле

«Х Улуг хурал» совхозтуң Кара-оол Долаакович биле ооң кадайы Александра Энге-Маздыровна Даргын-оолдар хой кадараарынга ам 11 чыл болуп турар. Бо кежээ, кызымак малчыннар чыл бүрүзүнде бедик көргүзүглүг болгаш, совхоз коллективиниң хүндүткелин чедип алган.

СЭКП-ниң XXVI съездизиң төлептиг белек-биле уткуур дээш, Даргын-оолдар бо чылдың эгезинде төрүүр 100 хойга онаалтыр 85-тен эвээш эвес хураганны жеңди доруктурарын, хой санындан-на 2,5 кг дуктуг кыргын алырын хүлээнген. Кызымак малчыннар сөглээн сөзүнге эң болган. Олар 100 хойдан 101 хураганны жеңди доруктургаш, хой санындан-на 3,5 кг дуктуг кыргын дужаган.

Хойларны кыргыткаш, эки өөрт-сигенниг Узун-Сайыр бажынче чайлаглап көжүп уне берген. Амгы үеде малчын өгбүленің эзлери нииттиниң малынга чемнер белеткээрииде идепкейлиг киржип турар.

Х. ОНДАР.

Кызыл район.

Малчын өг-бүле! Мурнакчыларның үлегерин эдерииер!

Политиктиг,

экономиктиг өөредилге

ДЭЭШТИИН БЕДИДЕР БИС

БҮГҮ совет улус-биле бир демей Кызыл районнуң коммунистери, ажылчы чоннары партияның зөлчетлиг XXVI съездиниң шиитпирлерин хандыр өөренип, амыдыралга боттандырар дээш политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрүлүшкүнүг ажылдап турар. Эрткен өөредилге чылы СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын башкымының сүмезин ёзугаар өөредилгениң бүтүү звеноларынга «Партия — бистиң үеним утааны, алдары болгаш амыр-ынчуу» деп темалыг баштайгы кичээлдерни эрттирген. Оон соонда СЭКП-ниң маадырлыг эрткен оруун, 1981-1985 чылдарда болгаш 1990 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол утланымышкыннарын, съезд материалдарын өөренирин уламчылаан.

Районнуң партия организациязы, СЭКП-ниң XXVI съездиниң шиитпирлерин, «Идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды улам ынай экижидер дутайында» партия Төп Комитединиң докталын амыдыралга боттандырар дээш эвээш эвес ажылдарны кылган. Бүдүүлгелерде, совхозтарда, албан организацияларда, школаларда партия организациялары өөредилгениң шынарын, оон дээштиин чоруун чедип алыр талазы-биле улуг соруглалар салдынган. Чаа өөредилге чылында четчелээшкинни шынарлыг чорудуп, пропагандист кадрларны шын ылгалып алырынче кол киэзэнгейни салыр. Келир өөредилге чылында пропагандистерниң чогаадыкчы планныг ажылдаарын чедип алыр.

Чаа өөредилге чылында СЭКП-ниң XXVI съездиниң материалдарын түгээ ажылчын коллективтерге эвес, чоннуң чурттап турар черинге айы-биле кижи бүрүзүнге чедир өөредирин уламчылаар бис.

С. МААДЫ,
СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация кылдазының эргелекчизиниң оралакчызы.

ХАБАРОВСК КРАЙ. БАМ-ның чөөн участогунда Ургал деп төп хоорайның келир үеде кандыг болуру удам тодаргай кестүп кел чоруур. Ында Украинаның төлээлери — «Укрстрой» тудуг-монтаж поездизиниң ажылчыннары ажылдап турарлар. Олар чаагайжыды туттунган суурну, 150 орунлуг эмнелгени, поликлиниканы, уруглар садын, школаны ажыглалга киргеннер.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлериниде он бирги беш чылда Байкал-Амур магистралының бүтү оруунга шимчээшкинни ажыдарын кергеп.

Коммунист, Октябрь Революциязы болгаш Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнериниң эдилекчизи Е. Д. Михайленконуң удуртканы комплекстиг бригадазы Ургалда мурнакчы тудугжуларның бирээзи. Оон кежигүннери Киевтен «Укрстрой» тудуг-монтаж поездизи-биле чедип келгенивер. Үк бригада Кировтуң бажың тудар комбинадының № 1 болгаш № 2 бүдүүлге баазалары-биле Ургал суурнуң ажыглалга кирер объектилерин хуусаадан эрте дужаар талазы-биле социалистиг чарышты салып, кереэнин чарганнар.

ЧУРУКТАРДА: (адаанда) мурнакчы бригаданың кежигүннери (солагай талазындан) В. Сович, В. Билько, Г. Филиппова, Н. Михайленко, бригадир Е. Михайленко, В. Колубелов болгаш Н. Шкорина; (үстүнде чуруктар) — Ургалдың столоваязында мурнакчы поварлар С. Полтавец биле Г. Максимова.

А. ШАЛЯХОВТУҢ фотолары.

«Шынга» харыы

ЧАЙЛАГЖЕ КӨЖҮРГЕН

«Кыштагда чайлаг» деп «Шын» солуунга парлаттынган материалдың авторунуң айыткан фактылары колдуунда шын болуп бадыткаттынган. Чагаада айыттынган фактыларны хынап көргеш, кыштаандан кешпейн олурган малчыннар Салчак Күнчү, Михаил Серин, Бичe-оол Мочаков, Салчак Дас, Салчак Харлыг-оол болгаш Иргит Шилей оларны чайлагларже көжүрүп үндүргеп.

Совхозтуң өске-даа малчыннары хойларын кыргыдын доозкаш, эки оттуг чайлагларже организастыг көжүп чорутпаан. Совхозтуң дирекциязы, Карга көдээ Советтиниң күүскому чайлаглаашкынының планын ажылдап кылгаш, төлевилеттинген хемчегларни ол ёзугаар боттандырып турар.

С. ОЧУР,
«Малчын» совхозтуң директору.

Мөңгүн-Тайга район.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

КҮҮСЕЛДЕНИ АЛБАН ХАНДЫРАР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумуу «1981 чылдың бирги чартыында республиканың социал болгаш экономиктиг көгжүлдезиниң планының база Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Тываның ажылчы чону СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин, анаа СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинге Л. И. Брежневтиң салган сорулгаларын, «Он бирги беш чылдың даалгаларын чедиишкинниг болгаш ажыр күүседир дээш РСФСР-те Бүтүрөссияның социалистиг харыжының дугайында» РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң 1981 чылдың май 18-те хүлээп алгаан докталын амыдыралга боттандырыышаан, чартык чылда республиканың экономиказын хөгжүдеринге тодаргай көскү түңнелдерни чедип алганың Министрлер Чөвүлелиң демдеглээн.

Үлетпүр продукциязын сайгарарының чартык чыл планга 102,2 хуу, баразының — 102,5, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези — 102,8 хуу күүсеттинген. 1981 чылдың январь-июнь айларда үлетпүр продукцияларының хемнирлериниң хей кезиниин планнары күүсеттинген.

Культура-амыдырал болгаш ажыл-агый хереглелиниң баразынарын бүдүреринин чартык чылда планы 104,1 хуу, оон иштинде мебель бүдүрери 108,2 хуу күүсеттинген болгаш эрткен чылдың бо үеэш-биле деңнээрге, ол 11,2 хуу өзүлделиг болган.

Республиканың совхозтары чартык чылда күрүнеге сүт садарының планын 113,3, эът тиин — 115,5, дүктүүн — 157,9, чүүрга бүдүрериниң планыч 152,7 хуу боттандырган. Күрүнеге сүт болгаш дүк садарчының планын районнар шупту күүсеткен.

«Тыва сүт тудуг», «Тыва септелге-тудуг» трестер көрөөлиг ажылдар планнарының күүселдезин чедип алган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин болгаш тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнезин зөвзөөдерин «Кызылэсстрой», Тыва автоорук тудуг эргелелдери, «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелели, «Шагонартыжэстрой» трестиң № 20 КМК-зы, Тываның транспорт эргелелиниң КМК-зы чедип алгаан.

Ниити ажыглалдың автомобиль транспортунга чүүк сөөртүлгезиниң планы 111,0 хуу, сүт транспортунга — 125, агаар оруу-биле пассажирлер артыштырарының планы 113,8 хуу күүсеттинген.

Күрүне болгаш кооперация садыының үүрмектеп садар бараан саварылгазы 2,1 хуу үлгаткан, чүртактың чонга планнаан ажыр 2,4 млн. рубльдиг бараанын саткан. Чонга амыдыралдың ачы-дузазын чедиреринин хемчээли эрткен чылдың бо үеэш-биле деңнээрге 6,1 хуу өскен, оон иштинде ыдыг өзүлдеин Мөңгүн-Тайга, Өвүр райониарның болгаш Кызыл хоорайның амыдырал хандырылга черлери чедип алган. Оон-биле кады республиканың чамдык министерстволары, ведомстволары, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1981 чылдың апрель 17-де хүлээп алган докталының күүселдезин хандырыбаан болгаш хожудап турар бүдүүлгелериниң, тудуг организацияларының болгаш ажылагыйларының планнаг онаалдаларының күүселдезин чедип алырын хандырарының хемчегларни чедип албаан.

Чяжээ, «Тудуг кезектери» комбинат, демир-бетон кылыглар, конструкциялар бүдүреринии, «Тыва көдээ тудуг» трестиң бүдүүлгелери тудуг ыяжы сөөртүүнүң, тудуг материалдары болгаш демир-бетон кылыглар бүдүреринин чартык чылда планнаг онаалдазының күүселдезин чедип албаан. Кызылдың алгы, заводу кидис ядык бүдүреринин планның күүсеттээн. Аъш-чем үлетпүрүнүң эргелели, Чадаана, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның, Байхаактың хлеб заводтары, Үстүү-Элсеибиң балык заводу хлеб, булочка кылыглар бүдүреринин, балык тударының чартык чылда планнаг күүсеттээн. «Тудуг кезектери» комбинат, Чадаананың райүлетпүр комбинады, Тес-Хем районнуң ыяш ажыл-агый чери, Тыва автосептелге заводу, Үстүү-Елсеибиң балык заводу болгаш Бай-Хаактың хлеб заводтары күш-ажылдың будуруккулуунуң талазы-биле планнаг күүселдезин хандырыбаан.

Республиканың тудуг организацияларының бо чылың 11,3 млн. рубльдиг тудуг-монтаж ажылдарын чедип кылбаан. Чижээ, «Тыва көдээ тудуг» трест эрткен чылдың бо үеэнге деңнээрге, бо чылын 1568 муң рубльдиг эвээшти шингээдип алган. Керээлиг ажылдарның планы чүгле 77,4 хуу күүсеттингеп. Оон-биле кады «Шагонартыжэстрой», «Тыва тудуг» трестер ол-ла планның күүселдезин — 52,6, 61,4 хуу, «Тыва көдээ тудуг» трест — 78,4 хуу боттандырган.

Чоннуң Амыдырал хандырылга министерствозу амыдыралдың ачы-дузазын чедиреринин планның күүселдезин чедир боттандырбаан. Министерствоның 23 бүдүүлгелериниң 12 коллектив бирги чартык чылдың планнаг онаалдазының күүсеткээн. Хову-Аксының амыдырал хандырылга комбинады, Барыын-Хемчик, Эрзин районнарның амыдырал хандырылга бүдүүлгезиниң, эргелелдери ажылын сулаткаан.

Чамдык бүдүүлгелер болгаш ажыл-агый организацияларының күүрүнүн төлевир чурумнарын экижидерни чедип албаан. Главкрасноярскстройтрестиң «Тудуг механизация» трестиниң № 14 механизация эргелели бирги чартык чылда бюджетче киирер төлевирни көрдүнген хуусаазындан орай киирген. Аъш-чем үлетпүрүнүң эргелелиниң бүдүүлгелериниде, «Тыва септелге-тудуг» трестиң бүдүүлгелериниде саваылгатөлевир чурумуун тургускаңы негелдеге дүүшпес.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели 1981 чылдың бирги чартыында республиканың социал болгаш экономиктиг көгжүлдезиниң планының күүселдезин чугаалашкаш, четпестерни шиигы демдеглевишаан, бо чылдың ийнги чартыының планнаг онаалдаларының күүселдезин албан хандырарыл министерстволарга, ведомстволарга, ажыл-агыйларга, тудуг организацияларынга дагыл турар доктаалды хүлээп алган.

ЧЕДИИШКИННЕРГЕ ДОКТААВАС

Кызылдың алгы заводунуң коллективи СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, бүдүүлгениң планнаг онаалдаларын чедиишкинниг күүседир дээш он бирги беш чылдың баштайгы чылын кызымак ажыл-иш-биле эгелеп, цехтер, бригадалар аразының социалистиг чарыжын улам калбарткан. Чарыш түңнелин кварталдан үндүрген, тивлекчилерге шилчир Кызыл тукту, вымпелди тыпсып, акша шаңналын берип турар.

Идик даарааР цехте ийи бригада бар: бажыңга кедер чиик болгаш бродни идик даарааР. Бистиң цех ийиги кварталдың түңнели-биле заводта цехтер аразының социалистиг чарыжынга тиилээш, шилчиир Кызыл тукту, 100 рубль түңүг акша шаңналын алган.

Цехтиң күш-ажылчы чедиишкинин демдеглеп тура, бригадаларның түс-туста ажылын база эки деп саналар анаар. Цехте шупту 23 ажылчын ажылдап турар. Ында хоочуннар-даа, аныяктар-даа бар. Оларның хей-ниити ажылынга, чаңгыс кижи дег, идепкейлиин, хүлээлге күүседеп дээш кызымаан, социалистиг чарыштың негелдеринде долузу-биле сагыш биливрин демдеглээри черле артык эвес. Ылаңгыя чиик идик даараар бригада (бригадири Л. С. Ильина) ийиги кварталдың түңнели-биле заводка бирги черни алган.

Социалистиг чарышты организастап, ону өй-шаанда түңнеп, тивлекчилерни илередип, шаңнал-мактал тыпсыр талазы-биле ажыл заводта багай эвес чорун турар. Бүдүүлгениң профвидел комитединиң киржилгези-биле калбак хуралында социалистиг чарыштың тивлекчилерин илередип, шаңнап-мактап турар.

Бодум бо-ла цехке ажылдап эгелээн, күш-ажылга маңаа дадыккан болгаштың аныяк ажылчыннарга дуза кадып, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле медереп көөрүнге оларны кижизидип, коммунист кижиниң үлегерни көргүзер дээш болдунар аргаларны ажыглап чорууР мен. Цехтиң ажыл-агыйын чоокта чаа удуртуп эгелезимзе-даа, алыс таныш ажыл, боттуң эш-өөрү болгаш үүлевис чедиишкинниг чогуп турары бо. Цех ийиги кварталда 40 муң эжеш идик бүдүрер планын 41,2 муң кылдыр ажыр күүсеткен. А хүн нормазы — 336 эжеш идик. Ону база докталмал ажыр күүседип турар. Чедип алдынган чедиишкинге доктаавайн, күш-ажылдың темпизин улам шапкынчыдары — хүнүүн сорулазы ол.

Бүдүүлгеге ажылчыннарның долу күжүн ажыглаарда, оларның дыштанылгазынче көөрүр кичээнгейни салып, мораль талазы-биле деткирип чугула. Хоорай кыдыынче коллективтиг агаарлаашкынны бо чылын ийи удаа организастадывыс, Саян-Шушенск ГЭС-ти барып көрүп чордуувус, удавас Чагытай хөл кыдыынче дыштанылганы база организастаар бис.

Ниитиниң малынга четчир санныг чемнин белеткеп алыр талазы-биле совхозтарның, бүдүүлгелерниң база организацияларның коммунистериге болгаш комсомолчуларынга, ажылчыннарынга болгаш албан-хаакчыларынга, студенттиерге болгаш сургуулдарга, республиканың бүтү ажылчы чоннарынга СЭКП Тыва обкомунуң кыйгырымын цехке тапышкаш, ону түүдүгүнүн, бир үүн-биле деткиишаан, цехтиң ажылчыннары бо чугула кампанияга идепкейлиг киржирин боттарының мурнунга бедик хүлээлге кылдыр көрген.

Кызылдың алгы заводунда кады ажылдап турар эш-өөрүнүң хүндүткелии чаалап алган ажылчыннар хей. Оларның бирээзиниң П. Г. Казанцева санаттырар. Прасковья Георгиевна кидис идиктер кылыр цехтиң белеткелчиин болуп ажылдап турар.

Бо беш чылдың бирги чылының планнаг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш калбарган социалистиг чарышка киришкеп, улам кызымак ажылдап, ай планның үргүлчү 120 хуу күүседип турар.

Т. СЕМИНА,
Кызылдың алгы заводунуң цех начальниги.

ЧУРУКТА: ажылчын П. Г. Казанцева.
В. ДЫДЫРАЙ-ООЛДУҢ фотозу.

АВТОТРАНСПОРТТУ ЧӨП АЖЫГЛААР

Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары болгаш албан организация, будуруге черлериниң материалдыг базазы хүн бүрү быжыгып, оларның балансызында 878 автомашина санаттынып турар. Оларның үгле 500-үү улус ажыл-агыйынга үлүүн киирип келген. Оң-даа балансында киирип келген сүт болгаш суг сөөртүр 79 автомобильдериниң 34-үн кандыг-даа чөпшээрел чокка чүүк сөөртүр ажылдарга ажыглаары-биле эде дерээн. 155 автомашинаны янзы-бүрү чылдагааннар-биле үндүр бижээн болгаш 75 машина кылыр арга чок кылдыр тоймаглаттынган.

Хей түңнүг акша-хөрөнгини чарыгдап тургаш, күрүнеден садыл алган автотранспортун кайы хамаан чокка эдилеп, оларны башкарган чолаачыларның ажылынга хынаддаңы тургуспайн тургаш, хей санныг машина-техниканы чогуур хуусаазынга чедир ажыглавайн, кандыг-бир чылдагаан тыпкаш, элекке үндүр бижип база оларны тоймаглап турган ажыл-агыйлар-районда эвээш эвес.

«Тыва» совхозтуң балансында 43 автомашина бар. Амгы үеде оларның үгле 20-си ажылдап турар. 11 автомобиль септеп-дериир арга чок кылдыр тоймаглаттынган. «Большевик» совхозта байдал оон дээредевес. Үк совхозтуң 44 автомашиназының 20-си ажыл-агыйның эдырларында херектиг чүүктерни сөөртүп турар. 8 машина тоймаглаттынган, суг сөөртүр 4 автомобильди чүүк сөөртүр кылдыр «чаярты» дераэн.

Районнуң чамдык бүдүүлгелери быжыглаттынган машина-техниказынга кам чок болуп, оларны чогуур хуусаазынга чедир эдилевес, үреп тоймаглаар чоруктар бар. Чижээ, № 3 КМК-ның 22 автомашиназының үгле 7-си амгы үеде ажылдап турар, 8 машина шуут тоймаглаттынган. Төп ямелгенің автомашиналарының 50 хуузу ажыглалда, авариягa тавapышкан дөрт машинаны үндүр бижээн. Сельхозтехкүркомнуң район-нар аразында каттыжышкыны 3, автотранспорт будуруглези 14 автобусту тоймаглаан, ажыглалдан үндүрген. Хей санныг машина-техника чогуур хуусаазынга чедир ажыглаттынмайн, элекке үндүр бижиттиниң турарының чылдагааны чүдеэ?

Чамдык ажыл-агыйларның болгаш будуруглелериниң, албан организацияларның удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылары чолаачылар ортузуига политкижизидилгелиг ажылды четпес чорудуп, социалистиг чарышты дээштиг эвес организастап келгенинден машина-техниказын хумагалыг эдилевес, авария кылыр чоруктар чолаачыларның аразында хей болуп турар. Инженер-техниктиг ажылдакчылар автомашиналарга техниктиг хайгаралды кылбайн, рейсче үндүрер тавapышгалар бар, оон түңнелинде үрелиишкиннер бо-да болу бээр. Ындыг чоруктар күрүнеиң автоинспекциязының талазындан автомашиналарга техниктиг хынаддыларны чорутпайн, чолаачылар ортузунга кижизидилге ажылын четпес тургусканындан база хамаржып турар.

Автоавариядан үрелген, чылдагаан чок черге үндүр бижиттинген, тоймаглаттынган автомашиналарның эдлерин илередип, оларга буруу оналап, истелге органнарынче киирер хемчеглерни дарый алыры коллектив бүрүзүнүң удуртукчуларындан негеттинип турар.

Н. ДАЖИНМАЙ.

Эки чурттаар төлээде — эки ажылдаар

СЕТКИЛИВИС ХАНАР

Чоннуң барааннарга болгаш аъш-чемге негелде-хереглелдерин долу хандырары амгы үеде чугула сорулга дээрзин СЭКП-ниң XXVI съездизи онзалап дем. деглээн болгай. Ону боттандырары ол адырда ажылдан турар кижилерниң ак сеткилдиг кызымак ажылындан улуу-биле хамаарыжыр.

Бистиң Черби суурда чоннуң хереглелин хандырып турар 3 магазин, бир пекарня бар. Оларда 20 ажыг кижи ажылдап турар. Бо болза көдээ черге бичии эвес коллектив-тир. Магазиннерде болгаш пекарняда эки ажылдап-даа, эки чурттап-даа билир, чоннуга төлептии-биле бараан боон чоруур кижилер эвээш эвес. Ынчангаш оларның дугайында чылыг сөстерни «Шын» солуунда «Эки чурттаар төлээде — эки ажылдаар» деп ниити эгелиин алдаанга чугаалаксаар күзел тыптып келир-дир.

Суурда магазиннер болгаш пекарня планнаг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чыл, квартал болгаш ай саныында чедиишкинниг күүседип келген. Оон-биле кады магазиннерде барааннар бар, хире-шаа-биле элбек, пекарняның будуруп турар продукциязының шынары база эки дээрзии чугаалап каары артык эвес. Ол бүгү Черби суурнуң чурттакчыларының сагыш-сеткилин өөртүп, хандырып турар.

Суурнуң үлетпүр бараанналры садыгаар магазинии планын болгаш социалистиг хүлээлгелин ажыр күүседип келгеш, районнуң садыг организацияларының аразынга үшкү черип-даа ап турган. Магазиннің эргелекчизи Любовь Грек үр чылдарда садыг шугумунга ажылдап келген улуг стажтыг, дүржүлгелиг садыгжы. Ол чүгле бо Черби суурга безин 8 чыл ажылдап турар. Л. Грек садыг алыкчыларга кончуг аалдек, кижилериниң чугула хереглээш, чагыг кирген барааннарын алызынга чедир күүседирии оралдажыр. Ынчангаш ол совет садыгның ажылдакчызы деп атты бедик-биле эдилеп чоруур. Бо-ла магазиннин садыгжызы Илья Грек база эки ажылдакчы. Ол баштайгы чылдарда автомагазинге элээн үр садыгжылаш, малчыннарның барааннарга хереглелдерин эки хандырып турганындан, оон ядынга хомудал киреден туржүк, харын мактаалдар, өөрүп четтириишкинниң сөстери дыңналыр турду.

Гректер чаңгыс магазинге кады ажыллаар дугайында дилег киперге, Чербиниң үлетпүр барааннар магазинииче чоруканы ол. Бо магазинии коллективи 1980 чылдың бараан саварылгазының планын 113 хуу күүсеткен. Чаа беш чылды Гректер шалыпчы ажыл-иш-биле эгелээн. Оон өөрүнүүр түңнелдери болза, бараанны үүрмектеп садарының бирги кварталда планнаг даалгазын 115 хуу, ийиги кварталдың планын 117 хуу күүсеткени болуп турар. Ынчангаш бо магазиннің бичии коллективи Кызыл райпотребсоюун садыг четкилериниң социалистиг чарыжының мурнакчыларының мурнуку одуруунда кирген.

Чербиниң үлүг аъш-чем магазинии Ирина Александровна Избекова эргелекчилеп турар. Бо дүржүлгелиг хоочун садыгжының магазинииң ажылын билдилиг башкарыл турарындан бичии коллектив ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип келген. Магазинииң анаа садыгжызы Наталья Аракчаанын дугайында мактаалдыг чугаалары чербижилерден хөйүү дыңнаан болур.

Аныяк садыгжы дагдынык-чы эргелекчизиниң хүн бүрү дузазының ачызында ёзулуглала ажылынга бердинген кижи болу берген. Оон часкаан ажылдаар эдлеэнде көөрге, магазин ажылдаар шагындан 10-20 минута мурнаа ажыттына берген турар. Бир эвес садып алыкчылар эдлеэнге хөй болза, олар хереглээн барааннарын шуутү алгыже чедир, магазинии хаар шактан 30-40 минута-даа ажыр садыглаптар. Н. Аракчаа ажыл шагының минута бүрүзүн үпелеп билир дээрзин бараанларны садарынга баш үзүп белеткен ажыры, садыглап турда эрес-шалыкшыны дерчилеп турар. Ынчангаш аныяк кыстың Чербиниң чоюу мактап чугаалажып турарында чөптүр. Чөрле ынчангаш чебижилерден: «Садыгжыларның ажылдан турлаш кандыгыл?» деп айтырар болза — «Олардың ажылдан турарынга сеткилиңе ханар» деп харын дыңналыр.

Р. ОҮУР-ООЛ
Кызыл район.

Бомбүрзектиң судалы

СЭТА-ның КОРРЕСПОНДЕНТИЛЕРИ ДЫҢНАДЫП ТУР

ЧОННУҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНГА

Күш-ажылчы кижи дээш, оон чаагай чоруун улам бедидери дээш сагыш салышкын — СЭКП-ниң XXVI. съездизинге кӧргүнген экономиктиг политиканың кол сорулгазы. Ону чедишкиниг боттандырарынга профэвилел организациялары чугула рольдуг. Кижилерни амыдыраар, ажылдаар, дыштанып байдалдарын экижидер талазы-биле ук организацияларның чорудуп турар ажылының дугайында СЭТА-ның корреспондентилериниң дыңнадып турары болза:

ЧЕЧЕКТЕР, РОБОТТАР, ЛАЗЕРЛЕР

Ленинградтың В. И. Ленин аттыг оптика-механика каттыжышкынының эльгээн каш участокторында механиктиг хептекчилер болгаш шӧй кудукчулары ажылдаш эгелээн. Оларны бӧдүүлгениң администрациязының, парткомунуң болгаш профкомунуң чогаадып кылгаш автоматизация программазын ёзугаар ажылдаш киргеген ол. Демир «холдар» кижилерниң күш-ажылын дыка чингеткен, ажылдаар байдалдарны экижиткен.

Фирманың продукциязы бӧгүдеге бялдынгыр, оон-биле хады оон цехтери арыг-сыдыг, девискээри дыка ногаанчыттынган. Агаарның арыг болурун автоматтар хынап турар. Оларның ажылын чүгле инженерлер эвес, профкомиун күш-ажыл камгалалының талазы-биле доктаамал комиссияның төлээлекчилери база харагалзап турар.

ЭКИ ХАНДЫРАРГА...

Душанбениң «Таджикгидроагрегат» заводунуң коллективиниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планының бир чугула пунктузу күүседиттинген. Мында амыдырал хандырылгазының комплекстиг пунктузу ажыттынган.

Бӧдүүлге девискээриче кирер эжик аксында парикмахерская, оон ырак эвесте хеп чүүр чер пунктузу, чагыглар столу бар. Баш бурунгаар чагыглар кылып каапаш, ажылчыннар ээлчег соонда аъш-чем продуктуларын ап алырлар. Химчистка, идик септээр база хеп даярлаар мастерскаялар тургузар черлерин завод тускайлап берген.

Күш-ажылчы кижи дээш сагыш човаашкын бодуунга үре-түннелин берип турар. Коллектив планныг даалгаларын чедишкиниг күүседип турар. Барык-ла бӧгү продукция — тараа комбайнкарының гидробелдирлери — күрүнеениң. Шынар демдээ-биле үнелеттинген.

АНЫЯК САЛГАЛГА

Кишинёвда «Электроточприбор» заводтуң профкому Кара далай эриинде «Колос» деп рансионадыже бичии чаштар-биле ажылдаар эр эки аныяк ажыдыннарны чоруткан. Олар шупту педгогиктиг билиглерни чедип ап, хостуг үеин культурдуг эрттирерин организастазарынга өөренип алган, кижи бүрүзүнүң спортчу белеткеп эки.

Аныяк салгал дугайында сагыш салышкын — профэвилел активчилериниң ажыл-чорудулгазының чугула угланышкыннарының бирээзи. Олар уругларны садиктерже киирип, пионер лагерьлеринче чорудуп, дыштанып хүннерде ажылчын өг-бүлелерин заводтуң дыштанылга бажыңынче чедирерин организастап турардар. Улут класстарның өөреникчилеринге завком чүрт иштинге турисчи аянчорук кылыр путевкаларны берип турар.

ТУРИСЧИ МАРШРУТТАР-БИЛЕ

Москвачылар Камчаткадан Байкал чедир аян-чорук кылып болур аргалыг болгаш. Туризм болгаш экскурсиялар талазы-биле Москва хоорай чөвүлели Камчаткада-Петропавловскиден эгелээр чаа маршрутту ажыткан. Аян-чоруккa мнактар оон ангыда Сахалинге, Хабаровскиге, Иркутскиге баарлар. Байкал хөлдүң эриинге дыштанырлар.

Бо чайын төрээн черни кезип походтаарынга найысылалдың 120 муң чурттакчылары киржир. Олардың дыка хөй Москва чөвүлүнүң туристи базазларынга шелээзин эрттирип, кадыкшыл поездилерге болгаш автобустар-биле аян-чорук кылырлар.

(СЭТА-ның корр.).

С. КАНЯНЫҢ ТҮҢНЕЛ ЧУГААЗЫ

ВАРШАВА. (СЭТА). ПКАП ТК-ның Бирги секретары С. Каня ПКАП-тың IX оныа съездизин хаан тура түннел сөс чугаалаан. IX съездини ол Польша дээш, социализм дээш партияның аажок улуг харыысалгалыг болурунуң съездизи кылдыр тодарадып көргүскен.

Нииглелге партияның сырый каттыжышкынынг болурун болгаш туружун катап тургузарының программазын анза берип турарывыс бо деп, С. Каня медеглээн. Съездиниң бүгү-ле хуралдарын төрээн чуртувустуң хамаарышпас чорууп доктаадып тургузарының дугайында бодал-биле эрттиргенивисти ажылчын анагыга, польша улуска, бүгү Польшага медеглеп болур бис. Ол хуралдар социализм-биле, бистиң кризизивисти ажып эртери-биле сырый холбаалыг. Ынчангаш Польшаның хамзарышпас чорууп камгалаары ышкаш, социализмни ынчалдыр камгалаар херек деп, бистиң съездивистиң кол лозунун ындыг утка-биле хуралдар үезинде немей долдуруп турган бис.

Төлээлекчилери съездизе олуржуп турар бистиң эвилелчилеривиске бүгү-ле бүзүрелбиле ынчалдыр медеглеп болур бис: Польша—Совет Эвилелиниң бузулбас эвилелчизи, социалистиг дем каттыштырылгазының бузулбас звенозу болуп турар болгаш болурда дээрзин бүзүредирин бистиң партиявыс бүзүредирин күзеп турар болгаш бүзүредип шыдаар-даа деп чүвеге бо съезд бичин-даа чигзиниичү болдурбаан.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан болгаш акы-дүнмалышкы өске-даа партиялардан бистиң эштериви-ске эң эки байырны болгаш күзээшкиннерни дамчыдып турбис. Бистиң съездивис бодунуң бодалдарын болгаш сөстерин бистиң Европа диптен улустарынче, делегейниң улустарынче угландырып турар. Польшага байдалды турумчудуп доктаатпаан шаанда, Европага байдал турум доктаамал болуп шыдавас.

Бистиң партиявыс чоннуң кол күжү болгаш социалистиг күрүенин удуртукчу күжү болуп турар. Ол партия Польшага байдалды турумчудуп чогумчударынче чүткүл салып, дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырар херектиң болгаш делегейге кады ажылдажылганың идепкейлиг киржикчизи болурун күзээр.

Пленарлыг хуралдарга, айтырыглар комиссияларынга саналбериишкиннери ПКАП-тың идейлиг бүдүжү марксизчилениичи партия болуп турарыны шуут чангыс эп-сеткилдиг бадыткаан деп, С. Каня уламчылаан. Оон чогум-на харын ындыг бүдүжүн баксыралыр дээр орналдажышкыныар шинтпирлиг ойтур шавышкынга таварышкан. Ол эки-дир. Ол бистиң партиявыстың күжүнге бараан болур.

Социализмниң идеяларындан башкаланыр чорукту канчаадаа болдурун болбас деп аажок улуг шинтпирлиг чорукту бо залга көрдүвүс. Ол бистин сорулгавыс, ынчаларга чоо оон-биле кады ажыл-херектиң болгаш сөстүң чангыс эп-сеткилдиг бадыткаан деп, С. Каня уламчылаан. Оон чогум-на харын ындыг бүдүжүн баксыралыр дээр орналдажышкыныар шинтпирлиг ойтур шавышкынга таварышкан. Ол эки-дир. Ол бистиң партиявыстың күжүнге бараан болур.

Социализмниң идеяларындан башкаланыр чорукту канчаадаа болдурун болбас деп аажок улуг шинтпирлиг чорукту бо залга көрдүвүс. Ол бистин сорулгавыс, ынчаларга чоо оон-биле кады ажыл-херектиң болгаш сөстүң чангыс эп-сеткилдиг бадыткаан деп, С. Каня уламчылаан. Оон чогум-на харын ындыг бүдүжүн баксыралыр дээр орналдажышкыныар шинтпирлиг ойтур шавышкынга таварышкан. Ол эки-дир. Ол бистиң партиявыстың күжүнге бараан болур.

Ам кол айтырыг чүл дээрге, күрүнеге дүрүм ёзугаар хорум-чурумну доктаадып тургузары, дүшкүүрлүг чорукту ханыладып, аттириглиг болгаш шын эвес чүвелер чугаалаан, турун турар эрге-чагырга-биле чергелештир боттарының эрге-чагыргазын тургузарын оралдажып турар болгаш эрге-чагырга удуртулгазын дайзын күштерни бүрүү шаварыг болгаш оларның-биле демисежирин болур. Польшаны кыжаныышкынга тургузар мындыг байдал моон ынай Польшага үргүлчүлеп болбас.

Чүгле чангыс аай партия, чүгле иштики бүзүредерде, бистин иштики болгаш делегей политикавыстың кол шугумаарынга ниити чорук боттарын холбаштырып болгаш каттыштырып турар кижилерни партиязы марксизм-ленинчи партия болгаш турун болур. Партияның иштики, амыдыралының принциптери бистиң шинтпирлеривистең чаа күштүг алган, ол принциптер дискуссияның хостуунга болгаш хелөлиишкиннерниң чангыс эптиг болуругга, шинтпирлер хүлээп алырда демократизмни барымдаалаарынга болгаш оларны боттандырарда сагыдга-чурумнуг болурунга, централизминиң болгаш демократияның марксисчи-ленинчи тургузуунга үндезиленген.

Бистиң даштыкы политикавыстың, бистиң эвилелчи хүлээлгелеривистиң, бистиң ыйыралыг харылээлаарывыстың бүзүлбазы болгаш ескерлиш чогум съезд бадыткаан деп, С. Каня медеглээн.

Совет Эвилели-биле эвилел болгаш ыйырал польша даштыкы политиказын, национал даштыкы политиканың эң кол чүүлү болуп артар. Ол эвилел түс бүрүзү Польшаның амгы кызыгаарларынга оон хамаарышпас чоруувун болгаш звенозу болуп турар. Ол ескерлиш чок утланышкынны кара-чангыс чазагай утаан-сарыылдыг, политика талазы-биле мерген угазының болгаш идея талазы-биле бүзүлбас угланышкын кылдыр камгалаар бис.

Бүгү-ле социалистиг дем каттыштырылгазынга, ЭДЧ кажигүнери чүртүр-биле экономиктиг, эртем, культура талазында кады ажылдажылгага бистиң идепкейлиг киржилгээр оралдажып турар болгаш эрге-чагырга удуртулгазын дайзын күштерни бүрүү шаварыг болгаш оларның-биле демисежирин болур. Польшаны кыжаныышкынга тургузар мындыг байдал моон ынай Польшага үргүлчүлеп болбас.

Чүгле чангыс аай партия, чүгле иштики бүзүредерде, бистиң иштики болгаш делегей политикавыстың кол шугумаарынга ниити чорук боттарын холбаштырып болгаш каттыштырып турар кижилерни партиязы марксизм-ленинчи партия болгаш турун болур. Партияның иштики, амыдыралының принциптери бистиң шинтпирлеривистең чаа күштүг алган, ол принциптер дискуссияның хостуунга болгаш хелөлиишкиннерниң чангыс эптиг болуругга, шинтпирлер хүлээп алырда демократизмни барымдаалаарынга болгаш оларны боттандырарда сагыдга-чурумнуг болурунга, централизминиң болгаш демократияның марксисчи-ленинчи тургузуунга үндезиленген.

Бистиң даштыкы политикавыстың, бистиң эвилелчи хүлээлгелеривистиң, бистиң ыйыралыг харылээлаарывыстың бүзүлбазы болгаш ескерлиш чогум съезд бадыткаан деп, С. Каня медеглээн.

Совет Эвилели-биле эвилел болгаш ыйырал польша даштыкы политиказын, национал даштыкы политиканың эң кол чүүлү болуп артар. Ол эвилел түс бүрүзү Польшаның амгы кызыгаарларынга оон хамаарышпас чоруувун болгаш звенозу болуп турар. Ол ескерлиш чок утланышкынны кара-чангыс чазагай утаан-сарыылдыг, политика талазы-биле мерген угазының болгаш идея талазы-биле бүзүлбас угланышкын кылдыр камгалаар бис.

Бүгү-ле социалистиг дем каттыштырылгазынга, ЭДЧ кажигүнери чүртүр-биле экономиктиг, эртем, культура талазында кады ажылдажылганың политиказын дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының эрге-ажыктарынга, тайбыянның чаагай чоруунга таарыштыр чорудар бис.

Польшаның чазрты төрүттүнгенинин, 1944 чылдың июнь манифезинин оюнуң байырлалының бүдүүзүнде съезд ажылын доозу. Социализминиң идеалдары дээш, социал чөптүг чорук дээш ой-оон чылдарда уламчылап келген демисежирин боттандырар төлээде, эрге-чагырганы алган улус, ажылчы хонар башкарар эпаар Польшаны ол манифестиге чарлаан болгай. Улусчу эрге-чагырганы болгаш улусчу күрүенин эң чугула чепсек кыдыр хумагалаар бис, ол чепсектин дузазы-биле социализм боттанып болгаш хөгжүп сайзырчар болгай.

Аяс эки хүннер Польшага база келир, чүге дээрге хөгжүлдениң социалистиг оруун ол шилип алган, ол ажыл-ишке удуртукчу күш, партия болур деп бүзүреливис болдунуп чугаазының түнненинде ПКАП ТК-ның Бирги секретары илерегейлээн

Культура амыдыралы

БОТ-БОТТАРЫНДАН ӨӨРЕНИР

Культура албан черлериниң ажылын сайзырангайжыдар, арга-дурзулга солчулгазын организастаар, мурнакчы дурзулганы иештередириве сагыш салышкын улуг. Республиканың барын зоназында кедэе культура бажыңнарының директорларының билиг бедидер курстарын чоокта чаа организастап эрттирген. Партияның XXVI съездиниң салган сорулгаларынга дүүштүр культура албан черлериниң сорулгаларының дугайында аңаа чугаалашкан. Культураның башкарылгазы болган экономика, клуб ажлының утка-шынары база хамалты камгалалының талазыбиле парын айтырыгларны курска келгеннер сайгарып өөренгеннер. Өөреэзе чогуур эштер шупту келбейн баргаш черле шын эвес, чамдык аштер билиг бедидерин, арга-дурзулга солчулгазын хереге албайн турары таарымча чок.

Нияпзи-биле өөредилге организастыг эртип, теоретиктиг билигтерин практика-биле холбавышаан, солун хемчегларын организастап чорутканын демделеп болур. Курска келген директорлар боттары чогаалдыкчы арга-дурзулгазын солчун, кежээлерин организастап эрттиргеннер. Ийи ужуражылга кежээни кангаар эрттиргенинин дугайын бижиир бодадым.

«Хемчик» совхозка барып, районнуң тепчүткен клуб системазының салбыры Эргибарлык кедэе Культура бажыңывың ажылы-биле курска келгеннер танышкан. Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Б. Д. Саая салбырын эргелекчизинде ажылдап турар. Оларда көрүп, билип алгы дег эки чүүлдер хөй.

Кедэе Культура бажыңының ажылын, ылаңгыя сөөлгү беш чылда кангаар организастап келгенинин дугайын ол чыылганнарга таныштырган. Материалдыг база айтырыын шинтиирлеп турары эки. Оон кол-ла үндезини — «Хемчик» совхозтуң удурутулгазының, партия, совет организиринъ хүн бүрү кичээвгей салып, культура айтырыын партийжи ёзу-биле көрүп турарында. Бот-тывыгыр уран чүүлдүң хөй санныг бөлүмнери доктаамал ажылдап турар, оларны совхозтуң түскай эртемнилери, башкылар, эмчилер удурткан. Суурнуң хөй-нийти организацияларыбиле харылзаа бижыг дээрзин үстүнде-ле айыттывыс. Чүгле оларга даянып, кижизидилге ажылын деңге чорудуп тура, эки түңнелдерни чедип ап турарын эргелекчи онзалап демделгээн.

Курска келгеннер-биле ужуражылгага совхозтуң удурутулгазының, партия организациязының секретары, кедэе Совет күүскомунуң даргазы болган өске-даа хөй-нийти организацияларының төлөөлери, боттывыгыр артистер киришкен. Эрги-барлыкчылар аажок хүндүлээчел, боттарының аргадуржулгазын, чедиишкиннерин өске чонга күзелдин-биле дамчыдып бээр улус чорду. Олар ажыл-агыйны чедиишкинниг сайзырадып, чонуң амыдырал культуразын, культурлуг денелиин бедидер дээш чүткүлдүг ажылдап турарлар. Бо бүгүнүң дугайын аңаа чораан директорлар билип алганнар. Коммунистиг кижизидилге айтырыын мыпда комплекстиг ёзу-биле чорудуп, хөй-нийти организацияларды комплекстиг план-биле ажылдап турар.

Социал амыдыралдың болган культура тургузуушкунуңун нарын айтырыларын башкарылга төвүлелиниге шинтиирлеп турар, ук төвүлелдиң даргазы— совхоз директору О. Д. Сарыглар. Чөвүлелдиң даргазының оралакчызы — ортумак школаның директору П. И. Делег-оол:

Үстүнде ужуражылгага совхоз директору ажыл-агыйның он бирги беш чылда хөгжүлдезининъ дугайын чыылганнарга таныштырган. Башкарылга төвүлели он ийи кижи составтыг болган чоннуң чурттап турар черинің айы-биле аңы-аңгы комиссиялларга чардыган. Бүгү-ле ажылды план ёзугаар чорудуп келген. Чижээлэрге, школага кандыгбир чугула кылыр ажыл бар апарган болза, төвүлелге сүмележип чугаалажыр.

Уругларның чайгы дыштанылгазының үезинде улуг ажылдарны чорудуп, олче оза кичээнгейни салып турары эки. Бүдүрүлге бригадазында 40 өөреникчи хаара туттунган, оларның ажылдап, чурттап, дыштанырынга бүгү-ле таарымчалыг байдалды тургускан. Черни тускайлап быжыглаан. Суурда өөреникчилер чурттап турар черинин айы-биле күш-ажылчы бригаларга, каттыжылышкыннарга хуваттынган. Уругларга кыргаңнарга, пенсионерлерге дузаны база чедирер, бичии уругларны карактажыр. Бажыңнар чанының тараан чечектерин, ыштарны суттарын ажаарлар. Пионер лагерьлеринче уругларны совхоз организастыг чорудар.

Суурну 14 агитквартирага чаргап. Херезеңнер төвүлели ында бүгү-ле ажылды удуртурунга киржип турар. Ол төвүлелдиң даргазы Н. С. Делег-оол (боду эмчи) ажылды эки чорудуп турар. Агитквартира бүрүзүнде бичии уруглларга спорт шөлүн тургускан. Уруглар-биле ажылбүрү секцияларны үстүкү классчылар болгаш чамдык комсомолчулар удурткан.

Ужуражылга болган хүн хезөзеңнер төвүлели суурнуң ураң-шеверлериниң кылыгларын, аъш-чемниң делгелгезин организастаан. Курстуң дыңнакчылары кымның кайчаар аргып, даарангаңын, аъш-чемни амданныг чаагай кылганын үнелеп илереткеннер. Саая Суме, Доңгак Папын оларның аргыларын онзагай эки болган. Тыва чемпериниң, ол ышкаш өске-даа кухнянын аайы-биле белеткээн аъш-чемниң дээжизин магадааннар. Ол-ла кежээ суурнуң аныяктары-биле дыштанылга кежээзин организасташ, оюн-концертти база кергүскен.

«Тыва даг-дүгү» комбинатның Культура ордузунга «Төрээн комбинадым — салым-чолум» деп темалыг кежээге фабрикада № 4 эдлечгинин Васильевага удурткан ажылчыннары келген. Сеткил хаидыр чугаалажып, ойнап-хөглеп шаг-ла болганнар. Кежээ кымга-даа солун, уттундурбас.

Курска келгеннерден К. Д. Датба (Өвүр), О. Ч. Доңгак (Чөөн-Хемчик), А. Ч. Мандараа, А. Е. Даңдар-оол (Бай-Тайга) ядепкейлиг, арга-дурзулгалыг чорууң көргүскенин демделээр апаан.

Л. АРТЫНА.

СПОРТ СПОРТ СПОРТ

ЗОНА МАРГЫЛДААЗЫ

Бистиң келир үеэде — бичии чаштар омак-хөглүг, кан-кадык өссүн дээш оларга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны бистиң чуртувуста тургускан. Оон иштинде күш-культура болгаш спорт чугула черин эзелеп турар. Оолдар, уруглар моге-шыырак, бүгү талазы-биле сайзыраңгай болзун дээш оларны күш-культураже хаара тудуп, чырык, делгем стадионнарны, спорт залдарын, уругларның спорт школаларын оларның эргежинге берген.

Спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге школачыларның бүгү-эвилел маргылдаалары хөй-биле эртип турар. Оларның аразындан «Алдын шайба», «Аргыглыг мячик», «Хем мячик», «Ак терге» клубтарның база «Пионерская правда» солуунуң шаңналы дээш хаак маргылдаазы эң-не массалыг апарган. Ол оюнларга миллион-миллион школачылар киржип турар.

Ам школачыларның чайгы дыштанылгазының үезинде тус-тус зоналар аайы-биле «Хем мячик» клубтуң шаңналы дээш футбол маргылдаалары эгелээн. Ук оюнларның бирээзи бистиң республиканың найысылалында дүүн эгелээнин бижээн бис. Ол болза Россия Федерациязының дөртку зоназының 12—13 харлыг оолдарның түңнел ужуражылгалары-дыр. Маңаа тиилекчи болган команда Россияның бирги чери дээш маргылдаага киржир эргени алыр.

Ынчангаш зонаның бирги чери дээш бо улуг маргылдаада Амур, Иркутск, Магадан, Томск, Чита, Камчатка областардан, Хабаровск, Красноярск, Примор крайлардан, Бурят, Якут болгаш Тыва автономнуг республикалардан ниитизи-биле 200 чыгыы бичии футболистер чыглып келген.

Совет Тываның 5 чыл аттыг стадионнуң вогаан шөлүнге баштайгы ужуржылгалар дүүн эгелээн.

Бистиң республиканың найысылалында аалдан келген бичии спортчулар В. И. Ленин аттыг шөлге барып, улуг баштыңчыга тураскаал чечектерни салгап, эки өөренирни, Төрээн чуртунуң төлептиг камгалакчылары болгуруп дацгыраанналар. Оон соонда Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында мөчээн дайынчылар тураскаалынга чечектер салганнар.

Зона маргылдаазының бәйырлыг ажыдыышкыны кежээкиниң 6 шак 30 минутада Совет Тываның 5 чыл аттыг стадионга болгай.

Маргылдаа бөгүн эртенгиниң 10 шакта уламчылаар.

В. ЧАДАМБА.

ЧЕР ШИМЧЭЭШКИНИ

1980 чылда ССРЭ-ниң соңгу-чөөн талазында Байкал-Амурнуң демир-орук магистралының тудуунуң районунга 2,5 муң хире санныг янзы-бүрү күштүг чер шимчээшкиннери болган. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Иркутскиде Чер кыры шинчилээр институтунуң директорунуң оралакчызы, Сибирьде билдингир сеймолог эртемденнериң бирээзи Олег Павловтан ПМА-ның корреспондентизи ол бооруушкунуңун дутайын чугаалап бээрин дилээн.

— Европа-азиат материктиг 8200 километр демир-орук салып турар соңгу-чөөн талазында чиг-эт казар байлак иончуг хөй — Байкальская деп делегейде эң-не хөй рифтилиг зона бар. Мында чер адаанның шимчээшкиннерин болдуруп турар чаа-чаа тектоникти түүлдер тыптып турар.

Мөңге доң чыдар зонаны тавартыр орук тудары конгуг дарын, бөрге болуп турар. Чер шимчээшкинин-биле мөңге доң чер каттыжарга конгуг эйыылдыг, доң черни «шимчедиргеп» ол быжыг эвес апаар. Ол бергедерни эртикен үүс чылдың 80 чылдарында, кажан Россияга Байкал-Амур магистралының тудуунуң баштайгы телевидели тыптып келгенде ол бергелерни эртерип, орук тудары берге болган. Чүгле биктиң үезинде чер шимчээшкинниниң комплекстиг шинчилелдерин улуг девискээрге кылып болур аргатыг апарган.

Чер кырында чарыктар, кошкелер, сойлуп баткан кежиктерни шинчилеп турган, кажан бир шагда болган чер шимчээшкиннериниң эпитентерин, күжүн тодарадыр палеоселмология аргазын институтта ажылдап кылган. Ол аргалы дыка хөй чурттарда ооң иштинде Японияда ажыглап турар.

БАМ тудуу чоруп турар районга кылдыгнан шевелделериниң түңнелдерин ёзугаар оруккa чер шимчээшкиннериниң салдары улуг эвес болур ужурдуг. Ынчалза-даа делегей практиказында айыылдыг, когарадыгыр чер шимчээшкиннери база болгулаан. Чижээ, 860 километр узуп Сибирьниң соңгу соок үезинде демей байдалга туттунган Алясканың (АКШ) демир-оруунуң дөртүнүң бир кезии 1964 чылдың март 24-те болган чер шимчээшкиниинин үезинде үреллеп. БАМ дээрге чүгле демир-орук эвес, магистральды дургаар үлетпүрүнүң комплекстери тургустунар, ынчангаш оларны чер шимчээшкиннеринден кадагалаар ужурлуг.

Ол соруглга-биле Сибирьниң эртемденнери үргүлчү доктаамал доңуушкунуңун байдалынга ажыттаар сеймиктиг арганы чогаатказ. Ол арга-биле чер шимчээшкиннинг зонадан айыыл чок тудуг шөлдерин дилеп тывар. БАМ тудуунуң девискээринде доктаамал куду температуралыг, мөңге доң чыдар шөлдерни ажыглаан, мындыг черлериниң хөрзүнүүнүң быжыы дош-биле дөмей. Ындыг быжыг хөрзүн чер шимчээшкинниниң үргедекчи күжүн алаэн каш баллдарга ажуруп болур.

Бо арга-биле Удоканскиниң чес чыдар черинге арыглал комбинадын тудар шөлду шилээн.

Ынчангаш сибирьжилер ажыл-агыйынга шаптыктап чораан дайзыны—мөңге доң чыдар дош — ам өөнүү апарган. Кол-ла чүве температура турумун үреп болбас. ССРЭ-ниң Ыраккы Соңгу чүгүнде мөңге доң черге тудуг кылырының байлак дуржулгазын БАМ-га амыглаар.

Сибирьниң эртемденнериниң кылган комплекстиг шинчилелдериниң түңнели чер кырының янзы-бүрү бүдүмелдериниң шынарын тодараткан, кёна, кавдыг оруктарны, көвүргелерни, инженер тудугларны база үлетпүр объектилерни, чуртталга суурларын тудуп болурун көргүскен тускай карталар болган. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирьниң мөңгеде доң чыдар Хөрүүн өөренир институдуу БАМ тудуунга улуг дузаны чедирген.

А. РОГАЧЕВСКИЙ. (ПМА).

Универсиада

ӨҢНҮКТЕР БАЗА КАТАП УЖУРАШКАН

БУХАРЕСТ, июль 22. (СЭТА-ның корр. В. Клименко, В. Трушков). Универсиада-81 кидиң түлүк. Маргылдаалар эртен эртеден кежээ орайга чедир үргүлчүлеп турар. Ынчалза-даа студентилер маргылдаалардан дашкаар ужуражыр үеэн черле тып аштарлар. Чижээ, бегүн Польшаның тургустунган хүнүнде, совет спортчулар боттарының өңнүктеринче чорушканнар. Олар полик студентилерге изиг байырлы чедирбишаан, олимпийжи адыгны, «Олимпиада-80»-ниң альбомун, сувенирлерни белекке сунганнар.

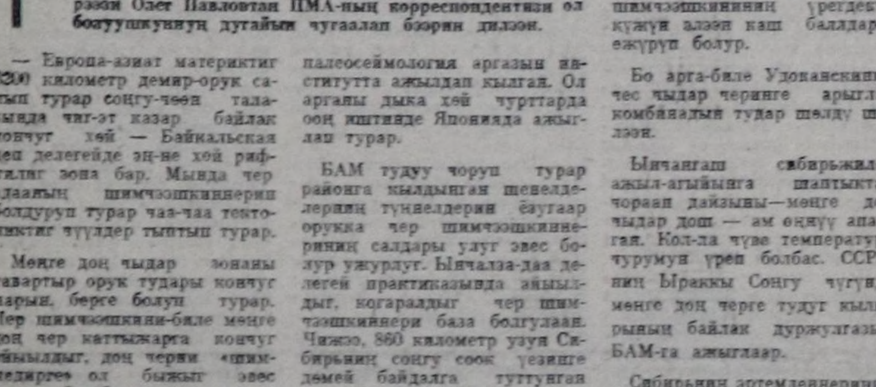
Универсиаданың чемпионнары хүнүң-не илереп турар. Рапиристерниң фехтованиие маргылдаазынга Киев чурттуг Владимир Смирнов таилекчи болган. Ол бо чылын делегейге Москва Олимпиадазынга база чемпион болган.

Сөөлгү шинчилиг ужуражылга үезинде Смирнов румын Петру Куките таварышкан. Сонуургавчыг чүве чүл дээрге, чоокта чаа болган делегей чемпионадынга база аңаа таварышкан кижи-дир. Владимир бо оюнда удурлажыкчызын 10:5 сайга уткаш, алдын медальды чаалап алырга, Петру аңаа изиг байыр чедирген.

— Студентилер оюннарынга ийиги удаа киржип турарым бо — деп, Владимир чугаалады. — Мында бүгү-ле чүүлдер мөңээ таныш. Бистер, фехтовальщиктер, найыралды болгаш бот-боттарынга дузалажылганы аажок үнелеп билир улус бис. Совет рапиристериң командазы дыка хөй чурттарның спортчулары-биле өңнүктер апарган болдур ийин. Универсиада үезинде өңнүктеривис-биле база катап ужуражып келдивис.

Универсиаданың ийиги хүнүнге совет шилиндек команда ийи мөңгүн шаңналды чаалап алганнар. Бистиң гимнастарывыс Стелла Захарова, Мария Филатова, Елена Гурина болгаш Елена Полева олар команда аайы-биле маргылдаага ийиги черни алганнар. Олар олимпий оюннарының хөй данныр чемпиону Нади Комэнеч удуртнан, эки белеткелдиг румыя командага 1,8 балл четпейн барган. Хүү маргылдаага Захарова база ийиги черни эзелээн, а хөй хевирге Бухарестиниң чурттакчыларының эң ынак спортчузу Комэнеч чемпион болган. Ол халыырынга болгаш хостуг мергежилгелер күүседиринге эң хөй санны — 10 балльды чедип алган.

Өске маргылдаалардан ватерполо маргылдаазын демделээри күзенчиг. ССРЭ-ниң командазы өңнүктери — Венгрияның спортчуларын 10:8 санга утканнар.

МОЛДАВ ССР. Оргеев районуң девискээринде Бутчены болган Трибужены деп суурларның чанында Реут хеминиң кайгамчык кыдыында «Эрги Орхей» деп заповедник бар. Молдавияның шаандакы хоорайларының бирээзи Эрги Орхей-биле (ам ол хоорай чок) холбашкан культураның XIII—XIV үүс чылдарда турасказалдарын көргүскен музей комплекизин ында тургузган. Реуттуң эрин черле кайгамчык. Ах чугай-биле шыптынган кырлаңнар, улуг хаяллар, хөй санныг куйлар, ногаан аянныр Молдавияның бойдузуңуң чаражын бадыткап турар.

Төөгүчү, этнограф, археолог, биолог эртемденнер «Эрги Орхейни» шинчилеп турарлар. Ол заповедниктиң чоогунга Молдав ССР-ниң ЭА-ының археозостары чээрби ажыг чыл дургузунда шинчилел ажылдарын чорудуп келген. Олар эрткен үениң амыдыралының дугайында материалдарны тып, музей комплекизинге берип турарлар.

ЧУРУКТА: XIV үүс чылда туттунган чөөн башнины казып турарлы.

А. СИМАНОВСКИНИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

СОНУУРГАКТАРГА

Шаг-шаанда Чер кырынга ужуп, амыдыран чораан эң улуг куштуң даштапып калган мөчү-сөөгү Австрияга тывылган. Оон денизин 70-75 кг, чалгынарының херлири 7,5 м. Үүрмек дириг амытаннар чемиштиг ол куш 5-8 миллион чыл бурунгаар чурттап турган деп эртемденнер саналл.

+

АКШ-ка кылып чоруткан дуржулгадан алырга, кыска кышкы хүн дуртун тускай чырыткылар ажыглап тургаш, 16 шак узадырга, мыйыстыг бода малдың хонукта немелде денизин 10 хүү улгадыр болган бызаалапканының соонда ийи ай дургузунда суткуру ол хире-хүү көвүдээр болган. Немелде денизиниң ол хире өзүлдези немелде рацион-даа, хереглевес болган.

+

Күш-культура кылып чаңчыкпаан кижиниң чүрээнии согуу аңаа оожум байдалга турда безин спортчу кижиниңден оранчок дүрген. Чүректиң согуунук саны-биле үени немчээр болза, спортка ынактар чылда-ла 28 хонукту кампап ап турар болган.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Агаар

Бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, чамдык черлерге боранналар, диңмироор. Соңгу-барыын үүсте утланыышкынныг хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 21—26 градус чылыг болур.

Кызылга хүндүс кезек чаңыстаар, диңмироор. Хаттың күжү кошкак. Агаар дүне 11—13, хүндүс 24—26 градус чылыыр.

телевидение

ИЮЛЬ 24-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — «Бистиң ырывыс, ужуксунва!» 9.35 — «Дидим кижилер». Уран-чечен фильм. 11.10 — Делегей конкурстарының лауреаттары А. Корсаков ойнаар. 11.25 — Медээлер. 11.30—14.15 — Чапсар. 14.15 — Медээлер. 14.35 — Шериг-Далай Флодунуң хүнүнге. Документалдыг фильмнер программазы: «Адазының шактарын ёлүгаар үе», «Айлаш салгын» 15.20 — Уругларга фильм. «Мишка Стрекачёвтуң найгамчык ужуралдары». 16.45 — «Советтер болгаш амыдырал». 17.15 — Академиктиг ажыдырышкынга ССРЭ чемпионадын.

КЫЗЫЛДАН

17.45 — «Студентилер меридианы». 18.15 — «Мал чеминиң белеткелиниң хүн демделели». 18.30 — 18.45 —Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Кады ажылдакчылга». Тележурнал. 19.25 — «Экранда — кинокомедия». «Ыдыктыг Йоргенниң балйырлалы». 21.00 —«Үе». Информастыг программа. 21.35 — Москвада Рафаэли Карра». Эстрадалыг программа. 22.25 — Бөгүн делегейде. 22.40—23.25 — Л. Минкус. «Пахита» деп балеттен көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. «Илбилиг дээрбек». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 13.05 — «Юность» ансамбліниң күүселдеви. 13.50 — Документалдыг фильмнер программазы. 14.00 — «Хүнүңүң шыгжамырыы». 15.00 — «Аныяктарның адресгери». 16.00 — 17.45 — Чапсар. 17.45 — М. Равель. Фа мажор квартети Бильюютүң квартедн күүседир. («Орбита-3»). 18.15 — «Универсиаданың хүн демделели». («Орбита-3»).

КЫЗЫЛДАН

18.30—18.45 — Телемедээлер. 18.45 — «Тываның экранизрында».

МОСКВАДАН

19.00 — «Кино аян-чоруктар клубу». 20.00 — «Тамчыктыг удуглар, чаштар!» 20.15 —Делегейниң студентилер оюннарында. Бухарестиден дамчыдыгга. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — «Идегелдиг кижи». Уран-чечен телефильм. 1-ги болгаш 2-ги сериалары. 23.45 —00.15 — «Дээр —мээн шыгжылымдыр». Документалдыг телефильм.

КИНО

ИЮЛЬ 24-ТЕ

«НАИЫРАЛ»: «Моңгуннен-чек каргаңнар ужуп турар черде» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киночыыында 10.00, **«Айдашкын дээш кыш төлзорла?»** 11.30, 14.00, 16.00, 18.00, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Мээн ыяш Раджам» (2 сериалы) 14.00, 17.20, 20.10 шактарда.

КИЖИ БҮРҮЗҮНҮҢ ХҮЛЭЭЛГЕЗИ

Май айдан эгелээш бо хүнгерге чедир кавгнап иззиниидек оът-сиген, ыяш курсал, сарагрты кадың эгелээни өртүүн өөскүп унерикче улуг салдарлыг болуп келген. Оон түңнелинде республиканың девискээринге дыка хөй өрт болган. Оларның чамдыктары өжүртүнмейн, амыы үеле чедир хыл чыдар. Чижээ, Улуг-Хем районнуң девискээринге майда болган өрттериң чамдыызы ам-даа кыпныышаан. Чаа-Хөл бажында Ак-Хая тайгазынга өрт майның 15-те хыл эгелээш, чоокта чаа ажык, тас черге келгеш, боду өшкен. Ол-ла тайганың өске талазынга болган өрт ам-даа хыл турар. Ол өрт оът-сигенүү, арга-арыын өртгендир чиргеш, тайгага турунчуп чорткан турсак эликтериң, коданнарның, куштарның болгаш оон-даа өске дириг амытаннарның өзүлдезин кудулады, баш санын кызырган.

Өрт айының болдурбас, оны баш удур чайладыр талазы-биле хемчегларни ап чорудар, арга-арыны өрттен камгаларының дөрт отрядты республикада бар. Олар АН—2 самолёт-биле болгаш МИ-1 вертолёт-биле чепсегликкен. Сөөлгү үениң нарын техниказы-биле хандыртынган отряддар өрттү өжүрериниң талазыбиле чамдык хемчегларни кыып чорудуп келгек-даа болза, оларның ажылында четпестер, чедир кылдыыпаан чүүлдер хөй.

Чамдык оперативтиг отряддар өрттү болдурбазының хемчегларын кошкак чорудуп, олар чаа-ла эгелеп чорда өжүрериниң аргаларын дарый организаставаанындан чамдык өрттерниң хемчээли улгадып, алдаа өжүртүнмейн хып турар хевээр. Ук отрядтарда быжыглаан самолёттуң болгаш вертолёттуң дузазы-биле баш бурукгаар хайгаарадарны олар кылыр ужурлуг. Ындыг турбүже чамдык оперативтиг бөлүктер ырак-узак тайгаларны кезип, ында ниити байдалды хайгаарап көрбейн турар. Тайгаларда болгулаан өрттерни чогуур үезинде өжүрбээнинден кудүрээлиг черлерде барган өрттер ам-даа кыпныышаан.

Оон аңгыда чер-черлерде ыяш ажыл-агыйының ажылдакчылары харылзал турар участоктарын өрт аймыыннан бүгү тала-биле камгалаар ужурлуг. Ол ажылдар база чогуур негелдеге бүүшпес. Ук коллективтерниң чамдык ажылдакчылары боттарының участоктарынче ис баспас, оларны хайгаарап карактаваан. Оон түңнелинде өрт болуп турары чажыт эвес. Чамдык таварылгаларда походтаан өөреникчилер, туристер болгаш тайганың өске-даа «алчыларыз» таакылаан папиросун база одаг кыымскаш, оны хыналчыг өжүрбейн, кайы хамаан чокка каалтарга, оон өрт үнер чоруктар бар.

Адар-Төш, Кегзэң-Булак тайгаларын камгалап, өстүрер хүзээлгелиг ыяш ажыл-агыйының төлээзи бар. А херек кырында ол ажылдакчы ук девискээрге келбейн, конторанның столунуң артында ыяш даалыының хүзээлгезин күүседип орарын элдептир. Оон кадагалаан девискээринге ваазы эвес өрттер бо чылын болгулаан. Адар-Төштүң бир тайгазынга болган өрт хөрлээлеп кыпкаш Кегзэң-Булакка чеде бээрге, чүгле инчан оны өжүргеп. Чадаанаңын аргаларыны өрттен камгалаар оперативтиг отряды (удуртукчузу В. Сокодов) база ук девискээрниң лесниги баш удур хайгаарадарны кылбайн, кошкак ажылдап келгениидек ол өрт узун хуусаалыг хып келгек.

Долгандыр турар бойдустуң, оон чуруктадыг каас-шыныс оът-сигенин, арга-арыын өрттен камгалаары база оны болдурбас дээш баш удур хемчегмер алыры, сергичилелдиг болуру кижи бүрүзүнүң хүзээлгези. Ынчангаш бистиң сорулгавыс — өрттү болдурбас, долгандыр турар бойдустуң камгалал кадагалаары, оон берилчезин долузу-биле ажыглаары.

Ш. ДУВЕНДЕЙ. Чөөн-Хемчик район.

Редакциянның адрези: Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлалчыларының 2-35-21, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретарлаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллизтерининъ 2-37-13, пропаганда киллизининъ 2-31-75, культураа киллизининъ 2-23-54, кедэе ажыл-агый киллизининъ 2-21-47, үлетпүр киллизининъ 2-31-75, чагаа киллизининъ 2-41-27 информация киллизининъ 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейи баргында 2-32-75 телефонче долгавр.

Тираж 17868. Чагыг № 1575

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Төвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном салыының керектериниң талазы-биле өргелелиниң типографизы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1) ТС—01419

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 172 (11670) | 1981 чылдың июль 25, суббота | 1925 чылда үндезилеттингеи | Өртээ 2 кез.

РОСТОВ ОБЛАСТЬ. Тараанy дүрген ажаан алырының талазы-биле мастерлер— СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, Неочапокоп районунуң «Ленинчи орук» колхозунуң звено удурукчузу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Н. В. Переверзева-биле Ставропольдуң механизаторлары — Ипатово районунуң «Яныпшевский» совхозунда Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Д. Е. Лесняк болгаш Красногвардейск районунуң Жданов аттыг колхозунда Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчизи Н. И. Мальцев олар дүжүт ажаан алышкының бедик шынарлыг кылдыр чорударынга социалистиг чарыш дугайында кереэни боттарының араазынга чарганнар. Олар үш звенолары-биле сезон дургузаунда 190 муң центнер тараапы бастырарын шиитпирлээнниер.

Нина Васильевнаның күш-ажылчы чедиишкиннери чуртта эки билдингир. Оон дөрт комбайныыг звенозу чыл саныңда-ла колхозунуң шөлүнүң барык үшкү кезиниң тараазын ажаап алгаш, өске ажыл-агыйларга дузалажып турар.

ЧУРУКТА: комбайнерлериниң звено удурукчулары (солагай таладан) Николай Иванович Мальцев, Нина Васильевна Переверзева, Дмитрий Егорович Лесняк болгаш Жданов аттыг колхозтуң салбыр эргелекчизи Николай Васильевич Хрипков олар Н. В. Переверзеваның звенозуунуң ажылдап турар участогунда.

К. ТАРУСОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникazы.

Шалыпчы ийи ай чоруп тур

МАЛ ЧЕМИН БЕЛЕТКЭЭРИНГЕ ШАК БҮРҮЗҮН ЧӨП АЖЫГЛААР

СОВЕТТЕРНИҢ ЧУГУЛА ХЕРЭЭ

Республика девискээринде кандаашкын болганының урмуунда мал чемнери белетиээр кампания аажок нарыыдаашкыннарлыг болуп турарын СЭКП Тыва обкомунуң III пленуму болгаш СЭКП обкомунуң кыйгырыыы демдеглээн болгаш маңаа хамаарыштыр онза хемчеглерни алыры чугула деп айытkан. Пленумнуң шиитпирлерин болгаш СЭКП обкомунуң кыйгырыын республиканың бүгү ажылчы чоннары улуг, аныяа ылгал чокна ханызы-биле угаап билгеш, мал чемин белетиээринге идепкейлиг киржип, шалыпчы ийи айда боттарынга онаашкан даалгаларны долдур болгаш ажыр күүседир дээш мал чемнери белетиээриниң тускайыытkан отрядтары, звенолары-даа, хоорай, суурларның күш-ажылчы коллективтери-даа, тус-тус кижилер-даа чүткүлдүг ажылдап турар.

Мал чемнери белетиээриниң амгы бүгү улусчу херээн парти я, профэвилел, комсомол организациялары, ажыл-агый удурукчулары-биле кады удуртуп баштаары улус депутаттарының чер-чер Советтериниң бо хүннерде эң чугула херээ болуп турар. Бо ажылды организастаар талазы-биле чогуур арга-дружулга районнар, хоорайлар, суурлар болгаш көдээ Советтерде, оларның күүскомнарында бар.

Кызыл хоорнүүском СЭКП хооркомунуң удуртулгазыбиле будүрүлгелерниң болгаш организацияларның коллективтерин мал чемни белетиээринге; дүжүт ажаалдазынга мурнуну чылдарда-ла киириштирип келген. Бо чылын ол ажылды улам шыңгыыратkаш, бүгү коллективтерге мал чемни белетиээриниң тодаргай даалгаларын бергеш (ниитизи-биле 13470 тонна), оон күүседезин шыңгыы контрольда алган. Сиген белетиээриниң бир, будүк-бүрү белетиээриниң база бир штабтарын тургускан. Ап чоруткан хемчеглериниң түнелинде даалгалыг бүгү коллективтер доктаамал ажылдаар звеноларны ажылдадып киирген болгаш дыштаныр хүннерде массалыг шефтээшкиннерни кылып турар. Хоорайның чамдык коллективтери алган даалгазын июль 23-ке чедир күүсеткилээн.

Улуг-Хем районнуң Торгалыг көдээ Совединиң Чодураа салбырында, Каа-Хем районнуң Бүрен-Аксы көдээ Совединиң «Кызыл Тук» совхозтуң фермазында депутаттар постуларын ол черлерде мал чемнери белетиээринге улуг идигни берип турар. Бии-Хем, Кызыл, Чөөн-Хемчик районнарның чер-чер Советтери, оларның күүскомнары, доктаамал комиссиялары болгаш депутаттары, агитквартиралары, херээженнер чөвүлелдери ажылчы чонну мал чемнери белетиээринге идепкейлиг киириштирер талазы-биле хөй ажылдарны кылып, план-даалгаларны коллектив, өг-бүле, кижи бүрүзүнге чедир бергеш, оларның күүселдезин доктаамал контрольдап турар.

Моон-биле чергелештир чамдык чер-чер Советтери, оларның күүскомнары болгаш доктаамал комиссиялары чонну бо чугула кампанияже эвилелдээр, оон чугула айтырыгларын шиитпирлээр, мал чемнери белеткенчиринiң амыдыралын болгаш культура хандырылгазын эжикидер талазы-биле шүүлеп чоруун бо ажылдың эгезинде-ле көргүскен. Таңды, Тес-Хем, Барыын-Хемчик болгаш өске-даа чамдык районнарның күш-ажылчы коллективтери берген даалгаларын күүседиринче өскелерден озалдап киргеннер. Мал чемнери белеткеп турар бригадаларга, звеноларга, АВМ-нерге депутаттар белүктерин, постуларын дораан тургуспаан. Көдээ ажыл-агый, садыг, амыдырал хандырылга, культура талазы-биле доктаамал комиссияларының ажылын чогууру-биле идепкейжиттээн.

Моон ужурунда чамдык Ак-Чыраа ышкаш ырак черлерде бригадаларның, чижээ «Чодураа» совхозтуң бригадазының, чурттап турар байдалы берге, аъш-чем, садыг, культура хандырылгазы багай болуп турар. Чыргаланды көдээ Советтиң күүскому бо байдалды кичээнгейге албаан, совхоз дирекциязындан чогуур негелде кылбаан. Мындыг байдалдарбиле ам канчап-даа эптежип болбас болгаш бар четпестерни чайладыры-биле чер-чер Советтериниң күүскомнары шиитпирлиг хемчеглерни алыр ужурлуг.

Улус депутаттарының Советтери мал чемнериниң белеткелининиң бүгү чорудулгазын тодаргай удуртур, доктаамал контрольдаар ужурлуг. Комплекстиг бригадаларның, звеноларының-даа, хоорай, суурларда коллективтерниң, харын-даа тус-тус кижилерниң ажылдап турарын, белеткээн мал чемнериниң шынарын, кадагалалын доктаамал хайгааралга алыры чугула. Бо бүгүге чүгле күүскомнар ажылдакчыларының күжү чедишпес болганда доктаамал комиссияларны, депутаттар постуларын, депутаттар биле улусчу контролёрлар болуктерин, депутаттарны болгаш активти эң калбаабиле киириштирер херек.

Мал чемнери белеткекчилериниң хандырылгазын эжикидери-биле, Советтер садыг, хандырылга черлериниң, культура, медицина албан черлериниң ажылын шалыпкынчыдарын чедип алыр ужурлуг. Чер болганга организастыг, сагылгачүрүмнүг болгаш бедик негелделиг чорукту хандырары чер-чер Советтериниң күүскомнарының дөрт хүлээлгези болур.

«Партия, совет, профэвилел организациялары, совхозтарның удурукчулары болгаш специалистери мал чемнериниң белеткелининиң киржикчилериниң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга эргежок чугула таарымчалыг байдалдарны тургустас, оларның аразынга дайынчы социалистиг чарышты организастаар, кижи бүрүзүнүң инициативазын болгаш тывынгыр чоруун детиктиир, ажылдың түнелин хүнүң-не үндүрер, мурнакчыларны шаңнап-мактаар, курлавырларны илередип тывар болгаш оларны бүрүнү-биле ажылгаларының хемчеглерии алыр хүлээлгелиг» деп, СЭКП обкомунуң кыйгырыыында чугаалап турар. Бо сорулганы чедиишкинниг боттандырар дээш боттарындан хамаарыжыр бүгү чүүлдерни Советтер болгаш оларның күүскомнары кылыр ужурлуг.

«Шын» солуунуң «КҮШ-АЖЫЛДЫҢ АЛДАР ТУГУН» бөгүн Чөөн-Хемчик районнуң «Алдан-Маадыр» совхозтуң Бора-Тайга салбырында Василий Ховалыгның удуртканы сигенчи звеноюң база ол-ла ажыл-агыйның Ак-Даш салбырында Дөңгүроол Ондарның удуртканы звеноюң шалыпчы ажыл-ижинге тураскаадып көдүргеи. В. Ховалыгның үш кижилиг звенозу 23 тонна сиген кезип белеткээр планын ам 18 тонна чедирген. А Ак-Даштан дөрт кижи составтыг звено 25 тонна сиген белеткээр планының 17 тонназын кезип белеткээн.

Совхозтуң бо салбырларының сигенчилери аразында чарышты калбартпышаан, мурнунда салдыган сорулгаларны күүседиринге бүзүрелдиг эрес-кежээ ажылдап турарлар.

Сигенчилер! Шак-үени бичии-дээ халас эрттирбейн эң-не шалыпкын темпилиг ажылдаалыңар!

ДЕМНИГ КҮШ-БИЛЕ

Эрзинде «Мөрен» совхозтуң ажыл-ишчилери ниитиниң малынга бо чылын 3230 тонна мал чемин белеткээр хүлээлгелиг. Ак-Чыраага мал чеми белеткээри-биле 93 кижи кежигүннүг сигенчилер бригадазын совхоз ынаар чоруткан. Бригаданың ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче совхоз дирекциязы чогуур кичээнгейин угландырган, машина-техниканы таарыштыр тургускан. Совхозтуң ишчилери бо хүннерге чедир 160 тонна ажыг сигенни белеткээн.

Совхозтуң малчыннары Чинчилиг-Бажы ол ынчаар чайлаглавышаан, мал чемниң белеткелин чорудуп турарлар.

Совхозтуң девискээринде будүк-бүрү белеткели кидиң түлүк. Аңаа Мөрен суурнуң чурттакчылары, школачылар идепкейлиг киржип турарлар.

«Мөрен» совхозтуң ишчилери СЭКП Тыва область комитединиң кыйгырыын деткивишаан, демниг күш-биле ажылдап тургаш, ниитиниң малынга бижыг чем-суурну тургузуп алырынга бүзүрелдиг.

Бистиң корр.

КОМСОМОЛЧУ ХАРЫЫ

СЭКП Тыва обкомунуң үшкү пленумунуң материалдарыбиле бистиң Солчур ортумак школазының өөреникчилери улуг өөрүшкү-биле танышкан болгаш ынаи-биле деткээн. Олар ниитиниң малынга бижыг чем-суурну тургузарынга чылдың-на идепкейлиг киржип келгеннер. Чижээлээрге, 1979 чылда «Коммунизмче орук» совхозка 65 тонна сигенни белеткеп, бергеш, республиканың будүрүлге бригадаларының араазынга чарлаттынган социалистиг чарышка тиилекчи болган.

Школаның 26 кежигүннүг будүрүлге бригадазы Ак-Чыраага июль 10-да келген. Олардан он бир кижи сигенни хол кадыгры-биле кезип турар. Өскелери болуп, төлээнеп, сөөртүп, сараатган турар. Ынчаар ажылдаанының түнелинде башкайы беш хонукта он тонна бедик шынарлыг хөл чемнен белеткединис.

Сиген шилүүге келгеш үр болбаан-даа болгуусса, даапган ажылынга кылымак мурнакчылар илерип келген. Ылаңгыя кадыгр-биле сиген кезип турар Радик Монгуш, Ондар Оюн-оол, Монгуш Хүлер-оол, сигенни болуп, чүдүрүп турар Лена, Валя, Алдын-кыс Монгуштар күш-ажылга үлегерин көргүзүп бергеннер. Оларның болгаш чеже бүгү бригада кежигүннериниң мергежилии моон соңгаар улам бедиир, планывыс хуусаа бетинде күүсеттинер даапгыже бүзүрээр бис. СЭКП обкомунуң кыйгырыынга бистиң комсомолчу харыывыс ол болур.

Х. СЕМИС-ООЛ будүрүлге бригадазының удуртукчузу.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

УСПА-ХӨЛ ШЫНААЗЫНДА

2. КОЛЛЕКТИВТЕРНИҢ КИРЖИЛГЕЗИ

СЭКП обкомунуң үшкү пленуму бо чылын Тывага мал чемн будүрериниң талазы-биле чугула айтырыгларны көргеи. Ук сорулганы күүседир дээш ам бүгү хемчеглер алдының турар. Республиканың кайы-даа булунуида будүкбүрү чыгган, сиген кескен, мал чеми сөөрткен улус дииминиг ажылдың турар.

Бо хүннерде республиканың эң-не хадылаң черн болур, Успа-Хөл шынаазында кижида, техника-даа кончуг хөй мөөнеттиигеи. Ол ынчаар турар үжен хире түрлагларда (чамдык түрлагларда каш-даа бригада бар) сигенчилерниң ниити саны будун-чартык мун чедип турар. Мурнуу зонаның он ийи совхозундан болгаш он сес суурундан улус ам-даа немежип турар. Оларның аразында будүрүлге болгаш албан организациялэрнiң, агитквартираларының коллективтери хөй. Ам хөй кырыылдазын болгаш чуулдазын доосказ, чайлагларда хонгулапкан хойжу бригадаларның кежигүннери база кезп эгелээн. Ынчап көргө, өске коллективтерниң сигенчилериниң саны мал чеми белеткээринге тускайлаттынган бригадаларның кежигүнериниден көвүдей бергеи. СЭКП обкомунуң кыйгырыынга чурттакчы чонну күш-ажылдың харыыны ыыдыг.

—Бистиң «Алдан-Маадыр» агитквартирада он ач-бүле бар, оон он кижи келгеннер. Чаурбатойна сиген белеткээр планывыс бис. Ону кыска хуусаада бедик шынарлыг күүседир сорулганы салдывыс. Өг-бүлелеривис эр эезлери боттарының ажылдап турар черлеринiң ажыл-биле сиген кезип азы өске ажылдарда ажылдап турар болганда, мында нургулайында херээжен улус келдинис. Ынчалза-даа хүлээлгевисти күүседип шыдаар бис, — деп, Эрзин районнуң Мөрен суурда агитквартира даргазы Эрендей Ямаа чугаалады. Эртеминде дыннаарымга, ол суурнуң чеди агитквартирazының ийизи дүне када база мында чедип келген болду. Мөрен суурнуң Зоя Комбу-Сүрүн удурткан херээженнер организациязы 140 тонна сиген белеткээр. А бо зонада он сес мындыг организацияа бар, оларның элээн кезии Мөреннiиндеи-даа улуг дээрзин билип чогуур.

Мөнгүн-Тайга райкүүскомнуң Хорлуу Дамба баштаан коллективи хол кадыгры-биле сиген хап турда ужуражы бердим. Районнуң хөй-ниити организацияларының 190 тонна сиген белеткээр оон бежен тонназын эрткен. неделядa-ла белеткеп алган. Ам чээрби үш кижи хол кадыгры-биле кезип турар. Сигенниң дүжүт багай эвес, гектардан он центнерни ап турар. Ол хүн үк сигенчилериниң кырынга чедип сөлүктың база немежиеи.

Кежээликтей Өөрү район-нуң сигенчилериниң райкүүскомнуң культура киздизиниң партия райкомунуң болгаш еске-даа коллективтериниң төлээлери каттышкан. Дыштаныр хүннерде районнуң хөйниити организацияларының барык-ла шүүлүг мында турар дээрзин партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация киздизиниң эргелекчизи Монгуш Хожур-оолдан билип алдым.

«О. Шынаа» совхозтуң контора болгаш машина-трактор мастерскаязының коллективтеря, тудугжулары болгаш башкылар база-ла мал чеминиң белеткелинде турар. Успа-Хөл шынаазы бо хүннерде, шынапла, дүймеп-ле турар. Ол хөй чонуң аразында Мөнгүн-Тайганың Мугур-Аксыдан келген он үш харлыг хлеб быжырыкчызы Шөжүү Алдыоолдан эгелээш, Эрзинде «Чаа орук» совхозтуң Сувараада Кочетов аттыг сүт-бараан фермазындан келген повар Седяй Сеавл кырганга чедир кымнарны чок дээр! Кандыгда эртем-мергежилдиң кижилери ында. Эрзинде «Нарын» совхозтуң партком секретары Чооду Делгер-оол ында неделя дургузунда сигенчилер турар. Бо-ла бүгү улустуң сагыш-сеткили, тура-соруу чаглыс: эң-не хөй болгаш бедик шынарлыг мал чемин белеткээри. СЭКП обкомунуң «Бүдүрүлгелерниң база организацияларының, албан черлериниң ажылдакчыларын болгаш оолдарын болгаш ыстаны, школачыларны мал ажылын чемнер-биле хандырарынга идепкейлиг киржиринче партия обкому кыйгырып тур!» дээн кыйгырыкчы херек кырында боттаныр турары бо.

Механизастаттынган мал чеми белеткээр бригадаларның хандырылгазын совхозтар боттары харыылап турар. А будүрүлгелер болгаш организациялар кончуг хөй, үүрмек болгаш янзы-бүрү болганындан оларның аразында боттарын хандырып шыдавайн базар коллективтер бо-ла турер. Бир коллектив кадыгрларының чамдыызын чөлбейтир таптап алган, а кадыр тыл алыр чер чоок-кавыда чок. Автолавкэ сигенчилерге келбес. Таакпы, хлеб, чигир садып алырда, Ак-Чыраа суур чедип, чартык хүнден эвээш эвес уе чидирип турар. Бичии коллективтерниң, совхозтарның-даа кывар-чаар материалдар-биле хандырылгазы четпес. Ак-Чырaа болгаш О. Шынаа суурларның бензин кудар черлериниң курлавыры төнүп турар. Райполарда тускай даалга бердинген турда-ла, ажыл-агыйларга хувааган ыыш-чем аймаанын чамдыызы чедиртиимээн. Ымыраа хорыындан эгелээш тускай хептерге чедир сигенчилерге чугула чүүлдер хөй херек. Берге ажыл-иште улусту-оларныбиле дээштиг хемчеглерни мурнуу зонаның райкүүскомнары алыр ужурлуг.

К. ЧООДУ

Ниитиниң малынга чем белеткээринге идепкейлиг киржилге — бүгүденiң херээ!

* * *

Кандаашкын болган ужурундан Кызыл районда «Кара-Хаак» совхозтуң девискээринде сиген шөлдеринде отсигенниң үнгени багай. Ынчангаш ук ажыл-агыйның ажыл-ишчилери болгаш специалистери ниитиниң малынга четпир чемнерни белеткээр талазы-биле СЭКП обкомунуң республиканың бүгү ажылчиларынга кыйгырыын деткивишаан, бүгү-ле болзунар аргаларны ажыглап турарлар.

Бо хүннерде совхозтуң бүгү-ле машина-техникazы мал чемни белеткээринче утланган. Төп шаңда Кызыл хоорайның будүрүлге албан черлериниң коллективтериниң кескен будүк-бүрүзүнүң 260 тонназын сөөртүп, ону хээндектээп, савалап турар. Бо ажылды ында эдикчи-мастер И. Г. Ломкин удурткан. Ында Содун-оол Чадамбаевич Ооржакка баштаткан школачыларның эки турачы звенозу ажылды чоокта чаа эгелезе-даа, шудургу чоруун көргүзүп турарлар.

Кара-халыкчылар бо чылын 2800 тонна будүк-бүрүнү малга белеткээрни уламчылап турарлар.

ЧУРУКТАРДА: С. Ч. Ооржактың школачылар звенозу.

ЧУРТТУҢ СИГЕН, ТАРАА ШӨЛДЕРИНДЕ

Чуртта тараа кезилдезиниң хайныышкыныыг үези мал чемнерин белеткээриниң темпилерин кошкатпаан. Мал чемнерин будүрериң тускай адыр кылдыр үскени аңаа дыка улуг идиглиг болган. Колхозтар, совхозтарда, ажыл-агыйлар аразының каттыжышкыннарында отсигенни өстүрери, ажаал алыры болгаш сайзырады ажылдаары-биле ам калдуунда-за эргежок чугула дериг-хереккедер-биле дериттинген специализастаан звенолар, бригадалар ажылдап турар.

ССРЭ-ниң Төп статистика эргелелиниң совлгу мезээнин езугаар алырга, **тараан болгаш чайгаар үнген отсигеннерни барын 52 миллион гектардан кескен. 36.6 милл. тонна сигенни, 39,2 миллион тонна сенажты белеткээн. Сиген дагланын болгаш өске-даа мал чемнерин 3,4 миллион тоннаны белеткээн. Белен силосту 7 миллион тонна чыгамны алган.**

Каан хүннер дыка хөй районнарга бедик шынарлыг сигенни белеткээрниге идиг бергеи. Эрткен чылдың бо үеэниде турганындан ийи катап хөй сигенни фермаларда аппарып сараатгаан.

* * *

Чурттуң Европа талазында кол тараалаң черлериңде тараа культураларын ажаап алыры шиитпирлиг үезинде киргеи. Тараа ажаап алышкыны Белоруссиялыг болгаш Прибалтиканың шөлдеринде барган. ССРЭ-ниң Төп статистика эргелелиниң дыңнадыын ёзугаар алырга, **22,6 миллион гектар шөлдүң тараазын кескен, 14,3 миллион гектарның тараазын бастырган, ол болза кэстинген тараанның 63 хуузу-дур.**

Бо чылын агаар-бойдустуң байдалы ажакталып, тараажыларга дыка берге болуп турар. Ынчангаш олар өстүрүп алган тараазын бүрүн ажаап алыр бедик мергежилдиин, организастыын көргүзүп, техниканы ажыглаарыныи ажыктыг аргаларын нептередип турар. Чижээ, Ставрополь крайның механизаторлары тараалаңны масслалыы-биле чыттыр кезерин калбарткан. Таракоз кылган. Партия өөредилгелиниң структуразын, өөредилгени канчаар организастаарын болгаш өске-даа айтырыгларны чылганнарга ол тайылбырлап таныштырган.

СЭКП обкомунуң марксизм-ленинизм университединиң директору А. С. Елфимова, ол-ла университеттиң бот-өөредилге талазы-биле деканы О. А. Толгар-оол ажылчы чоннарның марксизм-ленинчи өөредилгезин улам сайзырадыгайжыдар талазы-биле кылып чорудар ажылдар дугайында бага ол ажылды чаа өөредилге чылынга уламчылаар хүлээлгелер дугайында чүве чугаалаан.

ЧАА ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНГА УТКУШТУР

СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдышкын башкыны партия райкомнарының болгаш Кызыл хооркомунуң политиктиг чырыдышкын кабинеттериниң эргелекчилериниң семинар-хуралын эрттирген.

СЭКП-ниң XXVI съездиниң шиитпирлеринге дүүштүр партия өөредилгезин улам ынай сайзырангайжыдар дугайында СЭКП Төп Комитединиң докгаалын күүседир талазы-биле республиканың партия организацияларының мурнуунда турар сорулгаларның дугайында илеткеди партиг обкомунуң Политиктиг чырыдышкын башкынының эргелекчизи И. М. Самоуловтуң докладын чугаалаан.

Тувинская республиканская

Партийжи- амыдырал

УЧАСТОК БҮРҮЗҮНЧЕ ХАНЫЛААР

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-тудуг эргелелиниң коммунистери, ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXVI съездизиниң материалдарын өөренмишаан, партияның айыткан планнарын күүседир дээш ниити ажыл-херекке боттарының кирер үлүүн тодаратқан. Эргелелдиң эрткен чылдағы техника-экономиктиг көргүзүглерин ханы-анализтээш, он бирги беш чылдың баштайғы чылында бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алган. Бо чылын капитал тудугта болғаш септелгеге бир миллион 304 мун рубль хемчээлдиг ажылды эргелелдиң ажыл-ишчилери күүседир. Социалистиг хүлээлге ёзугаар 240 баш хаваа кирер кажаанын тудуун шеверлекчилерге болғаш монтажниктерге дужаар. Үк тудуг келир чылын ажыглалга кирер. Ол шыкаш ногаа шыжаар складтың тудуун эргелээр, ийи-ийи аал иштң чурттаар беш-бажынны ажыглалга кирер, теплицаны, хеп чүүр черни, кислород станциязын улаштыр тудар, асфальт заводунга чаа дериглерни тургузуп дооскаш, ажыглалга кирер, ёске-даа объектилерни ажыглалга кирер.

Капитал септелге талазы-биле улуг ажылдар кылдынмаан. Барык 180 мун рубль түнге үлетпүүнүг, 70 мун рубльге чуртталғаның, база ол-ла хире түнге культура-амыдырал дың тудугларығa капитал септелгени чорудар.

Эрткен чылға деңээргe бистиң эргелел бо чылды материал-техника талазы-биле бағай эвес белеткелдиг эгелеп, он бирги беш чылче бүзүрелдиг киргеп. Күш-ажылдың сагылга-чүрүмүн күштелирер, планның онаалдаларны болғаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле айтырыгларны эргеледе партия организациязының ниити хуралдарынга, партбюрога доктаамал чугаалажып келгеп. «Идей-кижизидилгелиг ажыл, план күүседири дээш инженер-техниктиг ажылдакчыларның дынадыгларын ап, соруглаларны дүгүржүп, оон контролюн күштелдиргеп.

Бүдүрүлгеге коммунистерниң авангардчы ролюн деңер дээш партия организациязы чамдык ажылдарны чорутқан. Кол профессиянның мурнакчы аныяк ажылчыларын партияга хүлээп алырын кичээнгейлиг тевүүре тургускан. Оон түнелиниде сөөлгү ийи чылда партия организациязының хүрээлеп барык ийи катап өскен. Амгы үеде бистиң коммунистерниң 80 хуузу аныяк коммунистер. Олар шүүтү коммунистиг күш-ажылдың шалынчылары. Партияның XVIII область конференциязының делегады Д. Хураганның тудурткаң бизанчы-бетончулар бригадазы социалистиг чарышка кәш удаа биргеи черни эзлээн. Партия кежигүүнүң кандидады К. Хертек шалынчы күш-ажылды дээш «Эрес мадырлыг күш-ажыл дээш» деп медаль-биле шаннаткан. Бизанчы-бетонщиктиң мергежилии ол кызымаккай шинээдип ап турар. Аныяк коммунистер: бизанчы-бетонщиктер К. Хертек, В. Сюрюн, штукатур-малар Е. Салчак оларның ажыл-херээ база үлегерлиг боюп турар.

Партия организациязы инженер-техниктиг удуртур ажылдакчыларны кижизидер, чогаадыкчы өзүлдезин бедидер, оларны ажылга турумчудар дээш хүн бүрүде сагыш салып, олардан негелдени дыңзыткан. Оларның иштинде арага-дарыже хандыгар кижилер база турган. Ындыгларны шыгыы көрүп, эдип алырының хемчегелерин ап турар бис. Коммунистерниң санал-сумелерин дыңнап, оон чогуур түнелдерни үндүрген эштер боттарының четпестерин эдип ап, кызымаккай ажылдап чоруурлар. А эш-өөрүнүн аргасүмезин ,тоовас кижилерге хамаарыштыр чогуур түнелдерни кылып турар бис. Чижээ, мастер В. Казанцевтиң арагадарыже хандыгар четпестерни эзип адырып чангыс эвес удаа оралдашкан бис. Хуралдарга эш-өөрүнүн эш хүүзүнүк шүүмчүлелдериден ол чогуур түнелдерни үндүрбээн, оны ажылындан дүжүрер кижүрга таварышкан.

Коллективте күш-ажылдың сагылга-чүрүмүн үрээнеринни хүүда херээн көөрү-биле профэвилел комитединиң үнүшкүнүүр хуралдарын үргүлүү эрттирип келген. Ажыл шагы үзер, арагалар кижилерни эргелеге чаңыстап «елдирткеш, коллективтиг чугаалажышкыларны кылың база практикалап турар.

Ажылчыларың тудугнун мергежилиге өөредир талазы-биле улуг ажылды партия, хөй-ниити организациялары. эргелелдиң удуртулгазы чорудуп турар. Комбинаттың өөредилге пунктузүнге 16 бытанчы-бетонщиктерни, 16 штукатур-малярларны, 11 дашчыны ажыл шагының соолуунде, дерт ай хуусалыг өөредип, оларга бедиткен ажыраштарны тывыскан. Пунктуга башкылаашкыңга инженер-техниктиг ажылдакчыларны шилээн. Аңаа он ажыг бызанчылер база мергежилии бедиткеп. Өөредилгени ам-даа үргүлүүлээр.

Эргелелге тудуг-септелге ажылын дүргедедири бодувусту будурулге баазавысты калбартырыңдан кол хамааражыр. Ынчангаш бо чылын техниктиг чеперселиишкиниң талазы-биле элээн ажыл кылдынмаар. Ылангыя хоюдуг-бетон заводун эдс кылыр, ийги пилорамаңы тургузар, оларга болғаш электри системаларың чаартыр, чүнар-бажыңны, душтуу, курғадылга камеразын ажыглалга киңирер. Партия организациязы бо бүгү ажылдарның чорун турарын база доктаамал контрольдевишаан, кижизидилге ажылын политмассалыг хемчегелербиле холбаштырып турар. Социалистиг чарыштың организастаарыңга кәскү агитациянның ролю бедээн. Комбинаттың цехтериниң аразынга кәскү агитациялыг «ерүштүг кылдыр тургузар дээш чарышка бистиң эргелел ийги черни эзлээн. Кәскү агитациялыг чаартып кылырың комбинаттың парткому деткеп, аңаа барык беш мун рубльди чарыглаан.

Бо бүгү ажылдар эргелелдиң мурнунда планның онаалдаларны күүседириңге, ниити ажыл-херекте экижидерииге идилиг болуп турар. Бо чылын алды айларында капитал тудугнун планын 113,9 хуу, капитал септелгени 78,7 хуу, ниити продукция бүдүрериң 106,5 хуу күүседкеп.

Оон-биле кады коллективтиң ажылында четпестер эзээш эвес. Чижээ, күш-ажылдың болғаш бүдүрүлгениң сагылга-чүрүмүн быжыглаар, бүгү участоктарга партийжи сеткилдери күштелирер дээш ам-даа хөйүү кылыр. Эргелелдиң ажылында кол четпестерниң бирээзи — планнарны чамдык айларда күүсетпейн турарында. Чижээ, бо чылдың март, июнь айларның планнарын күүсетпеп барган.

Тудуг септелге ажылын удуртур талазы-биле партия организациязының, администрациязының ажылында четпестер база бар. Ай санының планында көрүүнген ажылдарның күүселдези дээш прорабтардан, мастерлерден болғаш бригадирлерден хүн бүрүүнү негелдези кошкак турғустуган. Ол шыкаш тудуг, септелге шилдеринге тудуг материалдарын ёй-шаанда сөөтүп чедирериң болған чок үзер таварылгалар эвээш эвес. Чиштики курлавырлардың, ажылчы күжүн, технологтуг транспорттуг, механизмнерни долу ажыглавайн келгени тудуг-монтаж ажылының темпизиниге улуг салдарлыг болуп турар. Ажылдың шынарының кудуг болуп турары эргелелдиң ажылчыларының барык 80 хуузу тудуг талазы-биле мергежил чок болуп турарында. Бо бүгүнү өөренип көрген партия организациязы боттуг хемчегелерин ап, партия хуралдарынга устуглe чугаалаавышаш шыкаш чугула ай-тырыглары чугаалажып, ажылды анализтеп, соруглаарны тодарадып турар.

Мурнувуста салдынган соолгалаарны чедишкинниг күүседир дээш хамыктың мурнунда кадрлардан негелдени бедидип, ажылдың участок бүрүзүнге ханылаар болғаш анга организастыг чорукту хандырып, кәяа-даа ажыл-херектиң байдалы дээш коммунистерниң харысаалгазын бедидер апаар.

Д. ОЛАН-ООЛ.

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың тудуг-септелге эргелелиниң партия организациязының секретары.

Шылгараңгай педагог-демократ

И. Н. Ульяновтуң төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чыл болганынга тураскаатқан эртем сессиязы

XIX веектиң ийги чартыныкта Россияга демократтыг культураның болғаш «чырыдыкшыларның көскү ажылдакчызы, В. И. Ленинниң ачазы Илья Николаевич Ульянов улус өөредилгезиниң болғаш педагогиктиг бодалдың дөгүзүдезинге ханы исти арттырган. Шылгараңгай педагог-демократтың төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чыл болганың бистиң чүртүүсте калбаа-биле демделеп турар.

Ол алдарлыг хүнге тураскаатқан эртем сессиязы Москвага июль 23-те болган. Оон СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунуң СССР-ниң Чырыдыкшуун министерствозу болғаш В. И. Ленинниң Тәп музейи эрттиргеп.

Сессияга чүве чугаалаар Марксизм-ленинизм институдунуң директору А. Г. Егоров СССР-ниң чырыдыкшын министериниң бирги орлакчызы Ф. Г. Пономн болғаш өскелер-даа И. Н. Ульянов болуунуң бүгү педагогиктиг болғаш хөй-ниитиниң чырыдыкчы ажылдарыңга

ЭДЧ чурттарының эртем-техниктиг кады ажылдажылгазы

НИИТИ ЭРГЕ-АЖЫКТАРГА

2000 чылга чедир уеде болгаш оон-даа ур перспективада одалга-энергетика айтырыгларын шиитпирлээринин эртем-техниктиг бажы удур тодарадылгазы ажылдап кылырын Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң (ЭДЧ-ниң) шугуму-биле эгелээн.

Бо дээрге эртемниң болгаш техниканың талазынга акыдумга чурттарның кады ажылдажылгазының хөй янзы хевирлериниң чүге бирээзи-дир. Ынчалзажок социал-экономиктиг хөгжүлениң кол сорулгаларын шиитпирлээринин кол утланышкынынга күштерин каттыштырарының характерлиг онзагай чүүлү оортан көстүп келген. ЭДЧ сессиязының чоокта чаа Софияга болган XXXV хуралынга бадыткаанаа ышкаш, ниитилел бүдүрүлгезин күжениишкиннiг хөгжүдеринче шилчиишкин тода илереп келген амгы уеде бүдүрүлгени ажыктыг кылдыр, экономика талазы-биле үндезиледелиг, тода специализастаарын болгаш кооперастарын оңаа үжүр-дузалыг кылдыр көрүп турар. Кады ажылдажылганы чугула талааларының бирээзин — энергетика.

Ол болгаш еске-даа айтырыгларны шиитпирлээрде ЭДЧ кежигүннери чурттарның деминг хөделиишкиннериниң түнелдерин болгаш перспективаларын удам тодаргай көөрүнүң мурнунда, ЭДЧ-ниң комплекстиг программазын бодтандырып келгенинiң он чылдарының кол сорулгаларын шиитпирлээринiң кол утланышкынынга күштерин каттыштырарының харат

ИЙИ МЕРГЕН

Рентгенни өөренмээн дээш башкым меңээ
Эргээмден-даа чоон «бирээ» салгандан бээр,
Эртемденнi, ажыткан оон эртемни-даа
Рентген дээр чүве-дир деп танып алдым.

Эрги хоочум чүрээм дарлап, бастыл кээрге,
Эртемниг шаг эмчизинге билдирткен мен:
Рентгенниң херелинге шинчиттим-даа,
Рецепте эм-тан аймаан шээжи болдум!.

Эргизде чаа даанын чырыын үткуп албайн,
Эргим чүртка өрем төлеп бербейн чыткаш,
Эртектен-даа кыска чурттар хөнүм чогун
Энем болган Хүнүмге-даа аашкынган мен.

Мени бөгүн ийи мерген эмнеп турар:
Медицинам амы-тыным узатпышаан,
Петрарка өлүжеге, алган ,төтпээн.
Бедик чаян —Ынакшыл—ол эн кол эмчим!

Эрээн-шокар бо-ла Чер деп оранымда
Этелеп каан үүле-херээм шуудаткаш,
Эң-не сөөлгү минии чыткаш, тынарымда,
Эмчим биле Ынакшылды адап каар мен!..

Салчак МОЛДУРГА.

АМДАННЫГ СҮТ

Владимир Васильевич Фоминчевтуң дугайын «чер-дээрниң шапшылгазынга» — Мурнуу-Сахалинге дыңнаан мен:

—Бистиң область машинкабиле инек саарының бир мастери бар, элдептиг кижи боор: инектерин конфета-биле чемгерер. Оон кедерезе, «дерек апарза, шоколад-даа бээр мен» дээр.

Владимир Васильевич Ыраккы Чөөн чүктүң көдээ ажыл-агыйынга ажылдап турар. А чурттап турары Новоалександровск суур Мурнуу-Сахалинден ырак эвес. Оон бажының баштай-ла таварышкан улузум айтып берди.

Ол боду чок, ферма болду. Ынчангаш оон авазы Анна Ивановна-биле чугаалаштым. Ол дээрге элээн улгады берген-даа болза, аныяксыг, силиг болгаш хүндүлээчел кижи. Черле ынчаш Сахалинниң чону шуптузу ыңдыг хире. Кижиниң ол байдалы ында чурттакчыларның бот-боттарынга дузалажып чанчыкканы-биле тэйылбырлаттынар. Бүдүн демир-орукту безин харлыг дүвү чай шаапкан таварылга турган болгай. Ол демир-оруктуң улузуун неделя дургузунда хар адаандан казын келгеи.

Ада-чурттуң Улуг дайынындан соонда, оргулук япон эжелекчилерден хосталган турда, чазактың кыйгырының ёзугаар Анна Ивановна мааа келген.

—Азарганчыг үш уруум-биле сөөртүнүп алгаш, бо хире талыгыр оранче чорупканымны ам кайгаар-дыр мен. Чурттуң бир ужундан бир ужунче аан, бүгү Ие-Россия дургаар! — деп ол чугаалап ор.

— Ынчалза-даа ажомудалым чок. Маңаа чон мени эки хүлээп алгаш, сагыш човаң, дузалажып турду. Хлеб, ус-чаг, сүт дээш, эккелбес-ле чүвези чок. Ол-ла сартык дузалажының аразында картошканы, согунаны, морковтуң кадырып каапкага элдепсинип турган мен. «Бо кандаай чоор» деп айтырарымга, «Боттарывыста ыңдыг чүве бар эвес, ынчангаш кадырган иогаа чиир улус-тур бис ийик» дишпилер.

А ук черниң сигеин кижи бажын ажып турар, аъргарарыны шыргай болду. Аңаа хол дээп, ажылдазы чугула. Бис база аңаа аалдап келбээн, ажылдаар дээш келгеннге болгай бис. Ынчап турувуста, даргалар келди. «Көдээ ажылагый билир кижилер колхоздан тургусчун көрүкер» деп мыңдыг. Колхозка трактористеп кирдим, оон соонда саанчылаан. Ам бистиң черивис таныттынмас кылдыр чаартынган. Кадырган картошка шагда уттуидургап. Картошканы, капустаны болгаш өскеда ногаа аймаан боттарывыс өстүрүп, харын-даа, чамдыкызын Приморьеже чорудуп турар апарган бис. Маңаа тараа үнмес, оозу-ла багай.

...Володя бичиизинде-ле фермага авазын эдерип барып турган. Өзүп келгеш, авазынга дузалажып, чамдыкта өске саанчыларны-даа солуп турар болган. Оон соонда кезек инек хүлээп алгаш, авазының чанынга саанчылай берген.

Оглуңун чедиишкининге Анна Ивановна өөрүп турган, ынчалзажок, эр кижи ол олчаан саанчылап артып каар ийине дээш база дүүреп турган. Улуг ажызы Николай техника-биле халбактанчып чоруур. Анатолий далайжы болган, а моозу... Сахалинге эр саанчы черле турбаан.

Володя бодунуң мергежилинге шынчы болуп арткан. Шериг албанының соонда колхозка база-ла саанчылай берген. Оон бээр он бир чыл эрткен. Ол машина-биле инек саарының ёзулуг мастери болу берген. Саалда — элбек чамдык чылдарда инектен-не чеди муң килограмм ажыг.

—Володя келбээнде, оон шаңналдарын көргүзүп көрейин. Ол боду бодунуң дугайын чугаалаксавас кижи-ле болгай. «Ак сеткилдиг ажылдаарлы дээрге, кижи бүргүзүнүң зерээ-дир» дээр.

Анна Ивановна бичии саазын хааржакчыгаштар эккелди. Олардан ужулган чүвелерни — Күш-ажылдың Кызыл Тук орден, Улуг ажыл-агыйының чедиишкинниринiң делгелгезинии алдын болгаш мөңгүн ийи медаль, ВЛКСМ Төп Комитединиң «Беш чылдың аныяк гвардейжизи» болгаш «Алдын холдуг мастер» деп көрек демдектери. Оон соонда чемпион кожаалары көргүстү. Машина-биле инек саарының мастерлериниң чарыжынга алды чыл улаштыр областа чемпионнаан болду.

—Оглумга Ленинчи комсомолдуң шаиналын тывысканда, Москваже кады чорупкан бис. Ынчан Кызыл шелге тырттырганывыс бо-дур — дээш чүрүк тудусту. Көөрүмге мырнай үжен хар безин четпээн хире оол хүлүмзүрүп тур. Оон бажыңына чедип кээрге көөрүмге шынап-ла аныяк оол болду. Ол бодунуң дагдыныкчызын ажок мактады: «Екатерина Игнатьевна Чупракова чарышка ажыттарымга безин хорадаваан. Харын, эр-хей деп мактаан болгай». Володя саанчы Евдокия Поповакы, бригадир Галина Черныхты болгаш өскелерниидаа мактады. Ынчалза-даа оон ёзулуг башкылары бодунуң аразы-биле кырган-аразы дээрзи билдингир. Володя оларны дөзээн, оларның мергежилин салган алган. Ынчангаш ферма билдинмээн айтырыгларын бажыңга кады шиитпирлеп турарлар.

Владимир Фомичев ам боду база өөренчикчилерлиг болу берген. Оларның бирээзи — Серёжа Солодовников. Ол эрткен чылын машина-биле инек саарының ийи дугаар разрядын дужаап алган болгаш аныяк саанчыларның область маргылдаазының чемпиону болган. Шериг албанын эрттирген соонда оон катап ажылдааны ол. А Владимир Чесноков элээн каш совхозка ажылдаан, хөй мергежилги солаан, чүгле Фомичевке доктаагаан. Фомичевтиң аазы пенсиялаарга, оон орнуида кирген. Олчу беш чылда социалистиг хүлээлгезин хуусаадан эрте күүсеткен. Эрткен чылын ол Фомичевти ашкаш. область рекордун тургускан— инектен-не 7223 килограмм сүттүг сагаан. Оны ол ам-даа эвээш деп санаан турар.

—Партияның XXVI съездизии ол улуг белек-биле үткуду — деп, Фомичев чугаалаш, уламчылады: — Бистиң инектеривис база коңчуг деп билиңер: сүткүр, амдыызында арай ховар голштино-фриз уксаа. Бүгү чүртка ыңдыг инектер турар болза, сүт суг дег элбек апаар. Бис техниктиг депшилгении үезинде чүртап турар-даа болзувусса, автоматика, кибернетика сайзырап, кылымал чүрек безин чогаадып турар-даа болзувусса кылымал сүт амдыызында чок. А сүт — чуртталганың үидезинiң, бүгү чугула будумелдерында. Сүт ишпейн дорукка кижи азы өске-даа амытан чок. Ынчангаш инектерни азыраары чугула.

Бис бир инекке хүнде 20 килограмм сенаж, 20-25 килограмм дазыл-чемиш, 3 килограмм сиген далганы берип турар бис. А комбикормну сүдүн барымдаалап бээр: килограмй сүт бүргүзүнге 300 граммны. Оон кырынга 2 килограммны аңаа, сүдүн барымдаалавайн бээр. Мээн Неждянная дээр кижээ чылда 12 муң килограмм сүттүг бээр, а оон төлү Магнолия башкайгы чылында безин 9800 килограммны берди. Ам ийи-үш чыл болурга, авазын ажып турар апаар...

Володя бичии соксай бээр аразында, четтикпейн орган айтырымны ам-на салыптым:

—Улустаң дыңнаан кижидир мен ийик, харын. Шын чүвели, та аңаа чугаа чүвезин: конфета дугайы аан. Ону инектерге берип турган сен бе, Володя?

—Шын, шын! Чамдыкта бээр кижи мен, түралыы азажок чүвелер.

Үк инектерниң конфетага түралыы дораан-на биличе берген: ол черге өстүрген дазыл-чимиштерге чигир чедиштирес. Ынчангаш ферма Сахалинниң кондитер фабриказында ажыглаттынмас артынчыларны болгаш уреглеп продукцииниы садып ап турар.

И. ЦУПРИК,
журналист.

ТЕЛЕ ВИДЕНИЕ

ИЮЛЬ 25-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ут». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — «Силерге, ада-иелер!» 9.35 — «Номчулга дээрбээ». 10.20 — «Спортлотонуң» 30-гы тиражы. 10.30 — Кубаның национал байырлалы — Национал туда халымшкын хүнүнге. Кинопрограмма. 11.00 — «Тилелекчилер». Фронтуңу өнүктер клубу. 13.45 — «Челюскин» Улустуң чогаадылгазынга IV делегей фестивалының телепрограммазы. «Карнавал» (Куба). 13.45 — «Коллективтин сагыш-сеткили». Документалдыг телефильм. «Коммунистер» деп болуктеп. 14.45— Бегүн делегейде. 14.50 — «Ийи адыгжыгаш». Мультфильм. 14.45 — «Даарта — Салыг ажылдакчылының күнү». Дамчыдылгага ССРЭ-ниң садыг министри А. С. Струев киржир. 15.05 — «Силерниң чагаалыгнар ёзугаар». Салыг ажылдакчылының хүнүнге музыкалыг программа. 15.50 — «Диригамыттаннар дугайында». 16.50 — Политиктиг үйлылбырлакчы Л. А. Вознесенскийнин беседазы. 17.20 — «Университеттиң хүн демдеглели». 17.35 — Уругларга фильм. «Туразы улут болу». 18.30 — 18.45 — Чаңсар. 18.45 — «9-ку студия». 19.45 — «Шерлок Холмстың болгаш доктор Ватсонуңун ужуралдары». Уран-чечен телефильм. 1-ги серизы. А. Конан-Дойлдуң «Баскервилейниң ыыт» деп тоожузун ёзугаар. 21.00— «Ут». Информастыг программа. 21.35 — «Шерлок Холмстың болгаш доктор Ватсонуңун ужуралдары» деп фильмниң 2-ги серизы. 22.50—23.00 — «Ыран болгаш чоок ыыт». Төгүнде — Медэолер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

11.15 — Кара адарыга ССРЭ чемпионады. Онгарга кара. Олимпийниң кара адар черинден дамчыдылга. 14.35— С. Алешин — «Бир эвес. Фильм-шин. 16.45 — «Чоннуң аялгалары». 17.00 — «Кинопөрүүчүүнүң (ленделедерi». РСФСР-ниң аңдарлыг артизи И. Мирошниченко дамчыдылганы эрттирер. 17.45 — Документалдыг телефильмнер программазы: «Бөдүү шинчилер». «Эстафетаның дамчыдыгы бер». 18.15 — «Чаа өгленгеннер». Телеклуб. 19.30 — «Музыкалыг коспок». 20.00 — «Тамчыгыт удурлар, чаштар!» «Аюга даамалы Робатка болгаш Ветерок деп ит дугайында». Мультфильм. 20.15 — «Казыгшыл». Эртем-тайылбырлыг программа. 21.00 — «Ут». Информастыг программа. 21.35— 23.00 — «Чүгле сен сен». Уран-чечен фильм.

Аграар

Кызылдың агаар станциязының медээзин ёзугаар алырга бөгүн республикага бүргеп, аязыр, чамдык черлерге биче чаар. Мурнуу чүк угланышкынның хаттың дүргени секундада 3—7 метр чедер. Агларның температуразы 19—24 градус чылыг болур.

Кызылга бүргеп, аязыр, эртен биче чаар. Барын чүк угланышкынның хаттың дүргени секундада 3—7 метр чедер. Агларның температуразы 21—23 градус чылыг.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

ИЮЛЬ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Чараш кыс болгаш коргунчуг амытан» 9.30, «Моңгунненчей кварталнар ужуп турар черде» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (үзаткан), 21.20 тактарда.

«ПИОНЕР»: Киночыыгаш 10.00, «Ацйлашкан дээш кыш төлээрил?» 11.30, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 (үзаткан) шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Федора» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

ШЕТЧИК БАЖЫНДА МӨӨГУ

Бизеннерлиг, тоолчургу хевирлиг Хайыракан... Бирде-бирде көөрге, бурунгу шагның маадыры-даа ышкаш, үрелген шивээ-даа сагышка кирер. Дагның үүнче согуи дег дорт, асфальтылыг орук шугумналган, бо орук-биле автобустар, дериг-херекселдер, чүүк сөөртөкен күчүлүг «КамАЗтар» дүн-хүн чок шуужуп эртип турар.

Хайыраканиың мырынай эдээнде теледамчыдылганың станциязы, а артыы талазында — Чаа Шагаан-Арыг хоорайның хүн-бүрү өзүп турар тудуглары чаптылган. 1982 чылдан бээр Хайыраканга чаа суур туттунар болгаш 1983 чылда анаа цемент заводунуң тудуу эгелээр.

Бо бүгү бистиң республиканың социал-экономиктиг, культурлуг хөгжүлдезиниң амгы үеде күчүлүг базымнары ээн чыткан ховуларны, шөлдерни, дагларны оттуруп турарының демдектери-дир.

С-Б. УИНУКЭЙНИҢ сөзү болгаш чуруу.

ЧОДУРАА

Пролог

Хөвеңмей Ойдан-оолдуң «Чодураа» деп чаа тоожузунда ада-иениң уруг-дарыгны, ылангыя элээди уругларны кижизидериниң дугайында бедик харыысалгазын бирги чергенин айтырыы кылдыр көргүзүп, оларны күшажылга кижизидеринче чугула хичээлгейни салып турар. Оон бир эгени парладывыс.

Ол чылың час эрте дүшкен. Апрельдиң эгезинде-ле ала хаю шагайлың агар деп барган. Бир каш хонуг эртер болза, часкы тарылга эгелээр. Ынчан хөлээ черниң кижилери баш көдүрер чай-даа тыппастаар. Совхозтар шык базырымшкыкыныг киргеи соонда, ол-ла, улаштыр черниң аддарып-чарын, тарааны чаштырар. Шак ынчаар часкы тарылга чее болганга динниреп үнер.

Ол улуг ажыл-үүлеге чедир неделя хире шөлээн болгу дег тарырымчалыг уе тыпты берген. Ынчангаш Кызылга районнарның агитбригадаларының рестублика көрүүлеэи эгелээч. Ол ийи хонуг иштинде үргүлүлээн. Харлаан, база-ла көдээ үиүп сургакчылаа чораан, ону эгезинден тура таптыг көөр арга чок болган мен. Солуп ажылдакчызы кижи ынчаар-ла болгай, чангыс черге орар эвес. Үргүлүү-ле дугуй кырында чоруур, бир-ле чүгүлээ даалганы күүсеткен турар. Ынчалза-даа таварылга болуп, дедир ээп кээп, улут-хүзүүн кежээзинде болган түнел концертке таварзы бердим.

Түнел концерт шилап солуп. Көрүүле үезинде алеретинген ылап дээн талантылыглар сыгыт-хөөмейжи, таңшы-самын, таланчыг ырыя, шоодуг, катык-хеглуг чугаларын аңаа бораалгадыр.

Муриундан тура санаарга беш дугаар одуругчун ортазы олудунда саадапкан олур мен. Сценаже эмин эртир чоок база эвес. Күүсекчи бүргүзүнүн ырыг-шырайын-даа оон тода көрүп ап болур, аллга, ыраажының үиү-дээ оон тода дыңнаалыр, таңшы-сам-даа эки көстүр.

Түнел концертке хоомай кижи кайын кирер. Хөйүүлыры күштүг, динмиттиг-биле ажыглаанда эртеп, соонда ийи-чангыстым көргүзүглерге буруулаар эптиг-эзелек мөгейип калды. Кымыл? Чүнү ырлаарыл? Ким-даа ынчаар четтикпейн бодап орган. Зал ишти ыржымшыпшың. Ымыраз-даа ылап ужар болза, дыңналы бээр чыгыы.

Сцена базырындан симфония оркестри аян тудуп үнген. Уруг бүрүлээр бир баскаш ырлап бадырды:

Часкы хүнүң херелинден
частың үнген
Салбактарың салгын безин
чайгап ойнаан
Чокпак аккыр чечектери
айыракпаан.
Чодураажык, сээң черле
чаражыңны!..

Урутнуң таалынчыг дожор үңү, ырының чүрекке доңмугун турар үяранчыг аялгазы улуг-биче көргүкүүрүн кичээгейин, таалалың элдептиг хуулгазын улуг күш-биле бодунче алачайгаар-ла хаара туда бергеи. Ыңдыг ыраажыны, ол хире чараш ырыны, дыннаксаныг үиү кым-даа канчаң хөлзеп, таалап дыннаваазын!

Мен база магадан, сагыш-сеткилдиң магалыг чазының өлчей-буянныг делегейниче ала-чайгаар-ла шыгайның кирип эгеледим. Карактарымга өскен-төрээн черим. Чыргакыларлыг алаак-шынааларының каас-чараш бойдус-чурумалы, шөйле чечентери эриктерин дургаар частып үнүп, үяп-чымчак кылдыр салгын айы-биле сагланайның, кылаң кара суучче харап алган орар не хемининиң хүн херелинге чайынаалып, саарыглап бадып чыдар, кырлан-кырлан чалгыслыбының шаалаашкы бир кизи даажы безин кулактарымга дыңналып, ол-ла хевээр көстү хонуп сүт келгилээр.

Ол ырының сөзү, уяң таалынчыг аялгазы ырлап турар кыстың чазык-чаагай борбак хүрен арын-шырайы, долбанналчак кызыл чаактары, чугажак хүрен эриилери, туң дег агараш кыннып көстүп келгилээр диштери, хөлбеш кылдыр уян-чымчак көрө каап турар улуг-даа эвес, сыгыда эвес эрештиг карактары угаан-бодалымны доюлдуруп, мендээ эң-не эргим, үнелиг боол, бичии оолчук чораан шээмнү сагындырып эгеледи.

Элдептиг мынаыг бодалдарымга алыскаш, сценада ырлап турган чингежек дөңу сынныг уругну бир-бир көрүп орарымга, төрээн черимде чүүлдер санында-ла салбактарлыг частып, чаны-биле эрткеннерни чараш-каазы бала чаагай чыдыбиле ыяп-ла магадады бээр, кыжыл, чайын могаттыларлыг чокка кыңгырадыр ырлап бадыт чыдар дамырак кыра сугнуң эриинде ийи дес бөкпек чодураамга-даа дөмейлежип, хүүлуп эгелээр. Уруг эриилерин ажыр салып, үшгырындан тудуп алган ак чымчым аржымның шала оожум, ырының аялгазының аайы-биле чала тудуп үндүрүп кээрге, ыак ол чодураажымын салгыпхаттан чокпак ак-ак чечектерлиг салбактарын сагланнадыр чайгап эгелээн-даа ышкаш апаар.

Кижи бодалы таяк дүргеи. Хензиг када-ла бичии чораан чылдарымны угаанымга, көрекчүрээмге доюлдур бодапкаа болдум. Сценаже катап көрүп көөрүнге, уруг төңдүрер чыгга? берген ырлап тур. Сактырымга, ол чүгле чангыс менче хүлүмзүрүп көрүп, чүгле мендээн тудуп ырлап турган ышкаш. Чүге-ле ийик, чүрээм чүдеп артык тиккиледир соп эгелээн. Оон согары чүгле мелээ эвес, а харын ийи таламга орган улуска безин дыңналып турар ышкаш апаргаи.

Амыдырал дег кайгамчык, кижи бодап четпес нарын чүве чок-тур ийин!.. Кижи бүрүзүүн безин хуу-салымнга чүү-даа болуп турар.

Уруг ам-на ырлап доозар деп барды:

Чодураажымым чакын орга
кускээр баар ием
Чокпак кара салбактарым
сунуп алгаш,
Чаасказан чүге чедип келдиң
диген ышкаш
Сагыш човаан хевир-биле
"оожум турар..

Адыш часкаашкыннары база катап дыңмиттелип үнүп, уруг залда органнарже эргилдер көрүп, чазык-чаагай чанчып, эвилеп-ээлдек мөгейиледи. Ол араазында алдыкналчак сарыг бажында ак-көк кожаалардыг бичии орус уруг ыраажы үгбазынга сагланнашкан кызылкызыл чечектерни бүгү көрүкчүлерниң өмүзээзинден байыр чедирип тудускан тур. Ыраажы кыс чүден чазык саттырып, дунмазының хоюг ак чаагыидан улай-улай ошкап кагды. Ынчан адыш часкаашкыннары дам барган.

А мен дээрге адыш часкаар хамаан чок, эрээн-шокар болдарымның ээремнде шыныып ор мен. Хенертен улут тына каапты. Аныяк чарлакчы оолдуң чүгле «Чодураа» дээни кулаамга дыңналып арты кал ган... Чодураа?!

Олудумдан тура халып келгеним безин билбейн барган мен.

ДАГДА КУЙЛАРНЫҢ ЧАЖЫДЫ

Армян улустуң тоолдарында болгаш тоолчаан чугааларында «Чер алдының ергилериниң» дугайы болганчок дыңнавыр. Ол дээрге бурун шаанын тоолчуларының чогаадып каан тоолдары эвес дээрбин Арменияның даглыг районнарының бирээзинде чер казып турган тудуучулар бадыткааннар. Эзлчелиг чазылдырыышкын болган соонда, кедүүлеп доозун оожургай берген-де, олар кайгамчык улуг куйлуң ганазын көрүп кааннар. Ол дээрге Арменияның девискээрииге көстүп корбаан улуг куй болган.

Чоокта чаа-ла эртемденнер ол даглыг болгаш суг кураавыры эвээш черде куйлар чок дижип турганнар. Эртемден-химик, спелеологиялың дугаг эзелекчизи Э. Саркисян ону буруу шапкан. Чалым хая үнер талазы-биле сураглаар спортчу Э. Саркисян Ереван университединден бир болуктү организастаан, Арменияның дыка хөй даглыг черлеринге барып, чер алдының куйларын тыпканнар.

X — XIII чүс чылдарда улустуң ажыглап турганы арси библиотекалы ол куйдан тыбылган. Ында тоозу-биле холбашкан бижимелдер, элбек болган. Эрги шагның школлары, хураз-хият библиотекалары база оон тыбылган.

Л. ГУКАСЯН.
СЭТА-ның корр.
Ереван.

Редакциянның адреси: Кызыл Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторуң 2-24-63, редакторуң орлакчыларының 2-33-24, 2-31-75 харыысалгалдыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллдстериниң 2-37-13, пропаганда киллдизиниң 2-31-75, культура киллдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агыйының киллдизиниң 2-21-47, үлетпүр киллдизиниң 2-31-75, чагаа киллдизиниң 2-41-27 информация киллдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянның 2-12-45, солуң келбейи барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1577

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле аргелеличиг типографиязы (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1) ТС—01422

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 173 (11671) | 1981 чылдың июль 26, воскресенье | 1925 чылда үнелеттингеш | Өртээ 2 кеп.

САДЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫНЫҢ ХҮНҮНГЕ

Совет кижилериниң негелдезиниң улам долу хандырарын боттарының кол сорулгазы кылдыр садыг ажылдакчылары көрүп турарлар. Чонуң хандырылгазының деңнелиин улам бедидер, күрүне садыының материал-техниктиг базазын бижыглаар дээш социалистиг чарыштыг адырның ишчилерин калбартып турар.

Профессионал байырлал—Садыг ажылдакчызының хүнүнге тураскааткан байырлыг хурал июль 24-те Москвага болган.

Президиумга — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Кириленко, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. И. Бодюл, СЭКП ТК-ның Садыг болгаш амыдырал хандырылга килдизиниң эргелекчизи Я. И. Кабаков олар олурганнар. Чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарының удуртукчулары, социалистиг чарыштың типлекчилери, найысылаадың хөй-ниитизиниң төлөөлери база аңаа олурганнар.

ССРЭ-ниң садыг министри А. П. Струев иletkел кылган.

Партияның XXVI съеадизиниң шиитпирлерин удуртулга болдуруп, он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын күүседир дээш ажылдаарын садыг четкизиниң ажылдакчылары бүзүреткеннер. (СЭТА).

РСФСР-ниң МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралы июль 24-те болган, аңаа 1981 чылдың бирги чартыында РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдезиниң Күрүне планының база РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң түңнелдериниң дугайында айтырыгны чугаалашкан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүне кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы М. С. Соломенцев хуралга чүве чугаалаан. (СЭТА).

ШЕРИГ ДАЛАЙЖЫЛАРГА ТУРАСКААТКАН

Найысылаадың ажылчы чоннарының болгаш шериг гарнизонунуң төлөөлериниң Шериг-Далай Флодунуң хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралы Москвага июль 24-те болган.

Президиумга СЭКП ТК-ның Киидиг эргелекчизи Н. И. Савинкин, ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчылары Совет Эвилелиниң Маршалы С. Л. Соколов, ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчылары, еске-даа шериг начальниктери, Шериг-Далай Флодунуң хоомуннары, партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларның төлөөлекчилери олурганнар.

Совет Эвилелиниң Шериг-Далай Флодунуң кол командылакчызының бирги оралакчызы флот адмиралы Н. И. Смирнов хуралга чүве чугаалаан.

Хуралдың киржикчилери СЭКП Төп Комитединге, эш Л. И. Брежневке байырлыг чагааны бир үн-биле хүлээп алган.

(СЭТА).

БЕШ ЧЫЛДЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМЫ

1981 чылдың бирги чартыында ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүселдезиниң түңнелдерин үндүрген.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, Совет Эвилелиниң ажылчы чоннары беш чылдың баштайгы чылының онаалдаларын чедиишкиниң күүседир, ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидер дээш социалистиг чарышты калбартып, 1981 чылдың эрткен бирги чартыында экономиканы болгаш улустуң чагай байдалын улам ынай өстүрери хандырган деп, ССРЭ-ниң Төп статистика эргелекчизиниң дыңнадыында чугаалаан.

Үлетпүрге продукцияның ниити демүэлиниң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң талазы-биле чартык чыл планы күүсеттингел. Эрткен чылдың хамаарышкан үезинге деңнээрге бүдүрүүшкүнүн немей өзүлдези 3,4 хуу болган.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 2,6 хуу немей өскен. Бүдүрүүшкүнүн немей өзүлдезиниң бештиң барык дөрт кезии оон күседи-биле алдынган. Үлетпүр продукциязының ботүвези чигээн, арыг орулга көвүдээн.

Чылдың баштайгы чартыында продукцияның эң чугула хевирлерин бүдүргени: электроэнергияны — 667 киловатт-шаг; нефть (газ конденсадын киириштир) — 301 миллион тонна; газ — 228 миллиард кубометр; хөмүр-даш — 360 миллион тонна; кан — 76 миллион тонна, кара металлдар прокады (белен) — 52,7 миллион тонна; кан хоолайлар — 9,1 миллион тонна; дөмбр рудазы — 123 миллион тонна; минералдыг чемиштидилгелер (хоолулуг бүдүмелдерин 100 хуу кылдыр санаарга) — 13,6 миллион тонна; үнүштер камгалаарының химиктиг чепсекгери (чижек единицаларга) — 261 муң тонна; химиктиг волокнолар болгаш удазыннар — 624 муң тонна болган.

Белеткеп үндүрген чүүлдер: автодүгүйлар — 30,4 миллион; металл кезер станоктар — 1039 миллион рубльдин, оон иштинде сан программа-биле башкарлар — 4,5 кезек; дарганалга-тапталга машиналары — 308 миллион рубльдин; приборлар, автоматчыдылга чепсекгери болгаш оларга артык кезектер — 2,8 миллиард рубльдин; саналга техниказының чепсекгери болгаш оларга артык кезектер — 2,4 миллиард рубльдин; нефтеаппаратуралар — 102 миллион рубльдин; чимик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге ажыглаар технологтуг дериглер болгаш оларга артык кезектер — 695 миллион рубльдин; автомобильдер — 1095 муң, оон иштинде чүк машиналары — 390 муң; чимик машиналар — 661 муң; трактолрар — 280 муң; көдээ ажыл-агый машиналары — 1,4 миллиард рубльдин; мал ажылынга болгаш мал чеми бүдүрериниг ажыглаар машиналар — 1,1 миллиард рубльдин; тараз комбайннары — 50,8 муң; хөвен комбайннары — 4,9 муң; саазын — 2,7 миллион тонна; цемент — 63,9 миллион тонна.

Бүгү хевирлериниң бүдүртүнген пөстери — 5,6 миллиард дөрбелчин метр; даараныпга кылыглары 12 миллиард рубльдин; хөм идиктер — 380 миллион эжеш; эът (үлетпүрге ажылдап үндүргени) — 4,3 миллион тонна; колбаса кылыгларының — 1,5 миллион тонна; аъш-чемнин балык продукциязы (балык консерваларын кириштир) — 2,2 миллиард рубльдин; сүтке чижеглеп саазарга чалап сүт продукция — 13,1 миллион тонна; кондитер кылыглар — 2,1 миллион тонна; консервалар — 4,9 миллиард чижек лааза; телевизорлар — 4 миллион, оон иштинде өңүглери — 1,3 миллион; мотоциклдер болгаш мотороллёрлар — 530 муң; мебель — 3,2 миллиард рубльдин.

Продукцияның дыка хөй хевирлерин, оон иштинде газты, минералдыг чемиштидилгелерни, үнүштер камгалалының чепсекгерин, автоматчыдылга болгаш саналга техниказының чепсекгерин, тракторларны, сан программа башкарылгалыг станоктарны, көдээ ажыл-агый машиналарын, мал ажылынга база мал чеми бүдүрериниг ажыглаар машиналарны, даараныпга кылыгларын, культура-амыдырал, ажыл-агый баазаннарын кылып үндүрериниң чартык чыл планы ажыс күүсеттингеп.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга эртем-техниктиг чедиишкиниерин нептередирин үламчылаан. Кылыгларның 1200 ажыг чаа хевирлерин шинээдип ап, кылып үндүрүп эгелээн. 2 миллион ажыг чогаадылгаларны болгаш чаартыкчы саналдарны бүдүрүлгеге ажыглаан. Ынчалзажок эртемни, техниканы көжүдеринчи чамдык онаалдаалары чедир күүсеттинмээн.

Үлетпүрүнүң чамдык адырларының ажылының техника-экономиктиг көргүзүглери экижээн. Шынарның дээди категориязының продукциязын бүдүрериниң хемчээли эрткен чылдың хамаарышкан үезинден 14 хуу үлгаткан.

Көдээ ажыл-агыйының ажылчыларын часкы хову ажылдарын бо чылын чогуур үезинде чоруткан. Баштайгы сан-медээлер-биле алырга. 1981 чылдың дүжүдүнге тырылга шөлдерни 214,7 миллион гектар болган. Тарааны болгаш тараа-бобы культураларны 126,4 миллион гектарны тараан. Мал чеми культураларны 64,8 миллион гектарны, оон иштинде хөй чылда үнер сигеннерни 27,5 миллион гектарны, силостаар болгаш малга ногаан чем кылдыр ажыглаар кукурузаны 15,6 миллион гектарны тараан. Суггарган, кадырган черлерде тарылгалар көвүдээн.

Көдээ ажыл-агый культураларын депшилгелиг технология-биле тарып өстүрери үлам нептерээн.

Чер болганның колхозтарны, совхозтарны тарылгаларны ажаар, сигеп кезер, мал чемнери белеткээр ажылдарны чоруудуп турар. Мал чемнерин ам эрткен чылдың бо үезинден хөйүү белеткээн.

Тараа культураларын ажаар алыры дыка хөй районнарда калбарган.

Мал, куш, чуурга садып алыр план ажыр күүсеттингел. сүт садып алыр план чедип күүсеттинмээн.

Ажылдарның бүгү комплексиниң талазы-биле көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге капитал салышкынналр 14,3 миллиард рубль болуп, 1980 чылдың бирги чартыынган 2 хуу хөй болган.

Көдээ ажыл-агыйга 126 муң чүк болгаш тускайжыткан автомобильдерни, 168 муң тракторларны, тараа ажаар 48 муң, картофельдин —5,3 муң, свекланың — 4,1 муң болгаш силостуң — 19 муң комбайнарын, витаминниг сигеп даганы белеткээр 1,5 муң агрегаттарны, чаашкынналдырар 8,3 муң машиналарны, өскелээ дыка хөй техниканы берген.

Минералдыг чемиштидилгелерни болгаш мал чемнин химиктиг немелделерни фәэриның планы ажыр күүсеттингел. Хоолулуг бүдүмелдерин 100 хуу кылдыр санаарга 9,9 миллион тонна минералдыг чемиштидилгелер, 295 муң тонна мал чеми химиктиг немелделер киргеп.

Транспорттун бүгү хевирлериниң чүк саарылгазы 3,1 триллион тонна-километр болуп, эрткен чылдың баштайгы чартыында 3 хуу көвүдээр. Чүк саарылгазының болгаш сөөртүлгелериниң планнары күүсеттингеп.

Пассажирлер аргыштырарын 429 миллиард пассажир-километр чедип, 4 хуу өскен.

Продукцияның ниити хемчээлиниң планын харылзаа бүдүрүлгелери күүсеткеп; эрткен чылдың хамаарышкан үезинге деңнээрге 5 хуу өзүлделип болган.

Күрүнеиниң капитал салышкынналрының күсели-биле 31 миллиард чыгам рубль өртемүнелиг кол фондуларны ажыглалга чартык чылда киргеп эрткен чылдың бирги чартыынган 4 хуу хөй болганы ол.

Чаа бүдүрүлгелерни тудуп, эргилерни чаартып, калбарткан. БАМ-ның демир-орук магистралын тудуп үргүлчүлеп турар.

250 муң гектар суггарылгалыг 254 муң гектар кадырган черлерни ажыглалга киргеп. 1,4 миллион гектар одарларны суглуг болдурган.

Улус ажыл-агыйынга күрүнеиниң капитал салышкынналры 53 миллиард хире рубль болуп, 1980 чылдың бирги чартыынган 4 хуу өзүлделиг болган.

Күрүнеиниң тудуг-эптелге организацияларының күүседир турар кереэлит ажылдарының ниити хемчээли 2 хуу, ажылагыйлар аразының тудуг организацияларыныы — 4 хуу үлгаткан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 2,3 хуу өскен. Тудугга мурнакчы эргаларны нептередирин, депшилгелиг конструкцияларны, материалларны ажыглаарын үламчылаан.

Үлус ажыл-агыйында ажылчынналрның, албан-хаакчыларның саны чартык чылда ортумаа-биле 112,7 миллион кижи болуп, 1980 чылдың бирги чартыында 1,7 миллион кижиден 1,5 хуу хөй болган.

Үлус ажыл-агыйында ажылчынналрның, албан-хаакчыларның айда ортумак ажыл төлевири эрткен чылдың бирги чартыындан 2,3 хуу өзүп, 172 рубль, а хереглелдиң ниитилел фондуларындан төлелгелери болгаш чингелделерин немелтерге — 235 рубль болган.

Колхозчуларның күш-ажыл төлевири 4 хуу бедээн.

Хереглелдиң ниитилел фондуларындан чонның алган төлелгелери, чингелделери 59 миллиард рубль болуп, эрткен чылдың баштайгы чартыында 4,3 хуу үлгаткан. Уруглар базыныарының, школа-интернаттарның болгаш еске-даа интернат албан черлериниң кижизидип турарларының аъш-чеминге чарыгдалдар-нормалары бедээн.

Чонуң ажаалга кассаларында салышкынналры чартык чылда 3,7 миллиард рубль көвүдээн.

Күрүне болгаш кооператив садыының үүрмектел садыглаар бараан саарылгазы 136,2 миллиард рубль болуп, 1980 чылдың бирги чартыынга деңнээрге 5,7 хуу өскен. Үүрмектел садыглаар бараан саарылгазының чартык чыл планы ажыр күүсеттингеп.

Совет Эвилелиниң даштыкы садыг саарылгазы 54 миллиард рубль болган.

Чонга чедирер ачы-дузаның хемчээли 6,5 хуу, оон иштинде кедээ черлерге — 7,1 хуу немей өскен. Чартык чыл планы чиитизи-биле күүсеттингеп.

Күрүнеиниң капитал салышкынналрының болгаш үүрмектел-га-тудуг кооперативизиниң хөрегилериниң күсели-биле шиитпирлеп 27,6 миллион дөрбелчин метр чалгайжыды тутпуурган 540 муң квартираларны ажыглалга киргеп. Оон ангыда, колхозтар болгаш чон боттарының хөрегилериниң база күрүне чээлизиниң дузазы-биле хөй санныг квартираларны болгаш хууда үүрмектел-га бажынарын тутган.

100 муң өөреникчи олуттуг ниити эртем школаларын, школа-назыны четпээниерин, 85 муң олуттуг албан черлерин, 10 муң орунныг эмнелгелерни болгаш социал-культурныг еске-даа дыка хөй объектилерни тутган.

Бойдус камгалалының калбак программазын күүсеткеп.

Өөредилгениң янзы-бүрү хевирлериниг 100 миллион ажыг чижини хаара тутган.

Үлус ажыл-агыйынче 2,1 миллион специалистерни, оон иштинде аразында дээди эртемниг — 0,8 миллион кижини болгаш ортумак тускай эртемниг — 1,3 миллион кижини чоруткан.

Эмнелге албан черлериниг, санаторийлерде орунналрның саны, пансионаттарда, дыштанылга бажынызында болгаш базаларында, туристер базаларында олуттар саны көвүдээн.

Совет Эвилелиниң чурттакчы чону 1981 чылдың июль 1-де 267,7 миллион кижи болган.

(СЭТА).

ШЕРИГ ДАЛАЙЖЫЛАРГА ТУРАСКААТКАН

Найысылаадың ажылчы чоннарының болгаш шериг гарнизонунуң төлөөлериниң Шериг-Далай Флодунуң хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралы Москвага июль 24-те болган.

Президиумга СЭКП ТК-ның Киидиг эргелекчизи Н. И. Савинкин, ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчылары Совет Эвилелиниң Маршалы С. Л. Соколов, ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчылары, еске-даа шериг начальниктери, Шериг-Далай Флодунуң хоомуннары, партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларның төлөөлекчилери олурганнар.

Совет Эвилелиниң Шериг-Далай Флодунуң кол командылакчызының бирги оралакчызы флот адмиралы Н. И. Смирнов хуралга чүве чугаалаан.

Хуралдың киржикчилери СЭКП Төп Комитединге, эш Л. И. Брежневке байырлыг чагааны бир үн-биле хүлээп алган.

(СЭТА).

КЫЗЫЛ ТУКТАРНЫ ТЫВЫСКАН

Он бирги беш чылдың бирги чылының ийиги кварталында үлетпүр бүдүрүлгелериниң аразында калбарган социалистиг чарышка «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң коллективи идепкейлиг киржип, хөмүр-даш казып тыварының планын 105,3 хуу, ону сайгарарын — 110,4 хуу күүсеткен. Ол чедиишкинниерге дээш үк бүдүрүлге СЭКП Тыва обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле тевдиткен.

Ол бедик шаңналды тыпсырынга тураскааткан байырлыг хурал бурунгу хүн болгаш. Мурнакчы бүдүрүлгениң ишчилериниң чаалап алган шаңналын СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, партия обкомунуң партийжи организастыг ажылдар килдизиниң эргелекчизи В. П. Суров тывыскан.

* * *

Июльдуң йиги он хонуунда мал чеми белеткээр талазы-биле районнар аразында калбарган социалистиг чарышка чеми белеткекчилериниң ортузунда ажылга бедик темп болгаш белеткеп турар чемнериниң эки шынарын чедип ап турар районнарга мурнуу зонадан Тес-Хем район шылгараашаан, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган.

Ону тыпсырынга тураскааткан байырлыг хурал дүүн Самагалдайга болган. Районнуң төлөөлекчилериниг бедик шаңналды тыпсып тура, СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи А. К. Канзай шалыпчы ийи айда улам күжениишкиниг ажылдаарын тес-хемчилерге күзээн.

* * *

Бо чылдың ийиги кварталында бедик бүдүрүкчүлүү ажылдааны дээш «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң, авиабүдүрүлгениң, Кызылдың ачычем бараанарының садының болгаш еске-даа бүдүрүлгелериниң коллективтериниг СЭКП Кызыл хооркомунуң, хооркүүскомнуң база ВЛКСМ хооркомунуң шилчиир Кызыл туктарын тывыскан.

* * *

Мал ажылының продуктулары бүдүрериң болгаш седарын көвүдезир, оларның шынарын экижидер, малдың болгаш ооң чаш төлүүң баш санын камгалаар болгаш продуктулуун бедидер талазы-биле 1981 чылдың бирги чартыының социалистиг чарыжынга барыын зонадан бирги черни Барыын-Хемчик район чаалап алган. Тиилекчи районга СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган.

Бөгүн «Шын» солуунун «КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН» Барыын-Хемчик районнуң «Хемчик» совхозунуң Амыр КАРА-САЛГА улуптукан мал чеми белеткээр механизастаттынган бригадазының ажыл-ишчи чедиишкиниерингe тураскаадып көдүрген. Ук бригада 400 тонна сиген кезип белеткээр планын 270 тонна күүседип алган болгаш ажылының темпизин кошкатпайн турар.

Сигенчилер! Мурнакчыларның үлегерин эдерип, оларга деңнежиңер!

МУРНУНДА – ПЕНСИОНЕРЛЕР

«Аладан-Маадыр» совхозтуң Бора-Тайга салбырында көдээ Советтиң күүскому мал чемнери белеткээриниң чарлаттыкган ийи шалыпчы айында сиген кезер бригаданы суурнуң чурттакчыларындан четчелеп тургускан. Оон составы 25 кижи, оларның гөй нурууну пенсионерлер, школачылар болгаш зерээженнер. Бригаданы Бора-Тайга көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы Ондар Дызбаа удуртуп турар.

Пенсионерлер бригадазы 50 тонна сигенни совхозка белеткеп ваарын хүлээнзеп. Олар авеволарга үстүп алган ажылдап турар. Хоочун коммунист, пенсионер Сергей Ашактың неди кижи составтыг авеволу ажылдап эгелээнден ваар 10 тонна сигенни келип кургаткаш, сараттаан. Ондар Хуналың 6 кижилиг авеволу 12 тонна сигенни белеткээн.

Т. САРЫГЛАР.

МАЛ ЧЕМИН БЕЛЕТКЭЭРИНГЕ БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ АЖЫЛДААР

Шалыпчы ийи ай чоруп тур

БҮГҮ АРГАЛАРНЫ ДОЛУЗУ-БИЛЕ

Бо чылын ниитинин малынга чемнер белеткели эрткен чылдың ол үезинде турганындан элээн бедик темпилиг чоруттунуп турар. Июльдуң йиги он хонуунда мал чемнери белеткээр талазы-биле республиканың барыын зонадындан Улуг-Хем район бирги черни эзлээн. «Найырал» совхоз—районда улуг дээн ажыл-агыйларның бирээзи. Ынчангаш айыттынган чедиишкинде совхозтуң ажыл-ишчилериниң киирген үлүг-хуузу база тодаргай. Бо талазы-биле байдалды «Шынның» номчукчуларынга таныштырарын совхоз директору Д. Х. Оор-жактан солуунун корреспоидентизи С. МОНГОЛ дээн. Оон харыызын алаанда парладывыс:

—Мал чемнерин четчирибиле белеткээрин бүгү-ниитиниң херээ болдурар дугайында СЭКП Тыва обкомунун кыйгырыын детківишаан, чарлаттыган шалыпчы ийи айда планныг онаалданы күүседнрин хандырар дээш чемнер белеткээрниинң темпизин улам дүргедедири, бүгү техниканы база кижи күжүн олче бүрүнү-биле мобилизастаары, чангыс сөс-биле чугаалаарга, барла арга-курлавыларны долузу-биле ажыглаары бо хүнүнү чугула сорулгазы ол.

Мал бажы бисте хөй. 35 муң баш хой, 13 муң өшкүден ангыда инек, чылгы, теве, сарлык база бар. Олар шупту амгы үеде Ортаа-Хем, Күйлуг-Хем, Чаа-Хөл бажы, Улуг-Хем, Хемчик хемнерниң ол чарыында серии оттуг тайгаларда чайлаглап турар. Кышкы үеде оларның чангыс-даа бажын хоратпазының кол магадылалы — четчир санныг мал чеминин белеткели дээрэзи билдингир. Ылангыя бо кандаашкынныг, от-сиген эвээш үнген чылын оны чедип алыры ындыг-ла белен эвес. Ынчангаш мал чеми белеткээр механизастаттынган бригадалардан ангыда, хемнер унзары, аян-шыктарда, оймалыктарда хол кадыры-биле сиген кезер 200 кижини тургускан бис. Будук-бүрү белеткелинче бо чылын кажакгызылан-даа артык кичээнгей салдынган. Ону АВМ-ге хээндектээш сиген далганындан дудак чок хоолулуг далганы белеткеп эгелей берген бис. Амдыызында 110 тонна витаминниг далган шыгжамырже кирген. Күскү, кышкы үелерде шинн будуун ажыглаар бис. Шак ынчаар бо чылын АВМ-инис орай күске чедир ажылын соксатпас.

Эрткен чылын 4 муң тонна ишчилерни часкы хову ажылдарын бо чылын чогуур үезинде чоруткан. Баштайгы сан-медээлер-биле алырга. 1981 чылдың дүжүдүнге тырылга шөлдери 214,7 миллион гектар болган. Тарааны болгаш тараа-бобы культураларны 126,4 миллион гектарны тараан. Мал чеми культураларны 64,8 миллион гектарны, оон иштинде хөй чылда үнер сигеннерни 27,5 миллион гектарны, силостаар болгаш малга ногаан чем кылдыр ажыглаар кукурузаны 15,6 миллион гектарны тараан. Суггарган, кадырган черлерде тарылгалар көвүдээн.

Көдээ ажыл-агый культураларын депшилгелиг технология-биле тарып өстүрери үлам нептерээн.

Чер болганның колхозтарны, совхозтарны тарылгаларны ажаар, сигеп кезер, мал чемнери белеткээр ажылдарны чоруудуп турар. Мал чеминерин ам эрткен чылдың бо үезинден хөйүү белеткээн.

Тараа культураларын ажаар алыры дыка хөй районнарда калбарган.

Мал, куш, чуурга садып алыр план ажыр күүсеттингел. сүт садып алыр план чедип күүсеттинмээн.

Ажылдарның бүгү комплексиниң талазы-биле көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге капитал салышкынналр 14,3 миллиард рубль болуп, 1980 чылдың бирги чартыынган 2 хуу хөй болган.

Көдээ ажыл-агыйга 126 муң чүк болгаш тускайжыткан автомобильдерни, 168 муң тракторларны, тараа ажаар 48 муң, картофельдин —5,3 муң, свекланың — 4,1 муң болгаш силостуң — 19 муң комбайнарын, витаминниг сигеп даганы белеткээр 1,5 муң агрегаттарны, чаашкынналдырар 8,3 муң машиналарны, өскелээ дыка хөй техниканы берген.

Минералдыг чемиштидилгелерни болгаш мал чеми химиктиг немелделерни фәэриның планы ажыр күүсеттингеп. Хоолулуг бүдүмелдерин 100 хуу кылдыр санаарга 9,9 миллион тонна минералдыг чемиштидилгелер, 295 муң тонна мал чеми химиктиг немелделер киргеп.

Транспорттун бүгү хевирлериниң чүк саарылгазы 3,1 триллион тонна-километр болуп, эрткен чылдың баштайгы чартыында 3 хуу көвүдээр. Чүк саарылгазының болгаш сөөртүлгелериниң планнары күүсеттингеп.

Пассажирлер аргыштырарын 429 миллиард пассажир-километр чедип, 4 хуу өскен.

Продукцияның ниити хемчээлиниң планын харылзаа бүдүрүлгелери күүсеткеп; эрткен чылдың хамаарышкан үезинге деңнээрге 5 хуу өзүлделип болган.

Күрүнеиниң капитал салышкынналрының күсели-биле 31 миллиард чыгам рубль өртемүнелиг кол фондуларны ажыглалга чартык чылда киргеп эрткен чылдың бирги чартыынган 4 хуу хөй болганы ол.

Чаа бүдүрүлгелерни тудуп, эргилерни чаартып, калбарткан. БАМ-ның демир-орук магистралын тудуп үргүлчүлеп турар.

250 муң гектар суггарылгалыг 254 муң гектар кадырган черлерни ажыглалга киргеп. 1,4 миллион гектар одарларны суглуг болдурган.

Улус ажыл-агыйынга күрүнеиниң капитал салышкынналры 53 миллиард хире рубль болуп, 1980 чылдың бирги чартыынган 4 хуу өзүлделиг болган.

Күрүнеиниң тудуг-эптелге организацияларының күүседир турар кереэлит ажылдарының ниити хемчээли 2 хуу, ажылагыйлар аразының тудуг организацияларыныы — 4 хуу үлгаткан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 2,3 хуу өскен. Тудугга мурнакчы эргаларны нептередирин, депшилгелиг конструкцияларны, материалларны ажыглаарын үламчылаан.

Үлус ажыл-агыйында ажылчынналрның, албан-хаакчыларның саны чартык чылда ортумаа-биле 112,7 миллион кижи болуп, 1980 чылдың бирги чартыында 1,7 миллион кижиден 1,5 хуу хөй болган.

Үлус ажыл-агыйында ажылчынналрның, албан-хаакчыларның айда ортумак ажыл төлевири эрткен чылдың бирги чартыындан 2,3 хуу өзүп, 172 рубль, а хереглелдиң ниитилел фондуларындан төлелгелери болгаш чингелделерин немелтерге — 235 рубль болган.

Колхозчуларның күш-ажыл төлевири 4 хуу бедээн.

Хереглелдиң ниитилел фондуларындан чонның алган төлелгелери, чингелделери 59 миллиард рубль болуп, эрткен чылдың баштайгы чартыында 4,3 хуу үлгаткан. Уруглар базыныарының, школа-интернаттарның болгаш еске-даа интернат албан черлериниң кижизидип турарларының аъш-чеминге чарыгдалдар-нормалары бедээн.

Чонуң ажаалга кассаларында салышкынналры чартык чылда 3,7 миллиард рубль көвүдээн.

Күрүне болгаш кооператив садыының үүрмектел садыглаар бараан саарылгазы 136,2 миллиард рубль болуп, 1980 чылдың бирги чартыынга деңнээрге 5,7 хуу өскен. Үүрмектел садыглаар бараан саарылгазының чартык чыл планы ажыр күүсеттингеп.

Совет Эвилелиниң даштыкы

МАГАДЫЛАЛ БАР

СЭКП Тыва обкомунуң республиканың бүгү ажылчы чоннарынга кыйгырыын «Бай-Тал» совхозтуң ажыл-ишчилери танышкаш, бүрүү-биле деткип үүлдүгүзүнген. Совхозтуң ажылчыннары бо сезоннуг үеде 2250 тонна сиген кезер планныг. Амгы хүннерде олар звеноолар эйы-биле ажылдап кирипкеп.

Мешпен-Хөл шынаазында 140 кижилиг алды звено ажылдап турар. Ында сиген кезер ийи, бөлер бир трактолрлар, 21 хөл кадырлыг бригада бар. Нинтизи-биле бо хүннерде 30 тонна сиген, 30 тонна будук-бүрү белеткеттингеп. Агитквартираларга база кыйгырыгны таныштырган. Өреге бүрүү тус-тус планныг онаалдаларны алгылаан. Ыраккы чайлагларда малчыннар бо эйның төнчүзүиде мал чеминиң белеткелинче кирген.

Сигенчилерге социалистиг чарыштын негелдеринн таныштырган. Оон түңнелин неделялап үндүрүп, мурнакчыларны тодарадып турар. Эртken хонуктарның түңнелинде Адыг Кан-оолдуң удуртканы тос кижи составтыг звено дөрт сараат сигенни тургускаш, звеноолар аразында чарышка тиилээн.

К. ХЕРТЕК.
Бай-Тайга район.

Кызыл районнуң «Тинделге» совхозунуң төп шаңында чөөкта чаа витаминниг сиген далганы болбаазырадыр АВМ—0,65 деп агрегатты эптеп тургускан. Ында бо хүннерде будук-бүрүнү хаандектээш, малга чем кылдыр болбаазырадып, операторлар Орус-оол Ооржак, Владимир Монгуш болгаш өскелер-даа оон соксаал чок ажылдаарын, ынарлыг продукция үндүрерин доктаамал хайгаарап турарлар.

ЧУРУКТА: операторлар О. Ооржак биле В. Монгуш.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

РЕВОЛЮСЧУ, ДАЙЫНЧЫ, КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР

1981 ч. июль № 7 (108)

Армияның болгаш флоттуң амыдыралындан

Бөгүн — ССРЭ-ниң Шериг-Далай Флодунуң хүнү

ДАЛАЙ КЫЗЫГААРЛАРЫНЫҢ КАМГАЛАЛЫНДА

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVI съездизиниң шиитпирлериниг сөрүк киргеи далай шериглери бүгү совет улус-биле кады Шериг-Далай Флодунуң хүнүн бедик политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейниң байзалыңда демдеглеп эрттирип турар. Далай шериглериниң ажыл-ижиниң дугайында ШДФ-тиң кол командлакчызының ыяк талазы-биле орадакчызы адмирал Л. В. МИЗИН СЭТА-ның корреспондентизинге мынча деп чугаалаан.

— Бо байырлал болза далай шериглериниг олариың дайынчы белениниң, шериг хереэниг болгаш өөредилгеге чедишкиннериниң көрүлде хүнү болур. Хүн бүрүүн дайынчы ажыл-херээниг чедип алган түнелдеринив дугайын улус чонга, Коммунистиг партиязға болгаш Совет чазакка рапорттавышаан, Флоттуң дайынчылары дайынчы болгаш политиктиг белеткелге, социалистиг чарышка улам бедик көргүзүглерин чедип алырыиче, оларның мурнундаа салган сорулгаларны чедишкиннииг шиитпирлээринче боттарының күжүн мөөнеп турар.

Соолгу үеде америк империалистер Пекиниин гегемончистери-биле демнежип алгаш, Совет Эвилелинге удур кампаниям калбартып, боо-чеңеңсеп эидере бүдүрериниң чаа чадазын эгелээнгер. «Бистиң партиивыска, чонувуска болгаш чөлге мичаа-планетаның бүгү улус чонларыңа тайбыңзыминың хемелериниге, миналарыңга удур демисежир, десант дужүрер ракеталар-биле чепсеглеиген болгаш суг кырыбиле чоруур өске-даа корабльдерлиг. Ол бүгү корабльдер амгы үеиин чепсээ-биле дерттинген. Ракеталар-биле чепсеглеиген болгаш дайзының хемелериниге удур демисежир далай ужар чүүлү улуг дайынчы аргаларлыг. Далай чадаг шериң бодунуң дайынчы мергежилин улам бедидип турар. Совет флот чепсекти болгаш дайынчы техниканы башкарырыиге эргежок чугула радиоэлектроникаиың база автоматикаиың чогуур хереккелдерив-биле, харылзаанын болгаш далайга ажиидириишкиниин идепкелдиг хереккелдери-биле дерттинген.

Флоттуң кол күжү болза Коммунистиг партиядга, совет улускa кызытаар чок бердинген кижилер. Бүгүн бүгү командылал, политиктиг болгаш инженер-техниктиг состав бодур-чогуур политиктиг болгаш тускай белеткелдиг. Офицер составының 90 хуузу — коммунистер болгаш комсомолчулар. Мичманнар болгаш прапорщиктер школдарга белеткелди эотип турар. Флотка шериг албаның эрттирери-биле кэп турар аныктар ортумак эртемнит болгаш чогуур белеткелдиг. Амгы үеде ийиги дайынчы бүрүзү — дайынчы база политиктиг белеткелдиң тергиинин, Флоттуң кижи составының 90 ажыг хуузу — классчы специалистер.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин күүсетпишаан, командирлер, политажылдакчылар, партия болгаш комсомол организацилары, бүгү далай шериглери боттарының бүгү күжүн дайынчы белеткелдин деннелиң удам бедидерииге берип турар. «Бедик дайынчы белеткел болгаш шыңгыы дайынчы чүрүм дээш» деп кыйгырыглыг социалистиг чарыш Шериг-Далай Флодунуң дайынчыларының арагызында калбарган. Ук парыштың 1 ранганың капитаны Г. Никитинге командылаткан, суг адаа-биле чоруур, ракета чепсектерлиг атомнуг хемее эгелээн.

Ырак-узак походтарга дайынчы сорулгаларны чедишкиннүг шиитпирлээри тылдын хынамчалыг ажылындаа хөйүбиле хамаарыжыр. Флоттуң тылы бүгүн нарын дайынчы организм боон турар, ол яңзы бүрүү хевириин хөй санныг кежектериидеи тургустуган, оларның арагызында дузалал флоду төлептиг черии эзлеп турар. Оон составында «Борис Бутома» деп танкерлер, «Белгород-Днестровский» деп ракета-резина» деп хандырылга суднолары, камгалал, госпиталь болгаш өске-даа чаа-чаа судналар немежип кээп турар. Олар боттарының чүктерии суг кырынга чоруп ора-ла бичии-даа доктаавайн дамчыдып бээр болбаавырлыгай хереккелдер-биле, камгалакчы болгаш медицина дериг-хереккелдериниг-биле хандыртынган, ынчангаш делегей океанының кайыдаа районунга хандырылга сорулгаларын чогумчалыг күүседип шыдаар.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак Флоттуң дайынчыларының амыдыралының дугайында доктаамал сагыш салып турар. Амыдыралга хамаарышкан айтырыглар йиигө чергелиг эвес. Ол болза дайынчы белеткел-биле дорт холбашкан чүүлдер болур. Сөөлгү чылдарда чурттаага болгаш культура-амыдырал объектилериниң тудуукун хемчээли өскен, он-он чаа квартираларны, столоваяларны, клубтарны, поликлиникаларны болгаш урутлар саатарын, магазиннерии, кафелерии болгаш матростар чайнааларын, амыдыралга чугула өске-даа объектилерии тудуп тургускан.

Совет күрүне Флотка бүгүлеле эргежок чугула материалдыг дериг-хереккелдерии тускайлап берип турар. Оларны ажыл-агыйжы ёзу-биле өөренип, ажылдарын база-ла командирлериниң, политорганнарының, партия, комсомол, профвилел организацилэрының болгаш Флоттуң бүгү хөй-нинтизиниң чугула сорулгазы болур.

Камналганың, корум-чуруумуп күштелиирер, социалистиг ынчүнү камнаг эдилээр талазы-биле ажылды бүгү Флотта чорудуп турар. Дыка хөй каттыжышкыннар болгаш кежектер одалга-энергетика курлавырлары болгаш өске-даа материалдыг бүгү чүүлдерии камнап алыры дээш чаржыт турар. Ол талазы-биле эки көргүзүглерии «Октябрь революциязы» деп крейсер болгаш хемее удур демисежир «Петропавловск» деп корабль чедип алган.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлериниге хей-аът киргеи совет далай шериглери бистии чурттуң далай кызыгаарларын идепкелдиг камгалаары дээш Коммунистиг партиниң болгаш совет улустуң мурнуига харылсалгазын бедии-биле медереп билип турар. Олар кезээде серемчилеп, болгаш боттарының бүгү күжүн база билиин мнак Төрээн чурттуңуң камгаланыр күчүзүн быжыглырыига бээриигө белеп.

БАШНЯДА СЫЛДЫС

Ада-чурттуң Улуг дайынга карышпыгы орүү-биле дикчирел эрткенден бээр ужен аъдын чыл эртип, тайбың ак-көк дээр адаанга амыдырал кэтап арыг агымынче кирзе-дал, дайынның каржы-дошкун хүннегин кижилер кажан-даа итпас. Ол түннер биске дыка хөй маадырларны арттырып каан: Гастелло, Матросов, Матвеев болгаш оон-даа өскелерге совет кижилер чоргаарланыр. Ындыглар хөй-нинтизиниң херээн бодунуңдан бедик кылдыр көрүп, чорыр.

ҮЛЕГЕРИН КӨРГҮСПҮШААН

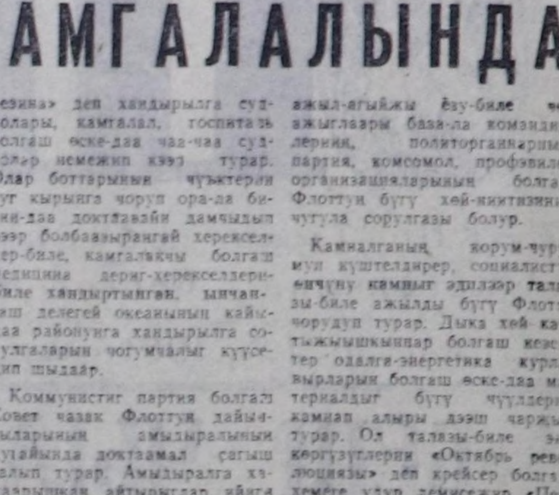
Төрээн чурттуңуң хосталгазын дээш демиселге медицинко ажылдакчылары кезээде мурнику одуругга чорып келген. Медицина хер-херексели-биле кады ак-боонуң эктинге чүктел алгаш, олар дайынчылар-биле кады тулчуушкуннарга кирижип, балыглаттырганнарның амы-тының камгалаар дээш бодун хайыралаайн туржып турганнар. 26 панфиловчуларның дугайы хөйге билдингир. Оларның эрес-маадырлыг чорууң медицина сестразы В. О. Гиоровская катаптаан. Ол холунга гранатазыбиле немец танк адаанче шурай бергеш, чаңгыс полкчуларының болгаш балыглаттырганнарның амы-тының камгалаан... Ындыг чижектер кайы хөй. Медиктерниң дайын шөлүнге эрес-дидим чорууп, оларның кижиниң амы-тыны-биле холбашкан ажыл-херээн алдаржыткан чогаалдарын К. Симонов, Б. Полевой, Л. Соболев болгаш өскелер-даа бижиилээн.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында дайынчылар-биле кады дайын шөлүнге туруп, оларның амы-тының камгалажыл чорааннар бистин республигада база бар. Чи-

Ийи дакпыр Кызыл Туктуг, Балтий флодунуң далайжылары ССРЭ-ниң Шериг-Далай Флодунуң хүнүн дайынчы болгаш политиктиг белеткелге чедишкиннерлиг ужурашкан. Революсчу, дайынчы чанчылдарга шынчы балтийжилер бодунуң патриотчу болгаш интернационалчы хүлээлгээнин күүседип, совет улустуң, тайбың күш-ажылын ыдыктыыбиле камгалап турар.

ЧУРУКТАРДА: «Октябрь революциязы» крейсериниң мурнакчы дайынчы далайжылары; далайның чадаг шериглериниң атакалап турары.

Н. АКИМОВТУҢ фотолары. СЭТА-ның фотохрониказы.

КЫЗЫЛ ТУКТУГ СОҢГУ ФЛОТ

КЫЗЫЛ ТУКТУГ СОҢГУ ФЛОТ. ССРЭ-ниң Шериг-Далай Флодунуң хүнүн «Киев» крейсериниң экипажы бодунуң төрээн эриктеринден ырак черге үткаан. Амгы үеде ол корабль ыраккы походта чоруп турар. Экипажтың кежигүн бүрүзү байырлады күш-ажылчы чедишкиннерлиг ужурашкан.

Корабль кончуг дүшкүүрлүг байлалда эжиидирип чоруп турар. Бирде «судурланыкчызының» суг адаанын хемелери, чамдыкта самолёттары атакалап келир. Бо удаада «дайзыниың» самолёттары кончуг чавыс ужуп-келген. Радиометристер оларның кел чорааның ырактан-на эскерип каан. Ол дугайында каш-ла секундала радиолокация станциязынче дамчыдыпкан. Олар дайынчы белеп байдалга турган.

«Дайзыниың» самолёттары корабльче халдап эгелээн. Баштайгы от алдышкыны самолёттарны чок кылган. Корабльдин командири мактал алган.

А. КОСТРОВ,
улуг лейтенант.

* * *

КЫЗЫЛ ТУКТУГ ООЖУМ ОКЕАН ФЛОДУ. Далайга агаар багай турар үеде капитан-лейтенант В. Кацубүүң командылаанны хемеге удур кораблинче «дайзын» агаардан халдаан. Ынчалза-даа чүвенин кестүрү багай, корабль чайгап-даа турар болза, комендорлар чогуур үезинде от ажыдып, согуушкунну берген. Артиллериянын дайынчы кезээнин командири улуг лейтенант М. Дикарев ынчан бодунуң дайынчыларын эки удуртқан. Мичман А. Серебренников бедик мергежилдиин көргүскен.

Бо болза ырак черже походтан чорааның дугайында чаңгыс тавырыгадыр. Өске бүгү сорулгаларны экипаж тергиин көргүскен. Эжиидирикшиниң түнелиниде социалистиг чарышка штурманның дайынчы кезээ бирги черии эзлээн. Оон командири лейтенант С. Сологуб океанга походка бир хүгаар киржип турар болза-да, бышкан специалист дээрзин аңаа көргүскен.

Үр хуусаалыг эжиидирилшкин үезинде дайынчыларның хей нүүрүүр хөлүшкак болгаш ийиги эргежилэи чедип алганнар. Экипаж бодунуң тептиктиериии ССРЭ-ниң Шериг-Далай Флодунуң хүчүнде тураскаткан.

С. ЖАГИПАРОВ,
улуг лейтенант.

БАШНЯДА СЫЛДЫС

«Тулчуушкуның» берге үезин келген. Кымны кым шыдаар эвес деп айтырыг турун келген. Танк бурунгаарлавышаан. Командириниң башнязын Николай он талазынче эргилдиринкен. Чартык метр хире бедик даш ырак эвесте көзүлген. Чолаачы-механикке аткаалаарып, оон ол даштың кырынче үнген, ындыг арга-биле танкының «дүмчүүн» көдүрерии ол дужаагаи. Командир часпаан. Харааладачы каравч тергиин эки шигаалтар аргалыг апаргаи. Установканы база «үзүткэп» калпканнар.

Карангылаан орган. «Тулчуушкун» база шандаан.

— Сержант Митенконуң экипажын бүрүн составы-биле командылакчы, хереглеп тур!— дээн үн дыңналган. Николай баштай бүзүревээн. Танк командирии командылакчы диза черге боду кайын келдиртир. Бир-ле чүве болган-дыр. Сержантының девидээни-даа медээжок.

Командылакчыже дыкызыгдынзыг базып ора-ла, сержант Митенко илеткээн.

— Эш генерал-полковник, дайынчы өөредилгеге салган сорулгазын экипаж күүседипкен. Бүгү-ле караар үзүткаттынган. Сагындырыглар чок.

— Көрдүм, көрдүм, сержант —дээш, генерал-полковник Кулишев хүлүмзүрээн.— Силерниң экипажывар ёзулуг тулчуушкунга чүве дег «дайылдаштыр». Бүгү-ле караларны баштайгы даваштаашкыңдан үзүткап шыдаңнар. Тактиктиг белеткелге эки киришкеннер дээш бүгү экипажка байыр чедирдим, а танк командири сержант Митенкога «улуг сержант» деп эргени хуусаадан эрте тывыс тым.

— Совет Эвилелиниге бараан болуп тур бис!— деп, танкистер бир үн-биле харылаалаңнар.

Г. КУВИТАНОВ,
полковник.
(ПМА).

Бистиң чаңгыс чер чурттугларывыс

КЫСКА ШӨЛЭЭ

Биче сержант Марат-оол Сарыглар бодунга онаашкан техниказын тергиин эки башкарын билирин бо удаада база көргүскен. Эң эки оператор деп ат дээш маргылдааже кезекиин локаторжуларындаа-ла ону чорукаиы тавырыга эвес. Ол хүнүү сактып тура. М. Сарыглар мынчаар чугаалаар:

— Маргылдааны ажыдып турган митингиге тургаш, сүүседекеен турган мен. А херек кырында даалганы күүседип кирипкеш, ол хире белен эвес даалганы күүседиринге меңээ бүзүреэн коллективимнин адын бакысрадып болбас деп чүвени бодап кээримге, земги сүүседел, үрүпкен хадымр-сарыг бажы дег, арлы берген.

Теория билбеске амгы техниканы башкарары болдунмас, Ону хынаан айтырыгларга биче сержант Марат-оол хенизиг-даа тура дүшпээн. Теорияны чеже-даа эки билир болгаш ону практикага чогумчалыг ажыглап билбес болза, каныыг-даа үүле чогувас дээрзин дүржүлгалыг дайынчы ыяк билдирер. Ону Марат-оол билигмергежилиите херек кырында кергүзүп, айтырыг бүрүзүиге долду, чиге харылап турганы ол.

Биче сержант Сарыглар ам бедик класстың операторуу.

Будун чартык чыл дургузунда биче сержант Марат-оол Сарыглар он ажыг мактадыы ка, өртектиг белектер-биле шаңнаткан болгаш ак-көк Тывазынче, алдыиче чаңгыш кээр кысык хуусаалыг шөлээни база алган.

Ю. САВОСТИН.

ОНУ КЫМ-ДАА УТПААН

МЭӨҢ хүлээлге эртирип турганым биргн Украин фронтузүнүң дайынчылары фашистиг Германияның кызыгаарыиче хап кирипкеннер. Бүгү совет дайынчыларның сагыш-сеткилин ынчан өөрүшкү долган турган. Шынап-ла, канчап өөрүвес боор, бистиң алыс күзелиивис боттанып, ажырымчы фашистерии совет девискээрден үндүр сывыргаш, ам оларны ижээнинге чедир согар дей берген турган бис.

ТИИЛЕЛГЕ дээш баштайгы адымнуг сегиржил алышкын Одер хемнин эриниге болган. Бреслау хоорайже ол хемнин кежир часа таварын киреринии тулчуушкунунга киришкен мен. Бистин Сталинградтың Кызыл туктуг 31 адыгжы дивизиивис хем эриинии ол тулчуушкунунга 1945 чылдың февральдың эгезинде киришкен чүве.

Каан-даа, чылыг хүн турган. Одер хемнин чаза таварааш, оон мындыкы эриин эжелеп алгаш, бистиң кол күштеривис целгежеге чедир дайзын-биле тутчуп деп дужаалды алган бис. Ону күүседир дээш бодумнуң батареям-биле бистин дивизиияның бир ротазынга келген мен. Рота командирибиле сүмелешпеш, дайзынче аптаңзерия боолаашкыныи гылыр, мнган дүнүи кеваңгыйын ажыглаашкы, хайгымыз «Вперед» деп шиитпирлеливис. Бо сорулгаиы күүседир хай-

гылчыларның тускай белүү хемниң дожүүнүн чүге, кылыйын хынаан келгеннер. Хемниң дал ортузүнда дош кончуг чүге болган.

Бистең ырак эвесте калбак ыяш-ардан кылган сарайны үрээш, ону хемниң дожүүнүн бусту бээр хире черлериниге ажыглаар деп шиитпирледивис. Дайынчы бүүдээи сегиржил алышкынга ыяк белеткенип алган турган. Мен үтер-боолар-биле дайзынны дорт боолаар черии шиляп алдым. Ынчангаш шаап халдаарынга белеп турдувус.

НЕМЕЦТЕР база-ла бистин халдаашкынывыска удур белеткенип, боолаашкыннарын үргүлүлеп турганнар. Каранғы чыралдар ракеталар дээрэи чыридыптарга-ла, фашистерии өүлеиёттары, автоматтары садыткайны бээр. Бистии четтикпейн маиап турганывыс ийи кызыл ракета дээрге кыя берди. Бис-даа үтер-бооларывыс-биле дайзынның талазынче сыспа шаап-ла эгедедивис. Бистин шериглериивис «Ура»-биле шаап халдаа-ла эгелээн. Тулчуушкун кидин түлүк. Үтер-боолар-биле дайзынны боя катап хемге түгсүп эгеледивис. Оон карангы-биле кады

тулчуушкун соксай хоиа берди.

Дал бажында сегиржил алышкынывыс база катап уламчылай берди. Он, олгалгай-да таладан дайзыннарның боолаашкыны кёдеренле турган. Ол үеде бистин ротавыстың командири батыгзазынган. Ынчалза-даа ол: «Дайзынны ижээнинге чедир согар! Төрээн чурт дээш совет дайынчыларга берген. Немештер ол-бо черлерден кара шаап апаргаи бисее халдаа-ла турлар. Бис оларга удуо шаар халдаашкыныстыстургулдеишпээн бис. Немештерии үтер-боолары оттарын чаңгыс минута дургузнаа-даа сөөскээнаан.

АЛДЫГЫ хоиукта биске механизастаттынган тускай бригада келген. Оларның күүнүие даянып алгаш, Бреслау хоорайны хостап алыр турган бис. Ол хүн дүшкүүрлүг-ле тулчуушкун болган чүве. Дээрде хылыйткан немец ужар-немелер, черде дөй-сынныг танкылар, ат-шериг бистии мырыңай сандырады бер тастыы. Ол үеде бистии совет «азирлеривис», танкычыларывыс, немей келген үтер-бооларывыс биске улуг дүзенээ көргүзүп, немец-фашистерии дээрдеи, черден-кыра шаап турүп берген. Ынчан олар ижээнинче карак ажыт дезиикеннер. Бис хоорайны бүзүредии-биле эжедеп алгаш, маадырлыы-биле өлген эш-көрүвүстү дайынчы бүү-биле көөрүдүп кагдывыс. Ол тулчуушкун мээи сагыш-сеткилимге үттүвдүрбээы-биле артып калган.

Фашистерии туңчу хоорайы Берлиниң хостаарынга чедир Германия девискээрииге хей санныг кадыг-берге тулчуушкуннарны эртиен бис. Чер бүрүүнге чүрттакчылар хостакчыларын — совет дайынчыларта көрүшкүүи илередиип, диилг чечиктерии түгсүп тургулаанаар.

Апрель айда Шорес хемге кыска дыштыг алган. Берлиниң хостаары дээш шиитпирлиг тулчуушкуиие киришкеи бис. Од-даа эң-не берге, коогуиүг сегиржил алышкын болган. Оон дайынын бижиири бээш берге. Ол тулчуушкунга совет дайынчыларының коогуи чок эрес-маадырлыг чорууп дем-

километр четпейн чорувуста-ла бистии танкистериивис ыяда чеде берген болду. Хоорайга турган фашист шериг болгаш чамдык саттынакчылар Карпат даглармыиче дезип чорупкан болду. 1945 чылдың май тоста, фашистерии дүжүп берииишиниге чедир олар-биле дайылдажып келдивис. Кажан немец-фашистерии дүжүп берген бүгү делегейге чарлаканда, немештер чаштып турган арга-арымнан үнгеш, бөлүк-бөлүү-биле дүжүп берип турдулар.

Кергыштыг дайын төнген. Аас-кежиктии тайбың хүннерге эгелээн. Ленинградтың даг институдуига өөренип киргеи мен.

ДАЙЫННЫҢ баштайгы хүнүнден эгелээш Берлин чедир кадыг-берге тулчуушкуннарны эртиен Г. П. Александровтуң сактыышкынын бижидим.

Даг инженерии Георгий Павлович «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг Тываның комплекстиг геологияшинчилел экспедициязынга ажылдап турган. Ам Ленинградта ажылдап турар.

Дайын төнген соонда он ийи чыл эрткенде Г. П. Александровтуң орден болгаш медальдарынга «Кызыл Сылдыс» орден немешкен. Ол дээрге Берлинии фашистерден хостаарынга эрес-маадырлыг чорууп дээш алган шаңналы болур. Идепкейлиг хей-нинтичии, аныл-ишчи, курлавырда офицер Георгий Павлович тайбың ишто төлептиг бараан болуп чоруур.

С. КУУЛАР.

Бөгүн — Садыг ажылдакчызының хүнү

БЕДИК ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ ХҮЛЭЭЛГЕ

СОВЕТ күрүне болгаш кооперация садыының бүгү алырларының ажылдакчылары боттарының профессионал байырлалы — Садыг ажылдакчызының хүнүн демделеп турар. Садыг организацияларының болгаш бүдүрүлгелерниң ажылы кижилерниң хүн бүрүдеги амыдыралчы негелделери-биле сырый холбашкан. Совет садыының ажылдакчылары эш Л. И. Брежневтиң **«Магазин, столовая, хөп чуур чер, химиктиг ашталга чери — маңаа кижилер хүн бүрүде келир. Олар чүнү садып ап болурлары? Оларны канчаар хүлээп ап турарыл? Олар-биле канчаар чугаалажырыл? Амыдыралдың янзы-бүрү ол шүүдерингге олар чеже үени үндүрүп турарыл? Бо айтырыгларны канчаар шиитпирлеп турар болдур, шаа оон бистиң ажылывыс дугайын үнелээр. Шыңгыы, негелделиг үнелээр. Ынчангаш моны сактып чоруур хөрөк, эштер»** деп чугаалаанын катап-катап сактыр ужурлуг.

Тываның күрүне болгаш кооперация садыының ажылдакчылары СЭКП-нин XXVI съездизининг төөгүлүг шиитпирлерин амыдырала боттандырыл, республиканың ажылчы чоннарының аъш-чем продуктуларынга болгаш үлетпүр барааннарынга хереглелдерин үлам долу хандырарын чедип алыр дээш он бирги беш чылдың башкы хүннеринден-не кылычак ажылдап эселээн болгаш кодлективтеринде болгаш түс-түс садыг ажылдакчыларының аразында социалистиг чарыштыг улам калбарткан келген. Оон түннелинде бо чылдың бирги чартыының планныг даалгаларын база боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин кооперация-дээ садыының, күрүне-дээ садыының хөй санныг коллективтери чеднишкинниг күүсеткеннер.

Күрүне болгаш кооперация садыының организациялары бараанны үүрмектеп салдарының чартык чыл планын нигизип-биле 102,1 хуу күүсеткеш, чонга плавдан ажыр 2453 мун рубльдин бараанын саткан, оон иштинде күрүне садыы 1456 чүн, кооперация садыы 997 мун рубльдин сагарган. Респотребсоюз болгаш Садыг министерствозу СЭКП-нин XXVI съездизининг негелделеринге база партияның область конференциязының докладаалының дүүштүр немелде бараан курлавырларын тывар хемчеглерни ап турган, чонунун хөвар барааннарга хереглелдерин үлам долу хандырып турар болу берген. Бо чылын эртекен 6 айларында садыг организациялары чонга 2530 телевизорларны, 2078 хөп чуур машиналарны, 2160 соолучуларны, 230 автомашиналарны, 520 мун рубльлин хевис-седыг аймаан саткан. Чонну аъш-чем продуктуларыбиле хандырарың экижилер дээш ол-ла үенин дургузунда 480 тонна капустаны, 280 тонна помидорну, 360 тонна апельсинни, 80 тонна яблокту эккеп саткан.

Садыг организацияларының аразында калбарган социалистиг чарыштың бирги черин Кызыл райпозу чедип алган, СЭКП өбкомунун, Тыва АССРнин Министрлер Чөвүлелиннин, профобөлчөвүлелдин болгаш ВЛКСМ өбкомунун шилчир Кызыл тугу-биле шаннаткан. Ийиги черни Садыг министерствозунун Кызылда аъш-чем садыы эселээш, СЭКП өбкомунун, Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелиннин, профобөлчөвүлелдин болгаш ВЛКСМ өбкомунун шилчир ыяпелиби-биле шаннаткан.

Садыг министерствозунун Кызылда үлетпүр бараанналр садыы, Кызыл районнун хоолушкак бараанналр садыы социалистиг хүлээлгелерин бирги чартык чылда эки түннелдерлиг күүсеткеш, шаннал-макталга төлептиг болганнар. Министерствонун садыг базалары садыг организацияларга бөөр бараанналрын эки санашканнар. Оларның иштинден Кызылдың, Абаканның садыг базаалары бетик кергүзүглерни чедип алган.

Респотребсоюзтуң садыг организацияларыдан Абаканның, Кызылдың садыг базалары, Эрзин райпозуның никити чемгерилгези, Бай-Тайга райпозуның хлеб бышырар чери, УПКА 25 чылы рабкоопторг хлеб бышырар чери, Бии-Хем райпозуның, Чөөн-Хемчик райпозуның белеткел конторалары бирги чартык чылды чедиишкиннерлиг доскан.

Тываның садыг организациялары түгле баранналр-биле кызыгаарланмайн, тудуг, септелге ажылдарын чорудуп, транспортту организастап, дуралал ажыл-агыйларны тургузуп турар. Бо чылын 475 дөрбелчин метр шөлдүг магазин ажыглалга киргеп, база бир шынды магазин августа ажыглалга кирер. Тудуг-септелге участогу 3775 дөрбелчин метр шөлдүг складтың түлүүн доозан. Министерствонун автобүдүрүлгези чүүк сөөртүрүнүн чартык чыл планын 109,5 хуу күүсеткеш, 18 мун литр кывар-чаар материалдарны камнап алган.

Министерствонун дуралал ажыл-агыйы быжыглып орар. Ында 2518 баш хаванны азырап турар. Эртекен чылын оон 150 тонна этти ап, чонга сатқан. Алды айларда 760 центнер немелде деңзи алыр тургаш, 860 центнерни алган.

Республиканың садыг организациязының ажыл-чорудулгазының челиишкинниг болуруп, чонның аъш-чем болгаш үлетпүр барааннарынга хереглелин хандырарын экижилерин бо аныда ажылдап турар кижилер шиитпирлээр даярн чугаажок. Ынчангаш бо байырлал хүнүнде бистиң ажылдакчыларывыстың адынга чылыг сөстерни чугаалаары артык эвес. Күрүне болгаш кооперация садыында ниитизи-биле 7 мун ажыг кижи ажыллап турар. Оларның оң хөй нуруузу садыг системазынга хөй чылдарда ажылдап келген байлак журжугалыг, чонунга ак сеткилдиг бараан бөөн чоруур кижилер.

Онгу беш чылдың түннелдери-биле республиканың 22 садыг ажылдакчылары чазактың орденнери болгаш медальдары-биле шаннаткан. Оларның аразында Кызылдың үлетпүр бараанналр садыының № 5 магазинининг улуг садыгжызы И. Лебабов. Өөвүр райпозуның автомагазин садыгжызы Д. Ооожак. Респотребсоюзтуң АТБ-зинин чолаачызы И. Швец олар Куш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле шаннатканнар.

Күрүне болгаш кооперация садыының шүгүмүнда хоочуннар биле аныяк ажылдакчылар кады ажыллап турар. Ынчангаш ыяшкынышкын хөрөөн бо системаларда бедик денниелге тургусканы аныяк ажылдакчыларны мергежилге өөредиринге, олгала ажылынга быжыглаларына болгаш кижилеринге улуг ужур-дузалыг болуп турар.

Садыг организацияларының бүдүрүлгечи ажыл-чорудулгазында эң көөр чүүлдер, чайладыр четпестер ам-даа эвээш эвес. Бараанналр курлавырларын шын сайгарары, хуваары болгаш тывары, боттарының продукциязын бүдүрерин көөдедири, материалдыг базаларны быжыглаары, тудугларны чогуур хуусаазында ажыглалга кирирери дарый шиитпирлээрин негеп турар айтырыглар болуп артышаан. Бо болгаш өске-даа четпестерни күрүне болгаш кооперация садыының ажылдакчылары билип турар болгаш оларны чайладыр, шын шиитпирлээр дээш бүгү күжениишкиннерни салыр.

Т. САТ,
Тыва АССР-ниң садыг министрииниң ораалчызы.

АМЫДЫРАЛЧЕ ХАНЫЛААР

Тываның чурукчуларының VI съездизи болуп эртken. Чурукчулар эвилелиниң баштаар черинин ажылының дугайында отчет клеткелди оон даргазы И. Ч. Салчак кылган. Красноярскинин Чурукчулар эвилелиниң баштаар черинин даргазы Ю. П. Шишканов, Тываның комсомол шаңналының лауреазы Д. Х. Дойбу-Хаа, аныяктар каттыжышкынының даргазы С. Ш. Сая, тудуг херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Б. Д. Байыр-оол, Чурукчулар эвилелиниң баштаар черинин секретары Ю. Г. Курский, республиканың Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин даргазы К. К. Кудажы, культура министри А. С. Сереп, СЭКП өбкомунун пропаганда болгаш агитация киллизиниң эргелекчизи А. К. Кайзай олар съездиге санал бергеннер.

Чонга бараза болур, оон ээгаалыкчы ажыл-ижин көргүзери чогаадыкчы ажылдакчы бүрүзүнүн хүндүлүг дүлээлгези. Тываның чурукчулары болгаш ураң-шевер мастерлери бо талазы-биле эртекен отчеттуг чеде багай эвес ажылдаан ээрээни иштелчи болгаш санал бергеннер демделээнзер. Бо аразында ниитизи-биле он алды делгелгени организастаай, оларның аразындан «Социалистиг Сибирь», «Совет Россия» деп улуг делгелгелер, олушкаш «Совет Тываның чери болгаш кижилери» деп делгелгени адап болур. Тус-тус чурукчуларның делгелгелерин хөй удаа организастап келген.

Чурукчуларга болгаш ураң-шевер мастерлерге улуг экзамен болгаш «Социалистиг Сибирь» делгелгеге 48 авторларның 150 ажыг ажылдары болуурун, Чогаадыкчы коллективтиң быжыглып олурарының демделеттингеп. Ол шыкаш национал онзагай аян илереттингеп. Саая Сарыг-оол, Юрий Деев, Георгий Суздальцев, Татьяна Левертовская, Иван Салчак, Чооду Мартыбоол болгаш өске-даа он-он чурукчулар, ураң-шеверлер бо делгелгеге эки киришкен. Талантылыг аныяк салгал өзүп олурар, ыяшкын ураң-шевер мастерлеривистиң ажы-төлдерининг, оларның өөреникчилериниң аттары билдингир апар чидар. Эртекен отчеттуг үеде Чурукчулар эвилелиниң кежигүнүүре он кижиниң хүлээп алганы оон бадыткалы болур.

Аныяк-эскини чогаадыкчы чалгын-биле чүтлээр, оларга бедик негелделиг болур, өөредир, харыысалгалыг болур дугайын съездиге санаалдарга демделеп турганы таварылга эвес. Черле ынчаш чогаадыкчы коллективтиже бот-боттарынга дузалажылга, четпестерни өйлшаанда эскерип көөру, оны чайладыры дээш дуза чедирери чугула.

Чогаадылгаже улам ханыларын, бо талазы-биле план өзугаар ажылдарын Ю. П. Шишкановтуң саналынга демделеп турганы ыш. СЭКПнин XXVI съездининг шиитпирлеринге дүүштүр Сибирьни бедик культураның чери болдурар дугайында кыйгырыпта краснояржылар бир дугаарында-да харыылааннар. Шынаала бо херекке чурукчуларның улуг-хуузу улуг дээрин үстүнде оратор демделевишаан. Тываның чурукчулары, ураң-шевер мастерлери шак ындыг янзылыг хемчеглерге үүле киржип болбазыл дээрин ыш демделээн. Бети дээрге хоорай, суурларывыстың аянышчызы, оны кластап дериприне чурукчуларның кижеп үлүг-хуузу кескү болурун чүге чедип чи болбазыл. Наймылап Кызылды безин ап көрээл. Бо талазы-биле республиканың Чогаадыкчы эвилелиниң баштаар черинин даргазы К. Кудажының саналында солун чүүлдер эвээш эвес болган. Хоорай, суурларның кластагазынга, оон национал аянышта чурукчуларның, архитекторларның, ураң-шеверлерниң чогаадыкчы киржилгезин шыкаш-ла чедип ырыр үе келген. Наймылап Кызылга хамаарыштыр оон чугаалаан чамдык айтырыгларын чүге өөренип көөру-биле кызыгаарланмайн, амыдырала боттандырар болза эки болур ийик. Чурукчуларның ажылдарында жанрлыг улуг чурыктар чөзүлбес, Тываның төөгү-революстуг эртекен үезинче үүле сагыш салбазыл дээш чижектиг саналдар бистиң чурукчуларывысты бодандырар ужурлуг.

Чогаадыкчы өзүлделиг коллективтиң материалдыг базазы кошкак болуп артышаан турарын съездиге санал бергеннериниң демделеп турганы черде чөптүг. Наймылапда чурукчуларга бажың тудуун эгелээзинээ бээр сес чыл четкен, ол ам-даа доозулбаан, харыы хөй-ле саалын кырында шиитпирлер тудуп чий бергеи турдуг апарган. Бо чылын ажылды катап эгелезе-дээ өөрүүчүг чүве чок. Чогуур организар бо айтырыгны шиитпирлээрин иглеттинип турар. Хоочуннар-биле чергелештир аныяктар база өзүп олурар, өөредилге чергелеп-даап доозуп кээп турарлар бээ-ла хөй. Оларга мастерскайлар, майсардылар, чүртпаар орая-бажың айтырыы кошкак шиитпирлеттинип келгенин съездиге илеткелге болгаш саналдарга демделеттинеп. Бар аргаларыны ажыглай турган, бүгү талалыг дуза-деткимчени көргүзери сонгаарлаттынмас айтырыг болуп турар. Ураң-шевер мастерлерниң амыдыралга чогуур мөгөйилдыг бааза — сагыш салыр чүгүле айтырыгларын бирээзи.

Кандыг-даа ураң чогаадыкчыга амыдырадым көргүзер, оон үнделгенин амыдыралда. Амыдырал-биле харылзааны быжыглаар, кежээнин ажыл-ишчилериин, беш чылдың маадырларының дуглаш ажылдарга көргүзери конгуг чүгүле болуп турарын СЭКП өбкомунун пропаганда болгаш агитация киллизиниң эргелекчизи А. К. Кайзай, культура министри А. С. Сереп онзалап демделеттингеннер. Чурукчулар организациязының шеф дузазы көргүзүп турар коллективтери көөдедири, черле ынчаш чурукчуларның идейжи-дадмыжыышкынынче сагыш салыры, хөй-ниити ажыл-чорудулгаже оларны калбаа-биле хаара тудары чүгүле болуп турар.

СЭКПнин XXVI съездизининг чогаадыкчы ажылдакчыларның мурнуига салдынга улуг соругалгаларын аммадырага боттандырарынга Тываның чурукчулар организациязының кылып чорудар ажылдарын тодаруткан докладты съездиге хүлээп алган. Тыва АССРнин Чурукчулар эвилелиниң баштаар черинин даргазынга **И. Ч. Салчакты** сонгаан.

Б. ДИРЧИН.

БӨМБУРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

СОВЕТ САНАЛДАРНЫ ДЕТКИП...

АДЕН. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң «Делегейниң парламентилеринге болгаш улустарынга» Кыйгырыы делегейдээ байдалдың ыңгыырааныңга, чаа үзүткаашкынның дайынның үнүп болур айылының күштелгеинге бурургаар деңшилгелиг бүгү күштерниң сагышсырап турарын илереткен деп, ИУДР-ниң Премьер-министрииң оралакчызы Али Бакоб чугаалаан. Совет Эвилелиниң делегейге оожургалдыг, тавримчалыг байдалды тургузарының дерээнге улуг үлүг киирип турарын ол уламчылап айткан. Тайбының хандырары дээрге, Кыйгырыгда дыка-ның демделээни ышкаш, ССРЭ-ниң эң-не улуг эчис сорулгазы боон турар.

ХЕЛЬСИНКИ. Болуукүн тайбың күзээр даштыкы политиктиг угланышкынынга шынчы Совет Эвилели бөмбүрзектиң улустарының муриунда турун турар бүгү чүгүле айтырыглар талазы-биле чугаалажышкынларны кылырынга белеңиң бадыткаанын Финляндияның Улусчу Демократтыг Эвилелиндеп (ФУДЭ) парламентиниң депутады Стен Седерстрем чугаалаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң «Делегейниң парламентилеринге болгаш улустарынга» Кыйгырыы тайбының, чаварлышкынының, улустар аразынга кады ажылдажылганы чүгле ыяшкыг орук-биле чорып турган, чедип алырын бүзүрелдии-биле бадыткап турар.

ЛИССАБОН. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң «Делегейниң парламентилеринге болгаш улустарынга» Кыйгырыы тайбынче эң-не харыызы-биле чугаалаан. Португалияның демократтыг хөй-ниитизи СЭКП-ның XXVI съездизининг ажылын улуг кичээнгей-биле хайгаарал турган болгаш боо-чеңсекти эдерер бүдүрүн үндүрериң сокадырынче, боо-чеңсекти кыскаартарының база оларны дүжүрериниң эң чугула айтырыгларының талазы-биле ажыл-херекчи, тодаргай чугаалажышкыннарны кылырынче сөөлгу үеде үргүлчү келип апарган.

Ашкинтонда эрге-чагыргаже Рейганның администрациязы киргеининг соонда мурнуу-африкачы расистер улам бажы эзттенип, калчаарап барган. Мурнуу-Африка республиканы Рейган «найыралчы нация» деп адаан, а Претория-ның бедик албан-дужаалдыг түскай төлээлекчилери АКШ-ка сөөлгу үеде үргүлчү келип апарган.

АКШ Мурнуу-Африка республиканы Вашингтон карадиптин Мурнуу үүгүнде болдуунуң экономиктиг болгаш стратеттиг сонуургалдарын камгалаарының кол маадыралы, а Намибияны — наточу күрүнелериң уран рудазын кылдыр көрүп турар. Кашкаш капиталистиг күрүнелериң корпорациялары база Африканча мурнуу үүгүнде хаяа туралыында даалыган чүвелээн болур деп, ол сөлүк неделээн.

КНО-НУҢ РЕЗОЛЮЦИЯЗЫНГА ДҮҮШТҮР

НЬЮ-ЙОРК (СЭТА). КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң хүлээп алган резолюциязынга дүүштүр дайылдажышкынынны сокадыры Ливанда күштүг болуп киргеп. Ол дугайын Каттышкан Нациялар Организацияларының төлээлекчизи Нью-Йоркка медеглээн.

БЕЙРУТ. (СЭТА). Палестинаның Вафа агентилелиниң медеглээнин ёзугаар алырга, Палестинаны хостаарының организациязы дайылдажышкынынны сокадырының дугайында КНО-нуң хайгааралнегелдези-биле чедип алдынган чүүлдү сагыырынга белен, ынчалзажок өске талаындыг туруштуу ээлээн турары эргежок чугула. Оон-биле кады Палестинаны хостаарының организациязының күүсөкомунуң даргазы Я. Арафат КНО-нуң чиңгине секретары В. Вальдхаймче дыңнадыг чоруткаш, «ливаннарны болгаш палестиннерни өлүрер чорук уламчылап турда, палестинаны сокадырын тала ыыт чок олуруп шыдавас» деп медеглээн.

Дайылдажышкынынны сокадыр чорукту чедип алганын чамдык белүктерниң АКШтың президентизиниң Чоокиу Чөвө чүкте тускай төлээлекчизи Хабибтиң ачызы ыяшдыр санаар дээр орайдажышкынынче ливан найыгсылалда политиктиг хайгаарачылар ниичээнгейни угландырыпт турар. Ынчаарга ол америк төлээлекчи келгенинең соонда ливан болгаш араб улустарга удур израиль агрессия харын улам кажбарганын араб парлаага онзалап демделеп турар.

Мооң мурнунда каш удаа ныпып келгени ышнаш, Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң резолюциязын Израиль бо-даа удаада үреп, Ливанга удур база дагын өлүрүкчү, дээрбеденчи үүлгедиишкинни кылып чадап чок деп карадыныышкын ливан найысылалда илергейлеттинип турар.

ТУСКАЙ СЕССИЯ БОЛУР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА-ның корр. В. Василец дамчыткан). КНО-нуң Кол Ассамблеязының Намибия талазы-биле тускай сессиязы бо чылдың сентябрь 8-тен 11-ге чедир болдур. Африканың бөлүк чурттарының негелдези-биле хүлээп алдыган ол шиитпирниң дугайын КНО-нуң штаб-квартиразында чарлаан.

Нациялардың делегей низтилежилгези ол айтырыгже база дагын кичээнгей салыр ужурга таварышкан, чүге дээрге, АКШ-ка детиттирген мурнуу-африкачы расистер ол айтырыгны тайбың ёзу-биле шиитпирлээр чугаалажышкынвар чорударындан шуут ойталап турар. Делегей контролю-биле хостуг соңгулдаларны ол чуртка чорудар дугайында болгаш оны хамаарышпаз догуинаар байдалче шилчитер дугайында КНО-нуң хөй санныг шиитпирлериниге чөрүштүр Преторияның расисчи ёзучуруму Намибияны эжеленишаан.

Вашингтонда эрге-чагыргаже Рейганның администрациязы киргеининг соонда мурнуу-африкачы расистер улам бажы эзттенип, калчаарап барган. Мурнуу-Африка республиканы Рейган «найыралчы нация» деп адаан, а Претория-ның бедик албан-дужаалдыг түскай төлээлекчилери АКШка сөөлгу үеде үргүлчү келип апарган.

АКШ Мурнуу-Африка республиканы Вашингтон карадиптин Мурнуу үүгүнде болдуунуң экономиктиг болгаш стратеттиг сонуургалдарын камгалаарының кол маадыралы, а Намибияны — наточу күрүнелериң уран рудазын кылдыр көрүп турар. Кашкаш капиталистиг күрүнелериң корпорациялары база Африканча мурнуу үүгүнде хаяа туралыында даалыган чүвелээн болур деп, ол сөлүк неделээн.

АМЕРИК ЯДРОЛУГ ЧЕПСЕККЕ УДУР

РИМ. (СЭТА). Италияны Каттышкан Штаттар ядролуг чепсектин шыгжамыр черин кылып алган. Италияның неделя болгаш-ла үнер «Эспрессо» сетküүлүг шериг объектилерин айтыкан чурттуң чурүүн парлаан чүүлүнде ынча деп бижээн. Ол сетküүлдүң бижин дыңнатканы-биле алырга, америк шериглер Апенниндыда хөй санныг складтарда янзы-бүрү хевирлиг ядролуг чепсектерни: ужар чүүл ракеталарын, ядролуг фугастарны, тактиктиг ракеталарны, ядролуг октарын шыгжап алган турар. Оон ала-ында, Италияда америк шеригдалай базаларыында, чижээ, Маддалена ортулукта, ядролуг ракеталар-биле чепсегленген суг адаанга чоруур атомнуг хемелер турар.

Ниитизи-биле Италияның деңискээриниде «бир муң хире санныг янзы-бүрү хевирлиг ядролуг чепсектер бар, оларның хөй кезии боттарының үредекчи күжүнүң талазы-биле Хиросимаже октаан атомнуг бомбадан чүс-чүс катап күштүг боон турарын» «Эспрессо» бижээн.

Шындыг байдал Апенниндыда шыгжын дузуулаашкын болдуруп турар. Италияның демократтыг күштери оон девискээринде америк ядролуг чепсектерниң тургустунгайынга удур. Пентагонуң болгаш НАТО-нуң анда ортумак ыраакшылдың чаа ракеталарын түзүзүүр дээш планнарынга удур шиитпирлиг хөделеп турар.

КЫДАТТА ҮЕРЛЭЭШКИННЕР

ПЕКИН. (СЭТА). Кыдатка кедергей кудуушкуннуг чаашкыннарның уламындан болгаш үерлээшкиннер аймылдыг апарган. Он-он хоорайларны, мурнуң суурларны суг хөме алган, хөй-хөй үлетпүр бүдүрүлгелерге, демир болгаш чазалыг оруктар, электри дамчыдар шугуулдар үрелген. Кадаа ажыл-агыйның тарылгалыг чүс-чүс мун гектар черлери суг адаанда баргап.

Сөөлгү он-он чылдарда чок дээш эң улуг үер Кыдаттың журнуң талазында, Сычуань можуунга болган. Анда болган кушту кудуушкуннуг чаштаашкыннарның соонда суг далбадан куду сварылладыр ужарлавыл болган. Яңызы хемнің оорузларында болгаш соң адырларында сугнуң деңнели 1949 чылдан бээр болбаан бедик деңнелге четкен. Үш хүн дургузунда можуунуң девискээринең улаа кезинге 260 ажыг, а чамдык районнарында — 470 миллиметр чедир чаашкын чаваан.

Хеннериң хөй нуруузы эриктерин ашкан 25 үездилериң девискээри бирдең бага чаштаашкыннарның соонда суг далбадан куду сварылладыр ужарлавыл болган. Яңызы хемнің оорузларында болгаш соң адырларында сугнуң деңнели 1949 чылдан бээр болбаан бедик деңнелге четкен. Үш хүн дургузунда можуунуң девискээринең улаа кезинге 260 ажыг, а чамдык районнарында — 470 миллиметр чедир чаашкын чаваан.

Хеннериң хөй нуруузы эриктерин ашкан 25 үездилериң девискээри бирдең бага метр чедир терең суг адаанда болуу берген. Хоорайларда болгаш суурларда дмка хөй бажыңнарны суг алган. 10 ажыг мун шериг албанныларның чиржилгези-биле каналаев алмышкын ажылдарын чорудуп турар. Чангыс чүүле Цзиюэтан үездиге безин 2000—300 мун кижиниң амы-тынын кыжаныышкын адаанга болуу берген. Сычуаньның кол хоорайы — Чэндуда 270 будуругеңиң 220-зин бүрүн азы кезии «кандыктай суг алкан турган» деп парлалга дыңнаткан.

Мурнуу Кыдатка, Гуанси-Чжуан автономнуг районга база кушту үерлээшкин болган. Хөйлүчүзин, даяр сонгуусыдат можуну база үерлээшкиннер эки алган.

ЛОНДОН. (СЭТА). Эң күштүг үерлээшкинче алыскан Сычуань можуун чурттакчыларынга аш-чит кызаанын сөлгөн деп, «Таймс» солун бижээн. Муң-мун, аллеяларын, чүртпаар орая-суур чок артkан чүс-чүс мун кижилериниң дугайында чүвелээн болур деп, ол сөлүк неделээн.

СИГЕНЧИЛЕРГЕ, МАЛЧЫННАРГА

Мал чеминериниң белеткелинде ажылдап турар механизаторларны болгаш чайлагларда малчыннарны аъш-чем продуктуларыбиле болгаш чугула хереглелдиин барааннары-биле үзүктел чок хандырар сорулга хереглекчилер кооперациязының ажылдакчыларының мурнунга бо чылын кажангызындан-даа харыысалгалыы-биле тургустунган.

Бии-Хем районнуң кооператорлары мал чеминиң белеткелинде ажылдап турар кижилерни болгаш малчыннарны садыг-биле хандырарын канчаар организастап турарын Бии-Хем районнуң садыг кылдызының эргелекчизи Л. К. Желтобрюхова редакциияга мынчаар дыңнаткан.

— Мал чеминиң белеткелчилерин болгаш малчыннарны чайгы, күскү үеле садыгбиле улам эки хандырарының айтырыгларын райпо баштаар чери баш удур чугаалажып көргөн. Бо чугула хереккө 6 автолавка доктаамал ажылдап турар. Райпо «Саян», «Кызыл тараачы», «Шивилиг», «Хадын» совхозтарның сигенчилерин болгаш малчыннарын хандырар. Кедээдиг ажыл-ишчилеринге чайгы, күскү үелерде хереглеттинер бараанналрның фондузун тускайлаан. Автомагазин бүрүзүнге барык 7 мун рубльдин бараанналры онаажып турар.

Үлетпүр бараанналрының ассортиментизин элбеткек. Оон ангыда аъш-чем бараанналрыдан дылган, хлеб, кондитер кылыгларының, крупаларының болгаш чигирин фондузу мурнундагы чылдарыныңдан көвүдээн. Ам оларны хереглекчилеринге чедирип садыглавышаан, оларның чугула хереглеп турары бараанналрның чатыгларың магазиннер, автолавкалар дамчыштыр база хүлээп ап турар.

Сигенчилериң болгаш чайлагларда малчыннарның садыг хандырылгазын шалыпкын болдурары-биле 4 автолавкаларны бригадаларда, салбырларда доктаамал тургускаа. Мында совхозтарның дирекциялары улуг сонуургалдыг болуп, ол автолавкаларның турар гаражтарын кылып бергеп. Ам олар хүнүп-не район төвүнче көөп турбас, а бараанны алгаш, ол черлериге хонуп-хонуу-биле садыглап турар апарган. Оон ангыда магазиндерге азы райпозуң болудуун үлүүшмүүнүт садыглашкынныр база организастап турар.

Кызылдың үлетпүр бараанналр садыының № 41 «Аялга» магазининде дерт килдис бар. Садып алыкчылар мында телевизот, радио, магнитофон, пластинка, шак, чүрүк тырттырарынга эргежок чугула дериң-хереклерни, хөгжүм хереклерни садып алыры-биле келир. Ол бараанналры дөлгүүрлерде көскү кылдыр көрүштүг делгеп салгылаан. Хереглээн бараанналры шилип алырынга садыгжылар дузалажып, кандыг-бир бараанны силерге сонуургалып, кайы-бирээзин шилип алырын сүмелээр.

Ук магазинниң бир килдизи онзагай. Ол — суй-белек килдизи. Оон алчыларының хөй кезии дыяктар — өг-бүле турар дээр орл, кыс. Олар маңаа келгеш, өг-бүле турдуп, базылажырының ёзугалынга кедер хенти оон садып алырлар. А магазинниң эвилел-үелдек садыгжылары оон-биле кады оларга суй-белектерни шилип алырынга дузалашышаан, аас-кежиин күзээр.

Чүрүк тырттырар болгаш хөгжүм хереклелдери садар килдис. Оон садыглаар залындан садып алыкчылар үзүлбес. Комсомолчу-аныяктарның бо бригадазының ажылында өске бригадалардан кол-ла ылгылыр чүүлү — оларның ай санында бүдүрүлгеги бедик көргүзүглерни доктаамал чедип ап келгенинде. Ынчангаш Т. В. Казанцеванын удуртканы бо бригада чүгле «Аялгада» эвес, хоорайның үлетпүр садыында мурнакчы. 1981 чылдың бирги чартыының түннели-биле планныг онаалдазын бригада 120 хуу күүсеткеш, килдистер аразында хүш-ажылны маргылдаага база катап мурнаан.

Коммунистиг хүш-ажылдың бригадазының садыгжыларын И. Васьковская, Т. Ярина, Т. Лазарева маңаа келген садып алыкчыларның негелде-хереглелдерин долу хандырар дээш кызымак ажылдап, оларга телептиг бараан болуп турарлар. Үстүнде аныяктарның ажылынга хамаарыштыр мактаалын сестерин мында чугаалап турары-даа таварылга эвес.

ЧУРУКТАРДА: «Аялганың» мурнакчы килдизиниң (үстүнде чурукта) аныяк садыгжызы И. М. Васьковская; (адаанда чурукта) бригадир Т. В. Казанцева олгр.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

Бөгүн—Садыг

ажылдакчызының хүнү

УНИВЕРМАГ: ХАНДЫРЫЛГАНЫҢ САЛДАРЫ

Бо магазиндон кижи бүрүзү бир-ле чаа чүвени садып алган үнер. Ук магазин найысылалда эң улуг эвес болза-даа, Москва—Ленин универмагынга хүнүүк-на алдан муң хире кижи оон садыглап ап турар.

— Ону чедип алыры амыр эвес болган чүве. Ам-даа болза бүгү-ле айтырыглар биске үзе шиитпирлеттинген деп чугаалаары берге. Ынчалза-жок «кызыы чүүлдерни» ажыл артеринче бүгү-ле күжүвүстүү салып турар бис — деп, универмагтың садыг директору А. Большакова чугаалаан.

Садыглаашкын чорудар залларны кезип көрүп чораан, бүдүрүлге удуртуучузунуң сөстерининг шынныынга СЭТА-ның корреспондентизи бүзүрээн. Бадыткактар артында — чаагы бүрү барааннар делгеттинген.

— Москванын садыг четкизинге чүве чүүр херексеглер үзүктелин база турган болдур ийин. Ону харылзашкак еске организациялар-биле, оон иштинде бүдүрүлгечилер-биле кады эр челишпес чорукту чайладып шыдаан бис. Бодувустун транспортувус безин анаа ажыглаар ужурга таваржын турдувус: чүве чүүр порошоктарны боттарывыс шалыпкын үзүк чок сөөртүп турган бис. Ук кылыгларны садыглап турар секцияларны калбарткан бис. Ам ол чүве чүүр синтетиктиг херексеглерниң дөртеп эвээш эвес хевирин доктаамал садыглаашкынга турар — деп, директор уламчылаан.

— Үлетпүр барааннарыныңшынарынга универмаг салдар чедиирип шыдаар бе?

— Чугаажок. Манза анызбүрү хевирлерни ажыглап турар бис. Эң шынгыысындан эгелээйн: төлеп чок дужаакчыларга экономика талазы-биле удур хемчегларни ап турар бис. Штрафтаарындан ангыда, келген барааннарны хынаан соонда, чүгле ынчан ам эвотларга болгаш комбинаттарга саналашкынарны төлөөр апарган бис. Шынары багай кылыгларны чорудуп турар Москванын радиозаводу, Новосибирскинин чөнүрулга машина тулуушкүн заводу, Талломинүн ийик фабриказы ээвээ шыкаш еске-даа ыңдыг бүдүрүлгелер бар. Кылыгларны чүс хуу хыналдазын киирип, оларга «баш билиндирбес арганы» тыпкан бис.

Хынадда — бракчаашкын болганда, ол эки түнненедерни берип турар болбайн аан, ынчалзажок күш-ажылдың улуг чарыгалдарын негеп турар. Ынчангаш товароведтерге дузалаар кылыр бракчакчыларны — хөй-ниити бракчакчыларны хаара тудуп турер. олар аң универмагта дөрт чүс ажыг. Оларның киражилгези-биле чүгле бо чартык чылда чеден миллион ажыг рубль түңге бараанларны хынаан. Бракчакан бараанларны бүдүрүлгелерже дедир эгиткен.

Универмагка «Шынар хүнерин» доктаамал эрттирип турар: товароведтер баартыктар артынга тургулапкан, ынла бар кылыгларның шынарын хынаарлар. Оон түскай актыларга ажылдың түннелдерин ниитилештирип көөр.

Оон ыңай бистин ажылдакчыларывыс заводтарга болгаш фабонкаларга баргаш, ажылдың байдалын, бараанларны бүдүрүн үндүрүп турарының технологиязын өөренип көрүп, кылыгларның шынарын бедиерининг аргаларын тодаралып турарлар.

— Дужаанчылар-биле ажылдың ескө хевирлериниң дугайын чугаалап көрүңерем, Алла Ибрагимовна.

— Бистин магазинивис үлетпүр бүдүрүлгелери-биле дем каттыжып ажылдарының чэрбэ тос кереэзин чарган. Ай эгелээлек чорда, беш хонук буригаар, барааннар дужаарының графигин бүдүрүлгечилерже чорудуп турар бис. Ол дыка таарымчалыг. Шыныбиле алырга, садыгның негелдезин шупту бүдүрүлгелер долузу-биле хандырып шыдавайн турар.

Чонның хереглелдерин долузу-биле хандырар дээш, универмагтың коллективи шудургу, хүн бүрү ажылдап турар. Ук ажыл берге-даа база солун-даа.

А. СУЛЬДИН.

Москва.

В. ЧАДАМБА.

ЧУРУКТАРДА: маргылдазының киржикчилери; Тыва биле Красноярск крайның командаларының оюнунуң үезинде.

БАШТАЙГЫ ТИИЛЕЛГЕЛЕР

«Хем мачик» клубтуң шаңналы дээш Сибирь болгаш Ыракы Чөөн чүк зоназының чемпионады бистин республиканың найысылалыында Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионда бурунгу хүн эгелээн. Маргылдааның байырлыг ажыдыышкынының соонда шөлге ойнаары-биле Красноярск край биле Тыва АССР-нин командалары үнүп келген.

Зона маргылдаазының баштайгы оюнун көөр дээш келген улус чаңгыс чер чурттуларын хей-аът, сорук киирип турганнар. Шынап-ла Тываның командазының ооллары башгайгы минуталардан эгелээш артык күштүүн көргүзүп, удурланыычызының хаалгазынче мячикти киир тевер дээш дыка-ла орадашканнар.

Оюнуң баштайгы чартыында кайы-даа команданың футболистери хаалгаларынче сан киирип чадашканнар. Ийиги чартыында кызыычылар оюнун улам дургедип, бир санны киргеннер. Оон соонда Красноярск крайдан келген ооллар база чедиишкинниг болган. Сан 1:1 кылдыр деңнежи берген. Оон соонда кайы-даа таланың ойнакчылары мячикти хаалгаже киир теп чадашканнар. Ынчангаш оларның оюнуңун ниити түнненели 1:1 болуп төнгей.

Маргылдааның дүрүмүн ёаугаар 12 команданы дөрт бөлүкке үскен. Бодунуң бөлүүнге бирги черни алган команда шаңналдыг чер дээш ойнаар эргени алыр. Тываның командазы ийиги бөлүкте киргеп. Дүүн кежээ одар Томск областың футболистери-биле ужурашканнар.

Дөртку бөлүкке Камчаткадан келген «Олимп» биле Якутияның «Искра» командаларыныы оюнун стадионга олурганнар улуг сонуургалбиле көрген. Маңаа айтып каар бир чүве чүл дээрге Якутияның футболистери 11 кижи ойнаар турган, херек кырында 9 кижи болуе үнүе келген. Аларбойдустуң тыырымча чогундан команданың кежигүннери ей-шаанда Кызылга чедип келбээн. Ынчалза-даа Якутиядан келген ооллар аңаа уламаравайн, улуг ууражорук-соруктуг ойнап тургаш, Камчаткадан келген ооллардың 3:1 санга тиилээн. Сахалин чурттуг бичии спортчулар Бурятияның командазын 3:2 санга, а Бемероводан келген ооллар Приморг крайның футболистерин 3:0 санга утканнар.

Зона маргылдаазынга киржин келген командалар футбол ойнаарының техниктиг мергежилгелериниге шылгалдаларны база дужаганнар. Тываның аалчылары бөгүн бистин республиканың төөгүлүг, тураскаалдыг черлери-биле таныжып, хөглүг дыштанырлар.

КЫЗЫЛЧЫЛАРГА БАРААЛГАТКАН

«Союзгосцирктин» Новосибирскиде артистери бистин республикага аалдап чедип келгенин номчукчулар билир. Оларның баштайгы көргүзүү Кызылда Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгының погаан театрынга бурунгу хүн, дүүн -болган. Кежээкиниң 18 шакта болур көргүзүүге киреринг күзээннер эмгежок. Артык билеттер айтырганнарның саны база хөй болган.

Кызылчылар цирк артистериниң Бүгү-эвилел конкрузунуң дипломантызы, ГДР-нин «Буше» цирингиниң херек демзээниң эдилекчизи, СССР-нин үлустуң артизи Юрий Никулинниң өөреникчизи Б. Кучинскийниң каттырынчыг күүселделерин, диринг амытаннарның көргүзүглерин болгаш еске-даа солуң номерлерни магадап көргеннер.

Цирк артистери бөгүн база найысылалдың чурттакчыларынга оюнун бараалгадырлар.

(Бистиң корр).

ШАҢНАЛГА СОРУК КИРИП...

Садыг ажылдакчыларының профессионал байырладының бүдүүзүнде Кызылдың аъш-чем садыында бистин корреспондентивис В. Куулар чорааш, коллективтиң ажылажи-биле танышкан. Оон директору М. Р. Еремова-биле оларның аразында чугаазын парладывыс.

— Садыг ажылдакчыларының хүнүн коллективтин ажылдакчылары канчаар уткуп турарыл, чугаалап берип көрүңерем, Мария Родионовна?

— Партияның улуг шуулганы болуп эрткен төөгүлүг чылдың бирги чартыы доозулган. Оон түңнелин үндүрүп, коллектив, бригада, кижи бүрүзүнүң ажыл-ажиниге үнелеп ди бээр болгай. Бөгүн, профессионал байырлалывыстың хүнүнде «Эки ажылдадывыс» деп чоргаарал-биле чугаалап болур бис. Хүлээлгелер күүсеттинген. 1981 чылдың бирги чартыында үүрмектеп садыр бараан саарылгазының планыг оныалдазын садыг 101,2 хүү күүседип, пландан ажыр 277 муң рубльдин баранның чонга саткан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 104,0 хүү күүсеттинген болгаш пландан ажыр 10 муң рубль арыг орулга алдынган. Оон түңнелинде республиканың садыг черлериниң аразында социалистиг чарыжынга ийиги черни эээлединс.

Он бирги беш чылдың баштайгызын садыгның коллективи бүдүрүлгечи бедик көргүзүглерлиг эгелээн. Ону дараазында чижектерге көргүзүп болур. Съезд мурнуун садыг организацияларның аразында калбарган социалистиг чарышка ийделкейлиг киришкеш, он бир бригада ийи айларныг планныг оныалдазын хүүсаа бетинде күүседип, күш-ажылы чедиишкинериниң дүгайын съездиге рапорттаар эргелер К. Т. Киязева, И. Д. Дудуш, № 20 магазинниң садыгжызы Г. Ф. Кузнецова, төп гастрономуң садыгжызы Е. И. Огнёва болгаш оон-даа өскелер хамаарыр.

Садыгда комсомолчу-аныяктарның беш бригадазын турускал. Оларның көргүзүглеринге эки. Чижээ, хоорай Советиниң депутады З. Монгуш удурткан бригада чартыы чылдың түңнели-биле комсомолчу-аныяктар бригадаларының аразында чарышка тиилээн.

Социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезин чедип албышаан, хандырылганың бедик культуразын чедип ап турар магазинner, бригадалар хөй. Чижээ, № 9, 50, 15, 20 магазинner социалистиг чарыштыг мурнуку одурүүн доктаамал ээлеп келген. Мурнакчыларның ажылына хамаарыштыр чугаалаарга мындыг. Бистин аргыста ажылынга бердингеп аныяктар эвээш эвес. Аныяк садыгжыларывыс У. Монгуш, А. Монгуш, Т. Хертек, А. Оюн болгаш оон-даа өскелерниң ажылы макталдыг.

— Садыгның коллективинич мурнуунда моон соңгаар кандыг соруглаар салдынганыл, ол дугайын чугаалап көрүңерем.

— Партияның XXVI съездизи садыг, хандырылга албанының ажылдакчыларының мурнуунга улуг соруглаганы салган болгай. Ынчангаш оны хүн бүрү ажылга удуртулга болдурбушаан, чартык чылда чедип алганывыс бүдүрүлгечи бедик көргүзүглерни быжыглап, чыл төнчүзүнге чедир ажылдың темпизин кошкатпайн, хоорайның чурттакчы чонунуң садыг-биле хандырылгазын улам экижидер бис.

Сонуургактарга

ЧОГААЛЧЫ-ДЕКАБРИСТ АҢАА ЧУРТТАП ТУРГАН

Чогаалчы-декабрист А. А. Бестужев — Марлинскийниң мемориадлыг музей-бажыңы Дербентиде ажыттынган.

41-ги Егер полугунуң аңаа дайынчызы Бестужевтиң 1830 чылдан 1834 чылга чедир чурттап турган бажыңының иштики байдалын ол хевээр кылдыр дерип кылган. Ол чеонин чурттакчыларының шаанда Искандер деп ынакшыл-биле адап турганы декабристиң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ижининг дүгайында ында материалдар тодаргай чугаалап турар. Түс черинг чурттакчылары-биле чогаалчы тергинг эки таныш турганынган ол түрк дылды өөренип, даг чурттугларның чаңчылдары-биле танышкын алган. Кавказтың кайгамчык чараш бойдузун ол магадавышаан, аңаа хей-ат киргеп. «Аммалат-бек», «Кавказтың ханазы», «Каспий-биле чарлышкын» деп чогаалдарны ол аңаа бижээн.

Дербентиниң камгалап турган, чогаалчы эрес-дидим чөрукту көргүскен, ол дээш Георгий крестизи-биле шаңнаткан, ынчалза-даа ону «ап шыдаваан, чүге дээрге оон Сенат шөлүнге тура-халышкынга киришкени дээш эрге-чагырга чери өрүүзл көгүзүп шыдаан дээрзин ында экспонатар чугаалап турар. Харынлаа оон офицер эрге алыр чези безин соңгаарлаттынган турган. 1837 чылда чогаадчы-декабрист тулчуушкунга өлүрткен.

В. РАТЕНКОВ,
СЭТА-ның корр.

Махачкала.

Агаар

Бөгүн республикага бүргел, аязыр, чамдык черлерге бичеэ чаар. Мурнуу чүк угланыышкынчыг хаттың дүргени секундада 2—6 метр чедер. Агаарның температуразы 17—23 градус чылыг болур.

Кызылга агаарның температуразы 21—23 градус чылыг.

Аажы-чаңда эпчок чүүлдер

КАРЖЫ-ХАЖАГАЙ БОЛБАС ХЕРЕК

Кайгамчыктыг чурукчу Хогарт Вилструптуң карикатуралары бирээзи — килеңнеп хорадаан дарга оралакчызынче алгырып турарын көргүскен чурук-тан эгелээн. Дараазында чурукта аңаа хомудаан оралакчы бодундан куду дужаалдыг кижиже кончуттунуп турар, а оозу машинакчызын хөректеп турарын көргүскен. Ынчалдыр эгелээн ол хорадаашкын хаалгачыга четкен ол албан айбы-биле чагырыптар, кончуптар хире кижиден чок болганда, ол ыдык тептер, а оозу эзиг эзирип ырланырындан дидиннейн, эжиктен үнүп чыдар дарганы сегирип ол, ажок эзреп турар. Хорадаашкын оон-биле төнер. Кыска-даа эки чүве болбаан, харын шупту хорадап, хомудаан...

Бо карикатура чүгле сонуургаачыг эвес, харын хемчээл талазы-биле биче-даа болза, ону психологтуг шинчилээшкин деп болур. Шынап-ла бир кижиниң каржыланыышкыны чаңдыкта өөке кижилеже даңчый-даа бээр болгай. Чамдык кижилер ажылынга олургаш безин культура чогун көргүзүп, бо-ла каржыланы бээр. Чижээлээрге, садыгжылар болгаш садыг алыычылар, транспорт чолаачылары болгаш пассажирлер, кожа чурттап турарлар болгаш кудумчуга шуут танышпас кижилер-даа бот-боттарынга каржылаңы бергенин көруп болур.

— Кижи алгырып, кончуттунуплаткан-дыр, чугаалажып турган кижизинге каржыланыыкан-дыр, ында чүү боор? Хап-сопкан эвес. бегай чүве кылган эвес!

Чок, кылган! Ол дээрге хол чедип, эттээнинден дээредевес. Аңаа-ла хей черге кижини хомудадып, хорададыры дээрге ооң нерви системазын балыглаар болгаш чүрээнче дорт согунну кылыры-дыр.

Шак ыңдыг ёражок кижилер боттарының каржыламыыларының чылдагаачын таймырлаарда хөй кезинделе «нервим шыдашпады» дей тыртып каарлар. Ынчалза-даа ыңдыглар боттарындан күштүг кижилер-биле чугаалажып турда, оларның нервилери кезээде быжыг болуру кончуг элдеп? А олардан куду албан дужаалдыг, кошкак кижи-биле чугаалажып турда, бичии-ле чүүл дээш нервилары «шыдашпас». Шак ыңдыг аралаашкынга бо таварылгада нерви буруулуг бе?

Каржы-хажагайланыры чаңчыл апарган кижилер база тургулаар. Ол ышкаш өскелерни бодалдыы-биле бастып, дорамчылаксаарлар база бар. Ынчалза-даа хөй кезинделе могап турупкан, ажыл, аныдыралының айбы-биле шыжыккан чоруур кижилер хорадаачал дээрзин билзе чогудур. Олар өске кижилерни хорададып, оларга багай күүлдү кылыптарга боттарынга чиик аллар ирги бе дээн желегей идегей-биле кылып турар бис сонгытыг кижилер-дир.

Кижи бүрүзү черле бир үеде турупкан азы ажынган-даа чорай-ла. Ынчалза-даа кижи бүрүзү каржы болур дээрге таарышпас. Чүгле бодук тутпунун шыдаваас кижилер дүрзөктанып. Олар боттарының багай чаңчылдарын чүгле боттарындан күштүг кижилер журнунга туттунарлар. Өскээр чугаалаарга, олар дээрге ажыы-чаң талазы-биле кижизиттинмээн, доскут кижилер-дир.

Ниитилелдиң моральдыг чижек-нормазынга каржы-хажагай чорук канчал-даа дүүшпес. Амгы үеде чуртта чорудуп турар өндүр улуг кижизидилге ажылы, чонның культуразы болгаш үзаан-бодал өзүлдези каржы чорукту чоорту чидиреримче чедирера чугаазок. Ынчалза-даа ам, бөгүн бүгү кижилер ээлдек-эвилең, боттарын туттунуп шыдаар болур ужурлуг.

Чүнү кылза эки? Каржы-хажагай чорук-биле эптеш чок болуп, ону кезенге чок арттырбас херек. А чаңында кижилерже алгырар, ажыкларга боттарыңарны туттунуп билир кылдыр чаңчыгып алыңар деп сүмелээри артык эвес. Бистругтуң карикатуразын утпалыңар!

(«Здоровье» журналдан).

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — «Эртенги сула шимчээшкинче чыскаалыңар!» 9.00 — «Будильник». 9.30 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!» 10.30 — «Кадыкшыл». Эртем-тайылбырлыг программа. 11.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг программа. 11.45 —«Даштыкы аалчылар Совет Эвилелинин дугайында». 12.00 — «Көдээлен дамчыдылга». 13.00—«Музыкалыг киоск». 13.30 — Студентилерниң делегей оюннарында. Бухарестиден дамчыдылга. 14.15 — Б. Шоунуң төрүттүнген хүнүнден бээр 125 чыл болурунга. Б. Шоу — «Пигмалион». Фильм-шин. 15.45 — «Бөгүн — ССРЭ-нин Шериг-Далай Флодунуң хүнү». ССРЭ-нин Шериг-Далай Флодунуң Кол командылакчызының бирги оралакчызы, флот адмиралы Н. И. Смирновтуң чугаазы. 16.00 — Шериг-Далай Флодунуң ыры болган танцы ансамблинин концерти. 17.00 — «Кино аян-чоруктар клубу». 18.00 — «Универсианадың хүн демдеглели». 18.15 — 18.30 — Чапсар. 18.30 —Делегей панорамазы. 19.15 — Совет ырларның аныяк күүседикчилериниң Бүгү-эвилел конкрузунуң киржикчилериниң түңнел концерти. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — «Футбол тайылбыры». 22.05 — 22.55 — «Дүгде, частый кыштап турар черивде...» Документалдыг телефильм. Төнгенде — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

14.15 — Кара адарынга Европа чемпионады. 14.35 — «Никарагуа: гитара болгаш винтовка». Документалдыг телефильм. 15.50 — ССР Эвилелиниң Улуг театрының солизи А. Бабыкин орус романстар күүседир. 16.05 — «Курнир хуусаазы 1 чыл 10 ай. 10 класс доосканнарны хүлээп алыр.

Өөренирин күзээнер билдиришкинни училищениң директорунга шилип алган салбырын айтып, бижээш чорудар. Билдиришкинге сес азы он класс дооскан документиниң бодун, № 286 майык ёзугаар эмчи шынызлагын, кадр килдизиниң начальнигиниң азы удурткучуның ат саңганы күш-ажыл дептириниден ушта бижилгени, 3×4 см. хемчээлдиг дөрт фоточурукту, характеристиканы кожар.

ССРЭ-ниң дээди болгаш ортумак тускай билиг өөредилге министерствозунуң бадылаан программазын ёзугаар дараазында эртемнерге киреринин шылгалдазын тудар:

а) школа, школа назы четпээн, күш-ажыл салбырынга орус дылга (диктант), математикага (аас-биле);

б) школа, школа назы четпээн салбырларга киреринин музыка дыңнаарын база хынаар.

Киреринин шылгалдаларын 1981 чылдың август 1-деп 20 чедир кылыр. Документилерни: Кызыл, Колхозная 56, Педучилище, хүлээп алыр комиссия, тел. 2-35-74 адресче чорудар.

ДИРЕКЦИЯ.

телевидение

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ИЮЛЬ 26-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — «Эртенги гимнастика. 9.05. «Шерзюк Холмс болгаш доктор Ватсон». «Вескервилей ыт». Ураң-чечен телефильм. 1-2-ги сериялы. 11.30 Телемедээлер. 11.35 —14.15—Чапсар. 14.15 —Телемедээлер. 14.35—«Хүнүң өг бүлезін». Хүн системазының тывылганының дугайында эртем тайылбырлыг телефильм. 15.45— «Авамның школазы» 16.15 — Академиктиг хемелээшкиниге ССРЭ чемпионады. 16.45 — «Аныяктар адрестери». 17.45— «СЭКП-нин XXVI съездизиниң шинтирлерин — амыдыралгаа». Белгородтуң «Энергомаш» заводунуң коллективиниң дугайында.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — 18.45 — Телемедээлер . 18.45 — «Мал чемнерге белеткелинин хүн демдеглели».

МОСКВАДАН

19.00 — «Бистиң уругларывыс». 19.10 — А. Аданың «Жизель» деп баледи. УССР-ниң Күрүнеңиң опера болгаш балеттиң үлегерлиг театрының шилэп. 21.00—«Ye». Информастыг программа. 21.35 — Делегейниң студентилер оюннарында. Бухарестиден дамчыдылга. 22.40—23.20 — «Таныш аалгалар». Концерт. Төнгенде — Бөгүн делегеледе. Информастыг уландуруу.

ЦИЙГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. «Делегейни дээскиндир 80 хүн». Хөй сериялыг дириг чуруктар фильми. (Австралия). 1,2 болгаш 3-ку сериялары. 13.05 — Орус улустуң Күрүнеэзин үлегерлиг Н. Осипов аттыг оркестриниң концерти. 13.40 — «Космос веги». Чыл демдеглелинин арыннары. Документалдыг телефильм 2-ги фильм. 14.40 — Ону шилээдаа силер». 15.25 — Стендлит боолаашкынга Европаның чемпионады.

КЫЗЫЛДАН

16.00 — Уругларга фильм. «Пиноккионың солуң укураадары». Ойнаар-кыстар телефильми. (ЧССР). 1-ги фильм. 17.00 — «Даглар аялгазы». концерт-фильм. 17.30 — «Челюшь». 18.00 — «Дээр черден эгелээр». Кыска хемчээлдиг ураң-чечен телефильм. 18.25— Мультфильм. 18.25— Чарлаадар. 18.40 — Телемедээлер.

МОСКВАДАН

18.45 —Улустуң аялгалары. («Орбита-3»). 19.00 —«Уссури тайгазы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 19.15 — «Делегей панорамазы». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» Мультфильмнер. 20.15 —Делегейниң студентилериниң оюннарында. Бухарестиден дамчыдылга. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.10 — Мери дакгыла». Ураң-чечен фильм.

КИНО

ИЮЛЬ 26-ДА

«НАПЫРАЛ»: «Чараш кыс болгаш коргунчуг амытан» 9.30, «Мөңгүннөвчек кааргаңнар ужун турар черде» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан) 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киночыынды 10.00, «Айлашкан дээш кым төлээрил» 11.30, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Алый деп кызыгаарлыг ыт» 10.30, «Мээн Раджам» (2 сериалыг) 12.00, 18.20, «Баш-биле үскени» 21.00 «Кинопрограмма» 16.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Васек Трубачев болгаш оон эштери» 12.00, «Федора» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

ИЮЛЬ 27-ДЕ

«НАПЫРАЛ»: Мультфильмнер чыыпдызы 9.30, «Террор» операциязын бууразы» (2 сериалыг) 11.00, 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Алдын хүлгүүр» 10.00, 11.40, «Сылдыстарже ужудуушкун» (2 сериалыг) 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

Редакциянын адреси: Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийкә амыдырал болгаш совет тургузуг кылдыстериниң 2-37-13, пропаганда кылдызының 2-31-75, культура кылдызының 2-23-54, кодээ ажыл-агый кылдызының 2-21-47, үлетпүр кылдызының 2-31-75, чагаа кылдызының 2-41-27 информация кылдызының 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солуң келбейн барганда 2-32-75 телефонче холгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1577

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле чергелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—00626

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң; Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 174 (11672) | 1981 чылдың июль 28, вторник | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 2 көп

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

КРАСНОЯРСК. «Сибиряк» СКД-6 дээр чаа хевирниң баштайгы үш муң комбайнары Красноярскиниң тараа ажаап алыр комбайнар кылыр бүдүрүлге каттыжыышкынының конвейеринге кылдынып үнген.

Бо чылдың ажаап алыышкынының эгелээринге чедир беш чартык муң комбайннарны кылыр дээн ук коллективтиң бедик хүлээлгезиниң амыдыралга боттанырынга хоорэйның элээн хөй коллективтеринден барып, комбайн кылычыларынга дузалаан дуржулгалыг ажылчыннарның үлүү база кирген.

* * *

ГРОЗНЫЙ. Новогрозныйның нефть арыглап, болбаазырадыр Н. Анисимов аттыг заводунда эң улуг дээн дериг-хөрексел чыл эгезинден тура бо хүннерге чедир пландан ажыр бир миллион рубльдиң продукциязын берген.

Заводтуң специалистери боттарының профессионал мергежилин үргүлчү бедидип турарының түңнелинде кижи бүрүзү бот-боттарын идегелдии-биле солчуп, ажылдаарын чедип алганнар. Оларның коллективи «Ажыл хүнү бүрүзүнде-ле — сөөлгү бедик көргүзүг» дээш республика социалистиг чарыжында база идепкейлиг киржип турар.

* * *

УСТЬ-КАМЕНОГОРСК. Холрайның конденсатов заводу бо чылын улустуң калбаа-биле хереглээр барааннарын бүдүрүп үндүрөрин барык 300 муң сөмбүлге көвүдедир.

Заводтуң кылып үндүрүп тураы бичии электрилиг суугулары, электрокаминнери, бажың аптечкалары болгаш өске-даа кылыглары садып алыкчыларның сонуургалын болдуруп турар. Садып алыкчыларның хөй санныг дилээн ёзугаар ол завод бичии хемчээлдиг чем электри шкавын кылып эгелээн болгаш электрокаминни чаарттып турар. Ол бүгү барааннар рудалыг Алтайның магазиннеринге үр-дээ чытпастаан.

(СЭТА).

КИЖИЗИДИЛГЕНИҢ ШКОЛАЗЫ

Кызылда № 48 тудуг эргелелинде партбюро (секретары И. В. Сериавкин) партия хуралдарын коммунистерни болгаш ажыл-ишчилерни кижизидериниң база политиктиг дадыгылгазының ёзулуг школазы болдурар дээш доктаамал ажылды чорудуп турар. Мында партхуралдың бедик утказышнарын, оон ажыл-херекчи байдалын аңаа бүгү талалыг, хынамчалыг белеткелдер хандырып турар. Оларны колдуунда-ла айның ийиги чартыында эрттиргеш, коллективке эртиен айда чоруттунган ажылдың түңнелин хандыр сайгарып, аналиэтеп көөрү, партийжи организастыг болгаш идеологтуг ажылдың дугайын болгаш амыдыралчы өске-даа эң чугула айтырыгларны чугаалажыры чаңчыл апарган.

Партбюро партия хуралын белеткээри-биле 3-5 кижи составтыг комиссияны тургузуп, илеткелчини баш удур томуйлап турар. Комиссияның удуртуичузу эдеринчи илеткелди кылыр. Хуралдарга ындыг белеткел чугаалашкан айтырыгны эки билип алыр талазы-биле коммунистерге дузалап турар. Бо парторганизацияда 35 коммунистерниң болгаш СЭКП кежигүнүнге кандидаттарның барык шуптузу хурал бүрүзүнге идепкейлиг кээп, 6—7-ден хөй кижи саналдарны берип турар. Олар ыядынган ажыл-херекти шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрүп, парторганизацияга база бот-боттарынга бедик негелдени тургузуп, четпестерниң чылдагаанын илередип, оларны чайладыр талазы-биле тодаргай хемчеглерни айтып турар. Мурнунда хүлээп алдынган шиитпирлерниң күүселдезин организастаарынга харыысалгалыг эштериң информацияларын хурал бүрүзүнгэ дыңнап, маңаа кошкак ажылдаан кижилерден коммунистер шыңгыы негелдени тургузуп келген. Бот-боттарынга ындыг негелделиг чорук даандырган ажылды бедик харыысалга-биле көөрүнге коммунистерни, ажыл-ишчилерни кижизидеринге, коллективте четпестерни эптеш чок байдал-биле көөрүнге, оларны дүрген чайладырынга улуг идигни берип турар.

Сөөлгү чылдарда, ылаңгыя «Ярославль хоорай партия организациязында партия хуралдарын эрттирип турар практиказының дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалының соонда, бүгү чурттаазында ышкаш, коммунистерниң хуралын ылап белеткээриниң база бедик деңнелге эрттиреринің айтырыгларынче доктаамал сагыш салып, эки дүржулганы чедип алган үстүнде чижекке кииргенивис дег партия эге организациялары республикада эвээш эвес. Ындыгларга «Каа-Хем» хомуу-даш разрезинде, «Мөрен» совхозта, Кызылдың сүт комбинадында, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың энергоцехинде, «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак сүт-барзан фермазында болгаш өске-даа хөй-хөй партия организацияларын хамаарыштырып болур. Парторганизацияларда хуралдарның хөй нуруузу оларның эмыдыралынга чугула болуушкун база коммунистерни кижизидериниң школазы болуп, оларның политиктиг дадыгыышкынынга, бодунуң коллективинде база партия организациязында ажыл-херектиң байдалы дээш СЭКП кежигүннериниң хууда харыысалгазын бедидеринге улуг ужур-дузалыг боол турар.

Ынналзажок чамдык партия организациялары хуралдар эрттиреринің СЭКП Уставында айыттынган хуусаазын үрээр, оларны болур-чогууру-биле белеткевес, ёзу барымдаалап эрттирер, шоолуг эвес чаңгыс аай хевирлиг айтырыглар чугаалажыр фактылар ам-даа бар. Ылаңгыя Кызыл районда «Тыва кедээ тудуг тресте», «Совхоз тудуг» каттыжыышкынында, «Кызыл тудуг» эргелелинде, Ыяш ажыл-агый, Культура министерстволарында болгаш өске-даа коллективтерде база Каа-Хемниң «Улуг Октябрь» совхозта, Тандының харылзаа белдиринде, Кызыл районнуң геология шинчилел черинде болгаш өске-даа районнарның күш-ажылчы коллективтеринде чамдык партия организациялары бо чылдың бирги чартыының эрткен айларында партхуралдарны үскүлээн.

Оон аңгыда чамдыкта партия хуралдары коммунистерниң авангардчы ролюн, идепкейин бедидеринче база күрүнеиниң болгаш күш-ажылчы сагылга-чурумун, хөй-ниитиниң корумчурумун үрээр, арагалаар, социалистиг өнчүнү оорлап, самчыгдаар, төтчеглээр болгаш ниитилелге удурланышкак өске-даа чүүлдер-биле демиселге коммунистерни, ажылчы чоннарны идепкейлиг киириштирериниң айтырыгларынче чогуур кичээнгейни салбайн турар.

СЭКП-ниң XXVI съездизинге бо чугула айтырыгже база катап улуг кичээнгейни салган. СЭКП ТК-ның ол съездиге Отчёт илеткелинде мынча дээн: «Бир эвес партия кежигүннери хуралдарга анаа-ла шак эрттирип олуржур, баш удур белеткээн ораторларны дыңнап алыр дээш кээр болза партия организациязының ажылы ёзулуг ажыктыг боор шыдавас. Партия хуралы дээрге, кандыг-даа партия комитединиң пленуму ышкаш, бүгү-ле эң чугула айтырыгларны ханы болгаш шыңгыы чугаалажыр чер-дир». Съездиниң бо айтыышкынын удуртулга болдургаш, партия комитеттери, эге организацияларның бюролары партийжи хуралдар бүгү талалыг белеткеттинген, олар организастыг бедик деңнелге, санал-онаалдың хостуг база ажыл-херекчи солчулгазының, принципиалдыг болгаш бедик негелделиг чоруктуң байдалынга эртиен түрүнь дээш доктаамал сагыш салыр үжүрлүг.

Партия комитеттери оларның организастыг нилдистери, эге организацияларның бюролары хуралдарны белеткеп база эрттирип турар практиказын үргүлчү аналиэтеп, сайгарары, хуралдар СЭКП Уставының негелделеринге дүүштүр эрткен түрарын чедип алыры, оларга шүгүмчүлелдерни болгаш бот-шүгүмчүлелдерни делгеми-биле калбартыр аргаларны берип, дээштиин бедидерин хандырары эргежок чугула. Оон-биле кады хуралдарга болган шүгүмчүлелдерниң болгаш саналдарның канчаар иүүсеттинип турарын доктаамал сайгарып көрүп, ол дугайын коммунистерге чогуур ейүнде информастап дыңнадып турар херек.

Коммунистериң хуралдарының дээштиин улам бедидер сорулга-биле оларга чугаалашкан айтырыгларның талазыбиле тодаргай үндезинниг шиитпирлерни хүлээп алгаш, күүсөлдезин организастаар талазы-биле контрольду болгаш хыналданы доктаамал чорудар, ол чугула хереекке коммунистерни улам идепкейлиг киириштирер үжүрлүг. Партийжи хурал бүрүзүн коммунистерни ниижизидериниң школазы болгаш база оларның политиктиг дадыгылгазынга дээштиг салдарны чедирген турар ыядыр эрттирери партийжи организакчы ажылдың деңнелин улам бедидеринге, партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин күштелдиреринге принципиалдыг ужур-дузалыг дээрзин көөрээе барымдаалап көөр херек.

МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИНГЕ ТЕМП БОЛГАШ ШЫНАР

Шалыпчы ийи ай чоруп тур

КҮЖҮН, ДЫЖЫН ХАРАМНАНМАЙН

Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» совхозунуң бүгү ажыл-ишчилери ниитиниң малынга четчир чемнерни белеткээринче чурттакчы чонну массалыы-биле эвилелдеп киирер дугайында СЭКП обкомунуң кыйгырыын калбаа-биле таныжып, чугаалашкаш, аңаа харыы кылдыр бедиткен хүлээлгелерин ап, участок бүрүзүнде күш-ажылдың темпизин улам дүргедеткен. Совхозтуң төп салбырында мал чеми белеткээр механизастаттынган бригаданың амгы чугула кампаниига киржилгезинин дугайында оон бригадири комсомолчу Григорий Цыбин мынчаар чугаалап турар.

—Чайгы үргүлчүлелдиг кандаашкынының түңнелинде тургустунган берге байдалды кижи бүрүзү эки билип, бар-ла аргаларны ажыглап турган, малга четчир чемнерни белеткээринге онза идепкейлиг киржип, күжүн, дыжын харамнанмайн турар. Бо талазы-биле бистиң совхозтуң ажыл-ишчилериниң мурнуунда салдынган сорулгалар белен эвес. Чүгле сигенни безин 3620 тонналы белеткээр. Бо үеге чедир совхозта 200 ажыг тонна сигенни кезип, сараатаан, 115 тонна сиген далганын база 35 тонна будук-бүрүнү белеткээн. Сөөлгү хүнгерниң удаа-дараа чаастаашкынналары эвес болза, көргүзүтлериис оон-даа бедик тураы чугаажок.

Бистиңде мал чеми тараан суггаттыг шөлдериниң ниити хемчээли элээн улуг, 150 гектар хире бар. Олардан сигенниң үнгени база багай эвес. Ынчангаш ол шөлдериниң сигенин баштай кезип, бир гектардан-на 5 центнер чедир дүжүттү алдывыс. Ам ол черлерни катап суггарып, чемишчиткеш, ийиги кезилдеңи күзүн, сентябрьда чорударын шиитпирлээн. Ында кестинген сигенни сараатпан доозары билек, суггатчылар ажылдан кириптер.

Бистиң совхозтуң Ээрбек, Хүт болгаш төп салбырларда мал чеми белеткээр механизастаттынган бригадаларны тургуская. Олар аразында чарышпышаан, күш-ажылчы бедик тура-соруктуг ажылдап турарлар. Баш бурунгаар ажылдап кылдынган негелде ёзугаар, чарыштыг түңнелик беш хонгаш-ла үндүрүп, тиилекчи болган бригадага шилчнир вымпелди тыпсып турар. Ол вымпел ам бистиң холувуста. Оны өске бригадага алыспас дээш кызымаккай ажылдап турар бис.

Оон аңгыда будүрүкчүлүг ажылдаарыга бир идитлиг чүве болза, бодувустуң бригадавыста чарыштыг дээштиг организастап, кымның канчаар ажылдаанын барык хүн бүрү түңнел көрүп, чедер-четпестеривисти чугаалажып, эдеринни хемчеглерни ап турарывыс болур. Ынчангаш бистиң аравыста ара кошкак ажылдааш, азы күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээш, эштеринге чемеледи бээр кижилер чок. Харын хүн нормазын үргүлчү ажыр күүседип, эрес-кежээ ажылдап турарларны хөйү-биле адап болур. Чижээ, сараат салыкчызы Николай Мазилкин, грабль тыртыкчылары Валерий Ждаков, Бичеоол Монгуш, саразт эдикчизи Баян Түлүш дээн ышкаш мурнакчыларны хөйү-биле адап болур.

Бистерге, мал чеми белеткеп турар механизаторларга, Туран хоорайның будүрүлге, алban организацияларының ажылдакчыларын, суурларда агитквартираларның чурттакчылары, школачылар, пенсионерлер шеф-биле улуг дузаны көргүзүп турар. Совхозтуң ажылчын будүрүү 500 кг-дан эвээш эвес будук-бүрүнү белеткээрин онаараан. Хөй-хөй өг-бүлелер ук ажылга идепкейлиг киржип, харын-даа онзалдаларын ажыр күүседип турар.

Бүгү-ле чүвенин дең-дески, эки дээрге шын эвес апаар. Чамдыкта бистиң-даа, шефтеп келген организацияларның-даа ажылын башкарып, организастап турарында четпестер туруп кээр-дир. Ылаңгыя техника ажыглаттынмас черлерден сигенни хол кадыыры-биле кезип алырын бисте организаставайн турары хомудавчыг. Оон түңнелинде эвээш эвес курлавырлар ажыглаттынмайн чыдып каап турар. Районнуң база совхозтуң удуртукчуларыолче кичээнгей салып, өске районнарда, ажыл-агыйларда ышкаш, кадыыр-биле сигең кезер звеноларны тургузар болза деп бодаар-дыр мен. Ындыг звенолар ниити ажылхерекке улуг үлүг-хуунуу киирип болур ийик. **Г. ЦЫБИН.**

«Кызыл тараачын» совхозта мал чеми белеткээр бригадазының бригадири.

ЧУРУКТАРДА: бригаданың мурнакчы звеноларының Б. Түлүш биле В. Жданов. Сиген шөлүнде ажыл.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотолары.

240 ТОННАНЫ САРААТТААН

«Барлык» совхозтуң улуг салбыры Аксы-Барлыктың ажыл-ишчилери эрткен чылын 1600 тонна сиген белеткээр тургаш, 2200 тонналы белеткээн. Будук-бүрү, төп салбырдан ап турары силос дээн ышкаш мал чемнери-биле кады, ол сиген салбырның малын хур кыш ажырарынга чедишкен. Ынчангаш Аксы-Барлыктың хөйжуларының эрткен кыжын малды менди кыш ажырып, төрүүр 100 хөйдэнна 90 хураганы алгаш, районда эң бедик көргүзүглүг болганы таварылга эвес.

Салбыр мал чеминиң белеткелинге бо чылын база хынамчалыг белеткеңип, оны оргаиизастыг эгелээн. Аңаа ажылдаар машина-техниканы баш бурунгаар септеп кылган болгаш ажылчын күштү таарыштыр тургускан. Амгы үеде Аксы-Барлык салбырында шупту 65 кижи мал чеминиң белеткелинде хаара туттунган. Он бир кижи составтыг механизастаттынган бир звенону, хол кадыыры-биле кезер он кижилиг бир звенону тургускан.

Салбыр бо чылын 1865 тонна сиген кезер планныг. Бо хүннерде 240 тонналы сараатаан. Хөвү бригадири Көк-оол Сааның удуртканы механизастаттынган звено чүгле совхозта эвес, а харын районда эң бедик көргүзүглерни чедип ап турар. Ук звено 204 тонна сигенни белеткээн, районда тургустунган төс механизастаттынган звенонуң мурнуку одурушче үнген. Ситенчилер ам Эрги-Барлыктың Тере-Хая аланда хөй чылдыг сигенни кестирип турар.

— Бистиң звеновуста шупту 7 тракторну быжыглаан. Сезон эгелээриниң мурнунда капитал болгаш үүрмек септелгени эки шынарлыг кылдыр чоруткан. Ажылдап эгелээнивистен бээр чаңгыс-даа улуг үрелиишкин болбадыл. Звеновуста хоочун механизатор Ким Мөөктээр баштаан үш эдикчи мастер бар. Олар сигенни кезер, хөнээнээр, сараатаар, машиналарны узуп үзеп, чаап, агар септелгезин кылып, эки ажылдап турар— деп К. Сааз чугаалазы.

Механизастаттынган звеноның кежигүннериниң аразында социалистиг чарыштың түңнелин чеди хонуктан үндүрүп турар. Кезилде эгелээн соонда оон түңнелин ийи катап үндүрген. Сөөлгү чеди хонуктуң түңнелинде сиген бөлдүрүкчүзү тракторист, аныяк коммунист Анатолий Хомушку, хөнээнекчи Сергей Сааз, сараат салыкчызы Олег Хомушку олар тиилекчи болгаш, өртектиг түүлдер болгаш акша-биле шаннаткан.

Аъш-чемни хөвү турлааның белеткеп турар. Механизаторлар улуг повар Мария Күжүгеттиң, дузалакчылары Бак-Көк Сааның, Любовь Сааның белеткээн чемни эки деп мактап турар.

Хол-биле сиген кезер он кижи составтыг звено бо айның 10-дан эгелеп ажылдап киргеп. Олар трактор-биле кестинмес буга уиларының, арыг ниитиниң сигенин кадыыр-биле кезип турар. Бо звено 36 тонна сигенни сараатаан. Салбырның хоочун трактористери Бичеоол Куңгаанын удуртканы өөренекчилер бригадазы 65 кижиден тургустунган. Олар Хемчик болгаш Бардык аргыларындан 54 тонна будук-бүрүнү белеткээн.

Мал чеминиң белеткелинде доктаамал быжыглаттынган ажылчыннардан аңгыда, суурнуң чурттакчы чонун — пенсионерлерни, херээженнерни, тус-тус өг-бүлелерни база бо ажылче хаара туткан. Аксы-Барлык көдээ Совети баштай агитквартираларның, оон соонда суурнуң бүгү чонунуң ниити хуралын кылган. 240 тонна сигенни боттарының күжү-биле совхозка белеткеп бээр деп хүлээлгени чурттакчылар хуралдан алган. Амгы үеде шефтээшкин-биле сигең белеткээри салбырда кидим түлүктей берген.

А. БЕГЗИН-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

ОРГАНИЗАСТЫГ

Республикада мал чеми белеткээриниң шалыпчы ийи айы түлүктевишаан. Кызыл районда «Кара-Хаак» совхозтуң дирекциязы, партия комитеди, совхозтуң ажылчын күжү, будүрүлге, организацияда черлерни ол шалыпчы кампанияны чедишкиниг эрттиреринче мобилизастап турар. Амгы үеде ында ниитиниң мал чеминиң белеткелинде совхозтуң 12 кижи составтыг механизастаан бригадазы, малчыннарның 30 ажыг хол кадыыры бригадазы, пенсионерлер звенозу болгаш сиген, будук-бүрү мал чемнери белеткээр талазы-биле тус-тус онаалдаалыг суурнуң 9 будүрүлге, албан организацияларның коллективтери ажылдап турар.

Пенсионерлер звенозунда, оон удуртукчузу, совхозтуң партком кежигүнү Каннырооол Хертек, Владимир Топоев, Чооду Дамбаа, Зоя Хертек, Мария Бутонаева, суур чоогунда мал чеми белеткээр шөлдө «Болгария» деп маркалыг кадыыл каан будук-бүрү хээйдектээр аппаратта мотористи Иван Ломкин, ажылчынкар Бичеоол Ооржак, Лариса Монгуш, Александр Монгуш олар шалыпчы ажылдап турар.

А. ДАРЖАА.

БОТТУГ АЖЫЛ-ХЕРЕК-БИЛЕ

Тес-Хем районнуң ажыл-ишчилери бүгү-ле болдунар арга-күрлавырларны ажыглап тургаш, ниитиниң малынга четчир чемнерни белеткээрииче улустуң массалыы-биле хазра тудар дугайында СЭКП обкомунуң кыйгырыын долузу-биле деткип, аңаа боттуг ажыл-херек-биле харыылавышаан, мал чеми белеткээрин улам шапкынчыткан. Оон түңнелинде районда амга чедир 1990 тонна сиген, азы эрткен чылдың бо үезинде турганындан 380 тонна хөй, 96 тонна будук-бүрү болгаш 17 тонна витаминниг сиген далганы белеткеттинген.

Бо хүннерде мал чеми белеткээр ажылда 34 бригада, механизастаттынган 9 звено 1203 кижи хазра туттунган. Оларның ниитинде 452 кижи хол кадыыры-биле ажылдап. 510 кижи будук-бүрү белеткеп турар.

Июльдуң ийиги декадазында районнуң ажыл-агыйларының аразында калбарган социалистиг чарышка «О. Шынаа» совхоз эң эки түңнелдерин тедип алган. Ук ажыл-агыйның сигенчилери он хонукта 425 тонна сиген белеткээр тургаш, 621 тоннаны белеткеп, декадада алган планныг даалгазын 146 хуу күүсеткен. «Тес-Хем» совхозтуң ажыл-ишчилери он хонук дургузунда 955 тонна сиген кезип белеткээр планын 1029 тонна кылдыр күүсеткен.

Совхозтарда белеткээн будук-бүрүнү хээндектеп болбаазырадырындан аңгыда силостап турар. Амга чедир 66 тонна бүрүнү ынчаар силостаан.

Районнуң будүрүлгелериниң, албан организацияларының коллективтери көдээ ишчилерге улуг дузаны чедирип, шеф ажылынга массалыы-биле киржип турар.

Оок-биле чергелештир чамдык черлерде бо чугула ажыл-херекти организастап турарында улуг четпестер барын айтыр апаар. Чижээ, «Чодураа», «Кызыгаар» совхозтар он хонукта бердинген планнарын күүсетпээн.

Ч. САЯ,
СЭКП Тес-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация кылдыынын эргелекчизиниң орлакчызы.

ПАРОМ МАНААШ...

КОНТОРАГА эртенинң-не болур ажыл хуваалдазының соонда «Х Улуг хурал» совхозтуң сигенчи бригадаларының кежигүннери ажылдаар черлеринче чоруптарынга дөгернип, ол-бо чүктен чыглып эгелээрдер. Четчележин турда, үешак улам чылып, харын-даа бичe дүшү чоокшулаар. Ниитиниң малынга чем белеткелинче олар июль 10-дан эгелеп кирген. Сигенчилер бо аразында аалдарындан чоруп ажылдап келген. Суурдан 18—20 километр мракта Кужурже болгаш Кызыл-Чыраже хүнүн чоруп, кээп тургага, ажылга дыка сааттыг дээрзи билдингир.

Совхозтуң Кара-Булуң хөвү бригадазының кежигүннери Кужурда ажылдап турар. Олар 910 тонна сиген, 270 тонна сенаж кылыр планныг.

— Бердинген планны ыяапла күүседир дээш бригада кежигүннери аразында чарыштыг ажылдап турар — деп, бригадир Валерий Батна чугаалады. Бо хүннерде бригада Арыскан-Арыгда тараан 54 гектар люцернаны кескен болгаш оны белгеш, совхоз төвүнде сенаж онгарывге чудуруп чоруткан. Чүгле мында эвес, Бедик-Эл бугазының өске-даа суггаттыг черлеринде тараан мал чеми культураларының үнүжү таарыы болганы-биле чергелештир чаштап, бок үнүттер колдаап болуп турар. Чогуур үезинде оон богун аштап, ажаалдахайгааралын экижиткен болза, бо шөлдерден элбек дүжүттү алырының аргазы турган.

Кара-Булуңнуң механизастаттынган бо бригадазында кожуглуг 8 трактордан ажылда. 3 трактор мал чеми культураларны кезип турар. Мал чеминиң белеткелинче кирген көдээ ажыл-агый машиналарының амгы үеде ажылдап турары ыядыг-ла шулуун эвес, эдигин чадап турар. Харын-даа сиген болер ГПП-6 машинаны септеп турган үезинде диштерин солуштур эптеп каапындан ол ажылдаар аргажок, кагылып, кадалып чыдар болган. Ону катап адырып, эптеп турда, үнелиг үе-шак эртер, кезип каан мал чеми улам кургап, тоолузуун чидирер.

Бригадириң чугаалап турары-биле алырга, бригаданың аъш-чем-биле хандырылгазы эки. Ынчалза-даа хлеб үзүктели бээринден кожазында Терлиг-Хая суурлуу садыында чаңгыс удаа эвес баар үжүрга таварышкан. Олар хем кыдыында ажык дээр адаанда одаглыг, анаа көл. дүүнда дүшүте чаңгыс катап чем кылыр. Ол чер олдгда ситенчилер олурупкаш чеминир байтык, чем кылыр кижиниң аъш-чем белеткээр столу чок. Бо бүгү ажылдан турарларга эпчок, шаптыктыг. Бо болгаш Кызыл-Чыраа бригадазының хынгыыш, өлең белеткекчилеринге түр чурттаар майгыннарны, чадырларны баш удур таарыштырган болза, ажыл улам бүдүрүкчүлүг турар ийик.

БРИГАДА кежигүннериниң аразында онаашкан ажыл-херээниң мастерлери, совхоз бүдүрүлгезиниң шалыпчылары Алексей Докуй, Базыр Чылбак дээш мурнакчылар хөй. Бо чылын чаа трактористер курузу дооскан аныяк кыс Дина Кумгаа бригадада келген. Олар шупту он бирги беш чылдың баштайгы чылының планныг сорулгаларын чедиишкинниг күүседир дээш шудургу ажылдап турарлар.

Кызыл районда хөй малдыг бо ажыл-агый ниитиниң малынга 2900 тонна сиген белеткээр планныг. Аңдыызында чүгле 55 тонна сиген кызынган, 800 тонна ажыг сенаж кыдыр, оон 210 тонназын онгарда эккеп төккен.

Мал чеми белеткелиниң кампаниязы түдүктээн амгы үеде совхозта сиген сараатакызы чедишпейн турар. Үрелиг сараатакчыны септеп алырының хемчеглерин мынчаъ албаан.

«Х УЛУГ ХУРАЛ» совхоз Улуг-Хемниң оң талаларында турар болганындан ажыл-херек будүрерде-даа, машина-техника чоокшуладырда-даа ыяап-ла хем кежер аппаар. Бо совхозтуң дирекциязы болгаш Баян-Кол паромун харылзап турар албан организация черлерин сиген кезер кампания четкизе паромну саат чок кежирериниң боттуг хемчээл албаан. Оон сугнуң сыгынга ылдыртыныл, кажан суг теренней бергенде, паромнуң хем кыдында тепкиштерин хоме алы бээринден паром кешпестээш, ажылга дыка шаптыктап турар. Маңаа чаптыс чижекти көрээли. Июль 22-де Баян-Кол суурдан үнген дүк чүдүрген болгаш өскедаа чүктүг, дүрген командировкалыг машиналар паром кырына ыяайда, бөрде чок тура хүнээн. А хемниң ол, бо талаларында паром маанаш машина-техниканың чежезин ол дээр! Чүгле паром маанаш чеже-чеже ажыл шагы үнүп турары моон-на илдем-дир. Сиген белеткелиниң чугула кампаниязының амгы үезинде баян-колчуларга паромнуң ролю улуг. Ынчангаш оны кыска хуусаада саат чок кежер кылдыр кылыры негеттинип турар.

С. ТАС-ООЛ.

Туваская республиканская ВИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

БЕШ ЧЫЛДЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЗЫМНАРЫ

1981 чылдың бирги чартыында Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүселдезиниң түңнелдериниң дугайында

Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң дыңнадыы

Тыва АССР-ниң ажылчы чонунуң он бирги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын хуусаа бетинге күүседир дээш социалистиг чарыштың калбартпышаан, 1981 чылдың бирги чартында чамдык чедиишкиннерни чедип алган.

Улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң кол-кол көргүзүглери дараазында сан-түңнерден тодаратпышын турар:

Үлеттүр

Үлеттүр продукциязының эң чугула хевирлериниң хөй кежиин сайгарарының болгаш будурүл үндүрериниң планы бирги чартык чылда күүсеттингеен.

Продукция сайгарарының планының күүсеттингени болгаш эң чугула алырлар талазы-биле үлеттүр будурулгезиниң өзүлдезиниң темпизи дараазында сан-түңнерден көстүп турар:

	Продукция сайгарар планының күүсеттингени (хуу-биле)	1981 чылдың бирги чартыын 1980 чылдың бирги чартыынга деңнээрге (хуу-биле)
Электроэнергетика	103	107
Одалга үлеттүрү	109	108
Өңнүг металлургия	102	99,2
Металл болбаазырадылгазы	98	99,4
Ыяш болгаш ыяш ажылдап кылыр үлеттүр	101	100,5
Тудуг материалдарының үлеттүрү	97	100,7
Чиик үлеттүр	104	108
Аъш-чем үлеттүрү	109	103
Далган-көже болгаш комбикорм үлеттүрү	101	99,6
Полиграфия үлеттүрү	103	103

Электроэнергетика, одаар чүүл, чиик, аъш-чем болгаш полиграфия үлеттүрлери элээн бедик темплиг хөгжээн. Күш-ажылдың будурүкчүлүүнүң талазы-биле чылдың баштайгы чартыының планы күүсеттинген. Үлеттүр продукциязының өзүлдезин күш-ажылдың будурүкчүлүүнүң өскенинден чедип алдынган.

Продукция сайгарарының чартык чылда планының күүсеттингени болгаш үлеттүр будурулгезиниң хемчээлиниң болгаш күш-ажылдың будурүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпизи тус-тус эргелелдер, будурүлге черлериниң талазы-биле дараазында сан-түңнерден көстүп турар:

	Продукция сайгарарының планының күүсеттингеен хуузу	1981 чылдың бирги чартыын 1980 чылдың бирги чартыынга деңнээн хуузу	
		будурүлгениң нийти хемчээли	күш-ажылдың будурүкчүлүү
«Тыва даг-дүгү» комбинат	99,2	105	106
«Каа-Хем» разрез	109	108	106
Тываның электри четкилери	103	107	107
«Тыва кобальт» комбинат	102	99,2	99,2
«Тудуг кезектери» комбинат	87	91	94
Ак-Довуракты УБК-зы	106	119	120
Кызылдың эът комбинады	115	107	117
Кызыл-Мажалыктың эът комбинады	123	110	116
Сүт комбинады	105	102	103
Тараа продуктулар эргелели	102	100,3	107
Аъш-чем үлеттүрүнүң эргелели	101	98	100
Даванылга фабриказы	104	111	97
Алгы заводу	104	93	104
«Тыва тудуг материалдары» каттыжымышкын	106	94	99,6
«Росводпромнуң» ДБК заводу	106	100,9	103
«Тыва көдээ тудуг» трест	90	92	93
Ыяш ажыл-агый министерстводу	100,9	102	103
Тудуг кезектери болгаш конструкциялар заводу	102	119	109
Улуг-Хем ыяш-үлеттүр ажыл-агыйы	105	104	104
Чурт иштинии үлеттүрүнүң эргелели	101	110	110
Автосепгелге заводу	89	86	88
Сельхозтехкүрком	100,9	105	102
Парлалга болгаш полиграфия эргелели	103	103	104

Үлеттүр продукциязының эң чугула хевирлериниң 1981 чылдың бирги чартыында будурүл үндүрүгүнүң тус-тузунда көргүзүргө мындыг:

	Чартык чылда будургени	1981 чылдың бирги чартыын 1980 чылдың бирги чартыынга деңнээн хуузу
Хөмүр-даш — муң тонна	443	108
Электри энергиязы — млн. квт. шак	46,7	78
Шой шуткулга — тонна	286	82
Тудуг болгаш анаа ыяш сөөртүү — муң кубометр	164	94
Оон иштинде тудуг ыяжы — муң кубометр	141	105
Дилиг материалдары — муң кубометр	63,6	108
Мебель — муң рубль	798	111
Культура амыдырал болгаш ажыл-агыйга хереглээр бараанар — муң рубль	1159	111
Тудуг чугайы — тонна	1272	101
Тудуг туувбузу — млн. кезек	13,7	91
Эптээр демир-бетон конструкциялар болгаш кезектер — муң кубометр	22,4	80
Сорттуг даг-дүгү — муң тонна	53,9	108
Хем идик — муң эжеш	47,7	103
Кидис идик — муң эжеш	61,6	99
Даванылга үлеттүрүнүң НСО талазы-биле продукциязы — муң рубль	1637	125
1 категорияның субпродуктулары-биле кады эът — тонна	2737	118
Колбаса кылыглары — тонна	546	91
Чалаң сүт продукциязы — тонна	8318	99
Мал үзү — тонна	206	102
Далган — муң тонна	16,7	103
Комбикормнар — муң тонна	21,9	98
Хлеб болгаш хлеб-булочка кылыглары — тонна	10154	99
Кондитер кылыглары — тонна	559	99,3
Эмиртпес суксуннар — муң дал	79	134
Дүс (чемге ажыглаар) — тонна	5954	108
Кургаг эът-сөөк мал чемнери — тонна	136	61

Чылдың бирги чартыында пландан ажыр 33 муң тонна хөмүр-даштың, 5 млн. квт. шак электри энергиязының, 6,9 муң кубометр тудуг ыяжын, 4 муң кубометр дилиг материалдарын, 1,7 муң эжеш хем ядиктерин, 160 муң рубльге даванылга үлеттүрүнүң НСО талазы-биле продукциязын, 345 тонна эътти, 56 тонна мал саржаан, 328 тонна чалаң сүт продукциязын, 24 муң дал эмиртпес суксуннарын, 934 тонна дүстү будурүп үндүрген.

Үлеттүр киитизи-биле чартык чылдың планын күүсеткеидээ болза чамдык будурүлгелер планныг онаалдаларын күүседип шыдаваан. 12 будурүлге продукция сайгарарының хемчээлиниң талазы-биле планын күүсетпээн, 19 будурүлге эрткен чылдың бирги чартынга деңнээрге, үлеттүр продукциязын будурерин кудулаткан, 14 будурүлге күш-ажылдың будурүкчүлүүнүң планын күүсетпээн, 18 будурүлге күш-ажылдың будурүкчүлүүн эрткен чылдын бирги чартыындан кудулаткан. Шой шуткулгазының, тудуг туувбузунуң, эптээр демир-бетон конструкциялар болгаш кезектериниң, сорттуг даг-дүгүнүң, кидис идиктин, колбаса кылыгларының, кургаг эът-сөөк мал чемнери будурер талазы-биле план күүсеттинмээн.

Барааның продукциязын бот-үнезинин талазы-биле чартык чыл планы күүсеттингеен. Будурүлгеге эртемнин болгаш техниканың чедиишкиннерин ажыглаарының 37 хемчегериниң 26-зы боттанган.

Көдээ ажыл-агый

Часкы хову ажылдарын республикага чоруткан. Чазын чажар культураларның тарылгазы доозулган. 1981 чылдың дүжүдүнге көдээ ажыл-агый культураларын 326,3 муң гектарга, ооң иштинде тараа культураларын 199,7 муң гектарга тараан. Эрткен чылдымнга деңнээрге, чаңгыс чылдыг сигенерни тарааны 6 хуу, картофельди — 17 хуу хөй болган. Чазын чажар культураларның планы 97 хуу, ооң иштинде тараа культураларыны — 100 хуу күүсеттинген. Сорттуг үрезинерлиг тараа культураларын тараан шөл бо чылын 79,8 хуу болган, а 1980 чылда — 76,1 хуу.

1980 чылда 22,9 муң гектарга деңнээрге, бо чылын 24,2 муң гектар черни республиканың ажыл-агыйлары суггарып тараан. Баштайгы вегетацияга суггарылгазын 27,4 муң гектар шөлге чоруткан. Ол дээрге суггаттыг бүгү шөлдериниң 70 хуузу-дур.

1981 чылдың июль бирге чедир республиканың шөлдеринче 152,3 муң тонна органиктиг чемшчидилгелерни сөөртүп төккен. Ол — 1980 чылдың июль бирде турганындан ийи катап хөй.

Республиканың совхозтарында, Дуржулга станциязы-биле кады, эталон чижек-биле алырга, 2360 трактор бар. Олар чижегден алган хемчээл-биле 894 муң гектар трактор ажылын кылган, ол дээрге, 1980 чылдың ол-ла үезинден 3,5 муң гектарга азы 0,4 хуу хөй-дүр. Эталон чижек-биле бир трактор хүнде ортумаа-биле 379 гектар черни ажылдап кылган, а 1980 чылдың июль бирде 355 гектар турган. Трактор септээр план 1981 чылдың июль бирге чедир 90 хуу күүсеттингеен. Тараа ажаар комбайнарны 599-ту азы эрткен чылдың ол үезиндээзинден 106 комбайнны (22 хуу) хөйнү септээн. Чүүк сөөртүр автомобильдериниң септелгези оожум болуп турар. 1981 чылдың июль бирде 968 чүүк автомобильдери сепсеттинген болуп турар азы эрткен чылдың ол үезинден 7 хуу эвээш.

Республиканың совхозтарынга болгаш Дуржулга станциязынга малдан алыр продуктуларны будургенин дараазында сан-түңнерден көрүп болур:

	Чылдың бирги чартыы		1981 чылдың 1980 чылга деңнээрге хуу-биле
	1980 ч.	1981 ч.	
Коң деңзилиг эът — муң тонна	3,8	3,5	92
Сүт — муң тонна	15	16	107
Дүк — тонна	820	902	109
Куш чуургазы — млн. санныг	7,3	9,4	129

Беш районнарның совхозтары малдан алыр продуктуларын будурерин 1980 чылдың бирги чартынында турганындан көвүдеткен. Ылангыя Өвүр равон эът будурерин 69 хуу, дүктү — 35 хуу, сүттү — 27 хуу көвүдеткен. А Тес-Хем район эът будурерин эрткен чылдыындан 46 хуу, дүктү — 20 хуу эвээжеткен.

Республиканың совхозтары 1981 чылдың июль бирде бир хойдан дүк кыргып алырын эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, 18 хуу өстүрген, бир дагаадан алыр чуурга 7 хуу өскен, 1981 чылдың бирги чартынында саар инектен-не алган сүт эрткен чылдың ол үезинден 12 хуу эвээжээн.

Республиканың совхозтарынга, Дуржулга станциязын катай алырга, малдың баш саны мындыг (муң баш):

	Июль 1-де		1981 чылдың 1980 чылга деңнээрге хуу-биле
	1980 ч.	1981 ч.	
Мыйыстыг бода мал	109,1	113,5	104
Оон иштинде инектер	37,6	38,6	103
Хаваанар	11,9	13,3	112
Хой болгаш өшкү	1202,7	1276,0	106
Чылгы мал	24,9	24,5	98
Тевелер	1,4	1,5	103
Ивилер	14,7	12,9	88
Куштар (шуптузу)	191,7	193,1	100,7
Оон иштинде чуурга бээри	84,6	103,2	122

Республиканың совхозтары бүгү хевир талазы-биле чаш мал алырының планын күүсетпээн.

Мал ажылынын продуктуларын күрүнеге сатканын ажыл-агый черлери-биле тус-тузунда алырга мындыг:

	Чылдың бирги чартыы		1981 чылдың 1980 чылга деңнээрге хуу-биле
	1980 ч.	1981 ч.	
Мал болгаш куш (коң деңзи-биле) муң тонна	6,8	7,5	110
Мал болгаш куш (соккан деңзи-биле) муң тонна	3,8	3,8	100
Сүт — муң тонна	12,7	13,6	107
Дүк — тонна	1032	1263	122
Куш чуургазы — млн. санныг	7	9,2	130

Ажыл-агыйларның бүгү хевирлери көдээ ажыл-агый продуктуларын садарының чартык чылда планын ажыр күүсеткен: мал болгаш куштуу 16 хуу, сүттү 13 хуу, дүктү 30 хуу болгаш куш чуургазын 53 хуу. Көдээ ажыл-агый продуктуларын садарының чартык чылда планын совхозтары чүгле 82,3 хуу чедирген Тожу райондан ажыда бүгү районнар күүсеткен болгаш ажырган.

Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниг хаштаа салымшкинналары бүгү ажылдарның комплекизи-биле алырга, 22,6 миллион рубль болган. Мелиорация тудуунга болгаш мелиорасаан черлерни ажыглалга киирериниге 3,7 миллион рубльди ажыглаан азы эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге 37 хуу хөй.

Республиканың көдээ ажыл-агыйынга 1981 чылдың баштайгы чартынында 222 чүүк автомобильдерни, 315 тракторну берген. Тракторларны бээри эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге 47-ге көвүдээн. Бо чылдың бирги чартынында 12,7 муң тонна минералдыг чемшчидилгени алган, а эрткен чылдың ол үезинде 9,4 муң тонна турган.

Транспорт болгаш харылзаа

Нийти ажыглалдың автомобиль транспорту чүүк сөөртүү талазы-биле чартык чыл планын 102 хуу, чүүк саврылгазынын 92 хуу күүсеткен. Пассажирлер аргыштырарының болгаш пассажирлер саврылгазының планнары тус-тузунда 101 болгаш 98 хуу күүсеттингеен. Эрткен чылдың бирги чартыынга деңнээрге, чүүк саврылгазы элээн эвээжээн.

Агаар транспорту-биле бирги чартык чылда пассажирлер аргыштырылгазының планы 114 хуу күүсеттингеен. Хөмүр чүүлбиле сөөртүлгениң бот-үнезиң чигедириниң болгаш күш-ажылдың будурүкчүлүүнүң талазы-биле план күүсеттингеен. Эрткен чылдың бо үезин-биле деңнээрге, пассажирлер аргыштырылгазы 16 хуу улатпаан.

Хем транспорту-биле чүүк сөөртүрүнүң планы 125 хуу, күш-ажылдың будурүкчүлүүнүң планы 108 хуу күүсеттингеен.

Харылзаанын будурүлге-техниктиг эргелели тарифтиг оруглаларның талазы-биле бирги чартык чылда планын 103 хуу, харылзаа продукциязының талазы-биле планын 106 хуу күүсеткен. Эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, тарифтиг оруглаларның өзүлдези 19 хуу, харылзаа продукциязыны — 10 хуу өскен. Харылзаа ажылдакчылары күш-ажылдың будурүкчүлүүнүң чартык чылда планын 106 хуу күүседип, эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, күш-ажылдың будурүкчүлүүн 8 хуу өстүрген.

Капитал тудуг

Чылдың бирги чартынында акшаландырыышкынның бүгү үндезикиниринин күсели-биле кол фондуларны ажыглалга кииргени эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, 43 хуу улатпаан.

Чаа тудугларны кылып тургаш, ажылдан турар будурүлгелерни алгыдып база эде дерип турганының түңнелинде дараазында чердер ажыглалга киргеи: 22 муң кубометр чыын эптээр демир-бетон кылыр будурүлге, шакта 75 тонна бус ажылдап үндүрер № 10 котел агрегады, 400 автомобильдиң техниктиг ажаалдазын кылыр станция, әолчегде 250 кг хеп чуур чер, 137 км черде электри дамчыдылга шугуму, 20 км автоорук. Көдээ ажыл-агый талазы-биле: 1648 баш мыйыстыг бода мал кирер кажаа, 11370 баш хойга кажаа, хонукта 10 тонна чем белеткээр цех, хары угда 2 муң тонна үрезин шыгжаар чер, 1,5 тонна минералдыг чемшчидилге шыгжаар складтар кылдынган. 30 муң гектар черниң одарларын суггаттыг кылган, 17,3 муң гектар шөлде дерилгелерни эде кылган.

Республиканың ,улус ажыл-агыйынга капитал салымшкын эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, 2 хуу өскен. Чер-чер Советтериниң будурүлгелеринге болгаш организацияларынга капитал салымшкыннары 5 хуу өскен. Чартык чыл планының лимидин 72 хуу ажыглаан. Чер-чер Советтериниң будурүлгелери болгаш организацияларын капитал салымшкыннарының 57 хуузун ажыглаан.

Керээлиг ажылдар кылыр организациялар бирги чартык чылда боттарының күжү-биле кылыр ажылдарының планын 80 хуу күүсеткен. Эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, керээлиг ажылдарның нийти хемчээли 10 хуу өскен.

Чагыкчыларга хүлээдип турар будурүлгелериниң болгаш объектилериниң талазы-биле бараанныг тудуг продукциязының алды айларда планы 76 хуу күүсеттинген.

«Тыва совхоз тудуг» каттыжымышкынның организацияларының керээлиг ажылдар талазы-биле планын 74 хуу күүседип, эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге керээлиг ажылдарының хемчээлин 10 хуу кызырган.

Тудугда күш-ажылдың будурүкчүлүүнүң планы 97 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, күш-ажылдың будурүкчүлүү 0,9 хуу белдээн.

Тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнезин планнаттынганындан 3 хуу ашкан.

Капитал тудугда улуг четпестер бар боон турган. Кол фондуларны болгаш өскелдаа күүлерни ажыглалга киирериниң планы күүсеттинмээн. Чамдык тудуг-монтаж организациялары керээлиг ажылдарның, күш-ажылдың будурүкчүлүүнүң болгаш орулга талазы-биле планнарын күүсетпээн. Бирги чергениң тудугларынга болгаш объектилериниге хереңгилерни мөөнүзээри ыяшты тудугларны материал-техниктиг болгаш күш-ажылчы күрлавырлар-биле долу хандырары чедип алдынмаан.

Чоннуң материалдыг чоруунуң болгаш культурлуг деңнелиниң өзүлдези

1981 чылдың бирги чартынында улус ажыл-агыйының бүгү адырларында ажылдап турааларның саны эрткен чылдынындан 0,6 хуу өскен.

Ажылдан турар бир кижиниң айда ортумак ажыл төлевири 159 рубль боон, эрткен чылдың деңнелинден 1,1 хуу улгатпаан.

1981 чылдың июль бирде байдал-биле алырга, республиканың ажаалга кассаларынга 87 муң салымшкыннар санаттынып турган, оларның артынчызы — 62 миллион рубль. Эрткен чылдың бирги чартыы-биле деңнээрге, салымшкыннарның саны 4 муң рубльге көвүдээн, оларның артынчылары — 5 миллион рубль болган.

Күрүнеиниң болгаш кооперация садыының, нийтиниң чеменнелге черлери-биле кады, үүрмектеп садар бараан саарылгазының 1981 чылдың бирги чартынында 121,9 миллион рубль болган азы эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, 6 миллион рубльге (5 хуу) өскен.

1981 чылдың бирги чартынында үүрмектеп садар бараан саарылгазының планының күүсеттингениң республиканың кол-кол тудуг организацияларының талазы-биле көөрге мындыг:

	Миллион рубль	Кол планга хуу-биле
Нийти республика	121,9	102
Садыг министерстводу	49,2	102
«Тыва даг-дүгү» АХК	7,6	101
«Тыва суг тудуг» АХК	1	118
Аптека эргелели	0,8	105
Союзпечать	0,9	102
Роспотребсоюз	58,8	102

Күрүне болгаш кооперация садыынга түс-түс барааннарны сатканының нийти хемчээли дараазында саннардан көстүп турар: 1981 чылдың бирги чартынында 1980 чылдың бирги чартыы-биле деңнээрге хуу-биле

Аъш-чем барааннары	
Тараа продуктулары	99
Эът болгаш эът продуктулары	101
Балык болгаш балык продуктулары	99,8
Мал саржаа	81
Үнүп үзү	100
Маргарин продукциязы	105
Чалаң сүт продукциязы	95
Быштак	65
Куш чуургазы	120
Чигир	95
Кондитер кылыглары	99,5
Шай	115
Картофель	109
Ногаалар	92
Үлеттүр барааннары	
Идик-хеп болгаш пластаавы	102
Трикотаж кылыглары	122
Янзы-бүрү уктар	106
Хем идик	102
Фарфор-фаянс, майолик болгаш шөл савалар	108
Мебель	144
Соодукчулар	102
Хеп чуур машиналар	111
Доозун сордурукчулары (электри-биле ажылдаар)	88
Шакгар	95
Фотоаппараттар	80
Мотоциклдер болгаш мотороллерлер	98
Чадаг тергелер болгаш мопедтер	99,1
Радиоприемниктер болгаш радиолалар	90
Телевизорлар	131
Чиик автомобильдер	85

Бараан саарылгазы эссе-даа чоннуң чамдык аъш-чем болгаш үлеттүр барааннарынга, ылангыя малдан алыр продуктуларга, үргүлчүлелдиг ажыглалдын чамдык бараанналрынга хереглели долу хандыртынмайн турар.

Республика чагыргазында үлеттүр будурүлгелери, садыг организацияларынга кылбак хереглелдиң барааннарын кылын бээриниң планын 114 хуу күүсеткен, ооң иштинде Одаар чүүл министерстводу 98 хуу, чурт иштиниң үлеттүрүүнүң эргелели 114 хуу күүсеткен.

Амыдыралга ачы-дуза чедиреринин талазы-биле бирги чартык чылдың планын республика иштизин-биле 102 хуу, хоорайларга — 104 хуу, көдээ черлерге — 99 хуу күүсеткен. Эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, амыдыралга ачы-дуза чедиреринин нийти хемчээли 8 хуу, ооң иштинде көдээ черлерге — 3 хуу өскен.

Оон-биле черчелештирлеп ачы-дуза чедиреринин будурүлгелери чогуур шынарны болгаш чагыргар күүседир хуусаварны, чонну хандырарының бедик культуразын чедир сагывайн турар.

1981 чылдың бирги чартыында чурттарга тудуунга капитал салымшкынарының 86 хуузу шингээдип алдынган болган эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, 8 хуу эвээжээн. Ол-ла үеник дургузуунда республикага эрткен чылдыындан 48 хуу хөй чурттарга шөлүн ажылдарга киирген. Чурттарга шөлүн ажылдарга киирериниң күрүне планы 76 хуу күүсеттингеен. Чер-чер Советтериниң организациялары чурттарга шөлүн ажылдарга киирериниң күрүне планы 63 хуу күүсеткен, эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, ол организациялар чурттарга шөлүн ажылдарга киирерин 8 хуу эвээжеткен.

Социал-культура амыдырылының тудугларынга капитал салымшкынының 77 хуузу бирги чартык чылда шингээдип алдынган азы эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, 5 хуу кызырылган. Бирги чартык чылда 784 өөренекчиге нийти билиг школаларын, школа иезы четпээннерге 106 олуттуг албан черлерин ажыглалга киирген.

1981 чылда 4,8 муң оолдар болгаш кыстар быжыын билигниң аттестадын алган, оларның 1,6 муңу будурүлгеге ажылдавышаан, школаны доозкан, 5,4 муң кижи сес чыл школаларын доозкан.

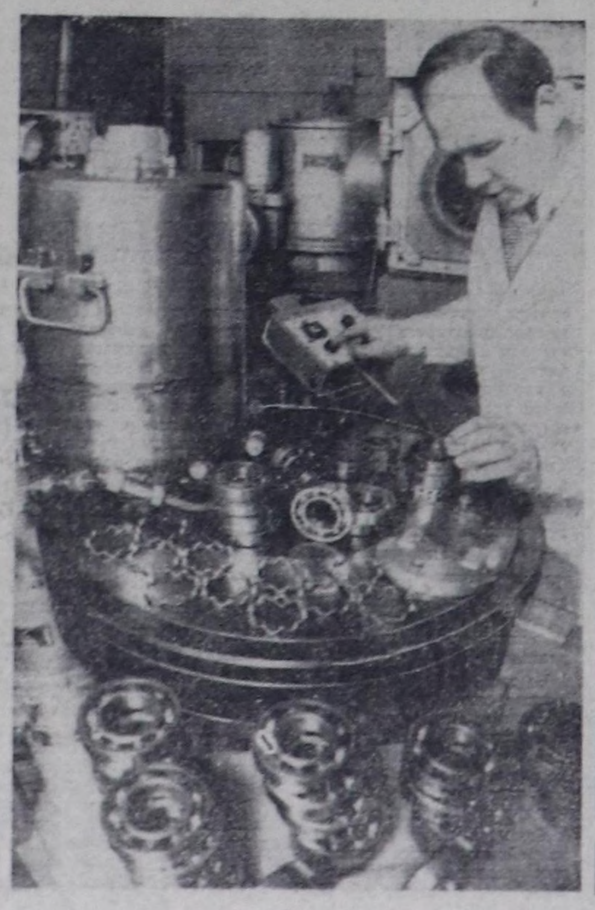
Кызылдың педагогика институтуу болгаш Красноярскиниң политехниктиг институдунуң филиалы бо чылын 380 аныяк специалистерни белеткеп үндүрер, оларның 155-н будурүлге черлериге ажылдавышаан доозар.

Ортумак тускай өөредилге черлери 1050 кижини доостурар, оларның 270-н будурүлгеге ажылдавышаан доозар.

1981 чылдың июль бирде байдал-биле алырга, республикада школа иезы четпээн уругларның 219 албан черлери бар, ында турарларның саны 17,5 муң кижи боон турар. Чайгы үеде пионер лагерьлериге 6 муң чыгыы уруглар дыштанар. «Азас», «Жарки» туристи баазаларга, а ол ышкаш будурүлгелериниң болгаш организацияларның дыштанылга бажыныларынга бо чылдың чайынында 3 муң ажыг кижи дыштанар.

ТЫВА АССР-НИҢ СТАТИСТИКА ЭРГЕЛЕЛИ

ОТТУГ ДУГАНЫҢ КҮЖУ

КИЕВ. УССР-ниң Эртемнер академиязының Е. О. Патон аттыг электрилиг тудуштурулга институдунуң эртемденнериниң ажылдан кылганы демирлерни тудуштурарының болбаазырангай аргазы чурттуң экономиказын хөгжүдериниге үнелеп четтинмес рольду ойнаан. Сөөлгү чээрби чылдың иштинде металлдарның дуглыг электри тудуштурулгазы демир конструкцияларны эптеп тургузарда эң кол арга боон, энергетикага, хоолайларбиле дамчыдылга транспортуга, машина тудуушкунугга, тудутта калбаа-биле хереглеттиинин турар аларган. Ону космоска болгаш суг-даа иштинге шенеп керген.

Чүгле ону беш чылдың иштинде институттуң ажылдап кылганы үш чүс ажыг аргалеринган экономиктиг орулга 800 миллион хире рубль болган.

Институттуң коллективи дөмир тудуштурарының чаа хевирлерин тывар — лазер хереглиг линиң, чазылдырышкынның, дүрбүүшкүнүүң болгаш өскелдаа аргаларын дузазы-биле каннаарының талазы-биле чедиишкинниг шенеелле ажылдарын кылып турар.

Электрилиг металлургияның аргалары дыка калбарган. Ону токтуг демирни эзилдиптер шынарын ажыглаг, ажылдадып турар.

ЧУРУКТА: улуг инженер В. А. Кудлай фигурлуг электрониуг херел-биле демир тудуштурарының аргаларын ажылдап кылып тур.

Подшипник арылакчызының кезектерин хөй куш үндүрүп, дугурарының орнунга институттуң эртемденнери ооң дугурар бүгү черлерин шуптузун хары угда электрон херелбиле тудуштуруптар арганы ажылдап хызгаш, ажыглаарын сумелээннер.

А. ПОДДУБНЫЙНЫҢ.
Ю. МОСЕЖНИКТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

19 САРААТТЫ ТУРГУСКАН

СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозта Кара-Сал Дамбаның удуртканы 27 кижи составтыг бригада мал чемерийин белеткелинде шалыпчы ажылдап турар. Ук бригада сигеи кезилдезинче июль эгезинде кирген болза-даа, шалыпчы айда ажылдың темизин бедиткен. Бида ййи трактор косилкаларынган ангыда, чеди кижи хол кадымры-биле база кезип турар.

Бөгүнге чедир бригаданың кежигүнери трактор косилказы-биле 159 гектарныг хол кадымры-биле 45 гектарныг сигенин кестирген. Сигенчилер нийтиниң малынга 1100 тонна сигенни белеткээр бедиткен хүлээлгени алган. Олар 153 тонна сигенни белгеш, 19 сараатты тургускан.

Сөөлгү он хонуктуң түңнелинде трактор-биле кестирериниг Күжүгет Кежен-оол болгаш Күжүгет Балы-Сүүр алышкылар хол-биле сигеи мезериниге Сат Анай-оол, Сат Дамба-Сүрүн олар шилгарап, хүн бүрүде үлүг-нормазын ажыр күүседип турар.

Т. САРЫГЛАР.
Чөөн-Хемчик район.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ЫРАККЫ ЧӨӨН ЧҮКТЕ

Секундада 45 кубометр суг

Приморьеның ажыл-агыйлары ристин бедик дүжүдүн чедип алырыга бүрүнгээр бапымны кылган — Петровичанскийниң автоматтыг насос станциязы долу күүү-биле ажылдап эгелээн. Ол секунда санында-ла каналдан 45 кубометр сугну сордурар, он мун гектар черниң ризин суггарарынга ол четчир.

Бүгү-эвилелдиң комсомолчу шалыпчы тудуу — Хапка чаны ховунуң инженерлиг рис системазының медиораторлары автоматтыг он насос станцияларын туткан.

Ажыл уламчылаввышаан. Кылымал хемнерге ам-даа 30 станцияларны тургузар — медиораторларның планы ол. Оларның дузазы-биле түс мун гектар рис шаддарн суггартынар.

И. ПАЛАТОВ.

Он мун тоннаны алыр

Бо хүннерде Сонгу чүк улустарынга Приморьеден хөй аогаа чедиртинип турар. Ыраккы Чөөн чүктүн сонгу районнарынга көдээ ажыл-агый продукциязын бээрин край уламга көвүдедип турар.

Чоокку үеде Чукотканың, Колыманың, Якут АССР-ниң сонгу районнарынче мун тонна эрте быжар капустаны чүдүрүп чорудар, оон ажалдазынче специализастаан совхоздар кирген. Картофель, помидор, огурецтер оларның соонда баар.

Сонгу чүк чурттулар бо ылыны Приморьеден он мун тонна ногаанны алырлар.

И. ИВАНОВ.

Өг-бүлези-биле

Амурда-Комсомольскиниң сзнаторий-профилакторийинге бүдүү өг-бүлези-биле дыштанып болур.

Өг-бүлези-биле дыштанырынга таарымчалыг кылдыр профзвилел активчилериниң инициативазы-биле оны эде кылган. Штатта кижизидикчилер, бичии уруглар эмнизи немешкей. Сүт, малгаш-биле эмнээр чаа эмнелгени туткан.

Ам хоорайның улуг бүдүүлгелери шупту ындыг санаторий - профилакторийлерлиг. Өг-бүлези-биле дыштанып болур өрээлдерни оларда тускайлаан.

Л. КУШНАРЕНКО.

Келир үениң балыкчылары

Пионержи «Варяг» флотилиязының бичии матросгары далай өредилгезинин шылгалдазын тергиин эки дужаганнар. Олар акыларының болгаш адаларының ажыл-херээн салган, балыкчылар болур.

Шылгалданы трал болгаш рефрижератор флодунуң Владивосток базазының мурнакчылары хүлээп алган.

Хоочунар-биле ужуражыышкын Русский ортулукта аныяк далайжылар лагеринге болган. Келир үениң штурманнары, радистери, механиктери, балык тударының мастерлери судноларын башкарып, эштирдалай донгары багдап билирин көргүскеннер.

«Варягта» 800 ооллар, кыстар бар. Профзвилелдер оларга бичежек судноларны, тергиин эки дерээн өредилгеклассгарын, спорт базаларын тускайлап бергеп.

А. ПРОЗОРОВА.

«Ак адыг» байырлал

Чукоткага «Ак адыг» байырлалын эртиирип турар деп шиитпирлээн. Оны Кытыны Сонгу чүк улустарының аас-чогаалының ынак маадырының ады-биле адаан. Баштайгы ындыг байырлал Уэлькаль суурга эрткен. Анаа күш-ажылдың мурнакчыларын шаңнал-мактаан. Бот-тывынгыр «Имляк» ансамбль далай эриинге национал ырларны болгаш таңцыларны күүседкеп. Сонгу чүкте чаңчыл болган спорт дериирлеринге маргылдаалар база болган.

Байырладың хол консультантызы — суурнуң эң хоочуну Галина Николаевна Алексеевл, ол чүкчи легендалар болгаш тоолдар чыыкчызы кижи-дир.

Чараш, хөглүг байырлал төнүп турда, далайдан шынарда ак адыг эштип үнүп келген де. Арктиканың ээзи чыылган хемелерни, байыр-хөглүү-дээ тоовайн, туидраже үнүп торуй болган.

Ю. СКОРОБОГАТОВ, СЭТА-ның корр.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ХЫМЫСТЫ ҢУДУРУЛГЕГЕ КЫЛЫРЫ

Хымыс — моолдарның өгбүле бүрүзүнде ижип турар национал чеми. Чуртта оны кылып алырының бүгү чүүлдери — чайгаар үнген өзүт-сигешниг делгем хову-шөлдердээ, чылгы малдың баш санында четчир.

Бе сүдүнден кылыр хымыс дээрге, чүгле амданныг-чазагай суксун эвес, харын база кайгамчыктыг дээштиг эм база болуп турар. Бе сүдүнде «С» витамин дыка хөй: бир литр хымыста-ла ындыг витамин 95-110 миллиграмм болур.

Мал ажылының болгаш ветеринариянның Ж. Самбу аттыг өртем-шинчилел институдунуң база Моолдун күрүне университединиң ажылдакчылары хымысты үлетпүр бүдүрүлге черлеринге кылып үндурериниң аргазын ажыглааларынга дузалааннар. Амгы үеде республикада ындыг арганы өлөөн хөй ажыл-агыйларда ажыглап турар. Булган, Үбүр-Хангай, Ара-Хангай аймактарның көдээ ажыл-агый каттыжышкынынары болгаш күрүне ажыл-агыйлары, а ол шыкаш хову зоназының өске-дээ аймактарында хымыс кылыр талазы-биле оңаа шылгарап турар.

ЧАА КӨВҮРҮГ

Лаос Улус-Демократтыг Республиканың Сараван можузунда транспортуун эң хөй өртер оруунда бир чаа көвүрүгнү тудуп турар. Аны-дунма социалистиг Вьетнамның дузалакчызы-биле кады кылып турар ол көвүрүгүнүң бедии 59 метр чедип турар.

Ол чаа транспорт көвүрүүн ажыглызга киирерге аныяк улусчу республиканың чедиишкиннери-биле танышып, делгелгелерни болгаш музейлерни көрүп, солун аян-чорукгарны кылып турарлар. Бо чылын ындыг өөредилге төптери Венгрияның 24 хоорайларында ажыллап турар.

АНАНАСТЫ ДАШТЫКЫЖЕ

Меконг хемниң шынзалары — Вьетнамда кол дээн чедиишкиннерге ээлдептиг болган чурттуң профзвилелдери организастаан. Университеттерниң дыңнакчылары даштыкыдан келген ажылчыннар болгаш профзвилелдериниң активчилери-биле кады амыдыралдың янзы-бүрү адырларында үлүсчү республиканың чедиишкиннери-биле танышып, делгелгелерни болгаш музейлерни көрүп, солун аян-чорукгарны кылып турарлар. Бо чылын ындыг өөредилге төптери Венгрияның 24 хоорайларында ажыллап турар.

АНАНАСТЫ ДАШТЫКЫЖЕ

Меконг хемниң шынзалары — Вьетнамда кол дээн чедиишкиннерге ээлдептиг болган чурттуң профзвилелдери организастаан. Университеттерниң дыңнакчылары даштыкыдан келген ажылчыннар болгаш профзвилелдериниң активчилери-биле кады амыдыралдың янзы-бүрү адырларында үлүсчү республиканың чедиишкиннери-биле танышып, делгелгелерни болгаш музейлерни көрүп, солун аян-чорукгарны кылып турарлар. Бо чылын ындыг өөредилге төптери Венгрияның 24 хоорайларында ажыллап турар.

АНАНАСТЫ ДАШТЫКЫЖЕ

Меконг хемниң шынзалары — Вьетнамда кол дээн чедиишкиннерге ээлдептиг болган чурттуң профзвилелдери организастаан. Университеттерниң дыңнакчылары даштыкыдан келген ажылчыннар болгаш профзвилелдериниң активчилери-биле кады амыдыралдың янзы-бүрү адырларында үлүсчү республиканың чедиишкиннери-биле танышып, делгелгелерни болгаш музейлерни көрүп, солун аян-чорукгарны кылып турарлар. Бо чылын ындыг өөредилге төптери Венгрияның 24 хоорайларында ажыллап турар.

АНАНАСТЫ ДАШТЫКЫЖЕ

Меконг хемниң шынзалары — Вьетнамда кол дээн чедиишкиннерге ээлдептиг болган чурттуң профзвилелдери организастаан. Университеттерниң дыңнакчылары даштыкыдан келген ажылчыннар болгаш профзвилелдериниң активчилери-биле кады амыдыралдың янзы-бүрү адырларында үлүсчү республиканың чедиишкиннери-биле танышып, делгелгелерни болгаш музейлерни көрүп, солун аян-чорукгарны кылып турарлар. Бо чылын ындыг өөредилге төптери Венгрияның 24 хоорайларында ажыллап турар.

АКШ-ТЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНГЕ АЖЫК ЧАГАА

ЛОНДОН. (СЭТА). АКШ-тың президентизи Рейганга ажык чагааны Лондонда парлап чарлаан. Великобританияның политиктиг болгаш хөй-ниитичи кол-кол 220 ажылдакчылары, профзвилелдериниң болгаш аныяктар организацияларының удуртукчулары, эртемденнери болгаш культура ажыддакчылары ол чагааның адазынга ат салганнар. АКШ-тың даштыкы политиктиг агрессчи угланышкынын, Вашингтонуң чүгле бодун бодаар экономиктиг политиказын, Рейганның администрациязының делегейге күштернин денгиүүрүн өскертир дээр оралдажышкынарын, янзы-бүрү чурттарда деразилекчи ёзу-чурумнарны оон детпип турарын чагаада шынгыы шүүмжүлээн.

Силерниң администрацияларның тургустуунган хүнүнден бээр эрткен алды айларның дургузунда бодуның даштыкы политиказының кол угланышкынарын өскерткеш, «коммунизмни шеглээр» дээр үүзүнче чүткүл салган деп, чагааның авторлары айыткан. Бир талазында, АКШ-тың болгаш оларның барының талакы эвилелчилериниң база өске талазында, Совет Эвилелиниң аразында келир үеде харылзаалар дугайында администрацияның медеглелдери бистерни сагышсыраткы турар.

АКШ-тың Төп болгаш Мурнуу Америкада, Мурнуу Африкада болгаш Чоокку Чөөн чүкте политиказын буруу шаап турар бис. Мөлүүшүнүң болгаш дарлашкынны чок кылырда эргежок чугула болганда социал, политика болгаш экономика талазында өскертинишкиннерни ол девискээрлериниң улустарының чедип алыр эргезинге ол политика шуут ужурланышкак болуп турар.

Терроризмни буруу шаап турар бис, ынчалзажок экономиктиг болгаш социал дарлалды политиктиг демисел-биле чек кылырының болдунар аргазы чок шак ындыг черлерге боо-чепсекти холга туткаш демисел чорудар апаар нацеспал-хостагалыг шимчээшкиннерниң ындыг долу эргезин хүлээп көөр бис. АКШ-тың хамаарышпас күрүнелериниң чазактарын божаннадып бакырадырынче угланган ажык болгаш чажыт үүлгединишкиннериң хөй санныг болгаш бүзүрелдиг херечилелери бар.

АКШ-тың ындыг янзылыг кандыг-даа планнарын болгаш хөделиишкиннерин шиитпирлиг буруу шаап турар болгаш бот-эргелиг күрүнелерниң делегей эргезинин нормачижектерине дүүштүр база Каттышкан Штаттарның угланышкынынга тааржыр, таарышпалыдан хамаарылга чоокка хамаарышпас даштыкы болгаш экономиктиг политиканы чорудар эргезинин бүрүн деткип турарывыетын дугайын быжы-биле медеглеп тур бис, деп, чагаада тугаалаан.

Хамзаты чоокга удур ажыглаарынга болгаш өске чурттарже халдларынга боо-чепсекти болгаш шеригниң өскелеп, чепсегленишкинни дүжүреринче угланган чугаалажышкынарны дүрген өгелээр.

6. КНО-нуң Уставын сагывайн турар болгаш боттарының хамаатыларынга хамаарыштыр кижинин эргелерин үрээринин политиказын чорудуп турар өзу-чурумнарга экономиктиг блгаш шеригг дузаламчызы тыпсырын сөкеадыр.

Парлап чарлаарының инициаторлары Великобританияның депшилгелиг сураглыг ажылдакчылары болган бо чагаанын адаанга англи парламентинин 48 кежигинээри, Европа парламентининиң 6 депутады. Англиянын код-кол профзвилел каттыжышкынарының 10 чиигнее секретарьлары эң улуг британ университеттериниң 25 профессорлары, эртемденнер, артистер, чогаалчылар, журналистер, студентилериниң национал өвилелиниң удуртукчулары, Англияның эң улуг хоорайларының муниципалитеттериниң баштынары, политиктиг кашдаа партияларның баштынары, хүрээ-хиит ажылдакчылары боттарының аттарын салган. Ол бүгү кижилер болза АКШ-тың делегейинин янзы-бүрү чурттарында депшилгелиг шимчээшкиннерни боой тудар. өртемчейниң улустарынга бодунуң тура-соруун доңнаттырар, делегейни ядролуг халаптын бис кырынга тургузар дээр оралдажышкынынарынга шыгыы дүүрээн кижилер-дир.

Никарагуа улустуң демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгазы

КҮШ — ЧОННУҢ ЧАҢГЫС ЭПТИИНДЕ

Тайбының Бүгү-делегей Чөвүлелиниң президентизи Ромеш Чандрага баштаткан ол Чөвүлелдиң делегациязы чоокта чаа Никарагуага барган. Оон составынга Тайбының Бүгү-делегей Чөвүлелиниң Президиумунуң кежигүнү профессор Фам Хюи Тхонг чораан (ВСР).

— Республиканың удуртукчуларынга Тайбының Бүгү-делегей Чөвүлелиниң Хо Ши Мин аттыг шанналын тыпсыр дээш бистиң делегациявыс Никарагуага барган — деп, профессор Фам Хюи Тхонг ПМА-ның Ханойда корреспондентизи Леонид Миловановка интервьюзунга чугаалаан.— Ол шанналды бистин революциявыстың баштынчызының төрүттүнген хүнүнден бээр 90 чыл болган ою-биле холбаштыр бир чыл бүрүнгээр социалистиг Вьетнам тургускан. Ол шанналды Никарагуага тыпсыр дугайында шиитпирни Софияга 1980 чылдың октябрьда Тайбының Бүгү делегей Чөвүлели хүлээп алган.

Хо Ши Минниң шанналын ол чуртка тывыскаңы ёзулуттуң чөптүг дээрзинге бис Никарагуага барган, бүзүрээн бис. Никарагуаның чоку аныяк удуртукчуларның удуртулгазы-биле чаа амыдыралды тургузарынга бүрүн тура-соруктуг. Дыка хөй бүдүрүлге черлери ажылдап, национал үе ажыл бүдүрүлгелери катап тургустуунуп турар апаргаң. Аныяктар адаларының болгаш кырган-ачаларының профессияларын үламчылап турар. Национал катап тургузуушкунуун үезинде бижик билбес чорукту үзүткаарының талазы-биле кампания улуг ужурдузалыг. Ол кампания кедергей калбарган, ынчангаш Никарагуа Каттышкан Нацилар Организациязының шанналын алган.

Бодунуң чаалап алышкынарын камгалап алырынга белен аныяк никарагуа революция делегейнин депшилгелиг күштерининн дузазын хереглеп турар дээрзин уттуп болбас. Аиаа боттуг деткимчени социалистиг чурттар, ылангыя Совет Эвилели болгаш Куба берип турар.

Никарагуаның улузунуң демиселин делегейниң депшилгелиг хөй-ниитизинин деткип турары делегейниң улустарының эп-сеткил каттыштырылгазының үлегер-чижээ болуп турар. Ол эп-сеткил каттыштырылгазы АКШ-тың экономика болгаш политика талазы-биле ыйымшымынга удур туржургунгэ сандиновжуларның бүзүрелин быжыктырар.

Никарагуаның революциязыч хүлээп көргеш, сандиновжу чавак-биле дипломаттыг харылзааларны тургускан баштайгы чурттарның бирээзи социалистиг Вьетнам болган. Бистин премьер-министривис Фам Ван Донг ол чурт хостагланнын сөөлүнде дораан барып оранан. Никарагуаның удуртукчу ажылдакчыларының делегациязын Ханой чоокта чаа хүлээп алган. Бистин улустарывыстың чагай чоруу болган бүгү ниити тайбының херээ дээш бистин харылзаалаарывыс улам быжыглып турар. Эң эки келир үе дээш чонның чаңгыс эвинче кыйгырып турар никарагуа ажы-дүмдыларывыс-биле кайралывыска чоргаарланып турар бис.

(ПМА).

Ханой.

ПКП ТК-ның Политиктиг комиссиязының кыйгырыы

ЛИССАБОН. (СЭТА). Чурттуң таварыкы бергени политиктиг кризисти ажып эртер соругабиле кады үндүрер программаны ажылдап кылырынче Португалияның бүгү демократтыг күштерин Португалияның Компартиязының ТК-зының Политкомиссиязы ыйгырган.

Национал политиканга демократтыг эргилдени боттандырып чорударынга таарышкан байдалдар ам Португалияда тургустунган деп, ПКП ТК-ның Политкомиссиязының Лиссабонда парлап чарлаан медеглелинде демдеглээн. Ындыг янзылыг эргилдеге бүгү демократтыг күштерниң хөделиишкиннеринің чаңгыс эви эргежок чугула. Чурттуң оппозистиг өске партиялары-биле ол айтырыг дугайты боттуг будуштуг чугаалажыышкыннар чорударынга ПКП белен деп ол документиде онзалап демдеглээн.

ПКП ТК-ның бодалы-биле алырга, амгы чазактың болгаш ону детиээн партиялардың эргечагырыгага моонында чай турары Апрель революциязының чаалап алыышкыннарынга шыңгыы кыжаныышкын болу бээр. Мындыг байдалдарда чагырыкчы эвилелдежилгени эрге-чагыргадан чайладыры Апрель революциязының демократтыг хосталгаларын болгаш идеалдарын намгалаарының хөрээнге чугула базым болу бээр деп ук документиде айыткан.

Амгы чазак доп-дораан халажып үнер ужурлуг деп, ПКП санап турар. Парламентиге хуусаа бетинде соңгулдалар эрттирери эргежок чугула. Ол соңгулдаларга белетненир талээде, чуртка шилчилге үезиниң чазаан тургузар ужурлуг деп ол айыткан.

КЕДИЛИГ КЕЛИР ҮЕ ДЭЭШ

Кубаның Компартиязының ТК-зының кежигүнү, Улустарның найыралының куба институдунуң президентизи Рене Родригес Крус ПМА-ның Гаванада корреспондентизи Иосиф Батиев-биле чугаазынга мынча дээн:

— Революция тинлээнинин сөөлүнде ийи чыл эрткенде ам никарагуа улус делегейнин бүгү депшилгелиг кижилерин магадаткан болгаш боттарынга хандыкшыткан. Ол улустуң бодунуң чуртунуң эң эки келир үезин дээш демисели империализмнин туруштары тендиш дивес быжыг кылдыр сагындырып турган диптин — Латин Американың төөгүзүнге кажан кезээде артар. Сандиножу революциянның тинлелгези. Төп Америкада транспационал корпорацияларның тергиидилгинге база бир өлүмүүт согугну берген. Оларның реакциязы үүдаа маназаан: национал катап тургузуушкунуун сандиножу чазаанын удуртулгазы-биле Никарагуада боттандырып турар революстуг чаартылгаларга удур кончуг кызымак планнаттынган кампаниязы. Каттышкан Штаттар революциянын тинлээнинин сөөлүнде каш-ла хүн эрткенде дораан эгелээн. Сандиножун улузунуң революстуг чаалап алышкынчарын узуткаар, самосчу олигархияның эрге-чагыргазын кэтап тургузар дээш реакция бүгү күжениишкиннерин үндүрүп турар.

Никарагуаның кырында дюрели берген айылга удур бомбүрзектин эң-не ангы-ангы политиктиг болгаш социал күштерин каттыштырып турар делегейниң эп-сеткил кампаниязы улам калбарып турар. Ол кампанияга киржири — бүгү депшилгелиг кижилерниң, чер кырынга тайбының болгаш депшилгени үнелээр бүгү кижилерниң хүлээлгези болур.

(ПМА).

Гавана.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ ХҮЛЭЭЛГЕЗИНГЕ ШЫНЧЫ

Бодунуң хосталгазы, хамаарышпас көжүүлдези болгаш демократия дээш Никарагуа улустуң чөптүг демиселин чехословак ажылчы чоннар бүрүнү-биле деткип турар. Хөй качыгдалдыг ол чурттуң патриоттарының. Национал хосталгалыг сандиножу фронтунуң удуртулгазы-биле карак кыныл чорудуп турар демисели-биле бис эп-сеткил каттыштырып турар бис.

Никарагуаның ажылчы чоннарының эки амыдырал чедип алыр дээш чүткүүлүн базарынче утланган империализмниң чимзенишкиннерин Чехословакияда дувүрээзин-биле хайгаарап көрүп турар. Никарагуаның иштики херектеринге империалистиг күштериниң холгаарлаашкынынын, Сандиножу фронтуну сандарадыр, ол чурттуң улузунуң бодунуң салымчолун боттары тускай шиитпирлээр болгаш амыдыралының моон сонгаарны оруун тодарадыр аргазын чок кылыр дээш оралдажышкынарын чаа-чаа херечилери хүн бүрү илереп турар. Ындыг байдалдарда Никарагуаның чонунга кандыг-даа дузаны, оон иштинде мораль болгаш материал талазы-биле деткимчеин чедирерин бодувустуң интернационалчы хүлээлгевис деп санап турар бис. Никарагуажыларга аъш-чем продуктулары, эмнер-биле дузалап, идиктенти чорудуп берип база ол ышкаш бой-даа өске дузаны чедирип турар бис.

Никарагуа улустуң демисединиң ужур-дузазы ол чурттуң кызыгарыындан дашкаар улам ырап улгадып турар. Ол демисел болза Латин Американың, Чоокку болгаш Ортазы Чөөн чүктүң, Мурнуу-Чөөн Азиянын миллион-миллион ажылчы чоннарының хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш демиселинин калбак фронтузунуң кезээ болуп турар.

Боттарының интернационалчы хүлээлгезинге шынчы чехословак ажылчы чоннар чаа амыдыралче чүткүп, боо-чепсектерни эдерер будүүрүнге удур, тайбың дээш, Чер кырынга эң-не мурнакчы идеалдарның бадыткаттынын тургустунары дээш демисежип турар бүгү кижилерге моон сонгаар-даа дузалаар апаар бис.

Т. ТРАВНИЧЕК, ЧССР-ниң Национал фронтузунуң даргазының оралакчызы.

(ПМА).

Прага.

ПЕКИННИҢ ИСЛАМАБАД-БИЛЕ ШЕРИГ ХАРЫЛЗААЛАРЫ

ДЕЛИ. (СЭТА). Пекин биле Исламабадтың аразында улам калбарып турар шериг харылзаалары Индияны дүвүредип турар. Ырак ужар «Шэньян Ф-9 фантаң» деп истребитель-бомбалакчы самолёттарны Кыдат Пакистанга берип эгелээн деп, Пресс Эйша Интериэшнл» деп агентство дыңнаткан. Ол самолёттар кожазында чурттарның «девискээрлериниче хөлчок ханы ужудун болур. Кыдатка кылган «регаагар» хевирлиг ракеталарны Исламабад база алган. Боочепсектериниң ол хевирлери Пакистанның шериг-агаар күштерин элээн чаартыр болгаш күүзүн улгаттырар.

Пакистанның шериг белеткелдериниге Кыдаттың кижилгези чүгле боо-чепсек бээрибиле кызыгаарланмайн турар. А боо-чепсектерни салыглажырының ниити түңү ийи миллиард доллар чөткеп. Кыдатка болгаш Барын чүк чурттарынга кылган Пакистанның шериг-агаар күштерининң самолёттарын септеер заводту Кыдаттың дузазы-биле Камрах хоорайда тутканы. Ийи чурттарның шериг делегациязының чүгле боо-чепсек дугайында эвес, харын база өске талазында дүвүрээн-биле ажылдаан. Ол делегацияның башкылыг Рихард Мюллер бейтралдыг чурттарның өмүнээзинден Мадрид ужуражыышкынының пленарлыг хуралында киргеп.

Ол саналынга үндезилеэр барымдаа киирбишаан, фини делегат арткан айтырыгларны шиитпирлериниң аргаларын дилеп тывырынга чапсардаашкынны ажыглаарынын эргежок чугулазын демдеглээн.

Нейтралдыг чурттарның саналынга удур дадагалзаашкыннар болбаан болгаш ону Мадрид ужуражыышкынының киржикчилери консенсус үндезининге хүлээп алган.

(СЭТА).

Мадрид.

МАДРИД УЖУРАЖЫЫШКЫНЫНДА

Чогуур утка-шынарлыг болгаш байдалдарны барымдаалап көргеп түүнел документини декабрьның ортан үезинге чедир хүлээп алырыбиле ажылды доозар деп шиитпирлиг күзел-биле ужуражыышкынының ажылынга июль 28-тен эгелээп чапсар кылыр болгаш ол ажылды бо чылдың октябрь 28-тедагын эгелөөр деп саналды Финляндияның делегациязының баштыны Рихард Мюллер бейтралдыг чурттарның өмүнээзинден Мадрид ужуражыышкынының пленарлыг хуралында киргеп.

Ол саналынга үндезилеэр барымдаа киирбишаан, фини делегат арткан айтырыгларны шиитпирлериниң аргаларын дилеп тывырынга чапсардаашкынны ажыглаарынын эргежок чугулазын демдеглээн.

Нейтралдыг чурттарның саналынга удур дадагалзаашкыннар болбаан болгаш ону Мадрид ужуражыышкынының киржикчилери консенсус үндезининге хүлээп алган.

(СЭТА).

Мадрид.

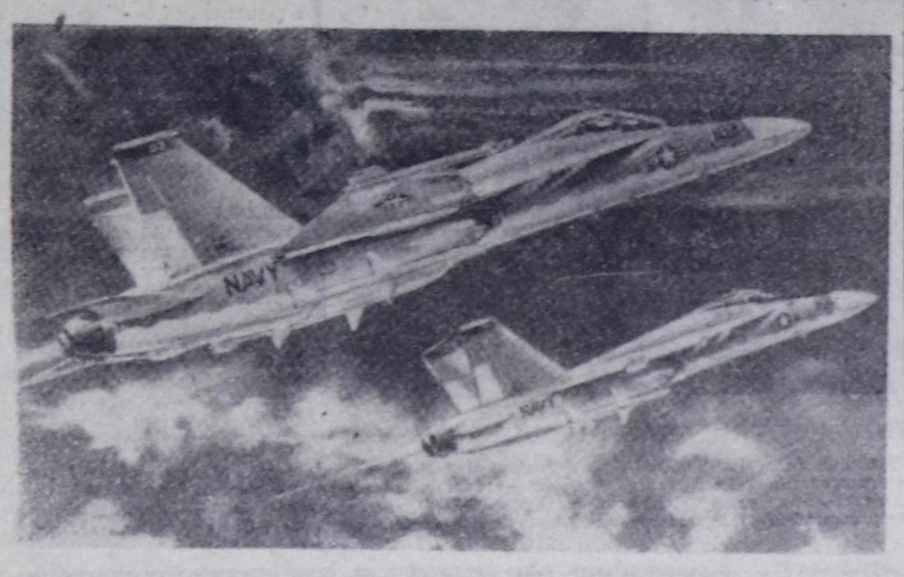
ДЕРЗИНИ ШИИТПИР

Шериг талазы-биле артык күштүг болуруң чедип алырын бодуңун сорулгазы кылдыр салган АКШ-тың администрациязы боо-чепсектиң чаачаа системаларын дүвү далашбиле чогаадып тургузарын орадлажып турар.

Пентагон «Ф-18 ХОРНЕТ» дээр чаа шүүргедекчиниң (чурухта) калбаа-биле будүрүп үндүргеш, ажыглаарының дугайында шиитпирни хүлээп алган. Ол самолёттү АКШ-тың далай шерииниң күштеринге ажыглаар ужурлуг. Келир үеде ол самолёттар амгы үеле ажыглаттынып турар «Ф-4 ФАНТОМ» хевирлиг шүүргедекчи-самолёттарны солуур ужурлуг.

«Ф-18» дээр шүүргедекчи Каттышкан Штаттарда кажаашаглаан бээр кылып турган самолёттардың эң улуг ертектиг болур. Төлевилел-конструктоп ажылдарынга чарыгдаалар-биле катай алырга, чаңгыс-та ындыг самолёттү кылыры америк үндүрүг төлекчилеринге 32 миллион доллар болур. Далай шерииниң командылал черн ындыг 1366 самолёттарны садып алырын планнап турар болгаш оларның ниити өртээ 35 миллиард доллар ажыг болур.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

УДУРЛАНЫЫШКЫН МЕДЕГЛЕЛИ

КАИР. (СЭТА). Израиль эжелеп алган араб девискээрлерни хуналп, хавырарын херек кырында үргулчулеп турар. «Джерузалем пост» солуунуң бижээни-биле алыста, израиль эжелекчи эрге-чагыргалар Иордан хемниң барыын талазы эриилде чуртап турар палестиннерни Табус дээр чуртакчылыг черинин районунда 25 гектар девискээрни хавырып алган. Ол чер «шериг сорулгаларынга эргежок чугула» деп израиль эрге-чагырга черлери чарлаан.

Араб тараачыннар эжелекчи эрге-чагыргаларже чоруткан удурланыышкыны медеглелинге ол хавыртынган черлер оларга болгаш оларның ог-бүлелеринге-даа амыдыралрывыс кара чангыс үндезинни боон турарын дыңнатканнар.

Ол чурттачылыг черинин чоок-кавыышпадан эжелекчи эрге-чагыргалар сөөлгү чылдарда чүс-чүс гектар шөлдү хавырып алганын айыткаан, «Джерузалем пост» солуун, оларның араб чоннун ниитте азы хуудаа өнүзүү боон турарын демдеглээн.

Башкы болуксаарларга

КҮЗЕЛ-СОРУК КЫЙГЫРА БЭЭР

ОРТУМАК школа дооскан аныяк кижилер! Башкының ажылының дугайында билиринер-даа, дыннаанынардаа, көргенинер-даа эвээш эвес. Башкы силерниң ын чоок дээн кижилериңерниң бирээзи. Ынчалза-даа бистиң Төрээн чуртувустуң бурунгаар дёшшилгезиниге деткимче күжүк, ажык-дузазын чедирип турар хөй таланың тускай мергежилдериниң кайызын шилип алырыл, оларның кайызын бүгү амыдыралдың утка-шынары, уг-шын болдурарыл деп айтырыглар дүвүредип турары билдинчир.

Эмчи болуруудан эки чүү турар, а геолог, механизатор, кадарчы, демир-орукчу, шахтер, эртемден, космонавт болур болзя база онза. Аныяктар черле ындыг: сагыш-сеткили чамдыкта кызыгаар чок ужуткулаары турул бээр, кижи боду-биле маргышкаш, аштырбас-даа, тинлеттирбес-даа апаар. Ынчан хөйүү көрген арга-дуржулгалыг улуг кижилериң чагыг-сүмезин дыннап, боданыры чугула.

Кандыг-даа мергежилдерни алдарның, маадырлыг чоруктуң, ак сеткилдиң, арын-нүүрүң херээ кылдыр көрүп, күш-ажылдың кайызын-даа денге үнелеп, хүндүлээринди база катап бадыткаш, чонуң ажы-төлүн эртемге өредип, мөзүлүг ажыл-чанга кижизидериниге шыдаар-ла улуг-хуузун киирип чоруур башкылар дугайында чамдык бодалдарывысты, сүмелерни чугаалажып көрээли.

Эртеминиг коммунизминиң үндезилекчилери К. Маркс болгаш Ф. Энгельс ажылчын аялының муриакчы кезээ кижи төрелгетенниң келир үезин кижизидилгеден хамаарыжыры угаап биле бергеп дээрзин айытпышаан, коммунистиг кижизидилгениң айтырыгларыже улуг кичээнгейни салып чорааннар. Кижилерни эртем-билиге өредири, коммунистиг үзел-бодалга кижиларди эң бедик харысалга. Ынчангаш башкының мергежилү, оон ажыл-ижин, күзелсоруу күштүглерни бодунче хаара тудуп, оларга — ажылчы чонниң эртем-билгинин, культуразының, чырыдыышкынын ажыын ажыдып бээр дээш демиселче хей-аът киирип келгеп.

СОВЕТ Эвилелинде 3 миллион хире башкылар коммунистиг кижизидилгениң чаагай херектерни боттандырып. Төрээн чуртувустуң бурунгаар сайзыралын улам шапкычыдар, чонуун эртембилгининиң, культуразының деңнелин улам ынай бедидери дээш ажылдап, чурттап чоруурлар. Оларның үлегерчижээн ап, бодунуң бүгү амыдыралын башкы ажылынга бээр мергежилди шилип аликсаарларга. Төрээн чуртувустуң мурнунга кижизидилгеге киржир идык-тыг хүлээлгеэн күүседир эрга бисте бар. Бир-төө башкы болуруи күзээн болза, ол мергежилди чедип ап, ону ак сеткилдиг, кыымакай кылыр, бодунуң бүгү күжүн бээр апаар. Келир үеним салгакчыларын өредип, кижизидери ышкаш бүлүүш, аас-кежиитиг ажыл-ишке кижиниң тура-соруун-даа көдүрер, күжүн-даа немээр.

В. И. Ленин Октябрь революциязы тиилээн соон дарый «Бүгү талазы-биле сайзыраңгай, бүгү-ле ажыл-херекти кылып билир, бүгү талазы-биле белеткелдиг кижилерни өредириниче, кижизидерийче болгаш белеткээринче» киирерин негээн. Бо берге харысалгалыг хүлээлгени күүседиргеге совет школаныш, башкыларның улуг ролюн айтып, оларны социалистиг чаартылгаларның, культураның болгаш эртем-техниканың бүрүнгаар сайзыралының даянгыжы, кол курлавыры дээрзин улуг баштынчывыс тодаратқан. Пролетариаттың улуг баштынчыларның өредиглери Коммунистиг партияның, Совет күрүнеиниң культура революциязының айтырыларын чогумчалыг шинтирлээринин кол принциптери боон келген. Ындыг болганда коммунистиг кижизидилгениң ол хире нарын, чугула, идей-политиктиг айтырыглары боттандырарынга башкыларның киирип келгеп, киирип турар ажыл-ижи харысалгалыг болбас арга чок. Оны совет башкылар ажыл-ижинге, амыдырал-чуртталгазынга удуртулга болдуруп келген. Ол башкы ажылын кижиниң бедик хамаапы хүлээлгези болдуруп турар В. И. Ленин «Бистиң школа талазы-биле ажыл-херээвис буржуазияны дүжүрери дээш бистиң демиселивистиң уламчызы болур. Школа политикадан-даа дашкаар, хоорук турар» дээри — ол ёзулуг хол болгаш авыяс чоруп-тур» — деп өөреткеп.

Ынчангаш бистиң школаларывыста өредилге, кижизидилге амыдары политиктиг идеялар-биле, хей-янгызын ажыл-херектериг-биле, быжыг туруштуг чүүүм-сагыша-биле сииликкеп. Шылгараңгай совет педагог А. С. Макаренко болдуңуп өөреникчилеринге «Хамыктың мурнунда, базым бүрүзүнде бистиң улуг Төрээн чуртувустуң хамаатылары болуларга! Бистиң партиявыстың айтыышкыны-биле бүрүнгаар бүзүп ора, кезээде берлингеп, ёзулуг болгаш бедик тура-соруктуг болушевиктер болуңнар» —деп чагыг чорааи. Бүгү совет башкылар бо чагыны өөренипкилерге дамчыдып, айаа шынчы болуруп чедип ап тураалар. Бо дээрге совет башкыларга, школага бистиң пиятилеливистиң, чонуувустуң, партиявыстың идегелин, чөптүг негелдези болур.

БАШКЫ кижи эртем-билигли, ханы үгааныг, чечен-мерген, төлептиг болур. Чүге дээрге «Кижилерни чүгле мерген үгааныг кижи чалчадыр өредир, чүгле чаагай, төлептиг ажыы-чанныг кижи мөзүлүг, бүдүштүг арын-нүүрге кижизидип болур; математиктерни бойдус эртемлерни билир кижилерден өске улус өредип, белеткеп шыдаваа» деп, Я. Н. Коменский чугаалаан. Башкы бодуңуп арын-нүүрүнүң шынарларын, эртем-билинги, ниити культуразын, шынчызын, дидимин-даа өөреникчилерге дамчыдар, одарга үлегчилаар. Ол башкының мергежилиниң кезээ-мөңгеде чалыннып, аныяксыг болурунуң күжү, дөзү болур.

Шылгараңгай совет педагог В. А. Сухомлинский «Мээн амыдыралымда, ажыл-ижимде кол чүве чүл дизе, уругларга ынакшылым деп харылаар мен» дээн. А уругларга ынакшыл, оларның-биле аралажыксаар, ойнаксаар, оларга дузалажыр сеткилдиг, чанчылдарның үндезинин кижи бүрүзүнде бар. Оны тып, сайзыдырыр ол айытқан. Ындыг шынар элээн орайтаза-даа сайзырап, дыка бедик деңнелге чедип болур. Ындыг болганда уругларга хөнүүм чок, оларның-биле ажылдаксавас-тыр мен дээш башкы белеткээр өредилге черлеринден хоюксаар хөнүнерде улуг-ла үндезин чок. Школачы чылдарында-ла бишин назылыг уруглар-биле аралажыш, башкыларынга дузалажыр турганнарга башкының мергежилги-дыка чоок күзенчиг болгаш өөрүнчүг болур.

Дээди азы ортумак өредилге черлерин шилип алырда амыр-дыжыл бодаар, акшатөлеринин хемчээлиниче көөр аныяктар-Саза-ла бар. Ындыглаға башкы ажылы таарышпас. Чүге дээрге, башкы кижи хостуг шактарда уйгу-дыжын сактып, ажылын акшы-биле хемчээй бээр болза, бодуңуп мергежилиниң утка-шынарын, өөрүшкүвүн чидиргени ол. Ажыл-херээ билир, азы кандыг эртемкерге уруг-дарыгны кажаар башкыларын ширгээдип-даа алган болза, уругларны эрай тооксавас, оларны херексевес болгаш башкының ажылын үнелевес, оон харысалгазын медереп билбес кижи ёзулуг башкы болуп шыдавас.

Чүгле харысалга, негелдебиле башкы ажылы ылгалыг эвес. Ол чоңдуң, Төрээн чуртту доктаамал сагыш салыышкынынга, хүндүткелиге бүрүтеткени болур. Л. И. Брежневтиң чугаалааны-биле алырга. «Бистиң чуртувуста школа башкызы эң-не хүндүткелдиг, чонуң ортузунда эң-не ат-сыралыг профессиялардың бирээзи... Кижиниң бодуң хөнүрлеп, кижизидип турар болганыбиле башкының мергежилги, ижи үнелиг болгаш кайгамчык чараш, чаагай. «Мындыг бедик үнелөөшкин башкы бүрүзүнүң сагыш-сеткилин өөртүүсорук киирери чугаажок. Башкыларның холундан сураглыг кижилер, коммунистиг ниитилелдиң чурттакчылары, тургузукчулары, эртемденнер, малчыннар, механизаторлар, ажылчыннар... үнүп турар.

СОВЕТ күрүне, Коммунистиг партия башкыларның, улус чырыдыышкын ажылдакчыларының аныяк салгакчыларны Төрээн чуртунга бердингеп, төлептиг мөзү-шынарга, эртем-билигге кижизидер херекке киржип турары дээш бедик үнелелди берип турар. Бистиң чуртувуста 128 башкылар, кижизидикчилер, улус өөредилгезинин ажылдакчыларынга Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп бедик атты тывысқан. Оларның аразында Ак-Довурак школазының башкызы С. С. Тамдын-оол база бар.

Бистиң чуртувуста 200 хире пединституттарда, 70 хире университеттерде, 430 хире педучилищелерде башкыларны белеткеп турар. Чүгле оңгу беш чылда 728,3 мун дээди, 436 мун ортумак эртеминиг башкылар белеткеттиниген.

Кызылдың пединститудунуң факультединиң хүндүлеу болгаш бот-өөредилгелиг салбырында 2000 ажыг студентилер өөренип турар. Институттуң доозукчуларының аразындан бедик билиг-мергежилдиг байлак дуржулгалыг башкылар школалар санында бар.

Бүгү талазы-биле сайзырангай кижилерни кижизидиринин таарымчалыг байдалдары хүн бүрүде тургустунуп, сайзыраң турар. СЭКП-ниң XXVI съездизинге Л. И. Брежнев бистиң чуртувуста бүгү янзы ортумак өөредилгени боттандырганын дэмдеглээш, моон соңгаар школаларда мөзү-шынар кижизидилгенин шынары ам-даа экижиттинерин айытқан. Бо сорулгаңы амыдырала боттандырарынга совет башкымын улуг ролюн тодаратқан. Педагогика институдунче бо чылын кирип турар оолдар, кыстар партияның бо бедик харысалгалыг даалгазын күүседирынче дорт киржир апаар силер.

К. САЛЧАК,
педагогика эртеминиинин кандидады.

ИЮЛЬ 28-ТЕН 30-ГЕ ЧЕДИР ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮЛЬ 28-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00—«Ye». Информастыг программа. 8.40—Эртенги гимнастика. 9.05—Мультфильмнер программазы: «Пустомеля», «Леопольд биле алдын балыкчыгаш». 9.30 — А. Аданның «Жизель» деп баледи. УССРниң Т. Г. Шевченко аттыг күрүненниң улегерлиг академиктиг театрының шиңги. 11.20—Телемедээлер. 11.25—14.15—Чапсар. 14.15—Телемедээлер 14.35—Документалдыг фильмнер программазы: «Дошкуң кичээндиргилер», «Олег Каркач болгаш оон оолдары», «Сысоевтерниң өг-бүлезин». 15.30 — Уругларга фильм. «Дөртээлээн ырлаан». 16.35—«Күш-ажылчы алдарның тук тудукчулары». 16.50—«Чурукчу Федор Решетников». Төрүттүүген хунүнден бээр 75 харлаанынга. Эртем-тайылбырлыг фильм. 17.10—Костроманың профэвилелдериниң үлегерлиг хорунуң концерти. 17.30 — «Чаш чоранындан». Е. Носов —«Кандыг болганыл, кандыг болурул, канчаар кезүлгенил...»

КЫЗЫЛДАН

18.15—«Мал чемнери белеткелиниң хүн демдеглели». 18.30—Телемедээлер. 18.40—Телемедээлер (орус дылга).

МОСКВАДАН

18.45—Бөгүн делегейде. 19.00—Узбек ССР-ниң алдарлыг артизи Р. Шарипова ырлаар. 19.35—«Хостэлгазын азыткаңнар». Капитал чурттарында ажыл чоктар дугайында. 19.50—«Синдикат-2» деп уран-чечен хөй сериялыг телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. 21.00—«Ye». Информастыг программа. 21.23—ССРЭниң үлүстүң артизи В. Норейканың болгаш Төп телевидениин болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң үлүстүң орус инструментилериниң үлегерлиг оркестриниң РСФСР-ниң үлүстүң артизи Н. Некрасовтуң үдуртулгазы-биле концерти. 22.45—23.05—Бөгүн делегейде. Информастыг үндүрүлге.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

КЫЗЫЛДАН

12.00—Уругларга фильм. «Делегейни дээскиндир 80 хүн». Хөй сериялыг мультфильм. (Австралия). 4, 5 болгаш 6-гы сериялары. 13.05—«Николай Кузнецов. Маадырлыг чоруктуң арыннары». Документалдыг телефильм. 14.00—Чурттар аразының конкурстарының лауреады Г. Жиелиниң скрипка миниатюралары. 14.20—«Горизонт». 15.20—«Орус кыдыраашы». Концерт-фильм. 16.00—17.00—Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

17.00—Уругларга фильм. «Пионеркиноуң солуң ужуралдары». Куклалыг телефильм. (ЧССР). 2-ги сериязы. 18.05—«Ижин-шөйүдүң аарылгарыл баш удур болдурбазы». Эмчиниң беседазы.

МОСКВАДАН

18.15—«Университеттиниң хүн демдеглели». (Орбита-3).

КЫЗЫЛДАН

18.30—18.45— Телемедээлер. 18.45—Чарлалдар. 18.50—«Хоойлу болгаш хүдээлге». 19.10—«Дүнеки сеанс». Уран-чечен телефильм.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Хуулгазынның экраң». 20.15—Документалдыг фильмнер программазы: «Доостурупуң оруунда». «Шимээн». 21.00—«Ye». Информастыг программа. 21.35—22.55—«Дазылдары чок мээң». Уран-чечен фильм (Болгария).

ИЮЛЬ 30-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00—«Ye». Информастыг программа. 8.40—Эртенги гимнастика. 9.05—«Базындыргаа». Мультфильм. 9.15—«Синдикат-2». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. (1 с) 10.20—«Кижо аян-чоруктарның клубу». 11.20 — Телемедээлер (орус дылга). 11.25—14.15—Чапсар. 14.15—14.35— Сибирьлеп болгаш. Ыраккы Чөөн чүктеп». Кинопрограмам. Дараазының станциязы—Сибирская», «60-ты параллелде», «Бисие, «Богатырь» үүлкеп». 15.20—Уругларга фильм «Далай ачызы». 16.30 —Оркестрлиг фортепьянога ре мажор концерт. Делегей конкурстарының лауреады А. Гаврилов болгаш Ю. Николаевский удуртқан камерлиг ансамбль күүседир. —«Күштүглер, дидимнер, аваантырлар». 17.40—«Кижи болгаш хоойлу». 18.15—«Университеттиниң хүн демдеглели».

КЫЗЫЛДАН

18.30—Телемедээлер. 18.40—Телемедээлер (орус дылга).

МОСКВАДАН

18.45—Бөгүн делегейде. 19.05—«Эртемнин амыдыралы». 19.35—«Үлүстүң аалгалары». 19.50—«Синдикат-2» деп уран-чечен хөй сериялыг телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. 2-ги сериязы. 21.00—«Ye». Информастыг программа. 21.35—«Ыры-81». 22.40—23.00—Бөгүн делегейде. Информастыг үндүрүлге.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00—Уругларга фильм. «Делегейни дээскиндир 80 хүн». Хөй сериялыг мультфильм. (Австралия). 9.10 болгаш 11-ги сериязы 13.05—«Совет чуруглуг уран үүлүү». В. Л. Фаворскийниң мастерскаязында». 14.05 — Земледелецжилдиге—үелерниң харылаазы». Документалдыг телефильм. 14.35 — «Ажыл чугаа». Бүдүүлү турар бараанар шынарының дугайында. 15.05—ССРЭниң үлүстүң артизи, Ленинчи шаналдың лауреады Е. Светлановтуң авторлуу концерти. 15.55—17.00—Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

17.00—«Ульяновтарның өг-бүлезин» Уран-чечен фильм. 18.15—Уругларга фильм. «Петя койгунчугаш болгаш хуулгазының рояль». 18.30—Телемедээлер. 18.40—Телемедээлер (орус дылга). 18.45—Чарлалдар. 18.50—Кызыл районнуң «Х Улуг хурал» совхозунуң ажыл-ишчилериниң мал чемнери белеткеп турары. Документалдыг фильм. 19.30—«Ниитилел эмзыралының экраны».

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удунар, чаштар!» «Хуулгазының экраң». 20.15—Москваның күрүне филармониязының үлегерлиг симфония оркестриниң күүседизи-биле орус композиторларының неитерегей симфоникалыг музыказы. Дириижер — ССРЭниң үлүстүң артизи Ю. Симонов. 21.00—«Ye». Информастыг программа. 21.35—23.10—«Дума Горинниң карьеразы». Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ФИДЕ-ниң президентизи шиитпирин эде көргеп

АТЛАНТА (Джорджия штат)-СЭТА-ның тускай корреспондентизи И. Макуриниң дыннаткаынын ёзугаар алырга, Делегейниң шыдыраа федерациязы (ФИДЕ) шыдыраага делегей чемпиону А. Карповтуң болгаш ССРЭ-ниң Шыдыраа федерациязының делегейниң бирги чери дээш болур шыдыраа маргылдаазының хуусаазының дугайында шын турумун детиксн. ФИДЕ-ниң президентизи Ф. Олафсоннуң күүснем-даа кежигүнниринин-даа, делегей чемпионунуң-даа чепшээрели чоокка, шыдыраага хамаарышпас чылдагаанныр чугаалап тургаш, маргылдааны сентябрь 19-та эрттирер дээн хуусааны бир ай соңгаар — октябрь 19-та эрттирер деп шын эвес шиитпир үндүрүп турган дээрзин июль 22-де аңаа болган хураага чугаалашкан.

Ол талазы-биле совет федерация шүгүмчүлелиниң чептүүн күүсков кежигүннери бадыткааннар. Ол айтырыгны чугаалашкан соонда ФИДЕ-ниң президентизи шиитпир үндүргеп, ону күүскомнуң он кежигүнери шуптузу бир үн-биле деткээннер.

Медеглелде мынча деп айытпиан: «Делегейниң шыдыраа феверацизының (ФИДЕниң) президентизи делегейниң шыдыраа чемпионадын соңгаарладыр дугайында июнь 12-де хүлээп алган шиитпирин ам, элээп шыңгыы чугаалажыышкыннар соонда, маргылдааны сентябрь 19-та, Мераногa (Италия) эрттирер деп түңнел шиитпирни хүлээп алган.

Оон соолунде маргылдааның организаторлары болгаш ФИДЕ-ниң күүскому маргылдааларга белеткелдиг техниктиг нарын айтырыгларының уржуунда маргылдааны октябрь 1-де эгелээрин чепшээрээни А. Карповтан дилээр деп шиитпирни хүлээп алган.

«Хем мячик» клубтуң шанналы дээш Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк зоназының Кызылда эртип турар түңнел маргылдаазының белүктер айы-биле оюннары доозулгаи. Ам дөрт белүкке бирги черлерни алган командалар шанналдыг чер дээш ужуражылгалары дүүн эгелей берген.

Үк маргылдаага Бурят АССР-ниң пайысылалы Улан-Удэ хоорайдан ойнап келген бичии оолдарның тренери Юрий Изюнцев-биле ужуражып, тыва черге оларны канчаар үткүп, хүлээп алганын база бодуңуп командазының дугайында сонуургап айтырарымга ол мынчаар харыылады:

— Хүндүлээчел чонуг тыва черниң найысылалында эртип турар бо маргылдааның организастыг комитединиң кежигүннери оон бүгү киржикчилеринге таарымчалыг байдалды тургузар дээш улуг ажылды кыдыл чорутканы кончуг өөрүнчүг. Кызылдың аэропортуига ужун келириниске дерээи-на эң-не чылыбиле үткүп ап, хоорайның эң эки аалчылар бажыңының бирээзи — «Мөңгүдекке» чыттырып, аңгы-аңгы черлерден келген оолдарның маргылдааларга белеткенириниге болгаш оюннардан хостуг үезинде чүүү кылырын баш бурунгаар планнап кааны бистерге кончуг-ла эки болду.

Оюннардан хостуг үезинде бисиниң оолдар силерниң республикаларның найысылалының төөгүлүг, тураскаалдыг черлери-биле танышып, үлетпүр будүрүлгелерге экскурсиялап барып, дыка хөй солун чүүлдерни билип алдывыс. Эң ыламгыда Алдан-Маадыр аттыг музейни дыкала сонуургадывыс. Ында тыва чоннуң эртип келген төөгүлүг оруун, кадыг-чараш бойдус чурумалдыг черлерин, эң-менин болгаш казымал байлактарын делген көргүскенин магаладывыс. Музейниң залдарында аскан фото-чурук-тардан тыва черни хүндетхүүче чаартып турар алдарлыг кижилер-биле база танышгывыс.

Зона маргылдаазының бөлүктер аайы-биле тиилекчилери бүрүнгу хүн иларээн. Ынчангаш Амур, Сахалин болгаш Томск областының база Якут АССР-ниң шилиидек командалар кежигүннери бирги — дөртку черлер дээш ойнаар эргени алган. Оларның бот-боттарының аразында ужуражылгалары дүүн эгелээн. А чемпион ат дээш оюн июль 29-та кежээкинин 19 шак 30 минутада болур.

Бистиң республиканың «Метеор» деп командазы бодуңуп бөлүүге ийиги черни эдлээш, бештен—сес дугаар черни алыр эрге дээш ойнаардар. Олар боттарының бөлүүге баштай Красноярск крайның командазы-биле 1:1 быддыр хайынашкаш, ийиги оюнуида Томск областың футболистеринге 1:0 санга уттырган. Бистиң чангыс чер чурттугларывыс ниити белеткел болгаш техника талазы-биле өске командалардан бичии-даа дудак чок ойнаш турардар. Оларның арай-ла четпейн турар чүвези — моон мурнунда шак мындыг улуг хемчээлдиг маргылдааларга киришпейн турганнынаң дуржулга талазы-биле арай кошкак болуп турарры.

Ынчангаш ол бичии оолдарны чүгле республика иштинге эвес, а харын Сибирьнин өске хоорайларынга барып, эш хуузунуң ужуражылгаларын эрттирип, арга-дуржулга солчуп, олардан өөренир болза дээш.

Совет Тыванын 5 чылы ат-тыг стадионда үргүлчүлеп турар зона маргылдаазының түңнел оюннары чоокшулаан түүн спортчу демисел улам чидиглеңген. Бөгүн финал оюннар эгелээр.

В. ЧАДАМБА.

ЧУРУКТАРДА: Тываның командазының кежигүннери оюн эгелээр мурнунда тураскаадыг вымпелди аалчыларынга тыпсып турары; мячик дээш демисел.

Авторнуң фотолары.

Агаар

Кызылдың агаар станциязының медээзин ёзугаар алырга. Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, чамдык черлерге биче чаар. Мурнуу-барыын түк угланыышкынның хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 20—25 градус чылыг болур.

Кызылга эдир бузуттаар, чагбас. Мурнуу-барыын түк угланыышкынның хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 23—25 градус чылыыр.

КИНО

ИЮЛЬ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Террор» операциязының буурааны» (2 сериялыг) 9.30, 12.10, 17.30, 20.30, **«Метислав Келдыш»** 15.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Алдын дуңгуур» 10.00, 11.40 **«Сылдыстар-же үжүдүшкүн»** (2 сериялыг) 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Айлашкан дээш кым төлээрил» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узатнан) шактарда.

ХАМААТЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Кызылдың Октябрьская кудумчузунда № 9, рынокта № 26, Кочетовга № 40, Ленинде № 20, Дачнаяда № 13, Кечил-оолда № 38, Кирпичныда № 22, Правобережныда № 42, Магистральныда № 45 магазиннер чоңдан чаа өгүрецтерни, помидорларны, укропту, петрушканы, редисти, морковьту, свекланы болгаш инек-караан, кек-катты, викторияны, малинаны хүлээп аптурарын дыннаттыр.

Айтырыглыг кижи 2-34-22, 2-34-32, 2-17-78 дугаарлыг телефоннарже долгаар.

Дужаар күзедиг кижилерге антиг болуру-биле суббота, воскресенье хүнинеринде бажыңнарынга машина база чедер бээр. Ында чагыг киирери-биле 2-16-13 дугаарлыг телефонче 9 шактан 18 шакка чедир долгап болур.

Кызылдың башкы училищезин дараазында салбырларга кирип өөренирлерни чалап тур:

ШКОЛА салбыры — өөренир хуусаазы 3 чыл 10 ай. 8 класс доосканнарны хүлээп алыр.

ШКОЛА салбыры —өөренир хуусаазы 2 чыл 10 ай. 10 класс доосканнарны хүлээп алыр.

ЯСЛИ-САД салбыры— өөренир хуусаазы 3 чыл 4 ай. 8 класс доосканнарны хүлээп алыр.

КҮШ-АЖЫЛ салбыры — ниити билиг школаларынга күш-ажыл болгаш черчеңнер башкыларын белеткээр. Өөренир хуусаазы 1 чыл 10 ай. 10 класс доосканнарны хүлээп алыр.

Өөренирни күзээнер билдиринишкинни училищениң директорунга шилип алган салбырын айтып, бижээш чорудар. Билдиришкинге сес азы он класс дооскан документиниң болуп. № 286 майык ёзугаар эмчи шынызылгазын, кадр кылдызының начальнигиниң азы удуртукчуның ат салганы күш-ажыл дептеринден үшта бижилгеп. 3×4 см. хемчээлдиг дөрт фоточурукту, характеристиканы кожар.

ССРЭ-ниң Дээди болгаш ортумак тускай билиг өөредилге министерствозунуң бадылаан программазын ёзугаар дараазында эртемнерге киреринин шылгалдавын тудар:

а) школа, школа назы четпээн, күш-ажыл салбырынга орус дылга (диктант), математиканга (аас-биле);

б) школа, школа назы четпээн салбырларга киреглериниң музыка дыннаарын база хынаар.

Киреринин шылгалдаларыя 1981 чылдың август 1-деп 20 чедир кылыр. Документилерни: Кызыл, Колхозная 56, Педучилище, хүлээп алыр комиссия, тел. 2-35-74 адресче чорудар.

ДИРЕКЦИЯ.

Редакциянның адреси: Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийни амыдырал болгаш совет тургузуг калдыстерниң 2-37-13, пропаганда кылдызының 2-31-75, культураа кылдызының 2-23-54, кодээ ажыл-агый кылдызының 2-21-47, үлетпүр кылдызының 2-31-75, чаагай кылдызының 2-41-27 информация кылдызының 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаңга 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1579

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1) ТС—01175

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 175 (11673) | 1981 чылдың июль 29, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 кеп

Мал чеминиң белеткелининг дугайында материалдар 1-2 арыннарда

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИ, ЧАРЫШ

«Социалистиг чарыш — массаларның чогаадыкчы ижи-дир. Алызын алгаш көөр болза, кижилерниң бедик медерелдиг болгаш идепкейлиг чоруунга ол үндезилеттинген болуур. Ылап-ла ындыг идепкей бүдүрүлгениң курлавырларын илереп-ил, оларны ажыглалга киирерингө, ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидерингө дузалап турар» —деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, эш Л. И. Брежнев партияның XXVI съездизинге ТК-ның Отчёт илеткелинге чугаалаан. Партия социалистиг чарышка удуртулганы боттандырбышаан, ону организастаарынга болгаш хөгжүдеринге профэвилел организациялары эң чугула улуг рольдуг болурун айтып турар.

Бистиң республикада 110 муң ажылчыннарны, албан-хаанчыларны, студентилерни каттыштырган профэвилел организациялары боттарының ол эң чугула сорулгаларын күүсетпишаан, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидерингө үндезилээш он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын күүседирингө ажылчы чоннарны мобилизастаар талазы-биле чарыштыг организастал база калбартып келген. Амгы үеде республикада ажылдап турар кижилерниң 97 хуузу социалистиг чарышта хаара туттунган. Социалистиг хүлээлгелерни ажылдап кылырынга, чарыштыг организастаарынга болгаш хүлээлгө күүселдезин контрольдаарынга профэвилелдери улуг күш. Олар партия организацияларының удуртулгазы-биле материалдыг болгаш моральдыг идиг бержишиннерининг принциптерин амыдыралга боттандырарынга, чарыштыг түңнээрингө идепкейлиг киржип турар.

Социалистиг чарыштың чогум-на ынчаар организастап турарының чижээн Тываның электри четкилериниң коллективтеринден көрүп болур. Мында чарыштың киржикчилерин беш бөлүкке хувааганы бригадаларның, эзлчеглериң чарыжын организастап, түңнээрингө таарымчалыг аргаларны тургускан. Коллективте партия, профэвилел организациялары үнелиг эгелээшкиннерни ей-шаанда чугаалажып көрүп, нептередирин чедип ап, түңнелдерни үндүрерде түгле бүдүрүлге көргүзүглерин эвес, харын күш-ажылдың сагылга-чурумунуң байдалын, хөй-ниитии ажылынга ажыл-ишчилерниң киржилгезин база көөр.

Кызылдың дараныльга фабриказынга социалистиг чарышты дээштиг организастааны эки түңнелдерни берип турар. Коллектив ыл бүрүде планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин чедишкинниг күүседип келген бүдүрүлгелерниң бирээзи. Партия организациязының удуртулгазы-биле ында профэвилел организациязы күш-ажылды организастаарынга, ажылчыннарның амыдырал-чуртталгазының айтырыгларын шиитпирлээринге идепкейлиг киржип келген. Бүдүрүлгени хөгжүдериниң, продукцияның шынарын бедидерининг айтырыгларын хүралдарга удаа-дараа чугаалажып келген. «Россияның бараанналарынга — кончуг эки шынарны» деп Калинининиң камволь-сукно комбинадының эгелээшкининдө бө фабрика деткээн. Чарыштыг дээштиг организастаанының ачызында фабрика продукцияның 90 ажыг хуузун хөлүг чонга хүлээдип берип, Шынар демдектиг продукцияны эвээш эвести бүдүрүп үндүрүп келген.

Кызылдың сүт комбинадында, Шагаан-Арыгда райүлетпүр комбинадында, «Тыва тудуг» трезининиң № 48 тудуг эргелелинде, Кызылдың аъш-чем бараанналар садыында, хөй-хөй тудуг, транспорт, садыг организацияларында профэвилел организациялары социалистиг чарышты организастаарын идепкейжиткен. Чарышты организастаарының аргаларын сайзыраңгайжыдып, хүлээлгелер алыры, күш-ажылдың түңнелдерин деңнештирип көөрү, ону массага көскү, биилдингир болдурары, ооң тиилевичилерин шаңнап-мактаары, коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинни калбартып талазы-биле айтырыгларны киичээнгейниң төвүнгө тургускан.

Хууда болгаш бригадаларның социалистиг хүлээлгелерин ноябрь 7-де күүседир деп Москваның болгаш Ленинградтың ажылчы чоннарының эгелээшкининг республикада хөй-хөй ажыл-ишчилер, күш-ажылчы коллективтер детиксээн. Ындыг хүлээлгелерни республикада 200 ажыг чолаачылар болгаш септекчилер алган. Орүк ажылдакчыларының ортузунда ындыг чарыш база калбарган. «Хөжудап тураралар чон ажылдаар» деп ростовчуларның патриотчу эгелээшкининг үлетпүр бүдүрүлгелерде, тудуг коллективтеринде нептерээдип турар.

Партия организацияларының удуртулгазынга даянгаш, профэвилелдери эки дуржулганы ниитилештирип, ажылчы чоннарның үнелиг санал-онаалдарын, чогаадыкчы, чаартыкчы чоруун бүгү талалыг детиирер ужурлуг.

Ынчалза-даа социалистиг чарышты болгаш күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөр дээш шимчээшкинни организастаарда ёзу-барымдаалаар чорунтар ам-даа бар. Хүлээлгелер күүселдезин хөйге көскү болдурар, тус-тус кижилерниң, коллективтерниң планныг онаалдаларны канчаар күүсеткенин деңнештирип көөрүн чогуур деңнелге тургузуп шыдаваан.

Ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезинге, мурнанчы дуржулганы пропагандаларынга, күш-ажылды бедик медерелдиг ёзу-биле көөрүнге кижизидеринге коммунистиг күш-ажылдың школаларын дамчыштыр ажыл улуг черни эзлээр. Ынчалза-даа Таңды, Чөөн-Хемчик, Өвүр районнарның чамдык совхозтарында коммунистиг күш-ажылдың школалары тургустунмаан, «Тыва тудуг» трезининиң салбырларында коммунистиг күш-ажылдың школалары ёзу-барыдаалап тургустунган, профэвилел комитеди ооң ажылын экижидер талазы-биле ажылды кошкак чоруткан.

«Тыва көдээ тудуг» трест, «Тудуг кезектери» комбинат, «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкын ышкаш бүдүрүлгелерде кадрларның ажылдан үнер-кирери ам-даа эвээш эвес. Ону кызырарынга, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжглаарынга хөй-ниитиниң кадрлар киидизи, эш хуузунуң судтары, профилактика чөвүлелдери ойнаар ужурлуг.

Социалистиг чарыш болза чаа кижини кижизидериниң чугула чепсээ, ооң политиктиг болгаш мөзүг-шынар талазы-биле сайзыралынга ол дузалап турар дээрзин профэвилелдериниң XVI съездизинге эш Л. И. Брежнев чугаалаан. Ол айтыышкынны удуртулга болдургаш, социалистиг чарыштың, коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинни кижизидиичи ролюн улам күштелдирер дээш хөй талалыг ажылды чорудары партия, профэвилел организацияларының сорулгалары болур.

МАЛГА ЧЕМ БЕЛЕТКЕЛИ — БҮГҮДЕНИҢ ХЕРЭЭ

СЭКП обкомунуң кыйгырыын деткивишаан

«Шын» солунуун «Күш-ажылчы алдар тугун» бөгүн Барыын-Хемчик районунуң «Барлык» совхозунуң Аксы-Барлык салбырында Хертек Санаанның удуртканы мал чеми белеткээр механизастаттынган звенонуң чедишкинниеринге турасказадып көдүргеи. Ук звено 1600 тонна сигеи кезип белеткээр планын амга чедир 556 тонна кылдыр белеткээш, совхозтуң салбырларының сигенчи звеноларының чарыжынга мурнуку одургда чоруп турар.

Мал чемнери белеткеп турар бүгү ажыл-ишчилер! Республикада чарлаттынган шалыпчы ийи айда планныг даалгаларны бүрүн күүседир дээш улам кызымаккай ажылданар!

ХЕЙ-АЪТТЫ КОШКАТПАЙН...

«Саян» совхозтуң ажыл-ишчилери база шефчи организацияларның төлээлери бо чугула кампанияга кайчаар киржип турарының дугайын чугаалап бээри ында партком секретары Александр Васильевич КОКАРИНДЕН бистин корреспондентивис дылээн.

— Үргүлүүлелдиг кандааш кыының уржуундан дыка бергө байдал республикага тургустунганын барымдаалааш, ниитинин малынга чемнер белеткээрин хүниүң эң чугула айтырыы кылдыр көрүп, ажылчы чонну олче массалыг мобилизастаар талазы-биле партия Тыва обкомунуң кыйгырыын совхозтуң салбырларында мал чеми белеткээр бригада, звено бүрүзүнге, суурларда агитквартира бүрүзүнге дынадып чедирип, салдынган сорулгаларны тодаргай тайылбырлаан бис. Ол кыйгырыг ажыл-ишчилерниң хей-аъдын көдүрерибиле чергелештир, оларга улуг харыысалганы онаагаан. Олар ол дугайын эки билип, аңаа боттуг ажыл-херек-биле хөрыылаар дээш, кызымаккай туржуп турарлар.

Сезон эгезинден бээр июль 27-ге чедир совхозта ниитизибиле 220 тонна сигеи, 180 тонна сенаж, 66 тонна витаминниг сигеи далганы белеткеттинген. Эрткен чылдарныңга деңнээргө, ол хөлчок эвээш. Ынчалза-даа амгы оът-сигеи чегей үнген берге байдалды барымдаалап көөр болза, ол ындыг-ла багай эвес.

Ажыл-агыйның үш салбырында мал чеми белеткээр механизастаттынган беш звенонуң гургускан бис. Оларның бүрүзүкүлүг ажылдаарын хандырар дээш элээн хемчеглерни ап чоруткан. Ынчангаш машина-техника аңаа туруушкуу чок ажылдап турар. Ажылдың чүгүлө участокгарында коммунистерни, комсомолчуларны, дуржулгалыг механизаторларны тургускулаан бис. Оларның үлегерин эдерер, оларга деңнежир дээш өскелер база-ла шалыпчы ажылдап, хүнде килыр нормазын үргүлүү ажыр күүседип турарлар. Ылаңгыя совхозтуң Ленинка салбырында звеноуң механизаторлары А. Глуховко биле В. Олчукпаның база оларның кады ажылдап турар хей-хей эштеринин бедик тура-соруктуг ажылдап турарын мактап айтыксаан-дыр мен. Чөрле ынаш, ындыг эрес-кежээ эрлеп Сушь салбырның механизастаттынган звенозунда база-ла хей болдур ййин. Ынчангаш сушьчулар чарышка база багай эвес түңнелдерни чедип ап келгеннер.

Совхозтуң мал чеми белеткеп турарларынга улуг дузалаңы район төвүнүң будурүлгелериниң, албан организацияларының ажылдакчылары, кедээ ажыл-ишчи коллективтер, агитквартиралар чурттакчылары, пенсионерлер, школчулар чедирип турар. Оларның күжүбиле белеткээн дыка хей будук-бүрүнү АВМ-де витаминниг далган кылдыр болбаазырадып турар.

Будук-бүрү белеткээринге районнуң улус өөредилге кадзизиниң, үлетпүр комбинадының, Өөктүң ыяш ажыл-агыйының, совхозтуң төп сүт-бирааң фермазының, кедээ Культура бажыңының болгаш өскелээ коллективтериниң идепкейлиг киришкенин демдеглевес аргажок. Оларның чамдыктаны бердинген планныг даалгаларны чедишкинниг күүсетклээн. Ынчалзажок почта болгаш садыг ажылдакчылары, ортумак школаның төлээлери бо ажылга амдыгаа чедир ынөшпейн, боттарының олуттай чоруун көргүзүп турар. Адаттынган организацияларның удуртукчуларындан ол дээш шынгыы негээр апаар бис.

Кысказы-биле чугаалаарга, чарлаттынган шалыпчы ийи айның иштинде база ооң сонгаар-даа кылыр ажылдарның хемчээли дыка улуг. Ынчалзажок ажыл-ишчи энтузиазмны, хей-аъттың кошкаш кылбайн, бо-ла темп-биле уламылаар болза, улуг үүлени будурүп ап болуррга бүзүреллиг бис.

МЕШПЕН-ХӨЛДҮҢ ЭРИКТЕРИНДЕ

Ниитиниң малынга чем белеткээринге «Бай-Тал» совхозтуң ажыл-ишчилери бүгү күжүн мобилизастаап. Ында сигеи белеткелиниче 175 кижиниң хаара туткан. Оларны үш звено кылдыр үскен. Ажылдың чорудулгазын болгаш белеткээн чемнериниң шынарын доктаамал хынап турарын хандыралары-биле 12 кезек черде депутат-улусчу контроль бөлүктерин тургускан.

Сөөлгү чедп хонукта совхозка 65 тонна сигеиин кезип, бөлгеш, сараатгаан. Совхоз төвүнде сес агитквартираның чурттакчылары 60 тонна сигеини хол кадыры-биле кезип белеткээрин хүлээнгеи. Амгы үеде хүннүң-не хуваалда ёзугаар агитквартираларын совхоз траиспорт-биле хандырып турар.

Мал чемнери белеткээринге школачылар совхозка база дузалажып турар. 20 ажыг өөреникчи будук-бүрү белеткээринге ажылдап келген. Олар 70 тонна будук-бүрүнү белеткээн. Ол ышкаш Бай-Тал школазының будурүлге бригадазының кежиктиери башкы С. Тойлунуң удуртулгазы-биле совхозтуң чайгы сезонунуг ажылдарынга киржип, тараа, картофель шөлдерин суггарып, бок үнүштер аштап, идепкейлиг ажылдап турар.

Бай-Талдың Мешпен-Хөл эриктеринде өлеп сигеннин, хыргыыштың үнгени багай эвес. Ам ында ийи трактор косылказы-биле кесткрип, бир трактор дырбаажы-биле бөлдүрүп, хол кадыры-биле 20 кижи кезип турар. Мешпен-Хөлде сигенчилерниң сөөлгү чедп хонукта чарыжының түңнелин совхоз дирекциязы үндүрген. Совхозта спорт комитединиң даргазы А. Кан-оолдуң удурткаиы 9 кижилиг звено чедп хонукта 25 тонна сигеиин кезип, балуп сараатгаан, чарыштың бирги черин эзлээш 50 рубль-биле шаннаткан. Ийиги черни эзлээн комсомолчу И. Данар-оолду — 20 рубль, кестирикчи трактористер Л. Мандараа, С. Божуиам оларны 10-10 рубль-биле шаннаан.

Ооң-биле чергелештир бо чугула кампанияны совхозта чорудуп турарында шынгыы четпестер барын демдеглээр херек. Чиижээ, Мешпен-Хөлде ажылдап турар звеноларның сигеи кезилдезиниң темпизи кончуг оожум. Эртен ажылче 10 шакта эгелеп киржп кежээ 5—6 шакта ажылын соксаткаш, чоруп турар. Бо айыткан четпестерни доп-дораан чайладыр хемчеглерни «Бай-Тал» совхозтуң дирекциязы алыр ужурлуг.

Х. КАРА-ООЛ.
Бай-Тайга район.

Кызыл районда «Кара-Хаак» совхоз — республикада ногаа өстүрериигө тускайлаттынган ажыл-агыйларның бирээзи. Бо хүннерде ол совхозта ногаанның чайгы ажаалдазы түлүк: чаашкын соонда бок үнүштер үнүп эгелээн.

Совхозта В. Коцурнуң удурткан звенозу эрткен чылын бир гектарга онаалтыр 100 центнер ногааны ажаап алган. Ук коллектив ооң бирги беш чылдың баштайгы чылында ооң-даа хей дүжүтту алырын хүлээнген ажылдап турар.

ЧУРУКТА: ногаа шөлүнде ажыл.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

КӨРЕЙ УЛУС-БИЛЕ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫ

Мурнуу Көрейден даштыкы шеригларын үндүрер болгаш чурттуң демократтыг үндезинге тайбың каттыштырар дээш көрей улустуң демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгазының айы Совет Эвилелинге июль 27-де дөзулган.

Москвага, Алма-Атага, Владивостокка, Хабаровскиге, Иркутскиге, Благовещенскиге, чурттуң өске-даа хоорайларынга болгаш суурларынга совет хей-ниити төлээлекчилериниң митингилери болгаш хүралдары болган. Республиканың ишкиги херектериигө империалчистиг холгаарлаашкынны сокпалыр дугайында КУДР-ның чөптүг негелдерин боттарының деткип турарының дугайын чүве чугаалааннар медеглеп турган. СЭКП-ниң XXVI съездизинге демдеглеп тургаиы ышкаш, совет кижилер КУДР-биле харылзааларны хамыдырынче болгаш байлакшыдарынче чүткүл салып турар дээрзин олар онаалап демдеглээнгеи.

КУДР-ның бөгүнгү хүнүнүң, социализм тургузуушкунунуң ооң чедишкинериниң дугайында тоожуп турар делегелерни организастаан. Көрей кинематографистериниң тогаалып тургускан фильмнериниң көрүлдези болган.

Көрей-совет найырал ниитилелиниң делегациязы айга киришкеи.

(СЭТА).

Бүдүн чартык миллион тоннаны

СТАВРОПОЛЬ. (СЭТА). Ставропольдуң тараажыларының шаңнардан элеваторларже хонуп санында-ла барык чүс муң тонна тарааны чедирип турар. Крайның колхозтары болгаш совхозтары күрүне шыгжамырынга бүдүн чартык миллион тонна тарааны урган.

Крайның ажыл-агыйлары он бирги беш чылдың баштайгы чылында күрүнеге бир миллион 900 муң гектар тарааны садарын хүлээнген.

Хүн демдеглели

АЖЫЛДЫ МЕРГЕЖИЛДИГ ОРГАНИЗАСТААР

Республиканың ажыл-ишчилери ниитиниң малынга чеминер белеткелинде күжениишкиниг ажылдап турар. Кандаашкынның уламыидан ото-сигеннин үнгени шоолуг эвес болза-да, сиген, сенаж, силос белеткелин, витаминниг сиген далганы будурерин база будук-бүрү боодалдаарын чер болганда чорудуп турар.

Статистика эргелелиниң медээзи-биле алырга, республиканың ажыл-агыйлары тараан болгаш чайгаар үнген сигенни 40,4 муң гектардан кескен, ооң 35,3 муң гектарындан сигеинн бөлүп алган. Шупту 19,5 муң тонна сигеини белеткээн, ол — планның 8 хуузу. Ооң иштиңден 8,5 муң тонна сигеини тырып боодалдаан.

Таңды районнуң совхозтары сигеи белеткелин элээн организастап чорутказ, планын 12,5 хуу, Улуг-Хемнин — 11 хуу, Тес-Хемнин — 12, Чөөн-Хемчиктин база Өвүрөүү — 10-10 хуу чедире берген.

Өске арткан районнар планын дөңгүп-ле 2-ден 4 хуу чедиргилээн. Чамдык районнарда кезинишкин биле бөлүүшкүнүнүң аразында дыка үзүктелиишкинии болдуруп турарын демдеглээр херек. Чиижээ, Барыын-Хемчик районнуң совхозтарында кезинишкии болгаш бөлүүшкүи аразында үзүктелиишкин 230 гектар, Улуг-Хемниинде — 310, Чөөн-Хемчиктиинде —644, Бии-Хемиинде— 1000, Тес-Хемниинде — 380, Тожуиуунда —650, а республикада ниитизи-биле — 4,1 муң гектар чедип турар.

60 муң тонна сенаж планыидан үүтле 6130 тонна салдынган азы планның 10 хуузу. Таңды район сенаж салыр планын 16 хуу, Барыын-Хемчик — 10, Кызыл — 40, Каа-Хем — 8 хуу чедиргилээн. Ынчалзажок Бай-Тайга, Тес-Хем болгаш Эрзин районнарның ажыл-агыйлары сенаж салырынче ам-даа эгелеп кирбээн.

Витаминниг сиген далганы республикада 1760 тоннаны будурген. Ол — планның 25 хуузу. Витаминниг сиген далганы будурер планын Улуг-Хем районуң ажыл-агыйлары 28 хуу, Кызылдыы — 29, Бии-Хемиин — 28, Таңдынын — 29, Каа-Хемиин — 24, Тес-Хемнин — 20, Барыын-Хемчиктии — 24 хуу күүсеткеи. А Эрзин, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга районнарның совхозтары үүтле 2-ден 11 хуу чедиргеи. Республикада бар болуп турар, витаминниг далган будурер 46 агрегаттың бөгүн 37-зи ажылдап турар. Тос агрегат техниктиг болгаш организастыг чылдагааннардан ам-даа ажылдавайн аиаа турар. Таңдыда үш агрегат, Бии-Хемде — 2, Улуг-Хемде — 2, Каа-Хем болгаш Чөөн-Хемчик районнарда 1-1 агрегат ажылдавайн турар. Ол агрегаттарны кыска хуусавда ажылдадып эгелээрин эргежок чугула.

Улуг-Хем болгаш Тожу районнарның ажыл-агыйлары силос салырынче база эгелеп киришкеи. Республикада ниитизи-биле 2,7 муң тонна силос массазы салдынган.

Республикада мал чемнериин белеткелинде механизастаттынган 97 бригада ажылдап турар, оларда 310 звено бар. Чемнер белеткелинде шупту 14200 ажыг кижи хаара туттунган. Ооң иштиңден хол кадыры-биле 4169 кижи чөчок черлерден сиген кезип турар. Будурүлге, албан организация черлериниң 5 муң ажыг кижиии чемнер белеткелинде мобилизастаан. Эрткен чылдың бо үезинде сиген белеткелинге ажылдап турганыидан 54 звено, 8,4 муи кижи хей болуп турар.

Оът-сиген шоолуг үнмээнбиле нарын байдал тургустунганының үезинде будук-бүрү чемни белеткээри чугула ужуредузалыг апарган. Республикада ниитизи-биле 6 муи тонна хире будук-бүрүнү белеткээн. Эрткен чылын мынчан будук-бүрүнү чүгле 800 тонна бичии ажыгны белеткээн турган. «Шэмбалыг», «Тиилелге», «Кара-Хаак», «Х Улуг хурал» совхозтарның будук-бүрү белеткээринге Кызыл хоорайның будурүлгелеринден болгаш организациялары эки дузаны чедирип, Улуг-Хемниң ортулуктарындан будук-бүрүнү белеткеп турар.

Болуп эрткилээн чаашкынларның соонда дыка хей совхозтар рапс, сула болгаш чимге-тараа чаштырылгазынга эгелеп кирипкеи. Совхозтарның, көдээ ажыл-агый эргелелериниң удуртукчулары, спциалистери ол культуралардың чаштырылгазын шөлдүң төнчүзүнге чедир доозар дээш организастыг хемчеглерин алыр, хүлээлгелиг. Анаа-херелээр үрезии республикада чагчыр-биле бар. Күзүн чажаа көк-тараанны ғарыырының үезии база келген. Үрезиккерии Таңды продуктулар эргелелиниң чедип алыр херек.

Хүн демдеглелин көдээ ажыл-агый министерствозунуң спецнализтери белеткээн.

БАШТАЙГЫ ХҮННЕР ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

СЭКП Тыва обкомунуң чоокта чаа болган III пленумунуң шиитпирлеринде бо чылдың кандаашкынныг берге байдалында ниитинии малынга четчир санныг чем-суурну белеткээр дээш кандыг хемчеглерни ап чорутса чугулазын тодаргай айыткан. Оон соонда шалыпчы ийи айны чарлаан болгаш мал чеминиң белеткелинче республиканың бүгү ажылчы чонун кыйгырган Кыйгырыгны партия обкому хүлээп алган.

Барыын-Хемчик районунуң ажыл-агыйларында мал чемнери белеткээр талазы-биле ажылдың темпизи эм-даа кошкак болуп артпышаан. Район бо хүннерде сиген белеткээрининиң планын чүгле 7,6, будук-бүрү белеткээрин 5,9, витаминниг сиген далганының планын 12 хуу күүседген. Хожудаш-ының кол чылдагааны чамдык ажыл-агыйларының мал чеминиң белеткелинге баш бурунгаар хынамчалыг белеткениң албаанында болуп турар. Чижээ, районда бар 19 пресс-подборщиктиң чүгле тоолу, 27 трактор косилказының 20-зи ажылдап турар. Техника ажыглалы ыланғыя «Дэн-Терезин», «Шекпээр» совхозтарда контуг куду деңнелде. Оон уржуудан «Дэн-Терезин» совхоз 2550 тонна сиген белеткээр планының чүгле 50 тонназын, «Шекпээр» совхоз 3550 тоннаның деңгуу-ле 100 тонназын белеткеп алган. «Дэн-Терезинде» ажылчы чонну мал чеминиң белеткединче хаара тудар ажылды кошкак организастаан. Ында ол чугула кампанияда чүгле 78 кижи киржип турар.

Чонну мал чемнери белеткээринче мобилизастаарынга Ак кедээ Советти (күүском даргазы У. Сарыглар) совхоз директизазынга боттуг дузаны көргүспейн турар. «Шекпээр» совхозтуң бодунуң сиген белеткээр девискээри кызыы. Ынчангаш «Барлык» оларга эки дүжүттүг шөлдү айтып берген турбуже, үстүкү органнардан айтышкын кээрин маган, ук шөлдүң кезилдезин эгелевейн турар. Оон уламындан сигенниң хоолулуг, эки үезик эттирип, шынарын баксыраткан.

Черле ынчаш, кайы-даа ажыл-агыйда мал чеминиң шынарын бодавас, оон чүгле ниити дензизин сүрүп, сигенниң «быжарын» маган турган, оон сүзүнүүг үезин эттирип алыр чорук эм-даа катаптавышаан.

Ниити сан-чурагайлардан алган көргө, «Хемчик» совхоз мал чеминиң белеткелиниң талазы-биле районда мурнакчы болуп турар. Совхоз бо хүннерде 340 тонна сигенни белеткээн. Бо сантүкну чүгле дензи-биле алырга, ындыг-ла эвээш эвес-даа болза, оон шынары кончуг куду. Ылаштыя доминкти кезер үезин эттирипкенинден ол кургаш, совктелип калган. Кышкы үеде ол ниитинiя малынга хоолулуг чем бомбазы билдингир.

Өске ажыл-агыйларга бодаарга, «Барлык» совхозтуң девискээринде сиген бо чылын эки үнген. Ынчалзажок ында ажылдың темпизи эм-даа чогуур деңнелге четпес, оожум. Аксы-Барлык салбырында Көк-оол Саяның удуртканы механизастаттынган звенону санаваска, төп-бырларында Байыр Хомушкунуң болгаш Дорҗу Хертектиң механизастаттынган звенолары бар аргаларны чедир ажыглап шыдавайн турар. Оон кол чылдагааны техниканы эгүүр хуусаазында шынарлыг кылдыр белеткеп албазында болгаш коллектив кежигүннериниң күш-ажылчы сагылга-чүрүмүнүң коцказында. Сөөлгү хүнерде улаштыр болгулаан чаъстаашкынга сылдаглаш, мал чеминиң белеткелинче орайтап үнер болгаш харын-даа үзүктелиишкиннерни болдурга бээр таварылгаар безин тургулаан.

Бо үеде болганчок-да болу бээр чаъстаашкынга таварышканда мал чеминиң белеткелиниң темпизин кошкатпазының аргаларын баш удур бодап көрбээниңден ажыл-агыйлар улуг берггедээшкинге таварышкан. «Барлык» совхозтуң директизазы, специалистери ол берггедээшкинден үштунарының аргазын дилеп, сигенни долгактаарын, чадырлап, хемээнээрин, сараттарын шеңеп эгелээн болза, өске совхозтарда оңу безин кылбайн турары канчап-даа таарышпас. Оон-биле чергелештир АВМ-нерин база чедир ажыглавайн, сенаж салырының чүүсевизин хожудадып, оңу белеткээрининиң технологизизи шын салгывайн шынарын бакырадын турарының фактылары бар. Бо четпестерни дарый чайладыр сорулга-биле совхозтарның, районуң кедээ ажылагый эргелелиниң специалистери мал чеминиң белеткелиниң шынарын хүн бүрүнүң доктаамал контролюнга алаа чогуур.

Район төвү Кызыл-Мажалык суурнуң, Ак-Довурак хоорайның үзеттүүр, будурулге, албан организация черлери шеф дузазы-биле кедээге мал чеми белеткээринче хожудан киргеп. Бо хүнерге чедир районда ниитизи-биле чүгле 11 тонна сигенни, 409 тонна будук-бүрүүг хөй-ниитинниң күжү-биле белеткээн. Бо ажылга районуң ыяш ажыл-агыйының, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективтери өөн киришкен. А № 741 КМК, № 1 КМК, энергосбыт, шериг комиссариады шефтеп, мал чеми белеткээринче ам-даа эгелеп кирбээн. Шефчилерни транспорт-биле Кызыл-Мажалыктың Сельхозтехника каттыжышкынны багай хандырып турар. Оон кол инженери А. Номакининиң бүрүүзү-биле эрткен дыштанып хүннерде 209 хире кижи транспорт чогуудан мал чеминиң белеткелинге киржип шыдаваан.

Мал чеминиң белеткелинде тургустунуп келген бо дүүреничиг байдалды өөренип көрөш, партия райкомунуң сөөлгү бүрозүүрэ бо айтырыгны түскай чүтаалажып көргеш, чамдык совхозтарның, ажылагый удуртукчуларының тайылбырын дыңнап, чогуур хемчеглерни алган. Бүрогга мал чеминиң белеткелиниң темпизин шапкынчыдар талазы-биле тодаргай доктаамал хүлээп алган болгаш хемчеглерни ажылдан кылган. Мал чеми белеткээрин моол сонгаар улам шапкынчыдары, олче улам-на хөй кижилерни хаара тударындан, ажылды билдиглиг организастаарындан хамаржыр аңаар.

А. БЕГЗИН-ООЛ.
«Шынның» корр.
Барыын-Хемчик район

Ак-Чыраанын сиген кезер шөлдери июль айның баштайгы хүнеринден эгелеп дүүрээзинниг апарган. Эрэкэ, Тес-Хем, Өөүр болгаш Монгун-Тайга районнарның сигенчилери ниитилии малынга чем белеткелий муруку чылдардан элээн эрте болгаш организастыг эгелээн. Чүге дээрге, бо чыл муруку чылдарга бодаарга, кандаашкынныг берге боон турар.

Өөүр районуң ажыл-агыйларының удуртукчулары, тускай эртемниглери болгаш районуң бүгү ажылчы чону агаар-бойдустуң берге байдалын өөренип көргеш, бүгү бар күштү мал чеминиң белеткелинче мөөнээн. Районуң дөрт совхозу бо чылын ниитинин малынга 13850 тонна бедүүн чемнерин белеткээр планныг. Эрткен чылдарга бодаарга, сигенниң үнүжү багай-даа болза, баштайгы 10 хонуктуң түнелги эки болган.

Мал чеми белеткээрининиң шалыпчы ийи айның баштайгы он хонуунуң түнелин үндүрген. СЭКП Өөүр райкомунуң болгаш райкүүскомунуң хуралы сиген шөлү—Ак-Чыраага болган. Он хонукта 708 тонна сигенни белеткээш, оон 647 тоннаны тырып боодалдап алган; план 13,3 хуу күүсеттингеп.

КЫЙГЫРЫГНЫ ДЕТКИВИШААН

«Ак-Чыраа» совхоз тиилекчи болгаш, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң шилчип чоруур Кызыл тугун болгаш акша шанналын чедип алган. Ол совхоз эрткен чылдың бо үезинде чүгле 152 тонна сиген белеткээн турган болза, бо чылын сигенни кезилдезин организастыг чорудуп, эрес-шудургу ажылдаваш, оон барык 4,6 катап хөй сигенни белеткеп алган.

Эрткен чылын районнуң бүгү ажыл-агыйлары июль 20-ге чедир 845 тонна сигенни белеткээн болза, бо чылын 1337 тонна сигенни белеткеп, мал чеминиң белеткелин организастыг чорудуп турарын хуралдан демдеглээн.

Өске совхозтарга бодаарга, сиген кезилдезин эрткен чылгыындан организае чок, оожум темп-биле «Коммунизмче орук» совхоз чорткан, онда чүгле 109 тонна сигенни белеткээн.

300 тонна будук-бүрүнү районнуң ажыл-агыйлары белеткээр ужурлуг. Июль 20-ге чедир «Торгалыг» совхоз 20 тонна будук-бүрүнү белеткеп, бо талазы-биле өске ажыл-агыйларны мурнай берген. Будук-бүрү белеткелин чүгулалап кербес чорук, чамдык ажыл-агыйларының удуртукчуларында барын каттыжкан хуралга демдеглээн. «Кызыл тука» совхоз (директору Б. М. Кара-Сал) бо хүннерге чедир будук-бүрү белеткээр чаңгыс-даа звено тургуспаан.

СЭКП Тыва обкомунуң Тыванын бүгү ажылчы чонунга кыйгырыы-биле танышкаш, оны долузу-биле деткип, ниитинии малынга бижиг чем-суурну белеткээр дээш Ак-Чыраанын делгемнеринде районнуң 688 ажыл-ишчилери бижиг тураскаа-биле ажылдап турар.

М. ДАҢЗЫН.
Өөүр район.

ДАРЫЙ ХЕМЧЕГ АЛЫР

Карл Маркс аттыг совхозтуң девискээринде сигенниң үнгенив шоолуг эвес. Сигеи кезер шөлү эвээш. Ындыг-даа болза, сөөлгү үеде мал чеминиң белеткелин дүргедедир, бар аргаларны ажылгаар талазы-биле организастыг хемчеглерни ап, суурнуң чурттакчыларын, албан организацияларда ажылдап турар кижилерни, өөреникчилерни ол чугула ажылче калбаа-биле мобилизастаан. Бо хүннерде ниитизи-биле 222 кижи мал чеминиң белеткелинде доктаамал ажылдап турар. Ылангыя будук-бүрү белеткээр ажылче кол кичээнгейин үлегдырган. Улуг-Хем районнуң девискээринден будук-бүрү белеткээри-биле 2 бригаданы тургускан. Ол шыкаш суурнуң агитквартиралары база шефтээшкинни организастап турар.

Совхоз ниитизи-биле 98 тонна будук-бүрүнү белеткеп алган. Улуг-Хемде бригадаларында бир силос комбайныя бижыглаан. Аңаа будук-бүрүнү хээлектеп, оон совхоз төвүнче болгаш төп шан Сесегеже удур сөөртүп чорудуп турар. Совхоз төвүнде база будук-бүрү хээлектээр агрегатты тургускан. Ол агрегат 2 эвээчиг ажылдап турар. Ында 26 кижини хаара тудкан.

Чамдык черлерде будук-бүрүнү үрелбези-биле тускай сери хевирлиг, аңаандан салгынап турар үгек кылгаш, аңаа оваалап, кургай бээрге сарай ниитинге сараттап турарын база организастаан.

Сесегеде куруктуг черлерден үнген чашпанны кестирип белгеш, прессташ, сараттап турар. Ховуларда үнген канмыыл дээр чашпанарны кезип белгеш, сүт-бараан фермазында силос онгарында чыып турар.

Чердеп чайгаар үнген сигенни 26 тоннаны кескеш, сараттаан. Бо ажылга № 2 хойжу бригаланың (бригадири Михаил Монгуш) малчынары эки киржип, кескен сигенни кыштагларже удур сөөртүп, аңаа кургаткаш, сараттап турар. Бода мал бригадазы база мал чеминиң белеткелинде багай эвес ажылдап, хол кадыыры-биле кезип турар.

—Сүтгарылга системазының Чадаана эргелелиниң. Ында суурда чурттап турар ажылчынкары бар. Олар сүтгарылганы чорутпушаан, совхозка сиген белеткеп бээр хүлээлгелиг. Бо хүннерде чүгле йи кижи хол-биле кезип тур бис, өске сөөртүүр бо ажылга киришпейн турар — деп, ында хоочун сүтгатчы Б. С. Дамдың хомудан чугаалады.

Олда совхозтуң № 1 хойжу бригадазы ам-даа мал чеминиң белеткелинче кирбээн.

Совхозтуң кол сиген шөлү суурнуң алдыы талазында турар. Ону долгаймыр мал кирбес кылдыр кажаалаан. Лаажык Монгуш, Менге Ондар оларга таныылаадып каан. А олар ынаар киженгей салбайн турарындан суурнуң чурттакчыларының хүүда инектери кадат чогуудан ол сиген шөлүнде оларлап турар. Оон чоогунда совхозтуң хаван фермазы бар. Хаван ажаакчыларының харысала чогуудан хаваннар база-ла сиген шөлүнде черни аңдарып, оттап чоруп турар.

Бо талазы-биле кедээ Советтиң талазындан дарый хемчеглерни алыры чугула.

Ол шыкаш совхозта бензин сөөртүүр машина чогуудан кывар-чаар материалдар удуктелп бээр фактылар бар. Ол чорук сиген кезилдезинге база шаптыктап турар.

Малчынарже болгаш мал чеминиң белеткелинде ажылдап турар бригадалар, звенолаже ол совхозта бижыглаттынган автомегазин ай ажыг чорбаанын ында ажылдап турар кижилер хомудан чугаалап турар.

Мал чеминиң белеткелинде ажылдап турар бригадаларда тук, лозунгар, көргүзүг самбыралары ам-даа кылдынмаан. Кедээ культура бажыңында агитбультбригада мал чеминиң белеткели эгелээнден бээр чаңгыс-даа катап үнүүшкүн кылбаан. Айыттынган четпестерни чайладыр талазы-биле дарый хемчеглерни алыры эргежок чугула.

Н. ДАЖИНМАА.
«Шынның» корр.
Чөөн-Хемчик район.

МАЛГА ЧЕМ БЕЛЕТКЕЛИ — ХҮННҮҢ ЧУГУЛА АЙТЫРЫЫ

Шалыпчы ийи ай чорup тур

Кызыл районда «Кара-Хаак» совхоз чыл санында күрүнеге эвээш эвес ногаа аймаан дужаап келген. Бо чылын 1600 тонна ногаа аймаан, оон иштинде капустаны 1200 тоннаны дужаар деп совхозтуң ажыл-ишчилери сорулганы салганнар. Совхоз төвүнден ырак эвесте шөлде ниитизи-биле 120 гектар черде капустаны, огурецти, помидорну болгаш өскедаа ногаа культураларын шагда-ла олурткан. Ында 60 хире ажылчыннар хаара туттунган болгаш звеноларда чарылган. Соскур Дотпаевич Монгушка удуртқан суггарыкчыларның 5 кижилиг звенозу ДДН-100 деп агрегат-биле баштайгы үеден эгелээш шөлду доктаамал, бедик шынарлыг кылдыр суггарып, мурнакчыларының одуруунда чорup турарлар. Оа-ла оруктар, омгарлар болгаш бүга кыдынаан хол-биле сиген кезер пенсионер К. Ч. Хертектиң звенозу мал чеми белеткээринге эвээш эвес улуун киирип турарлар. Эрткен чедп хонукта пенсионерлер К. Ч. Хертек, В. Н. Топоев болгаш Д. К. Чооду олар үжелээ 5 тонна чашпан сигенни кескеш, совхозка хүлээдип бергеннер. Ажыл үргүлчүлевишаан.

ЧУРУКТАРДА: сиген кезикчилери, пенсионерлер (солагай таладан) Д. К. Чооду, В. Н. Топоев, К. Ч. Хертек; (адаанда) мурнакчы суггатчы С. Д. Монгуш оглу Роман-биле.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ИСКРАЖЫЛАР—МУРНУНДА

«Искра» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының саанчылары чартык чылда ниитизи-биле бир инекке онааштыр 1152 килограмм сүттү саап алган. Олардан Күзенмэа Монгуш 1258 кг, Валентина Доңгак 1172 кг, Татьяна Эдер-оол 1168 кг, Малина Монгуш 1140 кг сүттү сагган болгаш чарышка өскелерин мурнааннар.

Бо хүнерде ферманың бүгү ажыл-ишчилери ниитинии малынга четчир чем баазазын тургузар дугайында СЭКП об. комунуң кыйгырыын үзин-биле деткип, аңаа боттуг ажыл-херек-биле харыылаавышаан, мал чеми белеткээринде бүрүнү-биле хаара туттунган, бир демниг ажылдап турарлар.

Бистин корр.
Чөөн-Хемчик район.

ШАЛЫПЧЫ ТЕМП-БИЛЕ

Кандаашкынныг берге чайда ниитинии малынга чемнерни тейиш белеткеп, малды келип кыштан мөңги ажырар дээш кандыг хемчеглерни алырыч айыткан СЭКП Тыва обкомунуң III пленумунуң шиитпирлерии боттандырбышаан, Улуг-Хем районнуң «УТКА 25 чылы» совхозунуң ажыл-ишчилерга мал чемнери белеткээринче кидиң тулук киргеп. Ол ажылда доктаамал хаара туттунгач 110 ажылчын механизастаттынган үш звенога үстүп алган ажылдап турар. Бо чугула кампания үезинде оларда 33 трактор, сенаж кылыр 2 комбайны болгаш чүк чудуреp 10 автомашинаны быжыглаан.

Чоокку хүннерге чедир совхоз 250 тонна сигенни кескеш, болуп сараттаан. 70 тонна будук-бүрүнү белеткээн болгаш 30 хире тонна витаминниг сиген далганы будуртеп. 700 ажыг гектар черинче чайгаар үнген болгаш хөй чылдыг тарымал сигенни кескеш, 600 ажыг тонна сенажту салган.

Звенолардан Сарыг-Алаак деп черде сиген кезип турар Арыскан звенозу (удуртукчузу Мончар-оол Сырбыкай) будуруукчулуг ажылдап, 100 тонна сигенни сараттаан. Совхоз төвүнде тургускан АВМ-ниң оператору Александр Лобанов болгаш оон кады ажылдап турар эштери эки шынарлыг витаминниг сиген далганын будүрер дээш техниказыңа камныг болуп, оңу соксаал чок ажылдадырын хандырган. Анаа белеткээн витаминниг сиген далганының хоолугүр шынарын тодаралыры-биле Кызылче чорудуп турар. Нормазыч күүсеттип, азы ажырып турар ажылчыннарга оларның будүрген продукциязының шынарга дээш үш класстар айы-биле немелде төлевирии доктаатқан.

Бо чылын ажыл-агый ниитизи-биле 3700 тонна сиген болгаш 100 тонна витаминниг сиген далганы белеткээр планныг. Чаъс чок, ында чай болганының ужурунда ол планны күүседир берге болуур дээрзин совхозтуң удуртукчулары болгаш специалистер түнгзеп. Ынчангаш болдунар бүгү аргаларны ажыглаар, сиген кезип апкы дег черлерже ажылчын күштү мөөнээр дең шиитпирлээп. Техника ам-даа чедишпес. Артык кезектер дугайында айтырыгны Сельхозтехника каттыжышкынынга тудгузуп келген, ону мынчага чедир шиитпирлевээш. Саваи белеткээр бригаланы тургускаш, чоокку үеде чорударын совхоз планнаан.

Хем, буга унгарында, арыглар иштинде трактор, комбайн-биле кестинмес черлерии сигенни кезери-биле хол кадыырлыг 20 кижини тургусkан.

Сигенчилер турлагларынга ажыллаарынга, чурттаарынга таварымчалыг байдалларны тургузарынын болгаш аъш-чем-биле хандырарының хемчеглерни алырынче совхозтуң директизазы (директору И. П. Годчарюк) чогуур кичээнгейни салып, лекция, беседаларны кылып, байдалды тайылбырлап, ажылчыннарны улам сорук киирип турар. Социалистиг чарыштың негелделарии ажылдап кылган. Ажылдың түнелдерин он хонуктан удурери кердүшеп. Башгайгы он хонукта чаңгыс-даа звено социалистиг хүлээлгелерни күүседип шыдаваан: ажыл-агыйның белеткели кошкак, эгелээчи организас чок, техника бола үрели бээр таварылгалаттынган. Ынчалза-да сөөлгү хүннерде ол четпестерни чайлаткан. Аңаныынында арыскачылар мурнап турар.

Парткомунуң болгаш кедээ Совет күүскомунуң ниитинии малынга чем белеткээринии дугайында хүлээп алган дөзүттээлин өзүттаар албан организация черлериниң удуртукчуларынга будук-бүрү белеткээрин август бирээге, сиген белеткелин август он бешке чедир доозарын даалаан. Арыг-Узуу, Арыскан, Иштии-Хем школаларының 500 өөреникчилери ангы-ангы бригадаларга үстүп алган будук-бүрү белеткелинде ажылдап турар. От ажылда ажылчын кооперацияның болгаш эмнелгенин коллективтери идепкейлиг киржип турар. Олар белеткээн мал чемни кыштагларга сөөртүп чедирип, будук-бүрүнү хелеттелиг черлерге азып турар.

Совхозтуң удуртукчулары болгаш бүгү ажыл-ишчилер-суурларының чурттакчы, ооң ажылдың темпизин моон-даа шапкынчыктаан. СЭКП Тыва обкомунуң кыйгырыын удуртулга болуурун, чарлаттынган шалыпчы ийи айда бедик көрүүлерни чедип алыры чугула.

Л. МОНГУШ.

СУГГАТЫГ ШӨЛДЕН ХҮННҮҢ-НЕ НЕМЕЖИП ТУРАР

«Сүт-Хөл» совхоз—районда улуг ажыл-агыйларның бирээзи. Чылдың байдалы каан-даа болза, совхоз төвүнүң чанында үш бригада суггаттыг шөлдүң сигенни кезип кирипкен. Кайы-даа бригадала баштайгы, ногаан сараттар көстүп келгилээн.

Коммунист Бичe-оол Сат чыл бүрүде аныяк оолдарны эвилелдеп алгаш, бодунуң суггарган шөлүнден эки шынарлыг сигенни ажаап ап келген. Эрткен чылын ол-ла шөлден 195 тонна сигенни белеткээн. Бо чылын 150 тоннаны белеткээр планныг. Амгы хүннерде МТМ-ниң комсомолчу-аныяктары-биле ол шөлде сиген кезип турар. Бедик темпилиг ажылдың ачызында 30 тонна сиген белеткеттинген. Бо чылын 71 га шөлде чемишчидилгени чоруткан. Ынчангаш ол шөлден сигенни ийи удаа кезер арга бар.

Бичe-оол Саттың «Медеө» комсомолчу-аныяктар бригадазы кожазында Бапай-оол Куулардың бригадазы-биле социалистиг чарыштыг. Чарыштың негелдеерии ёзугаар куш-ажылдың түнелин беш хонуктан үндүрүп турар. Баштайгы беш хонуктуң түнели-биле алырга, Бапай-оолдуң бригадазы эки көргүзүглүг болган. Сөөлгү хонуктарда «Медеө» комсомолчу-аныяктар бригадазы чарышка аштырзя-дээ, үш сараттың арттыр тургузуп, ажылын шапкынчыткан. Бо бригадада сараатчылар Борис Ондарның, Дакаа Саттың, Ким-оол Монгуштуң, сиген белүүкүлери Артём Күжүгет, Меңгүн-оол Сат, Кызыл-оол Монгуш оларның ажылы үлегерлиг, ажылдың темпизи бедик боор-дур. Бригадалар аразында спорттуң хүреш секциязын организастаан. Ону спорт мастерлери дыштанып хүннерде эрттирип турар. Аныяктар аңаа күзелдии-биле киржир-дир—деп, бригадир Б. Сат чугаалап орду.

Сезонның ажыл үезинде аныяктарны спорт мастерлери Сергей Ак-Тараа, Кызыл-оол Монгуш, Сыын-оол Монгуш, Олег Ооржак олар удуртуп, оларның дыштанып үезин солуп организастап турар.

Совхозтуң кол инженери Шой Монгуш сигенчилерни машина, трактор-биле эки хандырган. Сиген шөлүнде үш бригадада трактор-биле, хол-биле сигенни кестирип турары организастыг. Б. Кууларның автопарк бригадазынга ол коллективтен шефчилер келгеш, дыштанып хүннерде бир сараатты тургузуп берген. Киров, Кызыл-Тайга, Ишкин салбырлары сиген кезилдезинче база шуудан киргеп.

О. ЧАҢ-ООЛ.

ДЕМНИГ

СЭКП Тыва обкомунуң үшкү пленумунуң материалдарыбиле «Мурнакчы» совхозтуң ажылчы чону танышкаш, үлэг чүүлдүтүнүүшкүн-биле деткээн. Бо хүнерде сиген белеткелинде 14 звено ажылдап турар. Ында 48 кижи хол кадыыры-биле, дөрт МТЗ-50 деп трактор сиген кезилдезинде ийи белдүүкүү ажылдап турар. Ниитизи-биле сиген кезилдезинче 125 кижи киргеп.

Бедик-Хавак деп черде сиггаттыг 48 гектар шөл бар. Рапс деп хөй чылдыг үнүүтүмнда тараан, бо хүннерде ону кестирип эгелээн. Сигенчилер оон бир гектардан-на 50 центнер ап турар. Төп сүт-бараан фермазының девискээринде, Эвр-Хавак хову бригадазынга 126 тоннаның сараатгарын тургускулаан. Төрүүр хойларның кыштагларында сериер аланда 74 тонна будук-бүрүнү боодалдаан, аскан.

Чарыш — чогаадыкчы ажылиштин деткимчезин. Сигенчилер ортузунда социалистиг чарышты организастаан. Чарыштың негелделарии барымдаалап, ажылдың түнелии чеди хонуктан үндүрүп турар. Сөөлгү түнел-биле алырга, хол кадыыры-биле сиген кезерииге пенсионер Аҥан-оол Куулар-ның удуртқаны хереэженнеп звенозу мурнаан. Олар арыгбугалар үннарындан 14 тонна сигенни кезип белеткээн. Трактор-биле кестирген сигенни бөлдүрүп, сараатгаарынга механизаторлар Кызыл-оол Сеңеот, Оолак Чамзы, Озук-оол Дары-Хөө оларның звенолары шалыпкын ажылдап, шилчинр вымпел болгаш акша шанналын алганнар.

Совхоз ниитизи-биле 2300 тонна мал чеми белеткээ планныг. Ажыл-агыйда ол планны күүседиптериниң арга-курлавырлары бар.

А. КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга район.

Тайбың болгаш улустарның

айыыл чок чоруу дээш

УЕ МАНАВАС

Михаил КОТОВ,
Тайбың камгалалының совет комитединиң харыысалгалыг секретары

Гитлержи Германияның Совет Эвилелинче халдаанындан бээр дөртен чыл эртип турар. Бөмбүрзектиң чурттакчыларының үзүктүг бир кезиин ол дайынче киирер ужурга таварыштырган. Фашистиг агрессияның халдаашкынынга удур демиселге эң-не аар-берге тулчуушкунну совет улустуң кылып турганы кымга-даа билдинигир. Чогум-на совет улус агрессорну чылча шаварынга шиитпирлиг үлүүн киирген. Совет-герман фронт делегейниң ийнги дайынының кол фронтузу боон турган.

Фашистиг эжелекчилерге удур Ада-чурттуң Улуг дайыны 1413 дүн-хүн дургузунда үргүлүүлээн. Фашизмге удур демиселге 20 миллион совет кижилер боттарының амы-тынын бергеннер. Бүгү-ниитиниг дайының тиилээри кайы хире улуг караама-когарал, өлүм-чидимге таварышкының амты үезе улустар улам-на ханызы-биле медереп биляп турар. «Айыылдыг халапту катаптаарын болдурбас ужурлуг. Делегейниң чаа дайының болдурбас дээш бүгү чүүлдерни кылыр херек» деп, ССРЭ-ниң Дээди Соведиинин «Делегейниң парламентиклериниг болгаш улустарынга» чоокта хүлээп алган Кыйгырыында чугаалап турар.

Совет чурттуң бүгү улустарының дайынга удур массалыг шимчээшкинниң хүнүн эрттиреринге чи-не идепкейлиг киржип, маадырлыы-биле өлген дайынчыларның тураскаадыч сактып, демдеглээни ынчанга таварылга эвес.

Дайынга удур шимчээшкинге холбаштыр совет хөй-ниитиниң төлээлекчилериниң хуралы Москвага боон, анаа ГДР-ден болгаш Чехословакиядан келген галактылар база киришкей. Хуралга Тайбының бүгү-делегей чөвүлелиниң президентизи Р. Чандра чүве чугаалаан.

Дыка хөй хоорайларга болгаш областарга, совет республикаларга тайбың камгалалының комитеттериниң хөй санныг конференциялары, пленумнары, калбак хуралдары болуп, оларга чонуң бүгү кезээ-терииниң төлээлекчилери киришкеннер. Чижээ, Белоруссия республикага Минскиниң хөйнүүзүнүң хуралынга чүс-чүс кижилер киришкен болгаш Минскиниң автозаводунуң Культура ордузунга «Ол катаптавас ужурлуг!» деп темалыг кежээни эрттиргеи. Белоруссия дээрге дайынның айыылындан кадыг-дошкун шылгалдага таварышкан республика болгай.

Украинаның республика болгаш областар комитеттериниң активчилери Тайбың неделязын эрттиргеш, культура ордуларынга, клубтарга, маадырлыы-биле өлгеиикерге тураскаалдар чаныпга, дайынчы алдарның черлериниг Ада-чурттуң Улуг дайыныың хоочун кижилери-биле ужуражылышкыннарыы организастап эрттиргеи. «Тайбың эзлчеглериниң» үезинде ажылдап атганы акша-хөреигиии тайбының Совет фондузунче шилчитпишаан. Ынаыг Неделяларыы болгаш Хүннерни Таджикистанга, Казахстанга, Башкирияга, Рязань облазынга болгаш Совет Эвилелиниң өскедаа черлериниг чоруткан.

56-гы армияның хоочуннары болгаш тайбың камгалалының Ростов область комитединиң актив-илери «Молдавия» теплоходка олуруп алгаш, Донну болгаш Волгаиы дургаар тускай тайбың аян-чоруун кылганнар. Олар массалыг он-он митингилеп, ажылчыннар, зиыскитер-биле ужуражы-кыннарчы ылганнар.

Муң-муң москвачылар «Чөп бөмбүрзээ, сен тайбың болъ» деп темалыг кежээге киришкеннер. Сэ культураның болгаш дыш-анылганың М. Горький аттыг ТӨ парыныга болган кежээге дайын киржикчилерге, чогаалчылар, культура ажылдакчылары сөс ап, үүве чугаалаанар. Москва чоогунда Реутово хоорайның Культура ордузунга «Фашизмни ажыы-биле судтазының» ниитилел-политиктиг кежээзи болуп, анаа удур фронтуга болган тыылга демисежип турган кижилер буруудадыкчылар болганнар. Сталинград туңчуушкунуиуң маадырларының демнээр үүве чок эрес-дидим демиселиниң хоорайы — Волгоградка ынаыг суд база. болган. Совет Эвилелинче фашистиг Германияның оор ёзу-биле халдаанындан бээр 40 чыл болганының хүнүнде тайбың камгалалының Ленинград комитеди «Медицина болгаш тайбың» деп эртем-практиктиг конференцияйы эрттиргеи.

Тайбың камгалалының черлер комитеттериниң Тайбының совет фондузунга салыышкыннар кылырынга киржилгези ышкаш, ынаыг чүүлэ ажылының дугайында чугаалавайн барын болбас. Ол шимчээшкиии совелгу үеде оиза калбарганыы айтыр херек.

Тайбының совет талалакчылары ак сеткилдиг бүгү кажилер-биле кады чавырлыышкынны ханыладыр, бот-боттарын билиир, улустар аразында кады ажылдажылганы калбартыр дээш шиитпирлиг демисежип турар. Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Соведиинин «Делегейниң парламентилеринге болгаш улустарынга» Кыйгырыы ол демиселге чаа кдигни кылган.

«Бистиң ядролуг веяте чугаалажышкынныр тайбының, айыыл чок чоруктуң келир үеге бүзүрелдиң шуптувуска эргежок чугула херектиг. Маргылдаалыг айтырыглар кайы хире-даа чидиг, берге болза, оларны шиитпирлээриии, чугаалажышкынныр ышкаш, ынаыг сарыылдыг аргазы чок. Бар боол турар чаныс-даа арганы ышкынмас ужурлуг бис» — деп, ол Кыйгырыгда чугаалап турар.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ТАЙБЫҢ ХЕРЭЭ ЧЕДИИШКИННИГ БОЛЗУН ДЭЭШ

ПРАГА. (СЭТА). Крымга ужуражышкыннар социалистиг дем каттыштырылгазының ахы-дунма чурттарының удуртукчу ажылдакчыларының чылдын болур ажылчын ужуражымышкыы боон, делегейге улуг ужур-дузалыг апарган деп, ЧКП ТК-ның органы «Руде право» солун мурнуку үүдүнде демдеглээн. Ынаыг ужуражышкыннар бот-боттарының аразынга консультацияларның болгаш чурттар аразынга харылзаларның эң чугула, боттуг айтырыгларының талазы-биле санал-оиал солчуушкуннарының, даштыкы политика талазы-биле кады кылыр ажылларны холбаштырарының кезии боон турар. СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Соведиинин Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев-биле ЧКП ТК-ның Чингине секретары, ЧССР-ниң президентизи Г. Гусак-биле ужуражышкынының түннелдерин улуг сонуургал болгаш чүүлдүтүнүүшкүн-биле уткуп хүлээп алганын солун бижээн.

Амгы үеде Европа болза, бодунуң келир үеде салым-хүүзу шиитпирлеттинип турар белдирде, тодаргайларга, Совет Эвилелиниң бодунуң тайбын программазында айтып турары ышкаш, кожа-хелбээ догуиаарының, бүгү улустарның кады ажылдажылгазының болгаш ажыл чок чоруунуң принциптеринге үндезилээш, тайбың дээр аданга чурттаар бе азы америк империализмниң чүткүп турар каичаар-даа аажок улуг ок-дары доскаарының, атомнуг бомбаларның мөөнеттиинген болгаш массалыг узуткаашкынның еске-даа боо-чепсектериниң кырынга турар бе дээрзинден хамаажыр апаар.

Амгы-аигы иниитилел тургузуглуг тайбын ёзу-биле кожа-хелбээ догуиаашкынны быжыглап, хегжүдериниеи, тайбың дээш политиктиг күжениишкиннерден болгаш европа улустарының боттарының практиктиг ажыл-херектериниеи Европаның келир үези хамаажырын ол солун демдеглээн. Совет Эвилели социалистиг чурттар-биле кады Европага дайынны баш удур болдурбас дээш кайыдаа чурттан хөй чүүлдерни кылган. Ол дугайын дайын сөөлүнүң бүгү үези хереченлеп турар. 35 чыл дээрге бастын дииттиң төөгүзүнде тайбының эң узун үргүлчүлээшкини боон турар. Буянныг-чагай идеалар — тайбының идеялары дээш бүгү күштү, бүгү авторитетти салган турган. Миллион-миллион кижилер тайбың херээнии чедиишкинниг болуру дээш кызымаккай ажылдап турар. Л. И. Брежневтиң болгаш Г. Гусактың Крымга ужуражышкыны социалистиг чурттар ындыг күжениишкиннерни черле соксатпас деп, «Руде право» солун онзалап демдеглээн.

Куба Республиканың найысылалы — Гавана хоорайның ниити хевир-шинчизи.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧИҢГИНЕ СЕКРЕТАРЬНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

РИМ. (СЭТА). Ында келгеи медээлерни алырга, Израильдиң Коммунистиг партиязының ТК-зының Чингине секретары М. Вильнер Ливаида хөй төктүүшкүнү болгаш үрегдээшкиннер дээш бүгү харыысалга Бегинии чазаанга оныжып турарын солуннарга кыткан медеглелинде айытқан. «Превентивтиг согушкуннар» дээр ыиаыг халдаашкынныр-ның түннелдери ыиаыг үүлүдиишкиниың эгелекчилериниң политика-даа, шериг-даа талазы-биле бүрүү-биле буураашының дугайын хереченлел турар-дыр. Палестинаның араб улустарынга удур израиль милитаристериниң боттандырын чорудуп турар политиказының араатанзыр утланышкынны бүгү делегейге оон-биле көргүзүген. Оон-биле кады , ол күштүг болгаш чаа америк бөө-чепсекти холга тутхан Израильдиң аг-шеригнери ПХО-иун удуртулгазы-биле боттарының национал эргелери дээш демисежип турар палестин улустуң тура-соруун сый шаңа шыдаавс деп үүве билдингирдир. Израиль шеригниң Чингине штабының начальныгга Эйтан болгаш еске-даа улуг дужаалдыг шериг ажылдакчыларының от ажыдыышкынын соксадырын чедип алдынганы дээрге, үүле кежек үеииң чапсары-дыр деп бодап турар чоруунуң айыылдыын М. Вильнер демдеглээн.

ВАШИНГТОННУ ӨТТҮНМҮШААН

ТОКИО. (СЭТА). Япониың чагырыкчы бөлүктери ССРЭ-биле «чугаалажышкынарны кылырынче», «чаагай кожа-хелбээ догуиаарын чедип алырынче» чүткүлүк дугайын чугаалап тургаш-ла, оон шууг дедир угланышкынныг базымнарны кылып турар. Ол бүгүнү Вашингтониуң күзээии ёзугаар кылып турарының дугайын чагырыкчы либерал-демократтыг партияның баштаар черииң бөгүнден эгелээд, «Сонгу девискээрлерии катап эгидериниң айы» дээр шимчээшкиниии эгелээр дугайында шиитпири хереченлел турар.

ЛДП-ниң баштыиарын бо хүииерии өнчүк-төнгээлиг аз-тисоветтиг айны эрттирер кылдыр шилип алганы таварылга эвес. Чоокта чаа-ла япон-америк талаиың чугаалажышкынары боон, анаа япон чазак мөөн мурнуида боо-чепсекти эидере будүреиии улам дүргедедир дугайында алган дүрүү шаап турар конгресстиң ажылына иденкейлиг киржириичe кыйгырып турар угуулгага ол ат салган. Ол кыйгырыг чуртка калбак чүүлүүнүшкүнүг болган. а Хайиц Лукравканы профэвилелиниден үилүрген. Ындыг-даа болза ажылчыиарның ыйышкыны-биле профэвилелиниң улуртулгазы Лукравканың дүрүм ёзугаар эргедерии катап тургузар ужурга таварышкан.

1967 чылда, Лукравканың Майдерихте заводка ажылдаанындан бээр 25 чыл болганда өөнүктериидеи болган кады ажылдап турары кижилерден оон алган бедектериниң болгаш байыр чедиришкиниериниң аразында заводтуң будүрүлге чөвүлелиниң бүгү кежигүннери ат салган байырлыг бижик бар болган. ында мынаыг одуруглар бар: «Ийи чүүл чүве сээи ылгалып чоруур шынарың болуп турар—тодаргай, шын бодаар угаи. база ол ышкаш бүгү-ле дарлатқан болгаш базындырган кижилерни деткиринге кезээле белеи чалгай сеткил. Өскелерниң күш-дад, арга-даа чок апаар черинге сеи бүгү күжүнү чыл, чедиишкиниг болуп турар сеи. Өскелерниң чазыг кылган эжиидеи ойталаарынга белеи хире таварылгазынга сеи кезээде ол кижиге дузаларын оралдажыр, сеи, сээи оралдажышкының чедимчелиг болуп турар: Ынчангаш эштериниин сеиээ идегели аажок улуг болгаш быжыг, кижи бүрүзү улуг үжүк-биле бижиттинер кижи, ынаның болур кижи деп билип чоруур».

Коммунист, ажылчын, кижи— Хайиц Лукравка ылапла ынаыг.

Ю. ПОПОВ.
ПМА-ның корр.

Нёльи—Дуйсоург.

КУДР-НҮҢ ШАХТЁРЛАРЫНДА

Хөмүр-даш казып тывап үлетүр — КУДР-ның улус ажыл-агыйының кол адырларының бирээзи. Ол черле билдингир: хөмүр-даш чурттуң ында бүгү үметпүрүүш, чыыыг-биле ажылдаар эң улуг электростанцияларының одаар чүүлүиүң кол хевири болуп турар. Ол адыр амгы чедиишилда (1978—1984 ч.) кончуг дүрген хөнжүп турар. Чедиишил доостуң турда «кара алтыының» 70—80 миллион тонна чедирер деп сорулга салдынган, а 80 чылдарның төчүүзүиге чедир оиу чылдың-на 120 миллион тонна чедир казып тывар деп турар.

Салдынган сорулгаларны шиитпирлээр дээш дериг-төрекселдерни чаартырынче болгаш эм ажылдап турар шахталарны эде дериирииче, ааргберге ажылдарны механизастаарынче болгаш автоматчыдарынче улуг кичээйтей салып турар. Даг үттээр комбайиар, гидравликтиг быжыглаашкыннар, лепталыг конвейерлер — ол бүгү чүүлдер республиканың шахталарында шагда-ла ховар эвес апаргаш. Ямзы-бүрүү ажылдар кылырынга херек бедик бүдүрүкчүлүг дериг-төрекселдерни оларга чорудуп бээрии машина түүлүшкүнүнүң бүдүрүлгелерии доктаамал көвүдедип турар. Чижээ, чаа арыглап машинчының бүдүрүп үидүрерии шахта дериг-төрекселдери кылыр Хазарйя заводунга чоокта чаа шиитээдип алган, оон күүзүг мурааулагы ыиаыг машиидан ийи катап улгатқан.

Сөөлгү он чыл дургузунда хөмүр-даш үүргайларының техиика-биле хандырылганы ийи катап улгатқан. Тэхэл, Рёйрик, Кочдам болгаш оондаа еске черлерииң шахталарын комплекстиг механизастаары доозулган. Чүүлүг девискээр аайы-биле Анчжуза болгаш Тоҥчиоида хөмүр-даш казып тывар кол каттыжышкынныры эде дериирииң тазазы-биле ажылдарны кылыр турар. Анчжуда каттыжышкын бедик калорийлиг хөмүр-даш казып тывар эң улуг база болу бээр. Ам безии ында хөмүр-даш үүргайы бүрүзүидеи 60-даи 100 муи тонна чедир одаар чүүлдү казып үидүрүп турар апарган.

Анчжуиуң темпилериниң дээгиии ам КУДР-де кижи бүрүзү билир. Күш-ажыл маадыры Ким Габ Чхульдуң бригадазы алды чыл бүрүүгээр шалычылар шимчээшкиниииң эгелекчизи болган. Ол болгаш оон эштери нормаларын ажыгбышаан, ай санында-да 16 муң тонна хөмүр-дашты казып үидүрүп турар апарган. Удатпаида олариың рекордун 20 муң тоннаны казып тыпкан оон еске бригада ашкан. Ам Анчжуиуң дагжыларының мурииндагы чедиишкиннериидеи 4—5 катап өзүүр дээп хүлээдгелер алган. Ам безии элээи хөй бригадалар айда 50—60 муң тонна одаар чүүлдү казып үидүрүп турар. Тэхэлии шахтазының коллектиптериидеи бүдүрүлгении мурнакчызы Ким Вон Лээге башттакан бир колдеитии 100 муң тонна хөмүрдаш казар деп сорулга салган.

Сөөлгү үеде Анчжу каттыжышкынында Ким Ген Хоиуң бригадазының даг үттекчилери оиза шылараан. Олар тастыжышкынны ажыглап турган, даг үттээриииң дүрелии айда 700 метр чедир үлгатыргаш, чеди чылдың планныг онаалдазын хуусса бетинде, үүле ийи чыл дургузунда күүсеткеи.

Анчжуда девискээр каттыжышкынының датжылары ам шахтёрларның ат-алдарын шалычы күш-ажылы-биле улгатгырбышаан, хөмүр-даш казып тывары чылда 15 миллион тонна чедирер деп турар.

(ЦТАК — ПМА).

ШААЖЫЛАП ӨЛҮРГЕН

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Кашмер хоорайга (Иранның сөөгүчөөн талазында) Ислам революстуг судтуң шиитчелиин ёзугаар ийи иран хамаатыларны өлүргеи. Оларны чазакка удур сионнистиг бөлүкке хамзарылгазы, шаандакы шахтың Савак дээр камгалалы-биле харылзаазы болгаш Израильдиң талазынга шпиишкиннеп турганы дээш бүрүдаткан.

СЫЧУАНЬДА ҮЕРЛЭЭШКИН

ПЕКИН. (СЭТА). Кыдат солуннарның бижии турары-биле алырга, Сычуаньга болган сут үерлээшкиниин тиилеиинде 1,5 млн. чурттакчылар бажын-балгат чок артқан. 753 хижи сугта дужүп өлген, 28 муң ажыг кижи балыгбышкын болганнар. Кыдаттың ол мурнуу-барыын можузунда байзалды КУР-ның Күрчөвүлелинге чугаалажып көрүп турда, ында сан-түннерии көргүскеи.

Можуң эрге-чагыргаларының дыиадыл турары-биле алырга, сутган 600 муң гектар ажыг тарылга шөлүү когарааи. оон иштииде 100 муң гектарының дужүлү бүрүнү-биле үзүткаттыгган.

Можуиук хоорайларында болгаш үелдиилеринде 2,5 муи хире чурттакта бажыинары сут аданче киргеи азы үзүткаттыгган. Будүрүлге черлериниң хөй кезии ажылын соксадып ужурга таварышкан. Чамдык черлерге демир-орук шимчээшкиии 10—20 хүиүм дургузунда соксаан, муң-муи көвүрүглер, дмка хөй чазалгыг оруктар үрелген. Башпайгы саиаашкын-биле алырга, бойлуг халап-хайыиган болган караманың инити түңү 2 млрд. хире юань-акша боон турар.

Мурнуу-Африка Республикага дүрүм чокка эжелеттиргеи Намибияның улузу хамаарышпас чорукту шуут чедип алыр дээш шиитпирлиг сорук киргеи. Намиби патриоттар хосталга, деи эрге болгаш чөптүг чорук дээш демиселди чорудуп турар. Мурнуу-Барыын Африканың улусчу организациязының (СВАПО. нуи) президентизи С. Нуйоманың медеглээиии ёзугаар алырга. Намибияда бүгү улустуң дайыны империализмиии, колониализмиии болгаш расизмниң тергииделиве удур уланган. Эң дерзии дарлаашкынның байдалында бистии улузувус бөө-чепсээи холга тутхаш, демисежиринден өске аргазы чок деп, ол чугаалаан.

ЧУРУКТА: Намибияның улустуң хосталга армиязының отрядтарының дайынчылары.

АДН—СЭТА-ның фотозу.

«ЫНАНЫШТЫГ КИЖИ»

Коммунистер дугайында чугаа

Хайиц Лукравканың дугайында мен бир-ле дугаарында үш чыл бурунгаар май бирниң чыскаалыныг хүиеринде дыиаап мен.

Луйсбургтуң делгийр шөлүнге байырлалдың хеглээшкини чаптылган турган. Кайда-даа хеглээшкин. ГДР-иин аигы-аигы хоорайларындаи чыглып келген кижилерниң хеглүг арыннары, кызыл тукдар, чечектер, транспарантылар.

Байырлал митингизи эгелээриниң мурнуу чарыында «Интернационал» аиягазының үделгези-биле Майдерихте шөй шуткуур заводтуң ажылчыиарының болгаи албан-хаакчыларының колонна-чыскаалы шөлче кирип келген. Ол чыскаалдың мурнуку одуругларында — заводтуң будүрүлге чөвүлелиниң төлээлекчилери кызыл туктарлыг, транспарантыларлыг базып органнар.

— Лука бодунуң долдарыбиле кады чедип келгендир, — деп чыскаалдың бир ажыкчизиниң үиүи дыиаадым. Ынчаида мен ол сестерни дерекке албаи кижи мен. оларның алыс утказын шала сөөлүүредир билген мен. Тиссен концерниниң шөй шуткуур заводунуң будүрүлге чөвүлелиниң даргазы, амыр эвес салым-чолдуг кижиии, коммунист Хайиц Лукравканы ажылчыинар ынчаар эргелери аарак адаар чүве боон-тур.

1936 чыл... Хайиктың адазы, Германияның Коммунистиг партиязының удуртукчуларының бирээзи. Бөргемоорда нацистериин конпагериида үш чыл дургузунда хилинчектеиии чыдар. Адазы өрек төнгүп уруг-дарыын хоргастаныпып турар. Ол харлыг Хайиц болгаш оон ийи оол дунмалары авазының шыдаар шаа-биле дузалажып турар. Ынчаарда-ла Хайиц берге аммыралдың дуржулгазын дамчыштыр фашизим деп чогум чүл ол деп чүвеии билип апкан. Ханага азып каан турган фашист плакатты дүжүр сопканы дээш, школа башкызынын оиу чеди хонук дургузунда бүгү класс мурнунга эттеп турганы оон бодалыиган кажан-даа читпес.

Лукравкаларның өг-бүлезиин оон адазының өнчүктери улаа-дарай хайгаарап чедип кээр турганнар. Ажылчын хөректээиигериии болгаи платтарының хоюиларынга фашизмге удур хуудустарны чажырып алгаш чоруп турганнар, ол хуудустарны оларның бажыңының чем кылыр өрээлинге чажырып каан хоолгалаар аппаратка чажыды-биле парлап турган.

Бир-ле катап Хайиц дунмалары-биле кады хуудустар парлап турган улуг кижилерге дузалажып турда, сонгалан кулумчуну хайгаарап турган авазы оларның эжиинче далажып чоруп олурган полицейжилерни эскерип каан. Хоолгалаар аппаратка ажылдап турган эрлер ол-ла дораан парлалга будүү чыгталып турар боодал-боодал хуудустарны апкаш, артыы эжик-биле эскертирбейн үне бергеннер. Ындыг-даа болза хоолгалаар аппарат чем кылыр өрээлде стол кырында артышаан, ону чажырыптар чер черле чок хире.

Полицейжилер шуут-ла эжикте соктап чедип келгеннер. өрээлде арткан кижилер. чүнү-даа кылыр айын тыпайн. чем столун бүзээлепкеи турганнар. Ол ийле Хайиц аппаратты бок үрар хааржак иштинге чажырып каан. Фашистер бажын иштин андарадүидере үжээш. бок хааржаан бакылаарын сагыкмаанаар.

1944 чылда Хайиц Майдерихте заводтуң модель кылыр кижизи болу берген. Ындыглаа болза анаа ур ажылдаан. Нацистериин херээ улам дорайтап турган. Илегел чок кижилериин даиазыынга кирип турган болза-даа. Лукравканы фронтуже чорудупкан.

Оон соонда түүтүрган шеригиер лагериига тура. Хайиц болдуиуң политиктиг үзел-бодалын ылап толаралып алган.

1948 чылга ол чаиын келген. база катап Майдерихтиң шөй азиллиреп шуткуур заводунуң модель кылыр кижизи болуп ажылдап үзгээн. Германияның Коммунистиг партиязының түрээлеииинге кирип алган. «Аныяктар-биле ажылдаарын эштериии менээ сумелээи» — деп Лукравка сактып чугаалаар.—1949 чылның февральда-ла заводга профэвилелиниң аныяктар комитединиң кежигүүнүе мени содгааннар, оон соонда кезек үе эрткеиде демир кылыр ажылчыннарның профэвилелиниң аныяктар комитединиң үүр кежигүүнүе сонгаанар.

Хоочун салгалдың кижилериниң дугайында. оларның салым-чолуиуң оларның чуртуиуң салым-чолу-биле демейиниң дугайында болганчок-да чугаалажы берген турар болгай бис. Хайиц Лукравканың дугайында база ынчаар чугаалап болур. Ол кажан-даа аиаа хайгааракчы болуп чорбаан, ол болуи болуушкуннарның хегжүдээи деп харыысалгалыг деп савап болувуи үзелбодалынга болгаш ниитилел мурнунга хүдээлгезинге дүштүр ол болуушкуинарга салдарлыг болуру-биле бүгү күжүи үилүрер кижи.

ГФР-ниң эрге-чагыргазынга алы «соок дайын-биле» тулуш холбаалыг Аденауэрниң чаза туруикаи үеде, Лукравка болдуиуң эштери-биле кады Барыын Германияны дайынга белеткээриниң политиказынга удур демисежип үнериилеп корпаан. 1951 чылдың эбеиниде чурттуң аныяктарынга милитаризмни заартырын буруу шаап турар конгресстиң ажылынга иденкейлиг киржириче кыйгырып турар угуулгага ол ат салган. Ол кыйгырыг чуртка калбак чүүлүүнүшкүнүг болган. а Хайиц Лукравканы профэвилелиниден үилүрген. Ындыг-даа болза ажылчыиарның ыйышкыны-биле профэвилелиниң улуртулгазы Лукравканың дүрүм ёзугаар эргедерии катап тургузар ужурга таварышкан.

1967 чылда, Лукравканың Майдерихте заводка ажылдаанындан бээр 25 чыл болганда өөнүктериидеи болган кады ажылдап турары кижилерден оон алган бедектериниң болгаш байыр чедиришкиниериниң аразында заводтуң будүрүлге чөвүлелиниң бүгү кежигүүнери ат салган байырлыг бижик бар болган. ында мынаыг одуруглар бар: «Ийи чүүл чүве сээи ылгалып чоруур шынарың болуп турар—тодаргай, шын бодаар угаи. база ол ышкаш бүгү-ле дарлатқан болгаш базындырган кижилерни деткиринге кезээле белеи чалгай сеткил. Өскелерниң күш-дад, арга-даа чок апаар черинге сеи бүгү күжүиү чыл, чедиишкиниг болуп турар сеи. Өскелерниң чазыг кылган эжиидеи ойталаарынга белеи хире таварылгазынга сеи кезээде ол кижиге дузаларын оралдажыр, сеи, сээи оралдажышкының чедимчелиг болуп турар: Ынчангаш эштериниин сеиээ идегели аажок улуг болгаш быжыг, кижи бүрүзү улуг үжүк-биле бижиттинер кижи, ынаның болур кижи деп билип чоруур».

Коммунист, ажылчын, кижи— Хайиц Лукравка ылапла ынаыг.

Ю. ПОПОВ.
ПМА-ның корр.

Нёльи—Дуйсоург.

Чогаалчы болгаш үе

ПАРТИЯ-БИЛЕ, ЧОН-БИЛЕ КАДЫ

ССРЭ-ниң чогаалчыларының VII съездизи Москвага, Кремльдиң Улуг ордузунга, бо чылдың июнь 30-дан июль 4-ке чедир болуп эрткен. Барык-ла бүдүн неделя иштинде үргүлчүлээн бо улуг шуулганның ажылы чоокта болган СЭКП-ниң XXVI съездизиниң төөгүлүг шиитпирлериниң болган ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сөөлгү сессиязының бистиң үениң шылгарангай партия болгаш күрүне ажылдакчызы эш Л. И. Брежневтиң хүүда идепкейи-биле хүлээп алганы «Делегейниң парламентилериниң болгаш улустарыңга» Кыйгырыының амыдыралчызын бадыткаан.

Бүгү делегейде эң хөй ном номчуп турар Советтер чуртунда чогаалчыларның ат-алдары оваа бедик болгаш олар эң хөй номчуттунуп турар чогаалчылар деп база бүгү делегейге сурагжааннар. Совет чогаалчыларның чаа съездизин улуг Ленинниң, Коммунистиг партияның өлүм чок херээже оларның шыйчызын база катап көргүскен.

ССРЭ-ниң чогаалчыларының VII съездизинге «Совет литература коммунизим дээш демиселде база оон СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр сорулгаларын» деп ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинең отчёт илеткелинге эш Л. И. Брежневтиң дараазында чугаалаан сөстери сорук киирижи чагыг кылдыр дыңналып турар:

«Чонуң эрге-ажыктарынга, дүүштүр чурттаары, өөрүшкү болгаш мунгаралды оларбиле үлежири, амыдыралдың цывныын, бистиң гуманисчи идеалдарывысты бадыткаары, коммунистиг тургузуушкунуң идепкейлиг киржикчизи болуру — ол дээрге уран чүүлдүң ёзулуг улусчузу, ёзулуг партийжизи-дир».

Совет проза чогаалының коо чаалап алышкыны болза, роман болгаш тоожу дээрзин илеткелде демделээн. Анаа үш чүс хире номнарны адап болур. Оларның эң-не колдары бо: Ф. Абрамовтуң «Пряслиннер», Ч. Айтматовтуң «Чангыс хүн чүс чылдан узун», Ю. Бондаревтиң «Эрик», «Шилилге» В. Астафьевтиң «Хаан балык» Д. Гранинниң «Чурук», А. Чаковскийниң «Тинилелге» болгаш өске-даа хөй-хөй романнар. Бо чогаалдар совет чонуң амыдыралының кандыг-бир төөгүлүг үе-чадазын көргүскени-бле иннитилеп үжүр-үткалыг кылдыр оизаланып турар. Национал чогаалчылардан украин О. Гончарның, казах А. Нурпеисовтуң, башкир М. Каримниң, нахви В. Санғинин болгаш өскелериң-даа аттары үнүп турду.

Сөөлгү беш чылдарда бүгү совет чогаалчыларының кылган улуг херектериниң дугайын дыңнап ора, тыва чечен чогаалда байдалды кижи болганчок-ла бодап кээр. С. Токаның «Араттың сөзү», «Дөлгүр-оол», С. Сарыг-оолдуң «Адыг-оолдуң тооржузу», О. Сагаан-оолдуң «Дөспестер», «Төрээн кижилер», «Үевис келген», М. Кенин-Лопсаның «Улуг-Хемниң шапкыны» деп чогаалдары тыва улустуң төөгүлүг үе-чадаларын көргүскей болуп турар. Оон-биле кады бистең бар хөй четпестерни айтып, оон чогаадыкчы түңнелдерни кылып ужурлуг. Тыва литературада ажылчын чыгы дугайында чогаалдар барык чок. Мыны байдал турда, кандыг-даа национал чогаал долу эвес болур ийик. Чүге дээрге ажылчын ангының идеологиязы бистиң бүгү чонувустуң идеологиязы болуур коммунистиг идеология ол. А чогаалга үндезини болур маатырлар чоруктарының бары хомудаалаар, бот-боттарынга дегжир албас, тала-дугай тырбас чоруктарын бары хомудаалаар, ажыл-чорудулгазының орук айтыр сылдызы болур. Моон-на чылдагааны-биле Төп Комитеттиң Отчёт илеткелинге эш Л. И. Брежневтиң дараазында чугаалаан сөстери сорук киирижи чагыг кылдыр дыңналып турар:

«Чонуң эрге-ажыктарынга, дүүштүр чурттаары, өөрүшкү болгаш мунгаралды оларбиле үлежири, амыдыралдың цывныын, бистиң гуманисчи идеалдарывысты бадыткаары, коммунистиг тургузуушкунуң идепкейлиг киржикчизи болуру — ол дээрге уран чүүлдүң ёзулуг улусчузу, ёзулуг партийжизи-дир».

Совет проза чогаалының коо чаалап алышкыны болза, роман болгаш тоожу дээрзин илеткелде демделээн. Анаа үш чүс хире номнарны адап болур. Оларның эң-не колдары бо: Ф. Абрамовтуң «Пряслиннер», Ч. Айтматовтуң «Чангыс хүн чүс чылдан узун», Ю. Бондаревтиң «Эрик», «Шилилге» В. Астафьевтиң «Хаан балык» Д. Гранинниң «Чурук», А. Чаковскийниң «Тинилелге» болгаш өске-даа хөй-хөй романнар. Бо чогаалдар совет чонуң амыдыралының кандыг-бир төөгүлүг үе-чадазын көргүскени-бле иннитилеп үжүр-үткалыг кылдыр оизаланып турар. Национал чогаалчылардан украин О. Гончарның, казах А. Нурпеисовтуң, башкир М. Каримниң, нахви В. Санғинин болгаш өскелериң-даа аттары үнүп турду.

Сөөлгү беш чылдарда бүгү совет чогаалчыларының кылган улуг херектериниң дугайын дыңнап ора, тыва чечен чогаалда байдалды кижи болганчок-ла бодап кээр. С. Токаның «Араттың сөзү», «Дөлгүр-оол», С. Сарыг-оолдуң «Адыг-оолдуң тооржузу», О. Сагаан-оолдуң «Дөспестер», «Төрээн кижилер», «Үевис келген», М. Кенин-Лопсаның «Улуг-Хемниң шапкыны» деп чогаалдары тыва улустуң төөгүлүг үе-чадаларын көргүскей болуп турар. Оон-биле кады бистең бар хөй четпестерни айтып, оон чогаадыкчы түңнелдерни кылып ужурлуг. Тыва литературада ажылчын чыгы дугайында чогаалдар барык чок. Мыны байдал турда, кандыг-даа национал чогаал долу эвес болур ийик. Чүге дээрге ажылчын ангының идеологиязы бистиң бүгү чонувустуң идеологиязы болуур коммунистиг идеология ол. А чогаалга үндезини болур маатырлар чоруктарының бары хомудаалаар, бот-боттарынга дегжир албас, тала-дугай тырбас чоруктарын бары хомудаалаар, А. Калзан, Д. Куулар ышкаш, бистиң хоочун критик-теривистиң бар четпестерге чайладыр дээш шудургу ажылдаар үези келген.

Тыва өөредилге номнары колдуунда-ла тыва чогаалчыларның чогаалдарындан тургустунган деп дидими-биле бүгүлээп болур. Ынчалза-даа тыва литературада чүмү-биле чаштарга бараан болуп турар чогаалчылар барык чок. Бистиң чогаалчыларывыс Л. Чадамба, С. Сүрүн-оол, Ю. Күнзегеш, А. Калзан, О. Сувакпит тыва литератураның болгаш тыва дылдың өөредилге номнарын тургузар ажылга идепкейлиг киржип турар-даа болза, уругларга таарышкан бүдүн чогаалдарны эвээш бижип турар.

Тыва театрның сценазында уруглар шиизи мырыңай чок. Республиканың Чырыдышкы министерствозу биле тыва чогаалчыларның аразында тарылзазы кошкак, олар уругларга кандыг темага чогаалдар хереги дээ айтырыгны чаңгыс катап даа кады чугаалажып көрбээнивер. Школа назыны четпээн уругларга чогаалдар база бистең коончу эвээш. Бо талазы-биле тыва чогаалчылар улуг ажылдарны кылып чорудар үжурлуглар.

Шын чогаалының талазы-биле элээн ажылдарны тыва чогаалчылар сөөлгү беш чылда, кылган. Республиканың көгүм-шин театрының сценазынга чаа авторларның чогаалдары көстүп келгилээн. Тыва драматургия республиканың девискээринден үнүп эгелээн. Ынчалза-даа четпестер бистең хөй. Аныяк авторларның шиилерин ам-даа дидим эвес ишти үндүрүп турар бис. «Шин чок театр чок» деп дүрүмээн чугаа бүгүзеге билдингир. Бистиң театрывыстың репертуарын Тыванын чонуңун бөгүнгү амыдыралын көргүскен шиилер-биле долган турзун дээш хейнү кылыры тыва чогаалчылардан негеттинип турар.

Съездинин ийнги хүнүнде 8 комиссия ажылдаан, оларны ат-сураглыг чогаалчылар В. Кожевников, С. Наровчатов, А. Салынский, С. Михалков болгаш өскелер-даа удуртуп эрткирген. Бо комиссияларның ажылы-биле катай съездиге ниитизи-биле 212 кижи санап берген, дыка хөй даштыкы чурттарның чогаалчылар организацияларының төлөөлекчилери байыр кедиргеп.

Бодум хүүмда Ю. Бондаревтиң чугаазын коончуг сонуургадым. Чечен сөстүң ол бижыккан мастери аныяк салгалче, ам-даа одунмаан талантыларже улуг идегелди салды: «Сыдыстарга немей ам-даа чаа сылдыстар чыгыыр». Бодунуң саналын Ч. Айтматов чаш салгакчыларга болгаш башкыларга тураскаатказ.

Делегат бүрүзүнүң саналынга тайбың камгалалының айтырыы оныа сагыш човашкын-биле, чүрекке тонуул турар саргыышкын-биле дыңналып турду.

Чогаалчылар съездизинин ажылының үезинде Тыванын литература организациязының ажыл-херээнге ажыктыг чамдык чүүлдер база болгулады. Июльдун 5-те РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң секретариадынга тыва шүлүкчү Екатерина Тановаң ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнүге хүлээп алган. Ол ам бирги тыва чогаалчы херээжен болган. Оон ынай Москвада М. Горький аттыг литература институдунга өөреникчилер эки бөлүк, анаа ынактар.

Тыванын ном үндүрер черинең Сергей Баруздинниң чыындыг шүлүктерин ам тускай ном кылдыр парладып үндүргенин өөрүнчүг, чаа номну шүлүкчү Экер-оол Кечил-оол тыва дылче чедимчелиг очулдурган. Чаа ном «Бөгүн кым өөренип турарыл?», «Кара далай», «Трамвай дугайында тоол» дээш өске-даа номнардан чыгдынган. Оон ады «Баштайгы базым».

Уругларга чаа номнуң чурук кааспалгазын чурукчу Я. С. Чолдак аанныг кылдыр чуруп каастаан. Чаа ном тыва дылче 5000 кезек тиражтыг үнген.

С. САНДЮ.

ИЮЛЬ 31-ДЕН АВГУСТ 2-ГЕ ЧЕДИР ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮЛЬ 31-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40—Эртенги гимнастика. 9.05 — «Кортканның карааулуг». Мультфильм. 9.15— «Синдикат-2». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 10.20 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 11.20 —Телемедээлер. 11.25 — 14.15 —Чапсар. 14.15 —Телемедээлер 14.35 — Чурттуң телестудияларының документалдыг фильмнериниң программазы: «Ыяштан олурт». «Майлы-сай чыыткылыг хоорай». 15.25 — ПТУ-да түү чүвеге база каачаар өөредирил». «Салгакчылар». Раздольненскийниң Социалистиг Куш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры П. Ангелина аттыг № 10 КПТУ-нуң дугайында. 15.55—Москва болгаш москвачылар». 16.25 — «Улусчу талантылар». Украиның бот-тывыңгыр уран түүл коллективтериниң көргүзүү. Киевтен дамчыдылга. 17.10 —К. Тренев. «Любовь Яровая».

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Тываның экраниарында». 18.15 — Мал чемнерп белеткелиниң хүн демдеглели. 18.30 — Телемедээлер. 18.40 — Телемедээлер (орус дылга).

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Илья Николаевич Ульянов». Төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чылынга. 19.30 — Улустар аразының конкурстарының лауреады С. Нголинский ойнаар. 19.50—Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.35 — «Синдикат-2». 3-кү сериязы. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 —«Цыганнарның ырылары болгаш танцылары». «Ромэн» театрның артистериниң киржилгези-биле концерт программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Уругларга фильм. «Тайга түңү ыыттаваанын». 13.15 — «Архангельское» музей-колдан». 14.05 — «РСФСРниң алдарлыг артизи В. Кутепов совет чогаалчыларның чечен чугааларын номчуур. 15.20 —«БАМ-ны түдүп турар бис». 15.55 — 17.00 Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

17.00 — Уругларга фильм. «Хензиг-Думчук». Телешин.

МОСКВАДАН

18.00 — «Төрээн черниң ажалгалары». (Орбита-3»).

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.40 —Телемедээлер (орус дылга): «Аныяк ленинчилер». 19.20 — Мультфильм. 19.30 — «Культура болгаш амыдырал».

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар. чаштар!». «Лесничий Рогаткиның дугайы». Мультфильм (ЧССР). 20.15 — Документалдыг телефильмнер программазы: «Бойдус хоойлузун ёзугаар», «Куштарга ким сагындырарыл», «Аквариум». 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.55 — «Калчаалыг хемниң боралгактарында». Уран-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги сериязы.

АВГУСТ 1-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 9.05 —«Синдикат-2». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 10.10 «АБВГД-ейка». 10.40 «Адаиёлер, силерге». 11.10 — Чаадарынга ССРЭ чемпионады. 11.40 —«Радуга». Улустуң уран чогаадылгазының телепрограммаларының 4-кү улустар аразының фестивалы. «Танцыда вектер». (Сингапур). 12.05 — Архитектура. Олимпиаданың тудугларының. 12.35 — «Спортлотонуң» 31-ги тиражы. 12.45 — «Ужуражышкынар». Совет чогаалчыларының чечен чугаалары. 13.30—Орус улустуң Н. Осипов аттыг күүшеинин үлегерлиг оркестриниң концерти. 14.15 —Бөгүн делегейде. 14.30 — «Хуулгазының серна». Мультфильм. 14.45 —«Бүзүреңчиг-даа болза, шын-зыктымас». 15.45 — «Чүгле ортулуктуң бодунга албас сен». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.50— Политиктиг хайгаракчы А. П. Бекетовтуң беседазы. 17.20 — «Часкы чаржалажмышкын» Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 18.00 — «Бо мөңге чыыкты камна» деп документалдыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.00 —19.15 —Чапсар. 19.15 — Казахстанның улустуң ниити ыры болуунуң концерти. 19.40 —«ТТ-ниң экранында эң баштай». «Аидынызында даглар турда...» Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — «Мээң бодум сенээ кестү бээр...» И. С. Тургенев. Фильм-концерт. 23.00—00.55 — Бүт бембүүнге чурттар аразының маргылдаазы. ССРЭ — Атлетико». Мадрид (Испания). Төнгенде — телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

14.20 —«Алдагдаар эрге чок». Документалдыг фильм. 14.50 — «Музыка киоскузун». 15.20 — Мультфильмнер программазы: «Сапыктыг мыйыт». «Чажыттыг хомдужугаш». 15.50 — Совет ырыларының аныяк күүседикчилериниң Днепропетровск хоорайга болган Бүгү-эвилел конкурузунуң түнелдекүнгө. 17.35 — С. Михалков—«Көвүк». Москваның шоодуг театрының фильм-концерти. 19.35— «Ынакшыл дугай-ынга монологтар». Документалдыг телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. (Алма-Ата) «Коммунистер» деп циклден. 14.15 — Таджик ССР-ниң улустуң артизи Н. Рахматова ырлаар. 14.50 —«Амыдыралче путёвка». 15.35 — Кино ава-чорукчуларының клуббу». 16.35 — «Бөгүн — Демир-орукчуңун Бүгү-эвилел хүнүнге тураскаатказ концерт. 17.45 — «Делегей панорамазы». 18.30 — 18.45. Чапсар. 18.45 — Цирк ареназында. 19.30 —Дж. Патрик —«Элдептиг миссис Сэвидж». Күрүнениң Моссовет аттыг үлегерлиг театрының фильм-шиизи. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 —«Элдептиг миссис Сэвидж» фильм-концертиң уланчызы. 23.40—Бүт бембүүнүн дугайында. 23.00—23.10 — Телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

14.20 — Чаадарынга ССРЭ чемпионады. 14.45 — Радуга». Улустуң уран чогаадылгазының телепрограммаларының чурттар аразының 4-кү фестивалы. «Карифеста». (Куба). 15.15 — «Киноөөрүкүзүнүң орактажы». 16.00 — Концерт. 16.45—«9-кү студия». Дамчыдылганы политиктиг хайгаракчы В. С. Зорин чорудар. 17.45 — Куртизанналарның «Бай-шыырга ботташ ядамык-туренгизи». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. О. Бальзактың домей аттыг романынаан. 2-ги сериязы. (Франция). 19.05—«Рафаэлла Карра Москвада» Эстрада программазы. 20.00 —«Таңчыктыг удунар, чаштар!» «Лужкошконуң тооллары». 20.15 — Чиик атлетика. Хөй хевээре маргылдаа. ССРЭ—АКШ. 21.00 —«Үе». Информастыг программа. 21.35 — 22.55 —«Ашактор эрте-ле көгерер». Уран-чечен фильм.

Редакторнуң ораалакчызы К. К. САТ

Солуунуң дараазында номери июль 31-де үнер.

Агаар

Бөгүн республикага бүргээр. чамдык черлерге үргүлчүлеп дигээр эвес чаъстаар. Мурнуу-чөөн чүк угланыышкынның хаттың дургени секуидада 9—15 метр чедер. Агаарның температуразы 20—30 градус чылыыр.

Найысылал Кызылга база-ла шокар булуттаар, дымыралдыр чаъстаар. Мурнуу-чөөн чүк угланыышкынның хат секуидада 9—14 метр чедир дургедээр. Агаарның температуразы 20—25 градус изиир.

КИНО

ИЮЛЬ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Террор» операциязының буурааны» (2 сеанныг) 9.30, 12.10, 17.30, 20.30. «Мстислав Келдыш» 15.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Алдын дулгүр» 9.50, «Ульяновтарның өг-бүлезиң» 11.20 «Сылдыстарже ужудуушкун» 14.50, 17.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хыналда шугум» 16.40, «Айлашкан дээш ким төлээрил» 15.00, 18.50, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мөңгүннеңчек каарганнарның ужун турар черинде» 15.00, 16.50, 18.40 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Саналга точказы» 14.00, 16.00, 18.00 20.00 шактарда.

ХАМААТЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Кызылдың Октябрьская кудумчузунда № 9, рынокта № 26. Кочетовта № 40. Ленинде № 20. Дачныда № 13. Кечил-оолда № 38. Кирпичныда № 22, Правобережныда № 42. Магистральныда № 45 магазиннер чондан чаа огурештерни, помидорларны, укропту, петрушканы, редисти, морковьту, свекланы болгаш инек-караан, көк-катты, виториянны, малиианы хүлээп ап турарын дыңнаттыр.

Айтырыглыг кижи 2-34-22, 2-34-32, 2-17-78 дугаарлыг телефоннарже долгаар.

Дужаар хүзелдиг кижилерге эртиг болуру-биле суббота, воскресенье хүнүнде бажыңнарынга машина база чеде бээр. Анаа чагыг киирерибиле 2-16-13 дугаарлыг телефонче 9 шактан 18 шакка чедир долгап болур.

Кызылдың башкы училищеи дараазында салбырларга кирип өөренирлерни чалап тур:

ШКОЛА салбыры — өөренир хуусаазы 3 чыл 10 ай. 8 класс доосканнарны хүлээп алыр.

ШКОЛА салбыры —өөренир хуусаазы 2 чыл 10 ай. 10 класс доосканнарны хүлээп алыр.

ЯСЛИ-САД салбыры— өөренир хуусаазы 3 чыл 4 ай. 8 класс доосканнарны хүлээп алыр.

КҮШ-АЖЫЛ салбыры — ниити билиг школаларынга күш-ажыл болгаш черчение башкыларын белеткээр. Өөренир хуусаазы 1 чыл 10 ай. 10 класс доосканнарны хүлээп алыр.

Өөренирин күзээнер билдиркишкинни училищениң директорунга шилип алган салбырын айтып, бижээш чорудар. Билдиркишкинге сес азы он класс дооскан документиниң бодун, № 286 майык ёзугаар эмчи шыызылгазын, кадр кылдызының начальнигиниң азы удуртукчунуң ат салганы күш-ажыл дептериниң үшта бижилгени, 3×4 см. хемчээлдиг дөрт фоточурукту, характеристиканы кожаар.

ССРЭ-ниң Дээди болгаш ортумак тускай билиг өөредилге министерствозунуң бадылаан программазын ёзугаар дараазында эртемнерге киреринни шылгалдазын тудар:

а) школа, школа назы четпээн, күш-ажыл салбырынга орус дылга (диктант), математикага (аас-биле);

б) школа, школа назы четпээн салбырларга киреринге музыка дыңнаарын база хынаар.

Киреринниң шылгалдаларын 1981 чылдың август 1-ден 20 чедир кылыр. Документилерни: Кызыл, Колхозная 56, Педучилище, хүлээп алыр комиссия, тел. 2-35-74 адресче чорудар.

ДИРЕКЦИЯ.

ЧАРЛААЛ

Тываның хөдээ ажыл-агый техникумуига чаа өөредилге чылында этелеп тракторист, физика башкызы, аштакчы негеттинип турар.

АЙТЫРАР ЧЕРИ: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 5. Хөдээ ажыл-агый техникуму. Телефоннары 2-36-04, 2-55-93

Тыва трансэргелелдин телевилел-технологтуг бюрозу аштакчыларны, инженер-автомеханиктерни, инженер-тудугжуларны, инженер-сантехниктерни, секретарь-машинистканы ажылче чалап тур.

АЙТЫРАР ЧЕРИ: Кызыл хоорай, Оюн Курседи кудумчузу, 99. Телефоку 2-42-73

Чемпион бөгүн илерээр

«Хөм мячик» клубтуң шанналы дээш Сибирь болгаш Ыракы Чөөн чүк зоналының маргылдаазының түнелдекүнгө бөгүн болур. Барык бир неделя дургузунда үргүлчүлеп келген солуун оюннарның үезинде өзүп орар талантылыг футболистер барык команда бүргүзүнде бары оюнар үезинде илерээн.

Эң ыламгыяла бистиң калбак-делгем Төрээн чуртувустуң чөөн чүкте кызыгаарында Амур областан келген бичии оолдарның оюнун стадионга олурганнар улуг сонуургал-биле көрүп турганнар. Бо команданың оолдары мячикти шын хүлээп алырын болгаш ону эжиге дүрген дамчыдарының талазы-биле өске командалардан ылгалдыг. Ынчангаш олар бөгүн кежээкиниң 18 шак 30 минутаза Томск областың командазыбиле зонаның чемпиону ат дээш ойнаар эргени чедип алганнар.

Якутияның спортчуларыбиле Сахалин облазының командазы үшкү шанналл дээш ойнаарлар. Бистиң чаңгыс чер чурттугларывыс бүрүнгү хүн Хабаровск крайның футболистеринге 2:1 санга уттургаш, ам түгле 7-8 дугаар черлер дээш туржурлар.

Бо болуп эртип турар зона маргылдаазын организастажыры-биле Москвадан келген бистиң аалчывыс Глеб Владимирович Крылов-биле ужуражып, бичии футболистерниң оюну канчаар эртип турарын сонуургаарывыска ол чугаалап берди.

—«Хөм мячик» клубтуң шанналы дээш школачыларның бо солуун маргылдаазы бистиң чуртувуста эң-не массалыг оюнарның бирээзи. шак бо оюнда миллион-миллион бичии оолдар хаара тутунган. Ынчангаш ВЛКСМ Төп Комитединиң чанында «Хөм мячик» клубтуң Төп штабы элээн каш чыл бурунгаар тургустунган. Ол штабтың кежигүннери 30 ажыг хөй-ниитичи тренерлерден тургустунган.

Оларның аразында ССРЭниң алдарлыг спорт мастерлери Понедельник, Качалин, Рощин, Озеров дээш оон-даа өскелер хөйү-биле кирген. Бо бедик мергежилдиг хөй-ниитичи тренерлер боттарының байлак арга-дүрүлгазын аныяк өскенге дамчыдып берип турар. Мен база ол Төп штабтың кежигүнү болуп, аныяктарга арга-сүмелерни үргүлчү кадып келдим.

Силернин ак-көк хемнерлиг тыва чернин найысылалында эртип турар маргылдааны эки организасталаныңга сеткилимниң хынызындан өөрдүм. Бичии оолдарның ойнап турары футбол шөлүн безин алгаш көөрге магалыг чүвеле чөрүү. Шак ындыг шөлге ССРЭ чемпионадын безин эрттирип болур. Ногаан көкбиле шыптынган сериин шөлге ким ойнаксавас боор.

Дүүн маргылдааның киржикчилери техниктиг мергежилелерге маргышканнар. Оон программазында мячикти шын хүлээп алыры, ону ырадыр девери, шөлден үне бээрге ону шын октаары, турникке дараттынары, естафета маргылдаазы дээш чүүлчок дээр.

Бөгүн маргылдааның түңнел оюннары эртенгиниң 10 шакта эгелээр, а бирги чер дээш оюн кежээ болур.

В. ЧАДАМБА.

ЧУРУКТАРДА: «Хөм мячик» клубтуң Төп штабының кежигүнү Г. В. Крылов; Тываның командазының ойнакчызы Саша Чамзанның аалчыларынга байыр чедирип турары.

Төрүттүнгенинден бээр 150 чылынга

КОЛХОЗ МУЗЕЙИНДЕ

Шылгарангай чырыдыкчы Илья Николаевич Ульяновтуң чуваш улустуң чырыдышкы хөгжүлдезинге киирген сыныышкынының дугайын Тойси суурда колхоз музейинде ажыттынган делгелгеде чугаалап турар.

Симбирскиге чурттап, ажылдап турган үезинде И. Н. Ульяновтуң инспектор аян-чоруктарының маршруттары бо ырак-кыдыг суурга чаңгыс удаа эвес чедип тургулаан. Чуваш черде баштайгы школаларның бирээзи болур бо суурнуң школазынга ол ачы-дузазын чедирип чораан. Тойси суурнуң школазынга ажылдап турган, ядыы тараачынардан укталып үнген К. Адриановтуң хөй уругларлыг, ядыы-түреңги өг-бүлезинге Илья Николаевич хөй чылдар дургузунда дузалап келген. И. Н. Ульяновтуң саналдап киргени-биле Поволжьеиң национал школаларының практиказынга эң-не баштай К. Адриановту ажыжинге ачы-хавыязы дээш хүндүлүг алдын медаль-биле шаннаан. Көдээ башкының оолдарын Илья Николаевичиниң хөй удаа дилег тургузуп келгенинин соонда Симбирск гимназиязынга өөредип киирген.

Башкының оолдарының бирээзи Александр Володя Ульянов-биле чаңгыс класска өөренип чораан. Ол сөөлүнде бзрып Казань университедин доосказ, адазының угун салган, чырыдышкын шугумунга ажылдап чораан.

Үстүнде делгелгеде тускай стеидини «Ульянов школазының» салгакчыларынга тураскаатказ. Оларның аразында башкыларның хөй салгалдары бар. Бөгүнгү автономнуг республиканга национал башкы кадрларны белеткээринин төптери педагогика институду болгаш И. Н. Ульянов аттыг күрүне университеди болу берген.

В. ИВАНОВА,
СЭТА-ның корр.

УРУГЛАРГА ЧАА НОМ

Сураглыг совет чогаалчы Сергей Алексеевич Баруздин бичии уругларга таарыштыр утка-шынар талазы-биле кижизидилгелиг шүлүктерни орус дылга хөйнү бижээн. Оон чогаалдарының дыл-домаа бүдүүн, назы-хар аайы-биле бичии номчукчуларга дыка тааржыр, ынчангаш хоочун совет шүлүкчүүнүң уругларга угаадылгалыг бижээн шүлүктерин бистиң чурттун хөй национал дылдарында арбыны-биле очулдурун үндүргүлээн.

Моон мурунда шүлүкчү Сергей Баруздинниң чогаалдары тускай ном кылдыр тыва дылга парлаттынмаан-даа бол, оон бичилерни боландырыптар чечен номнарын бистиң республикавыстың хөй-хөй өөреникчилери эки билир, анаа ынактар.

Тываның ном үндүрер черинең Сергей Баруздинниң чыындыг шүлүктерин ам тускай ном кылдыр парладып үндүргенин өөрүнчүг, чаа номну шүлүкчү Экер-оол Кечил-оол тыва дылче чедимчелиг очулдурган. Чаа ном «Бөгүн кым өөренип турарыл?», «Кара далай», «Трамвай дугайында тоол» дээш өске-даа номнардан чыгдынган. Оон ады «Баштайгы базым».

Уругларга чаа номнуң чурук кааспалгазын чурукчу Я. С. Чолдак аанныг кылдыр чуруп каастаан. Чаа ном тыва дылче 5000 кезек тиражтыг үнген.

С. САНДЮ.

Редакцияның адреви: Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторлуң 2-24-63, редакторлуң ораалакчыларывыл 2-35-21, 2-31-75 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдыралга болгаш совет тургузуу киллистериниң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлетпүр киллизиниң 2-31-75, чагаа киллизиниң 2-41-27 информация киллизиниң 2-20-60 корректорларның 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45, солуң келбейи барганда 2-32-75 телефоннарже долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 1567

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле өгелелиниң типографиязы (Кызыл. Щетинкин болгаш Кравчейко кудумчузу, бажың № 1)

ТС—01178

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 176 (11674) | 1981 чылдың июль 31, пятница | 1925 чылда үнделип эгелээн | Өртээ 2 кеп

Ниитиниң малынга чем белеткээринге улам идепкейлиг киржиили.

РОССИЯ: ӨЗҮЛДЕНИН БАЗЫМНАРЫ

РСФСР-ниң ТСЭ-зиниң дыңнадыы

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан база он бирги беш чылдың башталгы чылының онаалдаларын чедиишкинниг күүседир дээш Бүгү-эвилел социалистиг чарыжынга киргеш, Россия Федерациязының ажылчы чоннары 1981 чылдың эрткен бирги чартымында республиканың экономиктиг болгаш социал улам шинары хөгжүлдезин хандырган. РСФСР-ниң ТСЭ-зиниң дыңнадымында ол дугайын чугаалаан.

Продукциянын ниити хемчээлиниң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер талазы-биле чартык чыл планы үлетпүрде күүсеттинген.

Эрткен чылдың хамаарышкан үезинге дегдээрге бүдүрүүшкүнүн немей өзүлдези 2,9 хуу болган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 2,8 хуу бедээн; бүдүрүүшкүнүң немей өзүлдезинин 97 хуузу оон күсели-биле алдынган. Үлетпүр продукциязының бот-үнези чиигээн, арыг орулга көвүдээн. Үлетпүрүнүң хей-хей адырларының техника-экономиктиг көргүзүглери болгаш кылын үндүрер продукцияның шынары эниижээн.

Кедээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилери часкы хову ажылдарын организастыг чоруткан. 1981 чылдың дүжүдүнге кедээ ажыл-агый культураларының тарылга шелдери баштайгы сан-медээлерин өзугаар алырга, РСФСР-ге ниитизи-биле 122,6 млн. гектар болган. Чер болганның колхозтарынга болгаш совхозтарында тараалдарны ажаар, сиген кезер болгаш мал чемнери белеткээр ажылдар чоруп турар.

Ниити ажыглалдың транспортунуң бүгү хевирлериниң чүк саарылгазы 2,2 триллион тонна-километр болган болгаш 1980 чылдың баштайгы чартымынга дегдээрге 3 хуу өзүлделиг болган.

1981 чылдың бирги чартыында күрүнениң капитал салымышкынарының күсели-биле ниити өртек-үнези 19 миллиард рубль, азы 1980 чылдың ол-ла үезинге дегдээрге 5 хуу хей кол фондуларны ажыглалга киргеш.

Республиканың улус ажыл-агыйынга күрүнениң капитал салымышкынары 34 миллиард рубль болуп, азы 1980 чылдың бирги чартынга дегдээрге 4 хуу хей болган.

РСФСР-ниң улус ажыл-агыйынга ажылчыннарының болгаш албан-хаакыларының саны чартык чылда ортумаазаже 65,7 миллион кижи болуп, эрткен чылдың бирги чартынында турганынга бодаарга 0,7 миллион кижи, азы 1,1 хуу көвүдээн.

Күрүненин „болгаш чурттарга-кооперацияның хөреңгилериниң күсели-биле ниити шөлүү 15,8 миллион дөрбелчин метр чагаржыды туттуган 317 мун чаа квартираларны ажыглалга киргеш. Оон аңгыда, боттарының хөреңгилеринин күсели-биле болгаш күрүне чөзелизинин дузаазыбле колхозтар база чурттакчы чон хей санныг квартираларны болгаш хууда бажыңнарны туткан.

1981 чылдың июль 1-де РСФСР-ниң чурттакчы чонунуң саны 139,5 миллион кижи болган.

(СЭТА).

Мал чеми белеткээриниң шалыпчы ийи айы чоруп тур

МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИНГЕ— ТЕМП БОЛГАШ ШЫНАР

ДЕПШИЛГЕЛИГ АРГАЛАРНЫ АЖЫГЛААР

Республикага кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдериниң болгаш оон ажыктыын бедидериниң угланыышкынарын СЭКП Тыва обкомунуң үшкү пленуму тодаргайлаан. Ол чугула сорулгалар болза тараа бүдүрери, мал чемнери бүдүрериң үндезини-биле эжижидери болгаш аңаа үндезилээш, мал ажылын хөгжүдери болур деп пленум айыткан.

Тарылга шелдериниң структуразын сайзыраңгайжыдып, чемнер белеткээринің эң-не депшилгелиг технологиязын калбаа-биле шиңгээдип, чемниң шынарын бедидип, кадагаларын, малга белеткеп бээрин эжижидип база эң чеп ажыглап тургаш, үстүнде айытkан сорулгаларны боттандырары телевилеттинген.

1981 чылда мал ажылын чемнер-биле хандырар төлээдэ республиканың совхозтары 225 мун тонна сигенни, 60 мун тонна сенажты, 390 мун тонна силосту, 7 мун тонна витаминниг сиген далганын, 131 мун тонна саваңны, 112 мун тонна мал чеми тарааны белеткеп алыры эргежок чугула.

Бо чылдың агаар-бойдузунуң бергэ байдалдары турза-даа, партия, совет болгаш кедээ ажыл-агый органнары чемнер бүдүрерин көвүдедириниң, оларның шынарын эжижидериниң база чеп ажыглаарының талазы-биле боттуг хемчегни ап турад. Тарылганың структуразын сайзыраңгаймытkан, мал чеми культураның шөлүн улгаттырган, мал чемнерин тускай адыр кылдыр тургускан.

Республикага мал чемнерин депшилгелиг аргаларны ажыглап тургаш белеткээрин дыка калбартырын база чемнерниң шынарын бедидерин төлевилээн. Сенажты болгаш силосту чүгле бетоннап каан траншеяларга салырын баш удур көргеп. Ол ышкаш бо чылын чемнер шыгжап кадагалаар черлериниң, чем цехтериниң болгаш чем хайындырар кухняларның тудуун калбартыры база төлевилеттинген.

Мал чеминиң бижыг баазазын тургузары дээрге, бир талазында мал чеминиң саны, эсизинде — оон шынары болур. Ынчангаш белеткеттинген чемнерниң шынары дээш шыңгыы контрольду тургузары эргежок чугула. 1980 чылда белеткээн сигеннің 13,8 хуузу, сенажтың 68,1 хуузу, силостуң 21,8 хуузу, сиген далганының 51 хуузу шуут класс чок болган. Бо чылын оны болдурбазының практиктиг хемчегерин алыр хереи.

Чемнерниң бедик хоолулуун хевээр арттырарының ажыктыг аргаларының бирээзи болза, витаминниг сиген далганын база борбаандыларны бүдүрери болур. Сиген далганының шынары элээн хөй факторлардан хамаажыр. Бедик шынарлыг далганы алыр төлээде, сигенни чечектелиринге чедир кестирзе чогуур. Оон аңгыда далганның шынары курагдырының хире-чергезинден болгаш АВМ агрегаттың үзүктел чок ажылын организастаарындан, база хамаажыр. Сигенни 3 см кылдыр хээндектээн чугула, чүгле дээрге үнүштүң улгаттыр хээндектеттинген незентери агрегаттың иштинге ызыртына бээр болгаш ону бекталдырар. Ол ышкаш иескен болгаш хээндектээн сигенни дораан-на курагдыры-биле агрегатка эжиктеп тургаш ужуруг, ол чорук каротинниң чидириин эвээжедир. Бир эвес иескен, хээндектээн сигенни тергеге азы хепээнге ийи шак чыттырар болза, ол боду изип эгелээр, оон түңнелинде каротин эвээжээр.

Дыка хөй совхозтар ол негелдени хажыдып турар. Далганның ел-шыгы 10-12 хуу болур кылдыр, агрегаттың ажыллаарын ынчаар таарыштырып алыры эргежок чугула. Өлшыгы 12 хуудан ажып турар далганны кадагаларга үрелир.

Витаминниг сиген далганын бүдүрериниг эки дуржулга «Революцияның чалбыыжы», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, Тока аттыг совхозтарда мөөңнеттинген. Ол ажыл-агыйларга эрткен чылын белеткээн далганның 70 чедир хуузу 1 классты болган. Өске ажыл-агыйлар оларның дуржулгазын варенип алгаш, практика кырынга ажыглаары ылаңгыя бо чылын онза чугула.

Эки шынарлыг сенажты алырының нөл негелдези бүгү ажылдарны механизастаттынган шууштурулга аргазы-биле чорудары бээүр. Бир онгарга сенаж салырын үш-дөрт хүн дооскан турар херек. Сенажтың бедик шынарлыг болурунга база бир чугула чүве—оңгарның ажсын агаар кирбес кылдыр ыяк дуглаары.

Бедик шынарлыг сенажты салып турар совхозтар республикада эвээш эвес. Оларга хамыктың мурнунда «Кызыл тараачың», «Саян» совхозтарны, Кедээ ажыл-агыйның дуржулга станциязын хамаарыштырып болур. Бо ажыл-агыйларга эрткен чылын салган сенажтың 50 хуузу 1 классты, 30 хуузу— II классты болган. 1980 чылда ыяган анализтен алырга эң-не куду шынарлыг, класс чок сенаж «УТКА 25 чылы», «Күшгажылдың хостуу», «Шамбалыг» болгаш «Тиилелге» совхозтарга салдынган. Кылырының технологиязын хажытканындан салдынган сенаж көңгүс шынар чок болган. Бо чылын оон чогуур түңнелди кылыр ужуруг.

Силос салырда база-ла сенажка ышкаш, оңгарга төкпен массаны ыяк таптай бастырар херек. Бир эвес силос траншеязын оожум долдурар болгаш ону эки таптай бастырбас болза, масса 50 градус чедир изий бээр, а ол чоруи чемгерилге единицазының 20-30 хуу чедир чидириин болдурар. Протеинни, фосфорну көвүдедир дээш, силостап турар массага мочевинаны база диаммоний фосфатты бир тоннага 3-5 кг-ны немээри эргежок чугула. Ынчан протеин 10-12, фосфор 8-10 хуу көвүдээр.

Мал чемнерин депшилгелиг аргаларны ажыглап тургаш, белеткээде, технологияны шын сагыыр чорук оларның шынарын бедидер, а ол дээрге мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң үндезини-дир.

Сиген-ширбиш эвээш бо чылдың байдалдарынга мал чемнерин депшилгелиг аргалар ажыглап, дүрген белеткээш, оларның бедик шынарын хевээр арттырары эң чугула сорулга. Ынчангаш совхозтарның удуртукчулары, специалистери елче очаа киизээйни салып, очу хүн бүрүнүң кошкаш дивес контролюнга алыр хүлээлгелиг.

ХҮНДЕ 38 ТОННА

Шагаан-Арыг хоорайда витаминниг сиген далганы белеткээр ийи агрегат хүнүң-не тура дүшпейн ажылдап турар. Валерий Бегзи биле Юрий Хүргүл-оол башкарган ол агрегаттар «Найырал» совхозка бүдүк-бүрү далганнаан берип турар. Ол агрегаттар бо хүннерге чедир 300 тонна бүдүк-бүрүнү далганнаан. Оон ден кезии совхозта чедиртпгеген.

Ийи агрегат хүнде каттышкаш 38 тонна чедир бүдүк-бүрүнү болбаазырадып турар. Оларга бүдүк-бүрүнү Шагаан-Арыг АТБ-ниин ажылдакчылары, Чаа Чаа-Хөлдүң чурттакчылары, Шагаан-Арыг школазының өреннкчилери болгаш өске-даа коллективтериниң кежигүнери белеткеп турар.

Л. НАЧЫН-ООЛ

КОЛЛЕКТИВ, АГИТКВАРТИРА БҮРҮЗҮ

Барыын-Хемчик районунуң ажыл-агыйларында чымыштың иш — ниитиниң малынга мал чеминиң белеткели чорун тургаар. Районнуң чер-чер Советтериниң күүскомнары бо чугула кампанияны үре-түнелиг организастыг эрттиреринге чугула киичээнгейни угландырып.

Ак кедээ Советтиниң күүскому Советтиң депутаттарының Кедээ Советтиниң депутаттары кичээнгейде алган.

Ийи-Тергезиг суурунуң сес агитпартколлективтери мал чеминиң белеткелинге идепкейлиг ажыглыг турар. Агитквартираларда бүрүзүнүң хүлээлгезинде 3 тонна сигенни, өреге санныг 4 тонна сигенни белеткээр хоңдунгей. Коллектив агитквартираларда бүрүзүнүң хүлээлгезинде күүселеэрин кедээ Советтиниң депутаттары киичээнгейде алган.

Бистиң корр.

ХАЙНЫЫШКЫННЫГ

СЭКП обкомунуң кыйгырыын өзүглаар ниитиниң малынга чемнер белеткелиниң чарлаттынган ийи шалыпчы айында планныг онаалдаларны күүседир, чем курлавырының баазазын тургузар дээш. «Сут-Хөл» совхозтуң ажыл-ишчилери бо хүннерде улуг күжениишкин-биле ажылдап турар.

Эрткен чылын совхоз 2000 ажыг тонна сигенни, 450 тонна сенажты, 2650 тонна силосту болгаш өскө-даа чемнерни четчир-биле белеткеп алганы-биле мал кыштаглаашкыны эки эрткен. Оон түнелинде совхоз чартык чылда мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының планныг онаалдазын — эътти 108,4 хуу, сүт-ту — 114,4, дүкту—106,4 хуу күүсеткен. Бо чылын мал кыштаглаашкының челиишкининг эрттиреринин кол магадылалы база-ла четчир санныг чемнер даярын ажыл-ишчилер ханы-биле мөдереп билбишаан, бүгү күштү олче мөөнүзүп.

Чай кандаашкынныг болгаш совхозтуң шөлдеринде 'сыт-сигенин түгеки хирелит. Ынчашташ бүгү-ле болдунар аргаларны ажыглаарын үе негеп келген. Бо амыдыр совхоз 3850 тонналаш эвээш эвес сигенни, 3490 тонна силосту, 660 тонна сенажты, 150 тонна витаминниг сиген далганын белеткээр ужуралыг. Оны боттандырары бүгү күштү, организакчы ажылды ол чугула кампанияже мобилизастаарындан хамаарыжыр.

Бо хүннерде совхозта шупту 300 ажыг кижи мал чеминиң белеткелинде хаара туттунган. Моон сонгаар ол санны 500 чедирерин баш удур көрүп турар. Июль 25-ке чедир 800 тонна сиген белеткеттинген. Витаминниг сиген далганын бүдүрер АВМ агрегаттың бүдүрүкчүлүүн бедидери-биле оны ийи эолчегли кылдыр ажылладып турар. Витаминниг сиген далганы бүдүрер звено 50 тонну далганы белеткээн.

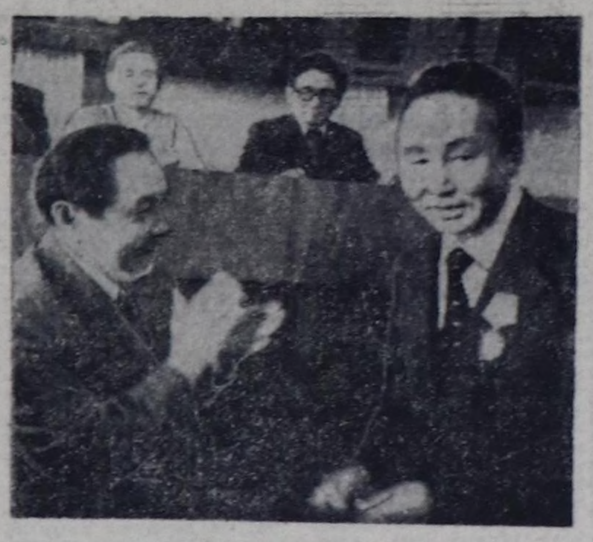
Коммунист Сат Биче-оолдуң удурткан аңыяктар звенозу 50 тонна, коммунист Оңдар Күр-оолга удурткан рабкоон коллективи 23 тонна сигенни белеткээш, совхозка дужаган.

СЭКП обкомунуң кыйгырыын танышкан соонда, сигенчилерниң ажылы үлам хайнығышкынныг апаргаң. Аргарыг иштинде, хөрагаң аразында, оруктар кыдыларында буга-сумун эриттеринде, чоогаларда, хемнер уннарында сиген бар бүгү черлерни хол кадыры-биле кезип турар.

Совхозтуң девискээриндеп планнаттынган чемнерни кезип белеткеп алыры берге апаргаң. Оны барымдаалаш. Омск областтан сааң белеттүүр 22 кижини база корутkан.

С. ОНДАР.

«Сут-Хөл» совхозта парткомсекретары.

Онгу беш чылда бистиң республиканың кадык камгалалы улам хегжээнин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чоокта чаа болган сессиязынга демдеглээн. Анаа бистиң медицина ажылдакчыларының киирген үлүг улуг. Оон түнелинде оларлан дыка хөй кижи Төрээн чурттуң бедик шаннадары — орденнер болгаш медальдар-биле шаннатканнар.

Медицина ажылдакчылары боттарының хорт хүлээлгезинден аңгыда хөй чүүлдерни база кылып турар. Чижээ, олар бо чылын ниитинин малынга чемнер белеткелинге идепкейлиг киржип, СЭКП обкомунуң Кыйгырыынга ажыл-херекчи ёзубиле харылзап турарлар. Олардан тургустунган он-он отряктар бо хүннерде чүс-чүс тоина будук-бүрүнү Кызыл районнуң ажыл-агыйларынга белеткеп берген. Чүгле Кадык камгалал министерствозунуң автобазазы безин 30 тонна будук-бүрүнү дужаган.

Бурунгу хүн Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. К. Мендуме мурнакчы эмчилерге бедик шаннадларны байырлыг байдалга тывыскан.

ЧУРУКТА: Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. К. Мендуменин эмчи Д. М. Монгушка бедик шаннадлы тывыскаш, аңаа байыр чедирип турганы.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАРНЫ ЧУГААЛАШКАН

Москвага ВЦСПС-тиң пленуму болган. ССРЭ-ниң Профессионалдар эвилелдериниң золгелгиг, XVII съездизин чыылдырар дугайында ВЦСПС-тиң даргазы А. И. Шибаевтиң илеткелин дыңнаан. Профэвилелдериниң XVII съездизин 1982 чылдың март 16-да Москвага чыылдырарын пленум доктаатkан.

Съездиге чугаалажыр кылдыр дараазындагы айтырыгларны киирер: ВЦСПС-тиң ажылынын дугайында отчёт болгазы СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге холбаштыр ССРЭ-ниң Профессионалдар эвилелдериниң сорулгалары. Төп ревизия комиссиязының отчёду. Профессионалдар эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелин сонгуур. Төп ревизия комиссиязын сонгуур.

Профэвилелдериниң ам болур съездизи чурттуң бүгү ниитилел-политиктиг амыдыралы партияның XXVI съездизиниң төөгүлүг шиитпирлериниң улам өзүлделиг салдары-биле хөгжүп турар ышкыг үеде эртер дээрзин А. И. Шибаев онзалап демдеглээн. Анаа холбаштыр профэвилелдериниң чөвүлел болгаш комитет бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазының стилин база түңнелдиг болурун ханы болгаш бүгү талалыг анализтээрин, хүш-ажылчы коллективтерге оларның ажылының хевирлерин болгаш аргаларын улам сайзыраңгайжыдар, ажыл-агый, социал болгаш культура айтырыгларын шиитпирлээриниг инициативаны калбартыр талазы-биле тодаргай хемчегерни ажылдап кылырын база боттандырып чорударын профэвилел организацияларындан негээр.

Ажыл-агыйжы ажыл-чорудулганың түңнелдериниң, бүгү материалдыг курлавырларны каичаар чарыглап турарының, социалистиг хүлээлгелерин, уткуштур планнарны күүседип турарының дугайын ажылчы чоннарга үргүлүү дыңнадырының, ажылчыннар хуралдарында ажыл-агыйжы удурткучуларның, инженер-техниктиг албан черлериниң ажылдакчыларының отчёттаан кылын берип турарын практикалаарының эргежок чугулазының дугайын пленумга чугаалажыкпан.

Ажылчы чоннарның чагаалары болгаш саналдары-биле ажыл — профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазының чугула участогу, массалар-биле оларның харылзааларын бижыглаарының дээштиг чепсээ. Ол дугайын ВЦСПС-тиң июль 29-та доозулган пленумунга чугаалап турган.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң негелделеринге дүүштүр ол ажылды улам сайзыраңгайжыдарының хемчегерин көргеп.

СЭКП ТК-ның килдис эргелекчизи Б. П. Яковлев пленумга чүве чугаалаан.

Пленум организастыг айтырыгны көргеп. ВЦСПС-тиң секретарьларынга В. П. Проворов биле И. И. Гладкийни сонгаан.

(СЭТА).

УСПА-ХӨЛ ШЫНААЗЫНДА

ДАҢ ХАЯАЗЫ

Сөөлгү үеде Тенгы-Уланың кыры булут тырттарга-ла, Ирбитейге ылап-ла чаар апаргаң. Ол чаашкын дескилешое-дескилешее, Успа-Хөл кыдыы, Ак-Чыраа ынчаар калбарып чоруп каар. А чаъс-чаашкы ылангыя тулаалыг, малгаштыг Ак-Чыраанын сигенчилериниг бо үеде черле күзенчиг эвес.

Сөөлгү хүнирде ел-шык үлгаткаш, ыргак-сээк көвүдээн. Дүне шуглакты канчаар-даа дүй тыртынып алырга, бир-ле чердей киирер келир. Делгероол пат-ла удуп чадап качы, майгынган үнүп келген. Агарыг орган хаанын адаанда мосоң ийи чүс үжеп километр черде, бо майгыннарда улустуң аалдары, совхозу ында. Оларның ниитинин малынга ёзыг чем-суурну тургузар дээш уруг-дарыын каапкаш, бо шыкаада чедип келгечи ол. Өл-шыкка алып, кадыг ажылга моган-шылап келген улус ыргак-сээктерин кургамзыг үнүп, думчуунун зарышкылының безин шоолуг эскербейн удуп чыткан.

Делгер-оол кедээр көөргө. Ирбитей биле Хоолу баштарын кара булут база-ла көжегелеп алган болган. «Чазадыр, чайдазыр чадап каан чүвезин ам тта сактып каан ол бе моон? Ажылга счёт кадар дежилеттің» деп хыйланып чоруй, поварларны оттурупкан. Эртелевес болза, дээр хоржок апарып-тыр. Малгашта калдаган трактөрүүс база бар болгай. Чаъс чаарының бетинде ажылдаптаал, улустуң ыргын чемтериптинер аа...»

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, Эрэинде «Нарын» совхозтуң директору Мижит Кыргысовна Дүгер совхозтуң мал чеми, белеткээр механизастаттынган бригадазыг ыраккы Успа-Хөл шыналзынче үдепкеш, боду СЭКП обкомунуң пленумунче аъттаныпкан. Пленумга чугаалашкан бүгү айтырыгларны, чүве чугаалаан улустуң саналдарын кадыргаашка демдеглеп ал орган. Ылангыя бодунуң районунда «Чаа оруң» совхозтуң хойжузу Дүпчен Билчейин «Ак-Чыраада бистиң совхозтуң черинин сигенин төндүр кезе бардивис. Ам база бир черден айтып бээрин дилеп тур бис» дээнин иштинде деткип орган. Чүге дээрге бодунуң бригадазының сиген кезер девискээр база бичии дээрзин ол эки билдир.

Мижит Кыргысович Кызылдан келгеш-ле пленумнуң материаалдарын сигенчилеринге дозаан-на танышпыткан. Ылаңгыя болган партия-комсомол хуралынга Маажый Баадырның удуртkан бо бригадазы көрдүнген 500 тонналың орнунга 700 тонна сигенни моон белеткээрин хүлээнгеен. 12 коммунистиг, 15 комсомолчулуг, 6 депутаттыг коллективтиң сөзү ол. Ук сорулгачы шалыпчы ийи айда дажыр күүседир деиисел ол хүндеп-не эгелээн, кезикчилер, бөлүкчүлер, прессетскилер, чүдүүкчүлер — кижи бүрүзүнүң аразында социалистиг чарыш кадбарган. Чарыштың байдалын дейынчы хуудуска үргүлүү чырыкпп, түнелиин чеди хонгаш-ла үндүрүп турар. Мурнакчыларга шаннал-даа, макталдаа харам чок, а чалгыя болгаш ажылынга харысалга чок кижилерге онзар хемчег база белеп. Чижээлээрге. СЭКП райкомунуң кежигүнү Чонгуу Базырын удуртkан улусчу контроль бөлүү сигенни ооргалай кезип турарыы бочаш кескен сигенни бөлүп турарынла чидиригиин хөйүн илереткеш, аңаа бүрүүлүг улустарны тыпкан. Шынар чок кылган ажылын ол улуска катап халас кылдырткан болгаш ол чеди хонукта шаннаалга киирбээн. Харысалга чок улус хурал-суглаага болгаш хана-солунга база шүүмүүлеткен.

Успа-Хөл шыналзында сигенчилер ынчалза-даа ону кезип алыры дыка берге. Ылангыя дөнгеликтиг черге техниканы чорупшыдаар: изнир, үрелир, кывар-чаар материалдар артырбас. Канчаар-даа кызып турда, сигенниң дең кезии кестинмес, кескен сигенниң кезии онгарга артып калыр. Чамдыкта сигенни ол черинге пресстеп чадап каашкаш, машинага айырлап чүдүргеш, курагаг болгаш оргу черге аппарып прёсстээр ужурга таваржып турар. Оон ынай сиген нурлулайында тулаада болгандыр, хол-биле кезери берге — кадыыр сугже дүлдүне бээр, а кижилер майыктан, харын-даа чода оргузу хире сугну сүзүп хүнээр. Ыйдыг черге кылаштаары безин белеп эвес. Бо бүгүнүң уржуунда хүн нормазы күүсеттинмейн баар таварылгалар кончуг хей. Чамдыкта малгашка хары угда үш-дөрт-даа трактор кадалы бээр, үштүп кааргa база катап-ла кадалыр.

Ажыл кадыг байдал бергедаа болза, сигенчилер кызымак ажылдап. бүгү-ле аргадуржулганы-ажылдап, курлавырларны улам тыптынып турар. Мындыг күш-ажылчы маргылдаанын мурнуку олуруун сиген кезикчизи, СЭКП кежигүнүнге кандидат Алексей Суму, пресстекчи, СЭКП кежигүнүнге кандидат, кедээ Совет депутады Владимир Соруктуг, комсомолчу бөлүүрүкчү Евгений Дойзумаа, хол кадыры-биле сиген кезип турар кончмуурет Анатолий Чүдекпеевер чангыс эвес катап элеп келгеннер. Ынчалза-даа бирги черге үргүлүү тудары берге. Өске сигенчилер база шудургу ажылдап турар.

Бригадада беш «Беларусь» бар, олар үш косилканы, бир-бир прессти, грабльди сөөртүп турар. Бригадының чогум кежигүннери хей эвес, кээрбээ шаа кижи. Ынчалзажок оларга хойжу бригадалардан, агитквартираладан, будуруле, ажыл-агый болгаш албан организацияларындан немешкен улус хей. Ынчангаш ук бригаданың турлаанда сигенчиринің ниити саны ылангыя дыштанып хүннерде чүс, чеде бээр. Күштү ынчаар мөөңнеп кээрге, совхозтуң Ак-Чыраадан белеткээр ужуралыг 700 тонна сигенниң дең кезии белеткеттинген болгаш оон чүс хире тонназы чүдүүрүп чоруттуган. Ажыл калбаа-биле удамчылап турар.

—Совхозта парткомсекретары Чооду Делгер-оолдуң бригадага келгеш неделя болганы ол. Бо үениң дургузунда ол кадыыр туткаш сиген хап-даа, хүүрек-биле малгаштан трактор казып-даа, айыыр-биле сиген сараатгап-даа турган. Хурал-суглаа, лекция, беседа, аъш-чем дээш, оон кылбас-тутпас, кириппес ажылы чок. Чамдыкта кино-даа үндүре берген турар. (Совхозтуң ук бригадада турум кинозунда киномеханик көрдүнмээн).

— Улус чемненип турар кадында «Торгалыг» совхозтуң бригадазынга четкеш кээйн аа, Кооженович?— дизе-ле бригадир Маажый Баадыр бо келген.— Оларның малгашка кадалбас трактөрүн дилеп алыыдыр. Оон башка дүүнгү трактөрүвүс үштүнмас-ла болгай. Сигенчилерниң база бир чымыштыг хүнүнүң кээрээ ол.

К. ЧООДУ.

ТЫВА АССР-НИҢ КУЛЬТУРАЗЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ ДЕП ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ П. А. ГЕККЕРГЕ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Музыкалыг болгаш хореография уран чүүлдү хөгжүдеринге, чогаадыкчы кадрларны белеткээринге ачы-хамаараазы дээш Ленконцерттиң концертмейстери эш Пётр Абрамович Геккерге Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,

1981 чылдың июль 30.

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ

1981 чыл
июль
№ 7 (88)

ИДЕПКЕЙЛИГ ДУЗАЛАКЧЫЛАР

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин аммадырага боттандырбышаан, күш-ажылчы коллективтерни бижыглап, он бирги беш чыл-дың болган оон баштайгы чылынын онаалдаларын күүседир херекке оларны мобилизастаарыныче районнуң партия организацияларының кичээнгей угланган. Ажылдың ажыктыын болган шынарын, күш-ажылдың будурүкчүлүүн, продукцияның шынарын бедидер, сагыпга-чурумну бижыглаар дээш социалистиг чарыш хайыккан. Бо ажылче улусчу контролёрлар партия организацияларының идепкейлиг дузалакчылары болуп, курлавырларны дилеп, четпестерге удур эптеш чок демисежип турәрлар.

«Латви ССР-де улусчу контроль органнарынга партийжи удуртулга дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалында чоннуң калбак массаларының ортүзүнде ажылдап, улусчу контрольдуң үдезиин болуп турар бөлүктерни болгаш постуларны удуртурунче партия организациялары кичээнгейин күштелдирерин онзалап айтыкан. Бо айтырыгже районнуң партия организациялары улуг кичээнгейин салып келген. Районда улусчу контрольдуң 59 бөлүктеринде, 41 постуларында 635 улусчу контолёрлар сонгуткан. Оларның 277-зи херээженнер, 208-и СЭКП кежигүннери, 69-у комсомолчулар, 105-и депутаттар болуп турар. Бүдүрүлгелерде, ажылагыйларда улусчу контрольдуң четкилерин бүгү чугула участоктар оларның кичээнгейинин, төвүнде турар кылдыр тургускан. Планныг онаалдаларның болгаш социалистиг хүлээлгелерниң күүселдези дээш ажылды дөрт чоруун турар черлерде, цехтерде болташ сайбырларда, фермаларда болгаш бригаларда ажылдавышаан, хөй хайгыылчылар будүрүлгениң бедик көргүзүглерни чедип алырынга, ажыл-херекти экижидеринге, четпестерни чайладырынга боттуг салыышкынны киирип келгей.

Улусчу контроль бөлүктериниң болгаш постуларының кол күжүү, организаачы өзээ коммунистер болган турарын партия организациялары чедип ап турар. Амгы үеде олар районнуң улусчу контролёрларының барык үштүн бир кезии. Олар дээрге бедик мергежилдиг, хаяы билиглиг, четпестерге эптеш чок, күш-ажылчы коллективтериниң эң эки төлээлекилери-дир. Олар будүрүлгениң ангы-аңгы участоктарында ажылдың түнелдерин партийжи принципиалдыг туруш-биле аналиэтвээринге үлүүн киирип, ажыл-дың кызыы черлерин тодаралдып, боттарының санал-онаалын киирип, ажылды экижидерни чедип ап турар. Оларның иштинде райкүүскомнуң капитал тудуг килдизиниң улуг инженери Т. Круглова, «Улуг-Хая» совхозта чоланчы С. Доржу, Чаа-Хөл суурда Культура бажыңының директору Т. Саая, «Күш-ажылдың хостуу» совхозта гидротехник К. Натпит-оол, Шагаан-Арыг АТЗ-зинде диспетчер А. Бутенко олар болгаш өскелерааа бар.

«Шагонартяжстрой» трестиң партбюрө (секретары К. Чөреве), «Ак-Туруг», «Күш-ажылдың хостуу», Жданов аттыг совхозтарда парткомнар (секретарылары Р. Хунай-оол, О. Седин, К. Төгүс-оол), Шагаан-Арыгның автотранспорт будүрүлгезинде, кижи эмнелгезинде партия организацияларының (секретарылары О. Золотухин, М. Амыртаа) улусчу контроль бөлүктериниң болгаш постуларының ажылын багай эвес удуртуп, оларның ажыл-чорудулгазының дутайын партия хуралдарынга дыннап, чогуур дузаны чедирип келгей.

ПАРТИЯ организациялары бөлүктериниң болгаш постуларның ажылынга удуртулганы боттандырбышаан, оларның ажыл планның шын түргузарынга дузалап, анаа коллективтиң мурнунда эң чугула айтырыларны киирип, ажылдың дээштинин бедидеринче кол сагыш салып турар. Рейд, хынаалдаларны доктаамал чорударынче хайгыылчыларның кичээнгейин угландырганы чер-черде ажыл-херекти ханызы-биле өөренип көөрүнге, четпестерни өй-шаанда илередип, ону чайладырының оруктарын тодарадырынга идигни берген.

ЖДАНОВ аттыг совхозта Т. Эртине удуртқан улусчу контроль бөлүүнүң кежигүннериниң будүрүлгениң ажыктыын болгаш ажылдың шынарын бедидеринче утланган идепкейлиг ажылы мактаалдыг. Контролёрлар мал санзашкынынга, оон ажаалда-тежээлдезин, мал чеминиң чарыгдалын шын чорудун турарын хынаарынга идепкейлиин көргүскен. Т. Эртинеиң болгаш оон эштериниң күжениишкинниниң түнелинде эрткен чылга денгээрге совхозтуң бодз малдан чаш төл камгалап алыры кемүдээн, оон өлүп хорзары элээн кызырылган.

«Улуг-Хая», «Ак-Туруг» совхозтарда улусчу контролёрлар часкы хову ажылдарынга техника белеткээринин, айтырыгларын шыгыы хайгаараан. Олар план ёзугаар техника септелгезин хынап, четпестерни дүрген чайладырын чедип ап турган. Оон түнелинде ажыл-агыйга часкы дову ажылының үезинде техниканың анаа туруушкуну, үрелишкин чок болуп, тарылганы кыска хугсаада чорукан. Ол шыкаш «Шагонартяжстрой» трестиң Т. Оюн. № 586 КМК-да Т. Золотухин, № 2 КМК-да В. Сайфудинов оларның удуртқан улусчу контроль бөлүктериниң ажылы база идепкейжээн. Оларның ажылының кол угланыышкыны — тудуг материалдарын хумагалыг чарыгдаарын, тудуг-монтаж ажылының болгаш ажыглалга киирер объектилериниң шынарын экижидерин болуп турар.

СЭКП райкому бөлүктер, постулар удуртукчуларының, улусчу контролёрларның өөредилгезинче доктаамал кичээнгейин салган. Совхозтарда, «Шагонартяжстрой» трестиң улусчу контрольдуң активиниң школаларын тургускан. Кичээлдер квартал санында эртип, партия, совет органнарының, ажыл-агыйларының удуртукчуларының аңаа илеткелдерни, лекцияларны кылып турар.

Районнуң улусчу контроль комитеди кварталда бир удаа семинарны эрттирип турар. Бо чылдың майда садыг шугуманда улусчу контролёрларның семинар-хуралын эрттиргеп. Хайгыылчыларның билиин бедидеринин, идепкейни көдүрериниң талазы-биле өскедаа хемчеглерни боттандырып турар.

УЛУСЧУ контрольдуң бөлүктериниң болгаш постуларының ажылынга партия организацияларының удуртулгазында четпестер аң-даа бар. Ылаңгыя «оларның» чоруткан хынаалдалары чамдыкта хаяы эвес, дээш чок болгулаар, эгелээн ажыл-херекти эчизинге чедирбес чоруктар бар. Чамдык коллективтерде контролёрларның бот-идепкейи амдаа куду, илерээн четпестерни принципиалдыг, бижыг туруш-биле чайладырын чедип албас чоруктар эвээш эвес.

Хайгыылчыларның идепкейин болгаш харысалгазын бедидеринин айтырыларын — моон сонгаар-даа районнуң партия организацияларының кичээнгейинин, төвүнге тургустунар. Оларның бүгү күженишкинни районнуң экономиказын көдүрериниң, чоннуң культуразын бедидеринин эң чугула айтырыларынче угландырып, хынаалдаларны бир дең-ниг чорударын, четпестерни бөш бурунгаар чайладырын чедип алыр сорулгалыг бис.

И. МОЛЯНОВ,
СЭКП Улуг-Хем райкомунуң ийиги секретары.

Бир бөлүктүң дуржулгазындан

ХӨЙ-НИИТИ-БИЛЕ КАДЫ

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта улусчу контрольдуң бир бөлүү болгаш үш постузу бар. Ында шупту 27 улусчу контролёр сонгуткан. Улусчу контрольдуң кол бөлүү 6 секторлуг, сектор бүрүзүнүң ажылын кол бөлүктүң бюрозу удуртуп турар.

Совхозтуң экономизи, партком секретарының орлакчызы Долумчаа Маядыевна Монгуш улусчу контроль бөлүүн ам ийи чыл удуртуп келген. Бөлүктүң ажыл планын парткомбиле дугурушкаш тургузуп, оон ниити хуралынга бадылап ап турар. Ол планга совхозтуң мурнунда чугула айтырыгларны, организастыг хемчеглерни киирип, күүселдезин организастап турар. Бөлүктүң ажылынын үүдүн бижиир тускай дневникти тургускан. Аңаа оон кежигүннерни, хайгыылчыларның ниити дазызын, оларга берген доктаамал болгаш түр даалгалар дугайын демдеглээр. Секторларның болгаш постулар кежигүннериниң дазызын база тургускан. Ажыл планын, кайы бир айтырыг талазы-биле харысалгалыг кижилерни, бөлүктүң ап чоруткан хемчеглерин база дневникке бижиир.

Эрткен чылын болгаш бо чылдың бирги чартымында хайгыылчылар 38 рейд, хынаалдаларны чоруткан. Оларны планныг онаалдалар күүселдезиң, камнаалга болгаш хумагалыг чорук, материалдыг чүүлдер болгаш күш-ажыл, акша-херекти чаргыдалы, күш-ажылны эртемге үндезилеп организастаары, мурнакчы дуржулгены нептерелири, продукцияның шынары, социалистиг өнүүнүң камгалалы, ажылчыннарның күш-ажылының болгаш амыдыралыңга тиарымчалыг байдалдарның тургустунганы, техниканың ойыыл чок чоруу ышкаш чугула айтырыгларже угландырган. Хынаалдалар түнелдерни бөлүктүң дуралыга сайгарып көрүп, чугула апартайла совхозтуң удуртукчуларының, специалистериниң мурнунга айтырыгларны бөлүктүң дуралыга тургузар. Контролёрлер 21 хынаалданың түнелдерин ажылчын комитединче, 7-ни парткомче киирген. Ол материалдарны совхозтуң удуртукчулары, партком, хөй-ниити организацияларга сонгаарлаттайн сайгарып көөрү чаңчыл апарган.

Бөлүктүң бюро кежигүннериниң боттарының хүлээнгеи ажылынга идепкейлиг чоруунуң чижектерни сектоолардан көргүзүп болур. Оларның ажылы хынаалдаларны үлам тодаргайы-биле, мергежилдиг чорудар арганы берген. Секторлар совхозта продукция будүрүлгениң болгаш ону күрүнеге садарының планнарының күүселдезин, ажылдың шынарын доктаамал хайгаарап, боттарының саналонаалдарын киирип, четпестерни дүрген чайладырынга дузалап турар. Чижээ, үнүш ажылының талазы-биле сектоо бодуңүн ажыл планын МТМ-де болгаш хову ажылында постуларның планнарынга дүүштүр чоруткан. Бо сектор хынаалдаларны организастап, тур постуларның ажылын башкарып, совхозта черни ажыктыг ажыглаарының айтырыгларын хайгаарала алган. Үрезин ажылын экижидеринге утланган ажылды секторуң кежигүннери тодаргай үзүүлгелиг-кыныг чорукан, оон түнелинде совхозта бүгү тарылга шөлдеринге түгле бедик класстың үрезинкерин тарыыры чедип алдыган.

Секторуң кежигүннери улусчу контрольдуң постузунуң хайгыылчылары-биле калы тараанын баштайгы өзүмнери үнүп келиир билек-дарылга шөлүн хайгаарап көөр. Ажылда четпестер бо таварылгада улам тода көстүр. Чижээ, кызыл-тас тараан шөлдү баштайгы өзүмнер үнүп келир билек хынап көөрге, ийи механизаторнуң чаштырып тургаш, чалдадыпкан чери кёскү болган. Оларга брак кылган черин боттарының күсели-биле катап эде чаштырган.

«Сельхозтехниканың» механизастаттынган отряды эдек сөөртүп тура, эрткен километрин улгаттырып азы рейстер санын мегелеп немей бижип турган фактыларны секторнуң кежигүннери илередип, улусчу контрольдуң кол бөлүүнүң бюрозунга болгаш директияга дыннаткан. Оон түнелинде ажыл-агыйга «Сельхозтехниканың» каттыжыышкынын 4000 ажыг рубльди дедир эгиткен, бурүүлүгларга харысалга хүлээткен. Дүжүт ажаалдазының үезинде үстүнде адазывыс секторуң кежигүннери тараанын чидирини чайладыр талазы-биле ажылды организастап, аңаа түр постуларны киириштирип турар. Тараанын кезилдези, бастырылгазын, шаныярга тараанын дензилеп, хүлээп ап турары, автотранспорттун байдалын контрольдаар. Бо бүгү ажылдар негелде, харысалганы бедидеринче идигни берген.

Улусчу контроль бөлүүнүң организас-массалыг ажылдар болгаш контрольду хөйге билдингир бөскү болдурарының секторун чоокта чаа тургускан. Бөлүктерни болгаш постуларның ажылының дээштинин бедидерияге ол сектор идигни берген. Контролёрларның хуралдарын эрттирериге олар киржип, өөредилгени организастап, бөлүктүң чоруткан ажылының үёдүүн тургузуп, массалыг хынаалдаларның материалдарын аналиэтвишаан, постуларның ажылының дээштинин бедидерии

ДЕМНИГ ИШ-БИЛЕ

Кызыл райпозунуң коллективи бо чылдың эрткен бирги кварталын бүдүрүлгечи бедик көргүзүглерлиг дооскаш, ийиги кварталда база чеднишкинниг ажылдаан. Үүрмектеп садар бараан саарылгазының ийиги кварталда планныг онаалдааны 100,2, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 100,8 хуу күүсеттингеп. Бүдүрүлгечи ол көргүзүглери дээш райпо коллективи республиканың садыг организацияларының аразында калбарган социалистиг чарыжка тиилеп, бирги черни эвлээш, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профобл'чөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Коллективтиң бо чылдың эгезинден тура дей-дескиг, бүдүрүлгечи оскак көргүзүглерлиг ажылдарынга рәзпода калбарган социалистиг чарыш идиглиг болган. Ажылдакчылар ортузунга калбарган күш-ажылчы маргылдаавы дээштиг, шын организастарывыче райпо баштаар черн, ында партия организациязы, местком улуг кичээнгей үгландырган. Чарыштың түңнелиинде, квартал санында үндүрүп, оон мурнакчыларын коллективтиң шанын хүралынга демдеглеп, шаңнашмактап турар. Мурнакчы коллективтерниң түс-түс кижилериин ажылының эрга-дүржулгазын есселерге петтередир, күш-ажылдың хоочулнары, мурнакчылар-биле ужуражылгаларны, кежээлерги эртирери чамчылчаан. Ылаигыя аныктар оон дыка хөй эки чүүлдерни өөренип ап турар.

Бо чылдың эрткен бирги кварталында кооператорлар «Партияның XXVI съездизиниң төлептиг үткүүр» деп кыйгырыгның адаа-биле ажылдаш, оларга хууда улегерин көргүзери— дагдыныкчы хоочуннарның бүянныг хөрээ. Райпода дагдыныкчылар чөвүделип тургусхан. Олар садыг шугумунга ажылдап келген аныктарны дагдынып алгаш, ажылынга арга-дүржулгазын күзелдин-биле оларга дамчыдып берап турарлар. Садыг шугумунуң хоочуну, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи В. А. Коэлитина, райпонуң улетпүр бараанныг складының эргелекчизи Д. А. Соболева, кооперацияның шугумунуң хоочуну И. А. Малышева болгаш оон-даа өскелер садыгжының белен эвес ажынге хөй аныктарны өөредип кижизиткен. Үстүнде дагдыйлыкчыларны ажыл-ишке башкыларывыс дижирлер коллективте хөй. Мағазин, коллектив бүрүзүнде бир ийиктиг, азы ниң хоочун ажылдакчыны бижиглаан. Оларның идеи-кейлиг киржилгези, сүмеэп-биле ажыл-агыйның чугула айтырыглары чогумчалыг шинтипирлеттинип турар.

Кооператорларның мурнунда кол соруглга — недоо чоңнуң садыг-биле хандырылгазының бедик культуразын чедип алдышаан, оларның шегелде-хереглелдерн долу хандырып, чеглелзөри болур. Бинчангаң районнуң кооператорлары оны амыдыралга боттандырарывче утланган, боттуг семчеглерни ап чорудуп турар. Чижээ, хандырылганы инжидери-биле чүүшкүнүүр садыгларны, бөзээрларны доктаамал организастап турар. Оон-биле кады кедээнин чоңнуң садыг-биле хандырылгазыл экижидеринге райпода тургустунган кооператив комиссиязының киржилгези улуг. Олар магазинневре, складтарда баранныарның өртек-үнезин шын тургусканын, хөй-ниитинин өнүкхерегнизинин кадагалалын хынап, хыналдаларны доктаамал чорудуп турар болгаш оон түңнелдерин комиссияның, коллективтиң хуралдарынга чугааланың келген Ындыг хуралдарның дээштий бедөөн. Оон бир бадыткалы — бо чылдың эрткен алды айларында райпога самчыгдал, совет садыгның чурумун хажыдар чоруктарның болбаанын болур.

Районнуң девискээринде ырак-узак коданнарда, чаңгыларда, сүт-бараан фермаларында ажылдап, чурттап турар иштиглерниң садыг-биле хандырылгазын экижидери чугула айтырыг. Кижилерниң ажылжининиң үре-түнелдин хандырылгадын база чугула хамаарыжыр болгаш. Бинчангаң автомагазинниерниң ажылын экижидеринче утланган хемчеглер алдынып турар. Районнуң ажыл-агыйларының удуртукчуларыбыле ажыл-агыйжы харылзаавас багай эвес. Чижээ, «Х Улуг хурал», «Кара-Хаак» совхозтарның дирекциялары бистиң далеглерливиске күзелдин-биле дузалашпышаан, бар аргаларны ажылдап, машинатехника-биле албан дузалаарын кызар. Мында ялылыг харылзаа кайызынга-даа ажыктыг. Ындыг-даа болза чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары дем-биле харылзаалыг ажылдаарывче кичээнгей салбаан турар.

Садыг хандырылгазының бедик культуразын чедип алырыбыле садыг алыкчыларга болгаш садыгжыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургусгарыбыле «Кара-Хаак», «Сукпак» совхозтарда, Черби суурда көдөө магазинерни садыг алыкчы баранныарны болу шилип алыр аргаже шилчиткен. Магазиннерин эде дериниче, оларның садыглаар шөлүүн хемчээлин улгатгырарывче база улуг кичээнгей утланган. Мындыг ялылыг хемчеглер коллективте ажылдакчыларның күш-ажылының будурукчудүүн бедиерине идиглиг болуп турар, көргүзүглерин бедип турары-даа ында.

Коллективтиң чартык чылда ажылын түңнеп тура, ажыл-ишке бар четпестерни, чедир шинтипирлеттинмейн турар айтырыглары, айтыры чугула. Чамдык магазинерде баранныарның ассортиментизи эвээш, бар аргаларны ажыглап, ону четчелөрни чедир шинтипирлевейн турар. Оон-биле кады чамдык магазиннерниң санитарлыг байдалы негелдеге дүүшпес. Үстүнде четпестерни чайладыр сорулга-биле райпонуң кооператорлары ажылының темпизин көшкатпайн, боттуг хемчеглерни ап, кедөөнин чоңунга телептии-биле баралы болур.

А. БЕЛЯНИНА.
Кызыл райпозунуң башлаар черинин даргазы.

Болбурзектиң судалы

СЭТА-ның КОРРЕСПОНДЕНТИЛЕРИ ДЫҢНАДЫП ТУР

Ф. Кастронуң чугаазы

ГАВАНА. (СЭТА). АКШ-тың империализминиң Кубага удур өөскөнниг чимзенишкинлери соксавайн турза-даа, Куба улус социалистиг ниитилелдин түргүзүүшкүнүн уламчылаар, төрөөн чурттуң ишпонал экономиказын хөгжүдер болгаш камгаланыр аргазын бызыглаар шинтипирлиг долу сорук киргең деп, Кубаның Компартиязының ТК-зының Бирги секретары, республиканың Күрүне чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро медеглээн.

Национал тура халыышкынның хүүнүнге — Монкада казармазын маадырлыг ёзу-биле штурмнаазынының 28 чыл оюнга тураскаатқан массалыг митинг Лас-Тунас хоорайга болуп турда ол чүве чугаалаан.

АКШ-тың администрациязының агрессчи даштыкы политиктиг угланыышкынын, АКШ-тың Кубага удур хоралакчыларны Матансас можута мырынай чоокта чаа тутқан, Лас-Тунаска амгы байырлалдарның үезинде куба удуртукчуларын амы-тынынга халдаарын организастаар сорулга оларның мурнунга турган. Даразындагы хүнерде кээп дүжүртүнер турган өске бөлүк контрреволюшчулар-биле кады олар национал экопомиканы баксырадыр сорулга-биле хоралакчы кэш-даа үүлгедиишкинниерни база чорудар ужуруг турган. Ол дугайларын организастаар чорук, чурттуң кедээ ажыл-агыйынга каржа тавырыштырар, чигир үнүжүнүн, таакпының болгаш өске-даа культураларның дүжүдүн узуткаар дээр оралдажыышкынналр Вашингтон соксатпаан. Америк империализминиң дерзии планнары биске эки билдингир. Экономиктиг бүзээлээшкин болгаш будулдуруушкун, терроржу үүлгедиишкиннерни болгаш куба удуртукчуларының амы-тынынче халдаашкынныарны

УЛУС ЧЫРЫДЫЫШКЫНЫ ДЭЭШ

Улуг Ленинниң адазы, шылгараңгай орус педагог И. Н. Ульяновтуң төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чыл болганыңга

ШЫЛГАРАҢГАЙ педагог болгаш хөй-иштиг ажылдакчызы И. Н. Ульянов—ол үеэниң өөредилгези болгаш чырыдыышкынының албан эртинерин эвес, харын чоңга бараалгаары кылдыр көрүп чораан эң-не өртем-билиглиг кижилериниң бирээзи чораан. Оон үзеллиг 60 чылдарының ниитилел-политиктиг идеяларының, Чернышевскийниң, Добролюбовтун, Писаревтиң үзелдериниң салдары-биле, а педагогиктиг үзелдери — Барыын Европаның болгаш Ада-чурттуң педагогиктиг бодалының эң эки чедиишкиннериниң, хамыктың мурнунда К. Д. Ушинскийниң ажылдарынга үндезилеп тургустунган.

Педагог болгаш улус өөредилгезиниң организакчызы Илья Николаевич бодунуң шылгарангай талантызын колдуунда улусчу эге школаларга, бодунуң ынак ажыл-херээ болур улус чырыдыышкынынга бараалгаткан. Оон мурнунда Пензага болгаш Нижний Новгородка ортумак өөредилге черлериниң башкызы болуп турган бүгү ажыл-чорудулгазы улусчу школаларны организастаарының болгаш сайзырангайжыдарының талазы-биле оон ажылдаарынга белеткел болган.

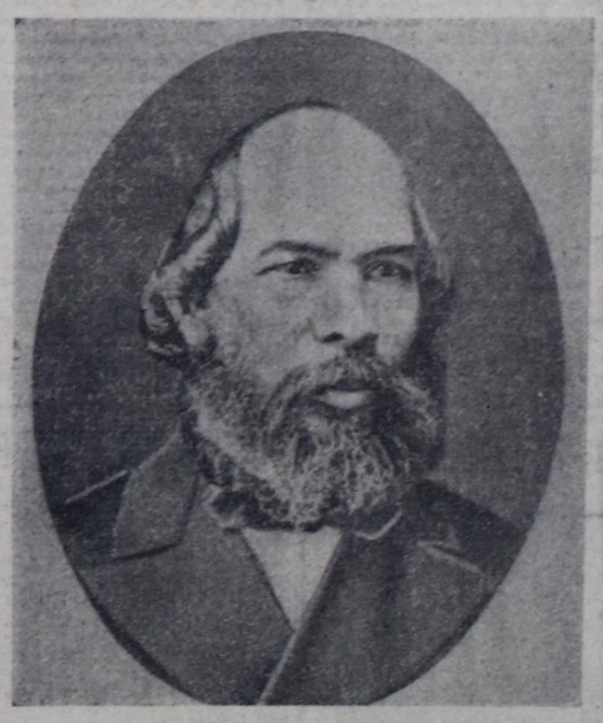
И. Н. Ульянов 1869 чылда Симбирск губерниязының улусчу училищелериниң инспектору албан-хүлээлгелерин күүседип эгелеп турда, аңаа улус өөредилгезиниң байдалы (Россияның оон-даа өске черлериниң ышкаш) дыка чөгенчиг турган. Статистиканың медээлерин өзугаар алырга, 1300 мун кижиге (оларның 311 муңу — орус эвес националдыг) 10 мун өөренирилерлиг түгле 369 школа онаажып турган. Херек кырында ол хире турбаан. Херек кырында бар турган школаларның түгле 89-у мун-не түтээр чаагайжыттынган, оон өске бүгү школалар саазы кырында санаттынып турган айнык, азы мырыңай чөгенчиг байдалга турган. Училищелерниң хөй иргүзүү хүрээлериниң таныыл бажыннарынга азы тараачыннарның чавыс бажыңнарынга — өөренирге мырыңай таарымча чок черлерге турган. Өөредилге номнары болгаш херекселдери чедишпес. Дыка хөй башкыларның педагогика талазы-биле бичиидээ белеткели чок. Башкыларның шалыңы чөгенчиг эвээш болганының ужурундан бижик-биликтиг кижилерни башкы ажылынга хаара тудары берге болуп турган.

Илья Николаевич Ульяновтун инспекторунук, а оон соңлуңде Симбирск губерниязының улусчу училищелериниң директорунуң албан-хүлээлгезинге ажыл-чорудулгазы он алды ажыг чылда уламчылаан болгаш колдуунда дараазында угланыышкыннарга хөгжээн: башкы кадрларны белеткээри; өөредилге-кижизидилге ажылын сайзырангайжыдарының болгаш өөредилгезиниң чаа аргаларын школа практиказынга иштердирип; инспектор ажыл-чорудулгазын киирештирбишаан, школалы организастаарны болгаш оңгу удуртуру; школаның бажыннар-биле болгаш дериг-херекселдер-биле хандырары; башкыларның материалдыг байдалын экижидери.

БАШКЫ КАДРЛАРНЫ белеткээриниң дугайында айтырыг 60—70 чылдарының Россиязының ниитилел амыдыралынга эң-не шынгы айтырыгларның бирээзи болуп турган. И. Н. Ульяновтун күжениишкиннериниң ачызында Симбирск губерниязынга улусчу школаларның башкыларын белеткээр педагогика курстары дөрт чыл дургузунда ажылдаан, а 1873 чылда Порешкинниң башкы семинариязы ажыттынган. И. Н. Ульянов педагогика курстарының организакчызы болгаш удуртукчузу болган база ол ышкаш аңаа физика, математика, педагогика башкылап турган. «Ульяновчу» башкыларның бедик мергежилин ол үениң кижилери демдеглээн.

И. Н. Ульянов уездының болгаш губерниянын башкыларының доктаамал съездилерин эрттирерин чедип алган — сес ыңдыг съездилер оон дорт удуртулгазы-биле болуп эрткен. Аңаа өөредириниң чаа аргаларын көргүскен, көргүзүг материалдарынга оңза кичээнгей салган. Башкыларның мергежилин бедидерипге, башкыларның боттарының араазында харылзажырынга, коллективтиг педагогиктиг бодалды ажылдап кылырынга съездилер койчуг ажыктыг болган. Олар көдээ башкыларга өзугулуг байырлалдар болуп турган.

Орус эвес школаларның башкыларын белеткээрингө болгаш ол школаларның четкилерин хөгжүдерингө И. Н. Ульяновтун кайгамчык улуг ролюн демдеглевейн барып болбас. Ол ургуларны төрээн дылының кырынга өөредириниң болгаш хамааты өөредилгезин нептередириниң бүзүрелдиг талалакчызы болуп чораан. И. Н. Ульяновтун национал өөредилгениң сорулгаларын шиитпирлээрингө талантылыг чүваш педагог И. Я. Яковлев улуг дуза чедирген.

Илья Николаевич **УЛЬЯНОВ**

УЛУСЧУ ШКОЛАЛАРНЫ сайзырангайжытпыша а. н. И. Н. Ульянов эге өөредилге талазы-биле бодунуң методиказын тургускаш, Россияның педагогиктиг бодалын хөгжүдерингө дыка улуг үлүг-хуузун киирген. Ол бодунуң педагогиктиг концепциязын хамыктың мурнунда бичии уруг бүрүзү бодунуң бүдүжүнден өөренир улуг салым-чаяанныг болур болгаш школаның сорулгазы — ол салымчаяанныны эң улуг хемчээлдиг-биле хөгжүдер болгаш тывылдырар арганы бээрп болур дээрзинге үндезилээн. Бичии оолдарның болгаш ургларның, байларның болгаш ядыларның, дүжүметтерниң, аңаа бөдүүн кижилерниң, орустарның болгаш «өске аймак-сөөк» кижилерниң денге өөредилгези — чырыдыкчы-демократ И. Н. Ульяновтун ниитилел сорулгазы ыңдыг турган.

Ургларны эртемнериниң үндезиннериңе өөредип база эртем-биличиниң системазынга чанчыктырып тургаш, оларның өртемчей талазы-биле шын үзел-бодалдарын тургузар; практиктиг медээлерни бээр болгаш келир үеде ажылдаарынга эргежок чугула чүүлдерге чаңчыктырар; бүдүжүнден күштерни болгаш аргаларын сайзырангайжыдар деп үш кол сорулганы школа күүседир ужурлуг деп, И. Н. Ульянов санап чораан.

Амгы үениң педагогиказының сорулгалары-биле холбашкан эң чугула чүүлдерниң бирээзи болза И. Н. Ульяновтун ажылдап кылганы кижизидикчи болгаш хөгжүдүкчү өөредилгениң принциви деп амгы үениң терминологиязы-биле адап болур ыңдыг чүүл болур. Өөредириниң нинти дидактиктиг негелдерингө болгаш тодаргай методиктиг аргаларынга И. Н. Ульянов ургларның угаан-бодал, тура-сорук, мораль күштерининң хөгжүлдезин бирги чергеже идип үндүрүп, догматизмге болгаш аңаа шээжилээшкинге удур туржуп, өөредилге ажылының үезинде ургларның бодарыларының идепкейлиг болгаш тускайлаш болуруңче кол кичээнгей салып, оларның угаанын, кичээнгейин, даап бодаарын хөгжүдерининң талазы-биле мергежилгелерниң чүрүмүткэн системазын тургузуп турган.

ОРУС ДЫЛГА өөредириниң (бижик-биликке, номчуурунга, бижиринге, чугаа сайзырадырынга өөредиринин), методиказын ажылдап кылырынга И. Н. Ульянов Ушинскийни салган, оон «Төрээн сес» деп номун база ол ышкаш ол үениң оон-даа өске муриакчы педагогтарының өөредилге удурулгаларын школага калбза-биле нептередип турган. Бодунуң теоретиктиг болгаш практиктиг методика ажылынга И. Н. Ульянов номчулганын. планнар тургузарының болгаш утказын чугаалаарының, аас-биле чугаалар чогаадырының медередилгиг болгаш тодаргай болурунга өөредирининң тускай аргаларын ажылдап кылган. Ол ажыл эге өөредилгениң методиказын байлакшыткан болгаш оон оңза чугула чүүлдери амдаа ужур-утказын чидирбээн.

Ынчан тургустунуп келген практиктага чөрүштүр И. Н. Ульянов бойдус эртеминге, ниитилелге болгаш эстетиканга хамаарышкан (география, бойдус эртеми, физика болгаш астрономия, төөгү, ыры) эртемнерин (азы олардан медээлерни) эге өөредилгеге киирерин оралдашкан. Оон шыгыны негелдезин өзугаар эге класстарга гимнастиканың тускай кичээлдерин киирген, гигиена талазы-биле медээлерни, тодаргайлаарга, күш-дамыр кижизидилгезининң үндезиннерин өөредип турган.

Көдээ ажыл-агый болгаш ус-тывыш ажылынга өөредириниң талазы-биле тускай кичээлдерни губерниянын дыка хөй школаларынга киирген турарын амыдыралдың чугула иегелдеерин болгаш принципиалдыг педагогика бодалдарын барымдаалап И. Н. Ульянов чедип алган. Ол чорук чоннуң мурнуунга школаның авторитедин көдүрген.

Улуг Ленинниң адазы, шылгараңгай орус педагог И. Н. Ульяновтуң төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чыл болганыңга

БОДУНУН ХӨЙ талалыг болгаш үнелиг үлүг-хуузун киирип турганы ол үениң педагогиказының эң-не депшилгелиг талаларын практикага ажыглаары дээш демнээжир ужурга И. Н. Ульянов доктаамал таваржып турган. Ол школаның чүгле өөренирилерге эвес, харын бүгү ниитилелге кижизидикчи, мөзүшынар талазы-биле ролюн күштелдирериниң эргежок чугулазын кезээде онзалап демдеглеп чораан.

И. Н. Ульяновтун организас-педагогика талазы-биле ажылдап кылган болгаш бот-тандырган чамдык туруштары амгы үеде-даа бодунуң ужур-утказын чидирбээн. Ажыл-херекке аажок сонуургалдыг болгаш кижилерге ханы хүндүткелдиг чоруудан ангыда, удуртукчу кижи болур И. Н. Ульяновтуң эң-не кол чүүлдерн болза школа херээн эргелеп башкарарынга тодаргай болгаш шалыпкын чоруу болуп турган. Ол чорук хамыктың мурнунда чылдын-на уездилерже үнүшкүнер, школаларга баары болгаш кичээлдерге олуржуру, шуут хайгаарлардан үндурген түнелдер-биле чедип алдынган. Оон-биле чергелештир ажыл-херекке болгаш кижилерге дузалаар дээн ылап шынчы күзелин, иштики ханы демократизминиң чагай чорук-биле каттышканын аажок онзалап демдеглээрни чугула. Ол чорук бирги ээлчегде бодунга хамаарыштыр негелдеин болгаш сагылга-чурумну хажытпаан.

ОРГАНИЗАСТЫГ болгаш харыысалгалыг, хүлээлгезин медерел билир, кызымаккай чоруу И. Н. Ульяновка чылдын-на 26 училищеге болгаш губерниянын 30-деи 50 чедир школаларынга баар арганы берип турган. Изигни, соокту, малгаштыг оруктарны, орук чок черлерни тоовайн, чамдыкта ол эң-не ырак «сыржым булунларга» безин чедип чораан.

И. Н. Ульянов ургларны эттээркинге удур шыгыны туржуп турган. Кичээлдерни организастаарынга болгаш оларга өөренирилерниң сонуургалынга үндезилеттинген медеелдиг сагылга-чурумну кижизидери оон методтарында айыттынган. Бо талазы-биле ол бодунуң чурттап чораан үезинниң эң мурнакчы идеяларыбиле түгле денге базып чораан эвес, харын ону дыка мурнаан.

И. Н. Ульяновтун организас-педагогиктиг ажыл-чорудулгазы түгле педагогика болгаш социал-педагогика талазы-биле шыгыны шаптыктарга эвес, харын акша-хөрөнгилерниң чедишпес чоруунга база таваржып турган. Чырыдыышкынының материалдыг баазазын быжыглаары дээш өзулуг демнээжир ужурга таварышкан. Оон ажылдаан 16 чылының дургузунда Симбирск губерниязына 200 хире школа бажыңнары (чамдыктары оон ажылдап кылган төлевиледелерин өзугаар) тургунган. Оларның чамдыктарынга дуржулга кылыр одурутларлыг болгаш сад тарымалдарлыг школа чанының участоктары, ойнаар болгаш гимнастика мергежилгелери кылыр шөлчүгештер, гигиена негелделерин барымдаалап кылган стол, сандайлар бар турган. Школа библиотекалары организастаар дээш И. Н. Ульянов чеже ажыл кылбаан дээр! Оон амыдыралының сөөлгү чылдарында 400 хире библиотекалар тургустунган, губерниянын барыкла бүгү школаларынга тускай шилиттинген педагогиктиг болгаш өөредилге-методиктиг литератураның комплектилери, классиктиг орус литератураның чогаалдары, ургларның номчулга номнары бар апарган. Урглар кежээ школага номчуп болурунуң таарымчалыг байдалдары тургустунган.

И. Н. Ульяновтун кызымак оралдажышкынларының ачызында көдээ башкыларның ажыл төлевири дыка улгатткан. Башкыларның чуртталга байдалы экижээн. Ульянов курсантыларга болгаш семинариянын өөренирилериңе стипендиялары, кыраан башкыларга чаңгыс удаа дузалампчыларны, акша шаңналдарын, пенсиняларны бээрни чедип алган. Ол бүгү чүүлдер шуут-ла маадырлыг күжениишкиннерни негеп турган.

И. Н. Ульяновтун ажылының түнелиниде кол көргүзүглер ёзугаар Симбирск губерниязы чоннуң эге өөредилгезиниң талазы-биле Россияга бирги черлерниң бирээзинче үнген.

Илья Николаевич Ульяновтун 55 харлыында амы-тынындан хенертен чарылган үезиниден бээр барык-ла чүс чыл эрткен.

ШЫЛГАРАҢГАЙ педагогтун ажыл-чорудулгазының ужур-дузазы оон үезиниден дыка дашкаарлап үнген. Улус өөредилгезиниң теориязынга болгаш практиказынга, педагогиктиг бодалды хөгжүдерингө, ылаңгыя эге өөредилге талазы-биле ол кончуг хөй чүүлдерни кылган. Нинти педагогика, дидактика болгаш тодаргай методика талазы-биле оон дыка хөй боттуг чедиишкиннери, оон школаларны контрольдаарының болгаш удуртурунуң дуржулгазы амгы үеде-даа бодунуң ужур-дузазын чидирбээн. Эге өөредилгеник амгы дуржулгазы, ол талазы-биле эртем ёзугаар чаз үдезинге теоретиктиг болгаш экспериментадлыг шинчилелдер ол чедиишкиннерни уламчылап база хөгжүдүп турар.

Улус өөредилгезинге амыдыралын берген кижиниң, улуг Ленинниң адазының мөзү-шынар талазы-биле маадырлыг чоруу—чоңга кызымаккай бараан болурунуң, өзүп орар салгалларны өөредириниң болгаш кижизидеринин бедик болгаш чаагай хүлээлгезин күүседиринин үлегер-чижээ болур.

Н. КУЗИН,
ССРЭ-ниң Педагогика эртемнериниң академиязының чингине кежигүүн.

БАЗА КАТАП УЖУРАШКЫЖЕ, СПАРТАКИАДА

— Школачыларның XVI Бүгү-эвилел спартакиадазының литов хоорайлар Вильнюстуң, Каунастың, Клайпеданың кайгамчык стадионнарынга, бассейннеринге, спорт орудларынга үш ажыг неделя дургузунда үргүлчүлээн түнел оюнары чаа рекордтарны, чаа чемпионнарның аттарын илереткен — деп, Бүгү-эвилел спартакиадазының оргкомитединиң даргазы, ССРЭниң чырыдыышкын министириниң оралакчызы Ф. Е. Штыкало СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан. — Аныяк назынның байырлалынга, ССРЭниң улустарының найырлыының болгаш акы-дүмэ чоруунуң байырлалынга 6,5 муң аныяк спортчулар Совет Эвилелиниң чүс-чүс хоорайларындан болгаш суурларындан кээп киришкен.

Доозулгаи Спартакиаданы түнеп тура, массалыг күш-культураны болгаш спортту сайзырадыр дээш партиянын болгаш чазактың сагыш салышкынынга төлептиг харынны бистин школачыларывыс берген дээрзин демдеглээр херек.

—Бо чылгы Спартакиада бистиң аныяк спортчуларывыстың мергежилгиниң өскенин база бадыткады — деп, Ф. Е. Штыкало уламчылаан. — РСФСР-ниң, Москваның, Ленинградтың, Украинаның, Белоруссияның, Казахстаның найырлыдыг коллективтериниң командалары спорттуң янзы-бүгү хевирлеринге бедик көргүзүглерлиг болгулаан. Мурнундагы Спартакиадаларга онзаланып ылгалбайн турган Молдавия, Киргизия, Таджикистан дээн мшкаш республикаларның төлээлери безин дыка хөй шаңналдарны чаалап алганы өөрүнүүр.

Литва хоорайларын спорт ареналарынга мурнундагы школачыларның рекордтары бастынган, чурттун аныяктарының эң тергини дээн көргүзүглерни чиик атлеттер, эжендирикчилер, адыгжылар экижиттинер. Харын-даа оларның чамдыктары эң тергини, делегейге сураглыг көргүзүглерлиг болган. Ындыгларга Вильнюс болгаш Ташкент чурттуг, 16 харлыг школачылар Айшкуте Бузелите биле Лариса Лелоконь, узбек чадаг-тергежи Евгений Ивашов олар хамаржыр.

Ол Бүгү-эвилел көрүлдезинин программазы мурнунда черле ыңдыг байлак турбаан. Спорттун 22 леваринге демисел аажок чидиг болган. Эштиринге, чиик атлетикага, кара адарынга, чадаг-терге спортунга, спортчу болгаш уран гимнастикага, сугже шураарынга киришкенниериниң аразында үе секунда безин четпес ийикпе, ийи-чангыс сан карышкактыг турган. Футболистериниң ужуражылгазын сактып көрээлинер. Мурнакчы үш командалар — РСФСР-ниң, Грузиниың болгаш Украинаның спортчулары маргылдаалариы деп саннарлыг, харын-даа киирген бөмбүктериниң саны безин деп чыгыы доосканнар. Шаңналды оларга үлээрде бүгү чүвени компьютер күжү-биле түнеээр чыгыы апарган турган болгай.

Алдын шаңналдарны эң-не хөйү-биле — беш медальды Ташкент чурттуг, 16 харлыг Венера Зарипова уран гимнастикага чаалап алган. А спортчу гимнастикага маргылдаага 15 харлыг Наталья Ильенко үш алдын медальды чаалап алган. Ленинград эжендирикчи Артур Шехтельдиң алдын шаңналы база ол хире болган. Спартакиаданың эң бичии киржикчизи Инна Белевцованың дугайында ыыттавайн барып болбас. Душанбе чурттуг, он бир харлыг ол кыс бир метр болгаш үш метр черден сугже шураарынга ийи алдын медальды чаалап алган.

Бистин сураглыг спортчуларывыстың келир үеде салгалы — шак ыңдыг кайгамчык ооллар болгаш кыстар бисте бар-дыр. Школачыларның Спартакиадазының кыйгырыы «Олимпийжилер бистин эрвыста!» дээни таварылга эвеспе болгай.

Шак ыңдыг комплекстиг маргылдаалар 27 чыл мурнунда Ленинградка болган. Аңаа киржип турганнар сураглыг спортчулар апарганнар. Оларга Олимпий чемпионнары, делегей болгаш Европа чемпионаттарынга бирги черлерни ап келгеннер Валерий Борзов, Михаил Воронин, Ирина Калинина, Галина Прозуменщикова, Людмила Кондратьева, Нелли Ким, Николай Андрианов болгаш өске-даа хөй-хөй кижилерни чаалап алган болур.

— Күш-культура башкыларының болгаш тренерлериң кол сорулгазы —чаштарны кадык болгаш күштүг кылдыр кижизидери болур—деп, Ф. Е. Штыкало түнелиниде чугаалаан — Аңаа ургларның аразында маргылдаалар, ГТО дужаалдазы, күш-культура кичээлин бүрүн эрттирери, школачылар спартакиадаларының массалыг маргылдаалары улуг идиглиг болуру чугаажок. Ынчангаш старттарже дидим үнерни ургларга күзевишаан, Кижизиёвка болур XVII Спартакиадага ужурашкыже, байырлыг! — деп чугаалаар-дыр мен.

(СЭТА.

И. Н. УЛЬЯНОВКА ТУРАСКААТКАН

УЛЬЯНОВСК. (СЭТА-ның корр. **В. Злобин**). «19-ку эктин 70-80 чылдарында Симбирск губерниязының улус өөредилгези» деп чаа ажыттынган музейниң экспозициязы И. Н. Ульяновтун болгаш оон өөренирилериниң башкылап ажылдарынга тураскааттывган. Ол делгелге июль 25-те ажыттынган болгаш В. И. Ленинниң ачазының болгаш кижизидикчизиниң, чырыдыышкынының шылгараңгай ажылдакчызының төрүттүнген хүнүнден 150 чыл болурунуң бүдүүлүнде болган. Ульяновтарның чурттап турганы бажыңындан ырак эвеспе ол делгелгени ажыттыган.

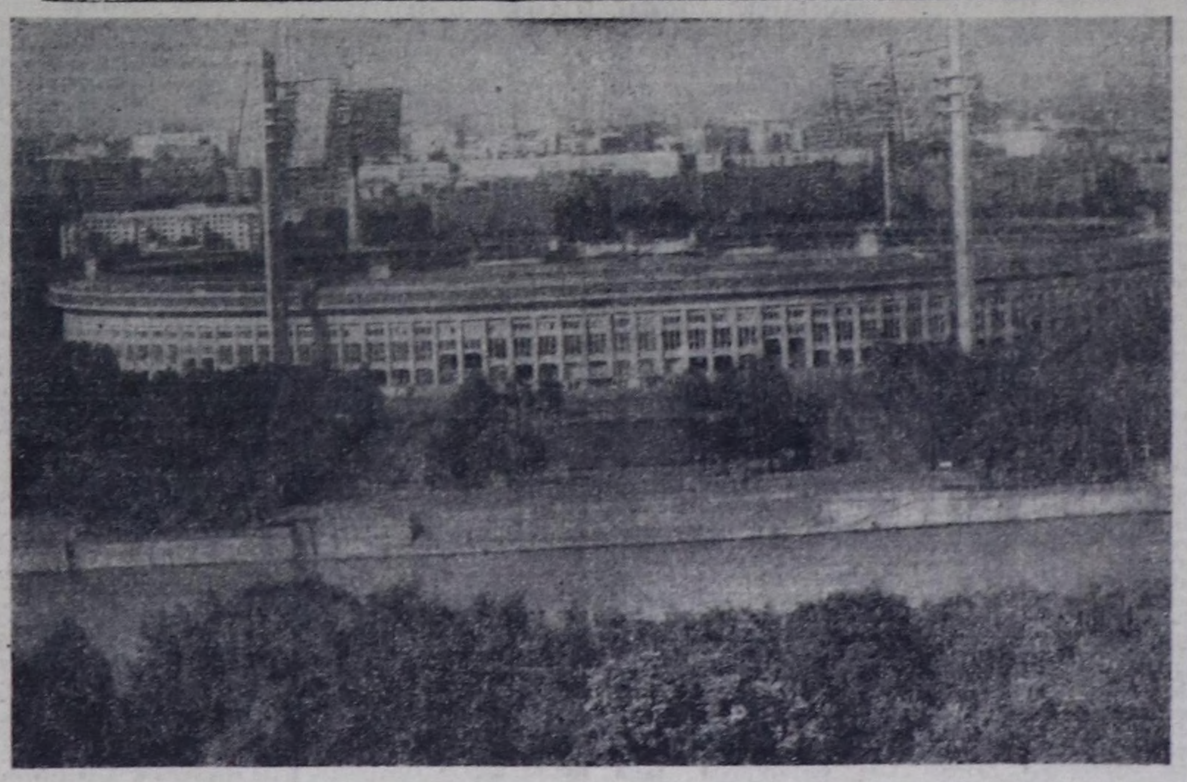
Ында ыяштан кылган бичээнек ийи бажыңчыгашка херээжениериниң хүрээ-хинг үлегжиевя турган. Ол — Илья Николаевичтиниң тургусканы хөй-хөй өөредилге черлериниң бирээзи-дир. Архивтен тывылган план ол тудугну бөлтайгы хевирии ёзугаар ылырынга дузалаан.

Аныяк башкы Б. П. Прушакевичтиниң (Ушаковтың) бажыңы училищениң чанында турган. Аңаа тос харлыг Владимир Ульянов гимназияның бирги классынга киреринии экзаменнеринге белеткеннип турган. Кичээлдерден хостуг үелеринде ол башкы Володяга хүнде бир-ийи шак дургузунда дузалажып турган. Бичеэлиден-ле шимченгир Володя кичээлдерже түгле караш кыналыр ыдыптар чораан дээрээ Анна Ильяничиниң сайтың чугаалап чораан. Ынчаимайн канчаар: Вера Павловна, Илья Николаевичтиниң чугаазы-биле алырга. Симбирскиниң улусчу башкыларының эң дээрелериниң бирээзи чораан. Музейниң бир кезии аңаа тураскааткан.

И. Н. Ульяновтун чырыдыышкын ажылының дугайында хөй-хөй документилер болгаш фото-чуруктар музейниң эксповаттарының аразында бар. Ол — губерниянын улусчу училищелериниң байдалының дугайында Илья Николаевичтиниң шазы-бүрү чагаалары болгаш отчёттары, башкыларның шалының өстүрер, көдээге чаа-чаа школаларны ажыдар дугайында дилеглери-дир.

И. Н. Ульяновтун инспекторлап тургаш чораан черлериниң маршруттарын музейде аскан Симбирск губерниязының картазында көргүскен. Оон туттурганы школаларын база ында айыткан. Симбирскиге оон ажылдааны он алды чартык чылдарының дургузунда 150 ажыг чаа школаларны ол туттурган, а оларның хөй кезиинин төлевилелип Илья Николаевич боду чогаатткан. Чырыдыышкынының шылгараңгай ажылдакчызының чуваш. мордва болгаш татар школаларга ажылдаар национал башкы кадрларны белеткээринге киирген улуг улугхуузунуң дугайын ол музейниң материалдары көргүзүп турар.

Чурттуң кол стадионунуң 25 чылы

Чурттуң кол стадиону — Лужникиде В. И. Ленин аттыг Төп стадион бөгүн үзөрби беш чыл болган.

Бо үениң дургузунда Лужники дыка-ла хөй төөгүлүг чүүлдерниң херечизин болган. Делегей спортунуң сыңдыстары аңаа «төрүттүнүп», боттарының спортчу чеминишкиннерни миллионнарның мурнунга бараалгаткан.

Спорттуң төөгүлүг армиларынга дыка хөй үлүүн киирген-нер хүндүлүг дыштанылгаже үнер, Лужникилер оларны үдээрлер. Лев Яшин сөөлгү бөмбүүн маңаа тепкен, Ирина Родынна болгаш Александр Зайцев, Людмила Пахомова биле Александр Горшков олар сөөлгү катап моон дожугга чугулаанар. Совет хоккейжилер сөөлгү катап маңаа казырлы дег киискидерлер. Гимнастикага болгаш чиик атлетикага боттарының башкылары-биле аныяк спортчулар маңаа ужуражырлар.

Бөмбүрзектиг бүгү диптериндеп сураглыг спортчулар маңаа чыглып, делегей болгаш Европа чемпионаттарын маңаа эрттирип келген. А эң кол болуушкун юбилей мурнуу чарыында болган. Ол чүл дээрге 1981 чылдың июль 19-та XXII Олимпиваданың оюнарының эгелеп, XX чүс чылдың спортунга төөгүлүг арыннарны ажыктаны болур.

Стадион ам апыяксаан, өскерилген, байырлал хевии кеткен. Оон бүгү тудуглары база чаартынган.

ЧУРУКТА: кол спорт ареназы.

В. УН ДА-СИННИЙ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

телевидение

ИЮЛЬ 31-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40—Эртенги гимнастика. 9.05 — «Кортканның караа улуг». Мультфильм. 9.15— «Сиидикат-2». Хөй сериялыг ураи-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 10.20 — «Дириг амытаннар амыдыралы». 11.20 —Телемедээлер. 11.25 — 14.15 —Чапсар. 14.15 —Телемедээлер. 14.35—Чурттуң телестудияларының документалдыг фильмнериниң программазы: «Ыяштан олурт», «Майлы-сай чыриткылыг хоорай». 15.25 — ПТУ-да үүг үүвеге база кичээр өөредирил», «Салгакчылар» Раздольненскийниң Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры П. Ангелина аттыг № 10 КПТУ-нуң дугайында. 15.55—Москва болгаш москвачылар». 16.25 — «Улусчу талаитылар». Украинаның бот-тывыгтыр ураа үүл коллективтериниң көргүзүү. Киевтеи дамчыдылга. 17.10 —К. Тренев. «Любовь Яровая».

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Тываның экраннарында». 18.15 — Мал чемнери белеткелиниң хүн демдеглели. 18.30 — Телемедээлер. 18.40 — Телемедээлер (орус дылга).

МОСКВАДАН

18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Илья Николаевич Ульянов». Төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чылыгга. 19.30 — Улустар аразының конкурстарының лауреады С. Иголинский ойнаар. 19.50—Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү — «Сиидикат-2». 3-ку сериязы. 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 —«Цыганнарның ырылары болгаш танцылары». «Ромэн» театрның артистериниң киржилгези-биле концерт программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

12.00 — Ургларга фильм. «Тайга чүүү ыыттаазыыл». 13.15 — «Архангельское» музей-кодан». 14.05 — «РСФСРниң алдарлыг артизи В. Кутепов совет чогаалчыларның чечен чугаалары номчуур. 15.20 —«БАМ-ны тудуп турар бис». 15.55 — 17.00. Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

17.00 — Ургларга фильм «Хемзит-Думчук». Телешин.

МОСКВАДАН

18.00 — «Төрээн черниң аялгалары». («Орбита-3»).

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Телемедээлер. 18.40 —Телемедээлер (орус дылга). «Аныяк ленинчилер». 19.20 — Мультфильм. 19.30 — «Культура болгаш амыдырал».

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Лесничий Рогатканың дугайы». Мультфильм (ЧССР). 20.15 — Документалдыг телефильмнер программазы; «Бойдус хоойлузун ёзугаар», «Куштарга ким сөңнидырарыл», «Аквариум». 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35 — 23.55 — «Калчаалыг хеминн боралгак» тарында». Ураи-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги сериязы.

Агаар

Бөгүн республикага бүргээр, чамдык черлерге үргүлчүледдиг эвес чаастаар. Мурнуучээн чүк угланыышкынныг хаттың дургени секундада 9—14 метр чедер. Агаар 18—23 градус чылыыр.

Кызылга мурнуу-чөөн чүк угланыышкынныг хат секундада 9—14 метр чедер дургедээр. Агаарның температуразы 21—23 градус изиир.

Редакторнун оралакчызы К. К. САТ

КИНО

ИЮЛЬ 31-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Террор» операциянын бууразы» (2 сериялыг) 9.30, 12.10, 17.30, 20.30, «Мстислав Келдыш» 15.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Алдын дулгуур» 9.30, «Ульяновтарның от-булези» 11.20 «Сылдыстарже ужудуушкун» 14.50, 17.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хыналда шугум» 16.40, «Иенин чүрээ» 15.00, «Аайлашкан дааш ким төлээрил» 18.50, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Моңгүннеечек каарганнарның ужуп турар черинде» 15.00, 16.50, 18.40 20.30 (узаткан) шактарда.

Редакциянын адреси: Кызыл Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнун 2-24-63, редакторнун оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-31-75, чагаа килдизиниң 2-41-27 информация килдизиниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейи барганда 2-32-75 телефинге долгаар.

Типаж 17866 Чагыг № 1561

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле эргелелиниң типографизазы (Кызыл. Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1) ТС—01185